

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 89 (3)

Кіровоград – 2010

ББК 81.03
УДК 81.37, 81'373.2

Наукові записки. – Випуск 89 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство):
У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – 424 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – граматики, дериватології, ономастики, когнітивної літвістики, лінгвістики тексту, перекладу та ін.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 8 від 22.02.2010 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор
(відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Парашук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олег Поляруш	– кандидат філологічних наук, професор.
11. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, професор.
12. Олександр Білоус	– кандидат філологічних наук, доцент
(відповідальний за випуск).
13. Тетяна Ліштаба	– кандидат філологічних наук, доцент
(відповідальний секретар).

ISBN 966-8089-24-3

© Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2010

МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ І В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ

СИСТЕМНІСТЬ У ЛЕКСИЦІ

Ніна ІЩЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглядається проблема дослідження системності лексики німецької мови. Простежено системні семантичні зв'язки лексичних одиниць німецької мови, представлені на рівні парадигматики і синтагматики.

The problem of German language system analysis is considered in the paper. Different semantic relations of lexical units represented on the level of paradigmatics and syntagmatics are investigated.

Мова являє собою універсальний засіб спілкування і уся сукупність мовних елементів, увесь устрій мови пристосований для цього. Системність, поліфункціональність, варіативність мови і слова як її основної одиниці визнані їх фундаментальними якостями. Для лексичного складу як одного зі складових мови характерні всі названі фундаментальні властивості. Лексичний склад постійно і безперервно розвивається, вдосконалюється, має своє минуле, сучасне і майбутнє, і цей розвиток є детермінованим як загальними властивостями мови, так і якісною специфікою слова. Під лексичним складом ми розуміємо багатоаспектну ієрархічно структуровану систему з певними закономірностями своєї організації, функціонування і розвитку, яка охоплює стабільні, сталі, нові елементи, що асимілюються, виявляючи ознаки постійного руху і оновлення.

В лексичному складі мови, з одного боку, відображається все багатство і розмаїття предметів, явищ реальної дійсності, а з іншого, всі семантичні процеси, які здійснюються в системі мови, зумовлені мовними законами, підпорядковуються певній мовній кваліфікації. Розвиток окремих слів як елементів лексичного складу, їх взаємовідношення і взаємодія з іншими словами, їх можливість утворювати нові слова, без сумніву ведуть до розширення і збагачення словникового складу.

Актуальність статті полягає у системно-семасіологічному підході до дослідження словникового складу лексичної системи мови і слова, який визначає необхідність вивчати лексичну систему і слово як її елемент з точки зору внутрішніх закономірностей і розглянути семантичні зв'язки в площині найбільш суттєвих і загальних типів відношень, що формують систему мови в цілому. Вивчення окремих семантичних відношень як форм реалізації загальних відношень дозволяє по-новому розкрити їх природу, виявити їх місце в лексико-семантичній системі мови.

Предметом дослідження є системно-семасіологічний аспект мови, пов'язаний з характеристикою внутрішньої семантичної структури мови.

Наукова новизна статті полягає у визнанні системного характеру лексики і у підтвердженні того, що словниковий склад підпорядковується системній інтерпретації.

В динаміці лексичного складу відображаються багаточисельні, структурні, лексико-семантичні процеси, в результаті яких лексичний склад збагачується новими словами, що функціонують в системі мови автономно або паралельно з вже існуючими для певного поняття словами, в контексті або поза контекстом.

Розвиток слова і словникового складу, динаміка їх росту йде в таких напрямках:

- внутрішній семантичний розвиток слів як структурних елементів, що позначається семантичною деривацією;

- розвиток слів за структурно-формальними ознаками, тобто за їх словотвірною структурою, що призводить до словотвірної деривації;
- виникнення і розвиток семантичних відношень між словами на основі різних формально-семантичних опозицій експлікує парадигматичні зв'язки;
- визначення комбінаторної здатності лексичних одиниць, тобто їх потенційну можливість лінійного сполучення в мовленнєвому потоці.

Поява в словниковому складі лексичних інновацій внутрішньомовного походження пояснюється впливом семантичних і словотвірних процесів, які пов'язані не тільки з кількісним ростом словникового складу, але й з його якісним розвитком, є потужними чинниками динаміки словникового складу. В процесі семантичної деривації, тобто динаміки семантичної внутрішньої структури слова, з'являються нові номінації, нові значення для найменування вже знайомих понять. Як результат словотвірної деривації, утворюються слова за словотвірними моделями, спираючись в процесі створення нових слів на існуючі в системі мови елементи, використовуючи внутрішні ресурси лексичної системи. Словотворчі форманти і словотвірні моделі, характеризуючись власне семантичними ознаками, широко використовуються для створення нових конкретних найменувань, беручи участь у словотвірних актах і виконуючи номінативні функції.

Сучасний рівень розвитку лексикологічної науки передбачає вивчення питань системної організації словникового складу та слова, не самого по собі, а в усіх його зв'язках і відношеннях. Аналіз змістової сторони слова, його лексичного значення, компонентів останнього, які беруть участь в організації певних відношень між словами у системі мови, функцій слова у мові, і вживання у мовленні є можливим тільки у контексті системних відношень, які роблять цей аналіз достатньо об'єктивним і науково обгрунтованим. В сучасних дослідженнях семантики слова виділяються загальні, інтегральні елементи значення, що об'єднують слова в різні групи і класи, та відмінні, диференційні семантичні ознаки, які визначають співвідношення слів у межах того чи іншого класу, групи, які підкреслюють індивідуальний характер лексичного значення слова. Інтегральні і диференційні ознаки не є постійними, вони змінюють один одного. Диференційна ознака може стати інтегральною, а інтегральна ознака може стати диференційною, у разі широкого об'єднання слів.

Суттєвим моментом у розумінні структури семантичних відношень, які складаються в різних поєднаннях слів, є роз'яснення основних різновидів семантичних відношень. Подібні різновиди в лінгвістичній літературі звичайно кваліфікуються як опозиції, що свідчать: про еквівалентність або тотожність, ця опозиція називається нульовою або тотожною; про включення, що позначається привативною або родовидовою опозицією; про пересічення або еквіполентну опозицію; про неспівпадання або диз'юнктивну опозицію [1: 46-47]. Відношення семантичної тотожності спостерігається у випадках дублювання і стилістичної синонімії, семантичні відношення включення або гіпонімія з'являються, якщо слово має загальне значення або родове поняття, а інше – видове поняття. Близькими за характером є відношення частини – цілого або меронімія. Відношення пересічення, при наявності загального і відмінного в значенні слів, що належать до одиниць одного рівня узагальнення, представлені синонімами.

Характер семантичних ознак і тих відношень, які складаються в лексичних об'єднаннях, визначають тип групи і класу слів. Кожна одиниця лексичної системи включається в певні семантичні поля на підставі змістової схожості і певних асоціацій з іншими одиницями. Лексика як система являє собою безліч таких полів, одиниці яких не тільки взаємопов'язані між собою, але й взаємодіють між словами – поняттями інших полів.

Тому одним з найважливіших проявів системності лексики є принципова можливість послідовно описати словниковий склад шляхом перерозподілу його одиниць за семантичними полями, класами слів зі спільним значенням. Увесь словниковий склад поділяється на великі класи слів, потім на підкласи, на лексико-семантичні групи, такі як: для позначення спорідненості, переміщення, передачі, створення, руйнування, позначення кольору та ін. Одиниці лексики, що розподілені за такими групами, можуть бути

протиставлені один одному. Така систематизація ґрунтується на послідовному включенні одиниць більш низького рівня в класи одиниць більш ієрархічно виконаного рівня.

Інший прояв системності лексики полягає у широко представлених в ній відношень полісемії, синонімії, антонімії, конверсії, словотвірної деривації. Мінімальні лексичні одиниці з однаковими звуковими оболонками групуються в багатозначні слова – своєрідні мікросистеми, в утворенні яких полягають певні закономірності.

Семантичні відношення між словами певної групи називаються парадигматичними, вони належать плану синхронії і вказують на те, як побудована лексична система мови. Системні відношення пов'язані також з функціональними особливостями слова. Слово використовується для побудови мовлення за законами смислового або семантичного узгодження, за якими слово вступає в певні смислові і синтаксичні відношення, що називаються синтагматичними. Цей тип системних відношень спирається на різницю лексико-семантичної і синтаксичної сполучуваності слова, на можливі зміни кола його сполучуваності, які диктуються контекстом, творчим наміром автора мовлення, на валентні здатності слова. Вивчення синтагматичних відношень є важливим й для аналізу такого явища як багатозначність, тому що лексико-семантична і синтаксична сполучуваність слова служить критерієм для розмежування значень та відтінків значень слова.

Відомо, що значущість кожної мовної одиниці визначається її парадигматичними і синтагматичними зв'язками, які формують системні відношення у мові. Разом з цим дійсно справедлива думка Д.Н. Шмельова, який запровадив поняття трьох вимірів лексики – парадигматику, синтагматику і епідигматику [3: 50–52]. Усі три типи зв'язків знаходяться у певному співвідношенні один до одного, що підтверджується формуванням нових лексичних одиниць (слів та значень слів). На структуру мовного знаку впливають усі вказані виміри матеріально-ідеального та суб'єктивного характеру. Синтагматичні зв'язки – це лінійне, тобто горизонтальне поєднання слова з іншими словами синтагматичного ланцюжка. Парадигматичні відношення стосуються вертикальних системних відношень слів поза процесом мовлення, вони мають між собою спільні ознаки, які асоціюють у пам'яті так, що із них утворюються угруповання (парадигми, лексико-семантичні групи, семантико-функціональні поля тощо), всередині яких складаються досить різні відношення. Іншими словами, синтагматика і парадигматика описують розміщення денотатів у просторі, а третій вимір – епідигматика – розглядає внутрішньо-структурні інтегративні відношення в системі значень полісеманта, або відношення, пов'язані між дериваційно зумовленими елементами одного значення, що відображають референти дійсності. Внутрішньо-лексемні семантичні відношення ґрунтуються на дериваційній вмотивованості і є епідигматичними.

Поняття епідигматики, тобто формально семантичних зв'язків у лексиці, обґрунтовує функціонально-семантичну наповненість цього виміру лексики, що дозволяє розглядати це поняття не як частковий випадок парадигматики, а як експліцитну парадигматику, яка передбачає утворення одного слова або значення від іншого, і визначити функції слова «бути дериватором» і «бути дериватом». А це позначає релевантність між спорідненими звуками і спорідненими поняттями. Епідигматичний фактор системності лексики відображає генетичні (споріднені) зв'язки слів, усталені в їх морфемній структурі, і формує гнізда споріднених (однокореневих) слів.

Динаміка в лексиці призводить до утворення нових слів, і епідигматика часто виступає причиною лексичних інновацій. Так, різні асоціації, різні контексти можуть призвести до змін як внутрішніх, так і зовнішніх мотиваційних відношень. Наприклад:

platzen
Platz
platzieren
enthaupten
Haupt
behaupten

Словотвірна функція епідигматики проявляється в процесах породження контекстів, в яких виникають семантико-синтаксичні позиції, що потребують вживання нових слів. В епідигматичних відношеннях есплікується єдність дериваційних і мотиваційних відношень, а

й використання морфемно-мотиваційного плану слів сприяє накопиченню їх дериваційного потенціалу.

Між одиницями лексичної системи існує ще один вид відношень, який органічно пов'язаний з вищеназваними системними відношеннями. Це – відношення варіативності, в яких проявляється відсутність строгого ізоморфізму між планом змісту і планом вираження у мовній системі, в цілому, і в кожній одиниці, зокрема. В слові як в знаковій одиниці перш за все діє закон довільності зв'язку, сформульований Ф. де Соссюром [2: 114–116]: форма слова (лексема) і його значення (семема) органічно пов'язані одне з одним, але цей зв'язок умовний, хоча і соціально закріплений.

Довільність зв'язку між формальною і змістовою сторонами слів має свої наслідки: можливість зміни слів в одному із планів змісту або вираження при незмінності іншого. Слово може під дією звукових законів змінити свою звукову оболонку, але значення при цьому залишається тим самим. І навпаки, у слові може змінитися значення при збереженні незмінності форми. Так, дієслово *bestehen* в результаті функціонування розширило своє значення, його морфемна структура залишилась тією ж самою, але нові значення дієслова *bestehen* диференціюються від основного семантичними і граматичними ознаками, наприклад: похідні значення керуються прийменниками: *bestehen aus* і *bestehen in*;

Більш важливим для лексичної системи внаслідок довільності знаку є те, що у системі мови існує широка можливість співвіднесеності однієї лексеми (одиниці плану вираження) з декількома семемами (одиницями плану змісту), і, навпаки, одне і те ж значення може бути виражене декількома лексемами.

Ці дві можливості виражають суттєвість відношення варіативності і основні форми її реалізації. Такими універсальними для мови формами варіантних відношень є багатозначність і синонімія. Багатозначність проявляється на лексичному рівні в тому, що одна лексема може бути пов'язана відношеннями семантичного варіювання з декількома семемами, представленими її окремими значеннями. Семантичне варіювання релевантне полісемії. Другий тип варіантних відношень – синонімія – може бути названа лексичним варіюванням, тому що інваріантним є значення, а варіантними – лексеми, здатні його виражати.

Два вказаних види варіантних відношень в лексиці, протиставлені один одному, з одного боку, і органічно пов'язані, з іншого. Семантичний аналіз слова забезпечується дериваційними або епідигматичними відношеннями. Дериваційні відношення проявляються у словотворчих зв'язках слова, які можуть виникати як при словотворчій, так і при семантичній деривації, коли кожне нове значення пов'язане з вже існуючим через певні асоціації і передбачається ними.

Отже, входячи в лексико-семантичну систему, кожний її елемент займає в ній певне місце, протиставляючись іншим подібним і сполучаючись у тексті з певним колом слів. Це місце у системі визначається для кожної одиниці семантичними властивостями останньої. Лексичні одиниці виявляють більш тісні, глибокі і різноманітні зв'язки з контекстом, а й тому більш рухливі і варіативні за своїм змістом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – С. 46-47.
2. Ф. де Соссюр. Курс общей лингвистики. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 1999. – С. 114-116.
3. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М., 1973. – С. 50-55.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Іщенко – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії, практики і перекладу факультету лінгвістики національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: лексикологія, функціональна стилістика, текстологія, прагматика.

ОКАЗІОНАЛЬНЕ СЛОВО В НАРОДНІЙ ЗАГАДЦІ

Анатолій МОЙСІЄНКО (Київ, Україна)

Стаття присвячена опису okazіональних утворень у народній загадці, розглянуто структурні особливості неолексем, їхні функції у структурі паремійного тексту.

The paper is devoted to the problem of occasional formations in the folk riddle. Structural features of neolexemes and their functions in the structure of paremii text are described.

Появу okazіональних утворень у народній загадці, як і взагалі в фольклорі, найперше слід пов'язувати з табуванням природних явищ, докколишньої флори і фауни, зрештою, всього того, що оточувало людину в її побуті з найдавніших часів і чого, за традиційними віруваннями, не можна було називати своїми іменами, щоб не зашкодити власному благополуччю, не викликати гніву природних стихій. Адже вважалося, що мовлене людиною слово ставало одразу набутком звіра і птиці, різних стихійних сил, які могли погрожувати, мстити людині. Тому, наприклад, мисливець, вирушаючи на полювання, обходився умовними найменуваннями лісових мешканців, називаючи їх за різними характеристичними ознаками, вдаючися до так званої таємничої мови.

В.Анікін наводить свідчення знаменитого російського мандрівника вісімнадцятого століття С.Крашеніннікова про таємничу мову сибірських мисливців, які, "за звичаєм предків своїх", називали ворона *верховим*, змію – *худою*, кішку – *запеченкою*, зберігали в пам'яті перекази місцевого населення, в яких вівця йменувалася *тонконогою*, кінь – *довгохвостим*, свиня – *низькоглядою*, а корова – *рикушею*, тобто такою, яка рикає, реве [1: 21].

За тією ж характеристичною ознакою – рикати – поійменовано корову в **українських і білоруських загадках**: *У рикулi штири кулі, а у гиги двi (870А); У рьїкулi чатьїри кулі, а у гїгулі дзве (Р, 182) (дїйки в корови й кобили)*. А чи не знаходить відображення така візуально-характеристична ознака щодо свині, як *низькогляда*, в семантиці абсолютно тотожних загадок, відомих в усіх **східнослов'янських мовах, пор.:** *По землі ходить і неба не бачить (880А), По земле ходит, Неба не видит (С 926), Па зямлі ходзіць, а неба не бачыць(Р183)*. І якщо в наведених вище загадках про корову субстантивізована характеристична ознака стала структурним складником паремійного тексту, то стосовно okazіоналізму *низькогляда* неважко припустити, що він так само може виступати домінантним словом у якійсь із ще не зафіксованих чи просто невідомих нам загадок.

По-друге, okazіональне слово в загадці є свідченням ігрового начала в паремійному тексті, яке має різну природу організації поетичної мови в нашій пракультурі, що "вводить культ у царину слова, будучи своєрідним суддею суспільних відносин, носієм мудрості, справедливості і звичаєвості – все це вона чинить, не зраджуючи своєї ігрової сутності, оскільки саме грою окреслене коло цілої архаїчної культури" [2: 154].

Певною грою може бути своєрідне конструювання різних номінацій, що постають у народній загадці на основі тих чи інших характеристичних ознак предметів і явищ, усього, що становить сутність реального чи уявного світу. Такі номінації нерідко вибудовуються за тими чи тими словотвірними схемами і моделями, які, опираючись на ядерний компонент, водночас здатні привносити в похідне слово певну несподіваність, загадковість, що, таким чином, дозволяє реципієнтові, з одного боку, відштовхуватися від "твердої" основи при відгадуванні загадки, а, з другого боку, дозволяє вздріти в паремійному тексті саме те своєрідне, що визначає поетичну функцію мови.

Аналіз українських народних загадок дозволяє окреслити найпоширеніші словотвірні типи okazіональних номінацій, з-поміж яких найбільшою активністю (і продуктивністю) відзначаються віддієслівні іменникові утворення з різними суфіксальними компонентами, наприклад:

- із суфіксом -ч: *Терня, під тернятем зерня, під зернятем смаркач, під смаркачем обертач, під обертачем кобиля, під кобилов стебеля (1266, волосся, очі, ніс, язик, рот, борода); Густий ліс, чисте поле, два соколи, бомба, тромба і брехач (1267Г, волосся, лоб, очі, ніс, рот, язик);*

- із суфіксом -ун: *Повзун повзе, розкаряка везе* (1836, *горщик то в піч, то з печі*); *Вила, граблі, ревун, сонун, глядун, ліс* (1262, *людина*); із суфіксом -ак /-як: *Чотири ходаки, два бодаки, а сьомий помахайло* (857, *корова*); *Стоїть стояка, На стояці висить висяка, Під стоякою ходить ходяка, У стояки просить висяки* (3113, *дуб, жолудь, свиня*);
- із суфіксом -к: *Зверху гай, Під гаєм моргай, Під моргаєм сліпко, Під сліпком видко, Під видком нюхко, Під нюхком цапко* (1264, *волосся, брови, повіки, очі, ніс, рот*);
- із суфіксом -й: *Ой, на горі гай, під гаєм мигай, під мигаєм сапай, під сапаєм хапай* (1263А, *волосся, очі, ніс, рот*);
- із суфіксом -л (-й/л): *Стоять вили, на вилах короб, на коробі махали, на махалах зівали, на зівалах имаркали, на имаркалах зеркала, а на зеркалах ель* (1254Д, *людина*); *Густий ліс, чисте поле, два соболи, два стекла, труба, бомба і в тій бомбі лепетайло* (1267А, *волосся, лоб, брови, очі, ніс, рот, язик*); пор. з приєднанним компонентом: *Штири тики, два патики, сьомий замахайло* (856, *рогата худоба*);
- із суфіксом -ул: *Густий ліс, чисте поле, дві тополі, два скла, рабамбуля, лепетуля, кома* (1267В, *волосся, лоб, брови, очі, ніс, язик, рот*); *Мигуля мигає – всеї ліс полягає* (2431, *Коса і трава*); із суфіксом -ух: *В ремигулі штири кулі, в реготухи – дві* (870В); із суфіксом -н: *Лежан лежить, а його шкіра до води біжить* (2060, *подушка*); із суфіксом -ор: *Два костюки, два лопухи, чотири ходори, дев'ятий Матвій* (860, *рогата худоба*);
- із суфіксом -от: *Прийшла кума до куми: "Дай, кумо, ляпоти, поляпати та й піти"* (3154Г, *позичати сито*);
- із суфіксом -иц: *А в рогулі штири кулі, а в іржиці – дві* (870Г, *дійки в корови й кобили*);
- із суфіксом -д (-н/д): *Скакля скаче, риндя риє, тікай, ринде, хорман іде* (3108Б, *сорока, свиня, вовк*);
- із суфіксом -ман (-о/ман): *Ходив-ходив ходоман, усіх дітей годував; Як упав, так пропав, ніхто його не сховав* (1814, *горщик*);
- із нульовим суфіксом: *Виса висить, хода ходить, виса впала, хода з'їла* (3109, *яблуко і свиня*); *Жовтоока очмана Засіда в нас на ланах. Де оселиться вона -Не вдається ярина* (705, *свиріпа*) тощо.

Меншою активністю характеризуються утворення від інших дієслівних форм, наприклад, дієприкметників: *Лежить вмерлець серед хати, ніхто его не винесе* (1595, *сволок*); від інших частин мови – іменників: *Ногач ногатий, окач окатий з води визирає* (1034, *жаба*); прикметників: *Мац-мац по лавці – найшов мохнавіці* (1532Б, *рукавиця*); числівників: *Чотири чотирки, дві розтопирки і сьомий вертун* (858А, *рогата худоба*) тощо. Порівняно з іменниковими нечисленними є утворення дієслівні: *Свячене, посвячене, а калюжитись хоче* (877, *поросся*); *Прийшов мох до моха: "Помохаймося троха"* (2336, *цітки*); прикметникові: *Спинка золота, а хвіст прядів'яний* (1975, *голка і нитка*); *Дрянтивє рядно все поле залягло* (2177А, *борона*). Субстантивовані форми прикметника в ряді текстів виконують важливу функцію діючого суб'єкта в композиції загадки: *Вийшов на гірку, відчинив комірку, Коли б не пан Димінський, то собаки б заїли* (1196Б, *бджоли, вулик, дим*); *Прийшов Тарахкоцинський, Заржав по-кінськи, Заговорив по-німецьки, Заклав коні по-турецьки: тарах, тарах, тарах!* (1942А, *замок*); *Прийшов іржинський, Загерчав по-кінськи, Аж дужка затряслась* (1942Б, *замок*).

У багатьох випадках адекватному сприйняттю оказіонального слова-домінанти сприяє той факт, що воно сусідує з досить прозорої семантики однокореневою лексичною одиницею, на основі якої, зрештою, і витворився такий оказіоналізм. У структурі народної загадки подибуємо ряд парних компонентів з іменниково-іменниковою співвідносністю: *Дуб-дубілей, на дубові сто гіллей, на гіллячці по листочку, на листочку по гніздечку, а в гніздечку по яєчку* (434, *просо*); *Стоїть дуб-вертодуб, на тім дубі-вертодубі вертопташки*

літають (2387Б, вітряк); дієслівно-іменниковою співвідносністю: *Сидить сидуха в семи кожухах, а ще посиніла* (637, цибуля); *Ідуть ідунчики, Повзуть повзунчики, Везуть рогатого Колоть пузатого* (2459, воли, віз, вила, сніп); прикметниково-іменниковою співвідносністю: *Біла білуня, якби встала, То їй неба б достала* (2712, дорога взимку); *Білий белей на воду бреше* (2258А, праник); числівниково-іменниковою співвідносністю: *Чотири чотирочки, п'ята підставочка, а шоста хазяєчка* (2511Б, дійки в корови, дійниця й доярка); *Чотири чотирниці, п'ята коскубілка, а шоста ковбілонька* (1756, стіни, піч, кагла) тощо.

Іноді оказіональне слово "обростає" цілим ланцюгом однокореневих лексем, які виконують важливу функцію розгортання, актуалізації і динамізації образної системи загадки. Пор., наприклад, у загадці *Живая живушечка на живій колодочці живе м'ясо їсть* (1388, дитина груди ссе). відгадуваного поняття: *Іван-білобран В білу сорочку вбрався, Під землю сховався* (664). Витворенню оказіонального компонента в прикладкових конструкціях сприяє інтенція римованості, пов'язана з препозиційним компонентом, який має певну денотативну означеність. *Панич-доманич у куточку сидить, Пісеньки з своєї нірки все одної цвірчить* (1250, цвіркун); *Гнатко-занятко із-за гори свиню жене* (201 ОБ, гребінець); *Паличка-черкалочка, головою черкне – вогонь спалахне* (1675, сірник); *Сито-мудровито, хто одгадає, століт буде жити* (1606, павутина). Оказіональність прикладкового композита семикожушка в загадці *Сидить Марушка-семикожушка* (631, цибуля) стає зовсім прозорою в зіставленні з загадками, які мають ту ж саму відгадку і в яких антецедентне слово-композит представлене його структурними (числівник, іменник) складниками, пор.: *Сидить Марушка в семи кожухах; Хто її роздягає, той сльози проливає* (638); *Сидить сижуха в семи кожухах, та їй та змерзла; а хто на неї погляне ~ очима в 'яне* (638).

Спостереження над оказіональними утвореннями в народній загадці значною мірою проливають світло на процеси, які спостерігаємо на теренах сучасної мови. Видатний білоруський поет і не менш знаний дослідник фольклору, автор монографії "Поетика білоруських загадок" Ніл Гілевич подивовувався з приводу відсутності у словниках сучасної білоруської літературної мови іменникової лексеми *сутула* (хоч, наприклад, словники подають однокореневі *сутулиця* і *сутулаваты*). А хіба кепсько, пише він, це слово звучить у загадці про човен: *Конь таго не павяз, што сутула панясе* (Г2882). І далі резонно зазначає: "Думається, що це характеристичне слівце могло б мати всі права громадянства в нашій сучасній літературній мові" [3: 112]. Те саме можна сказати щодо функціонування такого слова і в українській мові, пор. у наших загадках: *Сутула горбатий на зуби багатий* (2188, серп); *Стоїть сутула горбатий На все село багатий* (2373, млин).

З приводу іншого оказіоналізму в білоруській мові Н. Гілевич пише: "Ми користуємось, при випадку, формою іменника з прийменником *паза плотам*, а чому б не користатися і прислівником *пазаплоцию*, як це робить неолексема *живушечка*, підтримувана на початку речення означенням *живая*, ще двічі в тексті матиме таку "підтримку", тепер уже з опредмеченою векторністю того ж самого означення (*жива колодочка, живе м'ясо*), і в такій сув'язі виступаючи своєрідним вістряем образно-композиційної структури загадки.

На словотвірній основі вибудований і ланцюг номінацій з родово-родинною диференціацією антецедентного поняття, пор.: *Топтух в лісі, Топтушиха в полі, Топтушенята в колі, – Всі сходяться до одної долі* (2548, макогін, макітра, горох); *Стоїть Іван Бордуган, Іваниха Бордуганиха, Іванєтко Бордуганєтко* (1782, стіл, лава, стілець). Типологію подібних народнопоетичних утворень, зокрема номінацій середнього роду зі зменшено-пестивою семантикою, можна простежити і в сучасній українській літературі, пор., наприклад, у поезії Миколи Вінграновського: *У ластівки – ластівенятко. В шовковиці – шовковенятко. В гаю у стежки – стеженятко. У хмари в небі – хмаренятко. В зорі над садом – зоренятко.*

Контекстуальна ситуація (взаємозв'язок, накладання різних характеристичних сем) у структурі загадки стає важливим чинником розуміння і поетизації оказіонального утворення. Оказіоналізм *білобран*, що виступає контамінаційній основі прикметника *білий* і дієслова *вбратися*, що надзвичайно промовисто постає з цілісного тексту, де прикметниковий і дієслівний компоненти є своєрідними характеристичними маркерами до загадка про кросна і човник: *Пазаплоцию чырвоны парсючок бегає*"(3: 12-113). В українських загадках нам не

трапилося слово *позатинню*, натомість знаходимо його серед новотворів у мові сучасної поезії: *Позатинню – казковості світ: Грає в піжмурки нам 'ять і діти, Прагне змій паперовий злетіти Предковичним конвертом воріт* (М. Боровко).

Зрештою, за аналогічною моделлю маємо зафіксовані словниками непоодинокі утворення з арсеналу нашої класичної літератури, пор. у Тараса Шевченка: *От я крадусь понідтинню До своєї хати; Думи мої, думи мої, Квіти мої, діти! ..В Україну ідіть, діти! В нашу Україну, Понідтинню, сиротами, А я – тут загину;* в Панаса Мирного: – *Ходім же, Карпе, понідтинню, щоб мати не бачила; Хіба ми не люди, щоб нам погибати понідтинню голодною смертю?*

Таким чином, можна твердити: словотвірна стихія народнопоетичної мови, що знаходить яскраве вираження в оказіональних утвореннях загадки, є надзвичайно природною для художньої мовотворчості, зберігає цю природність і невичерпні потенції в системі сучасної літературної мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аникин В.П. Садовников Д.Н. и его сборник загадок // Загадки русского народа / Сост. Д.Н.Садовников. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1960. – С. 3–30.
2. Гейсінга Й. Homo ludens / Пер. з англ. О. Мокровольського. – К.: Основи, 1994. – 250 с.
3. Гілевич Н. С. Пазьга беларускіх загадак. – Мінск: Вышэйшая школа, 1976. – 128 с.

Загадки наводяться за виданнями:

1. Загадки / Упоряд., вступ, ст. та прим. І. П. Березовського. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962 (вказано лише порядковий номер).
2. Загадки русского народа: Сб. загадок, вопросов, притч и задач / Сост. Д.Н. Садовников. - М.: Изд-во МГУ, 1960 (вказано порядковий номер після літери).
3. Загадки / Склад. М. Я.Грьшблат, А.І. Гурскі. - Мінск, 1972 (вказано порядковий номер після літери Г).
4. Рьбникова М. А. Загадки. – М.-Ленинград: Academia, 1932 (вказано порядковий номер після літери Р).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Мойсієнко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: поезика, граматики.

СВІТЛО- ТА КОЛЬОРОБАЧЕННЯ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ ТА ЛАТИНСЬКИЙ ВПЛИВ НА ЇХ КОЛІРНИЙ МЕНТАЛІТЕТ

Олександр ОГУЙ (Чернівці, Україна)

В статті розглянуто світло- та кольоробачення давніх германців, вплив римсько-християнської культури на нього. Тут вперше визначено не тільки семантику, а й кількість цих позначень і частоти їх уживання в текстах і глосах давньоверхньонімецької мови (з урахуванням давньосаксонської та інших давніх германських мов). Отримані дані дозволяють нову інтерпретацію закону Берліна – Кея.

The paper deals with light and colour vision of ancient Germans, the influence of Roman-Christian culture upon it. This investigation determines not only semantics, but a number of these denominations and the frequency of their usage in the Old High German texts and glosses (taking into consideration Anglo-Saxon and other ancient Germanic languages). These data allows a new interpretation of the law of Berlin – Key.

Зоровий канал, за допомогою якого здійснюється світло- та кольоробачення людей, несе з давніх-давен 80% інформації про оточуючий світ. Давні прикметники кольоро- та світлопозначення, що завдяки вираженому сигніфікативному значенню були актуальним предметом історикомовних досліджень (Н.Ганина [1], Солопов [2]; J.Konig [8]; E.Schwentner [9], R.Bergmann, R.Froschauer, D.Stricker та ін. [5]), з'явилися і в поезії, і в інших стародавніх текстах як постійні епітети, вивчення семантики яких, їх кількостей та частот слововживання (СВ) показує особливості колірної сприйняття світу в стародавні часи. Як не парадоксально, незважаючи на достатню кількість словників давньоверхньонімецької (двн) мови (Graff, Kobler, Schützeichel, Splett, Starck [7; 10]), колірні дослідження глос (Graff, Starck; Stricker [5] та текстів [1; 2; 9], до цього часу практично невідома кількість давніх німецьких позначень кольору, встановлення чого є предметом статті. Якщо за словниками фіксується від 10 колірних прикметників, то учені називають від 18 (König) і 19 (Ганина) до 20 прикметників (R.Bergmann [5]). Попри те, ще ніхто не робив спробу встановити як окремі частоти їх вживання, так і сукупну вживаність прикметникових колоронімів: світло- та

кольоропозначень на весь глосо-текстовий масив давньовірхньонімецького (двн) періоду, який становить всього 500 тис. слів. Ця, очевидно, ще статистично не релевантна величина може прислужитися для визначення дії у давні часи закону Берліна – Кея [3], що послужить побічним завданням цієї статті.

Два стилі мислення і латинський вплив: Очі середньовічної людини отримували опору в ДВН, як згодом у ранньому СВН, саме в конкретних предметах, що й засвідчує текст „Високої Пісні Соломона“, створений Віллірамом: (*Vox Christi*) *die blûomon schînent in alle demo lante, ... Turtelstûbon ist vernoman in unsermo lante... Dîe wîngarton blûoient... Stant uf, mîn frûintin, mîn gemahela, unte kum, mîn tûba ...* – (*Vox Ecclesiae*) *er (wine) wêidenot unter lilion, unze der tag cume unte die nachtskata hine wîchen* (20: Wil.: 3). У такий спосіб перед очима середньовічного німця з’являлася розмаїття різнобарвних квітів, білих і сріблясто-сірих лілей, „коли день прийде, а нічна тінь відступить“.

Предметний стиль мислення зазнав, однак, інтенсивного впливу нової культури, яка у середньовіччі (і Німеччини, і Британії) мала на собі духовно-монастирський відбиток, що й засвідчують давньовірхньонімецькі (двн.) та давньоанглійські, чи англо-саксонські, здебільшого клерикальні тексти (за винятком „Hildebrandslied“ та „Беовульфа“, певною мірою, деяких глос). Німецькомовна писемність того часу характеризувалася намаганнями якомога зрозуміліше перекласти латинські, переважно релігійні (біблійні, літургічні) тексти народною мовою [3: 117], що набуло свого розмаху на основі культурно-політичних зусиль Карла Великого наприкінці 8 ст. Хоча тогочасне античне мистецтво ґрунтувалося на 4 фарбах (біла; жовта; червона; чорна), латинська мова володіла потужною системою кольорних прикметників, до якої належали щонайменше 77 основних кольорних слів (у т.ч. 29 запозичень із грецької, 2 з германських (*griseus, brunneus*) та 38 відіменникових похідних), причому 40 слів виражали 24 відтінки червоного [2: 66-70; 8: 143-144]. Німецькі перекладачі-монахи, відтворюючи відповідні фрагменти релігійних текстів, перекладали увесь текст чи «глосували» певне слово (у т.ч. колоронім) двн. відповідником, який визначався рідним діалектом монаха та полісемічністю латинського слова оригінала. Унаслідок цих обставин до нині тривають дискусії щодо значень деяких двн. слів. У першу чергу це стосувалося «глосування» таких полісемічних латинських слів як: *album* (‘матово білий’; ‘світлий’); *candidum* (‘білий’; ‘блискучий’; ‘чистий, вірний’ в етичному відношенні); *atrum* (‘чорний’, ‘чорнуватий, темний’); *nigrum* (‘чорний (з відблиском)’; ‘чорний’; ‘темно-синій, темно-зелений’); *pallidum* (‘блідий’; ‘жовто-зеленої блідності’; ‘безбарвний, неблискучий’); і дещо меншою мірою: *luteum* (‘жовтий’; ‘рожево-жовтий’); *croceum* (‘блідно-жовтий’; ‘рожевий’); *rubrum* (‘червоний’; ‘жовтий’); *purpureum* (‘червоний’; ‘жовтий’); *lividum* (‘синьо-червоний’; ‘синьо-сірий’; ‘незадоволений’); *caeruleum* (‘насичено синій’; ‘зеленкувато синій’; ‘майже чорний’).

Іншу складну систему утворили позначення червоного та його 25 основних відтінків, що виражали 40 слів (*rufus: russus, rubber; fulvus, flauus, rubidus, poeneceus, rutilus, luteus, spadix; igneus, flammeus, sanguineus, croceus, ostrinus, aureus* та ін.), що вимагали відповідного відтворення засобами ще «варварської» мови. Характерним латинським протиставленням була опозиція блискучих і «неблискучих» кольорів (*album – candidum; atrum – nigrum*). У силу цих обставин давні німецькі кольорні прикметники, попри певний розвиток їх семантичних структур, що не дуже активно вживалися в двн. текстах і глосах через синтетичне сприйняття давніх німців (понад 100 слововживань на 500.000 СВ), як буде доведено нижче, потрапили під культурний вплив латині.

Корпус двн. колоронімів (з їх англосаксонськими паралелями): Загалом до двн. колоронімів належали, за дослідженнями учених [1: 83-99; 5: Stricker, Bergmann; 8: 145-146], наступні прикметники. Згрупуємо їх за семантикою та з урахуванням етимологічних паралелей [1; 6] в окремих кольорних групах:

(1) група «світлий; білий» (54 СВ 9 позначень):

uuiz (‘білий; милостивий: *candidus*’: 15: No.Bo.I,520,29) (16 СВ у текстах і 24 у глосах ‘*albus*’, ‘*candidus*’ і ‘білий, безгрішний’);

lioh ('світлий': 2 СВ), д.-сакс. *lioh* 'ясний'; д.-анг. *leoht* 'світлий', д.-фр. *Liacht*; гот. (ga-, in-) *liuhtjan* 'світити, освітити', **liuhts* 'світлий', герм. **Leuhtaz* і **leuh-s*, до і.-е. **leuk* (cf. гр. *λεκνντ*, лат. *lux* 'світло'). Двн.приклад: *Iohannes quam an liudeo loht, lic was im sconi*: Іоанн прийшов до людей світлим (просвіченим), тіло його було прекрасним (13: Hel. 198-199)

schir ('ясний': 2 СВ гл.), д.-сак. *skor*, да. *scir*, *sciri*, д.-фр. *skore*; д.-ісл. *skirr*, гот. *skeirs* 'ясний' (герм. **skiriz* ' '; і.-е. **ska*у 'незатінений, ясний');

blanch, planch, blank, білий': 2 СВ, див. д.-ісл. *blakkr* 'білий кінь', *blakra* 'блищати', д.-англ. *blanc* 'блискучий, білий', cf. свн. *blitze* 'блискавка', і.-е. **bhleg* 'блищати, горіти' і **bhel* 'білий, блискучий'. Запозичено в іт. *bianco* 'білий' (через лангобардську), у фр. *blanche* (через франкську). Двн.приклад: *Cham sige-nemo fone wige ritendo ufen einemo blanchen rosse*: „Прибув переможець, що їде (ідучий) з війни на білому коні“ (15: N. Vo. I, 18.23)

beraht (*bereht*, *pereht*) 'ясний': 2 СВ у гл., див. д.-сакс. *berht*, д.-англ. *beorht* 'яскравий', гот. *bairhts* 'яскравий; явний', *bairhtjan*, *gabahrtjan* 'являти, відкривати', д.-ісл. *bjartr* до герм. **berhtaz* 'яскравий', ie. **bher-* 'бути яскравим, сяяти'. Двн.приклад: *Thaz... lioh* *berahta*: 'це світло... яскраве' (18: O. IV. 33,11), пор. д.-сакс.: *Wi gisahun blican thana berhton sterron*: ми побачили, як горіли ті блискучі зорі (13: Hel. 601-602)

(h)nooz (білий; блискуче світлий: *candidus*': 1 СВ у гл.);

pleich, bleih (білуватий, блідий; матовий (срібло, золото): 6 СВ); безбарвний: *weisslich*, *bleich*: *pallidus*': *Gesichtsfarbe*: *Noh ter vone uorhton irbleicht . neist umbe daz nieht io bleih* (*pallidus*): хто із жаху зблідне, той з того ще не є блідним (15: No.Vo.I,456,22-25);

blas (білий (щодо плями на голові коня)': 1 СВ)

(un-)luter (No: за R. Froschauer [FM]: 'без блиску: *glanzlos*': 1 СВ);

(2) група «темний; чорний» (16 СВ 4 позначень):

swarz (чорний, блискучий; *schwarz*: *fuscus*': No 6+5 СВ; Gl.), див. д.-сакс. *Swart*, д.-анг. *swear*, д.-фр. *Swart* 'чорний', д.-ісл. *Svartr*; гот. *Swarts* 'чорний', **swartjan* 'чорнити', *swartizl** 'чорнила' (герм. **swartaz* 'чорний') до і.-е. **swordo-s* 'чорний, брудний', cf. лат. *Sordes* 'бруд', *sordidus* 'брудний'.

Двн. приклади у значенні «чорний неблискучий»: *Thu ni maht ein har thes fahses wizaz gituon odo swarz*: ти не зможеш волосинку зробити білою або чорною (19: Tat. 30,4); *he ni mag ne swart ne hvit enig har gewirken* (13: Hel. 1512-1513); *Diu eina (aha) ist da so guot, daz si daz scaf wiz machot, ab dem andren is swarz wirdit*: одна вода така добра, що вівцю робить білою, а в іншому (джерелі) вона стає чорною (14: Mrg);

«чорний, блискучий»: *Anderer truog... swarzez = niger*: інший носив чорну (блискучу одіж) (16: No.MC I,40);

переносний ужиток «брудно-чорний» (від гріхів): *si (Seele) uwas ze erist fusca (swarz)*. *Er si begondi peccata sua confiteri. Aber confitendo uuard si dealbota*: вона (душа) була спочатку (брудно) чорна (від гріхів), перед тим як вона почала (в) гріхах своїх сповідатися; а сповідаючись вона була відбілена (від гріхів) (16: No. Ps.II. 432, 15-19);

переносний ужиток «чорний, підступний»: *Der swarze murdreo* (=лат. *Atro latro*: чорного вбивства), пор. «чорний, пекельний»: *Hard helleo gethuing, het endi thiustri, swart sinnahti sundae te lone*: тяжка пекельна мука, жарка і сумрачна, чорна вічна ніч гріхам у винагороду (13: Hel. 2145);

tunchel (No. 'темний; *dunkel*'; Abrogans, Otrf. 'occultum: потайний, прихований': 2 СВ); (нвн. *dunkel*), д.-сакс. *dunkar* 'темний', д.-фр. *diunkar*, зах.фр. *dunkar*; д.-ісл. *dókk*, герм. **dinkwaz*, хет. *dankwis*, і.-е. **dhengwos* 'задимлений' [6: 121]. Двн. приклад: *Iz dunkal eigan funtan*: і знайшли вони це темним (для тлумачення) (18: O.I.1,8).

finstar (No. 'темний; *finster*': 1 СВ);

truobe (Mg.'; No. '': 2 СВ), cf. as. *drobi*, ae.*drof*, afr.*dreve*. Двн. приклад: *In Idumea, chwit man, / ouh si ein aha, / diu wantele diu varawa / des jares vier werba: / dri manot ist si truoba, / dri ist si grasegruona, / dri pluotvara, dri ist si lutter alagaro*: В Ідумеї, кажуть, є джерело, що змінює свою барву чотири рази на рік; три місяці воно пасмурно-брудної барви; три місяці воно зелене як трава; три місяці кров'яної барви, а три – абсолютно прозоре (14: Mrg. 25, 658)

(3) суміжна група «темний, коричневий» (14 СВ 5 позначень):

brun (Gl., *furwum*: темний, чорний (4 СВ); *purpureus*: пурпурний (2 +1 СВ); *fulwum*: бурий, рудо-жовтий (*erda*), *brunicus equus* (2 СВ): коричневий: *erda*; бронзового кольору; lat. *prunum*: фіолетовий: *pflaumenfarben, violett*). Д.-сакс. *brun*, д.-анг., д.-фр. *brun* (герм. **brunaz* 'блискучий') до іє. **bher* 'бути яскравим' (тох. *perne* 'блискучий', рос. *брунеть* 'мати відтінок жовто-сірого'). Запозичено через лат. *brunus* до фр. *brun*, іт. *bruno*;

blah (,коричневий, каштановий (волосся): 1 СВ)

erpf (St.Gal.Gl.III, 3, 22 ,темний, чорно-бурий, смуглий: *fuscus, fustus*: 2 СВ), д.-анг., д.-сакс. *eorp, earp* 'темний, темно-коричневий, смуглий'; гот. **erps* 'темний', слов. 'рябь';

tsin (рідко ,коричневий, каштановий (волосся): 1 СВ);

elo (рідко ,світлокоричневий: 1 СВ);

(4) група «червоний» (38 СВ 4 слів):

rot (,червоний: *rot; rubeus, coccineus, ruffus*: *bluot*: Gl.; Wl. Ct4,3; *rotepfili, golt, mintz*: Gl.; особливо «кров» і «золото»: 12 + 21 СВ). Двн.приклад: *her clagit in allin sini not, / her bot un golt vili rot*: «він поскаржився на свої біди, він запропонував їм багато червоного золота» щонайвищого гатунку (11: An.2, 618); *ther selbo duah roto* (18: O. IV.25,10): *rot lahhan: clamidem coccineam*: червону багряницю (19: Tat. 200,6).

morgen-rot (2 СВ No: ,im Morgenrot leuchtend, morgendlich rot, morgenrotlich'), **gold-rot** (No: ,goldrot, goldverziert:)

pluotvara ('sanguineus': 2 СВ): *In Idumea, ... / ouh si ein aha, / diu wantele diu varawa / des jares vier werba: / dri manot... pluotvara*: В Ідумеї..., є джерело, що змінює свою барву чотири рази на рік; три місяці кров'яної барви... (14: Mrg. 25, 658);

(5) група «жовтий» (16 СВ 3 слів):

gelo (Gl.; No. ,жовтий: *gelb, flavus, luteus: crocus, Safran, Gewand*: 3+4 СВ), cf. д.-сакс. *gelo*, д.-анг. *geolo* 'жовтий'; д.-ісл. *Gulr* до герм. **gelwaz*, і.-е. *ghelwo-*. Д.-сакс.приклад: *Hebbad iwan mod... so glawan... so samo so the gelowa wurm, nadra thiu feha*: майте свій дух настільки розумним, як жовта змія, гадюка та строката (13: Hel. 1876-1878);

falo, falwe (Gl., No: 'блідний: *pallidus*'; No. ,жовтий, білокурий: *gelb*: 2+5 СВ), див. д.-сакс. *falo*; д.-анг. *fealu* 'бляклий, блідий'; гот. *falws*; cf. лат. *fulvus*, 'бурий; рудо-жовтий', *flavus* ,світлий; золотисто-жовтий'; cf. лит. *palvas* ,світлий, половий'; слов. *полова*. Двн.приклад: *ceraunos ist ein falewer stein*: цераун – світлий (блідно-жовтий) камінь (16: No.MC. I,40);

salo 'темний' (за Bergmann 2009: 'темний, темножовтий: *schwarzgelb*' 15: No.Bo. 472,14: 2 СВ), за д.-ірл. ізоглосою *Salach* 'бруд', що через франкський діалект потрапило у франц. мову як *sale* у значенні 'брудний';

(6) група «сірий» (7 СВ 3 позначень):

cra ('сірий: *grau*: 2+3 СВ), *satcra* (No. ,темносірий: *dunkelgrau, grau*), *bleih-crv* (No. ,світлосірий: *hellgrau, blassgrau, fahl; pallidus*); д.-сакс. *grao*, д.-анг. *groeg*, д.-фр. *gre*; гот. **grews*; д.-ісл. *grar* з герм. *grewa* 'сірий; жовтий' і іє. **gher-/ghrei-* (cf. слов. жар). Двн.приклад: *Einer truog wizez unde ebenfarewez tero grawi des seimes*: один носив біле та одноколірне, сірізні піни (16: No.MC.I, 43-47; див. 15: No.Bo.472,14).

(7) група «синій» (21 СВ 1 позначень):

plaiuo ('caeruleus: ,голубий, темно-синій: *blau, dunkel (himil)*; *hyacinthus*: кольору гіацинта; *glaucus*: сіро-голубий, світло-синій': 3+ 18 СВ: GL. *flavus* 'жовтий, золотистий?'), д.-сакс. *blao*, д.-анг. *blaw*, д.-ісл. *blar* ,синій; чорний' (герм. **blewaz*, і.-е. **bhel-* 'білий, світлий'), запозичено у романські мови (фр. *bleu*, іт. *biavo*). Двн. приклади: *plawiu aha, diu plawa aha* (*caerulea*): (No.MC. I,756,4-9); *einer (Neptunus) was fone demo mereuunge plawer (viridis)*: один (Нептун) був від морських хвиль синій (16: No.MC.I, 43-47);

(8) група «зелений» (10 СВ 1 позначення):

gruon, crylene (,зелений; грън: *viridis*: *gras*: T.; Otf.; 16: No.Mc.6,39, *boum*: T.Lc.23,31; No; Gl.: 5+5 СВ), cf. бург. **groins*, д.-сакс. *Gron*, д.-анг. *Grene* 'зелений, свіжий' (герм. **groniz*); *gruonemo boume* (Tat. 201,5); *gruonemo raseg* (Tat. 80,5); *smaragdus, allero steino gruonesto*: смарагд, найзеленіший від усіх каменів, *der (jaspis) ist etewaz cruone*: яшма – вічно зелена (16: No.MC. I,40), cf. д.-сакс. *than was thar en mari berg... the was bred endi hoh, groin endi sconi*: тоді була там гора відома, що була і широка, і висока, зелена і прекрасна (13: Hel. 4234);

(9) група «різнобарвний» (3 СВ 2 позначень):

feh (переносне значення 'різний': 2 СВ Ofr., Ms), cf. гот. **feh*s, д.-сакс. *feh*, д.-анг. *fah*, д.-ісл. *fainn* до і.-с. **peu*-k (cf. слов. *пегий*). Двн.приклад: *fehemi muate* (18: О.П.19,24); д.-сакс. *Nadra thiu feha* (13: Hel. 1878);

missefaro (No. 'різнобарвний: verschiedenfarbig, bunt': Froschauer [5]).

До кольоропозначень (із зазначених вище 27 слів) належали й десять складних слів із основою *faro-* (,фарба: Farbe') у Ноткера (950-1022) і його школи (за R. Froschauer [5]): *fiur-faro* ,вогнистий: feuerfarbig'; *chruog-faro* ,жовтий як шафран: gelbfarbig wie Safran'; *bluot-faro* ,кольору крові: blutrot, blutfarbig; sanguineus'; *rfs-faro* ,рожевий: rosenfarbig; rosulentus'; *crase-faro* (,зелений як трава: grasgrn'); *glase-faro* (,прозорий: durchsichtig, glasfarbig; vitreus'); *horo-faro* (,schmutzfarbig, verdunkelt; fuscatus'); *snk-faro* (,сніжнобілий: schneeweij, schneefarbig; nivalis'); *gold-faro* (Gl., No.: ,золотистий: goldfarbig, golden; auratus, fulvus': vinum); *blic-faro* (,блискучий: blitzend, wie Blitze aussehend; coruscans'). Хоча ноткерівські новаторські досягнення – за винятком перекладених псалмів – в 11 ст. не знайшли багато унаслідувань [3: 128], проте ця модель складних слів стане в СВН досить популярною (35 новотворів за цією моделлю від «Парафрази» Віллірама до куртуазно-епігонських творів).

Як бачимо, деякі двн. прикметники германського походження відзначалися значним синкретизмом своїх значень, очевидно, залежним від впливу рідних діалектів ченців-писарів (див. поєднання кольорів «синій» і «зелений та жовтий»); запозичили в цьому періоді певні латинські значення (як, наприклад, *swarz, wiz* ,candidus'), а інші фонетично збіглися з запозиченнями, перейнявши на себе їх значення, як двн. *brun, prygn* ,темно-коричневий: dunkelbraun'. Це слово запозичило нове значення від латинського омофона *prunum* «слива як фрукт; колір сливи». У процесі свого розвитку деякі прикметники збіглися в своїх значеннях (як *gelo und falo*), що можна пояснити інтеграцією різних діалектів, витіснення франкським внаслідок об'єднання у Франкській державі.

У результаті цього дослідження було вперше визначено кількість двн. кольірних прикметників (26) і їх похідних (16) та підсумовано відомі з текстів і глос частоти їх вживання (190 СВ). Розкладка за групами кольорів виявила їх певну послідовність за частотами сукупного вживання та кількістю позначень. Кольори, поєднані значеннями «білий» і «світлий» в єдину групу (54 СВ 9 слів), протистоять кольорам «темний» і «чорний» (16 СВ 4 слів), з якими зближується група «темно-коричневий» (14 СВ 5 слів). Червоний колір, найуживаніший серед хроматичних, має високий ранг уживаності (38 СВ 4 слів). Ієрархія інших кольорів, що визначається за кількістю компонентів і частотою їх уживання, наступна: «жовтий» – «сірий» – «синій» – зелений. Як бачимо, ієрархія світло- та кольоропозначень (за кількістю позначень у ДВН) наближається до теорії Берліна-Кея [3], проте з більш високим рангом позначень сірого та невисоким рангом зеленого.

Оскільки кількість використання колоронімів незначна (від одиничних вживань до півтора десятка, разом більше 190 СВ), то спеціальних кількісних досліджень на двн. матеріалі не проводилося. У перспективі доцільно провести аналіз вживання світло- та кольоропозначень в релігійній літературі та героїчній поезії (12; 13).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ганина Н.А. Система цветообозначений в древневерхненемецком и древнесаксонском языках / Н.А.Ганина // Наименования цвета в индоевропейских языках: Системный и исторический анализ.
2. Солопов А.И. Цветообозначения в латинском языке / А.И. Солопов // Наименования цвета в индоевропейских языках : Системный и исторический анализ. – М. : КомКнига, 2007. – С. 66–76.
3. Bein, Thomas: Germanistische Mediävistik. – 2., ьbergearb. u. erw.Aufl. – Berlin: Erich Schmidt Verl., 2005. – 253 S.
4. Berlin B. Basic color terms : their universality and evolution / Berlin B., Kay P. – Berkeley, California : University of California Pr., 1969. – 178 S.
5. Farbige Mittelalter? Farbe als Materie, Zeichen und Projektion in der Welt des Mittelalters: 13. Symposium des Mediävistenverbandes 1.–5. März 2009. Programm und Abstracts: R.Bergmann; R.Froschauer; D.Stricker. – Bamberg: ZeMas, 2009. – (S.37). – In: www.farbige.mittelalter.de
6. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache [unter Mithilfe von M. Bürgisser und B. Gregor völlig neu bearb. von E. Seebold]. – [22. Aufl.]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1989. – 822 S.
7. Kobler, Gerhard: Althochdeutsch-lateinisches Wörterbuch. – Göttingen; Zürich; Frankfurt: Musterschmidt, 1974. – 500 S.
8. König J. Die Bezeichnung der Farben : Umfang, Konsequenz und Übereinstimmung der Farbbennennung, philologisch-historisch betrachtet, sowie experimentell-psychologisch untersucht / Jenny König. – Leipzig, 1928. – 204 S.
9. Schwentner E. Sprachgeschichtliche Untersuchungen über den Gebrauch und die Bedeutung der altgermanischen Farbenbezeichnungen: Diss. zur Erl. des Doktorgrades. – München, 1915. – 90 S.

10. Starck, Taylor/ Wells, J.C. (1990): Althochdeutsches Glossenwörterbuch (mit Stellennachweis zu sämtlichen gedruckten und verwandten Glossen). Heidelberg: C. Winter, 1990.
11. (An.) – Das Annolied /Hg. von M.Roediger. – Hannover: Hansch, 1895. – S. 115–132.
12. (Beow) – Beowulf with the Finnsburg Fragment / Ed. By A.J.Wyatt. – Cambridge: University Press, 1925. – 257 p.
13. (Hel.) – Heliand und Genesis /Hrsg. von O. Behaghel. – 2. Aufl. – Halle (Saale), 1910. – 250 S.
14. (Mrgt) – Merigarto // Frühe deutsche Literatur und lateinische Literatur in Deutschland 800-1150: In 24 Banden / Hrsg. von W. Haug und B.K. Vollmann. – Frankfurt am Main: Dt. Klassiker Verl., 1991. – Bd. 1. – S. 648–661.
15. (N Bo) – Notkers des Deutschen Werke /Hrsg. nach den Handschriften von E.H.Seht und T.Starck. – Halle (Saale): Niemeyer, 1933–1934. – Bd.1: Boethius A., De consolatione philosophiae. – 403 S.
16. (N Mc) – Notkers des Deutschen Werke /Hrsg. nach den Handschriften von E.H.Seht und T.Starck. – Halle (Saale): Niemeyer, 1933–1934. – Bd.2: Capella V., De nuptiis philologiae et mercurii. – VIII, 220 S.
17. (NoPs.) – Die Schriften Notkers und seiner Schule / Hrsg. von P.Piper. – Bd.2: Psalmen. – Freiburg; Tübingen: Mohr, 1883. XLIX, 645 S.
18. (Otf) – Otfrieds Evangelienbuch: Textdruck mit Quellenangaben und Wörterbuch /Hrsg. von O.Erdmann. – Halle (Saale): Buchhandlung des Waisenhauses, 1882. – VIII, 311 S.
19. (Tat.)- Tatian : Lateinisch und altdeutsch mit ausführlichem Glossar / Hrsg. von E. Sievers. – Paderborn: F. Schöningh, 1872. – 473 S.
20. (Wil) – Willirams deutsche Paraphrase des Hohen Liedes mit Einleitung und Glossar /Hrsg. V. J. Seemüller. – Strassburg: Trübner, 1878. XIV. – 147 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Огуй – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов (для гуманітарних факультетів) Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: історія германських, романських та слов'янських мов; лексикологія та семантика; історична термінологія.

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ПОНЯТИЯ ДВОЙСТВЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Светлана ШВАЧКО, Ирина КОБЯКОВА (Сумы, Украина)

Стаття присвячена дослідженню когнітивних аспектів парадигми подвійності та лексичних засобів її вираження в англійській мові. Розглянуто еко-ефект ретрограматичних засобів на фоні регулярних лексичних маркерів подвійності.

The paper in question deals with the cognitive aspects of duality paradigm in the English language. The echo effect of the retro grammar means is being mentioned on the background of the regular lexical markers of duality.

В англійському мові поняття подвійності, парності діахронно виражалося граматическими (категорія подвійності), лексическими і словообразовательними засобами. Категорія подвійності присуща багатьом древнім мовам – древнеіндійському, древнеперсидському, грецькому, латинському, древнегерманському, древнеславянському і т.д. Наявність подвійного числа в різних мовах свідчить про складність когнітивного процесу і його оязыковлення. Форми подвійного числа використовувалися, коли мова йшла про парність (двох осіб, двох предметах і др.), співвідносимих дійствіях і станах. Поступово людина на практиці переконувався, що поняття про двоє, троє і т. д. предметах стосується до множинності, двоє більше одиниці ($2 > 1$), багато більше одиниці ($M > 1$), одиниця менше двох ($1 < 2$), одиниця менше багато ($1 < M$). Значить, одиниця менше як двоє, так і багато т. е. багато включає і один, і двоє, і чотири $1 < M$ (2, 3, 4). Поняття подвійності було першим кроком на шляху до ідеї множинності. Поглиблення подвійності категорією множинного числа викликало позначення абстрактного представлення про множинності. Рудименти подвійного числа прослідковувалися в латинському і італійському діалектах. Ср. **duo, ambo**. Рештки цієї категорії до сучасного часу виступають в окремих формах російської мови (ср. **два чоловіка, два брата, два міста, очі, вуха, коліна, два будинки, два товариші** і т. д.) і в деяких мовах української мови (ср. **дві руки, дві ноги, двоє людей**). Чисельне **дѣва** (чоловічий рід), **дѣве** (жіночий, середній рід) в давню епоху належало категорії подвійності, до сучасного часу зберігається в складі складного чисельного «двести» «дѣве сѣте». Категорія подвійності розвивалася поступово, а форми її відрізнялися від форм єдиного і множинного числа.

Дана категорія була присуща також деяким словам давньоанглійської мови, найчастіше її форми виступали явно в особистих займенниках:

И. wit	мы двое	git	вы двое
Р. uncer	нас двух	uncer	вас двух
Д. unc	нам двум	inc	вам двум
В. unc (-it)	нас двух	inc (-it)	вас двух

Указанные формы восходят к сочетанию *we-t, gi-t*, где *-t* является остатком числительного **twa** (О. Е. *dwo*). Ср. в лит. *ve-du* (< *we-dwo*), *ju-du*. Таким образом, формы двойственного числа в именительном падеже образовались путем стяжения фразы и подвергались процессу опрощения в языке. *Wē, gē* в древнеанглийском языке употреблялись для номинации первого, второго лица множественного числа. Парность, кроме того, в то время выражалась также лексемами **два, оба**. Числительное **два** имело категории рода и числа. Ср. им. вин. п., м. р. *twēzen*, ж. р. **twa**, ср. **twa, tu**; род. п. **twēz(e)a, twezra**; дат. п. **twzm, twam**. Лексема **оба** имела парадигму числительного *twēzen*. С. р. *bu*, м. р. **bēgen** ж. р. **ba**. Форма этого числительного сохранилась в имени М. Twain. В среднеанглийский период появляются формы **bafe, bofe**, в новоанглийском – **bothe**. Остатки двойственного числа сохранялись в памятниках английского языка до XIII века.

Современный английский язык характеризуется отсутствием категории двойственного числа и специальных форм для обозначения парности, двойственности. Слова, выражающие понятия двойственности, относятся к разным частям речи и принадлежат словарю, а не сфере действия грамматики. Например: **double, twin** (прилагательные) **between** (союз), **both** (местоимение) **pair, couple, brace, yoke** (существительные), **to double** (глагол). Носителями семы парности выступают префиксы-морфемы типа *bi-, di-*. Например: **bifocal, bilabial, bilateral, binominal, bicycle, bigamy, dissyllabic, digraph, dilemma, diphthong**.

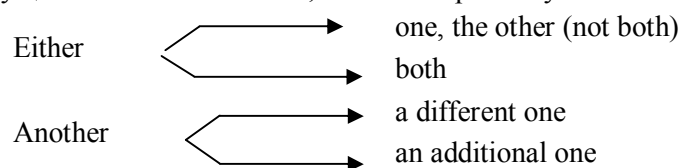
Кроме того, количественными атрибутами могут выступать морфемы – основы сложных слов, денумеративы. Например: **two-piece, two-fold, twosome, two way, double-reed, twopence** и т. д.

Понятие парности, повторности в английском языке выражается при помощи префикса *re-* романского происхождения. Ср. **reexamination, restoration, renewal, reread** и т. д. Данный префикс иногда пишется со словами через дефис, чем визуально интенсифицируется повторность действия, акта, выраженного корнем. Ср. **re-sound** [*ri'zaund*] – повторять, отражать звук, **re-collect** [*'ri: kə'lekt*] – вновь собрать, объединить, **re-cover** [*'ri: 'k və*] – снова покрывать, перекрывать, **re-creation** [*'ri : kri'eɪ[n]*] – создание заново. Слова с префиксом *re-* могут быть легко объяснены путем трансформации, включающей лексему **again**. Ср.:

<i>readjust</i>	←—	<i>adjust</i>
	—→	<i>again</i>
<i>reappear</i>	←—	<i>appear,</i>
	—→	<i>again</i>
<i>rebuild</i>	←—	<i>build</i>
	—→	<i>again</i>

Каждая часть речи мобилизует собственные резервы для номинации двойственности. Так, среди местоимений обособляется, прежде всего, лексема **both**, которая восходит к древнеанглийскому языку и по-разному трактуется учеными-лингвистами. Так, например, О. Есперсен [4] и Ю.П. Костюченко [3] относят **both** к местоимениям, в то время как К. Бруннер [2] – к числительным. Лексема **both семантизирует как все, всё, оба, обе**. Ср. **He had both hands full. Both (the) brothers had come. They are both of them married.** В функции союза **both** может соотноситься и с большим количеством: **Both man and bird and beast** [4].

Синкретизм присущ местоимениям **either, another**. Ср. схему их значений:

Наприклад: There are shops on **either** sides (on both sides). Come **either** day (any one). Won't you have **another** cup of tea (one more) [2].

В древнеанглийском языке **either** употреблялось в значении *каждый из двух* | < *xghjer / xghwxhjer* < *agehwxhjer* |.

Местоимение **each other** также обозначает **две группы** или **два лица**.

Наиболее унифицированно исследуемое здесь понятие двойственности выражается при помощи числительного **two**, которое, как и все числительные (за исключением **million, milliard**), восходит к древнеанглийскому периоду. Генетически **two** происходит от индоевропейской основы и подвержено воздействию германского консонантизма [1].

Ср. греч. **δύο**, лат. **duo**, ст. слав. **г (ь) въ**, лит. **dvi**, гот. **twai**, др. исл. **tveir**, др. англ. **twa, twa**. Германская и индоевропейская основы послужили базой для образования многочисленных дериватов, например: *Two-words: twice, Twain, between, twin, two-fold, twopence, two-edged, two-faced, two-handed, two-seater, two-step, two-ply, two-some, two-timer, two-way, two-engined, two-master, two-bit.*

Duo-words: doublet, to double, reduplication, double-breasted, double-decker, double-eagle, double-entry, duel, duet, double-stop, double-natured, double-minded, double-bedded, double-barrelled, double-lock.

Среди имен существительных обособляется целый ряд слов, в семантике которых выделяются семы числа.

Brace. Эволюция слова **brace** отражает ту роль, которую сыграла человеческая рука в процессе когниции количественных оценок объективного мира. **Brace** относится к романским заимствованиям, и его генетические параллели прослеживаются в др. фр. **brace, brase** – **две руки**, лат. **brachium, brachia** – **рука, руки**. Указанное слово заимствуется в среднеанглийский период в значении «две руки». На новой территории слово обогащается количественными и неколичественными значениями: **доспехи, латы, готовность к войне, фигурная скобка, поражение, мера длины** и др. В значении «мера длины» **brace** сначала выступало дублетом к исконному слову **fathom** (когда именуемые эталоны были приблизительными в своем числовом достоинстве). Со временем **fathom** вытеснило **brace**.

They have built a tomber... a brace and an halfe high (OED, 1599). *This fiery concacity ... goes down two hundred and fifty braces of yards* (OED, 1613).

Семантическая структура слова **brace** в диахронном срезе включает сему парности. Исходно данная лексема со значением числа употреблялась для передачи количества собак, например: **brace of howndys** (1440), **a brace of greyhounds** (1593). Со временем **brace** начинает обозначать количество различных животных и рыб. Ср. **a brace of deere** (1570); **a brace of geldings** (1651); **a brace of trouts** (1715); **six brace of capital fish** (1867).

Слово **brace** может употребляться в качестве количественного атрибута неодушевленных предметов. Кроме того, оно употребляется в счете. Например: **a few more brace of game** (1851); **a brace of hundred pounds more** (1583); **a brace of thousands** (1630); **a brace of pistols; a brace of chambers; a brace of bullets** [5].

The middle wall had precisely the same books as used to be in the library at his own Father's in Park Lane, from which he deduced the fancy that James and his youngest brother had gone out together on 3 day and bought a brace of small libraries (J.Galsworthy).

Слово **brace** шуточно, иронически может также указывать на количество людей. Ср. **a brace of Brethren, both Bishops** (1655); **a brace of duke** (1768); **a lustrous brace of twins** (1847); **a brace of vulgar demagogues** (1863). Например:

Huck was given a seat and the old man and his brace of tall sons speedily dressed themselves. (M. Twain).

Лексема **brace** обогатила свою семантику значением **два** путем метонимического переноса названия с упряжки животных на их количество:

упряжка для собак → собаки в упряжке → две собаки → двое животных → два предмета → два человека (редко).

В морфологическом плане лексема **brace** характеризуется омонимичностью форм. Ср. **20 brace of hares; three brace of pistols** и др. Морфема **brace** встречается в словах **embrace, bracelet**.

Понятие парности животных передается словами **yoke, span**. Генетические истоки слова **yoke** прослеживаются в языках индоевропейской группы: др. англ. **зеос**, др. сакс. **juc**, готск. **yuk**, лат. **jugum**, сакск. **yuga, yo'gya**. В Риме мерой земли служила единица **югер** (лат. *jugum* упряжка). Эта единица возникла в результате метонимического переноса названия орудия на участок земли, который могли вспахать вола за один день. Кроме того, название орудия переносится на животных, а затем – на их количество.

A deep well whence they drew water with a wheel turned round by a yoke of Bulle (1660). В данном предложении **yoke** употребляется в значении **двое**. **Такая семантизация прослеживается** и в современном английском языке.

Couldn't find a yoke of oxen in the whole province today (D. Carter).

Слово **yoke** с исходным неколичественным значением обогащает свою семантику значениями меры и числа по принципу действия закона ассоциации.

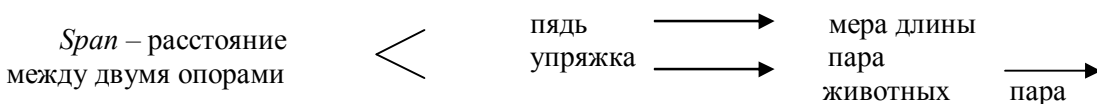
Yoke упряжка → животные в упряжке → земля, вспаханная животными
мера земли; → пара животных → пара.

Слова **yoke** и **brace** характеризуются семантической конгруентностью: они употребляются не только для номинации двойственности и дименсиональности.

Подобную эволюцию проходит и слово **span**. В древние времена многие народы использовали **пядь** (анг. **span**) в качестве эталона длины. Исходным достоинством данной меры было расстояние между концами вытянутых в разные стороны пальцев, большого и указательного. Семантическое наполнение слова **span** включает такие значения как: «расстояние между двумя концами, опорами», «человеческая жизнь», «короткий промежуток» и др. Общим для этих значений является упоминание двух точек, соединенных временем или дистанцией. Ср. *A life of good years will hardly be a span long* (1672); *So strangely shift men's lives in little span* (1599). Слово **span** в свое время употреблялось для обозначения упряжки двух животных, что и послужило ассоциативной основой для возникновения значения парности.

Wanted a span of good horses (1769); *a span (pair) of horses is a common expression through all the state of New York and even as far as Upper Canada* (1828); *My large waggon stuckfast, but was extricated with the help of another span* (1850).

Появление значения «пара» у слова **span** было обусловлено тем, что животных соединяли веревками, цепями и они оказывались между своего рода двумя опорами, соединенными вместе. Слово **span** в значении парности употреблялось в Африке, Канаде, США с названиями лошадей, быков, слонов.

Понятие парности, двойственности в английском языке выражается также существительными **couple** и **pair**. Лексема **couple** относится к романским заимствованиям в значении «*приспособление для животных*». Ср. *couples huntes of Kest* (1340); *a couple of hundys* (1483). Со временем **couple** приобретает значение **быть в паре, пара**.

Fall to your couples again (1610); *He goes in couple with* (1611); *new couples joined* (1857). В *couple* дистрибуции встречаются слова **spaniels, harriers, rabbits**. В сельскохозяйственной лексике овца с ягненком называется **a couple**, а овца с двумя ягнятами – **double couple**. Ср. *200 ewes with their lambs; generally here (Bucks) called couples* (1855).

Слову **couple** как и другим словам синонимического ряда присуща омонимия единственного и множественного числа.

A thyrtu couple of houndes; He gave to us 6 couple of conyes; four pair of shoes; a few more brace of game; six brace of capital fish; three brace of pistols.

Синонимом к слову **couple** выступает **pair** (лат. **pares** «equal»). **Pair** в отличие от **couple** имеет оттенок **быть равным, подходить по качеству, быть похожим на своего напарника**, что особенно ярко выступает в омонимическом глаголе. Ср. *Just pair those*

people for the dance. I thought those two would pair well. I'll try to pair this glove from my stock. The dancers were paired off by the master of ceremonies.

Если слово **couple** обозначает *пару* различных, случайных по характеру и качеству предметов, животных, людей, то **pair** указывает на их соответствие.

Ср. **Couple of dollars, couple of eggs, couple of boors, couple of rabbits; a pair of gloves, a pair of shoes, a pair of trousers, a pair of eyes, a happy pair.**

Таким образом, слова **brace, yoke, span, couple, pair** употребляются в английском языке для обозначения понятия двойственности, парности, образуя при этом синонимический ряд. Перечисленные слова не соотносятся с абсолютными синонимами в силу своего разнородного лексического окружения. Этот ряд слов можно условно разделить на две подгруппы. Первая подгруппа используется в основном для номинации числовых характеристик животных (собак, рыб, оленей – **brace**, лошадей, слонов – **span**, волов, коров – **yoke**) имеет свои локальные характеристики. Слова **brace, yoke, span** проходят идентичную семантическую эволюцию, обогащая себя семами числа и меры. Вторая подгруппа (**pair, couple**) используется для номинации числовых характеристик животных и людей, обладая при этом значительным диапазоном функционирования.

Понятие двойственности, парности может также выражаться и словосочетаниями. В английском языке в этом плане обособляются, с одной стороны, свободные сочетания и, с другой стороны, устойчивые сочетания. К свободным сочетаниям относятся языковые единицы типа «местоимение (количественное) + существительное», «прилагательное (количественное) + существительное», «глагол + наречие (количественное)». Ср. **double love, double care, bipartisan policy, both sisters, to read twice** и т. д.

К устойчивым сочетаниям относятся единицы типа **a brace of two** (ирон.), **two heads are better than one, by twos, in twos, in two twos, it takes two to make a quarrel, two by four, two is company but three is none** и др.

Среди этих примеров обособляются языковые единицы, которые находятся на границе синтаксиса и фразеологии. Ср. **in two** (на двое), **by twos** (по двое), **two is a company, three is none** (где двое, там третий лишний). Устойчивым сочетаниям присущ отход от прямого, буквального значения, что иллюстрируется примерами типа **in two twos** (в два счета, быстро), **two by four** (незначительный, мелкий). В этих сочетаниях происходит процесс десемантизации, так как лексема **two** используется для номинации ничтожного, неопределенного количества. Эта же лексема может указывать и на количественное преимущество. Ср. **Two heads are better than one.**

Понятие парности, двойственности в современном английском языке выражается свойственными ему лексическими средствами – морфемами, словами и сочетаниями, дальнейшее исследование которых является значущим для распознавания лингвокогнитивных аспектов квантитативных единиц.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев Н.Д. Периодизация истории индоевропейского языка. – «Вопросы языкознания», 1957, № 2.
2. Бруннер К. История английского языка. 1956, Т. 2.
3. Костюченко Ю. П. История английской речи. – К., 1963.
4. O. Jespersen. Essentials of English Grammar. – L., 1962.
5. The Oxford English Dictionary by James A.S.Murray, Henry Bradley, W.A.Craigie, C.T.Onions. – Oxford At the Clarendon Press, 1961.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Світлана Швачко – доктор філологічних наук, професор, завідувача кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету.

Наукові інтереси: порівняльна типологія, стилістика, лексикологія.

Ірина Кобякова – кандидат філологічних наук, доцент, завідувача кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, лінгвокреативна функція.

СТИЛЬОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ОДНОСЛІВНИХ ІДІОМ**Ангеліна СИНГАЇВСЬКА, Олександр МОСЕЙЧУК (Житомир, Україна)**

У статті проаналізовано проблему стильового розширення однослівних ідіом сучасної англійської мови та їх реалізацію у публіцистичному дискурсі, розроблено класифікацію стильової диференціації однослівних ідіом та окреслено тенденції їх міжстильової взаємодії.

The paper focuses on both the stylistic classification of English one-word idioms and their functioning in modern journalistic discourse. The research seeks to provide the elaborated stylistic classification of one-word idioms as well as to trace their tendency to stylistic interplay and migration.

З точки зору стилістики однослівні ідіоми (ОІ) являють собою неоднорідний корпус мовних одиниць. Стильова диференціація ОІ ускладнюється ще й тим, що завдяки експресивності ідіоматика перетинається з суміжними поняттями “сленгу”, “жаргону”, “арго”, “професіоналізму”, “просторіччя” тощо. **Ідіоматика** є прошарком лексикону мови, до складу якого входять різноструктурні вторинні експресивні номінації – слова, словосполучення та речення. При такому тлумаченні ідіоматика виходить за межі фразеології. Занадто вузьке і структурно лімітоване тлумачення поняття ідіоматики, яке панувало у фразеології з моменту її оформлення як мовознавчої науки до недавнього часу, є причиною того, що поняття ідіоми застосовувалося переважно до словосполучення (ідіоми-фразеологізми), у той час як однослівним ідіомам майже не приділялося уваги [3: 8].

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю праць, присвячених вивченню стильових параметрів однослівних ідіом, а також необхідністю їх подальшої лексикографічної розробки. *Метою* роботи є визначення стильових особливостей ОІ та їх класифікація. *Об'єкт* дослідження складають англійські однослівні ідіоми, а *предмет*, відповідно, – їх стильові характеристики.

Отже, **однослівна ідіома** – це одно- або багатоосновна лексична одиниця, що характеризується структурно-семантичною цільнооформленістю, узуальною стійкістю, переосмисленим значенням, образністю, експресивністю, емотивною оцінністю та є продуктом креативної рефлексивно-номінативної діяльності носіїв мови, спрямованої на посилення регулятивного потенціалу мовного знака шляхом вторинної номінації [3: 3].

Переважна кількість ОІ входить до розряду колоквіалізмів і виокремлюється у словниках за допомогою позначок *spoken, informal*, що відповідає українському терміну *фамільярно-розмовний*: *lazybones informal* (ледар, ледацюга), *dumbbell American English/informal* (дурень), *lemon especially American English/informal* (неприємна людина; непотрібна (дешева) річ), *nutcase informal* (псих), *sharpish British English/spoken* (швидко), *rat spoken* (зрадник; ренегат; людина, що залишає організацію тощо в скрутні часи), *eyewash British English/spoken/old-fashioned* (окозамилування), *lousy especially spoken* (мерзенний, огидний; паршивий), *nut British English/spoken* (вдарити когось головою) [7].

Колоквіалізми поділяються на власне колоквіалізми і низькі колоквіалізми. Власне колоквіалізми притаманні фамільярно-розмовному мовленню, а низькі колоквіалізми – просторіччю і є проміжною ланкою між фамільярно-розмовним мовленням та просторіччям. Вони легко проникають у літературно-розмовне мовлення, а також сприяють проникненню сленгізмів з просторіччя в інші різновиди мовлення. Саме приналежність ОІ до нормативного фамільярно-розмовного мовлення та їх прагматичний потенціал пояснює розповсюдженість ОІ у публіцистичному дискурсі.

ОІ притаманні також і спеціальному сленгу/жаргону, наприклад: 1) арго: *clay* – гашиш високої якості (*Ask Bruno where you can dig up some clay*); *kingpin* – велике цабе, головна фігура (*The drug kingpins are well protected*) [4]; 2) професіональний сленг/жаргон (наприклад, медичний): *gasser/gass-passer* (анестезіолог); *slasher* (хірург); *knuckledragger* (ортопед); *shotgunning* (використання великої кількості медичних тестів з надією, що хоча б один з них допоможе визначити хворобу); *bounceback* (пацієнт, що повертається до лікарні після попереднього лікування та виписки з такими ж скаргами); *bagging* (процес підтримки дихання пацієнта за допомогою повітряної подушки, що під'єднується до маски); *banana* (пацієнт хворий на жовтяницю); 3) корпоративний (наприклад, молодіжний): *folks* – батьки, “стари” (*I'll*

have to ask my folks if I can go); *cool* – гарний, чудовий, класний (*This is a really cool setup*); *doll* – гарна дівчина/жінка, “лялечка”, “краса” (*Who’s the doll I saw you with last night*); *chill* – заспокоїтися, охолонути (*All right now, people, chill...chill*) [4].

Значна кількість ОІ належить до прошарку вульгаризмів. Основною ознакою, що відрізняє вульгаризми від інших грубих виразів, є ступінь грубості, яка межує з непристойністю [2: 102]. Вульгаризми складаються з трьох груп: 1) нецензурні одиниці з позначкою “табу”; 2) богохульства (блюзнірства); 3) вульгаризми-інтенсифікатори. Отже, загалом вульгаризми визначаються як нецензурні слова і вирази, лайливі слова, дуже грубі прокляття, що викликають протест слухачів і не допускаються у пристойній розмові, у присутності жінок і дітей [5: 79-81]. Результати аналізу нашого емпіричного матеріалу свідчать про існування ще однієї групи вульгаризмів, пов’язаних з поняттям “політкоректність”. Вульгаризми цієї групи можна позначити терміном “дискримінативи”, оскільки вони є засобом дискримінації певної національності, статі, сексуальної орієнтації тощо, наприклад: *coon/spade* (чорномазій, нігер), *whitey* (особа європеїдної раси, блідошкірий, блідопикий), *Frog* (француз, “лягушатник”, жабоїд), *wetback* (мексиканець-нелегал), *kraut* (німець, фриць), *poof/poofster/queen* (гомосексуаліст, “педик”), *mongol* (людина хвора на синдром Дауна).

Слід зазначити, що, завдяки ЗМІ, велика кількість жаргонізмів стандартизуються, тобто проникають у нормативні прошарки мови, зокрема у фамільярно-розмовне мовлення і популяризуються у широких верствах населення під впливом різних чинників. З іншого боку, популяризація жаргонізмів пояснюється так званою “демократизацією”, зниженням нормативних рамок у сучасному суспільстві у порівнянні з попередніми етапами його розвитку. Наслідки такого стильового зміщення найбільш широко проявляються у публіцистичному дискурсі, оскільки ЗМІ є засобом впровадження й асиміляції одиниць усного мовлення у сфері публіцистики, а також засобом формування мовленнєвих навичок, смаків та естетики членів певної лінгвокультурної спільноти.

Стилістично ідіоми пропонується маркувати за допомогою трьох типів словникових позначок: часових, власне стилістичних (регістрових) та дискурсивних [1].

Часова позначка “застаріле” (іноді “архаїзм” (“old-fashioned” у термінології англословних лінгвістів) або її значуща відсутність надає можливість розмежовувати застарілі ОІ, що обмежуються частотністю вживання та визначаються кількісним шляхом, і ОІ притаманні сучасному мовленню. Прикладом застарілих ОІ можуть служити наступні лексичні одиниці: *eyewash* (окозамилування); *fiddlesticks* (дурниці!); *dunderhead* (дурна голова, телепень); *limey* (англієць); *madcap* (урвиголова, шибайголова, шибеник; паливода); *milksop* (безхарактерна (легкодуха) людина, “квач”, “ганчірка”, “баба”), *pipsqueak* (нікчема, нікчемник, непотріб), *saucy* (непристойний), *swell* (поважна персона, велике цабе, “шишка”). Застарілі ОІ широко вживаються у публіцистичному дискурсі, художній літературі та розмовному мовленні з метою створення певного ефекту.

А.Н. Баранов і Д.О. Добровольський [1] серед власне стильових позначок, що використовуються для стилістичної диференціації ідіом, виділяють “високе”, “нейтральне”, значуща відсутність позначки, “знижене”, “брутальне”, “непристойне” і “нецензурне”. Оскільки майже всі ОІ (та інші структурні типи ідіом) належать до розмовного мовлення, позначка “розмовне” є недоречною і надлишковою у межах корпусу ОІ: “маркується лише те, що відрізняється за стилістичними характеристиками від більшості стилістично нейтральних лексем” [1]. Отже, відсутність спеціальних позначок означає, що ОІ належить до розмовного мовлення, стиль якого є характерним для повсякденного спілкування і утворює точку відліку з протилежними полюсами “високе” та “нецензурне”. Нейтральними у власне стилістичному відношенні є ОІ, розташовані на один щабель вище нульової позначки, а зниженими – на один щабель нижче. На думку авторів, загальносистемний зсув у бік розмовності та субстандарту вимагає більш диференційного підходу до зниженого регістру мовлення і призводить до необхідності маркування знижених ОІ за допомогою позначок “знижене”, “брутальне”, “непристойне” і “нецензурне”. Слід зазначити, що стильова позначка “знижене” співвідноситься з ОІ, що належать до стилю мовлення нижчого за стиль

повсякденного спілкування, але не пов'язаного з брутальними, непристойними або нецензурними ОІ.

Таким чином, вибудовується градуальна система стильових позначок ОІ:

1. **“високе”**: *chameleon* (хамелеон (про людину)); *eagle-eyed* (гострозорий); *viper* (змія, гадюка (про людину)); *vixen* (сварлива жінка, мегера); *manikin* (чоловічок; карлик); *odyssey* (одісея, мандрювання); *puckish* (пустотливий, грайливий); *pygmy* (пігмей, карлик, нікчема); *silver-tongued* (красномовний); *stouthearted* (сміливий, стійкий): “*Lenity and forbearance have only nursed the viper into life,*” *the Tribune thundered* [6];

2. **“нейтральне”**: *albatross* (тягар); *eyesore* (щось огидне (для ока), “більмо на оці”); *gatecrash* (приходить/проходить без запрошення/квитка); *off-the-cuff* (спонтанний, непередбачений); *oily* (слейний, улесливий); *paper-pusher* (канцелярський шур); *pawn* (пішак); *red-blooded* (стовідсотковий, закоренілий); *sandbag* (змушувати, приневолювати), *spoon-feed* (детально пояснювати, “розжовувати”): *Scott Eyre agreed that Zell is only doing what any red-blooded capitalist would do in the same situation* [6];

3. **значуща відсутність позначки**: *rip-off* (здирицтво); *scribbler* (писака); *shilly-shally* (бути нерішучим, вагатися); *skyrocket* (швидко підніматися (рости)); *slowcoach* (млява (тупувата, відстала) людина); *smartypants* (розумник, всезнайка); *sweet-talk* (вмовляти когось за допомогою лестощів); *swell-headed* (зарозумілий, самовдоволений, чванькуватий, високої думки про себе); *washout* (невдача); *well-heeled* (заможний, багатий, при грошах): *So it's all up to you. Classroom scribbler or contemporary master? Both are an option* [10];

4. **“знижене”**: *pigheaded* (впертий); *stinker* (мерзотник, покидьок, лайно); *sucker* (телепень, “лох”); *worm* (хробак, нікчемна людина); *earhole* (вухо); *fatso* (товстун, кабан); *loudmouth* (крикун); *cakehole* (рот); *minted* (заможний, “запакований”); *moon* (показувати зад публічно); *mouthy* (балакучий, багатослівний, язикатий); *nimrod* (дурень, тупоголовий, ідіот): *Free Angelina! That's all I could think as I watched Angelina Jolie square her jaw against yet another stinker, this one the unsavory thriller “Taking Lives”* [8];

5. **“брутальне”**: *shirt-lifter/pansy* (гомосексуаліст, гомик); *slapper* (шльондра); *fishwife* (сварлива жінка. “базарна баба”); *pissed* (п'яний), *paw* (лапати, мацати); *mug* (морда, пика): *He is, in fact, just abuse stuffed into a waistcoat: having killed one woman he attempts to degrade and derange his wife, while also lustily pawing the household's young maid* [11];

6. **“непристойне”**: *rat-arsed* (вкрай п'яний); *screw* (статевий акт, “трах”); *shit-hot* (найкращий, супер, (рос. охренительный); *shithhead* (повний ідіот, дурло); *shithole* (брудне, неприємне місце); *shitty/piss-poor* (вкрай поганий, неприємний (пор. рос. дерьмовый, херовый); *sissy* (жінкоподібний чоловік або хлопець, “баба”); *stiffy* (ерекція, “стояк”); *lard-ass* (жирна свиня (про людину), *piss-ant* (козел, гондон); *piss-take* (знуцання, глузування); *pisser* (щось складне і неприємне; лайно), *pisshead* (людина, що вживає непомірно багато алкогольних напоїв (рос. бухарь), *pissy* (злий, роздратований): *Now the worst ever passes the ancient office to another talentless lardass as the post is abolished* [9];

7. **“нецензурне”**: *spade/coon* (нігер, чорнопикий); *wetback* (мексиканець-нелегал), *mick* (ірландець), *motherfucker* (неприємна людина, козел, гондон), *scrubber* (шльондра, проститутка), *crack/cabbage/basket* (жіночий статевий орган).

Слід зазначити, що вищевказані позначки вказують на стилістичну диференціацію ОІ у межах ідіоматики. У випадку стилістичної диференціації ОІ у рамках усієї системи мови слід переглянути позначку “нейтральне” та значущу відсутність позначки, оскільки нейтральність по відношенню до ідіоматичних одиниць не є членом бінарної опозиції (на відміну від, наприклад, часових позначок, що визначають опозицію “застаріле” : “нейтральне”), а функціонує “як одне із значень градуального параметра між нульовою позначкою та позначкою “високе” [1]. Значуща відсутність позначки співвідноситься з повсякденним спілкуванням, одиниці якого, як правило, позначаються у загальних словниках за допомогою ремарки “розмовне” або “informal”. Оскільки майже всі ОІ належать до розмовного реєстру мовлення (окрім ОІ, притаманних високому, патетичному мовленню), позначка “розмовне” або “informal” є неефективною всередині класу ідіоматичних одиниць.

Досить нечіткими є межі між зонами брутальних і знижених, знижених й повсякденно-розмовних ОІ, оскільки кордони між цими реєстрами є відкритими для міграції ОІ з одного

класу в інший. Така рухливість і дифузія меж зазначених реєстрів мовлення зумовлена сучасною тенденцією до загальносистемного зсуву у напрямку до знижених стилів. У зв'язку з цим, рухливості та нестабільності набуває й усереднена норма моралі та естетики, яка виступає гарантом і критерієм стилістичної диференціації мовних одиниць. Тому, у сучасних умовах досить часто досліднику доводиться покладатися на відчуття, тобто на власну інтуїцію.

Дискурсивні позначки характеризують ОІ з точки зору специфічних особливостей номінації у конкретній підмові, тобто визначають сфери їх використання, а не власне стилістичний реєстр [1]. Серед дискурсивних ознак ОІ можна виокремити родові позначки за варіантами англійської мови – “американський”, “британський”, “австралійський” та іноді “новозеландський” й “канадський”, і видові – “книжне”, “журналізм” та “жаргонізм” (або “сленг”). Остання позначка може мати дрібніший розподіл в залежності від напрямків класифікації жаргонів, наприклад: “молодіжний”, “дитячий”, “студентський”, “афро-американський”, “комп’ютерний”, “медичний”, “фінансовий”, “військовий”, “музичний”, “кримінальний” (або “арго”) тощо.

Позначка “книжне” вживається для позначення ОІ, що вживаються переважно у писемному літературному мовленні, та, як правило, співвідноситься зі стилістичними позначками “високе” й “застаріле”. Позначка “журналізм” характеризує ОІ, що, переважно, вживаються у публіцистичному дискурсі та є притаманними мовленню періодичних видань, теле- або радіопередач тощо. Відсутність позначок “американський”, “британський”, “австралійський” тощо вказує на те, що певна ОІ є спільною для основних варіантів англійської мови.

Публіцистичний дискурс на сучасному етапі розвитку суспільства характеризується загальним зниженням офіційного мовлення, популяризацією субстандарту і активним проникненням його складових у масову культуру, що, у свою чергу, призвело до зниження норми та естетики мовленнєвих ідеалів споживачів ЗМІ. Зміни й порушення стандартизованого книжкового та розмовного мовлення набули масового характеру під впливом мови періодичних видань, радіо і телебачення. Отже, сучасна англомова публіцистика визначається зміною ідеалів високої, елітарної культури на масову. Читач кінця ХХ й початку ХХІ ст. сприймає мову періодичних видань, радіо й телебачення як стандарт, у той час як читач першої половини ХХ ст. мав за еталон та орієнтувався на мову класичних письменників.

У результаті змінилася й стилістика публіцистичного дискурсу: глобально звузилася сфера вживання високого, патетичного стилю під впливом нейтрального. Колишню зону нейтрального стилю мовлення зайняли більш експресивні фамільярно-розмовний стиль та розмовний стиль зниженого реєстру, які мають прагматичні переваги над попереднім – здатні краще впливати на свідомість читача. Таким чином, проникнення й функціонування у публіцистиці ідіом взагалі та ОІ зокрема, є відображенням взаємодії мовних та позамовних чинників – суспільного життя і системи мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранов А. Н. Парадоксы стилистической дифференциации идиом / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Диалог' 2003: междунар. конференция, 11-16 июня 2003 г.: докл. – Протвино, 2003. – Режим доступа: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/DobrovolskijBaranov.htm>.
2. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / И. Р. Гальперин. – М. : Издательство литературы на иностранном языке, 1958. – 459 с.
3. Мосейчук О. М. Системні та функціональні особливості англомовних однослівних ідіом (на матеріалі сучасного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / О. М. Мосейчук. – Харків, 2009. – 20 с.
4. Словарь американского сленга / [сост. Р. А. Спирс] (NTC's Dictionary of American Slang). – М. : Русский язык, 1991. – 528 с.
5. Хомяков В. А. Введение в изучение сленга – основного компонента английского просторечия / В. А. Хомяков. – Вологда, 1971. – 102 с.
6. Chicago Tribune / March 12, 2008. – Режим доступа : <http://chicagotribune.com/>
7. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / [ed. by S. Bullon]. – Harlow, England : Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.
8. Los Angeles Times / March 19, 2004. – Режим доступа : <http://latimes.com/>
9. The Guardian / June 19, 2003. – Режим доступа : <http://www.guardian.co.uk/>
10. The Times / Apr 21, 2004. – Режим доступа : <http://www.sunday-times.co.uk/>
11. The Observer / June 17, 2007. – Режим доступа : <http://observer.guardian.co.uk/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ангеліна Сингаївська – кандидат філологічних наук, професор, завідувачка кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: функціональна граматики англійської мови, семантика, ідіоматика та фразеологія.

Олександр Мосейчук – викладач кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: ідіоматика та фразеологія, прагматика і мовленнєвий вплив.

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОНИМНЫХ ЕДИНИЦ В СВЕТЕ
КОНЦЕПЦИИ ЗНАЧЕНИЯ А.Ф.ПОСЕВА****Евгения БЕЛИЦКАЯ (Горловка, Украина)**

У статті здійснена спроба з'ясувати можливості вивчення семантики онімів у контексті зовнішньої (логічної) семантики на тлі філософської концепції іменування О.Ф.Посева.

The paper studies the possibilities of proper names study as to their semantic value in the context of the so-called external (logical) semantics against the principles of Losev's philosophic conception of naming.

Проблема соотношения слова и вещи едва ли не древнейшая в лингвистическом мире. Это, пожалуй, единственная дискуссия в языкознании, которая по значимости сопоставляется (и подчиняется) глобальной теме: в чем, собственно, заключается сущность языка. В самом деле, ответив на вопрос о качестве соотношения слова в языке и той вещи, которая этим словом именуется, мы раскрываем онтологические механизмы бытования языка. Однако до сих пор это одна из вечных тайн человечества, которая, как следствие, не дает возможности ответить и на другой вопрос – о существовании языкового значения. Применительно к проприальным единицам языка проблема усугубляется их особым статусом, специфическим местом в языковой системе (если признавать наличие таковой). Тем не менее, данный факт не уменьшает стремления современных ономастов (автора данной статьи в том числе) постичь существо семантики собственных имен (далее в тексте – СИ). Что может быть интереснее ответа на вопрос о причинах проприального именованья, механизмах «включения» данной номинации в стабильную языковую систему, развития номинации такого типа. Попытки ответить на эти вопросы были предприняты в работах отечественных и зарубежных лингвистов: Дж. Милла, Г.Фреге, Вили ван Лангендонка, А.В. Суперанской, П.А. Флоренского, А.Ф. Лосева, Е.С. Отина, Ю.А. Карпенко, В.М. Калинкина и многих других. При этом поиски идут в двух направлениях: в области внешней семантики (на уровне теории референции, реже – теории смысла, практически никогда – на уровне семантики возможных миров) и внутренней семантики (на уровне психо- и фоносемантики, лексической и грамматической семантики, семантики текста, в настоящее время еще и в сфере когнитивной семантики). В данной статье нас интересует лишь одно из направлений изучения значения собственных имен – внешняя семантика, в частности, теории референции.

Известно, что СИ типа «Платон» или «Нью-Йорк» являются парадигмами «референциальных выражений», указывающих на нечто в окружающей действительности [8: 1]. Как следствие, современная интерпретация древней дискуссии, упомянутой выше, может звучать достаточно радикально – можно ли интерпретировать отношения между предметом и СИ, его номинирующем, отношениями референции.

Есть по крайней мере две точки зрения относительно вопроса о референциальных возможностях СИ – теория онима как жесткого десигната, связанная с именем Дж.Милла, и так называемая описательная теория СИ Г.Фреге.

Логическая концепция Дж. Милла ценна для лингвистов, поскольку ученый считал логику «частью искусства мысли», а язык признавал тривиальным носителем мысли [6: 17], таким образом, вводя логические процедуры анализа в обиход языкознания. Ориентируясь на пропозициональную конструкцию простого утвердительного предложения, Милл выделил в нем субъект, предикат и связку и разделил имена на общие и единичные. Первые могут утверждаться для неопределенного количества предметов, вторые – только для одного предмета, например: *Джон, нынешняя королева Великобритании*. Первые интерпретируются как предикатные выражения, вторые – как субъектные. Милл разграничивает также абстрактные и конкретные имена и, что более значимо, коннотирующие и неконнотирующие (денотативные) имена. Согласно Миллу, неконнотирующие имена могут обозначать либо

только субъект, либо атрибут. К таковым Милл относит СИ, абстрактные существительные (и те и другие связаны с понятием единичности). Коннотирующие имена, например, прилагательные со значением цвета, одновременно означают и субъект, и атрибут. Таким образом, СИ, по Миллу, могут означать только предмет, но не атрибутивные качества, с ним связанные. Это объясняется отсутствием у СИ сигнификативного значения. Милл называет СИ «незначащими метками».

Теория жесткой десигнации СИ не отвечает на многие вопросы, связанные с референцией, в частности, не проясняет случаев так называемой нулевой референции типа Дед Мороз, где оным не может денотировать. По Миллу, данные СИ, не имея ни коннотации, ни денотации, не могут играть сколь-нибудь существенной роли в языке. С другой стороны, согласно концепции Милля, СИ типа Евгения Николаевна и Женя, денотирующие один и тот же объект (автор данной статьи), не могут существовать, так как имеют одинаковый референт. В обоих случаях возникает вопрос о границах реального мира и его «правдивом описании» в языке. Он звучит так: можно ли интерпретировать отношения между реальными и нереальными объектами окружающей действительности и их именованиями в одних и тех же терминах. И, наконец, если следовать логике Милла, предложение типа «Это Москва» не должно иметь смысла в языке, поскольку ни одно слово в его составе не коннотирует.

Г.Фреге, автор так называемой описательной теории, разграничивал понятия смысла и референта имени [4]. Так, высказывание «Женя – это Евгения Николаевна» имеет смысл, только если помимо референции (общей для двух имен) учитывать смысл имени, то есть способ мысли о нем. Разные имена, даже при наличии общего референта, могут ассоциироваться с разными предметами, поскольку могут мыслиться по-разному. Часто это связано с восприятием предмета в разных временных и пространственных обстоятельствах.

Сложность смысла имени заключается в возможности его варьирования в зависимости от носителя. Таким образом, человек в процессе коммуникации постоянно решает задачу идентификации собственной мысли об объекте (x) с мыслью об этом же объекте собеседника, тождественной собственной (x) или нетождественной (y). В последнем случае смысл объекта уточняется/меняется до изначального равенства $x = x$. Таким образом, допускается, что имена имеют индивидуальные смыслы и некий общий для носителей смысл. Варьирования в смыслах приводят к расхождению в восприятии имени разными людьми. Крайним случаем расхождений в смыслах при тождественном референте является классический пример С. Крипке: Падеревский – дирижер и Падеревский – политик [5: 48]. Разные люди могут воспринимать одного и того же человека в «разных ипостасях». При этом они будут убеждены, что говорят о разных людях. Таким образом, тождественное имя при тождественном референте воспринимается как кореферентное. Другой случай касается известного примера Крипке о Пьере, который воспринимает СИ Лондон и Лондрес (французский эквивалент топонима) как имеющие нетождественный референт.

С точки зрения Б.Рассела, логическое СИ представляет собой простое выражение, имеющее референт [7]. Понимание имени предполагает знание его референта. Однако это знание возможно достичь двумя путями – «по описанию» либо «по ознакомлению». Простое (не логическое) собственное имя, по Расселу, является своеобразной аббревиатурой определенного описания, что предполагает (1) необязательность наличия референта имени; (2) необязательность знакомства с носителем имени для понимания имени; (3) возможность наличия у референта имени более одного имени.

Согласно концепции Б.Рассела, СИ, таким образом, представляет собой некую дескрипцию, которая может варьироваться от одного говорящего к другому или даже для одного говорящего в разных ситуациях общения.

Таким образом, при общей связи концепций Г.Фреге и Б.Рассела различия заключаются в том, что смысл имени, по Фреге, должен быть известен всем носителям языка, а Рассел, оперируя понятием ментального статуса индивидуального мыслящего, справедливо полагал, что его теория применима исключительно для идиолекта. Как справедливо отмечал Сол Крипке, одна теория заключается в том, что определенная дескрипция дает смысл имени, вторая теория фиксирует за именем определенный референт [5: 4].

Крипке возражал против соединения имен с описаниями на следующих основаниях (1) определенные дефиниции обычно цитируемые как смыслы, имеют отличный от имен модальный профиль, таким образом, они не могут быть или выражать смыслы имен; (2) для многих имен отсутствует информация, которую человек может с ней ассоциировать; (3) можно понять имя и без некоей информации о нем; (4) информация, которую ассоциируют с именем, может быть недостоверной для носителя имени.

Крипке называл СИ жесткими десигнаторами, то есть элементами, означающими во всяком возможном мире тот же объект.

Упомянутые теории, до сих пор являющиеся отправными точками для исследователей сущности семантического содержания СИ, как видим, не разрешают всех существующих в языке проблем, а в определенной мере и множат их.

В самом деле, цель теории значения – описать знание, позволяющее кому-либо понимать язык, выявить навык, включающий способность делать точные сообщения относительно того, что говорят другие участники коммуникации. Так, понимание смысла предложения «Анна пришла вовремя» заключается, на наш взгляд, не собственно в описании знания об имени «Анна» как части данного предложения. Для обладания знанием о предложении носители языка уже должны понимать имя. Таким образом, проблема заключается в сущности понимания имени. Понятно, что любое имя, имеющее носителя, обладает некоей истинной информацией, и многие имена узнаются при помощи такой информации, но ее содержание, такое очевидное для носителей, часто остается полной тайной для исследователей. Что значит понять имя – это понять референт, описать референт, с какой точностью и т.д.?

Мы используем имена с целью ассоциировать некую информацию об их носителях, но мы принимаем как само собой разумеющееся, что нет гарантии в том, что эта информация будет корректна. В самом общем смысле вывод в данной части нашей статьи может звучать следующим образом: теория референции (установление истинностных параметров высказывания) не направлена на установление необходимых условий для понимания смысла высказывания и не рассчитаны на анализ значения индивидуальных слов. Они имеют целью теоретически доказать композиционный характер языка.

Можно сказать, что в истории СИ до сих пор существует две противоположные теории значения, каждая из которых имеет свои недостатки и привлекательные стороны. Теория Фреге предлагает объяснение того, как имена могут быть изучены и использованы, как появляются различия между когнитивной значимостью и информативной идентичностью предложений, как могут существовать имена с отсутствующими носителями, как субституция кореферентных имен может не сработать для представления истинности высказывания и, наконец, как могут появляться истинные предложения, в которых отвергается существование чего-либо. Позиция Мила указывает на то, что мы знаем не уровне интуиции: имена связаны с объектами без посредства атрибутивной информации, они используются людьми, которые не разделяют значащую информацию о носителях, что они жестко десигнируют.

Кроме того, Рассел различает два вида выражений: связанных с реальностью как дескриптивная мысль, и выражения, чьи отношения с реальностью прямые и неописательные. Все вышесказанное объясняет две возможности семантического механизма для СИ в естественном языке: они могут объясняться как индивидуальные константы или напоминают определенные описания Фреге.

Напомним, что теория референции имеет целью прояснить суть соотношения слова и вещи. Кроме описанных концепций в отечественном языкознании существует мысль, высказанная С.Г.Булгаковым относительно того, что сущность слова и его содержания является онтологической. По образному выражению исследователя, нам "остается просто, смиренно и благочестиво признать, что не мы говорим слова, но слова, внутренне звуча в нас, сами себя говорят, и наш дух есть при этом арена самоидеации вселенной, ибо все может быть выражено в слове" [2: 23].

Данная теория, в отличие от традиционной, так называемой номиналистической, согласно которой предмет как таковой является лишней категорией, а название вещи – лишь

условностью, созданной для удобства общения, концепция смысла слова, разработанная В.С.Соловьевым и П.А.Флоренским, была последовательно развернута в произведениях А.Ф.Лосева как способ вскрыть собственный, самостоятельный и независимый смысл слова, узнав который, можно объяснить и каждую частность употребления слова в том или ином контексте. С точки зрения А.Ф.Лосева, предметы существуют независимо от человеческого сознания в единстве собственного смысла и именованя. Логическая структура предмета исследователем представлена как некая сущность, имеющая эйдос, пневму, символ, миф и Имя. В своей статье ранее [1: 195-196] мы подробно остановились на анализе данных категорий как структуры логических категорий предмета. В данной работе мы бы хотели сконцентрироваться на возможности использования данной концепции в теории референции, опирающейся на номиналистическую концепцию соотношения слов и вещей, согласно которой имя вещи и есть сама вещь.

В самом деле, если признать слово и вещь двумя сторонами единого целого, станет понятно, что вещь можно понять только в человеческом сознании (инобытии). Понять вещь значит «соотнести ее с тем или другим ее окружением и представить ее себе не просто как ее саму, но в свете того или другого окружения, в свете той или другой вещи или момента из этого окружения. ... Раньше мы еще не знали, что такое данная вещь, и вместо вещи имели пустое место. Это значило, что нужно было провести первичную границу и очертание для получения самой вещи. Теперь вещь получена, и – мы снова сравниваем ее со всем прочим. Сравнение снова обогащает вещь. Раньше мы имели контуры и очертание. Теперь начинаем производить различия внутри полученных контуров и очертаний. И мы видим, что смысл вещи, это – одно, а ее соотношение с другими вещами – совершенно другое. И вот, когда мы даем этой вещи какую-нибудь название, слово, имя, – это значит, что мы уже соотнесли ее со всем другим и выбрали то, в свете чего мы ее хотим понять и с чем сравниваем. Это и значит, что мы понимаем вещь» [3: 823–824]. Понимание вещи как процесс рассматривается Лосевым через призму логической структуры слова, которую мы уже также анализировали в наших работах [1: 197]. В данной статье мы лишь еще раз покажем таблицу корреляций логической структуры вещи и слова (по Лосеву):

Логическая структура вещи	Логическая структура слова
эйдос	ноэма
пневма	семема
символ	символ
миф	история слова
Имя	идея

Таким образом, концепция А.Ф.Лосева как способ интерпретации соотношения СИ и явлений действительности (примеры такого анализа можно обнаружить в работах П.А.Флоренского) – это совершенно новый подход, использование которого может привести к совершенно неожиданным выводам относительно проблем, озвученных нами в начале статьи: каковы причины проприального именованя, механизмы «включения» проприальной номинации в стабильную языковую систему, каковы законы развития онимной номинации. Как представляется, данный аспект рассмотрения СИ может быть перспективным для раскрытия сущности ономастической семантики.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Беліцька Є.М. Семантика оніма // Антологія поетонімологічної думки/ отв. ред. Е.С.Отин. – Донецк: Юго-Восток, 2008. – С.190–198.
2. Булгаков С.Н. Философия имени. Санкт-Петербург, 1999. – 448 с.
3. Лосев А.Ф. Бытие. Имя. Космос. – М.: Мысль: Рос. открытый ун-т, 1993. – 958 с.
4. Frege, G. On sense and meaning// Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy B. McGuinness (ed.) – Oxford: Basil Blackwell, 1984. – P. 157–177.
5. Kripke, S. Naming and Necessity. – Oxford: Basil Blackwell. 1972/1980. – 188 p.
6. Mill, J. S. System of Logic. – London: Parker, 1843. – 658 p.
7. Russell, B. Problems of Philosophy. – Oxford: Oxford University Press, 1912/1959. – 176 p.
8. Sainsbury, R.M. Reference without Referents. – Oxford: Clarendon Press, 2007. – 263 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгенія Беліцька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, проректор з міжнародних зв'язків Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: ономастика, семантика, методика викладання англійської мови.

ЕТНОКУЛЬТУРНІ АНТРОПОНІМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Олександр БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена дослідженню деяких особливостей етнокультурних антропонімів (а саме: іменників, іменникових композитів та субстантивних словосполучень) в українській та англійській мовах. У роботі також виділено найбільш продуктивні лексичні угруповання в плані входження до їх складу в українській та англійській мовах досліджуваної лексики.

The paper investigates some peculiarities of the ethno-cultural anthroponyms (namely nouns, noun composites, and substantival word combinations) in the Ukrainian and English languages. The investigation singled out the most productive groups of the lexicon in both Ukrainian and English.

Різні аспекти проблеми етнокультурної лексики були об'єктом аналізу таких вітчизняних лінгвістів, як А.Л. Волошина, Р.П. Зорівчак, В.І. Карабан, І.В. Корунець, В.М. Манакін, та ін [3], [4], [5: 46–60], [6: 157–168], [8: 138–159]. В російському мовознавстві даною проблематикою займалися Л.С. Бархударов, Є.М. Верещагін и В.Г. Костомаров, В.Н. Комісаров, В.М. Крупнов, Я.Й. Рецкер, А.В. Федоров, О.Д. Швейцер тощо [1; 2: 35–47; 7]. Зауважимо, що здебільшого ця проблематика опинялася в полі зору спеціалістів у галузі перекладу. У той же час, незважаючи на відносну розробленість даного питання в цілому, практично недослідженою в даному аспекті дотепер залишається антропонімічна лексика, що і є **предметом** нашого дослідження. **Об'єктом** нашого дослідження є лексико-семантичне поле “*Назви осіб*”. **Матеріалом** дослідження слугувала суцільна вибірка основного масиву лексичних одиниць на позначення осіб чоловічої / жіночої статі (іменників, іменникових композитів та субстантивних словосполучень), який представлено у сучасних україномовних та англійськомовних (британський варіант англійської мови) тлумачних словниках.

Таким чином, в цій статті ми ставимо за мету дослідити деякі особливості етнокультурних антропонімів, а саме: іменників, іменникових композитів та субстантивних словосполучень в українській та англійській мовах та певним чином її класифікувати – виділити лексичні угруповання антропонімічної лексики, які є найбільш продуктивними в плані входження до їх складу етнокультурних лексичних одиниць.

До цього типу лексичних одиниць належать лексеми, семантика яких співвідноситься з позначенням специфічних для певної культури реалій. І самі реалії, і слова, що їх позначають, є унікальними, тому їх немає з чим порівнювати або зіставляти. Наприклад: чумак ‘на Україні в XV – XIX ст. – візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу’, запорожець ‘український козак, який жив в пониззі Дніпра за порогами в XVI – XVIII ст.’, бурлак ‘робітник, що разом з іншими тяг лінвою річкове судно вгору проти течії’, перебендя ‘людина, що вміє весело, дотепно або цікаво що-небудь розказати, проспівати і т. ін. (часто про кобзаря)’, варнак *заст.* ‘каторжник із випеченим на лобі тавром’, ватаг ‘старший чабан’, інститутка ‘випускниця жіночого навчального закладу інтернатного типу для дітей дворян’, коровайниця ‘жінка, що виготовляє коровай’, caddy ‘хлопець, що підносить ключки та м'ячі при грі у гольф’, singsong girl ‘дівчина, китаянка за походженням, яка розважає аудиторію співом або танцями’, rah-rah girl ‘дівчина у групі підтримки студентської спортивної команди’, soccer mom ‘заміжня жінка, яка мешкає в приміських районах і бере участь в громадському житті’, himbo ‘молодий, зовнішньо привабливий, але позбавлений інтелекту чоловік; молодий ведучий телепрограми’, black knight ‘особа, яка намагається взяти під свій контроль, захопити фірму, компанію’, acid Ted ‘фанатичний любитель поп-музики „хаус”’.

Слід окремо відзначити випадки так званої „штучної” еквівалентності [7: 31]. Тут маються на увазі слова, значення яких в інших мовних культурах (у нашому випадку – українській або англійській) зберігаються на невербальному рівні, тобто не мають словесного відповідника і тільки за необхідності можуть бути поясненими мовними засобами. Проте це зовсім не є свідченням специфічності даних понять в українській або англійській мовній культурі. Вони залишилися непоміченими на мовному рівні, а не на рівні національної свідомості. Так, наприклад, у англійській мовній культурі не існує такого слова, як прудивус ‘той, хто має довгі, пишні вуса, вусань, крутивус’, однак, це зовсім не є

свідченням того, що в англійській культурі немає чоловіків, які б не підпадали під зазначені характеристики. Свідченням протилежного служать такі словосполучення в англійській мові, як *to grow a moustache* – ‘відрощувати, відпускати вуса’; *to trim a moustache* – ‘підстригати вуса’; *to finger / twist one's moustache* – ‘закручувати вуса’; *to twirl one's moustache* – ‘крутити вуса’, *handlebar moustache* – довгі вуса, підкручені вгору. З іншого боку, відсутність в українській культурі прямого однослівного еквіваленту англійському *backfish* ‘дівчина-підліток’ або *lemon* ‘дурна, неприваблива дівчина’ так само не свідчить про відсутність даних понять в українській культурі.

Отже, існування подібних найменувань в антропонімічній лексиці дає підстави розрізняти етнокультурну лексику в широкому смислі слова – таку, яка не має прямих однослівних еквівалентів в іншій мові, та слів-реалій як значної частини етнокультурної лексики, що служить для позначення унікальних для національної культури понять – реалем або національних реалій [9: 7].

На нашу думку, доцільно виділити деякі групи етнокультурних антропонімів у досліджуваних мовах. Зазначимо, що деякі з них (як, наприклад, перша) формують і є складовою частиною ЛСГ у межах лексико-семантичного поля “Назви осіб”, інші – сформовані штучно і не мають ЛСГ-відповідника у зазначеному лексико-семантичному полі.

1. Назви осіб по відношенню до раси чи національності. У даній ЛСГ можна виділити декілька підгруп етнокультурних назв осіб, які, однак, не утворюють окремих лексичних угруповань і ніяк не виокремлюються із зазначеної лексико-семантичної групи:

1) Назви осіб, що практично не мають інших компонентів значення, крім таких, що вказують на приналежність до певної раси чи національності: *klonkie* ‘хлопчик з небілим кольором шкіри (що належить до будь-якої неєвропейської раси)’, *Charlie* ‘темношкірий чоловік, негр’, *kwedini* ‘хлопець з темним кольором шкіри, що належить до негроїдної раси’, *gin* ‘жінка, що належить до аборигенів Австралії, корінна її мешканка’, *Mary* ‘корінна мешканка Австралії’.

2) Назви осіб, що мають інші компоненти значення, крім тих, що вказують на приналежність до певної раси чи національності (власне крім даної ЛСГ вони часто належать і до інших – через наявність цих „додаткових” компонентів значення): *Uncle Tom* ‘темношкірий чоловік, який служить або лояльно ставиться до білих, ображаючи або зраджуючи при цьому інтереси темношкірих’, *yutnie* ‘молодий мусульманин спрямований на ділову кар’єру в арабських країнах’, *fruppie* ‘молодий чоловік з релігійної єврейської сім’ї, який прагне до ділової кар’єри, багатства’, *umfaan* ‘молодий африканець, якого наймають для ведення домашнього господарства’, *sunck* ‘жінка-лідер у племені індіанців – корінних представників північної Америки’, *begum* ‘жінка-мусульманка, що належить до знатного роду і особливо шановується у арабському світі’, *beebee* ‘індіанка, яка вийшла заміж за європейця’, *biddy* ‘охайна служниця ірландського походження’, *mouste* ‘неодружена дівчина японського походження, особливо така, що виконує процедуру приготування чаю’, *intombi* ‘молода жінка із африканського племені, що проходить ритуал підготовки до шлюбу’.

3) Назви осіб по відношенню до певної місцевості, по проживанню в ній – вони лише опосередковано мають відношення до певної раси чи національності: *Jerseyman* ‘чоловік, який є мешканцем штату Нью Джерсі’, *rude boy* ‘молодий безробітний хлопець (інколи темношкірий), що мешкає в бідних районах Ямайки’, *Valley Girl* ‘стильна дівчина із багатой родини, що мешкає в долині Сан Фернандо у північній Каліфорнії’.

Нагадаємо, що дана ЛСГ (Назви осіб по відношенню до раси чи національності) в українській мові не виділяється, оскільки нами не було виявлено ні еквівалентної, ні етнокультурної лексики, яка б відповідала зазначеним характеристикам.

2. Назви осіб, які беруть участь у національних обрядах, церемоніях, дійствах: *дружко* ‘одружений чоловік, який на запрошення родичів жениха є головним розпорядником весільного обряду’, *староста* ‘особа, що сватає жениха нареченій, або наречену женихові (звичайно поважний чоловік)’, *весільний батько* ‘чоловік, який виконує на весіллі роль батька нареченого або нареченої’, *тужільниця* ‘у народному похоронному обряді жінка, що голосить над покійником’, *світилка* ‘дівчина, що виконує обряд тримання меча й свічки на весіллі’, *медведиця* ‘група жінок, що переодягнувшись, ходила по селі під час косовиці’; *Jask-*

in-the-green ‘чоловік або хлопець, якого саджають у шалаш, зроблений із гілля, під час святкування травневого свята у першу неділю травня’, *May lady* ‘найвродливіша дівчина, яку обирають королевою травневого свята, вбирають у яскраве вбрання і одягають корону із квітів’, *Maid Marian* ‘жінка або дівчина, що виконує роль коханої Робін Гуда у національному англійському танці’, *strawboy* ‘чоловік, який разом із іншими чоловіками або хлопцями у солом’яних масках імітує традиційне „захоплення” товариства під час весільного обряду’.

3. Назви осіб по відношенню до предмета, який є національною реалією. Часто самі назви осіб є похідними від назв реалій: *kobzar* ‘український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі’ (кобза ‘старовинний український струнно-щипковий музичний інструмент’), *trebitar* ‘той, хто грає на трембіті’ (трембіта ‘гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев’яної труби без вентилів і клапанів’), *lirnyk* ‘народний співак-музикант, що акомпонував собі на лірі’ (ліра ‘старовинний струнно-клавішно-смичковий інструмент, який був поширений на Україні’), *perepichayka* ‘жінка, яка випікає хліб, булочки, перепічки і т. інше на продаж’ (перепічка ‘поколотий ножем корж, що робиться із кислого хлібного тіста і печеться на сковороді, намащений маслом або салом’); *tea lady* ‘жінка, яку наймають готувати та підносити чай, особливо в офісах, на фабриці тощо’ (у даному випадку *tea* – досить яскрава і широковідома британська реалія, з якою пов’язано багато традицій), *bag-man* ‘офіцер, який супроводжує президента США з кейсом ядерних шифрів’, *kiltie* ‘чоловік, що носить кilt’ (kilt ‘коротка спідниця у складку, національний одяг чоловіків у Шотландії’).

4. Назви осіб – історичні реалії: *opryshok* ‘народний месник, учасник народно-визвольної боротьби в Галиччині, Закарпатті, та на Буковині проти феодално-кріпосницького гніту в другій половині XVI – першій половині XIX ст.’, *getman* ‘у XVI столітті виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі, від XVII століття до 1764 року – начальник козацького війська та верховний правитель України’, *koшовий* іст. ‘вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі’, *сотник* іст. ‘на Україні в XVI- XVIII столітті – особа, яка очолювала сотню, обиралася спершу козаками, а згодом призначалася гетьманом або царем’, *джюра* іст. ‘в Україні в XVI – XVIII ст. – зброєносець у козацької старшини’; *покритка* заст. ‘дівчина, що народила позашилюбну дитину’, *безприданка* заст. ‘дівчина, що не мала посагу’; *jester* іст. ‘блазень при дворі короля або іншого правителя’, *minstrel* іст. ‘середньовічний мандрівний поет та співак, менестрель’, *highwayman* заст. ‘кінний розбійник, який за старих часів робив засідки на великих шляхах, грабував людей і тікав’, *regent* іст. ‘ріджент (магістр або доктор наук за старих часів у деяких університетах Британії)’.

Слід відзначити, що було наведено не всі лексичні угруповання, до складу яких входить етнокультурна лексика (вона може траплятися у будь-якому мікрополі чи ЛСГ назв осіб), а лише такі, які у даному плані є найпродуктивнішими.

Торкаючись питання етнокультурної лексики не можна залишити поза увагою питання способів її передавання в інших мовах. Найбільш розповсюдженими способами саме для цього типу лексичних одиниць є транскрибування та транслітерація. Завдяки таким способам передавання етнокультурної лексики відбувається взаємне збагачення мов. Найбільш яскраво це виявляється в художній літературі, при перекладі художніх творів. Транскрибування або транслітерація слів реалій іншої мови може також служити своєрідним стилістичним прийомом, за допомогою якого досягається необхідний колорит. Наприклад: *guslar* ‘*гусляр*’, *kozak* ‘*Cossack*’, *gospodar* ‘*hospodar*’; і навпаки: *side man* ‘*сайд мен* (додатковий, неосновний музикант при виконанні джазової музики)’, *half-back* ‘*хавбек* (півзахисник у футболі)’, *new woman* ‘*нюу вумен* (жінка, яка виступає за рівні права для жінок, феміністка)’, *business lady* ‘*бізнес леді* (жінка, яка є успішною у традиційно чоловічих сферах діяльності, таких як політика, бізнес тощо)’.

У тих випадках, коли транскрибування або транслітерація з тієї або іншої причини є небажаним, переклад етнокультурної лексики відбувається шляхом приблизної, здебільшого родо-видової заміни, наприклад: укр. *сидуха* ‘жінка, що займається дрібною приватною торгівлею на ринку або на вулиці’ – англ. *seller* ‘торговка’ або *saleswoman* ‘продавиця’; англ. *yukkie* ‘молодик з вищих та середніх класів, який відрізняється хуліганською

поведінкою напідпитку’ – укр. хуліган, англ. *gamp* ‘жінка, що нагадує пані Сару Гемп – медсестру у романі Дікенса „Життя та пригоди Мартіна Чузелвіта”, особливо така, що пиячить і має погану репутацію’ – укр. *алкоголичка* або *випивака*.

Однак всі ці способи лише частково замінюють слово-реалію іншої мови. Тому можна тільки дуже умовно вважати еквівалентом українського слова *котигорошок* жарг.-фольк. ‘чоловік або хлопець невеликого зросту і незвичайної сили (персонаж української народної казки)’ та англійське *shorty* ‘коротун, недомірок’ або українське *пічкур* ‘той, хто любить лежати на печі, ледар’ та англійське *lazybones* або *idler*.

Таким чином, нами було досліджено деякі особливості етнокультурної антропонімічної лексики в українській та англійській мовах та виділено деякі найбільш продуктивні лексичні угруповання в плані входження до їх складу етнокультурних антропонімів, а саме: 1) назви осіб по відношенню до раси чи національності; 2) назви осіб, що беруть участь у національних обрядах, церемоніях, дійствах; 3) назви осіб по відношенню до предмета, який є національною реалією; 4) назви осіб – історичні реалії. Зауважимо, що перша і найбільша із виділених груп є характерною тільки для англійської мови.

Наведені лексичні угруповання можуть стати у подальшому основою словника етнокультурної лексики, принаймні тієї його частини, що стосується антропонімів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М. – Рус. яз, 1983. – 269 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
3. Волошина А.В. Безеквівалентна та фонова лексика української та російської мов: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. – Кіровоград, 2001. – 195 с.
4. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). – Львів: Вид-во при Львів уні-ті, 1989. – 216 с.
5. Карабан В.І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 608 с.
6. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2001. – 448 с.
7. Крупнов В.Н. Лексикографические аспекты перевода: Учеб. Пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1987. – 192 с.
8. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Бондаренко – доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: контрастивна лексикологія, теорія та практика перекладу.

МАТЕРІАЛИ ДО ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА КІРОВОГРАДЩИНИ (ФІТОФРАЗЕОЛОГІЗМИ)

Олена ВІКТОРІНА (Кіровоград, Україна)

У розвідці зібрано матеріал для «Фразеологічного словника Кіровоградщини». Подано 100 фітофразеологізмів, відсутніх у «Фразеологічному словнику української мови». Охарактеризовано основні принципи структури лексикографічних статей.

The paper deals with the phraseological vocabulary of the Kirovohrad region. A hundred phytphraseologisms that are absent in the "Ukrainian phraseological vocabulary" were analyzed in the paper under consideration. The main structure principles of the lexicographic papers were defined.

Вивчення фраземного складу говірок залишається актуальною проблемою сучасного українського мовознавства. Як зазначають дослідники східнослов'янських і степових говірок Донбасу В. Ужченко і Д. Ужченко, «актуальним завданням сучасної лінгвістики є виявлення національно-культурної специфіки окремої мови, особливостей світобачення, світорозуміння й вербального реагування на навколишню дійсність, у тій чи іншій мірі реалізованих в ареальних фразеологічних стереотипах» (ФСГД: 11).

Фразеологізми деяких українських говірок уже зібрано й опубліковано в лексикографічних джерелах (Аркушин; Вархівч; Доброльожа1; Доброльожа2; ФСГД; Чабаненко та ін.). Однак у говірках Кіровоградщини цю проблематику ніхто не досліджував. Говірки зазначеної території аналізувалися на матеріалі географічної [3; СНГТК та ін.] і

медичної лексики [2; Вікторіна та ін.]. Як їхня складова частина фіксувалися і фразеологічні одиниці. Таким чином, Т. Громко, В. Лучиком, Т. Поляруш (СНГТК) і О. Вікторіною (Вікторіна) було зафіксовано частину сталих сполук говірок цього регіону. Фітофразеологізми українських говорів також були об'єктом дослідження [4; 5 та ін.].

Мета цієї розвідки – зафіксувати і лексикографічно зберегти розмаїття фітофразеологізмів говірок Кіровоградщини з наявними фонетичними, морфологічними, лексичними дублетами, полісемією.

Пропонований матеріал – один з етапів роботи над Фразеологічним словником Кіровоградщини.

Під терміном *фразеологізм* розуміємо “нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак” [1: 770].

Серед фітокомпонентів виступають конкретні іменники на позначення родових назв рослин (бур'ян, дерево тощо); місця, в якому перебуває велика їх кількість і яке безпосередньо з них складається (ліс, поле тощо); складники рослини (гудина, гіляка, кора тощо); окремі види і сорти рослин (кропива, соняшник, цибуля тощо); назви плодів (банан, лимон, часник тощо); назви грибів (бліда поганка, мухомор, печериця тощо).

Пропонований матеріал має таку структуру: 1) фітокомпонент; 2) фразема; 3) її семантика (при наявності декількох значень усі зафіксовано окремо з відповідною нумерацією і паспортизацією); 4) скорочена назва населеного пункту, де її зафіксовано; 5) якщо фразеологізм зафіксовано у більшості досліджуваних населених пунктів, то замість їх переліку вказано ремарку «весь ареал». Щоб запобігти повторенню того самого матеріалу, у статтях з аналогічним значенням уведено систему посилань, у випадку повної синонімії значення вказано лише у тому фразеологізмові, який за алфавітом зафіксовано першим, а в інших застосовано ремарку «т. с., що...».

До пропонованого матеріалу не увійшли фраземи, наявні у «Фразеологічному словнику української мови» (ФСМ).

АПЕЛЬСИННИ Їак сви^н'а в апел'синах зі сл. *розбирається, понімає* ‘зовсім не розуміє’ (с. Пдл Олв р-ну; м. Олдр Олдр р-ну; м. Крв).

БАДИЛИНА Їак бадил'ина ў 'пол'і ‘одинокка людина’ (с. Кзр Знм р-ну).

БАНАН (Зви^н'айте), ба'нан'іў (ў нас) (с'одн'і) не^{ма} ‘говориться, коли людина відмовляється від чогось в надії отримати щось краще, якісніше, смачніше’ (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

БАНАНИ Пов'ит'агаї ба'нани з вух ‘говорять людині, яка щось недочула’ (м. Крв).

БЕЛЬКОТА Бе^л'ко'ти об'їстис'а ‘внаслідок негативних внутрішніх або зовнішніх чинників (нервового зриву, істерії тощо) мати неадекватну реакцію на подразники, втратити контроль над своєю поведінкою, робити безглузді вчинки’ (сс. Адж, В. Бйр, О-Ксг, м. Крв Крв р-ну; сс. Збк, Кцв смт Онф Онф р-ну; с. Стп Уст р-ну; с. Рвн Нвк р-ну; сс. Нвр, Трп, м. Знм Знм р-ну; сс. Ссв, Плт Кмп р-ну).

БЕРЕЗИ Не^{ма} дур'них, піш'ли бе^л'рези шчи'тат' ‘відповідь на невігідну пропозицію’ (сс. Рзд, Ссв Кмп р-ну; с. Пдл Олв р-ну).

БИЛИНА Ху'дїї їак би^л'ина ‘дуже худа, вимучена, змарніла людина’ (сс. Мрв, Гбв Кмп р-ну; с. Рщх, м. Ббр Ббр р-ну; с. Улн Олї р-ну; сс. Рвн, Глд Нвк р-ну).

БЛІДА ПОГАНКА Їак бл'іда по'ганка ‘жінка, яка внаслідок хвороби, втоми, безсоння тощо має блідий колір обличчя’ (м. Крв; м. Олдр Олдр р-ну).

БУГИЛА Буги^л'ли об'їстис'а ‘т. с., що Бе^л'ко'ти об'їстис'а’ (с. Пдл Олв р-ну).

БУРЯК Крашче рукоїу де^р'жац':а за 'теплу 'циц'ку їак за 'мерзлий бур'ак ‘легше робити дояркою ніж сапальницею’ (с. Пдл Олв р-ну).

По'морхлий, їак пече^н'ний бур'ак ‘який сильно зморщився, зсохся (про частини тіла, шкіру тощо)’ (с. Жвт Уст р-ну).

БУР'ЯН Їак бур'іан се^л'рет 'пол'а ‘нічого не вміє, ледача дитина’ (м. Олдр Олдр р-ну).

Їак з бур'іану зі сл. *вискочив, вистрибнув* ‘невихована людина’ (м. Крв; м. Олдр Олдр р-ну; с. Пдл Олв р-ну).

БУР'ЯНЕЦЬ Хоч по'ганї бур'іанец', а 'зати'шок їе ‘краще жити з яким-небудь чоловіком, аніж самій’ (м. Крв).

БУР'ЯНИНА Їак бур'янина 1) 'т. с., що Їак бади^єлина ў 'пол'і' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв); 2) 'нікому не потрібна' (с. Пдл Олв р-ну).

ВЕРБА Ве^рба в од^ному 'м'ісці' виросте 'говорять людині, яка довго купається' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

ВИШЕНЬКИ По^несли у ви^єше^н'ки 'помер' (весь ареал).

В'іднесли у ви^єше^н'ки 'т. с., що По^несли у ви^єше^н'ки' (с. Глн Свт р-ну; с. Дмн, смт Нвк Нвк р-ну; с. Інг Уст р-ну; с. Чтв, м. Знм Знм р-ну; с. Чрв, смт Кмп Кмп р-ну).

ВУЗДИКА Зацвіла їак вуз^дика 'хворобливо схуднути, змарніти внаслідок тяжкої праці, хвороби, переживань тощо' (с. Пдл Олв р-ну; с. Якм Млв р-ну).

ГАРБУЗИ Позн'імаї ва^реник'їў з гарбу^з'їў 'тебе обдурюють' (м. Олдр Олдр р-ну).

ГИЛЯКА Їіх по^в'іс' на од^н'їй гил'ац'і, то о^дин 'одного не^н пе^р'е^нважат' 'один не кращий за іншого; варті один одного' (с. Пнк Нвм р-ну; с. Кзр Знм р-ну; с. Тшк Дбрв р-ну; сс. Пдл, Бвт Олв р-ну).

Їак гил'ака 'дуже велика людина' (м. Крв).

ГИЧКА Їак гичка 'хвора дитина' (с. Пдл Олв р-ну).

ГІЛЯКА На г'іл'аку поче^н'питис'а 'закінчити життя через повішання' (сс. Лпн, Тшк Дбрв р-ну; с. Чмр Гйв р-ну; с. Жрв Глв р-ну).

ГОРОШИНА Їак горо^шина 'дрібна картопля' (м. Олдр Олдр р-ну).

Таке їак горо^шина 'невелика гулька округлої форми на тілі людини' (сс. Цбл, Єгр Знм р-ну; с. Шрв Олі р-ну; с. Ппв, смт Пвл Онф р-ну; м. Крв).

ГРЕЧКА Хоч г'речку с'її 'дуже брудні вуха' (м. Крв; с. Пдл Олв р-ну).

ГРИБОЧОК Їак гри^бочок 'свіжий, тугий, повненький' (с. Пдл Олв р-ну).

ГРУША 'Долже^н їак маї груш' 'має дуже багато боргів' (м. Крв; с. Тшк Дбрв р-ну; с. Бвт Олв р-ну; с. Пдл Олв р-ну).

'Суше^нна г'руша 'дуже худа людина' (м. Олдр Олдр р-ну).

ГРУШКА Г'рушка-ми^єнушка 'щось нетривале, швидкоплинне' (с. Пдл Олв р-ну).

ГУДИНА Скру^тило їак ста^ру 'гуди^єну 'сильно хворіти; мати багато або декілька хвороб' (с. Жкч Гйв р-ну; с. Длф Улн р-ну).

ДЕРЕВО Бол'їе їак скри^є'пуче 'дере^{во} 'людина, яка часто хворіє' (с. Пнк Нвм р-ну).

Скри^є'пуче 'дере^{во} 'доўго жи^єве 'хворобливі люди живуть довше, а здорові помирають несподівано швидко' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

ДУБ Дуб – 'дере^{во} к'репке 'дурень' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

З 'дуба ўпаў 'т. с., що Дуб – 'дере^{во} к'репке' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв; с. Пнк Нвм р-ну).

'Наче з 'дуба ўпаў 'дивакувата людина' (м. Крв; с. Кзр Знм р-ну).

Н'ї ў дуб но^гоїў 'зовсім не розуміти' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

КАБАК Голо^ва їак ка^бак 1) 'сильно болить' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв); 2) 'позбавлена можливості думати (внаслідок втоми, безсоння тощо)' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

КАКТУС Поц'ілуї ме^н'не з розб'ігу, я за 'кактусом си^є'жу 1) 'відповідь на невігідну пропозицію' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв); 2) 'про особу, яка має нерозчесане, розпатлане волосся, погану зачіску' (с. Пдл Олв р-ну).

КАПУСТА Ка^пусту ру^бати жарг., 'заробляти гроші' (весь ареал).

У ка^пуст'і (знайшли, зло^вили, сп'їмали, ле^жаў(ла), б'ігаў(ла)) 'відповідь на запитання дитини де її узяли' (весь ареал).

КАРТОПЛЯ В'ід кар^топл'і 'т'іл'ки воротн'ічок стоїт' 'необхідно у їжу вживати калорійні продукти, вітаміни' (с. Пдл Олв р-ну).

Дурний, дурний, а шквар'ки з кар^топл'і ви^єколупує 'нерозумна людина не робить дій, які б їй зашкодили' (смт Звл Гйв р-ну).

КОРА 'Руки – не^н'моў ду^бова ко^ра 'з потрісканою, зашкарублюю, грубою шкірою' (с. Кнж Нвм р-ну; сс. Мрн, Лзв Млв р-ну).

КОРНІ Пус^кат' 'корн'і 'робити певні дії, щоб мати право перебувати десь' (весь ареал).

КРОПИВА Їак 'голий ў кропи^в'і 'переживати великий сором' (м. Крв).

ЛИКО 'Ликом зў'язано 'очевидна брехня' (м. Олдр Олдр р-ну).

ЛИМОН 'Жоўтий їак ли^є'мон 'людина, має нездоровий колір обличчя' (весь ареал).

Іак ли^емон'іу об'їіс'а 'усім незадоволений' (м. Олдр Олдр р-ну).

ЛИСТ Тре^мт'іти іак о^сикові лист 1) 'сильне тремтіння, пов'язане з переляком, нервовим збудженням, переохолодженням тощо' (с. Елс, Пдл Олв р-ну; с. Млн, смт Онф Онф р-ну; с. Озр, Адт Свт р-ну); 2) 'дуже сильно замерзнути' (с. Лбм, Пдл, смт Олв Олв р-ну; с. Нвр, м. Знм Знм р-ну; с. Озр, м. Свт Свт р-ну; с. Ссв, смт Кмп Кмп р-ну); 3) 'сильний переляк' (с. Глд, Дмн, Рвн, смт Нвк Нвк р-ну; с. Плт, смт Кмп Кмп р-ну; с. Інг, смт Уст Уст р-ну; с. Кцв, Ппв Онф р-ну).

ЛІС Г'лухо іак ў л'ісу 1) 'скрутна ситуація' (м. Олдр Олдр р-ну); 2) 'дуже тихо' (с. Пдл, смт Олв Олв р-ну; м. Крв).

З л'ісу вискочиў 1) 'невихована людина' (с. Кнж Нвм р-ну; с. Мрн Млв р-ну); 2) 'т. с., що **Наче з дуба ўпаў**' (с. Пдл, смт Олв Олв р-ну; м. Крв).

На'ука ў л'іс не^н іде 'знадобиться все, що колись учив' (с. Пдл, смт Олв Олв р-ну; м. Крв).

Не^нма дур'них, ў л'іс поўт'ікали 'т. с., що **Не^нма дур'них, п'ішли бе^нрези шчи^нтат'**' (с. Фдр Крв р-ну).

Не^нма дур'них, п'ішли л'іс б'ілити 'т. с., що **Не^нма дур'них, п'ішли бе^нрези шчи^нтат'**' (с. Пдл Олв р-ну).

Не^н о'ри не^н ў л'іс'і і ў л'іс'і не^н о'ри 'не кричи' (с. Пдл Олв р-ну).

Не^н перший раз ў л'іс хо'диў 'людина, яка має в чомусь досвід' (м. Олдр Олдр р-ну).

Три дн'і л'ісом, три дн'і полем 'дуже довго, далеко' (м. Олдр Олдр р-ну).

Хоч би п'ід л'ісом побачити 'сильне бажання побачити когось хоча б здалеку' (с. Пдл Олв р-ну).

ЛОЗА Доўга ло'за 'дитяча гра; один гравець нагинається, упершись руками собі в коліна, інші розганяються і перестрибують через нього' (с. Пдл, смт Олв Олв р-ну).

ЛОЗИНА іак ло'зина 'високий' (с. Пдл Олв р-ну).

Ло'зина плаче (по кому) 'буде битий (говориться переважно дитині)' (с. Пдл Олв р-ну).

ЛОПУХ іак к'із'ак п'ід лопу'хом 'поганий' (с. Пдл Олв р-ну; м. Олдр Олдр р-ну).

ЛОПУХИ Вуха іак лопу'хи 'великі' (м. Олдр Олдр р-ну).

МУХОМОР іак мухо'мор по'гані 'неприємна людина' (м. Олдр Олдр р-ну).

ПАЛИЧКА Б'ридко і дво'ма пали'ч'ками ў'з'ати 'дуже негарна людина' (с. Пдл Олв р-ну).

Гидко дво'ма пали'ч'ками ў'з'ати 'т. с., що **Б'ридко і дво'ма пали'ч'ками ў'з'ати**' (м. Крв).

ПЕНЬОК Не^н пе^н'ок, а 'низ'ко з'рубане 'дере'во 'говорять у відповідь на ображення словом «пеньок»' (с. Пдл Олв р-ну).

ПЕРЕЦЬ Х'ворому 'серц'у г'ірко і без 'перц'у 'хворій людині не до вередувань' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

Іак 'перцем дес' 'вимазали 'бігає як навіжений' (м. Олдр Олдр р-ну; с. Длф Улн р-ну; с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

ПЕЧЕРИЦЯ іак пе^ч'е'риц'а 'малорухома людина' (с. Пдл Олв р-ну).

ПОГАНКА іак по'ганка 'т. с., що **іак бл'іда по'ганка**' (м. Крв).

ПОМІДОРИ Ко'ли пом'ідори 'будут' по п'ят' ко'п'їок 1) 'дуже довго' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв); 2) 'ніколи' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

На Ку'дик'іну 'гору ко'сит' пом'ідори 'Відповідь на питання «Куди йдеш?», коли не хочуть признаватися' (весь ареал).

На Ку'дик'іну 'гору по зелен'і пом'ідори 'т. с., що **На Ку'дик'іну 'гору ко'сит'** пом'ідори' (весь ареал).

На Ку'дик'іну 'гору по пом'ідори 'т. с., що **На Ку'дик'іну 'гору ко'сит'** пом'ідори' (весь ареал).

Проїшла л'убоў, за'віали пом'ідори 'кінець відносин' (весь ареал).

Проїшла л'убоў, за'віали пом'ідори, каллош'і жмут' і нам с то'боў н'е по п'ут'і 'т. с., що **Проїшла л'убоў, за'віали пом'ідори**' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

Іак 'кислих пом'ідор'ів най'вс'а (об'ївс'а) 'т. с., що **іак ли^емон'ів об'їіс'а**' (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

ОВОЧ Їжити овочем ‘безтурботно’ (с. Глд, смт Нвк Нвк р-ну; с. Плт, смт Кмп Кмп р-ну; сс. Кцв, Ппв Онф р-ну; м. Крв).

ОСИКА Тре^мт’іти їак осика ў не^нгоду 1) ‘те саме, що Тре^мт’іти їак осиковий лист 1’ (сс. Хщв, Тжн, м. Гйв Гйв р-ну; с. Длф Улн р-ну; с. Йсп Влш р-ну); 2) ‘те саме, що Тре^мт’іти їак осиковий лист 2’ (сс. Гнн, Ндл, смт Нвр Нвр р-ну; с. Грз, смт Глв Глв р-ну); 3. ‘те саме, що Тре^мт’іти їак осиковий лист 3’ (с. Бзн, смт Влш Влш р-ну).

РЕП’ЯХ Ре^пїах’їў нахва’тац’а ‘т. с., що Тре^мт’іти їак осиковий лист 3’ (м. Олдр Олдр р-ну).

РОЗА Їак маїс’ка рроза зі сл. *цвіте, зацвіла*). ‘дуже гарна (про жінку)’ (весь ареал); 2) ‘дуже погана (про жінку)’ (весь ареал).

Їак рроза в окт’абр’ї-м’їс’ац’ї (ў ноїабр’ї, ў д’їкабр’ї) зі сл. *цвіте, зацвіла* 1) ‘т. с., що Їак маїс’ка рроза 1’ (весь ареал); 2) ‘т. с., що Їак маїс’ка рроза 2’ (весь ареал).

РОМАШКА Зро’бит’ с ка’кашки ро’машку 1) ‘з нічого щось гарне’ (м. Крв); 2) ‘нічого гарного з нічого не вийде’ (м. Крв).

СЛИВИ Їак у сливах ‘т. с., що Їак голий ў кропив’ї’ (м. Крв; с. Кзр Знм р-ну).

СОНЯШНИК На сон’ашнику (на соїашнику) ‘нема на чому приїхати; пішки’ (с. Пдл Олв р-ну).

На сон’ашнику (на соїашнику) ’верхи ‘т. с., що На сон’ашнику (на соїашнику)’ (с. Пдл Олв р-ну).

СОСНА Їак оп сос’ну ударе^нний ‘т. с., що Дуб – ’дереву к’репке’ (м. Олдр Олдр р-ну).

Їак с сос’ни ўпаў ‘т. с., що Дуб – ’дереву к’репке’ (м. Олдр Олдр р-ну).

СТЕП ’Вол’ному ’вол’а – дур’ному степ ‘право вільного вибору у діях’ (с. Пдл Олв р-ну).

’Вол’ному ’вол’а – ска’женому степ ‘т. с., що ’Вол’ному ’вол’а – дур’ному степ’ (м. Олдр Олдр р-ну).

ТРАВА Їак тра’ва при до’роз’ї ‘т. с., що Їак бурїа’нина 1’ (м. Крв; с. Кзр Знм р-ну).

Мох, тра’ва і Гапка кри’ва ‘велика кількість когось або чогось’ (с. Тшк Дбрв р-ну; с. Пдл Олв р-ну).

Опус’тит’ ’нищче тра’ви ‘сильно принизити’ (м. Крв).

ЦИБУЛЯ ’Бути’л’ ’вотки, два ’метри ’сала, три р’ат’ки ци’бул’ї 1) ‘нісенітниця’ (с. Пдл Олв р-ну); 2) ‘пити багато горілки’ (м. Крв).

’Л’убит’, їак ци’бул’у п’їсл’а ’чаїу ‘не любить’ (с. Пдл Олв р-ну).

Ц’їлїуї ф’їкус, поли’ваї ба’бус’у ‘т. с., що ’Бути’л’ ’вотки, два ’метри ’сала, три р’ат’ки ци’бул’ї 1’ (м. Гйв).

ЧАСНИК Їак часни’ку не їів – ду’ша не смер’д’їтїме ‘невинна людина не боїться покарання’ (с. Пдл Олв р-ну; м. Крв).

Ми свідомі того, що пропонований матеріал далеко не досконалий щодо повноти фактажу. Перспективним убачаємо подальший збір і дослідження як фітофразеологізмів, так й інших.

СПИСОК НАЗВ ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

с. Аджамка Кіровоградського р-ну – с. Адж Крв р-ну; с. Аудиторівка Світловодського р-ну – с. Адт Свт р-ну; м. Бобринець Бобринецького р-ну – м. Ббр Ббр р-ну; с. Бовтишка Олександрівського р-ну – с. Бвт Олв р-ну; с. Бузниковате Вільшанського р-ну – с. Бзн Влш р-ну; с. Високі Байраки Кіровоградського р-ну – с. В. Бйр Крв р-ну; смт Вільшанка Вільшанського р-ну – смт Влш Влш р-ну; м. Гайворон Гайворонівського р-ну – м. Гйв Гйв р-ну; с. Ганнівка Новоархангельського р-ну – с. Гнн Нвр р-ну; с. Глинськ Світловодського р-ну – с. Глн Свт р-ну; с. Глоси Новоукраїнського р-ну – с. Глд Нвк р-ну; смт Голованівськ Голованівського р-ну – смт Глв Глв р-ну; с. Грузьке Голованівського р-ну – с. Грз Глв р-ну; с. Губівка Компаніївського р-ну – с. Гбв Кмп р-ну; с. Дельфінове Ульянівського р-ну – с. Длф Улн р-ну; с. Димине Новоукраїнського р-ну – с. Дмн Нвк р-ну; с. Єградківка Знам’янського р-ну – с. Єгр Знм р-ну; с. Єлисаветградка Олександрівського р-ну – с. Єлс Олв р-ну; с. Жакчик Гайворонівського р-ну – с. Жкч Гйв р-ну; с. Жовтневе Устинівського р-ну – с. Жвт Уст р-ну; с. Журавлінка Голованівського р-ну – с. Жрв Глв р-ну; смт Завалля

Гайворонівського р-ну – смт Звл Гйв р-ну; с. Зибкове Онуфріївського р-ну – с. Збк Онф р-ну; м. Знам'янка Знам'янського р-ну – м. Знм Знм р-ну; с. Інгульське Устинівського р-ну – с. Инг Уст р-ну; с. Йосипівка Вільшанського р-ну – с. Йсп Влш р-ну; с. Казарня Знам'янського р-ну – с. Кзр Знм р-ну; с. Кانیж Новомиргородського р-ну – с. Кнж Нвм р-ну; м. Кіровоград – м. Крв; смт Компаніївка Компаніївського р-ну – смт Кмп Кмп р-ну; с. Куцеволівка Онуфріївського р-ну – с. Кцв Онф р-ну; с. Липняжка Добровеличківського р-ну – с. Лпн Дбрв р-ну; с. Лозуватка Маловисківського р-ну – с. Лзв Млв р-ну; с. Любомирка Олександрівського р-ну – с. Лбм Олв р-ну; с. Млинок Онуфріївського р-ну – с. Млн Онф р-ну; с. Мар'янівка Маловисківського р-ну – с. Мрн Млв р-ну; с. Надлак Новоархангельського р-ну – с. Ндл Нвр р-ну; с. Новороманівка Знам'янського р-ну – с. Нвр Знм р-ну; м. Новоукраїнка Новоукраїнського р-ну – смт Нвр Нвр р-ну; с. Озера Світловодського р-ну – с. Озр Свт р-ну; смт Олександрівка Олександрівського р-ну – смт Олв Олв р-ну; м. Олександрія Олександрійського р-ну – м. Олдр Олдр р-ну; с. Олено-Косогорівка Кіровоградського р-ну – с. О-Ксг Крв р-ну; смт Онуфріївка Онуфріївського р-ну – смт Онф Онф р-ну; смт Павлиш Онуфріївського р-ну – смт Пвл Онф р-ну; с. Пенькіно Новомиргородського р-ну – с. Пнк Нвм р-ну; с. Підлісне Олександрівського р-ну – с. Пдл Олв р-ну; с. Полтавка Компаніївського р-ну – с. Плт Кмп р-ну; с. Попівка Онуфріївського р-ну – с. Ппв Онф р-ну; с. Рівне Новоукраїнського р-ну – с. Рвн Нвк р-ну; с. Рошаївка Бобринецького р-ну – с. Ршх Ббр р-ну; с. Сасівка Компаніївського р-ну – с. Ссв Кмп р-ну; м. Світловодськ Світловодського р-ну – м. Свт Свт р-ну; с. Степанівка Устинівського р-ну – с. Стп Уст р-ну; с. Таужне Гайворонівського р-ну – с. Тжн Гйв р-ну; с. Тишківка Добровеличківського р-ну – с. Тшк Дбрв р-ну; с. Трепівка Знам'янського р-ну – с. Трп Знм р-ну; с. Ульянівка Олександрійського р-ну – с. Улн Олі р-ну; смт Устинівка Устинівського р-ну – смт Уст Уст р-ну; с. Федорівка Кіровоградського р-ну – с. Фдр Крв р-ну; с. Хащувате Гайворонівського р-ну – с. Хщв Гйв р-ну; с. Цибулеве Знам'янського р-ну – с. Цбл Знм р-ну; с. Чемерпіль Гайворонівського р-ну – с. Чмр Гйв р-ну; с. Червоновершка Компаніївського р-ну – с. Чрв Кмп р-ну; с. Чугівка Знам'янського р-ну – с. Чтв Знм р-ну; с. Шаровка Олександрійського р-ну – с. Шрв Олі р-ну; с. Якимівка Маловисківського р-ну – с. Якм Млв р-ну.

ДЖЕРЕЛА:

- Аркушин – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав : Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині [уклад. : Г. Л. Аркушин]. – Луцьк-Люблін, 2003. («Фразеологія». – С. 76 – 133).
- Вархівч – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини [уклад. : Н. Вархол, А. Івченко. – Братислава, 1990. – 160 с.
- Вікторіна – Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини [уклад. : О. М. Вікторіна]. – Кіровоград : Центрально-Українське вид-во, 2006. – 436 с.
- Добролюба1 – Добролюба Г. Идеографічний словник поліських народних порівнянь з компоративними об'єктами – назвами тварин [уклад. : Г. Добролюба]. – К., 1997. – 53 с.
- Добролюба2 – Добролюба Г. Красне слово – як золотий ключ : Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій [уклад. : Г. Добролюба]. – Житомир, 2003.
- СНГТК – Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини [уклад. : Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш]. – К., – Кіровоград : РВГЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
- ФСГД – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східно-слобожанських і степових говірок Донбасу [уклад. : В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 348 с.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.
- Чабаненко – Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини [уклад. В. А. Чабаненко]. – Запоріжжя, 2001. – 200 с.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Алефіренко М. Ф. Фразеологізм / М. Ф. Алефіренко // Українська мова : Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 770 – 772.
2. Вікторіна О. М. Лексика народної медицини і лікувальної магії у степових говірках Дніпро-Бузького межириччя : у 2-х т. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вікторіна Олена Миколаївна. – Кіровоград, 2009. – 611 с.
3. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України / Громко Т. В. – Кіровоград, 2000. – 172 с.
4. Мельник Л. В. Фітофразеологія східно-слобожанських і степових говірок / Л. В. Мельник // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – Вип. 15. – С. 5 – 10.
5. Толстая С. Из полесской обрядовой лексики: нашлось дитя / С. Толстая // Український діалектологічний збірник / Відп. ред. П. Грищенко. – Кн. 3. – К., 1997. – С. 287 – 292.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Вікторіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки.

Наукові інтереси: проблеми семантики діалектної і просторічної лексики та фразеології, діалектні особливості говірок Кіровоградщини.

СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ КОНТАМІНАЦІЙНОГО ФРАЗОТВОРЕННЯ (на прикладі фразеологічних одиниць німецької мови)

Михайло ГАВРИШ (Київ, Україна)

Виходячи з тлумачення фразеологічної семантики як ієрархічної системи сем, у статті проаналізовано співвідношення між значеннями базових та відповідних контамінованих фразеологічних одиниць. На цій основі встановлено та розглянуто 14 можливостей (моделей) формування семантики контамінованих фразеологізмів.

Taking into consideration defining phraseological semantics as a seme hierarchical system, the relations between basic and corresponding contaminationl phraseological unites are analysed in the paper. Fourteen models of forming contaminationl phraseological unites are defined.

Фразеологічна контамінація розглядається нами – з огляду на форму – як шлях створення нових фразеологічних одиниць (ФО) на основі компонентів двох (чи й більше) висхідних (базових) фразеологізмів. Іншими словами, єдиним ідентифікаційним показником контамінованих фразеологічних одиниць (КФО) розглядається наявність у їх оформленні складових декількох – в діахронічному аспекті “старіших” – фразеологізмів: *das kommt mir spanisch vor + das sind für mich böhmische Dörfer = das kommt mir böhmisch vor*. Тому контамінаційне фразотворення класифікується як *різновидність способу фразеологічної деривації* – “(вторинного) створення фразеологізмів на базі фразеологізмів” [4: 189].

Нетрадиційність форми, як свідчать дослідження, є, зазвичай, не головною причиною виникнення КФО; їх поява та розвиток обумовлені у багатьох випадках прагненням до створення нового (незвичного), більш яскравого “внутрішнього фразеологічного образу”, тобто нового, влучнішого значення для реалізації певного комунікативного наміру. Саме тому для розкриття специфіки фразеологічної контамінації пріоритетним уявляється вивчення її семантичного аспекту – шляхів формування семантики КФО на основі значень базових ФО.

Виходимо з того, що фразеологічне значення є результатом взаємодії певних елементарних ознак – сем, які утворюють ієрархічну систему [1: 81]. В ядрі цієї системи знаходяться денотативно-сигніфікативні семи (предметно-логічна частина значення), змістовне наповнення яких доповнюється конотативними семами – експресивними, оціночними та функціонально-стилістичними. Таке трактування семантики ФО означає – і це є важливим методологічним висновком для подальших узагальнень, що різні набори конотативних сем у значеннях порівнюваних ФО при ідентичності їх денотативно-сигніфікативних компонентів є показниками варіативності одного і того ж значення, а розходження в предметно-логічних аспектах ФО – незалежно від їх конотації – свідчать про наявність різних значень.

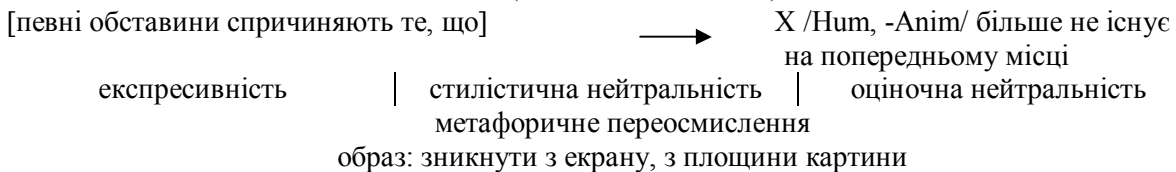
Змістовне наповнення фразеологізму охоплює також його “внутрішній образ” (уявлення, що асоціюється в свідомості носіїв мови з первинним значенням лексичних складових ФО [3: 13]) та семантичний механізм, що інтегрує образ в семантичну структуру ФО. Для повноти висвітлення цієї проблематики необхідно згадати і інший тип сем, а саме так звані “елементи формального характеру” [2: 13], які обумовлюють категоріально-граматичне значення фразеологізмів.

Використання зазначених положень для розкриття семантики фразеологізмів покажемо на прикладі ФО *von der Bildfläche verschwinden, mit Sack und Pack* та утвореного на цій дериваційній базі контамінованого фразеологізму *mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden* [5: 493].

Найбільш лаконічно та коротко значення ФО *von der Bildfläche verschwinden* передає лексема ‘зникнути’, це значення відображає дію, тобто співвідноситься з дієслівною семантикою. Цей фразеологізм є одновалентним і утворює сполуки з лексичними одиницями, що мають ознаки ‘Hum’ (людина) чи ‘-Anim’ (щось неживе, конкретне). Отже, значення ФО *von der Bildfläche verschwinden* можна описати таким реченням: “[Певні

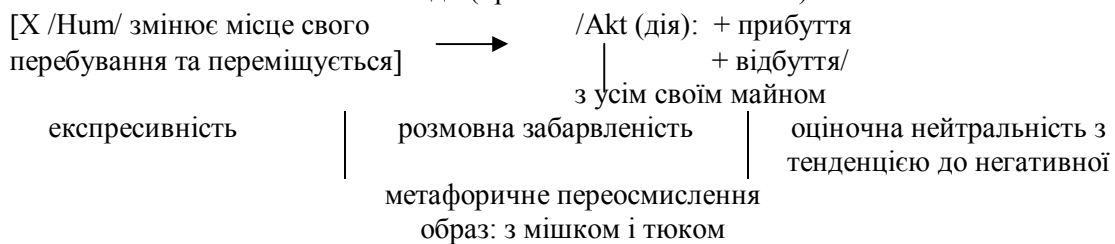
обставини спричиняють те, що] хтось /X (Hum) – ein Mensch/ чи щось /X (-Anim) – ein Haus/ не існує більше на попередньому місці”, де в квадратних дужках міститься зміст, що імпліцитно належить до фразеологічного значення. ФО, яку ми аналізуємо, має внутрішній образ ‘зникнути з екрану, з площини картини’, який пов’язаний з абстрактним значенням метафоричним переносом, що створює передумови для експресивного забарвлення цього значення. З огляду на стилістичну приналежність чи емоційну оцінку фразеологізм є нейтральним. Усі зазначені відомості про змістовне наповнення ФО von der Bildfläche verschwinden акумулює схема 1.

Схема 1: Значення фразеологізму von der Bildfläche verschwinden.
дія (дієслівна семантика)

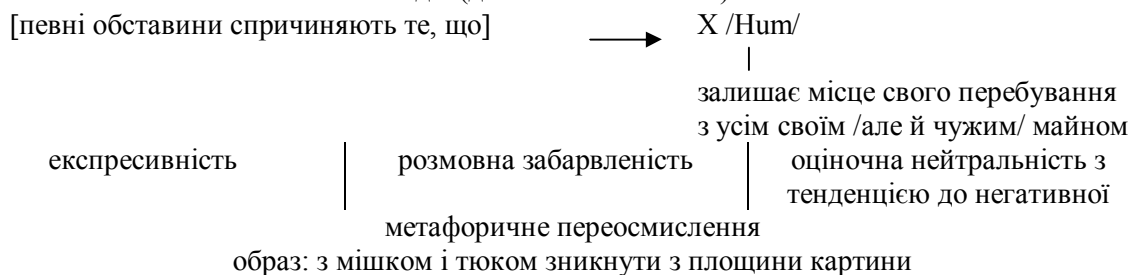
Аналогічним чином можна відобразити і семантику фразеологізму mit Sack und Pack (див. схему 2) та контамінованого фразеологізму mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden (див. схему 3).

Схема 2: Значення фразеологізму mit Sack und Pack.
спосіб дії (прислівникова семантика)

ФО mit Sack und Pack утворює сполуки лише з дієслівними одиницями, які позначають пересування та містять семи ‘прибуття’ чи ‘відбуття’, що і сприяло його злиттю з ФО von der Bildfläche verschwinden, оскільки в значенні останньої сема ‘відбуття’ потенційно може бути реалізованою в контекстах, в яких лексема X має ознаку ‘Hum’.

Схема 3: Значення КФО mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden.
дія (дієслівна семантика)

Порівняння поданих схем дозволяє зробити висновок про те, що контамінований фразеологізм матеріалізує *нове значення*, оскільки його денотативно-сигніфікативне ядро відрізняється від предметно-логічних компонентів значень висхідних ФО. Нова семантика відображає дію, яка за більшістю ознак співпадає з денотативною ситуацією, характерною для звороту von der Bildfläche verschwinden, що свідчить про його семантичний пріоритет при утворенні КФО. Специфіка нового значення полягає в тому, що воно не є простою сумою денотативно-сигніфікативних сем базових ФО. З одного боку, воно більш конкретне: ‘більше не існувати на попередньому місці’ – ‘залишати місце свого перебування’, а, з іншого, в певних контекстах в ньому реалізується сема ‘чуже майно’ [5: 493]. Стилістичне та оціночне забарвлення КФО визначають семи семантично другорядного базового фразеологізму mit Sack und Pack. Отже, нове значення КФО mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden сформовано частиною сем висхідних фразеологізмів плюс додаткова (потенційна) сема денотативно-сигніфікативного характеру.

Аналіз близько 1500 узуальних та okazіональних КФО засвідчив, однак, що у деяких випадках їх *нове* значення може базуватися лише на семантиці *одного* висхідного фразеологізму. При цьому цей новий зміст можна тлумачити як результат розширення семантичної структури головної базової ФО додатковими денотативно-сигніфікативними семами; складові ж другої базової ФО виконують при цьому виключно формальну функцію, беручи участь лише у створенні контамінованої форми: sich krümmen wie ein Wurm ('безпорадно звиватись / скручуватись') [6: 1163] + sich winden wie ein Aal ('викручуватись із складної ситуації') [6: 35] = sich wie ein Aal (vor Schmerzen) krümmen ('безпорадно корчитися (від болю)') [6: 35].

Якщо базові одиниці позначити символами ΦO_1 та ΦO_2 , то специфіку семантичного аспекту цього різновиду фразеологічної контамінації – а одночасно і *першу семантичну модель* контамінаційного фразотворення – можна відобразити так:

(1) значення КФО = значення ΦO_1 + додаткова денотативно-сигніфікативна сема (ДДСС).

Приклади співвіднесення в актах фразеологічної контамінації *нового* значення з *обом* висхідними значеннями суттєво численніші та різноманітніші, а їх дослідження дозволило встановити такі *подальші моделі семантичної взаємодії базових фразеологізмів*:

(2) значення КФО = значення ΦO_1 + значення ΦO_2 : sich aus der Affäre ziehen ('виплутатися з неприємної ситуації') + mit Glanz ('блискуче') = sich mit Glanz aus einer Affäre herausziehen ('блискуче виплутатися з неприємної ситуації');

(3) значення КФО = значення ΦO_1 + значення ΦO_2 + ДДСС: das Abitur bauen ('складати випускний іспит') + wie der Blitz ('блискавично') = ein Blitzabitur bauen ('швидко провалитися при складанні випускного іспиту');

(4) значення КФО = значення ΦO_1 + частина значення ΦO_2 : einer Sache ade sagen ('розпрощатися з чимось') + wieder in den alten Trott verfallen ('знову почати жити / працювати як колись / за старими звичаями') = dem alten Trott ade sagen ('відкинути старі методи роботи');

(5) значення КФО = значення ΦO_1 + частина значення ΦO_2 + ДДСС: mit Sack und Pack + von der Bildfläche verschwinden = mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden;

(6) значення КФО = частина значення ΦO_1 + частина значення ΦO_2 : eine weiße Weste haben ('мати незаплямовану репутацію') + sich mit fremden Federn schmücken ('видавати чужі успіхи за свої') = sich mit einer weißen Weste schmücken ('видавати себе за людину з незаплямованою репутацією');

(7) значення КФО = частина значення ΦO_1 + частина значення ΦO_2 + ДДСС: etwas hat viel Schweiß gekostet ('щось досягнуто ціною великих зусиль') + für etwas Blut vergießen ('пролити кров за щось') = etwas mit Schweiß und Blut erkämpfen ('завоювати щось ціною великих зусиль та власної крові').

Порівнюючи КФО з *новими* семантичними структурами, можна, по-перше, відзначити неоднакову цілісність цих структур: якщо, наприклад, семантика фразеологізму sich mit Glanz aus einer Affäre herausziehen легко розчленовується на дві частини, які відповідають значенням базових зворотів, то в інших КФО вона є більш єдиною і не відповідає простій сумі висхідних значень (ein Blitzabitur bauen), що свідчить про додаткові трансформації базових значень в актах контамінаційного фразотворення. І по-друге, необхідно звернути увагу на різні функції ДДСС в семантиці КФО: від носіїв головного змісту (ein Blitzabitur bauen) до носіїв більш точної інформації, яка потенційно реалізується в окремих контекстах (mit Sack und Pack von der Bildfläche verschwinden) – таким є діапазон варіювання їх семантичної значущості.

Не менш численні і випадки, коли семантика КФО є лише *варіантом* значення одного чи обох базових фразеологізмів, *модифікованим в аспекті конотації*.

Якщо змістовне наповнення КФО співвідноситься як варіант лише із значенням *одного* висхідного фразеологізму, то роль компонентів другої базової ФО обмежується лише впливом на зміни:

а) образу семантично головного фразеологізму, що сприяє збільшенню його експресивного потенціалу:

(8) значення КФО = значення ФО₁ + нова експресивна сема: Augenschonung nehmen ('спати') + Dienst haben ('бути черговим') = Augenschonndienst haben ('спати');

б) стилістичної забарвленості головної ФО при збереженні суттєвих рис її висхідного образу:

(9) значення КФО = значення ФО₁ + нова стилістична сема: Ausdrücke gebrauchen ('грубо висловлюватися') + etwas um Munde führen ('постійно щось стверджувати') = Ausdrücke im Munde führen ('вживати грубі вирази') – якщо висхідні ФО стилістично нейтральні, то КФО має сему належності до високого стилю;

в) експресивності та стилістичного забарвлення семантично домінуючого фразеологізму:

(10) значення КФО = значення ФО₁ + нова експресивна сема + нова стилістична сема: um Rache schreien ('щось кличе до помсти') + es schreit zum Himmel ('кричуща несправедливість') = etwas schreit zum Himmel um Rache ('щось кличе до помсти') – у порівнянні з семантично головним і стилістично нейтральним зворотом um Rache schreien, КФО відрізняється більшою експресивністю та належить до одиниць високого стилю.

Якщо ж семантика КФО співвідноситься як варіант із значеннями обох висхідних фразеологізмів, то це значить, що всі три ФО мають спільне денотативно-сигніфікативне ядро і є синонімами. Конотативні ж модифікації в плані змісту КФО результують із взаємодії лексичних компонентів базових фразеологізмів, яка обумовлює:

а) зростання експресивного потенціалу висхідного значення:

(11) значення КФО = значення ФО₁ = значення ФО₂ + нова експресивна сема: die Augen aufreißen + die Nase aufreißen = Augen und Nase aufsperrern – КФО та висхідні одиниці мають спільне семантичне ядро 'несподівано опинитися в стані сильного здивування', але контамінований образ більш ємкий, він більш виразно відображає реакцію людини на щось непередбачуване, тобто семантика КФО має більший експресивний заряд ніж висхідні значення;

б) зміну стилістичного забарвлення висхідного звороту:

(12) значення КФО = значення ФО₁ = значення ФО₂ + нова стилістична сема: ein Ding drehen ('прокрутити дільце', розмовно-фамільярне забарвлення) + wir werden das Kind schon schaukeln ('ми вже цю справу залагодимо', розмовно-жартівливий стилістичний відтінок) = ein Ding schaukeln ('улагодити справу', розмовний вираз).

Результатом контамінаційного фразотворення можуть бути і фразеологізми з семантикою, *ідентичною*:

а) значенню однієї базової ФО:

(13) значення КФО = значення ФО₁: von A bis Z ('від початку і до кінця') + das A und O ('щось найголовніше') = von A bis O ('від початку і до кінця');

б) семантиці обох висхідних ФО:

(14) значення КФО = значення ФО₁ = значення ФО₂: das kommt mir spanisch vor + das sind für mich böhmische Dörfer = das kommt mir böhmisch vor – усім трьом зворотам типова спільність денотативно-сигніфікативного ядра ('щось є дивним і незрозумілим') та конотативного забарвлення (експресивність, розмовний відтінок та оціночна нейтральність). При виникненні таких КФО базові фразеологізми частіше всього обмінюються семантично близькими чи й рівноцінними компонентами, що не відбивається на висхідному значенні, і воно без змін матеріалізується КФО.

Підсумовуючи результати дослідження семантичного аспекту контамінаційного фразотворення, підкреслимо таке:

1. КФО можуть мати: а) нове значення, нехарактерне ні для одного з базових фразеологізмів, б) семантику, яка матеріалізується висхідними фразеологізмами, але містить інші конотативні семи (модифіковане значення) та в) значення, ідентичне семантиці висхідних зворотів.

2. Матеріалізація певної семантики контамінованими фразеологічними формами відбувається за зразком щонайменше 14 моделей семантичної взаємодії базових ФО.

3. Семантика КФО може співвідноситься як із значенням однієї базової ФО (розширюючи його в денотативно-сигніфікативному плані, модифікуючи його на конотативному рівні чи співпадаючи з ним), так із значенням обох висхідних фразеологізмів

(складаючи суму цих значень чи знаходячись з ними у відносинах варіативності або рівності). Форма ж КФО завжди акумулює лексичні компоненти обох базових ФО, що дозволяє констатувати відсутність прямої відповідності між формальними та семантичними змінами базових фразеологізмів при контамінаційному фразотворенні: беручи участь в побудові контамінованих форм, компоненти висхідних фразеологічних зворотів не завжди суттєво впливають на семантичний результат контамінації.

4. Контамінувати можуть як семантично близькі, так і семантично різні фразеологізми. Семантична близькість базових ФО не є пріоритетною інтралінгвістичною передумовою фразеологічної контамінації (в дослідженому матеріалі приклади контамінації синонімічних фразеологізмів складають лише 23,3%).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура высказывания: Психолінгвістическіе исследования. – М.: Наука, 1971. – С. 78 – 96.
2. Мелерович А.М. Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка: Учеб. пособие по спецкурсу. – Ярославль: Ярославский гос. пед. ин-т, 1979. – 79 с.
3. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
4. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 250 S.
5. Krüger-Lorenzen K. Deutsche Redensarten und was dahinter steckt: Das geht auf keine Kuhhaut. – München: Wilhelm-Heyne-Verlag, 1984. – 860 S.
6. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: in 2 Bd. – Freiburg – Basel – Wien: Herder-Verlag, 1976. – 1256 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михайло Гавриш – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: фразеологія німецької мови, проблеми розвитку німецької мови, методичні аспекти іноземномовної підготовки сучасних фахівців (зокрема, економістів).

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ ФОКУС СЕМАНТИКИ ЕКСПЕРІЕНТИВІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Олег ДЕМЕНЧУК (Рівне, Україна)

Стаття присвячена аналізу ідентифікаційного фокуса семантики експерієнціальної (кологіативної) лексики. Вводиться поняття «семантична функція фокуса». Встановлюються ключові семантичні октанти лінгвістичної ситуації «ідентифікаційна експерієнція». Визначаються характеристики семантичних ролей ідентифікаційних експерієнтивів в англійській, польській та українській мовах.

The article deals with a focus constituent of experiential (colour) lexemes' semantics in the aspect of identifying nomination. The notion of "focus semantic function" is introduced. The principal semantic actants of an "identifying experiential" linguistic situation are ascertained. The characteristics of identifying experientives in English, Polish, and Ukrainian are determined.

Одним із ключових понять сучасної лінгвістики є «фокус» – концепт, який репрезентує інформацію, виділену за ознакою доповнення або протиставлення інформації, введеної попередньо, див. [9: 277]. Основними парадигмами, які культивують поняття «фокус» у сучасній лінгвістиці, вважаються парадигми генеративна та когнітивно-дискурсивна.

В теорії генеративної граматики (M. Halle, N. Chomsky, M. Room, M. Krifka, E. Selkirk) поняття «фокус» застосовується щодо тих мовних одиниць, які характеризуються рематичним (просодичним або синтаксичним) виділенням, на підставі введення ними «нової» інформації. У рамках функціонального та когнітивного підходів «фокус» стає провідним поняттям, яке описує особливості реалізації дискурсивних стратегій. В аспекті положень когнітивної теорії дискурсу (W. Chafe, R. Tomlin), референційно-рольової граматики (R. Van Valin & R. La Polla), граматики зв'язного тексту (T. van Dijk), теорії концептуальної інтеграції (G. Fauconnier, J. Dinsmore, M. Cutrer) поняття «фокус» використовується з метою з'ясування природи когерентності тексту, розподілу та передачі інформації у дискурсивних практиках, успішності та ефективності комунікації тощо.

Екстраполяція сентенціальних і дискурсивних характеристик фокуса на когнітивну семантику створює передумови для нової інтерпретації цього поняття. Втілене у формі таких термінів, як *endpoint focus* (G. Lakoff), *perspective* (Ch. Fillmore), *profile* (R. Langacker), *windowing of attention* (L. Talmy), поняття фокуса розширює зміст свого концептуального наповнення до меж когнітивних процесів виділення (*foregrounding*) та уваги (*attention*). Зокрема, поняття зміщення фокуса уваги, акцентування, висунення на передній план стають

ключовими при дослідженні механізмів семантичної деривації в царині лексичних значень (О.В. Падучева, Г.А. Залізник, Г.І. Кустова).

Мета розвідки – з'ясувати особливості фокальної складової (фокуса, як це розглядається в [4]) семантики експерієнтівів (лексики чуттєвого сприйняття) з огляду на семантичні ролі тих учасників ситуації «експерієнція», які репрезентують ідентифікаційні стратегії суб'єкта спостереження.

Фокальна складова як конститuent топікально-фокальної структури семантики експерієнтива представляє учасників, семантичні ролі яких декларують спосіб наведення «гносеологічного фокуса» на експерієнціальний об'єкт, акцентуючи увагу на пізнавальній цінності цього об'єкта. Пізнавальна цінність експерієнції може осмислюватися через спосіб її ідентифікації у заданих умовах пізнання. Когнітивним (мисленнєвим) корелятом таких умов є таксономічний концептуальний ракурс, який, задаючи систему наведення «гносеологічного фокуса» на експерієнціальний об'єкт, створює передумову осмислення цього об'єкта в ідентифікаційній іпостасі (перспективі) його пізнавальної цінності. Рефлексії такого осмислення знаходять вираження в семантиці експерієнтива у вигляді деякого макрокомпонента (експерієнціальної складової) – *ідентифікаційного фокуса*.

На семантичному рівні ідентифікаційний фокус представлений учасником, який виконує ключову для репрезентації цього макрокомпонента семантичну роль. Репрезентована в іпостасі певного учасника (актанта), така роль кваліфікує експерієнціальну складову в аспекті заданої семантичної функції фокуса (пор. поняття «лексична функція» в [5: 78]).

Семантична функція фокуса – це функція, яка ставить у відповідність ключовому семантичному актанту фокуса множинність семантичних ролей, які репрезентують експерієнціальну складову в аспекті певної (лінгвістичної) ситуації. Виражена через математичне відношення $FOCUS(X) = Y$, така функція специфікує ключовий семантичний актант (X) через семантичні ролі (Y^1, Y^2, Y^3 тощо), які представляють експерієнціальний об'єкт відповідно до обсягу його пізнавальної (ідентифікаційної) цінності.

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ ФОКУС – це макрокомпонент, який вказує на тотожність експерієнціального об'єкта у ракурсі його конвенціоналізованих характеристик. "Акт ідентифікації встановлює тотожність об'єкта самому собі шляхом зіставлення властивостей, ознак, фактів і т.п., які представлені у безпосередньому спостереженні або поступають каналами інформації, з відомостями або враженнями, що впливають із минулого досвіду" [1: 284].

У теорії номінації встановлення тотожності об'єкта описується у термінах ідентифікуючої номінації, основний принцип якої зводиться до особливостей вибору індивідуалізуючої властивості об'єкта номінації [2: 194]. Вибір індивідуалізуючої властивості експерієнціального об'єкта втілюється в ідентифікаційному макрокомпоненті семантики експерієнтівів. Реалізований через об'єктний актант у позиції фокуса, такий макрокомпонент набуває формату *описування*, див. [3], [6], яка «ідентифікує» об'єкт номінації в іпостасі його індивідуалізуючої властивості, пор.: *bluenosed* – "having the characteristics of a bluenose" [14: 242] :: *characteristics* – "a trait, quality, or property or a group of them distinguishing an individual, group or type" [10]. Вибір такої властивості зумовлений, на нашу думку, чинником предикації, яка, в аспекті ідентифікаційної ситуації, репрезентує спосіб осмислення експерієнціального об'єкта у термінах таких топікальних компонентів, як Дистинктив, пор.: *black* – "typical or representative of the most readily attended parts of black culture" [14: 224], Посесив, пор.: *білошкірий* – "який має білу (не кольорову) шкіру" [8: 185] та Релятив, пор.: *szaroszeregowy* – "należący do Szarych Szeregów" [12]. Орієнтація цих компонентів на ідентифікаційну складову фокуса (учасник Ідентифікатив) підкреслює характер осмислення пізнавальної цінності експерієнціального об'єкта – його належність, відмітність та відношення.

Ситуація «ідентифікація за належністю (наявністю)» характерна для тих експерієнтівів, семантика яких зорієнтована на протиставлення за ознакою: "«наявність – якісна ідентифікація Y-а» (інформація про те, до якого саме класу відноситься той Y, який є в X)" [7: 629]. Постановка питання про відношення Y до певного класу передбачає належність цього елемента до деякої множини, що й створює передумову ідентифікації об'єкта.

Основними семантичними ролями, які реалізують ідентифікацію у посесивному співвідношенні «елемент – множина», є:

(1) Перцептивний Ідентифікатив – компонент, який вказує на ідентифікацію за перцептивною ознакою, пор.: *синьомундирний* - "істор. який носив мундир синього кольору {про жандарма}" [8: 192]. Акт ідентифікації, у цьому випадку, встановлює тотожність об'єкта за ознакою 'верхній одяг певного кольору та крою', яка осмислюється як елемент родової множини «верхній одяг певного кольору будь-якого крою», пор.: *blue-coated* :: *blue-coat* – "a person who wears a blue coat or uniform" [11]. Зауважимо, що співвідношення «елемент – множина» в аспекті Перцептивного Ідентифікатива може бути також осмислене у термінах таких ознак, як: 'локатив', пор.: *чорногрудий* – "який має чорне пір'я спереду" [8: 358]; 'партитив', пор.: *biaionogi* – "маја́су бiale nogi" [12], *червоний* – "з рожевими шоками" [8: 296]; 'опозитив', пор.: *білошкірий* – "який має білу (не кольорову) шкіру" [8: 185]; (2) Ідеологічний Ідентифікатив – компонент, який вказує на ідентифікацію за ідеологічною ознакою, пор.: *czerwony* – "maja^су przekonania socialistyczne, lewicowe": *Czerwony agitator* [13: 315]. В основі такої ідентифікації лежить принцип контрапності, відповідно до якого елементи множини «ідеологічні переконання» розрізняються за ознакою протиставлення 'консервативний (традиційний) – радикальний (реформістський)', пор.: *biały* - "hist, człowiek o przekonaniach zachowawczych (zwłaszcza w odniesieniu do przeciwnikowrewolucji wZSRR)" [13: 147].

Можна зауважити, що «посесивні» семантичні ролі в позиції фокуса зорієнтовані на ідентифікацію об'єкта за видовою ознакою (як елемент множини). Ситуацію, яка описує тотожність за такою ознакою, можна представити через семантичну функцію фокуса **Species** – «спеціалізація», яка уточнює Ідентифікатив в обсязі видової ознаки експерієнції: **Species**_{focus} (Ідентифікатив) = Перцептивний Ідентифікатив / Ідеологічний Ідентифікатив.

Ситуація «ідентифікація за відношенням» представлена експерієнтивними, семантика яких реалізує ідею тотожності об'єкта за ознакою відношення до певного класу (угруповання) або діяльності, якою займається об'єкт (як правило, на засадах членства у деякому угрупованні). Ідентифікацію за відношенням реалізують такі семантичні ролі, як:

(1) Релятивний Ідентифікатив- компонент, який вказує на ідентифікацію за ознакою належності до певного угруповання, пор.: *białogwardyjski* – "należący do białej gwardii" [13: 146], *blue* – "of or relating to a blue lodge of Freemasons" [14: 240], *чорний* – "який належить до нижчих верств суспільства, до трудового народу" [8: 354]; (2) Акціональний Ідентифікатив-компонент, який вказує на ідентифікацію за ознакою діяльності, пор.: *black* – "connected with the use of black propaganda" [14: 224].

Семантичні ролі, які визначають зміст ситуації «ідентифікація за відмітністю», репрезентують тип характеристики експерієнціального об'єкта за ознакою, типовою для цього об'єкта. Основного учасника, який фіксує типову властивість об'єкта, умовно номінуємо Репрезентативний Ідентифікатив – компонент, який вказує на ідентифікацію об'єкта за його типовою (характерною) властивістю, пор.: *black*- "typical or representative of the most readily attended parts of black culture" [10], *чорносотенний* - "властивий чорносотенцям" [8: 360]. Таксономічно Репрезентативний Ідентифікатив, як і група «релятивних» Ідентифікативів, зорієнтований на деяку множину, сукупність (Т-клас УГРУПОВАННЯ).

Таким чином, основна характеристика «релятивних» та «дистинктивних» семантичних ролей зводиться до встановлення тотожності об'єкта за ознакою родового («множинного») узагальнення. Такого типу ситуацію можна представити через семантичну функцію фокуса **Genus** – «генералізація», яка специфікує Ідентифікатив в обсязі родової ознаки експерієнціального об'єкта: **Genus**_{procus} (Ідентифікатив) = Релятивний Ідентифікатив / Акціональний Ідентифікатив / Репрезентативний Ідентифікатив.

Семантика експерієнтивів ідентифікаційного фокусу реалізує ідею тотожності експерієнції за посесивною, дистинктивною та релятивною ознаками. Кожна з цих ознак фіксує конкретний спосіб ідентифікації експерієнції, акцентуючи увагу на таких її характеристиках, як належність, винятковість та відношення. Зазначені характеристики осмислюються через семантичну роль Ідентифікатива, яка репрезентує тотожність експерієнції у термінах родовидового співвідношення «елемент – множина». Відповідно семантична функція від Ідентифікатива визначатиме дві інтерпретації експерієнціальної ознаки: *генералізаційну* –

експерієнція як родова ознака (тотожність за ознакою узагальнення) та спеціалізаційну – експерієнція як видова ознака (тотожність за ознакою деталізації).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 384 с.
2. Арутюнова Н. Д. Номинация, референция, значение // Языковая номинация (Общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – С. 188–206.
3. Вежибицкая А. Описание или цитация // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Радуга, 1982. – С. 237–262.
4. Деменчук О. В. Метамова семантичного опису кольороназв // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – К.: КНЛУ. – 2007. – Т. 10. – № 1. – С. 90–101.
5. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей «СМЫСЛ <-> ТЕКСТ». – М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. – I-XXII, 346 с. – (Язык, семиотика, культура).
6. Рассел Б. Описания // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Радуга, 1982. – С. 41–54.
7. Селиверстова О. Н. Труды по семантике. – М.: Языки славянских культур, 2004. – 960 с. – (Studia philologica).
8. Словник української мови: В 11 т. / За ред. Г.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. I., – Т. X., – Т. XI.
9. Halliday M. A. K. An introduction to functional grammar. – L.: Edward Arnold, 1985. – 387 p.
10. Merriam-Webster's Unabridged Dictionary / By Merriam-Webster, Incorporated, 2000. – Authority & Innovation. – Ver. 2.5.
11. Random House Webster's Unabridged Dictionary (Electronic dictionary of American English). – Seattle, WA: Random House, Inc.; Multimedia 2000, Inc.
12. Słownik Języka Polskiego (Elektroniczny przedruk): Wilt/ Pod redakcją Witolda Doroszewskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – Т. 1–11.
13. Słownik Języka Polskiego PWN: W 3 t. / Pod redakcją Mieczysława Szymczaka. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. – Т. 1.
14. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged / Ed. by Ph. B. Gove. – Springfield: Merriam-Webster Inc., Publ. 1981. – 2662 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Деменчук – доцент кафедри романо-германських мов та перекладу Рівненського інституту слов'янознавства Київського слов'янського університету.

Наукові інтереси: лінгвістична семантика, когнітивна лінгвістика.

ПОЛИТКОРРЕКТНОСТЬ КАК НОВАЯ МЕЖДУНАРОДНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ НОРМА: АНАЛИЗ ДЕФИНИЦИЙ НА МАТЕРИАЛЕ СЛОВАРЕЙ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Елена ЗАВАДСКАЯ (Київ, Україна)

У статті проводиться порівняльний аналіз дефініцій поняття «політична коректність» та його лексико-семантичних варіантів вокабул на матеріалі статей тлумачних словників сучасної англійської мови. Порівнюються визначення політкоректності, виявляються особливості та з'ясовується різниця між визначеннями, які дають словники.

Contrastive analysis of definitions of the term "political correctness" and its lexical-semantic vocabulary variants on the basis of articles from dictionaries of modern English is carried out in the article. Definitions of the term "political correctness" are compared, and differences among the definitions given in the dictionaries are established.

Глобалізація в сучасному світі є основою багатьох трансформацій, в тому числі і основою зміни комунікативних норм. В сучасному глобальному інформаційно-комунікативному суспільстві ці норми змінюються, багато з них набувають міжнародного статусу. К такому відноситься і поняття *політкоректність*.

Політична коректність (також *політкоректність*, від англійського *politically correct, PC*) – практика прямого або опосередкованого заборони на висловлювання певних суджень, обнародування фактів, використання слів і виражень, вважаних образливими для певних суспільних груп, виділених за ознакою раси, статі, віку, віросповідання, сексуальної орієнтації тощо.

Термін *політкоректність* і стояще за ним поняття стають дуже актуальними. Сьогодні він претендує на роль ключового слова епохи, оскільки під впливом стоячого за ним поняття кожен із носіїв мови в наші дні змушений коректувати своє мовне поведіння.

Як відомо, потужна культурно-поведінча і мовна тенденція, яка отримала назву *політичної коректності*, сформувалась на базі англійської мови – в США. Термін *політкоректність* в сучасному значенні зародився в Сполучених Штатах Америки в кінці 70-х – на початку 80-х років ХХ століття. В 1990-х, переважно в середовищі вищої освіти США, термін отримав своє сучасне значення того, що по-

английски также выражается понятиями *inclusive language* или *neutral language* (нейтральный язык – речь, в которой говорящий старается избегать определенных выражений или слов, которые могут «исключать» отдельные группы людей, особенно гендерно-мотивированную лексику). Основными причинами определения политической корректности как коммуникативной нормы в США стали:

- многонациональный состав населения США и необходимость учитывать интересы всех этнических групп, населяющих США;
- высокий уровень индивидуальных и коллективных свобод;
- сильные позиции многочисленных организаций, отстаивающих права национальных, сексуальных меньшинств, инвалидов, а также групп, борющихся за сохранение окружающей среды и права животных;
- борьба за гендерное равенство и исключительная активность феминистического движения.

Будучи привнесенным в постсоветскую лингвокультуру извне, термин и выражаемый им концепт стремительно адаптируются под воздействием процессов глобализации. Эти процессы оказывают огромное воздействие на социокультурную динамику локальных процессов, усиливают взаимозависимость стран и народов, формируют новую интегральную культуру.

Политическая корректность как явление вызывает все больший интерес у учёных и исследователей: Д. Равич, С. Уолкер, Б. Брайсон, В.Д. Рэймонд, Ю.Л. Гуманова, Л.В. Мерзлякова, С.Г. Тер-Минасова, Л.В. Цурикова, Беляева И.В. и др.

Как отмечает С.Г. Тер-Минасова, политическая корректность реализуется главным образом, в английском языке, что объясняется высокой социальной и поведенческой культурой, а также менталитетом и идеологией общества, установившего культ отдельной личности, а также коммерческими целями и интересами: человек – прежде всего покупатель и потребитель, который всегда прав [2: 227].

Термин *политкорректность* в последние годы стал достаточно широко известным, стоящее за ним содержание широко обсуждается в научных, публицистических и художественных текстах. Наблюдается также его устойчивость и вхождение во многие языки мира. Однако в постсоветской лингвистике термин «политическая корректность» еще не получил достаточного внимания в специальных научных исследованиях. Это связано, в первую очередь с тем, что в постсоветской речевой культуре само явление политической корректности, специфичное для западного англоязычного мира, на данном этапе реализуется слабо. *Актуальность* данного исследования заключается в недостаточной изученности политической корректности в лингвистическом аспекте.

Подходы к анализу политической корректности различны – она является и идеологической реалией, и языковым движением, и культурно-поведенческой и языковая тенденцией. Исследователи отмечают неоднозначное отношение к феномену политкорректности как в самих англоязычных странах, где он возник, так и в других странах [3: 94], поскольку намеренный отбор строго предписанных языковых средств общения для реализации дискурсивных стратегий вежливости зачастую лишает говорящего свободного выбора. Как правило, политкорректными признаются слова и обороты речи, эвфемистически замещающие такие номинации, которые задевают достоинство человека, ущемляют его права, дискриминируют его по какому-либо признаку. Однако само понятие эвфемии не достаточно четко отграничивается от ряда смежных явлений (перифразы, гиперболы и т.д.).

Целью данной работы является сопоставительный анализ дефиниций понятия *политическая корректность*, его лексико-семантических вариантов вокабул (т.е. основных (исконных, начальных) форм, заголовков словарной статьи [1: 113]) на материале статей толковых словарей современного английского языка. Для достижения этой цели, необходимо решить следующие *задачи*: 1) проанализировать и сравнить определения политкорректности; 2) выявить особенности дефиниций и установить разницу между определениями, даваемыми словарями.

Словари современного английского языка дают несколько отличающиеся между собой дефиниции понятий *политически корректный* и *политическая корректность*. Так, словарь

Cambridge Advanced Learner's Dictionary дает следующие объяснения (здесь и далее в переводе с английского языка – авт.):

политически корректный прил. – 1) описывает к-л, кто верит в то, что следует избегать высказываний и действий, которые могут быть оскорбительными по отношению к другим, особенно в вопросах половой и расовой принадлежности. 2) описывает слово или выражение, которое используется вместо другого с целью избежать оскорбления.

В дефиниции наречия *politically* (*политически*) акцентируется неодобрительная коннотация фразы-примера *политически корректный* – «если чьи-либо действия или речь *политически корректны*, они **очень сильно** стараются проявить вежливость и уважение к мужчинам и женщинам всех рас, возрастов и физических возможностей». К термину *политическая корректность* в указанном словаре дефиниции нет, она дается как производная форма фразы *политически корректный* [4].

В словаре *Macmillan Online Dictionary* есть дефиниция понятия *политическая корректность* – «политически корректная речь или поведение», однако не указывается то, что понятие имеет неодобрительную коннотацию. Дает словарь и дефиницию понятия *политически корректный*:

политически корректный – политически корректная речь или поведение не являются оскорбительными, особенно по отношению к людям, которые часто страдают от дискриминации (т.е. от несправедливого отношения); используется в характеристике людей (например: *Some very politically correct parents won't let their children play with toy guns. – Некоторые политически корректные родители не позволяют своим детям играть с игрушечными пистолетами*) [6].

Тезаурус этого же словаря дает лексико-семантические варианты вокабул *политически корректный* и *политическая корректность*:

политическая корректность:

- *justice (treatment of people that is fair and morally right; the fact that something is reasonable and fair)* – *справедливость* (справедливое и правильное с моральной точки зрения отношение к людям; факт того, что ч-л является справедливым и правильным);

- *fairness (behaviour that is reasonable and right)* – *справедливость, вежливость, учтивость* (корректное и справедливое поведение);

- *sportsmanship (fair behaviour in other activities, for example politics)* – *достойное поведение* (правильное поведение в других видах деятельности, например, в политике);

- *legitimacy (the fact that something is fair and reasonable)* – *соответствие законам, правилам и принципам* (факт того, что ч-л является справедливым и правильным);

- *a square deal (fair treatment)* – *справедливое дело* (справедливое отношение);

- *equity (a system for obtaining a fair result when existing laws do not provide a solution)* – *право справедливости* (правосудие на основе права справедливости);

- *tolerance (the attitude of someone who is willing to accept someone else's beliefs, way of life etc without criticizing them even if they disagree with them)* – *терпимость, толерантность* (отношение человека, желающего принять убеждения, образ жизни и т.д. других людей, не критикуя их, даже если сам человек не согласен с ними);

политически корректный:

- *equal rights, human rights (the rights that everyone should have in a society, including the right to express opinions about the government or to have protection from harm)* – *равные права, права человека* (права, которые в обществе должны быть у каждого, включая право высказывать отношение к правительству или право на защиту от нанесения ущерба);

- *equal (having or deserving the same rights and opportunities as other people; giving people the same rights and opportunities)* – *равный* (пользующийся такими же правами, или заслуживающий таких же прав и возможностей, что и другие; дающий людям одинаковые права и возможности);

- *basic (basic rights are rights that everyone should be allowed to have)* – *основной* (основные права человека – права, которыми должны пользоваться все);

- *equality* (the state of being equal, especially in having the same rights, status, and opportunities) – равенство (состояние равенства, особенно в отношении одинаковых свобод, положения и возможностей);

- *inclusion* (the belief that all people should feel that they are included in society, even if they lack some advantages) – включение, инклюзия (вера в то, все члены общества должны ощущать себя частью этого общества, даже если они испытывают некоторые недостатки);

- *equal opportunity* (a situation in which people have the same opportunities in life as other people, without being treated in an unfair way because of their race, sex, sexuality, religion, or age) – равные возможности (ситуация, в которой люди имеют те же возможности в жизни, что и другие, не испытывая при этом несправедливого отношения из-за своей расовой принадлежности, пола, сексуальной ориентации, вероисповедания или возраста);

- *discrimination* (unfair treatment of someone because of their religion, race, or other personal features) – дискриминация (несправедливое отношение к человеку из-за его вероисповедания, расовой принадлежности или других личностных характеристик);

- *prejudiced* (someone who is prejudiced has an unreasonable opinion or feeling about someone or something, especially hatred or fear of a particular group of people) – предубеждённый (предубежденный человек имеет необоснованное мнение или чувство по отношению к к-л или ч-л, особенно ненависть (нетерпимость) или страх по отношению к определенной группе людей);

- *positive discrimination* (the practice of giving special benefits to people from a group that was treated in an unfair way in the past) – позитивная дискриминация (предоставление преимущественных прав людям, принадлежащим к группе, которая в прошлом страдала от несправедливого отношения).

Еще один словарь английского языка, *Dictionary.com*, также дает только дефиницию фразы *политически корректный* – характеризующийся или придерживающийся типичной прогрессивной общепринятости в вопросах, касающихся расы, половой принадлежности, сексуальной ориентации, или экологии [5].

И наконец, *Roget's 21st Century Thesaurus* определяет понятие *политически корректный* как «социально приемлемый», а также дает ряд синонимичных слов и выражений:

- *considerate* (внимательный к другим; деликатный, тактичный);
- *diplomatic* (дипломатичный, учтивый, обходительный, вежливый);
- *gender-free* (гендерно-нейтральный, не имеющий гендерной мотивации);
- *inclusive* (инклюзивный);
- *inoffensive* (не оскорбительный);
- *liberal* (свободомыслящий, с широкими взглядами, без предрассудков);
- *multicultural* (относящийся к разным культурам);
- *multiculturally sensitive* (воспринимающий разные культуры);
- *nondiscriminatory* (недискриминированный, недискриминирующий);
- *nonracist* (нерасистский, свободный от расовых предубеждений);
- *nonsexist* (несексистский, свободных от предубеждений по признаку половой принадлежности);
- *politic* (учтивый, обходительный, вежливый);
- *political correctness* (политическая корректность);
- *political views bias-free* (непредубеждённые, беспристрастные политические взгляды);
- *respectful* (почтительный; вежливый);
- *sensitive* (обидчивый; требующий деликатного обращения);
- *sensitive to other* (чуткий, чувствительный к другим человек) [7].

Единая дефиниция понятия *политическая корректность* во всех изученных словарных статьях отсутствует, однако, в большинстве случаев выражение означает, прежде всего, «необходимость вести себя вежливо, почтительно, придерживаясь правил и норм поведения, принятых в обществе». Также, само выражение и его лексико-семантические варианты вокабул имеют имплицитное значение политики, проводимой обществом для искоренения дискриминации, предрассудков и поддержание прав определённых групп населения, а также

политики расово-этнической мультикультурности. Поскольку под *политической корректностью* имеется ввиду, прежде всего, языковая политкорректность, то, исходя из представленных дефиниций, мы можем проследить тенденцию убирать из речи (и из языка) те слова и выражения, которые могут задеть чувство собственного достоинства языковой бестактностью, дискриминировать личность прямолинейным указанием на стояние здоровья или возраст, сексуальную ориентацию или пол. Значит под политкорректностью мы можем понимать сознательное воздействие общества на язык.

Среди изученных дефиниций есть также и определение, придающее термину пейоративное значение (отмечается отрицательная сторона данного явления); можем предположить, что в данном случае политкорректность ассоциируется с перегибами, возникающими в навязывании строгого соблюдения нейтрального языка применительно к полу, возрасту, сексуальной ориентации, расовой принадлежности, и т.д. Также следует отметить, что лишь один словарь допускает употребления термина *политически корректный* в сфере экологической деятельности человека, т.е. подразумевает политику, проводимую обществом в сфере охраны окружающей среды.

Тем не менее, при всех указанных различиях основная идея, а именно корректное отношение к определённым группам людей в обществе, является общей для всех дефиниций термина.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
2. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособ. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
3. Цурикова, Л. В. (2001). Политическая корректность как социо-культурный и прагматический феномен // Эссе о социальной власти языка / Под ред. Л.И. Гришаевой. – Воронеж: ВГУ. – с. 94–102
4. Cambridge Advanced Learner's Dictionary / Cambridge University Press 2008. Режим доступа: <http://dictionary.cambridge.org/define.asp?key=political>.
5. Dictionary.com Unabridged Based on the Random House Dictionary/ Random House, Inc., 2009. Режим доступа: <http://dictionary.reference.com/browse/political+correctness>.
6. Macmillan English Dictionary. Second Edition / Macmillan Publishers Limited, 2009. Режим доступа: <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/political-correctness>.
7. Roget's 21st Century Thesaurus / Philip Lief Group, 2009. Режим доступа: <http://thesaurus.reference.com/browse/political%20correctness>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Завадська – доцент кафедри теорії і практики перекладу навчально-наукового інституту контролюючої діяльності НА СБ України.

Наукові інтереси: Інтернет-комунікація.

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ

Світлана КІЙКО (Чернівці, Україна)

У статті викладені різні підходи до визначення національної специфіки семантики (НСС). Досліджено прояви НСС на матеріалі міжмовних німецько-українських омонімів з застосуванням формалізованої методики контрастивного аналізу.

Various approaches to the definition of the national specific of semantics (NSS) are presented in the paper. Peculiarities of the NSS based on the selection of the interlingual German and Ukrainian homonyms are analysed with the application of formalized comparative approach.

Однією з найважливіших характеристик розвитку сучасного суспільства є тенденція до глобалізації економічного, соціального і культурного життя людей. Швидке зростання міжнародних контактів спонукає до удосконалення методів навчання іноземних мов, які б розкривали національну специфіку різних мов і культур. У міжкультурній комунікації особливо важливо адекватно передати національну специфіку семантики (НСС) мовних одиниць. Навіть мовці з високою іншомовною компетенцією нерідко наштовхуються на серйозні проблеми при необхідності виразити специфічні національно-культурні поняття. Вивчення і опис НСС будь-якої мови в першу чергу пов'язане з вивченням лексики і базується на тому, що в лексиці відображаються всі історичні і соціальні явища суспільства, матеріалізується культура народу. Все це зумовлює потребу в зіставному вивченні мов, передовсім на лексичному рівні.

Проблема досліджень НСС активно розробляється в сучасній лінгвістиці [1; 3; 5; 7; 8; 9; 10 та ін.]. Під НСС певної лексичної одиниці розуміють її відмінність за певними ознаками від подібної семи у слові-відповіднику іншої мови [8: 78]. Як видно з цього визначення, НСС лексеми певної мови встановлюється лише шляхом порівняння з іншою мовою. Так, наприклад, в українській мові слово *бунгало* «легка позаміська будівля з верандами» має НСС відносно англійської мови, де його відповідник – англ. *bungalow* «одноповерховий дім, в якому нема сходів» – семантично відрізняється від українського слова. При зіставленні значень слів *бунгало* і *bungalow* ми відмічаємо як НСС українського слова наявність диференційної семи «легка позаміська будівля», а англійської – наявність семи «одноповерховий дім». Їх німецький відповідник має ширший семантичний об'єм і позначає як одноповерхову будівлю з плоским дахом, так і малу одноповерхову заміську будівлю. Нім. *der Bungalow* вживається також для позначення легкої одноповерхової будівлі в тропічних регіонах. Німецьке слово матиме порівняно з українським диференційні семи «одноповерховий дім» і «в тропічних регіонах», а з англійським – «заміська будівля» і «в тропічних регіонах».

НСС на рівні семіми детально досліджена в роботі Б. Харитонові [9]. Авторка виділяє 4 види НСС російського слова: 1) позитивна (наявність у російській мові семи, відсутньої в семантиці одиниці мови порівняння); 2) негативна (відсутність у російській мові семи, наявної в семантиці одиниці мови порівняння); 3) варіативно-змістовна (відмінності в змісті сем, які виражають однойменну семантичну ознаку); 4) за статусом сем: а) ядерна сема російської семіми є периферійною в семантиці одиниці мови порівняння; б) ймовірнісна сема російської семіми є постійною в лексичному відповіднику мови порівняння.

Т.А. Чубур розглядає поняття НСС на рівні сем і дефінує її як наявність у слова таких сем, які або є безеквівалентними (відсутні у мові порівняння), або відрізняються за змістом співвідносних сем у відповідниках мови порівняння, або повністю відсутні в досліджуваній мові порівняно з мовою-еталоном [10: 6].

На жаль, автори вказаних праць досліджують прояви НСС без використання статистичних методів, що зробило б результати досліджень більш об'єктивними. Спробуємо формалізувати методику порівняння НСС на прикладі зіставлення німецьких найменувань страв з їхніми між мовними відповідниками в українській мові з застосуванням контрастивного аналізу. Мета нашого дослідження – доповнити методику контрастивного аналізу семантики, апробувати її на конкретному лексичному матеріалі і визначити ступінь еквівалентності міжмовних омонімів (далі – МО), які позначають страви в німецькій і українській мовах, як-от: нім. *die Frikadelle* – укр. *фрикаделька*, нім. *das Kotelett* – укр. *котлета*. Матеріал дослідження відібраний методом суцільної вибірки з тлумачного словника німецької мови [11] та їх українських відповідників з тлумачного словника української мови [6]. Загальна кількість досліджуваних МО – 49 омопар. При описі НСС найменувань страв у німецькій і українській мовах ми використовуємо такий термінологічний апарат: 1) *семема* – окреме значення багатозначного слова; 2) *сема* – окремий компонент семіми, що відображає або диференційну ознаку денотата слова, або диференційні конотативні ознаки (емоційні й оцінні семи), або функціональні ознаки (функціональні семи).

Національно-специфічні семантичні компоненти, які не збігаються в порівнюваних одиницях двох мов, можна встановити на основі уніфікованого опису семантики порівнюваних слів і попарного зіставлення сем у структурі їх значень. Виходячи з уявлень про лексичне значення як структуру з макро- і мікрокомпонентів, Й.А. Стернін пропонує такі критерії віднесення слів до розряду лексичних еквівалентів: 1) у сфері денотативного макрокомпонента значення – попарний збіг всіх ядерних і найбільш яскравих периферійних сем; 2) у сфері конотативного макрокомпонента – попарний збіг емоційних і оцінних сем; 3) у сфері структурно-мовного значення – збіг функціонально-стилістичних, темпоральних, частотних, соціальних і територіальних сем [8: 9]. Включення до поняття еквівалентності критерію збігу не тільки ядерних, але й низки периферійних сем продиктоване тим, що багато периферійних сем часто виявляються в мові культурно специфічними: саме в них

концентрується лінгвокраїнознавча цінність слова. Розходження значень за цими семами часто виявляється релевантним для мовної свідомості.

Механізм контрастивного опису досліджуваних омопар такий: 1) здійснюється семний аналіз семем німецької і української омопари за трьома категоріями сем: денотативними, конотативними і функціональними; 2) для верифікації окремих сем додатково притягуються дані кулінарних словників [2]; 3) для кожної з омопар з метою досягнення більшої об'єктивності опису встановлюються індекси денотативної, конотативної і функціональної ідентичності – це попарне відношення денотативних, конотативних і функціональних сем, які збігаються, до загальної кількості сем кожної з категорій, виділених у лексемах; 4) обрахунки індексів здійснюються так: у разі повного збігу семи в обох мовах їй присвоюється значення 1, при відсутності збігу – 0, у випадку часткового збігу – 0,5; 5) встановлюється інтегральний індекс ідентичності лексем – це середнє арифметичне індексів денотативної, конотативної і функціональної ідентичності; 6) на основі величини інтегрального індекса ідентичності МО поділяються на лексичні еквіваленти (коли спостерігається повний збіг денотативних, конотативних і функціональних сем), часткові МО, які у подальшому можна розкласифікувати на підгрупи залежно від сем, які збігаються, і повні МО, коли при порівнянні слів спостерігається денотативна, конотативна і функціональна безеквівалентність. Для наочності семи наводяться різним шрифтом (денотативні семи графічно не марковані, конотативні семи виділяються прописом, функціональні семи наводяться курсивом). Семи, які не збігаються, для більшої наочності виділяються жирним шрифтом. При відсутності семи в одній з мов ставиться знак 0, що позначає безеквівалентність семи.

Наведемо приклад семного опису омопари нім. *der Aperitif* і укр. *aperitiv*. У словниках ця омопара тлумачиться так: **Aperitif**, der: *appetitanregendes alkoholisches Getränk* [11] / **аперитив**, -у, ч. *Слабкий алкогольний напій, що збуджує апетит* [6]. Семний опис цієї омопари наведено в табл. 1. Для цих МО індекс денотативної ідентичності дорівнює 0,75 (збігаються 3 денотативні семи з 4-х), індекс конотативної ідентичності – 1 (або 100%), індекс функціональної ідентичності – 100%. Інтегральний індекс ідентичності складає 0,92. Слід зазначити, що нім. *der Aperitif* і укр. *aperitiv* мають досить високий інтегральний індекс ідентичності. В інших мовах це поняття має яскраво виражену НСС. Так, у деяких народів як аперитив використовують молоко (фінська кухня), зелений чай (японська), кумис (киргизька), айран (азербайджанська). Спільною для всіх культур є лише вимога до аперитиву як до напою, який сприяє збудженню апетиту або кращому засвоєнню їжі, не має різкого смаку і не насичує, щоб не відволікти від прийому їжі.

Таблиця 1.

Семний опис омопари нім. *der Aperitif* і укр. *aperitiv*

Типи сем:	der Aperitif	Аперитив
денотативні	напій алкогольний 0 для збудження апетиту	напій алкогольний слабкий для збудження апетиту
конот.	НЕОЦІННЕ НЕЕМОЦІЙНЕ	НЕОЦІННЕ НЕЕМОЦІЙНЕ
функціональні	<i>міжстильове загальнонародне сучасне розповсюджене вживане</i>	<i>міжстильове загальнонародне сучасне розповсюджене вживане</i>

Наведемо тепер семний опис страви, наприклад, омпари нім. *die Julienne* і укр. *жульєн*. У словниках ця омпара тлумачиться так: **Julienne**, die; – (Kochk.): *in feine Streifen geschnittenes, als Suppeneinlage u. in Soßen verwendetes Gemüse* [11] / **жульєн**, -у, ч., кул. *Тушкована страв з грибів* [6]. Семний опис цієї омпари має такий вигляд (див. табл. 2). Для наведених МО індекс денотативної ідентичності дорівнює 0,2 (збігається лише одна денотативна сема з п'яти), індекс конотативної ідентичності – 1 (або 100%), індекс функціональної ідентичності – 100%. Інтегральний індекс ідентичності омпари нім. *die Julienne* і укр. *жульєн* складає 0,73.

Таблиця 2.

Семний опис омпари нім. *die Julienne* і укр. *жульєн*

Типи сем:	die Julienne	жульєн
денотативні	страва з овочів як приправа до супів чи соусів 0 тонко нарізана	страва з грибів як самостійна страв тушкована 0
коно- тативні	НЕОЦІННЕ НЕЕМОЦІЙНЕ	НЕОЦІННЕ НЕЕМОЦІЙНЕ
функціональні	міжстильове термін сучасне розповсюджене вживане	міжстильове термін сучасне розповсюджене вживане

Тут диференційними будуть семи “склад” (з овочів/грибів) і “спосіб приготування” (тонко нарізана / тушкована). Ця істотна різниця робить німецький і український рецепти фактично різними кулінарними стравами. Тому, незважаючи на досить високий показник інтегрального індекса ідентичності, нім. *die Julienne* і укр. *жульєн* можна вважати на денотативному рівні повними МО.

За наведеною методикою були обраховані денотативні, конотативні, функціональні та інтегральні індекси ідентичності решти омпар (див. табл. 3):

Таблиця 3.

ІНТЕГРАЛЬНІ ІНДЕКСИ ІДЕНТИЧНОСТІ МО НА ПОЗНАЧЕННЯ СТРАВ

Назва страви	Σ_{den}	Σ_{kon}	Σ_{funk}	Σ_{int}
Entrecote <i>n</i> / антрекот	1	1	1	1
Salat <i>m</i> / салат	1 / 0 / 1	1 / 1 / 1	1 / 1 / 1	1 / 0,67 / 1
Tortellette <i>f</i> / таргалетка	0,86	1	1	0,95
Glasur <i>f</i> / глазур	0,43	1	1	0,95
Gulasch, <i>n</i> / <i>m</i> / гуляш	0,86	1	1	0,95
Matze / Mazze <i>m</i> / маца	0,83	1	1	0,94
Brioche <i>f</i> / бриош	0,8	1	1	0,93
Ratatouille <i>f</i> / рататуй	1	1	0,8	0,93
Beefsteak <i>n</i> / біфштекс	0,8 / 0,43	1 / 1	1 / 0,8	0,93 / 0,74
Farce <i>f</i> / фарш	1	1	0,8	0,93
Fondue <i>n</i> / фондю	0,8 / 0,33	1 / 1	1 / 1	0,93 / 0,78
Filet <i>n</i> / філе	1 / 0,67 / 0	1 / 1 / 1	0,8 (для всіх	0,93 / 0,82 /

	/ 0,71	/ 1	ЛСВ)	0,60 / 0,84
Barbecue <i>n</i> / барбекю	0,75	1	1	0,92
Pastille <i>f</i> / пастила	0,75	1	1	0,92
Borschtsch <i>m</i> / борщ	0,71 / 0,2	1 / 1	1 / 1	0,9 / 0,73
Marzipan <i>n/m</i> / марципан	0,67	1	1	0,89
Ravioli <i>Pl.</i> / равіолі	0,86	1	0,8	0,89
Cocktail <i>m</i> / коктейль	0,67 / 0	1 / 1	1 / 0,8	0,89 / 0,6
Ravioli <i>Pl.</i> / равіолі	0,86	1	0,8	0,89
Gazpacho <i>m</i> / гаспачо	0,8 / 0	1 / 1	0,8 / 0,8	0,87 / 0,60
N(o)ugat <i>m / n</i> / нуга	0,57	1	1	0,86
Roastbeef <i>n</i> / ростбіф	0,75	1	0,8	0,85
Soße / Sauce <i>f</i> / соус	0,75	1	0,8	0,85
Kebab <i>m</i> / кебаб	0,75	1	0,8	0,85
Balyk <i>m</i> / балик	0,75	1	0,8	0,85
Bigos(ch) <i>n</i> / бігос	0,50	1	1	0,83
Galette <i>f</i> / галета	0,43	1	1	0,81
Escalopes <i>Pl.</i> / ескалоп	0,6	1	0,8	0,80
Frikassee <i>n</i> / фрикасе	0,57	1	0,8	0,79
Wœuf Stroganoff / Беф Строганов	0,57	1	0,8	0,79
An(s)chovis <i>f</i> / анчоус	0,33	1	1	0,78
Tuttifrutti <i>n</i> / тутті-фрутті	0,33	1	1	0,78
Garnitur <i>f</i> / гарнір	0,5	1	0,8	0,77
Frikadelle <i>f</i> / фрикаделька	0,5	1	0,8	0,77
Püree <i>n</i> / пюре	0,44	1	0,8	0,75
Lasagne <i>f</i> / лазанья	0,38	1	0,8	0,73
Liaison <i>f</i> / льезон	0,15	1	1	0,72
Charlotte <i>f</i> / шарлотка	0,25	1	0,8	0,68
Calamares <i>Pl.</i> / кальмари	0,25	1	0,8	0,68
Bouchée <i>f</i> / буше	0	1	1	0,67
Risotto <i>m</i> / ризотто	0,22	1	0,8	0,67
Mus <i>n / m</i> / мус	0	1	1	0,67
Soufflé <i>n</i> / суфле	0	1	1	0,67
Pudding <i>m</i> / пудинг	0,2 / 0,38	1 / 1	0,8 / 0,8	0,67 / 0,73
Glace <i>f</i> / глясе	0 / 0 / 0,5	1 / 1 / 1	0,8 / 0,8 / 0,8	0,6 / 0,6 / 0,77
Mousse <i>f</i> / мус	0 / 0,38	1 / 1	0,8 / 0,8	0,6 / 0,73
Parfait <i>n</i> / парфе	0 / 0,5	1 / 1	0,8 / 0,8	0,6 / 0,77

Слід зазначити, що деякі назви позначають одночасно декілька їх видів, як-от: *Beefsteak*/біфштекс, *Cocktail*/коктейль, *Filet*/філе, *Gazpacho*/гаспачо, *Glace*/глясе, *Mousse*/мус, *Parfait*/парфе, *Salat*/салат. Для таких слів у таблиці наведено величини індексів для кожного ЛСВ, оскільки на рівні окремих ЛСВ такі слова характеризуються різним ступенем НСС, пор. нім. *Gazpacho* і укр. *гаспачо*: **Gazpacho**, der: **1.** kalt angerichtete spanische Gemüsesuppe. **2.** als Brotbelag verwendete Bröckchen eines in der Asche od. auf offenem Feuer gebackenen Eierkuchens / **гаспачо**, невідм., с. *Іспанська страва – холодний томатний суп*. У значенні «холодний томатний суп» інтегральний індекс ідентичності дорівнює 0,87, а «крихти яєчного пирога, випеченого в попелі чи на відкритому вогні» – 0,6.

Переважна більшість досліджуваних МО має яскраво виражену НСС. Це означає, що навіть подібні страви, запозичені в англійській, італійській, французькій чи інших кухнях, відрізняються в Німеччині і Україні способом приготування. Так, укр. *ростбіф* зазвичай є дуже засмаженим, у той час як *ростбіф* по-німецьки просмажується не до кінця (пор. словникові статті): **Roastbeef**, das: *Braten aus einem Rippenstück vom Rind, das*

gewöhnlich nicht ganz durchgebraten wird / **ростбіф**, а, ч. Шматок яловичини, вирізаний з хребтової частини туші і дуже засмажений.

На основі величини інтегрального індекса ідентичності серед досліджуваних МО ми виділяємо лексичні еквіваленти (*Entrecote / антрекот, Salat / салат* (у першому і третьому ЛСВ)), і часткові МО, до яких відносяться всі решта позначення страв. Повних МО у нашій вибірці не зафіксовано.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки: 1) семантичну еквівалентність і НСС лексем можна охарактеризувати за допомогою набору формалізованих параметрів, поданих у вигляді індексів; 2) інтегральний індекс ідентичності дозволяє створити типологію міжмовних відповідностей, яка ґрунтується на об'єктивних кількісних підрахунках; 3) НСС слова є окремим проявом національної специфіки мови і підтверджує існування неповторної національної картини світу певного народу. У тлумачних словниках описуються в основному ядерні компоненти значення, а периферійні семи не відображені, тому вважаємо перспективним створення таких лексикографічних посібників, в яких були б відображені периферійні компоненти значень слів, які найчастіше актуалізуються в мовленні. Такі компоненти можна виявити шляхом аналізу реальних слововживань, що й буде матеріалом наших подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
2. Кулінарний словник : <http://www.gallinablanca.com.ua>
3. Ладо Р. Лингвистика поверх границь культур // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. – М. : Прогресс, 1989. – С. 32–62.
4. Мальцева Д.Г. Германия: страна и язык. Лингвострановедческий словарь. – М. : Русские словари, 2001. – 416 с.
5. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – Киев : Знання, 2004. – 326 с.
6. Новый тлумачний словник української мови в 4-х томах // Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – Київ : Аконті, 1999. – 910с., 911с., 927с., 941 с.
7. Попова З.Д. Семантическая специфика национальных языковых систем. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 163 с.
8. Стернин И.А. Контрастная лингвистика. Проблемы теории и методики исследования. – Воронеж : Истоки, 2004. – 189 с.
9. Харитоновна Б. Национальная специфика семантики русского слова: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». – Воронеж, 1987. – 21 с.
10. Чубур Т.А. Национальная специфика семантики слова и проблемы ее лексикографической фиксации (на материале языковых наименований трудовой деятельности в русском и английском языках): ав. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». – Воронеж, 2005. – 23с.
11. Duden Deutsches Universalwörterbuch.–Mannheim: Dudenverlag, 2006 [on CD].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Кійко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича.

Наукові інтереси: лінгвістична семантика, контрастивна лінгвістика.

ІННОВАЦІЇ В ЛЕКСИЦІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Марія КИРИЛЮК (Умань, Україна)

У статті аналізуються лексичні новотвори німецької мови останнього періоду, оцінюється вплив позамовних чинників виникнення нових слів та роль англіцизмів як джерела поповнення словника німецької мови. При цьому в якості ілюстративного матеріалу використовується актуальна лексика німецької мови за версією Товариства німецької мови (GfdS).

The paper deals with the German lexical neologisms of the last period. The influence of extralingual factors on the development of new words and the role of anglicisms as a source of German vocabulary restocking are estimated. The actual vocabulary of the German language according to the version of the German language society (GfdS) is used as illustration.

Лінгвістичні дослідження останнього часу в області неології, з'ясовуючи концептуально важливі моменти в оцінці новотворів, таких як визначення неологізмів та окупаціонізмів як одиниць мови та мовлення і їх розмежування, дослідження їх як складових мовної картини світу, а також чинників, що зумовлюють появу нових слів та їх функціонування, здійснюються на матеріалі конкретної мови.

Такими є дослідження англійської неології (І.В. Андрусак, В.І. Заботкіна, А.Е. Левицький, Ю.Л. Зацний, А.В. Янков та інш.) [1; 3; 4; 9], новотворів

російської мови (А.Г. Ликов, Р.Ю.Намітокова та інш.) [5; 6]. Нові слова німецької мови досліджуються через призму історії та сучасності (Є.В.Розен)[7; 8], з позиції розширення словникового складу мови та її лексикографії (В.Д. Девкін) [2].

Попри існуючі розбіжності щодо такого суперечливого в багатьох відношеннях об'єкту дослідження, як нове слово в мові, мовознавці сходяться на думці щодо функціональної доцільності нової номінації, вагомості позамовних чинників, яскраво виражену соціальну детермінованість виникнення нових слів [9: 7]. Поява нових слів – аналогічно як і їх зникнення – виражає пристосування словника до нових реалій і є необхідною для подальшого функціонування мови як засобу спілкування та порозуміння.

Словниковий склад мови розширюється, оскільки та чи інша суспільна зміна викликає потребу в нових одиницях номінації. Як правило, така потреба задовільняється засобами словотвору чи запозиченнями з інших мов. У певній мірі нові слова виникають завдяки розширенню спектру значень лексем чи їх фразеологізації.

Останнім часом словник німецької мови збагатився і продовжує збагачуватися вище означеними способами, що викликало необхідність його системного лексикографічного опису, котрий результувався зрештою в розробці відповідного проекту (*das Projekt Neologismen*).

Означений проект, будучи спочатку зорієнтований на публікування друкованого словника неологізмів німецької мови, зреалізовується однак, як пілотний проект в інтернеті. Причому такий online-словник має очевидні переваги перед своїми попередниками друкованими словниками завдяки можливостям більш широкомасштабного представлення інформації, її актуалізації, доповнення та здійснення наукового пошуку. Все вищезначене засвідчує інтерес до неологізмів німецької мови як нових одиниць словника.

Досліджуючи неологізми німецької мови, ми виходимо із загально- прийнятого розуміння їх як нових лексичних одиниць чи нових значень уже існуючих одиниць мови, які з'являються у певний період її розвитку, поширюються і визнаються загалом як мовна норма, сприймаються разом з тим як нові одиниці мови. Новими вони є в тому сенсі, що на початку визначеного періоду ще не належать до мовної системи, а в кінці цього періоду стають її визнаними елементами. Таким чином, дослідження неологізмів має асоціюватися з певним проміжком часу, а неологізми є не лише новими мовними одиницями, а такими, котрі знайшли шлях до загального вжитку.

Кандидати в неологізми проходять свого роду фазу спостереження лексикографами, перш ніж слово вважатиметься неологізмом. Такі інновації завдячують своїм включенням у загальний мовний вжиток їхньої актуальності та високочастотному використанню. Як засвідчують дослідження, практично всі сфери суспільного життя знаходять відбиток в лексиці мови завдяки новотворам [4: 5–65]. Тим не менш можуть бути означені ті предметно-понятійні сфери, яким словник німецької мови найбільшою мірою завдячує новими надходженнями лексики.

Результати досліджень [11: 152] засвідчили, що в 90- ті роки минулого століття такими фаховими областями були наступні:

- комп'ютер, інтернет (z. B. *Doppelklick, E-Mail*)
- засоби комунікації (z. B. *Bezahlfernsehen, Late-Night-Show*)
- соціально-суспільна сфера (z. B. *Babyklappe, Ostalgie*)
- спорт (z. B. *Gelbsperre, inlineskaten*)
- економіка (z. B. *outsourcen, Scheinselbstständigkeit*)

Уже в першому десятилітті XXI ст. констатується деяка зміна фахових областей, до яких можуть бути віднесені новотвори цього періоду:

- комп'ютер / інтернет (z.B. *Blog, googeln*)
- демографія (z. B. *Antiaging, Riesterrente*)
- здоров'я (z. B. *Praxisgebühr, Sars*)
- дозвілля (z. B. *Fanmeile, Heizpilz*)
- політика (z. B. *Eineurojob, Elternzeit*)

Окремо слід сказати про роль англіцизмів як джерела поповнення словника німецької мови особливо в останій час. Німецька мова є європейською мовою, котра виявляє

найбільший приріст англійських запозичень, що зумовлено як позамовними так і мовними причинами. Власне мовна причина полягає в тому, що із засвоєнням нових понять засвоюється і їх позначення у мові, що є безсумнівно позитивним явищем, оскільки такі мовні одиниці вияляються переважно однозначними. Правда, в такій ситуації як правило відбувається пошук німецькомовного еквівалента, який буває іноді доречним (напр.: *Mountainbike* / *Bergfahrrad*), однак може бути і відсутнім. Так, напр., англійське *chatten* аж ніяк може бути замінено відповідно до його змісту в англійській мові дієсловами *schwätzen* чи *plaudern* (базікати).

Стосовно великої кількості англіцизмів у німецькій мові, які правда концентруються в певних словникових сферах і переважно мало проникають в загальний мовний вжиток, існує останім часом багато критики. Інколи складається враження, що нові слова є передусім запозиченнями з англійської.

Таке враження, що підсилюється мовою реклами та засобами масової інформації, виникає ще й тому, що такого роду запозичення особливо виділяються через їх специфічне написання та вимову. Німецький мовець реєструє їх як нові та чужомовні, тоді як новотвори на базі німецькомовного матеріалу навряд чи сприймає такими.

Слова з англійської мови запозичуються ще і завдяки їх більшій благозвучності, новизні та експресивності і часто виступають як синоніми до вже існуючих німецьких слів. (Напр.: *outdoor* / *im Freinen*, *ups* / *hoppla*). Крім того у вживанні англіцизмів присутній елемент престижності, мовці засвідчують таким своїм лексиконом високий освітній рівень, причетність до нових тенденцій т.ін. Беззаперечно, англіцизми збагачують словник семантично та стилістично диференційованими одиницями номінації (напр.: *walken* / *gehen* / *Loser* / *Verlierer*).

Порівняння з попередніми періодами часу стосовно кількості англіцизмів та їх розподілу в німецькій мові не є повною мірою можливим, однак судячи з усього, за останній час в німецьку мову прийшло особливо багато англійських запозичень, тим більше у порівнянні з досить малочисельними запозиченнями з інших мов.

У дослідженнях неологізмів останніх років [12: 155] співвідношення власне німецьких неологізмів та неологізмів-запозичень визначається як 60% до 40%. При цьому констатується, що з німецьких новотворів (нових лексем та нових значень) 68% є складними словами (*Zusammensetzungen*), 16% похідними (*Ableitungen*), 11% скороченнями (*Kurzwörter*), тоді як морфологічно 85% їх є іменниками, 9% дієсловами і решта (6%) розподіляється між прикметниками, прислівниками та вигуками.

При детальнішому розгляді це співвідношення (60% /40%) може бути уточнено. Адже завдяки високій продуктивності німецького словотвору заголовні слова-неологізми зазнають подальших словотвірних процесів і в результаті кількість словотворів значно збільшується. А у випадку, коли заголовне слово є англійським запозиченням, його словотвірний розвиток німецькими засобами призводить до так званих гібридних утворень (напр.: *anmailen*, *Prepaidkarte*), які важко оцінити однозначно щодо їх належності до власне німецької чи запозиченої лексики.

Як уже відзначалося, безсумнівним лідером серед предметно-понятійних сфер, які "поставляють" лексичні новотвори, є фахова сфера комп'ютерної техніки, про що свідчать поповнення лексики такими мовними одиницями як *Online-Shops*, *Home-shopping*, *Internetportale*, *Internet-Kasinos*. Пересилка письмових повідомлень через мобільний телефонний зв'язок уможливується службою *Short Message Servise* (скорочено *SMS*). При цьому в німецькій мові *die SMS* (зі зміною граматичного роду) використовується і для позначення самих повідомлень надісланих, таким чином. "*Eine SMS schicken*" (послати *SMS*), що належить до улюблених занять молоді, одержує дієслівне похідне *simsen*. Такий новотвір як *Handykette*, під чим розуміють зібрання правил ввічливості для користувачів мобільних телефонів, утворено на базі слова *Etikette* шляхом скорочення [10: 43].

Новотвори в суспільно-політичній сфері зумовлені наряду з іншим тим, що попит на політичну коректність диктує потребу в пом'якшувальній лексиці, про що свідчать так звані *Weicheiwörter*, позначення для сучасного чоловічого типу який дистанціюється від таких

традиційних чоловічих цінностей, як рішучість та категоричність. Напр.: *Chefgrüßer, Frauenversther, In-Fahrtrichtung-Sitzer, Reformkostesser*.

Протилежна позиція презентується через так звані *Harteiwörter* (згрубілу лексику): *Kaktusstreichler, Sonnencremeverzichter, Pitbullzurückbeißer, Rindfleischesser, Unterhosenmehrfachbenutzer*. Творчість поборників скорочень викликає до життя такі новотвори як *die Sofi / Sonnenfinsternis* (затемнення сонця), як і *die Mofi / Mondfinsternis* (затемнення місяця) [10: 50].

Впливають на лексичний склад мови і літературні пристрасті, які існують в суспільстві. Так, тривалий час на перших місцях у списку бестселерів займають книги британської авторки Джоан Роулінг про Гаррі Поттера. Як результат у мові з'являються, відображаючи реалії дійсності, такі слова як *Harry-Potter-Fieber, Harry-Potter-Partys, Harry-Potter-begeistert, Pottermanie, Harry-Potter-Ignorant* [10:48].

Як уже зазначалося раніше, науково обгрунтований відбір неологізмів здійснюється шляхом ретельного спостереження за лексичним складом мови, новими мовними явищами. Завдяки щорічному списку (Hitliste) слів року (Wörter des Jahres) Товариства німецької мови (GfdS) в поле зору дослідників та мовознавців потрапляють найбільш часто вживані слова того чи іншого року. І хоча зрештою не вони є передусім предметом уваги, а ті важливі теми громадської дискусії, які за ними стоять, та все ж ця актуальна лексика вирізняється оригінальністю, експресивністю, словесною образністю та високою інформативністю передусім завдяки своїй новизні.

Актуальність проблеми довкілля, життя і здоров'я людей спричиняє актуалізацію слова *Kampfhund* (бійцівський пес), яке увійшло до десятки слів року 2000 та його похідних *Kampfhundproblem, Leinen-und Maulkorbzwang, Hundeführerschein*. А загострення проблеми паління зумовлює введення у вжиток мовних позначень приміщень, де не палять (*rauchfrei*) чи закладів, де це дозволено (*Raucher kneipen, -lokale, Raucherabteile, Raucherbereiche*), щоб забезпечити захист тих, хто не палить (*Nichtraucherschutz*) [13: 23].

Здійснювана за ініціативи міністра Урсули фон дер Лайен розбудова сфери охорона дитинства відродила та розширила новотворами відповідний лексикон. Так, конференція федерального міністерства з питань сім'ї, де йшлося про прогнози щодо кількості мість в дошкільних закладах та їх фінансування, одержала словесне вираження у формі *Kinderkrippen-Gipfel* скорочено *Krippengipfel*. Для виплат на дітей вживаються позначення *Betreuungsgeld, Betreuungsprämie* аж до *Herdprämie*, що містить іронічну оцінку цього суспільного явища, та *Wickel-Volontariat* замість *Vätermonate* (відпустка батька по догляду за дитиною), що є актуальним прикладом мовного вираження суперечливих політичних точок зору на суспільні проблеми. Підтримка державою інституту сім'ї актуалізувалася в ключовому понятті *Familienfreundlichkeit* (дуже частотним є ад'єктив *familienfreundlich*) [13: 23].

Занепокоєння громадськості проблемами клімату та його змін актуалізує лексику цього поля, ключове слово якого *Klima* увійшло до десятки слів року 2007 [13: 17]. Більш ніж сотня складних іменників з цим компонентом (*Klimakompromiss, Klimakonferenz, Klimapolitik, Klimaschutz, Klimaschäden, Klimakatastrophe, Klimafonds, Klimagipfel, Klimaschock u.a.*), як і складні прикметники типу *klimafreundlich, -neutral und -schädlich* зафіксовані в мовних списках Товариства німецької мови в цьому (2007) році.

У 2005 році повсюди можна було почути та прочитати допоки не так добре відоме широкому загалу слово, що походить з японської мови: *Tsunami*, а окрім цього ще власне німецькою *Flutwelle, Todeswelle* чи *Killerwelle*. Як це і трапляється з частотною лексикою певного періоду, слово *Tsunami* стало основою для цілого ряду новотворів *Posttsunamihilfe, Tsunamibericht, Tsunamiforschungszentrum, Tsunami-Frühwarnsystem u.a.* [11: 1, 2].

Позиції та вчинки лідерів держав, зокрема федерального канцлера Німеччини у зв'язку з тими чи іншими подіями зумовлюють творення оказіональної лексики типу *Machtwortkanzler* чи *Basta-Kanzler* (про колишнього федерального канцлера Німеччини Герхарда Шредера). Останнє пов'язано із його словами "Ми робитимемо це і з цим баста" [10: 46].

Обрання федеральним канцлером Німеччини жінки Ангели Меркель має мовну рефлексію у вигляді слова *Bundeskanzlerin*, яке стало словом року 2005 [13: 19]. У мовному відношенні ця ситуація цікава тим, що раніше звертання до канцлера – жінки мало би вигляд

Frau Bundeskanzler, яким, наприклад, було звертання до жінки – міністра *Frau Minister*. Правда в конституції використовується, як і раніше, позначення *Bundeskanzler* (в граматичному відношенні так званий *generisches Maskulinum*). Не відбулося перейменування і в лексикалізованих складних іменниках типу *Bundeskanzleramt*, тоді як у внутрішньодержавному протоколі йдеться про *Frau Bundeskanzlerin*, а офіційне звертання передбачає нейтральне в родовому відношенні *Exzellenz* (в службовій переписці коректним буде звертання *Ihrer Exzellenz Bundeskanzlerin der Bundesrepublik Deutschland Frau Dr. Angela Merkel*). Оскільки міжнародні та державні ініціативи Ангели Меркель як канцлера ФРН здійснюються в основному у зв'язку з питаннями глобалізації, то її називають у пресі *Globalisierungsgestalterin*, а на її зацікавленість проблемами зовнішньої політики та захисту довкілля вказують такі атрибути як *Außenkanzlerin*, *Auswärts-Kanzlerin*, *Klima-Queen u.a.*

Можна погодитися з міркуваннями, що нині стало особливо характерним творче відношення до мовних засобів спілкування. Небайдуже ставлення до способу висловлювання, нетерпимість до мовної неточності, прагнення до оригінальності визначає повсякденну комунікацію [2: 175].

Потенціали будь-якої мови справді невичерпні. Лінгвістами переконливо доведено, що роль оказіональних утворень в сучасному мовленні вища, аніж це можна припустити. Вдалі слова-експромти не повинні бути втрачені для лінгвістики, вони варті того, щоб їх зафіксували і знайшли їм належне місце в лексикології та лексикографії.

Здійснений вибіркового аналізу високочастотної лексики за версією Товариства німецької мови у 2000-2007рр. засвідчує, що цей лексикон актуалізується або новостворюється як реакція на екстралінгвістичні реалії, особливо актуальні проблеми суспільного життя. Деякі з цих мовних одиниць, будучи новотворами, проходять стадію оказіональності, перш ніж набути статусу узуальної одиниці, тим більше, що їх словотворчі особливості, які повною мірою відображають словотвірні тенденції німецької мови, не перешкоджають їх засвоєнню лексичною системою цієї мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрусак І.В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 2003. – 20 с.
2. Девкин В.Д. Очерки по лексикографии. – М.: Прометей, 2000. – 395 с.
3. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка: Уч. пособие для институтов и факультетов иностранных языков. – М.: Высшая школа, 1989. – 126 с.
4. Зацний Ю.А., Янков А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник. Вінниця: Нова книга, 2008. – 360 с.
5. Лыков А.Г. Русское окказиональное слово. Автореф. дисс. ...докт. филол. наук. – М., 1972. – 60 с.
6. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. – Ростов-на-Дону: РГУ, 1986.
7. Розен Е.В. Как появляются новые слова: история и современность. – М.: Издательство МАРТ, 2000. – 156 с.
8. Розен Е.В. Немецкая лексика: история и современность: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1991. – 96 с.
9. Янков А.В. Соціально-політичні неологізми та оказіоналізми в американському варіанті англійської мови: структура – семантика – функціонування: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. - Львів, 2004. – 20 с.
10. Der Sprachdienst:Gesellschaft für deutsche Sprache.-2001.- № 2.- S.41-45.
11. Der Sprachdienst:Gesellschaft für deutsche Sprache.-2006.- № 1.- S. 1-13.
12. Der Sprachdienst:Gesellschaft für deutsche Sprache.-2007.- № 4.-S. 146-160.
13. Der Sprachdienst:Gesellschaft für deutsche Sprache.- 2008.- № 1.- S. 16-31.
14. Der Sprachdienst:Gesellschaft für deutsche Sprache.- 2009.- №1.- S. 1-16.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Кирилюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: лексична та зіставна семантика.

ВЗАЄМОДІЯ КОМПОНЕНТІВ ЛЕКСИКИ І ГРАМАТИКИ У СЛОВІ (на матеріалі прикметникових дериватів із пасивним значенням у сучасній німецькій мові)

Галина КОТОВСЬКІ (Львів, Україна)

У статті проаналізовано взаємодію граматичної і лексичної семантики у смисловій структурі прикметникових дериватів, які формують окрему ЛСГ і водночас постають некатегоріальним засобом вираження пасивного значення.

The given paper studies the interaction of grammatical and lexical semantics in the meaning structure of adjective derivatives, that form several lexical group and express the passive sense.

Взаємодія між лексикою і граматиною проявляється не лише у функціональній синонімії мовних елементів різних рівнів, а й при нашаруванні у смисловій структурі слова як лексичних, так і граматичних значень. Розглянемо це на прикладі категоріального і некатегоріального вираження пасивного значення у німецькій мові. Поряд із морфологічною формою *werden* + *Part. II* сема пасиву реалізується через цілу низку синтаксичних, лексичних і словотвірних засобів мовного вираження. Усі вони об'єднані інваріантною ознакою пасиву у функціонально-семантичне поле пасивності. Комбінація лексики і граматики в макроструктурі функціонально-семантичного поля пов'язана із такою ж взаємодією одиничного і типового (тобто лексичного і граматичного) у мікроструктурі відповідного слова. Мова йде про прикметники на *-bar*, *-lich*, *-sam*, *-wert*, *-würdig*, *-abel*, *-ibel*, *-fähig*, деривація яких відбувається за певними правилами, що визначені граматиною. Такі лексеми постають засобом номінації фрагменту дійсності і водночас засобом некатегоріального вираження граматичної категорії пасиву.

Питання вираження категоріальних значень некатегоріальним способом безпосередньо пов'язане із тими явищами, які в сучасному мовознавстві визначаються як імпліцитна, латентна, прихована граMATика.

За С.Д. Кацнельсоном, „прихована граMATика – це граматичні сигнали, які імпліцитно містяться в синтаксичних сполученнях і семантиці слів” [3: 78]. Автор порівнює „приховану граMATику” із айсбергом, більша частина якого захована під водою. Адже між формою і змістом у граMATиці нема прямої відповідності. Одній граMATичній функції може відповідати декілька форм, а одній граMATичній формі – декілька функцій. Поряд із твердженням про те, що граMATична категорія – це „узагальнене значення, яке послідовно виражене в даній мові системою граMATичних форм, структура яких залежить від морфологічного типу мови” [7: 5], слід зазначити, що не кожна граMATична категорія безпосередньо виражається в граMATичних формах. Чимало граMATичних категорій заховано в значеннях слів і синтаксичних зв'язках слів у реченнях.

Концепція „прихованої граMATики” у О.В. Бондарка ґрунтується на розрізненні категоріальних і некатегоріальних значень. Перші, що пов'язані з граMATичною формою, у мовленні „обростають” некатегоріальними елементами, які впливають із контексту і лексичного значення даної форми. У процесі функціонування форм відсутня „чиста категоріальність”, проявляється „сплав категоріальних і некатегоріальних елементів”. Некатегоріальні значення виходять за межі граMATичних категорій і об'єднуються ширшою функціональною єдністю – функціонально-семантичним полем [1: 153].

У нашому розумінні, розглянуте мовне явище, тобто вираження граMATичного значення елементами різних мовних рівнів – це некатегоріальний засіб вираження категоріальних значень. Проте цілком погоджуємося із О.В. Бондарком, котрий вважає, що „прихована граMATика” – не так власне граMATика, як граMATично значуще в лексиці та контексті.

Мовні явища на перетині лексики і граматики були предметом дослідження багатьох науковців [2; 5; 8; 9 т.ін.]. І.Я. Харитонова визначає значення традиційних граMATичних категорій, що виражені не граMATичною формою, а лексичною одиницею, як „граMATично значимі ознаки семантичної структури слова” [8: 12] і пропонує два критерії, які дають змогу відрізнити їх від власне лексичних, що не мають граMATичної рефлексивності, і від субкатегоріальних, тобто лексико-граMATичних, значень. Такими критеріями є: 1) Опора на

граматичну категорію. Граматично значущі ознаки слова виражають значення, які в даній мові мають статус граматичних категорій, і виражаються одночасно як словарним знаком, так і граматичною формою.

2) Різноманітні граматичні прояви даного компонента смислової структури слова, які є взаємодією лексичного і граматичного [8: 17].

Граматично значимі ознаки або латентні семи можуть лежати в основі лексичних групувань. Виявлення цих сем – першочергове завдання у класифікації лексичного матеріалу. Віддієслівні деривати зі семою пасиву становлять в межах однієї частини мови окрему групу лексем, одночасно вони є компонентами функціонально-семантичного поля пасивності. На основі 4 лексикографічних джерел: зворотного словника Е. Матера, тлумачного словника Р.Клаппенбах, німецько-російського словника О.І. Москальської і 10-томного тлумачного електронного словника DUDEN – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache нам вдалось, послуговуючись методом трансформації, скласти лексичний корпус прикметників із пасивним значенням, що нараховує 1362 одиниці. Із них кількість дериватів на *-bar* становить 869; *-lich* – 224; *-wert* – 71; *-würdig* – 58; *-abel* – 62; *-ibel* – 24; *-fähig* – 36; *-sam* – 18.

Поряд із морфологічною (категоріальною) формою ці лексеми постають як словотвірні (некатегоріальні) засоби вираження пасиву. Саме тому, досліджуючи віддієслівні деривати, ми йдемо шляхом інтеграції і диференціації:

а) на основі семантичної спільності (у даному випадку наявності латентної семи пасиву) організація лексем у лексико-семантичні групи;

б) аналітичне дослідження лексем, виявлення їхніх структурних особливостей.

Реалізуючись у семантичній структурі віддієслівних дериватів, категоріальне значення пасиву впливає на системні відношення їхніх смислових компонентів. Відтак вони виражають притаманне для прикметника, як частини мови, субкатегоріальне значення ознаковості, водночас словотвірне відношення поєднує їх із дієсловом: *Das Problem kann gelöst werden* → *das lösbare Problem*

Під час утворення прикметників від дієслівної основи відбувається транспозиція, тобто перехід базового слова в іншу частину мови. Так встановлюється зв'язок між одиницями різних частин мови, узгоджується субкатегоріальне значення базової лексеми і того морфологічного класу слів, у який транспонується похідне. До смислової структури похідного входять два субкатегоріальних значення, одне з яких займає провідну позицію, а друге – зазнає підпорядкування. Отже, віддієслівні прикметники на найвищому рівні абстракції отримують субкатегоріальне значення ознаковості. Субкатегоріальне значення процесуальності успадковується від основи дієслова, але на нижчому рівні переходить у ранг підпорядкування. Внаслідок цього під час транспозиції завжди зберігаються загальнокатегоріальні характеристики базового слова, які вказують на його первинну синтаксичну функцію і на приналежність до певної частини мови. Інші граматичні значення також можуть успадковуватись у смисловій структурі похідного, або ж вони зазнають нейтралізації. За Є.С. Кубряковою, у похідному слові може відобразитись будь-яке зі значень мотивуючого слова, якщо воно не суперечить значенням того класу, до якого входить новоутворене слово [4: 154]. Словотвірна модель будується за принципом ієрархії [6: 29; 10, 2] – від найбільш узагальнених значень граматичного рівня – до лексичного наповнення на найнижчому рівні абстракції. Важливим завданням семантичного аналізу є визначення тих граматичних значень базової мовної одиниці, які релевантні для даного процесу словотворення і стають складовими семантичної структури новоутвореної лексеми. Для реалізації пасивного значення у прикметникових дериватах релевантним є значення перехідності. Це стосується у першу чергу багатозначних словотвірних морфем, які функціонують у різних словотвірних моделях.

Наведемо деякі приклади для суфікса *-bar*, який лише у поєднанні із перехідними базовими дієсловами творить дериват із пасивним значенням:

tropfen – 1. *in Tropfen herabfallen (das Wasser tropfte von den Bäumen)* → не утворює дериват;

2. *es tropft, es regnet in vereinzelt Tropfen* → не утворює дериват;

але:

3. *eine Flüssigkeit in einzelnen Tropfen irgendwohin fallen lassen (Medizin auf ein Stück Zucker tropfen)* → **tropfbar** сема пасиву реалізується

Іноді значення неперехідності не блокується, і деривація відбувається за двома моделями:

1) вираження певної властивості предмета;

2) можливість виконання дії над логіко-семантичним об'єктом, тобто **реалізація семи пасиву**. Відповідно модель зі семою пасиву можна виявити лише контекстуально, наприклад: *lösbar* – від зворотного дієслова *sich lösen*: *der Kaffee ist lösbar* – і від перехідного *etw. lösen*: *das Problem ist lösbar* → *das Problem kann gelöst werden*.

Від основ дієслів із різною граматичною характеристикою (перехідних, неперехідних, зворотних) *-lich* утворює, як і в деривації з *-bar*, згідно лексикографічних джерел, лексеми з різною семантичною структурою:

löslich → *Zucker ist im Wasser löslich* ← *löst sich*;

unlöslich → 1) *etw. ist im Wasser unlöslich* ← *löst sich nicht*;

2) *ein Knäuel ist unlöslich* ← *kann nicht gelöst werden* (**реалізується сема пасиву**);

verträglich → 1) *Er ist ein sehr verträglicher Mensch* ← *verträgt sich mit anderen gut*;

2) *Diese Speise ist leicht verträglich* ← *kann gut vertragen werden*

(**реалізується сема пасиву**);

beweglich → 1) *Die beweglichen Teile* ← *können bewegt werden* (**реалізується сема пасиву**);

2) *Ein bewegliches Mädchen* ← *bewegt sich viel*;

3) *Sie konnte recht beweglich bitten* ← *rührend bitten*.

Цікавою є реалізація опозиції актив – пасив у дериватах *tröstlich* – *untröstlich*: **tröstlich**: *Trost bringend, tröstend* („втішний”) → виражає активне значення (*Ein tröstlicher Zuspruch, ein tröstliches Gespräch; sie wartete auf ein tröstliches Wort, das trösten kann*); **untröstlich**: *sehr traurig, betrübt* („безутишний”) → містить сему пасиву (*die Hinterbliebenen waren untröstlich, über etw. untröstlich sein; Die Kinder waren untröstlich darüber, daß sie nicht mitfahren durften* → *Man konnte sie nicht trösten*).

Для суфіксів *-abel*, *-ibel* сема пасиву реалізується лише при перехідному базовому дієслові: *akzeptabel* – *akzeptieren*, *kurabel* – *kurieren*, *flexibel* – *flektieren*, *visibel* – *visieren*. Дієслова, які можуть виражати і перехідне, і неперехідне значення, реалізують у дериватах опозицію сем активу – пасиву, що конкретизуються в контексті.

Dieses Kostüm ist vielseitig variabel → *kann variiert werden* **сема пасиву реалізується**

Im Hallenhandball zeigte sich die Mannschaft sehr variabel im Wurf → *zeigte sich unterschiedlich*

Що стосується словотвірних морфем *-wert*, *-würdig*, то в основі первинного мотивуючого джерела можуть бути не лише перехідні, але й неперехідні дієслова: *staunenswert*, *dankenswert*, *mitleidenswert*; *dankenswürdig*, *lobenswürdig*, *erbarmenswürdig*. Відсутність категоріального значення перехідності жодною мірою не заперечує вираження значення пасиву. Це пояснюється частковим збереженням лексичних значень словотвірних морфем (*-wert* „вартий”; *-würdig* від “*Würde*” – „гідність”), які забезпечують імпліцитне вираження інваріантних ознак пасиву – афікованості логіко-семантичного об'єкта і локалізації агенса поза суб'єктом предикації. Ці деривати заповнюють окрему нішу в полі пасивності – вони створюють можливість вираження семи пасивності від неперехідних дієслів.

Словотвірна морфема *-fähig* також зберігає частково лексичне значення „придатний, здатний”. Перехідність базового дієслова у цій словотвірній моделі не гарантує реалізації пасивного значення. Наприклад, *aufnamefähig* (від *aufnehmen*) – 1) місткий, 2) здатний сприймати; *beschlußfähig* (від *beschließen*) – правомірний; *ausdrucksfähig* (від *ausdrücken*) – виразний.

Із 105 утворів зі суфіксом *-sam* лише 18 лексем містять сему пасиву. Вони утворені від перехідних дієслів (*biegsam*, *einprägsam*, *beugsam*), але і тут перехідність не завжди створює

умови для вираження пасивного значення. Більшою мірою для словотвірної моделі зі *-sam* характерне активне значення (*mitteilsam, sparsam, empfindsam, duldsam, bedrohsam*).

Підсумовуючи, зазначимо: для реалізації у семантичній структурі прикметникових дериватів семи пасиву необхідною умовою постає перехідність базових дієслів (за винятком прикметникових утворів з *-wert, -würdig*, для утворення яких значення перехідності нерелевантне). Проте словотвірні морфеми по-різному проявляють себе у поєднанні із основою перехідного дієслова, що показано у наведеній нижче таблиці (Табл.1). Морфеми *-wert, -würdig* зі згаданих причин не беруться до уваги.

Таблиця 1.

Категорія перехідності та реалізація сем активу/пасиву у словотвірних моделях

№	Словотвірні морфеми	Перехідність базового дієслова	
		Реалізація семи активу	Реалізація семи пасиву
1.	<i>-bar</i>	-	+
2.	<i>-lich</i>	+	+
3.	<i>-abel</i>	-	+
4.	<i>-ibel</i>	-	+
5.	<i>-fähig</i>	+	+
6.	<i>-sam</i>	+	+

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. – Л.:Наука,1971. –115 с.
2. Камова Т.А. Взаимодействие лексического, грамматического и лексическо-фразеологического выражения отрицания в предикативных формах глагола в современном английском языке: Автореф. дис... д-ра филол. наук:10.02.04/ МГУ им. Ломоносова. – М., 1989. – 50 с.
3. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.:Наука,1972. – 216 с.
4. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
5. Мурашов Р.З. Словообразование и функционально-семантические категории (на материале суффиксальных существительных немецкого языка). – Уфа: БГУ, 1993. – 224 с.
6. Мурашов Р.З. Морфология производного слова (на материале производных существительных немецкого языка). – Уфа: БГУ, 1992. – 191 с.
7. Типология грамматических категорий. – М.: Наука, 1975. – 218 с.
8. Харитоновна И.Я. Вопросы взаимодействия лексики и грамматики.- К.: Высш. шк., 1982. – 160 с.
9. Schippan T. Wortschatz und Grammatik im funktional-kommunikativer Scheweise//Forschungen zur deutschen Grammatikerggebnisse und Perspektiven// Linguistische Studien. Reihe A.- Berlin, 1985.- Nr. 127. – S.65–75.
10. Spiewok W. Zur Typologie der Seme/Fragen der semantischen Analyse// Linguistischen Studien:Reihe Arbeitsberichte-Berlin:Akademieverlag, 1980. – Nr.65. – 1–13 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Котовські – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету ім. Івана Франка.
 Наукові інтереси: функціональна граматики.

КОНЦЕПТ ЄВРОПА ЯК СЕМАНТИЧНИЙ АКТАНТ У СУЧАСНОМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Вікторія КРАВЧЕНКО (Полтава, Україна)

У статті розглянуто, як саме концепт ЄВРОПА створюється та вербалізується євроінтеграційним дискурсом. Досліджуваний концепт представлено у вигляді актанта пропозиційних структур, розкрито зміст атрибутів та предикатів, якими наділений цей актант.

The problem of how the concept EUROPE was created and verbalized by EU discourse is examined in the paper. Explored concept is presented as aktanta of propositional structures; the meaning of attributes and predicatives which represent this actant is exposed.

На сучасному етапі розвитку когнітивної науки особливу увагу дослідників привертає сфера когнітивної семантики, оскільки проблема усвідомлення інформації, що поступає до мозку людини ззовні, залишається досить актуальною. Вирішення кардинальних,

семантичних проблем можливе лише за умови моделювання процесів, які лежать в основі побудови та розуміння мовних повідомлень [2: 96].

Процес концептуалізації спрямований на виділення мінімальних змістових одиниць людського досвіду, структур знання; він спричинює виникнення певних уявлень про світ у вигляді концептів і концептуальних структур або “фіксованих у свідомості людини смислів” [1: 22].

Проблема вербального вираження концепту є однією з центральних у сучасній лінгвістиці. Мовні засоби виступають як засоби “вербалізації, мовної репрезентації, мовного представлення концепту” [6: 20]. У мові концепт ЄВРОПА представлено різноманітно: синонімами, дефініціями в різних словниках, типовими пропозиціями та їхньою реалізацією у вигляді конкретних висловлювань, текстами, присвяченими експлікації досліджуваного концепту. Зіставивши всі доступні фіксації мовні засоби репрезентації концепту, можна зробити висновки про його зміст та можливу структуру. Необхідно мати на увазі, що цей висновок буде стосуватися тільки тієї частини концепту, яка знайшла мовне вираження у певному виді політичного дискурсу.

Євроінтеграційний дискурс, як будь який політичний дискурс, є “перформативним висловленням, вербальною дією, спрямованою на здійснення того, про що вона сповіщає. Вона практично задіяна у створення реальності того, що проголошує, шляхом повідомлення про нього” [9: 82]. Отже, за мету цієї статті поставимо дослідити як саме концепт ЄВРОПА створюється й вербалізується євроінтеграційним дискурсом та в його межах.

Матеріалом дослідження у цій статті є корпус англomовних текстів, розташованих на Інтернет-сайтах Євросоюзу та британських періодичних видань (у їхньому електронному вигляді) за останні 5 років. Корпус складається переважно з текстів офіційних промов, текстів документів ЄС, постанов та декларацій. Вибірково були зібрані для аналізу контексти, що містили вислови з питань європейської інтеграції та побудови нової Європи, типові пропозиції у висловлюваннях, що присвячені експлікації концепту ЄВРОПА.

Розглянемо тексти документів ЄС, статті, офіційні вислови політичних діячів, розташовані на Інтернет-сайтах Євросоюзу та інших англomовних електронних видань.

Основною темою висловлень у досліджуваному матеріалі є питання, пов’язані з тим, яким бачать адресанти концепт ЄВРОПА: по-перше, ЄВРОПА – континент, що подається у вигляді загальної істини “*Europe is a continent*”; по-друге, констатація є результатом міркувань над цією проблемою, наприклад: “*My (Tony Blair) vision of Europe – Free, fair and open. A community of values*”; “*EU – a bigger force in the world*”; “*Yes to Europe – because life’s better there. Pro-Europeans have relied too much on the traditional arguments for Europe*”; “*Meissner’s view of Europe was far from that of Haider. <...> “I studied geography, and so I know exactly where Europe ends,” she said. “But there is a difference between geographic thinking and the thinking of the heart. For me, the heart of Europe is Germany, France, and Benelux. Then comes Austria and Switzerland, very close together. Historically, Crechoslovakia and Poland – this is middle Europe, but we forgot this during the time of the irone curtain. So, if you ask what Europe is it changes even in one life”*”; “*There is only One Europe: the continent with its over 800 million Europeans. <...> One Europe based on common values*”.

Беручи за вихідні положення когнітивної семантики щодо концептуальної моделі, яка лежить в основі семантики тексту та реконструюється в результаті аналізу змісту конкретних текстів, ми також погоджуємося з тим, що ця модель може бути представлена в термінах пропозиційних структур [3: 6].

Для семантичних та синтаксичних описів, починаючи із середини ХХ століття, притаманна пильна увага до поняття *актант*, введене до наукового вжитку Л.Теньєром. “...Актанти, – пише Теньєр, – це особи чи предмети, які беруть участь у процесі” [8: 121]. На межі століть поняття *актант* частіше за все пов’язували безпосередньо з денотативною основою плану змісту речення та відображенням події (процесу, дії тощо) у вигляді пропозиції. Пропозиціональна структура, або пропозиція, є найпоширеним засобом концептуальної організації нашої свідомості [1: 37]. Семантична структура речення відображає об’єктивну структуру ситуації (події). Модель ситуації, яка відображується в реченні, є пропозицією. Структуру пропозиції визначає предикат, який передає сутність події: він диктує набір актантів – учасників події (ситуації) [7: 384]. Також, як визначає

І.М.Кобозева, “семантичний актант як обов’язкового учасника ситуації, що описується мовним висловлюванням” [5: 140]. На думку Г.В.Вальчук, актанти мають низку властивостей, які поділяються на статичні предикати та атрибути, а також на динамічні предикати [3: 35]. Різниця між ними полягає у відносній стабільності ознаки в часі. Для статичних ознак характерним є надання часового зрізу предмету за яким-небудь параметром на певний момент (стан, властивість, відношення). Динамічні ознаки актанта розгортаються в часі (дія, процес) [там само].

Мовні одиниці корпусу, що досліджувався, розкривають зміст атрибутів та предикатів, якими наділений актант ЄВРОПА:

1) географічні ознаки:

- континентальна: “*Continental Europe have continued to do things in there traditional way*”;
- регіональна: “*A "regional Europe" has been called "multi-perspective", "multi-layered" and "multi-leveled"*”;

2) політичні ознаки:

- федеральна: “*The political groups in the European Parliament support cultural diversity too, even the ones that support the idea of a federal Europe*”;
- демократична: “*To produce a Europe that is democratic at peace*”;
- соціальна: “*A strengthening of the social dialogue is another important step towards the development of a social Europe*”;
- політична, економічна та правова сутність: “*Europe as a political, economic and legal entity would have discovered its limits*”;
- мирна, неподільна: “*An important quality of a peaceful, undivided Europe*”;
- сфера расових змішувань: “*Europe is an area of racial mixing*”;
- наддержава: “*To make Europe a superpower*”;
- інтегрована: “*There are reinforcing effects, together leading to a more dynamic and integrated Europe*”;
- “глибока” (за ступенем інтеграції): “*A "deep Europe" – the idea of eventually forging a federal European government and parliament with real authority*”;
- цілісна (за результатом інтеграції): “*government may best further the process of a Europe whole and free by not standing in its way*”;
- об’єднана: “*The idea of a united Europe is perfect today*”;
- економічна сила: “*Europe can be understood and given meaning: as an economic force*”;
- політично слабка: “*Europe is a weak confederation of nations*”;

3) роль, яку грає у світі:

- міцний, динамічний актор: “*We want Europe to be strong and dynamic world actor*”;
- фортеця: “*The creation of a fortress Europe*”;
- загроза: “*Europe continues to be seen as a threat to our (Britain) way of life, rather than as a tool to fulfill our ambitions*”;
- сутність, яка стимулює відчуття спільності: “*Europe has become more tangible something that inspires a true sentiment of togetherness*”;

4) ЄВРОПА – ментальна сутність:

- вільна: “*Free and undivided Europe cooperating with the United States to keep peace and promoted prosperity*”;
- ідея: “*Europe is an idea*”;
- емоційне утворення: “*Europe is built on emotions, likes and dislikes, aspirations, trust and distrust*”;
- вирішення проблеми: “*In the late 1980s Europe was meant to be the way out of the cruelty*”;
- можливість, перспектива: “*Europe as an opportunity*”; “*The perspective for Turkey is called Europe*”;

5) часові ознаки:

- нова: “*A new Europe began to emerge in the autumn of 1989*”; “*Building a new greater Europe, free from division lines*”;
- стара: “*The "Old Europe" is France, Germany, and their satellites*”;

– історичне досягнення: “*Europe is about a huge historic achievement of uniting once warring countries, of now seeking to enlarge beyond the old Iron Curtain and ending not just the remnants of the Second World War but remnants of the Cold War*”;

б) ознаки конфігурації:

– невизначена та розпливчата форма: “*Europe is a disquietingly vague and elusive configuration*”;

7) ірреальна сутність (не пов’язана з фізичною дійсністю):

– рай, обітована земля: “*Europe was a radical paradise*”; “*Europe is plenitude: food, cars, light, everything. It is a promised land, a "new utopia" and a lollipop*”.

Обидва поняття (“ЄВРОПА” та “Європейський Союз”) представлені одними й тими самими атрибутами та предикатами – континентальне об’єднання, об’єднана ЄВРОПА, соціальна та демократична спільність, федеративне утворення, мирне утворення, вирішення проблеми, історичне досягнення, ідея, невизначена та невловима форма устрою – збігаються за своєю семантикою та є взаємозамінними у розглянутих контекстах. Отже, у євроінтеграційному дискурсі ці поняття синонімізуються й ототожнюються, стаючи складовими одного концепту – ЄВРОПА.

Механізми формування політико-географічних образів можна простежити на прикладі текстів дискусій, що розгортаються в євроінтеграційному дискурсі. Ставлячи за мету досягнення політичної угоди (компромісу), учасники переговорів змушені формувати компактні політико-географічні образи країн або територій, відштовхуючись від порівняно великої кількості слабо пов’язаних між собою характеристик географічного об’єкта, що їх цікавить [4].

Одним із найцікавіших, з нашої точки зору, моментів політичних дискусій, що розгортаються в досліджуваному дискурсі, є обговорення змісту поняття “ЄВРОПА”. Питання про те, що вважати Європою, після падіння в 1989 році Берлінського муру, набуло особливої актуальності.

Усі найменування *Європи* в англійських текстах на теми європейської інтеграції можна класифікувати за типом мотивації назви. Наведемо цю класифікацію позначень, що стали входами до концепту ЄВРОПА (входами до концептів є лексеми або словосполучення зі спільною сферою референції):

1) **географічний простір:** *Europe, West Europe, East Europe, North Europe, Central Europe, 'regional Europe', Continental Europe, South-East Europe*;

2) **політичне утворення:** *Political Europe, federal Europe, social Europe, Central Europe, European Union (EU)*;

3) **часова мотивація:** *New Europe, Old Europe*;

4) **об’єднання (неподільне ціле):** *United Europe, Union, Common Europe, One Europe, Whole Europe*;

а) **дім:** *Common European House, European home*;

б) **фортеця:** *Fortress Europe*;

5) **ірреальне утворення:** *Paradise, 'new Utopia', Promised land*.

Як бачимо, у вербалізації цього концепту задіяні різноманітні способи номінації, що свідчить про багатовимірне розгортання концепту ЄВРОПА. Водночас синонімізація позначень *EU* та *Europe* призводить до втрати стабільного географічного окреслення сфери просторової референції лексеми *Europe* й до відповідних змін у її семантичній структурі. Раніше просторова референція *Europe* визначалася межами Європейського континенту, а нині вона окреслюється змінними та остаточно не визначеними просторовими рамками ЄС. Та ж сама невизначеність властива і для форми політичного устрою ЄС, що позначається на семантиці лексеми *Europe*, яка набуває стійкого узуального значення “політичне об’єднання”. Саме тому сучасна ЄВРОПА (*Europe*) концептуалізується як певна розпливчата та невизначена сутність. На дискурсивному рівні ця семантично-референційна невизначеність підтримує дискусійну складову євроінтеграційного дискурсу, присвячену суперечкам щодо того, яку саме частину географічного, політичного та історичного ландшафту слід уважати “Європою”.

Для подальшого дослідження варто розглянути решту всіх доступних фіксації мовні засоби репрезентації концепту ЄВРОПА, щоб можна було зробити висновки про його зміст та можливу структуру.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. / Н.Н.Болдырев– Тамбов : Изд-во Тамбовск. гос. ун-т имени Г.Р.Державина, 2000. – 123 с.
2. Бондарчук Г.Г. Некоторые семантические особенности существительных, используемых в рекламных девизах / Г.Г. Бондарчук, Е.С. Иванова // Английский лексикон и дискурс: когнитивный и прагматический аспекты. – М. : Наука, 1999. – С. 95–100.
3. Вальчук Г.В. Мовне втілення концепту “європейська інтеграція”: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі англомовних документів Євросоюзу та публікацій газети The Times): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Г.В. Вальчук – К., 2003. – 273 с.
4. Замятин Д.Н. Политико-географические образы и геополитические картины мира. Представление географических знаний в моделях политического мышления [Электронный ресурс] / Д.Н. Замятин – Режим доступа до журн.: <http://www.politstudies.ru/fulltext/1998/6/9.htm>
5. Кобозева И.М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И.М. Кобозева. // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 2001. – №6. – С. 132–149.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин – Воронеж: Воронежск. гос. ун-т, 1999. – 30 с.
7. Средства номинации и предикации в русском языке: Межвузовский сб. науч. тр. / П.А.Лекант (отв. ред.). – М. : МПУ, 2001. – 184 с.
8. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Теньер Л. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
9. Яворська Г.М. Дискурс та ідентичність // Ісламська ідентичність в Україні / Богомолів О.В., Данилов С.І., Семиволос І.М., Яворська Г.М. – К.: AMES, 2005. – С. 80–101.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кравченко Вікторія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка.

Наукові інтереси: лінгвокультурні концепти, політичний дискурс.

СПОЛУЧУВАНІСТЬ ФАЗОВИХ ДІЄСЛІВ ТА ЇХ СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ

Галина ЛУК'ЯНОВА (Черкаси, Україна)

У статті розглядаються фазові дієслова, які виділяються за двома критеріями: семантичним та структурним. Аналізується їхня сполучуваність та встановлюються певні структурні моделі. Ці дієслова розглядаються як катенативні, оскільки можуть комбінуватися не тільки з субстантивними елементами, але й з неособовими формами дієслова.

The paper deals with phasal verbs which are singled out on two criteria: semantic and structural. Their combinability is analyzed and definite structural models are determined. These verbs are regarded as catenatives as they can get combined not only with substantives but with non-finite forms of the verbs as well.

Фазові дієслова складають одну з найбільш уживаних груп дієслів у сучасній англійській мові. Тому знання особливостей їх сполучуваності важливе, у першу чергу, для практичного оволодіння англійською мовою. Адже знання сполучувальних властивостей дієслова, особливостей його обов'язково-дистрибутивного оточення необхідне для граматично правильної побудови висловлювання [7: 35].

Групі фазових дієслів приділяється увага у багатьох теоретичних дослідженнях з синтаксису [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 10], а також майже у всіх практичних посібниках з граматики англійської мови як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Проте у цих працях вони розглядаються здебільшого з одного боку – у зв'язку з включенням або невключенням їх у склад присудка. Іноді вони пов'язуються також з проблемою граматичної категорії виду та проблемою повноти дієслівної предикації. Специфіка ж фазових дієслів, як особливої групи, вивчена недостатньо повно. Відповідно, завданням цієї роботи є дослідження особливостей лексико-синтаксичних зв'язків, у які здатні вступати фазові дієслова.

Відбір досліджуваної лексико-семантичної групи фазових дієслів проводився за двома критеріями:

- 1) семантичним (на основі словникових даних);
- 2) структурним (враховуючи обов'язковий зв'язок фазового дієслова з іншим, оскільки такий зв'язок є найбільш актуальною проблемою вивчення специфіки фазових дієслів).

У результаті відбору отримано групу з десяти дієслів, що є найбільш типовими представниками дієслів з фазовим значенням. Ці дієслова, відповідно до фази дії, яку вони позначають, розподілені на три підгрупи:

- 1) дієслова зі значенням початкової фази: *start, begin, commence*;
- 2) дієслова зі значенням середньої фази: *continue, keep, go on*;
- 3) дієслова зі значенням кінцевої фази: *stop, finish, quit, end*.

Слід зазначити, що деякі дослідники відносять до групи фазових й інші дієслова, крім вищенаведених десяти. Так, наприклад, І.Г. Воротнікова, аналізуючи функціонально-семантичне поле початковості у різних мовах, вказує, що значення початковості виникає також у ряді інших англійських дієслів різної семантики з частками *up, out, on, on, off, in, into*. Проте такі дієслова є відносно рідковживаними; до того ж, як зазначає сама І.Г. Воротнікова, цей спосіб реалізації значення початковості в англійській мові є менш продуктивним, ніж у німецькій чи російській [3: 43].

Фазові дієслова доцільно розглядати як дієслова-катенативи, тобто дієслова, здатні комбінуватися не лише з іменниками, але й з неособовими формами дієслів [8]. Виділяючи типові для фазових дієслів структурні моделі, обмежимо їх оточення обов'язковим мінімумом, без якого та чи інша конструкція не може бути завершеною у смисловому та структурному відношеннях.

Визначення обов'язковості або факультативності того чи іншого елемента дієслівного оточення проводилося за допомогою трансформації випущення. Виявилось можливим включити до складу обов'язкового оточення фазових дієслів три компоненти:

- 1) N_1 – суб'єкт при фазовому дієслові, що складає його лівосторонній зв'язок;
- 2) V – інше дієслово у формі інфінітива чи герундія, що зв'язується з досліджуваним дієсловом справа;
- 3) N_2 – іменник, що також складає правосторонній зв'язок фазового дієслова.

Повна картина валентних властивостей досліджуваних дієслів не може бути вивчена без урахування положення про два рівні аналізу речення: рівень поверхневої структури та рівень глибинної структури [9: 66].

У поверхневій структурі для вираження семантики даються ті форми, котрими мовець репродукує та сприймає висловлювання. У глибинній структурі отримують своє вираження всі наявні значення, всі синтаксичні зв'язки. У глибинній структурі можуть бути значення, що не мають формального вираження.

Очевидно, що лексико-синтаксичні зв'язки фазових дієслів у двох типах структур не будуть однаковими. Звідси ми розрізняємо два типи валентності для фазових дієслів: поверхневу валентність та валентність глибинну.

Аналіз досліджуваного матеріалу (а саме 212 прикладів з фазовими дієсловами, відібраних з двох художніх творів сучасних американських авторів загальним обсягом 1150 сторінок) дозволяє виділити три структурні моделі, що відображають обов'язкове оточення фазових дієслів і є характерними для всіх досліджуваних у цій роботі дієслів:

1. $N_1 + PhV + V$: *We chat a few minutes as I start glancing at my watch* (G. 144).
2. $N_1 + PhV + N_2$: *He finished high school three years ago at the age of nineteen* (G. 231).
3. $N_1 + PhV$: *You are prejudiced in favour of one party before you start* (K. 36).

Вищенаведені структурні моделі відрізняються за частотністю вживання. Показники частотності вживання структурних моделей фазових дієслів, виведені на основі аналізу досліджуваного матеріалу, подані у таблиці 1.

Таблиця 1.

Моделі	Частотність вживання структурних моделей фазових дієслів	
	Частотність в абсолютних цифрах	Частотність у відсотках (%)
$N_1 + PhV + V$	84	39
$N_1 + PhV + N_2$	35	17
$N_1 + PhV$	93	44
Всього	212	100

Водночас, частотність вживання у цих моделях не є однаково пропорційною для всіх фазових дієслів і залежить як від загального типу фазової спрямованості, так і від індивідуальних характеристик кожного окремого дієслова. Наочно це показано у таблиці 2.

Таблиця 2.

Частотність вживання фазових дієслів у різних структурних моделях

Дієслово	Всього вживань	У моделі N ₁ + PhV + V	У моделі N ₁ + PhV + N ₂	У моделі N ₁ + PhV
begin	28	16	2	10
start	61	31	9	21
commence	1	–	–	1
continue	18	14	2	2
go on	2	–	–	2
keep	10	10	–	–
stop	52	10	9	33
end	8	–	–	8
finish	28	2	13	13
quit	4	1	–	3

Як видно з цієї таблиці, частотність вживання дієслів у певних моделях диференціюється згідно загальної групи їх фазової спрямованості (початок, середина або кінець). Так, наприклад, дієслова початкової фази (*start, begin, commence*) реалізують приблизно половину своїх вживань у моделі N₁+PhV+V, в той час як для дієслів серединної фази дії (*continue, keep, go on*) ця модель є домінантною; дієслова ж кінцевої дії (*stop, finish, quit, end*) у цій моделі практично не вживаються. Проте, наряду з загальним типом фазової спрямованості, слід також брати до уваги й індивідуальні особливості окремих фазових дієслів. Так, наприклад, дієслово “*go on*”, що належить до групи дієслів серединної фази дії, реалізується у досліджуваному матеріалі лише у моделі N₁ + PhV, яка є в цілому “нехарактерною” для фазових дієслів цієї групи.

Синтаксичний характер зв'язку фазового дієслова з наступним дієсловом не має єдиного трактування в англійській граматиці. Так, наприклад, Г.Н. Воронцова підкреслює допоміжну роль фазового дієслова, відзначаючи, що це дієслово навіть не є компонентом словосполучення, а перетворюється на допоміжний формант у структурі складного присудка, виступаючи як показник синтаксичної функції цілого і як засіб вираження деяких додаткових (граматичних або ж тією чи іншою мірою граматизованих значень [2: 78–97].

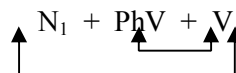
І.Г. Вороннікова, аналізуючи фазові дієслова, також схиляється до трактування їх як допоміжних, однак зазначає, що “фазове дієслово в аналітичній конструкції, виступаючи немов би допоміжним дієсловом, ніколи повністю не десемантизується; зберігаючи первинне значення певної фази, фазове дієслово залишається уточнювачем характеру протікання дії” [3: 42].

У більшості ж інших робіт, навпаки, головна роль відводиться фазовому дієслову, яке описується як основне; залежним же компонентом є те дієслово, яке виражене безособовою формою [12; 13: 20–21].

Існує й ще одна точка зору: фазове дієслово є компонентом складного дієслівного присудка і займає в ньому залежне місце, проте ступінь цієї залежності не завжди однаковий [5]. У цій роботі перевага віддана точці зору Т.Б.Черкасової, котра вважає, що опис взаємовідношень компонентів такого дієслівного сполучення в термінах одностороннього підпорядкування одного з них іншому неминуче виявиться спрощеним [11: 10]. Обидва компоненти взаємопов'язані. Структурну перевагу має фазове дієслово, оскільки, будучи представленим в особовій формі, воно визначає присудок. Структурно-синтаксичний зв'язок іде лінійно:

$$\overrightarrow{N_1 + PhV + V}$$

У той же час з точки зору семантики вагомішим є другий компонент, оскільки саме він означає дію, яку виконує суб'єкт. Наочно семантичний зв'язок можна представити наступним чином:

Тут фазове дієслово семантично пов'язане, перш за все, з другим дієсловом, у той час як немає прямого зв'язку між фазовим дієсловом і його суб'єктом. Точніше, фазове дієслово має з суб'єктом лише формальний зв'язок, узгоджуючись як особове дієслово з іменником.

У цій роботі фазове дієслово розглядається як простий присудок, і, відповідно, основні форми вживання фазового дієслова є такими:

1. Сполучення фазового дієслова з додатком-дієсловом ($N_1 + PhV + V$)

Наприклад: *The visits of these foreigners continued to be an ordeal to her* (G. 158).

2. Сполучення фазового дієслова з додатком-іменем ($N_1 + PhV + N_2$)

Наприклад: *Britannic Navy have been stopping and searching peaceful people* (G. 68).

3. Фазове дієслово без додатка ($N_1 + PhV$)

Наприклад: *I'm always thankful when it stops* (G. 185).

Отже, фазові дієслова можуть сполучатися як з субстантивним елементом, так і з іншими формами дієслова, тобто їх можна розглядати як катенативи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахметжанова Г.М. Глаголы с фазисными значениями в русском языке // Исследование по семантике. – Уфа: Башкирский гос. ун-т, 1976. – С. 20–33.
2. Воронцова Г.Н. Очерки по грамматике английского языка. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1960. – 400 с.
3. Воротникова И.Г. Сравнительный анализ конститuentов функционально-семантического поля начинательности в немецком, английском и русском языках // Типология мовних значень у діахронічному і зіставному аспектах. – Донецьк: ДДНУ, 1999. – №2. – С. 41–47.
4. Лейкина Б.М. Глаголы становления и глаголы начинательности в современном английском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Л.: Ленинградский гос. ун-т, 1953. – 29 с.
5. Лейкина Б.М. Некоторые аспекты характеристики валентности // АН СССР. Доклады на конференции по обработке информации. – М.: МГУ, 1961. – С. 50–59.
6. Лонська Л.І. Функціонально-семантична категорія фазовості // Лінгвістичні студії. – №5. – Черкаси: ЧДУ, 2002. – С. 172–179.
7. Лукьянова Г.Л. Некоторые методические рекомендации по изучению свойств фазовых глаголов в курсе грамматики английского языка // Методические рекомендации по изучению грамматического и прагматического аспектов в функционировании языковых единиц. – Киев: КПИИЯ, 1984. – С. 35–38.
8. Лукьянова Г.Л. Дієслова-катенативи у сучасній англійській мові // Актуальні проблеми металінгвістики. Збірник статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Інститут мовознавства ім. О. Потебні НАН України, Мінський державний лінгвістичний ун-т, 2009. – С. 92-95.
9. Почепцов Г.Г. О принципах синтагматической классификации глаголов // Филологические науки. – 1969. – №3. – С. 65-76.
10. Соколов О.М. Семантика и парадигматика категории фазовости русского глагола // Проблемы лексической и грамматической семантики. – Симферополь: Крымский гос. ун-т, 1982. – С. 122-137.
11. Черкасова Т.Б. Валентность фазовых глаголов в современном английском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Киев: КПИИЯ, 1975. – 21 с.
12. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. English Grammar. – М.: Higher School Publishing House, 1964. – 548 p.
13. Kobrina N.A., Korneyeva E.A. An Outline of Modern English Syntax. – М.: Просвещение, 1965. – 160 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Grisham John. The Rainmaker. – New York: Warner Books, 1996. – 598 p.
2. Kaye Mollie. Trade Wind. – New York: Bantam Books, 1965. – 553 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Лук'янова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Наукові інтереси: лексикологія англійської мови (актуальні проблеми семантики, словотвору та граматики сучасної англійської мови).

МАНІФЕСТАЦІЯ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ “МАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ” ТА “ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ” В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анна ЛЯШУК (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуті особливості семантичної організації лексики на позначення правових понять в англійській та українській мовних системах. Подано опис парадигматичних відношень правничих одиниць у межах семантичних полів.

The peculiarities of semantic structure of the lexical items used to express law notions in the English and Ukrainian language systems are investigated in this paper. The description of law terms' paradigmatic relations in the semantic fields is given.

Однією зі спроб адекватно описати лексико-семантичну систему мови визнається спроба побудови мовної моделі (картини) світу або її фрагмента. Мовна картина світу виступає моделлю системного і функціонального вивчення лексики, яке дає змогу показати увесь масив досвіду людини за допомогою семантичних угруповань, котрі відображають власне процес людського пізнання та спілкування [2: 10]. Основним змістовним елементом мовної картини світу виступає семантичне поле, яке складається з мовних одиниць, що референціюють знання [3: 19; 5: 89]. Важливим завданням сучасної лінгвістики залишається виявлення особливостей відображення позамовної дійсності у мовних системах, які найкраще простежуються при зіставленні семантичної організації різних мов. Моделювання семантичних відношень окремих ділянок лексики як прийом дослідження залишається актуальним для опису системи мови.

У пропонованому дослідженні зіставляються семантичні плани української та англійської мов для виявлення релевантності лінгвокультурного світосприйняття на основі порівняння юридичної галузевої підмоделі наукової картини світу, яка має свій зміст і свою специфічну форму вираження. З'ясування особливостей системної організації термінологій, опозитивних відношень між їх елементами відкриває можливість більш глибокого пізнання мови і має вирішальну роль при встановленні принципів семантичного розвитку терміносистем.

Мета розвідки полягає у вивченні й описі семантичних особливостей одиниць англійської та української мов галузі права, а також у визначенні обсягу спільного термінологічного фонду та розбіжностей між терміносистемами у процесі вербалізації спеціальних понять. Ця стаття представляє результати зіставного дослідження лексики на позначення понять права в двох мовах, зокрема, відображає результати порівняльного аналізу маніфестації у досліджуваних мовах понять “майнові правовідносини” та “злочини проти власності”.

Згідно ст. 1 Першого Протоколу членів ради Європи та ст. 41 Конституції України кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном (*Конституція України*, ст. 41). Протягом віків всім відома інша заповідь з Нагорної проповіді Христа “не вкради”. Проте близько 94 проценти злочинів, що реєструються поліцією Англії та Уельсу, спрямовані саме проти власності [6: 4]. У науково-практичному коментарі Кримінального Кодексу України констатується, що злочини проти власності становлять одну із найпоширеніших груп злочинних діянь, оскільки вони досягають на одне із найбільших цінних соціальних благ – право власності (*Науково-практичний коментар КК України*, 442). Власність виступає одним із ключових понять правової системи Великої Британії, де історично склались умови особливої поваги до власності, особливо, приватної. Це знайшло своє відображення в законодавчих актах держави як цивільного, так і кримінального характеру.

В обох різноструктурних мовах фіксуються термінологічні елементи на позначення правничих понять, пов'язаних з володінням і користуванням різних форм власності. Досліджуючи семантичні поля лексичних одиниць двох мовних систем, стає очевидною відмінність віддзеркалення своєрідного погляду на поняття власності носіїв досліджуваних мов. Як можна спостерігати у системі англійської мови, терміни на позначення понять майнових правовідносин, які виникають у зв'язку з володінням, користуванням, розпорядженням майном і переходом майна від одного суб'єкта до іншого, утворюють окрему семантичну групу термінологічних одиниць на позначення різноманітного спектру зазначених понять як громадянського, спадкового, так і кримінального права. Семантично активна сема ‘*property*’ виступає інтегративним компонентом в опозиціях між елементами семантичних груп термінів на позначення різновидів майнових правовідносин.

Зазначені одиниці характеризуються в системі зіставлення двох мов як семантичною симетрією і частковою невідповідністю, так і безеквівалентністю, що віддзеркалює своєрідність екстралінгвальних процесів, які охоплюють правові засади обох суспільств та відмінності стереотипів сприйняття дійсності, що виступають підґрунтям відбиття лінгвоментальності.

Заповідальну відмову рухомого майна позначає термін *legacy*, що інтегративним семантичним компонентом 'will' утворює ЕО з лексемою *devise*. Останній термін маніфестує протилежне поняття – поняття нерухомості, що успадковується від особи, яка залишає заповіт. У визначенні юридичних термінів *legacy* та *devise*, утворених на позначення понять спадкового права, використовується лексема *will*.

Термін *will (last will & Testament)* семою 'property' об'єднується в еквіполентні опозиції з вище названими лексемами та одиницями *jointure, hereditament, trust*, які також стосуються спадкового права. Лексема *jointure* семантично близька з терміном *dower* – обидві одиниці мають у своїй внутрішній структурі сему, що вказує на частку майна дружини після смерті чоловіка. Ці терміни належать до кола безеквівалентної лексики. Також до безеквівалентних одиниць належить англійський термін *right of primogeniture*, оскільки в Україні відсутня система передачі права на нерухому спадщину від батька до найстаршого сина, а існує правило першого спадкоємця. Отже, відсутністю поняття зумовлюється відсутність відповідного семантичного еквівалента в системах зіставлюваних термінів.

Семантичні компоненти 'after', 'death' об'єднують терміносполучення *last will & Testament* з лексичними одиницями *jointure, legacy* та *abate*. Виділений семантичний компонент засвідчує здатність цих одиниць позначати семантику "набуття чи прийняття спадщини від померлого спадкодавця".

Термін *will (last will & Testament)* виступає симетричним у своєму значенні одиниці української мови *заповіт*. Зафіксований варіант цього терміна, який збігається з одиницею англійської мови не тільки у внутрішньому наповненні, але й у зовнішній формі – *тестамент* [1: 18]. До одиниць симетричної семантики належать також одиниці *застава* та *mortgage, конфіскація* та *forfeiture, спадщина* та *hereditament*.

На відміну від англійської мови, термінологічні засоби української мови з відповідною семантикою не численні, не утворюють окремої семантичної групи, належать до сфери перетину значень окремих семантичних груп, зокрема, СГ термінів на позначення загальноюридичних понять з семантичною групою термінів, що називають суб'єкта правових відносин. У тлумачному словнику української мови поняття зазначеної правової сфери обмежуються термінологічними одиницями типу *спадкоємець, спадщина, спадкодавство, спадкодавець, співспадкоємець, наймач, співнаймач, застава, конфіскація*.

Злодіяство є одним із найдавніших злочинів. Лексичні одиниці укр. *покража, крадіж, крадіжка, розбій, шахрайство*, англ. *robbery, theft, burglary* засвідчують у досліджуваних мовних системах існування понять злочинних діянь, направлених на викрадення майна. В українській мові ці термінологічні одиниці об'єднуються в еквіполентні опозиції на підставі інтегративної семи 'майно'. Диференційні ж семантичні компоненти підкреслюють вид чи спосіб скоєння злочину.

Відзначимо, що поняття означеного типу злочинного діяння належать до "інтернаціональних", і, виходячи з цього, можна констатувати, що терміни досліджуваної групи термінів репрезентують семантику еквівалентну і частково асиметричну. Так, в обох досліджуваних мовних системах фіксуються терміни укр. *крадіжка, грабіж*, англ. *theft, burglary* на позначення семантично близьких понять, що відрізняються шляхом здійснення злочину (відкрите чи таємне викрадення майна). Ці одиниці перебувають у відношенні протиставлення у системах обох мов.

В англійській мові семантичний компонент 'stealing' терміна *theft* виступає інтегративним в еквіполентній опозиції лексеми з одиницею *picking & stealing*, яка розкриває поняття крадіжки дешевих речей. Також поняття дрібної крадіжки та її здійснення характеризується семантичними складовими термінів *pick sb's pocket, pilferage* та *pilfer*, що утворюють між собою ЕО, об'єднуючись інтегративною семою 'steal'. У тлумачному словнику української мови не фіксуються окремі одиниці на позначення цього виду злочину.

Семантичні компоненти 'розбійницький', 'violence' виділені в досліджуваних термінах *грабіж* та *robbery*, маніфестують подібність презентації поняття розбійницького нападу з метою заволодіння чужим майном. Напр.: *При вчиненні грабежу злочинець діє відкрито, зухвало, свідомо зневажаючи присутність особи, яка володіє майном, чи сторонніх людей* (ЮЕ, I, 625). *Life imprisonment is the maximum penalty for a number of serious offences, such as*

robbery, rape, arson & manslaughter (Criminal justice, 64). Під усіма тими відомостями про нього [Давида] стояло стисло нерівним почерком написано: “В справі пограбування кооперативу зізнання дати відмовляюсь” (Головко, II, 164).

Серед термінів досліджуваних СГ двох мов еквівалентними за семантикою можна вважати одиниці *rob* – *robbery* та *пограбувати* – *пограбування*, що утворені на позначення семантично близьких понять злочинних нападів з метою незаконного відкритого викрадення чужого майна, часто із застосуванням насильства. В опозиціях українських та англійських лексем *пограбувати* ÷ *пограбування* та *rob* ÷ *robbery* диференційними виступають граматичні семи.

Поняття одного з найбільш небезпечних корисливо-насильницьких злочинів, поєданого з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я людей, маніфестує термінологічна одиниця української мови *розбій*, до внутрішньої структури якої входять такі семантичні компоненти як *'напад'*, *'погроза'*, *'насильство'*, *'убивство'*. Напр.: *Напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи... (розбій), – карається позбавленням волі на строк до 7 років (КК України, ст.187).*

Український термін *розбій* семантичним компонентом *'мета'*, *'пограбування'* відбиває спільну стосовно зазначених вище одиниць семантику, також вказує на злочин проникнення у будівлю з метою пограбування і виступає еквівалентом зафіксованому англійському терміну *robbery*: *Police are investigating a series of bank robberies in South Wales (LDCE, с. 1228).* Терміни укр. *розбій* та англ. *robbery* у системах зіставлюваних мов називають поняття одних з найсуворіше кримінально караних злочинів, і характеризуються поняття злочинів спрямованих проти життя, здоров'я, волі і гідності особи. Останнє відбивається семами *'погроза'*, *'насильство'*, *'use'*, *'violence'*, які також належать до семної організації еквівалентних термінів досліджуваних мовних систем укр. *звалтування* та англ. *rape*.

Семантично близьким до одиниць укр. *розбій*, *крадіжка*, *грабіж*, англ. *robbery*, *theft* є англійський правничий термін *burglary*, який семами *'steal'* та *'crime'* об'єднується з лексемами семантичної групи на позначення протиправних злочинних діянь. Напр.: *A police officer in England & Wales has the power to stop & search people & vehicles if there are reasonable grounds for suspecting that he'll find stolen goods, that could be used for theft, burglary... (Criminal justice, 30).* У визначенні терміна *burglary* використовується одиниця *break into*, що вказує на семантику “злам з проникненням”.

Поширеними семантичними компонентами одиниць досліджуваної семантики є семи *'злочин'*, *'насильство'*, *'violence'*, *'crime'*, *'property'*, *'steal'*, *'goods'*. Максимальну семантичну симетричність одиниць, які маніфестують семантику злочинів проти власності в зіставлюваних мовах, урізноманітнюючи її диференційними семами, можуть засвідчити правничі термінологічні одиниці *мародерство* – *plunder, pillage, розбій* – *robbery, крадіж* – *theft, грабіж* – *burglar*. Концептуальні подібності чи збіг найбільш часто виявляються у сфері наукових термінів “вченої лексики” і наукових термінів, значення яких чітко визначені і утворюють частину загальної, інтернаціональної культури [4: 342].

Дослідження семантичної структури юридичних термінів сприяє простеженню особливостей правової культури носіїв порівнюваних мов, визначає конкретні міжмовні відповідності й розбіжності у зіставлюваних юридичних підмовах. Висновки про характер і якість семантичних особливостей юридичних термінів важливі для подальших досліджень семантичних процесів інших галузевих терміносистем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білан Н.І. Структурно-стильові та лексико-семантичні особливості заповідної документації (на матеріалі духівниць кінця XVII – XVIII ст.): Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01/ Київськ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
2. Бистров Я.В. Зіставлення лексико-семантичних систем і мовна картина світу // Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції “Проблеми зіставної семантики”. – К.: КДЛУ, 1997. – 486 с.
3. Журавлева Т.А. Особенности терминологической номинации. Монография. – Донецк: АООТ Торговый дом “Донбасс”, 1998. – 253 с.
4. Княк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – К.: УМКВО, 1989. – 103 с.
5. Левицкий А.Э. Идиоматизация как одно из последствий функциональной переориентации языковых единиц // Мат-лы докладов междунаrodn. научн. конф. “Проблемы семантического описания единиц языка и речи”. – Минск, 1998. – С. 88–90.
6. Criminal Justice. – London: The British Council Library, 1995. – 165 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **ЮЕ:** *Юридична енциклопедія* у 6-х томах / Відп. ред. Ю.С.Шемшученко. – К.: Українськ. Енци-дія., Т. 1. – К., 1998, Т. 2. – К., 1999, Т. 3. – К., 2001, Т. 4. – К., 2003, Т. 5. – К., 2006.
2. **LDCE:** *Longman Dictionary of Contemporary English* / Summers D., Dignen S., Stock P. – UK: Clays Ltd, 1995. – 1692 p.
3. **Головко, П:** *Головко В.В.* Твори в 2-х томах. – Т. 2. – К.: Держлітвидав., 1957.
4. **Конституція України:** *Конституція України*: Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
5. **КК України:** *Кримінальний Кодекс України*. Зб. статей. – К., 2001.
6. **Науково-практичний коментар КК України:** *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001. – 1104 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Ляшук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна семантика, порівняльне термінознавство.

РОЛЬ КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ СИНОНІМІЇ У ТРАГЕДІЇ ЕСХІЛА «ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ»

Інна ПЕРЦОВА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються індивідуально-авторські особливості контекстуальної синонімії у трагедії Есхіла «Прометей закутий» та творче її використання в процесі створення поетичної картини світу давнім поетом. Контекстуальна синонімія розглядається як один із факторів, що впливають на процес смислової перебудови слова в творі.

The article is aimed at the research of the author's individual characteristics of the contextual synonymy in the Aeschylus' tragedy "Prometheus Bound". Its artistic use in the process of the poetic picture of the world creation by the ancient poet is as well studied. The contextual synonymy is given as a factor influencing the process of the meaningful restructuring of the word in the work of fiction.

Ідея пізнання реальності через призму внутрішнього буття втілюється в поетичній картині світу давньогрецького поета, основоположника античної трагедії Есхіла. Світ богів, зображених у трагедії «Прометей закутий», певною мірою світ сучасників Есхіла з одвічними проблемами добра і зла, любові й ненависті, тиранії та свободолюбства. Поетична мова Есхіла величава, урочиста, емоційна, багата на незвичайні метафори, порівняння та епітети. Дослідники часто називають її штучною. Але, очевидно, автор прагнув, щоб грандіозності порушених ним проблем відповідала монументальна поетична мова. Цікавість до особистості майстра слова визначає особливу увагу до його стилю, що виявляється як у виборі тематики твору, так і у виборі художніх засобів, за допомогою яких моделюється його художній світ. Філологічний зміст проблеми поетики мови перебуває в центрі уваги вчених ще за часів Аристотеля, який уважав ознакою цінності мовного стилю використання «усього того, що виходить за межі звичайної мови» [1: 67]. Одним з елементів художнього стилю Есхіла, який з надзвичайною майстерністю використовував виразний потенціал мови, є контекстуальна синонімія.

Відомо, що синонімія в системі художніх засобів мови займає особливе місце. Синонімічний ряд містить мовні одиниці, які стосуються одного смислу, але характеризують його по-різному. У художньому тексті синонімічні зв'язки часто виникають у слів, які не є синонімами на рівні узусу мови. Аналіз контексту при дослідженні різних аспектів мови є в колі актуальних проблем лінгвістики. Для семасіологів важливість аналізу контексту при дослідженні смислового навантаження слова в умовах художнього тексту є незаперечною і всіма визнаною, тому що без дослідження контекстуального оточення лексичної одиниці не може бути досягнута об'єктивність у розкритті значення слова. Вплив контексту часто приводить до асоціативної зміни смислового наповнення слів.

На відміну від мовних синонімів, контекстуальні синоніми поза певним лексичним оточенням синонімами не є і за своєї природою являють собою семантично зближені слова. Контекстуальна синонімія ґрунтується на додаткових специфічних (індивідуальних) нашаруваннях, без тотожності; поза повним контекстом контекстуальна синонімія не має відтворюваності. Поруч з контекстуальними синонімами в тексті реально або імпліцитно присутнє слово з нормативним вираженням головного значення, що слугує тим нейтральним

фоном, завдяки якому необхідне значення актуалізується іншими членами ряду. У таких випадках мовний синонім (або домінанта) визначає смислове наповнення контекстуально зумовленого члена синонімічного ряду, а не навпаки. Контекстуальні синоніми набувають у тексті емоційно-експресивного забарвлення, яке, можливо, і не властиве їм в узусі.

Отже, вважаємо за можливе визначити контекстуальну синонімію як результат смислового наближення різних за семантичним наповненням слів, які використовуються автором у новому значенні, що не збігається із загальновідомим. Для контекстуальних або оказіональних синонімів характерні наступні ознаки: контекстуальна обумовленість, індивідуальний характер семантики слів, ненормативність використання. Проблема контекстуальної синонімії знайшла відбиття в працях багатьох дослідників, як класиків радянського мовознавства й літературознавства: В.В. Виноградова [2], Л.В. Щерби [8], так і сучасних учених: О.А. Семенка [7], Є.В. Капацінської [4], Г.П. Прудникової [6] та ін.

Таким чином, мета статті полягає в аналізі ролі контекстуальної синонімії в поезії Есхіла. Завдання публікації полягають у дослідженні індивідуально-авторських особливостей контекстуальної синонімії та її ролі у створенні поетичної картини світу Есхілом.

Контекстуальні синоніми існують лише в межах конкретного поетичного фрагмента й за його межами позбавлені можливості вступати в синонімічні зв'язки. Слово як контекстуальний синонім отримує нове життя, розкриваючи всю закладену в ньому реальність і створюючи незвичайну багатошаровість і багатоплановість поетичних образів.

Контекстуальна синонімія у трагедії Есхіла є одним із шляхів до підтексту, ідеї твору, допомагає декодувати його:

«На жарком камне гибнуть, иссыхать, сгнивать

В просторах злых, пустынных, неприветливых» [3: 122].

Автор не приймає жорстокості й мстивості Зевса, який прирікає Прометея на страшні муки. Панування всеохоплюючого зла підкреслюється контекстуальними синонімами *злий* (перен. такий, що завдає велику неприємність, біль; сильний, крайній за ступенем свого виявлення), *пустинний* (безлюдний, незалюднений), *непривітний*. (недоброзичливий, неприязний). Контекстуальні зв'язки в тексті виявляють смислові паралелі між цими словами. Їхні синонімічні відношення виникають на основі семи 'неприємний', яка реально присутня в значеннях епітетів *злий та непривітний* та асоціативно-імпліцитно в значенні слова *пустинний*. Прикметники *пустинний та непривітний* розвивають додаткові значення, що семантично й стилістично перевтілюються у складі незвичних словосполучень. У словарному значенні епітета *пустинний* немає вказівки на позитивну чи негативну оцінку. Проте в його семантичній структурі є асоціативні семи самотності-одинокості, які актуалізують у цьому контексті цілу парадигму заперечних номінацій: «нема», «ніколи», «ніхто». Крім того, уживання слова *пустинний* в одній асоціативній низці з прикметниками *злий та непривітний* вносить додаткові емоційні моменти в його значення. У семантиці слів *непривітний та пустинний* актуалізуються семи 'біль', 'страждання', які наявні в смисловій структурі слова *злий*. Як бачимо, емоційний тон поетичного фрагмента побудований на образно-асоціативній основі.

Контекстуальні синоніми дають змогу автору створити персоніфікований образ болю, який приносить Іо великі страждання:

«Сушит боль! Плетью бьет! Грудь грызет» [3: 133].

Автор наче відчуває недостатність сказаного семантикою дієслова *сушити* (перен. виснажити, зморити) і посилює його значення контекстуальними синонімами *бити* (спричиняти тремтіння), *грызти* (перен. мучити, мордувати), надаючи інтенсивності образу болю та створюючи емоційне напруження тексту. Контекстуальні синоніми спираються на інтегральну сему 'мучити', яка міститься в семантиці слів *сушити, грызти* й асоціативно у семантиці слова *бити*. Контекстуальна синонімія сприяє актуалізації у семантичній структурі зазначених слів експресивних сем, які фіксують авторські емоції. Контекстуальні синоніми використані для того, щоб передати драматизм долі Іо, масштабність її трагедії; викликати в читача відчуття нелюдських мук, які стали постійними супутниками нещасної дівчини.

Контекстуальна синонімія уможливило авторові точніше передати своє ставлення до зображуваного:

«В сердце бешеный ужас стучит и стучит.
Помутнело в глазах, закружилось кругом.
Одержимости темной чудовищный вихрь
Сбил с дороги. Бессвязно лепечет язык.
Спотыкаются, вязнут слова» [3: 144].

Почуття жаху, катастрофи, співчуття дівчині-теличці Іо виникає з першого рядку. Віршована конотація набуває явно негативної емоційності. Дівчина не може знайти спокою. Для того, щоб відтворити атмосферу безвиході, страху перед невідомістю, Есхіл звертається до контекстуальної синонімії. Різні за своїм смисловим наповненням слова *спотыкаются* (перен. раптово припинити будь-що робити, зупинитися, відчувши неочікувану перешкоду) та *в'язнути* (застрягати в будь-чому в'язкому, липкому) вписуються в синонімічний ряд з домінантою *перериватися*. У значеннях цих слів немає вказівки на позитивну чи негативну емотивність або оцінку. Проте вживання їх у контексті, зарядженому негативною емоційною енергією, призводить до появи в їхній семантиці негативних моментів значення. Таким чином, об'єднані спільною ідеєю слова, які мають різні значення, стають контекстуальними синонімами. Слова *спотыкаются* та *в'язнути наповнюються смыслом*, не властивим їм поза цим контекстом: розмовляти плутано. У поетичному фрагменті вони є своєрідним тлом для розкриття почуттів ліричної героїні.

Часто для того, щоб висловити свої емоції, давній поет наче складає смисл декількох слів:

«Неужто ты не видишь
Все бессилье людей, уродство, хилость,
Наяву сон?» [3: 131].

Лінгвістичною умовою виникнення синонімічних зв'язків є наявність спільних сем. Синоніми *бессилля* (відсутність сил, фізична слабкість), *виродливість* (перен. дещо негативне, ненормальне), *кволість* (слабкість, хворобливість) об'єднані семою 'недосконалість', яка асоціативно поєднана із семантикою кожного з цих слів і завдяки своїй контекстуальній актуалізації займає позицію ядерної. Це означає, що презентований синонімічний ряд можна продовжити мовним синонімом *недосконалість*. Тобто слово-домінанта, на фоні якого стає зрозумілим семантичне наповнення контекстуальних синонімів, подане імпліцитно. Проте Есхіл не обмежився одним нейтральним епітетом, адже поет хоче звернути увагу на вину Зевса-тирана перед людьми. Саме тому він використовує такий контекстуальний синонімічний ряд, у якому кожне наступне слово підсилює смислово виразність та негативне емоційне забарвлення попереднього.

Для контекстуальних синонімів у трагедії Есхіла характерна певна метафоричність образів:

«Чье сердце камень, медь и лед?
Кто из богов над тобою посмеется?
Кто слез с тобой не стане лить?
Один лишь Зевс» [3: 118].

Контекстуальна синонімія у цьому поетичному фрагменті є ключем до розуміння душевної сутності верховного бога Зевса. Значення слів *камень* (кам'яне серце – перен. безжалісний, жорстокий), *медь* (хімічний елемент, метал красно-жовтого кольору, в'язкий та ковкий), *лід* (мерзла та стверділа вода) зближуються в контексті, посилюють одне одного, створюючи багатий емоційний настрій. Контекстуальна синонімія виділених слів стала можливою з причини їхнього асоціативного зв'язку. Вона ґрунтується на спільних асоціативних семах, пов'язаних із семантичною структурою кожного з цих слів – 'твердий', 'міцний', а семантична відмінність контекстуальних синонімів вносить у загальний смисл поетичної фрази додаткові смислові відтінки: Зевс не тільки жорстокий, безощадний і злий, він мертвий душею і серцем. Слова *камень*, *медь*, *лід*, ужиті в одному контексті поруч, не тільки характеризують індивідуальні риси Зевса, а й створюють відчуття безпорадності Прометея перед верховним богом.

У трагедії Есхіла контекстуальна синонімія іноді презентована двочленною опозицією: домінанта (нейтральне слово) – контекстуальний синонім:

Гермес

«Мученьями своїми упиваєшся?»

Прометей

«О, упиваюся! И хочу врагам моим

Такого опьянення! И тебе, Гермес!» [3: 147]

Контекстуальний синонім *сп'яніння* (від *п'янити* – ставати *п'яним*) потрібно розглядати на фоні домінанти *страждання* (фізичний чи духовний біль, муки), яка подана імпліцитно. Якщо порівняти значення цих слів, то бачимо, що між ними нема ніякої спільної семантики. Контекстуальний зв'язок слів *сп'яніння та страждання* здійснюється за рахунок семантичного поля навколо слова *муки* («Мученьями своїми упиваєшся?»). Це слово і є тим семантичним показником, завдяки якому смисл слова *сп'яніння* може бути інтерпретованим. Слова Гермеса викликають протест у душі Прометея. Уживаючи контекстуальний синонім *сп'яніння*, Есхіл підкреслює бунт Прометея проти Зевса та його вірних помічників. Вибір цього слова розрахований на певне емоційне сприйняття. Слово *сп'яніння* виділяється своїм іронічним забарвленням, адже по суті не насолод бажає Прометей своїм катом, а таких же нелюдських страждань.

Контекстуальна синонімія в трагедії Есхіла «Прометей закутий» – результат особливих взаємозв'язків зі словом. Велика роль при виникненні контекстуальних синонімічних зв'язків належить периферійним семам. Значну роль у створенні оказіональних синонімів відіграють багатогранні асоціативні зв'язки в межах індивідуально-мовної системи письменника. Саме тому в проаналізованих поетичних рядках як контекстуальні синоніми автором використані слова, близькі за асоціативно-логічними зв'язками. Функціонування в тексті контекстуальних синонімів завжди супроводжується смисловими змінами та формуванням у семантичній структурі експресивних сем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аристотель «Об искусстве поэзии» – М., 1957. – 183 с.
2. Виноградов В.В. Насущные задачи советского литературоведения. – М., 1951. – 56 с.
3. Есхіл, Софокл. Трагедії – М., 2001.
4. Капацинская Е.В. Синонимы в художественной речи К. Паустовского, Ю. Казакова, В. Солоухина, И. Соколова-Микитова: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Горький, 1979. – 20 с.
5. Касаткина Т.А. Художественная реальность слова: онтологичность слова в творчестве Ф.М. Достоевского как основа «реализма в высшем смысле». Автореф. дисс. ... доктора филол. наук. – М., 1999. – 22 с.
6. Прудникова Г.П. Контекстуальные синонимы в художественной речи // Русский язык и литература в школе. – 1983. – № 6. – С. 57–58.
7. Семенов О.А. Особенности лексической синонимии в художественной речи (на материале произведений М. Булгакова, М. Зощенко, И. Ильфа и Е. Петрова): Дис. ... канд. филол. наук. – Кировоград, 1992. – 176 с.
8. Щерба Л.В. Опыт лингвистического толкования стихотворения // Л.В. Щерба. Избранные работы по русскому языку. – М., 1957. – С. 26–44.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Перцова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: семасіологія, стилістика, семантичні аспекти перекладу.

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ НАЗВ ПОСУДУ, МОТИВОВАНИХ ІМЕННИКАМИ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ПРОДУКТИ, ВМІСТ ПОСУДУ

Наталія П'ЯСТ (Вінниця, Україна)

На лексикографічному та етнографічному матеріалі аналізується в синхронному й у діахронному аспектах формування лексико-семантичної групи назв посуду мотивованих іменниками, що позначають продукти та вміст посуду.

The formation of lexico-semantic group of dishes names, motivated by nouns that denote products and dishes content is analyzed on lexicographic and ethnographic material both in synchronous and diachronous aspects.

Серед недостатньо досліджених тематичних груп лексики української мови виділяється лексика на позначення назв посуду.

Актуальність дослідження визначається як необхідністю дослідження системних зв'язків в окремих групах слів, що дозволяє краще пізнати системну організацію лексики в цілому, так і важливістю вивчення лексики, яка безпосередньо віддзеркалює форми господарювання, побуту, історію матеріальної і духовної культури.

У сучасній лінгвістичній практиці конкретних лексико-семантичних описів активно застосовується теорія тематичних і лексико-семантичних груп. Вивчення джерельних мовних матеріалів минулого, що сприяють відродженню історичної пам'яті українського народу, особливо активізувалося в останні десятиліття. У цій галузі зроблено вже чимало, описано, зокрема, в діахронному плані різні тематичні групи української лексики: назви спорідненості та свояцтва (А.Бурячок), метрологічна лексика (В.Винник), назви одягу, уборів, прикрас (Г.Войтів, Г.Миронова), назви кольорів (М. Чікало), назви осіб (О.Кровицька), торговельна лексика запорозького козацького вжитку (Л.Бойко), оцінні назви осіб (Т.Вільчинська), історія назв грошей і грошових одиниць (Є.Чернов), лексична база прізвищ війська Запорозького за «Реєстрами» 1649 р. (О.Добровольська), сучасні українські прізвища (Ю.Редько) та ін. Проте досі не було спроб дослідити тематичну групу лексики "назви посуду" як систему, тобто виявити з максимальною повнотою її номінативний інвентар в українській мові (літературній і говірках), охарактеризувати її за походженням, структурною організацією, особливостями функціонування, описати системні відношення в окремих лексико-семантичних групах.

Наукова новизна. Уперше в українському мовознавстві в повному обсязі виокремлено й здійснено системний опис лексико-семантичної групи назв посуду, мотивованих іменниками, що позначають продукти, вміст посуду.

Класифікація матеріалу за лексико-семантичними групами виправдовує себе з двох причин: 1) «як методичний засіб у викладі різноманітного лексичного матеріалу; 2) як засіб, який допомагає виявити зв'язки і відношення між позначеним і тим, що позначає» [3: 35]. Аналіз і систематизація фактів здійснювалася на основі лінгвістичних критеріїв.

Об'єкт дослідження – лексеми на позначення посуду в українській літературній мові, мотивовані іменниками, що позначають продукти, вміст посуду, зміст яких співвіднесений з предметами матеріального світу.

У тематичній групі „назви посуду” значний масив (151) складають лексеми, мотивовані суттєвою ознакою – продуктами, які вони вміщують чи для приготування (зберігання) яких використовуються.

Ар'яниця „бочечка для кислого козячого молока (ар'яну)” [Гр., I: 11].

Бабчик „посуд, в якому печуть бабки” [Гр., I: 15] = *бабинець*. „Для випікання пасок використовували спеціальні форми – бабинці, кухлики” [УСК: 153]. *Бонбоньєрка „гарно оздоблена коробочка для цукерок”* [СУМ, I: 216] „[франц. *bonboniere* < *bonbon* – цукерка] – вишукана, гарно, зі смаком оздоблена *коробка для цукерок*” [СІС, 2000: 179]. *Борщівник „1. Посуд, у якому варять переважно борщ. 2. Любитель борщу”* [СУМ, I: 222; Вовк: 62; КіП: 87], *змени.-пестл. борщівничок* [Гр., I: 89], *браговар „заторний чан”* [Гр., I: 91], *бражник „1. Чан для браги. 2. Продавець браги”* [Гр., I: 91], *бразолійник „горщик, в якому варять сандал”* [Гр., I: 92], *бриндзянка „невелика бербениця для зберігання бриндзи”* [Гр., I: 99].

Варєничниця „посудина для подачі вареників” [Бубн.: 5]. Лексема *вафельниця* „[< вафля] – 1. робітниця, яка випікає вафлі; 2. форма для випікання *вафель*” [Етнограф.: 297; СІС, 2000: 206] мотивована іменником *вафля* „[нім. *Waffel* – вид печива < середньонідерл. *Wafel*, спорідненого з нижньоверньонім. *Wabe* – (бджолиний) стільник, щільник] – тонке сухе печиво з рельєфним у клітинку або фігурним відбитком на поверхні” [СІС, 2000: 206]. *Вершківник „посудина для вершків”* [УК, 1998: 177].

Давнє слово *відро* у процесі мовного розвитку втратило свою внутрішню форму, і тільки шляхом етимологічного аналізу вдається встановити його зв'язок із старослов'янським *вьдро*, болгарським *ведро*, сербохорватським *вједро*, словенським *vedro*, чеським *vedro*, словацьким *vedro*, польським *wiadro*. Як зазначається в ЕСУМ, це слово походить від індоєвропейського **uodor* „вода” і позначає посудину для води [ЕСУМ, I: 394]. У СУМ лексема *відро* пояснюється як “металева або дерев'яна *посудина* з дужкою для носіння й

зберігання води тощо” [СУМ I: 631], проте сучасна семантика слова *відро* значно ширша. Форми *відерко*, *відерце*, а також *відеречко* закріпилися і в сучасній мові, хоч вони, як і вихідна форма, тепер вживаються переважно на позначення посуду і лише зрідка виступають на позначення побутових мір сипких тіл і рідин.

Ще одна лексема, мотивована іменником *відро*, на позначення метрологічної посудини, засвідчується у „Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка: *відерник* „1. Майстер, що виготовляє відра. 2. Горщик, чугун, що вміщує 1 відро” [Гр., I: 212]. Очевидно, що номінація ця архаїзувалася, і в сучасній мові не засвідчується, бо вийшов з ужитку предмет, який вона позначала. Структура пізніших дериватів прозора. Вона належить до словотвірного типу, мотивованого іменниковою основою. Суфікс *-ик-* часто виступає в сполученні з суфіксом *-н-*, утворюючи конкретні назви різних предметів. *Віднік* „посудина (бочка й ін.), в якій тримають воду” [Гр., I: 221], *відніха*, *відніця*, *відничок* (змени. від *відник*) „відник” [Гр., I: 221], *вбдник* „діжка для води, а також стілець (ослін), на якому стоїть така діжка або відро з водою” [СУМ, I: 718], *водянка* „бочка для води, відник” [Гр., I: 248]; у СУМ ця лексема з тим же значенням вживається з позначкою *розм.* [СУМ, I: 723], *водянік* „посудина для води”, змени. *водяничик* [Гр., I: 248]; у СУМ це ж слово з демінутивом *водяничик* фіксується з позначкою *діал.* [СУМ, I: 723]. Дещо інше лексичне значення репрезентує „Словник української мови” П. Білецького-Носенка: *водяничик*, змени. *воденіць* „невеликий горщик для зігрівання води” [Білецький-Носенко: 83]. *Водонось* „відро або дзбан для води” [СУМ XVI – п.п.XVII, IV: 153]. *Водянка* „діал. кухоль, металева або череп’яна посудина переважно з ручкою для пиття води” [Дз.Пр.: 1339]. *Винівка* „винна бочка” [Гр., I:73].

Гірчичниця „посудина, у якій подається до столу *гірчиця*” [СУМ, II: 77]. *Гусятниця* „1. Довгаста посудина з покришкою для засмажування гусей, качок і іншої великої птиці, а також поросят. 2. Жінка, що розводить і доглядає гусей” [СУМ, II: 200; Пош.: 213].

Засмажка „маленька риночка, в якій готували *засмажку*” [Пош.: 214].

Ікóрниця „використовуються для подачі зернистої *ікри*, виготовляються з мельхіору і мають вставну кришталеву *розетку*, бувають 1, 2 і 4-порційними без кришок” [Тихомиров: 152; УК, 1998: 177].

Кавник „посудина, в якій варять або подають *каву*” [СУМ, IV: 67], *кав’ярник* „те саме, що *кавник*” [СУМ, IV: 67], *кавнічка* „посудина для зберігання *кави*; млинок для *кави*” [СУМ, IV: 67], *кавніця* „те саме, що *кавничка*” [СУМ, IV: 67], *каво́вник* „посудина, в якій подають проціджену чорну *каву*” [УК, 1998: 177]. *Кофе́йниця* „те саме, що *кавничка*” [СУМ, IV: 312], *кофе́йник* „те саме, що *кавник*” [СУМ, IV: 312]. *Каво́вара*, *еле́ктрокаво́вара* „посудина, в якій варять і іноді подають *каву*” [УК: 246]. *Ка́шник* „горщик, у якому варять *кашу*” [Білецький-Носенко: 181; Гр., II: 228; СУМ, IV: 126; Вовк: 62; КіП: 87]. Від демінутива *ка́шничок* [Гр., II: 228] утворено слово *накашничок* „невеликий рогац, яким виймається *кашничок*” [Гр., II: 492]. *Капусті́йник* „горщик для варіння *капусти*” [Гр., II: 219]. *Капустя́нка* „бочка для *капусти*” [Гр., II: 219]. *Квасні́к* „бочка для *квашення*; дубильний *чан*” [Гр., II: 231]. *Киселі́чник* „посудина, в якій готується *киселиця*” [Гр., II: 239]. *Компо́тниця* „посуд, у якому тримають або подають зварений *компот*, *кисіль* і т.ін.” [СУМ, IV: 252]. „*Фрукти і ягоди на десерт подаємо у фарфорових або скляних компотницях*” [УСК: 221]. *Кремáнка* (*вазочка для крему*) „невелика *чаша* напівсферичної чи фігурної форми, закріплена на вертикальній ніжці з розширеною основою, застосовується для подачі морозива, компотів, желе, мусу та інших десертів” [Тихомиров: 137]. *Кропи́льниця* „посудина для свяченої води, в яку вмочають *кропило*” [СУМ, IV: 366].

Лексема *крюшо́нниця* мотивована іменником іншомовного походження *крюшон* „[франц. *cruchon*, букв. невеликий *гличик*] – 1. суміш білого вина й рому або коньяку з свіжими фруктами; 2. фруктовий напій” [СІС, 2000: 570]. Мотивуюче слово первинно позначало посуд, в якому готувався спеціальний напій. І напій шляхом метонімічного переносу отримав назву посудини. Через культурні, економічні зв’язки цей напій став відомий і українцям. А лексема на позначення посудини, в якій його подають, мотивована назвою напою. Лексема *крюшонниця* належить до словотвірного типу, мотивованого іменниковою основою. „Суфікс

–иц’-, (-н- иц’)) утворює назви предметів і тварин жіночого роду” [6: 42]. За такою ж словотвірною моделлю створені й інші лексеми на позначення посуду: *торт* → *тортниця*; *салат* → *салатниця*; *ар’ян* → *ар’яниця*.

Кулеші́нник „горщик, у якому варять кулешу”, *куліша́рник* „великий кулеші́нник” [Гр., II: 322]. *Кулеші́нник* „діал. поглиблена дерев’яна миска в Буковинських Карпатах, на яку вивертали зварену кулешу” [Кож.: 13]. На Гуцульщині для приготування мамалиги-кулеші теж використовувався *кулеші́нник* [Гонтар: 35].

Лемі́щанник – *посудина*, яка використовується для приготування лемішки. *Лікє́рник* „посудина для лікеру” [НІ: 133].

Макі́тра, *мако́тра*, діал. *ма́котерть*, діал. *ма́кортеть*, діал. *ма́кортет*, діал. *ма́котер*, *ма́котрет*, *макатьо́р*, *мако́ртик* „вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором” [Гр., II: 400; СУМ, IV: 602, 603; Дз. Пр.: 1392; Марк.: 152], *макі́терка* *змени.* до *макі́тра* [СУМ, IV: 602], діал. *макатьо́рчик* *змени.* до *макатьо́р* [Дз.Пр.: 1392]. *Масля́нка* „1. Пахталка, ручна маслобойня. 2. *Посудина для масла*”, *змени.* *масляночка* [Гр., II: 408], *масля́нка* „1. Рідина, що залишається після збивання масла з вершків, сметани, скотини. 2. Те саме, що *масельничка*” [СУМ, IV: 640], *ма́сельничка* „невеличка скляна, пластмасова й т.ін. *посудина* для зберігання масла; *масля́нка* (у 2 знач.)” [СУМ, IV: 636]. У „Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка лексема *ма́сничка* фіксується зі значеннями „1. *Масля́нка (посудина для масла)*. 2. *Бочка з маслом*. 3. *Маслобойня*” [Гр., II: 408; НІ: 93]. СУМ же подає це слово з іншим наголосом (на другому складі) і фіксує звуження його значень, залишається лише одне: *масні́чка* „спеціальна *посудина* з пристосуванням для збивання масла з вершків або сметани” [СУМ, IV: 641]. *Масні́ця* „рідко. те саме, що *масничка*” [СУМ, IV: 641]. *Медя́нка* „берестянка для меду” [Гр., II: 415]. *Моло́шник* „молочник”, *змени.* *моло́шничок* [Гр., II: 443], *моло́чник* „1. *Посудина*, у якій подають до столу *молоко* або *вершки*. 2. Те саме, що *молочар*” [СУМ, IV: 793; НІ6 115]. *Мучні́к* „*скриня*, до якої сиплеться *борошно* з-під жорновів” [Гр., II: 457; СУМ, IV: 834].

Ола́дниця „діал. *сковорода*” [Дз.Пр.: 1364]. *Олі́йниця* „1. Підприємство, де виготовляють олію. 2. *заст. Посуд для олії*. 3. Жін. до олійник” [СУМ, V: 689]. *Оселє́дниця* „посудина довгастої форми для *оселедців*” [СУМ, V: 758]. У «Словнику давньоруської мови» І. Срезневського фіксується лексема *уксусьни́ца* «посудина для *оцту*» [Срезневський, Мат.: 264]. Подальша реалізація цієї лексеми на ґрунті української мови – *оцє́тниця* «посудина, в якій подають до столу *оцет*» [СУМ, V: 828].

Пампу́шниця „глиняні *посудини* різної форми й величини: трикутної форми – на 6 заглиблень, круглої – на 7, прямокутної – на 4 *пампушки*. Усі види *пампушниць* мали три досить високі ніжки і два невеликі вухка, зі споду посудини були неполив’яні, а заглиблення – полив’яні. *Пампушниця* ствили на розжарене вугілля, у зроблені заглибини вливали смалець або олію і смажили *пампушки*” [Бойк.: 127]. *Паскї́вник*, *паскавча́*, *пасканча́*, *паскосвіт*, *паска́р*, *пащені́к*, *пащє́не*, *пасковєць* „у Карпатах спеціальний бондарський, рідше довбаний *посуд*, який використовувався для посвячення великоднього печива, *пасок* та харчових продуктів” [Гонтар: 48]. У гірських селах побутовали також *паскї́вникі-близнята* [Гонтар: 49]. *Перечьні́ця*, *пърьчни́ця* [Срезневський, Мат.: 214, 234], *пє́речни́ця* „невеличка *посудина* з отворами в кришці для молотого *перцю*” [СУМ, VI: 320]. *Пивні́к* = *пивняк* „діал. *графин*, *посудина* з вузьким довгим горлом (для *пива*)” [Дз.Пр.: 1383]. *Пиро́жниця* „форма для випікання кондитерських виробів” [СУМ, VI: 357]. *Порося́тник* „1. Приміщення для поросят. 2. Велика глиняна *посудина*, в якій пряхать та подають до столу молочних *поросят*” [СУМ, VII: 284; Пош.: 213]. *Порося́тниця* „*ринка* для запікання *поросят* і *птиці*” [Пош.: 214].

Ропля́нка „діал. дерев’яна *посудина* на *ропу*. “*На столі все стояли ... сільниця з сільов, або ропля́нка, (дири́вляна судина на ропу) і дири́вляна ложка. Ходили за ропою в Хустський район*” [Кобальч.: 338; Гонтар: 49].

Сала́тниця = *сала́тник* „*миска для салату*” [СУМ, IX: 18]. *Салото́вка* „розм. Те саме, що *ковганка*” [СУМ, IX: 20, СК: 56]. На Поліссі для соління м’яса і *сала* використовували *са́льниці* „дерев’яні *бочки* з кришками, з отвором у дні, щоб стікала *ропа*” [Полесьє: 396]. У говірках Полтавщини фіксується лексема *саяля́ка* „*салотівка*” [Шевч.: 179]. *Сая́нка*

„діал. ковганка, дерев'яна посудина, в якій товчуть сало для засмачення страви” [Дз.Пр.: 1398]. *Салотівка* „дерев'яна посудина (ступка) з пестиком для товчіння сала” [Гр., IV: 98]. „Січеники і товченики робили з м'яса або риби, які дрібно рубали (сікли) або товкли в *салотівці*” [УСК: 56]. У говірках Поділля вживається лексема *салятірка* [Поділля], утворена за тією ж словотвірною моделлю, що і салотівка: сало товкти → салотівка, сало терти → салотерка → салятирка. Лексеми утворені складно-флексивним способом. *Сáхарниця* „розм. Те саме, що *цукорниця*” [Гр., IV: 103; СУМ, IX: 62]. *Сірниця* „посудина для зберігання сиру” [СУМ, IX: 199]. У говірках Полісся *сірничка* „діал. невеличка бочка для зберігання масла” [Полесьє.: 395]. *Сільниця* „невеличка посудина для солі, яку подають до столу” [Гр., IV: 126; СУМ, IX: 220], *сільничка* зменш.-пестл. до *сільниця* [СУМ, IX: 220], *діал. сілничка, сілярка* [Дз.Пр.: 1384]. *Сметáнник* = *сметáнниця* „1. Посудина для сметани і вершків. 2. Рід солодкого пирога, приготовленого із сметаною” [СУМ, IX: 403]. Лексема-комполит соковáрка [УК: 248] утворена складно-суфіксальним способом: *сік варити* → *соковарка*. *Солониця* = *солонка* [Срезневський, III: 461], *солянка* „1. Невелика посудина для солі, яку подають до столу. 2. Те саме, що солонець” [СУМ, IX: 453] = *діал. солóнка, солоніця, солярка, солятірка* [Дз.Пр.: 1384], *солонічка* зменш.-пестл. до *солониця* [Дз.Пр.: 1384]. *Сотейник* „сковорідка з товстим дном і високими прямими боками, в якій готують переважно *соте*” [СУМ, IX: 471]. *Сóусниця* = *сóусник* „посудина у формі довгастої чашки з ручкою, в якій подають *соус*” [СУМ, IX: 473]. *Супнік* = *супниця* „посудина, в якій подають *суп*” [СУМ, IX: 848]. У „Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка *сухárниця* – „1. Посудина для сухарів. 2. Сухарний завод” [Гр., IV: 232]. СУМ же фіксує лише одне значення цієї лексеми: „ваза, блюдо для сухарів, печива і т.ін.” [СУМ, IX: 864].

Тóртниця „тарілка для торта” [СУМ, X: 209].

«Словник давньоруської мови» І. Срезневського засвідчує лексеми *укропъникъ* = *укропниця* «посудина для гарячої води». У сучасній українській мові функціонує слово *окріп* «кип'яток», проте відсутня лексема на позначення посуду для окропу, очевидно, що вона давно архаїзувалася.

Фруктóвниця „ваза, тарілка, для фруктів” [НІ: 94].

Хаму́ла „діал. *горицьк* для приготування *хамули*, каші з крохмалю і манки” [Пош.: 210]. *Хлібниця* „1. заст. Жін. до хлібник (той, хто випікає або продає хліб. 2. Тарілка або кошик для хліба та хлібних виробів. 3. Невеликий *ящик* для зберігання хліба”, зменш. *хлібничка* [СУМ, XI: 81; НІ: 93]. *Коше́лик-хлібниця* „хлібниця, виготовлена з переплетених лозою солом'яних жгутів” [Селів.: 41]. *Хрінничка* „посудина для тертого *хрону*, що подається до столу” [СУМ, XI: 150].

Цу́корниця, цукéрниця „посуд для *цукру*, предмет чайного сервізу”, зменш.-пестл. *цу́корничка, цукéрничка* [СУМ, XI: 246, 247].

Ча́йник „посудина з ручкою та носиком, у якій заварюють *чай* або кип'ятять воду” [Гр., IV: 443; СУМ, XI: 265], зменш.-пестл. *ча́йничок* [СУМ, XI: 265], *ча́йниця* „посудина, банка для зберігання сухого чаю” [СУМ, XI: 265].

Висновки. Найбільша кількість назв посуду, мотивованих іменниками, що позначають продукти, вміст посуду (151 лексема), у тематичній групі “назви посуду” зумовлена різноманітністю людського харчування і наявністю спеціального посуду для приготування певних страв, напоїв, продуктів. Значну кількість лексем цієї групи можна віднести до неологізмів і запозичень, бо саме завдяки економічним і культурним зв'язкам з іншими народами в побуті нашої країни з'явилися нові страви, напої та спеціальний посуд для їх приготування, подавання до столу, зберігання (*ар'яниця, вафельниця, кавник, кавничка, креманка, крющонниця, сотейник, тортниця, чайник*). І хоч у цій лексико-семантичній групі назв посуду багато слів іншомовного походження, проте всі вони створені за словотвірними моделями української мови і не сприймаються сучасними мовцями як запозичення. Більше того, ці лексеми адаптувалися на ґрунті української мови і продукують демінутиви, переважно зменшено-пестливі форми (*креманочка, салатничок, салатничка, чайничок*).

Частина лексем цієї групи входить до складу лексико-семантичної групи назв посуду, які вказують на первинну функцію (призначення) посудини. Це лексеми-комполити, мотивовані дієсловами, перша частина яких – іменник, що позначає вміст посудини, друга – дієслово, що

вказує на первинне призначення посудини (*вода носити* → *водонос*; *кава варити* → *кавоварка*; *мак терти* → *макітра*; *сало товкти* → *салотовка* тощо). Це так звані периферійні лексеми, які є зв'язуючими ланками між різними лексико-семантичними групами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 416 с.
2. Плотников Б.А. Основы семасиологии. – Минск: Высшая школа, 1984. – 223 с.
3. Семеренко Г.В. Формування української демінутивної суфіксації // Мовознавство. – 1992. – №4. – С. 51 – 59.
4. Словотвір сучасної української мови / За ред. М.А. Жовтобрюха. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За ред. І.К.Білодіда – К.: Наукова думка, 1969, т.2. – 58 с.
6. Трубачев О.Н. Ремесленная терминология в славянских языках (Этимология и опыт групповой реконструкции). – М.: Наука, 1966. – 416 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Білецький-Носенко – Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. Підгот. до вид. В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 423 с. Бойк. – Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1983. – 303 с. Бубн. – Бубнівська кераміка / Л. Мельничук, І. Мельничук, М. Вдовцов. – Бубнівка: Вінниця, 1999. – 81 с. Ващ. – Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – 107 с. Вовк – Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с. Гонтар – Гонтар Т.О. Народне харчування українців Карпат. – К.: Наукова думка, 1979. – 138 с. Гр. – Словарь української мови: [До 70 тис. слів]: В 4 т. / НАН України, Ін-т української мови; Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б.Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996-1997. Дз.Пр. – Дзєндзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К.: Наукова думка, 1984. – 307 с. КіП – Культура і побут населення України / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К.: Либідь, 1993. – 288 с. Кобальч. – Кобальчинська Р. Обрядові страви на Закарпатті та Покутті. Страви і пов'язані з ними звичаї та обряди, що побутують на Закарпатті в с. Річка Міжгірського району // Українська родина: родинний і громадський побут / Упорядник Л. Орел. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – С. 337-347. Кож. – Кожоляно Г.К. Народознавство Буковини. Народна їжа українців. – Чернівці: Рута, 2000. – 104 с. Марк. – Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссии. – К.: тип. И. и А. Давиденко, 1860. – 174 с. Ні – Нарис з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1969. – 191 с. Поділля – Поділля: Історико-етнографічне дослідження / Болтарович З.Є. та ін. – К.: Вид-во НКЦ „Доля”, 1994. – 504 с. Полесьє – Полесьє. Матеріальна культура / В.К. Бондарчик, І.Н. Браим, Н.І. Бураковская и др.; АН УССР. Львовское отделение Института искусствоведения, фольклора и этнографии им. М.Т. Рильского. – К.: Наукова думка, 1988. – 448 с. Пош. – Пошивайло О.М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – К.: Молодь, 1993. – 408 с. Селів. – Селівачов М.Р. Українське народне мистецтво лозоплетіння // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 3. – С. 41- 50. СІС, 2000 – Словник іншомовних слів / Укл. С. М. Морозов, Л.М.Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с. Срезневський, Мат. – Срезневський І.І. Матеріали для словаря древнерусского языка. – Спб.: Изд. отделения рус. яз. и словесности император. акад. наук, 1893 – 1912. – Т. 1-3. Срезневський – Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: В 3-х т., 6 кн. – Репринтное издание. – М.: Книга, 1989. – Т.1-3. СУМ – Словник української мови / В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. СУМ XVI – п.п. XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАН України. Ін-т українознавства імені І.Крип'якевича; Редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін. – Львів, 1994 – 2000. – Вип. 1 – 7. Тихомиров – Тихомиров А. Н. Инвентарь и посуда общественного питания. Справочник. Изд. 2-е перераб. и доп. – М.: Экономика, 1974. – 223 с. УК – Георгієвський М.І. та ін. Українська кухня. Вид. 3-є доп. – К.: Техніка. – 1970. – 306 с. УК, 1998 – Доцяк В.С. Українська кухня: Технологія і приготування страв. Вид. 2-е, переробл. та доп. – Львів: Оріяна-Нова, 1998. – 560 с. УСК – Українська стародавня кухня. – К.: Спалах ЛТД, 1993. – 238 с. Шевч. – Шевченко Є.І. Народна деревообробка в Україні: Словник народної термінології. – К.: Артанія, 1997. – 312 с. Этногр. – Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры / Отв. ред. К.В.Чистов. – М.: Наука, 1987. – 553 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія П'яст – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету.

Наукові інтереси: проблеми семантики, етнолінгвістики, словотвору.

СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ АМЕРИКАНСЬКОГО СТУДЕНТСЬКОГО СЛЕНГУ**Ірина СЕКРЕТ (Дніпродзержинськ, Україна)**

Пропонована розвідка присвячена дослідженню сленгу та його функціонування в американському варіанті англійської мови. Досліджені семантичні аспекти молодіжного студентського сленгу, проаналізовані лінгвістичні процеси формування сленгізмів та їх значення.

The paper under consideration deals with the analysis of sleng and its functioning in American English. Semantic aspects of students' sleng are investigated, linguistic processes of sleng forming are analysed.

Постановка проблеми. Сучасні геополітичні тенденції зближення світових культур та проблеми міжнаціонального спілкування зумовлюють актуальність проведення лінгвістичних досліджень, спрямованих на вивчення національно-культурної специфіки мовних явищ. Сленг як різновид мовного субстрату традиційно привертає увагу вітчизняних і зарубіжних філологів завдяки яскравому емоційно-експресивному забарвленню, лаконічності й образності, здатності постійно змінювати кордони, що розділяють його з мовною нормою.

Дослідженням сленгу та його функціонуванням в американському варіанті англійської мови займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, серед них: І.В. Арнольд, Л.С. Бурдін, Р. Вільямс, В.Г. Вілюман, І.Р. Гальперін, І.А. Гонта, Дж. Елтінг, Ю.А. Зацний, О.Л. Клименко, М.М. Маковський, Г.Л. Менкен, В. Лабов, Е. Партрідж, А.І. Смирницький, Т.А. Соловйова, Г.О. Судзіловський, Г.Д. Томахін, С. Томашек, Т. Торн, Г.В. Фаулер, В.А. Хом'яков, О.Д. Швейцер та ін. Однак проблема американського студентського сленгу як відбиття соціально-психологічних особливостей студентської молоді потребує подальших лінгвістичних досліджень, що обумовлено, перш за все, плинністю лексичного складу даного мовного субстрату, а також широкою представленістю американського молодіжного та студентського сленгу у засобах масової інформації та фільмах, присвячених життєдіяльності студентської молоді США, молодіжних форумах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень, присвячених даній проблемі, дозволив виявити певні тенденції у вивченні американського сленгу та, зокрема, сленгу студентської молоді, а саме:

- дослідження сленгу різних верств суспільства (В.В. Балабін, А.А. Білас);
- розмежування термінології, яка позначає специфічну мову різних субгруп суспільства (Ю.Василенко, Н.Годун, В.О. Дорда);
- соціально-психологічна характеристика різних верств населення, як носіїв певного сленгу (В.В. Балабін, В.О. Дорда).

В.В. Балабін визначає сленг як ненормативну, неформальну, стилістично знижену та функціонально обмежену мову, що використовується з метою здійснення комунікативної, регулятивної, емоційно-експресивної та корпоративної мовленнєвих функцій [4].

Ю.Василенко пропонує називати сленгом молодіжний жаргон і визначає молодіжний сленг як синтезовану лексику різних молодіжних груп та індивідуальної молоді [6].

Завдання. Актуальність проблематики обумовила мету статті, а саме: дослідити семантичні аспекти молодіжного студентського сленгу. Для досягнення поставленої мети необхідно визначити соціально-політичні чинники, що впливають на лексичний склад американського молодіжного сленгу, а також лінгвістичні процеси формування сленгізмів та їх значення.

Перш ніж перейти до виконання зазначених завдань, необхідно дати визначення сленгу та суміжних понять. За Н. Годун, вперше термін «сленг» був зафіксований у 1750 році зі значенням «мова вулиці» або, за іншими джерелами, – «образом» [7]. Припускається, що слово «сленг» походить від англійського *sling* – «метати, кидати» в тому значенні, в якому воно вживалося в яскравому архаїчному виразі *to sling one's jaw* – «говорити буйні, образливі речі».

Англійське і французьке мовознавство засвідчують безліч тенденцій у визначенні підсистем мови і не мають однозначного ставлення до термінів «арго», «жаргон», «сленг». У вітчизняній лінгвістиці співвідношення цих термінів ще більш неоднозначне [7].

Як зауважує В.О. Дорда, питання термінологічної визначеності сленгу та адгерентних термінів, а також належності лексики до тієї чи іншої групи, залишається досить складним, оскільки лексичні одиниці перебувають у стані постійної флуктуації або взагалі накладаються [10].

Проаналізувавши різні підходи до тлумачення даних понять, можна сформулювати наступні визначення: сленг – соціально обумовлена категорія загального поширення, що перебуває за межами загальноприйнятих мовних норм та реалізується через фонологічні, орфографічні, морфологічні, лексичні та граматичні особливості.

Кант складається з нетехнічних слів та виразів обмеженого вживання, що належать до певної професійної, етнічної, вікової групи або груп, утвореної за інтересами, хобі, і може мати на меті збереження секретності мовного коду.

Арго – поняття особливого вокабуляру групи, об'єднаної спільними інтересами, фахом, видами діяльності тощо, і може ототожнюватись з «ситуативним діалектом» або «функціональним варіантом», тобто регістром. Арго використовується обмеженою групою мовців і характеризується вузькістю семантичного поля лексичних одиниць. За А.А. Біласом, термін «арго» характеризується національно-лінгвістичною маркованістю і належить перш за все французькому мовознавству. Відбулося розширення термінологічного поля «арго» від

номінування «товариства волоцюг, жебраків та їх мови» до позначення загального арготичного мовлення пересічного франкофона та модних арготичних говірок, особливо у молодіжному середовищі [5].

Колоквіалізми – загально родова група слів, що позначають повідомлення як неформальне, неофіційне та розмовне, і містять у своєму складі сленг, жаргонізми, вульгаризми та діалектизми. Відмінність колоквіалізмів від сленгу може полягати у тому, що лексика даної групи характеризується неформальним та фамільярним забарвленням.

Діалект є більш сталим, ніж сленг, поняттям, для якого характерні певні фонологічні, граматичні та лексичні компоненти. Лексеми сленгу та діалекту використовуються переважно у мовній комунікації, однак діалектизми характеризуються значно більшою тривалістю існування та є характерними для мовців, переважно, певних географічних регіонів.

Молодіжний сленг, за Ю.Василенко, являє собою окремий пласт національної мови, який відображає певною мірою рівень культури, освіченості, розвитку суспільства [6].

Молодь, як носій молодіжного сленгу, є внутрішньо неоднорідною соціально-демографічною групою, де студентство було і залишається найбільш освіченим прошарком молодого покоління, отже, і мова, якою воно користується буде перебувати в рамках норми, але з включенням жаргонізмів, пов'язаних з певним періодом становлення в їхньому житті, процесом навчання [8]. Сленг, як найбільш використовуваний функціональний різновид мови для спілкування в «своєму колі», є проявом вікового конфлікту, показником невідповідності між запитами студентської молоді і можливостями їх реалізації. Дане протиріччя знаходить висвітлення в мовній компетенції молодого покоління.

Як зауважує О.В. Алимova, студентський сленг Великобританії та Америки почав активно розвиватися та поповнюватись у середині XIX ст., однак припускається, що таке мовне явище існувало вже з часів середньовічних університетів. Можливо, найпершим подібним словом було слово *luri* (лат. «вовки») – так звали «шпигунів», що доклали керівництву про студентів, які спілкувались рідною мовою замість латини [1].

За визначенням В.О. Дорди, студентський сленг містить лексику як мінімум трьох лексико-стилістичних підсистем: нестандартної розмовної мови, професійного жаргону й вульгаризмів [9]. Використання сленгу американськими студентами має місце у колі друзів, близьких чи знайомих. Залежно від конкретної ситуації спілкування може застосовуватись спеціальний студентський сленг (сленг певної навчальної групи, навчального закладу), сленг спортсменів у спортивній секції, у компанії друзів – молодіжний сленг і т. ін. Як зазначається, чіткого розмежування між університетським сленгом та загальним американським сленгом, що вживають студенти, практично не існує. Використання сленгізмів у спілкуванні з випадковими знайомими та незнайомцями не схвалюється. Значну частину одиниць студентського сленгу представляють лексеми, які є дублетами нейтральних або розмовних одиниць.

У складі молодіжного американського сленгу виокремлюється лексеми, які об'єднуються у семантичні групи. Проілюструємо деякі з них.

1. Алкоголь, наркотики, дозвілля: *hooch, tree, buddak, cripps, doobie, hronik, smokey treat* – марихуана, бадилля, драп, дубас, кукіс, пишна, трава; *get one's johny, blaze, burn, pull tubes, play monopoly* – палити марихуану – димити, дути, свистіти, читати, шифрувати; *chill* – розслабитися; релаксувати; *have arms, chizzil* – влаштувати вечірку, влаштувати паті.

2. Кохання, секс та відповідні частини тіла (30% студентського сленгу складає табуїзована лексика, що відноситься до сексу – за О.В. Алимovoю): *on the sniff, out trouting, chirpsing, sharking* означають флірт з партнером, залицання; *lumbering, copping off* означають, що процес знайомства досяг своєї мети.

3. Оцінювальне ставлення, преференції та цінності: *book smart, fossil* – «розумник»; *hoser, bonehead, dolt, dickhead, fathead, pothead, dunderhead, buffle-head, ditz, boofa, buttllick, dumb-head, brain-dead, ass, assface, asswipe, bub* – «дупень»; *adonis, badass, boss, Chester Molester, frat fag, hoss, mazeh, G.Q.* – «мачо»; *biscuit, cheese dong, dorm-rat, sissy, moppet, beastmaster, dunt-* «слабак»; *babe, betty, cherry, fifi, chick, birdie, filet, cutie, rosebud, hottie, peach* – «красуня»; *beddy, bidy, biff, heifer, broomhilda, bushpig* – «погануля»; *asslick, blotto,*

blown, simp, monkey – «негідник»; невихованість (villain, swain, slouch, slob, lout, loon, yob, oaf, yokel, boor, churl, hick, cowpuncher, -«мужлай»); жорстокість (bully, thug, butch, ruffian, varmint, hoodlum, plug-ugly, -«шибеник»); франтівство (buck, beau, smoothie dude, fop – «денді»); перелюбство (womanizer, lothario, lady-killer, lecher, wife-swapper, satyr, goat, amorist, wooer, skirt-chaser, cicibeo, innamorato, soupirant, rake, poodle-faker – «бабій»); hooker, whore, broad, ball-breaker, ball-buster, prick-teaser, wanton, flapper, harlot, wench, crumpet, hussy, tart, floozy, strumpet, doxy, chippy, maenad, haetera, frippet – «повія»; maiden, virgin, cherry – «недоторка» [8].

4. Дружба, дружні відносини: roaddog, dude, boogerhead boogerhead = chap, pal, fellow, bud(dy), guy, chum, mate, friend, associate – товариш, приятель, друг, компаньйон; wench, gooeu = girlfriend – подруга, кохана дівчина; коло друзів, орда, френда – posse, dogpack, tribe, crew = one's circle of friends.

5. Лексичні засоби вираження емоційного стану у комунікативних актах: подив (bonk!, Chyaa!, Eesh!, Flip mode!, Oh my goshness!, Shnikies – отакої!, маєш!, тю!; згода (bet!, Dude!, Shoots for real !, Ah ... ja! – полюбе, в будь-якому випадку); незгода (bet! dude!, negotary!, ta huh! – оце так!, не за яких обставин!); схвалення (dig that!, cool!, score!, damm right! – клас!, супер!, фонтан!); збентеження (sqeebs!, erf! – ого!, йолки!); недовіра (badand – розкажуй!, та ну!); несхвалення (boo! – йо-майо!, хана!); хвилювання (squish!, woochow! – шоці!, зашибись!); огида (shiznet – фе!); вираження радості (woopity-woo! – кул!, ляля!); способи привертання уваги (yo! – гей!, йо!).

6. Прикметники з конотацією оцінювання: awesome, bomb, biggity/diggity, boss, brad, chouch, coolarific, doke, dope – кльовий, крутий, суперовий; bunk, bogus, booty, buttery, doobs, schwag, shady, skadip, jankety – відстійний, задрипаний і т.ін.

7. Предмети першої необхідності, одяг: grazing – попоїсти; caning – святкування; kegs – брюки; shreddies – неприваблива жіноча білизна.

8. Соціально та культурно обумовлені явища, предмети, відносини: bank, yen, duckets, spent, bones, benjamin, loot = money – гроші; бабки, зелені; buzz crusher = killjoy – зануда; людина, що отруює, kill, kari = make fun of – підсміюватися, стібатися, тюкати; to bum= ask – просити, клянчити.

9. Навчання: beag – шкільний вчитель; aggie – «аграрій» (зневажливе прізвисько студента сільськогосподарського заклад освіти); underclassman (underclasswoman) – «мелюзга» (зневажливе вираження, що вживається студентами старших курсів у відношенні до молодших студентів); college widow – «студентська удовиця» (жителька університетського містечка, яка вступає у зв'язок із студентами декількох поколінь) [1]; breeze – легкий навчальний курс; killer – складний навчальний курс; net-head – про залежну від Інтернету людину; wag it – пропускати заняття у коледжі; dogm rat – довгожитель у гуртожитку, який рідко з нього виходить; granola – поборник здорового харчування та способу життя [9]; book – «зубрити»; campus English – «студентський жаргон»; cave – «Бережись! Гвалт!»; first track – «перша доріжка» (курс для учнів із підвищеним коефіцієнтом розумових здібностей); hazing – випробування (випробувальний термін для студента, який дав обіцянку вступити в братство; може означати виконання (звичайно протягом тижня) важких та принизливих доручень); medico – студент-медик; parlevoo – урок французької мови; phi-bete – вчитися, вивчати; scared straight – «виховання залякуванням» (навчальний курс, що передбачає відвідування в'язниць, щоб показати, що злочин є зло; впроваджується в районах з високий рівнем злочинності); smoker – вечірка тільки для хлопців; size – одержувати страви в буфеті; pill-pedler – студент-фармацевт [2].

Аналіз американських студентських сленгізмів (за Т.М. Антонченко [3]) дозволяє виокремити наступні процеси у розвитку значення існуючих у нормативній мові лексичних одиниць при їх трансформації у студентський сленг:

1. Амеліорація / пейорація (наприклад, амеліоративні зміни: ginger «імбир» > AmE розм. «вогник, піднесений настрій»; some «якийсь» > AmE розм. «визначний, вражаючий»; пейоративні зміни: drool «слина» > AmE sl. «нісенітниця, дурниці»; iceberg «айсберг» > AmE sl. «холодна, черства, бездушна людина»;

2. Утрата позитивних / негативних сем – нейтралізація (deadline – AmE «обмежувальна лінія навколо в'язниці, яку заборонено перетинати під загрозою смертної кари» > «граничний (крайній) строк будь-якої умови чи події»; good «гарний, добрий» > AmE «дійсний» (про білети, особливі пропозиції; flunky «презирл. ліврейний лакей» > «підлабузник, підлесник, низькопоклонник» > AmE «робітник без кваліфікації, що виконує незначну або будь-яку «чорну» роботу»);

3. Поляризація аксіологічного значення (індукування протилежного за оцінним знаком аксіологічного значення) – енантіосемія (groovy – AmE «приємний, гарний, чудовий», «привабливий, цікавий, модний» > «нудний, неприємний»; crazy «божевільний» > AmE «чудовий, сучасний»; awesome, brutal, crazy, dirty, evil, savage, wicked у значенні «чудовий, першокласний»)

4. Інтенсифікація пейоративної оцінки (dufus – AmE «дивак, ексцентрична людина» > «дурень або незграба»; klutz – AmE [Slang] «незграба» > «бовдур, дурень»).

5. Семантичні перенесення (метафоричне: cherry «вишневий» > AmE «новенький, свіжий, привабливий», «красуня» – амеліорація; breeze – «легкий навчальний курс»; bear – «шкільний вчитель» – пейорація; метонімічне: smoker – «вечірка тільки для хлопців»; gun «рушниця» > AmE «найманний вбивця»; buttery – «відстійний» – пейорація).

6. Процес аксіологічних переосмислень від власних імен – антономасія (Clyde, Ken, Waldo, Zelda – «дурень, бовдур, телепень», Babbit, Ozzie and Harriet, jeff – «консервативний, відсталий, обивательський», Chester Molester — «мачо» ін.).

7. Аксіологічні переосмислення в асоціативно-тематичних полях зооморфізмів (за зовнішністю: «потворна» – bat, bear, dog, pig – про жінку, gorilla – про чоловіка; за розумовими здібностями: «тупий, дурний» – baboon, boa, jay, newt, turkey; за поведінкою: «агресивна» – banty, rooster (про будь-яку людину), vulture (про дівчину); «дивна, чудна, ексцентрична» – bird, duck, squirrel, wombat; за діяльністю тощо: «проститутка» – bat, chippy, moose, «поліцейський, детектив» – bear, bull, pig, sleuth, «інформатор» – canary).

Підбиваючи підсумки зазначеного вище, можна зазначити, що американський студентський сленг є складним мовним утворенням, що відбиває соціально-психологічні особливості студентської субкультури, в якій, у свою чергу, знаходить відображення загальні суспільно-політичні та економічні процеси. Оскільки студентство характеризується загалом активною життєвою позицією та підвищеним ступенем освіти у порівнянні з іншими прошарками молоді, то мовні засоби студентського спілкування, або сленгізми, мають тенденцію до поширення і входження до розмовної та нормативної лексики, а лексеми інших субкультур входять до студентського сленгу, супроводжуючись зміною аксіологічного значення. Американський студентський сленг характеризується а) здатністю до проникнення у нормативну літературну мову; б) «запозиченням» лексем з інших мовних субстратів із зміною аксіологічного значення; в) багатоманітністю синонімією з різним емоційним забарвленням; г) обумовленістю суспільно-політичними процесами.

Перспективним напрямком у цьому напрямі може стати порівняльний аналіз студентського сленгу в англійській та українській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алымова Е.В. Образование в зеркале лингвокультурологии [Електронний ресурс] / Е.В. Алымова // (Лингвокультурология. – Вып. 1. – Екатеринбург, 2007. – С. 5-16). – Режим доступу: <http://www.philology.ru/linguistics1/alyмова-07.htm>
2. Англо-український словник освітньої лексики. Близько 4000 слів і словосполучень / Уклад. Лариса Вергун. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 184 с.
3. Антонченко Т.М. Основні тенденції аксіологічних змін у семантичній структурі американізму: автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: 10.02.04 / Тетяна Миколаївна Антонченко; Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 2000.
4. Балабін В.В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу: автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: 10.02.16 / В.В. Балабін; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
5. Білас А.А. Відтворення арготизмів в українських перекладах французької художньої прози XIX – XX ст. 2006 года: автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: 10.02.16 / А.А. Білас; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
6. Василенко Ю. Молодіжний сленг / Ю. Василенко [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-6_11.htm
7. Годун Н. Ділова українська мова з елементами професійного та розмовного сленгу в молодому середовищі [Електронний ресурс] / Н. Годун. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2056>
8. Дорда В.О. Гендерні аспекти молодіжного сленгу США. – Вісник СумДУ. Серія «Філологія», № 1' 2008 стор. 20 – 24
9. Дорда В.О. Співвідношення студентського сленгу з загальним та спеціальним сленгом. [Електронний ресурс] / В.О. Дорда. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/soc-gum/Nz/Fil/2009-81-1/statti/79.pdf>

10. Дорда В.О. Статус студентського сленгу та адгерентних груп англомовної ненормативної лексики / В.О. Дорда. – Вісник СумДУ. № 3 (87) 2006. Суми, 2006. – стор. 188 – 192.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Секрет – кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри іноземних мов Дніпродзержинського державного технічного університету.

Наукові інтереси: семантика англійської мови, дослідження сленгу.

**ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЛОКАТИВНИХ АКТАНТІВ ПОХІДНИХ
КАУЗАТИВНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

Інна СТУПАК (Донецьк, Україна)

У статті розглянуто виокремлення локативних похідних каузативних дієслів, проаналізовано лексичну та синтаксичну семантику каузативних локативних дієслів.

The distribution of locative derived causative verbs is investigated in this paper. The description of lexical and syntactical semantics of locative derived causative verbs is given.

1. Вступні зауваження. Однією з актуальних проблем мовознавства, яка незмінно привертає до себе увагу як вітчизняних, так і іноземних дослідників, є проблема значення мовних одиниць – як окремих слів, так і цілих речень. Особливу увагу в останні часи викликає семантика дієслова, яка розглядається у сучасній лінгвістиці як структурно-семантичний центр речення.

У зв'язку з системним підходом до вивчення лексики дослідження спрямовані на різні лексико-семантичні групи дієслів у німецькій [2; 13; 15 та ін.] та в українській мовах [8; 9; 12 та ін.].

Ця стаття присвячена комплексному аналізу лексичної та синтаксичної семантики каузативних локативних дієслів. Каузативні дієслова (далі КД) – це перехідні дієслова із значенням “переводити в такий стан або спричинювати виконання дії, яка виражається у відповідній дієслівній основі” [4: 103; 10: 6; 17: 65]. У роботі до локативних КД відносяться: 1) похідні каузативні дієслова переміщення, тобто семантика дієслів на позначення ситуації переміщення об'єкта в певне місце узагальнює у собі ряд конкретних дій, де мета суб'єкта Sub – змінити розташування об'єкта Ob, розмістивши його у місці Loc, пор.: *везти* → *відвозити* ≈ *везучи, доставляти кого-небудь в якесь місце*; 2) похідні каузативні дієслова позиціонування, тобто семантика дієслів на позначення ситуації зміни об'єктом Ob позиції Posit (стоячу, лежачу, сидячу, висячу), пор.: *хилити* → *схилити* ≈ *змінювати пряме положення чогось на похиле, опустивши його* та місцезнаходження у відношенні до інших предметів, пор.: *котити* → *підкочувати* ≈ *котячи, наближати до кого-небудь*, а також самому простору (всередині, на поверхні та т.ін.), пор.: *stecken* ‘увіткнути’ → *einstecken* ≈ *in etw. dafür Vorgesehenes [hinein]stecken* ‘увіткнути всередину чого-небудь’.

Найвні в літературі окремі дослідження каузативних дієслів як єдиної групи з загальними семантичними, синтаксичними властивостями та предикативних конструкцій, що виявляють причинно-наслідкові відношення на матеріалі німецької мови [2; 5; 16; 18] та дієслів розташування із семантикою приєднання і включення на матеріалі різноструктурних мов, які об'єднують дієслівні лексеми різних семантичних типів, наприклад, локативних, інструментальних, фізичної дії та ін. [2; 8; 9; 13], розглядають лише часткові фрагменти похідних каузативних дієслів (далі ПКД) із локативною семантикою. Лексична і синтаксична семантика локативних ПКД із значенням переміщення об'єкта в певне місце або положення у зіставному аспекті на матеріалі німецької та української мов, не вивчалися, що зумовлює актуальність даної роботи.

Мета дослідження полягає у встановленні та вивченні семантики похідних локативних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах.

Матеріал дослідження складають речення, що містять похідні каузативні дієслова із значенням переміщення об'єкта в певне місце у німецькій та в українській мовах. Суцільна вибірка речень із художніх текстів кінця ХХ – початку ХХІ ст. склала близько шести тисяч прикладів у кожній мові. Група локативних ПКД становить у німецькій мові 740 одиниць, в українській – 1257 одиниць (відповідно 12,3% та 20,9% від загальної кількості). Кількісна

розбіжність локативних ПКД у мовах дослідження пов'язана з тим, що у німецькій мові значення переміщення у просторі окрім префіксних локативних КД може передаватися сполученням непохідного КД і відповідного прислівника або прийменника, наприклад: *bringen, führen, schicken, senden, tragen* \approx *an einen bestimmten Ort schaffen* 'нести, везти, доставити, відправити до визначеного місця', тобто відносяться до групи із значенням "каузувати бути у визначеному місці". Предметом даного дослідження виступають лише ПКД, що й зменшує кількісні показники локативних похідних у німецькій мові. В українській мові таке вживання непохідних локативних КД неможливе або малопродуктивне. Поширеність вживання локативних ПКД в українській мові пов'язано з тим, що різні за формою префікси мають близьке значення й утворюють від однієї мотивуючої основи дієслова синонімічні ПКД, наприклад дієслова *везти, довести, завезти, підвезти, привезти* відносяться до групи із значенням "каузувати бути у визначеному місці".

2. Актанти локативної КС. Значення дієслова може бути охарактеризовано за допомогою учасників ситуації [1: 135; 4: 16; 14: 131]. На синтаксичному рівні учасники виражаються актантами дієслова. Розрізняють обов'язкові і факультативні актанти [6: 108; 10: 74; 19: 185]. До обов'язкових актантів КД належать Sub та Ob, а також ті, відсутність яких порушує граматичність і комунікативність речення або актуалізується інший лексико-семантичний варіант КД.

Відсутність факультативного актанта не впливає ані на зміну значення дієслова, ані на цілісність локативної каузативної конструкції. При наявності факультативного актанта конкретизується основна семантика локативного ПКД. Такі дієслова Н.І. Іваницька називає "словами відносної релятивної семантики" [6: 33]. У роботі з точки зору наявності / відсутності локативного актанту виявлені наступні типи локативних КС (див. 2.1, 2.2.).

2.1. Повна локативна КС. Взагалі до КС входять такі компоненти, як суб'єкт каузації, дія (процес, стан, відношення), що каузується, відношення каузації та об'єкт каузації [2; 10:6; 20: 29]. З урахуванням вищезазначеного, а також того, що саме лексична семантика КД визначає кількісний і якісний склад актантів, повна локативна каузативна конструкція, в рамках якої розглядаються ПКД, включає чотири компонента: суб'єкт (Sub), об'єкт (Ob), локативно-вихідне місце розташування (Loc1) та локативно-кінцеве місце розташування (Loc2) (див. речення (1)) або три: суб'єкт (Sub), об'єкт (Ob), локативно-кінцеве місце розташування (Loc2) (див. речення (2)).

(1) *Гостя ...перенесла обруч з лави на припік* (Земляк 2002, с. 148). Значення ПКД речення (1) *переносити* \approx *несучи, переміщати кого-, що-небудь з одного місця в інше* (ВТС, с. 920) припускає дві валентності на позицію локатива – Loc1 та Loc2. Речення (1) описано ФТ "Sub-особа виконує дію Vcause, внаслідок якої Ob-предмет із попереднього місця знаходження Loc1 переміщається до кінцевого місця Loc2", де Sub-особа *гостя*, дія Vcause *переносити*, Ob-предмет *обруч*, попереднє місце знаходження Loc1 *лава*, кінцеве місце розташування Loc2 *припік*, тобто КС представлена чотирма компонентами ситуації і вважається семантично повною й описується наступною семантичною моделлю: Sub-особа-Vcause-Ob-предмет-Loc1-Loc2. Реалізація вищезазначених компонентів КС характерна для ПКД із значенням "каузувати переміщення із попереднього місця знаходження до кінцевого місця розташування".

До складу повної локативної каузативної конструкції входять також ПКД із значенням "каузувати бути у визначеному місці", словникове тлумачення яких передбачає одну обов'язкову валентність для позначення позиції локатива: (2) *In den Ranzen packte er einige Hemden...* (Hesse 1982, s. 196) "Він поклав декілька сорочок у рюкзак ...". Словникове значення ПКД *packen* \approx *etw. an einem bestimmten Platz unterbringen, indem man es dorthin legt, steckt* (DUW, s. 1112) 'складати, упаковувати що-небудь у визначеному місці' передбачає одну обов'язкову валентність на позначення позиції локатива Loc2. Речення (2) описано ФТ "Sub-особа виконує дію Vcause, внаслідок якої Ob-предмет переміщається до визначеного кінцевого місця Loc2", де Sub-особа *er* 'він', дія Vcause *packen* 'складувати', Ob-предмет *Hemden* 'сорочки', визначене кінцеве місце розташування Loc2 *in den Ranzen* 'у рюкзаку'. Семантична модель речення (2) Sub-особа-Vcause-Ob-предмет-Loc2 відбиває реалізацію

обов'язкових компонентів КС. Повна локативна каузативна конструкція притаманна ПКД із значенням “каузувати бути у місці”.

2.2. Еліптична локативна каузативна конструкція. Якщо один із обов'язкових актантів локативного ПКД не реалізовано (див. п.2.1.), то конструкція вважається семантично еліптичною. О.В.Падучева розрізняє декілька видів еліпсиса [11: 89]. У роботі еліпсис суб'єкта Sub не розглядається, тому що це обумовлено не особливостями локативної КС, а формально-граматичними ознаками мов дослідження: у німецькій мові позиція Sub завжди реалізована, а в українській мові наряду з актуалізацією Sub має місце його еліпсис.

Один із учасників може бути опущено в реченні з суто синтаксичних причин, а саме його вживання виражено в реченні одним із актантів дієслова-предиката. Такий еліпсис О.В.Падучева позначає нульовим знаком Ø_{ref}, що входить в анафоричний зв'язок з одним із актантів дієслова-предиката й ідентифікується в рамках речення, наприклад: Ты был в Париже, а я не был [= ‘не был в Париже’] [11: 75].

Другий тип еліпсиса містять речення з опущеним актантом, який можна ідентифікувати на основі попереднього або наступного контексту. Такий актант позначається знаком Ø_{Ex}, напр.: (3) а. *Ich goß mir aus der Kanne Kaffee ein, und mir fiel auf, daß drei Tassen auf dem Tisch standen.* Я налив собі кави із кофейнику, і помітив, що на столі стоять три чашки. б. *Als es im Laden still wurde, setze ich meine Tasse auf* (Loc2Ø_{Ex}) (Böll 1985, s.69) Коли у крамниці стало тихо, я поставив свою чашку.

Речення (3 б) представлено моделю Sub-особа -Vcause-Ob-предмет – Loc2Ø_{Ex}, де Sub-особа *ich* ‘я’ дією Vcause *aufsetzen* ‘поставити’ каузує Ob-предмет *Tasse* ‘чашка’ бути у місці Loc2Ø_{Ex}, під яким слід розуміти, згідно змісту речення (3 а), місце Loc2 – *auf dem Tisch* ‘на столі’. ФТ даного речення може бути представлено наступним чином: “Sub-особа дією V cause каузує Ob- предмет бути у визначеному місці Loc2”.

Третій тип еліпсиса реалізується в реченнях, де актант дієслова-предиката має загальний характер, тобто відноситься до будь-якого референта і позначається лексею Ø_{Ax}, напр.: (4) *Vogonь свічки виганяє* (Loc1Ø_{Ax}) *не тільки злий дух...* (Матіос 2007, с. 27).

Еліптичний актант Loc1Ø_{Ax} речення (4) слід розуміти як *звідусіль*. Значення ПКД речення (4) *виганяти* припускає дві валентності Loc: вихідне місце знаходження – Loc1 і кінцеве місце знаходження – Loc 2, але в контексті наведеного речення ПКД із значенням ‘виганяти злого духа із будь-кого’ реалізується тільки Loc1.

У роботі відмічено ПКД із інкорпорованим [10: 75; 15: 51] локативним актантом (див.речення (5)). У таких випадках значення локатива Loc опущено, тому що його вже виражено у лексичному значенні ПКД, а само за допомогою мотивуючого іменника, від якого утворено ПКД (див. речення (5)). Інкорпорація актанта притаманна німецьким та українським відіменниковим дієсловом [15: 109-112]. Такий еліпсис актанта Loc позначається нульовим знаком LocØ_{Inc}, напр.: (5) ... *Авель припаркував мобіля перед тим як перейти Кордон* (Забужко 2008, с. 19). У лексичному значенні ПКД *припаркувати* ≈ *поставити (автомобіль) на стоянку* [ВТС, с.888], утвореного від мотивуючого іменника *парк*, міститься інкорпорований актант Loc2 (парк, стоянка), який позначає кінцеве місце розташування Ob-предмета – *мобіля*. Речення (5) представлено ФТ “Sub-особа дією V cause каузує Ob-предмет бути у місці Loc2Ø_{Inc}”, де Sub-особа – *Авель* дією V cause – *паркувати* каузує Ob-предмет – *мобіль* бути у місці Loc2Ø_{Inc}, на яке вказує мотивуючий іменник *парк*.

Дослідження способів репрезентації локативного актанта у межах КС виявило можливість його імплікованого вираження, що позначається нульовим знаком LocØ_{Imp} (див. речення (6)). У таких випадках позиція локативного актанта у реченні не реалізована, його не можна вивести із попереднього або наступного контексту, як у випадках із еліпсисом LocØ_{Ex} (див. речення (3)), але локативний актант розуміється читачем виходячи із існуючого й відомого для нього положенням речей, тобто репрезентується імпліцитне, напр.: (6) *Wir überweisen das Geld an Ihre Adresse* (Becker 1981, s.41) “Ми перевели кошти на Вашу адресу”. Значення ПКД *überweisen* ≈ *einen Geldbetrag von der eigenen Bank auf jmds. Konto einzahlen* (DUW, s.1585) ‘переводити кошти з особливого банківського рахунку на чийсь рахунок’ припускає валентність на два локативних актанта – Loc1 *von der eigenen Bank* ‘з особливого банківського рахунку’ та Loc2 *an Ihre Adresse* ‘на Вашу адресу’. У реченні (6) актант на

позначення попереднього місця знаходження Loc1 розуміється як 'рахунок відправника', у даному випадку це рахунок Sub-особа (множ.) *wir* 'ми', тобто репрезентовано імпліцитно LocØImp, а кінцеве місце знаходження Loc2 *an Ihre Adresse* 'на Вашу адресу' є обов'язковим. Речення (6) описано ФТ "Sub-особа дією Vcause каузує Ob-предмет змінити попереднє місце знаходження Loc1ØImp і бути у місці Loc2".

Вивчення семантики локативних ПКД виявило наявність дейктичних елементів на позначення просторових відношень між учасниками локативної КС. Лінгвісти визначають дейк西斯 як спосіб референції, при якому вказівні елементи мови відсилають до реальних об'єктів і ситуацій, які мають безпосереднє відношення до учасників комунікації, часу або місця знаходження [1; 7; 13; 18]. Просторовий дейк西斯 вказує на місцезнаходження об'єкта стосовно умовної точки, у ролі якої може виступати особа або предмет, наприклад: (7) *Ich holte die Zeitungspakete von draußen herein und packte sie aus.* (Böll 1985, s. 58). "Я заніс жмут газет ззовні усередину та розпакував". Значення ПКД *hereinholen* \approx *von dort draußen hierher nach drinnen holen* 'нести ззовні всередину' припускає наявність двох валентностей: Loc1 та Loc2, причому префікс *ein-* вказує на рух всередину, а префікс *her-* вказує на напрямок руху до кінцевого місця розташування Loc2 стосовно умовного суб'єкту-орієнтиру *Ich* 'я', тобто кінцеве місце знаходження Ob-предмет *Zeitungspakete* 'жмут газет' співпадає з позицією суб'єкта мовлення. Локативна ситуація речення (7) з ФТ "Sub-особа дією Vcause каузує Ob-предмет змінити попереднє місце знаходження Loc1 і бути у кінцевому місці Loc2 стосовно певного орієнтиру" представлена наступними актантами: Sub-особа *Ich* 'я' виконує дію Vcause *holen* 'нести' і тим самим переміщає Ob-предмет *Zeitungspakete* 'жмут газет' із попереднього місця знаходження Loc1 *von draußen* 'ззовні' усередину в напрямку до кінцевого місця Loc2, де знаходиться суб'єкт-орієнтир *Ich* 'я', що виражено дейктичним префіксом *her-* (який позначає рух у напрямку до суб'єкта мовлення) похідного КД *hereinholen* 'занести усередину'. Речення (6) представлено моделю Sub-особа-Vcause-Ob-предмет- Loc1- Loc2ØDeik.

Таким чином, у роботі виявлено 6 можливостей репрезентації ПКД семантичних валентностей для позиції Loc (див. таблицю).

3. Семантичні групи і підгрупи локативних ПКД. Локативні ПКД виражають дію, яка не тільки переходить на об'єкт, але й примушує останній перебувати у місці Loc, що відображено у ФТ "Sub дією V cause каузує Ob перебувати у місці Loc". Наведена ФТ локативної КС лише загалом фіксує семантичні ролі учасників ситуації (Sub, Ob, Loc) та дію КД, яка направлена на зміну місця знаходження Ob. У межах локативної КС виділено дві групи: 1) ПКД із значенням "каузувати бути у визначеному місці"; 2) ПКД із значенням "каузувати залишити вихідне місце знаходження й бути у невизначеному місці" (див. таблицю). Конкретна семантика дієслівних префіксів (локативна, ступінь інтенсивності, повноти дії та ін.) поширює коло семантичних груп ПКД у порівнянні з непохідними КД.

Таблиця 1.

Способи вираження локативного актанта у межах каузативної конструкції

Способи вираження локативного актанта	Групи локативних ПКД з ФТ			
	"Sub каузує Ob бути у місці Loc"		"Sub каузує Ob залишити місце Loc1 й бути у місці Loc2"	
	німецька	українська	німецька	українська
Loc1	25 (3,7%)	38 (3,3%)		
Loc1ØAx	4 (0,6%)	9 (0,8%)		
Loc2	179 (26,5%)	494 (43,4%)		
Loc2ØInc	38 (5,6%)	51 (4,5%)		
Loc2ØEx	75 (11,1%)	78 (6,9%)		
Loc1, Loc2			86 (12,7%)	166 (14,6%)

Loc1, Loc2ØEx			78 (11,5%)	123 (10,8%)
Loc1, Loc2ØAx			16 (2,4%)	38 (3,3%)
Loc1, Loc2 ØDeik			25 (3,7%)	-
Loc1 ØImp, Loc2			5 (0,7%)	3 (0,3%)
Loc1 ØDeik, Loc2			56 (8,3%)	-
Loc1ØEx, Loc2			89 (13,2%)	137 (12,1%)

3. Висновки.

3.1. Семантичний аналіз локативних ПКД виявив 6 типів репрезентації локативного актанта: 1) реалізація вихідного місця знаходження Loc1 та кінцевого місця знаходження Loc2 окремими лексемами; 2) опущення LocØEx, який ідентифікується в рамках контексту; 3) еліпсис LocØAx із загальним значенням ; 4) інкорпорація LocØInc, який міститься у лексичному значенні ПКД, утвореного від мотивуючого іменника; 5) імпліцитне вираження LocØImp; 6) дейксис LocØDeik відмічено лише у німецькій мові у ПКД із префіксами *her-*, *hin-*.

3.2. У німецькій мові відмічено реалізацію 12 комбінацій вираження локативних актантів (див. таблицю). В українській мові відсутній тип репрезентації LocØDeik, до якого в німецькій мові належать ПКД із компонентами *her-*, *hin-*.

3.2. Отримані дані свідчать про взаємозв'язок між семантичною групою ПКД та способом вираження локативного актанту:

3.2.1. Реалізація локативного актанта притаманна групі ПКД із значенням “каузувати бути у місці” в обох мовах дослідження (див. таблицю). Поряд із експліцитним вираженням локативного актанта у даній групі ПКД у мовах дослідження відмічено також його еліпсис: 1) опущення локативного актанту, який ідентифікується в рамках контексту; 2) еліпсис локативного актанту із загальним значенням; 3) інкорпорація локативного актанта (див. таблицю).

3.2.2. Група ПКД із значенням “каузувати залишити вихідне місце знаходження й бути у кінцевому місці розташування” припускає два локативних актанта: Loc1, який позначає вихідне місце знаходження, та Loc2 – кінцеве місце розташування. Повна реалізація двох локативних актантів у мовах дослідження не є поширеною (див. таблицю). Натомість еліпсис одного із локативних актантів характеризується високою продуктивністю та сьома комбінаціями способів його вираження (див. таблицю). Так, у мовах дослідження актант на позначення вихідного місця знаходження Loc1 має 3 типи вираження: 1) експліцитне та 2) імпліцитне; 3) еліпсис (див. таблицю). У німецькій мові, на відміну від української, має місце четвертий тип – дейктичне вираження вихідного місця знаходження Loc1ØDeik. Що стосується кінцевого місця розташування Loc2, то існує три варіанти його репрезентації, спільні для мов дослідження: 1) обов'язкова реалізація; 2) опущення локативного актанту, який ідентифікується в рамках контексту; 3) еліпсис локативного актанту із загальним значенням. На матеріалі дослідження виявлено, що у німецькій мові, на відміну від української, існують ще два способи репрезентації локативного актанту на позначення кінцевого місця Loc2 – імпліцитне та дейктичне вираження.

Подальші перспективи дослідження полягають у зіставному аналізі семантико-синтаксичної відповідності реалізації актантів ПКД інших лексико-семантичних груп у німецькій та українській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Избранные труды. Т.П. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Школа “языки русской культуры”, 1995. – 234 с.
2. Арутюнова А.Р. Лексические и семантические классы глаголов в немецком языке: автореф. дис. на соиск. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / А.Р. Арутюнова. – М., 1988. – 22 с.
3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І.Вихованець, К.Городенська. – К.: Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 398 с.
4. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985.– 360 с.
5. Зубрицький Л. Каузативні дієслова як прототип транзитивних / Л. Зубрицький. // Іноземна філологія. Український науковий збірник. – Вип. 115. – Львів, 2005. – С. 37-44.
6. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові / Н.Л. Іваницька. – К.: Вища школа, 1986. – 167 с.

7. Кибардина С.М. Валентность немецкого глагола: автореф. дис. на соиск. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / С.М. Кибардина. – Л., 1988. – 33 с.
8. Леута О.І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова / О.І. Леута. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 404 с.
9. Мирончук М.В. Семантика дієслів розташування в англійській, німецькій та українській мовах: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / М.В. Мирончук – Донецьк, 2006. – 20 с.
10. Недеялков В.П., Сильницький Г.Г. Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив / В.П.Недеялков, Г.Г. Сильницький. – Л.: Наука, 1969. – 311 с.
11. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. – М.: Языки славянской к-ры, 2004. – 607 с.
12. Усатенко Т. П. Дієслова переміщення сучасної української літературної мови: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Т.П.Усатенко. – Л., 1970. – 16 с.
13. Ehrlich V. Hier und Jetzt: Studien zur lokalen und temporalen Deixis im Deutschen / V. Ehrlich. – Tübingen: Niemeyer, 1992. – 132 s.
14. Helbig G. Theoretische und praktische Aspekte eines Valenzmodelle / G. Helbig. – Halle (Saale), 1971. – 278 s.
15. Kaliuščenko V.D. Deutsche denominalen Verben / V.D. Kaliuščenko // Studien zur deutschen Grammatik. – Tübingen: Narr. – 1988. – Bd. 30. – 180 s.
16. Kulikov L.I., Nedjalkov V.P. Questionnaire zur Kausativierung / L.I. Kulikov, V.P. Nedjalkov// Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – Berlin: Akademie-Verlag, 1992. – S. 137-149.
17. Persson I. Die kausative Struktur aus semantischer und pragmatischer Sicht / I. Persson // Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium. – Lund: LiberLärmedel, 1979. – 167 s.
18. Rauh G. Tempora als deiktische Kategorien / G. Rauh // Indogermanische Forschungen. – 1984. – S. 1-25.
19. Wunderlich D. Über die Argumente des Verbs / D. Wunderlich // Linguistische Berichte 97. – 1985. – S. 183-227.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Ступак – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської філології Донецького національного університету.

Наукові інтереси: зіставне вивчення мовних одиниць.

СТРУКТУРНІ ТИПИ ПОРІВНЯЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (на матеріалі англійської, німецької та української мов)

Людмила ЛИСЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються порівняльні фразеологічні одиниці сучасної англійської, німецької та української мови. Аналіз фразеологічних одиниць спрямований на виявлення структурно-граматичного паралелізму та розходжень у цих мовах.

The paper focuses on the comparative phraseological units of modern English, German and Ukrainian languages. The analysis of phraseological units is directed on the exposure of structurally grammatical parallelism and divergences in these languages.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується різноманітністю досліджень у сфері фразеології. Викликають особливий інтерес при цьому проблеми її ідеографічного (М.Ф. Алефіренко, А.О. Івченко, Ю.В. Солодуб, В.М. Телія та ін. [1; 8; 17]) та когнітивно-ономасіологічного аспектів (Ю.Д. Апресян, О.О. Селіванова, М.І. Толстой ін.). Актуальним залишається структурно-семантичний аналіз фразеологізмів. Так, в українській і російській мовах цьому питанню присвячені праці А.О. Івченко, В.І. Коваль, О.П. Левченко, Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченка та ін. [1; 9; 12; 18]. У германських мовах – англійській і німецькій – цю проблему розглядали Х.Бургер, А.Маккай, Б.І. Лабінська, Н.Г. Лисецька, Л.Сміт, В.Фляйшер, К.Фьольдес [10: 20–24]. Незважаючи на велику кількість праць із фразеології, не вирішеним залишається коло питань, пов'язаних із цією сферою лінгвістичних досліджень. Таким чином, актуальність нашої роботи зумовлена відсутністю праць, виконаних на основі контрастивного аналізу споріднених мов, зокрема англійської та німецької, та неспорідненої з ними – української.

Мета статті полягає у структурній характеристиці порівняльних фразеологізмів в англійській, німецькій і українській мовах. Об'єктом дослідження є порівняльні фразеологічні одиниці (далі – ФО) названих мов. Предмет дослідження становлять структурні особливості фразеологізмів англійської, німецької й української мов у порівняльному аспекті.

При відборі матеріалу дослідження нами встановлено критерії віднесення ФО до порівняльних. В аспекті фразеології це питання постає особливо гостро, адже в сучасному мовознавстві досі немає одностайної думки щодо розуміння багатьох теоретичних положень, зокрема ознак фразеологізмів і принципів їх систематизації та співвіднесеності до частин

мови. Фразеологізми у науковій літературі мають різні дефініції: вислови (рос. *речения* за М.В. Ломоносовим), ідіоми, ідіоматизми, фраземи, фразеологічні звороти, фразеологічні сполуки, крилаті вислови. Погляди науковців щодо сутності фразеологізму різняться. Так, наприклад, В.В. Виноградов, Л.П. Сміт, М.М. Шанський відносять сюди стійкі сполуки; О.І. Смирницький і Н.М.Амосова – лише певні групи [17; 2]. Підкреслюючи відмінність ФО у семантиці та синтаксичній структурі від прислів'їв і крилатих висловів, В.В. Виноградов не включав останніх до поняття ФО [5: 7]. Інший підхід простежується у Г.Айнеке, який включає до фразеологізмів навіть гасла, заклики, паролі, завуальовані форми та ін. [21].

У роботі дотримуємося широкого розуміння фразеології, яке поділяли О.М. Бабкін, О.І. Молотков, а також В.І. Коваль, В.М. Телія, Г.Айнеке, Л.Г. Скрипник, О.В. Кунін, О.С. Єфімов, Ю.М. Лебеденко та ін. [3; 7; 10; 12].

У працях англійських, американських і німецьких лінгвістів вживається термін "ідіома" на позначення ФО, одним із перших дослідників яких був Л.П.Сміт. Продемонструвавши багатство і різноманітність англійської фразеології, він згрупував ідіоми за різними критеріями, що перешкодило створенню певної класифікації, оскільки то ті, то інші ФО залишалися поза нею [13]. У визначених У.Боллом типах ідіом помітна відсутність відповідності загальній концепції ідіоми, в той час як у А.Маккая визначення семантики ідіом і віднесення їх до певного класу має відбуватися на рівні текстового аналізу [15]. Варто відзначити, що чітких меж сфери дослідження ФО іноземні науковці не встановили; радянські дослідники, навпаки, розробили навіть методику аналізу ФО. Фразеологізми системно описані саме у працях російських і українських лінгвістів, що враховувалося при проведенні аналізу порівняльних ФО.

Порівняльні фразеологізми – це структурно-семантичні утворення, яким притаманні властивості вільноорганізованих словосполучень і речень, але водночас також стабільність синтаксичної структури та лексичного наповнення. Такі фразеологічні одиниці функціонально спрямовані на пізнання об'єктивного світу за допомогою зіставлення предметів/явищ/процесів та є внутрішньо-організованою системою поняттєвих, емоційних, фоносемантичних структур, взаємодія яких сприяє творенню фразеологічної картини світу.

Порівняльні ФО яскраво відображають національно-культурну специфіку образної системи та реалій мови. Це утворюється завдяки наявності у їх складі лексем, що зберігають закодовану лінгвокраїнознавчу інформацію, необхідну для пояснення загального значення цих одиниць. Уже попередній огляд таких фразеологічних утворень показує широку розгалужену систему відношень між компонентами, від якої залежать їх різноманітні, наприклад компаративні значення. Тому актуальним є з'ясування системних і структурних зв'язків цих одиниць, що, у свою чергу, дасть можливість отримати повну картину таких зв'язків у фразеології в цілому.

Фразеологічні порівняння, які функціонально спрямовані на пізнання людиною предметів/явищ об'єктивного світу завдяки зіставленню їх спільних ознак [6]. Проблема дослідження компаративних фразеологізмів вичерпана недостатньою мірою. Дослідженню структурних, семантичних і стилістичних властивостей порівняльних ФО, а також їх функціонуванню в мовленні присвячено низку монографічних і дисертаційних розвідок в українській (М.Ф. Алефіренко, А.Ф. Марахова, Г.М. Доброльожа, А.М. Найда), англійській (Г.І. Ісіна, Р.М. Прохорова, А.В.Терент'єв) та німецькій (З.А. Божеєва, В.Є. Куленко, В.Я. Михайлов, К.І. Мізін, Н. Burger, W. Fleischer, K.-D. Pilz, O. Schade та ін.) мовах. Ці наукові розвідки були спрямовані головним чином на вивчення семантичних та дистрибутивно-контекстуальних зв'язків ФО, що мало суттєве значення для висвітлення питання стійкості порівнянь і вмотивованості їх компонентів. Але проблеми структурного представлення та структурної організації порівняльних фразеологізмів у процесі їх утворення, а також зіставлення такого типу структур в різних мовах залишилися поза увагою науковців, що й зумовили вибір теми нашого дослідження.

Запропонований нами зіставний аналіз фразеологічних одиниць в структурно-граматичному аспекті направлений на виявлення їх структурно-граматичного паралелізму та структурно-граматичних розходжень в англійській, німецькій, українській мовах (матеріал дібрано за [5]).

У плані вираження фразеологічні одиниці являють собою визначену структурно-граматичну побудову, яка сконструйована за моделями вільних словосполучень або речень. Загальновідомо, що фразеологізми за своєю структурою не відрізняються від звичайного словосполучення. Вони побудовані за моделями тих чи інших вільних синтаксичних конструкцій, які існують в мові.

Перш ніж робити аналіз компонентів, слід розглянути лінгвістичну сутність порівняння, що є головним елементом при вивченні фразеологізмів із загальним значенням порівняння. Порівняння в плані вираження – це зіставлення одного предмета з іншим, який має загальні риси з першим. Порівняння в плані вираження – це конструкція, яка складається з трьох елементів:

I-го елемента – назви предмета який порівнюється з другим предметом (предмет порівняння або порівняльне).

II-го елемента – назви предмета, з яким порівнюється перший предмет (порівняльна частина).

III-го елемента – назви ознаки якості, дії, на яку орієнтується порівняння (основа порівняння).

Засоби вираження порівняння співвідносні з різними рівнями мови: синтаксичним, морфологічним, лексичним. Порівняння виконує дві функції в мові: логіко-інтелектуальну, тобто є методом пізнання об'єктивної дійсності та експресивну, тобто сприяє образності мови. Під фразеологічною одиницею із загальним значенням порівняння мається на увазі стале словосполучення, яке складається з двох компонентів, які з'єднані в одне семантичне поле або ціле за допомогою порівняльних сполучників **as, like** – в англійській мові; **wie** та **als**, а також їх еквівалентів **als ob, als wenn, wie wenn** – в німецькій мові; як, мов, наче, неначе – в українській мові. Рідше порівняння може виражатися і без прийменників. Напр.: укр. *повзти змією*.

Аналіз компонентів фразеологічних одиниць із загальним значенням порівняння дозволяє глибше розглядати їх структурно-семантичні якості і встановлювати їх структурно-семантичні моделі.

В якості перших компонентів фразеологічних одиниць виступають слова різних лексико-граматичних розрядів, а саме: дієслова, прикметники, дієприкметники та іменники. Перший компонент може бути представленим і словосполученням. Залежно від лексико-граматичної приналежності перших компонентів всі фразеологічні одиниці із значенням порівняння діляться на такі розряди: 1) вербальні фразеологізми; 2) ад'єктивні фразеологізми; 3) дієприкметникові фразеологізми; 4) іменникові фразеологізми; 5) фразеологізми на зразок речення.

Найбільшу групу складають вербальні фразеологічні одиниці із значенням порівняння. Слід зазначити, що найвиразніше ця група представлена в німецькій та українській мовах. В німецькій мові вона складає 31% від загальної кількості фразеологізмів (240), в українській мові дієслівні фразеологізми складають 30% від загальної кількості фразеологізмів (250). Найменше вербальних фразеологізмів в англійській мові. їх кількість складає 20% від загальної кількості (265).

Вербальною слід вважати фразеологічні одиниці, які функціонально співвіднесені з дієсловом, тобто дієслово являється головним компонентом. Зв'язок між головним та залежним компонентами підрядних фразеологічних одиниць об'єктшній. Якщо говорити про фразеологізми із загальним значенням порівняння, то в якості порівняльного компонента виступають **like (as)** в англійській мові, **як, мов, наче** в українській мові та **wie (als)** в німецькій мові.

Напр.:

swim like a duck – як риба в воді
 leak like a sieve – текти, як діряве решето
 speak like a book – говорити, як по-написаному
 spend money like water – розтринькувати гроші
 schlafen wie ein Blamter – спати як убитий
 laufen wie ein Bürstenbinder – мчати, як очманілий

kleben wie Pech – липнути як реп'ях
 arbeiten wie ein Dachs – працювати як віл
 жити, як бобер в салі
 вертить язиком, як корова хвостом
 летить, як стріла
 остогиднути, як собаці редька

У семантичному відношенні перші компоненти вербальних фразеологізмів можуть виражати

дію:

laufen/rennen wie ein Bürstenbinder,
 носиться, мов дурень з писаною торбою
 shake like a leaf

говоріння:

schwätzen wie eine Elster
 говорити як по написаному
 speak like a book

фізичний стан:

schlafen wie ein Bär
 спить як убитий
 sleep like a log

стан:

dastehen wie ein lackierte Affe
 стоїть як вкопаний
 flow like a river

трудоий процес:

arbeiten wie ein Pferd
 працювати як віл
 work like a horse

Так як перший компонент вербальних фразеологізмів із значенням порівняння можна позначити літерою V, то їхня структурно-синтаксична модель буде мати такий вигляд: V wie / like / як X, (де X – порівнювальна частина звороту).

Отже, в українській та німецькій мовах цей клас представлений найширше на відміну від англійської мови.

Другу за кількістю групу складають ад'єктивні фразеологічні одиниці. Ад'єктивними слід вважати фразеологічні одиниці, які функціонально співвідносяться з прикметниками, тобто головним компонентом яких являється прикметник, а в якості залежного – іменник. Найбільш повно цей клас представлений в англійській мові і складає 45% від загальної кількості фразеологізмів. В німецькій мові цей клас представлений не так широко і становить 18% від загальної кількості. В українській мові кількість фразеологізмів цього класу становить 8%.

Напр.: smooth as glass – чистий, як скельце
 sweet as honey – солодкий, як мед
 gentle as a lamb – покірний як ягня
 as dumb as a fish – німий як риба
 free as a bird – вільний як птах
 keusch wie eine Lilie – чиста як лілія
 dumm wie Bohnenstroh – тупий як тетеря
 schwarz wie die Nacht – чорний як смола
 alt wie ein Rabe – старий як світ
 блідий як смерть
 злий як собака
 мокрий як хлющ
 німий як риба

У семантичному відношенні перші компоненти – прикметники – можна поділити на:

1. Прикметники, які характеризують колір:

as black as midnight
 as green as grass

gelb wie ein Eidotter
 weiß wie Schnee

червоний як рак
 блідий як смерть

2. Прикметники, які характеризують внутрішні властивості і якості живих істот:

busy as a bee

kühn wie Adler

happy as a lark
quite as a mouse

weich wie Butter
dumm wie Bohnenstroh

злий як собака
мокрий як хлющ
німий як риба

3. Прикметники, які характеризують зовнішність живих істот:

as fat as butter
as thin as loath

schlank wie eine Tanne
steif wie ein Bessen

струнка як тополя
гарна як яблуко

Слід зазначити, що іноді в якості залежних компонентів можуть виступати власні імена.

Напр.:

as patient as Job
as proud as Lucifer
as pleased as Punch

fresch wie ein Oskar
ran wie Blucher
alt wie Methusalem

худий як Кошій Безсмертний
багатий як Крез

Слід також зазначити, що фразеологічні одиниці із загальними значеннями порівняння допускають взаємозамінюваність як головного так і залежного компонентів. Особливо поширене це явище в англійській мові.

Напр.: as changeable as the moon / a weathercock;
close as an oyster / wax;
true as a flint / steel;
cheerful / merry as a cricket / a lark, a larry, a sand boy;
as black as ink / crow, raven, sloe, coal, ebony, jet;
eigensinnig wie ein Kutschkasten / Panzer;
здоровий як бик / дуб;
гарна / вродлива як яблучко;
червоний як рак / мак

Такі англійські порівняльні фразеологічні одиниці займають перше місце в цій групі завдяки розвинутій системі взаємозамін. Наступна третя група малочисельна.

Діеприкметникові фразеологічні одиниці найбільш представлені в німецькій мові і складають 4% від загальної кількості фразеологізмів із значенням порівняння. В англійській мові цей показник становить 2%, в українській мові ця модель представлена нечисельно.

Напр.:

dastehen wie ein begossener Pudel;
aussehen wie das blühende Leben;
висушений як таранька;
pleased as Punch;

Як і в ад'єктивних, в фразеологічних одиницях цього типу їх перші компоненти характеризують внутрішні та зовнішні якості живих істот. Напр.:

aufgedonnert wie ein Pfau;
gerührt wie Apfelmus;

Партиципiальні фразеологізми мають таку структурно-синтаксичну модель:

Pt wie / as / як X

Наступна група фразеологізмів є більш чисельна. Субстантивні фразеологічні одиниці – це іменники, які позначають людину, частини тіла, конкретні предмети, а також абстрактні поняття.

Цей клас найбільш представлений в українській мові і становить 29% від загальної кількості фразеологізмів із значенням порівняння. Напр.: *голова як решето; язик як лопата; голова мов макітра; як сорока на кілку*. В німецькій мові кількість фразеологізмів становить 16% від загальної кількості. Напр.: *ein Kerl wie ein Baum; Gesicht wie Pfannkuchen; ein Himmel wie ein Sack; ein Gefühl wie Weihnachten*. Найменше представлений цей клас в англійській

мові. Кількість субстантивних фразеологізмів становить 3% від загальної кількості. Напр.: *a constitution like a horse; like a house on fire; a mind like a steel trap*.

Субстантивні фразеологізми мають наступну модель: S wie / as / як X

Останню також багаточисельну групу складають фразеологізми на зразок речення. В трьох порівнювальних мовах існує велика кількість фразеологічних одиниць, які по своїй структурі співвідносяться з реченням. До цієї групи відносять прислів'я, приказки крилаті вирази, тощо.

На думку Н.Н. Амосова, прислів'я і приказки є притчами-мініатюрами, особливостями яких є функціонування у синтаксично замкнутому вигляді, вони виконують функцію комунікації, а не номінації, цілісне значення їм не властиве, в систему мови вони не входять. Це автономні самовичерпні і за структурою і за змістом речення.

Як і фразеологічні сполучення, прислів'я, приказки мають план вираження і план змісту – означуване та означуюче, тобто вони є двосторонніми знаками мови.

Безумовно, прислів'я і приказки мають фігуративний характер і вказують на зв'язок, що лежить в основі образів.

Речення завжди ситуативно прив'язані, несуть інформацію про конкретні явища і не допускають синонімічної зміни на зразок знаків-фразеологізмів, виконують комунікативну функцію. Такі судження наводили М.Ф. Алефіренко та Я.А. Баран [1; 3]. В багатьох прислів'ях, в тій чи іншій формі, розкривається концепт порівняння. У прислів'ях відображено досвід не лише багатьох народів. Тому це також цікавий матеріал для лінгвокраїнознавчих досліджень.

Слід зазначити, що кількість фразеологізмів із структурою речення в порівнювальних мовах приблизно однакова і становить: в англійській мові – 30%, в німецькій мові – 31%, в українській мові – 32% від загальної кількості фразеологізмів.

Наступна таблиця дасть відповідь на питання щодо аналізу компонентів.

Таблиця 1

Група фразеологізмів із значенням порівняння	Відносна кількість ФО, %		
	Англ. мова	Нім. мова	Укр. мова
1. дієслівні	20	31	30
2. ад'єктивні	45	18	8
3. дієприкметникові	2	4	1
4. іменникові	3	16	29
5. прислів'я, приказки	30	31	32

Дані таблиці свідчать про більшу структурну подібність фразеологізмів української та німецької мов. Відзначається перевага дієслівних ФО, а також достатня питома вага іменникових.

Ад'єктивні фразеологічні одиниці найбільш представлені в англійській мові. Це відбувається завдяки високому рівню синонімії та паралельних конструкцій, представлених в англійському мовленні.

Таким чином, порівняльні ФО мають широкую розгалужену систему відношень, від якої залежать їх різноманітні значення. З'ясування системних і структурних зв'язків цих одиниць дає можливість отримати повну картину таких зв'язків у фразеології в цілому. Аналізовані фразеологізми яскраво відображають національно-культурну специфіку образної системи та реалій зіставлюваних мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефіренко Н.Ф. Фразеологическое значение в системе семантических единиц других уровней языка // Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. – Кишинев: Штиница, 1982. – С. 176 – 180.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л., 1963. – 186 с.
3. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів: Вища шк., 1980. – 155 с.
4. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избр. труды. – М.: Наука, 1986. – 342 с.
5. Електронний словник порівнянь. – Ел.ресурс: <<http://www.mova.info/Page2.aspx?11=64>>
6. Івченко А.О. Фразеологія українських народних говорів: ономасіологічний, ареальний, етимологічний аспекти : Автореф. дис. ... д-ра філол. наук (10.02.04) / НАН України. – К., 2000. – 36 с.

7. Коваль В.И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение. – Гомель: Гомельск. ун-т им. Ф.Скорины, 1998. – 213 с.
8. Кунин А.В. Некоторые вопросы английской фразеологии // Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – С. 1433 – 1455.
9. Лабінська Б.І. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини : Автореф. дис. ... канд. філол. наук (10.02.04) / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2004. – 20 с.
10. Лебеденко Ю.М. Фразеосемантична група з компонентом „хата” в українській мові: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 2006. – 22 с.
11. Левченко О.П. Безеквівалентна російська і українська фразеологія: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01, 10.02.02 / Львів. держ. ун-т ім. І.Франка. – К., 1995. – 23 с.
12. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.
13. Смит Л.П. Фразеологія англійського мови. – М.: Дрофа, 1998. – 158 с.
14. Телия В.Н. Что такое фразеология. – М.: Наука, 1966. – 93 с.
15. Makkai Adam. Idiom Structure in English. – The Hague: Mouton de Gruyter, 1972. – 207 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Лисенко – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: компаративна фразеологія, лінгвокультурологія.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З БРИТАНСЬКИМ ЕТНОКУЛЬТУРНИМ СЕМАНТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В ЯКОСТІ ЕВФЕМІСТИЧНИХ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ

Ольга НАГОРНА (Хмельницький, Україна)

У статті розглянуто приклади функціонування фразеологізмів з британським етнокультурним семантичним компонентом в якості евфемістичних перейменувань та виявлено обов'язкову передумову їх успішного застосування у мовній діяльності.

The examples of functioning of phraseological units with the British ethnocultural semantic component in the quality of euphemistic renamings are investigated in the paper. The obligatory pre-condition of their successful application in the speech activity is discovered.

Актуальність вивчення евфемії визначається тим, що в останні десятиліття використання евфемізмів в різних жанрах характеризується особливою інтенсивністю, вони набувають широкого поширення в суспільно значимих сферах мовної діяльності.

В різний час вивченням евфемізмів займалися такі вітчизняні і зарубіжні учені, як Г.П. Грайс, Б.О. Ларін, Г.Пауль, Л.В. Щерба тощо. На сучасному етапі проблеми евфемії розглядаються в роботах Ж.Ж. Варбот, В.Б. Великороди, С.М. Григораш, Т.А. Ковальової, Л.П. Крисіна, О.І. Манютіної, А.М. Прудивус та ін.

Незважаючи на різноманіття аспектів, в яких вивчається евфемія, чимало питань зберігають дискусійний характер, наприклад, не розроблені надійні критерії виділення фразеологічного евфемізма, відсутня його загальноприйнята дефініція тощо.

Огляд теоретичного і практичного матеріалу дозволяє зробити висновки про основні функції евфемізмів. Відтак, евфемізми можуть використовуватись:

- для заміщення прямих назв предметів та явищ, що “лякають”;
- при небажанні прямо називати щось неприємне;
- для позначення чогось непристойного, невідповідного існуючому етикету;
- при небажанні образити співрозмовника;
- для викривлення чи маскуванню істинної суті явища [3: 30; 4: 11].

Слід зазначити, що в основі нового найменування повинна лежати ознака, яка досі не була використана, при цьому адресат має бути в змозі співвіднести сенс прямого і непрямого найменувань [4: 11].

Серед загальноживаних евфемізмів спостерігається велика кількість одиниць, утворених способом фразеологізації. У фразеологічних евфемізмах відображається подвійна інтенція мовця: позначення об'єктів дійсності й вираження ставлення до них за допомогою виразних мовних засобів (відображається у фразеологізації) та субституція номінацій, що асоціюються з негативним денотатом (відображається в евфемізації) [1: 19].

Отже, на відміну від евфемізмів-одиничних слів, фразеологічні евфемізми мають додаткові конотації, повніше відбивають культурно-соціальний сенс нової назви, є

складнішим віддзеркаленням громадської оцінки явища, яскравіше відбивають стилістичну і жанрову приналежність назви.

Фразеологізми (ФО) з британським етнокультурним семантичним компонентом (ЕКСК) особливо успішно функціонують в якості евфемістичних перейменувань, оскільки їх значення відбиває притаманний британцям спосіб мовного членування світу й особливості їх лінгвокреативного мислення. Переломлюючи світ крізь призму свідомості члена британської етнокультурної спільноти, ці одиниці беруть участь у формуванні етноспецифічної картини світу.

Повне розуміння значення етномаркованого фразеологізму британського походження та адекватного його використання в якості евфемістичного перейменування потребує залучення знання щодо джерела виникнення етноспецифічного образу, що перебуває у його підґрунті. Відтак, не тільки етнокультурні маркери, але й інтерпретація розумових сутностей глибинного рівня, зокрема культурних еталонів, етнічних стереотипів та національних символів; народних звичаїв і традицій, легенд та повір'їв; прецедентних ситуацій та текстів; особливостей мовної форми, що беруть участь у формуванні значення фразеологізмів із британським етнокультурним семантичним компонентом, підказують адресату, який елемент реальної дійсності називається, яка груба, непристойна, з неприємним емоціональним забарвленням назва заміщується на коректну, на ту, яка відповідає встановленим правилам та нормам.

Так, наприклад, значення фразеологізму *as queer as Dick's hatband*, що є евфемістичним найменуванням чоловічого гомосексуалізму, пов'язане з прецедентною ситуацією: безплідний нащадок Олівера Кромвеля, Ричард (*Richard*, демінутив *Dick*), не успадкував корони, хоча його славетний батько фактично був королем Англії у середині XVII ст. Іншими словами, корона опинилася для Ричарда “невідповідним” (*queer*) головним убором. Проте слово *queer* ще має значення “гомосексуаліст”, яке також актуалізується у цьому вислові. Зазначимо, що існують й інші пояснення мотивації цього фразеологізму, але саме наявність гри слів як прояву британського почуття гумору є свідченням на користь наведеного тлумачення [7: 104].

“He is queer”, William said, “queer as Dick's hatband” [5].

ФО *to break one's shins against Covent Garden rails* (заразитися венеричною хворобою) містить у своєму складі топонім *Covent Garden*, що називає соціально неблагополучний район Лондона, де під час виникнення цього фразеологізма процвітала проституція. Володіючи цим знанням, носій англійської мови має можливість інференційним шляхом встановити дійсну причину позначуваного цим фразеологізмом захворювання, незважаючи на те, що до складу ФО уходить номінація, що вказують на вигадане захворювання, а саме, дієслівна група *to break one's shins* (досл. зламати голені) [7: 88].

He broke his shins against Covent Garden rails [5].

ФО з ЕКСК в якості евфемістичних перейменувань, услід за Т.А. Ковальновою, можна поділити на *побутові* та *соціальні* [2: 12].

Побутові фразеологічні евфемізми слугують для етикетного пом'якшення мовлення, приховання вульгарних назв. Такі ФО з ЕКСК описують життя людини в його інтимній, сімейній сфері, у сфері повсякденної діяльності.

Приміром, ФО *to spend a penny* є евфемізмом, що сьогодні застосовується на позначення задоволення відповідної фізіологічної потреби як чоловіками, так і жінками, хоча вихідна ситуація, в якій виник цей вираз, стосувалася виключно жінок, які мали сплачувати гроші за використання туалету.

In the other you might just as well try to go to sleep when your feet are cold or you want to spend a penny, or you're hungry for a special kind of food you haven't got [5].

ФО з ЕКСК в якості соціальних евфемістичних перейменувань слугують віддзеркаленням соціальних змін в соціумі і виникають в результаті змін суспільних оцінок, доречності певної назви, слугують засобом маніпуляції і маскування істинного смисла мовлення, є засобом прикрашання дійсності, пом'якшують опис негативних дій або подій [2:13].

Так, згідно словникової дефініції, ФО *below the salt* є евфемістичним найменуванням представників нижчого або середнього класу [8]. Наявність у цьому визначенні слів-ідентифікаторів *нижчий/середній* та *клас* свідчить про те, що ФО характеризує соціальний статус людини. Реконструкція змісту ФО потребує знання історичної ситуації середньовічної Англії, коли сіль була дорогим товаром, і тому лише представники вищих прошарків суспільства могли дозволити собі споживати цей продукт кожного дня. У середньовічній Англії дворянство сиділо за високим столом, у центрі якого була розміщена сіль. Прислуга розташовувалася за нижчими столами і, відповідно, не мала доступу до солі. Ці знання, що уходять до пресупозиції ФО *below the salt*, беруть участь у формуванні образу людини, яка через належність до нижчих прошарків суспільства, не має доступу до привілеїв.

Oliver was below the salt, as far as Sir Thomas was concerned, and Gwendolen had been placed next to Lord Beddington so that Sir Thomas did not have to look at her [5].

Розглянемо детальніше приклади англійських ФО з автентичним ЕКСК, які фіксують один із негативних фізичних станів індивіда, зокрема сп'яніння. Цей фізичний стан людини, що отримує відбиття у багатьох ФО з британським ЕКСК, завжди пов'язаний з негативною оцінкою, а тому потребує евфемістичних характеристик. Наприклад, ФО *as drunk as a fiddler* (дуже п'яний) [6], *one over the eight* (п'яний) [7], *elephant's trunk* (п'яний) [там само], *five or seven* (п'яний) [там само], *to crook the elbow* (випивати) [там само], *to wet one's whistle* (випити) [там само], *get the hair of the dog that bit you* (похмелитися) [там само].

Some say you should drink the hair of the dog that bit you, giving you that hangover in the first place [5].

ФО *as drunk as a fiddler* (дуже п'яний) [6] утворена на основі стереотипних уявлень, пов'язаних із життям англійських вуличних скрипалів. Уважалося, що вуличні скрипалі завжди були раді будь-якій можливості грати (на ярмарках, палубах кораблів, поминаннях) і погоджувалися на найнижчу оплату своєї праці. Оплата, як правило, складалася із слів подяки і безкоштовних спиртних напоїв. Навіть якщо скрипаль отримував декілька пенсів за свою гру, вважалося, що вино, яке він міг випити під час веселощів, може компенсувати інші, неоплачені йому гроші.

You see, he come to the yard to work, after you'd begged him on, and he was drunk as a fiddler – not as ever I see a fiddler that way [5].

Розуміння значення ФО *one over the eight* потребує знання про давнє англійське повір'я, згідно з яким вважалося, що людина не сп'яніє, випивши лише 8 пінт пива. Шляхом умовиводу можна дійти висновку, що людина, яка випила більше за 8 пінт пива, перевищила цю норму, що спричинило її сп'яніння.

Galahad reappeared, with a glass containing a small amount of brandy. "Drink this," he said, "it'll give you a lift." "I fainted," she said, looking disgusted with herself. "I've never fainted before. Here, what's in the glass?" "Brandy," said Joe. "Mister, don't you try gettin' me one over the eight [5].

Наявність у словниковій дефініції ФО *to wet one's whistle* слова-ідентифікатора *winumi* свідчить про те, що фразеологічне значення цієї одиниці стосується фізичної дії. Для реконструкції повного змісту ФО необхідне знання про побутову реалію минувшини, зокрема про керамічні кубки, в обідку або в ручці яких був закріплений свисток. Коли постійним відвідувачам англійських пабів потрібно було поновити келих, вони використовували цей свисток. Це знання актуалізує у свідомості мовців образ людини, яка споживає алкогольні напої склянкою за склянкою.

I'll take another glass of the sherry wine, just to wet my whistle, as the vulgar saying is, before I begin [5].

Отже, англійські етномарковані ФО дуже вдало функціонують у якості евфемістичних перейменувань у різних сферах мовної діяльності завдяки етнокультурному семантичному складнику їх значення, що становить собою складне переплетення різномірної інформації. Розуміння цієї інформації, тобто знання джерела виникнення етноспецифічного образу, дозволяє адекватно застосовувати ФО з ЕКСК, уможливаючи не лише перейменовувати негативні об'єкти дійсності, але й справляти позитивне враження на співрозмовника.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / В. Б. Великорода. – Львів, 2008. – 19 с.
2. Ковалёва Т. А. Фразеологические эвфемизмы в современном английском языке : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Т. А. Ковалёва. – Москва, 2008. – 22 с.
3. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л. П. Крысин. // Русистика. – 1994. – № 1-2. – С. 28–49.
4. Прудывус А. Н. Эвфемизмы в современном немецком языке : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / А. Н. Прудывус. – Санкт-Петербург, 2006. – 17 с.
5. BNC: The British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corpus.byu.edu/bnc/>
6. Brewer's: Brewer's Dictionary of Phrase and Fable [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bartleby.com/81/>.
7. DE: A Dictionary of Euphemisms : How Not To Say What You Mean [compiled by R. W. Holder]. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 501 p.
8. MOPS: Meanings and Origins of Phrases, Sayings and Idioms [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.phrases.org.uk/meanings/index.html>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Нагорна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства Хмельницького університету управління та права.

Наукові інтереси: фразеологія англійської мови.

УНІВЕРСАЛЬНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНО СПЕЦИФІЧНЕ В ТЕКСТАХ ГУМОРИСТИЧНИХ СИТКОМІВ

Катерина БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті визначено спільне та відмінне в моделюванні фабули ситкомів "Little Britain", "Файна Юкрайна" та "Наша Раша"; з'ясовано специфіку вживання субстандартної лексики, виявлено універсальні та національнозумовлені об'єкти комічного.

The paper identifies sitcoms' plot designing common and divergent features on basis of "Little Britain", "Fayna Yukrayna" and "Nasha Rasha". It finds out substandard lexicon usage peculiarities, specifies universal and nationally determined comic objects.

Ситком (комедія *ситуацій*, від англ. *sitcom* – *situation comedy*) – це комедійний телевізійний серіал з постійними основними персонажами, які пов'язані спільною історією, місцем дії і, як правило, сюжетом, що має логічну розв'язку кожної серії (епізоду). У ситкомі наголошується на комічній стороні повсякденного життя, побутових проблемах та родинних справах [6]. **Об'єктом** нашого дослідження є типологічні засади та лінгвокультурні особливості дискурсу гумористичного ситкому як тексту, зосередженого на певних концептах, релевантних сміховій культурі. **Предмет** – екстралінгвальні та мовні засоби створення комічного в текстах ситкомів "Little Britain", "Файна Юкрайна" та "Наша Раша". **Матеріалом** дослідження є тексти культової комедії ситуацій "Little Britain" та її версій, адаптованих для Росії та України. Зважаючи на відсутність ґрунтовних теоретичних розвідок з проблеми перекладацької адаптації, вважаємо зазначені проблеми **актуальними**, а аналізовані тексти – релевантними. Попри невисоку художню цінність як вихідного, так і адаптованих текстів, сама якість адаптації не піддається сумніву, про що свідчать схвальні відгуки глядачів, переходу реплік персонажів до загального сленгу, як-от: *насяльника*, *секас* ("Наша Раша"), *багіня* ("Файна Юкрайна") тощо.

Згідно з лінгвокогнітивними теоріями В. Раскіна та С. Аттардо, комічне виникає внаслідок суміщення двох модусів – реального та нереального, двох асоціативних контекстів під час сприйняття комічних текстів, що виключають один одного, тобто у фреймових трансформаціях. За когнітивною теорією, комічне – властивість мовленнєвої поведінки людини, що відбиває специфіку його пізнання навколишнього світу. Вихідною точкою в цьому випадку є особливості відбиття людиною дійсності, її обробку та зберігання інформації, яка накопичується у свідомості як екзистенційний досвід. Універсальність когнітивних процесів зумовлює тотожність стратегій і тактик гумористичного дискурсу, а в проекції на матеріал дослідження – моделей епізодів гумористичних ситкомів, створених з урахуванням зазначених тактик [5; 7].

Перекладацька адаптація – "спосіб для створення відповідностей шляхом зміни ситуації, що описується з метою створення однакового впливу на рецептора (іншомовний отримувач тексту, перекладу)" [3: 12–13], отже, зважаючи на відмінність екзистенційного досвіду

представників різних лінгвокультур, фабули епізодів різнитимуться, відбиваючи власне національний колорит тієї чи іншої лінгвоспільноти, адже при зіткненні культур уявлення про смішне однієї нації “конфліктує” зі специфічними особливостями гумору іншої, які не є характерними для її колективної мовної свідомості [2: 16]. Ще одним аспектом, що безумовно має братися до уваги під час адаптації гумористичних ситкомів, є це власне мовні засоби, які залучаються задля створення комічного ефекту [8: 29]. Тут слід відзначити, що автори гумористичних телевізійних серіалів діють за законами риторики, згідно яким зі збільшенням аудиторії спрощується мова. Багатомільйонні аудиторії передбачають граничне спрощення, що межує з повною відсутністю думки [1: 11–12], тому й засоби створення комічного – це не витончені метафори, а набір найпримітивніших фонетичних або синтаксичних прийомів на кшталт копіювання акценту національних меншин (таджиків у ситкомі “Наша Раша”). На лексичному рівні найпоширенішим засобом створення комічного виступає лексичний субстандарт у всьому різноманітті: від езотеричного аргю Діда Відуна та професійного жаргону працівників ДАІ у “Файна Юкрайна” або субмови представників нетрадиційної сексуальної орієнтації (Деффіда Томаса в “Little Britain”) до табуйованої лексики на позначення частин людського тіла в “Little Britain” чи лайки, що вживається як вставні слова у комедії “Наша Раша”.

Отже, завданнями нашого дослідження є: аналіз моделей комедійних ситуацій у вихідному й адаптованих текстах, визначення спільного та відмінного в моделюванні фабули ситкомів; з’ясування специфіки вживання субстандартної лексики в текстах ситкомів “Little Britain”, “Файна Юкрайна” та “Наша Раша”; виявлення універсальних і національно-зумовлених об’єктів комічного – концептів гумористичного дискурсу.

Сучасний масовий сміх – це передусім відмова від культу розуму. Відмовляючись від інтелектуального, масова культура звертається переважно до матеріального. Ця “тілесність” культури пов’язана насамперед зі зміною аксіологічних акцентів суспільства, коли духовне поступається місцем матеріальному. Вихідне джерело комічного в мас-медіа – це тіло. Якщо в прадавній сміховій культурі фалічні та сексуальні образи несли певне сакральне навантаження, символізуючи плодючість, відродження, у сучасній культурі жодних додаткових змістів вони не містять. Це – не символи, їхня функція – безпосередній вплив на відповідні почуття. Більше того, саме тіло у світі мас-медіа – лише річ серед речей, яку можна вигідно продати (бодібілдинг, конкурси краси, еротика, карлики-потвори в гумористичних шоу). Матеріалізм масовості, по суті, дорівнює фетишизму – гумор у рекламі та фільмах сповідує ідеал користувача як об’єкта серед речей, уніфікованого “юзера”, створеного для задоволення інтересів бізнесу [4]. Значна кількість сюжетів проаналізованих ситкомів концентрується саме на фізичних характеристиках людини: специфіці підліткового віку та пов’язаних із цим комплексів на кшталт гіперсексуальності (епізоди зі Славіком і Дімоном у “Наша Раша”) або емоційної нестабільності (Вікі Поллард у “Little Britain”), нетрадиційній сексуальній орієнтації (стосунки Себастьяна Лава та прем’єр-міністра, життя “єдиного гея в містечку” Деффіда Томаса в “Little Britain”, Івана Дуліна та Міхаліча в “Наша Раша”, геїв-націоналістів Остапа й Олекси у “Файна Юкрайна”), фізичних вадах людини (епізоди з Луїсом Тоддом та Ендрю Піпкін, представниками спілки “Fat Fighters” та її керівником Марджорі Доуес, жінкою бальзаківського віку Лариси та інструктором із фітнесу Дениса у “Файна Юкрайна”). Підтвердженням значущості фізичних характеристик для гумористичного дискурсу є надлишкова вербалізація зазначеного фрагмента дійсності лексичними одиницями субстандарту. Так, у межах лексико-семантичної групи (ЛСГ) “**Назви тіла, організму, їх частин, продуктів життєдіяльності**” було зафіксовано наступні лексеми субстандарту: “*I was quite surprised, actually, because I had absolutely no idea he liked cock*”; “*Molly came in, she shook her broolly and said her pussy had got all wet in the rain*”, “*Короче, там один фраер – зелений, здоровий, вот с такими банками как засандалил одному. Клянусь, тот 65 оборотов сделал*”; “*Неси машинку, зараз я твої патли збрию*”. Надзвичайно розвинутим є ЛСГ “**Назви особи за статтю, а також за статтю і за віком**”: “*This is the home of schoolteacher Edward Grant who recently caused a stir by marrying one of his former pupils. Lucky bugger*”, ...Он настолько профессионален, что может одновременно обсуждать политику двойных стандартов и писать **тёлкам**

есемески”, “Мене сам Щербицький козою називав ...”. Корелює з вищезазначеним і аспект сексуальних стосунків осіб, який актуалізовано в лексико-семантичних угрупованнях **“Назви особи за наявністю в характері розпусності, джигунства, марнотратства, безпутства, пияцтва”**: “Go over and talk to them. No, I couldn't possibly walk over there. These **hot pants** give me terrible chafing”, **“Назви особи за станом здоров'я, захворюваннями, відхиленнями”**: “Синку, ти щось чув про педиків? Педиків? Кажуть, що вони є тільки у великих містах і то небагато”; “No, you are not a gay. I am the gay. You're just a bit **poofy**”; “- We've got a gay. We don't need another one.- Well, goodbye, then. Provincial **queens!**”; “It's late three and woolly **woofter** Daffyd Thomas is popping into his local newsagents”; “A scene, dear. A gay scene. **Cocks and frocks.**”, **“Назви процесів функціонування репродуктивної системи”**: “Think of all the **cock and bum fun** you could have had!”; **“Назви дій, що забезпечують репродукцію”**: “слышь, чувуха, как насчет **оттопыриться** у меня в номере?”; “та він же **порепав** всіх дівок в окрузі, а ти для нього так – для забави”; “у мене на цій фірмі є бонус – я **дрюкаю** секретарку шефа”.

Поширеним об'єктом висміювання в ситкоммах є інтелектуальні й інтелектуально-емоційні характеристики людини: (епізоди з недосвідченим Керолом Біром, дивакуватим Містером Менном у “Little Britain”, обмеженість, примітивним, але водночас агресивним Сергеем Юр'євичем Беляковим, хитрою, підступною та зажерливою Сніжаною Денісовною в “Наша Раша”, дивакуватими космонавтами Льюнею й Олесиком у “Файна Юкрайна”). Зазначені вади відбито і в субстандартних лексемах із відповідним значенням, як-от **“Назви особи за природженою чи набутою інтелектуальною або інтелектуально-емоційно-фізичною властивістю, якістю та їх виявом”**: “Mmm. This Chinese food is delicious. I look a **pillock**”; “Три **дебилонда** приехали на лохотроннице”; “Заходиш під любим паролем і підставляєш якогось **лоха** з відділу збуту”. Обмеженість, підступність, зажерливість або агресивність відбито переважно в дієсловах на позначення вказаних дій: “Слухай, мала, що ти мене **париш**? Чого ти видупилась? Я тут як пінгвін б'юся”; “Там якісь гопники **додовбались**, то ми трохи помахались з ними” (**“Назви дій, спрямованих на виклик антипатії, зневаги”**), “Ой, чого-то я **очкую**. По-моему так не жалко”; “Хватит **кипешевать** здесь” (**“Назви дій, спричинених емоційним станом”**). Іронічне ж ставлення до людини взагалі, акцентуація її вад і слабких місць є традиційною для сміхової культури, що підтверджує значна кількість номінацій ЛСГ **“Оцінні назви особи”**: “No but, yeah but, no, because of this whole other thing that Meredith says weren't a thing, so don't listen to her 'cause she's a **slag**”, “Julie wrote this thing on the wall about Lorraine being 100% **minger**”; “Ты к этой тёлке **подваливаешь**, начинаешь **грубить**, типа: “ты, **шмара**...”; **Лейтенант**, що ти **робиш**, ти що вообще уже **охрінів**, **барига**? Ти на номера подивися, **конь ти педальний**”, “Шуруй у футбол, **дебіл**, **чмо**, **упир**, **неудачник**”.

Звичайно, субстандартні одиниці традиційно використовуються й як засіб характеристики персонажів, як-от молодіжний-жаргон дівчини-підлітка Вікі Полард: “Don't listen to her! She's gone all **lezzie!**”; “No but, yeah but, no, because of this whole other thing that Meredith says weren't a thing, so don't listen to her 'cause she's a **slag**”; “Julie wrote this thing on the wall about Lorraine being 100% **minger**”; “Don't listen to Sheryl! She's a **scab!**” або кримінальні арготизми Жоріка Вартанова й оператора Рудіка: “... и тут такая ситуация нестандартная: волчара из леса – нааааа! Она ничего не думала, она **по-любому** была согласна на всё... И в один день **матушка** ей говорит: “**Короче**: я испекла пирожки, отнеси, **по ходу**, бабушке”. Втім переважна кількість субстандартних лексем проаналізованих ситкомів належать до загального сленгу і не вказують безпосередньо на соціальний статус персонажів.

Незважаючи на універсальність когнітивних механізмів комічного оригінальна версія позначена й національним колоритом, про що свідчить як назва стрічки, у якій іронічно обігрується назва країни, так і власне зачин: “Вони їдять на сніданок **вівсянку**, носять **шкарпетки різної довжини**, не полишають дому без **парасольки** і **вважають кішку власним винаходом**” (порівняймо з українським: “Є у світі країна, з якою не зрівняється жодна у світі. У нас хоч урожаї найменші, зате чорноземи найкращі; у нас люди хоч і за кордоном, але працювати; у нас курс гривні хоч і падає, зате стабільно у нас влада нічого не робить,

зате як гарно обіцяє; у нас бувають негаразди, але, як не крути, ми – Файна Юкрайна і хай йому грець!” або російським: “Мы живем в самой прекрасной стране на свете, и все остальные страны нам завидуют ... Это мы придумали не клеить обои за шкафом. Это мы строим города вокруг памятника Ленину. Это у нас на животе вместо кубиков – шарик. Это наши школьники наизусть знают песню “Владимирский централ”. Это наши проститутки занимаются сексом по любви, потому что пятьсот рублей – не деньги. Мы гордо называем свою страну Россия, а иностранцы завистливо говорят: “Russia!” Но все-таки она наша. Наша Russia!”). Як російська, так і українська версії мають відчутний національно-культурний характер, що зумовлює відмову від сюжетів, незрозумілих російському чи українському реципієнтам (типу епізодів з Едді Говардом, трансвеститом, який заперечує, що є чоловіком і вдягається в сукні вікторіанської епохи), і передбачає введення нових ситуацій, релевантних відповідній лінгвокультурі. Так, російська версія характеризується підвищеною увагою до національної теми (скетчі, присвячені гастарбайтерам Равшану та Джумшуду, епізоди “СевКав ТВ” з головними героями Жориком Вартановим та оператором Рудіком), яка є релевантною сміховій культурі взагалі, але зовсім не реалізується в оригінальній версії. Як українська, так і російська версія містять епізоди, об’єктом висміювання яких стають герої певного соціального статусу (у ситкомі “Наша Раша” це – мешканці елітного району Москви Рубльовка жебраки Сіфон і Борода, у комедії “Файна Юкрайна” – прибиральниці у Верховній Раді Анжела Петрівна й Ілона Давидівна). Дзеркалом політичного життя Росії й України є епізоди з російськими депутатами Юрієм Венедіктовичем Проніним і Віктором Харітоновичем Мамоновим та олігархом Борисом Ігнатійовичем і народним депутатом Альошею відповідно.

Що стосується власне лексичних засобів створення комічного, то, як свідчить проведене нами дослідження, фрагментами дійсності, найбільш лексикалізованими, а відтак концептуальними для дискурсу гумористичних ситкомів в усіх досліджуваних лінгвокультурах, є тіло й фізіологія людини, її інтелектуально-емоційна недосконалість, соціальна неадаптованість тощо. Відповідні лексико-семантичні угруповання є досить репрезентативними в текстах усіх проаналізованих ситкомів (див. Таб. 1).

Водночас, попри приблизно тотожну загальну кількість субстандартних лексем у британській, російській та українській версіях комедії (54, 46 та 56 лексем відповідно), за окремими ЛСГ показники значною мірою різняться, що свідчить про національну специфіку мови ситкомів. Як видно з таблиці, найбільшим угрупованням у текстах “Little Britain” є “Назви особи за фізичним, фізіологічним, психічним станом, властивістю, дією, за статтю, а також за статтю і віком” (12 лексем), що зумовлено значною кількістю лексем на позначення осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією. На наш погляд, причина – у відсутності сталих традицій обговорювання сексуальних стосунків на теренах колишнього Радянського Союзу. В українській версії найбільш лексикалізованим виявився фрагмент дійсності, пов’язаний з активною діяльністю (21 лексема), що, вірогідно, зумовлено гостросоціальним характером ситкому: розкриттям політичних тем, пародіюванням сучасного медійного продукту тощо. У російській версії ситкому через наявність жорсткої цензури політичні теми обговорюються опосередковано, а переважна кількість лексем зазначеного угруповання (17 субстандартних лексичних одиниць) вжито на позначення певних антисоціальних дій людини.

Дослідження текстів ситкомів як фрагмента гумористичного дискурсу є надзвичайно продуктивним, адже дозволяє виявити базові концепти, з’ясувати універсальні та специфічні риси в характері структурування його концептуального простору. Аналізовані тексти мають неабиякий потенціал з огляду на можливість виокремлення засобів реалізації комунікативного наміру дискурсу в різних лінгвокультурах, опису комунікативних стратегій та тактик спілкування комунікантів, спільного та відмінного в механізмах реалізації комунікативних стратегій, за допомогою яких здійснюється вплив на адресата.

Таблиця 1

Лексико-семантичні групи лексичного субстандарту в текстах ситкомів “Little Britain”, “Файна Юкрайна” та “Наша Раша”

лексико-семантична група	англійські субстандартні лексичні одиниці (СЛО)	російські субстандартні лексичні одиниці	українські субстандартні лексичні одиниці		
ЛСП	Назви тіла, організму, їх частин, продуктів життєдіяльності	8 СЛО - “Molly came in, she shook her broolly and said her pussy had got all wet in the rain.”	2 СЛО - “Короче, там один фраер – зелений, здоровий, вот с такими банками! ”	2 СЛО “Сказав: “Підеш к ментам – відріжж яйця. ”	
	Назви особи за фізичним, фізіологічним, психічним станом	12 СЛО “The Prime Minister is, like, this guy who's, like, in charge of, like, the whole country.”	7 СЛО “Да кому ты нужна тебя трогать? Ты еще малолетка. ”	7 СЛО - “Від тебе тільки у минулому році дві баби залетіло.”	
	Назви особи за інтелектуальною, інтелектуально-емоційно-фізичною властивістю	7 СЛО “Mmm. This Chinese food is delicious. I look a pillock. ”	4 СЛО “Ой ты, лошара , они ж уже почти в руках у нас были, лошпед , блин!”	3 СЛО “Я таких лохів п'ять лет по плацкартах катала.”	
	Назви живого	Назви особи за соціальним станом	1 СЛО “He is top banana. ”	1 СЛО “Аттракцион для олигархов: почувствуй себя бомжом на один день.”	5 СЛО “Я знаю тих чотирьох фіналістів – бомжі та алкоголіки.”
		Оцінні назви особи	4 СЛО “Don't listen to Sheryl! She's a scab! ”	4 СЛО “Ты к этой телке подваливаешь, начинаешь грубить, типа: “Ты, шмара... ”	10 СЛО “Це ти для них диктатор, а для мене – овца тупорила. ”
	Назви сукупності осіб, що належать до неспеціальних, непрофесійних сфер	1 СЛО “OK, gang. Now, for today's General Studies, I've invited someone.”		1 СЛО “Бо я знаю вашу тусовку програмістів.”	
	Назви продуктів діяльності людини	8 СЛО “Seeing as it's a special occasion, it'd be lovely to have a bottle of bubbly ”	2 СЛО “Он может вести передачу и тонированную “иестерку” одновременно.”	7 СЛО “Заходимо і вибираємо тобі саму круту золоту печатку. ”	

Назви абстрактних понять: явищ, ситуацій, подій	Назви емоційного стану людини;	4 СЛЮ “ <i>Sorry to keep you. Me hip's playing up again.</i> ”	4 СЛЮ “ <i>Дивись, щоб нам потом по губам не надавали. Отака чуйка у мене.</i> ”
	Назви властивостей особистості, її поведінки, вчинків	- <i>You remember Jason.</i> ”	
	Назви фізіологічного стану людини	1 СЛЮ “ <i>Think of all the cock and bum fun you could have had!</i> ”	
	Назви актів мовлення, спілкування	1 СЛЮ “ <i>Novelist, blah, blah, blah.</i> ”	
назви дій	Назви ситуацій, обставин	1 СЛЮ “ <i>People in Britain do all manner of things for kicks. Some lick stamps. Others sit on chairs.</i> ”	2 СЛЮ “ <i>Славик, чого-то по ходу левак тут. Все знают про этот кипеш.</i> ”
	Фізичне та фізіологічне функціонування людини		7 СЛЮ “ <i>У мене на роботі зараз така сантабарбара почалась!</i> ”
	Думка, почуття, воля, поведінка, контакти, людини	6 СЛЮ “ <i>That all seems fine. Just punch up the stuff about education reform.</i> ”	7 СЛЮ “ <i>Слухай, мала, що ти мене париши? Чого вилупилась?</i> ” 21 СЛЮ “ <i>Він хоть землю дерібанить чи не?</i> ”

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дмитриев А.В., Сычев А.А. Смех: социофилософский анализ / А.В. Дмитриев, А.А. Сычев – М.: Альфа-М, 2005. – 592 с.
2. Карасик А.В. Лингвокультурные характеристики английского юмора : Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 Волгоград, 2001. – 193 с.
3. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь / Л.Л. Нелюбин. – 4-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 320 с.
4. Соколова Н.С. Лингвокогнитивный анализ текстов типа "joke" : на материале англоязычного юмора : диссертация кандидата филологических наук : 10.02.04 / Соколова Н. С. – Санкт-Петербург, 2008. – 175 с.
5. Attardo S. Linguistic Theories of Humor [Text] / S. Attardo. – Berlin, New-York: Mouton deGruyter, 1994. – 426 p.
6. Newcomb H. Encyclopedia of Television / H. Newcomb. – UK and New York: Routledge, 2004. – 2800 p.
7. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor [Text] / V. Raskin. – Dordrecht, Boston; Lancaster: D. Reidel Publishing Company, 1985. – 284 p.
8. Zatlin P. Theatrical Translation and Film Adaptation: a practitioner's view Multilingual Matters LTD Clevedon • Buffalo • Toronto 2005. – 222 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Бондаренко – кандидат філологічних наук, викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна лексикологія української та англійської мов, лінгвокультурологія.

ЗНАЧЕННЯ АД'ЕКТИВНИХ СПІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУЧАННЯ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Марія БЛАЖКО (Ніжин, Україна)

Стаття присвячена оцінній семантиці прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення приємних і неприємних звуків. Значення досліджуваних одиниць пояснюється за допомогою аксіологічної шкали, яка фіксує ступінь збільшення або зменшення сили звуку стосовно норми, обумовленої фізіологічними обмеженнями слухового сприйняття людини.

The paper explores the axiological semantics of German adjectives denoting pleasant and unpleasant sounds. It is revealed that the meaning of the units under consideration rests on the axiological scale reflecting the degree of increase or decrease of the sound pitch relative to the norm resulting from the physiological limits on an individual's hearing.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальною залишається проблема опису мовних значень не через безпосередню референцію до об'єктів навколишнього середовища, а з урахуванням специфіки осмислення світу, відображеної у мові [1: 630]. Значення ад'єктивних слів різних мов неодноразово привертало увагу дослідників: запропоновано семантико-функціональну категоризацію ад'єктивних слів [5], з'ясовано змістові і функціональні властивості прикметників [8] та їх роль у висловлюванні [4], встановлено взаємодію лексичної семантики прикметників із типом і значенням речення [13]. Розуміння осмислення звучання носіями німецької мови поглиблюється лінгвокогнітивним підходом, спрямованим на вивчення впливу мислення та здібностей людини на формування мовного значення [6].

При виокремленні у словниковому складі сучасної німецької мови ад'єктивних слів на позначення звучання виходимо з того, що вони становлять спосіб вербалізації лексикалізованого концепту KLANG, який охоплює сукупність знань людини про оточуючий світ звуків та їх властивості, про сприйняття мовлення, шумів, музики, співу, тобто про всі різновиди тих явищ навколишнього середовища, що сприймаються слухом. Відповідно до будови концепту система досліджуваних прикметників має ярусну організацію, що виявляється в їхньому поділі на узуальні, оказіональні та перехідні. Узуальні прикметники і дієприкметники втілюють звукові параметри, напр., гучність, висоту, тиск. Оказіональні ад'єктивні засоби відображення звучання виявляють здатність характеристики звучання, зумовлену семантикою дієслів або іменників на позначення звучання, з якими вони сполучаються. Одиниці перехідного прошарку, призначені для номінації зорових, смакових і тактильних якостей предметів, внаслідок метафоризації набули здатності оцінної характеристики процесу звучання, що відображено в їхніх словникових статтях у вигляді сполучень з дієсловами або іменниками на позначення звучання.

Урахування теоретичних положень когнітивної лінгвістики про визначальну роль перцептивного досвіду в формуванні абстрактних структур свідомості [11] дозволяє встановити складники семантичної структури мовних одиниць, які представляють лексикалізований концепт KLANG у свідомості носіїв німецької мови: просторовість, ритмічність, пов'язану з темпоральністю, градуальність, оцінку та екологічність [2: 73].

Завдання цієї статті полягає у виявленні специфіки оцінного значення прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання, оцінний компонент яких вербалізує приємні і неприємні звуки. Знання про приємне і неприємне звучання пов'язані із багатовіковим досвідом споглядання красивого та естетичного. Греки, наприклад, вважали красивим те, що перебуває у стані спокою, не змінюється, за чим можна спостерігати, а близькосхідним народам відчуття прекрасного надавали звук і голос, а також світло й інші явища [3: 24–25]. Приємність звучання пов'язана з особливостями слухового сприйняття людини та існуванням верхньої та нижньої слухової межі.

За здатністю репрезентувати приємні або неприємні слухові відчуття досліджуваних прикметники і дієприкметники поділяємо на засоби вербалізації приємних і неприємних звуків. Приємні звукові відчуття оцінюються позитивно, що відбивається семою 'angenehm' (приємний). Неприємні звуки отримують негативну оцінку, на яку вказує сема 'unangenehm' (неприємний) у семантиці прикметників і дієприкметників. Ці семи формуються внаслідок взаємодії просторового, темпорального і градуального складників концепту KLANG.

Оцінне значення виявляють прикметники і дієприкметники на позначення звучання узуального, okazіонального і перехідного прошарків. Засобами позначення приємних звуків, тобто музики, мелодії, співу, акордів, звучання голосу та музичних інструментів тощо, є узуальні одиниці *melodiös* (мелодійний), *harmonisch* (гармонійний), *volltönend* (повнозвучний), *klangvoll* (повнозвучний), *wohllautend* (благозвучний) тощо. Приємність звучання властива їм експліцитно, що відображено у словникових дефініціях цих одиниць, напр., *klangvoll – einen vollen, reichen Klang haben* [9: 839].

Ступінь вияву приємного звучання варіюється від рівномірного (*gleichmäßig*) до гармонійного (*harmonisch*) і повного (*voll*), тобто такого, який відповідає всім вимогам, що висуваються до звуку. Словникові дефініції досліджуваних одиниць відзначаються семами, що вказують на різний ступінь вияву приємного звучання. Одиниця *melodisch* (мелодійний) позначає звучання, яке сприймається слухом як приємне, на що вказує сема ‘*angenehm*’, напр., *melodisch – von einem dem Ohr angenehmen Klang; harmonisch klingend* [9: 1006]. Прикметник *volltönend* (повнозвучний) характеризує звучання голосу, яке відповідає усім вимогам, напр., *volltönend – mit vollem, kräftigem Ton, Klang, sonor* [9: 1687].

Значення досліджуваних прикметників (*harmonisch, klangrein, klangschön, wohllautend, wohlklingend, melodisch* тощо) відбиває різний ступінь приємного звучання. Їх семантика співвідноситься зі шкалою оцінки, котра фіксує ступінь збільшення або зменшення приємного звучання відносно норми, яка відображає певний сукупний узагальнений досвід сприйняття приємного звучання та залежить від особливостей організму людини. Оцінна норма відповідає позитивному спектру аксіологічної шкали [7: 70]. Позитивної оцінки набувають звучання музики, співу, звуки природи тощо, фізичні параметри котрих співвідносяться з нормою слухового сприйняття. Мелодичне, приємне, гармонічне звучання відповідає закріпленим у німецькомовній спільноті нормам, задовольняючи естетичні потреби індивіда. Неприємні звуки, наприклад, урбаністичні шуми, гучні удари духових і шумових інструментів, пронизливе, довготривале гудіння працюючих побутових приладів тощо спричиняють негативне оцінне ставлення носіїв німецької мови, що відображено у значенні досліджуваних одиниць відповідними семами, напр., ‘*angenehm*’ (приємний), ‘*harmonisch*’ (гармонійний), ‘*unangenehm*’ (неприємний), ‘*durchdringend*’ (пронизливий).

Аксіологічну ієрархію цінностей від найнижчої до найвищої репрезентує шкала оцінки звучання, відносно якої встановлюється ступінь збільшення або зменшення приємного/неприємного. Нормою на шкалі оцінки приємного/неприємного звучання вважаємо звуки музики, голосів тощо, що сприймаються людиною як органічно пов’язані та відповідають суспільним або індивідуальним уявленням про приємне у певному соціумі. Точкою відліку на аксіологічній шкалі є рівномірне звучання, позначене прикметником *gleichmäßig*. Все, що оцінюється індивідом позитивно, орієнтовано вверх [10; 11], а тому значення засобів вербалізації приємних звуків співвідносимо з верхнім спектром шкали. Вищий ступінь благозвучного звучання відбиває прикметник *vollendet* зі значенням “досконалий”, на що у його словниковій дефініції вказує сема ‘*vollkommen*’ (бездоганний).

Okazіональні прикметники *schön, zuckersüß, richtig, vollendet, satt* тощо оцінюють звучання музики, співу, мелодій, інструментів як приємне, що актуалізується у сполученнях з іменниками або з дієсловами на позначення звучання. Їх значення містить семи, що вказують на різний ступінь виявлення оцінної властивості. Вищий ступінь приємного звучання здатний актуалізувати прикметник *satt*, що засвідчує сема ‘*voll*’ (повний) у його словниковому тлумаченні, напр., *satt – kräftig, voll, intensiv* [9: 1292].

Словникові дефініції прикметників на позначення звучання перехідного прошарку *dezent* (негучний (про музику), *dünn* (ніжний), *voll* (повний), *warm* (теплий) тощо внаслідок метафоризації набули здатності характеризувати звучання як приємне або неприємне. Перехідний прикметник *voll* позначає властивості звуку у всій багатогранності їх вияву, напр., *voll – in kräftiger, reicher Entfaltung* [9: 1685]. Перехідні одиниці *zart, dezent, dünn, warm* тощо характеризують звуки, голоси, які не спричиняють неприємних відчуттів, що засвідчують їх словникові дефініції, напр., *dezent – unaufdringlich, nicht unangenehm auffallend* [9: 338].

Ступінь зменшення приємності відбивають прикметники на позначення неприємного звучання, напр., *eintönig* (монотонний), *misstönig* (немилозвучний), *klanglos* (глухий (про голос), *heiser* (хрипкий), *rauh* (сиплий), тощо. Рівномірність звучання, позначена прикметником *eintönig*, здатна викликати втому і тому спричиняти неприємне слухове відчуття, напр., *eintönig – ohne Abwechslung; gleichförmig, monoton* [9: 414]. Беззвучність голосу характеризують прикметники *tonlos* і *heiser*, напр., *heiser – (von der menschlichen Stimme) durch Erkältung od. durch vieles Reden, Singen, Schreien o.ä. rauh u. fast tonlos (u. flüsternd)* [9: 682]. Прикметники на позначення звучання *schrill* (різкий, пронизливий), *gell* (різкий, пронизливий про звук), *grell* (різкий, пронизливий про голос), *unartikuliert* (нерозбірливий про звук) тощо також мають значення неприємного звучання, що засвідчує сема 'unangenehm', властива словниковим дефініціям цих одиниць. Так, неприємне звучання голосу людини, сміху тощо позначають прикметники *grell, schrill*, напр., *grell – in unangenehm hohen Tönen; schrill u. durchdringend laut* [9: 631]; *schrill – in unangenehmer Weise durchdringend hell, hoch und grell klingend* [9: 1354].

Зі значною кількістю шуму пов'язані звуки, які характеризує прикметник *geräuschvoll*, напр., *geräuschvoll – mit viel Geräusch verbunden, laut* [9: 592], а прикметник *mißtönend* вказує на дисгармонію музичного виконання, напр., *mißtönend – unharmonisch klingend* [9: 1021]. Спектр неприємних звуків диференціюють також перехідні прикметники *ölig, erstickt* тощо. У визначенні прикметника *ölig* як слейного звуку сема 'widerlich' (потворний) вказує на неприємне відчуття, яке викликає цей звук, напр., *ölig – salbungsvoll, pathetisch, widerlich, rührselig* [12: 585].

Негармонійність музики, шумів, голосів, звуків тощо характеризують оказіональні одиниці *hässlich* (потворний), *furchtbar* (страшний), *fürchterlich* (жахливий), *barbarisch* (варварський, жорстокий) тощо, значення яких вказують на різний ступінь вияву неприємної ознаки, що засвідчують семи 'unangenehm' та 'stark unangenehm' в їхніх словникових тлумаченнях. Значний вияв неприємного звучання властивий звукам, охарактеризованим прикметниками *furchtbar, fürchterlich* (жахливий), *barbarisch* тощо, що засвідчують їх словникові дефініції, напр., *furchtbar – unangenehm stark, sehr groß* [9: 550]; *barbarisch – über das normale od. erlaubte Maß hinausgehend, sehr groß, fürchterlich* [9: 208].

У визначенні прикметника *chaotisch* (хаотичний) як неупорядкованої властивості, на безладдя вказує сема 'völlig ungeordnet' (зовсім неясний, неупорядкований), яка репрезентує ще більший ступінь неприємної ознаки, напр., *chaotisch – völlig verworren, ungeordnet* [9: 301]. У тлумаченні прикметника *heillos* як дуже жахливої, надзвичайної за своїм ступенем вияву властивості певного об'єкта, на збільшення ступеня неприємного звучання вказує сема 'sehr schlimm' (дуже поганий), напр., *heillos – (meist in Bezug auf üble Dinge) in hohem Grade (vorhanden); sehr schlimm, ungeheuer* [9: 680]. Ці одиниці диференціюють ступінь вияву неприємного звучання шуму, позначеного іменниками *das Geräusch, der Lärm*.

Таким чином, прикметники і дієприкметники на позначення звучання не тільки подають значення приємного або неприємного звучання, але й вказують на різний ступінь вияву відповідної ознаки. Оцінний компонент семантики прикметників і дієприкметників на позначення звучання, виражений досліджуваними одиницями, формується на основі аксіологічної шкали, яка відбиває різний ступінь вияву приємного або неприємного звучання. Норма на цій шкалі позначена прикметником *gleichmäßig* (рівномірний). Відносно неї розташований спектр приємних звуків, позначки на якому фіксують ступінь збільшення приємного звучання, вербалізований прикметниками на позначення приємних звуків: *harmonisch* → *melodiös* → *klangschön* → *wohlklingend* → *klangvoll*. Спектр неприємних звуків відбиває зменшення приємного звучання і ословеснюється одиницями на позначення неприємних звуків *tonlos* → *klanglos* → *misstönend* → *geräuschvoll* → *lärmend*. Подальші розвідки можуть відбуватися у напрямі вивчення взаємодії базових компонентів концепту і формування екологічного значення ад'єктивних одиниць на позначення звучання сучасної німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – Т. 2: Интегральное описание языка. – 767 с.
2. Блажко М.І. Градуальний компонент семантики прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання / М. І. Блажко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія Філологічні науки. – Ніжин, 2009. – Кн. 1 – С. 70–75.
3. Бычков В. В. Эстетика поздней античности / В. В. Бычков. – М. : Наука, 1981. – 323 с.
4. Вольф Е. М. Грамматика и семантика прилагательного: [на материале иберо-романских языков] / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
5. Постникова С. В. Разряды прилагательных в современном немецком языке : автореф. дис. доктора филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / С. В. Постникова. – СПб., 1992. – 34 с.
6. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
7. Сергеева Л. А. Проблемы оценочной семантики : Монография / Л. А. Сергеева. – М. : Изд-во МГОУ, 2003. – 140 с.
8. Харитончик З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка / З.А. Харитончик. – Минск : Вышэйшая школа, 1986. – 93 с.
9. Duden: Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim-Wien-Zürich : Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
10. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason / M. Johnson. – Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1987. – XXXVIII, 233 p.
11. Lakoff G. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.
12. Pons / [Dr. Heinz Küpper Wörterbuch der deutschen Umgangssprache]. – Stuttgart : REA Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung, GmbH, 1987. – 959 S.
13. Sommerfeldt K.-E. Die lexikalische Bedeutung von Adjektiven – entscheidende Grundlage für Satzsemantik und Satztyp / K.-E. Sommerfeldt // Zum Verhältnis von Lexik und Grammatik. – Leipzig : VEB Verlag, 1989. – S. 166–177.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Блажко – старший викладач кафедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
Наукові інтереси: лексична семантика.

ДИСТРИБУТИВНИЙ АНАЛІЗ НА МАТЕРІАЛІ ЛІНГВІСТИЧЕСКИХ КОРПУСОВ (КОНЦЕПТ FLAPPER)

Светлана ЛЮБИМОВА (Одесса, Украина)

Стаття присвячена дистрибутивному аналізу, проведеному на матеріалі американських лінгвістичних корпусів, з метою поповнення семантичних характеристик концепту FLAPPER. Результати аналізу упорядковані в таблицях та подані у дистрибуційних формулах.

The paper is devoted to distributional analysis of the data from American corpora with the view of completing semantic characteristics of the concept FLAPPER. The results of analysis are arranged in charts and summed up in distributional formulas.

Исследование концепта предполагает привлечение различных методов исследования и всего доступного материала для получения верифицированных данных о концепте. В исследовании концепта FLAPPER дистрибуционный анализ на материале корпусных текстов использовался для изучения среды функционирования лексической единицы, представляющей имя концепта, с целью получения более полной картины семантических характеристик слова «Flapper».

В языковом окружении слова, необходимом для однозначного восприятия слова, его дистрибуции, проявляется семантическая валентность слова, которая задает потенциальную возможность комбинации слов. В данном исследовании объектом внимания является микроконтекст, который В.Г. Колшанский рассматривает как контекст, обусловленный грамматическими и семантическими свойствами слова в границах словосочетания или предложения. В пределах микроконтекста слово превращается из словарной единицы в единицу языка, благодаря связям с другими словами [3: 49 – 50]. В контексте обобщенное словарное значение слова приобретает конкретный смысл, который может включать прагматический элемент в виде коннотаций.

Исследование проводилось на основе данных корпуса современного американского английского (Corpus of Contemporary American English), состоящего из 385 млн слов и сбалансировано представляющего устную и письменную речь в различных жанрах с 1990 по 2008 годы, и корпуса журнала «Тайм», представляющего 275 000 статей по различной тематике с 1923 по 2000 годы. Автором данных корпусов является профессор Марк Дэвис (Mark Davies, Brigham Young University, Provo, Utah).

Конкорданс в корпусе журнала «Тайм» составляет 114 примеров употребления слова «flapper», из них 112 – демонстрируют значение «модная девушка 1920-х годов». Дистрибутивный анализ слова «flapper» в исследованных корпусах показал, что наиболее часто слово встречается в сочетаниях атрибутивного типа, в которых выполняет определяющую роль Flapper + N (38 + 25) или само определяемо прилагательными A + Flapper (40 +21). В роли определяющего слова встречаются имена собственные (F.S. Fitzgerald, Maggie Norris, Marlene Dietrich), которые указывают на создателя образа, или на авторов изменений, привнесенных в известный образ.

Определяющие слова в формуле A + Flapper корпуса «Тайм» и современного американского английского представлены в таблице 1.

Таблица 1.

д	десятилетия	определяющие слова	признаки
1	1920-е годы	f frisky, robust, final, perfect, l little, enduring, the veriest, US, S soviet, (particularly) degraded, b bare-kneed, naughty American, campus	молодость озорство неизменность безнравственность популярность
1	1930-е годы	bad-mannered, perennial	неизменность безнравственность
1	1940-е годы	little, fiftyish, Charleston-mad, hot and cold, 60-year-old	несерьезность импульсивность равнодушие старение
1	1950-е годы	75-year-old, a mad-cap, famed, flat-hipped	старение известность импульсивность стройность
1	1960-е годы	F. Scott Fitzgerald, fun-loving, ultimate, fresh-faced, aging, 1920s	неизменность веселье молодость история старение
1	1970-е годы	money-hungry, man-chasing, jazz-age, free-spirited, pretty, vapid, iridescent, genuine, good-hearted	корыстолюбие свобода история привлекательность безвкусица стиль подлинность порядочность
1	1990-е годы	nubile, definitive, young, 40s, twenties, s scantily clad, cherub-faced, wild, naked, Roaring 20's, perfect, short-skirted, bobbed-haired, very passable, awakened, late night, quintessential, typical American	чувственность красота типичность стиля соответствие образу несдержанность принадлежность стории молодость
2	2000-е годы	b big-eyed, free-spirited, aging, Marlene Dietrich	красота свобода старение х характерный стиль актрисы

В сочетаниях с прилагательными, указывающими на преклонный возраст или старение, слово «flapper» приобретает иронический смысл. В таких сочетаниях в противоречие вступает предметно-логическое и контекстуальное значения слова: категориальный признак «молодость» существительного «flapper» vs признак «старение» прилагательных. Ироническое отношение вызывает неизменность, постоянство качеств молодых девушек, которые проявляют женщины зрелого или преклонного возраста.

В контекстах 1970-х годов признаки представлены полярными качествами (корыстолюбие – нравственность, безвкусица – стиль), что свидетельствует об амбивалентном восприятии образа. То, что воспринималось в 1920 – 30-е годы как безнравственность, современные носители культуры называют сексапильностью, чувственностью.

Стандартность, стереотипность образа «flapper» устанавливается в сочетаниях с прилагательными (definitive, genuine, quintessential, veriest, typical, passable), которые подчеркивают наличие типичных качеств.

Конкретизация значения происходит в определительных придаточных предложениях, функционально действующих как и адъективные определения: a flapper who would not be caught dead with a conventional notion about sex; a flapper who had four husbands and bought books with jackets to harmonize with her draperies; a flapper who literally sinks her teeth into nice young men. В данных примерах представлен критический взгляд на поведение и вкус девушек-«flapper», которые не принимают общепринятые взгляды на жизнь, не обладают высокими интеллектуальными способностями.

Выполняя функцию дескриптора, слово «flapper» наделяет характерным признаком, определяемое им существительное. Семантическая близость, существующая между именами существительными и прилагательными индоевропейской группы языков, была обоснована А.А. Потемня. Ученый писал, что «различие между существительным и прилагательным неисконно», когда-то «свойство мыслилось только предметно, только как вещь» [5: 69]. Предметность качества отчетливо проявляется в английских атрибутивных сочетаниях, в которых любое существительное, стоящее перед другим существительным выполняет атрибутивную функцию. В формуле $N_1 + N_2$ существует тесная связь, результатом которой является семантическое единство, обладающее признаками, как первого, так и второго существительных, участвующих в образовании сочетания. Причиной объединения двух существительных в атрибутивное словосочетание явился мотивирующий признак, который представлен в следующей таблице 2.

Наиболее часто проявляемым мотивирующим признаком является типичность, стандартность внешнего облика, а также принадлежность определенному этапу в истории общества.

В сочетаниях Flapper + of + N (8) (look of a flapper, the story of a flapper, the stereotype of flapper, influences of flapper, silhouette of flapper, the time of the flapper, the age of the flapper, the era of flapper) слово «flapper» также играет определяющую роль, наделяя существительное к которому относится, характерными свойствами.

В сочетаниях A + Flapper + N / $A_1 + A_2 + Flapper + N$ / $A_1 + A_2 + A_3 + Flapper + N$ прилагательное, относящееся к слову «flapper», раскрывает наличие у него определенного, часто, внешнего качества. Признаки, проявляемые словом в распространенных атрибутивных сочетаниях, представлены в таблице 3.

Таблиця 2.

д десятилетия	определяемые слова	мотивирующие признаки
1 1920-е годы	g grandmother, comedy, C Cleopatra (4) v visitor, bandit, parts, world c costumes, princes, saints v voters , electorate	р различия поколений п популярность образа и ироническое отношение женское равноправие т типичность, узнаваемость
1 1930-е годы	y youth, vote, bride, fad	н новое поколение к капризность типичность, узнаваемость
1 1940-е годы	p parts, successor, era (4), days	п популярность образа характеристика исторического п периода
1 1950-е годы	e era, tone, apparel, Jack	с характеристика исторического п периода т типичность стиля и источник дохода
1 1960-е годы	tr trend (2), rage, dresses	н направление моды п популярность
1 1970-е годы	e era	с характеристика исторического п периода
1 1980-е годы	fi finery, era	т типичность стиля х характеристика исторического п периода
1 1990-е годы	f frocks, dress (2), look, period, d drawings, cut, era	т типичность внешнего вида с характерность исторического п периода
2 2000-е годы	d dress (6), cut, gun molls, wigs, outfits, mode, dreams, style, film, party skirt, look, gown, era l	т типичность внешнего вида с характеристика исторического п периода с криминальные связи м манера поведения

Таблиця 3.

1 1920-е годы	t the rapt flapper attention t the bony, jazzy flapper figure	э экзальтированность с стройность и легкость
1 1930-е годы	f famed flapper moron	п популярность
1 1940-е годы	u underderslung flapper figure	н нездоровая худоба
1 1970-е годы	l low-cut flapper lines	о откровенность нарядов
1 1990-е годы	b boyish flapper creations 2 20s flapper dress	о отсутствие пышных ф форм

	4 40s flapper era R roaring Twenties fl flapper look, c cloche flapper hats a fringed flapper dress t the old flapper style a black beaded chiffon flapper r dress, t the usual flapper'n' g gangster show	и исторический период т типичность стиля т типичность образа
2 2000-е годы	s skimpy flapper outfits a twenties flapper item Maggie Norris flapper dress a 20's style flapper dress sl slim glittery flapper dress g old vintage silk-velvet flapper dress a crystal-hemmed flapper dress	т типичность стиля

Концептуальные признаки «flapper» представлены в контексте 1926 года, в котором жена президента Мэдисона (Dolly Madison) уподобляется девушкам-«flapper», т.к. считалась несерьезной, пользовалась косметикой, нюхала табак и играла в карты на деньги. Приведенные качества дали возможность автору высказывания классифицировать Мэдисон как «flapper» (classed as a flapper).

Субъективно-оценочное представление о девушках-«flapper» выражается в сравнениях (11). Обязательным условием сравнения как стилистического средства является сходство какой-нибудь черты в сравниваемых явлениях [2: 167–168]. Сравниваться могут как качества, так и действия. Когнитивная операция сравнения основана на выявлении определенного признака, некоего подобия разнородных сущностей. В сравнениях со словом «flapper» выявляется сходство по внешним (look like a flapper, like an iridescent flapper, much like vapid blonde flapper) и поведенческим признакам (as the flapper dodges «lectures», as the veriest flapper of today, as the money-hungry, men-chasing flapper, as naughty American flapper, as the good-hearted flapper, drink like a flapper, as a quintessential flapper).

Сочетания N + Prep + Flapper или Flapper + Prep + N выражают комплетивную, в терминологии А.И. Смирницкого, связь второстепенных членов предложения, которая занимает промежуточное место между атрибутивной и предикативной связью [7: 178]. В комплетивных сочетаниях передаются особенности внешнего вида (flapper in a beaver coat, flapper in a beaded dress), негативное отношение (satire on flapper), поведение (elopement with a flapper), местопребывание (flapper on the front, a flapper in the bunch).

Кроме атрибутивного и комплетивного вида связи, данное слово участвует в структурах предикации. Под предикацией А.И. Смирницкий понимает «отношение высказывания к действительности» [7: 100]. Предикация является актом создания пропозиции, или семантической структуры, «объединяющей денотативное и сигнификативное значения, из которых последнему принадлежит центральная позиция» [1: 37]. Пропозиция является когнитивной моделью ситуации действительности. Участники ситуации реальной действительности, представленной в языке, выполняют семантические роли актантов, относящихся к центральному элементу пропозиции, выраженному предикатом. Категории субъекта и предиката И.М. Смирницкий причислял к мыслительным категориям, которым соответствуют, не являясь тождественными, грамматические категории подлежащего и

сказуемого [7: 107]. Предикат, субъект и объект в когнитивной лингвистике выступают мыслительными аналогами фрагментов реальной ситуации. «Субъект является носителем предикатных процессов, состояний, свойств, отношений, выраженных предикатом [6: 344, 487]. Предмет или лицо, на которое направлено действие в структуре пропозиции или предикации является объектом [6: 422].

Не рассматривая грамматические категории глагола, вступающего в предикационные отношения с существительным «flapper», мы анализируем дистрибутивную формулу Flapper + V с точки зрения признака, выделяемого в исследуемом слове с помощью глагола. Как субъект суждения (15) слово «flapper» используется с глаголами: catch a magnet, play verbal hide-and-seek, annoy mother, marry chauffeur, beset, vote, disappear to start life together, become a symbol, begin to flourish, dodge «lectures», be really important, begin to decline, become vanguard of fashionableness, loose popularity, dance. Такой набор глаголов отражает те качества, которые приписывались девушкам-«flapper»: обольстительность, играющая роковую роль в жизни мужчин (catch a magnet, sink teeth into nice young men, beset, play verbal hide-and-seek), нарушение правил (disappear to start life together, marry chauffeur), нежелание прислушиваться к мнению других людей (dodge «lectures», annoy mother), инициативность (vote). Популярность и символический характер такого явления как «flapper» отражается в выражениях: «become a symbol», «begin to flourish», «become vanguard of fashionableness», «be really important», «begin to decline», «loose popularity».

Признак объекта передается опосредованно через соотнесение объекта действия к субъекту, выполняющему это действие. В своей объектной роли (11) слово «flapper» используется с глаголами: create, seduce, dismiss, give a vogue, not to entitle, involve with, measure against, be old for, picture, marry. Сочетания с глаголами «involve», «seduce», «marry» обозначают девушек – «flapper» как объект желания. Использование глагола «create», «gender», «give a vogue» «measure against», «be old for», «picture» связано с обобщенным восприятием образа, который визуализируется по заданным параметрам. Критическое, осуждающее, недоверчивое отношение к девушкам-«flapper» отражается в сочетаниях с глаголами «dismiss», «not to entitle».

Как предикат (6) с глаголами (not) be (5), consider oneself, слово «flapper» «служит целям сообщения, реализует только свое сигнификативное содержание, смысл» [1: 11]. Предикат указывает на принадлежность субъекта определенной категории, выраженной именной частью сказуемого в предложении. Характеризуя субъект, предикат наделяет его понятийными признаками: внешний вид (короткая юбка), злоупотребление спиртными напитками, общительность. Квалифицируя субъект, предикат, может нести оценку, понятную из контекста. В номинации субъекта «flapper» выражается как одобрение, так и неприятие и отстранение.

В ситуациях, представленных в предложениях со словом «flapper», проявляется коллективный культурный опыт, который сохраняется в коллективном сознании в виде когнитивных моделей. Как писал М.Минский, «значительная часть понимания и проведения рассуждений на основе здравого смысла во многом напоминает преобразования лингвистических структур и манипуляции ими» [4: 47]. Обобщая ситуации, представленные в пропозициях, получаем когнитивную схему с компонентами соответствующими ролям: Критик (общество), Нарушитель и Эталон («flapper»). Девушки-«flapper» действуют как нарушители норм, установленных в обществе и, одновременно, являются воплощением нового типа женщин.

Устойчивыми словосочетаниями (коллокациями) в исследованных корпусах являются «flapper era» и «flapper dresses». В первой, из приведенных коллокаций, слово «flapper» указывает не только на самую яркую примету того времени, но и определяет характерные свойства нового этапа в развитии американского общества, связанного с бурными изменениями в социальной, экономической, культурной жизни и общественной морали. Сочетание «flapper dresses» отражает тенденцию к визуализации образа в последние десятилетия.

Дистрибуція слова «flapper» (F) в досліджуваних корпусах представлена в наступній таблиці, в якій абсолютне більшість (80%) складають атрибутивні сочетання, представлені в таблиці 4.

Таблиця 4.

атрибутивні сочетання (F=Flapper)				к о м п л е т и в н и е	п р е д и к а т и в н и е с о ч е т а н н я		
A + F	F + N	A A1 + A2 + F F + N	F F+ of + N	6	F Flapper с суб'єкт	F Flapper о суб'єкт	F Flapper п п р е д и к а т
61	63	21	8		15	11	6
153					32		
80%				3%	17%		

Обобщение качеств, свойственных образу, проявляется в дескриптивной функции, которую выполняет слово «flapper» в словосочетаниях. Концептуальные признаки концепта становятся критерием оценки в описании личности. Оценочная характеристика эпохи современными носителями языка как романтического, яркого периода связана с оценкой концепта «flapper».

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Гальперин А.И. Очерки по стилистике английского языка. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 459 с.
3. Колшанский В.Г. Контекстная семантика. – М.: Наука, 1980. – 152 с.
4. Минский М. Фреймы для представления знаний. Пер. О.Н. Гринбаума. М: Энергия, 1979. – 152 с.
5. Потебня А.А. Собрание трудов. Мысль и язык. М: Лабиринт, 1999. – 300 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
7. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: издательство МГУ, 1957. – 284 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Любимова – старший викладач Одеського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом, аспірантка Київського лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ДІЄСЛІВ ОЦІНКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ірина БУЯР (Чернівці, Україна)

У статті представлено результати процедури інвентаризації лексико-семантичної групи англійських дієслів оцінки, отримані при опрацюванні лексикографічних джерел за допомогою статистичних формул.

The results of the inventory procedure of the lexico-semantic group of evaluative verbs in the English language are presented in the given paper. The data have been obtained by working out lexicographic sources using quantitative formulae.

Дослідження різносистемних лексичних угруповань є одним із актуальних завдань сучасної семасіології. Предметом розгляду даної статті є структурний аналіз елементу лексико-семантичного поля оцінки, а саме лексико-семантичної групи дієслів оцінки.

Вивченню логіко-лінгвістичної категорії оцінки присвячені наукові праці Н.Авганової, Н.Вишиваної, Л.Киричук, Т.Космеди, М.Крамаренко, А.Луценчук, І.Онищенко, О.Островської, У.Соловій, Л.Соловійової, О.Трунової, В.Федосєєва та ін. Проте, більшість лінгвістів опрацьовували отримані емпіричні дані лише через кількісний підрахунок. Статистичні методи були використані тільки в дисертаційних роботах А.Луценчук та Н.Вишиваної при дослідженні англійських та німецьких прикметників оцінки.

У нашій роботі вперше проведено інвентаризацію усіх чотирьох лексико-семантичних груп поля оцінки. Метою даної статті є аналіз даних, одержаних при проведенні інвентаризації дієслів, які містять сему оцінки, на основі тлумачних словників британського та американського варіантів сучасної англійської мови.

Загалом виділяють три основні методи інвентаризації лексичних мікросистем у сучасній лінгвістиці: психофізіологічний, психолінгвістичний та лінгвістичний [3: 226]. При застосуванні двох перших методів необхідним є залучення значної кількості носіїв мови для отримання достовірних результатів дослідження, що робить їх використання при дослідженні іноземних мов досить проблематичним. Формалізована лінгвістична процедура інвентаризації, проведена в нашому дослідженні, ґрунтується на застосуванні лексикографічних джерел. При цьому компонентний аналіз словникових дефініцій може проводитись на основі одного або декількох словників. Очевидно, що «ступінь об'єктивності і точності одержуваних результатів значно зростає, якщо формування ЛСГ здійснюється на ґрунті не одного, а декількох словників» [4: 27], що робить доцільним використання якомога більшої кількості лексикографічних джерел.

Алгоритм інвентаризації ЛСГ складається з наступних етапів:

1. Визначення домінанти (імені) групи.
2. Формування вихідного списку на основі одномовних (тлумачних та синонімічних) словників.
3. Визначення ядерного та центрального складу ЛСГ.
4. Формування периферійного складу групи [2].

При визначенні складу ЛСГ дієслів оцінки в сучасній англійській мові перш за все були встановлені домінанти даної групи за допомогою двомовних словників М.І.Балли «Англо-український словник», Є.Ф.Попова, М.І.Балли «Великий українсько-англійський словник» та ін. Ними стали лексеми *approve*– *disapprove* відповідно, які, на нашу думку, виражають узагальнену ознаку цього ряду семантично подібних лексем. Досить часто в дефініції використовувалося не дієслово, а однокореневий іменник *approval* або *disapproval* відповідно, який в такому випадку прирівнювався нами до домінанти. Також нами було прийнято за домінанти прикметники *good* – *bad*, оскільки дані прикметники є носіями узагальненої ознаки оцінки, і тому були використані нами при виділенні складу всіх інших різночастиномовних ЛСГ оцінки, у тому числі й дієслівної.

Наступним етапом стало формування вихідного списку на основі тлумачних словників, тобто відбору всіх слів, які пояснюються через домінанту. Оскільки нашою метою є визначення особливостей будови ЛСГ дієслів оцінки окремо в британському та американському варіантах англійської мови, нами було використано по п'ять тлумачних і два синонімічних словники кожного варіанту (загальною кількістю чотирнадцять). Слід зазначити, що із початкового списку були вилучені всі застарілі слова, також при необхідності застосовувалася лематизація (зведення словоформ до вихідної форми). Так, наприклад, *approving*, *approved*, *approves* прирівнювалося до *approve* і т.п.

Для обчислення ваги окремих компонентів у смисловій структурі домінанти в нашому дослідженні була використана формула, представлена Л.В.Бистровою, В.В.Левицьким та М.Д.Капатруком [1].

$$W = \frac{(n+1)-r}{n}$$

де W – вага компонента (рубрики),

n – кількість компонентів (рубрик) тлумачення,

r – ранг компонента (рубрики) в словниковій статті.

Значення W може коливатись в межах від нуля до одиниці. Отже, найбільшу вагу матиме компонент, розташований найближче до пояснюваного слова.

При проведенні розрахунків нами виділялися семи, семіми та «поеднання (комплекси) сем того ж полісемічного слова» [5: 20]. У словникових дефініціях вони відділяються крапкою з комою. Варто зазначити, що дана формула використовувалася нами як при обрахунках ваги окремої семи оцінки в рубриці або семному комплексі, так і для визначення ваги семного комплексу в певній рубриці. У цьому полягає новизна нашого дослідження.

Отже, наприклад, вага другої рубрики тлумачення слова *accept* (із загальної кількості шість): *to give admittance or approval to* вираховувалася нами наступним чином:

а) спочатку ми обчислювали вагу рубрики за наведеною формулою, рахуючи кожне повнозначне слово як окремий компонент:

$$W = \frac{(6+1)-2}{6} \quad \text{що дорівнює } 0,83;$$

б) потім ми вираховували вагу семи оцінки в рубриці за цією ж формулою:

$$W = \frac{(3+1)-3}{3} \quad \text{що дорівнює } 0,33;$$

в) зрештою ми визначали загальну вагу рубрики як 33% від початкового результату, тобто $W=0,27$.

На нашу думку, даний алгоритм дозволив підвищити точність отриманих результатів дослідження.

Вирахувавши вагу компонента в тлумаченні домінанти за кожним словником окремо, ми визначили його середню вагу за формулою:

$$W \text{ сер.} = \frac{W_1+W_2+W_3+\dots+W_n}{n}$$

де $W \text{ сер.}$ – середня вага компонента, W_1, W_2, W_3 – вага компонента по кожному словнику окремо, n – кількість використаних словників.

Оскільки нашою метою було встановити можливі розбіжності в структурі ЛСГ дієслів оцінки британського й американського варіантів англійської мови, то $W \text{ сер.}$ визначалося окремо для тлумачних словників видавництва Англії та Америки.

Отримані результати показали, що дієслова позитивної оцінки відзначаються більшою чисельністю в обох варіантах англійської мови. При цьому спостерігається більша кількість лексем у вихідних списках британського варіанту мови порівняно з американським (див. подані таблиці).

Для остаточного визначення складу окремих ЛСГ нами був проведений тест на ядро. Для цього попередньо були визначені слова, які складають ядро групи. Пороговою величиною була взята середня вага не менше 0,66 (за теоремою Бернуллі) та представленість не менше, ніж у трьох словниках кожного варіанту. При цьому до ядра відповідної ЛСГ в обох варіантах англійської мови за величиною $W \text{ сер.}$ потрапили лише дієслова позитивної оцінки, оскільки середня вага усіх без винятку дієслів негативної оцінки склала менше величини 0,66. Так, у британському варіанті ядро представлене лексемою: *praise* (0,712), а в американському варіанті – лексемами *ratify* (0,9) та *applaud* (0,67). Отримані результати свідчать про суттєві відмінності в оцінці оточуючої дійсності представниками британського та американського соціумів, а також про недостатню вираженість семи оцінки в дієсловах, які передають осуд або несхвалення.

При тесті на ядро лексеми, які описувалися одним із компонентів ядра, теж включалися до складу групи. При цьому ядро ЛСГ дієслів позитивної оцінки було суттєво розширено словами *eulogize* (1), *flatter* (0,914), *acclaim* (0,81), *extol* (0,8) та *commend* (0,71). За даними словників американського варіанту англійської мови до ядра не було додано жодного дієслова.

До основного складу нами були віднесені лексеми, середня вага яких становить 0,65 – 0,25. Близню периферію склали слова з вагою 0,24 – 0,1, а дальня периферія була описана лексичними одиницями, у яких $W \text{ сер.}$ дорівнює 0,09 або є меншим за це число.

Дані, отримані в результаті проведення інвентаризації, можна використати при укладанні ідеографічного словника, в якому окремій статті відповідатиме певна лексико-семантична група. Наступним етапом дослідження стане вибірка прикладів із художньої літератури та встановлення частотності їх вживання в тексті, що дозволить у перспективі розглянути функціонування оцінки у гендерному аспекті (з урахуванням національних варіантів англійської мови).

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Быстрова Л.В., Капатрук Н.Д., Левицкий В.В. К вопросу о принципах и методах выделения лексико-семантических групп слов // Науч. докл. Высш. шк. Филол. науки. – 1980. – № 6. – С. 75–78.
2. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике. – Черновцы: Рута, 2004. – 190 с.
3. Левицкий В.В. Семасиология. – Вып. Филология. – Винница: Нова Книга, 2006. – 512 с.
4. Левицкий В.В., Огуй О.Д. Формалізація історико-семасіологічних досліджень та її межі // Мовознавство. – 1992. – №1. – С. 26–33.
5. Мельник Р., Огуй О. Проблеми виділення семних комплексів до епідигматичних характеристик прикметників зі значенням «стараний»// Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 267. Германська філологія. – Чернівці: ЧНУ, 2005. – С. 20–33.
6. Collins Gem Roget's International Thesaurus. – Harper Collins Publishers, 1995. – Scarborough, England. – 699 p.
7. Dictionary.com Unabridged. – Random House, Inc., 2009 //www.dictionary.com.
8. English Synonym Dictionary// http://dico.isc.cnrs.fr/dico/en/search
9. Longman Dictionary of Contemporary English, Fourth Edition. – Pearson Education Limited, 2005 – 1949 p.
10. Macmillan English Dictionary. – Macmillan Publishers Limited, 2002. – 1692 p.
11. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, Eleventh Edition. – Merriam-Webster, Incorporated, 2008. – 1622 p.
12. Merriam-Webster's Online Dictionary//www.merriam-webster.com
13. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Lexicon Publications, Inc.: Danbury, 1993. – 1248 p.
14. Oxford Paperback Thesaurus, Seventh Edition. – Oxford University Press, 2006. – 930p.
15. Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English, Fifth Edition. – Oxford University Press, 1995. – 1428 p.
16. Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English, Seventh Edition. – Oxford University Press, 2005. – 1780 p.
17. The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition. – Copyright 2009 by Houghton Mifflin Company. – Published by Houghton Mifflin Company//www.dictionary.com
18. The Penguin A-Z Thesaurus. – Penguin Books Ltd, 2001. – 442 p.
19. The Penguin English Dictionary. – Penguin Books Ltd, 2002. – 1045 p.
20. WordReference.com English Dictionary//www.foreignword.com

Британські словники

Вага компонентів у смисловій структурі домінанти approve

№	Дієслова	Macmillan Dictionary	Longman Dictionary	Oxford Dictionary (7-th edition)	Oxford Dictionary (5-th edition)	Penguin Dictionary	W cep.
1	eulogize	1	1	1	1	1	1
2	flatter	1	1	0,52	1	1	0,914
3	acclaim	0,8	1	1	0,75	0,5	0,81
4	extol	1	1		1	1	0,8
5	praise	0,71	0,625	0,75	0,8	0,67	0,712
6	commend	0,3	0,75	0,5	1	1	0,71
7	applaud	0,5	0,33	0,83	0,25	0,8	0,542
8	exalt	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
9	support	1	0,06		0,83	0,6	0,498
10	countenance	1	0,5		0,75		0,45
11	glorify	0,5	0,5	0,625	0,625		0,45
12	endorse		0,4		1,01	0,67	0,416
13	appreciate	0,13	0,24	0,75	0,76		0,376
14	recommend	0,13	0,33	0,39	1		0,37
15	sanction	0,6			0,5	0,5	0,32
16	hail	0,67	0,25	0,5		0,13	0,31
17	favour	0,7	0,375	0,39			0,293
18	ratify	0,28				1	0,256
19	consent	0,67				0,5	0,234
20	accept	0,12		0,44	0,33	0,25	0,228
21	admire		0,09		0,53		0,124
22	respect		0,33	0,75			0,216
23	like		0,74	0,33			0,214
24	celebrate		0,67		0,23		0,2
25	bless				0,3	0,5	0,16
26	cheer	0,2	0,25	0,33			0,156
27	congratulate				0,375	0,33	0,141
28	salute		0,67				0,134
29	adopt		0,5		0,13		0,126
30	pass				0,47	0,12	0,118
31	encourage	0,125		0,15		0,11	0,077
32	authorize				0,375		0,075
33	agree				0,3		0,06

Вага компонентів у смисловій структурі домінанти **disapprove**

№	Дієслово	Macmillan Dictionary	Longman Dictionary	Oxford Dictionary (7-th edition)	Oxford Dictionary (5-th edition)	Penguin Dictionary	W сер.
1	deprecate		1	0,4	0,5	0,8	0,54
2	frown on		1	0,5	1	0,13	0,524
3	deplore		1	0,86		0,75	0,522
4	criticize	0,72	0,83	0,5			0,41
5	abuse	0,33		0,89	0,8		0,404
6	condemn	0,28		0,625	0,6		0,301
7	oppose	0,75			0,67		0,284
8	protest		0,5	0,3	0,4	0,1	0,26
9	disfavour	0,28	0,5		0,5		0,256
10	object		0,4	0,5		0,18	0,216
11	reprove	0,14			0,25	0,67	0,212
12	decry	0,5				0,33	0,166
13	denounce		0,83				0,166
14	execrate		0,8				0,16
15	reprimand				0,714		0,143
16	fault	0,67					0,134
17	blame	0,16	0,17	0,17	0,16		0,132
18	vilify		0,6				0,12
19	admonish	0,57					0,114
20	rebuke				0,43		0,086
21	censure				0,4		0,08
22	discountenance					0,13	0,026
23	accuse		0,125				0,025

Американські словники

Вага компонентів у смисловій структурі домінанти **approve**

№	Дієслова	Word Reference Dictionary	Merriam-Webster's Online Dictionary	Merriam-Webster's Collegiate Dictionary	American Heritage Dictionary	Dictionary.com Unabridged	W сер.
1	ratify	1	1	1	1	0,5	0,9
2	applaud	0,5	0,68	0,83	0,67	0,67	0,67
3	endorse	0,33	0,5	0,5	0,25	1	0,516
4	cheer	1,4			0,25	0,8	0,49
5	acclaim		1	1	0,13	0,3	0,486
6	countenance		0,67	0,67	0,25	0,5	0,418
7	confirm		0,5	0,67	0,16	0,25	0,322
8	congratulate		0,17	0,1	0,43		0,32
9	sanction		0,4	0,1	0,37	0,67	0,308
10	commend	0,77			0,38	0,36	0,302
11	consent		0,33	0,33		0,67	0,266
12	concur		0,75	0,5			0,25
13	accede		0,38	0,34		0,5	0,244
14	praise	0,5				0,67	0,234
15	pass		0,2	0,45	0,03	0,34	0,204
16	subscribe		0,28	0,43	0,1	0,08	0,178
17	second	0,17		0,27	0,18		0,124
18	admire				0,34	0,25	0,118
19	favor				0,34	0,25	0,118
20	accept		0,56				0,112
21	bless		0,28	0,28			0,112
22	hail		0,16			0,37	0,106
23	like		0,33				0,066
24	salute					0,32	0,064
25	validate					0,32	0,064
26	back	0,23					0,046
27	encourage					0,22	0,044
28	glorify		0,12	0,1			0,044
29	recommend	0,22					0,044

Вага компонентів у смисловій структурі домінанти *disapprove*

№	Дієслова	Word Reference Dictionary	Merriam-Webster's Online Dictionary	Merriam-Webster's Collegiate Dictionary	American Heritage Dictionary	Dictionary.com Unabridged	W сер.
1	deprecate	0,17	0,36	0,38	1	0,33	0,448
2	chide		0,25	0,25	0,5	1	0,4
3	reprove		0,38	0,25	0,33	0,67	0,326
4	frown on		0,25	0,25	0,67	0,33	0,3
5	deplore	0,33			0,25	0,67	0,25
6	discouragement	0,5	0,1	0,1		0,5	0,24
7	condemn	0,6			0,33	0,2	0,224
8	admonish		0,36	0,5			0,172
9	reproach				0,8		0,16
10	decry	0,33	0,17	0,17			0,154
11	object	0,17			0,2	0,4	0,154
12	damn					0,57	0,114
13	dislike			0,5			0,1
14	censure				0,15	0,15	0,06
15	disfavor				0,25		0,05
16	protest					0,2	0,04
17	rebuke					0,2	0,04

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Буяр – аспірант кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича.

Наукові інтереси: гендерна лінгвістика.

ЛЕКСИЧНІ СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАУЗАТИВНОСТІ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ (ЛЕКСИЧНІ ТА КОМБІНАТОРНІ РОЗРІЗНЕННЯ)

Ганна ГЛУЩУК-ОЛЕЯ (Херсон, Україна)

У статті розглянуто каузативне значення з погляду його лінгвістичного вираження, тобто як сукупність способів, якими володіє конкретна мова, у нашому випадку іспанська, для вираження цього поняття.

The paper deals with causative meaning from the viewpoint of its linguistic expressing namely as set of means, which certain language, Spanish in particular, uses for this concept manifestation.

Каузативні відношення у мові відрізняються від того, що відображається у системі логіки та філософії. Каузативні відношення, які виражаються мовними засобами, відображають хід розвитку людського мислення від більш простого до більш складного розуміння дійсності. У нашій роботі центральне місце відводиться вивченню природи каузативності та відображенню механізмів функціонування категорії каузативності у сучасній іспанській мові через засоби її реалізації у каузативних конструкціях та у дієсловах із семою каузативності.

Розрізнення змісту, яке впливає при порівнянні таких дієслів як, наприклад, *matar / morir*, є, без сумніву, питанням лексичної семантики, і саме з цієї точки зору ми могли б ствердити, слідуючи за Р. Трухільйо, що „каузативність” це „безперечно лексична риса, як показують опозиції типу *matar / morir, infligir / padecer (inflige un castigo / padece un castigo)*. Ми стикаємося з лексичною проблемою, яка не має нічого спільного ані з синтаксисом, ані з будь-яким загальним класом відмінків, які є синтагматичною формою зв'язку” [8: 186]. У іспанській мові ми знаходимо наступні пари лексем, у яких семантична риса „каузативності” представляються з певною систематичністю [2: 97; 6: 66]:

<i>Matar : morir</i>	<i>mantener : permanecer</i>
<i>tirar : caer</i>	<i>tocar : sonar</i>
<i>dejar : quedar</i>	<i>brillar : brillar</i>
<i>quemar : arder</i>	<i>mostrar : aparecer</i>
<i>meter : entrar</i>	<i>destruir : cesar</i>
<i>sacar : salir</i>	<i>persuadir : creer</i>
<i>llevar : ir</i>	<i>disuadir : desistir</i>

<i>traer : venir</i>	<i>infligir : padecer</i>
<i>parir : nacer</i>	<i>dar : recibir</i>
<i>tender : yacer</i>	<i>enseñar : aprender</i>
<i>poner : estar</i>

Зібравши лексичні розрізнення у такій формі, ми не можемо відмовитися, що зв'язок міг би даватися також між транзитивними дієсловами типу *dar / recibir, enseñar / aprender, etc.*, що розрізняються за тривалентністю та двовалентністю, хоча частішим є зв'язок транзитивного та не транзитивного дієслова.

Якщо у першу чергу ми приділяємо увагу більш широким і загальним лексичним структурам, ніж встановлює семантика з метою описати у впорядкованій формі організацію словника, ми зіштовхуємося зі структурами „поля” та „класу”, які Е. Косеріу пояснює нам наступними термінами: „Лексичне поле та лексичний клас є „первинними” структурами у значенні, що їх визначення не залучає інші лексичні структури, та говориться про структури, які можуть бути випробувані у лексиці як такої, без відношення до їх можливої ”граматикалізації”” [5: 229-230]. За цим визначенням, семантика, яку ми спостерігаємо у зазначених парах могла б характеризуватися всередині лексичних полів, тобто, ми могли б стверджувати, що пари *matar : morir* (або інші зі списку), наприклад, є частиною одного семантичного поля. Принаймні, ніщо не заважає нам мати це на увазі, а точність цього може бути підтверджена, якщо ми погодимося з тим же Е. Косеріу, що „лексичне поле – це парадигматична структура, що складається з лексичних одиниць (лексем), які поділяють між собою зону загального значення, і які знаходяться у безпосередній опозиції щодо інших” [5: 230]. Отже, прийнявши до уваги це визначення, ми бачимо, що воно може бути застосоване до одиниць, що складають ці лексичні опозиції, які без сумніву поділяють між собою зону загального значення, та в той же час легко визначити, що вони складають частину парадигматичної структури і водночас знаходяться у безпосередній опозиції по відношенню до інших лексем, що утворюють пари, достатньо подумати про механізм, який діє, коли вони протиставляються: “¿Murió?” : “No, lo mataron”, “¿Irás?” : “Sí, me llevan”, “!No entra!” : “!Mételo como sea!”, “Sé que has aprendido mucho” : “Todo lo que me han enseñado” [2: 100].

При визначенні відношень у вищезгаданих парах ми майже подібно наслідуємо Дж. Льюнса у його визначенні зв'язку між *tulipán : flor* [7: 466–469] як включення більш специфічного терміну (*matar*, у нашому випадку; *tulipán* у випадку Дж. Льюнса) до більш загального терміну (*morir* для нас; *flor* для Дж. Льюнса): якщо ми розуміємо, що *morir* має більш загальне значення порівняно з *matar*. Словники, у свою чергу, ніби вказують нам, що такі дієслова, як *matar, tirar, dejar, quemar, meter, enseñar*, тощо, включають у своє визначення також і визначення лексичних протилежних сторін [2: 102–103]. Отже, ми могли б ствердити, слідуючи таки за Дж. Льюнсом, що вказані лексичні пари підтримують зв'язок включення, а саме, одностороннього включення, тобто, *matar, tirar, dejar, quemar, meter, enseñar*, тощо, завжди включають в себе значення *morir, caer, quedar, arder, entrar, aprender*, тощо, тобто, інверсне включення не відбувається ніколи.

Разом з тим, А. Аранда Ортіс стверджує, що будь-який словник нам говорить про те, що каузативні дієслова з пар лексичних розрізень є завжди перехідними, на відміну від їх протилежних сторін, крім випадку наступних пар: *enseñar : aprender, dar : recibir*, та деяких інших пар, де обидві вербальні лексеми співпадають щодо перехідності [2: 103].

Вищезазначені пари лексем, що представляють собою суплетивну морфологічну опозицію, наявно свідчать про те, що каузативність представляється з певною систематичністю у лексиці іспанської мови. До речі, під суплетивними розуміємо „форми одного і того ж слова, утворені від різних коренів чи основ” [1: 350]. Складність полягає у структуризації таких даних, що, на жаль, не є предметом нашого дослідження.

Механізм комбінаторних розрізень представляє собою систематичний процес, який дозволяє поєднати, особливо для лексем, що не мають протилежних лексичних сторін (тобто не можуть утворювати пари лексичних розрізень), опозиції з каузативним та не каузативним значенням. Іспанська мова нараховує багату кількість вербальних лексем типу *resucitar, dormir, despertar, pasear, pasar, subir, bajar, empezar, terminar, cambiar, aumentar, disminuir, colgar* [6: 67; 2: 120], та ще велику кількість таких, яким бракує лексичних

розрізень, і незважаючи на це, здатних включати в себе значення причина–наслідок. Зазначені дієслова представляють дві семантико-синтаксичні різні схеми, які вміщують одне каузативне, інше не каузативне значення:

Dormir al niño / dormir la siesta.

Такі лексеми вміщують в собі, як бачимо, два різні лінгвістичні значення – каузативне та не каузативне, на відміну від лексичних розрізень, де семантичне значення каузативності впливає з контрасту фонічної різниці двох частково суплетивних морфологічних опозицій типу *matar : morir*.

І дійсно, ми зустрічаємо тільки комбінаторний варіант таких лексем (тобто у двох синтаксично-різних схемах), бо ми завжди зустрічаємося з тією ж самою вербальною лексемою, яка у кожній схемі все ж таки ідентична [2: 120]: *Jesús resucitó a Lázaro / Jesús resucitó.*

Можна зазначити, що кожний варіант комбінаторних схем відповідає транзитивній або не транзитивній схемі відповідно, хоча відомо, що більшість дієслів переходять з однієї схеми до іншої без особливих складнощів. Так, серед багатьох інших, це помітив і А. Белльо, коли сказав, що „у всіх мовах є постійний рух, у якому активне дієслово переходить у нейтральне, а нейтральне перетворюється на активне; рух, який здійснюється легкими й м'якими переходами у розмовній мові, і яким завжди користуються найбільш правильні письменники, щоб надати новизни, сили чи граційності фразі” [3: 452]. Хоча до цього руху не слід відноситися як до легкого чи м'якого, без сумніву такі переходи як *caerlo, cesarlo, nacerlo*, пояснюються вказаним рухом, та показують, що є лексеми, чие каузативне значення є вторинним значенням, виходячи з основного не транзитивного значення.

Без сумніву, „постійний рух”, про який говорить А. Белльо, торкається багатьох дієслів каузативного значення, чия характеристика часто асоціювалася з переходом не транзитивних дієслів до їх транзитивної схеми. А. Белльо передбачив це явище, хоча не відносив його конкретно до каузативних дієслів. А. Аранда Ортис стверджує, що у 1-му виданні *Gramática de la lengua castellana* був розділ (XLVIII), відсутній у послідуєчих виданнях, у якому йшлося про „анормальні прямі додатки” [2: 123], розуміючи під ними „такі, що не відповідають природі дієслова”: серед інших типів, друге, що він встановив відносилось до додатків, які дозволяють побачити як „каузатив позначає об'єкт, над яким виконує, чи здається, що виконує певну дію суб'єкт дієслова” [2: 123]. У критичному виданні виданні Р.Трухільо [3: 737-739] надаються такі приклади:

- *el perro vuela la perdiz;*
- *las heridas corren sangre;*
- *las peñas manan miel;*
- *la tierra brota flores, etc.*

Питання полягає у тому, скільки вербальних одиниць можуть бути здатними створювати схеми комбінаторних розрізень, і, в деякій мірі, відповідь має шукатися у словниках більше, ніж у граматиках [2: 138]. На даний момент ми спробуємо побачити її з перспективи аналітичної граматики, користуючись допомогою Рамона Кано Агілара, який, як нам відомо, єдиний у наш час зацікавлений у наданні каузативності в іспанській мові більшого значення, ніж традиційно було визнано.

Хоча Р. Кано вказав, що „кількість каузативних дієслів у іспанській мові не здається занадто великою” [4: 230], автор звертає увагу на можливість спостерігати відповідність каузативності певній кількості лексем, деякі з котрих він відносить до певних семантичних груп, між тим як інші можуть походити з дуже різних по значенню полів. Таким чином, він встановлює наступні семантичні групи дієслів, що, на його думку, можуть утворювати комбінаторні розрізнення [4: 230–37; 2: 138–40; 6: 67]:

1) До першої групи належать „дієслова, які об'єднуються навкруги дієслова *acabar*, тобто такі, які можуть позначати початок чи кінець дії з точки зору часової перспективи. Через це, їх суб'єкти у неперехідних словосполученнях зазвичай є учасниками подій, що представляють якийсь відрізок часу. Серед інших, це такі дієслова, крім *acabar*, як *finalizar, terminar, empezar, comenzar, etc.*” [4: 230]. До цієї групи доцільно також додати *concluir, continuar, participar, proseguir, seguir, etc.*, чий суб'єкт у неперехідних словосполученнях

може бути учасником дії, і таким же чином, як і попередні дієслова „можуть включатися у дві синтаксичні і семантичні схеми: *algo comienza / alguien comienza algo*” [4: 230].

2) Більш поширена група, ніж попередня, може уважатися група дієслів з семантичною ознакою зміни стану. Це дієслова, у яких „відношення каузативності між транзитивним і не транзитивним використанням проходить без додаткових проблем. Це стосується дієслів *aumentar, disminuir, mejorar, empeorar*” [4: 233]. Сюди ж ми відносимо довгий ланцюг вербальних лексем, як *cambiar, variar, mermar, adelgazar, transformar, hervir, engordar, sanar, curar, enfermar, empobrecer, enriquecer, endurecer, envejecer*, та інші, які у своїй більшості є похідними.

3) „Інша група дієслів, які можуть входити у каузативні, це деякі дієслова руху, як *subir, bajar, volver, avanzar, adelantar, atrasar, correr, deslizar, pasar, abrir, cerrar, etc.*” [4: 235-237]. Наша увага тут приділяється семантичному класу іменників, які можуть з’являтися як ядро у процесах, що визначаються даними дієсловами, тобто, іменники виступають як об’єкти у транзитивних фразах, та як суб’єкти у не транзитивних варіантах. Тобто речення, як *los paquetes bajaron al sótano / las maletas han subido* у термінах іншими словами можна назвати „актантним розширенням” [4: 235]. Отже, такі речення можна пояснити, як *alguien bajó los paquetes / alguien subió las maletas*.

Паула Гомес виділяє ще іншу групу дієслів, так звану групу дієслів з різних значеннєвих полів: *vestir, abrasar, etc.* [6: 67]. Сам Р. Кано також зазначає, що „є контексти з іншими дієсловами з різних семантичних груп, де ми знаходимо опозицію не транзитивної конструкції статичного значення, та транзитивну конструкцію, де є явно виражене активне значення. Внутрішні відношення між конструкціями відповідають каузативній моделі: *el aire abrasa / lo abrasaron con tizones, etc.*” [4: 239].

Попередні три семантичні групи можуть бути розширеними, якщо ми розглянемо групу дієслів як: *concertar, ajustar, acordar, acomodar, concordar, conformar, cuadrar, encajar, etc.*, а з іншого боку дуже широку групу так званих „дієслів почуттів, або психічних” [2: 140], всі з яких мають чи можуть мати у транзитивних схемах каузативне значення.

Багато з проаналізованих дієслів потребують наявності зворотного займенника –*SE* у не каузативному варіанті:

La inflación subió los precios / Los precios subieron a causa de inflación;

María hierva el agua / El agua hierva a 100°C;

Aquellos acontecimientos transformaron al país / El país se transformacionó a raíz de aquellos acontecimientos;

El viento cerró la puerta / La puerta se cerró con el viento.

Займенник –*SE* може спричинити різницю поведінки між дієсловами однієї семантичної групи [6: 67-68]:

a. *La reunión (se) ha acabado.*

b. *La reunión ha iniciado.*

c. *La reunión se ha iniciado.*

d. *La reunión (se) ha empezado.*

У (a) присутність займенника здається вибірковою, на відміну від того, що ми бачимо у (b) та (c), які вказують на необхідність –*SE* для отримання повного граматичного речення. У (d) вибір займенника не забороняється, але без сумніву ми можемо побачити різницю значення: присутність займенника вказує не на середній зміст та вираження процесу, а невизначеність суб’єкта дієслівної дії [4: 230–231]. Автор також зазначає, що „присутність –*SE* у багатьох з дієслів перетворює їх, не тільки синтаксично, а також і семантично, на не транзитивні дієслова” [4: 285].

Розглянемо також дієслова типу *iniciar, transformar, convertir*, які самі по собі є носіями каузативного значення, тобто вони входять у транзитивну схему та виражають зовнішній процес відносно суб’єкта: дія спрямована на об’єкт. Для зосередження дії на суб’єкті необхідна наявність зворотного займенника –*SE*, та отримуємо *iniciarse, transformarse, convertirse*.

Механізм вираження лексичної каузативності також зустрічається у нейтралізованих мотиваціях вульгаризованих дієслівних трансформуваних та діалектних варіантів дієслів як

caer, entrar, arder, які у не формальній мові нейтралізували свої каузативні варіанти опозицій *tirar, meter, dejar, quedar* [6: 68]. А. Аранда Ортіс, базуючись на працях Л. Тенсьєра та Р. Куерво, зазначає, що використання *caerlo* замість *tirarlo* чи *derribarlo* є, безперечно, вульгаризмом, має діалектичний характер та вживається у Старій Кастилії та Екстремадурі, де дієслово *caer*, при даному вживанні, є каузативним та фактитивним [2: 112]. Для інших випадків типу *entrarlo* та *quedarlo* підходять аналогічні пояснення: так у той же книзі А. Аранди Ортиса М. Молінер говорить, що *entrar* має каузативне сприйняття у значенні “помістити або ввести матеріально якусь річ у якесь місце”, вживання даного дієслова з таким значенням розповсюджено у південних регіонах, наприклад, в Андалусії [2: 112]. Також знаходимо його вказівки щодо *quedar*: його каузативне сприйняття розповсюджено у деяких регіонах у значенні *dejar*. Отже, бачимо випадки так би мовити аномальної транзитивності, які пояснюються як діалектальні вульгаризми. Розглядані приклади не є єдиними випадками такої аномальної транзитивності.

Здається, що комбінаторні розрізнення представляють більшу систематизованість, ніж лексичні, і їх чергування у синтактико-семантичних схемах можуть складати безкінечну кількість лексем, таким чином, вони включають у себе узагальнення каузативних та не каузативних опозицій через синтаксичні походження великого радіуса дії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Розенталь Д. Е., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М: Просвещение, 1985. – 399 с.
2. Aranda Ortiz A. La expresión de la causatividad en español actual. – Zaragoza: Libros Pórtico, 1990. – 208 p.
3. Bello A. Gramática de la lengua castellana. Edición crítica de R. Trujillo, Santa Cruz de Tenerife, 1981. – P. 452, 737-739.
4. Cano Aguilar R. Estructuras sintácticas transitivas en el español actual. Madrid, Gredos, 1987, P. – 230-285.
5. Coseriu E. Gramática, semántica, universales. Madrid, Gredos, 1978, P. – 229-230.
6. Gozalo Gómez P. La expresión de la causa en castellano. – Madrid: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 2004. – 136 p.
7. Lyons J. Introducción en la lingüística teórica. Barcelona, Teide, 1973, P. 466-469.
8. Trujillo R. Elementos de semántica lingüística. Madrid, Cátedra. 1976, P. 186.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Глушук-Олея – аспірант кафедри іспанської філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: функціональна граматики іспанської мови.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ (на матеріалі української та англійської мов)

Наталія ГРИГОРЕНКО (Кіровоград, Україна)

Проблеми тлумачення слів-назв емоцій розглядаються в руслі когнітивних досліджень мовної семантики. Узагальнюються існуючі в лінгвістиці підходи до опису емоцій та аналізуються словникові дефініції емоційних явищ двох мов.

The paper examines the problems in defining the meaning of lexical units denoting emotions as a part of cognitive investigations of linguistic semantics. The lexicographical definitions in both languages are analyzed and the existing ways of describing emotions are summarized in the paper.

В сучасному мовознавстві одним з пріоритетних напрямків лінгвокогнітивних розвідок є вивчення зв'язку мови з емоційною сферою людини, яка хоча й відрізняється багатовимірністю та недостатньою емпіричною вловимістю, але безпосередньо впливає на будь-який інший аспект людської діяльності.

В емотиології, спеціальному розділі лінгвістичної науки, який вивчає відображення емоційних станів людини в мові (Ю.Д. Апресян, А.Вежбицька, В.І. Шаховський, Н.Д. Арутюнова, В.Н. Теля, А.Д. Шмельов, Є.В. Урисон, О.М. Вольф, А.Залізник, М.О. Красавський, Л.Г. Бабенко, С.Г. Воркачов, Д.А. Романов, О.Л. Бессонова, О.Ю. Мягкова, О.С. Сарбаш та ін.), розмежовують два основні напрями – дослідження мовних засобів номінації емоційних явищ (позначених в роботі узагальнюваним терміном *емоції*) та дослідження засобів вираження емоцій в мові. Нас цікавить перший напрямок, тобто лексика на позначення емоцій (базова емотивна лексика), а саме проблеми тлумачення цих мовних одиниць.

Мета нашої статті – узагальнити існуючі підходи до визначення лексики на позначення емоцій та проаналізувати лексикографічні інтерпретації емоційних явищ для визначення проблемних моментів та шляхів їх вирішення (на матеріалі українського та англійського синонімічних рядів «сум»/ «sadness»). Пошук семантичної метамови опису лексичних значень слів (особливо на позначення абстрактних понять) залишається актуальним для сучасної лінгвістичної семантики, а відсутність комплексних зіставних досліджень емотивної лексики у вітчизняному мовознавстві зумовлює необхідність подальшої розробки семантичного поля емоцій та його структурно-семантичних особливостей.

Результати дефініційного аналізу тлумачень лексичних одиниць на позначення емоцій показують використання всіх типів словникових дефініцій (описового, релятивного та дериваційного), але різною мірою в різних мовах. Узагальнюючи, можна виділити наступні ключові моменти у визначеннях емоційних явищ (ми аналізуємо відповідні семми обраних лексем, але зазначимо, що мають місце випадки визначення того чи іншого емоційного явища як почуття, настрою одночасно, а інколи й поруч з тлумаченням його як виразу, прояву цього явища або як його причини – це особливість цієї групи лексики, яка реалізується у наявності щонайменше двох – трьох лексичних значень або відтінків значень у цих слів).

По-перше, розгорнуті описові моделі використовуються рідко, переважно для семантизації основних понять (*почуття, емоція, настрій*). В психологічній науці розрізняють чуттєвий тон, емоцію, афект, почуття, пристрасть та настрій. В мові ж поняття «емоція» та «почуття» не розмежовуються, виступаючи синонімами. До речі, в повсякденному житті лексема *емоція* вживається переважно у формі множини та як антипод виваженої людської поведінки: наприклад, укр. *Це все емоції! Не піддавайся емоціям!* У решті випадків використовується лексема *почуття*, навіть якщо мова йде про емоцію з психологічної точки зору: наприклад, укр. *Почуття невимовної радості охопило його*. Але їх компонентний аналіз демонструє відповідність організації семантичного простору висновкам психології: емоції виступають складовими почуттів, а настрої характеризуються значною тривалістю певних емоцій (тобто ці лексеми протиставляються за диференційними семми «ступінь участі мисленнєвого компоненту», «об'єкт» та «часова подовженість»). В англійській мові семми *emotion* та *feeling* взагалі виглядають абсолютними синонімами [10], але приклади доводять, що їх валентність неоднакова; нерідко перше поняття, як і в українській мові, вживається в значенні «емоційності», «збудження», а не конкретної емоції (тобто близько до етимологічного коріння – лат. *emovere (to disturb), movere (to move)*: наприклад, англ. *She stared at him, overcome by emotion/His voice was full of emotion*. У словникових тлумаченнях головна сема «емоція» представляється лексемами укр. *відчуття/почуття/настрій* – англ. *a sense/a feeling/a state of*, які можуть протиставлятися (як правило, не в межах синонімічного ряду) за категоріальними семми «емоційний стан» (реакція-переживання) та «емоційне ставлення» (реакція-відношення). Так, укр. *меланхолія* – настрій, *скорбота* – почуття, *пригніченість* – стан за значенням *пригнічений* [8] – всі три семми означають емоційний стан, як і в англ. *sadness* – a state of being sad, *sorrow* – a feeling of great sadness [10], в той час як, наприклад, *novaga/respect* – це також почуття, але в значенні ставлення/attitude. Отже, вбачається за потрібне уточнювати при визначенні емоційних явищ їх характер відповідно до визначень основних категорій – *емоція, почуття, настрій*, які в принципі співпадають з визначеннями відповідних психологічних термінів.

По-друге, аналіз лексикографічних даних доводить, що переважають релятивні дефініції, які розкривають значення слова через синонімічні одиниці. Тобто інколи тлумачний словник практично пропонує певний синонімічний ряд, не розкриваючи семантичної суті самої емоційної модальності, яка представлена в мові цим рядом. В англійській мові це ускладнюється ще й високим ступенем полісемічності мовних одиниць. Фактично, пересічна людина потрапляє у замкнене коло: *сум* – це смуток, журба; *смуток* – це сум, журба; *журба* – це печаль, смуток [8]; тобто не носій мови в принципі ледве зрозуміє значення такої мовної одиниці без перекладу. В англійській мові різниця в станах душі, як вони описуються у словникових тлумаченнях, зводиться, як правило, до розбіжностей у причинах, які їх

каузують. Так як різні відтінки однієї модальності мають схожі передумови, для вірного визначення тієї чи іншої емоції певного синонімічного ряду необхідно зазначати диференційні семи. Наприклад, такі негативні почуття як *горе* та *скорбота*, які практично співпадають за прототипом (обидва в якості причини мають на увазі велику втрату), протиставляються за семою «характер втрати» – *скорбота* пов’язується з втратою близької людини, тобто зі смертю, а *горе* може спричинити ширший спектр факторів (від вкраденого майна до загибелі друга), але це нерідко не відображено лексикографічно (лише в деяких словниках синонімів).

По-третє, як будь-який неявний аспект реальності, як абстракція, сфера емоцій потребує для опису підтримки образно-асоціативного потенціалу свідомості, який базується на узагальненні та творчій переробці тілесного досвіду, на перекомбінації в образі якостей та ознак різнорідних явищ [3: 16]. Цю доміанту в описах внутрішнього світу людини – уподібнення зовнішньому (фізичному – природному та соціальному) світу і його просторово-предметним та процесійним характеристикам – відмічали практично всі дослідники цієї сфери. Тобто емоції та почуття людини є об’єктом «лінгвокреативного» мислення, яке оперує „асоціаціями, що виникають на базі понять, вже закріплених в даній мові у формі значень” [9: 67]. Так, у тлумаченнях емотивів-номінативів емоційної модальності «сум» в українській мові чітко простежується перенесення фізичної характеристики «вага» на сферу цих емоцій: *туга/сум* – ...**гнітючий** настрій... ; *журба* – ...**тяжкі** почуття...; *смуток* – ...**тяжкий** настрій...; *жаль/жалість* – ...**важкий** настрій...; *пригніченість* – ...**гнітюче, тяжке** почуття... [8]. В англійській мові, не схильній до використання асоціативних сем у дефініціях, в окремих випадках застосовується паралель з болем: *mental pain, mental suffering* [11].

По-четверте, для української мови характерною є наявність однокорінних одиниць із однаковим значенням, що результатуються у використанні дериваційного способу тлумачення [7: 13]. Наприклад, *жаль/ жалість/ жалоці, журба/ журбота/ журбонька, смуток/ смуточок/ засмучення* [8]. Крім того, більшість абстрактних іменників в українській мові і досить багато в англійській не тлумачиться прямо: словникова стаття відсилає до відповідного прикметника, а інколи й далі – до дієслова.

Таким чином, лексикографічні джерела досить туманно презентують семантичне поле емоційних явищ. Проблема їх тлумачення визначилася одразу з появою перших спроб їх лексикографічної фіксації. Умовно в лінгвістичній науці виділяють два підходи до опису емоцій: смисловий та метафоричний [1: 27], ми зазначили б ще і когнітивний.

Перший підхід спирається на використання прототипічних ситуацій (А.Вежбицька, Л.Н.Іорданська, І.А.Мельчук) як своєрідних моделей поведінки або сценаріїв, що задають певне розмежування необхідних та задовільних умов для тих чи інших емоційних понять, тобто емоції описуються через універсальні семантичні примітиви – інтуїтивно зрозумілі та самопояснювальні поняття. Наприклад, рос. *огорчение* (укр. *засмучення*) описується Л.Н.Іорданською як „пасивно-негативний емоційний стан, який зазвичай каузується у пересічній людини (і) наступною її оцінкою певної події (j): 1) і впевнена у здійсненні j; 2) j небажане для і” [1: 28]. Слабким моментом таких тлумачень є певна заплутаність таких визначень, а також відносність понять “something good/bad”, «позитивний/негативний» та «активний/пасивний». Як зазначає Д.А.Романов, суттєвою факторною ознакою у класифікуванні емоцій є ознака «задоволення/незадоволення», яка хоч і не усвідомлюється, але визначає знак емоції («позитивна» чи «негативна»), в той час, як розпізнання емоцій за «активністю/пасивністю» часто нівелюється звичайною свідомістю, що призводить до перехрещення тих синонімічних груп, які відрізняються лише за цією факторною ознакою [6: 106].

Другий підхід (G.Lakoff, M.Johnson, В.А.Успенський) розкриває внутрішню семантичну компаративність емоційних понять: представники цього напряму найбільш адекватним лінгвістичним описом емоцій вважають зображення через метафори, в яких ці емоції концептуалізуються в мові. Наприклад, В.А.Успенський визначає *горе* як „важку рідину, що заповнює басейн, на дні якого знаходиться людина” [1: 29]. Але метафоричний опис може

виявитись дуже суб'єктивним, тому він має підтверджуватись певними мовними доказами на користь метафоричних прообразів, що пропонуються для визначення емоції.

Деякі науковці раціонально поєднують обидва підходи, логічно описуючи типові умови виникнення емоцій та підключаючи метафоричні порівняння («тілесна метафора душі» Ю.Д. Апресян і В.Ю. Апресян, дослідження слів з експерієнціальною семантикою Г.І. Кустової). Когнітивний підхід схожий на смисловий і має в основі використання когнітивної схеми емоції: «сценарій» виникнення й розвитку емоції (природа емоції як такої з психологічної точки зору) визначає структуру її тлумачення. Схема Ю.Д. Апресяна складається з 7 етапів (сприйняття або уява певного стану речей, його оцінка, власне почуття, фізіологічні реакції, бажання, моторна активність, мовленнєва діяльність) [1:31]; Г.І. Кустова виділяє 4 горизонтальні (причина, контакт, стан, прояв) та 2 вертикальні зв'язки (осмислення, оцінка) [4: 19]. Оскільки емоції – це особливі психічні стани, які відображують у формі безпосереднього переживання значимість впливаючих на індивіда явищ з точки зору його актуальних потреб [5: 427], то сила та якість емоції напряму залежить від актуальності потреби й оцінки людиною своєї здатності або можливості задовольнити цю потребу в ситуації, що склалася. Іншими словами, емоційні явища настільки суб'єктивні, що важливо підкреслити, що когнітивна схема емоції – це відображення не реального протікання емоційного процесу, а репрезентація, так мовити, форми організації знань про емоції у свідомості людини.

Отже, узагальнюючи відомі підходи до тлумачення емоцій та психологічні дані, пропонуємо визначати будь-яку емоцію через прототипічну ситуацію, основними компонентами якої є суб'єкт, потреби суб'єкта і стан речей, а основними етапами – сприйняття, оцінка та реакція суб'єкта. Зрозуміло, що поділ на етапи досить умовний, оскільки всі вони майже миттєві у діяльності людини. Розглянемо окремо кожний етап і його відображення у тлумаченні емоції.

Сприйняття суб'єктом, тобто людиною, стану речей (або певної речі, події) проходить переважно на підсвідомому рівні, просто завдяки функціонуванню органів чуття (часто людина не розуміє причини емоційного стану). Підсвідома оцінка сприйнятого відображується у набутому людиною певному емоційному тоні відчуття, тобто ми говоримо про рівень «приємно/неприємно», а також «нейтрально». Фізіологічна реакція людини проявляється у рефлекторних рухах (мімічних і пантомімічних) і вигуках. Все це є, так мовити, першою сходинкою емоційної сфери, яка лінгвістично реалізується у визначенні таких явищ як емоційно-фізіологічних станів (за термінами психології – як базових емоцій), в існуванні слів на позначення характерних їх проявів та в наявності такої частини мови як вигук. Наприклад, такими емоціями є спокій/тривога, веселість/сум, потяг/огида тощо.

Друга сходинка емоційної діяльності людини передбачає на рівні оцінки участь свідомого мисленнєвого компоненту, тобто людина співвідносить стан речей/події зі шкалою своїх потреб, і реакцією вже буде задоволення чи незадоволення суб'єкта з певної причини або його певне ставлення до певного об'єкта, і, як результат, певна поведінка. В цьому випадку факт задоволення чи незадоволення потреби визначає, чи є дана емоція позитивною або негативною (що зазвичай співпадає і з поняттям «приємно/неприємно», а також відповідає поняттям категорії оцінки). Вплив емоції на подальшу діяльність людини (активізація або гальмування) впливає на визначення того чи іншого емоційного стану як активного або пасивного. Так, укр. сум можна визначити як пасивно-негативний емоційний стан в результаті легкого (незначної інтенсивності) незадоволення станом речей, часто каузатор не усвідомлюється. Тоді *смуток*, *журба*, *печаль* буде аналогічним станом, але частіше з усвідомлюваною причиною та середньої інтенсивності, а *меланхолія* відрізнятиметься ще й тривалістю (*похмурий*, *сумний настрій* [8]). Відповідно *жаль* – це важкий (значної інтенсивності) пасивно-негативний емоційний стан (*тяжкі почуття* [8]) через неприємний/небажаний стан речей; *туга* буде (*гнітючим*) пасивно-негативним емоційним станом (*глибоким жалем*) в результаті відсутності (взагалі або поблизу) бажаного. Найінтенсивнішими варіантами цієї емоційної модальності будуть *скорбота* та *горе*, а поетичним еквівалентом смутку – *зажура*. Цікаво, що такий варіант організації українського синонімічного ряду «сум» виявляється досить симетричним англійському ряду «sadness» –

unhappiness, sorrow, grief, melancholy, misery, regret, depression, gloom, low spirits та ін. на фоні більшої гіпонімічності англійського семантичного простору. Крім того, особливістю англійського бачення «суму»/«sadness» є прирівнювання його до нещасливого стану *unhappiness* (в українській мові лексема *нещастя* не має аналогічного значення). Досить специфічним є і українське поняття *туга*.

Іншими словами, будь-яка емоція – це задоволення/satisfaction (стан рівноваги між станом речей та потребами суб'єкта) або незадоволення/dissatisfaction (невідповідність стану речей потребам суб'єкта), яке закономірно може називатись по-різному, маючи при цьому базовий вид – певну модальність. Чим більше людина усвідомлює свої психофізіологічні стани, тим складнішим і менш універсальним стає когнітивний зміст її емоцій – виникають похідні та похідні похідних особистісно диференційовані почуття [2: 15]. Тобто чим вища сходинка емоційної діяльності людини, тим важче визначити її емоційні переживання: мовні ж визначення емоцій сприяють лише їхній дискретизації, культурній регламентації та нормуванню.

З лінгвістичної точки зору назви емоцій, таким чином, можна лише звести в певні групи – емоційні модальності, окремим відтінкам яких буде відповідати той чи інший член відповідного синонімічного ряду. Для визначення ж відмінностей між цими відтінками на семантичному рівні вбачається за потрібне проаналізувати значну кількість мовленнєвого матеріалу (текстів) і, можливо, провести певні психолінгвістичні експерименти. На даний момент, як вже зазначалось, словники дають релятивні дефініції, які не розкривають диференційних ознак варіантів однієї емоційної модальності. Щоб розібратися у структурно-семантичних особливостях цих абстрактних понять, здається необхідним мати певну «формулу» визначення їх лексичних значень. Здобутки в цій сфері сучасної лінгвістики досить значні, але кінцевого результату поки що не існує.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. – 1993. – №3. – С. 27–35.
2. Винарская Е.Н. К проблеме базовых эмоциональных концептов // ВЕСТНИК ВГУ, Серия лингвистика и международная коммуникация, 2001. – № 2.– С.12-16.
3. Гостев А.А. Образная сфера человека. – М.,1992.
4. Кустова Г.И. О типах производных значений слов с экспериенциальной семантикой // Вопросы языкознания. – 2002. – № 2. – С. 16-34.
5. Психологический словарь / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с.
6. Романов Д.А. Психолингвистическое обоснование эмоциональной идентификации // Вопросы языкознания. – 2005. – №1. – С. 98–107.
7. Сарбаш О.С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокогнітивний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов). – Автореф. ...канд. філол. наук: 10.02.17 //Донец. націон. унів-т. – Донецьк, 2008. – 20 с.
8. Словник української мови в 11-ти томах.-К.:Наукова думка, 1970–1980.
9. Телия В.Н. О специфике отображения мира психики и знания в языке // Сущность, развитие и функции языка. – М., 1987. – С. 67–75.
10. Longman Dictionary of Contemporary English, Updated Edition
11. Collins English Dictionary. 8th Edition published in 2006. – HarperCollins Publishers 2006. – 120,000 entries. // 2006 ABBYY Lingvo 12.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Григоренко – аспірант кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія, дослідження емотивної лексики.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ СЛОВА «FREI» В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Леся ИВАШКЕВИЧ (Киев, Украина)

У статті розглянуто питання методології семантико-етимологічних досліджень лексики з філософсько-категоріальними значеннями та здійснено спробу аналізу історичних трансформацій семантики німецького слова «frei».

The paper deals with the problems of methodology of the lexical units with philosophic-categorical meaning semantic-etymological study. The historical transformations of the German word “frei” semantics are investigated.

Понятіє свободи має багатейшу історію. Свобода волновала древньогрецьких мислителів – Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура. Категорія свободи стала

неотъемлемой частью концепций практически всех значительных философов: Лейбница, Спинозы, Канта, Ницше, Шопенгауэра, Гегеля; свобода воспевалась как идеал художниками слова и кисти; в культуре многих народов понятие свободы становилось определяющим.

Интерес к понятию свободы не ослабевает и в последние десятилетия. Большинство работ, посвященных этой теме, рассматривают свободу с точки зрения социологии, философии, политологии, юридической науки, авторы этих работ пытаются разобраться в вопросах социальной свободы, свободы личности, правовых и других аспектах свободы. Есть и несколько работ авторов-лингвистов, которые ставили своей целью раскрытие содержания понятия «свобода» с помощью лингвистических методов исследования. Так, Кислицына Н.Н. и Дидковская О.С., в своей статье «Исследование семантики некоторых лингвокультурных концептов в английском языке» ставят своей задачей с помощью семантического сравнения и контекстного анализа определить смысл и специфику лингвокультурных концептов *freedom*, *liberty*, *democracy* [2: 51-54]. Анна Вежбицкая, известная своими семантическими работами, в книге «Понимание культур через посредство ключевых слов» во вступлении к разделу, посвященному концепту «свобода», пишет так: «Насколько я знаю, по этому предмету практически нет серьезной лингвистической литературы. Однако лингвистический анализ данного концепта мог бы представлять значительную ценность» [1: 211].

Вежбицкую прежде всего интересуют сходства и различия между исторически сложившимися и воплощенными в определенных лексических формулах значениями «свобода» в разных языках. Она ставит перед собой задачу найти различия между ними и выразить понятие свободы для каждого языка с помощью «универсальных элементарных смыслов» [1: 45–59] и для достижения этой задачи продельывает колоссальную работу историка, литературоведа, культуролога, лингвиста, рассматривая семантическое наполнение слова «свобода» в каждом из избранных ею языков (английский, польский, русский, латынь). Исследование Вежбицкой не только увлекательно, но и представляет собой отличный пример семантико-культурологического исследования. К сожалению, в своей работе автор не рассматривает понятие свободы в немецком языке, что могло бы быть очень интересно, ведь Германия – страна богатейшей истории и культуры, страна крайне развитой философской мысли.

Одним из методов исследования, который мог бы помочь раскрыть траекторию семантического движения слов и понять специфику определенных концептов в тех или иных культурах, является обращение к этимологии. Т.А. Харитоновна, выступая в своей монографии «Источники философской терминологии» с резкой критикой «этимологических трюков» Штирнера, Д. де Трасси, Хайдеггера, Гадамера и т.д., нашедших свое обоснование в «новой герменевтике» Хайдеггера, подчеркивает, что беспочвенность их попыток «подменить философское обобщение этимологическими комментариями» [3: 16] не отрицает целесообразность применения этимологических данных для выяснения проблем развития понятий. Харитоновна пишет: «Этимологическое исследование лексических единиц с философско-категориальными значениями позволяет раскрыть начальные (предкатегориальные) этапы формирования тех или иных философских категорий» [3: 5].

Проблема состоит в том, чтобы не подменять смысл слова однажды вызвавшими его к жизни этимологическими связями, а с помощью этимологического исследования проследить реальное движение понятия. Как и Чарльз Огден и Айвор Ричардс [9], указывающие в своем известном семантическом треугольнике на место слова в связи «предмет – мысль – слово», мы придерживаемся той точки зрения, что не слово определяет содержание предмета, как это постулировали Хайдеггер и его последователи, а, наоборот, значение слова определяется предметом, и поэтому изменение предмета ведет к изменению значения слова. Изменения, происходящие в человеческом обществе, приводят к преобразованию самого предмета, а это, в свою очередь, – к трансформации значения обозначающего этот предмет слова, к смещению или даже полной замене его семантического ядра, и поэтому этимологический анализ может стать полезным в семантическом исследовании в полной мере лишь тогда, когда исследователь рассматривает семантическое развитие неотъемлемо от реального развития самого предмета.

Проблема Хайдеггера и его сторонников состояла именно в том, что найдя определенную этимологическую связь, они, не замечая развития семантики слов, провозглашали ее вечной и на ее основании делали выводы о том, каким должно быть отношение к предмету, который это слово обозначает.

В данной статье вашему вниманию предоставляется попытка анализа исторических трансформаций семантики немецкого слова *frei*, ставшего основой для образования слова *Freiheit* – свобода.

Слово *frei*, имеющее в современном немецком языке основное значение «свободный», происходит, согласно Этимологическому словарю немецкого языка Фридриха Клюге [7], от германского **frija*, что значит «mit freiem Halse», и обозначает, как пишет Клюге, в противовес рабу, свободного человека. **frija*, в свою очередь, развилось из индоевропейского **prāi-*, употреблявшегося как глагол и прилагательное со значениями «быть расположенным, любить, оберегать» и «мирный, спокойный, счастливый» [8: 124]. Мориц Гейне пишет, что понятие, воплощенное в слове *frei*, происходит от более древнего понятия «родственник, принадлежащий к роду», и что значение, на котором базируется основа этого слова, проявляется в готическом *frijapva*, обозначающем любовь, как пишет Гейне, в значении родственной связи, в древнесаксонском *fri*, древнеанглийском *fréo* со значением «супруга, женщина», и в родственном древнеиндийском *priyā* «супруга, дочь», а также в новонаемецком *freund* и *friede* [6: 968]. Очевидно, значение «член рода» в определенный момент расщепилось на две ветви – первая стала развитием семантической линии «родства», «близости» как отношения между людьми, а вторая, основывающаяся на «правовом» положении, стала началом значения «свободный».

Древневерхнемецкое и средневерхнемецкое *frīhals* (существительное мужского рода) имело значение „*der Freie*“. Как пишет Клюге, из готического *frēihals* и англосаксонского *frēols*, обозначавших „*Zustand der Freihalsigkeit*“ (состояние свободного человека), развилось абстрактное существительное *Freiheit*, обозначавшее сначала близких родственников и членов рода, а в кельтско-германском – принадлежащих к своей народности (в отличие от иноплеменных, которые использовались как рабы), отсюда Клюге выводит понятие *das Freisein* – «состояние свободы». Интересно, что в древневерхнемецком и средневерхнемецком использовались параллельно две абстрактные формы – *frituom* и *friheit*, *vrītuom* и *vrīheit*, а в древнеанглийском употреблялись *frignes*, *fréa*, *fréodōm*, *friodōm*, *fréols*, *friols*, *fréot*. Если в англосаксонском укоренилось слово *freodōm*, перешедшее в английское *freedom*, то в новонаемецком встречается уже только *freiheit*.

В словаре немецкого языка Якоба и Вильгельма Гримм [5], начало создания которого датируется концом 30-х годов XIX века, то есть новонаемецким периодом в истории немецкого языка, но который включает этимологию слов и содержит ссылки на документы древне- и среднемецкого периодов, слово *frei* имеет следующие основные значения:

1) принадлежащий самому себе, а не кому-либо другому, независимый, например, не захваченная народность, физически свободный, не крепостной; состояние человека, свободного распоряжаться своим телом по своему усмотрению (*ich bin ein freier mann, frei geboren, von freien eltern*);

2) не пойманный (*alle im krieg gemachten gefangnen sollen nach dem friedensschluss frei gelassen, auf freien fusz gestellt werden*);

3) не связанный узами брака (сначала только о девушках, так как они после замужества должны были связывать волосы и обвязывать платком голову, позже начало применяться и к мужчинам), позже также – не влюбленный, не состоящий в любовной связи (*das mädchen ist nicht mehr frei, Hilariens herz ist nicht mehr frei*);

4) обнаженный (*freier hals, freie brust*);

5) открытый, беспрепятственный (*freier weg, freie luft*);

6) безнравственный, дерзкий (*eine freie dirne, dein freies maul ist so bekannt*);

7) прекрасный, ясный, счастливый (*vrī unde vrælīch*);

8) о процессах, вещах – такой, который выполняется не по принуждению и не подвергается ограничениям (*ein freier tag, freie stunden, freie schwingungen des pendels*);

9) имеющий возможность свободно выражаться и действовать, со свободной волей (*umarmete und küsstete sie ihn von freien stücken*).

Сравним эти значения со значениями, приведенными в Словаре современного немецкого языка Берлин-Бранденбургской Академии наук [4], составленном с 1952 по 1977 год и отображающем немецкий язык XX века. С приведенными выше значениями из словаря братьев Гримм совпадают следующие значения:

- независимый от внешнего угнетения (*dieses Kolonialvolk wurde jetzt frei, nach dem Abzug der Besatzungstruppen war das Land endlich wieder frei*);
- не находящийся под арестом (*der Dieb ist noch frei, läuft noch frei herum*);
- неженатый, холостой (*sie ist noch frei*);
- обнаженный (*halsfrei, das Kleid läßt den Hals frei*);
- открытый, беспрепятственный (*ein Tier in freier Wildbahn beobachten, fotografieren; in der freien Natur spazieren gehen, das Haus, der Baum steht (ganz) frei*);
- отклоняющийся от моральных норм (*freie Ansichten, ein sehr freies Benehmen, Auftreten haben, freier Ton, freie Liebe*);
- выполняющийся не по принуждению, не подвергающийся ограничениям (*ich habe diese Woche keinen freien Abend mehr, sich für einen Tag frei machen*);
- свободный в своих словах и действиях (*freie Berufswahl, freier Meinungs-austausch, es war ihr freier Wille gewesen*).

Значение, выраженное братьями Гримм словами «*schön, heiter, froh, frisch*», в словаре XX века описано как «*ungehemmt, gelöst, unbefangen*», то есть «вольный, естественный, непринужденный», например, у Гессе в «Степном волке»: *Auch mit ihr tanzte ich nun leichter, freier und fröhlicher, wenn auch nicht so unbeschwert ... wie mit jener andern*.

Согласно словарю Берлин-Бранденбургской Академии наук [4], у слова *frei* появилось, однако, несколько новых значений, не зафиксированных братьями Гримм. Среди них:

- о работнике – нештатный, англ. *freelancer* (*ein freier praktizierender Arzt; die freien Berufe*);
- незанятый, доступный (*freies Taxi, freie Stelle*);
- не защищенный авторскими правами, доступный (*die Werke dieses Schriftstellers sind voriges Jahr frei geworden*);
- без использования вспомогательных средств (*er trug die Rede völlig frei*);
- в химии, физике – несвязанный (*freier Sauerstoff, freie Neutronen*);
- разрешенный (*der Film ist frei für Jugendliche ab sechzehn Jahren*);
- бесплатный (*freier Eintritt, freier Wein*).

Проанализируем эти значения.

Два из них, а именно применение слова *frei* в естественных науках, а также в значении «нештатного рабочего», достаточно легко объясняются присущим этому слову семантическим компонентом «несвязанности», «свободы действий». Что касается профессий, то у братьев Гримм в объяснениях к значению «прекрасный, ясный, счастливый» есть по этому поводу следующее замечание: «Природа всегда прекрасна и свободна. Это приводит к таким применениям слова *frei*: *freie künste* (свободные искусства) и *schöne künste* (изящные искусства) граничат друг с другом, свободному искусству противопоставляется ремесло, свободные художники – ремесленникам».ⁱ Слово *frei* применительно к профессии или роду занятий обозначало такую работу, которая не ограничивает человека, не сковывает его волю, предполагает его всестороннее развитие (далее братья Гримм пишут: «великий, свободный талант, смелая рука художника, его свободная кисть отличаются от ограниченной, скованной руки, выполняющей рутинную работу; свободный перевод или обработка – противоположность рабской, строгой»)ⁱⁱ. Характерно то, что это замечание братья Гримм приводят в том месте, где рассматривается значение «*froh, freudig, frisch*» и заканчивают его высказыванием Канта о существовании красоты двух видов: красоты свободной и ложной. Очевидно, что здесь речь здесь еще идет не об отдельном значении слова *frei* для характеристики рода деятельности, а лишь о применении слова. В словаре

Берлин-Бранденбургской Академии наук, однако, уже вполне четко сформулировано значение «nicht angestellt», и хотя слово *frei* не всегда может служить синонимом слова «нештатный», оно приобретает все больше юридический смысл, обращая внимание не столько на содержание профессии, сколько на форму – на факт работы вне основного штата предприятия.

Значение «без вспомогательных средств» интересно тем, что касается способностей человека к свободному, ничем не ограниченному действию, однако уже не в отрицательном смысле – свободы от каких-либо внешних ограничений, а в положительном – свободы как внутренней возможности.

Это значение чем-то перекликается со значением непринужденности, однако характеризует уже не всего человека сразу, как личность, а только определенную его способность. В словаре Берлин-Бранденбургской Академии наук значение внутренней независимости также отмечено, правда, только для уровня общества, государства. Так, если у братьев Grimm ограничение свободы представляется только внешним (не захваченный, не крепостной), то до XX века слово приобретает также значения «независимый от внутреннего гнета». *Ein freies Land*, что раньше значило бы «никем не покоренная, не завоеванная земля», теперь стало обозначать не только политически независимую, но и демократическую страну, в которой граждане пользуются демократическими правами.

Как видим, проанализированные значения являются интересными примерами проецирования семантики слова *frei* на современные общественные отношения. Остальные же четыре значения, которые могут быть представлены примерами *freie Stelle, die Werke sind frei, der Film ist frei ab 16 Jahren* и *freier Eintritt*, имеют выраженное в разных аспектах общее значение **доступности**, которого не выделяют братья Grimm, и которое, хотя и связано со значениями «открытый», «неограниченный», однако, не исчерпывается ими. Интересно также, что в каждом из этих случаев употребление слова *frei* само по себе предполагает наличие некоторого условия, ограничения, «доступность» тут скорее выступает как исключение из общего правила (напр. появление надписи «Вход бесплатный» само по себе уже свидетельствует, что обычно вход платный). Иногда слово *frei* даже подчеркивает наличие этого ограничения – напр. во фразе *der Film ist frei ab 16 Jahren* важнее именно запрет просмотра фильма людям до 16 лет, а не разрешение после 16-ти.

Слово *frei*, вошедшее в древневерхненемецкий период в широкое употребление со значениям состояния физической свободы, достаточно быстро «обросло» большим количеством значений, так что до XX века среди его значений лишь одно – «не лишенный свободы, не арестованный» – сохранило привязку к физическому состоянию человека как способности распоряжаться своим телом. Возможно, этот факт можно объяснить тем, что до второй половины XX века буржуазные революции, принесшие демократию, произошли в подавляющем большинстве цивилизованных стран мира, и понятия физической зависимости, рабства, крепостничества потеряли свою актуальность в современном употреблении. Идеал свободы, как его понимали братья Grimm («Самым древним и самым красивым выражением этого понятия было чувственное *freihals*», – начало их словарной статьи к слову *Freiheit*), был воплощен в жизнь, и выражающая его языковая форма начала постепенно приобретать новое содержание, так что старое значение фактически перестало быть определяющим. Вопрос состоит в поиске нового семантического ядра слова *frei*.

die natur ist überall schön und frei. *der sprachgebrauch macht hiervon manche anwendungen. freie künste, arts libéraux und schöne künste, beaux arts grenzen an einander. der freien kunst, den freien künsten sind handwerk und strenge künste entgegengestellt, die freien künstler den handwerkern.*

das grosze, freie talent, die dreiste hand des künstlers, *der freie pinsel des mahlers unterscheiden sich von der beschränkten, gebundenen, zunftmäszigen hand. die freie übersetzung oder bearbeitung ist entgegengesetzt der knechtischen, strengen.*

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 287 с.
2. Кислицына Н.Н., Дидковская О.С. Исследование семантики некоторых лингвокультурных концептов в английском языке. // Культура народов Причерноморья. – 2006. – N76. – С. 51-54
3. Харитоновна Т.А. Джерела філософської термінології. – К.: Наукова думка, 1992. – 111 с.
4. Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jh. <http://www.dwds.de/>
5. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. 16 B-de. – Leipzig: S. Hirzel, 1854-1960 – Band 4.
6. Heyne, Moritz. Deutsches Wörterbuch. – Leipzig, 1890 – Band 1.

7. Kluge, Friedrich. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Berlin, 1963.
8. Köbler, Gerhard, Indogermanisches Wörterbuch, (3. Auflage). – Göttingen, 2000. – 835 S.
9. Ogden C.K., Richards I.A. The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and the Science of Symbolism. – New York: Harcourt Brace. – 1927.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Івашкевич – аспірантка кафедри теорії, практики і перекладу німецької мови національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: семантика, етимологічні дослідження лексичних одиниць з філософсько-категоріальними значеннями.

ЛІНГВІСТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ В СТУДІЯХ Ю.В.РОЖДЕСТВЕНСЬКОГО

Олена КАРАТ (Горлівка, Україна)

Статтю присвячено висвітленню концепції Ю.В.Рождественського стосовно лінгвістичних універсалій взагалі та діахронічних універсалій зокрема на тлі інших поглядів щодо досліджуваної проблеми.

The paper is about U.V.Rozhdestvensky's conception, which is connected with linguistic universals generally and diachronic universals in particular on the background of other views on the problem under study.

Метою цієї статті є висвітлення концепції Ю.В.Рождественського стосовно лінгвістичних універсалій взагалі та діахронічних універсалій зокрема на тлі інших поглядів щодо досліджуваної проблеми.

Серед великої кількості типологічних досліджень виділяється особлива галузь – універсалії мови. На думку всіх типологів, універсалії мови своєрідно протиставляються всім іншим факторам типології. Універсалії мови на відміну від них завжди характеризуються як суто емпіричні та індуктивні судження про мову. Тому універсалії вважаються емпіричним фундаментом сучасної типології.

Мовні універсалії є предметом вивчення лінгвістичної універсології. Вони трактуються як «спільні, суттєві ознаки, що виявляються в усіх або більшості мов світу» [8: 320]. Ці ознаки постулюються у вигляді гіпотез, які перевіряються потім на емпіричному матеріалі конкретних мов. Іншими словами, лінгвістична універсологія є теоретичною й дедуктивною дисципліною. Тому деякі мовознавці вважають, що загальна теорія мови – це передусім теорія мовних універсалій.

Автори «Меморандуму про мовні універсалії» постулюють, що «мовні універсалії за своєю природою є узагальненими висловлюваннями про ті властивості і тенденції, які притаманні будь-якій мові і сприймаються тими, хто розмовляє цією мовою» [2: 118]. Саме тому універсалії є найбільш загальними законами лінгвістики.

М.М. Гухман зауважує: «в універсаліях, що формулюються дослідником, відбиваються і розкриваються певні спільні суттєві ознаки досліджуваних об'єктів, тому універсалії – це передусім спільні онтологічні категорії і властивості, притаманні всім або більшості мов» [3: 33-34]. Лінгвіст вважає таке трактування універсалій методологічно правильним, бо лише воно надає об'єктивну наукову цінність дослідженню універсалій та вивченню їх співвідношення з типологічними характеристиками мови.

М.П. Кочерган зазначає: «універсалії показують, що в мові може бути і чого в мові не може бути» [4: 53]. Іншими словами, вони визначають ті обмеження, які накладаються на мову, і демонструють спільність принципів побудови всіх мов. «Універсалії зумовлені, – вважає М. П. Кочерган, – особливостями фізіологічної будови мовленнєвого апарату (фонетичні універсалії) й існуванням єдиних для всього людства способів осмислення дійсності» [4: 54].

Узагальнюючи вищезазначене, Б.О.Серебренников дає більш точну дефініцію лінгвістичної універсалії. Мовна універсалія – це спільний, ізоморфний засіб відбиття інтрасистемних кореляцій мовних елементів або однотиповий за своїм характером процес, що дає однакові результати, які виявляються з достатньо високим ступенем частотності у різних мовах світу [7: 5].

Універсалії у мові виділяються за допомогою порівняння 1) з іншими мовами або 2) із системами близького порядку, наприклад з комунікативними системами тварин (Ч. Хоккет).

Говорячи про універсалії, інколи мають на увазі безпосередньо досліджувану реальність – мови світу (тобто мову-об'єкт), інколи – висловлювання про мову (тобто метамову). Відповідно універсалії тлумачаться по-різному: 1) як явища (властивості, характеристики, процеси), притаманні усім або майже усім мовам світу; 2) як будь-яке висловлювання, вірне для усіх або майже усіх мов світу.

У зв'язку з цим Н.Б. Мечковська зазначає, що «у багатьох випадках така різниця не важлива – «висловлюваннями» про реальність мислиться сама реальність» [5: 247]. Однак слід мати на увазі, що відкриття нових універсалій інколи зводиться до переформулювання лінгвістичного знання, що вже існує, у висловлювання, що відповідають логіко-стилістичному стандарту лінгвістичної універсалії. Наприклад, уявлення про системний характер мови, її будову за рівнями та знакову природу можуть бути сформульовані як низки універсалій типу *усі мови є багаторівневі семіотичні системи; будь-який рівень мови являє собою систему* та ін. До масштабу універсалій можуть бути розгорнуті терміни *асиміляція, дисиміляція, палаталізація* та інші означення звукових процесів, що спостерігаються скрізь, наприклад: *в історії будь-якої мови бували / бувають асиміляції (дисиміляції, палаталізації)* та ін. Деякі банальні лінгвістичні факти формулюються у вигляді універсалій, щоб репрезентувати весь список універсальних явищ, що відносяться до того чи іншого рівня, наприклад: *у кожній мові є голосні та приголосні*.

Цікавими є думки Ю. В. Рождественського стосовно проблеми визначення універсалій. Він вважає, що лінгвістичні універсалії є «фактом відносин між лінгвістичними системами, вони порівнюються з фонетичними законами, етимологіями та граматичними відповідностями, оскільки також є фактом відносин між лінгвістичними системами» [6: с. 10-11].

Існує декілька класифікацій універсалій, що будуються на різних підставах. Одна з таких класифікацій ґрунтується на відношенні до осі синхронія / діахронія. Так, виділяють синхронічні (статичні) та діахронічні (динамічні) універсалії.

У зв'язку з цим автори «Меморандуму...» підкреслюють, що «з загальнолінгвістичної точки зору деякі універсалії легше інтерпретувати як результат динамічних процесів, наприклад семантичну метафору – як результат метафоричних семантичних змін; існуючі в усіх (або майже в усіх) мовах варіантні форми значущих мовних одиниць (наприклад, морфонологічні чергування) – як результат діахронічного процесу закономірно зумовлених звукових змін» [2: 126], тобто що розподілення універсалій на синхронні та діахронічні дійсно має місце в лінгвістичній універсології.

Виокремлюючи діахронічні універсалії, Д. Грінберг, Ч. Осгуд та Д. Дженкінс стверджують, що ці універсалії формулюються з акцентом на тому, що мають місце два синхронних стани, з яких один є історичним продовженням іншого. Зазвичай вважають, що обидва стани являють собою одну мову, за винятком випадків, коли відстань у часі дуже велика, як, наприклад, для латинської та французької. Логічна структура діахронічних універсалій є такою: «Для всіх x і всіх y , де x більш ранній, а y – більш пізніший стан тієї ж мови...» [2: 127]. Далі, для діахронічних універсалій зберігається розподіл на фонологічні, граматичні і семантичні.

І. Ф. Вардоль, стосовно різновидів універсалій, звертає увагу на наступне: «якщо універсалії суть властивості або відношення між властивостями мовної системи, до них не застосовується розподіл на синхронні та діахронічні. Вони є ахронічними, як і ці мовні системи» [1: 32]. Учений пояснює своє твердження тим, що типологія відволікається від генетичних та просторово-часових зв'язків окремих реалізацій мовних систем один з одним і з позамовною дійсністю. Ця думка, очевидно, відрізняється від трактування діахронічних універсалій авторами «Меморандуму...» і, тим не менш, приваблює логічністю викладення.

Видатний компаративіст Г. Хенігсвальд, наприклад, дуже сумнівається стосовно того, чи можуть універсалії бути виведеними у компаративістиці і чи є правомірним визнання понять синхронії та діахронії по відношенню до універсалій.

Вважаючи коливання Г. Хенігсвальда досить резонними, Ю. В. Рождественський стверджує, що «для того, щоб розглянути поняття синхронічних та діахронічних лінгвістичних універсалій, слід врахувати такі чинники: синхронічною вважається така

система, в якій всі елементи складають єдину сукупність; діахронічною вважається така система, елементи якої розбиті не менш як на дві сукупності, кожна з яких є синхронічною системою» [6: 9].

При виведенні універсалій розглядаються дві (і більше) синхронічні системи. Звідси, нібито, з'являється припущення, що будь-яка універсалія є висловлюванням про діахронію. Але Ю. В. Рождественський не вважає це припущення таким, що відповідає дійсності.

Учений вважає, що «в діахронічному дослідженні дві синхронічні системи вибираються не будь-яким чином. Дві системи вважаються такими, що знаходяться у відношенні діахронії, якщо між ними встановлюється безпосередня культурно-історична спадковість» [6: 9]. Така спадковість зазвичай формулюється таким чином: «Одна система походить з іншої».

Поняття походження, або культурної спадковості, у мовознавстві трактується досить різнобічно. Однак можна виділити два головні шляхи такого тлумачення. По-перше, дві (і більше) системи відносяться до однієї культурної спільності, що визначається екстралінгвістичними факторами: близькість територій, спільність елементів матеріальної і духовної культури, спільність фактів історичного розвитку та ін. В цьому аспекті можливо говорити про ті чи інші види інтерференції мовних систем. По-друге, дві (і більше) системи об'єднуються в одну діахронічну систему на підставі суто лінгвістичних факторів. В цьому випадку лінгвістична методика має встановити, чи існує між двома (і більше) системами певний вид кореспонденції. Ці кореспонденції встановлюються як певна схожість одиниць (в плані змісту і в плані відбиття), що складають різні синхронічні системи. Схожість доводиться шляхом відповідної кореляції між планами відбиття і планами змісту різних систем (фонетичні закони, етимології, відповідності у граматиці). Якщо така схожість виявляється прийнятною процедурою аналізу, то системи вважаються такими, що знаходяться у відношенні діахронії. Факт діахронічного зв'язку систем є доказом наявності культурної спільності між цими системами.

У першому випадку (інтерференція) культурна спільність є в наявності, і виходячи з неї розглядаються відносини між системами. У другому випадку (діахронія) культурно-історична спільність невідома, вона встановлюється за допомогою лінгвістичної методики. Таким чином, зазначає Ю. В. Рождественський, діахронія є «таким зв'язком між двома та більше лінгвістичними системами, за якого встановлюється їхня субстанціональна спорідненість, що слугує підґрунтям для встановлення культурної спільності» [6: 10]. Крім того, лінгвіст вказує на те, що не будь-яке співположення, співвідношення двох або більше систем є діахронією; з іншого боку, синхронія є завжди однією системою.

Також учений вважає, що у випадку виведення лінгвістичних універсалій ми не маємо справи з діахронією, оскільки факт встановлення культурної спільності і субстанціональної спорідненості тут не є суттєвим; але ми не маємо справи і з синхронією, оскільки завжди розглядається більше ніж одна система. У випадку встановлення універсалій ми маємо справу з несинхронічним і недіахронічним видом відносин між мовними явищами.

Таким чином, Ю.В. Рождественський пропонує своє визначення універсалій: «Лінгвістичні універсалії є висловлюваннями про встановлені конкретні кореляції між систематологічними властивостями і мовлення взагалі і їхньою матеріальною реалізацією». Він доходить такого висновку: «Лінгвістичні універсалії не відносяться до понять синхронії і діахронії; бачиться доцільним віднести їх до панхронії» [6: 10]. Під панхронією учений розуміє такий зв'язок між синхронічними лінгвістичними системами, який не залежить не від культурно-історичних факторів, а лише від властивості системності та її реалізації у матеріалі так званих «природних мов». Ця думка лінгвіста є близькою за своєю суттю до думки про ахронічність універсалій І.Ф. Вардуля.

Спираючись на поняття *лінгвістична універсалія*, Ю.В.Рождественський типологічним вважає таке дослідження, яке здійснюється шляхом порівняння двох і більше лінгвістичних (синхронічних) систем, що залучені до дослідження незалежно від їхнього діахронічного, тобто культурно-історичного, наступництва.

Ще одна важлива думка дослідника втілена у його тезі стосовно складання зведень універсалій. «Зведення лінгвістичних універсалій, – пише він, – є опис мов світу, який

подано в типологічних, панхронічних законах» [6: 12–13]. Складання зведення універсалій є самостійним розділом типології і містить багато складних творчих моментів.

На думку Ю.В. Рождественського, зведення універсалій має двобічне застосування. Завдяки йому стає можливим, по-перше, перевірити, поточнити універсалії за допомогою нових описів мов, по-друге, побудувати типологічну теорію, що має бути достовірною і засновуватися на наукових фактах. Сучасна типологічна теорія може бути побудована лише на фактах, що доводяться універсаліями.

Таким чином, з погляду Ю.В. Рождественського, 1) лінгвістичні універсалії є висловлюваннями про встановлені конкретні кореляції між їхніми систематологічними властивостями і матеріальною реалізацією; 2) лінгвістичні універсалії не відносяться до понять синхронії і діакронії; вони відносяться до поняття панхронії; 3) зведення універсалій є самостійним розділом типології; 4) воно вважається описом мов світу, що відбивається в типологічних, панхронічних законах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вардуль И. Ф. Понятие универсалии в лингвистической типологии / И. Ф. Вардуль // Языковые универсалии и лингвистическая типология; отв. ред. И. Ф. Вардуль. – М.: Наука, 1969. – С. 19–33.
2. Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Дж. Меморандум о языковых универсалиях // Зарубежная лингвистика. II / Общ. ред. В. А. Звегинцева, Б. А. Успенского, Б. Ю. Городецкого. – [3-е изд.]. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1999. – С. 118–131.
3. Гухман М. М. Лингвистические универсалии и типологические исследования // Универсалии и типологические исследования (Мещаниновские чтения): статьи / М. М. Гухман. – М.: Наука, 1974. – С. 29–54 (Сборник статей / Институт языкознания АН СССР).
4. Кочерган М. П. Основи зівставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Академія, 2006. – 424 с.
5. Мечковская Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков: учебное пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей / Нина Борисовна Мечковская. – М.: Наука, 2001. – 312 с.
6. Рождественский Ю. В. О лингвистических универсалиях // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 3–13.
7. Серебренников Б. А. О лингвистических универсалиях // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 3–16.
8. Сусов И. П. Введение в языкознание / Иван Павлович Сусов. – М.: Восток-Запад, 2007. – 384 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Карат – аспірат кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: лінгвістика універсалій.

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ВІДАД'ЕКТИВНИХ БЕЗАФІКСНОПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ ТА ЇХ СЛОВОТВОРЧІ ФУНКЦІЇ

Людмила КОПИТОВА (Полтава, Україна)

У статті розглядається структура та семантика безафікснопохідних дієслів на прикладі відад'єктивних дієслів. Проаналізовано моделі утворення нових похідних слів та термінів, показано на прикладах їх словотворчі функції.

The paper deals with the structure and semantics of roof verbs on the example of adjectival verbs. Models of formation of new derivative words and terms are analyzed, and their word-forming functions are shown on the examples.

Проблема утворення нових слів та термінів завжди привертала увагу дослідників. Тому безафіксний словотвір має вагоме значення у розвитку словникового складу німецької мови.

У цій статті розглядаються безафікснопохідні дієслова, які утворені за конверсією від твірних основ (ТО) прикметників. Під конверсією нами розуміється не перехід слів у інший клас в їх номінальній формі, не процес переходу однієї частини мови у іншу [8], не утворення нових слів із інших слів без будь-яких формальних змін [7], а набуття основами слів однієї частини мови парадигми основ слів іншої частини мови [4]. Єдиним засобом словотвору при конверсії є лише парадигма – сукупність флективних змін, які слугують зразком словотвору для певної частини мови [1]. Отже, об'єктом дослідження є структура та семантика відад'єктивних безафікснопохідних дієслів. Предмет дослідження: відад'єктивні безафікснопохідні дієслова та їх роль у слово- та термінотворенні. У процесі наукового дослідження були поставлені наступні завдання: 1) визначити особливості відад'єктивних безафікснопохідних дієслів; 2) розглянути семантику безафікснопохідних дієслів, утворених від прикметників на прикладах; 3) дослідити словотворчу активність відад'єктивних безафікснопохідних дієслів.

Відад'єктивні безафікснопохідні дієслова є монологічними, не членованими, але умотивованими утвореннями на відміну від кореневих, сильних і слабких дієслів. Суфікс інфінітиву *-en*, який притаманний іншим структурним типам дієслів, в складі безафікснопохідних дієслів є формоутворюючим граматичним суфіксом першої основної форми дієслова – інфінітиву.

Ця точка зору підтверджується тим, що суфікс інфінітиву *-en* не входить ні в один віддієслівний іменник (крім випадків субстантивзації інфінітива), ні в одну із особових форм відмінювання дієслова. Якби суфікс *-en* вважався суфіксом дієслова, то дієслова цього структурного типу, як і кореневі дієслова, розглядалися б як суфіксальні.

ТО прикметників, якими умотивовані відад'єктивні безафікснопохідні дієслова, набули парадигму дієслова. Дієслова цього структурно-семантичного типу утворені за M_2 , M_3 – моделями безафікснопохідних дієслів, утворених шляхом конверсії ТО прикметників: $M_{2,3}=SV$, де *SV* – твірна основа прикметника. Наприклад: *breit* (широкий, просторий та ін.) – *breiten* (розширювати, розстилати, розтягувати та ін.), *dicht* (густий, щільний та ін.) – *dichten* (ущільнювати, набивати та ін.), *eng* (вузький, тісний, близький та ін.) – *engen* (тіснити, звужувати, стискати), *feucht* (вологий) – *feuchten* (зволожувати, змочувати), *hell* (світлий) – *hellen* (поет. світліти, прояснятися), *dunkel* (темний) – *dunkeln* (темніти; поглиблювати колір), *tief* (глибокий) – *tiefen* (заглиблювати), *weit* (далекий, просторий, широкий) – *weiten* (розширювати, розтягувати).

Всі відад'єктивні безафікснопохідні дієслова, утворені від прикметників не тільки структурно, але й семантично пов'язані з ТО прикметника. У більшості відад'єктивних дієслів значення ознаки входить у загальне лексичне значення нового слова, у даному випадку – дієслова. Особливо чітко це прослідковується на кольорах. Так, наприклад: *blau* (блакитний) – *blauen* (синіти; підсинювати), *grün* (зелений) – *grünen* (зеленіти; фарбувати в зелене), *gelb* (жовтий) – *gelben* (жовтіти; фарбувати у жовтий), *grau* (сірий) – *grauen* (сіріти; світати; сивіти), *weiß* (білий) – *weißen* (білити, підбілювати). Одні похідні основи (ПО) відад'єктивних дієслів утворені за моделлю M_2 , але деякі відад'єктивні безафікснопохідні дієслова мають умлаут кореневої голосної в інфінітиві, тобто утворені за M_3 :

rot (червоний) – *röten* (робити червоним; +*sich*: червоніти), *schwarz* (чорний) – *schwärzen* (чорнити, мазати ваксою та ін.), *stark* (сильний) – *stärken* (укріплювати, додавати сили, крохмалити), *hart* (твердий, міцний, грубий) – *härten* (закаляти, затвердівати та ін.)

Основи відад'єктивних безафікснопохідних дієслів завжди відмінюються за слабким відмінюванням. Для них не характерне чергування кореневої голосної в трьох основних формах.

Однак, навіть у тих випадках, коли за допомогою умлауту формується новий словотворчий варіант основи, основним засобом словотвору залишається парадигма дієслова, тобто відмінності у семантиці ТО і ПО пов'язані з парадигмою відад'єктивного дієслова.

Про те, що умлаут не вносить нічого нового у значення похідного дієслова (у порівнянні із ТО прикметника) говорить і той факт, що у мові є пари типу *blauen* і *bläuen*, що мають схожу семантичну структуру і спільне значення: *підсинювати*. Наявність чи відсутність умлауту в трьох основних та у часових формах ніяк не відображається на семантиці цих дієслів.

Але не слід бути такими категоричними щодо умлауту. Поглянемо на іншу пару *kranken* і *kränken*. Обидві ПО утворені від ТО *krank*, але різняться за лексичним значенням: *kranken* (хворіти, страждати), *kränken* (ображати, вражати). Із цих двох перша ПО (*kranken*) стала більш продуктивною ТО для подальшого утворення нових слів та термінів (*der Kranke*, *die Krankenanstalt*, *der Krankenanzug*, *krankhaft*, *erkranken*, *die Erkrankung* та ін.). А друга (*kränken*) – менш продуктивна. Від неї утворений один новий термін, а саме *krank* – *kränken* (ображати, вражати) — *die Kränk/ung* (образа).

Іноді якісне значення основи прикметника може відступати на другий план. Так основне лексико-семантичне значення дієслова *blauen* тісно пов'язане з кольором, що не скажеш про його друге значення: *"прогулювати"*. Прикметник *blau* використовується у багатьох сферах життєдіяльності людини. Не можна обмежувати його семантику лише кольором. Знаходимо

такий сталий вираз: *blauen Montag machen*, що означає "прогулювати, не виходити на роботу". Можна припустити, що друге значення дієслова *blauen* виникло шляхом переосмислення і перенесення ознак прикметника на ПО дієслова.

Прикметник *schwarz* крім значення кольору (чорний) означає також "нелегальний": *der schwarze Markt* (нелегальний ринок), *schwarze Ware* (товари з під полиці) та ін. Тому друге значення відад'єктивного безафікснопохідного дієслова *schwarzen* – "провозити контрабандою" – співвідноситься із значенням ТО прикметника "нелегальний".

Не завжди можна із точністю визначити, чи друге значення є похідним від першого, чи вони співіснують із ним на рівних правах. Так третє значення дієслова *schwarzen* – "зводити наклепи" – можна розглядати як метафоричне переосмислення його першого значення, тобто чорнити людей, говорити щось погане. Адже чорний колір завжди сприймається як антагоніст до білого, чогось світлого і чистого.

ТО відад'єктивних безафікснопохідних дієслів у процесі слово- і термінотворення функціонують як ТО прикметників. Так ТО відад'єктивних безафікснопохідних дієслів із дієслівними префіксами *be, ge, er, ver, zer, ent, emp, miss* утворюють префіксальні дієслова за моделлю $M_{4,5}$: $SV_{\text{präf}}=DP+SV$, де $SV_{\text{präf}}$ – префіксальна похідна основа, DP – дериваційний (словотворчий) префікс.

Наприклад: *trüb(e)* (мутний, похмурий) – *be//trüb/en* (засмучувати), *golden* (золотий) – *ver//gold/en* (позолочувати), *silber* (срібний) – *ver//silber/n* (покривати сріблом), *dunkel* (темний) – *ver//dunkel/n* (затемнювати, затьмарювати), *finster* (похмурий) – *ver//finster/n* (затьмарювати), *düster* (темний, похмурий) – *ver//düster/n* (засмучувати, окутувати туманом та ін.), *warm* (теплий) – *er//wärm/en* (зігрівати, нагрівати).

Вступаючи у внутрішню валентність із суфіксами іменників *-nis, -ung, -er*, ТО відад'єктивних безафікснопохідних дієслів утворюють ПО віддієслівних суфіксальних іменників за моделлю $M_{6,7}$: $SN_{\text{suf}}=SV+DS$, де SN_{suf} – суфіксальна похідна основа, DS – дериваційний (словотворчий) суфікс.

Наприклад: *trüb(e)* – *be//trüb/en* – *das Be//trüb/nis* (печаль, скорбота);
finster – *ver//finster/n* – *die Ver//finster/ung* (потемніння, астр. затемнення);
dunkel – *ver//dunkel/n* – *die Ver//dunkel/ung* (затьмарення, перен. маневр);
golden – *ver//gold/en* – *der Ver//gold/er* (позолотник) – *die Ver//gold/ung* (позолота); *silber* – *ver//silber/n* – *der Ver//silber/er* (срібляр) – *die Ver//silber/ung* (сріблення); *warm* – *er//wärm/en* – *der Er//wärm/er* (підігрівач) – *die Er//wärm/ung* (нагрівання; потепління); *klein* (малий) – *zer//klein/ern* (дрібнити; різати, рубати та ін.) – *der Zer//klein/er* (подрібнювач) – *die Zer//klein/er//ung* (подрібнення, нарізання та ін.).

Відад'єктивні безафікснопохідні дієслова можуть бути заголовковими твірними основами (ЗТО) словникових статей. У "Словотворчому етимологічному німецько-російському навчальному словникові" [3] дані словникові статті ЗТО відад'єктивних префіксальних дієслів. Наведемо деякі приклади із цих словникових статей, що стосуються префіксальних дієслів із префіксом *ver-*.

ver//besser/n – 1. виправляти. 2. покращувати, удосконалювати; раціоналізувати; реформувати.

die Ver//besser//ung – віддієслівний іменник із суфіксом *-ung*, утворений за M_6

1. виправлення. 2. покращення, удосконалення; раціоналізація. 3. оптимізація (наприклад, затрат або об'єму робіт);

die Bau//grund//ver//besser/ung – покращення ґрунту в основі споруди;

die Boden//ver//besser/ung – покращення ґрунту;

die Qualitäts//ver//besser/ung – покращення якості.

У наведених вище прикладах віддієслівний іменник є другим компонентом в утворенні складних іменників.

verbreiten – 1. розповсюджувати, поширювати 2. робити відомим 3. поширювати, видавати; випускати;

die Ver//breit//ung – 1. розповсюдження 2. поширення 3. розповсюдженість

die Ver//breit//er//ung – розширення (наприклад, вулиці); розповсюдження

die Pfahl//fuß//ver//breit//er//ung – розширення основи сваї

die Raum// ver|breit|er/ung – розширення приміщення

verdichten – 1. ущільнювати; згущати; конденсувати 2. зжимати 3. набивати 4. глобити 5. закладати, замазувати

der Verdicht//er – 1. компресор 2. ущільнювач 3. конденсатор 4. нагнітач

die Ver|dicht//ung – 1. ущільнення 2. згущення; конденсація 3. набивка, прокладка 4. заглиблювання 5. закладання 6. концентрація (настроювання; населення);

der Ver|dicht|ungs//pfahl – свая для ущільнення ґрунту;

das Ver|dicht|ungs//ver|fahr|en – спосіб ущільнення;

У наведених прикладах віддієслівний іменник є першим компонентом в утворенні складних іменників. В наступних прикладах, як бачимо, він є другим компонентом:

die Beton//ver|dicht|ung – ущільнення бетону;

die Boden//ver|dicht|ung – ущільнення ґрунту;

die Nach//ver|dicht|ung – додаткове ущільнення;

die Rüttel// ver|dicht|ung – ущільнення вібрацією;

die Sink|stoff// ver|dicht|ung – ущільнення осаджуваної речовини;

die Zweit// ver|dicht|ung – повторне ущільнення.

Із наведених прикладів можна говорити про словотворчу активність основ префіксальних дієслів, а отже, і про основи відад'єктивних безафікснопохідних дієслів. Вони беруть участь у слово- та терміноутворенні у якості першого або другого словотворчого компонента, утворюючи складні іменники.

Отже, розвиток словотвору йде наступним чином:

прикметник (1) – відад'єктивне безафікснопохідне дієслово (2) – префіксальне дієслово з основою відад'єктивного безафікснопохідного дієслова (3) – суфіксальний іменник (4) – складний іменник у функції першого чи другого словотворчого компонента (5).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1969. – 310 с.
2. Зернова В.К. Архитектура производных основ в современном немецком языке (на материале терминологической лексики): А.Д.Д. – М., 1992. – 56 с.
3. Зернова В.К. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник (в 4-х т), 1993. – Київ. – 220 с.
4. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М., 1956. – 24 с.
5. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). – М: «Высшая школа», 1968. – 199 с.
6. Степанова М.Д. Лексикология современного немецкого языка. М.: Высшая школа. – 1962. – 82 с.
7. W.Fleischer. Wortbildung. – S.72.
8. W.Henzen. Deutsche Wortbildung., 2.Aufl. Tübingen, 1957. – S. 245.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Копитова – здобувач кафедри перекладу Полтавського інституту економіки і права.
Наукові інтереси: словотвір, терміноутворення.

СЕМАНТИЧНА АСИМІЛЯЦІЯ АНГЛІЙСЬКОГО СЛОВА COTTAGE В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Тетяна ЛЕЛЕКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто семантичні зміни англіцизму в українській і російській мовах порівняно з англійським словом. Подано опис значення запозичення на основі українських і російських словників та особливості його використання в мові українських і російських ЗМІ.

The semantic changes of the English borrowing in the Ukrainian and Russian languages in comparison with the English word are investigated. The description of the meaning of the borrowing according to the Ukrainian and Russian dictionaries and peculiarities its usage in Ukrainian and Russian mass-media is given.

Зміна суспільно-політичних пріоритетів у розвитку пострадянських держав стає головним чинником у процесі перейняття західних реалій. Український і російський соціуми перебувають під впливом нових економічних, культурних та політичних явищ, які викликані глобалізаційними процесами. Звичайно, перехідні періоди розвитку будь-якої держави віддзеркалюються на тих тенденціях, що відбуваються у мові. Запозичення стають головним фактором мовних змін.

Актуальність даної роботи зумовлена активним використанням англіцизмів в українській і російській мовах, особливо в побутовому дискурсі та дискурсі ЗМІ. Мови-реципієнти не лише відтворюють іншомовні структурно-семантичні особливості, відбуваються процеси пристосування запозичень до нових умов використання, які супроводжуються змінами не лише фонетично-графічних та морфологічних, а також і семантичних характеристик.

Семантичні особливості запозичень досліджуються у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, серед них Б.М. Ажнюк, В.Я. Корженко, А.Д. Олійник, Н.О. Попова, О.А. Стишов, Н.Я. Стрілець, О.С. Ахманова, І.В. Арнольд, С.Д. Кацнельсон, І.З. Котьолова, Л.П. Крисін, В.М. Прохорова та інші.

Мета цієї роботи полягає в тому, щоб розкрити основні тенденції зміни семантичних ознак запозичень-англіцизмів, що відбуваються в українській і російській мовах у сучасних умовах суспільного розвитку.

Завдання роботи – дослідити особливості використання в українській і російській мовах англіцизмів укр. *котедж*, рос. *коттедж*, порівнюючи їх семантичні особливості у мовах-реципієнтах з первинними семантичними ознаками, і розтлумачити їх значення на основі тих критеріїв, які зафіксовані у словниках, та основних тенденцій його використання у мові українських і російських ЗМІ.

Звичайно, головними чинниками входження запозичених слів у будь-яку мову виступають позамовні тенденції, а саме, особливості суспільно-політичного розвитку держави [3: 28].

Поява нового суспільного прошарку бізнесменів та підприємців в українському та російському соціумах призводить до того, що з'являються нові реалії, які пов'язані з цим.

На сьогоднішній день семантика англійського слова *cottage* в українській і російській мовах дещо відрізняється від первинної. Слова укр. *котедж* і рос. *коттедж* відображають нову реальність, яка притаманна людям з достатком. Наприклад, у контексті українських і російських ЗМІ ми зустрічаємо: “безтурботне життя у *котеджах*” [День, 2008, №12], “побудували шикарне містечко з *котеджів*” [Дзеркало тижня 2009, №7], “життя в *котеджі* як прояв моди” [День, 2008, №6], “не все живуть в *коттеджах*” [КП, 2008, №11], “огромный *коттедж* на березу” [МН, 2006, №8], “хотелось бы жить в шикарном *коттедже*” [КП, 2009, №5] ті інші.

В англійській мові слово *cottage* означає “a small house usually in the village or in the countryside” (маленький будинок, головним чином в селі або у передмісті) [10: 315], “a small, simple house, typically one in the country” (маленький простий будинок переважно у сільській місцевості) [11: 418].

В українській мові *котедж* – “невеликий, переважно заміський, одноквартирний житловий будинок із ділянкою землі” [2: 587], “невеликий житловий будинок у селі або в місті з ділянкою землі” [8: 387], “невеликий, звичайно двоповерховий, житловий будинок у приміській зоні чи селищі з ділянкою землі, розрахований на одну родину” [5: 387], “невеликий заміський будинок для однієї сім'ї, як правило з ділянкою землі” [7: 253].

Ми бачимо, що у запозичення з'являються нові семи ‘з ділянкою’, ‘двоповерховий’. Відбувається розширення семантичного об'єму англіцизму. Основною причиною такого явище може бути часте використання запозичення, що призводить до його подальшої адаптації на семантичному рівні.

У російській мові *коттедж* – “небольшой загородный дом; дом, рассчитанный на одну семью” [6: 584] “частный двух или трехэтажный жилой дом повышенной комфортабельности, расположенный в пригороде и предназначенный для городских жителей” [9: 388], “небольшой загородный дом, обычно двухэтажный, с мансардой и земельным участком” [1: 361].

У російській мові також відбувається розширення семантичної структури запозичення за рахунок нових сем ‘двухэтажный’, ‘трехэтажный’, ‘городских’, ‘мансардой’, ‘участком’. Але також можна спостерігати підвищення рангу використання англіцизму у конкретній мові-реципієнті. Нові семи рос. ‘повышенной’, ‘комфортабельности’ не лише розширюють первинне значення англіцизму, вони відносять його в іншу площину сприйняття, на більш вищий рівень.

У російській мові слово *коттедж* має більше семантичних рис, які відрізняють його від англійського відповідника.

У сучасних українській і російській мовах зазначене слово набуває іншого значення у порівнянні його з англійським. В Україні і Росії укр. *котедж*, рос. *коттедж*, як правило, асоціюються з елітною нерухоністю, яка будується за містом і в місті.

Саме таке використання даного слова простежується у контексті сучасних українських і російських ЗМІ: "змінити квартиру на великий **котедж**" [День, 2009, №2], "не всі можуть дозволити собі жити у **котеджі**" [Дзеркало тижня, 2008, №7], "комфортабельний **котедж** і маленька хатинка" [ГУ, 2008, №6], "огромные **коттеджи** для богатых" [МН, 2007, №12], "будівництво індивідуального **котеджу** в приміській зоні" [Дзеркало тижня, 2007, №12], "двоповерхові будинки, або **котеджі**, як їх називають" [ГУ, 2008, №4], "посреди гигантских **коттеджей** этот дом смотрится белой вороной" [МН, 2006, №7], "сборные **коттеджи** для села" [Факты, 2008, №9], "мы бы тоже хотели жить в таких **коттеджах**" [КП, 2009, №4], "территория, на которой расположены двухэтажные **коттеджи**" [МН, 2006, №17] та інші.

Зміни значення запозичення підтверджуються тими означеннями, які використовуються з ним. Наприклад, слово укр. *котедж* супроводжують переважно прикметники *великий, шикарний, комфортабельний*; рос. *коттедж* вживається зі словами *большой, огромный, комфортабельный, двухэтажный* та іншими.

Звичайно, нові значення запозичених слів, перш за все, фіксуються у мовленні. У контексті ЗМІ відбивають ті зміни, що виникають в англіцизмів завдяки їх частому використанню носіями мов-реципієнтів. У багатьох випадках словники не завжди фіксують всі ті семантичні ознаки, які набувають запозичення у новітній період розвитку мови, оскільки процес семантичної асиміляції досить тривалий.

Доцільним здається прослідкувати, як значення англійського слова *cottage* змінилось у процесі його семантичної асиміляції в українській і російській мовах.

Перш за все, відбулися зміни у семантичній структурі запозичення, які зафіксовані у словниках:

а) сема англ. 'small' (маленький) змінюється на укр. 'невеликий', 'двоповерховий', рос. 'двухэтажный', 'трехэтажный', 'небольшой';

б) з'являються нові конкретизуючі семи укр. 'ділянкою', 'міських', 'з мансардою', рос. 'комфортабельный', 'с мансардой', 'участком'.

По-друге, змінюється сприйняття цього слова, що підтверджується його використанням у мові ЗМІ. Якщо в англійських мові це була назва звичайного будинку в селі, то в українській і російській воно набуває нового змісту. Слова укр. *котедж*, рос. *коттедж* стали позначати нову реальність. Це назва будинку, в якому живуть люди нової формації. Англійське запозичення набуває не лише нових сем, які розширюють, конкретизують його значення та надають вищого рангу порівняно з первинним, але й визначають його як престижне поняття, притаманне людям відповідного соціального статусу.

Процес входження запозиченого слова у лексичний склад будь-якої мови є тривалим, що позначається на різних тлумаченнях слова у словниках. Звичайно, існують розбіжності між значеннями запозичення, що дають словники, та тими, що фіксуються у мові ЗМІ. Це пояснюється процесом постійного розвитку лексичного складу мови та нескінченною зміною семантичних ознак лексичних одиниць.

Ми спробуємо дати визначення англійським запозиченням укр. *котедж*, рос. *коттедж* на основі словникових даних та за допомогою різних критеріїв їх використання у мові українських та російських ЗМІ.

По-перше, слід звернути увагу, що будинок, який в українському та російському суспільствах називають словами укр. *котедж*, рос. *коттедж*, зазвичай двох або трьохповерховий: "живуть у двоповерховому **котеджі**" [ТСН], "багатопверхові будівлі, тобто **котеджі**" [Вікна-новини], "здесь построят многоэтажные **коттеджи**" [Вести] тощо. Ці семантичні ознаки запозичень вказані у словниках також. У мові українських і російських ЗМІ можуть використовуватись слова, що вказують на те, що англіцизм *cottage* вживається для найменування досить великого будинку: "побудували собі величезний

котедж” [ТСН], ”які живуть у великому *котеджі*” [Слідство вели], ”огромные *коттеджи* строят очень быстро” [Максимум], ”просторные *коттеджи* могут себе позволить не все” [Новости] тощо.

Таким чином, укр. *котедж*, рос. *коттедж* – це назви для достатньо великого будинку, який може бути двоповерховим, і навіть трьохповерховим.

По-друге, такий дім в українському і російському соціумах сприймається як дуже гарне і зручне помешкання, що доводять такі приклади, як: ”забрали землю під комфортабельні *котеджі*” [ТСН], ”побудував собі шикарний *котедж*” [День, 2009, №2], ”где были деревенские домики, теперь стоят комфортабельные *коттеджи*” [Вести] тощо.

По-третє, слова укр. *котедж*, рос. *коттедж* – це ознака сьогодення, те явище, яке є віддзеркаленням перетворень соціальних стандартів життя українського і російського соціумів. Англiцизм використовується як необхідний елемент того прошарку суспільства, який має статки. На сьогодні є дуже престижним і модним проживати не просто у приватному будинку, а в укр. *котеджі*, рос. *коттедже*.

Так як укр. *котедж*, рос. *коттедж* – це тип приватного будинку, то вважається доцільним вважати, що він пристосований для проживання однієї родини, що відображають і словникові дефініції.

Отже, ми можемо дати наступне визначення для англійського слова *cottage*, яке використовується в українській і російській мовах і набуває сьогодні широкого розповсюдження. Укр. *котедж*, рос. *коттедж* – це назва будинку, переважно двох або трьохповерхового, що має всі зручності і пристосований для однієї родини. Таке визначення даних англiцизмів частково співпадає з тими, що подані у словниках, оскільки головну увагу ми приділили тим семантичним ознакам, які мають слова у мовленні, тобто в яких ситуаціях їх використовують носії української і російської мов.

В українській і російській мовах англiцизми укр. *котедж*, рос. *коттедж* набули вищого рангу порівняно з англійським словом *cottage*.

Семантична асиміляції запозичення – процес досить тривалий, який характеризується постійними змінами, що відображають трансформації суспільних пріоритетів. Результати досліджуваного матеріалу показують, що словникові тлумачення запозичених слів не завжди відповідають тим критеріям їх використання, які характерні для суспільства на конкретному етапі розвитку. Але видозміни семантичних ознак запозичених слів означають, що вони входять у лексичну систему мови-реципієнта і пристосовуються до нових реалій. І той факт, що суспільство використовує запозичення, а також надає їм нових властивостей, означає, що вони є необхідним елементом на тому чи іншому етапі розвитку мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булыко А.Н. Современный словарь иностранных слов / А.Н. Булыко. – М.: «Мартин», 2006. – 848 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
3. Крысин Л.П. Иноязычное слово в современной жизни //Русский язык конца XX столетия. – М., 1996. – 285с.
4. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Крысин Л.П. – М.: Изд-во Эксмо, 2007. – 944 с.
5. Новий словник іншомовних слів / [Уклад. О. Сліпушко]. – К.: Видавництво „Аконіт”, 2007. – 847 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов (доп. и измен.). – М.: Изд. Оникс, Мир и образование, 2008. – 1200 с.
7. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів / О.П.Семотюк. – Х.: Веста: Видавництво „Ранок”, 2007. – 464 с.
8. Сучасний словник іншомовних слів / [Під ред. Г.П. Півтора]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
9. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия: более 7000 слов и устойчивых сочетаний / [ИЛИ РАН; под. ред. Г.Н. Скляревской]. – М.: Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 894 с.
10. Macmillian English Dictionary for Advanced Learners. Oxford OX4 PP. A&C Black Publishers Ltd 2005.
11. The Oxford English Dictionary Online. / ed. by J. Simpson. 3rd edition, 2000 – 2004 – Oxford: Oxford University Press. – <http://dictionary.oed.com/cgi/entry/00181778>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лелека – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: англiцизми в українській і російській мовах.

МОВНІ КЛІШЕ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ

Анна МЕДВЕДЬ (Кіровоград, Україна)

У статті визначено особливості мовних кліше у фразеологічній системі мови та окреслено основні блоки їх значень.

The paper deals with peculiarities of set expressions. The main blocks of their meanings in the phraseological system of language are described.

Мовні кліше, як і всі мовні одиниці, що відтворюються, необхідно розглядати всередині фразеологічної системи мови. Фразеологічні одиниці, мовні штампи, ситуативні кліше, терміни, прислів'я та образні висловлювання належить до тих одиниць, що ускладнюють або уповільнюють процеси оперативного обміну інформацією під час міжмовного спілкування, що супроводжується перекладом [1: 102].

Мета статті полягає у виокремленні специфіки та особливостей функціонування фразеологічних виразів, до яких належать мовні кліше.

Матеріал статті – мовні кліше, які подані у словниках. **Предмет** охоплює їхні риси та лінгвокультурологічну основу, які становлять певні труднощі при перекладі українською мовою.

Фразеологізми – одна з універсальї мовлення. В них знаходимо відображення історії народу, своєрідність його культури та побуту [4: 4–5]. У фразотворенні величезну роль відіграє людський фактор, тому що переважна більшість фразеологізмів пов'язана з людиною, різними сферами її діяльності. Ш. Баллі стверджував: "Віковічна недосконалість людського розуму виявляється також і в тому, що людина завжди прагне одухотворити усе, що її оточує. Вона не може уявити собі, що природа мертва та бездушна; її уява постійно наділяє життям неживі предмети, але це ще не все: людина постійно наділяє предмети зовнішнього світу рисами та прагненнями, властивими її особистості" [4: 130–134].

Фразеологія – надзвичайно складне явище, вивчення якого потребує свого методу дослідження, а також використання даних інших наук – лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки та країнознавства [4: 5–6]. Тому, при перекладі фразеологізмів та ідіом рідною мовою, потрібно підбирати вислови та мовні кліше, які відповідають саме менталітету та культурі мови перекладу.

Термін «фразеологія» має два значення: розділ мовознавства, що вивчає стійкі сполучення слів, їхній склад, будову та значення; сукупність стійких сполучень слів – фразеологічних одиниць певної мови. Стійке сполучення двох і більше слів, яке в процесі мовлення відтворюється як готова словесна формула і звичайно є семантичною цілісністю, називається фразеологічною одиницею, або фразеологізмом. У мові фразеологізми функціонують нарівні з окремими словами і становлять частину її лексики. Фразеологізм складається не менше як із двох слів – компонентів, при чому як складники в ньому виступають не лише повнозначні, а й службові слова: *багатіти думкою, камінь спотикання, збити з пантелику, загнати на слизьке, стріляти з гармат по горобцях, як на сповіді, не за горами, з душею*. Серед мовознавців поки що немає єдиної думки, які мовні утворення слід зараховувати до фразеологізмів. Очевидно, слід розрізняти фразеологізми у вузькому розумінні (власне фразеологізми, або фразеологізми) і в широкому розумінні (фразеологічні вирази). Власне фразеологізми своїм лексичним значенням рівнозначні окремим словам або словосполученням: *бути на сьомому небі – почуватися щасливим; брати за душу – розчулювати; робити з мухи вола – перебільшувати; мокрим рядном накрити – лаяти; права рука – найближчий помічник; мороз іде поза спиною – страшно, як сніг на голову – зненацька*. Вони характеризуються образністю і водночас нерозкладністю лексичного значення, співвіднесеністю його з певним цілісним сигніфікатом. Наприклад, у реченні *Треба ж до такої міри втратити глузд, щоб повірити, начебто можна чинити такі речі – палити, топтати чужу землю, нищити народ і потім сухим вийти з води* (Ю. Бедзик) фразеологізм *сухим вийти з води* викликає в уяві лише образ води та сухого одягу як натяк, але повністю й чітко усвідомлюється як поняття «уникнути покарання». Для власне фразеологізмів властиве певне емоційно-експресивне забарвлення. Наприклад, прислівник

тривожно лише констатує стан людини, тим часом фразеологізм *коти шкребуть на серці* має ще й виразне конотативне забарвлення, викликає певні емоції: *Ніби все правда і правильно, а десь на серці коти шкребуть* (В. Собко). У фразеологічних виразах слова більшою мірою, у власне фразеологізмах, зберігають своє індивідуальне значення. Самі фразеологічні вирази, як правило, позбавлені певного емоційно-експресивного забарвлення. Але вони, як і власне фразеологізми, функціонують у мовленні як готові, усталені поєднання двох або більше слів. До фразеологічних виразів належать: **мовні кліше і штампи**: *ринкові реформи, соціальна програма, сфера обслуговування, мати велике значення*; **складені найменування**: *річ у собі, коефіцієнт корисної дії, адамове яблуко (борлак), грудна жаба, білий гриб, м'яка вода, Чорне море*; **прислів'я та приказки**: *вовків боятися – в ліс не ходити. З великої хмари малий дощ буває; крилаті вислови: боріться – поборете (Т. Шевченко). Лиш боротись – значить жити (Франко)*. Фразеологія формувалася протягом століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу.

В.М. Телія робить висновок, що необхідно розрізняти декілька класів фразеології: Фразеологія-1, що вивчає цілком ідіоматичні поєднання слів; Фразеологія-2, що вивчає лексичні колокації з аналітичним типом значення; Фразеологія-3, що досліджує кліше, близькі до зрощень, що вивчає Фразеологія-2 за ознакою стандартизованості; Фразеологія-4, що вивчає газетні та літературно-публіцистичні штампи; Фразеологія-5, що вивчає прислів'я та приказки, цей різновид В.М. Телія умовно відносить до фразеологічного складу; Фразеологія-6, що займається вивчення крилатих виразів. Таким чином, мовному кліше належить далеко не останнє місце в ієрархії фразеологічних одиниць, оскільки перших чотири розділи фразеології В.М. Телія відносить до власне лінгвістичних [8: 75].

Визначення кліше в енциклопедії «Кругосвет» також констатує наявність в кліше фразеологічного початку: «застывшие речения, осознаваемые как несвободные (т.е. воспроизводимые целиком) всеми носителями языка» (<http://www.krugosvet.ru/articles/69/1006975a1.htm>). Дійсно, стійка форма є проявом лексичної стійкості, а відтворення у мові всіх носіїв мови свідчить про стійкість вживання, яка є ознакою того, що така фразеологічна одиниця є одиницею мови, загальним здобутком у мовній спільноті, а не індивідуальним оборотом. Перераховані два типи стійкості, за А.В. Куніним, разом зі стійкістю повністю або частково переосмисленого значення, структурно-семантичною та синтаксичною стійкістю, складають поняття мінімальної стійкості на фразеологічному рівні [4: 34].

Подібне визначення кліше ми зустрічаємо також у Ю.В. Рождественського, який, услід за французькими лінгвістами, визначає кліше як «готові одиниці мови, які відтворюються» [5: 213]. Ю.В. Рождественський також зазначає той факт, що існує вузьке та широке розуміння цього терміну. У вузькому значенні він відносить до кліше лише фразеологізми, а в більш широкому сенсі – також слова, і морфеми, і граматичні конструкції. Про фразеологічність кліше також говорить і Д.Е. Розенталь, він зазначає, що «кліше створює конструктивну одиницю, яка зберігає свою семантику, а в багатьох випадках і виразність» [6: 168]. Розенталь констатує наявність у кліше такої фразеологічної ознаки, як відтворюваність.

Майже ідентичне розуміння кліше спостерігаємо у М.Д. Городникової і Д.О. Добровольського, які вважають, що кліше є одним із типів ситуативно пов'язаних виразів [3: 10-11]. Ситуативність – це важлива ознака, який відрізняє мовні кліше від усіх останніх видів кліше. Крім лінгвістичних ознак, у кліше також яскраво виражена ознака ситуативної стійкості.

Як зазначає В.В. Гвоздєв, кліше – це «фразеологізми плюс ще дещо», і лише після визначення цього «дещо», ми виявимо специфіку кліше [2: 6]. У зазначеній роботі В.В. Гвоздєва пропонуються досить чіткі критерії виокремлення кліше в окремий клас лексичних одиниць.

Ще однією важливою ознакою кліше є їх прагматичний характер. На наш погляд, кліше є прагматичними комунікативними фразеологізмами, які оформлюють ту чи іншу ситуацію спілкування на всіх етапах її розвитку, забезпечуючи бажаний комунікативний ефект. Зазначений прагматичний характер кліше пояснює всі неточності його фразеологічної

природи: вимоги до ситуації спілкування, які змушують кліше бути досить «гнучкими» щодо семантичної зв'язності їх компонентів та граматичного оформлення.

Відмінність кліше від фразеологізма, або, як його називають зарубіжні лінгвісти, ідіоми, яскраво можна помітити при порівнянні одиниць, які належать до Фразеології – 1, тобто зрощення та єдності і, відповідно, Фразеології-3. У зарубіжних працях термін «кліше» майже завжди використовується як синонім терміна «ідіома», який досить багатозначний. Англійські дослідники використовують його, не вказуючи на жодні відмінності на лексичному і граматичному рівнях, на позначення слів, значення яких важко або неможливо вивести зі значення цих же слів поза ідіомою.

Автори одного з посібників з вивчення англійських стійких виразів, розглядаючи ідіоми, зазначають, що «цей термін поєднує в собі не лише власне фразеологізми, але й словосполучення, типові для англійської мови, такі як *in earnest, what's it all about, at the latest*. Між мовними кліше та власне фразеологізмами помічаємо певну подібність. Подібність проявляється у стійкості їх вживання. Але стійкість у цих одиниць різна: у власне фразеологізмів помічаємо на рівні їх лексико-граматичного складу, кліше, крім цього, безпосередньо пов'язані зі ситуацією спілкування, в якій вони функціонують. На зразок того, якщо з власне фразеологізма зникає один із компонентів, або він замінюється іншим, то весь сенс виразу перекручується, так і в ситуації невживання кліше саме в той час, коли очікується його вимовлення, ситуація може цілком змінитись, що призведе до затруднення комунікації.

Кліше, як стійкі одиниці, як одиниці, що репродукуються, як власне і фразеологізми, часто співпадають з останніми за формою (*Don't take it to heart – не приймай близько до серця*). Але власне фразеологізми володіють деякою переосмисленістю значення, в той час як кліше не завжди володіють навіть частково переосмисленими значеннями і саме тому ми не можемо прирівняти їх до фразеологізмів. Відмінність кліше від власне фразеологізмів також спостерігаємо у їхній образності. Однак, не всі кліше позбавлені образності, наприклад кліше *I'm all ears* містить в собі яскраву метафору, тому цей критерій не є суворим для розмежування кліше і власне фразеологізмом. С.Г. Тер-Минасова згадує, що навіть звичні для нас кліше можуть у певних ситуаціях «проявляти ознаки життя» [8: 238]. При цьому, ми не можемо не погодитись, що деякі кліше дійсно позбавлені образності (*if you ask me, just a minute*).

Фразеологічний статус кліше не викликає значних розбіжностей думок у лінгвістів, на відміну від визначення самого поняття кліше. При цьому ми часто зіткнуємось з підміною понять, оскільки різні дослідники не зазначають відмінностей між кліше і ідіомами (власне фразеологізмами, штампами (шаблонами), стереотипами, прислів'ями та приказками).

Перспективним для подальшого дослідження є з'ясування мовленнєвих особливостей мовних кліше, а також розширення мов порівняння із залученням, зокрема, української, німецької та інших індоєвропейських мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Василюк І.М. Фразеологізми як одиниці міжмовної комунікації (проблеми перекладу) // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004.– N 17. – С. 102–103.
2. Гвоздев В.В. Контекст и некоторые проблемы переадресации клише / В.В. Гвоздев // Роль контекста в реализации семантических особенностей языковых единиц. – Курск, 1987. – С.14–22.
3. Городникова М.Д., Добровольський Д.О. Німецько-руський словарь речевого об'єднання / М.Д. Городникова, Д.О. Добровольський. – М.: «Русский язык», 1998. – 332 с.
4. Кунин А. В. Курс фразеології сучасного англійського мови. – М.: Вища школа, 1986. – С. 3–10, 128–139.
5. Рождественский Ю.В. Что такое «теория клише» / Ю.В.Рождественский / В кн. Г.Л. Пермякова. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише). – М.: «Наука», 1970. – 240 с. – С. 213–236.
6. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 624 с.
7. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвострановедческий аспекты / В.Н. Телия. – М.: «Школа и языки русской культуры», 1998. – 288 с.
8. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М.: «Слово/Slovo», 2000. – 262 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Медведь – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна семантика.

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ ЛЮДИНИ
(на прикладі перської й української мов)**

Марина ОХРИМЕНКО (Київ, Україна)

Статтю присвячено психолінгвістичному вивченню фразеологічних одиниць, що позначають емоції, в сучасних перській і українській мовах. У роботі здійснено спробу поєднання лінгвістичного й психологічного аспектів дослідження емоційної сфери особистості, яка репрезентується фразеологічними одиницями.

The paper is dedicated to psychological and linguistic aspects of research of phraseological units that express emotions in modern Persian and Ukrainian languages. There have been made an attempt to combine linguistic and psychological aspects of personality's emotional sphere research which is characterized by phraseological units.

Постановка проблеми й завдань дослідження. Пропонована стаття є частиною дослідження фразеосемантичного поля “Емоції людини” сучасних перської і української мов. Фразеологічні одиниці (далі ФО) – предмет особливої уваги для лінгвокультурології і психолінгвістики. Це пов’язано з тим, що ФО не лише створюють картину світу, але й мають високий конотативний (експресивно-оціночний) потенціал. Останнім часом усе більше уваги лінгвістів привертають ті властивості мови, які пов’язані з різними аспектами внутрішнього життя людини, а особливо з його емоційною стороною. У роботі здійснено спробу представити в єдності два взаємопов’язані аспекти (лінгвістичний і психологічний) дослідження емоційної сфери особистості, що репрезентується лексичними й фразеологічними одиницями.

Методологічні передумови пропонованого в цій статті дослідження – психолінгвістичний підхід, який заснований на визнанні нерозривного зв’язку мови й психології, метод фразеологічного аналізу, а крім того – використовуваний нами в цілому в дослідженні зіставний метод. Завданням здійснюваного дослідження є аналіз ФО, що виражають емоції і почуття людини у перській та українській мовах з точки зору психології і лінгвістики.

Аналіз останніх публікацій і актуальність дослідження. У сьогоденному мовознавстві формування антропоцентричної парадигми спричинило звернення лінгвістичних досліджень до людини. Багато лінгвістів, як-от: Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров [3], Д.О. Добровольський [6], В.М. Мокієнко [13], В.М. Телія [20], В.А. Маслова [12] та інші вчені присвятили свої наукові роботи дослідженню фразеологічних одиниць у лінгвокультурологічному аспекті на матеріалі російської, французької, німецької та англійської мов. Найбільшу увагу привертають не процеси, які відбуваються у самій мові, а процеси взаємозв’язку мови і мислення, мови і культури, мови і суспільства, мови і психології. Вивчення мовних категорій проводиться на стику різних дисциплін: когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики тощо.

Фразеологія іранських мов широко досліджувалася мовознавцями Росії (Ю.А. Рубінчик [15;16], О.А. Веретенников [2], Л.С. Пейсіков [14], Г.С. Голева [5]), Таджикистану (С.В. Хушенова [21]), Узбекистану (Ю.Ю. Аваліані [1]) Осетії (М.І. Ісаєв [11]), Азербайджану (Ф.І. Зульфигарова [8]); є незначна кількість праць орієнталістів Європи (М. Шакі [25], З. Телегді [24]). Можна сказати, що за останні десятиріччя вивчення фразеології іранських мов активізувалося: досліджуються як різновиди фразеологізмів у мові загалом, так і фразеологія у творах окремих письменників (С. Хедаята, Д. Ікромі тощо), зіставляються фразеологізми різних мов (наприклад, перської і таджикської, курдської і вірменської), укладаються фразеологічні словники.

Проте, на жаль, нам не пощастило натрапити на зіставні дослідження ФО на позначення емоцій і почуттів людини, які проводилися б із залученням матеріалу перської мови.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю зіставного вивчення ФО на позначення емоцій людини в психологічному й лінгвістичному аспектах. Актуальність проблеми мотивується браком досліджень специфіки фразеосемантичного поля “Емоції людини”, необхідністю детального аналізу особливостей відображення емоцій у фразеологічному значенні у кожній із зіставляваних мов.

Мета пропонованої роботи полягає у дослідженні ФО, що виражають емоції і почуття людини, у сучасних перській і українській мовах, з точки зору психології і лінгвістики.

Об'єкт і предмет дослідження Як стає зрозуміло із вступної частини, об'єктом дослідження стають ФО сучасних перської і української мов, що позначають емоції і почуття людини. Предметом дослідження в пропонованій статті є психологічні й лінгвістичні особливості відображення емоцій у фразеологічних одиницях сучасних перської і української мов.

Основний матеріал і наукові результати дослідження. Емоції – це суб'єктивні відношення людини до дійсності, які виражаються у міміці, інтонації і, власне, у мовних засобах. Відомо, що сфера емоцій недоступна прямому спостереженню. Мовна фіксація симптоматичних реакцій і фізичного стану, що асоціюються з тією чи іншою емоцією, є основою, на якій у концептуальній картині світу формується уявлення про сутнісні характеристики цієї емоції. Незаперечним є той факт, що сучасні праці, присвячені питанням семантики, прагматики і граматики, не можуть бути повними без урахування емоційного фактора.

Структура психіки людини містить емоційно-чуттєвий компонент, вольову регуляцію і пам'ять. Емоційно-чуттєвий компонент складає основу психіки. Він знаходить своє вираження у глибинній зацікавленості людини до світу й до самої себе. Ця зацікавленість має емоційну забарвленість. Людина позитивно або негативно ставиться до реальної події, з упередженням або з байдужістю виявляє своє ставлення до нової концепції, сперечається, хвилюється, ревнує, радіє, ненавидить. Цими емоціями пронизане все життя людини. Затверджуючись у почуттях етичного й естетичного сприйняття світу, емоції формують настанову на вчинок.

Емоційна сфера особистості – багатогранне утворення, до якого, крім власне емоцій, входять багато інших емоційних явищ: емоційний тон (задоволення-відраза), емоційні стани, емоційні якості особистості, акцентоване виявлення яких дозволяє говорити про емоційні типи особистості, емоційно стійкі стосунки (почуття), і кожне з них має достатньо виразні диференціюючі ознаки [10: 12].

До питання класифікації почуттів і емоцій у різний час дослідники підходили з різних філософських і логічних позицій, з урахуванням фактів, що представлені фізіологією, медициною, психологією. Б.І. Додонов стверджує, що створити універсальну класифікацію емоцій неможливо, оскільки “класифікація, що добре слугує для одного кола завдань, обов'язково повинна бути замінена іншою для іншого кола завдань” [7: 21].

Один із найвідоміших американських дослідників емоцій К.Е. Ізард висуває теорію диференційних емоцій, в основі якої лежать десять фундаментальних емоцій, які утворюють мотиваційну систему поведінки людини. Взаємодіючи між собою, вони можуть посилювати або послаблювати одна одну: 1. Зацікавленість – Збудження (позитивна емоція, що мотивує навчання, розвиток навичок й умінь, творчі досягнення); 2. Задоволення – Радість (емоція, що характеризується почуттям впевненості, власної значимості); 3. Здивування (на думку К.Е. Ізарда не є емоцією у повному сенсі цього слова, оскільки на відміну від інших емоцій, здивування – завжди скороминущий стан); 4. Горе – Страждання (емоція, переживаючи яку, людина відчуває самотність, почуття жалості до самої себе); 5. Гнів – Лють (фундаментальна емоція, контролю над вираженням якої приділяється особлива увага в процесі соціалізації людини); 6. Відраза – Гидливість (емоція, що часто виникає разом з гнівом, проте має свої власні характерні ознаки й переживається інакше); 7. Презирство – Зневага (емоція, що часто проявляється разом із гнівом та відразою); 8. Страх – Жах (за винятком поодиноких випадків, коли страх паралізує, ця емоція зазвичай мобілізує енергію); 9. Сором – Сором'язливість (емоція, що мотивує бажання сховатися, зникнути); 10. Провина – Каяття (емоція, що виникає при порушеннях морального, етичного або релігійного характеру, у ситуаціях, коли суб'єкт відчуває особисту відповідальність). Проте, між провинною й каяттям можна знайти серйозні відмінності [9: 242]. Ця класифікація, на нашу думку, найбільш повна.

Дослідники в різний час виділяли одні й ті самі ознаки емоційних станів. Головним чином, емоційні стани порівнюють за їх якостями, основними з яких вважаються: сила, або інтенсивність емоції, тривалість, глибина і характер виникнення [17; 18].

Серед позитивних емоцій виділяють: радість, сміх, задоволення, захоплення, симпатія, закоханість, ніжність тощо. Радість, без сумніву, має велике значення у житті людини. Сміх – вияв радості і задоволення, який виступає як самостійна емоція.

До негативних емоцій належать гнів, смуток, горе, тривога, хвилювання, сором, образа, страх, заздрість, лють, презирство, відраза, розчарування, каяття тощо. Це ті емоційні стани, які виникають у людини у період душевних страждань. Вони репрезентують сукупність дискомфортних і болісних для людини станів, таких як: незадоволення, розчарування, горе, туга, лють тощо.

Окрім позитивних і негативних емоцій, які переживає людина протягом свого життя, виділяють й нейтральні емоції. До нейтральних можна віднести такі емоційні стани як зацікавленість, здивування, байдужість тощо.

Відомо, що одне й те саме почуття може реалізовуватися в різних емоціях. Це зумовлено складністю явищ, багатогранністю та множинністю цих зв'язків між собою. Наприклад, почуття закоханості породжує спектр емоцій: радості, смутку, гніву та ін. В одному й тому самому почутті нерідко зливаються, об'єднуються, переходять одна в одну різні за знаком (позитивні й негативні) емоції. Цим, власне, пояснюється така властивість емоції, як двоїстість (амбівалентність).

У більшості теорій кількісно переважають негативні емоції, що не зменшує ролі позитивних емоцій у житті людини, у якому завжди наявна складна система почуттів, яка прагне до переваги позитивних і витіснення негативних емоцій, що у свою чергу є основною психічного здоров'я людини.

Знак емоції може розглядатися як її якісна характеристика, тоді як інтенсивність – як кількісна. Сила емоції, її інтенсивність разом зі знаком емоції репрезентують дві складові емоційного процесу. Поєднання цих двох характеристик у різному пропорційному відношенні забезпечує різноманіття емоційних переживань, яке існує у психічному досвіді кожної людини.

Як психічний феномен емоція – це складне багаторівневе явище. Людина виражає свої почуття за допомогою слова. Характер точності цих почуттів визначається адекватністю тих слів, якими користується людина [23: 41].

Проблема мовної репрезентації психічних переживань людини має велике теоретичне й практичне значення. Тому вивчення емоційної діяльності мовної особистості посідає важливе місце в лінгвістичних дослідженнях. Ключем до вивчення людських емоцій є сама мова, яка номінує емоції, виражає й класифікує їх. Саме мова формує емоційну картину світу представників тієї чи іншої лінгвокультури. Мова – об'єкт та інструмент вивчення емоцій [22:4].

Теоретичну базу для лінгвістики емоцій складає теза про те, що емоції, відбиваючись у свідомості, повинні бути закріплені в семантиці слова й інших одиницях мови. Під вираженням емоцій розуміється їх мовна репрезентація, маніфестація у мові, що супроводжується внутрішнім і зовнішнім переживанням. Вираження емоцій – це безпосередня комунікація власне емоцій, а не їх позначень, їх мовних проявів [4: 96]. Мовне вираження емоцій здійснюється за допомогою особливої емотивної лексики

Емоції, як універсальна психологічна категорія, – це об'єкт ретельного дослідження когнітивної лінгвістики. Е.В. Суворіна стверджує, що в мовленнєвій діяльності людини емоції отримують лексичне й граматичне вираження через емотивні знаки мови [19: 61]. Дослідження емоцій в аспекті когнітивної лінгвістики піднімає питання співвідношення мовних і когнітивних структур. Вивчаючи зв'язок когнітивних і мовних структур на рівні співвідношення мови й емоцій, лінгвісти наближаються до вирішення проблеми: як відображені у свідомості людини її розуміння і бачення світу.

Фразеологія надає мовленню особливу експресію й неповторний національний колорит. Більшість ФО позначає ті самі поняття, які можуть бути передані словами або описовими конструкціями. Проте, фразеологізми відрізняються від синонімічних слів або описових зворотів нюансами значення, і, головним чином, експресією.

Зі стилістичної точки зору у фразеології, як і в лексиці, можна виділити пласт нейтральних ФО та стилістично забарвлені пласти ФО. Емоції – це форма ставлення людини

до дійсності, яка завжди супроводжується оцінкою. ФО характеризують емоційні стани яскраво, глибоко й оригінально.

Оскільки емоції ми розділили на три класи – позитивні, негативні й нейтральні, то їх позначення у мові можуть бути зведені до позитивно-емотивних, негативно-емотивних і нейтрально-емотивних.

ФО перської мови *در پوست خود نمی گنجد* – букв. він не вміщується у свою шкіру – *він сам не свій від радості*, *قند در دلش آب می شود* – букв. в його серці тане цукор – *він у радісному настрої, тане від задоволення*, *محبت محبت می آورد* – *кохання викликає кохання* та ФО української мови *мліти душею, бути не в собі від радості, радість бере, закоханий по вуха* позначають позитивний емоційний стан людини.

Прикладом негативно-емотивних ФО перської мови слугуватимуть: *خون چشماهیش را گرفت* – букв. його очі налилися кров'ю, *دندان قرچه می رود* – букв. він скреготче зубами, *لب و لوجه اش* – букв. в нього опустилися куточки губ – *він поник*. В українській мові такі ФО як *наливатися кров'ю, скреготати зубами, аж сипати вогнем, як у воду опущений* позначають стан людини, яка переживає негативні емоції.

У перській мові прикладами нейтрально-емотивних ФО слугуватимуть: *کیش هم نمی گزد* – (букв. і блоха його не кусає) йому на все начхати, *کسی بکسی نیست* – нікому ні до чого не має справи; в українській – *мішок мішком, повернутися спиною*.

У різних народів одні й ті самі виразні засоби можуть позначати різні емоції. Плескання у долоні на Сході позначає досаду, а не схвалення або захоплення, як на Заході.

Нерідко людині важко описати словами ту емоцію, яку вона переживає. Невипадково і в побутовому мовленні, і в художній літературі характеристика душевних переживань людини найчастіше відбувається з використанням слів, що позначають різні відчуття, тобто відбувається переведення емоцій на рівень емоційного тону відчуттів, які більш зрозумілі людині. Звідси, у перській мові – *دلش باز* (букв. його серце відкрилося) – *йому стало легше*, *دلش سرد شد* (букв. стало холодно на серці) – *він пав духом, розчарувався*, *از کوره در رفتن* (букв. вибігти з печі) – *вийти з себе, розгніватися*; в українській – *гаряча голова, холодна посмішка, гірка пілюля*.

Інший прийом передачі душевних хвилювань – це їх зв'язок із серцем, биття якого людина дуже добре відчуває. Серце – не орган, який переганяє кров, а та частина нашого організму, яка є індикатором людських почуттів. Унаслідок цього саме серцю приписують властивість переживати емоції. Порівняйте: у перській мові – *دلم کباب شد* – *у мене серце кров'ю обливається*, *دلم تو ریخت* – *у мене серце обірвалося*, ... *دلم گواهی می دهد که* – *серце мені підказує, що...*; в українській – *серце рветься на шматки, коти шкребуть на серці, брати близько до серця*.

Проблема вербалізації емоцій з кожним десятиріччям стає все актуальнішим. Практично зник епістолярний жанр, коли люди могли виявити свої емоції у листах. Поступово людство стає неспроможним вербально виразити свою емоцію. Між тим, фразеологія будь-якої мови має величезний внесок у збереження уявлень про наші емоції і почуття, оскільки ФО володіють стійкою формою. Наприклад, ФО *مو پر تنش راست شد* – *волосся стало дибки від жаху* у перській мові, й *волосся дибом стає* в українській – *живі й сьогодні*, завдяки своїй виразності й влучному попаданню точно в ціль.

ФО – найбільш лаконічні, яскраві, образні, експресивні й консервативні мовні універсалиї, у яких закладено багатовіковий досвід знань, культури, традицій і реалій кожного народу. Порівняйте: в перській мові – *از کیسه خلیفه بخشیدن* – *бути щедрим за чужий рахунок* (букв. дарувати з суми халіфа), *عقل جن هم به این کار نمی رسد* – *у цій справі і розум джина безсильний*, *شیطان را درس می دهد* – *він навчає самого диявола* (про дуже хитру людину); в українській мові – *топтати ряс, переливати хворобу на пса, зашити розум*. У подібних фразеологічних одиницях закладене те багатство, яке передається з покоління в покоління, яке репрезентує найзагадковішу область мови, проникнути до глибин якої неможливо без знання мови, її фонетичної, морфологічної, лексичної, граматичної структур, тобто мовної компетенції людини, і знання реалій навколишнього світу, тобто когнітивної компетенції.

Висновки. Емоції – це психологічне явище, яке до цього часу не отримало всебічного вивчення. Досвід людства в пізнанні емоцій закріплюється в мовних одиницях. Складаючи

мотиваційну базу діяльності людини, емоції відображаються і вивчаються у різних аспектах мови, зокрема й у фразеології. Залежно від суб'єктивної оцінки людиною того, що відбувається, емоції прийнято розділяти на позитивні, негативні й нейтральні.

Мовні засоби вираження емоційних станів використовують, головню, їх ментальний зміст. Тому важлива роль у репрезентації емоційних станів належить лексичному та фразеологічному значенням. Антропоцентричний підхід до вивчення фразеологічного значення дозволяє визначити його сутність, яка прихована у світосприйнятті людини.

Фразеологічна система мови виступає як фразеологічна картина світу. Містячи етнічний компонент, вона є суб'єктивним відображенням дійсності в національно-маркованій свідомості народу – носія мови. Дослідження в області фразеології потребують врахування таких ознак фразеологічної картини світу, як її самотність – з одного боку, й універсальність – з іншого.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження внутрішньої форми фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини в сучасних перській і українській мовах у зіставному аспекті є завданням для наших подальших наукових робіт.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авалиани Ю. Ю. К семантическому статусу формул разговорной речи / Ю.Ю. Авалиани // Вопросы семантики фразеологических единиц. Самарканд, 1983. – Вып. 3. – С. 206–210.
2. Веретенников А. А. Очерки глагольной фразеологии персидского языка / Веретенников А. А. – М., 1993. – 255 с.
3. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В.Г. Костамаров. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
4. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Труды Института русского языка АН СССР. – М., 1950. – Т. 2. – С. 93–100.
5. Голева Г. С. Фразеология современного персидского языка / Г.С. Голева. – М.: Муравей, 2006. – 224 с.
6. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания : сб. науч. работ. – М.: 1997. – Вып. 6. – С. 35–48
7. Додонов Б. И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности / Б. И. Додонов // Вопросы психологии. – М.: 1975. – № 6. – С. 21–33.
8. Зульфигарова Ф. И. Идиоматические выражения в персидском языке (по материалам произведений С. Хедаята) : автореф. канд. дисс. на получение научн. степени канд. филолог. наук : спец. ⁴⁰⁰ / Ф. И. Зульфигарова. – Баку, 1964. – 25 с.
9. Изард К. Е. Психология эмоций / Изард К. Е. – СПб.: Питер, 1999. – 460 с.
10. Ильин, Е. П. Эмоции и чувства / Ильин Е. П. – СПб.: Изд. дом «Питер», 2001. – 749 с.
11. Исаев М. И. Очерки по фразеологии осетинского языка / Исаев М. И. – Орджоникидзе, 1964. – 238 с.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология: [Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Валентина Авраамовна Маслова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
13. Мокиенко В. М. Семантическое поле во фразеологии / В. М. Мокиенко // Семантические категории языка и методы их изучения. Тезисы докладов. – Уфа, 1985. – Ч. 1. – С. 34–53.
14. Пейсиков Л. С. Лексикология современного персидского языка / Пейсиков Л.С. – М., 1975. – 307 с.
15. Рубинчик Ю. А. Грамматика современного персидского литературного языка / Рубинчик Ю. А. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 600 с.
16. Рубинчик Ю. А. Основы фразеологии персидского языка / Рубинчик Ю.А. – М.: Наука 1981. – 212 с.
17. Рубинштейн С. Л. Эмоции / С. Л. Рубинштейн // Психология эмоций : тексты под ред. В.К. Вилноаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. – М., 1984. – С. 152–161.
18. Рудик П. А. Психология : краткий курс : для сред, физкультур, заведений / Рудик П. А. – М.: Физкультура и спорт, 1962. – 240 с.
19. Суворина Е. В. Изучение эмоций в когнитивных аспектах / Е. В. Суворина // Композиционная семантика : материалы Третьей междунар. семинара по когнитив. лингвистике, Тамбов, 18-20 сент. 2002 г. : в 2 ч. / отв. ред. Н. Н. Болдырев ; ТГУ им. Г.Р. Державина. – Тамбов, 2002. – Ч. 2. – 203 с.
20. Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
21. Хушенова С. В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / Хушенова С. В. – Душанбе, 1971. – 276 с.
22. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексикосемантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192 с.
23. Якобсон П. М. Психология чувств / Якобсон П. М.; АПН РСФСР, Ин-т психологии. – 2-е изд., доп. – М.: Из-во АН РСФСР, 1958. – 384 с.
24. S. Telegdi. Nature et fonction des periphrases verbales dites “verbes composes” en person / Telegdi S. – “Acta Orientalia”. Т. 1, fasc. 2-3. – Budapest, 1951. – 564 с.
25. M. Shaki. Principles of Persian Bound Phraseology / Shaki M. – Prague, 1967. – 359 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Охріменко – аспірант кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика.

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ СТАТУС СЕМАНТИКИ ПОЧАТКУ І КІНЦЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ЖУРНАЛЬНИХ СТАТЕЙ)

Наталія РЕПЕХ (Київ, Україна)

У статті визначаються лінгвокогнітивні чинники формування семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ, пов'язані з осмисленням перцептивного досвіду руху та межі. Відповідно, ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ визначаються як концептуальні конструкти, утворені внаслідок взаємодії простих смислів, що виявляється у виборі відповідних номінативних засобів.

The paper reveals the cognitive factors contributing to the formation of BEGINNING and END semantics from the perceptive experience represented by motion and limitation. Consequently, BEGINNING and END are defined as construals resulting from the interaction of elementary senses which influences the use of nominative units.

ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ є основоположними поняттями у багатьох галузях гуманітарної науки. У філософії і логіці вони розглядаються як онтологічні й гносеологічні категорії Буття [1: 4], у літературі – як смислотвірні й темпорально-структурні одиниці [2]. З позицій граматичної конфліктології, аспектології та теорії концептуальної метафори ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ трактуються як засоби концептуалізації дійсності [13; 3: 27].

Водночас питання статусу семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ залишається у мовознавстві відкритим, оскільки сучасна лінгвістика не може об'єднати вказані інтерпретації. Ця проблема пояснюється тим, що дослідження семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ проводилося лише у руслі двох підходів: системно-мовного і логіко-семантичного. За системно-мовного вивчення проведено діахронічний аналіз англійської дієслів, які позначають початок і кінець процесу, встановлено причини їх семантичних зсувів, а також характер синонімічних відношень між одиницями, які відображають системні відношення лексики в цілому [10]. Логіко-семантичний підхід зосередився на визначенні передумов формування і диференціації семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ [1], її втіленні в лексемах російської мови, в українській і російській ідіоматиці [3; 14] та видо-часових формах дієслів [13]. У межах зазначених студій окрему увагу привертає втілення семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ в дискурсі в цілому та його окремих різновидах – художньому [2] та ритуальному [8].

Саме логіко-семантичні розвідки поставили питання про статус семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ, який можна встановити за допомогою концептуального апарату когнітивної лінгвістики. Спрямованість сучасної лінгвістики на вивчення взаємодії мови з ментальними структурами різного ступеня узагальнення з метою пояснення їх ролі у мовленнєвому впливі на аудиторію на етапі інтенсифікації процесів глобалізації та створення тотального інформаційного простору зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою запропонованої статті є встановлення лінгвокогнітивних чинників формування семантики ПОЧАТКУ й КІНЦЯ з визначенням їхнього концептуального статусу.

Об'єктом дослідження є семантика ПОЧАТКУ і КІНЦЯ, а предмет вивчення становить лінгвокогнітивний статус ПОЧАТКУ і КІНЦЯ в англійській мові.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше визначено лінгвокогнітивний статус семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ на матеріалі журнальних текстів різної тематики, відібраних із міжнародних англомовних випусків часопису *Newsweek* та *Time*. Тексти ЗМІ репрезентують події і явища світу, які швидко починаються, розвиваються, завершуються, змінюючи одна одну, і саме тому представляється цікавим і багатим матеріалом для з'ясування статусу семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ.

У лінгвокогнітивних студіях семантика ПОЧАТКУ і КІНЦЯ здебільшого розглядається у термінах примітивів [6: 51] та концептів [9], рідше – конструктів [9: 109] або смислів [1].

Осмислення ПОЧАТКУ і КІНЦЯ як семантичних примітивів, під якими А. Вежбицька розуміє елементарні людські концепти, котрі є універсальними і лексикалізованими у більшості мов світу [5: 190], має під собою історичне підґрунтя. Опозиція ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ вважається однією з перших систем координат, яка склалася ще до розпаду індоевропейської прамови одночасно з зародковими уявленнями про кількість, словами рахунку, а також з опозиціями правий-лівий, верх-низ [9: 109]. Тому як базові одиниці свідомості, що містять знання про світ і допомагають орієнтуватися у ньому, ПОЧАТОК і

КІНЕЦЬ можуть розглядатися як семантичні примітиви на рівні мовних значень первинних засобів вираження цієї ідеї. До засобів, які представляють семантику ПОЧАТКУ і КІНЦЯ на рівні примітивів зараховуємо дієслова *to begin/start, to end/finish* та похідні іменники *end/beginning, start/finish*. Їх денотативне значення засноване на семантиці ПОЧАТКУ та КІНЦЯ, а тому вони безпосередньо вербалізують досліджувані смисли. Так, у прикладі *Whether this is the start of a recovery or just the segue into the a next phase of the crisis, of course, unclear* (Newsweek 10.11.2008, 49) ідея початку відновлення промисловості після економічної кризи експлікована іменником *start*, який позначає семантичний примітив “початок”. У реченні *The recession will end, but recovery won't ensure a return to previous rates of economic growth* (Newsweek 10.11.2008, 52) дієслово *end* експлікує кінець економічного спаду, даючи підстави для тлумачення семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ як семантичних примітивів. Водночас, більш детальний аналіз структурування ідеї кінця економічного спаду у наведеному вище прикладі показує, що семантика КІНЦЯ формується внаслідок складних ментальних процесів із залученням просторового й часового вимірів. Для виявлення специфіки структурування ідеї кінця економічного спаду застосовуємо компонентний аналіз іменника *recession*, який визначається як “важкий час, коли у країні нижчий ніж звичайно рівень торгівельної і бізнесової активності” (a difficult time when there is less trade, business activity in a country than usual) [15: 1370]. У наведеній дефініції семи “difficult” і “time” є ключовими, які сполучаючись у реченні з примітивом *end* локалізують важкий час у кінці темпоральної осі, котра маркує завершення періоду спаду і одночасно початок наступного за ним етапу *recovery* (одужання економіки країни), про котрий йдеться у другій частині наведеного вище прикладу. КІНЕЦЬ як завершення одного періоду, економічного спаду, і відлік для іншого, одужання промисловості, має в якості свого референта одну точку відліку – межу, яка входить у різні денотативні простори [1: 6].

Проаналізовані приклади свідчать, що дієслово *end* не тільки експлікує кінець, а й описує ситуації, що розгортаються у часі і просторі, залучаючи темпорально-просторовий контекст та ідею межі, а тому досліджувана одиниця не може бути зведена лише до семантичного примітиву. На користь цієї думки свідчить походження семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ від синкретичного поняття “кінців, кінця-початку”. Вживання одного слова для позначення обох кінців, зафіксованого зокрема лексико-фразеологічними засобами англійської мови, напр., *Yet by raising pay for bureaucrats, and not demonizing those who previously took payoffs to make ends meet [...]* (Newsweek 19.01.2009, 39). Ідіома *to make ends meet* (“зводити кінці з кінцями”) описує ситуацію скрутного, матеріального становища, коли грошей вистачає лише на найнеобхідніше. На основі її словникового визначення “to live within one's income” [15: 515] встановлюємо, що ця фразеологічна одиниця імплікує, що кінцеві витрати не мають перевищувати початкового бюджету, тобто обидва кінці повинні бути однаковими.

Наявність двох кінців становить одну з передумов диференціації темпорального та просторового ПОЧАТКУ-КІНЦЯ, пов'язаного з ідеєю межі, яка замикає і одночасно починає певні періоди часу чи відрізки шляху [1: 6]. Саме ідеєю межі, історично й лінгвістично закладеною в семантиці ПОЧАТКУ і КІНЦЯ, визначається вживання видо-часових форм дієслів, зокрема інхотативних, які вказують на попередню дію або стан, та дієслів завершення, котрі імплікують те, що відбувається за вербалізованими ними подіями, напр., *The spectators laughed [...]* *I could hear them jeering from the metal bleaches [...]* *They stopped laughing when I pulled farther and farther ahead, however [...]* (Newsweek 10.11.2008, 10). Наведений приклад наводить спогади ефіопського спортсмена про перші кроки у великому спорті, про те, як у п'ятнадцятирічному віці він біг 1,500 метрову дистанцію, і глядачі глузували з нього. Водночас, коли хлопець був вже близький до перемоги, вболівальники припинили сміятися, що передано дієслівною фразою завершення *stopped laughing*, котра одночасно концептуалізує кінець сміху й початок підтримки спортсмена, тобто, завершення однієї дії виражає миттєвий початок іншої. Очевидно, що дія осмислюється як межа, котра входить у різні темпоральні денотативні простори.

Остаточна поява окремих понять ПОЧАТКУ та КІНЦЯ асоціюється в історії людства з орієнтованою лінією, що зумовлювало переосмислення життєвого досвіду у величинах руху,

тобто зміни станів – у різні моменти часу та простору, котрі мають відправну і кінцеву точки [1: 8]. Отже, складність формування семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ пов'язана з перцептивними передумовами її виникнення на основі елементарного концепту РУХУ, який стає підґрунтям для виділення з нього співвідносних із досліджуваною семантикою концептів ЧАСУ і ШЛЯХУ [1: 8–9]. З наведеного зрозуміло, що фактор руху відіграє вирішальну роль у формуванні семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ. Рух втілюється у щоденних процесах, подіях і явищах, хоча у світі Природи вони мисляться в термінах народження і смерті, виникнення і зникнення, сходу і заходу, входу і виходу, творення та деструкції, а не ПОЧАТКУ чи КІНЦЯ [9: 109]. Узагальнення нашого повсякденного сенсо-моторного досвіду, пов'язаного з рухом, втіленим у зміні станів у часі та просторі, і фізичною й ментальною спрямованою дією приводить до формування концептів ПОЧАТКУ та КІНЦЯ.

Досліджувані смисли характеризуються оперативною, квантовою і відображальною сутністю, що дозволяє їх підвести під загальноприйняте визначення концепту як змістовної оперативної одиниці пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, мови мозку, усієї картини світу відображеної у людській психіці, як кванту знання [7: 89]. Як оперативні кванти знань ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ представляють інформацію про об'єкти і явища навколишнього світу, котра базується на певному чуттєвому образі, залучаючи знання про реальний світ та його устрій [11: 57-58]. Наприклад, початок напружених стосунків між Францією та Німеччиною осмислюється в термінах рослинної метафори у реченні *It's hard to overestimate the disdain and distrust between Paris and Berlin. At the root is French industrial policy* (Newsweek 10.11.2008, 49). Використана у наведеному прикладі метафора спирається на знання про те, що дерева ростуть із коренів, які живлять їхню біологічну систему і мисляться початком рослини, дозволяючи їй підніматися у напрямку верхів'я, котрий є кінцем стовбура. Тому у наведеному прикладі французька промислова політика, котра послужила початком проблеми у стосунках між країнами, концептуалізується як коренева система, яка до сих пір підживлює складені протиріччя. Водночас у наступному прикладі з тієї ж статті *Europe's leaders consulted directly with each other creating a financial coalition of the willing* (Newsweek 10.11.2008, 49), де йдеться про появу домовленостей, які з'явилися внаслідок творчих зусиль суб'єктів – політичних лідерів країн Європи, дієслово *create* (“створювати”) експлікує ідею початку існування фінансової коаліції між Німеччиною і Францією. Інтерпретуючи мовну одиницю *create* з останнього прикладу за допомогою словникової дефініції “*to make something exist that did not exist before*” [15: 368], встановлюємо, що вона засновується на семантиці ПОЧАТКУ, позначаючи творчий потенціал спрямованої дії, внаслідок якої починає існувати новий об'єкт, явище, подія.

Наївні знання людини про КІНЕЦЬ та існування у світі вербалізуються іменником *death* (“смерть”), який вживається, коли говорять про кінець життя людини чи тварини. Заголовок статті *One Sure Thing: Death To Taxes* (Newsweek 14.04.2008, 32) промовисто проголошує кінець зборам податків. Смысл кінця передається на основі позначення смерті як кінця фізичного існування. Хоча, зважаючи на те, що у більшості культур тема смерті залишається табу, спостерігається зворотний процес, коли дієслово *end* вербалізує смерть, що зафіксовано у словниковій дефініції “*end – a word meaning death to avoid saying this directly*” [15: 515].

Аналіз наведених вище прикладів доводить, що переосмислення перцептивного досвіду про будову рослинного світу, циклічність існування та спрямовану творчу дію визначають формування концептів ПОЧАТКУ і КІНЦЯ, які на мовному рівні вербалізуються вторинними лексико-семантичними засобами, котрі у своїй семантичній структурі містять ідею ПОЧАТКУ або КІНЦЯ: *roots* “коріння”, *create* “створювати”, *death* “смерть”.

Проаналізовані вище приклади свідчать, що ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ не лише відображають світ, а й слугують засобами конструювання складних ментальних структур і смислів [12: 8]. Це дає підстави розглядати ПОЧАТОК і КІНЕЦЬ як конструкти буденної свідомості, спрямовані на відображення ідей вдачі й невдачі, щастя і нещастя, гарного і поганого. Конструювання таких смислів здійснюється на основі концептуалізації щоденного перцептивного досвіду, який відображається у концептах ПОЧАТКУ та КІНЦЯ, котрі, в свою чергу, слугують базою для творення асоційованих з отриманим досвідом оцінних смислів. Так, у прикладі “*Dr. Doom*” warned as early as 2006 of imminent *housing crash* [...],

forecasting stock-market collapse (Newsweek 19.01.2009, 33) вживання іменників *crash* і *collapse* засновується на ідеї кінця. У денотативному значенні названі одиниці позначають руйнування – аварії, провали, занепад, внаслідок яких об'єкт, явище або подія припиняють існування. І, як правило, описані події унеможливають повернення до попереднього стану, тобто позначають КІНЕЦЬ. Руйнація часто пов'язана з негативними наслідками та деструктивним емоційно-фізичним станом, і, як правило, асоціюється наївною свідомістю з поганою долею-роком. Тому концептуалізація КІНЦЯ в термінах руйнації призводить до формування, співвіднесеного з ним смислу невдачі. Так, у наведеному вище прикладі йдеться про невдачу у сфері житлобудівництва та на фондовій біржі як перші ознаки глибокої економічної кризи.

Водночас, семантика КІНЦЯ є підґрунтям для конструювання позитивного смислу вдачі, на основі концептуалізації результатів певної діяльності як бажаного завершення справи, що на мовному рівні позначається іменником вторинної номінації *fruit/nlid*. У прямому значенні ця одиниця означає фрукт, вирощення якого вимагає часу та зусиль, котрі приносить свої плоди та позитивні емоції. Таке переосмислення денотативного значення іменника *fruit* сприяє його використанню як основи для формування одного зі значень кінця як позитивного результату зробленої справи. Так, лексична одиниця *fruit* фіксується в англійській мові як засіб вторинної номінації для вираження ідеї вдалого, продуктивного кінця, залучаючи органічну концептуальну метафору ВДАЛИЙ КІНЕЦЬ – ЦЕ ПЛІД [4: 41]. У журнальному дискурсі зазначена метафора залучається лише для повідомлення позитивного змісту, напр., *The fruit of all that flesh trading is a concise lesson in the 20-th century art history* (Time 27.10.2008, 56). У цьому реченні іменник *fruit* вказує на сприятливі наслідки малювання людських тіл для розвитку мистецтва у ХХ сторіччі. Так, виділена метафора формується на основі сконструйованого за допомогою семантики КІНЦЯ смислу вдалого результату діяльності, який супроводжує наполегливу, плідну працю. Все вказане дає підстави говорити про одну з важливіших категоріальних якостей семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ: породження нових смислів в різних типах дискурсу сучасної англійської мови. Матеріалом для їх конструювання є семантична структура вторинних засобів вербалізації концептів ПОЧАТКУ і КІНЦЯ. На відміну від первинних засобів, які безпосередньо експлікують ПОЧАТОК чи КІНЕЦЬ, вторинні засоби ґрунтуються на переосмисленні знань про навколишній світ і досвід, отриманий внаслідок пізнавальної діяльності.

Отже, семантику ПОЧАТКУ і КІНЦЯ визначаємо як концептуальні конструкти або концепти-конструкти, які сформувалися на основі ідеї про межу завдяки широким узагальненням. Будучи конструктами, концепти ПОЧАТКУ та КІНЦЯ є своєрідними класифікаторами, що слугують основою для узагальнення інших концептів і формування складних смислів, які виникають внаслідок оцінки та інтерпретації реальності. Враховуючи конструктивний статус семантики ПОЧАТКУ та КІНЦЯ, подальші розвідки будуть спрямовані на розкриття створених ними метафоричних смислів з метою впливу на аудиторію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 3–18.
2. Арутюнова Н.Д. Всё про всё (по текстам Ф.М. Достоевского) // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 363–400.
3. Баранов А.Н. “Начало” и “Конец” в русской идиоматике // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 27–35.
4. Богуславская О.Ю. Подведение итогов в русском языке // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 36–49.
5. Вежбицкая А. Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах // Thesis. – 1993. – Вып. 3. – С. 185–206.
6. Гак В.Г. Семантическое поле конца // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 50–55.
7. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
8. Левонтина И.Б. Лексика начала и конца трапезы в русском языке // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 578–583.
9. Мечковская Н.Б. Концепты “начало” и “конец”: тождество, антонимия, асимметричность // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 109–120.
10. Мошанова Т.Л. История развития групп глаголов, обозначающих начало и конец процесса, в английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский гос. пед. ун-т. – Москва, 1969. – 25 с.

11. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2001. – 192 с.
12. Потапенко С. І. Орієнтаційний простір сучасного англомовного медіа-дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2008. – 32 с.
13. Тошович Б. Конфликт начала и конца // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 237–251.
14. Яковенко Л. Українські фразеологізми із семантикою появи, наявності та зникнення як виразники категорії Буття // Вісник Львівського університету. Серія Філологія. – Ч.1. – 2004. – №34. – С. 251-256.
15. Longman Dictionary of Contemporary English: New Edition. – Harlow: Longman, 2005. – 1950 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Репех – аспірант кафедри лексикології та стилістики англійської мови Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: актуальні проблеми когнітивної лінгвістики, медіалінгвістика.

КОНСТРУКТИ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ MEDICINE AND HEALTH CARE: ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ І ЕПІСТЕМІЧНИЙ ПАРАМЕТРИ

Віталій СОКОЛОВ (Запоріжжя, Україна)

Стаття торкається проблем когнітивної семантики, зокрема досліджується енциклопедичний підхід до лексичної семантики на прикладі концептосистеми MEDICINE AND HEALTH CARE, яка є важливою частиною англомовної картини світу.

The paper investigates the problems of cognitive semantics, in particular the cognitive view of meaning with examples from system of concepts MEDICINE AND HEALTH CARE, which is an important part of the English picture of the world.

Однією з наріжних пресупозицій в когнітивній семантиці є припущення про те, що значення є енциклопедичним за своєю суттю. З одного боку, семантична структура лінгвальних елементів упроваджує доступ до інвентарю структурованого знання, а саме до концептосистеми. Так, здається логічним, що неможна зрозуміти значення лінгвальної одиниці (далі – лінгвемі) без енциклопедичного знання, що є з нею пов'язаним. З іншого боку, це енциклопедичне знання ґрунтується на соціальному (взаємодія людей одне з одним) та фізичному (взаємодія людей зі світом) досвіді.

Лексикологи і лексикографи традиційно розмежовують словникове значення із енциклопедичним. Починаючи з 60-их років ХХ сторіччя представники менталістського підходу до аналізу складних мовних явищ транспонували цю точку зору на рівень ментальних репрезентацій лінгвемі, – на рівень концептів. Діалектика сучасного когнітивно-семантичного підходу передбачає, що словникове знання є лише підґрунтям, частиною енциклопедичного знання.

Теорія компонентного аналізу, відома також як теорія семантичної декомпозиції, є варіантом “словникового” погляду на семантику. Вчені, які репрезентують цей напрямок вважають, що значення лексеми будується із “семантичних примітивів” [11], [14]. Однак, все частіше вчені наголошують на тому, що намагання Анни Вежбицької створити теорію семантичних примітивів є “абсолютно неефективними” [4]. В рамках нашого дослідження залишаємо це питання відкритим для дискусії.

Представники словникового підходу до семантичного аналізу вважають, що головний зміст лексеми полягає в її словниковій дефініції. Такий підхід повністю знаходиться в межах лексичної семантики. На нашу думку, енциклопедичні знання відіграють не менш значущу роль. На відміну від словникової дефініції, енциклопедичні знання не так експліцитно є пов'язаними із мовним знаком, що дозволяє певним лінгвістам стверджувати, що це “не лінгвістика”. Однак таке явище є лише “тимчасовим тактичним обмеженням, тактичним вивертом, а не суттю справи” [2].

Представники когнітивно-семантичного підходу вважають, що чіткий поділ між лексичним знанням і екстралінгвальним знанням є недоцільним. По-перше, “словниковці” вважають, що значення лексеми має семантичне “ядро”, найважливіший елемент семантики лексеми. І, по-друге, це ядро є незалежним від екстралінгвальних знань носія мови, які не є важливими для розуміння слова. Деякі представники цього підходу дуже чітко протиставляють денотацію і конотацію лексеми. На наш погляд, це не зовсім недоречно.

Словниковий підхід передбачає, що лексеми є пов'язаними одна з одною за допомогою лексичних відносин на кшталт синонімії, антонімії тощо. Але, за такою концепцією лексеми існують незалежно від контексту. Іншої точки зору дотримуються представники когнітивно-семантичного напрямку, які в своїх дослідженнях привели солідні аргументи щодо того, що лексеми в природній мові не існують незалежно від контексту [7; 8; 9; 10; 12]. Ці вчені зауважують, що лінгвемі розуміються в контексті фреймів або доменів когнітивного досвіду, тобто в контекстів певних систем енциклопедичного знання, за яку ми вважаємо також і концептосистему MEDICINE AND HEALTH CARE. Таким чином, висуваємо припущення про те, що лінгвальну семантику не можна зрозуміти без енциклопедичного знання, яке є інкорпорованим в інтегровану концептосистему кожної людини чи етносу і яке модифікується протягом життя людини чи етносу.

Словниковий підхід до того, що лінгвістичне значення поділяється на семантику та прагматику також викликає сумнів у когнітивістів. Зауважимо, що під прагматикою в нашому дослідженні розуміємо значення в контексті дискурсу. Чіткий принциповий поділ на семантику і прагматику призводить до створення штучного бар'єру між двома типами значення. Вважаємо, що контекст є критичним для розуміння лінгвемі і певні лінгвальні феномени не можна зрозуміти лише за семантичним чи прагматичним значенням. Доречний приклад наводить голландський психолінгвіст Стівен Левінсон. Якщо людина знаходиться на безлюдному острові і знаходить пляшку з посланням наступного змісту: "Meet me here a week from now with a stick about this big", то вона не зможе зрозуміти це речення без контекстуальних знань [13]. Додамо, читка дихотомія лексема/референт та семантика/прагматика, на наш погляд не корелює з менталістським підходом до мови, який було проголошено ще в 60-ті роки Ноамом Чомскі. Семантика лінгвальної одиниці взаємозалежить від прагматики у процесі розуміння людиною комунікативного повідомлення.

Таким чином, стосовно цієї дихотомії, вважаємо, що лінгвальне знання не може бути принципово відділено від більш загального знання про світ, а семантичне знання не можна відокремлювати від прагматичного знання. Разом вони є частинами когнітивного континууму. Значення лінгвемі постійно модифікується у свідомості людини разом із модифікацією, збагаченням її знань про світ, про певні концепти, що втілюють ці знання.

Традиційно різниця між лексичною семантикою (семантикою лексеми) і композиційною (семантикою речення) базується на припущенні що значення слів, які поєднуються одне з одним у реченні, формують значення речення. Мова йде про так званий принцип *композиційності*. Разом із іншими представниками когнітивно-семантичного напрямку вважаємо, що цей принцип не завжди спрацьовує. Мова йде про спроможність лексеми змінювати своє значення в залежності від контексту. Значення лексеми, таким чином, конструюється під час формування комунікативного повідомлення. Тобто, лексеми не є своєрідними "контейнерами" з інформацією, але є лише вербалізованою проекцією частини цієї інформації. Енциклопедичними "контейнерами" є концепти, які є частиною когнітивного універсуму, "єдиного когнітивно-семантичного континууму людства" [3: 31].

Виходячи з такого погляду, мова є лише слабкою "спробою" відобразити багатство концептосфери певного етносу. Когнітивісти вважають що значення є по-перше концептуальним феноменом, і лише по-друге – лінгвальним. Тобто принцип композиційності не відповідає такому погляду і є хибним з точки зору представників когнітивної семантики.

Треба також указати на той факт, що словниковий підхід репрезентує модель знання лінгвального значення, а енциклопедичний підхід репрезентує більш об'ємну модель концептуального значення, що знаходиться в основі значення лінгвального. Таким чином, ця модель інкорпорує більш масштабні феномени, аніж лише лінгвальні явища.

У когнітивній семантиці енциклопедичне знання становить структуровану систему знання, що є організованою за принципом мережі. Елементи цієї мережі не є однаковими за своїми властивостями. Деякі елементи є більш наближеними до семантичного ядра лексеми, тобто грають більшу роль в розумінні слова. Наприклад, англомовним націям здебільшого відомо про концепт VITAMINS наступне: вітаміни мають різну форму, колір, запах, смак; деякі ми вживаємо, деякі ні, хтось мабуть знає про виробників вітамінів, як саме їх

виготовляють, роль вітамінів для нашого здоров'я тощо. В них не викликає сумнівів, що певні елементи цього знання є більш важливими для розуміння концепту VITAMINS.

Р. Ленекер поділяє енциклопедичну сітку знань, що допомагають зрозуміти значення окремої лексеми, на чотири типи: 1) конвенційне, 2) родове, 3) внутрішнє, 4) характерне [12]. Ці типи знань є окремими елементами зального комплексного знання, однак потрібно додати, що вони взаємодоповнюють і перекривають один одного. *Конвенційне* знання стосується тієї інформації, що поділяється всіма членами певного лінгвального соціуму. *Родове* знання – це знання про загальне (а не специфічне). *Внутрішнє* знання про лексему не апелює до інших сутностей, речей поза референтом. *Характерне* знання стосується того аспекту енциклопедичної інформації, який є характерним або унікальним до класу речей (сутностей), які репрезентує певна лексема. Вважаємо, що всі ці аспекти енциклопедичного знання формують певний когнітивно-енциклопедичний континуум: певні аспекти семантики слова можуть бути більш чи менш конвенційними, родовими і т.і. Таким чином, можна казати про певну мультиполярність і дисперсність енциклопедичного знання, що формує значення слова.

Отже, конвенційне знання репрезентує інформацію, що є поширеною і поділяється всіма членами певної лінгвальної спільноти і таким чином є більш релевантним для лексеми-вербалізатора. Наприклад, конвенційне знання про концепт VITAMINS може включати знання, що багато американців регулярно вживають вітаміни, або що вітаміни є корисними для здоров'я людини. В даному випадку неконвенційним знанням буде знання про те, що окремі люди не подобаються певні вітаміни.

Родове знання відноситься до всіх елементів класу, що є репрезентованим окремою лексемою *vitamins*. Таким знанням може бути інформація про те, що в надмірній кількості вітаміни можуть нашкодити здоров'ю людини. Це знання відноситься до всіх вітамінів і є таким чином родовим. Родове знання не обов'язково повинно бути конвенційним. Вченим-фармацевтам, наприклад, відомі технічні деталі створення вітамінів, які є актуальними для всіх вітамінів (родове знання), але ці знання залишаються невідомими широкому загалу людей, тобто не є конвенційними. Таким чином, специфічне знання може бути конвенційним, а родове – неконвенційним.

Внутрішнє знання стосується внутрішніх властивостей речі. Такою властивістю може бути форма. Так, людям відомо, що здебільшого вітаміни мають форму пігулки. Внутрішнє знання не повинно обов'язково бути конвенційним, так не всім людям відомо, що вітаміни виконують складні біохімічні функції. Внутрішнє знання контрастує із зовнішнім. Зовнішнє знання відноситься до інформації, що стосується предмета зовні. Так, інформація про те, що в 2004 році більше ніж 62 тисячі людей звернулись до лікарів із симптомами передозування вітамінами, а три людини загинуло є інформацією про стан здоров'я американців у 2004 році, а не внутрішньою властивістю вітамінів. Характерне знання є знанням про властивості, які є характерними для певного класу речей. Сюди можуть відноситись відомості про форму і колір. Той факт, що ми вживаємо вітаміни не є характерним знанням, тому що окрім вітамінів ми вживаємо їжу, харчові добавки, воду тощо.

Таким чином, знання поділяється на *індивідуальне* (родове, внутрішнє, характерне) і *колективне* (конвенційне). Чотири типи знання репрезентують чотири *біполярних епістемічних континуумів*: конвенційне ↔ неконвенційне, родове ↔ специфічне, внутрішнє ↔ зовнішнє, характерне ↔ нехарактерне. Знання може знаходитись будь-де в цих континуумах. Знання може належати лише одній людині і таким чином воно буде абсолютно неконвенційним, а може належати і всій лінгвальній спільноті і буде абсолютно конвенційним, а може бути відомим лише певним людям. Зауважимо, що континуум конвенційне ↔ неконвенційне стосується розповсюдження інформації, у той час як інші континууми стосуються знання про певний предмет.

Важливим є питання релевантності цього знання для розуміння семантики певної лексеми. Центральність, окремого аспекту знання, на нашу думку, залежатиме від контексту, в якому вживається лексема. Чим більше знання наближується до лівої сторони вищезазначених континуумів, тим більш центральним воно є. Так для окремої людини знання про те, що вітаміни є корисними речовинами, які потрібно вживати для покращення

функціонування організму і які можна купити в аптеці і які часто-густо мають форму пігулок є конвенційним, родовим, внутрішнім і характерним знанням для розуміння концепту VITAMINS. А знання про те, що окрема людина місяць тому прийшла до аптеки, а її улюблених вітамінів там не було, є знанням неконвенційним, специфічним, зовнішнім і нехарактерним. А тому остання інформація є периферійною в структурі концепту VITAMINS.

Декілька слів потрібно сказати про різницю між енциклопедичною семантикою і контекстуальним значенням. Енциклопедичне значення є результатом взаємодії чотирьох типів знання, зазначених вище. Однак енциклопедична семантика виникає в певному контексті, конструювання якого формується під впливом контекстуальних факторів. Алан Круз називає цей процес “контекстуальною модуляцією”, яка виникає тоді, коли окремий аспект енциклопедичного знання, що асоціюється з певною лексемою, займає більш релевантну позицію в залежності від дискурсивного контексту [6].

На відміну від словникового погляду на семантику, який чітко проводить межу між ядреневим значенням і периферійним значенням, енциклопедичний підхід полягає не лише в думці, що семантика включає енциклопедичне знання, а що значення у великій мірі регулюється контекстом. Більш того, значення лексеми конструюється саме під час отримання реципієнтом комунікативного повідомлення в залежності від контексту. Така позиція передбачає, що універсальне, “готове” значення лексеми не існує, але воно формується з енциклопедичних знань. Таке явище науковці називають “*значеннєвим потенціалом*” чи “*інтенціоналом*” лексичної одиниці [5]. Отже, вважаємо що не існує роздільної межі між семантикою та прагматикою тому що семантика лексеми завжди контекстуальна, прагматична.

Підкреслимо окремо, що існують декілька видів контексту, які колективно модулюють значення лексичної одиниці у окремому прикладі використання. Найбільш поширені типи контексту включають наступні елементи: 1) енциклопедична інформація, доступ до якої здійснюється через лексему; 2) синтаксичний контекст; 3) просодичний контекст; 4) ситуаційний контекст; 5) інтерперсональний контекст. Висуваємо припущення, що всі ці види контексту роблять свій вклад у контекстуальну модуляцію окремої лексичної одиниці.

Приймаючи енциклопедичний погляд на семантику, додамо, що така позиція передбачає думку про те, що вербалізовані лексичні одиниці є лише “точками входу” до енциклопедичного знання, яке залучається до концепту. Зауважимо, що енциклопедичне знання, тобто концепт, не є статичним конструктом, а має динамічний і синергетичний характер. Розширення і поповнення цього енциклопедичного знання відбувається у сучасної людини майже щоденно.

Існують щонайменше два підходи до вивчення енциклопедичного знання, що становить когнітивно-епістемічну сутність концепту. Мова йде про фреймовий підхід, конкретніше про теорію фреймової семантики, що її було запропоновано Чарлзом Філмором [7; 8; 9; 10] і про теорію доменів Рональда Ленекера [12: 147]. Згідно Р. Ленекера, домени є необхідними когнітивними сутностями: ментальним досвідом, репрезентаційними просторами, концептами, концептуальними комплексами [12].

Тим самим, вважаємо що доцільно говорити про *концептивну доменну матрицю* лексичної одиниці. Наприклад, інновація англійської мови *andrologist* має концептивну доменну матрицю щонайменше елементів HEALTH, DOCTORS, MEN, LIFE, REPRODUCTIVE SYSTEM, TREATMENT і т.д. Вивчення проблеми функціонування концептивної доменної матриці в процесі створення і функціонування інновацій англійської мови сфери медицини та охорони здоров'я потребує подальшого дослідження.

Саме Р. Ленекеру належить ідея про ієрархічну, каузативну, меронімічну організацію концептуальних доменів (концептів), наприклад: CLOZAPINE ← MEDICAL DRUG ← DISORDERS ← HEALTH ← PERSON. Взагалі, на відміну від фреймової семантики Філмора, теорія Р. Ленекера більше стосується питань концептуальної онтології, тобто структури і організації знань і шляхів яким концепти відносяться один до одного.

Додамо, що не всі елементи концептивної доменної матриці є важливими для розуміння семантики окремої лінгвемі, а лише частина. Р. Ленекер пропонує називати актуальну

частину енциклопедичної сітки рамками (score) концепта. Концептуальна рамка має два аспекти, які є важливими для розуміння лінгвемі. По-перше, це – профіль. Профіль є десигнатом лінгвемі. По-друге, це – база. База є найважливішою частиною доменної матриці, яка є необхідною для розуміння профілю. Так, неможливо зрозуміти інновацію *wannarexic*, “людина, яка стверджує що хворіє на анорексію”, без розуміння хвороби *anorexia*. У цьому випадку, *anorexia* – є базою, а *wannarexic* – профілем. Без бази профіль не має сенсу. Немає людини, яка стверджує, що хворіє на анорексію без самої хвороби анорексії. За словами Р. Ленекера: “Семантична цінність виразу є не в базі, не в профілі, а в комбінації обох” [12, 183]. Одна й тама сама база може продукувати різні профілі.

Таким чином, ми підтримуємо енциклопедичний погляд на устрій концепту, комплексного конструкту людської свідомості. Ми пропонуємо розглядати концепти концептосистеми MEDICINE AND HEALTH CARE з позицій когнітивно-семантичного підходу, який передбачає енциклопедичність і комплексну структурованість когнітивного досвіду людини. Це пов'язано в першу чергу зі специфікою вербалізаторів – інновацій англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я, які є більшою мірою суто термінологічними. Саме тому енциклопедичний елемент плану змісту даних одиниць є ключовим для формування структурних відповідностей концептосистеми, що досліджується.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кибрик А. Лингвистические постулаты // Механизмы вывода знаний в системе понимания языка. Труды по искусственному интеллекту. Ученые записки Тартуского университета, 1983. – Вып. 621. – С. 24–39
2. Манакин В.М. Мова як енергетичний феномен // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 91–97.
3. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
4. Manakin V.M. General Symmetry Of The Universe Across Linguistics. – Нова філологія. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 33. – С. 91–97.
5. Allwood, Jens. Meaning potentials and context: some consequences for the analysis of variation in meaning // H. Cuyckens, R. Dirven and J. Taylor (eds), Cognitive Approaches to Lexical Semantics. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2003. – pp. 29–66.
6. Cruse, D. Alan. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 328 p.
7. Fillmore, Charles. An alternative to checklist theories of meaning // Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. – Amsterdam: North Holland, 1975. – pp. 123–31.
8. Fillmore, Charles. Scenes-and-frames semantics // A. Zampolli (ed.), Linguistic Structures Processing. – Amsterdam: North Holland, 1977. – pp. 55–82.
9. Fillmore, Charles. Frame semantics // Linguistic Society of Korea (ed.), Linguistics in the Morning Calm. – Seoul: Hanshin Publishing, 1982. – pp. 111–37.
10. Fillmore, Charles and Beryl T. Atkins. Toward a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbors // A. Lehrer and E. F. Kittay (eds), Frames, Fields and Contrasts. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1992. – pp. 75–102.
11. Katz, Jerrold J. and Paul M. Postal. An Integrated Theory of Linguistic Descriptions. – Cambridge, MA: MIT Press, 1964. – 178 p.
12. Langacker, Ronald. Foundations of Cognitive Grammar, Volume I. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1987. – 516 p.
13. Levinson, Stephen. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 434 p.
14. Wierzbicka, Anna. Semantics: Primes and Universals. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 500 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віталій Соколов – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика, неологія англійської мови.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ В УЧЕБНИХ ТОЛКОВИХ СЛОВАРЯХ АНГЛІЙСЬКОГО ЯЗЫКА

Александр ТОМЧАКОВСКИЙ (Одесса, Украина)

Ця стаття присвячена дослідженню особливостей систематизації лексики в учбових тлумачних словниках англійської мови. У ній подано детальний опис базових функцій тлумачних словників, представлено новий різновид словникової статті (креолізована лексикографічна стаття), що здатен досить успішно реалізовувати ці функції.

In the given paper the author examined the peculiarities of systematizing of the vocabulary in the learner's explanatory dictionaries of the English language. The detailed description of the basic functions of explanatory dictionaries is given. A new type of dictionary entry (creolized dictionary entry), which is able to carry out these functions, is presented.

Словарная статья является основной композиционной и коммуникативной единицей толкового словаря как особого жанра информационно-справочной литературы, а именно: жанра метаязыкового (метаречевого) дистантного общения авторов словаря с читателями. Она имеет универсальные черты в своей композиции, семантике, стиле и оформлении.

Универсальные характеристики словарной статьи проистекают из универсальных черт толкового словаря любого типа, т.е. таких свойств словаря, которые не зависят от его типа, формы, размера, объема словника и т.п. В своей совокупности универсальные параметры (лексикографические универсалии) образуют структуру универсального толкового словаря и универсальной словарной статьи как идеальных конструкторов теории лексикографии.

Исследуя лексикографические универсалии, которые должны стать основой при формировании универсальной лексикографической статьи толкового словаря, П.Н. Денисов [5] отмечает тот факт, что они (лексикографические универсалии) непосредственно связаны с тремя исторически-сложившимися функциями толкового словаря: 1) справочной, 2) учебной, 3) систематизирующей.

Справочная функция толкового словаря состоит в том, что к нему обращаются за разнообразными эпизодическими справками, поэтому следствием данной функции и первой универсальной характеристикой толкового словаря и словарной статьи является необходимость четкой **формальной адресации** всех единиц, формирующих словник толкового словаря. Система адресации – основополагающая черта справочно-информационной литературы. Адресом единицы словника является ее форма, т.е. буквенный состав этой единицы. Алфавитное расположение слов в словаре так прочно соединилось с самим содержанием понятия «словарь», что лексикографы в прошлом часто определяли словарь как *«a book containing the words of a language in alphabetical order, with explanations of their meanings»*, т.е. «книга, содержащая слова какого-либо языка в алфавитном порядке, с объяснениями их значений» (Н. Вебстер). Затем, однако, появились противники подобного способа подачи слов, выдвигающие опасения, что он приведет к разрыву смысловых и словообразовательных связей между словами одного семантического круга или одного словообразовательного гнезда. В поддержку этой точки зрения приведем слова Л.П. Ступина [18]: «Алфавитные словари содержат слова, так сказать, в «узаконенном беспорядке». В них слова, никак не связанные друг с другом, соседствуют вместе, а слова, имеющие между собой какие-то (например, семантические) связи, разнесены по разным частям справочника» [там же: 17]. В результате этих споров был предложен новый способ подачи слов – идеографический (идеологический или тематический), т.е. предлагалось располагать слова в толковом словаре не по алфавиту (внешней форме слова), а по понятиям, по смысловым связям слов, в частности по их смысловой близости [О способах расположения слов в словаре см.: 7; 12; 15; 18; 21; 27-32; 34; 35]. На современном этапе своего развития практическая лексикография тяготеет к алфавитному способу расположения слов в толковых словарях, хотя наблюдаются успешные попытки объединить алфавитный и идеографический способы в рамках одного толкового словаря (подробнее об этом будет дальше в данной статье).

Второй лексикографической универсалией, по мнению П.Н. Денисова [5], является **дефиниция** (толкование, определение), которая должна наиболее полно раскрывать смысловую структуру слова (все его значения и даже оттенки значений) как важнейшей структурно-семантической единицы языка. Анализируя принципы смысловой характеристики слова в толковых словарях, Л.В. Малаховский [13] отмечает тот факт, что составители толковых словарей используют разнообразные способы определения значений слов (различные типы дефиниций): описательные толкования, синонимические определения, определения отсылочного характера, определения грамматические, определения значений слов путем перевода на латинский язык, или различные комбинации данных типов.

Наиболее важное место среди всех типов дефиниций занимает **описательное толкование**, раскрывающее реальное содержание слова в том или ином его значении. С помощью описательных толкований в толковых словарях объясняется большинство корневых слов языка (ядерной лексики) и наиболее употребительные производные, а также те из производных слов, которые по своей семантике отличаются от соответствующих корневых. От этих толкований зависит, в конечном счете, объяснение и всех прочих слов, входящих в толковый словарь, поскольку последние всегда определяются с помощью прямых или косвенных ссылок на слова, получившие описательные толкования.

Синонимические определения применяются в толковых словарях как в сочетании с другими типами определений, так и самостоятельно. При объяснении общеупотребительных

слов синонимические определения используются лишь как вспомогательное средство смысловой характеристики слова в дополнение к описательному толкованию. В качестве самостоятельных определений они применяются, как правило, при толковании слов, имеющих узкую сферу употребления или вовсе не употребляющихся в современном литературном языке.

Помимо описательных толкований и синонимических определений в толковых словарях широко используются **определения отсылочного характера**, т.е. такие определения, которые не раскрывают непосредственного содержания понятия, выраженного данным словом (обычно производным), а отсылают читателя к определению основного слова, дополняя его теми значениями, которые вносит соответствующий суффикс. Разновидностью отсылочных определений являются **определения грамматические**, которые показывают, в каких грамматических отношениях находится данное производное слово со словом, от которого оно образовано.

В некоторых современных толковых словарях английского языка все еще можно встретить определения значений слова путем **перевода на латинский язык**. Составители словарей сохраняют перевод на латынь только в определениях зоологических и ботанических терминов, являющихся названиями классов, отрядов, семейств или родов животного и растительного мира, а также в определениях некоторых медицинских терминов. Однако перевод на латинский язык в этих случаях не заменяет описательного толкования, а лишь уточняет его, сообщая читателю некоторые дополнительные сведения о предмете, обозначаемом словом.

В.Д. Уваров [25] в своей статье «Логический и исторический подходы к построению словарного толкования» говорит о существовании еще одного типа дефиниции: **определение значения слова через рисунок** (визуальное определение). При этом исследователь высказывает опасения об ограниченной сфере применимости данного типа определений: «...определение через рисунок весьма действенно, и, наверное, понятнее всего, но применимо лишь к некоторой ограниченной группе слов – в основном к конкретным существительным и, может быть, цветovým прилагательным; графическое представление глаголов затруднено, не говоря уже об абстрактных существительных, наречиях, союзах, частицах и т.п.» [там же: 228] [О структурных компонентах словарной статьи и типах дефиниций см.: 2; 7; 8; 9; 11; 23; 24].

В современных англоязычных толковых словарях не часто можно встретить какой-либо из вышеуказанных типов дефиниций в «чистом виде». Составители словарей стараются комбинировать различные типы определений для повышения информационного потенциала дефиниции, для обеспечения адекватного понимания читателем значения толкуемого слова.

Третий компонент в универсальной структуре словарной статьи состоит в **показе смысловых связей слова в лексической системе языка**. В этом разделе универсальной словарной статьи находит свое воплощение систематизирующая функция толкового словаря, речь о которой и пойдет в данном исследовании.

Целью данного исследования является изучение систематизирующей функции толкового словаря, а также особенностей ее реализации в креолизованных лексикографических статьях учебных толковых словарей английского языка. **Материалом исследования** послужили четыре учебных толковых словаря английского языка: «*Cambridge Advanced Learner's Dictionary*» [CALD], «*Longman Dictionary of Contemporary English*» [LDCE], «*Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*» [MEDAL], «*Oxford Advanced Learner's Dictionary*» [OALD], в которых методом сплошной выборки суммарно было выявлено 1626 креолизованных лексикографических статей. **Креолизованная лексикографическая статья** – это двусторонний содержательно-формальный коммуникативный феномен, содержащий в своей формальной структуре вербальное и иконическое сообщения, которые связаны между собой в содержательном, содержательно-композиционном и содержательно-языковом аспектах, и, таким образом, создают единое знаковое пространство словарной статьи. Структура каждой креолизованной лексикографической статьи состоит из определенного набора функциональных зон, содержащих разнообразную вербально выраженную информацию о заглавном слове (лемме) и предмете (понятии), который эта лемма номинирует; и иконического сообщения, которое визуально дублирует (а иногда уточняет и дополняет) информацию, содержащуюся в вербальной части креолизованной статьи [Об этом см.: 1; 3; 4;

16; 19; 20; 22; 26]. Под иконическим сообщением понимаем «цельнооформленное коммуникативное образование, своего рода высказывание, закодированное с помощью графических знаков иконического кода, которые могут носить пикторальный характер (рисунок, фотография) или абстрактно-схематический (гистограмма, таблица, карта, чертеж)» [17: 6].

Учебный толковый словарь – это книга справочно-систематизирующего характера, содержащая определенный перечень слов (словник), подлежащих изучению и филологическому анализу, с пояснениями, толкованиями и иллюстрациями (вербальными и иконическими). По мнению Э.Л. Торндайка, словарь не только дает огромную экономию времени и усилий, открывая учащимся путь к знаниям, накопленным всей предшествующей наукой, но и делает это в соответствии с двумя важными требованиями дидактики – учить тому, в чем ученик ощущает в данный момент реальную потребность, и прививать навыки, которые могут ему пригодиться в жизни (умение пользоваться информационно-справочной литературой, в целом, и словарями, в частности) [Цит. по: 14: 48]. Учебный толковый словарь призван служить не только справочником, где читатель может ознакомиться со значением (значениями) интересующего его слова, но и активным помощником для всех, кто изучает или совершенствует иностранный язык. К такому словарю обращаются люди, желающие получить дополнительную языковую информацию к тем знаниям, которые они уже имеют. Исследователи учебных толковых словарей утверждают, что «задача (учебного толкового – А.Т.) словаря состоит не только в том, чтобы дать материал об общеизвестных словах и объяснить малоизвестные, редкие, трудные слова, но и в том, чтобы описать лексический состав языка в его (структурных и семантических – А.Т.) связях и отношениях. Только тогда словарь достигает своей цели» [8: 9]. Таким образом, особое значение в учебных толковых словарях приобретает систематизирующая функция толкового словаря, основой которой становятся различные направления работы человеческой мысли в поисках систематизации слов, наведения порядка в словаре и в языке. Результатом реализации данной функции в учебных толковых словарях, по мнению исследователей [См.: 6; 8; 10; 33; 36], должно стать отражение в лексикографической статье значительного объема дополнительной информации о структурно и семантически близких словах, парадигматически связанных с ключевой лексемой: синонимах, антонимах, конверсионных омонимах, аналогах, гиперонимах, гипонимах, эквонимах (или, в терминах Ю.Д. Апресяна, когипонимах), а также о словах, входящих в ту же тематическую группу, что и заглавное слово.

В анализируемых учебных толковых словарях английского языка с поставленной задачей (отражение дополнительной информации о смысловых связях и отношениях слов) успешно справляются креолизованные лексикографические статьи, содержащие в своей формальной структуре **мегарисунки** (рисунки со сложной структурной композицией, каждый из которых состоит из серии рисунков, объединенных по какому-либо смысловому параметру в единое коммуникативное целое, которое и называется «мегарисунок»). В материале исследования было зафиксировано 307 креолизованных лексикографических статей подобного типа, что составляет 19% от общего числа креолизованных статей. «Сложные рисунки» обычно представляют собой тематические группы и/или служат визуальной иллюстрацией гиперогипонимических гнезд. Мегарисунок наглядно представляет, а вербальные надписи/подписи называют, значительное количество дополнительных слов, структурно, семантически, логически и/или контекстно связанных с ключевым словом. Вербальная дефиниция, в свою очередь, объясняет сходства и/или различия в семантике представленных слов.

В качестве примера систематизации семантически близких слов в учебных толковых словарях приведем креолизованную лексикографическую статью существительного *body* (тело), которая содержит в своей формальной структуре мегарисунок, наглядно представляющий тематическую группу слов, семантически связанных с понятием «*body*». Разработка тематической группы слов была выбрана в качестве примера по нескольким причинам: 1) тематические группы являются, вероятно, самым ранним способом систематизации лексики (тематические группы слов и логико-философские классификации (синоптические карты) Амарасинха (VI-VIII в.)); 2) в анализируемом материале тематические группы являются наиболее информативным способом систематизации лексики (тематическая

группа может содержать до 150 лексических единиц); 3) разработка данной тематической группы представлена во всех четырех учебных толковых словарях, что, по нашему мнению, обеспечит объективность ее исследования.

Каждую тематическую группу в анализируемых толковых словарях возглавляет слово с достаточно широкой семантикой (доминанта тематической группы), что позволяет составителям словаря объединить под ним целую серию близких по смыслу слов. В нашем случае, таким словом является существительное *body*, дефиниция которого предлагает читателю следующую информацию: **body** – *the whole physical structure that forms a person or animal* [CALD]; **body** – *the physical structure of a person or animal* [LDCE]; **body** – *the whole physical structure of a person or animal, including the head, arms, and legs* [MEDAL]; **body** – *the whole physical structure of a human or an animal* [OALD]. Несмотря на очевидное сходство в толковании значения доминанты тематической группы, мегарисунки, иллюстрирующие тематическую группу, разнятся в словарях как по уровню обобщенности тематически смежной лексики, так и по уровню информативности. Так, в толковом словаре *OALD* исследуемая тематическая группа состоит из шести подгрупп, которые суммарно называют и наглядно иллюстрируют значения 133 лексем. Условно, мегарисунок «*body*» в словаре *OALD* (как, впрочем, и в толковых словарях *CALD* и *MEDAL*) может быть поделен на две составных части: а) основной (центральный) рисунок, изображающий фигуру бегущего человека (данный рисунок наглядно иллюстрирует тематическую подгруппу **the body** – *ankle, arch of the foot, arm, armpit, back, ball of the foot, big toe, buttocks, calf, chest, ear, elbow, foot, forearm, groin, hair, head, heel, hip, instep, knee, leg, navel, neck, nipple, shin, shoulder, small of the back, sole, stomach, thigh, toe, toenail, waist*); б) целый ряд небольших дополнительных рисунков, которые визуально представляют отдельные элементы структуры человеческого тела, иллюстрируя, тем самым, тематические подгруппы **the face** (лицо) – *bridge of the nose, cheek, chin, crown of the head, earlobe, forehead, gum, jaw, lip, nape of the neck, nose, nostril, temple, tongue, tooth; the hand* (кисть руки) – *cuticle, fingernail, first finger, index finger, knuckle, little finger, middle finger, palm, ring finger, thumb, wrist; the eye* (глаз) – *cornea, eyeball, eyebrow, eyelashes, eyelid, iris, lens, optic nerve, pupil, retina; the skeleton* (скелет) – *backbone, breastbone, cheekbone, clavicle, coccyx, collarbone, cranium, femur, fibula, hip bone, humerus, jawbone, kneecap, mandible, patella, pelvis, radius, rib, ribcage, scapula, shin bone, shoulder blade, skull, spine, sternum, tailbone, thigh bone, tibia, ulna, vertebra; internal organs* (внутренние органы) – *anus, appendix, bile duct, bladder, brain, bronchial tube, capillaries, colon, duodenum, gullet, heart, kidney, large intestine, larynx, liver, lung, oesophagus, pancreas, pharynx, rectum, small intestine, spinal cord, spleen, stomach, tonsil, trachea, uvula, windpipe*. Таким образом, мегарисунок креолизованной лексикографической статьи *body* сообщает читателю о существовании 133 элементов в структуре человеческого тела и наглядно изображает их, тем самым, создавая в сознании читателя целостное представление о данном отрезке англоязычной картины мира. В толковых словарях *CALD* и *MEDAL* исследуемая тематическая группа разработана не так детально, что, конечно же, приводит к снижению информационного потенциала мегарисунка. В данных словарях практически полностью отсутствует разработка тематических подгрупп **the eye** и **internal organs**, что, по нашему мнению, является существенной недоработкой составителей словарей, т.к. вербальные дефиниции отсутствующих лексем содержат сему «*body*» (**heart** (сердце) – *the organ in your chest that sends the blood around your body* [CALD]; **liver** (печень) – *the organ in your body that cleans your blood and produces bile...* [MEDAL]), а значит, они должны быть включены в анализируемую тематическую группу. Разработка тематической группы «*body*» в учебном толковом словаре *LDCE* также вызывает некоторые сомнения. Во-первых, мегарисунок, иллюстрирующий тематическую группу, сопровождается не лексикографическую статью доминанты, т.е. существительного *body*, а статью прилагательного *human* (человеческий), которое в одном из своих значений образует с доминантой словосочетание *human body* (человеческое тело). Во-вторых, тематическая группа в данном словаре содержит всего 13 лексических единиц (в основном, названия внутренних органов). Как результат, поиск читателем мегарисунка затруднен, а его информационный потенциал весьма ограничен.

Проведенное исследование показало, что креолизованная лексикографическая статья, содержащая в своей формальной структуре мегарисунок, может стать идеальной

композиционной и коммуникативной единицей учебного толкового словаря английского языка, т.к. она достаточно успешно выполняет основные функции толкового словаря: справочную, учебную, систематизирующую. Грамотно составленные вербальные дефиниции различных типов обеспечивают адекватное понимание читателем (со средним уровнем владения английским языком) значений интересующих его слов; мегарисунки, в свою очередь, систематизируют тематически смежную лексику, отражая структурные, семантические и логические связи лексических единиц английского языка.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов): Учеб. пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов / Е.Е. Анисимова. – М.: Изд-во «Академия», 2003. – 128 с.
2. Аракин В.Д. Лексическая сочетаемость как один из компонентов словарной статьи / В.Д. Аракин // Актуальные проблемы учебной лексикографии: Сб. статей / Сост. В.А.Редькин. – М.: Русский язык, 1977. – С. 245–254.
3. Бернацкая А.А. К проблеме «креолизации» текста: история и современное состояние / А.А.Бернацкая // Речевое общение: Специализированный вестник /Ред. А.П. Сковородников/.– Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 2000.– Вып. 3 (11) .– С. 104–110.
4. Ворошилова М.Б. Креолизованный текст в политическом дискурсе / М.Б. Ворошилова // Политическая лингвистика.– Екатеринбург, 2007. – Вып. 3 (23) .– С. 73-78.
5. Денисов П.Н. Об универсальной структуре словарной статьи / П.Н. Денисов // Актуальные проблемы учебной лексикографии: Сб. статей / Сост. В.А.Редькин. – М.: Русский язык, 1977. – С. 205-225.
6. Денисов П.Н. Принципы отбора лексики для учебных словарей / П.Н.Денисов // Вопросы учебной лексикографии для иностранцев: сб. статей / Под ред. П.Н. Денисова и Л.А. Новикова. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1969.– С. 15-38.
7. Дыбчинская Я.С. Англоязычная региональная лексикография: современное состояние и перспективы развития: Дис... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «германские языки» / Я.С.Дыбчинская.– Запорожье, 1997.– 214 с.
8. Евгеньева А.П. Определения в толковых словарях / А.П.Евгеньева // Проблема толкования слов в филологических словарях.– Рига: Изд-во Академии наук Латвийской ССР, 1963.– № XIV.– С. 7–21.
9. Епурь В.Б. Дефиниции словарей и энциклопедий как текстовые образования в англоязычной лексикографии / В.Б. Епурь // Контекстуальные свойства единиц языка: сб. статей.– Минск, 1986. – С. 75–82.
10. Зайцева Т.В. Лексикографическая разработка структурно и семантически близких слов / Т.В.Зайцева // Проблема толкования слов в филологических словарях. – Рига: Изд-во Академии наук Латвийской ССР, 1963. – № 14.– С. 23-30.
11. Киселевский А.И. Семантические и предметные описания в энциклопедиях и толковых словарях: автореф. дис.... док. филол. наук: спец. 10.02.19 «общее языкознание» / А.И. Киселевский. – Минск: Изд-во БГУ, 1980. – 35 с.
12. Лебедева Л.Д. Введение в курс английской лексикографии: Учеб. пособие / Л.Д.Лебедева.– М.: Высшая школа, 2008. – 285 с.
13. Малаховский Л.В. К вопросу о принципах смысловой характеристики слова в толковом словаре (Анализ приемов толкования слов в «Оксфордском словаре английского языка») / Л.В. Малаховский // Лексикографический сборник: сб. статей / Ред. О.С. Ахманова (глав. ред.), А.М. Бабкин, Н.А. Баскаков, М.В. Лазова и др.– М.: Гос. изд-во иностран. и нац. словарей, 1958.– Вып. 3.– С. 84–96.
14. Малаховский Л.В. Принцип градуальности в учебной лексикографии / Л.В. Малаховский // Проблемы учебной лексикографии и обучения лексике: сб. статей / Под ред. П.Н. Денисова и В.В. Морковкина.– М.: Русский язык, 1978.– С. 48–53.
15. Морковкин В.В. Идеографические словари и обучение языку / В.В. Морковкин // Вопросы учебной лексикографии для иностранцев: сб. статей / Под ред. П.Н.Денисова и Л.А.Новикова. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1969.– С. 15–38.
16. Сорокин Ю.А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука. – 1990. – С. 180–186.
17. Степанюк Н.В. Способы интеграции инокодовых сообщений в текст (на материале научной и художественной англоязычной прозы): дис.... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «германские языки» / Н.В. Степанюк. – Одесса, 2002.– 258с.
18. Ступин Л.П. Лексикография английского языка: Учеб. пособие для вузов / Л.П. Ступин. – М.: Высшая школа, 1985.– 167 с.
19. Томчаковский А.Г. Креолизованная лексикографическая статья как лингвизуальный феномен (на материале англоязычных толковых словарей) / А.Г.Томчаковский // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского.– Сер. «Филология. Социальные коммуникации».– Симферополь, 2009.–Том 22(61).– № 2.– С. 540–545.
20. Томчаковский А.Г. Креолизованный текст в учебных толковых словарях английского языка: функционально-семантический аспект / А.Г. Томчаковский // Записки з романо-германської філології /Ред. І.М. Колегаєва/. – Вип. 23. – Одеса: Фенікс, 2009.– С. 204–215.
21. Томчаковский А.Г. К проблеме становления английской национальной лексикографии / А.Г.Томчаковский // Культура народов Причерноморья /Ред. Ю.А. Катунин/. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2009. – № 168. – Том 2.– С. 305–309.
22. Томчаковский А.Г. Невербальные средства коммуникации в англоязычных толковых словарях / А.Г. Томчаковский // Записки з романо-германської філології /Ред. І.М. Колегаєва/. – Одеса: Фенікс, 2008. – Вип. 21 – С. 160–170.
23. Томчаковский А.Г. Поликодовая лексикографическая статья как объект лингвистического исследования / А.Г. Томчаковский // Записки з романо-германської філології /Ред. І.М. Колегаєва/.– Одеса: Фенікс, 2007. – Вип. 19 – С. 188–197.
24. Томчаковский А.Г. Структура лексикографической статьи современного толкового словаря английского языка / А.Г. Томчаковский // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки /Ред. Л.Г. Аркушин/.– Луцьк: Вид-во ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – Серія: Філологічні науки. – № 17. – С. 153–158.
25. Уваров В.Д. Логический и исторический подходы к построению словарного толкования / В.Д.Уваров // Актуальные проблемы учебной лексикографии: Сб. статей / Сост. В.А. Редькин.– М.: Русский язык, 1977. – С. 226–236.
26. Христофорова Н.И. Корреляции вербального и невербального в немецком научно-популярном тексте: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «германские языки» / Н.И. Христофорова. – М., 2007. – 178 с.
27. Collison R.L. Dictionaries of English and Foreign Languages: Second ed / R.L.Collison.– New York: Hafner Pub. Co, 1971. – 302 p.
28. Cowie A.P. English Dictionaries for Foreign Learners. A History / A.P.Cowie.– Oxford: Oxford University, 1999. – 234 p.

29. Crystal D. The ideal dictionary, lexicographer and user / David Crystal.– In: Lexicography: an emerging international profession/Ed. by R.Illson.– Manchester: Manchester University Press, 1986. – P. 72–81.
30. Geeraerts D. Types of Semantic Information in Dictionaries / Dirk Geeraerts. – In: A Spectrum of Lexicography: Papers from ALLA Brussels 1984/Ed. by R.Illson.– Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1984. – P. 1–10.
31. Gramley S. The Vocabulary of World English / Stephan Gramley.– London: A Hodder Arnold Publication, 2001. – 323 p.
32. Jackson H. Lexicography. An Introduction / Howard Jackson.– London/New York: Routledge, 2002. – 190 p.
33. Landau S.I. Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography / Sidney I. Landau. – Cambridge: The University Press, 2001. – 477 p.
34. Osselton N.E. On the history of Dictionaries / N.E.Osselton.– In: Lexicography: Principles and Practice/Ed. by R.R.K. Hartman.– London/New York: Academic Press, 1983. – P. 13–21.
35. Sterkenburg van P and others. A practical Guide to Lexicography (Terminology and Lexicography Research and Practice)/Ed. by Piet van Sterkenburg.– Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003. – Vol. 6. – 459 p.
36. Zgusta L. Manual of Lexicography / Ladislav Zgusta. – Praha: Academia, Publishing House of the Czechoslovak, 1972. – 360 p.

МАТЕРІАЛ ІССЛЕДОВАНИЯ

37. Cambridge Advanced Learner's Dictionary (Third Edition) /Ed. Elizabeth Walter./– Cambridge: Cambridge University Press, 2008.– 1699 p.
38. Longman Dictionary of Contemporary English (Tenth impression) /Ed. Della Summers./– Harlow: Pearson Education Limited, 2007.– 1949 p.
39. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (Second Edition) /Ed. Michael Rundell./– Oxford: Macmillan Edition, 2007.– 1748 p.
40. Oxford Advanced Learner's Dictionary (Seventh edition) /Ed. Sally Wehmeier./– Oxford: Oxford University Press, 2008.– 1780 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Томчаковський – викладач, аспірант кафедри лексикології і стилістики англійської мови факультету романоманської філології Одеського національного університету ім. І. Мечникова.

Наукові інтереси: невербальна комунікація, лексикографія англійської мови.

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ІНШОМОВНИХ СЛІВ В ЕПІСТОЛЯРІЇ А. КРИМСЬКОГО 1920–1941 РР.

Дмитро ШУЛЬГА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто закономірності передачі іншомовних слів засобами української графіки відповідно до чинних на той час правописних норм в епістолярії А. Кримського 1920–1941 рр.

Regularities of foreign words transference by the means of Ukrainian graphics according to the current orthography rules in the A. Krymsky's epistolary in 1920–1941 are under consideration in this paper.

В історії розвитку будь-якої мови завжди актуальними є проблеми унормування правописного кодексу. І це не випадково, адже, як зазначає В.В. Німчук, „значення стабільної орфографії для духовної культури – велетенське, адже правопис забезпечує міцність норми (кодексу) літературної мови, сприяє освіті й усталенню грамотності громадян” [3: 1]. Щодо українського правопису, то за останні сто років він зазнав чи не найбільш інтенсивного спеціального опрацювання, та й на сьогодні пропозиції авторів нової редакції „Українського правопису” (1999 року) викликають багато суперечок. Тому на сучасному етапі дослідження процесу становлення українських правописних норм у ХХ столітті та їхнє відображення в різних жанрах і стилях мови є актуальним.

Мета статті – дослідити процес передачі іншомовних слів засобами української графіки в листах А. Кримського 1920–1941 рр. Завдання статті: 1) з'ясувати правила відтворення слів іншомовного походження в українській мові у 20–40-і рр. ХХ століття; 2) проаналізувати способи передачі іншомовних слів засобами української графіки у приватних і ділових листах А. Кримського згаданого періоду, зокрема випадки передачі іншомовних **і** (**y**) буквами **і** та **и**, передача **h** та **g** (літерами **г** та **r**), пом'якшення чи непом'якшення /л/, вживання літери **ф**, подвоєння букв на позначення подовжених приголосних звуків у загальних та власних назвах.

Одним з найбільш дискусійних питань у сфері адаптації запозичених слів є передача іншомовних літер **і** (**y**) в українській мові буквами **і** та **и**. „Найголовніші правила українського правопису” 1921 року Української Академії наук (Правописно-термінологічну комісію якої очолював А. Кримський) рекомендують писати **и** в чужих словах не тільки після **д**, **т**, **з**, **с** та **р**, але й після **ж**, **ч**, **ш** (так зване „правило дев'ятки”); після усіх інших приголосних – **і**. Крім того, **і** (а не **и**) запропоновано писати в запозичених словах перед

буквою на позначення голосної фонемі та **й**, але допускається написання **и** в словах: *диякон, диявол, Гаєрїл* [2: 313].

Відповідно до вимог „Українського правопису” 1928 року, після всіх приголосних у власних назвах (імена людей, прізвища, географічні назви) пишеться **і**. Виняток зроблено тільки для слів *Америка, Африка, Париж, Рига, Єгипет* – з тієї причини, що вони є старими запозиченнями. У свою чергу, „**и** в чужих словах пишемо у загальних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р**, але в кінці слова **і**. Звичайно **і** не міняємо на **и**, коли воно має функціональне значення, наприклад, у хімічних термінах: *хлорит (при хлорат), етін (при етен), бензіл (при бензил)*” [4: 474, 475].

Практично такі ж норми закріплені й у правописі 1933 року, щоправда там зауважено, що **і** пишеться в таких загальних словах, як: *гратис, екслібрис, піаніссімо*, а **и** – у власних назвах *Америка, Африка, Париж, Рига, Британія* [5: 510].

У листуванні А. Кримського фіксуємо написання **и** в словах іншомовного походження після **д** (*директиви, кредит, дисципліни*), **т** (*інституція, ревматизм, релятивний*), **з** (*президія, пропозиція, позитивний*), **с** (*класифікація, система, асигновка*), **ц** (*цифра, енциклопедичний, циркуляр*), **ш** (*фальшивий*), **р** (*тариф, скрипт, матрицювання*) і перед наступними приголосними. Подібне вживання **и** засвідчене й після інших приголосних у сполученнях **-ик, -ика, -ичний**, наприклад: *академик, академичний*.

Натомість **і** завжди пишеться після **б** (*кабінет, бібліотека*), **п** (*аспірант, утопіст*), **в** (*еквівалент, віце-президент*), **м** (*номінальний, компромітація*), **ф** (*фізика, конфіденціальний*), **г** (*гімназія, егіда*), **к** (*кілограм*), **х** (*архів, хімічний*), **л** (*інтелігент, палітурник*), **н** (*гуманітарний, комунікація*); після **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р** перед буквою на позначення голосної фонемі та **й** (*історіографія, спеціаліст, тріумф, турбація, діалектологічний* тощо), а також після цих дев’яти літер у власних назвах (наприклад: *Лейтцїг, Шїллер* тощо).

Крім того, у „Найголовніших правилах українського правопису” 1921 року зазначено, що „в чужих словах пишемо **-ія, -іє**, а не **-іа, -іє**: *матеріал, геніяльний, спеціалний, фіялка, варіант пієтизм, гієна*” [2: 313]. „Український правопис” 1928 року рекомендує не тільки написання **і** після усіх приголосних перед голосними та **й**, але й відзначає, що „чуже *іа* передаємо через **ія, іє** – через **іє, іу** – через **ію** (у загальних іменниках), але *іо* через – **ію**: *матеріал, історія, копія, Азія, соціалізм, спеціальний, мініатюрний, паліатив, амоніак, діалект і т. ін.; авдієнція, гієна, клієнт, пієтет, Трієст і т. ін.; тріюмф, тріюмвірат, радіос, консіліюм, медіюм, але Кіу-Сіу і т. ін.; ембріон, геліотрон, біоскоп, соціологія, аксіома, Онтаріо; критерій, радії і т. ін.*” [4: 474]. Автори „Українського правопису” 1933 року згадану норму скасовують, рекомендуючи в таких випадках писати „**іа, іє, іу, еа**, крім позиції в кінці слова, як-от: *Азія, артерія, премія, партія, індустрія, ідея*” [5: 510].

А. Кримський у приватних і ділових листах дотримується норм „Найголовніших правил українського правопису” 1921 року й „Українського правопису” 1928 року, послідовно вживаючи **-ія-, -ію-, -іє-** в запозичених загальних іменниках і прикметниках, наприклад: *матеріал, матеріальний, спеціаліст, спеціальний, діалектологічний, комісаріат, провінціальний, преміяльні, тріюмф, орієнталістичний* тощо.

У „Найголовніших правилах українського правопису” 1921 року запропоновано такі правила передачі літер **h** та **g** української буквами **г** та **г**: „**g** у чужоземних словах передаємо через **г**: *гімназія, телеграф, генерал, газета, термінологія, психологія*. Але в чужих прізвищах точно одрізняємо **g** од **h**. *Гюго (Hugo), Гутгейль, Гріг, Гартман*” [2: 312]. „Український правопис” 1928 року рекомендує передавати іншомовну **h** українською літерою **г**, а щодо **g** – то в новіших запозиченнях цю букву треба передавати літерою **г**, а в запозиченнях, засвоєних давніше, особливо з грецької мови, літерою **г** [4: 472]. „Український правопис” 1933 року вилучає з української абетки літеру **г** та встановлює передачу іншомовних **h** та **g** (незалежно від вимови) знаком **г** [5: 509]. У листах А. Кримського 1920–1941 рр. уживання літери **г** та **г** у запозичених власних та загальних назвах не послідовне, наприклад: зафіксовані варіанти написання *аргумент* й *аргумент*, з буквою **г** пишуться *телеграма, агонія, етнографія, гімназія* (як давно запозичені, до того ж три останні слова – грецького походження), в іншомовних прізвищах уживається **г**, наприклад: *Гранат* тощо.

Щодо правил передачі м'якої чи нем'якої фонему /л/ „Найголовніші правила українського правопису” 1921 року рекомендують у чужих словах /л/ на письмі не пом'якшувати. Але зауважено: „Тільки в декількох нечисленних словах, що дійшли до нашої мови через польське посередництво, ми маємо м'яке л, напр.: пляшка, клямка, ляда, лямпя, канцелярія, **льо**х, або ще: ілюмінація, ілюстрація (останні не без французького впливу: *illustration, illumination*)” [2: 312]. „Український правопис” 1928 року встановлює випадки пом'якшення залежно від давності запозичення [4: 470, 471]. „Український правопис” 1933 року слова іншомовного походження з фонемою [л] рекомендує здебільшого передавати непом'якшеною /л/, окрім засвоєних уже з м'якою /л'/ [5: 508, 509]. У приватних і ділових листах досліджуваного періоду А. Кримський дотримувався норм „Українського правопису” 1928 року, наприклад: *колегія, ювілей, філологія, ідеологія* (тверда /л/ у здавна запозичених словах) та *автомобіль, пляцкарта, фізіологія, кольоквіум* (м'яка /л'/ у новіших запозиченнях).

На широкому застосуванні в запозичених словах літери **ф** (а не сполучення букв **хв**) наголошено у „Найголовніших правилах українського правопису” 1921 року та „Українському правописі” 1928 року. Окремо зазначено, що грецьку літеру **θ** (**th**) на письмі варто передавати буквою **т** [2: 312; 4: 472]. Натомість „Український правопис” 1933 року уніфікує ці правила: „В іншомовних словах пишеться **ф** (а не **хв**): *факт, форма, фунт, фах, фабрика, фамілія, офіціальний, реформіст, Гаммерфест...* Так само пишеться: *міф, орфографія, кафедра, логарифм, ефір, пафос* при *ортопедія, ортодокс, театр, теорія...*” [5: 509]. У листах А. Кримського запозичені слова з **ф** зустрічаються достатньо часто, здебільшого це лексика на позначення наукових понять і термінів, наприклад: *етнографія, філологія, фольклористика, фразеологія, монографія, бібліографія, атмосфера, телеграф* тощо. Автор послідовно дотримується правила передачі грецької літери **θ** через **т**, наприклад: *катедра, ортографія* тощо.

Щодо подвоєння букв на позначення приголосних в іншомовних словах, то в „Найголовніших правилах українського правопису” 1921 року зазначено: „У чужих словах не подвоюється приголосний...; тільки... **н** подвоюємо в отаких словах: *манна, панна, ванна, Ганна, бонна*. Але у власних назвах, здебільшого лиш чужоземних (винятково в своїх), та в словах з церковної мови подвоюємо приголосний звук згідно з вимовою чужоземців: *Едда, Міллер, Мюллер, Ганнібал, Аннам, Колесса, Мекка, авва, равві, осанна*” [2: 312]. Така ж диференціація написання (залежно від того, чи запозичена лексема є власною або загальною назвою) збережена і в „Українських правописах” 1928 та 1933 років. Тільки зауважено, що „подвоєні приголосні залишаються й у всіх вивідних словах, але в прикметниках перед **-ськ-** пишемо один приголосний: *андорський, едеський*” [4: 473]. У своєму листуванні А. Кримський послідовно дотримується цих правописних норм, наприклад: *кореспондент, апарат, коректура, територія, комісія, комуністичний*, але *Абдеррахман Джамі, Павло Таке* тощо.

Таким чином, проаналізована епістолярна спадщина А. Кримського – академіка Української Академії наук, чия діяльність у першій половині ХХ століття була якраз і спрямована на вироблення правописних норм – свідчить, що в питаннях адаптації іншомовних слів засобами української графіки науковець прихильно ставиться до широкого застосування фонему /л'/ у запозиченнях (особливо найновіших для досліджуваного періоду), до передачі грецького **θ** (**th**) на письмі буквою **т**, рекомендує зберігати подвоєння букв на позначення подовжених приголосних звуків в іншомовних власних назвах (на відміну від загальних). При передачі іншомовних **і** (**y**) А. Кримський дотримується „правила дев'ятки”, уживаючи **и** після **д, т, з, с, ц, ж** (**дж**), **ш, ч, р** у загальних назвах перед буквою на позначення приголосної фонему та **і** після всіх інших приголосних; зафіксовано подібне написання **і** після всіх приголосних перед буквою на позначення голосної фонему та **й**, а також в усіх власних назвах. Крім того, у листах А. Кримського в запозичених словах буквосполучення **-ia-, -ie-, -iy-** послідовно передаються як **-ія-, -іє-, -ію-**.

Залучення деяких із цих правил до нової редакції „Українського правопису” нині активно дискутується в науковому середовищі, тому дослідження правописних норм у

приватному та діловому листуванні українських письменників і науковців 20–40-х рр. XX століття стане об'єктом наших подальших студій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) у 2 т. / [ред. Матвєєва Л. В. та ін.]. – К., 2005. – Т. 2: 1918–1941. – 2005. – 359 с.
2. Найголовніші правила українського правопису (1921) // Історія українського правопису XVI–XX століть: хрестоматія / [упоряд. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва]. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 306–314.
3. Німчук В. В. Проблеми українського правопису у XX столітті [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravopys.vlada.kiev.ua/pravopys/1.html>.
4. Український правопис (1928) // Історія українського правопису XVI–XX століть: хрестоматія / [упоряд. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва]. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 453–486.
5. Український правопис (1933) // Історія українського правопису XVI–XX століть: хрестоматія / [упоряд. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва]. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 487–514.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Шульга – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвостилістичне дослідження епістолярію.

ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВ ІЗ КОНТЕМПОРАЛЬНОЮ СЕМОЮ ТА ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ У МОВЛЕННЕВИХ АКТАХ ХРИСТІЯНСЬКОГО ПРОРОЦТВА

Олеся ЧЕРХАВА (Львів, Україна)

Стаття продовжує дослідження англійського біблійного пророцтва як мовленнєвого жанру профетичного дискурсу (на основі Книги Великих Пророків, версії перекладу Короля Якова). Розглянуто дієслова до семантичної структури котрих входить контемпоральна сема, виявлено особливості синтаксичних конструкцій з цими дієсловами та їх функціонування у мовленнєвих актах християнського пророцтва.

The paper is the sequential of the investigation of English Bible Prophecy as a speech genre of prophetic discourse (based on King James Bible, the Book of the Prophet Jeremiah, Isaiah, Ezekiel). Verbs the semantic structure of which includes contemporary seme are analysed, their supplementary semes and functions in speech acts are investigated.

Кожна одиниця мови при використанні у мовленні набуває властивостей, які визначаються її відношенням до елементів тексту, місцем у мовленнєвому ланцюгу, поєднуваністю з іншими елементами цього ланцюга. Розглядаючи функціонування як поведінку мовної одиниці в усному чи писемному мовленні, сукупність усіх характеристик, яких вона набуває в мовленні: ступінь уживаності (частота), поєднуваність з іншими одиницями (сполучуваність), позиція в мовленнєвому ланцюгу, ступінь реалізації її системних властивостей (словозмінних форм), комунікативна призначеність, прагматичне навантаження та стилістична забарвленість [1: 138], – спробуємо дослідити особливості дієслів із контемпоральною семою та їх функціонування у мовленнєвих актах християнського пророцтва.

Семантика слова представляє собою сукупність смислів, кожен з яких формується шляхом абстрагування від певного класу фрагментів ситуації та виділенням тих семантичних признаков, які являються спільними для даного класу [2: 22]. Аналізуючи тексти пророцтв, звертаємо увагу на дієслова, семантичним признаком яких є контемпоральна сема “relevance to the present”, яка суттєво впливає на значення слова.

Біблійне пророцтво є особливим мовленнєвим жанром, структура якого включає в себе чотири мовленнєві блоки: нагадування про діяння Божественної сили та людини, примноження віри в людини, скерування людини до певного вчинку та майбутні події. Кожен мовленнєвий блок пророцтва містить низку мовленнєвих актів та притаманні їм лексико-семантичні групи дієслів [9: 144].

Особливістю другого блоку мовленнєвого жанру християнське пророцтво, а саме *примноження віри в людини*, є те, що перформативні предикати мовленнєвих актів цього блоку вербалізуються ЛСГ дієслів, до складу семантичної структури яких входить семантична ознака, що передає відношення дії до моменту мовлення, а саме контемпоральна

латентна (прихована) сема *relevance to presence*. Виражаючи віднесеність до теперішнього, дія передається як актуальна і спостерігається в хронотопі того, що відбувається.

Метою даного дослідження є визначити комунікативний смисл речень другого мовленнєвого блоку християнського пророцтва. Мета зумовлює наступні завдання:

- встановити сукупність семантичних ознак дієслів, які виражають відношення дії до моменту мовлення, одночасність, віднесеність до актуального теперішнього у мовленнєвих актах пророцтва;

- розглянути перформативні предикати, що вербалізуються цими ЛСГ дієслів, як складові комунікативної структури речення християнського пророцтва та встановити комунікативний смисл речень у кожному мовленнєвому акті.

Предикати, які вербалізуються ЛСГ дієслів буття, є основою лексики мовленнєвого блоку примноження віри в людини. Зважаючи на їхню приналежність до мовленнєвого акту, значення цих дієслів включає широкий спектр ознак від існування “тут” і “зараз” до вічного буття. У мовленнєвому акті представлення дієслова буття набувають таких значень:

1 “to introduce oneself”, “to be someone or something to smb.”

(я є) – представлення

1 “to be here” (я поруч)- локація

Відповідно, розглянемо наступні речення :

1. *I am the Lord, and there is none else, there is no God beside me: I girded thee, though thou hast not known me: That they may know from the rising of the sun, and from the west, that there is none beside me. I am the Lord, and there is none else [Isaiah 45:5-7].*

2. *And all flesh shall know that I the Lord am thy Saviour and thy Redeemer, the mighty One of Jacob [Jeremiah 49: 26].*

3. *I, even I, am he that comforteth you: who art thou, that thou shouldest be afraid of a man that shall die, and of the son of man which shall be made as grass [Isaiah 51: 12].*

4. *Woe is me, my mother, that thou hast borne me a man of strife and a man of contention to the whole earth! [Jeremiah 15:10].*

5. *Then shalt thou call, and the Lord shall answer; thou shalt cry, and he shall say, Here I am. [Isaiah 58: 9].*

6. *Be not afraid of the king of Babylon, of whom ye are afraid; be not afraid of him, saith the Lord: for I am with you to save you, and to deliver you from his hand [Jeremiah 42: 11].*

За допомогою синтаксичної конструкції *I amand I doand I...and you will....* предикати прочитуються динамічно – як однократні результативні події теперішнього. Особливими для позиції спостереження будуть також елементи повтору (*I am the Lord*-речення №1), емфатичні конструкції (*I, even I, am he that comforteth you*- речення №3), інверсія (*Woe is me; Here I am* – речення №4,5). Дієслова буття у вищезазначених прикладах супроводжуються іменником з присвійним займенником, субстантивованим прикметником або особовим займенником.

Семантика дієслів буття у мовленнєвому акті представлення не виражає направленості процесу на об’єкт, а лише називає, констатує ситуацію.

Мовленнєвий акт запевнення представлений ЛСГ дієслів розумової діяльності (to know, to understand, to perceive), сприйняття (to see, to hear) та дієслів, до складу семантичної структури яких входить ознака “to believe”:

Believe me, and understand that I am he: before me there was no God formed, neither shall there be after me [Isaiah 43:10].

Синтаксична конструкція *Believe me and understand....I...* вказує на присутність адресанта і тим самим повертає адресата до позиції спостереження, передає посилення категоричності ствердження, запевняння, переконання відносно істинності пропозиційного змісту у реченні.

У наступних мовленнєвих актах пророцтва, а саме благословення, визнання любові, утішання, Божої волі (обдаровування, зцілення) конструкція *I do (commit) an act of....* також вказує на безпосередню присутність адресанта в момент виконання конкретної дії. Відповідно, розгортання ситуації можемо схематично зобразити як Я Є (ТУТ) ПОРУЧ – Я БЛАГОСЛОВЛЯЮ (ЛЮБЛЮ, УТИШАЮ, ОБДАРОВУЮ, ЗЦІЛЮЮ).

Отже, мовленнєвий акт благословення представлений у пророцтвах ЛСГ дієслів to bless (to make blessing), to hallow, to praise, які виражають схвалення, одобрення, визнання когось/чогось добрим:

And I make them and the places round about my hill a blessing; and I will cause the shower to come down in his season; there shall be showers of blessing [Ezekiel 34: 26]. Yet again shall they use this speech in the land of Judah and in the cities thereof, when I shall bring again their captivity: God bless thee, O habitation of righteousness, O mountain of holiness [Jeremiah 31:23].

Мовленнєвий акт визнання (любові, захоплення) представлений у християнських пророцтвах ЛСГ дієслів to love, to admire, що позначають внутрішнє відношення із значенням “to like very much”:

Yea, I have loved thee with an everlasting love: therefore with lovingkindness have I drawn thee. Again I will build thee, and thou shalt be built, O virgin of Israel [Jeremiah 31:3-4].

Мовленнєвий акт утішання у пророцтвах включає заперечну форму на ЛСГ дієслів страху to fear та to worry у значенні “don’t be afraid or frightened of smth.”:

Fear not; for thou shalt not be ashamed: neither be thou confounded; for thou shalt not be put to shame: for thou shalt forget the shame of thy youth, and shalt not remember the reproach of thy widowhood any more (Isaiah 54:4).

Мовленнєвий акт Божої волі містить дієслова, до складу семантичної структури яких входить семантична ознака “to make a gift to smb.”(обдаровувати), а саме to sacrifice, to bring smth. on smb., to offer smth. to smb., to pour in / smth.to smb. (метаф.знач.), to flow in(метаф.знач.) та дієслова з семантичною ознакою “to bring about recovery from” (зцілення)- to purge, to clean, to heal, to cure, to restore, to reveal.

Gather yourselves on every side to my sacrifice that I do sacrifice for you, even a great sacrifice upon the mountains of Israel, that ye may eat flesh, and drink blood [Ezekiel 39-17].

I bring near my righteousness; it shall not be far off, and my salvation shall not tarry: and I will place salvation in Zion for Israel my glory [Isaiah 46:13].

They, they are my lot: even to them I pour a drink offering, offer a meat offering [Isaiah 57:6].

Behold, I bring it health and cure, and I cure them; and I reveal unto them abundance of peace and truth [Jeremiah 33:6].

And I turn my hand upon thee, and purely purge away thy dross, and take away all thy tin [Isaiah 1:25].

I sprinkle clean water upon you, and ye shall be clean: from all your filthiness, and from all your idols, will I cleanse you [Ezekiel 36: 25]. I restore health unto thee, and I will heal thee of thy wounds, saith God [Jeremiah 30: 17].

Детальний аналіз мовленнєвих актів цього блоку показав, що перформативні предикати супроводжуються у 80 % займенником в об’єктному відмінку (you, me, thee) та у 20% іменником з присвійним займенником (my righteousness, thy dross).

Зважаючи на те, що перформативні предикати мовленнєвих актів другого блоку вербалізуються ЛСГ дієслів, до складу семантичної структури яких входить семантична ознака, що передає відношення дії до моменту мовлення, а саме контемпоральна латентна (прихована) сема relevance to presence, події постерігаються в хронотопі того, що відбувається. Комунікативним смислом речень цього блоку буде представлення адресанта, запевнення у його присутності та посиленні благ (благословенні, визнання любові до адресата, утішанні, обдаровуванні та зціленні). Вказуючи на свою присутність та ласку, яку Він посилає, адресант викликає примноження віри у адресата. Систематизувати функції дієслів, до семантичної структури котрих входить контемпоральна сема, у мовленнєвих актах християнського пророцтва можемо у вигляді таблиці.

Синтаксичні конструкції	ЛСГ дієслів	Латентна сема	Комунікативний смисл
1	2	3	
<i>I amand I doand I....and you</i>	ЛСГ дієслів буття: - to introduce oneself”, “to be	relevance	1. Представлення та локація

<p><i>will....</i></p> <p>предикати прочитуються динамічно – як однократні результативні події теперішнього</p>	<p>someone or something to smb.” - “to be here”</p>	<p>to presence</p>	
<p><i>Believe me and understand.....I...</i></p> <p>вказує на присутність адресанта і тим самим повертає адресата до позиції спостереження, передає посилення категоричності ствердження, запевняння, переконання відносно істинності пропозиційного змісту у реченні.</p>	<p>ЛСГ дієслів -- розумової діяльності: (to know, to understand, to perceive), - сприйняття (to see, to hear) та – дієслів, до складу семантичної структури яких входить сема “to believe”</p>	<p>relevane to presence</p>	<p>2. Запевнення</p>
<p>I do (commit) an act of.... вказує на безпосередню присутність адресанта в момент виконання конкретної дії. Розгортання ситуації можемо схематично зобразити як Я Є (ТУТ) ПОРУЧ – Я БЛАГОСЛОВЛЯЮ (ЛЮБЛЮ, УТІШАЮ, ОБДАРОВУЮ, ЗЦІЛЮЮ).</p>	<p>- ЛСГ дієслів to bless (to make blessing), to hallow, to praise, - ЛСГ дієслів to love, to admire, із значенням “to like very much”: - ЛСГ дієслів страху to fear та to worry у значенні “don’t be afraid or frightened of smth.” -дієслова, до складу семантичної структури яких входить семантична ознака “to make a gift to smb.”(обдаровувати), а саме to sacrifice, to bring smth. on smb., to offer smth. to smb., to pour in / smth.to smb. (метаф.знач.), to flow in(метаф.знач). та дієслова з семантичною ознакою “to bring about recovery from” (зцілення)- to purge, to clean, to heal, to cure, to restore, to reveal.</p>	<p>relevance to presence</p>	<p>1. Благословення</p> <p>2. Визнання (любові, захоплення)</p> <p>3. Утішання</p> <p>4. Акт Божої волі:</p> <p>a) Обдаровування</p> <p>b) Зцілення</p>

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Перебийніс В.І. Системні та функціональні характеристики мовних одиниць.- Харків: Вісник ХНУ № 635. – 2004. – С. 138–141
2. Андрейчук Н.І. Соотношение семантики фразеологических единиц свободных словосочетаний в современном английском/на материале соматических фразеологических единиц/ Дис.на соискание ученой степени кандидата филол.наук: 10.02.04. – Одесса, 1986. – 211 с.
3. Черхава О.О. Структурно-композиційні аспекти християнських пророцтв// Науковий вісник Волинськ.нац.ун-ту імені Лесі Українки, 2008, № 5. – С. 140–146.
4. Сусов І.П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. Калинин: КГУ, 1985. – С. 3–12.
5. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. Tenth edition principal copyright. 1993.
6. Electronic Text Center: The Bible, King James Version.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олеся Черхава – аспірант кафедри прикладної лінгвістики національного університету “Львівська політехніка”.
Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, лексична семантика.

ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ СЛІВ-СИМВОЛІВ З ІСТОРИЧНОЮ СЕМАНТИКОЮ

Наталія ЯЩИК (Київ, Україна)

У статті проаналізовано асоціативні ряди німецьких слів-символів з історичною семантикою, отриманих в результаті вільного асоціативного експерименту серед німецьких респондентів. У результаті дослідження виявлено національно-специфічні риси корпусу німецьких слів-символів.

The paper is devoted to the analyses of the associative lines of German symbol words with the historical semantics that were defined as a result of the free associative experiment among German respondents. The national specific features of the corps of German symbol words were defined.

Історія Німеччини, як і історія будь-якої іншої країни, включає в себе різні історичні періоди. Кожний з цих періодів є визначним і несе в собі певне значення для подальшого розвитку країни. Важливі історичні події закарбовуються в пам'яті людей і передаються з покоління в покоління. Постає питання як це відбувається? Таким механізм існує, це і є власне слова-символи. Людина народжується в світі, в якому вже існує різноманітна система символів, які власне репрезентують структуру і правила поведінки індивіда, який хоче бути зрозумілим членами кожної мовної спільноти та досягти мети своєї комунікації.

Кожне слово-символ може накопичувати в своїй семантиці надзвичайно велику кількість інформації, яка відтворюється в свідомості носія мови при називанні чи сприйманні необхідного слова-символу, тому ці слова є накопичувачами та трансляторами народної пам'яті.

Основною особливістю символів в мові є те, що вони відображають реальність в притаманний тільки їм спосіб, створюючи своєрідні значення слова і таким чином можна говорити про особливу мову-символів. Цю мову ми можемо назвати мовою не випадкової багатозначності слів. Спілкування цією мовою здійснюється не на основі мовних знаків, а за допомогою використання специфічних кодів, які є зрозумілими тільки для носіїв мови.

Актуальність теми статті зумовлена недостатнім вивченням в сучасних лінгвістичних студіях німецьких слів-символів з історичною семантикою, які відображають національно-культурну специфіку мовної картини світу німецького народу. Дослідження цих слів-символів дасть нам можливість встановити, які історичні події є важливими для Німеччини, чому вони є настільки вагомими, як німці оцінюють, позитивно чи негативно, свою історію.

Мета та завдання статті – визначення внаслідок вільного асоціативного експерименту корпусу німецьких слів-символів з історичною семантикою, класифікація цих символів відповідно до репрезентованого ними історичного періоду та проведення комплексного аналізу їх асоціативних рядів. Отже, **об'єктом** дослідження є корпус німецьких слів-символів з історичною семантикою, **предметом** – вивчення асоціативних рядів цих слів-символів. **Наукова новизна** полягає в застосуванні методу вільного асоціативного експерименту для отримання німецьких слів-символів та аналізу їх асоціативних рядів.

Аналіз останніх досліджень, присвячених словам-символам, свідчить про те, що у лінгвістиці відомі різні підходи щодо вивчення символів: лінгвокультурологічний, яким займались Ю.М. Лотман [4]; лінгвопсихологічний – О.О. Потебня [6]; семантичний – М.П. Кочерган, О.І. Сімович [3].

В сучасному мовознавстві слова-символи з різних аспектів також досліджують, наприклад: Т.В. Даренська [2], О.В. Манюк [5], В. Калашник та М. Філон [9], Л. Сваричевська [7], Е.С. Гаврилюк [1], Л. В. Супрун [8]. Однак проблема визначення символів з допомогою асоціативного експерименту не є ґрунтовно вивченою, і в сучасних лінгвістичних студіях мало досліджень, пов'язаних з національними та етнічними символами різних народів. А такі наукові роботи є важливим для вивчення іноземних мов, перекладознавства, культурології та країнознавства.

Проводячи асоціативний експеримент серед німецького населення, ми звичайно визначали різні типи символи, але в даній статті ми ґрунтовніше зупинимося на розгляді слів-символів, які відображають історичні події та постаті, що посідають важливе місце в історичному, політичному та культурному житті Німеччини. Перед собою ми ставили завдання визначити, які власне історичні події стали символами Німеччини, а на основі наведених німецькими респондентами асоціацій до названих ними символів, встановити чому саме ці слова мають символічне значення для німецького народу.

В ході дослідження було визначено 50 історичних слів-символів, найпоширеніші з них були: *Mauer* (50), *Hitler* (23), *Krieg* (20), *Einheit* (16), *Wiedervereinigung* (18), *Holocaust* (14), *A. Merkel* (140), *Der 2. Weltkrieg* (14), *DDR* (12), *Nationalsozialismus* (12), *H. Kohl* (10), *Wende* (10), *Geschichte* (8), *Mauerfall* (6), *Reformation* (6), *K. Adenauer* (6), *Das Dritte Reich* (6), *Nazis* (6).

З наведених слів можна виділити загальний символ, який найкраще відображає категорію «історичні символи», а саме слово „*Geschichte*“. До цього поняття були наведені наступні асоціативні реакції: *DDR*, *Karl der Große*, *Wilhelm II*, *Bismark*, *Badische Revolution*, *Imperialismus*, *Wiederherstellung der Einheit*, *KZ*, *der 1. und 2. Weltkriege*, *Luther*, *NS-Diktatur*, *Hitler*, *Mauer*, *Wiedervereinigung*. Даний приклад показує, що історичні символи дають можливість вивчити мовну картину світу німців на діахронічному та синхронічному рівнях. Зібрані в результаті асоціативного експерименту слова ми поділили на наступні групи:

1. слова, пов'язані з історією германців: *Germanen* та з реформацією *Reformation*, *M. Luther*, *Papst*.

2. слова, пов'язані з війною: *Kriege*, *Hitler*, *Faschismus*, *Holocaust*, *Führer*, *Nationalsozialismus*, *2. Weltkrieg*, *das Dritte Reich*, *Nazis*, *Führertreue*.

3. слова, пов'язані з падінням Берлінської стіни та процесом об'єднання Німеччини: *Mauer*, *Wiedervereinigung*, *Wende*, *DDR*, *BRD*, *Himmel über Berlin*, *Stasi*, *1. Mai 1987*, *Wessi/Ossi*, *Mauerfall*, *Einheit*, *Mauerbau*, *deutsche Teilung*, *Gründung BRD*.

4. політичні та історичні постаті Німеччини: *K. Adenauer*, *O. Bismark*, *A. Merkel*, *H. Kohl*, *A. Schwarzer*, *E. Honecker*, *W. Brandt*.

Історія Німеччини починається з германських племен, які були войовничими, вели кочовий спосіб життя та займалися скотарством. При опитуванні німецьких респондентів саме слово „*Germanen*“ як символ Німеччини вживалося дуже часто, тому постає питання, якими бачать германців їхні сучасні нащадки: *Barbaren*, *Schlacht im Teutoburger Wald*, *Otto der Große*, *Magdeburg*, *Tacitus*, *Speere*, *Fell*, *wild*; *Mann ist Krieger*, *Frau macht Haushalt*.

Важливим в історії Німеччини був також період Реформації, про що свідчать символічні реакції респондентів, які власне і дали нам можливість виокремити серед зібраного корпусу німецьких слів-символів, слова, які безпосередньо характеризують цю історичну віху історії Німеччини: *Reformation*, *M. Luther*, *Papst*, *Protestantismus*. Асоціативні ряди слова-символу „*Reformation*“ показують, яку важливу роль відіграв Мартін Лютер в формуванні не тільки німецької церкви, але й німецької мови: *M. Luther*, *einheitliche Sprache*, *Bibelübersetzung*, *Wartburg*, *Mönchtum*, *alte Sprachen*, *95 Thesen*, *Melanchthon*, *Wittenberg*, *Kirchensteuer*. Синонімічні асоціації навели німецькі респонденти і до слова-символу „*M. Luther*“: *Bibelübersetzung*, *geistliche Erneuerung*, *glauben*, *Volksemanzipation*, *Segen*, *Trennung der Kirche*, *Thesen*, *Wartburg*, *Reformationstag*, *Kreuzzüge*.

До цієї групи слів ми віднесли також слово „*Papst*“, щоб продемонструвати, які ж асоціації є в німців стосовно цього поняття і ми встановили, що асоціативні ряди носять нейтральну конотацію: *Benedikt XIV*, *Vatikan*, *Kirchenoberhaupt*, *Kardinal Ratzinger*, *Katholizismus*, *konservativ*, *Rom*, *Kirche*.

Група слів-символів, пов'язаних з війною, свідчать про те, що Перша та Друга світові війни відіграли особливу роль в історії Німеччини, адже ці історичні події вплинули на її подальший розвиток. Саме тому слова, пов'язані з війною стали символами для німецького населення. Поняттям, яке об'єднує всі інші слова даної групи є власне слово „*Krieg*“, асоціативні ряди якого можна поділити на три підгрупи:

- назви війн (*Der 1. und 2. Weltkrieg, Dreißigjähriger Krieg, Kriegssituation in der Welt*);
- події Другої світової війни (*Hitler, Wehrmacht, Waffen-SS, Opfer, Nationalsozialismus*);
- ставлення до війни (*Schuld, Leiden, Schmerz, Tod, Hass, Auseinandersetzung*).

Німецьких респондентів виділяють словосполучення „*der zweite Weltkrieg*“ в окремий символ, до якого наводять такі асоціації, як *Hitler, Polen, schwarz-weiß, Stalingrad, Invasion, Schuld, Juden, Russland, Allierte, Zerstörung, Trümmerfrauen, Blitzkrieg*.

Відомою постаттю воєнних років був Гітлер. Асоціативні ряди до цього символу демонструють, як зовнішні особливості цієї постаті, ставлення до неї: *kommische Stimme, Schnauzbart, klein, böser Blick, besessen, verhaßt*, так і події війни, з якими Гітлер безпосередньо був пов'язаний: *SS, Wehrmacht, 1945, der 2. Weltkrieg, Nationalsozialismus, Hakenkreuz, Holocaust, Juden, „Mein Kampf“, NSDAP*. Варто зазначити, що німецькі респонденти поряд з Гітлером виділили як символ також слово „*Führer*“, асоціативні реакції до якого містять синонімічні поняття з асоціаціями до слова „*Гітлер*“. А також до символів було віднесена і загальна назва прихильників Гітлера – „*Nazis*“, наведені асоціації до цього поняття відображають негативне ставлення німців до діяльності нацистів: *Hitler, dumm, Rassismus, Juden, schlecht, Trinker, Bier*.

Провідне місце серед другої групи історичних символів Німеччини займає також слово-символ „*Holocaust*“. Найпоширенішими асоціаціями до цього поняття є *Juden, Auswitz, KZ, Schuldkomplex, erinnern*, серед інших понять були названі також *Gaskammern, Verbrennen, Eichmann, Hitler, der 2. Weltkrieg, Vernichtung, Mahnung, Völkermord, Faschismus, Debatten*.

Поряд з подіями та постатями Другої світової війни німецькими респондентами були наведені два політичні терміни – „*Faschismus*“ та „*Nationalsozialismus*“, асоціативні ряди яких дають найповнішу характеристику другої групи історичних символів, а також відображають ставлення німецького населення до жакливих подій, які стали невід'ємною частиною історії Німеччини: *Hitler, Vertreibung, Schrecken, Verderben, Elend, Armut, schwarz, Abmagerung, Juden, Manipulation, dunkles Kapitel der deutschen Geschichte*.

Післявоєнний поділ Німеччини на ФРН і НДР не міг не відобразитись в символічних реакціях німців, адже в кожній з цих частин Німеччини була своя історія політичного та економічного розвитку, які часто не співпадали. Тому між представниками Східної та Західної Німеччини було багато відмінностей, які відображались в непорозуміннях і негативному ставленні один до одного. Серед німецьких опитаних „*DDR*“ як символ Німеччини зустрічався набагато частіше ніж „*BRD*“. З цим словом пов'язані такі асоціації, як *Russen, hässliche Klamotten, schwarz-weiße Fotos, alle haben Arbeit, Mauer, Grenze, Kontrolle, Kommunisten, Gleichheit, Zwang, Unzufriedenheit, Sozialismusexperiment, Trabbi, Schwarzmark, Ostberlin*. Наведені асоціації відображають політичний устрій та соціальне становище жителів цієї частини Німеччини. Ще одним символом Німеччини, який характеризує політичну ситуацію в НДР, є „*Stasi*“. Асоціації до цього слова: *Polizei, Geheimnis, Überwachung, Christa Wolf, Wanzen*, показують особливості діяльності цієї організації, яка займалася переслідуванням інакодумців режиму, підслуховуванням їхніх розмов, знущанням і катуванням людей, а також ці асоціації відображають пам'ять німецького народу про таких людей як Кріста Вольф і її однодумців, які осмілились протистояти тогочасній владі і пожертвували заради цього своїм життям. До цього періоду можна віднести, ще один символ „*Mauerbau*“, який представлений такими асоціативними полями: *1961, E. Honecker, Sowjetunion, Panzer, Nacht, Nebel*.

Асоціативні реакції стосовно „*BRD*“ мають позитивнішу конотацію ніж „*DDR*“: *Demokratie, 1949, K. Adenauer, Parteienvielfalt, Freiheit, Einheit, Mauer, WV*. Дані асоціативні

реакції підкреслюють демократичність політичного життя НДР на відміну від іншої частини Німеччини. Різниця в політичному, економічному та соціальному розвитку двох частин Німеччини призвела до появи двох представників однієї нації „Ossi“ та „Wessi“, і ці два поняття стали одним символом для німців, який викликає в них такі асоціації як *Westen: reich, kapitalistisch, Osten: arm, sozialistisch, Einkommensunterschiede, politische Unterschiede, unterschiedliche Mentalität*.

Як було зазначено, серед слів-символів, отриманих внаслідок вільного асоціативного експерименту, було зібрано багато слів, пов'язаних з падінням Берлінської стіни і об'єднанням Німеччини. Найпоширенішими серед них були „Mauer“, „Mauerfall“, „Wende“ та „Wiedervereinigung“.

Наведені асоціативні реакції до слова-символу „Mauer“ можна поділити на такі асоціативні зони:

- асоціації, пов'язані з падінням Берлінської стіни (*DDR, BRD, Luftbrücke, sowjetische Besatzungszone, Blockade, Barbarei, Kampf um Einigung, Montagsdemos, Wende*),
- асоціації, пов'язані з об'єднанням Німеччини (*Wiedervereinigung, „Wir sind ein Volk“, Mauerfall, Einigung*),
- асоціації, пов'язані з різним розвитком двох частин Німеччини (*Ossi/Wessi, unterschiedliche Entwicklung zweier Deutschlands, schwieriges Zusammenwachsen, Soziale Schere, Fabriken in Osten*).

Поряд з „Mauer“ серед опитаних німецьких респондентів було багато символічних реакцій, пов'язаних з словом-символом „Mauerfall“, яке асоціюється з такими поняттями як *WV, Hoffnung, Trabbi, Freude, Verwestlichung, Einheit, 1989-1990, H. Kohl, DDR/BRD, 20 Jahre, „Wind of change“, Einbindung, Probleme, Geld*; та словом-символом „I. Mai 1987“, яке характеризується такими асоціативними рядами: *Revolution, Kreuzberg, Hausbesetzung, Straßenschlacht, Punkbewegung*.

До слів „Wende“ та „Wiedervereinigung“ німецькі респонденти навели ряд синонімічних асоціацій: *DDR, BRD, Gorbatschow, H. Kohl, Tag der Einheit, Mauerfall*. Крім наведених асоціативних рядів до „Wiedervereinigung“, можна додати ще *Freude, Freiheit, Überwindung der Teilung, Sicherheit in Europa, innerdeutsche Probleme, Zusammenbruch des Sozialismus, Trabbi, Solidaritätszuschlag, Neubeginn*. Дані асоціативні ряди мають переважно позитивну конотацію і відображають перспективні зміни в історичному житті Німеччини. Однак досліджуючи асоціативних реакцій до слова-символу „Einheit“, ми виділили асоціативні ряди як з позитивною (*Wiedervereinigung, nationales Zusammenwachsen, Vergangenheitsbewältigung, Reisefreiheit, Berlin*), та і негативною конотаціями (*Spaltung, soziale Differenzierung, Zwietracht, räumliche Disparitäten, Wessi/Ossi Syndrom, unterschiedliche gesellschaftlich-politische Denk- und Verhaltensweise, Vernichtung nutzbarer Wirtschafts- und Wissenschaftspotenziale, Arbeitslosigkeit, Zukunftsängste der jüngeren Generation*), що показує складний шлях, який пройшла Німеччини для досягнення єдності та такого рівня розвитку, який вона має на сьогоднішній день.

Серед німецьких слів-символів було наведено низка історичних та політичних постатей Німеччини, тому до цієї групи були віднесені *K. Adenauer, O. Bismark, A. Merkel, H. Kohl, A. Schwarzer, W. Brandt*. Ці особистості є представниками різних історичних періодів, але в кожному з них вони посідали значне місце і тому стали в свідомості німців символічними.

Отто фон Бісмарк – є, безумовно, визначною особистістю в Німеччині, на його честь збудовано багато пам'ятників, його ім'я носять різні організації, цій постаті присвячено багато наукових праць. Тому не дивно, що саме це ім'я стало одним із символів Німеччини і викликає в німців асоціації, які мають позитивну конотацію: *deutsch-französischer Krieg, deutsches Kaiserreich, Sozialgesetze, Verbesserung des Lebensstandards, Zivilehe, Einheit, Führung zur Weltmacht*.

Позитивне ставлення німців демонструють асоціативні реакції до ще одного визначного політичного діяча Німеччини, а саме Конрада Аденауера: *internationales Vertrauen, Integration in Westen, Wiederaufbau, Führungsperson, Neuanfang, Kanzler, Wirtschaftswunder, Gründervater, Politiker*. Для німців він є відомим політиком, який сприяв

економічному розвитку держави та її інтеграції в європейську спільноту. Не менш важливу роль поряд з названими вище політиками відіграє для німецького населення постать Віллі Брандта, якого вони часто порівнюють з Джоном Кеннеді, і який для них є прикладом справжнього політика та прихильника демократії: *Vorbild, Kanzler, Sozialdemokratie, Ostpolitik, „Mehr Demokratie wagen“, Nobelpreisträger*.

На відміну від названих вище особистостей, Гельмут Коль викликав в німців як позитивні, так і негативні асоціації: *Kanzler, lange Amtszeit, dick, spricht kein Englisch, CDU, Wende, Betrug, DDR, Lügner, Beschützer von Straftätern, „Ehrenwort“, WV*.

Дані опитування показали, що сьогодні найчастіше серед названих німецькими респондентами слів-символів, які позначають політичні постаті, зустрічається ім'я канцлера Німеччини Ангели Меркель. Оскільки ця особистість посідає важливе місце в сучасному політичному житті країни, з нею пов'язано ряд асоціативних реакцій, найчастотнішими з яких є *Bundeskanzlerin, Frau, CDU, Regierung, Wahl*, а також *Meklenburg-Vorpommern, Große Koalition, Physik, Landtag, Bundestag, Gesicht, Haarschnitt, Stimmenimitatorin, Brandt, Schmidt, Außenpolitik, konservativ, sympatisch, Frisur, TV Duell*. Крім слова „*A. Merkel*“ в свідомості німців існує синонімічне слово-символ „*Kanzlerin*“, яке має з першим спільні асоціативні ряди: *DDR, Feminismus, Physik, evangelisch, Große Koalition, Bundestag, Merkel, Demokratie, BRD*.

Поряд з наведеними вище політичними діячами Німеччини, до цієї групи ми віднесли також „*Alice Schwarzer*“, яка є символом феміністичного руху в Німеччині, а також засновницею і видавницею журналу Емма: *Feministin, Brille, „Emma“, große Klappe, TV-Auftritte*.

Висновки. В ході дослідження ми визначили корпус слів-символів з історичною семантикою, прокласифікували їх відповідно до історичних подій, які вони позначають та, на основі наведених німецькими респондентами асоціацій, проаналізували символічні значення даних слів. Дослідження показало, що асоціативні ряди слів-символів не збігаються з їхніми семантичними характеристиками, зафіксованими в словниках. Вони носять більш глибинний характер, тому дозволяючи дослідникам цього явища визначити етнокультурну специфіку цих слів та наблизитись до розуміння мовної картини світу німецького населення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гаврилюк Е. С. Рослинна символіка в контексті української календарної обрядовості: проблема семантико-функціонального аспекту [Текст]: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.07 / Гаврилюк Елеонора Євгенівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 18 с.
2. Даренська Т. В. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка [Текст]: Дис... канд. філос. наук: 09.00.12 / Даренська Тетяна Володимирівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Центр українознавства. – К., 2002. – 194 с.
3. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу [Текст] / М.П. Кочерган // Мовознавство. – К., 2004 – № 5–6 – С. 12–22.
4. Лотман Ю. М. Семиосфера [Текст] / Ю. М. Лотман – С.-Петербург: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
5. Манюк О. В. Проблема символів в філософії Г.С.Сковороди [Текст]: Дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / Манюк Олександр Валерієвич; Днепропетровский гос. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 183 с.
6. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии [Текст] / А. А. Потебня. – Х., 1860. – С.8
7. Сваричевська Л. Ю. Прогнозування символізації лексичних значень у зіставному аспекті. Проблеми зіставної семантики [Текст] / Л. Ю. Сваричевська // Зб. наук. праць. – К., 2001. – № 5. – С. 127–130.
8. Слова-символи їх лінгвохарактеристика [Електронний ресурс] / Супрун Л. В. Режим доступу: www.confcontact.com.
9. Українські вербальні символи як чинник національно-культурної самоідентифікації [Електронний ресурс] / Калашник В., Філон М. Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/text>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Ящик – аспірант кафедри германської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Наукові інтереси: лексикологія німецької мови, когнітивна лінгвістика.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЙ**Олена ГАРАЩЕНКО (Черкаси, Україна)**

У статті розглянуто питання диференціації фразеологічних одиниць, слів та словосполучень, визначення фразеологізму та дослідження класифікації фразеологічних одиниць.

The question of the differentiation of phraseological units from words and word combinations is investigated. The paper describes possible definitions of phraseological units and the known classifications of phraseological units.

Наукою про фразеологічні одиниці (ФО), тобто стійкі сполучення слів з ускладненою семантикою, що не утворюють на основі структурно-семантичних моделей змінних сполучень, є фразеологія. На думку О.В.Куніна, ФО заповнюють лакуни в лексичній системі мови, яка не може повністю забезпечити найменування пізнаних людиною нових сторін дійсності [9: 5]. У багатьох випадках ФО є єдиним позначенням предметів, процесів, станів, властивостей. Їх здавна вважають однією із специфічних рис кожної мови. Зокрема, англійська мова має дуже багату фразеологію, що складалася протягом століть.

Як мовна одиниця вищої організації, ФО здатна повніше (а отже, точніше) передати те чи інше поняття, ніж слово. Адже, позначаючи предмет або особу, ознаку, спосіб дії тощо, ФО дає ще й додаткову інформацію про них. Крім того, фразеологічний вираз набагато експресивніший від лексичного, адже він часто має образний або порівняльний характер [10: 40]. Однією з найбільш суперечливих проблем фразеології є визначення фразеологізму. Відомі понад двадцять дефініцій ФО, але жодна з них не знайшла загального визнання. Деякі вчені вважають, що визначення ФО таке ж складне, як і визначення слова. Ця складність полягає насамперед у тому, що для слова і стійких сполучень слів не характерні властивості, які були б віднесені до кожного з них без винятку [1: 13]. Для визначення змісту ФО необхідно встановити її найхарактерніші диференційні ознаки, які були б властиві тільки фразеологізмам. Відсутність хоча б однієї з них може кваліфікуватися по-різному: така одиниця перебуває ще у стадії фразеологізації і неповністю набула якісних її характеристик, тобто може розглядатися як потенційний фразеологізм. Зрозуміло, що, якщо ФО являє собою особливу одиницю мови, то вона може існувати в мові „лише в єдності своєї форми і змісту і повинна відрізнятися за своєю категоріальною суттю від усіх інших одиниць, у тому числі від близьких, подібних, що збігаються за якимись спільними з нею рисами”.

Наявність диференційних ознак у фразеологічній одиниці, безперечно, не виключає наявності в ній, як і в інших мовних одиницях, другорядних недиференційних ознак, які іноді називають факультативними. Для розкриття диференційних ознак, як і самої суті фразеологізму, його необхідно розглядати у зіставленні, порівнянні з іншими одиницями мови – словом, словосполученням, відзначаючи їх спільні та відмінні риси. Порівняймо, наприклад, значення виразу *каламутити воду* у таких контекстах: „До самого вечора *каламутити* баграми *воду* на Пслі” (О. Гончар); „І принесло ж цього Марка ще до закінчення війни, буде кому *воду каламутити*, – це такий, що не всидить і не влечить” (М. Стельмах). У першому випадку вираз має значення „робити воду каламутною, нечистою”, а в другому – „вносити розлад, неспокій, підбурювати людей”. Очевидно, що відмінність наведених виразів полягає в тому, що в першому випадку слова мають самостійні лексичні значення. Перебуваючи в лексико-граматичному зв'язку між собою, а також з іншими словами, вони передають зміст вислову, тоді як складові компоненти ФО, втративши своє самостійне значення, у цілому виражають значення фразеологізму, яке не впливає зі значень складових компонентів ФО. Отже, першою диференційною ознакою фразеологізму є те, що він має своє особливе значення, якого вільне словосполучення не має.

Говорячи про наявність у ФО своєї семантики, слід сказати і про те, що подібне значення має кожне повнозначне слово. У цьому виявляється спільність, а разом з тим і відмінність слова і фразеологізму. У структурно-семантичному плані фразеологічні одиниці є складнішими утвореннями, ніж слова, тому що значення фразеологізму виражається не одним словом, а обов'язковим сполученням двох або кількох компонентів. Компонентами фразеологізму виступають слова-прототипи з властивими їм формами словозміни, здатні

функціонувати і поза фразеологічною одиницею. Лексичне значення слова і значення фразеологізму не адекватні, хоча моменти спільного тут, звичайно, можуть бути. Так, фразеологізм, як і словам, властиві явища синонімії та антонімії, тобто вони здатні утворювати самостійні синонімічні ряди й антонімічні пари, наприклад: „говорити”, „вести пусту розмову” – *теревені правити, лясати точити, язиком плескати, язиком чесати, верзти ахінею, закидати фразу, розтікатися мислію по дереву, кадити фіміям*; „тікати” – *давати драла, давати дьору, тягу давати, п'ятами накивати* і т. д. Однак, порівняно зі словами, фразеологізми виразніші з емоційно-експресивного погляду, пор. *скупий і собака на сні; дрімати і клювати носом; посваритися і розбити горщика*. Не всі фразеологічні одиниці семантично співвідносяться із словом при відчутній, здавалось би, їх близькості, іноді неможливо передати значення фразеологізму одним словом, пор. *точити зуби; піймати облизня; бога за бороду схопити; велике цабе* тощо. Отже, наявність компонентів є другою диференційною ознакою фразеологічної одиниці [1: 15; 12: 23].

Компоненти фразеологічної одиниці на відміну від слів у словосполученні – це складові її частини, і між ними відсутні ті смислові формальні відношення і зв'язки, які є між словами у звичайних словосполученнях [1: 16]. Можливість тих або інших формальних змін компонента фразеологізму визначається не характером смислових і формальних відношень і зв'язків у фразеологізмі, а характером відношень фразеологізму в цілому як одиниці мови зі словами в мові [11: 32]. Виступаючи як єдність змісту і форми, фразеологізм розглядається як самостійна одиниця мови, здатна як й інші мовні одиниці, виражати свою семантику, вступати з іншими одиницями мови у смислові та граматичні зв'язки, а отже мати граматичні категорії, тобто виконувати самостійну синтаксичну функцію [13: 208]. Таким чином, наявність у фразеологічній одиниці граматичних категорій є також однією з її диференційних ознак.

ФО виступає в кожному випадку як готова формула, вона протиставляється у мові та мовленні тим одиницям, що виникають за відомим зразком і за певними правилами. Останнім часом деякі мовознавці не відносять відтворюваність до основних, диференційних ознак ФО на тій підставі, що властивість відтворюватися зумовлюється не лише лінгвістичними, а й психологічними факторами [1: 16]. Дійсно, якщо розглядати відтворюваність у широкому плані, то слід віднести її до суттєвих ознак мови взагалі, бо відтворюватися можуть словосполучення, слово, речення, тобто все, що пов'язане з мовною практикою її носіїв. Однак фразеологічна відтворюваність має свою специфіку, яка зумовлюється певними закономірностями фразеологізації, шляхами перетворення вільного словосполучення у фразеологізм. Багаторазове повторення і відтворення у пам'яті носіїв готових словесних сполучень, формул відіграло, мабуть, важливу роль у процесі становлення тієї чи іншої ФО [1: 17]. Саме на цій підставі відтворюваність може розглядатися як найбільш спільна властивість для фразеологічних одиниць, які різняться ступенем ідіоматичності, характером метафоричності, граматичною структурою тощо.

Отже, під **фразеологізмом**, за Л.Г. Авксентьевим, розуміємо окрему самостійну одиницю мови, що характеризується фразеологічним значенням, компонентним складом, граматичними категоріями, відтворюваністю. Сукупність мовних одиниць, яким властиві ці риси, буде становити обсяг фразеології будь-якої мови [1: 17]. На думку Я.А. Барана, фразеологізми, як правило, не визначають нові предмети оточення, а вказують на ставлення до знайомих речей та їх оцінку. Опис цих явищ опосередкований і, разом з тим, влучний та стилістично яскравий, пор.: *to kick the bucket* „врізати дуба”, *to let off steam* „виговоритися”, *to let sleeping dogs lie* „не чіпати лиха”, *to rack one's brain* „ламати голову, уважно міркувати” [6: 63]. Поряд із проблемою визначення ФО, одним із дискусійних питань є класифікація фразеологізмів.

В англійській та американській літературі мало робіт, присвячених теорії фразеології. У найбільш значних із них не ставляться питання наукового обґрунтування критеріїв розмежування фразеологічних одиниць (ФО), співвідношення ФО та слів, системності фразеології та ін. За висловом У. Вейнрейха, „вивчення ідіоматичності мов є одним із найбільш зневажених та найменш вивчених аспектів сучасної лінгвістики” [5: 80].

Традиційні класифікації англійських ФО базуються на різних критеріях і відрізняються за ступенем повноти. Найбільш відомі класифікації О.В. Куніна, В.В. Виноградова, Н.М. Амосової та О.І. Смирницького. Велике значення має також те, під яким кутом зору пропонується класифікація. Для О.І. Смирницького одним із найважливіших параметрів фразеологічності є еквівалентність ФО слову [8: 38]. Для інших вчених, зокрема для Н.М. Амосової, важливим є тип постійного для ФО контексту, для С.Г. Гавріна – їх функціонально-семантична комплікативність [5: 83]. Розвиток лінгвістичної теорії, зокрема, вчення про особливості та природу ФО, підготували ґрунт для більш глибокого вивчення різних аспектів фразеологізмів. Класифікація стійких словосполучень завжди посідала значне місце у вітчизняних роботах із фразеології. Це систематизація великого фактичного матеріалу з максимальною повнотою його охоплення. Класифікаційних схем фразеологізмів існує декілька, причому у кількох із них розрізняється від двох до чотирьох типів. Окремі класифікації містять велику кількість типів та підтипів, використання яких на практиці досить складне [5: 82; 7: 161].

О.В. Кунін пропонує класифікацію ФО, поділяючи їх на класи, підкласи, розряди. Це структурно-семантична класифікація. Дослідник класифікує ФО на основі їх функцій у процесі спілкування, де класи визначаються на основі структурно-семантичних особливостей: 1) номінативні ФО; 2) номінативно-комунікативні ФО; 3) ФО, які не належать ні до номінативних, ні до комунікативних; 4) комунікативні ФО [3: 23].

До першого класу автор відносить словосполучення з одним значущим словом, а також сполучення типу *wear and tear*, *well and good*. Сюди ж відносяться звороти з предикативною структурою типу *as the case stands* і частково предикативні вислови типу *see how the cat jumps* – вичікувати, куди вітер подме, *the straw that shows which way the wind blows* – соломинка, що вказує, куди вітер дме.

До другого класу належать звороти типу *to beat the drum*. Це дієслівні стійкі словосполучення, що можуть трансформуватися у реченні при вживанні дієслова у пасивній формі, пор. *the drum is beaten*. Принагідно зазначимо, однак, що не всі звороти, які складаються з дієслова з прямим додатком, можуть трансформуватися у зв'язку з семантичними особливостями компонентів. Такі сполучення як *beat swords into ploughshares* – перекувати мечі на рала легко трансформуються, а такі як *beat the air (wind, the dead horse)* – товкти воду, *beat the alarm (the booby, goose)* – бити себе схрещеними руками, щоб зігрітися, *beat the band (the world, the Dutch, the devil)* – перевершити всі сподівання не трансформуються.

Третій клас охоплює вигуківі сполучення і деяку кількість вигуків, що мають предикативну структуру з експресивним переосмисленим значенням компонентів, які постійно або варіантно-постійно залежні, наприклад: *all aboard!* – посадка закінчена; *by George!* – їй-богу; *call the question!* – до діла!; *done with you!* – домовилися, по руках!, *don't be a goose!* – не будь дурний!. До цього типу не належать вигуки типу *die for shame!*, *God damn!*, *go to hell!*, які умотивовані частково, і значення яких виводиться зі значення складових частин.

Надто складним і поширеним постає четвертий клас, до якого автор класифікації відносить ідіоми, прислів'я, приказки, приповідки, і який розподіляється на чотири підкласи. За О.В.Куніним, до четвертого класу належать фразеологізми, що відбивають будь-який тип виразу за винятком номінативного чи вигукового. Сюди відносяться також питальні речення типу *Does your mother know you're out?* – ще молоко на губах не обсохло, *Can the leopard change its spots?* – горбатого могила виправить тощо. Таким чином, четвертий клас охоплює одиниці, які за своєю граматичною структурою є реченнями. Ці одиниці переважно складають закінчену граматичну структуру, наприклад: *beauty is in the beholder's eyes* – гарним є все те, що його хтось любить, *if you want peace, be prepared for war* – якщо хочеш миру, готуйся до війни. Сумнів викликають прислів'я, що складають граматичну структуру стосовно неназваної особи чи предмета, наприклад: *he's at tow water-mark* – він сів на міліну (залишився без засобів до існування), *I beat it on the hoof* – іду на своїх двох (ногах), *the deal is at stake* – справа поставлена на карту, *she's between two horns* – вона знаходиться між двома

вогнями. Такі прислів'я загалом відносять до дієслівних фразеологізмів, хоча їх структура нагадує приклади четвертого класу.

О.В. Кунін розбиває класи на підкласи і розряди. Вичерпність підкласів обмежується ознакою замкненості/незамкненості ФО, які належать до дев'ятнадцяти розрядів значень стосовно типу зв'язку між компонентами, що частково або повністю переосмислені [3: 312]. Н.М.Амосова виділяє два типи ФО – фраземи та ідіоми. Але прислів'я та приказки вона у склад фразеології не включає [3: 12]. Широко розуміє об'єм фразеології С.Г. Гаврін, який спирається на функціонально-семантичну ускладненість (комплікативність) ФО. Він включає до складу фразеологізмів усі стійкі та змінно-стійкі сполучення слів, які задовольняють критерії функціонально-семантичної ускладненості [2: 1].

Конотативна класифікація враховує конотативний аспект функціонування фразеологізмів. Л.Я.Лебедева пропонує цікаві спостереження щодо загальних характеристик ФО. Вона розглядає фразеологічне сполучення у двох планах: означуваної дії і наслідку цієї дії [4: 14]. Звідси, фразеологізми можуть вказувати на два наслідки дії: а) позитивний, наприклад: *to turn over a new leaf* – почати нове життя, *to bring home the bacon* – досягти успіху, б) негативний, наприклад: *to catch the wind in the net* – переливати із пустого в порожнє, *to wash one's dirty linen in the public* – виносити сміття із хати.

У перших спробах класифікації фразеологізмів застосовувався принцип зв'язку між складовими частинами сполучення. Цей зв'язок розглядався структурно від простого до складного і від стійкого до нестійкого, а формальні характеристики замінювалися інтуїцією. Як складова частина вітчизняних досліджень, з'явилася ґрунтова класифікація В.В.Виноградова, у якій розрізняються три типи фразеологізмів: фразеологічні єдності, сполучення і зрощення [6: 135].

Фразеологічні єдності – це сполучення, у яких зберігається ознака семантичної роздільності складових частин, а, звідси, і часткова умотивованість загального значення, наприклад: *bit by bit* – мало-помалу, *a black sheep* – паршива вівця, *angelic patience* – ангельське терпіння.

Фразеологічні сполучення – це звороти, які утворені внаслідок поєднання фразеологічно зв'язаних значень слів, наприклад: *a balmy voice* – медовий голосок, *baking weather* – спека, *Augean stable* – авгієві стайні. Сполучення цього типу, як правило, аналітичні.

Фразеологічні зрощення – це найскладніші стійкі сполучення; їх нероздільне значення не залежить від значення окремих компонентів, наприклад: *after meat comes mustard* – дорога ложка до обіду, *all ales and skittles* – безтурботне життя, *a battle of the books* – учений диспут і т. п.

Наведена класифікація довго вважалася провідною у мовознавстві. Н.М.Амосова вперше звернула увагу на відсутність у цій класифікації єдиного принципу розподілу [1: 58]. Справа в тому, що В.В.Виноградов не наводив критеріїв розмежування одиниць, а тому зрощення і єдності він розрізняв за ступенем умотивованості, тоді як сполучення виділяв за ступенем поєднання складових частин у загальному значенні словосполучення.

Серед багатьох спроб удосконалити класифікацію Виноградова були класифікації типологічні, структурно-семантичні, контекстологічні, граматичні, генетичні, тематичні, функціонально-стильові тощо. Ряд дослідників виділяє ще четвертий тип одиниць – **фразеологічні вирази**. До них належать стійкі сполучення, які складаються зі слів із цілком вільними значеннями, наприклад: *it is not all gold that glitters* – не все те золото, що блищить, *it's better to see once than to hear a hundred times* – краще раз побачити, ніж сто разів почути. Фразеологічні вирази межують із прислів'ями, які більшість дослідників або не включає до класифікаційних типів, або вважає застиглими конгломератами народної мудрості [6: 139].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авксентьев Л.Г. Фразеологична одиниця як предмет фразеології та її основні ознаки// Мовознавство. – 1979. – №5. – С. 13–17.
2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вид-во при Харківському держ. ун-ті, 1987. – 136 с.
3. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Наука, 1963. – 356 с.
4. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: Просвещение, 1976. – 346 с.

5. Артемова О.М., Леонович О.А. Имена собственные в составе фразеологических единиц// Иностранные языки в школе. – 2003. – Вып. 4. – С. 73–78.
6. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів: Наукова думка, 1980. – 263 с.
7. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография// В.В. Виноградов Избранные труды. – М.: Наука, 1977. – С. 145–161.
8. Гаврин С.Г. Фразеология современного русского языка. – Пермь: Высшая школа, 1974. – 187 с.
9. Кунин А.В. Английская фразеология. Теоретический курс. – М.: Высшая школа, 1970. – 344 с.
10. Лукьянова Г.Л. Пословицы как особый вид ФЕ в английском языке //Вісник Черкаського державного ун-ту. Серія Філологічні науки. – Черкаси: ЧДУ. – 2000. – Вип. 29. – С. 40–45.
11. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. – Л.: Просвещение, 1977. – 227 с.
12. Удовиченко Т.М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів// Українська мова та література в школі. – 1965. – №2. – С. 20–24.
13. Ужченко Т.Г. Значення фразеологізму. Походження будова фразеологізмів// Ужченко Т.Г. Дидактичний матеріал з української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Либідь, 1995. – С. 184–218.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гарашенко – викладач кафедри практики англійської мови Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: фразеологія, когнітивна лінгвістика.

ВНУТРІШНЯ ФОРМА МЕТАФОРИ ТА МОВНИЙ СВІТОГЛЯД (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається внутрішня форма метафори як образна ознака номінації, що виступає в якості посередника між людським розумом, мовою та культурою.

The article observes the metaphorical inner form as a figurative characteristic of a word which works between human mind, language and culture.

Зміст мовних одиниць закріплюється у їх внутрішній формі – складній категорії, що не може бути повністю охоплена однією невеликою, хоча й ємною дефініцією. Її розуміють як елемент змістової сторони в синхронному аспекті семантики (В.Г. Варіна), відбиток руху думки, що має місце в момент виникнення слова (Ю.С. Маслов), асоціативно-образний мотивуючий комплекс, що надає мові змісту (В.М. Телія), живу душу, що підтримує в слові творче життя і позначає сам процес творення думки (В.М. Русанівський). У цій статті внутрішня форма розглядається як образна ознака метафоричного найменування на матеріалі української та англійської мов.

Метафорична внутрішня форма виникає в словах, утворених через вторинну номінацію, тобто в словах з переносним значенням. Вона намагається дати інтерпретацію денотатові шляхом порівняння його з якимось іншим предметом: пор. укр. *голова* 'людини' і *голова* 'комети' – англ. *head* 'of a man' and *head* 'of a comet', укр. *колона* 'будівлі' і *колона* 'автобусів' – англ. *column* 'of a building' and 'bus' *column*, укр. *потік* 'ріки' і *потік* 'біженців' – англ. *stream* 'of a river' and *stream* 'of refugees'. Метафора "створює подібність за рахунок двоплановості – відношення до двох суб'єктів одночасно, так що властивості того, про що йде мова, проглядаються через властивості іншого, чийм іменем воно позначається" [8: 202]. "Процес метафоризації – це вміння пізнавати одні предмети через інші, а нові явища – через порівняння з уже відомими" [6: 161].

Образ в основі метафоричного найменування відіграє роль внутрішньої форми з характерними саме для нього асоціаціями, що представляють суб'єкту мовлення широкий діапазон для інтерпретації змісту. Образи, композиції, сюжети – це результат дії універсальної семантики архетипів, що породжують величезну низку базових / загальнонародних метафор та символів у різних мовах. Їх внутрішня форма характеризує особливості суспільних і культурних процесів, проливає світло на мовну картину світу в цілому: пор. укр. *шийка* 'дитини' – англ. *neck* 'of a bottle' (ідентифікуюча метафора), укр. *арена* 'боротьби' – англ. *arena* 'of struggle' (когнітивна метафора), укр. *наймати любов* – англ. *rent love* (образна метафора), укр. *широкий* 'вибір' – англ. *wide* 'variety' (оцінна метафора), укр. *грація* (надзвичайно гарна жінка; красуня) – англ. *grace* (оцінно-експресивна метафора). Подібні приклади демонструють як через конотації просвічується внутрішня форма та її універсальний характер в українській та англійській мовах.

Пов'язуючи поняття мови, внутрішньої форми слова з мисленнєвими видами діяльності, О.О. Потебня наголошував на тому, що всі слова в мові – результат образного мислення людини, а їх зміст супроводжується почуттям. “Найближче значення слова, – говорив він, – народне” [7: 20]. Російський філолог О.Ф. Лосєв, зокрема, зазначав, що у слові, і особливо в іменах, – все наше культурне багатство, нагромаджене впродовж століть [4: 628]. В зв'язку з цим внутрішня форма метафори може бути зрозуміла на фоні тієї матеріальної та духовної культури, тієї системи мови, в контексті якої виникла чи перевтілилась. Йдеться про метафоричні образи, котрі є свідками розвитку відмінних асоціативних зв'язків та художньої уяви у носіїв різних мов. Так, задня частина комети в укр. мові має ім'я *хвоста* – в англ. *потяга*, (*train*), опора чарки в укр. – *ніжки*, в англ. – *шиї* (*neck*) (ідентифікуюча метафора), укр. словосполученню *пролити 'світло'* відповідає англ. *throw 'light'* (*кидати світло*), укр. *вирвати 'зізнання'* – англ. *extort 'confession'* (*вимагати зізнання*) (когнітивна метафора), укр. *слава оживе* – англ. *hope shall arrive (надія прибуде)* (образна метафора), укр. *гострий 'слух'* – англ. *delicate 'ear'* (витончене вухо), укр. *сильна 'посуха'* – англ. *severe 'drought'* (сувора посуха) (оцінна метафора), укр. *луна* (що-небудь фальшиве, підроблене) не має відповідника в англійській, аналогічно, англ. *whale* (кит – дуже товста людина) – в українській (оцінно-експресивна метафора). Вибір того чи іншого образу-мотиву пов'язаний не тільки із суб'єктивною інтенцією творця метафори, але й з тим чи іншим його світосприйняттям і взаємодією з системою стереотипних образів та еталонів, що належать його картині світу. Світосприйняття суб'єкту розміщує метафору в певне середовище. Отже, ті ж самі явища або реалії виражаються за допомогою нетотожних асоціацій-лакун. Їх специфіка обумовлена різноманітністю чуттєвого світу та відмінностями уявлень про нього носіями мови. Проте, в процесі сприйняття вони рухаються в тому ж самому руслі, не дивлячись на віддаленість національних культур.

Внутрішня форма метафор містить у собі національні риси, бо “в різних мовах вона різна в словах, що виражають однакові поняття” [1: 30]. Цікавою в цьому аспекті є внутрішня форма, насамперед, оцінних та оцінно-експресивних метафор. Модус фіктивності домінує в оцінній метафорі в такій же формі, як і в когнітивній та образній, але йому надається особливий відтінок: мотив оцінки приєднується до дескриптивного відображення і вводить об'єкт у сферу діяльності оціночної шкали: укр. *широкий 'вибір'* – англ. *wide 'variety'*, укр. *вузкий 'інтерес'* – англ. *narrow 'interest'*. Оскільки оціночний модус виражає відношення того, хто говорить до позначуваного, оцінні метафори однієї мови далеко не завжди мають свої аналоги в порівнюваних мовах: пор. укр. *гостре 'почуття'* – англ. *vivid 'feeling'* (чітке почуття), укр. *сильна 'рука'* – англ. *powerful 'hand'* (владна рука), укр. *пряма 'логіка'* – англ. *forward-working 'logic'* (прогресивна логіка).

Частота вживання лексем з позитивною чи негативною конотацією залежить від поляризації емотивної оцінки в стані емоційного збудження [5: 76]. Загалом, в системі мови негативні конотативні поля в кількісному відношенні більш могутні, ніж поля з позитивною конотацією. Для вираження негативною оцінки, котрій властива більш психологічна напруга, використовуються образи темряви, смерті, страшних істот, загрозливих для життя природних явищ, хвороб, негативних станів людини, зброї, вогню та біблейські образи, пов'язані з подіями і явищами негативного характеру.

Особливий інтерес викликають приклади на позначення сутностей, що можуть мати як позитивне, так і негативне значення. При цьому цінність речі не завжди визначається всією сукупністю її властивостей. Значно частіше оцінка здійснюється за однією властивістю чи сукупністю властивостей речі, що мають значення для тієї ситуації, щодо якої річ оцінюється: укр. *міцна 'кава'* – англ. *strong 'coffee'*, укр. *густий 'ліс'* – англ. *thick 'forest'*, укр. *непохитне 'рішення'* – англ. *steady 'resolve'*, укр. *довгий 'язик'* – англ. *long 'tongue'*. В наведених прикладах метафоричні одиниці мають ідентичне вираження в українській та англійській мовах. В інших – помічаємо певні розбіжності у відтінках значень: укр. *легкий 'вітер'* – англ. *small 'wind'* (дослівно *малий 'вітер'*), укр. *бурхливе 'море'* – англ. *wild 'sea'* (дослівно *дике 'море'*), укр. *гостра 'критика'* – англ. *slashing 'criticism'* (дослівно *різка 'критика'*).

Все, що характерно для оцінної метафори, включається і в оціночно-експресивну, але при цьому ще додається модус емотивності. Під емотивністю розуміється лінгвістичний вираз емоцій [9: 75] не в семантиці слова, а саме в його конотації. Це значення, відображаючи дійсність, виражає емоційне відношення до позначуваного, що співвідноситься відчуттями типу презирства (укр. *клоун* (людина, що вдає блазня чи схожа на нього своєю поведінкою) – англ. *clown*), недбалості (укр. *мотлох* (те, що немає цінності, неварте уваги) – англ. *rubbish*), потягом до знищення кого-небудь (укр. *пацюк* (ляклива людина з підлою вдачею) – англ. *rat*), бажанням виразити осуд (укр. *сліпець* (той, хто не помічає, не розуміє, не бачить того, що відбувається навколо, нездатний правильно осягнути що-небудь) – англ. *blind man*), або навпаки, захоплення, величання (укр. *грація* (надзвичайно гарна жінка; красуня) – англ. *grace*).

Внутрішня форма оціночно-експресивної метафори найяскравіше проявляється при зіставленні метафоричних процесів у різних мовах. Так, лише українській мові притаманні, наприклад, метафори *чайка* (пестливе називання дівчини), *полин* (у значенні життя), *сівач* (той, хто поширює що-небудь серед людей), *отаман* (той, хто очолює яку-небудь групу людей), *бандура* (громіздкий предмет), англійській – *shrew* (землерийка – сварлива жінка), *badger* (борсук – мешканець штату Вісконсін), *moose* (американський лось – атлетична людина), *weasel* (горностай – донощик, підглядач, підлабузник, підлесник), *skunk* (скунс – негідник), *mole* (кріт – той, хто працює на певну організацію, проте секретно надає інформацію її ворогам). Відсутність ідентичного образу в порівнюваних мовах спричинена впливом позамовної дійсності, яка через посередництво колективної етнічної свідомості впливає на мову, моделює способи осмислення етносом реального світу і визначає специфічні параметри позначення цього світу. Виростаючи з навколишньої дійсності, відштовхуючись від неї, лінгвокультурний факт постає етнічно зумовленою суб'єктивною формою представлення реального світу. В такому разі, звичайний носій мови, який виступає творцем імен, представляє собою як суб'єкта, практичне й теоретичне мислення якого про світ підпорядковано законам логіки, так і суб'єкта, котрий створює образ фрагменту світу, в якому, як і в кожному образі, домінує його художнє бачення.

На вибір ознак для позначення об'єкта, відображеного у внутрішній формі метафори, окрім культурного та трудового досвіду, впливає соціальний / антропометричний. В цьому ключі антропометричність метафори – це співмірність порівнюваних об'єктів через призму людської свідомості, властивість мислити про одну сутність так, ніби вона схожа на іншу [10: 40], а отже, “виміряти” її відповідно до людського досвіду, уявлень, визначати місце вторинного найменування у системі національно-культурних цінностей та стереотипів. В.Н. Телія наголошує на тому, що метафора представляє собою актуалізацію своєрідного образного уявлення, яке здійснюється за рахунок або “звичайних асоціацій”, або на основі “особистих тезаурусів”. Принцип фіктивності гіпотетичної схожості розкріпачує творця метафори, і він переходить на той рівень виміру нового і вже відомого, де можливим виявляється будь-яке співставлення та аналогія, що узгоджуються з уявленням про дійсність в особистому тезаурусі носія мови. Співвідносність метафори з індивідуальним рівнем мовної спроможності і пояснює роль в ній людського фактору та її орієнтацію на антропометричність [11: 185].

Випадки неспівпадання образів оціночно-експресивних метафор різних культур є особливо цікавими для галузі перекладу, адже перекладач має відчутти й зрозуміти усі тонкощі образного світу, насамперед, зоонімів, таксонімів та біометафор. У разі неможливості запозичити аналогічний образ у мові перекладу, як правило, вдаються до іншого: укр. *гусь свині не товариш* – англ. *a horse of a different color*, англ. *he would't say boo to a goose* – укр. *він і мухи не образить*. За аналогією, український *слон* або *ведмідь у фарфоровій крамниці* (на позначення незграбної людини) асоціюються із англійським *биком* (*a bull in a china shop*), *баран, що витріщається на нові ворота* (на позначення обмеженої людини, яка не розуміє чогось) – із *свинєю* (*to stare like a stuck pig*), *вовк / людина людині – вовк* (на позначення сучасної людини в суспільстві) – із *собакою* (*dog eat dog*), *сова та яструб / схожі як сова на яструба* (на позначення несхожих людей) – із *крейдою* та *сиром* або *яблуком* та *устрицею* (*like as chalk and cheese / as like as an apple to an oyster*), *дві краплі води*

(на позначення схожих людей) – із двома горошинами (*as like as peas*), остання спиця в колесі (на позначення людини, яка відіграє незначну роль) – із крихітною деталлю в машині (*a tiny cog in the machine*). В деяких випадках важко визначити механізм утворення тієї чи іншої метафори, адже процес її творення – є творчість, творчість – є метафора [2]. Зміни в її семантичному руслі можуть бути або природними, або штучними, оскільки є свого роду заручниками смаку й майстерності творця. З. Фрейд пов'язував метафору зі сферою несвідомого, зокрема дотепністю, як видом душевної діяльності. Метафорі, як і дотепності, властиві внутрішня активність, ігрове судження, поєднання непоєднуваного, парадоксальність, вміння виявляти схожість між зовні несхожими явищами, тобто здатність схоплювати приховану подібність, контрастність уявлень, “сене у безглузді”, лаконічність [12].

У підсумку наголосимо на тому, що внутрішню форму метафори будь-якої мови можна розглядати як індивідуально-неповторний акт духовної творчості кожного народу. Вибір того чи іншого образу для метафоричного найменування може бути пов'язаний не тільки із суб'єктивною інтенцією творця метафори, але й з тим чи іншим його світосприйняттям і взаємодією з системою стереотипних образів та еталонів, що належать його картині світу.

Внутрішня форма метафори є свідком розвитку асоціативних зв'язків та художньої уяви у носіїв різних мов, а також функціонує в якості посередника між людським розумом та культурою. Внутрішня форма національно-маркованих метафор має антропометричний характер, вона здатна відтворити національну самобутність мовного колективу. Її сила проявляється при зіставленні метафор різних мов, в результаті чого можна виявити чималу кількість лакун, білих плям в семантиці однієї з мов, які виникають в результаті відсутності словесного еквівалента слова з іншої мови. Йдеться про випадки, коли внутрішня форма метафори інакше вимальовує процеси мовної свідомості різних мов. Їх вивченню приділяється особлива увага.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білодід О. І. Вчення О. О. Потебні про значення слова // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 27–33.
2. Вардзелашвили Ж. О двоякої сутності метафори [Електронний ресурс] /– Режим доступу: <http://vjanetta.narod.ru/bakan4.html>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь; ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
4. Лосев А. Ф. Диалектика художественной формы // Форма. Стиль. Выражение. – М., 1995. – С. 5–296.
5. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние и речь. – К.: Вища школа, 1981. – 195 с.
6. Панько Т. І., Кочан І. М., Машук Г. П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
7. Потебня А. А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
8. Телия В. Н. Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
9. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
10. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 26–52.
11. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в картине мира. Раздел из книги // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173–203.
12. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – М.: Университетская книга, 1997. – 319 с.
13. Kenneth Brodey, Fabio Malgaretti Focus on English and American Literature. – M. Airis Press, 2003. – 400с.
14. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. b. S. Bullon]. – Longman: Pearson education, 2007. – Fourth edition. – 1950 P.
15. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language / [ed. b. J. Wiley]. – Danbury: Lexicon Publications, 1993. – 1216 P.
16. Oxford Advanced Learner's Dictionary / [ed. b. J. Daintith, E. Wright]. – New York: Oxford University Press, 2008. – 583 P.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Головенко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: внутрішня форма метафори в українській та англійській мовах.

**СЕМНО-КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОСНОВА ВИДІЛЕННЯ
ОНОМАСІОЛОГІЧНОГО КЛАСУ «МИСЛЕННЯ»
(на прикладі групи предикатів зі значенням «иметь намерение»)**

Тетяна КАРЛОВА (Донецьк, Україна)

У статті розглядається коло проблем, пов'язаних із застосуванням методу компонентного аналізу та виділенням лексико-семантичних парадигм. Проводиться практичний семно-компонентний аналіз предикатів російської та французької мов зі значенням «иметь намерение».

The paper deals with the problems of the componential analysis method and apportionment of lexico-semantic paradigms. Practical componential analysis of Russian and French predicates with the meaning «to have intention» is realized.

Усі існуючі дослідження, об'єктом яких стає дієслово, не вичерпують широкого кола проблем, пов'язаних з його особливим статусом у мові, з його широкою семантикою, з його можливостями вербалізувати концепти і організуватися у певні лексико-семантичні парадигми.

Одним з перших питань, що мають бути оговорені у рамках ономасіологічної роботи, є питання номінативного статусу дієслова. Теорія номінації у своїх витоках базувалася на дослідженні іменника, чия номінативна функція безсумнівна та зрозуміла. У ході свого розвитку ця теорія не змогла оминати іншу не менш важливу частину мови – дієслово. Наразі вважається, що дієслово у сфері номінації поступається іменнику [7: 104]. Можливо саме цей факт зумовлює наявність великої кількості досліджень концептів через аналіз іменників, а протиставлення імені дієслову пояснює перевагу його вивчення як структурно-граматичної категорії. Хоча, як вважає В. В. Виноградов, дієслово більш здатне до семантичного розгортання своєї семантики, до відокремлення від прямих, конкретних значень у сферу актів духовного життя (тут і далі переклад наш – Т.К.) [цитуються за: 13: 67]. Коло найменувань, пов'язаних з дієсловом, викликає значні труднощі при дослідженні, тому що сфера його референції невизначена; не предметність цієї сфери та констатація відносин вимагають аналізу категорії відношення, а функціональна навантаженість відтісняє усі інші його функції. Як вказує Кероп'ян А. Р., основну особливість дієслова вчені вбачають у його синтаксичному статусі, тому що дієслово є потенційною синтагмою [6]. Ця зосередженість науковців на функціональному аспекті існування дієслова зумовлює **актуальність** запропонованої статті, яка зорієнтована на його семантичне вивчення. **Темою** дослідження постає семно-компонентний аналіз як основа виділення ономасіологічного класу «мислення» на прикладі групи предикатів зі значенням «иметь намерение». Зазначена вище тема вимагає вирішення наступних **завдань**:

- с) розглянути особливості дієслова як номінативної одиниці;
- д) визначити статус та термінологічну назву угруповання предикатів мислення як складової лексичної системи;
- е) навести практичний семантико-ономасіологічний аналіз предикатів зі значенням «иметь намерение».

В ході роботи використовувалися **метод** дефініційного аналізу, метод компонентного аналізу та описовий метод.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді парадигми предикатів як ономасіологічного класу. Його **теоретична цінність** визначається застосуванням на практиці нового розуміння номінативної функції словосполучення та розробкою понятійного апарату семантико-ономасіологічного підходу, а можливість використання теоретичних положень у курсах лексикології та ономасіології підтверджує **практичну значимість**.

Смисловий об'єм дієслова ширше, ніж у іменника, а межі смислового варіювання більш рухливі [9: 421]. І саме цей встановлений факт робить його семантику значно глибшою і схильною до численних коливань та перетворень. Дієслово виражає не окреме поняття, як іменник, а містить у собі цілу думку. Тому при теоретичному вивченні значення дієслова необхідно враховувати його екстралінгвістичну зумовленість. Його денотатом є ситуація, до складу якої входять субстанції з їх ознаками і процеси з їх характеристиками. Апресян Ю.Д. називає дієслова прототипічними іменами дій, діяльностей, поведінки, процесів та ін.

(предикатні імена – термін Арутюнової Н. Д.) [1: 33]. Тобто вони у своїй номінативній функції називають ситуацію та виявляють категорію «ознака». Як доводить Кубрякова Е.С., з ономасіологічної точки зору все різноманіття дієслівних значень можна звести до єдиного інваріантного смислу – усі дієслова «предикують» імені певну ознаку, тобто всі вони описують властивості предметів і характеризують їх [7: 34; 13: 39].

Дієслова поділяються на предикати дії, процесу та стану (динамічні та статичні) [2]. Змістовою основою дієслова є ономасіологічна категорія «процесуальність» [7: 47]. Називаючи дію чи стан, воно приймає значення, які відображають характер дії, особливості протікання процесу, спосіб його реалізації, його джерело та кінцевий результат. У семантичному плані дієслово має не просто лексичне значення, а містить у собі макет майбутнього речення, або майбутньої «маленької драми» за Л. Теньєром [5]. Сентенберг І. В. розглядає значення дієслова через семантичне відношення процесуальної ознаки (V), суб'єкту (S), об'єкту (O), адвербіалу (D). Він вважає, що саме через це відношення дієслово відображає та інтерпретує дійсність. Важливим, на наш погляд, є його уявлення про елементи S, O, D не як про валентності чи аргументи, а як про категоріальні семи [11: 34; 9: 135]. Саме таке розуміння дає можливість зосередитися на семантичному складі дієслівного значення.

Другим питанням, що повинне бути окресленим, є питання назви того системно-структурного угруповання, яке утворюють предикати на основі парадигматичних відносин. Найчастіше в даному випадку застосовуються терміни лексико-семантична група або тематична група, в основі виділення яких лежать денотативний та парадигматичний принципи. Васильєв Л. М. зазначає, що виокремлення із мовної системи лексичних груп спирається, як правило, на інтуїцію мовців (дослідника), на їх знання про реальну дійсність [2: 11]. На нашу думку, таке тісне переплетіння знань про екстралінгвістичні фактори та власне мовних парадигматичних ознак призведе до протилежного тлумачення різними науковцями сутності цих понять. З точки зору ономасіологічного підходу вважається логічним використання у якості назви парадигми предикатів терміну ономасіологічний клас (далі – ОК). Під ономасіологічним класом розуміється певна парадигматична підсистема загальної лексичної системи мови, що об'єднує слова та словосполучення, які призначені для найменування одного поняття (вербалізують частину одного концепту) і мають спільні інтегруючі компоненти значень. Словосполучення розуміються нами як «номінативно призначені знаки з монолітною семантикою» [10: 26]. Як видно з цього визначення, словосполучення дієслів з іменниками, які містять у собі архісеми класу, прирівнюються функціонально до дієслів, тому одиниці ОК «мислення» мають загальну назву предикатів. Особливість цих предикатів полягає у тому, що архісема в них виражена експліцитно за допомогою окремого слова у словосполученні. Але вони називають один денотат і номінують одне поняття. Саме про ці особливості словосполучень йдеться мова в «теорії свободних словосполучень», розробленій Теркуловим В.І., який трактує їх як аналітичні лексико-семантичні варіанти номінативи. У вільних словосполученнях відбувається актуалізація тих чи інших семантичних множників головного слова у залежному, яке стає вербалізованим компонентом семантики головної лексики [12: 108].

Польовий характер лексико-семантичних парадигм передбачає розуміння значення як ієрархічної системи розрізняючих ознак. Інструментом для їх декодування є компонентний аналіз, який на сучасному етапі досяг значного теоретично-практичного розвитку, хоча проблема невизначеності термінології залишається актуальною й досі [4]. Сутність цього методу полягає у припущенні, що за допомогою кінцевого набору семантичних компонентів (сем) можливо описати більшість лексичних одиниць. Техніка пошуку і виокремлення цих компонентів зводиться до розгляду слів, аналізу їх значень (словарних дефініцій) та виділення деяких ознак, які розділяють слова на класи та семантичні групи. В свою чергу сема складається з семантичного множника (категоріальний чинник) і семантичного конкретизатора (конкретне слово у складі значення). Таким чином, значення кожного слова може бути представленим у вигляді певного набору семантичних множників, які в різних лексемах будуть мати різне або тотожне наповнення, виходячи з опозитивного характеру парадигматичних відносин. Мирончук М. В. вважає, що для дієслів кількість таких сем може

відповідати кількості питань, що ставляться до слова: Яка дія? Хто її здійснює? На кого вона спрямована? З якою метою? Яким чином? Який результат? [8: 21–22].

Найбільш абстрактні семи дозволяють характеризувати дієслово як таке і виявляють сутність його існування у мові. Так, Гайсіна Р. М. виділяє семи «становлення» (для динамічних дієслів) і «буттєвості» (для статичних дієслів). Далі йде розподіл на семи «дія», «стан», «відношення», які конкретизуються іншими семами, що лежать в основі виділення парадигм [3: 16].

Архісема «мысль», покладена в основу виділення ономасіологічного класу «мислення», є інтегральною семою групи предикатів зі значенням «иметь намерение». Усі предикати даної групи (відібрані методом суцільної вибірки зі словника російської мови за ред. Євгенєвої А. П.) поділяються на три підгрупи, які по суті можливо вважати синонімічними рядами. Перша підгрупа з базовою лексемою «**намериваться – иметь намерение, предполагать сделать что-л.**» нараховує дієслова (**намереваться, предполагать, предполагаться, рассчитывать, собираться, хотеть, думать, планировать (разг.), норовить (разг.), 2. метить (уст.), вознамериться (уст.)**), у значеннях яких були виділені лише інтегральні семи «в будущем», «вероятность», «сделать что-л». Подані семи маніфестують наступні семантичні множники: «часова направленість наміру», «семантична модальність (вірогідність або впевненість у реалізації наміру)», «мета (фінітив за Селівановою)». Наприклад, *Не найдя другого выхода, Толстой намеревался продать родовое имение Ясная Поляна...* (Смоленская газета 25.12.09 13:03).

Необхідно також зазначити, що вищеназвані семи виступають у ролі інтегральних для групи «иметь намерение», тоді як у межах всього ОК по відношенню до архісеми і решти груп вони є диференційними і служать передумовою для виокремлення зазначеної групи. Аналіз прикладів вживання даних лексем, а точніше їх ЛСВ, дозволяє вивести наступну модель формування їх значень: S+P (дієслово)+F (інфінітив), де S – суб'єкт, P – предикат, виражений дієсловом, F – мета дії, виражена інфінітивом.

До другої підгрупи з базовою лексемою «**задумывать (сов. задумать) – мысленно решить сделать что-л.; замыслить**» належать дієслова: **замыслить (замышлять), замахнуться, затевать (сов. затеять) (разг.), загадывать (сов. загадать) (разг.), умышлять (уст.), злоумышлять (уст.)**. У рамках цієї підгрупи вже спостерігається ускладнення значень за диференційними і потенційними семами. Наразі виділена диференційна по відношенню до попередньої підгрупи сема «решение – обдуманное намерение». Множник «семантична модальність» набуває іншого конкетизатора: вірогідність реалізації наближається до впевненості завдяки появі семи «обдуманное», яка характеризує передумови наміру. Значення окремих дієслів доповнюються ще деякими новими семами. Так, до семного наповнення дієслова **замахнуться (сделать что-л)** входить диференційна сема «что-л. трудное», яка характеризує якість мети; до дієслова **затевать (сов. затеять)** – сема «начать». У лексеми **злоумышлять** «задумывать что-л. преступное» диференційною є сема «преступное». Таким чином, додаються диференційні семантичні множники «якість наміру», «якість мети», «стадія процесу». Модель значення буде дещо іншою: S+P (дієслово)+F (інфінітив або іменник): *Затевать такую дорогую процедуру, как обмен купюр, абсолютно нецелесообразно* (www.ufs.com.ua/.../fcomments.php?CommentID=925). В мэрии задумали обустроить "Липецкое городище" и учредить медаль Митрофана... (Липецкие новости 18.12.09 16:23).

До складу третьої підгрупи входять дієслова з інших ЛСГ, в основному на позначення фізичної дії, які внаслідок метафоричного переносу та сполучуваності зі словами **план, намерение, цель, умысел** утворюють предикати зі значенням «иметь намерение»: **зреть (созревать, сов. созреть), строить (сов. построить), зародиться, появиться, возникнут (о плане, о намерении); иметь (сов. возыметь) намерение, желание, иметь целью, иметь умысел**.

При збереженні головних інтегральних сем, предикати **зародиться, появиться, возникнут (о плане, о намерении)** мають диференційну сему «начало», а предикати **зреть (созревать, сов. созреть), строить (сов. построить)** – «развиваясь», які вказують на стадію розвитку процесу. Інші предикати констатують факт наявності наміру (**иметь (сов.**

возьмешь) намерение, желание, иметь целью) або уточнюють його якість (иметь умысел – «тайное, предосудительное намерение»). З вищевикладеного видно, що у семному наповненні цієї підгрупи присутні диференційні семи «начало», «развиваясь», «предосудительное». Вони є конкретизаторами наступних семантичних множників: «стадія», «якість наміру». У їх значеннях існує також потенційна сема «плохое», яка буде маніфестована лише у певному контексті. Наприклад, *Нужно действовать на предупреждение: не давать им повода замыслить недоброе* (Новая газета. – 16.12.09).

Значення у даній підгрупі складаються за моделлю: S+P(V+N)+F (інфінітив або іменник), де S – семантичний суб'єкт, P – предикат, виражений дієсловом V та іменником N: *Тогда у Миронова созрел план избавиться от неудобного бизнесмена* (<http://www.gzt.ru/topnews/accidents/277889.html>).

Враховуючи польовий характер ОК, зазначимо, що ядро групи представлене наступними предикатами: намериваться, иметь намерение, а на її периферії знаходяться лексеми застарілі або такі, що належать до розмовного стилю: злоумышлять, вознамериться, метить (уст.); загадывать, загадывать, затевать, норовить, планировать (разг.).

Аналіз подібної групи предикатів (**prétendre, se disposer, viser, envisager, s'apprêter, projeter, aspirer, se préparer, comploter, vouloir, compter, penser, désirer; mûrir, bâtir, construire, faire, nourrir, échafauder; ourdir, brasser, manigancer, couver, tramer, machiner (vx), brasser (vx) (projet, dessein, complot); arriver, surgir (projet); avoir l'intention, envie, aspiration, projet, dessein, but**) французької мови (вибірка зроблена зі словника LaRousse) дозволяє виявити схожості та розбіжності семного наповнення їх значень. По-перше, предикати були поділені на дві підгрупи (дієслова та словосполучення), бо сема, яка б уточнювала вірогідність реалізації задуманого, не була знайдена. По-друге, інтегральні семантичні множники залишаються незмінними. Наприклад, *Dans le même temps le roi [Henri III] projetait de faire mourir Guise, et Guise de faire détrôner le roi* (VOLT. <http://dictionnaire.sensagent.com>).

Диференційний множник «стадія» з конкретизатором «тривалість» проявляється в значеннях дієслів **prépare, méditer** – «réfléchir utilement pour une opération à réaliser» та словосполучень **murir, bâtir, construire, faire, nourrir, échafauder, machiner (vx), brasser (vx) (projet, dessein, complot)** – «préparer longuement un projet»; з конкретизатором «поява, початок» – **arriver, surgir (projet)** – «se manifester brusquement»; з констатацією факту наявності – **avoir l'intention (envie, projet, aspiration, but)** – «posséder qch». По-третє, стосовно множників «якість мети» та «якість наміру» спостерігаються деякі відмінності. Сема «плохое – complot», яка була здебільше факультативною в російській мові, у французькій – стає диференційною для цілого ряду предикатів: **comploter, couver, tramer, machiner, ourdir, brasser, manigancer**, а множник «якість мети» реалізується потенційно: *Ils avaient comploté de livrer une porte de la ville à l'ennemi. Laissons mûrir le dessein de ce voyage de traverse comme une opinion probable dans Pascal* (SÉV. 23 avr. 1690; <http://dictionnaire.sensagent.com>).

Модель значення розглянутих предикатів: S+P або P (V+N)+F (інфінітив або іменник), де зазначено, що предикат може потребувати постпозиції інфінітиву у якості вказівки на мету або наявності іменника. Ця модель фактично співпадає з моделлю для російських предикатів. Ядро групи складають **prétendre** та **avoir l'intention**, периферію – **machiner (vx), brasser (vx)**.

В ході дослідження були зроблені наступні висновки. Архісема ОК маніфестується в предикатах даної групи в складі їх головної диференційної семи «намерение». Семне наповнення значень предикатів обох мов може бути подане через наступні множники: інтегральні – «часова направленість думки», «семантична модальність (можливість, вірогідність або впевненість у реалізації)», «мета»; диференційні – «якість наміру», «якість мети», «стадія процесу». Особливістю множників «якість наміру» та «якість мети» є їх можливість виступати у ролі диференційних та потенційних у межах однієї групи в залежності від предикату та додатку. Загальна модель значення виражається формулою: S+P або P (V+N)+F (інфінітив або іменник), де S розуміється саме як семантичний суб'єкт за наявності випадків незбігу граматичного та семантичного суб'єктів.

Перспективою подальших розвідок постає питання моделювання значень в інших мовах та семно-компонентний аналіз предикатів інших груп зазначеного ономасіологічного класу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Исследование по семантике и лексикографии. Парадигматика. Том 1. – М.: Языки славянских культур, 2009. – 568 с.
2. Васильев Л. М. Принципы семантической идентификации глагольной лексики // Семантические классы русских глаголов: Межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск: Уральск. гос. ун-т, 1982. – С. 11–14.
3. Гайсина Р. М. К семантической типологии глаголов русского языка // Семантические классы русских глаголов: Межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск: Уральск. гос. ун-т, 1982. – С. 15–21.
4. Гульга Е. В., Шендельс Е. И. О компонентном анализе значимых единиц языка // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 291–314.
5. Кадола Т. А. Русские ментальные глаголы в аспекте полиситуативности: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Кемерово, 2004. – 189 с. Режим доступа: www.lib.ua-gu.net/diplom/dcode-10.02.00-year-2004.html.
6. Кероп'ян А. Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.17. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 20 с.
7. Кубрякова Е. С. Части речи в ономасіологічному освітленні. – М.: Наука, 2001. – 115 с.
8. Мирончук М. В. Семантика дієслів розташування в англійській, німецькій та українській мовах: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.17. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 182 с.
9. Общее языковедение: внутренняя структура языка. / Под ред. Б. А. Серебренникова. – М.: Наука, 1972. – 565 с.
10. Рудяков О. М. Принципи і методи побудови функціональної моделі лексики російської мови: автореф. дис. ... доктор филол. наук. – Сімферополь: Видавництво СДУ «Крымский архив», 1998. – 36 с.
11. Сентенберг И. В. Некоторые особенности лексического значения глагола. На материале английского языка // Проблемы изучения слова: семантика, структура, форма. – Калинин: Изд-во Тверск. гос. ун-та, 1990. – С. 33–40
12. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономасіологіческом аспекте: дис. ... доктор филол. наук: 10.02.02. – Горловка, 2008. – 472 с.
13. Языковая номинация: виды наименований / А. А. Уфимцева, В. Н. Телия. – М.: Наука, 1977. – 360 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Карлова – здобувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, викладач кафедри латинської мови та медичної термінології Донецького національного медичного університету ім. М. Горького.

Наукові інтереси: семантика, ономасіологія.

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ЯДЕРНОЇ ЗОНИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ СИГНІФІКАТУ МУДРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Тетяна КРИЖАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті проводиться зіставний аналіз лексичних одиниць, що входять до ядерної зони лексико-семантичного поля сигніфікату мудрість в українській та англійській мовах.

The paper deals with the contrastive analysis of the language units, which characterize the nucleus of the lexico-semantic field of the signification WISDOM in the Ukrainian and English languages.

У сучасному мовознавстві спостерігається підвищення інтересу до зіставлення семантичних структур мов та семантичного аналізу слів різних мовних систем (В. Аракін, Л. Бархударов, В. Бріцин, Ю. Жлуктенко, Л. Дідківська, А. Лучик, М. Фабіан, G. Firth, F. Kiefer, G. Kogunets та ін.). Основним завданням семантичної типології виступає виявлення змістовних семантичних типів та семантико-типологічна класифікація мов, а також дослідження семантичних типів з точки зору їх психолінгвістичної інтерпретації, що відкривають семантичні закони мовленнєвої діяльності людини. Саме семантична типологія, на думку Б. Городецького «...покликана дати явну характеристику мовних механізмів організації інформації, що відображає безкінечну різноманітність екстралінгвістичного світу» [3: 259]. Семантико-типологічні характеристики є більш стабільними, бо, як зазначає Е. Сепір, «концептуальний тип виявляє тенденцію утримуватися найдовше» [8: 114].

Як зазначає У. Вейнрейх, «цілком зрозуміло, що опис словника будь-якої мови... – це настільки об'ємне завдання, що для цілей типологічного зіставлення необхідно шукати методи вибіркового дослідження лексики» [2: 220]. Зіставлення обмеженої кількості лексико-семантичних груп слів є одним із способів такого дослідження. При цьому виконується головна умова типологічного дослідження взагалі, згідно з якою зіставленню піддаються системно організовані об'єкти, оскільки система є основою для типології [11].

Вивчення лексичної семантики у різних аспектах пов'язане з великою кількістю проблем через специфічність самого предмета вивчення – значення слова.

Між значенням і поняттям чіткої межі не існує. Поняття, як одна з вищих форм відображення дійсності, формуються на базі уявлення. Вони відображають найбільш загальні і, разом з тим, найбільш суттєві ознаки предмета чи явища. Значення, у свою чергу, є відображення предмета чи явища у свідомості людини, яке входить до структури слова у якості так званої внутрішньої форми. На думку А.Уфимцевої, поняття є сталим для носіїв певної мови, а значення може варіюватися [10].

Поняттю зіставляється сигніфікат слова, який може бути відбиттям у свідомості певних чи інтуїтивних ознак. У сфері матеріального сигніфікату протиставляється денотат – предмет дійсності, який може називатися даною лексичною одиницею [12]. Досі не існує однозначної думки щодо існування денотату у абстрактних іменників, яким є досліджувана нами одиниця *мудрість*, оскільки предметні слова спрямовані на оточуючий світ, а абстрактні – на мислення людини [1]. Ю. Степанов стверджує, що визначенням денотатів абстрактних слів є застосування понять, що вже існують [9]. Тому їхнім денотатом буде клас однотипних ситуацій, об'єднаних на основі певних ознак [4].

Будучи ядром значення, сигніфікати слів складаються у систему, внаслідок чого і слова, що позначають відповідні денотати, формують лексико-семантичні поля чи групи.

Існують різні визначення лексико-семантичного поля (далі ЛСП) і погляди на його розуміння. Одні науковці стверджують, що до ЛСП можуть входити слова різних частин мови [5]. Інші визначають ознаки семантичного поля (цілісність, безперервність, повнота і т.д.) [6]. Проте всі вважають, що семантичне поле – це сукупність слів, об'єднана спільною семантичною ознакою [7]. Однією з основних ознак поля є його здатність членуватися на ядро і периферію, кордони між якими є нечіткими. У пропонованому дослідженні під терміном лексико-семантичне поле розуміємо складну систему, члени якої, незалежно від їхньої частиномовної приналежності, є парадигматично пов'язаними і мають у своєму складі інтегративну семантичну ознаку.

Отже, метою даної статті є виявити спільні та специфічні ознаки в структурі ядерної зони лексико-семантичного поля сигніфікату *мудрість* в українській та англійській мовах шляхом зіставного аналізу.

Матеріалом дослідження слугують лексичні одиниці, відібрані методом компонентного аналізу із Словника української мови в 11-ти томах [14] та The Oxford English Dictionary: 12 volumes [14], а також семи, що утворюють їхню внутрішню організацію.

Незаперечним фактом є те, що особливості життя певного народу відображаються в семантиці мовних одиниць, адже кожна мова членує світ по-різному. Зіставлення лексико-семантичного поля сигніфікату *мудрість* в досліджуваних мовах дозволяє виявити семантичний збіг чи розбіжності їхньої структури.

Ядро ЛСП сигніфікату *мудрість* складають мікрополя *знання* та *досвід* в українській мові і *knowledge* та *mind* в англійській.

Як бачимо, спільною рисою сигніфікату *мудрість* в українській та англійській мовах є його зв'язок з поняттям *знання*, яке служить певним мірилом та еталоном, адже саме від сукупності всіх знань, вмінь і навичок залежить, чи отримає людина мудрість. При цьому, англійці роблять більший акцент на процес навчання, а українці – на переймання досвіду. Проте в обох концептуальних картинах світу двоєдність *мудрість* – *знання* має релігійне коріння, тому лексичні одиниці, що входять до мікрополів мікроконцептів *знання* та *knowledge*, виявляють активні парадигматичні зв'язки із лексемами інших мікрополів.

Семний аналіз словникових дефініцій та дослідження системних зв'язків між одиницями поля дозволили встановити спільні та відмінні риси у лексичному вираженні *мудрості*. Основна відмінність полягає у кількісному показнику полів: до складу українського мікрополя входить 27 лексем, англійського – 59 лексичних одиниць.

У якісному відношенні лексеми англійської мови характеризуються більш складною внутрішньою організацією, що дозволяє їм детальніше та глибше розкривати суть сигніфікату *мудрість* та мати безпосередні зв'язки із більшою кількістю лексичних одиниць інших мікрополів. Так, лексема **truth** містить 49 сем і входить до складу мікрополя **God** завдяки

семам 'trust', 'belief', 'faith', 'confidence' та 'virtue', до мікрополя *knowledge* завдяки семам 'mental', 'character' та до мікрополя *soundness* завдяки семам 'quality', 'cause'. Український відповідник **істина (правда)** характеризується 7 сематами і до мікрополя **знання** входить завдяки семам 'сукупність' та 'знання'.

Якісний аналіз слів даних мікрополів дозволив виявити синонімічні ланцюжки, що складаються щонайменше з двох і щонайбільше з восьми лексичних одиниць: (укр.) **відтворювати – пригадувати; визначати – встановлювати; аналізувати – досліджувати – розглядати – розбирати; думати – гадати – мислити – розмірковувати – роздумувати – міркувати; розуміти – бачити – усвідомлювати – відчувати – здогадуватись – міркувати – вважати – розумітися**, (англ.) **to think – to consider, contemplation – reflection – speculation – deliberation** і т.д.

Для носіїв як української, так і англійської мов важливою при здобутті мудрості є освіта (англ. education). Лексичні одиниці **освіта** та **education** містять спільну сему 'знання' (англ. 'knowledge') із центром сигніфікату **мудрість** та входять до біляядерної зони. Проте у внутрішній структурі англійської лексеми містяться семи, що вказують не лише на процес засвоєння знань, а й їхньої передачі: 'imparting', 'teaching'.

Загалом, слід зазначити, що у мікрополях **знання та knowledge** фіксується частковий збіг компонентів семантичних структур лексичних одиниць двох мов, між якими спостерігаються опозиційні відношення тотожності та еквіполентного типів. Так, 12 лексем української мови об'єднуються в еквіполентні опозиції семою 'усвідомлювати', і ще 12 – семою 'розуміти'. 10 англійських лексичних одиниць утворюють опозиції еквіполентного типу завдяки інтегративній семі 'to think'.

Спільним для носіїв досліджуваних мов у мікрополі **знання – knowledge** є розкриття рис характеру, що є необхідними для здобуття *мудрості*. Сюди входять лексичні одиниці з різною семантичною структурою. Наприклад, лексема **твердий** має в корпусі досліджуваних одиниць української мови найскладнішу внутрішню організацію, в якій налічується 16 семантичних компонентів, які маніфестують внутрішні переконання людини, її стійкість та духовну силу: 'стійкий', 'міцний', 'знання'. Дана лексична одиниця утворює синонімічний ряд зі словами **непохитний, незламний, рішучий**. Англійський відповідник **solid** містить 30 сем і утворює синонімічні зв'язки з мовними одиницями **reliable** та **steady**. Проте семантичні компоненти 'steady', 'sound' та 'upstanding' репрезентують людину, на яку можна покластися і яка викликає повну довіру. Пор.: *Пани перекидалися французькими фразами, хоч оба в французькій мові були не тверді* (І.Франко). *He was a solid man* (J.H.Blunt).

Широкою семантикою характеризуються і лексичні одиниці укр. **добрий** та англ. **good**. Семантичні компоненти 'добррозичливий', 'увічливий', 'kind', 'benevolent', 'virtuous' маніфестують моральні якості людини, характеризують її поведінку, діяльність. Семантична симетрія між зазначеними одиницями вказує на спільне розуміння добра носіями обох мов. Пор.: *Був він схожий в цей час не на грізного запорізького отамана, а на доброго лагідного дядька* (О.Довженко); *You are good to him* (MED).

Синонімія серед лексем англійської мови спричиняє розбіжність у відсотковому співвідношенні одиниць обох мов. Так, укр. **розсудливий** відповідають синоніми англ. **discreet, judicious, prudent, reasonable, sane**, які, маючи широко розвинену полісемію, можуть відповідати й іншим лексичним одиницям в межах зазначеної групи слів (**розумний, розважливий** та ін.). Спільною виступає сема 'розумний' (англ. 'sensible', 'circumspect'), проте в англійських лексемах наголошується не лише на здатності мислити, а й на правильному виборі засобів, розумовому здоров'ї, що маніфестується семантичними компонентами 'means', 'practical', 'affairs', 'healthy', 'not mad'.

В обох порівнюваних мовах в даній групі лексичних одиниць фіксуються лексеми укр. **надійний** та англ. **reliable** та **trustworthy**. Вони характеризуються певним співпадінням внутрішньої структури і характеризують людину, на яку можна покластися і яка викликає повне довір'я. Це відображається сематами 'довір'я', 'confidence', 'reliance'. Пор.: *На посту зараз – Слава Лагутін, надійний комсомолец...* (О.Гончар). *You have built it up with a care that renders it reliable in all its parts* (W. Irwing).

Сформовані у людській свідомості відношення протиставлення розуму та божевілля маніфестуються у парі англ. **sane** – **mad**. Семи *'foolish', 'unwise'* в слові **mad** розкривають поняття, протилежне мудрості та нехарактерне для людини, яка її прагне. В українській мові лексичні одиниці, які б позначали розумове здоров'я людини у мікрополі *знання* відсутні.

Отримання мудрості не можливе без дотримання моральної поведінки людини. У матеріалі обох досліджуваних мов лексеми **моральний** та **moral** виявляють семантичну симетрію, оскільки поняття моралі збігається у розумінні носіїв двох мов. Сема *'мораль'* (англ. *'morality'*) є спільною для обох одиниць.

Як іменник лексична одиниця **moral** завдяки семі *'the lesson'* розкриває іншу сутність мудрості, що полягає у повчальних висновках та настановах, які треба засвоювати. Український відповідник **мораль** характеризується такою ж семантикою (сема *'висновок'*) і є еквівалентним англійській одиниці. Пор.: *Do you see the moral to be obtained from this fable (MED). І у чому тут мораль?*

Особливу увагу варто звернути на внутрішню структуру укр. **правильний**, що характеризується 7 семами, та англ. **right**, значення якого розкривають 19 сем. Спільними виступають семантичні компоненти *'істинний', 'справедливий', 'норма', 'який відповідає'* (англ. *'true', 'equitable', 'standard', 'agreeing with'*). Пор.: – *А батько таки справді в нас – правильні* (А.Головко). *Don't you.. ever do anything that you did not think quite right?* (Mrs.Stowe). У системі значень англійської одиниці спостерігається також посилення на розумове здоров'я людини, що виражається семами *'whole', 'sound'*: *He was evidently a very cultivated and amiable person when in his right senses* (Shelley). Словосполучення **the right way** у носіїв англійської мови асоціюється з моральністю (семи *'moral', 'rightness'*) та спасінням душі (семи *'spiritual', 'salvation'*): *Praised be the light that showed me the right way* (W.Scott).

Специфічним для української мови є наявність лексем **культура** та **культурний** серед лексики даного мікрополя. Маючи семи *'освіченість', 'вихованість'*, лексична одиниця **культура** виражає внутрішній світ людини, що сформувався завдяки вихованню. Відсутність даної лексеми в англійському мікрополі *knowledge* не свідчить про те, що англійці не вважають культуру передумовою отримання мудрості, просто в їхньому розумінні основне спрямування людини повинно йти на розвиток розумових і духовних цінностей **virtues**, в які входить і культура.

В обох досліджуваних мовах фіксуються одиниці на позначення розумових здібностей людини. Проте мікрополя *розум* в українській мові та *mind* в англійській належать до різних структурних частин ЛСП сигніфікату *мудрість*. Так, українське мікрополе знаходиться на периферії, у той час як англійське є складовою ядра. Це пояснюється тим, що структурування ЛСП відбувається на кількісній основі, тобто ядерні центри формуються навколо найуживаніших сем, які у мові є одночасно і лексемами і очолюють ці центри [5]. Отже, сема *'розум'* фіксується лише у 13 лексичних одиницях, серед яких *глузд, інтелект, мозок, осмислювати, розуміння, свідомість, хитрий* та інші. Натомість сема *'mind'* є інтегративною в еквіполентних опозиціях, які утворюють лексеми *conscience, consideration, emotion, intellect, intuition, understanding, brain* та інші. Лексичні одиниці *інтелект* та *intellect* завдяки семам *'розум', 'здатність', 'мислення'* (англ. *'mind', 'capacity', 'thinking'* відповідно) характеризують рівень розумового розвитку людини, її здатність мислити на найвищому рівні. Проте семи *'reasoning'* (міркування) та *'brain'* (розумна людина) англійської лексеми характеризують саму людину, а не її рівень. У системі мови англійські лексичні одиниці *intellect, brain* та *mind*, як і українські *інтелект, розум* виступають ідеографічними синонімами. Пор.: *His intellect is wasted on that job* (OED); *He's got brains* (OED); *В той час, як інтелект робить божественні відкриття, пристрасті лишаються на рівні нашого патлатого пращура* (О. Гончар); *Юна Іванка належала до тієї категорії людей, які і за своїм віком і за характером не дуже полюбляють поради розуму, вони цілком в полоні серця* (М. Чабанівський).

Що ж до мікрополів *досвід* та *experience*, то вони теж належать до різних частин ЛСП. Українське мікрополе входить до ядерної зони і складається з 22 лексичних одиниць таких, як *навик, уміння, мудрий, наука, навчатися, переймати* та ін. Англійське мікрополе є складовою навколоядерної зони і містить 10 лексем, серед яких *expert, knowledge, sage, prejudice*

experienced та ін. Як бачимо, різняться вони не лише кількісно, а й якісно. До внутрішньої структури лексичних одиниць **experience** та **досвід** входять семи 'сукупність', 'сприйняття', 'svim' (англ. 'the totality', 'perception', 'world' відповідно). Проте семи 'culture' (культура) та 'a nation' (народ) виражають вплив культури певного народу на формування світогляду людини: **Experience told me not to believe him** (MED). В українській мовній картині світу досвід більше асоціюється з передачею практичних знань, умінь: *Перемагай труднощі розумом, а небезпеку – досвідом* (прислів'я). В обох порівнюваних мовах фіксуються лексичні одиниці **досвідчений** та **experienced, skilled, skilful, expert**. Спільним семантичним компонентом є 'досвід' (англ. 'experience'). Найскладнішою за своєю внутрішньою структурою є лексема **skilful**, оскільки вона характеризується 14 семантичними компонентами і вказує не лише на наявність досвіду, а й певних розумових здібностей людини ('clever', 'dexterous'). Всі зазначені англійські лексичні одиниці містять спільний семантичний компонент 'skill', завдяки якому утворюють еквіполентні опозиції з 17 одиницями, що входять також і до інших мікрополів.

Отже, зіставний аналіз ядерної зони лексико-семантичного поля сигніфікату *мудрість* в українській та англійській мовах дозволив встановити, що загальнолюдським компонентом сигніфікату *мудрість* у семантичній структурі порівнюваних мов є поняття *знання*. Національно-культурний аспект проявляється у належності мікрополів *досвід/experience* та *розум/mind* до різних структурних частин ЛСП. У внутрішній організації лексичних одиниць, що входять у зазначені мікрополя, виявляється певна симетрія.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений / Оценка, событие, факт / Отв. ред. Г.В. Степанов; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1988 – 338 с.
2. Вайнрайх Уриэль. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования (Ю.А. Жлуктенко (пер. с англ. и коммент.); В.Н. Ярцева (вступ. ст.)). – К.: Вища школа. Изд-во при Киевском гос. ун-те, 1979. – 263 с.
3. Городецкий Б.Ю. К проблеме семантической типологии. – М.: Издательство Московского университета, 1969. – 564 с.
4. Левицкий В.В. К вопросу о структуре лексического значения // Значение и его варьирование в тексте: Сб. науч. тр. / Отв. ред. И.В. Сентенберг. – Волгоград: ВГПИ им. А.С. Серафимовича, 1987. – С. 36–46.
5. Мацук А.П. Семантические поля со значением интерпретации оценки // Семантика, прагматика, текст: Сб. науч. трудов МГПИИЯ им. М. Горького. – М., 1987. – Вып. № 290. – С. 69 – 80.
6. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
7. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Видавництво Українського філософсько-лінгвістичного центру, 1999 – 148 с.
8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с.
9. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. Изд. 2-е, перераб. – М.: «Просвещение», 1975. – 267 с.
10. Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики / Отв. редактор Ю.С. Степанов; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1986 – 240 с.
11. Язык и когнитивная деятельность: [Сб. статей] /АН СССР, Ин-т языкознания: [Редкол.: Р.М. Фрумкина (отв. ред.) и др.] – М.: Наука, 1989 – 142 с.
12. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
14. Словник української мови: В 11т. – Т. 1 – 11. – К.: Наукова думка, 1970. – 1980 с.
15. The Oxford English Dictionary: 12 volumes. – Volumes 1 – 12 – Oxford, 1969 – 1973.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Крижановська – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лексична семантика, типологічне зіставлення мов.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС КОМПОНЕНТІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Наталія МАХОНІНА (Горлівка, Україна)

Стаття присвячена огляду основних точок зору на проблему лінгвістичного статусу компонентів ФО. У роботі зроблено спробу проаналізувати зв'язок між різними типами компонентів ФО і загальним фразеологічним значенням.

The paper contains the overview of main conceptions on the problem of phraseological units linguistic status. An attempt to analyze the connection between different types of components of phraseological units and the general phraseological meaning was made in the paper.

Постановка проблеми. Фразеологічне значення (далі – ФЗ) вважається найскладнішим не лише у фразеології, а й у мовознавстві в цілому і належить до загальної проблеми

значення. Деякими науковцями (Л. А. Юрчук, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк) воно розглядається як одна з категоріальних ознак фразеологізмів. Інші лінгвісти (М. Ф. Алефіренко, В. П. Жуков, О. В. Кунін т.ін.) хоча і не розділяють цю точку зору на критерії фразеологічності, також визнають статус ФЗ як абсолютно специфічної мовної категорії. Остаточного розв'язання теоретичних питань, пов'язаних з ФЗ, у вітчизняному мовознавстві поки ще нема. Думки лінгвістів розходяться як щодо термінології (цілісне значення, глобальне значення, ідіоматичність, семантична цілісність, узагальнене фразеологічне значення, цілісність номінації, семантична єдність, семантична монолітність, лексична неподільність, фразеологічний десигнат, глобальний десигнат тощо), так і щодо розуміння сутності ФЗ. Але всі науковці єдині в тому, що специфічність ФЗ істотно визначається нарізнооформленістю та багатокomпонентністю складу фразеологічної одиниці (далі – ФО).

Мета даної роботи: висвітлити основні погляди науковців на лінгвістичний статус компонентів ФО; проаналізувати, як багатослівність складу впливає на формування ФЗ; дослідити роль компонентів фразеологізмів у створенні цілісного значення.

Аналіз основних досліджень. Вже фразеологи-«піонери» В.В. Виноградов, О.І. Молотков, В.П. Жуков визнавали нарізнооформленість (її ще називають надслівністю) як категоріальну ознаку ФО, що передбачає наявність у них компонентного складу, синтаксично організованого певним чином (у формі словосполучення або речення). Надслівність указує на те, що складові елементи ФО теоретично можуть співвідноситися з відповідними самостійними лексемами, тобто лексика постачає фразеологію реальним матеріалом. У процесі утворення фразеологізму, зумовленого, як правило, переосмисленням змінного словосполучення, відбувається семантична перебудова змінюваних слів. Внаслідок цього компоненти ФО, позбавляючись предметної співвіднесеності, втрачають властиве їм раніше лексичне значення і номінативну функцію; відбувається деактуалізація лексичних значень компонентів, яка призводить до їх повної десемантизації. Внаслідок цього процесу фразеологізм починає набувати семантичного значення в цілому, формується глобальне ФЗ. При цьому спостерігається така закономірність: чим істотніше фразеологічні компоненти втрачають предметну співвіднесеність, тим меншу лексичну самостійність вони мають і, таким чином, тим «цілісніше» значення такого фразеологізму і навпаки.

В.В. Виноградов знайшов дуже вдале образне порівняння фразеологізму з хімічно складною речовиною, яка виникає внаслідок взаємодії різних елементів. Фразеологізм лінгвіст уявляв як «хімічну сполуку якихось розчинених, з точки зору сучасної мови аморфних, лексичних частин» [5: 124]. Дійсно, подібно до того, як внаслідок хімічної реакції, в якій у взаємодію вступають декілька елементів, виникає третя, якісно нова хімічна сполука, що складається із взаємодіючих елементів, але не становить суми цих елементів, так і зі слів вільного вжитку утворюється мовна одиниця з абсолютно новою якістю, яка не повторює жодну зі своїх складових частин.

Десемантизація компонентів ФО призводить до того, що вони не можуть виконувати самостійної номінативної функції, позбавлені лексико-семантичної незалежності. Через те, що не можна взяти слово-компонент у тому значенні, в якому воно вживається вільно, не можна визначити його системну значимість, деякі фразеологи (О.І. Молотков, В.П. Жуков) вважають за доцільне називати складові ФО не словами, а компонентами. У лінгвістичній літературі нема єдиної думки і єдиної термінології щодо цього питання: складові фразеологізмів називаються по-різному: потенційні слова (В.В. Виноградов), межа лексико-фразеологічного варіювання (О.С. Ахманова), слова з послабленим значенням (Н.М. Амосова), слова, що втратили лексичне значення через відсутність предметно-понятійної співвіднесеності (В.П. Жуков), формально-граматичні слова (В.М. Телія), словесні елементи (Л.Г. Авксентьев), і, нарешті, конституенти (Ю.Ю. Аваліані, І.І. Чернишова). Нам найбільш імпонує традиційний термін «слова-компоненти», який найкраще відбиває двоїстий характер цього лінгвістичного феномену.

З усіх існуючих думок з питання про роль слів-компонентів при формуванні ФЗ можна виділити дві протилежні точки зору. Представниками першої є В.П. Жуков, І.С. Торопцев, О.М. Бабкін, О.І. Молотков. Вони розуміють під фразеологізмом вираз, що складається не зі

«слів, а з компонентів, які втратили ознаки слова (лексичне значення, форми зміни слів та лексико-граматичні особливості слова)» [9: 26].

Прихильники іншої точки зору (О.І. Смирницький, Д.М. Шмельов, О.В. Кунін, Л.М. Золотова, В.М. Мокієнко) заперечують цю концепцію, вважаючи, що слова у складі фразеологізмів все ж таки зберігають автономну семантику. Напр., Н.М. Амосова, підсумовуючи свої міркування щодо компонентів-некротизмів у складі ФО пише: «Хоча деактуалізація власних значень компонентів може доходити до їх фактичної десемантизації, факт існування кожного компоненту як окремого слова (розрядка наша – Н. М.), мабуть, перешкоджає його цілковитому омертвінню» [2: 91]. Т.М. Федуленко допускає, що у ФО компонент відтворює своє генетичне джерело – слово – як у формальному, так і змістовному плані, виконуючи таким чином наступні універсальні для будь-якої мови функції: підтримування нарізнооформленості ФО; забезпечення можливостей узуальної варіативності ФО; забезпечення можливостей оказіональних змін ФО; зумовлювання трансформаційних можливостей ФО; участь у створення образності ФО; участь у створення образності внутрішньої форми; визначення експресивності ФО [13: 11].

М.Ф. Алефіренко також пропонує відмовитися від тих фразеологічних доктрин, згідно з якими лексичні компоненти фразем вважаються «вичищеними» в лексико-семантичному і семантично-граматичному плані, на підставі того, що «без здатності зберігати слід відображення є неможливим розвиток матерії взагалі <...> Внутрішнє завжди містить у собі відповідний фрагмент зовнішнього у перетвореному вигляді» [1: 34-36]. На думку цього лінгвіста «всі функціонально-структурні процеси в царині фразеології за засобом і формою свого об'єктивування являють собою взаємодію фраземообразуючих компонентів» [1: 37]. Цікавість викликає й точка зору В.М. Мокієнка, який вважає, що «перебільшене значення неслівності компонентів викликане суто синхронічним підходом до фразеології <...>, для практики ж історичного аналізу фразеологізму тотожність слова і компонента фразеологізму очевидна» [8: 29], бо нарізнооформленість викликає постійну актуалізацію компонентів ФО, повертаючи їм у мовленні статус слова.

Але найбільш пильної уваги, на наш погляд, заслуговує думка І.І. Чернишової, яка вважає, що значення фразеологізмів у цьому відношенні не становить єдиної картини [14: 40]. Ступінь семантичної відокремленості фразеологічного компонента не може отримати однозначної характеристики і повинен бути представленим широкою шкалою, яка б дозволила перекинути міст від абсолютно монолітних фразеологізмів до фразеологічних комплексів, які характеризуються в той чи іншій мірі семантичною розкладністю. О.Д. Райхштайн також приєднується до цієї точки зору: «у межах фразеологічного складу ступінь семантичної слівності компонентів фразеологізмів лежить у широкому діапазоні між нульовою та максимальною межею, не досягаючи у більшості випадків жодної з них» [11: 112]. Він виділяє три основні типи семантичної значущості окремих компонентів фразеологізмів: негативну, побічну і пряму. Під негативною значущістю він розуміє відсутність спільних семантичних елементів у значенні лексеми-компонента і в цілісному сигніфікативному значенні ФО. Негативна значущість усіх компонентів фразеологізму означає його повну семантичну монолітність. Вона має місце лише у тих випадках, коли фразеологічне значення не базується на прямих чи переносних значеннях компонентів, а спирається лише на ситуативний зміст. Побічна значущість – наявність у прямому значенні слова семи, на якій ґрунтується значення ряду фразеологізмів з цим компонентом, а нерідко – і переносні значення самого цього слова. Такий компонент (найчастіше це іменник) відіграє роль семантичного центру ФО. Пряма значущість, тобто семантична відокремленість компонентів фразеологізму, є обов'язковою властивістю ФО, що виникли не завдяки цілісному переосмисленню [11: 112–114]. Результатом класифікації вченого став наступний висновок: «Більшість усталених фраз семантично членовані. Нечленованими є частина фраз з лексичною ідіоматичністю, побудованих на єдиному образному переосмисленні, а також вигуківі та модальні фрази з лексико-граматичною ідіоматичністю, які зазнали експресивний зсув значення» [10: 143].

Про «експліцитну членованість багатьох фразеологізмів» говорить й А.М. Мелерович [6], а Т.М. Мітіна [7], застосовуючи методику шкалювання, доводить, що ступінь

самостійності компонентів ФО знаходиться у прямій залежності від ступеня ізоляції словесного комплексу від його системних властивостей, тобто від ступеня фразеологічної абстракції від семантичних категорій, притаманних словесному комплексу у вільному вживанні.

Матеріал дослідження. Окрім всіх вище наведених теоретичних аргументів, про остаточну нерозчинність компонентів у формуванні цілісного ФЗ говорить і ціла низка емпіричних фактів. Так, згідно з останніми дослідженнями американських лінгвістів буквально значення слів, що піддалися переосмисленню у ФО, не тільки не зникає, але й відіграє значну роль в інтерпретації метафори. Отже, метафори, які покладено в основу створення значення фразеологізму, є «живими» для носіїв мови і складають важливу частину їх концептуальної системи [3: 116].

Також можна звернути увагу і на цілі групи ФО, в яких «певні елементи глобального смислу закладені в самій природі компонентів ФО», а отже й «глобальне значення яких дуже часто не є несподіваним» [5: 160]. Особливо наочно це спостерігається у паралінгвістичних фраземах, в яких міміка, рухи тіла відіграють велику роль і в яких вербально виражені жести мають цілісне ФЗ, напр.: *die Arme/ Ärmel hochkrepeln; große Augen machen; mit den Achseln/ Schultern zucken*. При сприйнятті у тексті паралінгвістичних одиниць у мовця виникає уявлення про фізичні дії під впливом значення компонентів. Такі одиниці вважаються фразеологізмами на той підставі, що переосмисленість створюється тим, що замість позначуваного певного явища, процесу – емоційного стану людини (наприклад, «*mürrisch, unzufrieden sein*») – описуються його зовнішні ознаки (у даному випадку «*ein schiefes Maul ziehen/ machen*»)

Також велику роль у формуванні ФЗ відіграє присутність т.зв. компонентів-символів (Geld, Grenze, Gedanke тощо). При порівнянні таких дієслівних сталих виразів, як *j-n auf einen Gedanken bringen, einen Gedanken ausspinnen, sich (D.) j-n, etw. aus den Gedanken schlagen, mit dem Gedanken spielen, seinen Gedanken nachhängen, hinter j-s Gedanken kommen* і т.д. з'ясовується, що компоненту «Gedanke(n)» можна приписати загальне значення; більше того, даний компонент усталених виразів виконує тут смислооб'єднуючу функцію, тому що він вносить розрядну парадигматичну сему «психічний процес», яка входить в семантичну структуру всього ряду стійких словесних комплексів [5: 159]. У фраземах такого типу значення формується на основі стрижневого компонента (найчастіше це лексеми-соматизми, а також лексеми на позначення тварин і рослин), він же «програмує» створення цілих фразеологічних серій: *j-m brummt der Kopf; j-m schwirrt der Kopf; j-m raucht der Kopf; einen dicken/ schweren Kopf haben; einen roten Kopf bekommen; j-m/ j-n den Kopf kosten; den Kopf hängen lassen; j-m den Kopf waschen; den Kopf in den Sand stecken; den Kopf hoch tragen* тощо.

Велика питома вага при формуванні глобального значення мають складники тих фразеологізмів, які відрізняються один від одного у плані вираження лише одним (напр., прикметниковим) компонентом: *auf gespanntem Fuß mit j-m stehen, auf vertrautem Fuß mit j-m stehen, auf gutem Fuß mit j-m stehen, auf schlechtem Fuß mit j-m stehen, auf freundschaftlichem Fuß mit j-m stehen*. Смыслоутворюючу функцію мають і компоненти, які варіюються і які складають смисловий центр відповідної (у даному випадку дієслівної) ФО. Ці компоненти співвідносяться за змістом з однозвучними словами вільного вжитку, пор. напр.: *mit j-m auf gespanntem Fuß stehen, mit j-m in einem gespannten Verhältnis leben* тощо. Прикметникові компоненти в даних ФО несуть індивідуальні або диференційні семи [5: 159-160].

Передбачуваним є і загальне значення тих ФО, де фразеологічна семантика співвідноситься з вторинними системними значеннями лексем-компонентів: *Füchse prellen (schlaue Menschen überlisten) : der Fuchs (schlauer Mensch)* [8: 6].

У компонентів ФО відмічаються також асоціації з однокореновими словами вільного вжитку. Ці співвідношення є особливо характерними для фразеологізмів які мають кореляції з лексемами тієї ж будови, що й складники ФО, і тому добре членованих: у дієслівного компонента *alle Glocken zusammenläuten lassen* є дуже сильними асоціації з аналогічною лексемою *läuten*, яка вживається в переносному значенні «настійливо розголошувати щось, розповсюджувати плітки».

Фразеологічна семантика корелює і з системним значенням лексем-компонентів, які мають дериваційний характер на рівні словотвору: *sich in den Schmollwinkel zurückziehen* («**gekränkt, unmutig, beleidigt auf etw. reagieren u. nicht ansprechbar sein**») : *schmollen* («aus Unwillen über j-s Worte od. j-s Verhalten **gekränkt schweigen** [u. seine Verstimmung im Gesichtsausdruck erkennen lassen]») [8: 6].

Про генетичний зв'язок компонентів з відповідними словами свідчить і те, що досить часто наявність тих чи інших конотацій у семантиці ФО визначається характером образної основи та експресивно-стилістичною характеристикою компонентів, які у вільному вживанні є маркованими словами, напр.: *die Zähne fletschen; j-m die Fresse/ die Visage polieren*.

Велику питому вагу при формуванні глобального значення зберігають також компоненти у фразеологічних виразах, де ще досить відчутна внутрішня форма (далі – ВФ). Традиційно під ВФ розуміється «мотивуюча ознака, що лягла в основу назви предмета чи явища» [12: 5]. Напр., у ФО «*bis auf/ in die Knochen*» мотивується «межа», «ступінь» (у мотивації цієї ознаки приймає участь прийменник «*bis auf/ in*») і «глибина» (мотивується словом «*Knochen*», яке символізує щось глибинне, заховане). Але загальне значення ФО – «всією сутністю, цілком і повністю (бути кимсь або якимось)» – не можна прирівняти до семантики її ВФ: семантика ФО ширше, ніж її ВФ. «ВФ нібито «акумулює» в собі вмотивовані відношення ФО – відношення фразеологічної і структурної мотивації» [1: 135]. ВФ виникає «на базі буквальних значень компонентів» [12: 5]. У фразеологізмах, де ВФ ще не затемнена, можна зрозуміти, що ґрунтом для виникнення ВФ є асоціативна ознака – результат іноді більш складної взаємодії, ніж буквальні значення фразеологічних компонентів. Компонентний аналіз дозволяє виявити цю асоціативну ознаку. Пор. суму ВФ «відповідальність» в семантичній структурі ФЗ *mit seinem Kopf für etw. haften* («брати на себе повну відповідальність аж до ризику втратити життя»), або суму «закріпитися» у ФО *Anker werfen* («зупинитися де-небудь, улаштуватися на постійне місце проживання»). Таким чином, ВФ фразеологічної одиниці «закономірно виступає смислообразуючою ланкою між етимологічним образом і актуальним значенням фразеологізму» [1: 136].

Висновки. Таким чином, у створенні цілісного ФЗ компоненти відіграють різну роль. У деяких ФО вони не мають будь-якого впливу на глобальне значення. Це є характерним для сталих виразів, які виникли внаслідок послаблення лексичних значень їх компонентів. В інших фразеологізмах, навпаки, один з компонентів може впливати на цілісне значення, а іноді й відігравати значну роль, часто зберігаючи при цьому своє семантичне значення. Вважається, що послаблення лексичного значення компонентів як форма семантичного перетворення є наслідком меншої семантичної трансформації (а також мовної абстракції), ніж переосмислення, в якому всі компоненти втрачають своє значення і безпосередній зв'язок з ним.

В цілому ФЗ – феномен виключно складний, який не можна розглядати ані як механічну суму складових його компонентів, ані як абсолютно абстрагований від форми зміст. Семантичну структуру ФО можна представити як мікросистему, всі елементи якої знаходяться в тісному зв'язку і взаємодіють між собою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла (в аспекте межуровневого взаимодействия): [монография] / Н.Ф. Алефиренко, Л.Г. Золотых. – Астрахань: Изд-во Астраханского гос. пед. ун-та, 2000. – 220 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 208 с.
3. Арсентьева Е.Ф. Роль фразеологического каламбура в создании юмористического эффекта / Е.Ф. Арсентьева // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность (Казань, 11–13 декабря 2003 г.): Труды и материалы: В 2 т. / Под общ. ред. К.Р. Галиуллина. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т. 1. – С. 115–116.
4. Виноградов В.В. Избранные труды: в 5-ти т. / В.В. Виноградов; редкол. М.П. Алексеев и др. – М.: Наука, 1975–1977. – (АН СССР. Отд. лит. и языка). – Т. 3. Лексикология лексикография / Отв. ред. В.Г. Костомаров. – 1977. – 310 с.
5. Гойхман М.А. О доле участия компонентов фразеологической единицы в создании ее глобального смысла / М.А. Гойхман // Семантико-стилистична будова тексту та функціонування одиниць різних мовних рівнів: [тем. зб. наук. пр. / Київськ. держ. лінгв. ун-т / відп. ред. С.М. Іваненко]. – К., 1995. – С. 158–161.
6. Мелерович А.М. Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка: [учебное пособие по спец. курсу] / Алина Михайловна Мелерович. – Ярославль, 1979. – 80 с.
7. Митина Т.М. Семантическая значимость компонентов фразеологических единиц современного немецкого языка: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки“ / Т.М. Митина. – М., 1980. – 26 с.
8. Мокиенко В.М. Славянская фразеология: [учебн. пособие] / В.М. Мокиенко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высш. школа, 1989. – 287 с.
9. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука, 1977. – 234 с.

10. Райхштейн А.Д. Немецкие устойчивые фразы / А.Д. Райхштейн. – М.: Просвещение, 1971. – 183 с.
11. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии: [учебн. пос.] / А.Д. Райхштейн. – М.: Высш. шк., 1980. – 143 с.
12. Угринюк В.М. Типологія вмотивованості фразеологічних одиниць сучасної німецької мови (кількісні та якісні характеристики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови“ / В.М. Угринюк. – Київ, 1993. – 16 с.
13. Федулєнкова Т.Н. Изоморфизм и алломорфизм в германской фразеологии (на материале английского, немецкого и шведского языков): автореф. дис. на соискание уч. степени док. филол. наук: спец. 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание“ / Т.Н. Федулєнкова. – Северодвинск, 2006. – 35 с.
14. Чернышева И.И. Актуальные проблемы фразеологии / И.И. Чернышева // Вопросы языкознания. – 1977. – № 5. – С. 34–42.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Махоніна – викладач кафедри романо-германських мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: фразеологія німецької мови.

ІННОВАЦІЙНА СУФІКСАЦІЯ В НІМЕЦЬКІЙ ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІЙ ЛЕКСИЦІ

Олександра МАЩЕНКО (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто словотвірні особливості різних термінів, зокрема приділено увагу суфіксальному способу творення політичних, комп'ютерних, технічних та ін. термінів. Визначено ступінь продуктивності окремих словотвірних типів у творенні термінів різних сфер, проаналізовано їх за словотвірним значенням. Матеріалом дослідження є 8000 неологізмів та okazіоналізмів, відібраних за сайтами німецької періодики («Spiegel», «Zeit», «Welt», «Süddeutsche Zeitung»).

The paper studies the word-formative peculiarities of terms, in particular the suffixation of political, computer, technical etc. term formation. The most progressive means for the further development of the term system is emphasized. The productivity degree of some word formation types in terminology is analyzed according to the word-formative meaning. The investigation was carried out on the material of german newspapers and magazines, such as «Spiegel», «Zeit», «Welt», «Süddeutsche Zeitung».

За останнє десятиліття з'явилися багато нових досліджень, присвячених вивченню окремих словотвірних особливостей (А.В. Янков, Ю.А. Зацний, О.Л. Клименко та ін.). Сучасні вчені порушують й активно досліджують найрізноманітніші питання словотвору. Особливе зацікавлення викликають словотвірні особливості термінів різних галузей. **Метою** статті є аналіз особливостей суфіксального словотворення різних сфер сучасної німецької мови. Мета зумовлює вирішення таких **завдань**: визначити ступінь продуктивності окремих словотвірних типів та проаналізувати їх за словотвірним значенням. **Актуальність** статті зумовлена тим, що в ній зібрано й систематизовано політичні, комп'ютерні, технічні та ін. терміни, вивчено їхні словотвірні особливості.

Як відомо, похідні слова утворюються від кореня слів за допомогою словотвірних моделей суфіксів, префіксів. Словотвірні моделі розглядаються нами як «зразок або схема, за допомогою якої утворюються нові слова» [1: 196]. Наприклад, Subst. = S.+S.+ung: *die Chatbeziehung*, Adj. = S.+ ig: *pixelig*.

Аналіз неологізмів та okazіоналізмів свідчить, що висока словотворча активність суфіксації, за допомогою якої було побудовано 3,5% лексичних інновацій за період 1999-2009 рр., визначається не тільки участю давно існуючих словотворчих елементів, але й новими одиницями, що виконують роль словотворчих. Під суфіксом ми розуміємо «словотвірний афікс, що розташовується після кореня або іншого суфікса перед закінченням та являється значущою частиною слова і служить для творення нових слів чи нових форм» [2: 15].

За нашими даними, 3,5% (із 8000) нових okazіоналізмів утворено суфіксами: **-ung, -er, -ler, -ing, -ismus, -tion, -ist, -land** та іншими. Зупинимося детальніше на новотворах.

Викладений матеріал свідчить, що найпродуктивнішим словотворчим елементом виявився жіночий суфікс **-ung** (27,5%). Даний суфікс може позначати діяльність, стан або абстрактні поняття та утворювати віддієслівні нові найменування процесів [3: 338]. Розглянемо детальніше похідні okazіональні слова утворені з цим суфіксом: **die Allversöhnung** 'загальне примирення': *Auch könnten die Menschen des 21. Jahrhunderts sich nicht mehr mit einer Allversöhnung und Harmonie trösten, die sie ihnen im Jenseits erschließen werde* [Sueddeutsche Zeitung: 10.01.2005], **die Cappuccinisierung** 'капучінізація': *Der Kult ums*

Italienische hat dabei in den USA zum geflügelten Wort von der "Cappuccinisierung" Amerikas geführt [Sueddeutsche Zeitung: 09.09.2005], *die Emotionserkennung* 'програма для розпізнання людських емоцій': «Die Wissenschaftler hoffen, dass eine solche Emotionserkennung eines Tages in die Reaktionen von Computern auf das menschliche Gegenüber einfließt» [Spiegel: 15.12.2005], *die Geschlechtererkennung* 'розпізнання комп'ютером чоловічих та жіночих облич': «Biometrie-System: Zielgenaue Geschlechtererkennung Computer spielen offenbar nicht nur besser Schach als der Mensch» [Spiegel: 14.09.2005].

Загальноживаними стають нині також слова: *die Chatbeziehung*: 'стосунки через чат': *Als medardus, eine Figur von E. T. A. Hoffmann, baute er mit Lara eine Chatbeziehung auf* [Sueddeutsche Zeitung: 10.09.2005], *die Click-Verbindung* 'миттєве з'єднання': *Inzwischen hätten sich so genannte Click-Verbindungen bei Laminat und Parkett durchgesetzt* [Sueddeutsche Zeitung: 10.09.2005], *die Entkabelung* 'зняття всіх кабелів' *Vielleicht ist es aber am Ende doch die Entkabelung, die Bluetooth den Durchbruch verschafft* [Heise: 11.09.2005].

Чималу кількість інновацій далі утворюють з елементом **-er-**. Він належить до найважливіших продуктивних суфіксів чоловічого роду (22,9%) та застосовується у поєднанні з іменниками. Даний суфікс використовувався у мові для утворення іменників від дієслів для позначення осіб, що займаються тим чи іншим видом діяльності. Надалі суфікс **-er** розвиває своє значення. Це зв'язано, перш за все, з тим, що з розвитком техніки цілий ряд пристосувань, інструментів, приладів і тому подібне став виконувати роботу, яку, перш за все, доводилося робити людині [4: 38]. Нині він вказує, як правило, на іменники які означають діючі особи і назви професій, національність або походження, назви інструментів [3: 336].

Розглянемо деякі приклади у контексті: *Der Aktion gamer* 'гравець на акціоні', *der Alleinperformer* 'виконавець-одинак': *Oder wer von uns hätte schon einmal das Nächstliegende gedacht: die geistige Symbiose der Alleindenker, Alleinbastler, Alleinperformer Müller und Beuys?* [Sueddeutsche Zeitung: 04.09.2005], *der Websitebesitzer* 'власник вебсайту': *... Damit kann der Websitebesitzer quasi selbst bestimmen, was ein Verbrechen ist...* [Spiegel: 06.07.2009].

Такі okazionalizmi, як *der Chatroom-Nutzer* 'відвідувач інтернет-клубів': *Gavin befragte für seine Studie 42 regelmäßige Chatroom-Nutzer im Alter von 17 bis 28 Jahren* [Sueddeutsche Zeitung: 10.09.2005], *der Dating-Manager* 'менеджер (організатор) побачень': *Noch nichts vor am Wochenende? Der Dating-Manager hilft bei der Planung, vermittelt spannende Treffs* [Meinberlin: 10.9.2005], *der Egosurfer* 'люди, які вводять у пошукові системи своє власне імя': *"Egosurfer": Leute, die beispielsweise in Suchmaschinen ihren eigenen Namen eingeben* [Heise: 11.9.2005], *der Infosurfer* 'шукачі інформації': *... für das sich die große Masse der Spaß- und Infosurfer nicht interessiert – und das gerade darum von den großen Searchengines nicht als "wichtig" erfasst wird* [Spiegel: 17.09.2005] почали уже закріплюватися у мовному узусі, але, як засвідчують наші дослідження, ще не зафіксовані найновішим словником Duden, Wahrig 2006.

Розповсюдженим виявився суфікс **-ler** (14,8%). Цей суфікс є варіантами суфікса **-er** та, як правило, за значенням не відрізняється від нього. Розглянемо виявлені нами okazionalizmi для подальшого їх розуміння у контексті: *der Junglover* 'молодий коханець': *Hingerissen von Kates Jung-Lover* [Focus: 04.01.2006], *der Erdegoogler*: 'особа, яка вивчає землю за допомогою програми «гугл-земля», *der Sprachenkiller*: 'вбивця мови' *Auch das Internet ist ein Sprachenkiller* [Welt: 25.9.2005], *der Zwischenkanzler*: 'проміжний канцлер' *Der Zwischenkanzler Gerhard Schröder war der dritte sozialdemokratische Kanzler der Bundesrepublik ...* [Spiegel: 13.10.2005], *der Biokiller* 'біовишищувач', *der Zweikanal-Memorycontroller* 'двоканальний контролер пам'яті'.

Ряд запозичень із англійської мови має форму герундія, внаслідок чого вони означають абстрактні поняття, якості, процес, властивості, предмет та отримують артикль середнього роду. Суфікс **-ing** використовується також для утворення віддієслівних іменників, що позначають назви або результат дій. Англійським закінченням **-ing** утворюються нині нові сучасні слова (4,2%): *das Après-Clubbing*: 'проведення вільного часу після нічного клубу': *Après-Clubbing: nach der Party, ist vor der Party* [Zitty Berlin: 24.08.2003]. *Das Blinndating* 'побачення в сліпу': *GPS-geleitetes Blinndating könnte aber eines Tages der Renner werden*

[Financial Times Deutschland: 09.09.2005], **das Fastdating** 'організація швидких побачень':... *Mit "Fastdating" kann man viel Geld verdienen – zum Leidwesen der klassischen Partnervermittler* [Sueddeutsche Zeitung: 11.09.2005]. В сучасній німецькій мові вживаються також наступні okazіоналізми: **das Café-Hopping**: 'ходити з одного кафе в інше': *Dieses Café-Hopping muss der Gesundheit nicht unbedingt abträglich sein* [Tagesspiegel: 12.02.2006], **das Extrem-Shopping** 'купівельна гарячка': *Gesellschaft ist für sie das, was sich nach Extrem-Shopping am Büffet versammelt und an der Maispoularde lutscht* [Zeit: 11.09.2005], **das Hundekidnapping**: 'викрадення собак': **Hundekidnapping** mit abgeklebten Nummernschildern; *Da haben wir uns entschlossen, ihn zu holen, sagt Malgorzata L. mit leiser Stimme* [Sueddeutsche Zeitung: 16.09.2005].

До найважливіших запозичених, інтернаціональних суфіксів належить латинський компонент **-ismus** (5,3%). Він вживається переважно у поєднанні з політичними термінами. На сьогоднішній день відомі такі okazіональні слова як: **der Altersrassismus**: 'суспільство, яке нетерпиме до людей старшого віку', **der Anti-Wessi-Rassismus** 'расизм направлений проти західних німців': ... *Die 1993 aus Süddeutschland nach Cottbus gekommene Bau-Beigeordnete Gisela Kraft (SPD) erregte mit Äußerungen über den "Anti-Wessi-Rassismus" in der Stadt bundesweit Aufsehen* [Tagesspiegel: 06.09.2005], **der Erklärungsjournalismus** 'роз'яснювальна журналістика': *Der "Erklärungsjournalismus" werde zukünftig größere Bedeutung haben, weil Tatsachen durch das Internet "zum Rohstoff" geworden seien* [Rheinische Post: 11.09.2005]; **der Spaß-Nationalismus** 'націоналізм заради задоволення': *Vielleicht ist der Spaß-Nationalismus dieser Tage ohne die Spaß-Befreiung der neunziger Jahre nicht denkbar* [Zeit: 09.07.2006], **der Problempatriotismus** 'проблемний патріотизм': *Führers Zeiten sind meist der gründlichen Sanierung zum Opfer gefallen. So muss man sich behelfen. Ein Anflug von Problempatriotismus* [Spiegel: 11.06.2006].

Продуктивним суфіксом, за нашими дослідженнями, вважається суфікс **-tion** (17,3%). Даний суфікс додається до основи іменника та утворює неологізми та okazіоналізми різного значення. Прикладами таких похідних є okazіоналізми: **die Aldi-Generation** 'покоління торговельної мережі «Альді»': *Zumal die Marke mit dem Slogan "Simply Clever" vor allem die qualitätsbewussten Smart-Shopper aus der Aldi-Generation anspricht* [Spiegel: 04.09.2005], **die Warenidentifikation** 'ідентифікація товару': *Dieser soll in den kommenden Jahren nach und nach die bisher vor allem zur Warenidentifikation eingesetzten Barcodes ablösen ...* [Heise: 28.09.2005].

Прикладами подібних утворень є також слова, які вводять нові поняття функцій **die Besteuerungsfunktion** 'функція оподаткування': *Zum Ersten bedroht die zunehmende Mobilität und der höhere individuelle Freiheitsgrad der Bürger und der Unternehmen die interne Souveränität, indem sie die Weisungsgewalt und die Besteuerungsfunktion des Staates unterminiert* [Welt: 09.09.2005]; **die Entertainmentfunktion** 'розважальна функція': ... *sondern definieren ihren Wagen über die Kommunikations- und Entertainmentfunktionen, sagt der Chefkreative aus Oberurse* [Sueddeutsche Zeitung: 11.09.2005], **die Handysfunktion** 'функція мобільного телефону': *Siemens hat in Zusammenarbeit mit Casio einen Handheldcomputer mit Handysfunktion auf den Markt gebracht* [Financial Times Deutschland: 15.09.2005], **die Timerfunktion** 'функція вимірювання часу': *Alle Set-Top-Boxen verfügen grundsätzlich über eine elektronische Menüführung zur Programmauswahl (EPG) und je nach Hersteller auch über Videotext, Untertitel- und Timerfunktion, Sender-Suchlauf sowie über eine manuelle Kanaleinstellung* [Tagesspiegel: 27.09.2005].

Не зменшується в останні роки і кількість похідних із суфіксом **-ist** (7,06%), який використовується в багатьох мовах світу, через те його можна вважати інтернаціональним. Цей продуктивний словотворчий елемент легко поєднується з іншими основами та легко розуміється носіям мови. Розглянемо декілька прикладів з суфіксом **-ist**: **der High-End-Tourist** 'багатий турист': *Für 325000 Dollar pro Woche öffnet der amerikanische Millionär John Melk auf den Bahamas sein Top-Resort für High-End-Touristen* [Sueddeutsche Zeitung: 16.09.2005], **der Computergermanist** 'германісти, які в своїх дослідженнях використовують комп'ютери': *Die Tussi, auch das wissen die Leipziger Computergermanisten, sind ein Hirtenvolk – daher also der Vorname Tussi* [Reinische Post: 21.10.2006].

В політичній лексиці, як засвідчує проведена нами вибірка, можна зустріти різні словотворення з продуктивною основою – *land* (4,9%), наприклад: *das Billig-Abitur-Land*: 'країна з дешевою середньою освітою': *Damit aber Kandidaten aus "Billig-Abitur-Ländern" mit ihren besseren Noten den schwer geprüften Bayern und Baden-Württembergern nicht alle Plätze wegschnappen...* [Sueddeutsche Zeitung: 09.09.2005], *das Krisenland* 'країна в кризі', *das Zweiklassenland* 'двокласова країна': *Zu Zeit ist Deutschland ein Zweiklassenland. Die Parteibuchinhaber lassen sich wählen und die parteilosen Bürger sind die Blöden und haben nichts zu sagen* [Tagesspiegel: 14.04.2008]; *Reformland* 'країна, у якій проводяться реформи', *Euroland* 'країна, яка входить в зону євро', *das Wissenschaftsland* 'країна з високим розвитком науки' (... *doch dieses Paper war der erste große Hit des Wissenschaftslands Südkorea: Forscher der Universität Seoul behaupten...* [Zeit: 29.09.2005]. Слід за Е.В.Позен, можемо відзначити, що ніяка інша частина вокабуляра німецької мови не нараховує таку кількість європеїзмів як політична термінологія в сфері міжнародних відношень. Вони легко вливаються в тексти, які передають засоби масової інформації і дуже швидко стають популярними.

Г.Штарке та А.Штайнгауер згадують такі суфікси як –*o* та –*i* [5: 10]; [6: 10]. У розмовній, жартівливій мові, в лексиконі молодих людей зустрічаються скорочені морфеми, які закінчуються на суфікси –*o* та –*i*: *Pennercabrio* 'візочок для покупок у магазинах самообслуговування', *logo* 'логічно', *Grufti* 'людина похилого віку', *Malo* 'нпусім', 'Malo ist eine Begrüßungsform zwischen Morgen und Hallo, die beim Eintreffen im Büro schlaftrunken genuschelt werden kann', *geilo* 'großartig', *Peino* 'Mensch, der Peinliches tut oder anderen peinlich ist', *Fuzzi* 'kleiner, nicht ernst zu nehmender Bursche oder Mann', *Yetti*: *Es handelt sich hier um einen Typ von Mensch, der durch die New Economy hervorgebracht wurde: junge, unternehmerisch und technisch orientierte "Internet-Eliten". Meist Single und kinderlos.* Таких людей ще називають: *Nerds, Mouse Jockes oder Neo-Yuppies.*

З суфіксом –*i* утворюються також розмовні слова, наприклад: *buggi* 'всеодно', *Lobi* 'малі гроші, копійки', *Alki* 'алкоголік', *prohunni* 'сто процентів', *Druffi* 'особа чоловічого роду в голові якої жарти та дурниці', *Schleppi* 'у розмовній мові означає лептон, тому що його всюди можна взяти з собою'.

Як бачимо, продуктивними суфіксами словотвору виявилися – *ung* (25,7%), – *er* (21,5%), – *tion* (17,3%), – *ler* (13,7%), – *ist* (7%), – *ismus* (5,3%), – *land* (4,9%), – *ing* (4,2%).

У перспективі дослідження – подальше вивчення префіксації у сучасній німецькій мові різних сфер.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Огуй О.Д., Лексикологія сучасної німецької мови. Lexikologie der deutschen Sprache: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 416 с.
2. Walter de Gruyter, Kluge Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin/York 2002. Bearbeitet von Elmar Seebold. Auflage 24. 1023 S.
3. Євгененко Д.А., Білоус О.М., Гуменюк О.О., Зеленко Т.Д., Кучинський Б.В., Білоус О.І., Артамоновська С.П. Практична граматики німецької мови. Навчальний посібник для студентів та учнів. Комунікативні вправи і завдання. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 400 с.
4. Карашук П.М. Словообразование английского языка/ П.М. Карашук. – М.: Высшая школа, 1977. – 303 с.
5. Starke G. Sprachliche Kurzformen. Sprachpflege 36.5., 1987. – 61–64
6. Steinhauer A. Sprachökonomie durch Kurzwörter. Bildung und Verwendung in der Fachkommunikation. Tübingen, 2000. – 196 S.
7. www.sueddeutsche.de
8. www.spiegel.de
9. www.heise.de
10. www.meinberlin.de
11. www.focus.de
12. www.welt.de
13. www.zitty.de
14. www.ftd.de
15. www.tagesspiegel.de
16. www.rp-online.de

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Машенко – аспірантка кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: дослідження неологізмів та оказіоналізмів у сучасній німецькій мові.

ШЛЯХИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АНТОНІМІВ (на матеріалі іменників сучасної німецької мови)

Діана МОВЧАН (Глухів, Україна)

У статті проаналізовано особливості семантичного варіювання у структурі антонімічних одиниць, яке є засобом реалізації у мовленні того чи іншого актуального смислу. Антоніми при цьому виступають одним із найефективніших лексичних засобів здійснення прагматичного замислу автора.

The paper presents the results of the research of semantic variations in the structure of antonyms, which are the means of the development of one or another actual meaning in speech. Antonyms are viewed as one of the most effective lexical means, which are to contribute to a successive communicative act.

Успішна, ефективна комунікація, під якою слід розуміти здатність адресанта адекватним чином донести до адресата заплановану інформацію та викликати з боку останнього очікувану реакцію, визначається величезною кількістю факторів та мовних засобів, які для цього використовуються. Одним із таких засобів виступають антоніми.

Серед останніх робіт, присвячених вивченню антонімії як універсальної лінгвістичної категорії, слід виділити праці таких вчених, як М.С. Полякової (1989), Г.Д. Кондратова (1990), О.В. Корень (2000), Т.Ф. Чурносолової (2004), О.М. Чернеги (2005), О.М. Лихачової (2006), Н.В. Векуа (2006) та ін. Аналіз літератури з даного питання довів перспективність дослідження антонімічних одиниць через призму їх прагматичних характеристик, так як саме цей аспект антонімів не висвітлювався вченими належним чином.

Виходячи з дихотомічної концепції “мова / мовлення”, прибічниками якої виступає більшість вітчизняних та зарубіжних вчених, слід вважати, що „природня мова існує в двох іпостасях: мова як система віртуальних знаків і моделей їх сполучуваності та мова як актуальне мовлення, конкретна реалізація даної системи” [1: 57].

Якщо система представляє собою певний набір можливих видів протилежності, то норма є нічим іншим, як загальноприйнятою реалізацією даної системи у мовленні. Проте мовлення, хоча й здійснюється на основі прийнятих норм, завжди індивідуальне, воно демонструє досить чіткі тенденції до переважного використання мовних засобів та прийомів, характерних для окремо взятого індивідуума, в окремо взятій комунікативній ситуації: „Мова позаситуативна, тобто не прив’язана ні до якої конкретної ситуації, мовлення ж ситуативне, тобто, як правило, відображає ту чи іншу конкретну ситуацію. Мова та мовлення можуть бути протиставлені як можливість та дійсність (інакше – як потенція та реалізація, віртуальне та актуальне). Мова є можливість мовлення, мовлення є дійсність (виявлення, реалізація, об’єктивація) мови” [4: 11]. Особливості співвідношення категорій мови та мовлення можуть бути інтерпретовані шляхом диференціації понять значення та смислу.

У семантичній концепції І.А. Стерніна аналіз значення у комунікативному акті передбачає, – за словами її автора, – використання поняття, яке означало б значення в актуалізованому вигляді у протиставленні значенню-компетенції, взятому поза комунікативним актом. Таким поняттям автор називає поняття “актуального смислу слова”, під яким слід розуміти одну із можливих актуалізацій значення у конкретному комунікативному акті, яка підпорядкована конкретній задачі комунікації [3: 100].

Аналіз антонімів з точки зору їх ролі у процесі реалізації мовцем тієї чи іншої комунікативної задачі передбачає найбільш повний та глибокий аналіз семантичних особливостей антонімів, з метою виявлення того, які аспекти прагматичного плану кодуються у їх внутрішній структурі.

Антоніми як знаки, що виражають протилежні сторони однієї і тієї ж сутності, у реальній ситуації спілкування набувають актуального смислу, відрізняючись творчим та індивідуальним характером, конкретизують системне значення своїх мовних еталонів. У даному разі доцільно говорити про узуальність антонімів у суто формальному плані, так як у структурному відношенні антоніми у системі мови та у мовленнєвій ситуації не мають ніяких відмінностей. Що стосується семантичного плану, то, залишаючись узуальною за формою, антонімічна опозиція у різних випадках вживання наповнюється новим смислом, який формується на базі мовного значення слів-антонімів.

Як було встановлено раніше, утворення актуального смислу слова – це не що інше, як контекстуально зумовлене семне варіювання значення, що полягає в актуалізації комунікативно релевантних компонентів системного значення слова. Набір сем, що підлягають актуалізації, визначається комунікативною задачею конкретного мовленнєвого акту.

Здатність до семантичного (семного) варіювання Е.В. Кузнецова коментує як інгерентну властивість слів, зумовлену самим механізмом мовної системи. Конкретизуючи дане положення, автор вказує на ряд системних факторів, які передбачають можливість семантичного варіювання та характер його реалізації.

По-перше, семантичне варіювання слова є окремим прикладом загального закону вільного характеру мовного знака, сформульованого Ф.де Соссюром. Форма знака (лексема) та його значення (семема) не пов'язані одне з одним органічно, такий зв'язок є умовним. Вільний характер зв'язку між формальною та семантичною сторонами слова передбачає можливість зміни слова в одному плані та незмінність у іншому.

По-друге, однією із найважливіших передумов семантичного варіювання слова виступає комбінаторний характер лексичних значень. Для компонентного складу лексичного значення (сем) характерне акцентування та підсилення одних (сем), і, навпаки, затування та зникнення інших, актуалізація потенційних сем та поява нових, що в цілому становить основу семантичного варіювання слів.

По-третє, значення слова зумовлюється не лише позалінгвістичними факторами (денотативними та понятійними), а й внутрішньолінгвістичними, зокрема синтагматичними зв'язками слів. Значення слів змінюються під впливом контекстних партнерів, які можуть викликати затування одних сем, якщо вони суперечать їх власному змісту, спричинити актуалізацію потенційних сем і навіть розвиток нових сем [2: 105–106].

Семне варіювання здійснюється на рівні окремого значення (семема) та полягає у здійсненні ряду семантичних процесів на рівні окремих сем.

Актуалізація семи – це комунікативно зумовлене виділення семи в структурі значення, що приводить до сприйняття її учасниками акту мовлення як комунікативно релевантної, такої, що входить до актуального смислу слова. Актуалізуватися може будь-яка сема зі структури значення: як ядерна, так і периферійна. Традиційні актуальні смисли як такі, що виникають у результаті актуалізації ядерного компоненту семантичної структури, не мають у комунікативному акті яких би то не було формальних показників. На противагу цьому, актуалізація периферійних компонентів значення може включати такі формальні сигналізатори, як інтонація, графічна оформленість фрази і т. ін. Ті семи, які не ввійшли до актуального смислу слова, залишаються потенційними, не актуалізованими:

Der Feierabend des Nichtkünstlers ist die Arbeitszeit eines Clowns [6: 231].

Внаслідок аналізу комплексу факторів, основними з яких є семантика антонімічних одиниць та особливості їх взаємодії зі складовими висловлювання, виявляється можливим стверджувати, що антонімічна опозиція '*der Feierabend – die Arbeitszeit*' реалізує у мовленні відношення протилежності завдяки актуалізації у складі компонентів значень своїх протичленів диференціальних сем 'вільний від праці' – 'зайнятий роботою'.

Підсилення семи полягає у зміні міри прояву інтенсивності семи у бік її підвищення. Цей процес приводить до того, що та чи інша сема у структурі актуалізованого значення займає домінуюче місце та відіграє головну роль у реалізації мовною одиницею актуального смислу.

Послаблення семи – це процес, зворотній до вище згаданого. „Актуалізоване значення слова не є монолітним, воно розкладається на елементи, одні з яких в умовах конкретного контексту підсилюються, домінують, інші відходять на задній план, можуть зникати та замінюватися новими” [5: 54].

Mir fällt da der französische Philosoph Rene Descartes ein, der Mann, der den Lehrsatz geprägt hat: 'Ich denke, also bin ich'. Er sah den Menschen aufgrund der Vernunft als höchstes Lebewesen an, von der übrigen Natur rigoros getrennt. Tiere waren für ihn deshalb gefühllos, ohne Empfinden, Reflexautomaten [7: 106].

Антонімічна опозиція ‘*der Mensch – das Tier*’ у даному контексті осмислюється як така, що підкреслює полярність даних понять за рахунок підсилення сем ‘розумна’ – ‘нерозумна (істота)’. Інші ознаки, що входять до інтенціоналу значень даних слів у даному разі суттєвої ролі не відіграють.

Da werden in Deutschland alljährlich Milliarden Zigaretten geraucht. Millionen Schnapsflaschen geleert – aber wenn jeder nur eine Mark für den Tierschutz geben sollte, wurde sich ein Riesenschrei erheben. So wenig wert ist den Menschen das Tier, und fast alle bezeichnen sich als Tierfreunde [7: 107].

У даному разі підсилено периферійні семи ‘соціальність, здатність керувати ситуацією’ – ‘беззахисність’, в той час як інші семи послаблені.

Конкретизація семи у комунікативному акті полягає у детермінованому комунікативною задачею переході мовця від абстрактної семи до конкретної аloseми у складі значення слова, якщо під аloseмою (на зразок алофонів у фонетиці) розуміти конкретні варіації семи, представлені у семантиці конкретних лексичних одиниць [2:115]. Конкретизація семи – це процес, що супроводжує її актуалізацію. Він має місце лише по відношенню до тих сем, які мають досить високий рівень абстрактності, так як конкретні семи додаткової специфікації не потребують.

Wärme, Wasser, Licht – auf einmal keine Gegebenheiten, sondern lebendige, widerspenstige Elemente, die man einfangen, sich zuleiten musste, deren Vorhandensein oder Fehlen man ausführlich beredete [8: 79-80].

Протилежний характер сем абстрактної природи ‘наявність – відсутність’ конкретизується у даній мовленнєвій ситуації аloseмами ‘наявність – відсутність життєво необхідних природніх умов, таких як:”тепло, вода, світло”’.

Підтримання семи – це процес, який виражається у вербальній експлікації семи, що актуалізується у комунікативному акті. Дана експлікація виступає як засіб контекстуального підсилення семи і полягає у вживанні у комунікативному акті слова чи словосполучення, еквівалентного окремій семі, що актуалізується, або актуальному смислу слова в цілому. Найчастіше підтримки експлікацією потребують периферійні семи, так як без неї семі, до складу яких вони входять, можуть виявитися незрозумілими.

Es ist eine Frage über den Himmel, eine Frage die Gestirne betreffend. Sie lautet: ist es anzunehmen, dass das Grosse sich um das Kleine dreht, oder dreht wohl das Kleine sich um das Grosse?[9: 33].

Актуальний смисл відприкметникових іменників-антонімів ‘*das Grosse – das Kleine*’, що служать уособленням таких понять, як ‘сонце’ та ‘земля’, формується виключно за підтримки контекстуального оточення даних мовних одиниць.

Категоризація значення полягає у комунікативно зумовленому виборі архісеми для актуалізованого значення. Архісема вибирається із відкритого ряду архісем, що зафіксувалися у значенні в результаті попереднього досвіду категоризацій. Вибір архісеми здійснюється у рамках мовленнєвого акту, але це не означає, що вона наводиться контекстом. Архісема є інгерентно властивим семантичним компонентом слова, який виводиться шляхом послідовного абстрагування від сем із нижчим до сем із вищим ступенем ієрархії.

In einem zähen Hin und Her von Fragen und halben Antworten, von Gesprächsfetzen und Andeutungen, und während wir an dem selbstgemachten Johannisbeerschnaps nippten, kam heraus, dass Wilhelm Vorfahr Anfang der 50-er Jahren als einer der letzten seinen Widerstand gegen die Genossenschaften ausgegeben hatte...[7: 9].

Антонімічна опозиція, членами якої виступають лексеми ‘*Fragen*’ та ‘*Antworten*’, передбачає спільну категоріально- лексичну сему ‘говорити, вести розмову’. Маючи у своєму складі сурядний сполучник *und*, яким пов’язуються вище згадані слова-антоніми, дана антонімічна структура усвідомлюється як єдине поняття (‘розмова’).

Таким чином, антоніми, як і будь-які мовні одиниці, характеризуються не реальною, а лише потенційною ілокутивною силою. Реальними ж одиницями спілкування антоніми становляться лише у мовленні. Іноді мовець вдається до певного роду маніпуляцій у межах

семантичної структури антонімічних одиниць з метою найдоступнішого та найточнішого донесення до адресата своєї думки та адекватного її сприйняття.

Проведене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми, пов'язаної із реалізацією антонімами їх прагматичного потенціалу. Наступним кроком повинне стати вивчення семантичних процесів у структурі значень лексичних одиниць, які приводять до виникнення особливої групи антонімів, які ми будемо називати оказіональними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аспекты семантических исследований / Отв. ред. Н.Д.Арутюнова и А.А.Уфимцева. – М., 1980. – 356 с.
2. Кузнецова Э.В. Лексическое значение слова в речи. – М.: Высшая школа, 1989. – 216 с.
3. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 172 с.
4. Фоменко Ю.В. Язык и речь. – Новосибирск.: Изд-во Новосибирского гос. пед. ин-та, 1990. – 77 с.
5. Schmidt W. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. – Berlin, 1965 – 200 s.
6. Böll B. Ansichten eines Clowns. – Verlag Kiepenheuer und Witsch, Köln, 1963 – 307 s.
7. Kopsalik H.G. Wer sich nicht wehrt – Goldmann Verlag, 1989 – 284 s.
8. Wolf Chr. Sommerstück – Aufbau – Verlag, Berlin und Weimar, 1989 – 191 s.
9. Brecht B. Leben des Galilei. – Verlag Philipp Reclam jung. Leipzig, 1986 – 142 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Діана Мовчан – здобувач кафедри іноземних мов Глухівського національного педагогічного університету ім. О.Довженка.
Наукові інтереси: функціональна семантика, прагматика.

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Яна ШИШАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються підходи до вивчення суспільно-політичної лексики як особливої частини лексико-семантичної системи мови. Також аналізуються лексико-семантичні поля суспільно-політичної лексики української та англійської мов.

The paper deals with the problem of approaches towards the investigation of the social-political lexis as a special part of the language lexical-semantic system. Lexical-semantic fields of social-political lexis of the Ukrainian and English languages are analyzed.

Суспільно-політична лексика (лексика, котра відображає всі сфери політичного та суспільного устрою спільноти) як об'єкт лінгвістичного опису привертала увагу багатьох мовознавців у різні періоди розвитку української та англійської мов, оскільки саме цей пласт є одним із найбільш нестабільних у складі лексико-семантичної системи.

Радикальні політичні зміни, котрі мали місце у нашій країні за останні 20 років, а також відбуваються у наш час, призвели до таких самих радикальних змін у словниковому складі української мови, зокрема, у суспільно-політичній лексиці. Суспільно-політична лексика англійської мови становить більш стабільну частину словникового складу мови, що пов'язано з більшою стабільністю політичної системи Великої Британії.

Мета статті полягає у визначенні підходів до вивчення суспільно-політичної лексики, а також аналізі лексико-семантичних полів суспільно-політичної лексики української та англійської мов.

Вивчення суспільно-політичної лексики як специфічної лексичної підсистеми має свою проблематику, котра стала в деякій мірі традиційною. Сам характер цієї проблематики опосередковано відображає специфічні явища, пов'язані із суспільно-політичною лексикою. Центральним при вивченні суспільно-політичної лексики було і до цього часу залишається питання про її визначення, суть поняття, склад групи. Мовознавці пропонували різні критерії для виокремлення даного лексичного масиву. Підсумувавши всі запропоновані критерії, ми, вслід за Л.А. Ждановою виділяємо три основні підходи [2: 14]:

- 1) номінативний або змістово-тематичний – в основі котрого лежить номінативний зміст;
- 2) конотативний – ознакою належності до складу суспільно-політичної лексики є особлива сема “ідеологічності” і тісно пов'язаної з нею оцінки;
- 3) функціонально-стилістичний – в основі лежить вживання суспільно-політичної лексики в окремих видах текстів, стилістична маркованість, належність лише до визначеного функціонального стилю. Найбільшу кількість досліджень присвячено вивченню ролі

суспільно-політичної лексики у публіцистичному стилі, в основному – у мові засобів масової комунікації.

При аналізі суспільно-політичної лексики важливо розуміти, що дана група лексики, у зв'язку зі складністю своєї семантичної і концептуальної організації, не може бути повністю описана в межах якого-небудь одного, ізольованого підходу. Названі підходи до вивчення суспільно-політичної лексики безпосередньо співвідносяться з напрямками розвитку суспільно-політичної лексики, котрі активно розвиваються у мовознавстві. Таким чином, номінативний підхід – це прямий шлях до аналізу методом тематичних полів, до побудови тезауруса. Конотативний аспект пов'язаний з дослідженням оцінного компоненту значення, з семантикою оцінки. Функціонально-стилістичний підхід осмислюється в межах текстового аналізу та лінгвістики тексту [4: 16].

Суспільно-політична лексика стала об'єктом спеціального вивчення в середині ХХ ст., при цьому мовознавці не дуже цікавилися питанням якою одиницею лексико-семантичної системи є суспільно-політична лексика, що пояснюється іншими цілями та завданнями наукових праць (до таких завдань можна віднести виділення даної частини лексики з усього словникового фонду, визначення її меж, побудова тематичної класифікації, опис семантики, словотворчих та стилістичних особливостей).

У науковій літературі суспільно-політична лексика визначається без відношення до термінів “лексико-семантичне поле”, “тематична”, чи “лексико-семантична група”, наприклад як “своєрідна лексико-семантична категорія назв” [5].

Т.Б. Крючкова називає семантичним полем частину суспільно-політичної лексики через наявність у всіх слів даного пласта спільної семантичної ознаки – “той, що відноситься до суспільно-політичного життя” [3: 11].

Слід зазначити, що у деяких працях спостерігається непослідовність при вживанні термінів, котрі позначають ті чи інші лексичні угруповання. Так, один і той самий автор може називати певну групу лексики то “тематичним полем”, то “лексико-семантичною групою”. Складність відповіді на питання, чи можна вважати суспільно-політичну лексику лексико-семантичним полем полягає в тому, що у науковій літературі існує велика кількість різних, іноді суперечливих, визначень даного терміну. Крім того, серед мовознавців не існує єдиної точки зору з приводу співвідношення термінів “лексико-семантичне поле”, “тематична група” чи “лексико-семантична група”. Вчені, аналізуючи ті чи інша лексичні об'єднання, взагалі не розмежовують у своїх роботах ці поняття, а використовують лише одне з них, або ж диференціюють тільки два з трьох термінів (наприклад, лексико-семантичне поле і лексико-семантична група) [5].

Відповідь на поставлене питання буде залежати від того як ми визначимо відповідні терміни і в першу чергу термін “лексико-семантичне поле”.

Засновником теорії лексико-семантичного поля вважається німецький дослідник І. Трір. Він визначає лексико-семантичне поле як “групу слів, котрі тісно пов'язані за змістом і у своїй взаємозалежності визначають значення один одного” [7: 25].

У даній роботі під лексико-семантичним полем, ми будемо розуміти вслід за І.О. Ткачевою широке об'єднання слів, котрі належать до різних частин мови і мають хоча б один спільний семантичний компонент, під лексико-семантичною групою – об'єднання слів у межах однієї тематичної групи, котрі мають спільні мовні характеристики (словотворчі, морфологічні) і спільний компонент значення [5].

Виходячи з вищенаведених визначень, можна стверджувати, що пласт суспільно-політичної лексики являється саме лексико-семантичним полем, при цьому спільний семантичний компонент формулюється як “той, що відноситься до суспільно-політичного життя”.

Для проведення семантичного аналізу суспільно-політичної лексики української та англійської мов, ми виділяємо чотири лексико-семантичні поля:

- Суспільство. Держава.
- Політика.
- Право.
- Економіка.

Виділення саме такого тематичного стрижня суспільно-політичної лексики української та англійської мов відображає ієрархічність системи влаштування суспільно-політичного життя України та Великобританії в новітній період. Опорні категорії концентруються навколо найширшого універсального поняття *суспільство*, яке має свою внутрішню будову та склад, включає велику кількість різнохарактерних структурних одиниць (підсистем): політичну, економічну, правову, духовну, соціальну [6]. Категорії “Суспільство” та “Держава” реалізуються в одних тематичних групах, оскільки держава – це зорганізоване у відповідності до певного принципу, владно упорядковане суспільство (форма державного правління), це установа для захисту інтересів певної сукупності людей – її громадян, для встановлення і дотримання законів у суспільстві.

Держава як основний інститут політичної системи складається з державних, громадських, формальних і неформальних інституцій, які мають конституційне забезпечення або просто представляють владну організацію суспільства. У нашому дослідженні лексико-семантичне поле “Суспільство. Держава” має у своєму складі мікрополе та лексико-семантичні групи. Мікрополе “Лексика на позначення назв етнічних спільнот” включає в себе ключове поняття “нація”, яка виражає спільну семему “стійка історична спільність людей, яка виникла на базі спільності мови, території, економічного життя та психологічного складу” для цілого ряду лексичних одиниць: *народ, соціум, спільнота, суспільність, суспільство; community, company, nation, society, population.*

Мікрополе “Лексика, що відображає загальну картину суспільно-політичних реалій суспільства” включає в себе такі лексико-семантичні групи:

1) Назви національно-державного та національно-територіального устрою. Центральним у складі лексико-семантичної групи є концепт *держава: держава, унітарна держава, імперія, метрополія, конфедерація, автономія, республіка; colony, confederacy, confederation, country, republic.*

2) Назви форм державної влади та форм правління: *автократія, авторитаризм, влада, демократія, диктатура, капіталізм, комунізм, народовладдя, режим, тоталітаризм; absolutist, administration, anarchy, democracy, communism.*

3) Лексика на позначення державних перетворень. Розвиток державності в Україні та Великобританії сприяє розвитку номінації різних реалій і понять, пов’язаних із державними перетвореннями, зумовленими новим суспільним ладом. Центральними в складі лексико-семантичної групи є тотожні за змістом лексичні одиниці *суверенітет, незалежність, самостійність; independency, sovereignty.*

Мікрополе “Назви сфер соціально-гуманітарної політики держави” включає до свого складу дві лексико-семантичні групи:

1) Назви політики соціального захисту населення. У сучасній політичній науці існує думка про те, що “найглибший сенс політики полягає в її соціальному спрямуванні, яке в політичній організації суспільства відокремлене в автономний вид політики, хоча по суті є представленим у будь-якому її вигляді” [6: 16]. Соціальна політика є системою принципів, заходів і методів задоволення основних потреб людини, усього населення країни за допомогою політики): *безробіття, соціальний захист, соціальні виплати, субсидія; unemployment.*

2) Назви сфери гуманітарної політики держави: *благодійник, меценат, спонсор; adherent, adhesion.*

Мікрополе “Лексика на позначення сфери міжнародних відносин” поділяється на такі лексико-семантичні групи:

1) Лексика на позначення особливостей сучасного цивілізаційного процесу: *глобалізація, євроінтеграція, партнерство; ally, alliance, amalgamate, integration.*

2) Лексичні одиниці на позначення сфери зовнішньої політики: *асамблея, переговори, форум, саміт; assembly, assemblyman, congress, consolidation, consortium, summit.*

3) Лексеми на позначення військової сфери: *акція, конфлікт, миротворчість; capture, conflict, capitulation.*

Екологічні проблеми є складовою глобальних проблем сучасності, оскільки вони торкаються життєво важливих інтересів усього людства, всіх держав і народів. У зв’язку з

цим учені вважають, що теорія розвитку людського суспільства повинна охоплювати не тільки сфери економіки, політики, соціології, але й не менш важливу сферу глобальної екології. Саме тому при проведенні семантичного аналізу суспільно-політичної лексики української та англійської мов ми виділяємо у складі лексико-семантичного поля “Суспільство. Держава” мікрополе “Лексика на позначення сфери глобальної екології”: *екологічна катастрофа, екологічна криза, забруднення; cataclysm, catastrophe, pollution*.

Політика є одним з основоположних понять, що визначає сутність існування людини в суспільстві, загальною організаційною основою суспільства і конкретною регулятивно-контролюючою сферою, яка спрямовує життя і відносини людей. Загальне розуміння політики наявне в кожній людині, однак, відмічається й широкий спектр суб’єктивних уявлень, суджень, оцінок про цей феномен, що зумовлюється особливостями сприймання індивідом соціальних явищ і подій, процесів політичної діяльності й складністю, багатогранністю самого соціального явища політики [1: 13].

У нашому дослідженні лексико-семантичне поле “Політика” має досить розгалужену структуру. До його складу входить мікрополе “Лексика на позначення політем діяльності”, яке включає в себе лексико-семантичну групу “Суто понятійні назви політичних дій”. Політеми – лексичні одиниці на позначення діяльності у сфері відношень між суб’єктами політики з питань функціонування політичної влади. Центральною, найбільш загальною за значенням у складі цієї підгрупи є лексема *політика*: *блокування, дебати, лобіювання, саботаж; block, blockade, bluff, boycott, debate*.

Мікрополе “Лексика на позначення політем передвиборчих кампаній” поділяється на дві лексико-семантичні групи:

1) Лексеми на позначення періоду передвиборчих кампаній. Лексичні одиниці підгрупи виділені на основі існування такого виду політичної діяльності, як політична участь. Вона передбачає формування державних і муніципальних органів влади шляхом проведення референдумів, участі у виборах: *виборчий марафон, передвиборча кампанія, перегони, агітація, піар; agitation, agitator, booster, entryism, piar*.

2) Лексичні одиниці на позначення назв об’єктів та суб’єктів виборчих кампаній: *кандидат, виборець; candidate, elector, electioneer*.

До складу мікрополя “Лексика на позначення назв суб’єктів політики” входять лексеми на позначення безпосередніх суб’єктів влади: *апарат, департамент, мерія, міністерство, парламент, уряд; department, government, ministry, parliament*; лексика на позначення представників владних структур: *президент, міністр, спікер; president, vice-president, speaker*; назви політичних організацій: *блок, коаліція, партія; coalition, block, party*.

Лексичні одиниці мікрополя “Лексика на позначення ідеологем суспільно-політичної сфери” відображають систему політичних, філософських поглядів суб’єктів політики. Дане мікрополе включає в себе дві лексико-семантичні групи :

1) Політико-ідеологічна концептуальна лексика. Лексеми цієї підгрупи позначають різні типи політичної свідомості – ідеологічні та політичні доктрини, концепції, громадські й політичні течії, рухи: *антикомунізм, геополітика, консерватизм, лібералізм, націоналізм, неофашизм, расизм, соціалізм; bolshevism, communism, conservatism, determinism, socialism, racism*.

2) Політико-філософська лексика: *громадська думка, національна ідея, національна свідомість, рівність, свобода, суспільна свідомість; equality, freedom*.

Лексичні одиниці мікрополя “Лексика на позначення соціальної стратифікації суспільства” вживаються на позначення соціально-майнового статусу індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі, а також є назвами осіб або груп осіб, які ведуть певний спосіб життя: *буржуазія, еліта, істеблішмент; aristocracy, baronetcy, bourgeoisie, elite*.

Семантична структура лексико-семантичного поля “Право” представлена кількома мікрополями, які у свою чергу поділяються на лексико-семантичні групи. Так, мікрополе “Назви спеціалізованих соціальних процесів дезорганізації суспільного життя” складається з двох лексико-семантичних груп:

1) Лексика на позначення сфери політико-економічної злочинності: *геноцид, голодомор, теракт; abduct, accessory, sabotage, slaughter, slavery, terrorism, tyranny*.

2) Лексика на позначення соціальних конфліктів: *маніфестація, голодування, страйк; boycott, manifestation*.

Мікрополе “Лексика на позначення політико-юридичних реалій” представлено такими лексемами: *диктатура, законопроект, імпичмент, санкція, статус; dictatorship, impeachment, impunity*.

Цілеспрямована діяльність політичних сил суспільства, зокрема держави, спрямована насамперед на розвиток матеріального виробництва через економічну політику. Економічне життя України та Великобританії наприкінці ХХ ст. проходило під знаком переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової. Пов’язані з цим переходом явища та поняття позначаються відповідними лексичними одиницями, що входять до складу лексико-семантичного поля “Економіка”. Невід’ємною складовою частиною даного лексико-семантичного поля є мікрополе “Лексика на позначення соціально-економічної сфери”, яка поділяється на чотири лексико-семантичні групи:

1) Лексеми на позначення загальних політико-економічних понять: *бізнес, власність, ембарго; business, embargo*.

2) Лексеми, що стосуються економічної політики держави: *дестабілізація, монополізація, націоналізація; import, marketing, mechanization, monopoly*.

3) Лексика на позначення фінансово-банківської та податкової сфер: *дефіцит, інфляція, податок; inflate, inflation, payment*.

4) Лексика на позначення суб’єктів фінансово-економічної політики: *дилер, концерн, корпорація, магнат; corporation*.

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, ми можемо сказати, що суспільно-політична лексика становить особливий інтерес для лінгвістів. Однак для аналізу суспільно-політичної лексики важливою є інформація про семантику лексичних одиниць, котрі входять до її складу та позначають відповідні поняття. Необхідність проведення семантичного аналізу суспільно-політичної лексики очевидна, оскільки саме суспільно-політична лексика становить основу політичної мови, призначеної для політичної комунікації.

Семантичний аналіз суспільно-політичної лексики української та англійської мов дав змогу виявити той факт, що лексичні одиниці в процесі відображення дійсності вступають у певні відношення між собою, на основі яких вони об’єднані в лексико-семантичні поля, в межах яких за структурно-семантичним принципом розміщено фактичний матеріал. У принципах групування лексем суспільно-політичної семантики, у способах встановлення залежності між ними відображаються уявлення про суспільно-політичну сферу життя України та Великобританії, про картину суспільно-політичного існування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Васильєва М. О. Метафорична реалізація концепту ПОЛІТИКА в сучасному англійському політичному дискурсі: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / М.О.Васильєва. – Харків, 2008. – 20 с.
2. Жданова Л. А. Общественно-политическая лексика: структура и динамика: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Л. А. Жданова. – Москва, 1996. – 22 с.
3. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т.Б. Крючкова // М.: Наука, 1988. – 151 с.
4. Лобков В. А. Лингвометодическое описание общественно-политической лексики для иностранных студентов, изучающих русский язык // Коммуникативно-функциональное описание русского языка как иностранного / В. А. Лобков // М., 1987. – С. 32–42.
5. Ткачева И. О. Политическая лексика в современном русском языке: семантические особенности и проблемы лексикографического представления: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / И. О. Ткачева. – СПб, 2008. – 25 с.
6. Холявко І.В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико- функціональний аналіз): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / І. В. Холявко. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
7. Trier J. Aufsätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie. The Hague – Paris, 1973. – 216 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Снісаренко – аспірант кафедри загального мовознавства та перекладу Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: лексико-семантичні системи англійської та української мов, контрастивна лексикологія.

СОМАТИЧНА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ОДИНИЦЬ ВИМІРУ І МІР ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПРИБЛИЗНОЇ КІЛЬКОСТІ У НІМЕЦЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Наталія ПОВТОРУХА (Донецьк, Україна)

Стаття присвячена вивченню соматичної лексики на позначення одиниць виміру і мір зі значенням приблизної кількості у німецькій і українській мовах. Лексеми відповідної семантики належать до вторинної номінації і розглядаються як результат метонімічного переносу. Лексичні одиниці систематизуються за параметрами виміру.

The paper studies somatic lexis for denoting measurement and measure units with the meaning of approximation in the German and Ukrainian languages. Lexemes of the corresponding semantics belong to the secondary nomination and are regarded as the result of a metonymic shift. Lexical units are classified according to measurement parameters.

1. Під соматичною лексикою розуміють зазвичай найменування частин тіла. Соматизми, тобто лексеми на позначення найменувань частин тіла, були об'єктом дослідження різних вчених [2; 3; 4; 7; 10] та ін. Семантичний аналіз лексем на позначення найменувань частин тіла представлений у працях різних лінгвістів [12; 13; 20]. Проте існує небагато досліджень, присвячених вивченню соматичної лексики на позначення одиниць виміру і мір зі значенням приблизної кількості у німецькій і українській мовах. Саме цей факт і зумовив актуальність даної роботи.

Соматизми на позначення приблизної кількості і виміру (далі – СПК) у системі метрологічної лексики вивчені ще недостатньо, тому саме вони виступають об'єктом дослідження даної роботи. Метою є зіставний аналіз лексико-семантичних особливостей соматичної лексики зі значенням приблизної кількості в німецькій і українській мовах.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні завдання: 1) визначити інвентар досліджуваних одиниць; 2) встановити структурні особливості СПК у німецькій і українській мовах; 3) систематизувати їх залежно від параметрів виміру; 4) виявити загальні риси й особливості вираження СПК у досліджуваних мовах.

Матеріалом дослідження слугували 153 лексеми (102 одиниці у німецькій мові і 51 – в українській), отриманих за допомогою суцільної вибірки із тлумачного словника німецької мови (Duden. Deutsches Universalwörterbuch) і “Великого тлумачного словника сучасної української мови”, а також текстів художніх творів німецьких і українських письменників другої половини ХХ – першої половини ХХІ сторіччя загальним обсягом 10000 сторінок. При цьому 12 лексем (7 в українській і 5 у німецькій мовах) марковані у словниках як застарілі, напр.: нім. *Zoll* ‘veraltete Längeneinheit unterschiedlicher Größe (2,3 bis 3 cm)’, ‘дюйм’ ‘застаріла одиниця довжини різної величини (2,3 – 3 см)’; укр. *лікоть* ‘старовинна міра довжини, приблизно у півметра’.

2. Людина з давніх-давен стикалася з вимірюваннями. Так, добре відомо, що на позначення одиниць виміру вживаються деякі найменування частин тіла, наприклад: *лікоть*, *рука* [7]. На думку С.О. Швачко, існування таких лексичних одиниць зумовлено необхідністю найменувань різних мір ще задовго до введення метричної системи [11: 8]. О. Відебант зазначає: “Про дитячі дні людства ще сьогодні свідчать стопа і лікоть, а також ширина і довжина фаланги пальця, ширина долоні, п'ядь, сажень, крок та інші міри стародавніх... Первісна людина мала від самого початку цілком природне і безпосередньо дане їй мірило – саму себе” [18: 956]. Ще в античні часи за основу метрологічних систем було взято пропорції людського тіла, а саме: повний розмах рук дорівнював висоті людини, повний крок – половині цієї висоти, лікоть – чверті зросту, ступня – 1/6; відстань між кінчиками великого і малого пальців руки у найбільшому їх віддаленні один від одного – 1/9, ширина руки приймалася за третину довжини ступні, а середня ширина пальця – 1/12 ступні; голова – 1/6 або 1/7 всього зросту, тощо [8: 6–7]. Але оскільки у кожній людини свої параметри і числовий вираз цих пропорцій різний, тому можна стверджувати, що такі міри мають значення приблизної кількості.

3. Як було встановлено, приблизні міри відстані і ваги виражають неозначену кількість або міру і належать до вторинної номінації [1: 166]. Під вторинною номінацією розуміють зазвичай використання вже існуючих у мові номінативних засобів у новій для них функції

йменування [9: 129]. Лексеми на позначення приблизних мір і одиниць виміру розглядаються як результат метонімічного переносу, заснованого на суміжності ознак того, що вже позначено у попередньому значенні слова і нового означуваного [9: 190].

4. Результати морфологічної класифікації СПК відображені у табл. 1. За основу в цій роботі було взято морфологічну класифікацію, запропоновану В.Д. Каліущенком [16: 15].

Таблиця 1.

Структурна класифікація соматизмів на позначення одиниць виміру і мір зі значенням приблизної кількості в німецькій і українській мовах

№	Структурні типи СПК	Мова		Мова	
		Німецька	Українська	Німецька	Українська
		Кількість (%)	Приклади	Кількість (%)	Приклади
1.	СПК-Іменники				
1.1.	Кореневі	25 (25 %)	<i>Elle</i> 'лікоть'	30 (59 %)	<i>п'ядь</i>
1.2.	Похідні	-	-	7 (14 %)	<i>півнігтя</i>
1.3.	Складні	30 (29 %)	<i>Fingerdicke</i> 'товщина в палець'	-	-
2.	СПК-Прикметники				
2.1.	Кореневі	-	-	-	-
2.2.	Похідні	-	-	5 (10 %)	<i>дюймовий</i>
2.3.	Складні	47 (46 %)	<i>klaftertief</i> 'глибиною в сажень'	5 (10 %)	<i>тридюймовий</i>
3.	Словосполучення (прикметник + іменник)	-	-	4 (7 %)	<i>людський зріст</i>
	Усього	102 (100 %)		51 (100 %)	

Як свідчить таблиця 1, серед соматизмів, що виражені іменниками у німецькій мові, домінують складні, а кореневі посідають друге місце. Щодо соматизмів-прикметників, то всі вони є складними. В українській мові більшість соматизмів-іменників є кореневими, на відміну від німецької, і лише незначна кількість лексем є похідними. Соматизми-прикметники презентовані однаковою кількістю як похідних, так і складних лексем. У німецькій мові похідних прикметників зафіксовано не було. У досліджуваних мовах відсутні кореневі соматизми-прикметники. Проте лише в українській мові на позначення СПК вживаються словосполучення типу *повний зріст*, *людський зріст*, *повний рот*, *витягнута рука*, напр.:

(1) укр. *Буря, до речі, саме тієї миті набрала таких обертів, що всі просторові координати було втрачено – тільки білий хаос навколо і біла порожнеча за витягнутою рукою* [23: 238].

(2) укр. *А той не зупинявся, тиснув дужче, гнав у високий, вище людського зросту, ситняг* [26: 799].

Таким чином, складні СПК у німецькій мові, виражені прикметниками і іменниками, репрезентують різні кількісні характеристики. Як відомо, складні слова є структурною особливістю німецької лексики [14: 130; 15: 45]. Завдяки своєму останньому компонентові вони виражають різні параметри і вживаються на позначення одиниць виміру [17: 134; 19: 267–268] (табл. 2,3).

Таблиця 2.

Складні прикметники типу "соматизм + параметричний прикметник" на позначення приблизного виміру в німецькій мові

№ п/п	Характеристики	Кількість (%)	Приклади СПК
1.	Висота	11 (23 %)	<i>kniehoch</i> 'по коліна'
2.	Довжина	11 (23 %)	<i>armlang</i> 'завдовжки з руку'
3.	Величина	8 (17 %)	<i>handgroß</i> 'завбільшки з руку'
4.	Товщина	7 (15 %)	<i>faustdick</i> 'завтовшки з кулак'
5.	Глибина	5 (10 %)	<i>klaftertief</i> 'глибиною в сажень'
6.	Ширина	5 (10 %)	<i>daumenbreit</i> 'завширшки з великий палець'
7.	ЗГ	1 (2 %)	<i>vierzöllig</i> 'чотирьохдюдимий'
	Усього	48 (100 %)	

Таким чином, складні прикметники з останнім компонентом на позначення висоти (-hoch) і довжини (-lang) є найбільш чисельними. Характеристики "величина" (-groß), "товщина" (-dick), "глибина" (-tief) і "ширина" (-breit) представлені дещо меншою кількістю одиниць. Лише одна лексема становить залишкову групу, оскільки її останній компонент не виражає зазначених вище характеристик. В українській мові такі прикметники репрезентовані словосполученнями за моделлю "прислівник на позначення характеристики + прийменник + іменник-соматизм", напр.: нім. *faustgroß* відповідає укр. 'завбільшки з кулак'.

Таблиця 3.

Складні іменники типу "соматизм + параметричний іменник" на позначення приблизного виміру в німецькій мові

№ п/п	Характеристики	Кількість СПК (%)	Приклади СПК
1.	Висота	8 (28%)	<i>Augenhöhe</i> 'рівень очей'
2.	Ширина	5 (17%)	<i>Handbreite</i> 'ширина в долоню'
3.	Довжина	4 (14%)	<i>Armlänge</i> 'довжина руки'
4.	Величина	3 (10%)	<i>Körpergröße</i> 'людський зріст'
5.	Об'єм	3 (10%)	<i>Handvoll</i> 'жменя'
6.	Відстань	3 (10%)	<i>Spannweite</i> 'відстань між кінчиками великого пальця і мізинця'
7.	Товщина	1 (4 %)	<i>Fingerdicke</i> 'товщина в палець'
8.	ЗГ	2 (7%)	<i>Schlüsselbein</i> 'ключиця'
	Усього	29 (100 %)	<i>Kniekehlen</i> 'жижки'

Як випливає з таблиці 3, перше місце серед характеристик посідають складні іменники з останнім компонентом на позначення висоти (-höhe), друге – на позначення ширини (-breite), третє – на позначення довжини (-länge). Такі параметри, як "величина" (-größe), "об'єм" (-voll) і "відстань" (-weite) представлені у квантитативному плані більш однорідно, по три лексеми у кожній. На останньому місці – складні іменники на позначення товщини (-dicke), що представлені лише однією лексемою. Слід також зазначити, що залишкова група містить дві лексеми, останній компонент яких не виражає ніяких параметрів. В українській мові такі іменники репрезентовані здебільшого словосполученнями за моделлю "іменник на позначення характеристики + прийменник + іменник-соматизм", напр.: нім. *Fingerbreite* відповідає укр. 'ширина в палець'.

Найбільш частотними в якості складової частини композитів у німецькій мові вживаються соматизми 'Finger' 'палець', 'Hand' 'рука', 'Daumen' 'великий палець руки', 'Knie' 'коліно', а в українській – 'сажень' і 'дюйм'.

5. Залежно від параметрів виміру СПК виділяються наступні групи (табл. 4).

Таблиця 4.

Семантична класифікація СПК за параметрами виміру				
№ п/п	Групи	Кількість СПК (%)		Приклади СПК
		нім. мова	укр. мова	
1.	Одиниці виміру висоти	36 (35 %)	16 (34 %)	нім. <i>schulterhoch</i> ‘по плечі’, укр. <i>по коліна</i>
2.	Одиниці довжини	21 (20 %)	20 (43 %)	нім. <i>Elle</i> ‘лікоть’, укр. <i>сажень</i>
3.	Одиниці виміру величини	13 (13 %)	1 (2 %)	нім. <i>handgroß</i> ‘завбільшки з долоню’, укр. <i>завбільшки з кулак</i>
4.	Одиниці виміру ширини	10 (10 %)	3 (6 %)	нім. <i>fingerbreit</i> ‘завширшки з палець’, укр. <i>завширшки у долоню</i>
5.	Одиниці виміру товщини	9 (9 %)	2 (4 %)	нім. <i>armdick</i> ‘товщиною в руку’, укр. <i>завтовшки в обхват</i>
6.	Одиниці виміру глибини	5 (5 %)	-	нім. <i>klaftertief</i> ‘глибиною в сажень’
7.	Приблизна кількість	5 (5 %)	4 (9 %)	нім. <i>Prise</i> ‘пучка’, укр. <i>жменя</i>
8.	Одиниці виміру відстані	3 (3 %)	1 (2 %)	нім. <i>Spannweite</i> ‘відстань між кінчиками великого пальця і мізинця’, укр. <i>ступінь</i>
	Усього	102 (100 %)	47 (100 %)	

За даними таблиці 4, найбільш продуктивною серед СПК за параметрами виміру у німецькій мові є група “Одиниці виміру висоти”, на другому місці – “Одиниці довжини”. Такі СПК, як “Одиниці виміру товщини”, “Одиниці виміру глибини” і “Приблизна кількість” представлені значно меншою кількістю одиниць. СПК “Одиниці виміру відстані” містить лише три лексеми і посідає останнє місце. В українській мові, навпаки, перше місце серед СПК за параметрами виміру посідає група “Одиниці довжини”, а друге – “Одиниці виміру висоти”. Звертає на себе увагу той факт, що в німецькій мові СПК “Одиниці виміру ширини” і “Одиниці виміру товщини” містять значно більший відсоток, ніж в українській мові. Відсутність групи “Одиниці виміру глибини” є особливістю української мови.

6. Аналіз фактичного матеріалу показав, що у досліджуваних мовах СПК ‘Handvoll’ ‘жменя’, ‘Prise’ ‘пучка’, ‘Zoll’ ‘дюйм’, ‘п’ядь’, ‘півнігтя’ у переносному значенні вживаються на позначення невизначеної кількості “мало”, напр.:

(3) нім. *Nella hatte immer den Eindruck eines ungeheuer intelligenten, ungeheuer traurigen und sich immer mehr aufblähenden Luftballons, der platzen würde, und nichts würde übrigbleiben als eine Handvoll konzentrierter, übelriechender Trauer* [27: 28]. – ‘Неллі він завжди здався надзвичайно ерудованою, надзвичайно сумною повітряною кулею, що все більше надимається, ось-ось має тріснути, і тоді від неї нічого не залишиться, крім жмені сконцентрованої, смердючої нудьги’ [24: 24].

(4) укр. *Над Ждановою головою був вирваний стріпок, і парубок бачив у дірці шмат неба й жменю зірок, ясних та чистих, які, однак, злякано тремтіли* [26: 759].

7. СПК вживаються у досліджуваних мовах у словосполученнях, у яких назви частин тіла позначають такі характеристики, як висота, глибина і т.д. [17: 127], тобто мають алативну спрямованість [6: 33]. Вони вказують на напрямок виміру як згори донизу, так і навпаки, що стає зрозумілим лише із контексту, напр.:

(5) нім. *Wir wichen den tieferen Prielen aus, umrundeten unberechenbare Tümpel, konnten es dennoch nicht vermeiden, daß wir von Zeit zu Zeit in ein Schlickloch gerieten und einsackten bis*

zum Knie [27: 377]. – ‘Глибокі протоки і підозрілі озерця ми обминали, та все одно час від часу попадали в ковбані й загрузали по коліна’ [24: 207].

(6) укр. *Щойно там він налетів на ваняковий гребінь посеред русла, де його вільне плавання ногами вперед було остаточно зупинено: Цумбрунненові ноги по коліна застрягли в підводних розколинах, а верхня половина тіла опинилася над хвилями, намертво перекинута впоперек гребеня* [23: 219].

Цю ж саму функцію виконують і складні прикметники з останніми компонентами на позначення висоти (*-hoch*) і довжини (*-lang*), напр.:

(7) нім. *Ihre Beine steckten in kniehohen Wollstrümpfen, an ihrem Handgelenk schlenkerte eine versilberte Kette, die Addi ihr aus heiterem Himmel von Rotterdam geschickt hatte, wohin er mit der Truppenbetreuung gekommen war* [28: 279]. – ‘На ногах у неї були вовняні панчохи до колін, а на руці подзвонював посріблений ланцюжок, що його ні сіло ні впало надіслав Адді з Роттердама, куди він попав з бригадою військових артистів’ [24: 154].

8. Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

8.1. Соматична лексика носить антропоморфний характер і з давніх-давен вживалася на позначення одиниць виміру і мір зі значенням приблизної кількості (п. 2).

8.2. Кількість СПК у німецькій мові суттєво переважає кількість СПК в українській. Іменники відповідної семантики у німецькій мові представлені з точки зору словотвірної структури кореневими і складними іменниками та складними прикметниками (див. табл. 1). В українській мові соматизми-іменники є кореневими і похідними, на відміну від німецької. Соматизми-прикметники представлені як складними, так і похідними лексемами. Слід також зазначити, що кореневих соматизмів-прикметників у досліджуваних мовах зафіксовано не було. Лише в українській мові на позначення СПК вживаються словосполучення (прикметник + іменник) типу *повний зріст, людський зріст, повний рот, витягнута рука* (див. п. 4).

8.3. Складні слова є структурною особливістю німецької лексики і їхній останній компонент репрезентує різні характеристики. У кількісному плані складні прикметники переважають над складними іменниками. Характерно, що характеристики “величина”, “висота”, “довжина”, “ширина” і “товщина” виражені як складними іменниками, так і складними прикметниками. Проте такі характеристики, як “відстань” і “об’єм” представлені тільки складними іменниками, а “глибина” – тільки складними прикметниками (див. п. 4, а також табл. 2, 3). В українській мові такі прикметники репрезентовані словосполученнями за моделлю “прислівник на позначення характеристики + прийменник + іменник-соматизм”, а іменники репрезентовані здебільшого словосполученнями за моделлю “іменник на позначення характеристики + прийменник + іменник-соматизм” (див. п. 4).

8.4. За даними семантичної класифікації за параметрами виміру було виділено 8 груп ЛПК: 1) одиниці виміру висоти; 2) одиниці довжини; 3) одиниці виміру величини; 4) одиниці виміру ширини; 5) одиниці виміру товщини; 6) одиниці виміру глибини; 7) приблизна кількість; 8) одиниці виміру відстані. Відсутність групи “Одиниці виміру глибини” є особливістю української мови (п. 5 табл. 4).

8.5. У досліджуваних мовах СПК ‘Handvoll’ ‘жменя’, ‘Prise’ ‘пучка’, ‘Zoll’ ‘дюйм’, ‘п’ядь’, ‘півнігтя’ у переносному значенні використовується на позначення невизначеної кількості “мало” (п. 6).

8.6. Соматична лексика на позначення одиниць виміру і мір зі значенням приблизної кількості використовується у досліджуваних мовах у словосполученнях, у яких назви частин тіла позначають такі характеристики, як висота, глибина і т.д., і які корелюють зі складними прикметниками з останніми компонентами на позначення висоти (*-hoch*) і довжини (*-lang*) (п. 7).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко Л. Г. Поле неопределенно малого количества в немецком и русском языках / В. В. Акуленко, С. А. Швачко, Е. И. Букреева // Категория количества в современных европейских языках и др. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 160–172.
2. Аркадьев П. М. Семантическая концептуализация тела и его частей. I. Признак “Форма” / П. М. Аркадьев, Г. Е. Крейдлин, А. Б. Летучий // Вопросы языкознания. – 2008. – № 6. – С. 78–97.
3. Замойська І. Структура словотвірних парадигм іменників на позначення внутрішніх органів людини / І. Замойська // Вісник Львівського університету. – 2004. – Ч. 1, Вип. 34. – С. 153–158. – (Серія “Філологічна”).

4. Каракевич Р.О. Національно-культурна маркованість фразеологічних одиниць на позначення виміру та ваги в німецькій та українській мовних картинах світу / О.Р. Каракевич // Вісник Донецького університету. – 2008. – Вип. 1. – С. 42–47. – (Серія Б "Гуманітарні науки").
5. Козырев Л.И. Становление и развитие фразеологизмов с компонентами рука, нога: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Л.И. Козырев. – Минск, 1991. – 19 с.
6. Кошкарьова Л.С. Засоби вираження напрямку дії вгору у німецькій мові у зіставленні з українською та російською мовами: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.17 / Кошкарьова Лариса Сергіївна. – Донецьк, 2000. – 230 с.
7. Материнська О.В. Типологія найменувань частин тіла : Монографія / Материнська О. В. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 295 с. – (Серія "Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження"; т. 5).
8. Молчанова Л. А. Народная метрология (к истории народных мер длины) / Л. А. Молчанова. – Минск : Наука и техника, 1973. – 81 с.
9. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 129–221.
10. Федуленкова Т.М. Проблема общего и специфического в соматической фразеологии некоторых германских языков (на материале английского, немецкого и шведского языков) : автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки", спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое и типологическое языкознание" / Т.М. Федуленкова. – М., 1984. – 16 с.
11. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С. А. Швачко. – К. : Вища школа, 1981. – 144 с.
12. Brown C. Lexikal typologie from an antropological point of view / C. Brown // Sprachtypologie und sprachliche Universalien. – Berlin ; New-York : de Gruyter, 2001. – S. 1178–1190.
13. Dornseiff F. Bezeichnungswandel unseres Wortschatzes / Franz Dornseiff. – Lahr – Schwarzwald : Moritz Schauenburg Verlag, 1966. – 226 S.
14. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre / Johannes Erben. – [3., neubearb. Aufl.]. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1993. – 182 S.
15. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – [2., durchges. und erg. Aufl.]. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1995. – 382 S.
16. Kaliuščenko V. D. Typologie denominaler Verben / V. D. Kaliuščenko. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2000. – 253 S. – (Folge "Linguistische Arbeiten"; bd. 419).
17. Pümpel-Madel M. Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Adjektivkomposita und Partizipialbildungen: (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen. – 2). Hauptteil 5 / M. Pümpel-Madel, E. Gassner-Koch, H. Wellmann. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1992. – 340 S.
18. Viedebant O. Altes und ältestes Weg- und Längenmaß / O. Viedebant // Zeitschrift für Ethnologie. – Berlin : Behrend & Co, 1913. – Jg. 45. – S. 956–969.
19. Wellmann H. Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Das Substantiv. Hauptteil 2 / Hans Wellmann. – Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann, 1975. – 500 S.
20. Wierzbicka A. Semantics Primes and Universals / Anna Wierzbicka. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 1996. – 512 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2004. – 1425 с.
22. Duden Deutsches Universalwörterbuch / Hrsg. von der Dudenredaktion. – [5., überarb. Aufl.]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2003. – 1892 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

23. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман] / Юрій Андрухович [2-ге вид., випр. та доповн.]. – К. : Критика, 2004. – 333 с.
24. Бель Г. Дім без господаря : [роман] / Генріх Бель ; [пер. з нім. Є. Попович]. – К. : Рад. письм., 1968. – 262 с.
25. Ленц З. Урок німецької : [роман] / Зігфрід Ленц ; [пер. з нім. О. Логвиненко]. – К. : Рад. письм., 1976. – 406 с.
26. Мушкетир Ю. М. Яса : [роман] / Юрій Михайлович Мушкетир. – К. : Дніпро, 1990. – 831 с.
27. Böll H. Haus ohne Hüter : [Roman] / Heinrich Böll. – [12. Aufl.]. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999. – 316 S.
28. Lenz S. Deutschstunde : [Roman] / Siegfried Lenz. – Hamburg : Hoffmann und Campe, 1997. – Bd. 6. – 729 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Повторуха – викладач кафедри германської філології Донецького національного університету.
Наукові інтереси: контрастивна лексикологія.

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ЯВИЩЕ ЗНАЧЕННЕВОЇ ДИНАМІКИ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Світлана ФІЛОНІК (Острог, Україна)

У статті розглянуто один із найпродуктивніших способів творення семантичних неологізмів – метафоризацію. Автор класифікувала досліджувані одиниці залежно від моделей, за якими проходить зміна семантичної структури неологізмів, та навела приклади їхнього вживання.

The focus of the paper is on metaphorisation, which is one of the most productive means of semantic neologisms formation. The units under consideration are classified according to the models of the neologisms' semantic structure change and their usage is exemplified.

Як відомо, словниковий склад серед інших рівнів мовної системи відрізняється найбільшою динамічністю та здатністю пристосовуватися до потреб та умов комунікації. На

думку мовознавців (В.Г. Гака, В.В. Єлісеєвої, І.В. Заботкіної, Ю.А. Зацного, Г.О. Козьмик, А.О. Худолія, М. Еблі, Д. Крістала), ми живемо в епоху «неологічного буму», коли слова з'являються в мові з нечуваною швидкістю. За даними *Global Language Monitor*, організації в м. Остін, штат Техас, що вивчає тенденції у використанні мов світу, словниковий склад англійської мови поповнюється новою одиницею кожні 98 хвилин (тобто, щодня в англійській мові з'являється 14,7 нових слів) [10]. Як результат, 10 червня в програмі *World News America* на каналі *BBC News* було повідомлено, що організація *GLM* зафіксувала мільйонне слово в словниковому складі англійської мови: *web 2.0* (нове покоління web-товарів та послуг) [11]. З того моменту в англійській мові з'явилося ще понад 2 000 неологізмів.

Визначення терміну «неологізм» є однією із невирішених проблем мовознавства. І.В. Арнольд, В.Г. Гак, А.І. Гальперін, В.В. Єлісеєва, В.І. Заботкіна, Ю.А. Зацний, Д.І. Квеселевич та В.П. Сасіна, Г.О. Козьмик, Т.І. Плужнікова та ін. робили спробу уточнити дане поняття. Беручи до уваги визначення терміну «неологізм», сформульовані вище зазначеними науковцями, ми прийшли до висновку, що неологізмами можна назвати наступні новоутворення: 1) наново створені на матеріалі мови, відповідно до існуючих в мові словотворчих моделей, слова та словосполучення, що позначають нове (раніше невідоме або неіснуюче) поняття або предмет (власне неологізми); 2) наявні в мові слова та словосполучення, що набули нового значення для позначення нового предмету або явища (переосмислення, семантичні неологізми або семантичні інновації); 3) наново створені та введені в мову слова та словосполучення, що стають синонімами вже існуючого в мові знака, який номінує відоме поняття або предмет (поліномінація); 4) мовні одиниці, які перейшли в загальноживану мову з периферії мовної системи (тобто ті, що функціонували як сленгізми, регіоналізми, професіоналізми, жаргонізми, вузькоспеціалізовані терміни тощо).

У даному дослідженні особливу увагу буде приділено семантичним неологізмам, які, за даними Г.О. Козьмик, майже в усі періоди розвитку мови становлять приблизно чверть нових надходжень до мовної системи [3: 15]. **Актуальність** даного дослідження полягає в необхідності вивчення семантичних інновацій, а саме тих, що були утворені внаслідок метафоризації, як одного із найважливіших та найпостійніших проявів розвитку мови.

Метою даної статті є аналіз семантичних неологізмів кінця ХХ – початку ХХІ ст., що утворилися внаслідок процесу метафоризації. Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних **завдань**:

1. виокремлення слів та словосполучень, похідне значення яких з'явилося в результаті метафоризації первинного значення;
2. зіставлення вихідного та похідного значень досліджуваних семантичних неологізмів;
3. виявлення мінімальних складників семантики досліджуваних одиниць;
4. визначення моделей трансформації семантики неологізмів;
5. класифікація семантичних неологізмів, залежно від моделі зміни їхньої семантичної структури.

Значення слова включає пов'язані між собою компоненти: денотат, концепт та форму. Одна форма може співвідноситися з кількома денотатами, якщо їхні концепти в чомусь схожі. Це явище називається переосмисленням значення слова. На розвиток та зміну значення слова впливають як позамовні зміни в житті суспільства (екстралінгвістичні причини), так і закони мовної системи (лінгвістичні причини).

До екстралінгвістичних причин зміни значення слова відноситься, по-перше, поява в житті суспільства нових денотатів – предметів чи понять. Так, стрімкий науково-технічний прогрес спричинив потребу в найменуванні нових фактів в різних сферах життя людини. По-друге, це зміна самого денотата або уявлення щодо нього. Прогрес також призводить до відкриття нових можливостей або властивостей предметів та явищ, що впливає на семантику одиниць, які їх номінують. Третью виокремленою нами екстралінгвістичною причиною є мовні контакти, найвагомішим результатом яких, на нашу думку, є запозичення лексики. Закріплення запозиченої лексичної одиниці в мові призводить до зміни в семантичній структурі або стилістичній приналежності слова, що раніше найменувало даний денотат у мові-реципієнті, або обох слів. Крім того, на сучасному етапі розповсюдженою причиною

зміни значення слова є евфемістичні заміни, що тісно пов'язані з поняттям «політичної коректності». Зазвичай такі зміни значень відбуваються в контексті питань національної, статевої, соціальної та сексуальної приналежності.

Крім того, семантичні інновації в мові зумовлені лінгвістичними причинами, а саме різними антиноміями. До таких антиномій (суперечностей) відноситься, по-перше, антиномія двох функцій мови: інформаційної та експресивної. Н.В. Стратулат пояснює її як суперечність між прагненням до регулярності одиниць, з одного боку, та до їх експресивного виділення, з другого [5: 69]. По-друге, важливим стимулом появи семантичних інновацій є антиномія, зумовлена асиметричністю мовного знака, або антиномія позначувального і позначуваного. За М.П. Кочерганом, план вираження (позначувальне) і план змісту (позначуване) мовного знака перебувають у стані нестійкої рівноваги, що зумовлює розвиток багатозначності й омонімії, з одного боку, й синонімії – з іншого [4: 343–344].

Як свідчить фактичний матеріал, поява семантичних неологізмів пов'язана, в основному, з процесом метафоризації. Метафоризація полягає в семантичному переосмисленні явища або предмета дійсності унаслідок порівняння його з іншим явищем або предметом за подібністю певних ознак. Як зазначає Н.В. Стратулат, основою семантичних модифікацій метафоричного характеру є основні мотивуючі ознаки переносного значення – образність, оцінність та емоційно-експресивний компонент [5: 71–72].

В ході дослідження ми виявили ряд семантичних інновацій, зміна семантичної структури яких відбулася за наступними моделями: зміна архісеми та актуалізація функціональної семи, зміна архісеми та актуалізація асоціативної семи, зміна периферійної семи. Розглянемо їх детальніше.

«Зміна архісеми та актуалізація функціональної семи» належить до активних моделей зміни семантичної структури. Цей тип метафоричного переосмислення відбувається через функціональну схожість: архісема вихідного значення змінюється, а функціональний компонент виявляється в прихованій або явній семі. Розглянемо цю модель на конкретних прикладах.

У книзі Н. Негропонта *Being Digital* ми спостерігаємо вживання семантичних неологізмів *infobahn* (складне слово, утворене комбінацією апокопи від *information* та афери від запозичення *Autobahn*) та *information superhighway*:

Such is life in the fast lane of infobahn [8: 75].

The information superhighway is about the global movement of weightless bits at the speed of light [8: 12].

Очевидно, що набуте значення даних лексичних одиниць є ідентичним, адже вони позначають мережу Інтернет. Архісеми вихідного значення «дорога» було змінено на «система» в той час, як функціональна сема первинного значення «переміщення на далекі відстані» залишилася.

Цікавим прикладом даної моделі семантичних трансформацій є словосполучення *info grazing*:

When we think of new information delivery, we tend to cram our thoughts with concepts like “info grazing” and “channel surfing” [8 : 155].

Лексичну одиницю *grazing* в новому значенні ми можемо віднести до жаргонної лексики внаслідок набутого нею емоційно-експресивного забарвлення. В даному випадку архісема вихідного значення «їсти» була замінена на нову архісеми: «усвідомлювати». Спільною ж функціональною семою, що актуалізувалася в похідному значенні, стала наступна: «поглинати».

Вище зазначене речення містить неологізм *channel surfing*, який також ілюструє досліджувану модель. У даному випадку слово *surfing* має те ж значення, що і в загальноживаному на сучасному етапі словосполученні *Internet surfing*, а саме: «швидке переглядання інформації без тривалих затримок на чомусь конкретному». Отже, архісеми «переміщення» було замінено на «переглядання», але функціональну сему «не зупинятися на одному місці» було збережено.

В наступному реченні зі згаданого вище джерела ми виокремили семантичний неологізм *electronic window*:

If I really could look out the electronic window of my living room in Boston and see the Alps, hear the cowbells, and smell the manure in summer, in a way I am very much in Switzerland [8: 165].

Значення даного неологізму стає очевидним з самого лише контексту. В даному випадку в похідному значенні збережено функціональну сему «відкривати вид назовні, на певний ландшафт», а архісему вихідного значення «отвір у стіні» було замінено на «образ».

Наступним виокремленим нами прикладом досліджуваної моделі зміни значення є *electronic venue*:

Even having a dedicated staff of reporters worldwide will lose some of its significance as talented free-lance writers discover an electronic venue directly into your home [8: 58].

За аналогією до попереднього прикладу, архісему вихідного значення «місце» було замінено на «образ». Функціональна сема «служити місцем для певної події» залишилася в похідному значенні.

Такий характер семантичних змін спостерігається також у словосполученні *chat rooms*, яке було вжито у наступному реченні:

I recognize that the Internet is not a single thing, but consists of several domains – e-mails, the World Wide Web, chat rooms (those which exist in real time and those which don't) [7: 1].

В той час, як архісему «частина будівлі» було замінено на «сайт», функціональну сему «служувати місцем для спілкування» було збережено.

Дещо поступається щодо активності модель «**зміна архісеми та актуалізація асоціативної семи**». Про дану модель зміни семантичної структури Н.В. Стратулат пише: «Інновації цього типу значенневих модифікацій спричинили утворення цілої низки нових переносних значень в іменних найменуваннях, зокрема у словах на позначення осіб, у яких відбивається ставлення до них суспільства і відповідна емоційна характеристика» [5: 72-73].

Цікаві новотвори було виявлено Дж. Бернсайдом в книзі *Word Watching (field notes of an amateur philologist): seagull manager* та *mall rats*. Автор дав наступне визначення першому поняттю: «начальник, який залітає в офіс, створює багато шуму, паскудить і знову вилітає з офісу» [6: 144]. Очевидним є той факт, що дане словосполучення можна вважати жаргонізмом. Зіставлення двох значень одиниці *seagull* свідчить, що такий розвиток семантики спричинили периферійні семи вихідного значення – «літати», «кричати», «паскудити», які стали асоціативними семами похідної семі. Це відбувається паралельно зі зміною архісеми «птаха» – «людина».

Подібні зміни в семантичній структурі слова виявилися при аналізі словосполучення *mall rats*, яке означає «безпритульні діти, що цілодобово вештаються по супермаркетах» [6: 143]. В даному випадку асоціації зі словом *rat*, що відбиває ставлення до цих тварин – «небажаний», «всюдисущий» – актуалізувалися в похідному значенні. Крім того, як і в попередньому прикладі, архісема «тварина» змінилася на «людина».

Шляхом аналогічного семантичного зрушення лексема *butler* набула похідного значення у словосполученні *digital butler*:

If you are there and your digital butler decides to connect you, the nearest doorknob may say, "Excuse me, Madam," and make the connection [8: 212].

В даному прикладі ми спостерігаємо заміну архісеми «людина» на архісему «програма». Зіставлення семантичних структур обох значень показує, що асоціативні семи «обслуговування», «ввічливість» актуалізувалися в похідному значенні.

У процесі метафоризації задіяна ще одна модель: «**зміна периферійної семи при збереженні архісеми**». Так, семантична структура слова може зазнавати трансформації за умов зміни певних сем, що не належать до семантичного ядра лексичної одиниці. Розглянемо цю модель детальніше за допомогою прикладів.

Поняття *electronic community* та *digital neighbourhood* є близькими за змістом: вони позначають групи людей, зазвичай об'єднаних спільними інтересами, що спілкуються в мережі Інтернет. Їхнє вживання у контексті проілюстровано в наступних прикладах:

As we interconnect ourselves, many of the values of the nation-state will give way to those of both larger and smaller electronic communities [8: 7].

We will socialize in digital neighbourhoods in which physical space will be irrelevant and time will play a different role [8: 7].

В обох прикладах архісемою, як вихідного, так і похідного значення є «люди», але периферійна сема «в реальному просторі» змінилася на «в віртуальному просторі».

Останню модель зміни значення також демонструє словосполучення *digital decorum*. Архісемою в компоненті *decorum* залишається «поведінка», в той час як периферійна сема «в реальному просторі», як і в попередньому прикладі, змінилася на «в віртуальному просторі». Н. Негропонт використовує дане словосполучення в наступному реченні:

We will all be using e-mail, provided we all learn some digital decorum [8: 191].

Знало метафоризації і дієслово *ship* у словосполученні *ship bits*. Архісема залишилася та ж сама, що і у вихідному значенні – «переміщувати», а засіб виконання цієї дії змінився разом із периферійною семою: «на кораблі, автомобілі» – «в мережі Інтернет». Дану лексичну одиницю було виокремлено з наступного речення:

That same day, I had been in my hotel room shipping bits back and forth over the internet, to and from MIT and elsewhere in the world [8: 12].

Дана модель переосмислення лягла в основу лексичної одиниці *e-expressionist*, адже архісема «людина» залишилася, а периферійну сему «на полотні» було замінено на «в мережі Інтернет». Наступне речення демонструє вживання даного неологізму в контексті:

These hackers are the forerunners of the new e-expressionists [8: 222].

Варто зазначити, що дана класифікація не претендує на універсальність. У ході дослідження семантичних неологізмів, утворених внаслідок метафоризації, можливе виявлення і таких, що не відповідають критеріям вище зазначених груп, що свідчить про недостатнє вивчення даної проблеми і про можливі перспективи дослідження у цьому напрямку.

Отже, зміни в семантичній структурі лексичних одиниць відбуваються в результаті ряду причин, закладених в самій мові, та тих, що надходять із зовнішнього середовища. Метафоризація є надзвичайно актуальним процесом, що відбувається в англійській мові сьогодення. Семантичні модифікації відбуваються відповідно до певних моделей, що демонструє загальні тенденції розвитку мови на сучасному етапі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бирвиш М. Семантика / М. Бирвиш // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика. – 1981. – Вып. X. – С. 177–200.
2. Елисеєва В. В. Лексикология английского языка / Елисеєва В. В. – СПб : СПбГУ, 2003. – 44 с.
3. Козьмик Г.О. Світ сучасної людини в контексті мовних змін. Інноваційні процеси у лексичній системі англійської мови на межі XX і XXI століть / Г. О. Козьмик. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2007. – 111 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
5. Стратулат Н. В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови / Н. В. Стратулат // Мовознавство. – 2007. – №3. – С. 69–77.
6. Burnside J. Word Watching (field notes of an amateur philologist) / Julian Burnside. NY : Thunder's Mouth Press. – 2005. – 234 p.
7. Crystal D. A Linguistic Revolution? / David Crystal // Education, Communication & Information. – 2001. – No. 2. – P. 93–97.
8. Negroponte N. Being Digital / Nicholas Negroponte. – NY : Alfred A. Knopf, 2001. – 245 p.
9. Gates B., Hemingway C. Business @ the Speed of Thought / Bill Gates, Collins Hemingway. – NY: Warner Books, 1999. – 470 p.
10. "Millionth English word" declared [Електронний ресурс] // BBC News. – 2009. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8092549.stm>.
11. Welcome to the World of Global English [Електронний ресурс] // The Global Language Monitor. – 2009. – Режим доступу: <http://www.languagemonitor.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Філонік – здобувач кафедри лінгвістики Національного університету «Острозька академія»
Наукові інтереси: неологізація англійської мовної лексики кінця XX – початку XXI ст.

КАТЕГОРИЯ ОДУШЕВЛЕННОСТИ И КРИТЕРИИ ЕЕ ВЫДЕЛЕНИЯ В ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ФРАНЦУЗСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Ирина ФИРСОВА (Горловка, Украина)

У статті розглянуто проблему мовних універсалій, яка пов'язана з питанням про взаємовідношення мови і мислення. Істотність та підістотність є позамовними, понятійними категоріями, притаманними людському мисленню, у яких відбивається здатність виділяти у навколишньому світі усе живе і насамперед саму себе.

In this article we have tried to analyze the issue of language universals, which has a direct connection with the question of the relationship between language and thought. Animate and inanimate is an extra-linguistic, conceptual category, inherent in human thinking, which reflects the individual's ability to distinguish in the world around all living being and above all himself.

Проблема взаимоотношения языка и мышления издавна привлекала внимание лингвистов различных школ и направлений (Ш. Балли, В.А. Звегинцев, Г.В. Колшанский) [1:394; 5:248; 6:240].

В зависимости от поставленной задачи изучались разные аспекты этой проблемы: логические категории и структура языка, проблема понятия и значения слова, глубинные и поверхностные структуры, семантика отражения и семантика языка.

Широко известна постановка проблемы взаимоотношения языка и мышления в трудах академика И.И. Мещанинова [7: 321].

И.И. Мещанинов выделяет в языке «понятийные категории», представляющие собой семантические категории, обобщенные значения, которые могут найти свое выражение в грамматических средствах (морфологии и синтаксисе), и в лексических значениях; соотношение же этих средств определяется строем конкретного языка. К понятийным категориям И.И. Мещанинов относит, например, такие понятия, как субъект, предметность и др., если же эти понятийные категории находят свое воплощение в морфологических или синтаксических формах, то они становятся грамматическими понятиями.

В соответствии с теорией И.И. Мещанинова, к понятийным категориям можно отнести такие обобщенные значения, как категория абстрактности, категория модальности, категория одушевленности.

В работах других лингвистов категории такого рода получили иные наименования: внеязыковые категории (О.Есперсен), скрытые категории (Б.Л. Уорф, С.Д. Кацнельсон), функционально-семантические категории (А.В. Бондарко).

Проблема изучения языковых универсалий имеет непосредственное отношение к вопросу о взаимоотношении языка и мышления.

Одушевленность/неодушевленность представляет собой внеязыковую, понятийную категорию, присущую человеческому мышлению, в которой отражается способность человека выделить в окружающем мире все живое и прежде всего самого себя.

Положение этой категории в том или ином языке зависит от тех средств, которыми располагает данный язык для ее выражения. Так, в русском языке одушевленность/неодушевленность является грамматической категорией. Отнесение ее к грамматической категории основывается на том, что в русском языке существуют формальные различия в склонении имен существительных одушевленных и неодушевленных.

Эти различия проявляются и в формах имен прилагательных, согласующихся с одушевленными и неодушевленными существительными.

Таким образом, в связи с тем, что одушевленность/неодушевленность является основой деления имен существительных русского языка на два подкласса, ее можно рассматривать в русском языке как категорию классифицирующую [2: 195].

Что же касается французского языка, то долгое время считалось, что поскольку одушевленность/неодушевленность не находит своего выражения в самой структуре языка, здесь различие сугубо смысловое.

К тому же при отсутствии форм склонения у французского существительного они не могут, естественно, иметь и такого различия, которое позволяет говорить об одушевленности/неодушевленности как о грамматической категории.

Вместе с тем наличие определенных ограничений в употреблении некоторых местоимений и в плане их соотношения с денотатом – именем существительным, обозначающим человека, животное или предмет, позволяет исследователям говорить о наличии во французском языке вполне определенных средств разграничения одушевленности и неодушевленности имён существительных.

Антитеза одушевленности/неодушевленности явственно проступает в формах словообразования французских существительных.

Суффиксы – *-ain* (*republicain, americain*), *-aire* (*revolutionnaire*), *-ais* (*Anglais*), *-iste* (*pessimiste*) используются для образования одушевленных имен существительных. С другой стороны, только существительные неодушевленные имеют суффиксы *-ade* (*collonade*), *-age* (*langage*).

Кроме того, во французском языке существуют коррелирующие пары, обозначающие лица мужского и женского пола (*un sportif/une sportive*).

Показателем категории одушевленности/неодушевленности является также согласование по смыслу местоимений с заменяемым названием лица (*Les sentinelles, ils ne s'asseyent jamais*).

Категория одушевленности/неодушевленности характеризуется также следующим признаком: употреблением существительного мужского рода при обозначении лиц мужского и женского пола: *l'homme est mortel*.

К этому следует обавить, что категория одушевленности/неодушевленности оказывает определенное влияние на валентные свойства существительного. Каждый из подклассов существительных вступает, в соединение преимущественно с глаголами и прилагательными семантически параллельного разряда (*un homme avare, egoiste, sensible; un train distinctif, caracteristique; l'enfant pleure, gesticule; le fer se rouille*).

Таким образом, категория одушевленности/неодушевленности проявляется во французском языке не просто как категория чисто семантическая, согласно традиционному существующему мнению, а как категория функционально-семантическая, которая, по определению А.В. Бондарко, представляет собой «систему разнородных языковых средств, способных взаимодействовать для выполнения определенных семантических функций» [3: 115]. Следует отметить, что категория одушевленности/неодушевленности обуславливает не только лексическую, но и синтаксическую валентность. Так, конструкция *accusativus cum infinitivo* допустима лишь при глаголах восприятия *voir, entendre, regarder*, подразделяющих одушевленное подлежащее: *La mere les voir jouer dans la cour*. Употребление неодушевленного существительного в данном случае невозможно.

Более того, от семантики существительного иногда зависит характер синтаксических отношений в предложении. При одной и той же модели замен неодушевленного существительного одушевленным может вызвать изменения в смысловых отношениях между членами предложения или компонентами словосочетания. Например, если в предложении «*il s'est approche du mur*» вместо неодушевленного существительного в позиции после глагола употребить одушевленное имя «*il s'est approche de son fils*», то обстоятельственные отношения сменяются объектными. Принадлежность существительного к тому или иному подклассу сказывается также на трансформационных возможностях предложений. Так, активные предложения с одушевленным дополнением легче переводятся в пассив, чем активные предложения с дополнением неодушевленным: конструкция «*un chien a ete ecrase par une voiture*» более обычна, чем «*une voiture a ecrase un chien*» и наоборот, «*l'enfant a ecrit une lettre*» более типична, чем «*une lettre a ete ecrite par l'enfant*».

Итак, приведенные примеры свидетельствуют о явном влиянии категории одушевленности на синтаксис предложения.

Благодаря возросшему за последнее время интересу к проблемам семантики и появлению семасиологических исследований, имеющих целью проникновение в семантическую структуру слова, в работах лингвистов все чаще высказывается мысль о том, что такая категория, как одушевленность, присуща не только имени существительному.

Наблюдения показывают, что одушевленность/неодушевленность проявляется и в других частях речи (в глаголе и имени прилагательном) и играет определенную роль в развитии их значения и их сочетаемости.

Глагол по своей лексико-грамматической природе является такой частью речи, которая «своим значением не только указывает на какое-либо действие, состояние или процесс, но также в известной мере предопределяет соотношение «участников» этой ситуации» [9:216].

Концентрирующая сила глагола, заключенная в нем идея субъекта, которые могут быть одушевленным лицом или предметом, обуславливает тот факт, что в самом значении глагола может быть эксплицитно выражена идея действия, присущего только живому существу, человеку (фантазировать, насмеяться) или животному (лаять, блеять). При этом некоторые из таких глаголов ориентированы на одушевленный объект (забавлять, огорчать), другие требуют неодушевленного имени существительного в функции дополнения (косить, бурить); иные глаголы обозначают процессы, свойственные неживой природе (ржаветь, плесневеть).

Исследование глагола под углом зрения одушевленности/неодушевленности интересно не только для изучения особенностей глагольного значения и валентных связей глагола. Изучение этой проблемы позволяет обнаружить влияние категорий одушевленности и на структуру предложения, что особенно существенно для французского языка с присущей ему тенденцией к прямому порядку слов.

О глагольном ядре, составляющем центр предложения, писали французские лингвисты Ж. Дамурет, Э. Пишон, Л. Терьер [10: 670].

Среди современных зарубежных лингвистов своеобразную трактовку вопроса о месте глагола дает У.Л. Чейф. По его мнению, глагол занимает не только центральное место в высказывании, но семантически присутствует в любом из них, определяя, что собой будет представлять остальная часть предложения, в частности существительные. Свои рассуждения о роли глагола в предложении У.Л. Чейф заключает следующим образом: «То, что мы для удобства называем предложением, является или одним-единственным глаголом, сопровождаемым одним или более существительным, или конфигурацией подобного вида, к которой добавлен один или более сочиненных или подчиненных глаголов» [8: 432].

Мысль об организующей и связующей роли глагола в предложении была описана Л. Теньером, который высказал идею о глагольном «узле» и актантах глагола. Эта идея получила свое дальнейшее развитие в работах В.Г. Гака в связи с теорией номинации, способах обозначения ситуации при помощи актантов [4: 256]. Итак, глаголы, несущие в своей смысловой структуре семантический компонент одушевленности, являются одним из источников образования глагольных метафор, которые, в свою очередь, ведут к изменению значений и появлению новых значений многозначных лексем.

Это направление исследования представляется достаточно перспективным, так как оно связывает категорию одушевленности с проблемой многозначности глагола. Кроме того, несовпадение сем подлежащего и сказуемого приводит к возникновению стилистического эффекта олицетворения. Наличие формальных признаков выражения категории одушевленности во французском языке (полная парадигма глагола, противопоставляемые словоформы местоимений, специальные суффиксы существительных, коррелирующие родовые пары у существительного и субстантивированного прилагательного, влияние одушевленности на синтаксис предложения, на лексическую валентность) позволяет утверждать, что функционально-семантическая категория одушевленности может быть объектом исследования в лексикологии, стилистике и грамматике французского языка.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд-во Иностранной литературы, 1961. – 394 с.
2. Басманова А.Г. Именные грамматические категории в современном французском языке. – М.: Высшая школа, 1977. – 195 с.
3. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. – Л.: Наука, 1971. – 115 с.
4. Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Высшая школа, 1978. – 256 с.
5. Звегинцев В.А. Язык и лингвистическая теория. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 248 с.
6. Колшанский Г.В. Логика и структура языка. – М.: Высшая школа, 1965. – 240 с.
7. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. – М.: Высшая школа, 1975. – 321 с.
8. Чейф У.Л. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
9. Шмелев Л.Н. Синтаксическая членение ость высказывания в современном русском языке. – М.: Наука, 1976. – 216 с.

10. Tesnière L. Elements de syntaxe structurale. – P.: Klincksieck, 1959. – 670 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Фірсова – викладач кафедри практики французької мови, аспірантка кафедри мовознавства та російської мови Горлівський державний педагогічний інститут іноземної мови.

Наукові інтереси: дослідження концептів.

ПРАГМАТИЧЕСКОЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НОВОМОДНОЙ ЛЕКСИКИ (на примере аннотаций художественных текстов)

Наталья ХАБАРОВА (Днепропетровск, Украина)

У статті розглядаються функції новомодної лексики з позиції атрактивності, інформативності, престижу та впливу у текстах-анотаціях до художніх текстів. Дається стислий аналіз головних типів запозичень, а також їх стильове вживання у текстах-анотаціях. Описуються основні засоби утворення неологізмів.

New-modern lexis is described in the paper from the point of view of attraction, information, prestigiousness and influence in the texts-annotation of fiction. The short analysis of principal types of borrowing and their stylistic application is given. Basic means of neologisms' formation are described.

«Могущество слов находится в тесной связи с вызываемыми ими образами и совершенно не зависит от их реального смысла» (Ле Бон).

Неологизмы, которые по истечении времени приобретают статус заимствований, являются живым отображением социальных, политических, экономических, общественных и культурных явлений жизни. Существует множество научных трудов, посвящённых теме неологизмов, заимствований с позиции усвоения, проявления, проникновения иноязычных структурных элементов в русский язык (А.Э.Карпетьян [8], Е.А. Земская [5], А.И. Гальперин [4], В.В. Виноградов [2], В.А. Будагов [1]). Цель статьи заключается в изучении новомодной лексики как средства манипулирования сознанием адресата в текстах-аннотациях к художественным произведениям. Согласно поставленной цели круг нашего исследования ограничивается следующими задачами: определить соотношение информативного (нового, содержательного) и модно-престижного в употреблении иноязычных заимствований в текстах-аннотациях.

На этой планете не существует ни одного языка, среди слов которого не было бы заимствованных из других языков. Актуальность исследования объясняется тем, что заимствования являются одним из основных источников пополнения словарного запаса в текстах аннотаций к художественным произведениям. На современном этапе развития лингвистики в рамках тексто-дискурсивной парадигмы крайне значимым становится принцип жанрового подхода к изучению стилей. На наш взгляд, наиболее ярким примером переплетения стилей является публицистический жанр. Лексический состав газет и журналов, в частности текстов-аннотаций к художественным произведениям, которые являются предметом нашего исследования, наиболее подвержен проникновению различного рода иноязычных структур. Неологизмы, как один из этапов образования заимствований, обладают экспрессивным и образно индивидуальным употреблением в результате взаимосвязи общественной жизни различных культур. Неологизм – это «слово или выражение, созданные для именованья новых реалий и выражений новых понятий (языковые или узуальные Н.) или как средство достижения определённой стилистической цели» [10: 70]. Заимствования в лингвистике определяется как «1. Процесс, в результате которого один язык усваивает элемент другого языка. 2. Сам заимствованный элемент. Чаще всего заимствуются слова, реже морфемы и синтаксические конструкции» [10: 41].

Присоединяясь к учёным в рассмотрении понятий «заимствование» и «неологизмы», мы включаем в круг наших исследований термин «новомодная лексика» как элемент атрактивности, информативности, и престижа, своеобразный маркетинговый ход создателей текстов-аннотаций (адресантов). Этот вид лексического наполнения выполняет функцию воздействия на адресата с целью привлечь внимание, проинформировать и побудить к действию, то есть заставить приобрести анонсируемые художественные произведения.

Заимствованная лексика отражает факты этнических контактов, социальные, экономические и культурные связи между языковыми коллективами. Приведём примеры заимствований отмеченных нами в текстах-аннотациях: *копирайтер* («текстовик, журналист»), *бизнес-гуру* (наставник в деловых отношениях), *баддинг* (наставничество), *фрилансер* – («свободный художник», человек, работающий вне штата), *тим-билдинг* (командная вечеринка), *эскапизм* (бегство от проблемы), *вышитый пайетками*, то есть блёстками, золотниками. Выполняя аттрактивную функцию, иноязычные заимствования являются компактными информативными формами, характерными для жанра аннотации. Сжатость формы обуславливает употребление номинативных значений иностранного происхождения вместо длинных описательных оборотов. Этот тезис подтверждают такие лексемы: *моббинг* (коллективное и индивидуальное действие направленное на дискредитацию коллеги, *бади* (наставник, который разъясняет специфику работы). Чаще всего неологизмы могут быть непонятны адресатам, которые не владеют иностранными языками и вызывать затруднение в процессе декодирования информации. С другой стороны, слова, имеющие самый неопределенный смысл, оказывают наибольшее влияние на социум. Поэтому для любознательных адресатов, незнакомое слово может вызвать желание расширить свой лексический запас, тем самым приобрести рекламируемую книгу. Сохраняется информативный смысл текста в рамках компактной содержательной формы. Например мы зафиксировали заимствования: в области спорта: *скутер, швертбот, дайвинг, виндсерфинг*; в отрасли кулинарии: *штрудель, чизкейк, ланч, микс*; заимствования в области моды: *дефиле, кутюрье, prêt-à-porter, от кутюр*; заимствования в области искусства: *бестселлер, дебют, экин, беллетристика, боди-арт, фэйс-арт, хеппи-енд*.

Основываясь на базисных процессах языкового новаторства авторов художественных текстов, выделенные Г.О.Винокуром, таких как: 1) создание новых элементов, 2) восстановление старых форм, 3) образование по существующим в языке моделям [3], – мы приходим к выводу о том, что в текстах-аннотациях создание новых элементов также актуально, как и метафорические переносы значений. Примером может служить текст-аннотация на экранизированную трилогию Сергея Лукьяненко «Ночной дозор». «Дневной дозор». «Последний дозор».

Дилогия «Ночной дозор» и «Дневной дозор» может войти в историю как самый длинный рекламный ролик нескольких крупнейших российских брендов и как первый российский блокбастер, то есть фильм, словно динамитом «пробивший» кассу. Стартовал 1 января 2006 года, уже к 10 числу «Дневной дозор» «вынес» из неё 20 миллионов 300 тысяч долларов. На фоне таких достижений разговоры о том, что от оригинального, хитроумно закрученного романа с тщательно подогнанными частями мало, что осталось, не имеют никакого смысла. [Арбат Престиж: 07/2006].

Бренд, согласно «Новому лексикону рекламных заимствований», – это «торговая марка предприятия, играющая роль рекламы этого предприятия» [6: 28]. Скептическое сравнение экранизации романа с рекламным роликом акцентируется смысловым дублетом: бренд – торговая марка. К тому же достигается эффект информационный насыщенности всего текста-аннотации при сохранении компактной информативной формы. Блокбастер, т. е. 1. Фильм для массового зрителя, дающий наибольший кассовый сбор. 2. Фильм, выдающийся по своим качествам боевик (обычно результат вложения в его производство значительных финансовых средств) [6: 32]. Этот структурный элемент является прямым заимствованием и маркером сниженного регистра, максимально приближенным к разговорному стилю, смысл которого раскрывается в контексте. («пробивший» кассу... «вынес» из неё 20 миллионов). Итак, мы наблюдаем как последовательно введённое в тексте новомодное слово сначала привлекает внимание адресата новизной, затем информирует его и тем самым воздействует на его дальнейшее поведение.

Субъективное отношение к аннотируемому тексту выражено посредством сравнения с экранизацией романа, не совсем соответствующей действительности. Подобную концепцию аннотаций к художественному произведению представляет глянецовый журнал «Арбат Престиж». Основной поток заимствований в узком смысле (т.е. иноязычных слов) «поступает» из разговорной речи профессиональных сфер и жаргонов различных

социальных групп (*стрелялки, бродилки, реалити-шоу*). Нередко в языке мы находим слова, идентичные по своей внутренней форме, но одно из них является прямым заимствованием, а другое – калькой. Они обычно не полностью совпадают, а иногда весьма существенно расходятся по значению, например: *парфум* (*parfum* (фр.) – духи) в значении *запах, трафик* (англ. *traffic* – *путь*) в значении принятой и отправленной информации пользователем всемирной паутины. Смысловые дублеты обладают более приятным ассоциативно-когнитивным обликом, но престижность иноязычных слов является важным преимуществом общеупотребительной лексики. Например, заимствованный элемент *меланжево-серый*, образованный путём сложения слов, содержит нюанс привлекательности, сопричастности к миру моды и неоднозначности в сравнении с калькой «смешано-серый». Структурный элемент «меланж» (смесь) в переводе с французского означает «смешивание», «примесь», «мешанина», но в области моды подобные слова менее привлекательны, поэтому предпочтение отдаётся галлицизму. Положительно-оценочные эпитеты определяют ритм жизни, принадлежность к определённой эпохе, конкретному временному отрезку, то есть являются «реальными» и современными: *нордический* – северный, *креативный* – творческий, *монетарная* – денежная политика, *приватный* – частный.

Если такие заимствования не зафиксированы ещё в лексиконе русского языка, то их называют неологизмами. Согласно классификации Р.Ю.Намиткова основными способами образования неологизмов в русском языке являются следующие:

1. Заимствования из других языков. Заимствование может быть прямым (фонетическим) и калькированием. Среди наших примеров: *дефиле* (прямое заимствование) – *показ мод* (калька); *саммит* (прямое заимствование) – *встреча руководителей держав* (калька); *бомонд* (прямое заимствование) – *высший свет* (калька).

2. Переосмысление уже существующих в языке заимствований и придание им специального значения. Этот факт подтверждает слово *экин* (яркое действие), которое получило в последнее время специальное значение определённого жанра кино и литературы.

3. Сокращения иноязычных слов. В русском языке усилилась тенденция образовывать новые слова путем сокращения существующих иноязычных слов или словосочетаний, например: *радар* (*radio detection and ranging*), *Бенелюкс* (*Бельгия, Нидерланды, Люксембург*), *фит* (*в значении фитнес*).

4. Отглагольные номинативы. Мы наблюдаем широкое распространение в современном русском языке так называемые отглагольных номинативов, то есть существительных, образованных от глаголов, называющих определенное действие: *эскапизм* – уход от проблем; *адепт* – последователь [9].

Большее количество иноязычных заимствований связано с появлением новых понятий, ранее не существовавших в социуме. Наши подтверждения: *степлер, ксерокс, принтер, дисплей, бестселлер, экин, блокбастер*.

Процесс адаптации иностранных заимствований регулируется внутриязыковыми факторами (фонетическими, грамматическими) и экстралингвистическими силами. Происходит естественный отбор за выживание: остаются иноязычные элементы, прошедшие испытание временем. Определённый круг читателей без труда декодирует переданные смыслы и с лёгкостью употребляет их в личном лексиконе. Новомодные слова, которые приобрели статус заимствований, передают определённый стиль жизни и относятся к разговорному жанру. Разнообразное лексическое наполнение рекламных текстов, (а именно к таким мы относим тексты-аннотации) является основным показателем сближения плана выражения адресата и адресанта. Например, слово «*clamping*» (отдых класса люкс), образованно путём слияния двух начальных слогов «*glamour*» и «*camping*», представляет яркий пример своеобразной авторской игры слов. Подобного рода образование лингвисты относят к авторским неологизмам и называют потенциальными словами [8]. Отличаются они от окказионализмов тем, что потенциальные слова, наоборот, «заполняя пустые клетки словообразовательных парадигм... реализуют действие законов словообразования» [4].

Двойное написание новомодных элементов латиницей и кириллицей является стилистическим явлением времени, способствующим затемнению номинативного смысла вследствие гиперфункции конотативного значения: *SPA- центр, baby-doll, IQ- показатель*,

fashion-блоггер, fashion-TV, sms и т.д. Ослабевают или вообще утрачивается соответствующая стилистическая дифференциация (высокий – низкий стиль) между нетранслетерированными лексемами и неологизмами: happy-end – хеппи-енд, фешен-тиви – fashion-TV, дивиди – DVD, сиди-ром – CD-ROM, дивиди-ром – DVD-ROM, сиди-эр – CD-R, дивиди-эрви – DVD-RW. Престижность иноязычных терминов доминирует над русскоязычными терминами, так как они обладают семантической точностью, соответствуют времени, конкретно происходящим событиям в жизни людей.

Таким образом, новомодные слова являются не только способом адаптации универсальных понятий, передающих компактно и точно новые реалии всех сторон жизни в определённый временной отрезок, но и так называемым «PR-ходом копирайтеров», речевым воздействием на сознание адресата посредством лексико-семантической неоднородности элементов, новизны структур с целью достижения прагматического эффекта.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Будагов Р.А. К проблеме устойчивых и подвижных элементов в лексике / Р.А.Будагов. – Изд-во АН СССР, ОЛЯ, 1951. – Т. X, Вып. 2. – 106 с.
2. Виноградов В.В. Из истории современной русской литературной лексики / В.В.Виноградов. – Изд-во АН СССР, ОЛЯ, 1950. – т. IX. – 377 с.
3. Винокур Г.О. О языке художественной литературы / Г.О. Винокур. – М.: Наука, 1991. – 356 с.
4. Гальперин А.И. Очерки по стилистике английского языка http://www.classes.ru/grammar/30.Ocherki_po_stilistike_angliyskogo_yazyka/html/unnamed_10.html [Электронный ресурс] / А.И. Гальперин.
5. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – М.: Изд-во КомКнига, 2005. – 224 с.
6. Зирка В.В., Кожушко С.П. Новый лексикон рекламных заимствований / В.В. Зирка, С.П. Кожушко. – Д.: Изд-во ДУЭП, 2009. – 212 с.
7. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М., 2000. – 290 с.
8. Карпетян А.Э. Заимствование терминов и понятий танца как разновидность деривации / Карпетян А.Э.// Научный журнал. – КубГАУ, 2007. – №31(7). – С. 78 – 86.
9. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект / Р.Ю.Намитокова. – Ростов Н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1986. – 160 с.
10. Столярова Л.П., Пристайко Т.С., Попко Л.П. Базовый словарь лингвистических терминов / Л.П. Столярова, Т.С. Пристайко, Л.П. Попко. – Киев: Изд-во Гос. академии руковод. кадров культуры и искусств, 2003. – 192 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Хабарова – викладач Дніпропетровського університету економіки і права, здобувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Донецького національного університету ім. О.Гончара.

Наукові інтереси: лексичне наповнення текстів-анотацій до художніх творів.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МОВІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ В.К. ВИННИЧЕНКА

Наталія УСТЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто фразеологічні одиниці (ФО) вербального типу на позначення мисленнєвих процесів, особливостей їх протікання у певних умовах; проаналізовано функціонування таких одиниць у мові художніх творів В. Винниченка

Phraseological units of verbal type denoting mental processes and peculiarities of their developing in certain circumstances are under consideration in this paper. Functioning of these units in V. Vynnychenko's prose is analysed.

Проблема художнього мовлення є однією з актуальних у сучасній мовознавчій науці. Посилення інтересу до проблем лінгвістики тексту зумовлює розгляд питань, пов'язаних із вивченням функцій різноманітних одиниць, серед них і фразеологічних. На окрему увагу заслуговують письменники, творчість яких значною мірою вплинула на подальший розвиток української мови. До таких належить і художня спадщина Володимира Винниченка. Фразеологія мови художніх творів письменника не була предметом окремого дослідження, хоча мовознавці звертали увагу на функціонування стійких словесних комплексів [1; 3].

Твори В. Винниченка вирізняють експериментаторство, несподівані зіткнення, розв'язки конфліктів, аналітичність, акцент на філософічність та модернізацію мислення особистості, що зумовило й добір мовних засобів, які дозволяли б найповніше втілити авторський задум, серед яких і широкий діапазон фразеологічних засобів мови. Високий ступінь узагальнення притаманний вербальним фразеологізмам на позначення процесів мислення, розумової

діяльності, адже процес пізнання передбачає здійснення особливих операцій аналізу, синтезу, абстракції, узагальнення, конкретизації [2: 79].

Серед фразеологізмів на позначення мисленневих процесів людини у мові художніх творів Володимира Винниченка виділяються одиниці, що характеризують розумову діяльність, власне думки як продукт мислення, особливості їх виникнення, протікання, навіть емоційний фон, пов'язаний саме із цим.

Творчість письменника позначалася новаторством саме у царині ідей, соціальних експериментів, зображенні нових людей, критичних і межових психічних ситуацій. Саме тому дуже важливим для митця передусім було відстеження найменших порухів людської думки, розуму у взаємодії із почуттями, у їхній діалектичній боротьбі. Фразеологічні одиниці на позначення розумової діяльності численні у мові художніх творів письменника і належать до беззаперечних одиниць-фаворитів.

Аналіз фразеологічних одиниць на позначення розумової діяльності у художніх творах дозволив виділити наступні семантичні ряди:

1. Думати, розмірковувати, здійснювати розумову діяльність: *не прийде в голову* – ніколи не подумается, не з'явиться в уяві що-небудь комусь [4: 691], *приходити (прийти) до голови* – 1. З'явитися, виникнути (про думки, здогади і т. ін.); 2. Задумати, надумати щось зробити (про плани, дії і т. ін.) [4: 692], *спадати (спастися) на думку* – хто-небудь починає думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимось [4: 845], *впастися в голову* – хто-небудь думає про щось, додумується до чогось [4: 146], *мати гадку* – думати про когось, щось [4: 471], *ворушити мозками* – думати, мислити [4: 403], *впадати в задуму* – хто-небудь думає про щось, додумується до чогось [4: 146], *зібратися з думками* – розмірковувати над чимось [4: 751]: „[Мабель] ...Ви ж не берете серйозно всякі сентиментальні, фантастичні дурниці, які мені *впадали в голову?*” (Нова заповідь); „*Антипович*...Ну, тільки ж я таку собі *гадку мав*: екстреність не велика, а вам лишні думки перед ніверсітетом. Як прийдуть з ніверсітету, думаю, тоді все по повній програмі й викладу” (Пригвождені); „Але наш капітан не вузький формаліст...він хоче, щоб салдати „*ворушили мозками*”, щоб „не звучали, як сороки”,...щоб „своїми словами „ могли переказати” (Боротьба); „Сосницький опирається ліктями на стіл і, не зводячи з мене очей, якийсь час сидить мовчки, немов *збираючись з думками*” (Записки Кирпатого Мефістофеля).

Беззаперечними фразеологізмами-фаворитами цього ряду наступні: *не прийде в голову* та *приходити (прийти) до голови* – понад 30 фразеовживань у творах різних жанрів: „*Антось*...От, справді, чудесна ідея! Як же мені це *в голову не прийшло*. Ого! Такий інститут устроїмо, держись тільки!...” (Молода кров); „– Та якого біса тобі *прийшла така думка в голову?* – Яким мовчав. Я думав, що він розсердився” (Історія Якимового будинку); „[Сосницький] А знаєш що? – раптом щось *приходить йому на думку*, і він навіть пляшку підносить догори. – Приїжджай з нею до нас у Конопате! Га?” (Записки Кирпатого Мефістофеля); „– Обижали...Кого? – ще таки не розумів інспектор, якому десь *і на думку не могло прийти*, що його слова мають якийсь зміст і що хтось може серйозно прийняти їх” (Боротьба). У мовленні персонажів виразне емоційне навантаження здивування, роздратування, зрідка інших стосовно певних думок, життєвих обставин, в авторському мовленні – відображення роботи думки або її відсутність у зовнішніх проявах (міміка, жести). А також *спадати (спастися) на думку* – понад 20 фразеовживань переважно у прямому або невластне прямому мовленні персонажів: „[Мері] Добре сказано! Слово чести, добре. А мені то самій *і не спадало на думку*...” (Рівновага); „Ніколи Максові за всі блага життя *не могло б спастися на думку*, що автором її є ота велична, честолюбива...суха дегенератка, нащадок німецьких монархів, наречена некоронованого самодержця, царя Німеччини...” (Сонячна машина) – діапазон емоцій-нашарувань досить широкий (від захвату до іронії).

Фразеологізми цього ряду відзначаються різноманітністю додаткових емотивних нашарувань, функціональною пластичністю, що зумовлює їх високу частотність у мові художніх творів В. Винниченка різних жанрів.

2. Постійно, невпинно думати: а) *думка крутиться* – хто-небудь постійно думає про когось, щось [4: 271], *думка свердлисть мозок* – хто-небудь постійно думає про когось, щось

[4: 271], *думка сидить* – хто-небудь не перестає думати про щось [4: 271], *не виходить з голови* – хто-небудь постійно думає про когось, щось [4: 112], *лізти в голову (до голови)* – настирливо з'являтися у свідомості; ставати предметом думки [435], *в голову брати/взяти (забирати)* – невпинно думати [4: 50]: „*Мозок сверлить одна думка*: брехня, брехня, брехня, все брехня. Більш нічого думати не можу” (Рівновага); „*Мина Сем...* Ви бачили сами, як вона... У неї якась *думка сидить* і вона нічого не бачить і не чує. Вона ж так збожеволіє...” (Чорна Пантера і Білий Ведмідь); „Можна знайти радість! Ця фраза особливо *не виходила мені з голови*. Радість” (Дрібниця); „Ах, Шурка! Та з якої речі тобі ці безглузді думки *в голову лізуть!* Чому смерть?” (Рівновага); „І ця пика щось собі *взяла в голову* й безсоромно, пренахабно сміла говорити оттакі слова!...” (Босяк). Постійність, безперервність, зосередженість мисленнєвого процесу людини на певній проблемі увиразнюють і компоненти фразеологізмів (сидить, крутиться, лізе, не виходить, свердлить). Які саме це думки чи проблеми, розкриває ширший контекст; б) *застукало в мозку* – хто-небудь напружено, в тривозі думає над чимось [4: 271]; *ламати голову, сушити собі голову, клопотати собі голову (серце)* – напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем [4: 871]: „...*в мозку* знову, як зачеплена пружина, *застукало*: ”Придивись, придивись, придивись”...” (Слово за тобою, Сталіне!); „Ми з Полею все ж таки *ламали голову*, як бути з дозорцями” (Таємність); „[Оповідач]...Але, прошу пана, хай пан собі тим *голову не сушать*, най пан сі добре роздивлять, що то за речі ” (Вривок зі споминів); „*Ліма...* Розуміється, ні один порядний чоловік не хоче приходити до нас. *Ольга*. Ну, один, Лімо, ходить. Можеш *не клопотати собі голову*.” (Пригвожені). Фразеологізми цього ряду підкреслюють, нав'язливість, обтяжливість певних думок, турбот персонажів, увиразнюють як психічний стан їх самих, так і враження, ставлення інших героїв творів; в) *зупинитися думкою* – глибоко замислитися [4: 314], *мати на думці* – думати про кого-, що-небудь// Задумувати, замишляти що-небудь [4: 472]: „Степан Петрович..., щоб *не зупинитися думкою* на анкеті, яка почала викликати в ньому з кожним етапом щось цілком непередбачене, хотів... походити по „посьолку”...” (Слово за тобою, Сталіне!). З-посеред інших ФО цього ряду, вони є найбільш нейтральними, зазначаючи сам процес міркувань. Експресія міститься у самому предметі постійних роздумів, не відволікає читача від останніх, наприклад: „[Горпина] Людина, може, того *й на думці не має*, а бога оскорбила...” (Чесність з собою); „Домаха ...видно, що *мала на думці* щось надзвичайно жорстоке, бо аж сама червоніла” (Босяк); „В гаманці у мене були тільки дрібні, останні я зашив у пояс штанів, *маючи на думці* зустрічі з подібними „земляками”...” (Босяк).

3. Швидко, раптово, несподівано подумати про щось: *думка пролетіла через мозок, думка промайнула (пробігла), пробігає клубок думок* – хто-небудь раптово, миттєво подумав про щось [4: 271], *ударило в мозок, сяйнула ідея* – хто-небудь раптово, миттєво подумав про щось [4: 271]: „– Хто йде? – гукнув я з якоюсь полегкістю у грудях, радіючи живому чоловікові. „А може це Статуя” – зараз же *пролетіла мені думка...*” (Боротьба); „Степану Петровичу стало моторошно. Йому *промайнула думка*, що, коли цей дикий чоловік помітить його підглядання, він у цьому стані здатний його вбити” (Слово за тобою, Сталіне!) „Я здригаюсь і чую, як в один мент *в голові мені пробігає клубок думок*. Серце стукає до болю...” (Боротьба); „[Сергій Петрович] ...мої колеги з задрісто дивились на мене за те, що саме *мені сяйнула* така чудесна *ідея* ” (Слово за тобою, Сталіне!); „Мене раптом немов *ударило в мозок*. Яка схожість із Наташею!” (Чудний епізод).

У вигляді опису власного стану фразеологізми семантичного ряду притаманні мовленню персонажів, але вже коли певна думка, рішення приходять внаслідок роздумів як висновок у ситуації загострення, емоційної напруги. Компоненти фразеологізмів пробігти, промайнути, ударити, сяйнути підкреслюють, увиразнюють загальну картину процесу.

4. ФО на позначення мисленнєвого процесу узагальнення. Порівняємо: *ввійти в дух, ввійти в душу* та загальноновживану *заглядати в душу* – намагатися зрозуміти почуття, думки кого-небудь [4: 303]: „*Зінько*. Підожди!... Ти просто не хочеш зрозуміти мене. Ти *ввійди в мою душу*...” (Великий Молох); „[Стовер]...Але щоб як слід ви могли справлятися зо своїми обов'язками, повинні бути зорієнтовані в самій справі, в цілях її, у засобах і так далі. Ви повинні *ввійти в дух* моїх намірів” (Нова заповідь) – заклик охопити, осягнути, зрозуміти

чийсь наміри, сподівання, плани. Або проаналізувати власні погляди й обрати лінію поведінки, визначити напрямок роздумів: „І з цього погляду, з деякої тупості й задубілості я розумію, що вона вже *прийшла „до одного знаменателя”*. Так називає Панас Павлович той процес, який звичайно відбувається в Шурі і в результаті якого виходять такі постанови, з яких її неможливо збити ніякими способами” (Записки Кирпатого Мефістофеля) (пор.: *звести до одного знаменника* – прирівнювати кого-, що-небудь одне до одного; уподібнювати [4: 326]); „[Савчук]...Водосвятський – чоловік не чесний, не ідейний, він *всі свої теорії підганяє до особистої, вузької вигоди*. Це його діло. Все до особистої вигоди зводиться...” (По-свій) (пор.: *підводити під одну графу* – уподібнювати [4: 632]).

Добір ФО залежить як від ситуації мовлення, так і від особи мовця, соціальної приналежності, рівня освіченості, кола спілкування та ін.

5. Втрата ясності мислення: *не вміщується в голову* – хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти щось [4: 135], *думки плутаються* – хто-небудь втрачає ясність, чіткість мислення (від нервового збудження, напруження) [4: 273], *розум помутівся* – хто-небудь втрачає ясність думки, мислення [4: 760], *в голові каламутиться* – затьмарюється свідомість у когонебудь [4: 904], *забити думку* – втратити на якийсь час здатність логічно мислити [4: 658], *загубити думку* – втратити на якийсь час здатність логічно мислити, говорити [4: 304]: „Справді чудодійна казка – вона робить магічне враження: старий Надель розкриває якомога ширше свої синенькі маленькі очі, бо *в голові* його вона *не вміщується...*” (Сонячна машина); „*Зінько...* Мені приємно, що мене дві люблять...І я обманюю обох...Лесю!.. Ах, у мене *думки плутаються!*...” (Великий Молох); „[Петро]...Я її ще вчора побачив. Собі не вірив, що то вона. Думав, що мені *в голові* від усього *каламутилося*” (Нова заповідь); „...і навіть штука-музика іде на послугу й утворює такі мельодії, які підіймають нерви й *забивають розумну думку*” (Боротьба) – втрата здатності розуміти, ясно мислити спричиняється нервовим напруженням, складними життєвими обставинами, про що свідчить сам персонаж, мова йде від першої особи. У близькому контексті можуть поєднуватися ФО з протилежним значенням (втрата – відновлення здатності логічно мислити): „[Люся] Тільки без ніжності!.. Можна й без „ти”... Мене це вколало і я *загубив був нитку думок*” (Дрібниця), „Я знов забув, що говорив і, перейшовши на правий бік, вже довше *ловив загублену нитку думок*” (Дрібниця). Втрата здатності логічно мислити, здійснювати розумові операції суттєво позначається на психічному стані персонажа (мовця), увиразнює емоційне навантаження таких одиниць.

Вербальні фразеологізми на позначення розумової діяльності, особливостей її здійснення у певних умовах широко представлені у художніх творах В. Винниченка. Переважно ФО даних семантичних рядів належать до фразеологізмів-фаворитів у мові творів різних жанрів письменника. Широке використання одиниць на позначення мисленневих процесів зумовлено і прагненням якнайповніше виразити емоційні реакції на них, розкрити складний внутрішній світ людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Науменко Л.О. Мова ранніх творів Володимира Винниченка: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. "Українська мова" – Київ, 2003.
2. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). – К., Сімферополь, 1997.– 252 с.
3. Русанівський В.М. Сила і краса (Особливості мови творів В.К. Винниченка)// Українська мова і література в школі. – 1992. – №2. – С. 41–46;
4. Фразеологічний словник української мови/ Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Устенко – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: фразеологія української мови, лінгвістика тексту.

СПОЛУЧУВАНІСТЬ СЕНСОРНИХ ДІЄСЛІВ У СТРУКТУРІ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО ТЕКСТУ

Наталія ГОЛОВАЦЬКА (Чернівці, Україна)

У статті розглянута сполучуваність середньоанглійських сенсорних дієслів на матеріалі творів Дж. Чосера і встановлено домінуючі моделі кожного з видів сполучуваності.

The compatibility of the Middle English sensorial verbs on the basis of J. Chaucer's works is under study. The dominant models of each kind of compatibility are defined.

Вивчення мови в рамках системно-функціонального підходу приводить до встановлення механізмів і закономірностей функціонування мовних одиниць, бо такий підхід „дозволяє розкрити семантичну специфіку слів, структуру лексичного значення та ієрархію сем, що входять у нього, специфіку формування вільних і стійких сполучень, тобто все те, що є сферою функціональної реалізації лексем, сферою, на прикладі якої можна наочно простежити „семантичне життя” мови [2: 172]. Мета цієї роботи – встановлення у структурі середньоанглійського тексту функціонально-семантичних характеристик сенсорних дієслів і, зокрема, їх сполучувальних можливостей. Проблеми семантичного взаємозв'язку мовних одиниць неодноразово висвітлювалися в працях таких лінгвістів, як М.В. Крушевський, Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, Ю.Д. Апресян, В.Г. Гак та ін., і зберігають свою актуальність у сучасній лінгвістиці (О.В. Рахліна, Г.Хельбіг, Р. Кіршнер, Б. Сміт, У.Ромер), яка висуває питання сполучуваності в якості пріоритетних. Оскільки лексико-семантична сполучуваність характеризує не лише ідіолект письменника [1: 15], а й віддзеркалює національну специфіку мови певного періоду в цілому, ми провели дослідження на матеріалі творів Дж. Чосера [3], який є яскравим представником літератури середньоанглійського періоду. Об'єктом дослідження слугували середньоанглійські сенсорні дієслова (далі – СД), що в основному значенні мають денотативний компонент чуттєвого сприйняття, виражений центральними дієсловами *see, hear, touch, taste, smell*. За допомогою компонентного й аналізу словникових дефініцій на матеріалі середньоанглійських словників [4; 5; 6] виокремлено 91 таке сенсорне дієслово. Метод суцільної вибірки і кількісний аналіз засвідчили, що із вибраних нами дієслів тільки 24 трапляються у творах Дж. Чосера, а саме:

1. сенсорні дієслова візуального сприйняття: *aspīen (espīen), entenden, i-sēn, kīken, lā (lō), lōken, pōuren, sēn (sēon), wīten* (всього – 724 рази) – 58%;
2. СД аудитивного сприйняття: *hēren, i-hēren, herknen, hūren, hlūsten* (всього – 282 рази) – 23%;
3. СД хептичного сприйняття: *hitten, i-tāken, tāken, touchen* (116 разів) – 9%;
4. СД дегустативного сприйняття: *ēten, drinken, tāsten, sāvōuren* (всього – 113 разів) – 9%;
5. СД ольфакторного сприйняття: *smellen, stinken* (всього – 15 разів) – 1%.

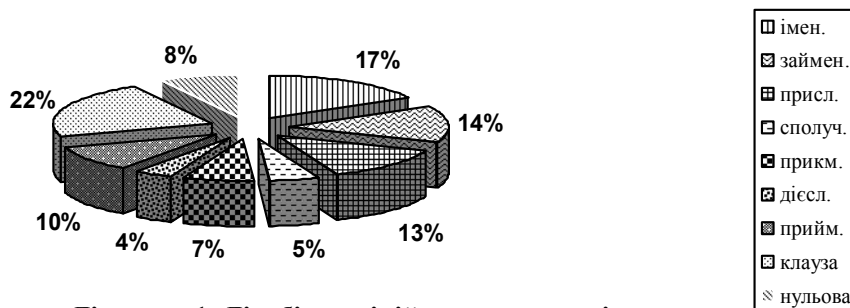
Отримані дані свідчать, що у творах Дж. Чосера за частотою вживаності більшу половину складають середньоанглійські СД візуального сприйняття, майже четверту частину дієслова сприйняття на слух, частота вживання СД хептичного і дегустативного сприйняття практично рівнозначна. На ґрунті цих сенсорних дієслів здійснений аналіз їхньої ліво- та правобічної сполучуваності з урахуванням критерію „жива” / „нежива” істота та „позитивне” / „негативне” значення. Для встановлення домінантного типу лінійного зв'язку розглядалася ліво- і правобічна сполучуваність середньоанглійських СД зі всіма частинами мови, а також випадки, коли вони мають нульову сполучуваність (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Лівобічна лінійна сполучуваність сенсорних дієслів у структурі середньоанглійського тексту

№	Лінійна сполучуваність з	Середньоанглійські сенсорні дієслова з компонентом					Усього
		<i>see</i>	<i>hear</i>	<i>touch</i>	<i>taste</i>	<i>smell</i>	
	іменником	12%	20%	29%	22%	0	17%
2.	займенником	14%	15%	18%	11%	33%	14%
3.	прислівником	14%	10%	4%	15%	7%	13%
4.	сполучником	5%	2%	3%	15%	33%	5%
5.	прикметником	7%	6%	11%	1%	0	7%
6.	дієсловом	3%	6%	2%	8%	0	4%
7.	прийменником	10%	8%	16%	16%	7%	10%
8.	числівником	0	0	2%	0	0	~0%
9.	клаузою	28%	19%	8%	9%	13%	22%
10.	нульова	7%	14%	6%	3%	7%	8%
		100%	100%	100%	100%	100%	100%

Результати табл. 1 свідчать, що у структурі середньоанглійського тексту в лівобічній сполучуваності СД візуального сприйняття з основним компонентом *see* властиво переважно сполучуватися з клаузами 28%, з іменними частинами мови – 12% і 14%, прислівниками – 14%; для СД аудитивного сприйняття з компонентом *hear* характерно лінійно сполучуватися здебільшого з іменниками – 20% та клаузами – 19%, із займенниками – 15% і нульова сполучуваність складає 14%; для СД хептичного сприйняття домінантною є сполучуваність з іменниками – 29%, з займенником 8% і прийменником 16%; середньоанглійські СД сприйняття на смак лінійно сполучуються переважно з іменником – 22%, прийменником – 16%, прислівником і сполучником по 15%; СД ольфакторного сприйняття з основним компонентом *smell* притаманно сполучуватися із займенником і сполучником – по 33%. Не властивою для середньоанглійських СД є їхня лінійна сполучуваність з числівниками зліва. Співвідношення між видами лівобічної сполучуваності середньоанглійських СД п'яти видів чуттєвого сприйняття наведено на діаграмі 1.

Діаграма 1. Лівобічна лінійна сполучуваність середньоанглійських сенсорних дієслів

Показники діаграми 1 свідчать, що у структурі середньоанглійського тексту у лівобічній сполучуваності сенсорних дієслів домінують моделі типу СД + клауза, СД + імен., СД + займен., СД + прислів.

У лівобічній сполучуваності сенсорних дієслів візуального сприйняття домінує їхнє лінійне сполучення із займенниками – 39%, з іменниками – 19% і дієсловами – 15% (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Правобічна лінійна сполучуваність сенсорних дієслів у структурі середньоанглійського тексту

№	Лінійна сполучуваність з	Середньоанглійські сенсорні дієслова з компонентом					Усього
		<i>see</i>	<i>hear</i>	<i>touch</i>	<i>taste</i>	<i>smell</i>	
1.	іменником	19%	12%	12%	13%	7%	16%
2.	займенником	39%	33%	33%	39%	40%	37%
3.	прислівником	7%	9%	11%	6%	13%	8%
4.	сполучником	8%	12%	6%	11%	0	9%
5.	прикметником	~0%	~0%	0	0	13%	~1%
6.	дієсловом	15%	18%	16%	18%	7%	15%
7.	прійменником	5%	10%	9%	8%	0	7%
8.	числівником	~0%	0	0	0	0	~0%
9.	клаузою	2%	2%	6%	2%	0	2%
10.	нульова	5%	4%	7%	3%	20%	5%
		100%	100%	100%	100%	100%	100%

Дані табл. 2 свідчать, що правобічно для СД сприйняття на слух властиво сполучуватися із займенниками – 33%, із дієсловами – 18%, іменниками та сполучниками – по 12%. СД хептичного сприйняття переважно сполучуються справа з займенниками – 33%, іменниками – 12% і сполучниками – 11%. СД сприйняття на смак характерно сполучуватися із займенниками – 39%, дієсловами – 18%, іменниками – 13%, сполучниками – 11%. Для СД ольфакторного сприйняття притаманна лінійна сполучуваність із займенниками – 40%, прислівниками і прикметниками – по 20%, а також нульова сполучуваність – 20%. Середньоанглійським СД у правобічній сполучуваності не властиво лінійно поєднуватися з числівником. Співвідношення між видами правобічної сполучуваності середньоанглійських СД наведено на діаграмі 2.

За даними діаграми, займенник є доміантною частиною мови, з якою СД лінійно сполучаються у структурі середньоанглійського тексту. Притаманна їм також лінійна сполучуваність з іменниками і дієсловами. Незначна – правостороння сполучуваність СД з прикметниками та клаузою. Контекстуальний та кількісний аналізи засвідчили, що у структурі середньоанглійського тексту у своїй лінійній сполучуваності сенсорні дієслова переважно сполучаються з безособовими лексемами (далі – БЛ) – 679 разів і менше з особовими (далі – ОЛ) – 575 разів, при цьому домінує критерій позитивного значення ОЛ/БЛ над негативним, відповідно: ОЛ+ лінійно сполучуються із СД 558 разів, ОЛ- – 17 разів, БЛ+ – 650 і БЛ- – 29 разів.

Проведені контекстуальний та порівняльний аналізи на матеріалі творів Дж. Чосера засвідчили певні особливості лексичної сполучуваності сенсорних дієслів у структурі середньоанглійського тексту. Розглянемо кілька випадків. Так, СД *aspīen* (*espīen*) у сполученні з прийменниками *after*, *upon* проявляє компонент візуального сприйняття „to spy or act as a spy”, з прийменником *out* – „to discover (a person or thing that is concealed)”, з

прийменником *frō* – „to distinguish”. Основний компонент *to see* проявляється, коли СД *aspīen* лексично сполучається (див. реч. 1 а-в):

1 а) з клаузою – *Arcite gan espue Wher as this lady romed to and fro*. Arcita looked to see this lady who went roving to and fro. [3 (Cant.Tales Knight A.254)];

б) з *of*-виразом – *Thanne shaltow hange hem in the roof ful hie, That no man of oure purveiaunce espue*. Then you shall hang them near the roof-tree high, that no man our purveyance may see. [3 (Cant.Tales Miller A.458)];

в) з додатком – *This Chauntecleer, whan he gan hym espue, He wolde han fled*. When Chauntecleer did then espy, he would have fled [3 (Cant.Tales Nun's Prologue B.516)].

Середньоанглійське СД *sēn* (*sēon*) у своїй лексичній сполучуваності порівняно з іншими СД має багато особливостей (див. 2 а-ж). Наприклад, значення „бачити, сприймати очима” у структурі тексту часто передається лексичним сполученням цього СД з виразами типу *прийм. + імен., прийм. + прикм. + імен.: sēn mid (at, thurgh) eie, ~ with eie (eien, sight, bodi-sight, eie-sight), ~ with bodiliche eien* (див. 2а):

2 а) *Of al that day she saugh hym nat with ye*. For all day she'd not seen him [3 (Chaucer CT.Mil. A.307)]. *He saw me never with even sight*. He'd never seen me with his eyes. [3 (Legend of Good Wife 2043)].

У пасивних конструкціях типу *ben sene; ben sene to* СД *sēn* може виражати значення „to appear to sb.” (див. 2 б):

2 б) *That in hir coppe ther was no ferthyng sene*. That on her cup no speck or spot appeared. [3 (Cant.Tales Prologue A.134)].

Притаманні СД *sēn* у структурі середньоанглійського тексту лексичні сполучення типу: *sēn in sight, ~ with eie, ~ with (bodiliche, fleshlich) eien* „to be able to see with the eyes; have or employ the faculty of sight”; *as thou seest, as you see* „as you can see”; *as we sene, so we haven sene, as ye mouen ~, as ye sene (at eie, as men mighten ~* „as we've seen, so we have seen, as you may see” і т.п. Лексичне сполучення *sēn* з виразом *haven eien to ~* „have eyes with which to observe” передає значення „to look, observe, watch”, з прийменником *~ in* – „to look on (sb.)”; з *~ in-to* – „look into (heaven)”; його лексичне сполучення з прийменником *~ of* має значення „look on (sb.), watch (an action)”; з виразом *~ of with eien* або з прийменником *~ on* містить компонент „look on (sb. or sth.)”; з виразами *~ on thurgh fleshes eie-sight; ~ ther-of (ther-on)* передає значення „to look at sth.”. У структурі середньоанглійського тексту фіксуються також такі сталі лексичні сполучення СД *sēn* з прикметниками, як *fair (god, smal, sorweful, etc.) to ~, fair (good, small, sorrowful, etc.)* „to look at”; *hidous (loveli, meke, etc.) for to ~* „hideous (lovely, meek, etc.) to look at” (див. 2 в):

2 в) *And lyk a mayden meke for to see*. And was meek like a maiden to look at [3 (Cant.Tales Miller A.94)].

Лексичне сполучення СД *sēn* з виразами на позначення порівняння, як напр. *lik an asshe to ~, lik a daiesie for to ~* передає значення „to seem” (див. 2 г, д):

2 г) *The white coroune above the grene Made hire lyk a daysie for to sene*. So that the white crown above the green Made her like a daisy to seem [3 (Legend of Good Wife 224)];

д) *Ded wex hire hew, And lyk an ash to sene*. Her hue waxed deathly, and like ash did seem. [3 (Legend of Good Wife 2649)].

У структурі тексту нерідко спостерігається лексичне сполучення СД *sēn* з іменниками на позначення емоційного стану людини у виразах типу *ben joie (merveille, a wonder sight, etc.) to ~, ben reuthe for to ~* „to be a joy (marvel, wondrous sight, pity, etc.) to see or observe” (див. 2 ж):

2 ж) *He brast out for to wepe So tenderly that routhe it was to sene*. And with these words he began to weep So tenderly a pity it was to see. [3 (Legend of Good Wife 1034)].

Характерне сполучення для СД *sēn* – лексичне сполучення з дієсловом *lat*, напр.: *lat se let see, lat se of let know of* (див. 2 з, к):

2 з) *Lat se konne ye youre fader countrefete! Let see if you can your father counterfeit.* [3 (Cant.Tales Nun's Prologue B.555)].

к) *Lat se now of youre wommanly pitee. Let know of your woman's pity.* [3 (Cant.Tales Knight A.2225)].

Метод суцільної вибірки дозволив виокремити 52 середньоанглійських слова і вирази (див. табл. 3), з якими СД властиво лексично сполучуватися (до уваги бралися лише ті лексичні сполучення, частота вживання яких у творах Дж. Чосера складає 5 разів і більше).

Таблиця 3.

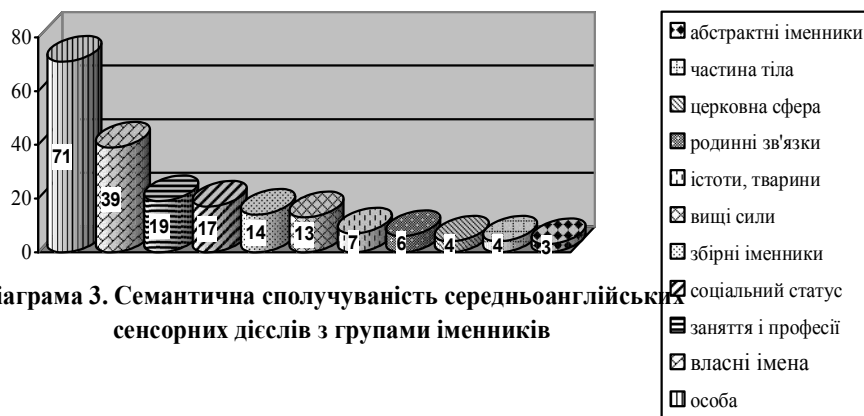
Лексична сполучуваність сенсорних дієслів у структурі середньоанглійського тексту

Лексична сполучуваність середньоанглійських сенсорних дієслів із					
словами	к-ть	словами	к-ть	словами	к-ть
<i>may</i> ~	123	<i>tho(ugh)</i> ~	20	<i>(at) ones</i> ~	8
<i>wel</i> ~	58	~ <i>here</i>	18	<i>ful (well, many ...)</i> ~	8
<i>ther</i> ~	49	<i>sith (syn)</i> ~	16	<i>often</i> ~	8
<i>be</i> ~	43	<i>as (men, ye ...)</i> ~	16	~ <i>biforn</i>	8
<i>never(e)</i> ~	38	<i>that (I, man ...)</i> ~	16	<i>joye to</i> ~	7
<i>for to</i> ~	34	~ <i>so (yong, cruelly)</i>	16	<i>sorwe to</i> ~	7
<i>now</i> ~	32	~ <i>yet</i>	15	~ <i>how (woful)</i>	7
<i>kan (can)</i> ~	31	<i>than(ne) (then)</i>	15	~ <i>right anoon</i>	7
<i>as (I, men ...)</i> ~	31	<i>heere may ye</i> ~	15	<i>till</i> ~	7
~ <i>how ...</i>	30	<i>(no) more</i> ~	14	~ <i>yond (adoun)</i>	6
<i>let(te) (lat)</i> ~	28	<i>day by day (al day)</i> ~	14	<i>thus</i> ~	6
<i>whan that (whan I)</i> ~	28	<i>was to</i> ~	13	<i>routhe</i> ~	6
<i>had</i> ~	26	~ <i>ever</i>	10	<i>last</i> ~	6
~ <i>with ey (ey sight)</i>	26	<i>as ... as</i> ~	10	~ <i>to (a) – morwe</i>	6
~ <i>(my, her) tyme</i>	25	<i>so</i> ~	10	<i>somtyme</i> ~	5
~ <i>eek</i>	21	<i>right (platly) to</i> ~	9	~ <i>(this)sighte</i>	5
~ <i>al (bare)</i>	20	<i>first</i> ~	9	<i>made (maad) yow</i> ~	5
~ <i>beautee (flower)</i>	20				

(~ – різні граматичні форми са. СД *sēon*)

Дані табл. 3 свідчать, що у творах Дж. Чосера чітко виражена лексична сполучуваність СД із середньоанглійськими словами, як у виразах *may see (se, heer)*, *wel seene*, *ther seyn (seen)*, *be sene (seen)*, *nevere seen mo*, *for to se(en)*, *now se*, *kan wel seen*, *kan no man se*, *as men may in the hevene see*, *as men may in her storie see*, *se how thy Damyan*, *lat (us) se*, *whan that he saugh his tyme* і т.п.

Контекстуальний та кількісний аналізи уможливили виокремлення групи іменників, які у структурі середньоанглійського тексту виступають у ролі логічного підмета, з якими СД семантично сполучаються. А саме : 1) іменники на позначення особи *man, womman, child* – 71 раз; 2) іменники на позначення роду заняття та професії *abbot, juge, doctours, officer, clerke, stewards, constable, millere, mayden, marchant, alkamystre, maister, prophete, monk, frere, maister, hunte* – 19 разів; 3) іменники на позначення родинних зв'язків *fader, suster, doghter* – 6 разів; 4) іменники зі значенням соціального статусу *kyng, lord, lady, madame, knyght, mayden, maister, comune, quene, freend* – 17 разів; 5) іменники на позначення істоти або тварини *creature, nymphs, fauns, amadrides, wight, boor, fox* – 7 разів; 6) збірні іменники *folk, world, comune, alle, city, pe(o)ple* – 14 разів; 7) іменники на позначення вищих добрих чи злих сил *God, aungel, sathan* – 13 разів; 8) іменники на позначення власних імен *Alla, Theseus, Jeremie, Phebus, Hooste, Walter, Pluto, Aurelius, Melibeus, Prudence, Maximus, Scipioun, Eneas, Anthony, Iasoun, Tereus, Criseyde, Deiphebus, Troilus, Tisbe, Calkas, Ector, Pandarus, Nece, John, Januarie* – 39 разів; 9) абстрактні іменники *prescience, foresight, derknesse of deeth* – 3 рази; 10) іменники на позначення частин тіла *eyen* – 4 рази; 11) іменники, що стосуються церковної сфери *abbot, chanon, monk, frere* – 4 (див. діаграму 3).

Діаграма 3. Семантична сполучуваність середньоанглійських сенсорних дієслів з групами іменників

Дані діаграми 3 засвідчують, що у структурі тексту середньоанглійські сенсорні дієслова частіше сполучаються з семантичними групами іменників на позначення особи та власних імен, рідко – з групами іменників, що стосуються церковної сфери, частин тіла та з абстрактними іменниками.

Отже, ми дослідили лінійну, лексичну та семантичну сполучуваність сенсорних дієслів у структурі середньоанглійського тексту і встановили, що у лінійній лівобічній сполучуваності превалюють моделі *СД + клауза*, *СД + імен.*, *СД + займен.*, *СД + прислів.*, правобічно – *СД + займен.*, *СД + імен.*, *СД + дієсл.* Не властивою для середньоанглійських СД є їхня лінійна сполучуваність з числівниками і право-, і лівобічно. Аналіз їх лінійної сполучуваності за критерієм жива / нежива істота показав, що домінує сполучення СД з безособовими лексемами і позитивне значення такої сполучуваності переважає над негативним. Установлено певні особливості лексичної сполучуваності СД на прикладі сенсорного дієслова *sēon* і визначено, що у ній домінує сполучуваність СД з *may, wel, ther, be, nevere, for to, now, kan, as (man) may, how, lat (lette), whan that*. У семантичній сполучуваності середньоанглійських СД переважають групи іменників на позначення особи та власних імен.

Перспективами подальшого дослідження є виокремлення і порівняння домінуючих груп іменників у семантичній сполучуваності давньо-, середньоанглійських і сучасних англійських сенсорних дієслів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бадертдинова Л. А. Семантика и сочетаемость имен-названий времен и месяцев года в языке произведений И.А. Бунина: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Бадертдинова Лилия Абрамовна. – Казань, 2004. – 179 с.
2. Лешкова О.О. К вопросу о норме в сфере сочетаемости слов (на материале польского и русского языков) / О.О. Лешкова // Славянский вестник. – М. : МАКС Пресс, 2004. – Вып. 2. – С. 172–181.
3. The Canterbury Tales, Troilus and Criseyde, The Book of the Duchess, The Parliament of Fowls, The Legend of Good Woman, The House of Fame [Electronic resource] / Chaucer Geoffrey. – Librarius, 1997. – Access mode: <http://www.librarius.com/index.html>.
4. Mayhew M.A. Concise Dictionary of Middle English From A.D. 1150 to 1580 / M.A. Mayhew, W.W. Skeat. – Oxford: At the Clarendon Press, 1888. – 272 p.
5. The Middle English Compendium [Electronic resource] / [Chief Ed. Frances McSparran ..et al]. – University of Michigan Digital Library Production Service, 2001. – Access mode: <http://quod.lib.umich.edu/m/med/>.
6. Stratmann Francis Henry A Middle-English Dictionary containing words used by English writers from the twelfth to the fifteenth century / F.H. Stratmann, ed. by Henry Bradley. – a new ed., re-arranged, revised and enlarged. – Oxford : OUP, 1891. – 710 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Головацька – асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: історична семантика дієслів англійської мови.

LINGUISTIC MEANS IN EXPRESSING EMOTIONAL MEANING

Юлія ПРОЦЮК (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто синтаксичні, граматичні та морфологічні засоби вираження емоцій у тексті. Проаналізовано типи речень за метою висловлювання щодо здатності виражати емоції. Порівняно способи вираження сильного та слабого емоційного значення.

The syntactical, grammatical and morphological means of expressing emotions in the text are investigated in this paper. Different communicative types of the sentences are analyzed as for the ability to express emotions. The ways of expressing strong and low emotional meaning are compared.

In order to make the most profound in-depth study of any linguistic phenomenon its versatile investigation should be carried out. The purpose of the paper is to study the lexical, grammatical and intonational means expressing emotional meaning.

Structural means of expressing emotional connotations are specific, different from other linguistic models. The use of a specific syntactic model in emotional speech is the reflection of emotions in formal structure of the utterance. This reaction of syntax to the presence or absence of emotions was marked by K.A. Dolinin: "Two the most significant types of stylistic colouring are proper emotional colouring and social colouring. These two characteristics are often applied to the description of connotative meanings of lexical units; though more profound study of the facts shows that these characteristics may be applied to syntax as well, but in general. Unlike lexical units, syntax doesn't convey the character of emotions but reacts to the presence or absence of them" [2: 35]. M.V. Rybakov sticks to the same viewpoint, according to which the method of emotional descriptors is used for the expression of emotional meaning. Emotional descriptors are divided into general (expression of general emotional utterances) and specific (expression of concrete emotions).

Emotional connotations may be realized in any communicative type of a sentence, though the most widely used is an exclamatory one. It is naturally, as the primary communicative task of this type of a sentence is to express emotions. That's why a sentence expressing strong emotions may be an exclamation. Many scholars regard exclamations as independent communicative type of a sentence. They may be of two types: proper exclamations and improper exclamations. Proper exclamations have specific structure: What + n; That + n; How + adj; How + adj + n(prn) + v. For example: *What nonsense!*; *How idiotic you are!*; *How marvelous!* The following phrases are considered to be exclamations: *For God's (Heavens, Goodness) Sake!*; *Good Lord!*; *My God!*

For the improper exclamations the following three types of communicative sentences are included: question, narration, imperative. These sentences may become exclamations in a definite context due to the fact that they express strong emotions: *Oh, why doesn't he stop that damned noise!* *Please! Will you stop that!* *I can't think!* *For God's Sake!*

Strong emotions (anger, irritation, fear, despair) are often realized in stimulating exclamations. The degree of emotional saturation of stimulating exclamations is intensified by the usage of personal pronoun 'you', repetitions and interjections: *Oh, shut up!* *Shut up for God's Sake!* *You shut up!*

Very often interrogative structures carry emotional meanings. Out of all types of interrogative sentences a rhetorical one has the greatest potential of expressing emotional meanings. This syntactic construction coincides in its formal-grammatical structure with all the other types of questions, but has strict differences in its meaningful content: rhetorical questions don't need an answer and, thus, are the sentences, which may be referred to two communicative types of a sentence – question and narration. There is a viewpoint that a rhetorical question is either emotional affirmation or negation in the form of a question [2: 36-37]. For example: Losing control of his temper, he shouted: *"Who feeds you? Who clothes you? Who thinks of your future?"*

Narrative utterances in English may express certain emotions in definite contexts. But if we compare utterances of different communicative types expressing one and the same emotion (for example, astonishment), we should admit that the degree of emotional saturation is much less in narrative sentences: *Why Andrew!* – *she gasped.* *You look wonderful.* *Are you going anywhere?*

There exists an opinion of inability to express emotional character syntactically. Nevertheless, a lot of researchers prove the possibility of the given emotional connotations (astonishment, irony,

scorn) to be realized in any communicative type of a sentence, while other connotations may be expressed with the help of a definite communicative type. Thus, such emotions as: fear, suspicion, offence are most frequently expressed by interrogative sentences; approval, threat, shame, reproach – by narrative sentences; entreaty, despair, anger, rage, indignation – by stimulating ones. Thus, exclamations may express all connotations.

The second characteristic feature of formal structure of emotional syntax is the expression of emotional connotations in a linguistic unit, consisting of few sentences connected by one theme. This unit is called 'extraphrasal unit' (EPU). EPU is not a mechanic sum of sentences but a new structurally meaningful formation.

Separate sentences united by common topic express the main thought more profoundly. This thought is the root of EPU. Interconnectivity and interdependence of the sentences is one of the most characteristic features of EPU. The use of EPU for expressing the emotional connotations may be explained by special interconnectivity of its components, various integration of emotional intensity. The alternation of communicative types of the utterances causes the formation of an emotionally coloured text, where in its different parts we may single out different degrees of communicative dynamics. The described changes of intensity may occur in texts expressing joy, sadness, anger, reproach, fear, despair, bitterness, and offence.

The expression of emotions has a full-scale character, not limited by a separate sentence only. The expression of the following emotional meanings has, in general, a limited character: contempt, doubt, hesitation, worry, alarm, reproach, astonishment, suspicion, irony, etc. Most often they are expressed by a separate phrase or with the help of a text.

The degree of emotional saturation of one and the same group of emotional states influences the length of the unit in which these states are expressed. Thus, the characteristic feature of sentences expressing doubt, hesitation (low degree of despair (2)), and alarm, worry (low degree of fear (1)) is their independence, their meanings may be expressed without a text: (1) *What's the matter?* (2) *N-no, I don't think so.*

Utterances expressing despair, fear, pain – strong degree of these emotional states – are less independent; the meaning of these expressions becomes more definite only in EPU, taking into consideration the content of a text. The following examples express despair (1) and fear (2):

(1) *I couldn't take care of her. I couldn't support her. I couldn't even protect her from her mother.*

(2) *Did you say an inquest? What did you mean by that? Oh, I can't bear it! But be quick! Tell me everything at ones!*

The meanings of contempt, astonishment may be expressed in EPU only if they convey the characteristic features of mixed feelings of angry reproach, angry contempt, angry astonishment developing into anger, fear, horror, joy, etc.

The linguistic analysis requires clarifying, which of the formally grammatical means has a fixed character reflected in text structure. One of the most interesting and studied means expressing emotivity in dialogues is inversion. Under the influence of strong emotions a speaker puts at the first place a component he considers to be the most important for the delivered information. Thus, for the expression of joy, anger, dissatisfaction, contempt inverted sentences are used.

In the communicative process the interlocutors do not always use full phrases. Considering this feature of syntax, A.M. Peshkovsky wrote that human speech activity is regulated by the law which helps to save the speaker's efforts; he called this law – effort save law [2: 41]. This law is manifested in the speaker's use of reduced constructions – sentences of incomplete structure. Incomplete sentences have a peculiar structure, in which the absence of one or more elements is a syntactic norm. The meaning of these sentences may be understood only in the general context where they supplement each other. Most of the sentences, taken isolated, can't be understood. Being one of the characteristic features of spoken syntax, incomplete sentences provide the connection between the previous and the following utterances. Thus, it is one of the ways to create a complete text.

Expressing thoughts and feelings in a conversation, its participants aim at their speech being understood by each interlocutor. That's why the characteristic feature of emotive syntax is ellipsis – omitting the elements of a sentence. Ellipsis expresses the speaker's inner intensity. Time for

thinking is as short as possible; formulation and articulation of an utterance are realized simultaneously with its transmission. That's why the utterance contains only those elements the speaker considers to be the most important at a given moment and in a given situation.

Elliptical sentences may be represented by all communicative types of sentences. Elliptical constructions may be illustrated in a text either by separate utterance or by a part of more complex syntactic unit: *Then you can have no idea what a girl she is. Such character! Such sense! And her cleverness! Oh, that eyes, but I can tell you she is clever!*

An intermittent spontaneous character of dialogues makes the interlocutors react to the following utterance. In such cases it is easier to express spontaneous emotional reaction by the repetition of separate words or structural peculiarities of interlocutor's speech. The convenience of using repetition in dialogues is that it gives the other interlocutor an opportunity to avoid the necessity to look for special words and forms to express his thoughts, as it lets him use the lexical means of the previous utterance. The main phrase carries the core information, which gets its development, generalization, strengthening, emotional reaction from phrase-repetition.

The utterance of one of the interlocutors may occur for a listener unexpectedly, it may cause amazement, grief, anger, reproach, fear, and joy. Due to this emotional tension a great number of interrogative and exclamative repetitions appear in the speech. The main function of these repetitions is to intensify the emotional influence on the reader:

- *There's some talk of suicide, he said.*
- *Suicide! What should he do that for?*

This influence is more intensive if the text includes double repetition:

- *Because any minute now your husband may be arrested for murder.*
- *Murder? Are you joking?*
- *You were crazy about him for a while.*
- *Crazy about him! Who said I was crazy about him?*

A strong degree of emotional saturation is often expressed in exclamative repetitions; in written speech it is marked by a triple punctuation mark:

- *I'll marry Freddy, I will, as soon as I'm able to surprise him.*
- *Freddy!!! That young fool!*

Besides the repetition of a phrase, the repetition of a separate member of a sentence is frequently used in emotional speech. Thus, for the description of confusion, worry, despair one can use the repetition of the beginning of the sentence. The interruption of a speaker, caused by a definite emotional state, in written speech is rendered with the help of punctuation marks – dash and dots: *Mother, – she gasped, – Mother, she's... she's – ... gone – she's gone.*

One of the most characteristic features of emotional syntax is a great number of grammatically and logically incomplete, interrupted models: *Joined – the rubbish! – You can't see two yards before your nose; He told me that –...; Silly old....*

One more characteristic feature of emotive text syntax is the repetition of structural-syntactic models, syntactical parallelism. The essence of this notion consists in identical structure of two or more sentences in the emotive text. The main function of parallel constructions is to emphasize the articulated thought and emotional influence on the reader (listener). The degree of emotional saturation of such texts grows due to the interaction of parallelism, repetition and parcellation. Parcellation is a special means of emotive syntax, characterized by dismemberment of the syntactic structure of a sentence into two or more intonationally separated parts.

Emotionally coloured may be called a model containing formal elements of expression of emotions – particles, interjections, and address. A well-known linguist I.R. Galperin considers interjections as the signal of the emotionally coloured text: *Oh, dad, you are the best in the world.*

Interjections express undifferentiated feelings. Thus, English interjections may be used for the expression of grief, joy, fright, astonishment, fascination, satisfaction, dissatisfaction, etc. They take place in emotional speech because emotions, not finding adequate expression in words, are expressed by exclamations. Such interjections as *oh, ah*, especially if they are emphasized by intonation, are able to convey all the strength of emotion.

In the function of interjections the following exclamations may be used *What!; Why!* Being put before a sentence, they intensify the effect of astonishment, grief, etc.: *What! Nobody told me that!*

An important component of the emotional text is syntactic structure with address, serving to fulfill not only its primary addressive function but also single out the features of this or that person, i.e. the function of emotive nomination. The use of address in this function is connected with appearance of personal emotions: joy, amazement, despair, grief, fright, etc.

The characteristic beginning of the emotionally coloured text is address repetition. By expression of despair this repetition introduces imperative structure; by expression of fear – interrogative: *Lilly, Lilly, don't go away; Marry, Marry! What shall I do?*

Emotional connotations are also revealed and recognized in a text due to the emotionally-evaluating adjectives, nouns, verbs containing estimation in their semantics. The nominative function of these lexical units is very weakened, their semantic differentiative feature is formulated as binary opposition of positive/negative estimation.

One of the most important lexical means of expressing emotional connotations is an adjective, which besides its categorical meaning – expressing qualities of a thing or person – may convey the attitude of the speaker, his emotional evaluation of a definite subject, object or action. Negative evaluation of the following adjectives is the dominant one: foolish, silly, bad, dirty, stupid, lazy, cynical, mad, etc. They are used to express rage, reproach, disdain, astonishment. Positive evaluation prevails in the adjectives: sweet, lovely, good, lucky, etc. They are used in the texts expressing tenderness, joy, amazement, etc.

The second group of adjectives containing positive or negative evaluation expresses a high degree of quality or state: fearful, brilliant, dreadful, awful, terrible, marvelous, glorious, horrible, delightful, magnificent, thrilling, etc. In ironic utterances these adjectives may express the opposite evaluation. In such cases, the ironic meaning is not an inner meaning of the adjective but it appears due to the context: *How thrilling! How simple! And how tragic! But you will forgive England?*

For the expression of positive or negative emotions the adverbs of measure and degree are used. In the semantic structure of these adverbs the shift of their components takes place. Thus, these adverbs lose their objective meaning and are used not only for defining adjectives but also for expressing a high degree of emotional saturation, i.e. they transfer to the class of intensifiers with the function of expressing a high degree of intensity. Such intensifiers as terribly, awfully, frightfully, etc. do not only intensify evaluation but also change its character: *You are exceedingly clever lady killer. And terribly handsom.*

When the intensifying adverb is changed into the adverb *very*, the meaning of a sentence doesn't change but its emotional colouring decreases. Under the influence of emotions the speaker uses other intensifiers, i.e. words and phrases 'which are not an essential part of the sentence and without which it is possible to recognize the logical meaning of an utterance' [2: 48].

The emotional meaning is often conveyed by nouns. The dominant place have those in which emotional evaluation is the only one and is the basis of nomination: *fool, devil, brute, scoundrel, idiot, bastard, treasure, darling, etc.*

For the expression of emotional connotations the nouns like *thing, creature* are used. Their emotional evaluation appears only in a given context, due to their compatibility with emotionally coloured adjectives: *What a charming, wicked creature! I like him so much!*

In spite of the fact that the potential of verbs in comparison with the emotional potential of adjectives and nouns is more limited, such verbs as despise, hate, dare, loath, adore, etc. play an important role in creation the emotional tone of the text: *Ah! I hate the sight of you. Hold you tongue.*

The speaker's emotional states are often recognized in the context due to the author's remarks, containing emotionally coloured verbs and adverbs: *to thunder, to roar, to flush angrily, to say fiercely, to cry with explosive joy, to say approvingly, to cry delighted, to grin, to mock, to repeat ironically, to astonish, to gasp, to ask in amazement, to cry despairingly, etc.*

The specific part of each language vocabulary are phraseological units – stable units with completely or partly changed meaning. The characteristic feature of phraseological units is their emotional colouring. Most of them express subjective evaluation of a person or thing. Positivity or negativity of evaluation depends on the meaning of adjectives, nouns or verbs:

- *Oh, you are as good as gold!*

- *Heavens! Who the devil are you?*

Thus, syntactic models and lexical means taking part in expressing the emotional meaning of utterances are exceedingly variable. The emotional connotations may be expressed by different communicative types of a sentence, though the exclamatory sentence is the most widely used in this function. As for the parts of speech, the emotional meaning is realized by the use of emotionally-evaluating adjectives, nouns, verbs, adverbs containing estimation in their semantics. The choice of words, their place, specific arrangement of sentences into paragraphs are often used by the author to make a definite emotional influence upon the reader.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Носенко Э.Л. Эмоциональное состояние и речь. – К.: Вища школа, 1981. – 195 с.
2. Нушикян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи: Монография. – Киев-Одесса: Вища школа, 1986. – 159 с.
3. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
4. Мягкова Е.Ю. Эмоциональная нагрузка слова: опыт психолінгвістического исследования. – Воронеж, 1990. – 109 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Процюк – асистент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Наукові інтереси: соціолінгвістичні засоби вираження емоцій.

РЕФЕРЕНЦІЙНА СФЕРА ПРОЗОВОГО ДИСКУРСУ

Світлана КРИВОРУЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблем теорії референції. Увага зосереджена на вивченні типів дискурсної модальної семантики висловлень, що втілюються в зміст прозового дискурсу шляхом використання різних видів художньої референції, детермінованих складною організацією інтенціонального світу художнього твору.

The paper deals with the problem of the expression types of the modal-discourse semantics of artistic discourse, their determination of the type's artistic reference that based on the structure of the intensional world of the artistic work.

До проблем логіко-семантичного аналізу мови належать питання референційної семантики, що розкриваються в працях С.Кріпке [3], Х.Патнема [8], Н.Арутюнової [1], О.Падучевої [7], Р.Павільоніса [6] та інших.

Розкриття референційного аспекту є особливо значущим у дослідженні змісту прозового твору. Актуальність цього питання зумовлена розгалуженою системою суб'єктів мовлення в художньому прозовому дискурсі, що передбачає наявність різноманітних інтенціональних значень дискурсної модальної семантики. Варто зауважити, що під дискурсною модальною семантикою розуміємо складну нелінійну систему взаємопов'язаних модальних смислів, утілених у просторі художнього дискурсу шляхом інтенціоналізації референтної дійсності, які репрезентують концептуальну базу особистості.

На нашу думку, в розкритті дискурсної модальної семантики через виявлення типів художньої референції в прозовому дискурсі доцільне застосування каузальної теорії, згідно з якою основою здійснення референції виступає прагматичний фактор. Цей критерій визнається провідним у поглядах Н.Арутюнової [1], Л.Лінського [4]. Зокрема Л.Лінський зазначає, що «референція характеризує використання мови тими, хто говорить, і не є властивістю самих виразів» [4: 161]. Цього погляду дотримується й О.Падучева, яка вважає, що «семантика референційних елементів мови прагматична: вона обернута на мовців, на їх загальний фонд знань, на контекст» [7: 9]. Зазначена теорія референції дає можливість використання при розкритті дискурсної модальної семантики прозового твору логічної теорії можливих світів.

Грунтуючись на поглядах Я.Хінтіккі, можемо стверджувати, що інтенціональний світ прозового дискурсу – складний синтезований світ, у якому співіснують або, навпаки, виключають можливість існування один одного персонажі з різною ментальністю. Урахування характеру існування художнього світу, складного, хаотичного, неоднорідного, передбачає при цьому наявність у ньому певної структури. Відповідно, світ художнього дискурсу слід інтерпретувати як систему систем. Слідом за Ю.Обелецькою, розуміємо «можливий світ художнього твору як унікальний конструкт із власною складною ієрархічною структурою, що може бути представлена у вигляді триярусного утворення» [5: 15]. При цьому нижній ярус художнього світу складають *світи персонажів, або „внутрішні”*

можливі світи, тобто ментальні дійсності кожного окремого персонажа. Макросвіт, або „проміжний” можливий світ, становить другий ярус художньої реальності, він представлений сукупністю сюжетних ліній у літературному творі. Третій ярус художнього світу становить „зовнішній” можливий світ художнього твору, мегасвіт.

Наприклад, в оповіданні «Голубий попіл» В.Дрозда інтенціональний світ художнього твору складається з наступних можливих світів: системи «внутрішніх» можливих світів Ганни, Степана, Юрка та інших; «проміжний» можливий світ творять сюжетні лінії Ганни й Степана, Ганни й Юрка, Ганни й інших людей; «зовнішній» можливий світ представляє референтну дійсність, зображену в художньому творі. Доцільно звернути увагу, що автор творить макро- й мегасвіт за допомогою узагальненого образу людей, не виокремлюючи конкретного персонажа. Цей композиційний прийом дозволяє репрезентувати колективу свідомість конкретного соціуму.

Іntenціональний контекст світів героїв, макросвітів розкриває різний характер інтенціоналізації персонажами референтної дійсності. Ураховуючи все вищезазначене при вивченні семантичного багатства художнього твору, вважаємо необхідним виокремити критерії, за якими диференціюються види художньої референції та характер функціонування модального оператора у втіленні дискурсної модальної семантики того чи того інтенціонального контексту в просторі прозового дискурсу. До таких чинників належать: спосіб використання дескрипції (референтне чи атрибутивне вживання), структура художньої дійсності прозового твору (взаємозв'язок «внутрішніх» та «проміжних» можливих світів у мегасвіті твору); особа суб'єкта мовлення (автор, наратор, персонаж тощо); характер співвіднесеності мовного виразу з реалією об'єктивної дійсності (до ряду предметів, до певного об'єкта). Крім вищезазначених факторів, вагомим є явище кореференції, що у своїй основі має «метод ототожнення, метод перехресного ототожнення, об'єктів, наявних у різних можливих світах» [6: 162].

Вивчення різновидів художньої референції доцільно розпочати з вивчення її складників, зокрема йдеться про пропозицію й предикат висловлення. При цьому під предикатом розуміємо модальний оператор, який, відповідно до предметної дійсності, визначає комунікативну рамку висловлення. Під пропозицією розуміють семантичну конструкцію, яка називає сукупність імен та сингулярних термів, що відповідають істинним переконанням суб'єкта мовлення. Звідси випливає, що процес референції має інтенційний характер, що виявляється на кожному його етапі. Згідно з поглядами Н.Арутюнової, розкриття логіко-семантичних відношень прозового твору складається з чотирьох етапів, для кожного з яких характерні різні види художньої референції – екзистенції, номінації, предикації, характеристизації [1: 357]. Кожен із цих етапів співвідноситься з відповідними когнітивними структурами свідомості суб'єкта мовлення. Залежно від цього, визначається критерій здійснення певного типу референції й превалювання конкретно визначеного модального оператора в утіленні дискурсної модальної семантики висловлень особи-мовця.

Урахування цього чинника передбачає виокремлення, слідом за І.Смушинською, наступних видів художньої референції: інтродуктивної, ідентифікуючої, невизначеної. Розглянемо кожен із цих типів у процесі втілення дискурсної модальної семантики.

Н.Арутюнова зауважує, що «текст зазвичай розпочинається екзистенційними реченнями, що стверджують існування предмета (суб'єкта), про який йдеться» [1: 359]. Тому вважаємо, що на першому етапі встановлення логіко-семантичних відношень вагома роль належить наратору. Відповідно, тут виявляється інтродуктивна референція, що «творить модальність реальності й передбачає презумпції незнаного в читача, базується на концепції знаного в адресанта» [9: 181]. Увага акцентується на особі наратора, оскільки автор твору знаходиться за межами мегасвіту прозового дискурсу, тому зміст висловлення співвідноситься зі знаннями оповідача/ розповідача про референтну дійсність. Наприклад, в оповіданні «Голубий попіл» В.Дрозда перший етап повідомлення розпочинається наступним чином: *«Запитай хто в Ганни про любов до Степана – образиться. Десь у глибинах серця жінка береже спогади про ті часи, коли не було для неї нічого святішого за це слово»* [2: 5]. Виявляємо, що на цьому етапі референції повідомлення змісту прозового дискурсу домінуючу роль займає модальний оператор E₊, що розкривається в значенні «невідомо»

епістемічної дискурсної модальної семантики. Уважаємо, що інтродуктивна референція завжди має місце в тому разі, коли необхідно формувати внутрішню модальну рамку художнього дискурсу, тобто його екстенціональний контекст. Ураховуючи спосіб використання дескрипції, доцільно говорити про референтно прозоре використання дескрипцій.

Атрибутивне їх використання виявляється в розкритті референтно непрозорого контексту, що репрезентується через ідентифікуючу та невизначену художню референцію, що представляють когнітивні структури свідомості персонажів, автора.

Розкриваючи сутність зазначених різновидів художньої референції, вважаємо доцільним зауважити на розбіжностях в інтерпретуванні цих типів референції. Так, І.Смушинська стверджує, що «ідентифікуюча референція базується на модусі знання об'єкта з обох боків комунікативного акту – відправника й одержувача, вибір же способу ідентифікації завжди є прагматично зумовленим <...>. Такий тип референції заснований на наявності ідентифікуючого знання в читача, на основі якого мовець і намагається повідомити про деякий факт» [9: 184]. На нашу думку, ідентифікуюча референція знаходить своє вираження в дискурсній модальній семантиці висловлень персонажів прозового дискурсу. Цей тип референції розкриває епістеміку світів героїв, аксіологічний рівень оповідача, автора. Він знаходить вияв на третьому, четвертому етапах викладу художньої інформації, тобто об'єкти референтної дійсності набувають нових смислів у ментальному світі персонажа й розкриваються через атрибутивне або референтне використання дескрипцій.

В оповіданні «Голубий попіл» В.Дрозда ідентифікуюча референція виявляється в інтеріоризації референтної ситуації екстенціональної дійсності, що втілюється в різних інтенціональних значеннях дискурсної модальної семантики висловлень різних суб'єктів мовлення. Змістово-фактуальна інформація художнього твору розкривається через значення «**обізнаності**», «**впевненості**» функціонально-семантичного модального поля епістемічності в мовленні одного з персонажів твору та наратора: «*Степанова! Хати горять! – <...> Над зеленню садів – тремтливе марево. Чорний попіл шугає в небі зграями гайвороння. Люди обступили Степанове подвір'я, метушаться гудуть стривожено й грізно. А ще тривожніше – вітер – в обгорілих кроквах, обвішаних рожевими клаптями полум'я, наче святковими прапорцями*» [2: 7].

У цьому контексті виявляємо кореференцію суб'єктивних модусів наратора й автора, що втілюються через різні види художньої референції. Зокрема, інтродуктивна референція забезпечує розкриття екстенціонального контексту прозового дискурсу в зазначеному різновиді дискурсної модальної семантики. У цьому екстенціональному контексті виявляємо також ідентифікуючу референцію, що через опис природного явища втілюється в значенні «**страшного лиха**» дискурсної модальної аксіологічної семантики. У цьому випадку в особі адресанта доцільно вбачати автора твору, що репрезентує власний суб'єктивний модус шляхом використання художніх засобів (антитези, порівняння) у процесі ототожнення, зіставлення об'єктів.

У світі Ганни, макросвітах селян ідентифікуюча референція реалізується абсолютно в інших інтенціональних значеннях дискурсної модальної семантики. Багатство модальних смислів різних функціонально-семантичних модальних полів, генерованих наявністю ідентифікуючої референції, зумовлено здійсненням референції до нечітко визначеного (атрибутивного) об'єкта зображуваної дійсності, тобто обрано «м'який нетвердий десигнатор». Варто зауважити, що під «твердим десигнатором», як правило, розуміють сингулярний терм, що репрезентує той самий референт у всіх інтенціональних світах прозового дискурсу. Хоча, згідно з поглядами С.Кріпке, до «твердих» десигнаторів можуть належати не тільки власні назви, а й ряд інших імен, таких, як назви природних видів, явищ, на протигагу загальним назвам, що позначають конвенціональні, «штучні» види [6: 145].

Звідси впливає, що в процесі інтенціоналізації референтної дійсності було обрано різні референти у світах персонажів, макросвітах. Так, у макросвіті селян екстенціоналом виступають об'єкти «реального» зображуваного світу, зокрема господарство Степана: «*Степан у місто подався, молоду картоплю повіз на ринок. Наторгується <...> Все життя тягся з жил на це подвір'я*» [2: 8]. У світі Ганни екстенціоналом виступає образ ментального

світу – бажана дитина: «*І буде у нас з Андрієм синок. І назвемо його Юрком, – марила вона, палаючи від розбудженого почуття материнства. – І буде у нього ніжне ляне волоссячко. І кликатиме він мене мамою. Зненацька вона пригадала, що вже давно немає і ніколи не буде Андрія <...>*» [2: 8] – та пасинок, що загубився, в «реальному» зображуваному світі.

Аналіз дій та вчинків персонажів показав, що в мовленні селян спостерігаємо референтне використання дескрипцій. Якщо застосовувати підхід С.Кріпке, референти в макросвіті селян мають релятивізований статус, оскільки визначаються відносно знань окремих носіїв мови [6: 154]. Цей факт формує відповідну дискурсну модальну семантику, зокрема **впевненості, необхідності, обов'язковості** функціонально-семантичних модальних полів епістемічності, алетичності, деонтичності. Ця дискурсна модальна семантика висловлень персонажів презентує **реальну необхідну істину** окремих макросвітів, зокрема селян та Степана. Відповідно до поглядів С.Кріпке, вона є істиною а ріогі; вважаємо, що її можна описати за допомогою наступної формули: $T_{a \text{ priori}} = E + D + A_{\text{,}}$ де E – епістемічна модальність, D – деонтична модальність, $A_{\text{,}}$ – алетична модальність із слабким модусом.

Референт у світі Ганни має універсальний характер, оскільки сингулярний терм «*мама*» проходить крізь усі можливі світи прозового твору. Тому він набуває дискурсної модальної семантики **потреби, необхідності, схвалення** функціонально-семантичних модальних полів алетичності, деонтичності, аксіологічності: «*Чому це Юрко тебе матір'ю не кличе?*» – «*Наказував батько строго, щоб матір'ю звав її, так мати ж померла*» – «*Мамо...*» – «*зворушливе «мамо»*» [2: 6, 8]. Дискурсна модальна семантика цих висловлень репрезентує **метафізичну необхідну істину**, яка, на думку С.Кріпке, виступає істиною а posteriori; вважаємо, що її можна передати за наступною формулою: $T_{a \text{ posteriori}} = D_{\text{+}} + A_{\text{+}} + A_{X\text{+}}$, де $D_{\text{+}}$ – деонтична модальність, $A_{\text{+}}$ – алетична модальність, $A_{X\text{+}}$ – аксіологічна модальність із сильними модусами.

Вивчення дискурсної модальної семантики висловлень, що представляють когнітивний потенціал різних суб'єктів мовлення в прозовому творі доводить наявність ідентифікуючої художньої референції. Цей тип розкриває об'єкти світів, що мають універсальний, метафізичний характер, а також об'єкти, що безпосередньо належать окремим ментальним реальностям, тобто мають релятивізований характер.

До різновидів художньої референції зараховують невизначену художню референцію, яка, на нашу думку І.Смущинської, стосується «об'єкта, незнаного як адресантом, так й адресатом, однак така його характеристика вже говорить про двоїстість продуцентного аспекту: якщо для оповідача певний об'єкт дійсно може бути незаним, то така ситуація неможлива з боку автора-мовця. Отже, саме такий модус невизначеності часто виступає показником переключення власне авторських сегментів на розповідь оповідача» [9: 186 – 187]. В оповіданні В.Дрозда невизначену референцію виявляємо вже у використанні назви твору «*Голубий попіл*». У цьому випадку спостерігаємо атрибутивне використання мовного знака, що співвідноситься з референтом ментального світу автора. У розв'язці твору також спостерігається вживання цього мовного знака: «*Йй снівся попіл, голубий, мов Юркова сорочка*» [2: 11]. Це висловлення, вважаємо, належить авторові, оскільки воно залишається референтно непрозорим. Таке атрибутивне використання мовного знака змушує читача самостійно домислити, розкрити істинність цього висловлення. Так, на нашу думку, воно містить значення очікуваного, бажаного, можливого алетично-деонтично-аксіологічного модального комплексу дискурсної модальної семантики. При цьому мовний вираз «голубий попіл» набуває смислу «впевненості в щасливому майбутньому».

Отже, складна організація художнього світу прозового твору зумовлює специфіку його референтної сфери, яка характеризується розмаїттям смислових відтінків дискурсної модальної семантики висловлень, що презентують результат гносеологічних процесів індивідів з абсолютно різною ментальністю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы/ АН СССР. – Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Дрозд В.Г. Три чарівні перлини: оповідання. – К.: Дніпро, 1981. – 334 с.
3. Крипке С. Тождество и необходимость// НЗЛ. – Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Радуга, 1982. – С. 340–376.

4. Линский Л. Референция и референты// НЗЛ. – Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Радуга, 1982. – С. 161 – 178.
5. Обелецька Ю.А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англійської прози)/ Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/ Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2006. – 21 с.
6. Павиленис Р.И. Проблема смысла: Современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
7. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений). – М.: Наука, 1985. – 275 с.
8. Патнэм Х. Значение и референция// НЗЛ. – Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Радуга, 1982. – С. 377–390.
9. Смушинська І.В. Модальність французького художнього тексту: типи та засоби вираження: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.05/ Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 478 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Криворученко – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, логічний аналіз мови.

ТИПОЛОГІЯ НАЗВАНИЙ ПИСТОЛЕТА В РУССКИХ ЖАРГОНАХ

Елеонора РУБАНОВА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто типологію евфемістичного переносу в тематичній групі назв зброї в злочинному жаргоні, подано семантичну класифікацію груп переносів метафоричного типу, проаналізовано засоби їхнього вираження та функціонування в сучасній жаргонній лексичній системі російської мови.

The typology of euphemistic transfer in the thematic group of the weapon names in criminal jargon is investigated in this paper. Semantic classification of groups of metaphorical type transfers is given. The means of their expression and functioning in the modern slangy lexical system of Russian are analyzed.

Данное исследование посвящено определению типологии эвфемистического переноса в тематической группе названий оружия в воровском жаргоне современной лексической системы русского языка. Выбор данной темы был обусловлен необходимостью выявить характерные особенности функционирования номинатом, связанных с обозначением огнестрельного оружия, используемых в аргю. В разное время к анализу арготической лексики обращались Е.Г. Борисова-Лукашанец [2], М.А. Грачев [3], М.М. Копыленко [6], Л.П. Крысин [7, 8] и другие ученые.

Цель предлагаемой работы – определить принципы типологии эвфемистического переноса, выделить тематические группы названий оружия, которые существуют и функционируют в воровском жаргоне в составе современной лексической системы русского языка.

Социальные диалекты русского языка делят на 3 большие группы: аргю, жаргоны и условно-профессиональные языки [3]. Аргю, то есть (от фр.'argot') – речь определенных, замкнутых групп, которая создается с целью языкового обособления. Это в основном специальная или своеобразно освоенная общеупотребительная лексика. Это условный язык, понятный только в определенной среде, в нем много искусственных, иногда условных слов и выражений. Аргю (англ. cant), термин, применяемый для обозначения совокупности языковых средств (главным образом, особых слов и идиоматических выражений), вырабатываемых членами определенных общественных групп для целей внутригрупповой, часто – тайной коммуникации. Тот факт, что аргю предназначено для понимания только внутри некоторой ограниченной группы людей, отличает его, с одной стороны, от сленга, то есть множества выражений, по существу предназначенных для широкого употребления, и, с другой стороны, от жаргона, который хотя и является специальным языком определенного сословия или профессии, однако не ограничен намеренно рамками той или иной специфической группы. Аргю – пароль, по которому узнают друг друга деклассированные элементы [5].

Аргю представляет собой интереснейший лингвистический феномен, несмотря на то, что бытует в замкнутой референтной группе. О.С. Ахманова: «В отличие от слова 'жаргон' термин аргю лишен пейоративного, уничижительного значения» [1: 53]. Аргю имеет большое число разновидностей: школьное, спортивное, картежное, охотничье, воровское и другие,

многие из которых еще подлежат внимательному исследованию, так как в недавнем прошлом роль и значение этих форм языка стыдливо замалчивалась или принижалась. Причины появления арго связаны, прежде всего, со стремлением говорящих к большей экспрессивности речи. Менее важную роль играет потребность в номинации новых реалий и недостаточное владение литературной нормой, приводящее к переименованию уже названных предметов или явлений. Желание засекретить содержание высказывания, по всей видимости, вряд ли имеет существенное значение, по крайней мере, для современных разновидностей русского арго [6].

В арго, как в зеркале, отражается процесс изменения в социуме, в нем проявляются не только социально – психологические проблемы общества, но и взлеты и падения его духовной культуры в целом «Сниженность и вульгаризм воровской речи – особенность нашего восприятия, а в восприятии самого вора она носит героический, приподнятый характер». [9]. В арго зачастую заложено стремление к эвфемизации, которая имеет своей первопричиной конспиративную функцию данного типа социальных диалектов.

Анализ рассматриваемого нами материала показал, эвфемистического переноса в тематической группе названий оружия может быть определен следующим образом.

Первую группу составляют переносы метафорического типа. В первую очередь – это различные разновидности функционального переноса, то есть изменение значения слова на основе общности или близости функций, выполняемых предметами и лицами. «Функциональный перенос имеет много общего с метафорой, так как он основан на сходстве, однако все же отличен от нее и имеет свое особое место в полисемии». Главное отличие метафоры от переноса по функции состоит в том, что метафорический перенос основан на сходстве материальной характеристики: на цвете, форме, характере «зримых» движений, то есть на совокупности непосредственно воспринимаемых органами чувств (особенно зрения) сходств того, с чего переносится название, на то, куда это название переносится. При функциональном переносе общность не опирается на чисто материальное сходство: вещи могут быть совершенно разными и по форме и по цвету и так далее, объединяет их общность функции. Эта общность и позволила несхожему внешне предмету принять данное наименование [11].

Группа функционального переноса метафорического типа включает в себя наибольшее количество тематических подгрупп.

Подгруппа «звучание». Данная подгруппа представлена наименованиями, в которых перенос наименования основан по сходству издаваемого звука. Такова, например, номинатема *балалайка*, употребляемая в воровском жаргоне. Здесь отождествляется звучание музыкального инструмента и автоматического пистолета. К этой же группе номинативных также можно отнести слово *пукалка*, *плетка*, *кнут*, – *пистолет* в воровском жаргоне, рассматривая данные номинатемы в концепции орудия наказания и особенностей издаваемого звука при стрельбе.

В некоторых случаях отмечается комплексный перенос, при котором сема «звук» дополняется другими семами. Например, в номинатеме *хлопушка* (воровской жаргон) сема «звучание» соединяется с семой «производство огня» (детскую игрушку имитирует и звук, и внешний вид выстрела). В номинатеме *плевалка* к семе «звучание» присоединяется сема «маленькая скорость и дальность производимого выстрела».

Следующую подгруппу переноса метафорического типа можно условно обозначить как подгруппа «Результат». К ней можно отнести: «каторга», где совмещаются семы «вид наказания за уголовные и политические преступления» и «результат использования оружия»; *беда* – пистолет, револьвер, где выявлена сема горестных последствий использования оружия, как и в слове *несчастье* – огнестрельное оружие. К данной подгруппе также относятся слова: «бурда», «бодяга», в которых сема «неконтролируемой завязавшейся огнестрельной перепалки» сочетается с семой «воспламеняющейся смеси в стволе оружия». Синонимами, обозначающими огнестрельное оружие, с семой «соединения в оружии горячей смеси для производства выстрела», в частности пистолета, являются в социальном воровском жаргоне: «бурда», «микстура».

Подгруппе «олицетворение» присущи следующие выражения арготизации: «квочка с цыплятами» или «курица с цыплятами» – пистолет с патронами.

Метафорический перенос, основанный на принципе размера оружия, что представляет собой отдельной подгруппой в воровской жаргонной лексике, можно встретить следующие наименования пистолета: «чекушка» – револьвер; «кулик» в значении «револьвер» в семантике которого заложена ассоциативная связь: маленькая птичка – маленький размер оружия; «монтик» – малокалиберный пистолет.

Следует обособить ряд номинатов, возникших в арготизации в процессе вторичной арготизации. В процессе арготизации заимствованные слова часто подвергаются искажениям народной этимологии, пополнение словарного состава полученными таким путем словами носит случайный характер, а заимствование происходит непосредственно или через посредников, то есть через передаточные языки, отчего может сильно меняться как звуковой вид, так и значение заимствуемых слов. Процесс же вторичной арготизации заключается в том, что одно и то же слово приходит двумя путями: непосредственно и через посредника. Например, «Ерой» в социальном жаргоне, где присутствует процесс арготизации, так как этимология данной номинатемы восходит к слову *герой* и сема «наименования человека с оружием в руках, бойца» соединена с семой «героизма и героических поступков»; *козырь* – в значении оружие, пистолет (социальный/ воровской жаргон), где соединяется сема “игральной карты” и сема “превосходства как качества, присущего человеку с оружием”; «хлына», гипотетически слово, произошедшее от глагола *хлынуть*, то есть выстрелить. «Пушка» в военном сленге имеет значение: тип артиллерийского орудия, в отличие от воровского сленга – пистолет.

Важно отметить, что в результате процесса вторичной арготизации и в силу схожести звучания со словом пушка из профессионального сленга, в состав лексических употребимых единиц словаря воровского жаргона вошло слово «пуха», производное от пушка. Слово «Волына» в общеупотребимой лексике имеет значение: музыкальный инструмент. В криминальном сленге, воровском / молодежном поджаргоне обозначает ствол, пистолет, огнестрельное оружие. Предположительно это значение слово приобрело от глагола «волыннить» – тянуть время в нейтральной лексике языка, в воровском жаргоне этот глагол имеет иное значение: затягивать следствие. «Волынка» – неповиновение, отказ осужденных от работы, выражение протеста в камере.

Следующую подгруппу арготизации составляют слова, возникшие в силу существования особенностей траектории движения пули со смещенным центром тяжести, ее непредсказуемости. Например, в воровском жаргоне возникло слово *плавник* – револьвер, где присутствует сема «плавающая, неточная траектория движения пули»; «дура» – пистолет.

К подгруппе слов, в которых эвфемизация основана на абсолютизации принципа работы огнестрельного оружия, можно отнести слово *корогаз*, который указывает на пистолет, как производитель огня, *зажигалка*, где представлена сема взрывчатого свойства пороха при производстве выстрела; *машина* – пистолет. Этимология данного слова обращена к пусковому механизму приведения в действия оружия: вращение колес ассоциируется с вращением барабана у револьвера. *Огонек*, слово, в которое заложено само наименование концепта: огнестрельное оружие.

Группу наименований, основанных на метафорическом переносе по форме составляют следующие лексические единицы словаря социального воровского жаргона. Например: *сучок*, *волны* (название произошло от особенностей устройства ствола: нарезное огнестрельное оружие), *кочан кукурузы* – револьвер; *кривой* – оружие (явной выступает сема «отклонение от траектории движения пули»); *трубка* – огнестрельное оружие; *дуля* – пистолет; утюг в значении «оружие», так как помимо особенностей устройства ствола, в данной номинатеме очевидной является сема «накаленного корпуса оружия при производстве выстрела».

В лексической единице ствол – пистолет (профессиональный сленг, милицкий) явным выступает стилистический прием: синекдоха (др.-греч. σινεκδοχή) – троп, состоящий в назывании целого через его часть или наоборот. Синекдоха является видом метонимии, – приём, состоящий в перенесении значения с одного предмета на другой по признаку

количественного между ними сходства, в данном случае в слове *ствол* произошло перенесение значения составляющей части оружия (ствол пистолета) на само наименование вида оружия.

К группе наименований, основанных на указание на области или типы нанесения повреждений можно отнести следующие слова воровской лексики: *нетряк* – револьвер системы наган (произшедшее от «нутро»); *дырокол* – пистолет.

Существует группа наименований, указывающих на традиционно сложившееся бережное отношение к оружию в воровской среде. Таковы, например, *люба* – пистолет. Изменение облика арготизма связано с переосмыслением его как женского имени. *Игрушка* – пистолет (уменьшительно-ласкательное значение, благодаря суффиксу соединено с семей «детская игрушка для мальчиков»); *кукла*, *петринка*, *курочка*, *сестренка* – огнестрельное оружие, в том числе и пистолет. Антонимом бережности отношений к оружию выступает пренебрежительность. Так антонимом слова *петринка* – пистолет выступает *нетряк* – револьвер (воровской жаргон).

В некоторых случаях в качестве жаргонного наименования используется иноязычное название оружия, например, *цамерта* – 1. Пистолет. 2. Ружье (нем. *Zammereta* пистолет). Первичная транслитерация *цамерета получило, вероятно, ударение по типу *галета*, *ракета*, *вендетта* с синкопой гласного. Таким образом, можно сделать вывод о том, что принципы типологии эвфемистического переноса многогранны и зиждутся на различных аспектах сфер жизни социума, а тематические группы названий оружия формируются по базовому знаковому признаку, который является доминантным для данной группы или подгруппы номинатом в воровском жаргоне. Важно отметить, что исходя из выше сказанного, следует, что стилистическая окраска арго легко узнаваема, а состав лексических единиц позволяет пополнять современную лексическую систему русского языка в целом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 606 с.
2. Борисова-Лукашанец Е. Г. Современный молодежный жаргон / Борисова-Лукашанец Е. Г. // ИТ. – 1980. – № 5. – С. 63–72.
3. Грачев М. А. Словарь молодежных сленгов / Грачев М. А., Гуров А. И. – Горький, 2004. – 366 с.
4. Дьячок М. Т. Русское солдатское арго (материалы к описанию) / Дьячок М. Т. – Russian Linguistics. – Dordrecht, 1990. – V. 14. – С. 255–267.
5. Жирмунский В. М. Национальный язык и социальные диалекты / Жирмунский В. М.. – Л. : Гослитиздат. 1936. – 297 с.
6. Копыленко М. М. О семантической природе молодежного жаргона / Копыленко М. М. // Социально-лингвистические исследования. – М. : Наука, 1976. – С. 79–86.
7. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни / Крысин Л. П. // Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995). – М., 1996. – С. 142–161.
8. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Крысин Л. П. // Русистика. – Берлин, 1994. – № 1-2. – С. 28–49.
9. Лихачев Д. С. Черты первобытного примитивизма воровской речи / Лихачев Д. С. // Язык и мышление. – М.-Л., 1935. – Т. 3-4. – С. 47–100.
10. Москвин В.П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка / В.П.Москвин.- Волгоград, 1999.– 42 с.
11. Реформатский А. А. Введение в языковедение / Реформатский А. А. – М. : Аспект- Пресс, 1999. – 536 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Елеонора Рубанова – здобувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: семантика, арго, ономаціологія.

ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ІМЕННИКІВ, ПРИКМЕТНИКІВ, ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУ В МЕЖАХ ПАРАДИГМ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ)

Ростислав УГРИНЮК (Івано-Франківськ, Україна)

У статті проаналізовано лексичну сполучуваність іменників, прикметників та дієслів на позначення інтелекту в рамках їх парадигм з окремими іменниками, дієсловами, прикметниками, прислівниками та відповідно визначено їхню статистичну навантаженість.

In this article lexical collocations of nouns, adjectives and verbs denoting intellect within their paradigms with separate nouns, verbs, adjectives, adverbs is analysed. Their statistical value is determined.

Як відомо, під синтагматичними відношеннями в лексиці мають на увазі передусім синтаксичну, семантичну та лексичну сполучуваність. При цьому лексична сполучуваність притягує до себе таку ж пильну увагу семасіологів, як і значення слова [1: 189].

Під лексичною сполучуваністю у вузькому значенні розуміється здатність слова сполучатись з окремими словами (сполучуваність на рівні одного слова) [1: 193], а в широкому значенні розуміється здатність слова сполучатися з іншими словами в тексті [1: 192]. Тобто сполучуваність слова реалізується в контексті [4: 39].

З метою виявлення особливостей сполучуваності лексичного складу мови на позначення інтелекту – розглянемо різночастиномовні компоненти об'єктивно виділених парадигм, в рамках їх поєднуваності. Крім цього, ми визначимо їхню статистичну навантаженість, що здійснюється вперше.

Матеріалом для дослідження слугували публіцистичні тексти із газет «Welt» 2008 р., «Zeit» 2008 р., «Frankfurter Rundschau» 2008 р., «Berliner Morgenpost» 2008 р. (обсяг вибірки 20 млн. слововживань).

Лексична сполучуваність іменників. Функціональну парадигму 1.1, що стосується раціонального прояву інтелекту, покривають компоненти, які належать до різних частин мови. Це сім найбільш зустріваних дієслів і п'ять прикметників, які утворюють у сукупності 377 сполучень з компонентами 1.1 (318 іменники + дієслова; 59 поєднань іменники + прикметники). Характеризуючи розум як критичну розсудливість, можемо зазначити статистично достовірні поєднання іменників з дієсловами *sich scheiden* + *Geist* ($X^2=491,27$; $K=0,49$), *beschworen* + *Geist* ($x^2=241,69$; $K=0,35$). Дещо поступаються їм за статистичними параметрами такі пари: *sein* + *Geist* ($X^2=41,74$; $K=0,04$), *haben* + *Him* ($x^2=36,41$; $K=0,14$), *bitten um* + *Geist* ($x^2=30,43$; $K=0,12$), *verlieren* + *Verstand* ($x^2=30,33$; $K=0,12$), *sein* + *Verstand* ($x^2=30,03$; $K=0,12$), що характеризують наявність або відсутність духу та здорового розуму в інтелектуальній діяльності.

Статистично доведено, що сталими є синтагматичні зв'язки *Geist* + *grofi* ($X^2=143,61$; $K=0,75$), *Geist* + *besonnen* ($x^2=44,8$; $K=0,42$), *Verstand* + *Mar* ($X^2=35,89$; $K=0,37$), *Verstand* + *schnell* ($x^2=33,59$; $K=0,36$), *Verstand* + *wach* ($X^2=33,59$; $K=0,36$), *Geist* + *Шаг* ($x^2=17,29$; $K=0,26$). Така сполучуваність логічно обґрунтована, оскільки не лише переконання, мужність, бадьорість та воля, а й швидка обробка інформації та ясний розум, що користуються попитом в суспільстві, отримують відповідне лінгвістичне вираження:

«*Sie suchen Leute mit gluhender Uberzeugung, einem schrtellen Verstand, starken Nerven, unnachgiebigem Willen, grofiem Mut, Heiterkeit und mit Freude am Leben* [Welt: 11.05.2008]».

«*Wir brauchen nun also einen Trainer mit grofiem Herz und klarem Verstand*», *formulierte Prdsident Harald Strutz* [FR :20.05.2008]>>.

Парадигму 1.2 як динамічність розумової діяльності [3: 362] покривають п'ять найбільш зустріваних дієслів і вісім прикметників (678 ВВ). Статистично достовірними виявились синтагматичні відносини в парах *fehlen* + *Esprit* (8 ВВ; $X^2=669,31$; $K=0,58$), *zucken* + *Bewusstsein* (70 ВВ; $x^2=416,68$; $K=0,45$), *verdndern* + *Bewusstsein* (40 ВВ; $x^2=234,5$; $K=0,34$), *verlieren* + *Bewusstsein* (60 ВВ; $X^2=193,88$; $K=0,31$), *haben* + *Bewusstsein* (30 ВВ; $x^2=41,82$; $K=0,14$), *sein* + *Esprit* (16 ВВ; $x^2=25,33$; $K=0,11$). Контекст вказує на бажання німців бачити більш тонкий розум, дотепність у відомих людей, яких вважають професіоналами в певній галузі: «*Bohlen fehlt der Esprit. Zum Vergleich: Dieter Bohlen wirkte in der aktuellen Staffel*

uninspiriert, ja fast schläfrig, seine zotigen Kommentare waren bei weitem nicht mehr so verletzend wie früher [Welt: 14.05.2008]».

Лексична одиниця *Bewusstsein*, у поєднанні з дієсловами, вказує на динамічність розумової діяльності, яка проявляється в адаптації до життєвої ситуації: «*Ihre Sparrermentalität ist Vergangenheit, ihr Bewusstsein hat sich verändert, der Verein ist dadurch dynamischer geworden* [Welt: 04.05.2008]». Статистичні підрахунки зв'язків 1.2 із прикметниками виявили лише одну пріоритетну пару *Esprit + kreativ* ($x^2=257$; $K=1$), що, на нашу думку, засвідчує ідеальне поєднання тонкого розуму з креативністю: «*Der kreative Esprit eines Koalitionspartners wie der GAL ist das Salz in der Suppe* [Welt: 10.03.2008]».

Слід зазначити, що часто вживаний німцями іменник *Bewusstsein* вказує, як правило, на процеси організації та збереження минулого досвіду [2: 210]: *Bewusstsein + kollektiv* ($x^2=71,21$; $K=0,53$), *Bewusstsein + öffentlich* ($x^2=90,93$; $K=0,6$), *Bewusstsein + mental* ($x^2=16,74$; $K=0,26$), *Bewusstsein + neu* ($x^2=34,16$; $K=0,37$). «*Wichtig ist allerdings, dass das Ausmaß ihrer ideologisch motivierten Untaten im kollektiven Bewusstsein der Gesellschaft präsent bleibt* [Welt: 29.11.2008]».

У парадигмі 1.3, інтелект як особливості індивідуальної бази знань, що ґрунтуються на досвіді, функціонують 11 найбільш зустріваних дієслів та чотири прикметники (1102 ВВ). Найбільшу кількість синтагматичних зв'язків зафіксовано у парах: *siegen + Vernunft* ($x^2=396,77$; $K=0,44$), *haben + Verständnis* ($X^2=82,84$; $K=0,2$), *bitten um + Verständnis* ($t=210,42$; $K=0,32$), *stoßen auf + Verständnis* ($x^2=183,77$; $K=0,3$), *äußern + Verständnis* ($x^2=219,67$; $K=0,37$), *sein + Erkenntnis* ($x^2=372,46$; $K=0,43$), *dämmern + Erkenntnis* ($x^2=259,17$; $K=0,36$), *gewinnen + Erkenntnis* ($x^2=127,77$; $K=0,25$).

Проаналізувавши контекст, бачимо, що німецькому народу властиві адекватне усвідомлення чужого лиха чи проблеми, яке ґрунтується на інтелектуально-моральному сприйнятті: «*Dabei stieß sie durchaus auf Verständnis. Viele Menschen schickten ihr Ermutigungsschreiben und Geld, insgesamt rund 100.000 Mark* [Welt: 24.11.2008]».

Лексична одиниця *Erkenntnis* в багатьох випадках вказує на накопичений досвід: «*All das lässt unter Muslimen eine Erkenntnis dämmern, dass das ideologische Virus, das zu den Terroranschlägen von New York, London und Madrid geführt hat, dasselbe Virus ist, das die muslimische Welt zugrunde gerichtet hat* [Welt: 09.07.2008]».

Стійкі синтагматичні зв'язки виявлено також у таких парах з прикметниками: *gut + Verständnis* ($x^2=119,97$; $K=0,68$), *gegenseitig + Verständnis* ($X^2=19,97$; $K=0,68$), *zentral + Erkenntnis* ($x^2=160,86$; $K=0,79$). Поєднання прикметника *gegenseitig* з *Verständnis* вказує на важливість інтелектуального взаєморозуміння: «*... das gegenseitige Verständnis und die Suche nach einem vernünftigen Kompromiss sind der einzige Weg, der dem Libanon seine Institutionen zurückgeben kann...* [Welt: 11.05.2008]».

Компоненти 1.4 (як здатність за допомогою мислення до пізнання та отримання знання) виявили статистично значущі зв'язки в парах *wissenschaftlich + Erkenntnis* ($x^2=75,8$; $K=0,54$), *bringen + Erkenntnis* ($x^2=122,77$; $K=0,25$). При цьому, контекст, в якому зустрічаються згадані поєднання, вказує на важливість пізнання в житті людини: «*... plädieren 1964 vehement für eine „Entwicklung“ der katholischen Lehre über die Sündhaftigkeit einer „künstlichen“ Empfängnisverhütung im Licht neuer wissenschaftlicher Erkenntnisse ...* [Welt: 25.07.2008]».

Компонентам 1.5, які вказують на інтелект (у тому числі і соціальний) як засіб вирішення задачі, притаманні поєднання *lösen + Intelligenz* ($x^2=519,08$; $K=0,51$), *besitzen + Intelligenz* ($x^2=519,08$; $K=0,51$), *fordern + Intelligenz* ($X^2=432,14$; $K=0,46$), напр., «*... dass Rabenvogel ebenso wie die Primaten soziale Intelligenz besitzen, um ein gemeinsames Problem zu lösen* [Welt: 28.03.2008]».

Прикметник *künstlich* характеризується найбільшою частотою сполучуваності з іменником *Intelligenz* ($x^2=257$; $K=1$), що свідчить про значне очікування суспільства щодо реалізації програм зі штучного інтелекту: «*Das Labor des Deutschen Forschungszentrums für künstliche Intelligenz in Bremen arbeitet unter anderem an dieser Vision. Die Wissenschaftler entwickeln mobile Robotersysteme, die universell einsetzbar sind ...* [Welt: 04.05.2008]». Компоненти 1.6 не виявили статистично значущих поєднань з іншими частинами мови.

Парадигма 1.7 описує інтелектуальну обдарованість як прояв своєрідного ментального досвіду особистості. Високі показники частотності ми зафіксували в парах: *haben + Begabung* ($x^2=36,41$; $K=0,14$), *haben + Talent* ($x^2=13,54$; $K=0,08$), *siegen + Talent* ($x^2=139,68$; $K=0,26$), *bewundern + Talent* ($x^2=398,29$; $K=0,44$), *groß + Talent* ($x^2=257$; $K=1$).

Як бачимо, раціональний характер інтелекту виражають 7 парадигм, проте основне функціональне навантаження, очевидно, лежить на парадигмах 1.3, 1.2, що засвідчують і частоти вживання компонентів парадигм, і релевантні статистичні зв'язки в їх межах.

Оскільки один семантичний простір поля інтелекту можуть покривати різні частини мови, то вважаємо за доцільне проаналізувати також лексичну сполучуваність прикметників та дієслів в рамках їх парадигм з окремими іменниками, дієсловами, прислівниками та відповідно визначити їхню статистичну навантаженість.

Лексична сполучуваність прикметників. Компоненти парадигми П.1, що характеризує інтелект як ряд окремих здібностей та навиків [9: 8], найчастіше утворюють колокації з 16 іменниками та 6 дієсловами (1617 ВВ). Найбільше зв'язків зафіксовано для пар *Schüler+begabt* (58), *Kind+begabt* (48), бо проблема обдарованості виходить на передній план у державній політиці Німеччини. Найбільш обдарованим дітям держава надає підтримку та заохочує їх: «*Deshalb fördert das Saarbrücker „JuniorStudium“ seit 2002 technisch begabte Schüler bereits vor dem Abitur* [Welt: 01.10.2008]».

Статистично значущими виявились синтагматичні зв'язки в парах *intelligenteMensch* ($x^2=33,17$; $K=0,19$), *klug+Mensch* ($x^2=100,22$; $K=0,33$). Подальші контексти вказують на оптимальне вирішення розумними людьми комплексних когнітивних завдань в умовах відкритого обміну міркуваннями [7: 122]: «*Dabei geht es darum, dass ein intelligenter Mensch durch einen längeren, offenen Austausch über verschiedenste Themen herausfinden soll, ob er es mit einem Menschen oder einer Maschine zu tun hat* [Zeit: 1.05.2008]».

При цьому, значна кількість зв'язків зафіксована і у парі *intelligenteLösung* (46), що підтверджує висновок психологів про велику необхідність в ефективних рішеннях [5:51]: «*Die Aufgabe der Manager ist es nun, intelligente Lösungen zu finden, wie die Neuordnung zu einem fruchtbaren Ergebnis führen kann* [FR: 13.12.2008]».

Поступаються їм за частотою такі пари *intelligent+Frau* (16), *intelligente Politiker* (10), *intelligente Handeln* (9), *kluge Antwort* (9), *intelligente Haus* (8). Слід зазначити, що широкого вжитку набули поєднання прикметника *intelligent* з різного роду одиницями техніки та іншими складовими промислового виробництва, - тобто поруч з природнім інтелектом з'являється штучний [6], який викликає великий інтерес у німецької нації: «*Darüber hinaus sollen intelligente Messgeräte Informationen zum Stromverbrauch liefern* [Welt: 30.12.2008]»,

На особливу увагу заслуговує синтагматичне сполучення *gescheiteHund* (7), *intelligenterer* (6), за яким інтелект властивий в меншій мірі також тваринам [див. 10: 481]: «*Wenn es ein geistig zurückgebliebenes Baby wäre und ein gescheiter Hund, würde ich den Hund retten* [Welt: 11.08.2008]»; «*„Die Pferde“, erklärte Men Juon noch vor dem Aufsitzen sind ungeheuer intelligente Tiere* [Zeit: 29.12.2008]».

Парадигму П.2, яка підкреслює, що генетика відіграє важливу роль в інтелекті, але в поєднанні із середовищем [8: 97], описують п'ять іменників та три дієслова (484 ВВ). Цікаво відзначити, що найчастіше зустрічається словосполучення *talentierter Spieler* (56). Як бачимо, це пов'язано передусім з великою популярністю футболу в Німеччині: «*Keine Frage, der Kader hat durchaus Klasse, beim HSV stehen eine Reihe talentierter Spieler unter Vertrag, die entwickelt werden können und ihren Leistungszenit noch nicht erreicht haben* [Welt: 17.11.2008]».

Також статистично достовірний зв'язок зафіксовано в парі *weise+Mann* ($X^2=601,37$; $K=0,82$), що підтверджує думку фахівців-психологів А.Т.Чіанчоло та Р.Й.Стернберга про одночасний вплив природнього та соціального факторів на інтелект людини [8: 97]. Контекст підкреслює особливо успішність цього поєднання: «*Sein Ruf als tugendhafter und weiser Mann zog Ratsuchende an, aber auch sein philosophischer Gegenspieler sprach auf einer Studienreise mit seinen Schülern bei ihm vor* [Zeit: 26.06.2008]».

Дещо поступаються їм за частотою такі пари: *talentierter Künstler* (17), *talentierter Nachwuchs* (11), що засвідчують зацікавленість до талановитих представників

підростаючого покоління та сприяння їхньому розвитку: «*Talentierter Nachwuchs erhält bei uns den nötigen Freiraum, um sich zu entfalten* [Welt: 29.11.2008]».

П.3 представлена лише сполученням *aufgeweckte Kind* (6). Крім цього в контекстах зустрічаються поєднання *aufgeweckte Junge*, *aufgeweckte Zehnjährige*, що вказують на характеристики здібності швидкого засвоєння інформації: «*Ihre Klassenlehrerin ist von der aufgeweckten Zehnjährigen begeistert, die nahezu perfekt Englisch spricht, sich für Umweltschutz interessiert, in den Ferien die Berlitz-Sprachenschule besucht und sogar in Sport Masse ist* [FR: 11.01.2008]».

Для мікросистеми П.4 характерні поєднання *schlaue Leute* (10), *schlaue Frau* (6), у складі яких прикметник *schlau* характеризує розумну, тямущу особистість: «*Die hat schlaue Leute und gute Strukturen in Niederbayern und kümmert sich sogar um die angrenzenden Regionen in Oberbayern und Österreich* [Welt: 17.12.2008]»; «*Männer wollen schlaue Frauen – ohne Karriere* [Morgenpost: 30.11.2008]».

П.5 виявилася, попри психологічну важливість цієї категорії, фактично не навантажена.

Парадигму П.6 репрезентують сполучення *schlau+Leute* (6), *diplomatisch^Antwort* (11), які описують розумну, тактовну поведінку в досягненні певної мети, за рахунок зменшення наслідків від непопулярних заходів: «*Natürlich wünschen wir heute, wir hätten uns früher darum gekümmert. Aber in Wirklichkeit kann man doch von keinem Unternehmen erwarten, dass es immer alles zur rechten Zeit tut. Es gibt einfach zu viele andere schlaue Leute da draußen* [Zeit: 01.2008]»; «*Auf die Frage, ob der Konzern nun die Ticketpreise erhöhen wird, bekamen die Journalisten am Montagmorgen in einer Schaltkonferenz mit Bahn-Personalvorstand Margret Suckale eine diplomatische Antwort* [Zeit: 10.3.2008]».

Статистично значущі синтагматичні зв'язки виявлені у парах *diplomatisch+Dienst* ($\chi^2=399,2$; $K=0,67$), *diplomatische Beziehung* ($\chi^2=315,51$; $K=0,59$), що свідчить про важливу роль дипломатії для держави: «*Ich frage den Botschafter nach seiner Kindheit, die er in Moskau und Neu-Delhi verbrachte, wo sein Vater in diplomatischen Diensten stand* [Welt: 21.12.2008]»; «*Hoffentlich hat die Frau Merkel demnächst nicht so viel Arbeit, die diplomatischen Beziehungen wieder zu verbessern* [FR: 25.12.2008]».

Семантика сполучень П.7 вказує з одного боку на досвід, що сприяє прийняттю правильного, розумного, не поспішного рішення, здійснення обдуманого вчинку, а з іншого на обдарованість. Сюди належать наступні колокації *vernünftige Lösung* ($\chi^2=213$; $K=0,49$), *vernünftige Mensch* ($\chi^2=102,14$; $K=0,34$): «*Wir haben genügend Zeit, zu vernünftigen Lösungen zu kommen, sagte Ramsauer* [Zeit: 11.11.2008]», «*Kein vernünftiger Mensch will die DDR-Ökonomie eins zu eins reaktivieren* [FR: 18.11.2008]».

Поєднання *gelehrig^Schüler* (15) характеризує світових лідерів, як свого часу здібних учнів, що легко засвоюють інформацію: «*Obama sei ein gelehriger Schüler gewesen, sagt Kellman* [Zeit: 10.04.2008]».

Сполучення П.8 *überlegt+Entscheidung* вказує на важливість обдуманого рішення: «*Die Entscheidung muss aber wohl überlegt sein. Denn ein Vierbeiner ist schließlich kein Kinderspielzeug, das man bei Nichtgefallen umtauschen kann, sondern ein Lebewesen mit Bedürfnissen ...* [Welt: 16.12.2008]».

Як бачимо, основне навантаження виконують прикметникові парадигми П.1 та П.4, а деякі парадигми, як П.3, П.5, виявилися, попри психологічну важливість цієї категорії, з точки зору фахівців-психологів, фактично не навантажені, бо даний семантичний простір відповідно заповнюють дієслівні та іменникові парадигми.

Лексична сполучуваність дієслів. З компонентами парадигми Д.1 найчастіше зустрічаються прислівники *langfristig* (45), що свідчить про важливість продумування декілька кроків наперед, *politisch* (6 ВВ), *europäisch* (15), як результат об'єднаної Європи: «*Wer mitten hindurch will, muss langfristig denken und viel Geld und viel Zeit investieren* [Zeit: 04.12.2008]»; «*Eine Führungskraft muss vor allem politisch denken und handeln können*», erklärt Hohensee [Welt: 19.04.2008]»; «*Wolfgang Spießler von der Hypo Vereinsbank und Dieter Rampl von der UniCredit Group luden zum exklusiven Weihnachtskonzert mit politischer Aussage - das Motto: "Europäisch denken, europäisch handeln: Wir bauen Brücken in Europa"* [Welt: 07.12.2008]».

Слід зазначити, що дієслово *denken*, як і інші дієслова розумової діяльності, поєднується з іменниками на позначення людей, що свідчить про антропоморфність інтелекту, наприклад *Zuschauer* (8), *Wissenschaftler* (3): «*Auch als im Jahr 2003 die Entzifferung des menschlichen Genoms gefeiert wurde, dachten viele Wissenschaftler, jetzt endlich sei eines der größten Rätsel der Menschheit gelöst – nun könne man einfach im »Buch des Lebens« lesen, es waren ja alle Buchstaben da!* [Zeit: 01.2009]».

Компонент Д.1 *glauben* утворює найчастіше колокації з підсилюючими прислівниками *fest* (216), *sofort* (9): «*Sie klingen sehr leidenschaftlich. Sie glauben fest daran, dass die Ukraine es schaffen wird?* [Welt: 5.11.2008]»; «*„Wenn man geliebt wird, gibt man sein Bestes,“ sagt er. Eine einfache Botschaft, die man Chris Howland sofort glaubt* [Welt: 29.07.2008]».

Для парадигми Д.2 властиві сполучення *lange+nachdenken* (35), *gründlich+nachdenken* (18), *tief+nachdenken* (9), які характеризують тривалість мислення німецького народу: «*Da muss der dynamische Mann, dem man nicht ansieht, dass er die 60er-Altershürde genommen hat, nicht lange nachdenken* [Welt: 26.10.2008]»; «*Die CDU/CSU sollte über diese Forderung noch einmal gründlich nachdenken* [Welt: 23.09.2008]»; «*Es ist eine Schande, dass wir nicht in der Lage waren, unsere verletzlichen Kinder vor der Gefahr zu schützen. Wir müssen darüber tief nachdenken* [Welt: 02.06.2008]».

Для синонімічного ряду Д.3 найбільш типовими сполученнями виявились *überlegen+gut* (225), *überlegen+genau* (138), *überlegen+gründlich* (22), які вказують на точність та ґрунтовність мисленнєвого процесу: «*Doch sollten sich die Anleger dies genau überlegen* [Welt: 13.12.2008]»; «*Dann werde sich jedes Unternehmen gründlich überlegen, ob sich das Risiko lohne* [Welt: 22.08.2008]».

Крім цього, часто вживаним іменником з дієсловами даної парадигми є *Ruhe* (23): «*Wir werden in unseren Gremien in Ruhe überlegen, welcher Weg wohin führt* [Welt: 06.11.2008]». Як бачимо, основне навантаження виконують дієслівні парадигми Д.3 та Д.1. Необхідно підкреслити, що парадигми Д.4, Д.5, Д.6 фактично не навантажені, тому ці ділянки лексико-семантичного поля «*інтелект*» довантажуються компонентами, що належать до інших частин мови.

Щоб детальніше простежити якими парадигмами іменників, прикметників, дієслів, покриваються окремі семантичні простори, слід розглянути в перспективі ЛСП як функціонуючий організм – поєднання окремих ЛСГ і їх парадигм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: НОВА КНЬІГА, 2006. – 512 с.
2. Лобанов А.П. Когнитивная психология: от ощущений до интеллекта: учеб. пособие. – Минск : Новое знание, 2008. – 376 с.
3. Самарин Ю.А. Очерки психологии ума. Особенности умственной деятельности школьников. – М.: Академия пед. наук РСФСР, 1962. – 504 с.
4. Степанова Г.В., Шрамм А.Н. Введение в семасиологию русского языка. – Калининград: „Калининградская правда“, 1980. – 72 с.
5. Шевырев А.В. Технология творческого решения проблем (звистический подход) или книга для тех, кто хочет думать своей головой. Книга первая. -Мышление и проблема. Психология творчества. – Белгород: «Крестьянское дело», 1995. – 210 с.
6. Calvin W.H. Wie das Gehirn denkt. Die Evolution der Intelligenz / Übersetzt aus dem Englischen von M. Niehaus-Osterloh. – München: Elsevier GmbH, 2004. – 261 S.
7. Cognition and Intelligence: identifying the mechanisms of the mind / Sternberg R. J., Pretz J.E. – Cambridge: University Press, 2005. 345 P.
8. Intelligence / A.T. Cianciolo, R.J. Sternberg; Yale University. – Padstow, Cornwall: Blackwell Publishing, 2004. 170 P.
9. Jäger A.O. Dimensionen der Intelligenz. 3 Auflage. – Göttingen: Hogrefe, 1973. – 421 S.
10. Lucia M. Vaina Matters of Intelligence. Dordrecht: D. Reidel, 1987. – 495 P.
11. Welt: Die Welt. – 2008. – Режим доступу : <http://www.weit.de>
12. Zeit: Die Zeit. – 2008. Режим доступу : <http://www.zeit.de>
13. Frankfurter Rundschau: Frankfurter Rundschau. – 2008. Режим доступу : <http://www.fr-online.de>
14. Berliner Morgenpost: Berliner Morgenpost. – 2008. Режим доступу : <http://www.morgenpost.de>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ростислав Угринюк – асистент кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Наукові інтереси: проблеми семантики.

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ФІЛОСОФСЬКОМУ АСПЕКТІ

Микола ФЕДОРІВ (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті розглядається один із способів поповнення дієслівного запасу сучасної німецької мови, а саме префіксація. В результаті дослідження встановлено, що словотворче значення досліджуваних дієслів містить якісні та кількісні характеристики, що і спричиняє його зв'язок із філософськими категоріями.

The paper deals with one of the ways of enriching the verb vocabulary in the modern German language, in particular word-formation. Word-formation meaning of analyzed verbs contains qualitative and quantitative characteristics and is connected with philosophical categories.

Одним із найважливіших способів розширення словникового складу мови є словотвір. Слід зазначити, що словотвір вважається відносно молодію лінгвістичною дисципліною, оскільки донедавна його не вважали окремою самостійною галуззю мовознавства, а відносили до історії мови, морфології, чи лексикології.

Відправним моментом в аналізі словотвірної системи являється похідне слово. Похідне слово – це складний комплекс структурно-семантичних характеристик одиниці мови [1: 114]. Похідне слово характеризується певними структурно-семантичними ознаками: морфемним складом, його семантичним зв'язком із первинним словом, словотворчими формантами [1: 115].

Структура і значення похідного слова формуються на основі структури і значення твірної основи та словотворчих засобів. В цьому напрямку сучасна наука про словотвір має чималі напрацювання. Однак двокомпонентність основної одиниці словотвору – похідного слова – зумовлює необхідність детального опису словотвірної системи із опорою на твірну основу як типологізуючий чинник [8: 191].

Похідне слово, утворене за будь-яким словотворчим типом, характеризується не лише лексичним і граматичним, а й словотворчим значенням, яке отримано у процесі деривації. За визначенням О.С. Кубрякової, *словотвірне значення* – це нове значення, що виникає в дериваті, як наслідок поєднання твірної основи з словотворчим формантом [2: 99]. Словотвірний формант і є носієм словотвірного значення, тобто *словотвірне значення* – це той елемент у значенні похідного слова, яким воно відрізняється від твірного [6: 34]. Таким чином, словотвірне значення визначається у результаті встановлення певного типу співвідношення похідних слів з твірними.

У представленому дослідженні увага зосереджується саме на аналізі словотвірного значення похідних дієслів німецької мови, утворених шляхом префіксації, семантика яких пов'язана із філософськими категоріями кількості та якості. Це значить, що дія, яку виражає похідне дієслово, імпліцитно характеризується кількісними або якісними особливостями, тому слід зупинитися на характеристиці даних філософських понять.

Якість і кількість – це категорії, які відображають важливі сторони об'єктивної дійсності. Навколишній світ не складається з готових, закінчених речей, а становить сукупність процесів, у яких речі постійно виникають, змінюються, зникають. Якісна, квалітативна визначеність предметів і явищ є тією основою, що робить їх стійкими, визначеними, неповторними, створює безкінечну різноманітність світу. Коли людина сприймала окремих предмет як одиничний і єдиний у своєму роді і намагалися усвідомити, що він становить собою, вона відтворювала в першу чергу його якісну сутність [7: 199].

Наразі проаналізуємо значення наступних похідних дієслів, що характеризуються наявністю **якісних** ознак:

<i>überhören</i>	– aus Unaufmerksamkeit nicht hören
<i>übersehen</i>	– über etwas hinweg sehen und dadurch nicht sehen
<i>überlesen</i>	– beim Lesen nicht bemerken [9: 670–674]
<i>durchforschen</i>	– gründlich untersuchen, absuchen
<i>durchsuchen</i>	– an einer Stelle gründlich nach jmdm./etwas suchen
<i>durchschauen</i>	– durch etwas sehen
<i>untersuchen</i>	– prüfend betrachten, betasten o. a [9: 179-182]
<i>durchliegen</i>	– durch langes Daraufliegen verschleifen

<i>umkommen</i>	– bei einem Unglück den Tod finden
<i>umschlagen</i>	– durch Schlagen zum Umstürzen bringen
<i>umbringen</i>	– gewaltsam töten
<i>untergehen</i>	– vernichtet, zerstört werden; zugrunde gehen
<i>überschlagen</i>	– im Fallen umkippen und sich um sich selbst drehen [9: 181, 679–681]

Представлена група дієслів імпліцитно характеризується значенням квалітативності, зокрема такими семами, як «марно виконана дія» (*überhören, übersehen, überlesen*); «ретельно виконана дія» (*durchforschen, durchsuchen, durchschauen, untersuchen*); «дія, що спричиняє якісні зміни» (*durchliegen, umkommen, umschlagen, umbringen, untergehen, überschlagen*).

Проілюструємо дане явище прикладами із класичної літератури:

1. *Der Dr. Schall kannte Luise Gottschalk seit vielen Jahren als eine treue Seele, die sich jederzeit hätte umbringen lassen, wenn auch nur eines der vielen, vielen Kinder dafür das Leben behielt* [12: 85].
2. *Wegen einer Frau zankt man sich, kann man sich sogar umbringen – aber er will dir doch deine Tinette nicht wegnehmen* [10: 367].
3. *Es gab Tage, wo man jeden hätte umbringen können, bloß weil er hustete* [10: 224].
4. *Ich eilte zu dem Jungen, kniete neben ihm nieder und untersuchte ihn kurz* [10: 49].
5. *Allerdings schüttelte der Gemeidearzt, als er mein Herz untersuchte, bedenklich den Kopf, weil es so stark klopste* [13: 69].
6. *Ein paar Minuten später saßen wir an der besten Stelle des ganzen Raumes, von der man die Tanzfläche voll übersehen konnte* [4: 128].
7. *Unten kam genug Tageslicht durch die Bretter herein, so dass ich die Situation gut übersehen konnte* [13: 23].
8. *Was ich in Ischl noch nicht bemerkt hatte, war jetzt in Wien nicht mehr zu übersehen* [13: 128].

Категорії якості та кількості нерозривно пов'язані між собою і взаємообумовлюють одна одну. Крім квалітативних характеристик, кожен предмет виділяється серед інших і своїми квантитативними параметрами: певною величиною, числом, об'ємом, темпом протікання дії, ступенем розвитку тих чи інших властивостей. Кількість є такою визначеністю речі, завдяки якій, реально або в думці, її можна поділити на однорідні частини і зібрати ці частини разом у єдність [5: 151].

Семантична функція кількості не тотожна поняттю категорії кількості, з якою вона тісно пов'язана. Під квантитативною функцією розуміємо здатність мовного елемента виражати значення кількості, в той час як значення кількості є реалізованою в реченні квантитативною функцією [5: 84]. Квантитативна функція може передаватися різними мовними засобами на різних рівнях: словотворчому, лексико-морфологічному, синтаксичному.

Тому слід розглянути, яким чином дієслова, що досліджуються, можуть передавати кількісні (квантитативні) характеристики. Потрібно відзначити, що в лінгвістиці, як і в філософії, важко точно відокремити сегменти поля квалітативності і сегменти поля квантитативності. Вони переплітаються і взаємообумовлюються. Кількісні зміни ведуть до появи нової якості і навпаки.

Нижче зупинимося на розгляді похідних дієслів, що мають ознаки **кількості**:

<i>vollziehen</i>	– ausführen, durchführen, in die Tat umsetzen
<i>vollstopfen</i>	– etwas so ganz gefällt pressen, dass nichts mehr hineingeht
<i>vollschenken</i>	– eine Flüssigkeit in einen Behälter ganz gefüllt fließen lassen
<i>vollgießen</i>	– eine Flüssigkeit in einen Behälter ganz gefüllt fließen lassen

[9: 742–743]

<i>überfluten</i>	– über den Rand fließen, überfließen
<i>überfüllen</i>	– mit zufiel Menschen besetzt
<i>übertreiben</i>	– sich in etwas übernehmen
<i>übertönen</i>	– lauter sein (als etwas) und dadurch bewirken, dass es nicht gehört wird
<i>überdrehen</i>	– (ein Gewinde, eine Schraube) durch zu starkes Drehen zerstören
<i>übertreten</i>	– aus den Ufern treten

- übersteigen* – über eine gewisse Grenze hinausgehen
überschwemmen – ganz mit Wasser bedecken
überspülen – ganz mit Wasser bedecken [9: 669–676]
durchbrechen – durch Brechen entzweigen
durchschneiden – in zwei Teile schneiden [9: 178–182]
unterteilen – einteilen, gliedern
unterstehen – je nach einer vorgesetzten Arbeitsstelle gliedern [9: 701]

Проаналізована група похідних дієслів характеризується наявністю словотворчого значення квантитативності. До цієї групи належать дієслова із такими семами, як «дія заповнення певного об'єму» (*vollziehen, vollstopfen, vollschenken, vollgießen*); «надмірність виконання дії» (*überfluten, überfüllen, übertreiben, übertönen, überdrehen, übertreten, übersteigen, überschwemmen, überspülen*); «дія розділення об'єкта на частини» (*durchbrechen, durchschneiden, unterteilen, unterstehen*).

Представимо аналізоване явище на прикладах із літератури:

a) *Lillian küßte Clerfayt und vollführte das Ritual des Aberglaubens* [3: 311].

c) *Der Wirt schenkte das Glas bis zum Rande voll* [3: 48].

a) *In der Bude war das Licht. Nicht nur in der Bude; – auch der ganze Hof war überflutet* [4: 41].

e) *Der Raum war überfüllt mit schwätzenden Frauen* [4: 27].

Oft musste uns die Mutter drei- viermal zum Essen rufen, denn wir hörten meist so lange nichts, bis ein scharfer, gellender Pfiff die Luft durchschnitt [13: 11]

d) *Lenz begann vor Wut zu stottern und schickte sich an, die niedrige Bretterwand zu übersteigen* [4: 83].

e) *Das Donnern der Motoren übertönte alles weitere* [4: 83].

Таким чином можна дійти висновку, що похідне слово є головною одиницею словотворення, яке обов'язково містить твірну (мотивуючу) основу та дериваційний форманта. Словотвірний формант модифікує та уточнює словотворче значення кореневого слова, а інколи й десемантизує його. Словотвірними формантами у представленому дослідженні є дієслівні префікси, які приєднуються до твірних основ та функціонують у складі слова, входячи до нього для зміни значення слова, не порушуючи при цьому його цілісності

Похідні дієслова можуть передавати кількісні характеристики об'єкта, тобто їм властива сема квантитативності. Досліджувані дієслова належать до периферії лексико-семантичних полів квантитативності, тому що виражають сему кількості (здебільшого сему неконкретної кількості) імпліцитно.

Виділення семи квалітативності у дієслів пов'язане з категорією оцінки, тобто з наявністю суб'єкта, здатного оцінити дію, як “завершену”, “ретельну”, „марну“ тощо.

Виходячи з того, що проаналізовані дієслова містять семи квантитативності та квалітативності, їх можна характеризувати з точки зору філософських понять, так як якість і кількість являються в першу чергу філософськими категоріями. Саме тому, на нашу думку, можна говорити про філософський аспект у семантичній характеристиці представленого фактичного матеріалу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ищенко Н.Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке: Монография. – К. : Издательский центр КДЛУ, 1999. – 348 с.
2. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М. : Наука, 1981. – 224 с.
3. Ремарк Э. М. Небеса не знают любимчиков (Жизнь взаимы). – СПб. : КОРОНА принт, КАРО, 2006. – 352 с. – (Originallektüre)
4. Ремарк Э. М. Три товарища: Книга для чтения на немецком языке. – СПб. : КАРО, 2005. – 350 с. – (Originallektüre)
5. Філософський словник/ За ред. В. І. Шинкарука. – 2. вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986.
6. Харитончик З. А. Очерки о языке. Теория номинации. Лексическая семантика. Словообразование : избр. труды. – Минск : МГЛУ, 2004. – 367 с.
7. Шептулин А.П. Категории диалектики как ступени познания. – М. : Наука, 1971. – 252 с.
8. Щигло Л.В. Словотворчий потенціал дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові // “Вісник СумДУ. Серія Філологія”, 2007. – №2. – С. 191–198
9. Duden. Das Bedeutungswörterbuch. – B. 10 – Mannheim/Wien/Zürich : Dudenverlag, 2004. – 815 S.
10. Fallada Hans. Der Eiserne Gustav. – Hamburg : Blüchert Verlag, 1958. – 774 S.
11. Fleischer W. Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1995. – 382 S.

12. Simmel I.M. Der Stoff aus dem die Träume sind.– München/ Zürich : Droemersch Verlag, 1971.– 719 S.
13. Trenker L. Alles gut gegangen.– München : C. Bertelsmann Verlag, 1979.– 511 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Федорів – здобувач кафедри німецької мови Кам’янець-Подільського національного університету.
 Наукові інтереси: словотворення германських мов та порівняльне мовознавство.

**МІЖМОВНІ ЛАКУНИ В АСПЕКТІ СУЧАСНИХ
 ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Євгенія ФІЛОРЕТОВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються сучасні підходи до визначення терміну лакуна у вузькому і широкому розумінні та її співвідношення з безеквівалентною лексикою.

The article gives the definition to the term lacuna considering modern approaches to this problem and explains its correlation with the culture-specific vocabulary.

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень велика увага приділяється процесу міжкультурної комунікації. Ця проблема є дуже актуальною, тому важливим є вивчення такого явища, як міжмовні лакуни. Наявність лакун в одній мові на фоні іншої відображає національно-культурну специфіку семантики мови.

Термін «лакуна» розуміється неоднозначно. Для його позначення використовується різна термінологія: гар [18: 4], словарні пропуски, білі плями на семантичній картині мови [11: 120], реалії, тобто слова (і словосполучення), що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального і історичного розвитку) одного народу і чужі іншому [3: 47], випадкові лакуни, тобто лексичні одиниці однієї з мов, яким з певних причин (не завжди зрозумілим) немає відповідностей у вигляді слів або стійких словосполучень іншої мови [1: 93]. Стосовно зіставлення граматичних систем двох мов Ч. Хоккет виділяв випадкові пропуски, пропуски в мовних моделях. А. А. Шунейко вказує, що категорія відсутності чого-небудь в мові або мовленні сприймається теоретиками як те, що реалізується в наступних одиницях різних рівнів: лакунах, морфологічних нулях, паузах (пропусках), фонологічних нулях і еліпсисах різних типів [16: 86]. Для опису невідповідностей на лексичному рівні більшість мовознавців надають перевагу терміну лакуна.

Канадські лінгвісти Ж.П. Віне та Ж. Дарбельє вперше використали термін лакуна (від лат. lacuna – заглиблення, западина, прогалина) і визначають його як «явище, котре з'являється тоді, коли слово однієї мови не має відповідників у іншій мові». [19: 10] Ю.С. Степанов уточнює, що «ми вважаємо лакунами лише ті іноземні слова (стійкі словосполучення), котрі виражають поняття, не закріплені у мовній нормі даної мови і для їх передачі потрібні вільні словосполучення, що створюються на рівні мовлення. [11: 33] Наприклад англ.: *tipper* – людина, що дає чайові; *teemaker*– той, хто заварює чай; *ecofreak* – фанатичний прихильник захисту навколишнього середовища. Зазначені вище англійські слова в українській мові є лакунами. І навпаки, українські слова *одноліток*, *однолюб* пояснюються в англійській мові лише на рівні мовлення за допомогою вільних словосполучень: *a person of the same age*; *a man, loving only one woman all his life* і тому є лакунами в англійській мові.

В.Г. Гак тлумачить лакуни як «пропуски у лексичній системі мови, відсутність слів, котрі мають бути у мові, якщо брати до уваги його зображальну функцію (тобто його мета – позначити явища об'єктивної дійсності) і лексичну систему мови.» [4: 261] Цей лінгвіст вважає лакунами явище відсутності слова для позначення поняття, що існує у конкретному суспільстві і мають особливе словесне вираження в іноземній мові (напр. укр. *доба*, *окріп* не мають еквівалентів в англійській мові).

В.І. Жельвіс та І. Ю. Марковина визначають лакуну як «невідповідність, що виникає при зіставленні поняттєвих, мовних та емотивних категорій двох локальних культур»[5: 43] Російський мовознавець І. А. Стернін вважає, що «якщо в одній із мов лексична одиниця відсутня, то цей факт вказує на наявність лакун в даній точці лексичної системи даної мови;

а у мові зіставлення відповідна одиниця є безеквівалентною (тобто одиниця однієї мови не відповідає жодній одиниці іноземної мови)» [12: 7]

О.А. Огурцова пропонує своє визначення: "лакуна – слово, словосполучення (як вільне, так і фразеологічне), граматична категорія, які існують в одній з мов, що зіставляються, і що не зустрічаються в іншій зіставляваній мові" [8: 79].

На думку Ю.А. Сорокіна, основною властивістю лакун є їх амбівалентність: вони, з одного боку, атрактивні – як усе, що оцінюється як незрозуміле, дивне або екзотичне, помилкове (звичайно, така оцінка вимагає від реципієнта відповідної рефлексивно-культурної витонченості), а з іншого боку, деструктивні, бо є причинами нерозуміння [9: 4]. У зв'язку з цим відзначається і інший підхід до поняття «лакуна», у рамках якого лакуна визначається ширше – як деякий фрагмент тексту, в якому є щось незрозуміле, дивне, помилкове (щось, що можна оцінити по шкалам незрозуміло/зрозуміло, незвично/звично, незнайомо/знайомо, помилково/вірно) [10: 77].

Такий підхід припускає існування лакун не лише на рівні мови, але і на рівні позамовних корелятивів, оскільки усе, що інтерпретується реципієнтом як помилкове, незрозуміле або дивне, являється специфічним сигналом присутності в тексті мовних феноменів і/або наявності позамовних корелятивів, співвіднесених з понятійною структурою і психологічним типом, неідентичними відповідним характеристикам реципієнта [9: 122]. З цим висновком погоджуються і зарубіжні лінгвісти Г. Шредер і А. Эртельт-Фіт, які вважають, що лакуни відчуються як дещо незвичайне, екзотичне, невідоме, те, що важко зрозуміти в тексті [20: 12]. Ю.Ю. Липатова відмічає, що лакунарним може бути і будь-який компонент або навіть окрема сема лексичного значення, і конкретний предмет, і ще ширше – інформація, що супроводжує це явище у свідомості носіїв мови [6: 17].

Як бачимо, усі ці вчені дотримуються широкого підходу до розуміння терміну «лакуна», трактуючи явище лакунарності як комплекс розбіжностей між контактуючими мовами і культурами. Такої ж думки дотримується і Є. А. Ейнуллаєва, яка пропонує використовувати цей термін для позначення «усього комплексу розбіжностей у контактуючих мовах і культурах, що ускладнюють розуміння тексту реципієнтом іншої культури» [17: 35].

Лакуни є помітними тільки при зіставленні мов. Причини появи лакун різні. В одних випадках лакуни обумовлені відмінністю відповідних культур. Наприклад, в англійській мові, окрім слова *lawyer* – юрист, адвокат, є ще декілька позначень різновидів адвокатської професії: *attorney* – уповноважений, повірений, *barrister* – адвокат, що має право виступати у вищих судах, *solicitor* – консультує клієнтів, у тому числі організації і фірми; готує справи для баристера; має право виступати в нижчих судах, *counsel* – юрисконсульт, *counsellor* – радник, *advocate* – адвокат вищого рангу. В українській мові цим позначенням відповідає одне слово – *адвокат*. У інших випадках лакуна обумовлена не відсутністю в одній з мов відповідного денотата, а тим, що мові як би не важливо розрізнити те, що інша мова розрізняє. Наприклад, двом українським словам *дівчинка* і *дівчина* відповідає одне англійське слово *girl*; і навпаки, двом англійським словам *bank* – берег річки і *shore* – берег моря відповідає одне українське слово *берег*.

Дискусійною проблемою є питання про співвідношення понять міжмовна лакуна і безеквівалентна лексика. Вивчення безеквівалентної лексики і труднощів перекладу такої лексики цікавили багатьох учених (Є.М. Верещагіна, В.Г. Костомарова Л.С. Бархударова, С.А. Флоріна, А.О. Іванова, Г.Д. Томахіна, В.П. Беркова, А.В. Федорова, В.С. Виноградова, І.І. Ревзіна, В.Ю. Розенцвейга, Г.В. Чернова, Н.І. Толстого, Л.І. Зубкову, Л.І. Хайнце, А.А. Заборовську, Є.А. Концесвітню, А.К. Гатілову, Ю.О. Анохіну, В.Д. Девкіна, Аль-обейді Суад Салех Мехді та ін.).

За визначенням Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова безеквівалентними є слова, зміст яких неможливо зіставити якими-небудь іншомовними лексичними поняттями і які є неперекладними [2: 42]. Г.В. Чернов увів поняття повна безеквівалентності називав безеквівалентнимислова, що не мають постійного, стійкого еквівалента в словниковому складі іншої мови [15: 224]. А.Д. Швейцер дотримувався думки, що безеквівалентна лексика – це лексичні одиниці, що позначають культурні реалії і не мають точних відповідностей в іншій культурі. Л.С. Бархударов відносив до безеквівалентної лексики слова і стійкі словосполучення

однієї з мов, які не мають ні повних, ні часткових еквівалентів серед лексичних одиниць іншої мови [1: 19]. А.В. Федоров розширює поняття безеквівалентної лексики, додаючи до неї власні імена зі сфери історії, географії і культури [14: 23]. Слід відзначити і точку зору Х. Дж. Азара, який, розвиваючи ідеї Є. М. Верещагіна і В.Г. Костомарова, розглядає безеквівалентну лексику як результат певних згорнутих текстів. Безеквівалентну лексику, на його думку, можна інтерпретувати як символи чогось що стоїть за ними, як сигнали, що примушують пригадати деяке фонове знання, деяку інформацію, що не виражається їх власним значенням [7: 12].

Багато лінгвістів відносять до безеквівалентної лексики національні реалії, які відображають специфіку певної культури, обумовлену особливою структурою матеріальних і духовних цінностей, що склалися у процесі становлення і розвитку даної культурно-генетичної спільності. Як зазначали Є.М. Верещагін і В.Г. Костомаров, якщо назвати приватний елемент культури реалією, то безеквівалентні слова виражають ці реалії [2: 14]. Саме реалії найбільш близько за всіх стоять до лакун. В.С. Виноградов називає реаліями всі специфічні факти історії і державного устрою національної спільності, особливості її географічного середовища, характерні предмети побуту минулого і сьогодення, етнографічні і фольклорні поняття, відносячи їх до класу безеквівалентної лексики.

Слід зазначити наявність в перекладознавстві і лінгвокраїнознавстві таких понять, що позначають слова-реалії, як екзотичну лексику: екзотизми – лексичні одиниці, що позначають географічні і історичні реалії, варваризми – слова, за допомогою яких стає можливим опис звичаїв, особливостей життя і побуту, створення місцевого колориту, етнокультурна лексика, етнолексеми – лексичні одиниці що характеризують систему знань про специфічну культуру певного народу як історико-етнічної спільності людей, алієнізми – слова з маловідомих мов, що підкреслюють стилістичну функцію екзотизмів, історизми, архаїзми, неологізми, – слова, що виражають тісний зв'язок предмету, що позначається реалією, поняття, явища з історичним відрізком часу. Г.Д. Томахін відзначає також наявність реалій афористичного рівня (цитати, крилаті вислови і вирази) [13: 10]. Л.І. Зубкова вважає, що в плані перекладу іншою мовою реалії не мають еквівалентів і, таким чином, є референційно-безеквівалентними. На думку дослідника, цей термін вказує не тільки на відсутність еквівалента в словниковому складі мови перекладу, але і на причину, що зумовила цю відсутність, тому автор пропонує використовувати терміни реалії і референційно-безеквівалентна лексика як синоніми [7: 7].

В цілому наведені вище дефініції характеризують слова-реалії як мовні одиниці, які позначають елементи чужої культури, що мають національну, історичну, місцеву або побутову забарвленість і не мають еквівалентів в інших мовах і культурах. При цьому є очевидною термінологічна невизначеність поняття реалії, оскільки цим терміном позначаються і явища позамовної дійсності (предмети), і їх культурні еквіваленти (концепти), і засоби номінації концептів в мові (лексеми або фразосполучення).

Як відзначає Г.В. Бикова, велика кількість дослідників дотримується тієї точки зору, що межі безеквівалентної лексики ширші за поняття реалії, які є всього лише різновидом безеквівалентних одиниць, її частиною. Дійсно, реалії можна вважати лише різновидом безеквівалентної лексики, про що свідчить наявність в мовах не тільки мотивованих, але і немотивованих лакун. І.А. Стернін додає, що при аналізі міжмовних лакун виявляється досить тонка межа між лакуною (відсутністю одиниці) і наявністю неповної лексичної відповідності іншомовному слову. Помічаючи, що в останньому випадку можливий той або інший приблизний переклад, що не в повному обсязі передає зміст іншомовної одиниці, але в той же час передає певну частину її основного змісту, учений відзначає, що наявність подібних одиниць – прояв національної специфіки семантики мов. І.А. Стернін вважає, що такі одиниці мають бути відмежовані від лакун. На його думку, питання постає в теоретичному розмежуванні понять *еквівалент* і *відповідність*. Автор вважає, що лакуни можна виділяти в тих випадках, коли в мовній системі відсутній еквівалент якої-небудь одиниці іншої мови, а наявність перекладацької відповідності буде свідчити про наявність національної специфіки семантики в одиницях, що зіставляються. Разом з тим, додає І.А. Стернін, наявність близьких відповідностей ускладнює виділення еквівалентів [12: 45]. Підводячи підсумок розгляду проблеми міжмовної лексичної еквівалентності, відзначимо точку зору Г.В. Бикової, яка виділяла три основні типи лексичних відповідностей: лінійні, коли одній лексемі мови

оригіналу відповідає в денотативному плані одна лексема мови перекладу, наприклад: *голова* – англ. *head*, векторні, коли одному більш загальному за значенням слову мовиоригіналу відповідає декілька конкретніших слів мови перекладу – *палець* в українській мові, *finger* і *toe* в англійській, і лакунарні, тобто відсутність еквівалента лексеми мови оригіналу в мові перекладу.

Що стосується співвідношення понять безеквівалентна лексика і лакуни, то ми погоджуємося зі З.Д. Поповою та І.А. Стерніним і вважаємо, що безеквівалентні одиниці і лакуни завжди виявляються «у парах»: якщо в одній мові є лакуна, то в мові, що зіставляється – безеквівалентна лексика [12: 21]. Міжмовна лексична лакуна в нашому розумінні – це певний смисл, що не має в досліджуваній мові однослівного найменування або найменування у вигляді стійкого словосполучення на фоні наявності подібних найменувань в мові зіставлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). М.: Междунар. отн-я, 1975. – 240 с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. – М., 1976. – 240 с.
3. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – 2-е изд. – М.: Высш. школа, 1986. – 416 с.
4. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языка. Л.: "Просвещение", 1983. – 290 с.
5. Жельвис В.И., Марковина И.Ю. Опыт систематизации англо-русских лакун // Исследование проблем речевого общения. – М.: Наука, 1979. – 214 с.
6. Липатова Ю. Ю. Лакуны в русском языке: диахроническое исследование на материале разновременных переводов английской литературы сер. XIX-XX вв.: диахроническое исследование на материале разновременных переводов английской литературы сер. XIX-XX вв.: дис. ... канд. филол. наук – Чебоксары, 2005. – 159 с.
7. Махонина А.А. Проблема описания лексической лакунарности: На материале русско-английских субстантивных лакун: дис. ... канд. филол. наук – Воронеж, 2006. – 191 с.
8. Огурцова О.А. К проблеме лакунарности /О.А.Огурцова// Функциональные особенности лингвистических единиц: сб. науч. Трудов Кубанского ун-та. – 1979. – Вып. 3. – С. 77–83
9. Сорокин Ю.А. Теория лакун и оптимизация межкультурного общения /Ю.А.Сорокин// Единицы языка и их функционирование/. – Саратов, 1998. – С. 4–18
10. Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Опыт систематизации лингвистических и культурологических лакун: Методологические и методические аспекты. //Лексические единицы и организация структуры литературного текста: Сб. науч. трудов. – Калинин, 1983. – С. 35 – 52.
11. Степанов Ю.С. Французская стилистика / Ю.С. Степанов. – М., 1965. – 356 с.
12. Стернин И.А. Лексическая лакунарность и понятийная безэквивалентность. – Воронеж, 1997. – 18 с.
13. Томахин Г. Д. Реалии-американизмы. Пособие по страноведению. – М.: Высшая школа, 1988. – 239 с.
14. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1983. – 352 с.
15. Чернов Г. В. Вопросы перевода русской безэквивалентной лексики на английский язык. Канд. дисс. – М., 1958. – С. 223–255.
16. Шунейко А.А. Лакуна и нулевой знак (семиотический аспект) / А.А. Шунейко// Лакуны в языке и речи/ Благовещенск. – 2005. Вып. 2. – С. 86–95.
17. Эйнуллаева Е.А. Лакуны в структуре языковой личности и их заполнение в межкультурной коммуникации (На примере английского и русского языков): дис. ... канд. филол. наук – Москва, 2003. – 167 с.
18. Hale K. Gaps in grammar and culture. In: Linguistics and Anthropology: in Honour C.F.Voegelin. – JISSE, 1975. – 234 с.
19. Vinay J. P., Darbelnet J. Stylistique Comparee Du Francais Et De L'Anglais. 1958.
20. Schröder H.: "Lacunae" and the Covert Problems of Understanding Texts from. Foreign Cultures. In: Schröder Hartmut; Schuchalter Jerry; Dellinger Brett: Lacunology. Studied in Intercultural Communication. Vaasa 1995. – p. 10–25.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгенія Філоретова – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія, лексична лакунарність.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ ТА ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ В КОНТЕКСТЕ ФЭНТЕЗИЙНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДЖ.К.РОУЛИНГ О ГАРРИ ПОТТЕРЕ

Людмила БЕЛОУСОВА (Ставрополь, Россия)

У статті розглянуто структурно-семантичні й функціональні особливості ономастичного простору творів Дж.К.Роулінг про Гаррі Поттера.

The article is devoted to the study of structural, semantic and functional peculiarities of onomastic field in the works of J.K. Rowling about Harry Potter.

Постановка проблеми. Дж.К.Роулінг, англійська письменниця, в літературі ХХ століття є фігурою «культовою». Произведения о Гарри Поттере признаны одними из наиболее значительных творений Дж.К.Роулінг и представляют собой оригинальное явление в мировой литературе ХХ столетия. Их онимы, вобравшие в себя веяния разных эпох и культур, поражают особой поэтичностью. Они занимают ведущую позицию в вербальном воплощении художественной концепции произведения, в решении индивидуально-эстетических задач. Вместе с тем онимы участвуют в раскрытии главной темы произведения, выступают в качестве ключевых слов в композиции текста.

Актуальность исследования обусловлена тем, что литературные имена собственные представляют собой интереснейший объект изучения, как с лингвистической, так и с литературоведческой точки зрения. Произведения Дж.К. Роулінг в этом плане являются источником, богатым всеми разрядами онимической лексики: антропонимами, топонимами, зоонимами и т.д. Имена собственные сопровождают нас всю жизнь, представить лексический запас языка без онимической лексики невозможно, так как она составляет важную часть, «сердцевину» любого языка. Поэтому имена собственные вызвали и вызывают интерес к себе языковедов: В. Бланар, В.А. Никонов, А.В. Суперанская, М.В. Горбаневский, В.И. Супрун, О.И. Фоякова, В.М. Калинин, Ю.А. Карпенко, Д.И. Ермолович – это лишь немногие из наиболее известных авторов, внесших значительный вклад в развитие ономастики.

Различные разряды онимической лексики входят в состав литературных произведений, подчас играя главенствующую роль в осмыслении художественного замысла писателя и идеи произведения. «Организирующая роль ономастического пространства в структуре художественного текста обуславливается системностью этого пространства: группировкой имен собственных по лексическим разрядам в зависимости от семантической функции, их словообразовательных особенностей, стилистической принадлежности, отношением к категории узуальности, степенью экспрессивности», – отмечает И.Р.Гальперин [2: 76]

Основной целью нашей статьи является анализ особенностей функционирования и лингвистической специфики имен собственных в художественном тексте новых литературных жанров, в частности – фэнтези. Имена и названия являются неотъемлемым элементом формы художественного произведения, слагаемым стиля писателя, одним из средств, создающих художественный образ. Онимы могут нести на себе заметно выраженную смысловую нагрузку, иметь необычный звуковой облик, обладать скрытым ассоциативным фоном. Имена собственные всегда придают тексту характерный колорит, могут выражать специальный смысл, особое значение, в котором концентрированно выражена авторская идея. Имена собственные, которые в семантической структуре художественного текста служат своеобразным «ключом» в раскрытии замысла писателя, вызывают особый интерес у исследователей. Творчество Дж.К.Роулінг служит тому подтверждением.

Изучив содержание различных источников об определении жанра произведений о Гарри Поттере, мы в данной работе придерживаемся позиции тех исследователей, которые относят эти произведения к жанру фэнтези. Среди литературоведов не существует единой точки зрения о статусе фэнтези. Одни считают его субжанром научной фантастики, другие – явлением, относящимся к литературной сказке. Мы придерживаемся точки зрения Т.В.Волкодав о том, что фэнтези представляет собой самоценный жанр, обладающий собственными, только ему присущими особенностями. Существующий на стыке научной фантастики и сказки, этот жанр вобрал элементы обоих, специфически их переработав. Так, создавая свой волшебный мир, где действуют традиционно сказочные герои и персонажи, авторы, тем не менее, часто оперируют схемами, свойственными научной фантастике, которые, накладываясь на традиционные структуры волшебной сказки, модифицируются, обретают подтекст. Произведение оказывается многоуровневым, философическим. Специфической чертой жанра фэнтези является и его высокая по сравнению с другими жанрами степень национально-особенного. В отличие от научной фантастики, в которой специфически национальные элементы не так ярко выражены, в фэнтези они составляют саму суть.

В «Словаре литературоведческих терминов» находим следующее определение жанра: «фэнтези (англ. *fantasy*) – разновидность фантастики: произведения, изображающие вымышленные события, в которых главную роль играет иррациональное, мистическое начало, и миры, существование которых нельзя объяснить логически. В фэнтези действуют боги, демоны, добрые и злые волшебники, гномы, великаны, говорящие животные и предметы, привидения, вампиры, мифологические и сказочные существа и т. п.» [1: 306].

Фэнтези – это своеобразное соединение сказки, фантастики и приключенческого рыцарского романа. Подобно средневековому рыцарю, герою мифа или сказки, главное действующее лицо фэнтези, выступая в путь (нередко в поисках некоего волшебного предмета), сталкивается с различными препятствиями, врагами, борется со злыми силами и побеждает. Как правило, герой фэнтези – носитель своеобразного кодекса чести, благородный и добрый, стремящийся восстановить гуманный и справедливый миропорядок, нарушенный каким-либо событием или вмешательством злых сил. Важна для фэнтези и романтическая традиция с ее идеей двоемирия и героем – исключительной, сильной личностью, в одиночку противостоящей злу. Писатель-фантаст обладает большей свободой выбора средств для воссоздания фантастического мира, при создании имен собственных он имеет возможность использовать приемы, недопустимые в реалистическом произведении.

Произведения Дж.К.Роулинг связаны с фантастическим вымыслом, т.е. с миром причудливых представлений и образов, рожденных воображением на основе фактов реальной жизни. Таким образом, в художественном тексте наблюдается смешение двух стилей повествования: фантастического (допускается нарушение законов природы) и реалистического, с преобладанием то одного, то другого. На реалистическом фоне возможны фантастические вкрапления и, наоборот, в фантастических вещах наблюдаются реалистические прослойки (даже главный персонаж Гарри является одновременно героем фэнтези и современником читателя) [3: 218].

В ономастическом пространстве произведения фантастического жанра есть имена собственные, которые хорошо знакомы читателям *Hetti Bayliss*, *Katie Bell*, *Dobbs Emma*, имена реального ономастикона, имена, отсылающие к уже знакомым литературным или культурным героям. Это способствует созданию иллюзии сближения фантастического мира с реальным, ощущаемым миром, дает возможность лучше узнать героев, в том числе через сравнение с известными именами. В романах Дж.К.Роулинг о Гарри Поттере эти ссылки носят характер как конкретных параллелей, заимствований и переосмыслений, так и более абстрактных типологических сходств.

Центральными (ключевыми) элементами ономастического пространства фэнтезийного произведения являются антропонимы: они отличаются высокой частотой употребления в целом развернутом тексте; повторением словесного образа с именем, обогащением его контекстуальной семантики и ассоциативных связей в разных случаях употребления; участием в словесной многоплановости текста. Антропонимическое пространство романа

также многомерно: основу его составляет реальный антропонимикон. Однако за этой реальностью стоит и другой антропонимический мир, открывающийся внимательному читателю. В этом и состоит специфика антропонимикона, позволяющего одновременно отразить и реальный, существующий мир, и фантастический, вымышленный, волшебный.

Собственные имена, вводимые автором в художественные тексты, выполняют различные функции. Они выступают в качестве обозначения и характеристики героя произведения, включают разнообразные философские обобщения, являются средствами временной и пространственной ориентации. Многообразие функций онимов в творчестве Дж.К.Роулинг становится проявлением индивидуальной творческой манеры автора, отличительной чертой авторского видения и отражения окружающей действительности.

Литературные антропонимы, функционирующие в произведениях Дж.К. Роулинг о Гарри Поттере, многочисленны и разнообразны, их классификация проводится по различным основаниям.

В произведении наблюдаются однословные единицы (*Fawcett, Nott, Moon, Peeves*), среди которых фамилии, имена и прозвища; двучленная модель, представленная конструкциями, среди которых преобладают традиционные конструкции типа «имя + фамилия» (*Bill Weasley, Lily Potter*) и конструкции типа «имя + прозвище» и трехчленные именованья (*Sir Nicholas de Mimsy-Porpington, Nearly Headless Nick*).

Антропонимы произведения классифицируют по ономастическим разрядам: личные имена, фамилии, прозвища. Наиболее многочисленными являются личные имена. В основу таких номинаций положены следующие основные признаки: характер занятий героя, профессия; – *Argus Filch* – Хогвартский сторож. Аргус (или Панопт, «всеглаз») – в греческой мифологии стоглазое чудовище, которому ревнивая Гера, жена Зевса, поручила следить за Ио, новой фавориткой мужа;

– внешняя характеристика героя – *Nearly Headless Nick* – привидение. Известен как «Почти безголовый Ник», благодаря тому, что в результате не вполне удачной казни его голова осталась частично прикрепленной к плечам;

- особенности характера героя, отражение его внутреннего мира – *Dudley Dursley* – «dud», что означает “a boring person”, т.е. скучный человек- внешняя характеристика героя; особенности характера героя, отражение его внутреннего мира. Часто встречаются имена, принадлежность которых к именам собственным вообще следует оговорить особо. Принадлежность таких слов к ономастической лексике определяется контекстуально.

Антропонимы, представленные в произведении, подразделяются на естественные и искусственные. К структурно-семантическим типам естественных антропонимов в произведениях о Гарри Поттере относятся: личные имена реального английского именника: *Ron, Peter, Angelina Johnson, Katie Bell*; онимизированные апеллятивы: *Ginny, Muggle, Boggart*. Искусственные антропонимы в романах Дж.К.Роулинг создаются на основе естественных имен, которые подвергаются структурно-семантическим трансформациям. В них намеренно изменена морфологическая структура: *You-Know-“Oo”, You-Know-Who*. Встречаются также случаи образования антропонимов от слов мертвых языков: *Cedric* (у имени кельтские корни; оно означает «битва»); *Dumbledore* (на древнем английском «шмель»).

Итак, калейдоскоп собственных имен, модернизирующих реальный мир, в романах Дж.К.Роулинг становится проявлением особенностей индивидуального авторского письма. Выбирая определенный ономастический материал для построения своих текстов, автор тем самым воплощает особую ономастическую картину мира. Каждый оним, каждая модель занимают свое место, создавая целостное восприятие художественного пространства романов Дж.К.Роулинг. Описание особенностей использования имен собственных позволяет определить и историко-культурный компонент индивидуальной системы автора.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Белокурова С. Словарь литературоведческих терминов. – М.: Паритет, 2007. – 320 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования/И.Р.Гальперин//Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Едиториал УССР, 2004.- 260 с.
3. Лукин В.А. Художественный текст. – М.: Ось-89, 1999. – С. 347

4. Патенко, Г.Р. Имена собственные в художественных произведениях // Ономастическое пространство и национальная культура: Материалы Международной научно-практической конференции. – Улан-Удэ: Изд-во Бурятского госуниверситета, 2006. – С. 199-202.

5. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 2007. – 368 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Белоусова Людмила – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лінгвістики та лінгводидактики Ставропольського державного університету, Росія.

Наукові інтереси: стилістика, лексикологія, лінгвістичний аналіз тексту.

СПОСОБИ УТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ НА РІЗНИХ ХРОНОЕТАПАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВНИКА ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ

Дмитро ВАСИЛЕНКО (Горлівка, Україна)

Статтю присвячено структурно-семантичному дослідженню англійської військової термінології у діахронічному аспекті. Розглянуто шляхи і способи творення військової лексики (афіксація, словоскладання, аббревіація, семантична та фразеологічна деривація, запозичення). Встановлено словотвірні моделі. Визначено тенденції розвитку англійської військової термінології ХХ – початку ХХІ століття.

The article focuses on the diachronic study of word-building, structural and semantic development of the English military vocabulary of the 20th- the beginning of the 21st century. Special attention has been attached to morphological and semantic ways of building up military terms (affixation, composition, abbreviation, semantic and phraseological derivation, and borrowing). Basic structural-semantic patterns have been singled out.

Військова підмова характеризується наявністю у її складі різних груп лексичних одиниць. Основним компонентом військової підмови є терміносистема. Внаслідок еволюційних перетворень вона поповнюється новими лексемами. *Актуальність* її дослідження визначається важливою роллю військової лексики у збагаченні словникового складу англійської мови і необхідністю теоретичного узагальнення змін, що відбуваються у цій сфері. *Мета* дослідження полягає у виявленні тенденцій розвитку англійської військової термінології ХХ – початку ХХІ століття. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань*: класифікувати англійську військову спеціальну лексику згідно з критерієм хронологічної відповідності синхронним зрізам; визначити шляхи і способи формування англійської термінологічної військової лексики та встановити тенденції розвитку військової термінології зазначеного історичного періоду.

Об'єктом дослідження є англійські військові терміни ХХ – початку ХХІ століття. *Предмет аналізу* – інноваційні словотворчі, семантичні та фразеологічні процеси. *Матеріалом дослідження* слугували 1290 військових термінів, отриманих шляхом суцільної вибірки і зафіксованих лексикографічними джерелами – англійськими словниками військових термінів, неологізмів, тлумачними словниками, що містять дати входження нової лексики до англійської мови [6; 7; 8; 13].

Під військовим терміном розуміють “спеціальне найменування, яке має просту або складну формальну структуру (словосполучення), що співвідноситься з певним поняттям із сфери військової справи (військової науки, техніки, життєдіяльності військ і таке інше), у семантичній структурі якого є сема “військовий”, “бойовий” [2: 48]. Вважаємо, що до складу спеціальної військової лексики входять також номенклатурні одиниці (номени та оніми), які утворюють сукупність спеціальних назв, що співвідносяться з певними поняттями та актуалізують предметні зв'язки, наприклад *B-2 – “американський бомбардувальник”, Chipook – “американський транспортний гелікоптер”*.

Діахронічне дослідження військової термінологічної лексики передбачає розподіл лексичних одиниць за певними синхронними зрізами, виділення яких ґрунтується на екстралінгвальних та інтралінгвальних ознаках змін військової термінологічної лексики, а саме, на виокремленні відрізків часу, які позначаються суттєвими трансформаціями, від таких, що характеризуються відносною стабільністю. Формування значної кількості лінгвальних інновацій збігається з історичними моментами різких змін у суспільстві, у даному випадку, періодами війн і військових конфліктів ХХ – початку ХХІ століття за участю британських і американських військ (Таблиця 1).

Структурно-семантичний аналіз англomовних військових лінгвальних інновацій ХХ – початку ХХІ століття свідчить про те, що у сфері військової термінологічної лексики процеси неогенії відбуваються, головним чином, шляхом афіксації, словоскладання, скорочення, семантичної деривації та фразеологізації.

Таблиця 1.

Динаміка виникнення військових термінів у кореляціях з війнами та військовими конфліктами ХХ – початку ХХІ століття

Синхронні зрізи	11900-1913	11914-1918	11919-1938	11939-1945	11946-1949	11950-1953	11954-1975	11976-1990	11991-1995	11996-2000	22001-2002	22003-2007	Разом
Кількість військових термінів	333-22%	1334-110%	557-44%	3374-229%	777-66%	660-55%	2217-117%	1138-111%	885-77%	220-11%	110-11%	885-77%	11290-1100%

У процесі формування нових термінів військової сфери найбільшу словотворчу активність виявляють такі структурні елементи: префікси: *aero-*, *anti-*, *counter-*, *cyber-*, *de-*, *e-*, *Euro-*, *info-*, *mega-*, *non-*, *over-*, *pre-*, *re-*, *super-*; суфікси: *-able*, *-er*, *-ize*, *-y¹*, *-y²*. Визначення статусу афіксів і афіксоїдів ґрунтується на дефініціях, що надаються англomовними словниками [11; 13]. Військові лексичні одиниці, що утворюються за допомогою афіксів *anti-*, *non-*, *super-*, *de-*, *re-*, *pre-*, *over-*, *aero-*, *counter-*, *-er*, *-able*, *-ize* рівномірно розподіляються за синхронними зрізами. У період з 1940-х до 80-х років виникають нові слова з афіксоїдами *para-*, *heli-* (*parabomb*, *heliborne*), суфіксами *-y¹*, *-y²*. Починаючи з 1950-х років активну участь у творенні нових військових лексем бере префікс *mega-* (*megadeath*). Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття у військовій підмові починають функціонувати “нові” префікси, *Euro-*, *cyber-*, *info-*, *e-* (*Euromissile*, *cyberwar*, *infowar*, *e-bomb*). У першій половині ХХ століття афіксація виявляється одним з найпродуктивніших способів словотворення в межах військової терміносистеми (9%). Активність афіксального способу словотворення зменшується наприкінці ХХ століття та складає 5% у термінології. У цілому, 7% військових термінів (від 1290 лексем) утворюються способом афіксації (Таблиці 2, 3).

Таблиця 2.

Способи творення англomовних військових термінів

Способи творення військових термінів	Афіксація	Слово-складання	Скорочення	Семантична деривація	Фразеологізація	Запозичення	Разом
Військові терміни	91-7%	739-57%	194-15%	91-7%	103-8%	72-6%	1290-100%

Протягом ХХ – початку ХХІ століття головним способом словотвору у сфері військової лексики залишається словоскладання. У цілому, 57% загальної кількості інновацій військової термінології утворюються шляхом словоскладання. Спостерігаються незначні коливання цифрових показників на різних синхронних зрізах (53%-62% термінів формуються цим способом словотвору) (Таблиці 2, 3). Серед композитів переважають бінарні лексичні одиниці, утворені за моделями $n + n$, $adj + n$, які розглядаються як складні слова [4; 6; 7; 9; 10; 12; 14].

Словотворна модель $n + n > N$ надає широкі можливості для номінації предметів і явищ дійсності, характеризує їх і співвідноситься одночасно з двома предметами, ознаки яких має

той предмет, що отримує назву. Вона репрезентована декількома варіантами: $n + n \rightarrow N$ (*airburst*), $(n + n) + n \rightarrow N$ (*bunker-buster bomb*), $n + (n + n) \rightarrow N$ (*death ray-bomb*), $n's + n \rightarrow N$ (*aircraftsman*), $n + n \text{ er} \rightarrow N$ (*al-Qaeda fighter*), $n + n \text{ ing} \rightarrow N$ (*mouseholing*). Серед нових військових складних двокомпонентних лексем поширеними є лексичні одиниці, утворені за моделлю $\text{adj} + n \rightarrow N$. Цей тип словоскладання посідає друге місце за кількістю лінгвальних інновацій (*general war*).

Нові слова, що виникають завдяки скороченню побудовані на основі існуючого лексико-граматичного матеріалу і у відповідності до закономірностей словотворення англійської мови. Відбувається лише структурна трансформація лексичних одиниць. Нами виокремлюються такі типи військових скорочень, як: 1) ініціальні абrevіатури: алфаветизми (*GCI* [ˈdʒi: si: ˈai] – *Ground Controlled Interception*); звукові (акроніми) (*JATO* [ˈdʒeɪtəʊ] – *Jet-assisted take off*); звуко-літерні (*FRAGO* [ˈfræɡəʊ] – *Fragment of an Order*); літерно-звукові (*JDAM* [ˈdʒeɪdæm] – *Joint Direct Attack Munition*); 2) складові скорочення (*recon* < *reconnaissance*). У процесі творення військових складових скорочень відкидаються окремі морфеми. Скороченню, головним чином, підлягають: 1) ініціальна частина слова (аферези): *chute* < *parachute*; 2) фінальна частина слова (апокопи): *jet* < *jet-propelled*.

Таблиця 3.

Зміни в шляхах і способах творення англомовних військових термінів

Способи творення військових термінів	Афіксація		Слово-складання		Скорочення		Семантична		Фразеологізація		Запозичення		Разом	
	11900-1950	11950-2000	11900-1950	11950-2000	11900-1950	11950-2000	11900-1950	11950-2000	11900-1950	11950-2000	11900-1950	11950-2000	11900-1950	11950-2000
Синхронні зрізи														
Військові терміни	558-99%	333-55%	3361-553%	3378-662%	884-112%	1110-118%	666-110%	225-4%	445-77%	558-9%	661-9%	111-22%	6675-1100%	6615-100%

Масове формування військових скорочень починається в роки Першої світової війни. Для цього періоду характерні скорочені найменування військових формувань (*A.E.F.* < *American Expeditionary Forces*) та зброї і техніки (*AA* < *anti-aircraft*). Серед усіх способів словотворення першої половини ХХ століття скорочення займають 12% у військовій термінології. Наприкінці минулого століття цифрові показники зростають до 18% нових скорочень у військовій термінології. У цілому, 15% військових термінів (від 1290 лексем) формуються шляхом скорочення (Таблиці 2, 3).

Поповнення словникового складу військової підмови здійснюється значною мірою шляхом семантичної деривації, у процесі якої відбуваються зміни семантики вихідних одиниць. Нова військова лексика виникає внаслідок метафоричного переосмислення вже відомих лексичних одиниць, які переходять до сфери військової термінології на позначення: 1) військовослужбовців: *pathfinder* (n) – “пілот літака наведення”; 2) військових дій: *extract* (v) – “евакуувати”; 3) зброї, боєприпасів: *soft bomb* (n) – “бомба, що виводить з ладу лінії електропередач”; 4) військової техніки: *battle star* (n) – “військовий супутник”; 5) приладів, обладнання: *hunter-killer satellite* (n) – “супутник-винищувач”; 6) споруд, укриття, загородження: *atomic cemetery* (n) – “могильник ядерних відходів”.

Джерелами метафоризації у військовій термінологічній лексиці стають лексичні одиниці, що належать до таких груп, як: 1) антропоморфізми: *wingman* (n) – “другий літак у бойовому

ряду”; 2) зооморфізми: *Raptor* (n) – “літак”; 3) артефакти, побутоморфізми: *barrel* (n) – “бочка (фігура вищого пілотажу)”.

Військовій термінології притаманна номінативна метафора, в основі якої є перенос типу “об’єкт” – “об’єкт”, який відбувається за схожістю: 1) зовнішнього вигляду та форми об’єкта: *cloverleaf* (n) – “техніка патрулювання”; 2) способу дії: *cartwheel* (n) – “колесо, переворот через крило, фігура вищого пілотажу”; 3) розміру: *big friend* (n) – “бомбардувальник”; 4) кольору або світлових характеристик: *dark biology* (n) – “біологічна зброя”; 5) звучання: *buzz-bomb* (n) – “літак-снаряд”.

При створенні військової термінологічної лексики використовується метонімічний перенос. У термінологічній лексиці існують певні категорії назв, які мають два денотата, наприклад, процес і результат (*bombing, blocking*), приміщення і люди (*air operations center*), організація і військова техніка (*air carrier*), військові дії і зброя (*atomic deterrence*), процес і вантаж (*airlift*). Нові термінологічні поняття можуть позначатися назвами осіб, як правило, власними іменами винахідників зброї: *Lewis* – “кулемет Льюїса” (*Lewis* (1858-1931)). Метонімічний перенос у сфері військової лексики здійснюється також у тому випадку, коли реалізується зв’язок між одягом людини і нею самою: *Red Berets* – “парашутисти повітряних сил Великої Британії” – бахуврихи, складні слова з підрядним зв’язком між мотиваторами в мотивуючій дефініції, що виражають належність ознак, позначених твірними основами, посесору [5: 51].

Одним із важливих шляхів поповнення лексики військової підмови є евфемія, навмисна заміна знака певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком, яка використовується з метою запобігання комунікативних конфліктів [3: 391]. Основна функція евфемії у сфері військової термінології є маскування. Евфемізми вживаються з метою: 1) прикриття агресивних військових дій, відволікання уваги від військових операцій: *purge* = *attack violently* – “агресивно атакувати”; 2) завуалювання наслідків війни, кількості жертв: *civilian impacting* = *non-military casualties* – “втрати серед цивільного населення”; 3) пом’якшення військових помилок: *fratricide* = *friendly fire* – “завдавати вогню по своїм позиціям”; 4) маскування уражувальної сили зброї: *surgical strike* = *bombing raid* – “точний удар”.

Аналіз розподілу військових семантичних неологізмів за синхронними зрізами виявив тенденцію до поступового зменшення ролі метафоризації у процесі творення нових лексичних одиниць військової термінології. У цілому, досліджувані військові семантичні лінгвальні інновації складають 7% (від 1290 лексем) термінів (Таблиці 2, 3).

Протягом ХХ – початку ХХІ століття відбувається процес збагачення військової підмови фразеологічними одиницями. Під військовою фразеологією слід розуміти особливий шар лексичного складу військової підмови, який включає мовні одиниці, що позначають поняття, безпосередньо пов’язані з військовою справою, збройними силами, і які розподіляються на стійкі сполучення лексем з повністю або частковим переосмисленим значенням, а також на стійкі сполучення слів, які не містять переосмислених компонентів, включення яких до об’єкта дослідження ґрунтується на широкому розумінні фразеології, що вивчає не тільки фразеологічні ідіоми та фразеологічні сполучення, а й стійки фрази різних структурних типів [1].

У процесі творення фразеологізмів, що належать до військової термінологічної лексики, закони логіки не порушуються. В основі багатьох з них є такі центральні поняття військової сфери, як *war, missile, weapons, armor, bomb(ing)* та інші. Їх компоненти не переосмислюються. Вони формують гнізда фразеологізмів. Наприклад, *bomb complete round, bomb control panel, bomb damage assessment*.

Характерною ознакою фразеологізмів є їх здатність утворюватися за певними моделями. Аналіз фразотворчих моделей за кількістю їх складових показав, що переважна більшість військових фразеоматичних зворотів (загальна кількість дорівнює 103 одиницям), утворених за певною структурною моделлю, є такими, що складаються з трьох компонентів (58%) (*fly in anger*) та чотирьох компонентів (24%) (*belt of antitank obstacles*). Менш частотними серед фразеоматичних зворотів є бінарні фразеологізми (7%) (*in battery*). Найменші групи

складають п'яти (6%) (*keep pace with the armor*), шести (3%) (*drill a hole in a tank*) та семикомпонентні (2%) (*bomb a country out of the war*) фразеологізми.

За своєю структурою військові фразеологізми розподіляються на субстантивні, дієслівні, ад'єктивні та адвербіальні. За нашими даними, переважна кількість нових військових фразеоматичних зворотів термінологічної лексики є дієслівними (65%); меншу групу складають субстантивні звороти (29%); незначними за кількістю є ад'єктивні (3%) та адвербіальні (3%) фразеоматичні звороти. Найбільш продуктивними виявилися такі словотворчі моделі: N + Prep + N (*attack in waves*), N + Prep + N + N (*bombing on pin points*). Дієслівні фразеоматичні звороти будуються за такими структурними моделями: V + Adj + N (*string barbed wire*), V + N + N (*dislocate enemy air*), V + N (*overcome armor*). Військові фразеоматичні звороти складають 8% (від 1290 термінів) (Таблиці 2, 3).

Процес запозичення іншомовних лексичних одиниць у військовій сфері зумовлений внутрішньомовними чинниками (необхідністю позначення нових понять і реалій), а також екстралінгвальними чинниками (етапами розвитку військових галузей). Більшість французьких і німецьких запозичень, що поповнюють англomовну військову термінологію, позначають нові реалії, головним чином, у сфері авіації, ракетобудування та бронетанкової техніки (*camouflage, panzer*). Процес запозичення відбувається нерівномірно, – більшість іншомовних лексичних одиниць увійшла до англійської мови у період Першої та Другої світових війн. Військові термінологічні запозичення складають 6% від загальної кількості англomовних військових лінгвальних інновацій – термінів (1290) (Таблиці 2, 3). Іншомовні запозичення підлягають процесам графічної (*strafen* (Germ) > *strafe* (Engl)), фонетичної (*barr`age* > *barrage*) і морфологічної асиміляції. Військові запозичення створюють деривати шляхом суфіксації (*camouflage* (Fr) > *camouflageable, camouflager, camouflagic*), словоскладання (*blitzkrieg*), скорочення (*Blitzkrieg* > *Blitz*), метонімічних (*Fokker*) переносів.

Отже, склад англomовної військової термінологічної лексики ХХ – початку ХХІ століття збагачується новими лексичними одиницями і фразеоматичними зворотами, здебільшого, завдяки використанню внутрішніх словотвірних ресурсів мови. На підставі статистичних даних встановлено, що афіксація виявляє високу словотворчу активність з початку та до середини ХХ століття. Кількісні показники афіксальних лінгвальних інновацій військової сфери мають тенденцію до зменшення наприкінці ХХ – початку ХХІ століття (з 9% до 5% термінів). Словоскладання залишається головним продуктивним способом словотворення протягом ХХ – початку ХХІ століття (53%-62% термінів). До продуктивних способів формотворення у військовій підмові належить скорочення, яке відбиває тенденцію до поступового зростання (з 12% до 18% термінів). Збагачення словникового складу військової підмови здійснюється також шляхом семантичної деривації. Проте її роль зменшується у сфері термінології (з 10% до 4%) протягом ХХ – початку ХХІ століття. Провідну роль у семантичних змінах військової лексики відіграє механізм метафоризації. Нові військові фразеоматичні звороти утворюються, головним чином, завдяки переосмисленню вільних словосполучень та метафоризації. Їх розподіл за синхронними зрізами свідчить про підвищення кількісних показників у періоди активних бойових дій (з 7% до 9%). Кількість іншомовних запозичень зменшується у термінології (з 9% до 2%).

Перспективу наукової роботи становить дослідження функціонування англomовної військової термінології на рівні дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 357 с.
2. Гарбовский Н. К. Сопоставительная стилистика профессиональной речи (на материале русского и французского языков). – М.: Наука, 1988. – С. 48-49.
3. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М.: Наука, 1996. – С. 391-402.
4. Мешков О. Д. Словосложение в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1985. – 186 с.
5. Положин М. М., Омельченко Л. Ф. Функциональное словосложение и префиксальные ономазиологические категории в английском языке. – Ужгород: Ужгород. нац. ун-т. – 1997. – С. 48-49.
6. Algeo J. Fifty Years Among the New Words. A Dictionary of Neologisms. – Cambridge University Press, 1993. – 257 p.
7. Bowyer R. Dictionary of Military Terms. – Bloomsbury, 2004. – 262 p.
8. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. – Joint Publication 1-02, 12 April 2001, (As Amended Through 5 September 2003). – 580 p.
9. Hargraves O. New Words. – Oxford University Press, 2004. – 320 p.
10. Knowles E., Elliott J. The Oxford Dictionary of New Words. – Oxford, New York, Oxford University Press, 1997. – 357 p.

11. Longman Dictionary of Contemporary English. Fourth edition. – Longman Dictionaries, 2005. – 1700 p.
12. Mort S. Original Selection of New Words. – Longman, Longman Guardian, 1986. – 219 p.
13. Random House Webster's Unabridged Dictionary. – New York, Random House. – 2001. – 2229 p.
14. Zandvoort R. W. Wartime English. Materials For a Linguistic History of World War II. – Westport, Connecticut, Greenwood Press Publishers, 1957. – 253 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Василенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики та фонетики англійської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: англійська лексикологія, словотвір, соціолінгвістика.

СЕМАНТИКА НАРОДНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ (на матеріалі Кіровоградщини)

Тетяна ГРОМКО (Кіровоград, Україна)

Народні географічні терміни становлять значний семантичний і структурний інтерес. При спільності географічної семантики спостерігається ряд семантико-словотвірних моделей, серед яких є як утворення, представлені в інших слов'янських мовах, українських говорах, так і вузьколокальні діалектизми.

Semantics and structure of folk geographic terms are interesting to study. Word building models, which are found in other Slavonic languages, Ukrainian patois as well as in local dialects, manifest the identity of geographic semantics.

Встановлення принципів і моделей культурної мотивації, що лежить в основі номінації географічних реалій, є однією із актуальних і перспективних проблем у сучасному мовознавстві. Дослідження української народної географічної термінології було, є і залишатиметься актуальним, до того ж у багатьох аспектах. По-перше, це поповнення діалектної бази на рівні цієї тематичної групи, яке у своїй перспективі орієнтоване на укладання “Словника народних географічних термінів України”, по-друге, народна географічна термінологія – це апелятивний арсенал, традиційно досліджуваний ономастами, і по-третє, природно, що діалектологічні студії у цій галузі дають матеріал для подальших досліджень з етимології, лексики, словотвору тощо. До того ж, ґрунтовне знання місцевої лексики, особливо географічної, дає можливість визначити, як практично формувалася українська мова у живому мовленні носіїв. Про актуальність дослідження свідчить значна наявність праць багатьох слов'янських дослідників (Е.Григорян [1], Р.Малько [5], М.Тостой [8], І.Яшкін [11], Є.Черепанова [9,10], Т.Марусенко [6,7] та ін.). Однак ця робота потребує подальшого системного продовження.

Проведене нами дослідження народних географічних термінів (далі, як і для *географічна термінологія*, – ГТ) Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) [3] показало, що ця лексична група є досить чисельною (1787 лексем та їх варіантів [4]) і важливою частиною загальнонародної мови. Діалектні й говіркові особливості зумовлюють значну варіативність ГТ за фонетичним та словотвірним оформленням, що спричиняється до їх синонімічного використання, увиразнення місцевого мовлення тощо.

Становлення, розвиток і функціонування народної ГТ визначається рядом позамовних і власне мовних факторів, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Особливості рельєфу, гідрографії та природних умов Кіровоградщини як частини лісостепу і степу, а також ведення господарства знайшли своє відображення в семантиці досліджуваних ГТ. Загальна характеристика географічних умов регіону показує типові властивості рівнинного рельєфу [3: 5-6], що, у свою чергу, знаходить відображення в семантичній мотивації назв ГО.

Зафіксовані в говірках Центральної України ГТ становлять в основному сформовану термінологічну мікросистему, яка репрезентує відповідну сукупність понять і має складну внутрішню структуру. З огляду на значення лексичні одиниці утворюють певну систему, у межах якої виділяється 24 ЛСГ, об'єднаних на основі спільної узагальнюючої семантики (близько 270 сем) та протиставлених за рядом ДО. Спільними для всіх ГТ виявляються такі основні ДО: 'розмір ГО', 'форма', 'наявність/відсутність рослинності', 'функціональне призначення'. До додаткових віднесені 'заболоченість/незаболоченість', 'місце розташування відносно інших ГО'.

У «Тематичній групі назв на позначення рельєфу» виділяється 3 підгрупи, що позначають рельєф та його частини, ГО, пов'язані з рельєфом, і шляхи сполучення (усього понад 800 лексем та їх варіантів). У межах лексичних підгруп вищелюється 12 ЛСГ, які містять близько 120 сем, об'єднаних на основі спільної узагальнюючої семантики та протиставлених за рядом ДО. Об'єднуючими для всіх ЛСГ виявляються такі ДО: 'розмір', 'форма', 'наявність/відсутність рослинності'; відмінними – 'заболоченість/незаболоченість', 'місце розташування відносно інших ГО', 'функціональне призначення'.

«Тематична група географічних назв на позначення рослинного покриву» складається з трьох ЛСГ: «ліс», «луг», «поле», які виявляють значну відмінність між собою. Так, у системі ЛСГ «ліс» функціонує понад 300 назв та їхніх варіантів, які виражають 52 семи, а в ЛСГ «луг» нараховується лише 85 лексем, що реалізуються у 7 семах. Щодо ДО, то для аналізованих ЛСГ вони не є спільними. Лише ознака 'розміщення відносно іншого ГО' частково реалізована в кожній з них. Звертає на себе увагу ряд лексем з семантикою 'випалене місце', представленою в усіх трьох ЛСГ (див. також далі сему 'випалене місце на болоті'). Це семантично близькі, часто метафоричні утворення з коренями *-гор/-гар-, -пал-*.

«Тематична група назв на позначення водних об'єктів та їх частин» складається з двох підгруп: 1) назви на позначення болота і 2) назви протічних і непротічних вод та їх частин. З них значні чисельні переваги має група назв на позначення водних об'єктів та їх частин – понад 430 лексем та їх варіантів. Однак і ЛСГ «болото» представлена досить великою кількістю ГТ (близько 60 одиниць). Приміром, сему 'болото (в загальному значенні)' репрезентують 68 лексем та їх варіантів.

Важливим джерелом формування ГТ та їх семантичної структури виступає переосмислення основ, у зв'язку з чим виявлено ряд способів перенесення значень, семантичних ланцюгів, а також повторюваність останніх, що відносяться до різних ГТ, які, на перший погляд, логічно далекі один від одного, однак семантично пов'язані (*лелека, лотка, шарабан*).

Одним з основних джерел поповнення народної ГТ є перехід назви одного ГО на інший, так звані коливання значень у середині географічної лексики. Проведений аналіз засвідчив, по-перше, перехід назв макрореалій на ГТ, які позначають ГО незначного розміру (напр., *водоспад* 'падіння води на місці невеликого прямовисного уступу річища', *пристань* 'місце водопою', *шахта* 'місце добування глини, піску'), по-друге, семантичні ланцюги і моделі семантичної мотивації цих утворень в основному підтверджують закономірності розвитку ГТ, які виявлені й обґрунтовані в роботах інших дослідників (напр., 'яр' ↔ 'ліс' – *байрак*, 'болото' ↔ 'калюжа' – *багно, болото*), а також на місцевому ґрунті ('ліс' ↔ 'долина' – *діброва*, 'тиха течія річки' ↔ 'ділянка водойми' ↔ 'мілина' ↔ 'грядка городніх культур' – *плесо*, 'підвищення' ↔ 'купа' ↔ 'насип піску біля річки' ↔ 'мілина' ↔ 'острів' ↔ 'тверда дорога' – *насип*).

Важливою для формування ГТ є нетермінологічна лексика і лексика інших термінологічних систем. Перетворення останніх у назви на позначення ГО відбувається переважно шляхом метафоризації або метонімізації, внаслідок яких реалізується ряд продуктивних семантичних моделей, що в багатьох випадках підтверджує відомі в мові чи в інших діалектах семантичні закономірності (напр., 'ліс за породою дерев' ↔ 'дерево' – *береза, сосонка*, 'болото' ↔ 'рослиність' – *мох, баговіння*, 'поле після збирання певної рослини' ↔ 'рослина' – *картошка, пшінка*), а в деяких випадках є новими ('частина тіла людини або тварини' ↔ 'ознака рельєфу' – *лоб, ріг, зуб*; 'предмет побуту' ↔ 'ГО' – *дзеркало, петля*). Найбільш типовим і дуже продуктивним є вживання назв посуду в якості назв рельєфу (*бадя, котел, лійка*) і назв людського тіла на позначення гідрооб'єктів (*головиця, горловина*). Серед менш продуктивних такі семантичні моделі 'тварина, птах' ↔ 'ГО' – *баранці, гусак, журавель*, 'геометрична фігура' ↔ 'ГО' – *угол, круг*; 'частина будівлі' ↔ 'ГО' – *вікно, стінка*, 'одяг і його деталі (кравецькі назви)' ↔ 'ГО' – *рукав, клапот, штани*.

Дослідження показало, що виявлені семантичні мотиваційні моделі залежать від уявлень, які лежать в основі внутрішньої форми. Чіткої диференціації мотивів не доводиться спостерігати ні в народних поглядах, ні у принципах номінації ГО. У зв'язку з цим характерною особливістю народних ГТ досліджуваного ареалу є розхитування чітких

семантичних меж. Це виявляється у переважному використанні назв, які позначають кілька ГО, що, у свою чергу, є ознакою полісемії. Кількість полісемантичних ГТ та їх форм сягає 1367 одиниць (близько 76,5 %). Відповідно моносемантичні одиниці становлять 420 ГТ (близько 23,5 %). При цьому семантична структура ГТ характеризується надзвичайно широкою амплітудою значень: набір сем коливається від 1 (*горбуняк, затінь, теча*) до 12 (*балка, левада*). Виявлена особливість свідчить про неuzuальний характер багатьох зафіксованих одиниць, які ще не набули ознак спеціальних термінів і з функціонально-семантичного погляду становлять периферію власне географічної термінології.

За сферою вживання і характером семантичної структури ГТ об'єднуються у три групи: загальноновживані (близько 130 одиниць, напр., *низовина, колодязь, купа*), діалектні (більша частина: *лісняк, лиса гора, пасовисько* тощо) і специфічні для окремих говірок (незначна частина, напр., *бар'як, прогайвина, рятак, шандори*).

Співвідношення функціонуючих у досліджуваному ареалі загальноновживаних, діалектних і специфічних для окремих говірок ГТ неоднакове. У ряді випадків домінуючою стала літературна назва з певними модифікаціями (напр., *яр 'яр', яр, що висох', 'яр у лісі', 'яр, що поріс лісом'*). Подекуди немаркована ознака в літературній мові на діалектному рівні може виступати і як додаткова (напр., *лісок 'узлісся', 'клин лісу', луг 'луг', 'луг заливний', 'низина, поросла травою' та ін.*). Переважають діалектні ГТ або загальноновживані лексеми зі специфічними для місцевого мовлення семами (*балка 'підвищення', копанка 'поляна в лісі, просіка', островок 'мілина', 'межиріччя'*). Значно менше слів має географічне значення, характерне лише для окремих говірок (напр., *белебень 'рівнина', кагат 'штучно вирита яма', солонець 'водна поверхня серед болота'*). Специфічними є оказіональні семи, антонімічні до значень тих же ГТ у літературній мові (напр., *діл 'довге підвищення', берег 'яр'*). Відповідно до сфер функціонування й семантичних зрушень ареальне поширення різних лексем і сем є неоднаковим, про що свідчать підготовлені за результатами дослідження картосхеми.

Сучасний стан народної ГТ Центральної України – це наслідок, по-перше, давніх контактів автохтонних прото- чи східнослов'янських діалектів й української мови з іншими мовами (переважно слов'янськими) і, по-друге, взаємодії сучасних українських діалектів і говірок, а також пізніших впливів слов'янських (переважно російської) мов на українську мову та її діалекти. У зв'язку з цим більшість досліджуваних ГТ має спільнослов'янське коріння і характеризується спорідненою семантикою та деякими засобами її вираження (насамперед основами і набором так званих «географічних», або «локативних» афіксів).

Запозичені ГТ становлять незначну групу. Серед них виразно виділяються і знаходять свої семантичні паралелі з автохтонними лексемами росіянізми (*наводненіє, питушнік* та ін.), болгаризми (*гуре, зме, побряго*), молдаванізми (*болване, постате*). Окрім фонетико-морфологічних змін, що сталися при адаптації таких слів, семантика запозичень, як правило, трансформується в межах однієї ЛСГ (напр., болг. *камак* і укр. *камінь 'окремий камінь'*).

Крім семантичних особливостей, народна ГТ Центральної України, зокрема Кіровоградщини, містить багато інших цікавих зв'язків і властивостей (фонетичних, словотвірних, морфологічних та ін.), вивчення яких доповнить уявлення про розвиток місцевого мовлення й засвоєння краю. Тому проведене дослідження є лише одним з необхідних кроків на шляху до повнішого пізнання цілісної картини формування лексико-граматичної системи української мови й умов її функціонування.

Значна варіативність за фонетичним, морфологічним і словотвірним оформленням спричиняє існування великих синонімічних рядів ГТ «Тематичної групи назв на позначення рельєфу», що позначають одне й те ж поняття (напр., *сему 'підвищення' передають 52 лексеми та їх варіанти, сему 'дорога' – 50 одиниць*). Найчисельнішою у плані вираження є ЛСГ на позначення низини та пов'язаних з нею ГО – *яру, долини – і підвищення, зокрема його частин: напр., 'схил гори, горба, підвищення' – 52 лексеми, 'вершина підвищення' – 33. ГТ, що передають особливості рельєфу з різними модифікаціями значень (семантично марковані), представлені меншою кількістю утворень: 'дорога, вимощена каменем' – 18, 'рівнина біля річки' – 4. Особливий інтерес серед лексем зі спільною семантикою становлять ГТ, генетично не пов'язані між собою. У цьому плані помітно виділяються лексеми, що репрезентують семи 'окремий камінь', 'печера'. Найтипівішими для багатьох ЛСГ є*

численні групи похідних з прозорими твірними основами *-діл-, -рівн-, -низ-, -яр-, -верх-, -вис-, -гор-, -горб-, -камін-, -ліс-*, які семантично пересікаються.

«Тематична група географічних назв на позначення рослинного покриву» включає ГТ, об'єднані за спільною семантикою. Вони становлять не дуже чисельні синонімічні ряди (від 2 до 28 одиниць). Найбільша кількість сем пов'язана з характеристикою лісу за породою дерев: 'березовий ліс', 'сосновий ліс', 'зарослі горіху' тощо. До найчисельніших за кількістю форм вираження належать семи 'прогалина в лісі, просіка' (41 лексема та її варіанти), 'зарослі кущів' (38), 'необроблене поле' (32), 'поле' (30), 'купа гілля, лісового сміття' (28). Стосовно ГТ з останніми семами, спостерігається етимологічна їх неспорідненість.

Проведений аналіз «Тематичної групи назв на позначення водних об'єктів та їх частин» виявив у її межах такі особливості: ДО, виявлені в мікрополях «болото» і «води», різні. Це пояснюється специфікою описуваних водних об'єктів. Так, у ЛСГ «болото» виленовуються загальні ознаки 'розмір', 'розміщення відносно інших ГО' та окремі місця – 'мокре місце між двома узгір'ями', 'місце, де було болото', 'болотна яма' тощо. Стосовно протічних і непротічних вод, окрім 'ГО (в загальному значенні)', основна група сем характеризує частини цих водних об'єктів: 'витік, початок річки', 'звивина у руслі річки', 'загата' та ін. (всього 44 семи).

Аналіз орографічних термінів («Тематична група назв на позначення рельєфу») нерідко свідчить про непропорційне співвідношення репрезентантів семантичних опозицій: напр., 'великий горб' (4 лексеми): 'невеликий (невисокий) горб' (10), 'вершина підвищення, поросла травою' (1 лексема): 'вершина підвищення, вільна від рослинності' (6).

Більшість ЛСГ «Тематичної групи географічних назв на позначення рослинного покриву» характеризується досить чисельними рядами споріднених похідних: ЛСГ «ліс» – від *ліс*, ЛСГ «луг» – від *луг, залив, затон, пасту* тощо. Для ЛСГ «поле» таке явище малохарактерне: *пустуше, пустка, пуца*. Семантичні опозиції в доліджуваних ЛСГ реалізуються досить симетрично [2: 113]: напр., 'оброблене поле': 'необроблене поле', що відзначено і в дослідженнях інших мовознавців. Зафіксовані також ГТ з оказіональним значенням: *гай* 'земельна ділянка, поросла бур'яном', *піч* 'випалене місце в лісі'.

Синонімічні ряди ЛСГ «протічні води» і «стоячі води» «Тематична група назв на позначення водних об'єктів та їх частин» визначаються відзначаються як лексично найчисельніші: напр., 'течія річки' (41 лексема), 'джерело' (40), 'калюжа' (25), 'мілина' (37). При цьому звертає на себе увагу неспорідненість переважної більшості з них (напр., 'вир у річці' – *водоверть, коловорот, кручало, бакай, омут, бурхлинка, шуриша, 'мілина' – міль, брід, жаб'ятник, цапляник, плесо, коса*). Найбільш типовими для багатьох ЛСГ є численні деривати з твірними основами, функціонуючими в літературній мові: *-болот-, -баг-рік-, -став-, -кал-, -берег-, -глиб-, -міл-* та ін.

У межах тематичних груп помічено цілий ряд семантичних зрушень. Напр., Серед ГТ «Тематичної групи назв на позначення рельєфу» фіксуються вже досліджувані мовознавцями на базі ГТ інших регіонів семантичні моделі: 'верх' ↔ 'низ' (*балка, байрак*) та специфічні для досліджуваних говірок моделі: 'рівнина' ↔ 'низина' (*діл, низ*), 'поле' ↔ 'рівнина' (*степ, толока*). Деякі ГТ в плані семантичних переходів виходять за межі аналізованої тематичної групи: 'яр' ↔ 'джерело' (*ривчак*), 'прірва' ↔ 'вир у річці' (*круча*), 'рівнина' ↔ 'низина' ↔ 'ліс' (*левада*).

Проведений аналіз тельмо- і гідрографічних термінів («Тематична група назв на позначення водних об'єктів та їх частин») показує ряд семантичних зрушень. Вони спостерігаються, по-перше, в середині тематичної групи (напр., 'річка, джерело' ↔ 'русло річки' ↔ 'течія річки' ↔ 'ділянка водойми' ↔ 'криниця' (*вода*); 'тиха течія річки' ↔ 'ділянка водойми' ↔ 'водна поверхня серед болота' ↔ 'мілина' (*плесо*). Крім вище вказаних метонімічних переходів виявлені назви на позначення ГО, утворені шляхом метафоризації, зокрема семантичний перехід 'частина тіла людини' ↔ 'ГО' (*головиця, горловина*), 'птах' ↔ 'криниця' (*гусак, журавель, лелека*), а також утворені способом синекдохи (напр., *камінь 'кам'янистий берег'*).

У межах тематичної групи назв на позначення рослинного покриву помічено ряд семантичних зрушень: напр., модель взаємопереходу 'ліс'↔'гора', 'ліс'↔'луг', що реалізується в ГТ, які передають назви лісу за розташуванням відносно інших ГО, зокрема, з ознаками 'ліс розташований біля ГО' і 'ліс із переважанням певних ГО'. ГТ на позначення луку також також репрезентують семантичні переходи 'луг'↔'інший ГО' (*берег, плавні, толока*), а лексеми зі значенням «поле» функціонують на межі власне *nomina loci* та назв оро рельєфу.

У системі ЛСГ «Тематичної групи назв на позначення рельєфу» реалізуються загальноживані (*низинка, кювет, могила*), діалектні (*вертьоба, ровень, шпиль*) і вузькодіалектні (*річковина, фоса*) ГТ. Щодо «Тематичної групи географічних назв на позначення рослинного покриву», тут загальноживані (*ліс, поляна, бур'ян, чагар*), діалектні (*гамуз, заливняк, згарище*) і специфічні для окремих говірок (*гуре, прогайвина, сміттяка*). Відповідно – «Тематична група назв на позначення водних об'єктів та їх частин» – *болото, річка, дамба, глибина*; діалектні *ставище, ручайок, водостій, стара річка* і характерні для окремих говірок: *кирнич, питюшник, шандори, яз*.

Отже, за характером семантичної структури досліджувані ГТ є досить специфічними. Сфера функціонування, семантичні зрушення й особливості значення впливають на ареальне закріплення ГТ. Відповідно ареальне поширення різних ГТ чи їхніх сем є нерівномірним. Дослідження народної географічної лексики має важливе значення для вирішення питань слов'янського глото- та етногенезу, оскільки у її значеннях міститься багато стабільних, консервативних даних.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Григорян Э.А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков. – Ереван, 1975. – 260 с.
2. Грищенко П.Ю. Ареальное варіювання лексики. – К., 1990. – 272 с.
3. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). – Кіровоград, 2000. – 175 с.
4. Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ-Кіровоград, 1999. – 224 с.
5. Малько Р.Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне). – Минск.: Наука и техника, 1974. – 143с.
6. Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. – М.: Наука, 1968. – С. 206–255.
7. Марусенко Т.А. Из наблюдений над украинскими названиями рельефов // Studia Slavica. – Budapest, 1972. – Т. XVIII (3-4). – С. 197-234.
8. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. – М.: Наука, 1969. – 262 с.
9. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984. – 274 с.
10. Черепанова Е.А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (Опыт семантической классификации) // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования. – М., 1983. – С. 173-189.
11. Яшкін І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Громко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми семантики і структури діалектної лексики в українській мові.

МИФОЛОГЕМА ПСЕВДОНИМА: ВЕЛИМИР ХЛЕБНИКОВ

Елена ЖДАНОВА (Ставрополь, Россия)

У статті розглянуто сакральну семантику псевдоніма поета Велемира (Віктора Володимировича) Хлебнікова, яка пов'язана із культом слов'янського бога Велеса.

The article studies the sacred semantics of Velimir Khlebnikov's penname connected with the cult of Slavonic God Veles.

Постановка проблеми. В велимироведенні неоднократно предпринимались попытки истолковать псевдоним поэта. Н.М.Петровский указывал на бытование имени *Велимир* у славянских народов, приводя его разговорную форму – *Вельмир*, а также женский вариант – *Велимира*. В.Турбин, производя псевдоним от сочетания «велить миру» (в пользу чего свидетельствует подпись поэта под одним из писем: *Вели Мир*), сопоставляет внутреннюю

форму слова с другим именем поэта – *Председатель Земного Шара*. Существует также мнение о том, что *Велимир* – приблизительная калька латинского имени *Виктор* («победитель»).

Велии в словаре В.Даля – вариант слова **великий**, имеющего значение «превышающий обычную меру, сравнительно с другими обширный, большой; славный великими, знаменитыми подвигами...». Вторая часть имени – **мір** – согласно Далю, может значить «вселенная; вещество в пространстве и сила во времени. Одна из земель во вселенной; наша земля; земной шар, свет; все люди, весь свет, род человеческий; община, общество крестьян; сходка». Общий смысл имени можно представить так: возвышение над миром, вселенной, могущество поэта-творца. Интересные соответствия находит значение псевдонима Хлебникова в представлениях о славянском боге Велесе, считавшемся (в отличие от Перуна, почитавшегося как бог княжеской дружины) главным божеством Руси сельской, земледельческой. Функции Велеса были весьма разнообразными.

Основной целью нашей статьи является анализ наиболее языковых и культурно-исторических составляющих которые, на наш взгляд, получили отражение в семантике псевдонима В.Хлебникова.

Обычно Велес выступал как покровитель скота и потому именовался «скотий бог», «бог скота». Поскольку скот означал богатство, то Велес одновременно представлял и как божество изобилия, плодородия; корень –воло-, -vlo-, возможно, восходит к слову **владеть** (**володеть**), откуда Волос (Велес) – повелитель, распорядитель, указчик.

Другая функция Велеса – осуществление связи с загробным миром, с царством мертвых. Любопытное подтверждение этому находим в Велесовой Книге: «А ночью Велес шел в Сварге по молоку небесному, и шел в чертоги свои, и к заре приводил нас до врат (ирия)!». Или: «И так мы должны будем увидеть степи райские в небе синем. И эта синь идет от бога Сварога. И Велес идет там править стадами, и ступает по золоту и живой воде, и нет там кабалы, и нет там рабов...». Ирий (потусторонний мир) – страна изобилия, где никто не умирает и вечно плодоносят растения. Власть над стадами ирия позволяет Велесу быть покровителем скота вообще, о чем свидетельствует табуистическое именование Велеса – пастух. Таким образом, индоевропейский корень *-*vel-* со значением «мертвый» тоже может рассматриваться в качестве исходной части псевдонима Хлебникова.

Составная часть культа Велеса – почитание шерсти, волос и бороды. Оно отразилось и в обрядовом фольклоре: растения именуются «волосами земли», календарные песни отражают обычай завивания бороды персонажу, соотносимому с Велесом. А.Потебня считал, что имени **Волос** соответствует сербское **власи** «колос», курское **волоть** – верхняя оконечность хлебного снопа. Народная этимология производит имя божества от слова **волос(ы)/влас(ы)**, откуда – **Волос** и его «заместитель» в христианстве – **Влас**. Почитание шерсти и эвфемистические названия медведя типа **волосатый**, **волохатый** указывают на то, что и медведь – одна из ипостасей Велеса.

Связь Велеса с шерстью обусловила и соотношение этого божества с прядением, тканьем и т.п., причем нить выступает как ближайший аналог волоса. Поэтому особый смысл приобретает производство нити и материи, именно Велес оказывается «ответственным» за создание ткани. Здесь коренится связь Велеса с искусством слова: поэт-певец Боян в «Слове о полку Игореве» – «Велесов внуче». А Р.О.Якобсон выдвинул гипотезу о связи имени Велеса с др.-ирл. *Filí* «поэты», в которых кельтологи усматривали продолжение языческих жрецов.

Имя божества можно также связать со значениями «оплодотворение», «мужское начало», «живительная влага». Так, А.Потебня приводил в соответствие слову Велес «хорутанско-каринтийское *wletka* – «дождь, идущий, когда светит солнце», а А.Преображенский, опираясь на выводы Потебни, считал производящей основой **vars-as* – : санскр. *Vars-ati* «идет дождь», *vr̥s-ag* – «дождящий», «оплодотворяющий»; *vr̥sa* – «бык, жеребец, мужчина». Выделим корни, к которым предположительно восходит имя **Велес** (а значит, и первая часть псевдонима поэта): 1) **uel* – «правитель, властитель»; 2) **vel* – «мертвый»; 3) **wel* – «ясновидение, прозрение»; 4) **vars-as* – дождь (идет); 5) **file* – «поэт». Таким образом, в область значений имени входят следующие семы: «ясновидение»,

“прозрение”; “повелитель”, “распорядитель”; “оплодотворение”, “мужское начало”; “поэзия”; “смерть”; “богатство”, “изобилие”; “волосы”, “шерсть”.

Эти же семы определяют значение первой части псевдонима Хлебникова. В одной из черновых записей 1919-1920 гг. поэт заявлял: *“Я был скважиной, // Через которую будущее падало // В России ведро”*. Утверждение собственной поэтической миссии как пророческой встречается и в стихотворении «Не чертиком масленичным...» (1922): *Нет, я из братского гроба // И похорон – колокол Воли. // Руку свою подымаю // Сказать про опасность. // Далекий и бледный, но не <житейский> // Мною указан вам путь...* Важной здесь является семантика пути, который предстоит человечеству. Можно отметить и связь с загробным миром.

Сходство с Велесом прослеживается и в других текстах В.Хлебникова, например: *Мне мало надо! // Краюшку хлеба // И каплю молока. // Да это небо, // Да эти облака!* Капля молока и краюшка хлеба могут пониматься при этом как бескровные жертвы, приносимые Велесу: «Он с бычачьими рогами, в простой одежде, держит в руке чашу с молоком», – писал Г.Глинка. Небо и облака – одно из вероятных мест расположения благодатного ирия. Другой пример: *Небо душно и пахнет сизью и выменем. // О, полюбите, пощадите вы меня! // Я и так истекаю собою и вами, // Я и так уж распят степью и ивами.* Важно, что у славян ива – аналог Мирового Древа, место обитания потусторонних сил.

Показателем могущества, духовной силы в язычестве считалось наличие густых, длинных волос: *Я вышел юношей один // В глухую ночь, // Покрытый до земли // Тугими волосами. ...Я волосы зажег, // Бросался лоскутами, кольцами, // И зажигал кругом себя, // Зажег поля, деревья, // И стало веселей.* Сжигание волос – ритуальное действие по призыванию духов, что также раскрывает идею особых возможностей поэта, его избранничества.

В поэзии Хлебникова отразилась и такая функция Велеса, как насылание болезней и исцеление от них: *Баграми моров буду разбирать старое строение народов, // Чернилами хворей буду исправлять черновик, человеческий листок рукописи, // Крючьями чум после пожара буду выбирать бревна и сваи народов // Для нового сруба новой избы. // Тонкой пилой чахотки буду вытачивать новое здание, // Выпилю новый народ грубой пилой сыпняка.*

Процесс «строительства» нового народа предполагает, что старые его представители будут лишены жизни: *Велимир* Хлебников заявляет о своей готовности вершить судьбы народов, т.е. выступать в роли правителя и даже божества. Важно также понимание мира как рукописи: образ мира-книги, текста Вселенной – один из ключевых у В.Хлебникова («Ночь, полная созвездий...», «Город будущего», «Россия забыла напитки...» и т.д.). Книгу бытия пишет поэт, ведь именно ему подвластны звезды, планеты и люди: *Мне послушные свивались звезды в плавный кружеток. // Я свирел в свою свирель, выполняя мира рок.* Выявляется связь Хлебникова-поэта с плетением ткани бытия, эквивалентная соотношению Велеса с прядением.

Б.Леннkvист отмечает параллель между Хлебниковым-поэтом и языческой богиней Мокошью, в день чествования христианского двойника которой, Параскевы Пятницы, родился поэт. Мокошь – покровительница женских ремесел, в том числе прядения и тканья. Образ языческой богини входил в стихотворения В.Хлебникова (“Игралие”), а сопровождающий ее (явно или скрыто) голубой цвет указывал на связь как с водой (вода течет – речь течет), так и с поэзией (по мнению Б.Леннkvист, голубой цвет – символ поэзии у В.Хлебникова). Поэтому для Хлебникова “слово – пальцы; слово – лен; слово – ткань”, а кружевной узор жизни, который плетет поэт посредством слова, – один из самых распространенных образов в его поэзии.

Вторая часть псевдонима – *мир* – соответствует общей части славянских имен типа *Остромир, Ратмир, Владимир*. Созвучна она и имени мифического прародителя славян Богумира. Богумир же, в свою очередь, соотносится с прародителем инеистых великанов Имиром в скандинавской мифологии. После гибели Имира из его тела создали землю, а из крови – море и все воды. Подобная самохарактеристика встречается и у В.Хлебникова в поэме «Труба Гуль-Муллы»: *Я – покорение неба, -//Моря и моря // Синеют без меры.//Алеют сады – моя кровь, //Белые горы – крылья .*

Богумир и Имир входят в «цепь прародителей»: Богумир – Имир – Йима (первочеловек из иранских мифов) – Яма (индуистское божество смерти, правитель загробного мира). Богумир – царь – пастух золотого века; пастух – одна из ипостасей Велеса. И себя Хлебников представляет пастухом, что сближает его с мифологическими персонажами.

Но корень – **мир** – может иметь и другое значение. В.Топоров сближает русское слово *мир* с именем индоиранского божества Митры. Мир иногда персонифицируется, очеловечивается (поговорки типа *Мир – велик человек*); соотносится с судом (*Мир один Бог судит; На мир и суда нет* и т.п.). Митра в индоиранской мифологии тоже выступает в роли судьи творения, выполняет юридические функции. Таким образом, семантика псевдонима расширяется, к очерченному выше кругу значений прибавляются семы «объединение», «правосудие», «связь с Солнцем» (Митра – солнечное божество).

Псевдоним концентрирует в себе основные качества Хлебникова–поэта: особое понимание им собственного поэтического предназначения (восприятие себя как мессии, чья задача – предупредить человечество о грядущей опасности, указать, как избежать возможной катастрофы, взять на себя совершенные человечеством дурные поступки), предполагаемая способность к перемещению между мирами, способность к исцелению от болезней, отождествление с мужским началом. Интересно утверждение В.Колесова о том, что в древнем слове *миръ* тот же корень, «что и в слове *ми-лый*, т.е. любимый, чем-то особенно дорогой; он выражает приязнь и доброжелательство (*насильно мил не будешь*)». Значит, псевдоним выполняет и императивную функцию, направляя на его носителя позитивную энергию произносящих имя.

Поэт создает себе новое имя, тем самым меняя и свой личностный миф. Это делает возможным одновременное существование в двух сферах (обыденной, житейской и творческой, поэтической) двух «Я» поэта – **Велимир** и **Виктор Владимирович**. Запрет, налагаемый Хлебниковым на употребление своего имени в чужих произведениях, представляет собой разновидность табу. По мнению Дж.Фрэзера, табу – частный случай применения симпатической магии, причем особенно распространенными среди язычников были табу на личные имена. Председатель Земного Шара должен иметь несколько имен, ибо никто и никогда не смеет даже пытаться сделать его подвластным себе! Запрет настолько силен, что даже в собственные тексты поэт редко вводит свое имя. Соккрытие имени обусловлено его ужасным значением: *Потомок! От Костомарова позднего // Скитаясь до позднего Погодина, // Имя прочтете мое, темное, как среди звезд Нева, // Среди клюкву смерти проливших за то, чему имя старинное «родина», // А имя мое страшней и тревожней // На столе пузырька // С парой костей у слов: «Осторожней, // Живые пока!»*. Знание подлинного имени Хлебникова–поэта, подобно знанию имени божества, ведет к ужасным последствиям для нарушившего тайну. В то же время в стихотворении утверждается личная значимость поэта в исторической судьбе России. Приобретая новое имя, поэт творит новый миф о себе.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Топорова Т.В. Язык в зеркале культуры: древнегерманские двучленные имена собственные. – М., 1996. – 253с.
2. Маковский М.М. Феномен табу в традициях и в языке индоевропейцев. – М.: Азбуковник, 2000. – 268с.
3. Григорьев В.П. Будетлянин. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 816 с.
4. Даль В.И. Словарь живого великорусского языка. – М., 1981. – Т.1,2.
5. Велесова книга. Перевод и комментарии А.Асова. – Менджер, 1994. – 320 с.
6. Успенский Б.А. Филологические разыскания в области славянских древностей. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 284с.
7. Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифо–ритуальная традиция славян. – М., 2000.
8. Колесов В.В. Мир человека в слове Древней Руси. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1986. – 312с.
9. Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Жданова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лінгвістики та лінгводидактики Ставропольського державного університету.

Наукові інтереси: ономастика, сугестивна лінгвістика, лінгвістичний аналіз тексту.

СУЧАСНІ ПРИЗВИСЬКА СТРИЙЩИНИ

Марія МИКИТИН-ДРУЖИНЕЦЬ (Одеса, Україна)

У статті з'ясовується мотивація прізвиськ Прикарпаття, що походять від апелювативів, імен та прізвищ. На основі темпоральної актуальності мотиванта західноукраїнські оніми розглядаються як прізвиська з актуальними та неактуальними тепер мотивами.

This article deals with motivation of nicknames of Subcarpathia, that are derived from appellatives, names and surnames. The west Ukrainian onyms are considered as the nicknames with an actual and nonactual motive nowadays, on the basis of temporal actuality of a motive definition.

Неофіційні іменування займають чільне місце в лексичному складі сучасної української мови. Збирання та вивчення їх розкриває потужну словотворчу фантазію народу, величезні потенційні можливості антропонімійної системи української мови, відіграє чималу роль у виявленні шляхів формування особових назв України на різних етапах розвитку.

В українській ономастиці можна виділити три етапи, коли виникало зацікавлення прізвиськами. Перший етап – кінець XIX ст. (М.Сумцов, В.Ястребов та В.Охрімович), другий період належить сімдесяти рокам XX ст. (М.Худаш, П.Чучка, І.Сухомлин, В.Чернецький) і останній етап – початок XXI ст. (С.Вербич, М.Лесюк, Б.Близнюк, М.Будз, Г.Бучко, О.Вербовацька, М.Наливайко, О.Антонюк, Н.Вренер, Р.Осташ).

Прізвисько, належачи до класу власних імен, на думку М.Дуйчак, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференціальну функцію [5: 256]. Воно, як і інші слова-знаки, має багату гаму відтінків – від інтимно-лагідних до різко принизливих.

Прізвисько виразно мотивоване, воно підказується певною ситуацією і нагадує цю ситуацію постійно. Мотиви прізвиськової номінації зумовлені соціальними, географічними, ситуативними, фізичними та іншими чинниками. Зокрема, виділяють такі основні мотиви номінації, як: номінація за зв'язком з іншими об'єктами, номінація за зовнішнім виглядом, номінація за родом діяльності, за особливостями мовлення, за особливостями місця проживання, за прізвищем денотата [1: 7].

Прізвиська даються і в дитячому, і в юнацькому віці, але особливо – в зрілому, особам різних національностей та станів, особам обох статей; але значно рідше неофіційні імена даються жінкам, на них, зазвичай, переходить прізвисько чоловіка або батька з додатковими доповненнями і фонетичними змінами, відповідаючи статі та сімейному стану.

На сьогодні важливою залишається проблема класифікації прізвиськ.

Г.А.Архипов поділяє прізвиська за походженням на чотири групи: а) прізвиська, дані рідними, родичами чи батьками, які служать другими іменами (найчастіше серед представників старшого покоління); б) прізвиська, дані чужими людьми, які закріпилися за іменованими як неофіційні імена; в) тимчасові прізвиська (найчастіше даються серед школярів); г) прізвиська-табу (часто наявні серед молоді) [2: 159].

На думку З.П.Нікуліної, на основі семантичних відношень прізвиська можна поділяти на три групи: 1) оцінно-характерні, які характеризують особу за якоюсь її індивідуальною ознакою; 2) генесіонімичні, що характеризують іменованого через вказівку на когось із родичів; 3) відпрізвисьцеві, які не характеризують, але лише називають іменованого [8: 123].

П.Т.Поротников виділяє три групи прізвиськ: сімейно-родові, особисто-індивідуальні та колективно-територіальні. Сімейно-родові прізвиська сприймаються як жартивліві, особисто-індивідуальні як образливі, бо вони мають більше експресії і використовуються при найменуванні відсутніх осіб [10: 15-16].

Об'єктом нашого дослідження стали індивідуальні прізвиськові іменування мешканців Прикарпаття – смт.Дашава, Ходовичі, Стрийського району, Львівської області та сімейно – родові прізвиська с. Ходовичі.

Власне індивідуальні прізвиська вказують на окремого індивіда без його відношення до окремої сім'ї. Вони зберігають мотивацію виникнення, є менш стійкими, не передаються у спадок, хоча у мовленні використовуються часто. Аналізуючи прізвиська, необхідно брати до уваги темпоральну актуальність мотиванта – реальність у теперішньому часі, сталість/змінність протягом життя особи тих її ознак, що стали мотивантами [13: 67-68]. У

плані актуальності ознаки-мотиванти утворюють три групи: 1) сталі актуальні ознаки; 2) несталі актуальні ознаки; 3) сталі неактуальні ознаки.

Отже, мотиваційну класифікацію прізвиськ мешканців Стрийщини можна подати так:

I Тип “Прізвиська з актуальними тепер мотивами”: 1. Прізвиська зі сталою актуальністю мотивантів: а) прізвиська, що характеризують особу за її етнічною приналежністю – *Китаєць* (батько хлопця за походженням азіат); б) прізвиська, що інформують родинні зв'язки індивіда – *БД* (“Бандитова донька” – донька чоловіка на прізвисько Бандит), *Декова* (дружина дяка; [д'ек] у південно-західному діалекті, наддністрянській говірці) [3: 42]. 2. Прізвиська з несталою актуальністю мотивантів: а) прізвиська, що інформують психічні риси особи – *Гоша* (несерйозний чоловік), *Дикий* (чоловік з “диким”, крутим характером, “дикун”), *Маленький Мук* (флегматик, “ні риба ні м'ясо”), *Несміяна* (серйозна, сумна дівчина), *Смішний* (веселий хлопець); б) прізвиська, що інформують про фізичні властивості індивіда – *Батон*, *Табун*, *Кавун*, *Сальоний*, *Пица*, *Гадзіла* (товсті чоловіки та жінки); *Метелик*, *Шпрот* (худі чоловіки); *Довгий*, *Говгошийка* (чоловіки високого росту); *Кабачок* (худий і високий); *Блоха* (чоловік низького росту); *Дрібненька* (худенька і низького росту); *Локатори* (чоловік з великими очима), *Ляфá* (чоловік має великі вуха); в) прізвиська, що характеризують особу за специфікою діяльності – професією, службовим становищем, хобі, місцем роботи, іншими діями – *Алік* (від “алкоголік”, любить випити), *Бейжа* (жінка легкої поведінки), *Клізма* (у чоловіка “особлива” манера ходьби); *Марія Михайлівна* (чоловік виконує усю домашню жіночу роботу, особливо гарно вишиває і любить вирощувати квіти), *Нарколог* (працює в лікарні медбратом), *Робот* (ходить ривками, як робот), *Семошка* (любить лускати насіння “куди б не пішов”), *Тракторист* (працює трактористом), *Тренер* (любить ходити в спортивному одязі); *Щупачок* (любить ловити рибу); *Футболіста* (любить футбол); г) прізвиська, що характеризують індивіда за особливостями мовлення – *Добродій* (при вітанні чи звертанні говорить: “Пане добродію!”), *Кобася* (саме так чоловік вимовляє слово “ковбаса”), *Ляпа* (любить багато говорити, “ляпати, що попало”), *Льотчик* (часто вітається: “Привіт льотчикам!”), *Муля* (нечітко, з особливою інтонацією вимовляє слова, “муляє”), *Поросёнок* (у своєму мовленні використовує російські слова, серед них найчастіше слово “поросёнок”), *Шуфляда* (жінка любить багато говорити), *Прошувас* (жінка часто говорить “прошу вас”); ґ) прізвиська, що інформують про взаємовідносини людини з певними істотами, предметами, явищами навколишнього світу – *Тіна* (жінку назвали за кличкою її собаки), *Мурик* (чоловіка назвали за кличкою його кота); д) прізвиська, що інформують про зовнішній вигляд особи – *Бандит* (схожий на злодія), *Баран* (має кучеряве волосся), *Джипа* (має великі зуби, як колеса автомобіля “джип”), *Заяць* (має малий і широкий ніс), *Зуб* (має зламанний передній зуб), *Кадішон* (схожий на героя мультфільму), *Кіса* (схожий на одного з головних героїв фільму “Дванадцять стільців”), *Киця* (схожий на кішку), *Лейтенант Коломбо* (схожий на головного героя однойменного детективу, любить одягати світлий плащ), *Мошко* (схожий на жида – героя вертепної драми), *Пенні* (схожа на головну героїню твору “Пеппі Довга Панчоха”), *Рóхас* (Свиня) (схожий на свиню), *Циган* (має чорне “циганське” волосся).

II Тип “Прізвиська з неактуальними мотивами”. 1. Прізвиська з неактуальними тепер мотивами: а) прізвиська, що інформують про психічні риси особи – *Бац* (неврівноважений, “прибацаний”); б) прізвиська, що інформують про фізичні властивості індивіда – *Гарбуз* (у дитинстві чоловік мав велику голову); в) прізвиська, що інформують про місце проживання людини – *Червоний* (до одруження чоловік проживав у селі Верчани, яке люди прозивають “Червоне село”); г) прізвиська, що інформують про специфіку колишньої діяльності особи – *Буруля* (грав роль Борулі у виставі І.Карпенка-Карого “Сто тисяч”), *Дек* (був дяком у церкві), *Музіка* (грав на весіллях), *Орера* (грав на акордеоні, у той час був популярний музичний ансамбль “Орера”), *Петро Кінська Смерть* (був фірманом, дуже бив коней), *Таксист* (працював таксистом); ґ) прізвиська, що інформують про особливості мовлення індивіда – *Бабачок* (якось на бачок (бак) сказав “бабачок”), *Гарний* (часто вживав слово “гарно”), *Генерал* (після армії любив розповідати цікаві історії про генералів), *Льолік* (у дитинстві на сорочку казав “льоля”), *Петушок* (коли прийшов з армії, сказав матері: “Ріж, мамаша, петушка” (рос.)), *Луць* (у дитинстві так називала його мама), *Семен* (у школі якось співав

пісню “Ой ти гарний, Семене...”), *Чомба* (колись заспівав у пісні “чомба при лузі стояла” замість “чом би при лузі стояла”); д) прізвиська, що інформують про взаємини людини з неродичами, просто з живими істотами, з предметами, з явищами дійсності – *Американець* (мав родичів у США і отримував звідки посылки), *Кеша* (мала у дитинстві велосипед “Кеша”), *Синий* (улюблений колір), *Шкіряний* (любив одягати шкіряну куртку); е) прізвиська, що інформують про зовнішній вигляд особи – *Білий* (у молодості любив одягати білий одяг), *Пінгвін* (у молодості любила одягатися у чорно-білий одяг).

Серед зібраних прізвиськ виділяється група антропонімів, які утворилися від прізвищ та власних імен людей. На думку І.А.Ніколаєва та Т.Б.Мещерякової, неофіційні назви від прізвищ – самостійний вид прізвиськ, які майже не пов’язані з іншими, найчастіше психологічними, критеріями, що лежать в основі прізвиська [7: 25-26]. В основі класифікації прізвиськ, утворених від прізвищ та власних імен, лежить класифікація І.Д.Сухомлина [12: 40-53]. Отже, прізвиська Стрийщини можна поділити на дві групи:

1. Прізвиська, які походять від власних імен людей: 1) від власного імені діда, прадіда – повне власне ім’я у функції прізвиська – *Гаврило* (прадід Гаврило), діалектно-розмовна форма власного імені – *Макс* (прадід Максим); 2) від патронімів – власного імені батька: а) *Трофим* (батько Трохим); б) за допомогою суфіксів -цьо-, -усь-: *Іванцьо* (Іван), *Павлусь* (Павло); 3) від матронімів – власного імені матері – з суфіксами -ин-: *Лізиний* (Ліза), *Машичин* (Марія), *Палагнин* (Палагна), *Павлинин* (Павлина); 4) від власного імені самого носія прізвиська: а) повне власне ім’я у функції прізвиська – *Кирило*, *Зоряна*, *Клавдія*; б) діалектно-розмовна форма імені – *Вальдемар*, *Владіс* (Володимир), *Ладик* (Владик); в) прізвисько з суфіксом, що додається до основи імені – *Іванчик* (Іван + -чик), *Марійця* (Марі-йц-я), *Ігорцьо* (Ігор+цьо); г) прізвисько, утворене за допомогою “усічення” основи – *Руля* (Ру[с]ла[н]), *Муся* (М[ар]уся); г) прізвиська, утворені за допомогою комбінації “усічення” з суфіксацією: *Любаша* (Любо[в]+аша), *Люнка* ([О]ль[га] + -унка) *Дорко* ([Тео]дор+ко), *Коліусик* ([Ми]кол[а]+усик), *Місюлик* (Михайло→Місь[ко]+ -улик), *Йосько* (Йос[ип] + -ько), *Руслік* (Русл[ан]+ -ік), *Стаська* ([Ана]стас[ія] + -ька); 5) за асоціацією від власного імені денотата: повне власне ім’я – *Гаврило Грині* (Гаврило), здрібніла розмовна форма імені *Миша-Коля* (у сім’ї було два близнюки Михайло та Микола, коли один із них виїхав, другого почали називати “за двох”), *Карасик* (Тарас+ик), *Кет* (Катерина). 2. Прізвиська, що походять від прізвищ осіб: 1) від прізвища іменованого, утворені шляхом комбінації “усічення” з суфіксацією – *Горобчиха* (Вороб[ець] + -чиха), *Мелендей* (Меленде[вич]+ й), *Гара* [Га[в]р[илів]+а], *Гриша* [Гри[ни]ш[ин]+а]; шляхом додавання звуків у середину слова – *Карандаш* (Кар-ан-даш), шляхом додавання суфікса до основи *Бабійка* (Бабій +ка); 2) за асоціацією від прізвища особи – *Грск* (Гергет), *Беля* (Лелів), *Валянок* (Валянський), *Цуцик* (Уцик); 3) від дівочого прізвища матері – *Діба*, *Сосна*, *Чорна*.

Є прізвиська (*Пуприків*, *Сусік*, *Пунцьо*, *Шпок*, *Пенсет*), значення яких інформатори пояснити не можуть, тобто відбулася повна втрата мотивації оніма.

Сімейно-родові прізвиська, за твердженням П.Т.Поротникова, називають не тільки одну особу, але й представників всієї сім’ї чи роду (групи сімей, які знаходяться в родинних зв’язках). Зазвичай, це прізвиська сімей, які мають одне прізвище. Відмінна особливість сімейних родових прізвиськ – передача їх, як і прізвищ, у спадок від батька до сина, від діда до внука. Відповідно, такі прізвиська не тільки виділяють особу, але й вводять її в загальний ряд представників окремої сім’ї чи роду. Сімейно-родові прізвиська дуже стійкі, хоча використовуються рідше, ніж індивідуальні. Вони є більш номінативними. Процес виникнення сімейних прізвиськ на основі індивідуальних можна спостерігати і в сучасних умовах: особисте прізвисько, передаючись у спадок, перетворюється в сімейне, але рідко стає родовим [11: 151-152].

Дослідники Б.Близнюк та М.Будз виділяють два типи найменувань “вуличні назви” і “власне прізвиська” [4: 93]. М.Л.Худаш запропонував для сімейно-родових прізвиськ термін “прізвищева назва” [15: 100]. Удосконалюючись та стабілізуючись, частина “прізвищевих назв при підтримці відповідних урядових актів перетворилася у прізвища, інша – продовжувала існувати тільки в усній традиції як неофіційні спадкові іменування поруч з

прізвищами. За структурою і функцією вони близькі до прізвищ, але, на відміну від останніх, легко замінюються іншими, творять варіанти.

Р.Осташ стверджує, що термін "прізвисько" існує у мовленні і не має якогось емоційного відтінку, слово це нейтральне. Найчастіше воно поєднується з прикметником "вуличне" (прізвисько), рідше доводиться чути "родове", "родинне" (прізвисько). Словом "вуличне" підкреслюють те, що це прізвисько неофіційне, вживається на території одної вулиці і села [9: 408-409].

Родове прізвисько – додаткова неофіційна (друга) усталена назва певної сім'ї і окремої людини, що передається спадково принаймні на три покоління по віковій вертикалі, а також охоплює рідних і двоюрідних братів і сестер по віковій горизонталі. Якщо така назва стосується усіх членів роду, то вживається у множинній формі, якщо лише одного члена роду – то в однині. У ролі такого прізвиська виступає переважно індивідуальне вуличне прізвисько засновника чи засновниці нового роду. При називанні членів роду прізвисько вживається в різних мовленнєвих антропонімічних формулах. У передгір'ї Карпат найбільш поширеними є тричленні структури, які утворюються переважно від імені денотата плюс патронім чи матронім [6: 322]: Василь Митра Павлового, Федьо Марусі Петришиної. У селі Ходовичі зустрічаються чотиричленні структури: Оксана Галі Петра Вітового.

Родинне прізвисько – неофіційна усталена назва кількох близьких між собою за походженням родів. Воно не обмежене віковою вертикаллю, хоч після четвертого покоління під впливом того, що суб'єкти називання, тобто оточуючі чужі люди, починають забувати деталі цих міжродових зв'язків, таке прізвисько має тенденцію звужувати сферу свого функціонування і зосереджуватися в основному на називанні однієї-двох гілок родини, тобто одного-двох родів. Такі прізвиська І.Я.Франко називає "іменами дворищ", які він описує в старостві Стрийському [14: 410-426].

І.Сухомлин у статті "Українські прізвиська людей як власні родові назви" поділяє родові антропоніми на два класи: 1) прізвиська антропонімного походження (власноіменні утворення); 2) прізвиська неантропонімного походження (відапелятивні утворення) [12: 39-40].

Серед виявлених нами сімейно-родових прізвищ мешканців села Ходовичі виділяємо наступні групи:

I Відапелятивні утворення:

1) прізвиська, що характеризують особу за специфікою діяльності – професією, службовим становищем, хобі, місцем роботи, вчинками, іншими діями – *Хрестикові* (у родині жінки дуже добре вишивали "хрестиком"), *Вім* (дід був колись у селі війтом), *Диригентові* (дід був диригентом церковного хору), *Капітанові* (прадід любив косити сіно, коли косили гуртом, він виривався вперед, а йому примовляли: "пішов капітан наперед, а військо за ним), *Кушнірові* (прадід був кушніром), *Старовітові* (прадід був у селі війтом; діти старого війта), *Столерчині* (дід був столяром), *Шевчуки* (прадід був шевцем), *Шефові* (в армії батько був шефповаром); *Ковальові* (прадід був ковалем), *Головишині* (баба була головою сільради);

2) прізвиська, що інформують про особливості мовлення особи – *Солодкі* (самі члени родини говорили про себе, що всі вони "солоденькі"), *Прошувас* (у своєму мовленні використовують дуже часто "прошу вас");

3) прізвиська, що інформують про зовнішній вигляд особи – *Вусатого* (прадід мав великі вуса), *Грубого* (прадід мав велику вагу тіла, був товстим, "грубим" (діал.)), *Сивачки* (дід і баба були сиві, "аж білі").

II. Власноіменні утворення.

Серед сімейно-родових прізвищ виділилася група антропонімів, що утворилися від прізвищ та власних імен.

1. Прізвиська, що походять від власних імен людей:

1) від власного імені діда, прадіда – за допомогою додавання до основи суфіксів: *Матійові* (прадід Матій + -ов- + -і), *Грицикові* (Гриць + -ик- + -ов- + -і), *Базьові* (Василь → Базьо + -ов- + -і), *Трофимові* (дід Трофим + -ов- + -і), *Альошові* (дід Олексій); *Іванчикові* (дід Іван + -чик- + -ов- + -і);

2) від власного імені матері – *Палагніні* (Палагна + суфікс – ин-і); *Василишині* (Василиха + суфікс -ин- + і); *Марухині* (Маруха + суфікс -ин- + і).

3) від власного імені (варіанта імені) баби, прабаби – за допомогою додавання до основи імені (до варіанта імені) суфікса -ин: *Мариніні* (баба Марія → Марина), та суфікса -ов: *Сеньові* (баба Ксенія → [К]сен [ія] + -ьові), *Націні* (баба Анастасія – Настя), *Павлініні* (баба – Павліна).

2. Прізвиська, які походять від прізвищ людей:

1) утворені додаванням до основи суфіксів – *Грибашко* (Гриб + -ашк), *Климчишині* (Клим [ко] + -чшин), *Ключикові* (Ключ [ик] + -ов-), *Кубаришиніні* (Кубар [а] + -иш+ ин-і), *Шабашкіні* (Шаба [н] + -шкін);

2) утворені за допомогою "усічення" основи – *Щурі* (Щур [ко] + і);

3) утворені за допомогою метатези – *Круті* (Куртий).

3. Прізвиська, які походять від імені та прізвища:

Шабаниколи (прізвище Шабан + ім'я М(н)икола).

Зустрічається прізвисько, утворене від апелятива та власного імені: *Гоцмаринчині* (гоц – у значенні дуже швидка, енергійна жінка); *Маринчині* – ім'я Марина + суфікси -ч- + -ин-).

В основному індивідуальні прізвиська смт. Дашава, Ходовичі, Стрийського району, Львівської області є відапелятивними, з актуальними тепер мотивами, а їх мотиваційною базою є зовнішній вигляд, специфіка діяльності, а також особливості мовлення та поведінки носіїв, а сімейно – родові прізвиська переважно антропонімного утворення (походять від імен, прізвищ).

Таким чином, прізвиська є своєрідним пластом і органічною складовою антропонімікону України. Живі оніми, які утворюються, функціонують, змінюються, набувають різних експресивних відтінків, є, безперечно, своєрідною скарбницею неофіційної сфери іменувань, адже вони дають можливість з'ясувати асоціативне мислення носіїв, соціально-історичні та соціально-культурні чинники.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антоноук О.В. Мотиви прізвиської номінації с.Калиново Костянтинівського р-ну Донецької обл. // Питання сучасної ономастики. – Дніпропетровськ, 1997.
2. Архипов Г.А. Прозвища жителів деревни Средние Юри // Ономастика Поволж'я. – Уфа, 1973. – Вип.3.
3. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
4. Близнюк Б., Будз М. Сучасні гуцульські прізвиська // Наукові записки. – Кіровоград, 2001. – Вип.37.
5. Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивованість // Проблеми сучасної археології. – К., 1994.
6. Ліщинська Г. Сучасні прізвиська на Покутті // Наукові записки. – Кіровоград, 2001. – Вип.37.
7. Николаев И.А., Мещерякова Т.Б. О моделях прозвищного словообразования // Вопросы русского языкознания. – Душанбе, 1973.
8. Никулина З.П. О специфике индивидуальных прозвищ разных возрастных групп (на материале отфамильных местных прозвищ) // Проблемы лексикологии, фразеологии и лексикографии сибирских говоров. – Красноярск, 1975.
9. Осташ Р. Из життя сучасних українських прізвищ // Наукові записки. – Кіровоград, 2001. – Вип.37.
10. Поротников П.Т. Антропонимия замкнутой территории (на материале говоров Талицкого района Свердловской области) // Автореф. дис. – Казань, 1972.
11. Поротников П.Т. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого района Свердловской области // Антропонимика. – М., 1970.
12. Сухомлин І.Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1970.
13. Тимінський М.В. До проблеми мотиваційної класифікації сучасних індивідуальних прізвищ // Мовознавство. – 1987. – № 3.
14. Франко І.Я. Причини до української ономастики // Зібрання творів у 50-и т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т.36.
15. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Микитин-Дружинець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова; завідувач кафедри української філології Придністровського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

Наукові інтереси: історична орфоєпія, ономастика, психофоносемантика.

ЗАПОЗИЧЕННЯ З КЛАСИЧНИХ МОВ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ГЕОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Марта ПЕТРИШИН (Івано-Франківськ, Україна)

У статті зроблена спроба аналізу запозичень з класичних мов у геологічній термінології.

The paper focuses on the analysis of Greek and Latin borrowings in geological terminology.

Значну частину лексичного складу будь-якої розвиненої мови становить термінологічна лексика. Дослідники сучасної української мови зазначають, що цей пласт лексичних одиниць займає більше половини всього словникового складу мови. Переконливим доказом цього є поява в лексикографічній практиці значної кількості термінологічних словників, у яких проведена стандартизація, уніфікація, стабілізація і селекція термінів. Як зазначають мовознавці, в Україні тільки протягом другої половини ХХ століття вийшло понад 50 термінологічних словників..., ними описано понад п'ятдесят різновидів виробничої діяльності суспільства [10:167]. Така кількість термінологічних словників свідчить, на нашу думку, про системний характер лексикографічних праць як намагання максимально повно відобразити кількісно-якісний склад наукової термінології української мови.

Найбагатша лексичними ресурсами мова не може задовольнити потреб науки в номінації своїх понять. Відсутність власних номінативних засобів спричиняє до появи в мові запозичень, які є одним з активних джерел поповнення терміносистем. Використанню латинських і грецьких елементів у науковій та технічній термінологіях, особливостям їх функціонування присвячені дослідження В. Григор'єва [6], В. Акуленка [1], К. Городенської [5], І. Кочан [9], С.Климович [8] та багатьох інших вчених. Однак цю тему ми не вважаємо вичерпаною, оскільки галузеві термінології є відкритими системами, розвиток яких викликає необхідність нового опису або переосмислення. Незважаючи на підвищений інтерес лінгвістів до вивчення лінгвального статусу запозичених компонентів, ця проблема, на нашу думку, і досі залишається актуальною.

Сучасна геологічна термінологія формувалася протягом віків. До її складу входять як питома українська лексика, так і запозичення. У системі сучасної геологічної термінології, що склалася на ґрунті широкого використання всіх ресурсів загальнонаціональної мови, запозичені терміни є її органічною частиною. Аналіз іншомовних термінів у геологічній термінології показав, що найчисленнішою є група лексем, які створені на основі запозичень з класичних мов (40 відсотків від загальної кількості досліджуваної термінологічної групи лексики). Це пояснюється тим, що протягом тривалого часу латинська і давньогрецька мови були в європейському ареалі міжнародними мовами науки. У зв'язку з цим запозичення з класичних мов стали невід'ємною частиною терміносистем сучасних індоевропейських мов. Отже, актуальність нашої розвідки зумовлена недостатньою вивченістю запозичень з класичних мов у сучасній геологічній термінології, а також необхідністю ґрунтовного дослідження цієї термінологічної групи лексики в сучасній українській мові.

Метою роботи є аналіз терміноелементів класичного походження в сучасній геологічній термінології.

Об'єктом дослідження є запозичення з класичних мов, які увійшли в сучасну геологічну термінологію в різні історичні періоди, але в синхронії існують як елементи єдиної системи.

Предмет дослідження становить аналіз іншомовних терміноелементів у сучасній українській мові.

Джерелом фактичного матеріалу слугував Словник іншомовних слів за редакцією О.С. Мельничука, Геологічний словник.

Розглядаючи запозичення як один із способів поповнення геологічної термінології, перш за все необхідно вирішити питання про те, що слід розуміти під запозиченням і які терміни можна вважати запозиченими. У статті ми дотримуємося думки О.С. Ахманової про те, що запозичення – це звернення до лексичного фонду інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації вже існуючих і позначення невідомих раніше предметів [2:68].

Домінування та поширення давньогрецької і латинської мов упродовж тривалого часу свідчить про значний вплив класичних мов не лише на історію та культуру багатьох народів, але й на розвиток мов європейського ареалу, а також на розвиток різних галузей знань і, відповідно, термінологій, які обслуговують ці науки. Класичні мови виконують роль термінотворчого потенціалу в створенні термінологічних систем сучасної української мови.

Серед геологічних термінів сучасної української мови фіксуємо такі латинські запозичення: *абразія, аглютинат, акумуляція, алювій, асиміляція, делювій, денудація, десквамація, деформація, конвергенція, ліквіація, нівація, пролювій, сальтація, сегрегація, серпентин, флексура* та багато інших. До запозичень давньогрецького походження належать терміни *астеноліт, біогерм, аерогеологія, біогеоценоз, геодезія, геоморфогенез, геосинкліналь, гетероморфізм, гіалокласти, діафторез, каустобіоліти, ксенобласти, літологія, мегакласти, орографія, петрологія, поліметаморфізм, псевдоморфози, строматоліти, тектити, евтектика* та інші.

Слід зазначити, що утворення нових термінів відбувається кількома шляхами: перший – коли зберігається первісне значення запозичення, другий – коли відбувається переосмислення значення первісного слова, простежується еволюція його семантики, третій – коли для утворення термінів залучаються афікси нових мов. Наше дослідження показало, що частина грецизмів і латинізмів, які були однозначними в мові-джерелі, зберегли її і в українській мові. При збереженні однозначності не відбуваються помітні зміни в семантиці слова. Наприклад, *делювій* (*deluo, lui, –, ege* – змивати) – геологічні відклади, що формуються внаслідок змивання продуктів вивітрювання гірських порід дощовими чи талими водами або *аглютинат* (*agglutino, avi, atum, age* – склеювати) – склеєні в суцільну кам'яну масу скупчення вулканічних шлаків і попелу.

Часто семантична структура багатозначного етимона при запозиченні спрощується. Таке слово приходить у мову-реципієнт з обмеженим колом значень у порівнянні з мовою-джерелом. При цьому запозичена лексема може відповідати прямому або ж одному з похідних значень слова в мові-джерелі, як наприклад, *денудація* (*denudo, avi, atum, age* – 1) оголювати; 2) грабувати) – сукупність процесів руйнування гірських порід водою, вітром, льодовиками і перенесення продуктів руйнування до нижчих рівнів; *сальтація* (*salto, avi, atum, age* – 1) танцювати; 2) скакати; 3) зображати) – переміщення стрибками осадових часток поблизу дна.

Частина запозичених лексем з класичних мов є багатозначними. При цьому семантична структура запозиченого слова може бути симетричною (спостерігається певна відповідність між кількістю його значень в обох мовах і їх обсягом) або асиметричною щодо семантичної структури етимона в мові-джерелі. При запозиченні геологічних термінів спостерігаємо здебільшого асиметрію до структури слова-етимона в мові-джерелі. Наприклад лексема *конвергенція* зафіксована в лексикографічних джерелах з такими значеннями: 1) біол. Виникнення рис подібності в будові і функціях у далеких за походженням організмів внаслідок їхнього пристосування до однакових умов існування. 2) етн. Виникнення в різних місцях подібних або однакових культурних явищ під впливом загальних законів суспільного розвитку. 3) петролог. Формування близьких за складом та структурою гірських порід в результаті різноманітних петрогенетичних процесів. 4) мед. Зведення зорових осей обох очей на одному предметі. 5) мовозн. Уподібнення елементів мови або різних мов [11: 286]. Крім того, у геоморфології цей термін позначає злиття льодовиків. Розглянемо також термін *трансформація* (*transformo, avi, atum, age* – перетворювати). Словник іншомовних слів фіксує такі значення аналізованого терміна: 1) Зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей чого-небудь. 2) Зниження або підвищення напруги змінного електричного трансформатора. 3) Перетворення однієї синтаксичної конструкції в іншу. 4) Перенесення спадкової інформації від клітини одного генотипу у клітину іншого. 5) Сценічний прийом, який полягає у швидкій зміні актором своєї зовнішності [11: 584]. Принагідно зауважимо, що в геології цей термін позначає процес принесення ззовні необхідних для гранітоутворення хімічних компонентів. Асиметрія значень аналізованих термінів пояснюється, на нашу думку, тим, що в українську мову запозичені не всі значення, а тільки частина з них. Крім того, до запозичених значень можуть ще додаватися і власне українські, що виникли в

семантичній структурі мови-реципієнта. Інколи спостерігаємо звуження семантичного обсягу латинізму або грецизму. Так, наприклад, термін віргація – розгалуження складок гірських порід з розподілом їх на дві чи більше серії складок, походить від латинського слова *virga*, ае, f, яке в мові-джерелі мало такі значення: 1) гілка; 2) черешок; 3) палка; 4) лікторський пучок; 5) паличка; 6) чарівна паличка; 7) смуга [7: 886].

Розглядаючи запозичення з латинської та давньогрецької мов у геологічній термінології, ми аналізуємо також ініціальні та фінальні терміноелементи, які є основою для створення нових термінів геології. Під ініціальними терміноелементами ми розуміємо елементи класичних мов (з усіма можливими варіантами) із закріпленими за ними семами, які в утворенні термінів виконують роль перших формантів. У ролі ініціальних терміноелементів геологічної термінології виступають префікси латинського або давньогрецького походження, повнозначні слова, а також прийменники. Ініціальні та фінальні терміноелементи класичних мов утворюють формантний код структурної будови сучасних термінів, який допомагає розуміти існуючі терміни та створювати за їх зразком нові. При визначенні інвентаря словотвірних засобів класичного походження і класифікації залежно від їх функцій у процесі терміноутворення ми диференціюємо морфеми на дві групи: 1) афікси, які служать засобом поповнення усєї загальнолітературної лексики української мови, у тому числі і термінолексики; 2) морфеми, що вживаються переважно в термінології і характеризуються в системі терміноутворення деякою обмеженістю використання. До перших належать ті дериватні морфеми, які достатньо асимілювалися мовою-реципієнтом і поширені як у загальноновживаній, так і в досліджуваній нами галузевій лексиці. Це, наприклад, префікси *де-*, *анти-*, *інтер-*, *транс-*, *суб-*, суфікси *-ор*, *-ізм*, *-іст* та інші. Продуктивними в процесі формування української геологічної термінології виявилися такі терміноелементи давньогрецького походження: *аеро-* (*αἴρ* – *повітря*) – аеробний, аерогеологія, аероліт; *біо-* (*βίος* – *життя*) – біогеографія, біогерм, біосомати, біогеохімія, біоконгломерати; *гео-* (*γῆ* – *земля*) – геобіоз, геоантиклиналь, геодезія, геоморфологія, геотектоніка; *гіало-* (*βάλλος* – *скло*) – використовується у назвах гірських порід для позначення їх скловидного стану: гіалобазальт, гіалодацит, гіалокласти; *гідро-* (*ὕδωρ* – *вода*) – гідрогеологія, гідрохімія, гідроізобати, гідротермальний; *голо-* (*ὄλος* – *весь, повний*) – ініціальний терміноелемент у складних словах для вираження повноти, завершеності ознаки: голокристалічний; *кlasto-* (*κλαστικός* – *подріблений*) – давньогрецький терміноелемент у назвах реліктових реліктових структур гірських порід, які виникли в результаті катаклазу: кластогенний; *ксено-* (*ξένος* – *чужинець*) – позначає присутність у породі домішок (до 50%) вулканічних викидів: ксенобласти, ксенокристал; *лейко-* (*λευκός* – *білий*) – ініціальний елемент у назвах магматичних порід, який вказує на те, що порода складається зі світлофарбованих мінералів: лейколіт, лейкопірит; *мезо-* (*μεσός* – *середній*) – позначає середнє положення, стан: мезодона, мезокристалізація; *мега-* (*μεγας* – *великий*) – використовується для позначення великих розмірів: мегакласти, мегацикл; *мікро-* (*μικρός* – *малий*) – служить для позначення малої величини: мікрогнейс, мікроліт; *орто-* (*ὀρθός* – *прямий, правильний*) – терміноелемент для позначення порід, які виникли в результаті метаморфізму: ортогнейси, ортосланці; *полі-* (*πολύς* – *численний*) – елемент, що відповідає поняттям „численний”, „багато”: поліметаморфізм, поліморфізм; *прото-* (*πρωτός* – *перший*) – позначає первинні структури порід, мінералів, процесів: протокристалізація, протодіагенез.

Проте на завжди терміноелемент відповідає давньогрецькому або латинському етимону. Так, наприклад, у геологічній термінології часто зустрічається ініціальний префіксоїд макро-, який служить для позначення величини і відповідає поняттю „великий”. Проте прикметник *μακρός* у давньогрецькій мові вживався з такими значеннями: 1) довгий; 2) далекий; 3) високий; 4) глибокий; 5) великий; 6) тривалий; 7) старий; 8) просторий, широкий [3: 778]. Отже, лексема *μακρός* у давньогрецькій мові має перше значення „довгий”, яке вживається для позначення відстані, а ініціальний елемент макро- відповідає в складних словах поняття „великий”. Наприклад: макроструктура, макроклази, макроскладки.

Серед фінальних терміноелементів класичного походження продуктивними в геологічній термінології є: *-логія* (*λογία* – *слово, наука*) – відповідає поняттям „наука”, „знання”: геологія,

палеологія, петрологія, мінералогія; *-lith* (*λίθος* – камінь) – відповідає поняттям „камінь”, „мінерал”, „геологічна епоха”: бритоліт, мікроліт, піроліти, онколіт, аероліт.

Продуктивним способом творення геологічних термінів є основокладання. Наприклад, *біогерм* (*βίος* – життя + *γέρμα* – пагорб) – вапняковий наріст на дні водойми; *геобіоз* (*γη* – земля + *βίος* – життя) – органічний світ суші; *інтраміля* (*intra* – всередині + *mille* – тисяча) – одиниця виміру вмісту елементів у гірських породах, рудах, мінералах, яка показує кількість атомів у стандартному об’ємі маси речовини; *орографія* (*oros* – гора + *γραφω* – писати) – частина геоморфології, яка займається описом і класифікацією форм рельєфу земної поверхні.

Часто процес лексичної термінізації відбувається шляхом семантичних перетворень – метафори або метонімії. Наприклад, *міноліт* (*μινος* – млин) – дуже тонко перетерта гірська порода з чіткою сланцюватою структурою; *пігмоліт* (*πιγμα* – кулак) – куполовидний масив, ускладнений повторним підняттям магми, подібний на тіло кулакоподібної форми. Найчастіше процес метафоричного або метонімічного перенесення спостерігаємо при найменуванні мінералів. Наприклад, *пірит* (*πυρ* – вогонь) – таку назву дав цьому мінералу в I ст. н.е. Пліній Старший за те, що з нього можна висікати іскри і в такий спосіб добувати вогонь; апатит (*απαταω* – обманювати), оскільки його легко можна прийняти за інші мінерали (берил, турмалін або діопсид); *малахіт* (*μαλαχη* – мальва) – зелений відтінок цього мінералу нагадує зелень бархатистих листків мальви. У групі гранатів є мінерал, кристали якого дуже подібні до плодів агрусу. Тому цей світло-зелений мінерал отримав назву *гроссуляр* від латинського іменника *grossularia* – агрус. Подібні асоціації знайшли відображення і в назвах інших мінералів: *куспідин* (*cuspis* – спис) – за характерну форму кристалів, *нефелін* (*νεφέλη* – хмара), оскільки мінерал стає каламутним у концентрованих кислотах, *серпентин* (*serpens* – змія) – поверхня цієї групи мінералів нагадує шкіру змії.

Зустрічаємо в геологічній термінології і назви мінералів, пов’язані з античною міфологією. Так, під терміном *плутон* розуміють самостійні глибинні тіла магматичного походження, які сформувалися на глибині і не мали зв’язку з денною поверхнею, оскільки в римській міфології Плутон вважається богом земних надр, володарем підземних багатств, а мінерал *полуцит* отримав назву за тісну асоціацію з *касторитом* (в античній міфології Поллукс вважався братом-близнюком Кастора).

У геологічній термінології постійно з’являються нові терміни, утворені на основі словотвірних елементів класичних мов. Саме ініціальні та фінальні терміноелементи створюють каркас моделей сучасних термінів геології, є формантним кодом їх структурної будови, який допомагає розуміти вже існуючі терміноодиниці та створювати за їх зразком нові. Терміноелементи греко-латинського походження „приспосовуються” до законів української фонетики, орфографії, входять до парадигми відмінювання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В.В. Співвідношення національного та інтернаціонального у мові // Мовознавство. – 1976. – С. 3 – 12.
2. Ахманова О.С. О принципах и методах лингвистических исследований. – М., 1996.
3. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман; [репринт V-го издания 1899г.]. – М., 1991. – 1370с.
4. Гнатишина І.М., Кияк Т.Р. словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології. – К.: Видавничий дім „К.М. Academia”. – 1996. – 103с.
5. Городенська К.Г. Префікси і префіксоїди в українській мові // Мовознавство. – 1986. – №1. – С. 37 – 41.
6. Григорьев В.П. О границах между словосложением и суффиксацией // Вопросы языкознания. – 1956. – №4. – С. 40 – 46.
7. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М.: „Русский язык”, 1986. – 845с.
8. Климович С. Препозитивні елементи іншомовного походження: критерії визначення їх статусу (<http://kspu.edu.ua/downloads/chairukr/kll/doc.>)
9. Кочан І.М. Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові // Мовознавство. – 1998. – №6. – С. 62 – 66.
10. Пешак М.М. Нариси з комп’ютерної лінгвістики. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 199с.
11. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1989. – 996 с.
12. Таранець В.І. Геологічний словник. – Донецьк, 2003. – 170с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марта Петришин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: запозичення з класичних мов у термінології, функціональна семантика латинської і давньогрецької мов.

**ОБРАЗНА НОМІНАЦІЯ В АНТРОПОНІМАХ
(на матеріалі німецьких псевдонімів)****Ольга ПЕТРОВА (Кіровоград, Україна)**

У статті розглядаються особливості образної номінації як одного з основних номінаційних типів у системі штучних власних назв. Досліджуються моделі образної номінації, які використовуються для творення псевдонімів у німецькій мові.

The article concerns the study of figurative nomination as one of the main nomination types in the system of artificial proper names. The patterns of figurative nomination used for pseudonyms formation in German have been explored.

Дослідження процесів номінації у різних класах власних назв є одним із актуальних завдань сучасної ономастичної науки. Поряд з іншими видами номінації, що функціонують в ономастичних системах, на особливу увагу заслуговує тип образної номінації, яка виявляється вельми продуктивною у творенні штучних онімів, до яких, зокрема, відносяться псевдоніми.

Особливості образної номінації у системах як апелювальної, так і онімної лексики, розглядаються у працях О. Вовка [1], М. Голева [2], М. Голомідової [3], М. Рут [6], В.Телії [7] та інших лінгвістів. У даній статті досліджуються механізми дії образної номінації в антропонімії німецької мови, зокрема, у системі самоназв.

Термін „образна номінація” вживається нами у значенні „створення нових номінаційних одиниць, у яких мотивація якостями об’єкта здійснюється через асоціативне ототожнення образу об’єкта, що називається, і образу предмета, знання про який уже закріплене вербально” [6: 46]. Найбільш яскраво риси образної номінації виявляються у самоназвах, утворених за мотиваційною моделлю „людина – природа” та „людина – предметно-понятійна сфера”.

Називання, що актуалізує відношення іменованої особи до природного світу, включає такі часткові мотиви: номінація за назвами рослин, тварин, явищ природи, кольорових і світлових відтінків, каменів і мінералів, небесних тіл і природно-часових циклів.

Німецькі псевдоніми, мотивовані лексемами, які позначають рослини, є образними найменуваннями, метафоричне значення яких алегорично характеризує особу номінатора чи його творчу індивідуальність. Смісловне наповнення таких самоназв здійснюється, зокрема, через асоціативні зв’язки з яскравими ознаками мотивуючих реалій. Наприклад, в іменуваннях *Ginster* [10: 225] ‘дрік’ чи *I.Dorn* [10: 200] ‘колючка, терен’ увиразнюється елемент значення „колючий”, яке має викликати у читача асоціації з творчістю автора. Семи „гіркий”, „гострий”, „кислий” відповідних лексичних мотиваторів визначають образний смисл похідних від них самоназв: *Ernst Pfeffer* [8: 374], де *Pfeffer* ‘перець’, *Justinus Pfefferkorn* [8: 279], де *Pfefferkorn* ‘перчина’ (пор. також фразеологічний вираз *mit Pfeffer* розм. ‘ущипливо, уїдливо’ [4 (2: 102)]), *Jeremia Sauerampfer* [8: 307], де *Sauerampfer* ‘щавель’. Переносне значення фітонімів, закріплене у мовному вжитку, спричинює до виникнення самоназв, які його увиразнюють, як-от: *Gurke* [10: 145] ‘огірок’, пор.: *Gurke* фам. жарт. про людину: ‘він, мабуть, дивак’ [11 (3: 1670)]; *Max Lorbeer* [10: 431] – *Lorbeer* (‘лавр’) символізує славу [9: 831].

Експресивність та переважно позитивні конотації номінаційних рішень за „фітомоделлю” спонукають до такого називання як чоловіків-, так і жінок-авторів, причому чоловіки звертаються до назв рослин із „чоловічими” конотаціями, які експлікуються у граматичному роді мотивуючої лексеми: *Leo Löwenzahn* [10: 152] (*der Löwenzahn* ‘кульбаба’, *Safran* [8: 222] (*der Safran* – ‘шафран’). Жінки створюють флористичні образи, смислоутворюючими елементами яких є семи „вишуканий”, „красивий”, „запашний”: *Reseda* [8: 52] ‘резеда’, *Julia Dost* [10: 112], де *Dost* ‘материнка’.

Загалом, псевдонімам аналізованої мотиваційної групи, окрім характеристичного компонента, притаманна естетичність і позитивна емотивність, які працюють на збудження асоціацій із творчістю та програмування позитивного аксіологічного ставлення.

Як і самоназви попередньої групи, псевдоніми, мотивовані назвами тварин, демонструють комплекс асоціативно-образних, характеристичних смислів і корелюють із

тематичними прізвиськами та фразеологічними утвореннями, пор., наприклад, *Der Löwe* [8: 205] ‘лев’, *Seestern* [10: 140] ‘морська зірка’, *Sperling* [8: 347] ‘горобець’. Метафоричне значення „звучання, гучності” функціонально зближує образні антропоніми, мотивовані лексемами на позначення птахів (*Waldvögelein* [8: 290] ‘лісова пташка’), передусім відомих своїм гарним співом, наприклад, *Pirol* [8: 21] ‘іволга’, *Heinrich Lerche* [8: 247], де *Lerche* ‘жайворонок’, чи вирізняються особливостями поведінки (*Kiebitz* [10: 214] ‘чайка’ – ‘дуже жвавий птах, який під час небезпеки видає попереджувальні крики’ [11 (3: 2080)]).

В асоціативній проекції на творчу суб’єктність денотата постають іменування, які увиразнюють значення „дошкульності”, „в’їдливості”, „небезпечності”, виражене назвами комах, які жалять чи кусають (*Leo Mücke* [8: 375], де *Mücke* ‘комар’, *Skorpion* [8: 78], *Peter Wespe* [8: 48], де *Wespe* ‘оса’), „агресивності, небезпечності, загрози для інших” (*Cobra* [10: 89], *Peter Bars* [10: 118], *Leo P.Ard* [10: 305], тобто *Leopard*, *Ingeborg Hecht* [10: 387], де *Hecht* ‘щука’). Вказані псевдоніми асоціюються з особливостями поведінки та наслідками дії відповідних тварин, а тому надають переважно негативної характеристики. Очевидно, бажання номінатора створити оригінальну та яскраву назву спонукає до залучення у процес номінації образів екзотичних тварин, наприклад, *Pinguin* [8: 164], *Marabu* [8: 63], хоча не можна також заперечувати їх певних сатиричних відтінків.

Номінаційний задум автора стає також зрозумілим, якщо проаналізувати переносні, символічні значення лексем-мотиваторів цієї тематичної групи, пор.: *Der rote Hahn* [8: 282] ‘червоний півень’ – символ пожежі [11 (3: 1688)], *Ignaz Igel* [10: 275], де *Igel* ‘їжак’, у преносному вживанні – ‘непривітна, йоржиста людина’ [11 (3: 1932)]. Цікавою з точки зору мотивації видається самоназва *Kernbeissers* [10: 72] ‘дубоніс, довгоніс, костогриз’, яка ґрунтується на реактуалізації внутрішньої форми композитного апелятива *Kernbeißer* (від *Kern* – ‘кісточка’ і *beißen* ‘кусати’) та контекстуальному вживанні лексеми *Kern* в іншому значенні – ‘суть, сутність’, тобто, ‘вникати в суть’.

Автор може називатися декількома „зоонімами” псевдонімами, як, наприклад, Kurt Tucholsky: *Peter Panter* [10: 397] від *Panther* ‘пантера’, *Theobald Tiger* [10: 397], де *Tiger* ‘тигр’. Псевдонім *Joachim Ringelnatz* [10: 58], який належить сатирику Гансу Беттіхеру, пов’язаний з морем. Автор багато років був матросом, добре знав життя моряків, яке описував у своїх творах. *Ringelnatz* – так у Німеччині називають морського коника, зображення якого є також для багатьох моряків талісманом.

Німецькі псевдоніми, утворені від позначень тварин, є метафоричними номінаціями. Вони можуть характеризувати іменовану особу як позитивно, так і негативно. Вони є емоційно забарвленими позначеннями, що вирізняються оригінальністю номінаційного рішення.

Псевдонімна номінація шляхом використання апелятивних позначень явищ і станів природного середовища (типу *Caspar Nebel* [10: 292], де *Nebel* ‘туман’, *Melchior Balthasar Regenbogen* [8: 160], де *Regenbogen* ‘веселка’) орієнтоване здебільшого на символічно-конотативний компонент базових лексем. Більшість самоназв цієї групи експлікує значення „динамічності”, „інтенсивного руху”, „швидкості” (*Jan Hagel* [10: 292], де *Hagel* ‘град’, *Georg Sturm* [10: 247], де *Sturm* ‘буря, гроза, ураган’, пор. також переносне значення цієї лексеми – „сильне хвилювання; заколот, повстання” [9: 1220], *Karl Blitz* [8: 271], де *Blitz* ‘блискавка’, пор.: *wie der Blitz* ‘блискавично, миттю’ [4 (1: 110)]) та проектується, очевидно, на зображення внутрішнього неспокою, душевного хвилювання номінатора. Таким псевдонімам притаманна образність, емоційність та характеристична спрямованість.

Позначення кольорів і світлових відтінків визначають мотиваційний зміст німецьких псевдонімів на кшталт *Severin Gelb* [10: 394] від *gelb* ‘жовтий’, *Lisa Hell* [10: 229] від *hell* ‘світлий’, *Paula Strahl* [10: 257], де *Strahl* ‘промінь’. Образність таких іменувань осмислюється, очевидно, у зв’язку з переносно-символічним значенням мотивуючих лексем, закріпленим німецькою лінгвокультурною традицією, зоровими й іншими асоціаціями. Так, позитивне асоціювання лексеми *grün* (‘зелений’) (пор.: *jmdm grün sein* ‘ставитися до когонебудь з симпатією’) з молодістю, природою, молодістю [5: 74] спричинює до найменування *E.Th.Grün* [8: 120]. Самоназви *Markus Blau* [10: 182] та *Sebastian Blau* [10: 98]

грунтуються, очевидно, на образному значенні лексеми-мотиватора *blau* ('синій, блакитний'), яке полягає в асоціюванні цього кольору з невизначеністю (інколи загадково-романтичною), далиною, пор.: *ins Blaue träumen, reisen, ins Blaue hinein* 'у невизначеність' [5: 76].

Мотив світла обігрується у псевдонімі *Jeremias Helldunkel* [10: 362], де *Helldunkel* 'світлотінь'. З-поміж мотивуючих позначень переважають назви самого світла та світлих тонів, які зумовлюють мажорне емоційне забарвлення відповідних псевдонімів. Негативні конотації, значення „загрозливої невідомості” присутні у семантичній структурі двох самоназв авторів романів жахів та детективів: *Michael Schatten* [10: 413] та *Viola Schatten* [10: 164], де *Schatten* 'тінь', які налаштовують комуніканта на художню тональність твору.

Семи „сяйво”, „яскравість”, „краса” визначають смислове наповнення псевдонімів, мотиваційно пов'язаних з назвами дорогоцінних каменів і мінералів: *Hyazinth* [8: 106] 'гіацинт', *Sep Rubin* [10: 35], де *Rubin* 'рубін', *Thomas Beryll* [10: 299], де *Beryll* 'бірил'. Для кількох іменувань цієї тематичної групи суттєвим змістотвірним елементом є сема „твердості, міцності”: *Granit* [8: 254] 'граніт', *Peter Flint* [10: 198], де *Flint* 'кремінь’.

У позитивно-емотивній тональності здійснюється номінація відносно небесних тіл: *Orion* [8: 87], *G.D.Morgenstern* [10: 290], де *Morgenstern* 'ранкова зоря, Венера', *Sirius* [8: 325], яка втілює значення „яскравості”, „сяйва”, „віддаленості”, „загадковості”, „недосяжності”. Символічно-образні конотації мотивуючої лексеми *Stern* („зірка”) увиразнені в ідіоматичних виразах *bis zu den Sternen erheben* 'вихвалити до небес' (букв. зірок), *nach den Sternen greifen* 'намагатися досягти неможливого' [4 (2: 220)] (букв. 'тягтися до зірок'), проєктуються, вочевидь, і на семантику самоназв *Lara Stern* [10: 245], *Elisa Stern* [10: 377], хоча не виключена можливість актуалізації переносного значення мотиватора 'знаменитість, зірка' [9: 1201].

Темпоральна модель псевдонімного іменування представлена переважно псевдонімами, пов'язаними з назвами календарних циклів (*September* [8: 70] 'вересень', *Emanuel Sonntag* [10: 176], де *Sonntag* 'неділя', *Daniel Herbst* [10: 22], де *Herbst* 'осінь'). У якості псевдоніма може використовуватись назва місяця народження іменованої особи: *Hans April* – Jo Rösler, народився 7 квітня [10: 327] (*April* 'квітень'), чи *Bruno Mai* – Hugo Wauer, народився 6 травня [8: 375] (*Mai* 'травень'). Мотивація подібних іменувань визначається автобіографічним контекстом. Очевидно, з душевним станом, психічним настроєм денотата асоціюються „мажорні” псевдоніми *Beate Lenz* [10: 202], де *Lenz* поет. 'весна', *Katrin Sommer* [10: 157], де *Sommer* 'літо', *Felizitas Morgen* [10: 374], де *Morgen* 'ранок'. Мотиви смутку, меланхолійності проступають в іменуваннях *Daniel Herbst* [10: 22], *Ernst Winter* [10: 405], де *Winter* 'зима'. Останній псевдонім асоціюється також із „суворістю”.

Іменування, орієнтоване на природну тематику, є відірваним від зображення людини як такої, воно продукує асоціативні уявлення про творчу особистість митця, пов'язані з образами та символами природного світу, і використовується для створення художніх псевдонімів.

Тематичний спектр мотивуючих лексем, які позначають предмети й абстрактні поняття, є досить широким і охоплює різні сфери людського існування. Мотиваційне співвіднесення з деякими з них демонструють, наприклад, іменування *Omikron* [8: 49], *A.Fahne* [10: 398], де *Fahne* 'прапор', *Claudius Kuhfuß* [10: 80], де *Kuhfuß* 'лом (інструмент)'. Лексично-мотиваційне розмаїття та компактність матеріалу не дає змоги виокремити в межах аналізованої групи чіткі напрямки називання, а тому зупинимося на образно-характеристичному навантаженні окремих самоназв.

Значення псевдоніма, утвореного від назви того чи іншого предмета, усвідомлюється через асоціювання характерних ознак мотивуючої реалії із самим денотатом чи його діяльністю. Так, псевдонім *Heinz Nagel* [10: 433], де *Nagel* 'цвях', втілює, очевидно, значення „гострий, дошкульний, небезпечний”. Окремі псевдоніми актуалізують переносне, фігуральне вживання мотивуючих лексичних одиниць, як-от: *A.Weihrauch* [8: 314], де *Weihrauch* 'ладан, фіміам', пор.: *jmdm. Weihrauch streuen* 'надмірно хвалити кого-небудь, лестити' [9: 1384], *Peter Trumpf* [10: 376], де *Trumpf* 'козир', перен. 'перевага' [9: 1273]. Засобом опосередкованої сатиричної характеристики виступають іменування, які

експлікують значення „неважливий”, „малоцінний”, пор.: *Homer P. Pappenstiel* [10: 153], де *Pappenstiel* ‘щось малоцінне’, *das ist keinen Pappenstiel wert* ‘це нічого не варте’ [9: 955], або ж *Butterbrot* [8: 124] ‘хліб з маслом’, пор. сталий вираз *etwas für ein Butterbrot bekommen* ‘отримати щось за безцінь’ [9: 310]. Іронічно звучить і самоназва *Reiner Knüller* [10: 278] від *Knüller* ‘головний номер програми, сенсація’.

Причетність до літературної діяльності, її характеристика наголошується іменуваннями *L.A. Western* [10: 24], *Jimmy Schmöcker* [10: 384], де *Schmöcker* – ‘чтиво, бульварна книжка’. Знаком творчої самоідентифікації автора може виступати певне абстрактне поняття, пор.: *Erich Hohenziel* [10: 122], де *Hohenziel* ‘висока мета’, *Erasmus Wunder* [10: 47], де *Wunder* ‘чудо’, *Credo* [8: 365] ‘кредо, переконання’.

На збудження звукових асоціацій орієнтовані, ймовірно, псевдоніми, мотивовані вигуками та звуконаслідувальними словами: *Bim* [8: 82] ‘звуконаслідування дзвону’ [9: 275], *Peng* [10: 35] ‘вигук під час удару чи падіння’ [9: 964].

Псевдоніми, мотивовані назвами об’єктів предметно-понятійної сфери, співвідносять особу номінатора з певною областю людської життєдіяльності та мають образно-характеристичне спрямування.

Отже, використання моделей образної номінації у псевдонімії дозволяє створювати характеристичні та оригінальні самоназви, які мають яскраве експресивне навантаження та виражають творчу суб’єктність автора. Вибір лексичних мотиваторів для творення таких псевдонімів часто залежить від національної специфіки їх вторинних і символічних значень, які увиразнюються в процесі номінації. „В основі мовної метафори лежать об’єктивовані асоціативні зв’язки, які відбиваються у конотативних ознаках, що містять відомості або про повсякденно-практичний досвід даного мовного колективу або про його культурно-історичне знання” [7: 192].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вовк О. Типи і засоби номінації в українській мові // Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів: Ін-т українознавства, 1993. – С. 115 – 121.
2. Голев Н. Д. О способе номинации // Вопросы русского языка и его говоров. – Томск: Изд. Томского ун-та., 1976. – С. 93 – 100.
3. Голомидова М. В. Искусственная номинация в русской ономастике. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 1998. – 232 с.
4. Німецько-український фразеологічний словник: В 2 Т. / Уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – К.: Рад. школа, 1981.
5. Розен Е. В. Немецкая лексика: история и современность. – М.: Высшая школа, 1991. – 96 с.
6. Рут М. Э. Образная номинация в русском языке. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 148 с.
7. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 129 – 221.
8. Eumer W. Eymers Pseudonymen-Lexikon: Realnamen und Pseudonyme in der deutschen Literatur. – Bonn: Kirschbaum Verlag, 1997. – 627 S.
9. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / neu hrsg. von R. Wahrig-Burfeind. – München, 2000. – 1451 S.
10. Weigand J. Pseudonyme. Ein Lexikon. Decknamen der Autoren deutschsprachiger erzählender Literatur. – Baden-Baden: Nomos Verlag, 2000. – 535 S.
11. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache: in 6 Bnd. / hrsg. von R. Klappenbach und W. Steinitz. – Berlin: Akademie Verlag, 1978.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Петрова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: антропоніміка, когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія онімів німецької та української мов.

ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ У ТЕРМІНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Оксана ПОДВОЙСЬКА (Херсон, Україна)

У статті розглянуто явище полісемії у термінології соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові. Встановлено причини та шляхи утворення багатозначних слів та виявлено особливості їх функціонування у тексті.

The article covers the issue of polysemy in social market economy terminology of modern German. The causes and ways of polysemantic words formation are determined and the peculiarities of their functioning in texts are established.

Полісемія, або багатозначність, як один з яскравих виявів самобутності лексики національних мов, реалізує використання потенційних можливостей слова і репрезентує природний розвиток лексичної системи будь-якої національної мови.

Однією з основних вимог, які висуваються до терміна, є його однозначність у тій терміносистемі, у якій він функціонує. Але на практиці ця вимога виявляється скоріше бажаним явищем, ніж фактичним.

У працях зі стандартизації та впорядкування термінології однозначність розглядається у більшості випадків як відношення між поняттям і терміном, при якому вони однозначно співвідносяться між собою в одній або суміжних термінологічних системах. Д.С.Лотте називав це властивістю “відносної однозначності”, на відміну від “абсолютної однозначності”, коли до терміна ставиться вимога наявності лише одного значення взагалі в межах конкретної спеціальної галузі. Сутність цієї вимоги полягає в тому, що термін повинен виражати лише одне наукове поняття, а науковому поняттю повинен відповідати лише один термін [3: 15-21]. Однак, вимога ні „відносної однозначності”, ні „абсолютної” не знаходить практичної реалізації, що підтверджується існуванням у термінології таких явищ, як синонімія та полісемія, навіть в межах однієї терміносистеми. Так, для позначення такої важливої категорії соціально економічної сфери як “валюта” існує в німецькій мові декілька мовних знаків – *die Währung, die Devisen, die Valuta*. Або один термін може виражати різні поняття однієї термінології, наприклад, *der Grundwert* – 1) *вартість землі*; 2) *основний капітал*; 3) *основна (базова) вартість*; *der Artikel* – 1) *товар*; 2) *вид товару*; *артикул (товару)* 3) *предмет, річ*; 4) *пункт, стаття, параграф (договору)*; *стаття (рахунку, балансу)* та інші.

При вивченні багатозначних термінів за основу їх аналізу приймається підхід, який базується на парадигматичному зіставленні їх значень за семантичними ознаками. Існування полісемічних термінів зумовлено рядом суттєвих причин, а саме: недостатністю словникового складу мови у порівнянні з кількістю понять; традиціями функціонування терміну, його семантичними та словотворчими зв'язками; диференціацією наукових понять, що відносяться до одного явища, але які відображають різні погляди, гіпотези. Деякі дослідники стверджують, що з розвитком науки та техніки однозначні терміни отримують додаткові значення і стають багатозначними науковими термінами [2: 117].

Поява багатозначності в термінології соціальної ринкової економіки німецької мови пояснюється ще й тим, що для термінології гуманітарних дисциплін, і досліджуваної термінології зокрема, „полісемія є однією зі специфічних ознак, що в значній мірі обумовлюється загальністю поняттєвого апарату сумісних наук” [4: 149]. Крім того, вважається, що полісемія розвивається на базі найбільш вживаних термінів, або тих, що відображають найпоширеніші поняття певної галузі.

Відомо, що полісемія зумовлена перенесенням значення, що відбувається у процесах метафоризації та метонімізації. Як засвідчує аналіз фактичного матеріалу, полісемія термінів термінології соціальної ринкової економіки може виникати на базі таких лексичних одиниць:

1. Загальноновживаних слів, що представляє процес термінологізації, напр., дієслово *erstellen* має в загальноновживаній лексиці сучасної німецької мови значення: 1. *виготовляти, виробляти*; 2. *встановлювати, розробляти, укладати* [5: 187]. Ймовірність використання цього слова в зазначених значеннях у спеціальних контекстах із соціальної ринкової економіки очевидна. І саме це, на нашу думку, вплинуло на появу вже термінологічного значення цього слова “*відкривати (акредитив), виписувати (рахунок-фактуру)*” [5: 187]. Інший термін – *die Bewilligung*, який у загальноновживаній лексиці має значення “*згода, дозвіл*” [1: 257], у досліджуваній термінології вживається для позначення “*процесу асигнування (коштів) та надання (кредиту)*” [8: 47]. Іноді термінологічне значення, що виникло на основі схожої характеристики поняття побутового життя в матеріальній оболонці загальноновживаного слова, доповнюється іншими термінологічними значеннями, що також належать до цієї ж термінології, напр., значення загальноновживаного слова *die Abgabe* “*здача, передача, вручення*” [1: 42] лягло в основу термінологічного значення “*продаж (цінних паперів на біржі)*” [5: 11], і що, в свою чергу, стало поштовхом для появи інших термінологічних значень: 1. *відрахування*; 2. *податок, збір, мито*; 3. *тратта, перевідний вексель*; 4. *випуск готової продукції* [5: 11]. Зв'язок між усіма значеннями, в тому числі й загальноновживаним, є очевидним, що спільно з контекстом допомагає правильному сприйняттю потрібного значення, напр.,

Öffentliche Abgaben lassen sich in zwei Gruppen teilen:

- *Steuern und Sonderabgaben. Ihr Kennzeichen ist, dass die Pflicht zur Zahlung (Steuerpflicht) nur an das Vorliegen bestimmter Tatbestände gebunden ist und nicht an eine Gegenleistung des Staates.*

- *Gebühren und Beiträge. Sie sind, wie das Wort ausdrückt, an eine Gegegnleistung gekoppelt* [10].

Зв'язок терміна з оточуючими словами (*Steuern, Gebühren, Beiträge*) допомагає зрозуміти, що термін **Abgabe** функціонує в цьому контексті у значенні “збори”, але в українській мові це слово вживається також і для позначення “зібрання”, “зустріч”, крім цього лексема *öffentliche* має значення “громадські”, що може спричинити невірне відображення спеціального поняття і тому для усунення полісемії у перекладі доцільним еквівалентом буде “відрахування”.

Розглянемо інший приклад:

Abgabenerhebungen können insofern nicht mit absoluter Sicherheit vor dem Tag der elektronischen Erfassung im Abfertigungssystem beim Zollamt ermittelt werden. Die Zollsätze sind im Zolltarif-Informationspool TARIC erfasst und über Internet einsehbar [10].

У цьому контексті функціонує значення “мито”, двозначність усувається за допомогою парадигматичних зв'язків з іншими термінами, в першу чергу, з такими, як *Zollamt, Zollsätze* та *Zolltarif-Informationspool*.

Аналогічна ситуація виявляється й у цьому контексті:

Im Gegensatz zum normalen Kaufvertrag, bei dem der Kaufmann initiativ ein Angebot abgibt, welches für ihn bindend ist, lädt hier der Auffordernde zur Abgabe eines Angebots ein (Einladung zur Abgabe eines Angebots). Der Vertragspartner gibt dann ein für ihn bindendes Angebot ab, welches durch den Auffordernden angenommen werden kann. [11].

Контекстне оточення терміну дає можливість зрозуміти, що полісемантичний термін **Abgabe** функціонує тут у значенні „продаж”, це здійснюється через вживання таких термінів, як *Kaufvertrag* та *Kaufmann*.

Полісемію може створювати також процес функціональної термінологізації – залучення загальноновживаних лексичних одиниць у термінологію зі зміною сфери їх функціонування. Так, слово **der Markt**, яке виникло та побутує зі значенням „місце (ринкова площа), де здійснюється купівля або продаж товарів; базар” було перенесене у сферу соціальної ринкової економіки і сьогодні включає такі семи, як „система торговельних закладів”, „фондові біржі”, „товарні біржі”, „сфера обміну”, „сукупність процесів купівлі-продажу”. Як бачимо, спеціальне поняття, виражене такою лексичною одиницею є більш абстрактним, ширшим, побутове ж – конкретним, вузьким. У цьому разі розмежування значення загальноновживаного і термінологічного слова здійснюється на підставі різниці у сфері вживання та виконуваний функції.

2. Термінів, що належать до досліджуваної термінології, точніше, на основі розширення або звуження термінологічного значення. Цей тип полісемії можна назвати галузевою внутрішньосистемною багатозначністю, пор., термін **die Glattstellung**, перше термінологічне значення якого вживається для позначення ліквідації угоди (виконання взаємних обов'язків), є прикладом звуження значення на основі загальної ознаки понять “усування, улагодження певної операції”, що проявляється в значенні – “ліквідування заборгованості за рахунками”. Аналогічна ситуація з терміном **die Steuerkraft**, який також має в досліджуваній термінології два термінологічних значення: 1. *спроможність суб'єкта оподаткування сплачувати податки*; 2. *співвідношення між надходженнями від податків та кількістю населення (напр., країни, області)*. Звичайно, наявність таких полісемічних термінів, значення яких функціонують в одній термінології, завдає більше труднощів при сприйнятті інформації в процесі професійної комунікації, ніж термінів, термінологічне значення яких утворилося на основі значення слова загальноновживаної мови. У другому випадку багатозначність слова, що функціонує і в загальноновживаній мові, і в термінології, на нашу думку, навіть в деяких випадках допомагає початківцям-робітникам правильно зрозуміти спеціальне поняття завдяки загальній, яскраво вираженій ознаці загальноновживаного і термінологічного значення слова, яка робить такий термін вмотивованим. Тобто вмотивованість виступає тут як більш

менш наочний образ, яким зміст терміна пов'язується з його звуковою оболонкою, у тому числі зі словотворчою структурою. Але в обох випадках на допомогу, у першу чергу, приходять контекстне вживання полісемантичного терміна, напр.,

Die deutschen Seehäfen erbringen vielfältige sonstige Dienstleistungen und sind bedeutende Standorte der Industrie, zum Beispiel der Werften und ihrer Zulieferer von Stahlwerken, Raffinerien und Ölmühlen. Sie tragen maßgeblich zur Sicherung und Stärkung von Beschäftigung, Einkommen und Steuerkraft in Deutschland bei und fördern die stabile Wirtschaftsentwicklung in den Küstenländern [12].

Як бачимо, двозначність у семантичній структурі терміна **die Steuerkraft** усувається в спеціальному контексті, а саме за допомогою інших термінів – *Beschäftigung, Einkommen, Wirtschaftsentwicklung*, пор.:

Морські порти Німеччини надають багато різних послуг і є визначальними місцями розташування промисловості, наприклад, верфей та їх постачальників зі сталеливарних, нафтопереробних та олійних заводів. Вони суттєво сприяють забезпеченню та підвищенню зайнятості, доходу та спроможності сплачувати податки і забезпечують стабільний економічний розвиток на узбережжях.

Аналіз вживання багатозначних термінів у текстах засвідчує, що між значеннями полісемічного терміна спостерігається певний зв'язок, який разом з контекстом допомагає усувати його двозначність [7]. Цей факт дозволяє розглядати ці значення як значення одного слова. Значення багатозначного слова пов'язані між собою через схожість реалій, а також через наявність спільних сем. Функціонування полісемічних термінів у досліджуваній системі свідчить про незавершеність упорядкування терміносистеми цієї галузі знання. Значення полісемічного терміна соціальної ринкової економіки і особливо значення, яке утворилось на основі термінологічної одиниці, можна зрозуміти лише за допомогою контексту (спільна ознака, що лежить в основі значень, є при цьому допоміжним засобом), таким чином, термінологічне значення залежить від семантичного зв'язку з іншими словами, на що також вказує С.Яр при дослідженні спеціальних текстів [6: 125]. При цьому обсяг контексту, достатнього для розуміння багатозначного терміна, може бути різним, від одного речення до цілого абзацу. Це залежить саме від ступеня семантичного зв'язку багатозначного терміна з оточуючими лексемами. Таким чином, для вживання терміна вирішальним є не однозначність та точність, як характерні властивості термінологічної одиниці, а його комунікативна однозначність [9: 207].

В економіці, і зокрема в її соціальній ринковій підсистемі, особливо чітко відчувається роль мовного контексту, а також зв'язок мови з позамовним контекстом її вживання, без чого, як слушно зауважує О.Ф.Ковлакас, неможливо вирішити проблеми значення щодо вживання та інші питання, пов'язані з контекстною теорією значення. Саме тому адекватність або неадекватність контексту діяльності, та глибина і обґрунтованість мовних виразів є важливими аспектами економічної теорії [2: 119].

Полісемія свідчить не лише про раціональну обмеженість ресурсів термінологічного потенціалу, а й про семантичні можливості термінів як елементів терміносистеми. Проте, як показує аналіз фактичного матеріалу, багатозначність у функціональному аспекті не є показником неточності терміна. Полісемія у межах термінології, як факт розвитку й динаміки мови, свідчить про розвиток термінології відповідно до мовних законів, і тому це явище продовжує існувати в термінології як закономірний факт. Отже, явище полісемії не слід розглядати як небажану ознаку термінів. Усуненню полісемії може сприяти у професійній комунікації вживання терміна у відповідному контексті, який розкриває значення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большой немецко-русский словарь: В 3 т. / Сост. Е.И.Леппинг, Н.П.Страхова, Н.И.Филичева и др.; Под общ. рук. О.И.Москальской. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1998. – Т. 1-3.
2. Ковлакас Е.Ф. Семантические аспекты рыночно-экономической терминологии: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Краснодар, 2003. – 201 с.
3. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
4. Нгуен Тхи Тху Ван. Терминология государственного управления современного русского языка: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – М., 2001. – 219 с.

5. Немецко-русский экономический словарь. / Сост.: И.С.Блях, Л.Т.Багма. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2001. – 664 с.
6. Jahr S. Das Verstehen von Fachtexten. Rezeption – Kognition – Applikation. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1996. – 212 S.
7. Paschen U., Bastek A. Brauchen wir eine Fachsprache im Qualitätsmanagement? Universitätsklinikum Hamburg-Eppendorf, Stabsstelle Medizinische Qualitätssicherung. – Hamburg, 2005. – Режим доступу: <http://www.google.com/search?q=cache:15ArvsRokHAJ:www.elsevier.de/elsevier/journals/files/zaefq/archive/900/Paschen.pdf+Fachsprache&hl=ru&ct=clnk&cd=226&client=opera>. – Заголовок з екрану.
8. PONS Fachwörterbuch Marktwirtschaft. Немецко-русский словарь, русско-немецкий глоссарий / Сост.: Rathmayr R. – К.: Методика, 2004. – 432 с.
9. Roelcke Th. Das Eineindeutigkeitspostulat der lexikalischen Fachsprachensemantik. // Germanistische Linguistik. – 1991. – № 19.– S. 194-208.
10. Wikipedia. Abgaben. – Die freie Enzyklopädie Wikipedia. Abgaben. – Режим доступу: <http://de.wikipedia.org/wiki/Abgaben>. – Заголовок з екрану.
11. Wikipedia. Anpreisung. – Die freie Enzyklopädie Wikipedia. Anpreisung. – Режим доступу: <http://de.wikipedia.org/wiki/Anpreisung>. – Заголовок з екрану
12. Wikipedia.Seehafen. – Die freie Enzyklopädie Wikipedia. Seehafen. – Режим доступу: <http://de.wikipedia.org/wiki/Seehafen>. – Заголовок з екрану.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Подвойська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Херсонського національного технічного університету.

Наукові інтереси: термінологія, перекладознавство.

ВПЛИВ ГРЕЦЬКИХ ТА ЛАТИНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ

Ліля ЧЕРНИШ (Львів, Україна)

У статті розглянуто взаємозв'язок та вплив класичних мов на утворення слів та формування лексики європейських мов (на прикладі української та німецької), проаналізовано засоби проникнення словотвірних частин в лексику європейських мов.

This article describes the interconnection and the influence of Classical languages on the word formation and the vocabulary of European languages (Ukrainian and German languages are taken as an example). The ways of borrowing the word formation elements into the vocabulary of European languages are analyzed.

Існує неймовірна кількість засобів для передачі інформації, але мабуть найважливішим носієм все-таки залишається слово, як сама жива одиниця спілкування. Ми б хотіли здійснити невеликий рекурс в історію та розглянути розвиток спілкування з давніх давен до сьогодення.

Невід'ємним компонентом розвитку спілкування є духовна культура. Українська культура спілкування, наприклад, формувалася й функціонувала у тісному контакті з духовною культурою як Сходу, так і Заходу. Східна ментальність, синтезована Візантійською культурою з сильними античними традиціями, прививалася у Київській Русі завдяки християнству, а контакти з Європейськими державами сприяли засвоєнню прониклого туди арабського раціоналізму, синтезованого з античною мудрістю. Можливо саме це дає сьогодні можливість спостерігати в мовній системі спілкування ту багатогранність можливостей для передачі інформації за допомогою слова. Саме цей синтез Сходу та Заходу збагатив мову великою кількістю слів різноманітного походження, які переплітаються між народами, державами та людьми в кінцевому результаті. Так, наприклад одне зі слів латинського походження(слід зауважити, що це вже Візантійська культура) autumnus, і, m, що в перекладі означає «осінь» має саме що не є широке застосування в англійській мові – autumn, n, з тим самим значенням – «осінь». Візьмемо знову ж таки, слово латинського походження natura, ae, f, що означає «природа», це слово маємо і на Заході, зокрема, в німецькій мові – die Natur, f, що теж означає «природа», маємо український аналог натуральний, що означає – природний. Велика кількість термінів, які складаються з грецьких та латинських компонентів, однаково легко утворюються в різних мовах, форма їх побудови як правило однакова (такі терміни називаються інтернаціоналізмами). Таким чином, при лінгвістичному аналізі інтернаціоналізмів (мегаполіс, антонім і т.д.) слід враховувати історичні дані про предмет або явище.

У монографії І.К. Ліндемана «Греческие слова в русском языке. Экскурсе в область истории русского языка», яка вийшла в 1895 році, автор встановлює два періоди проникнення грецько-латинських запозичень, наприклад, в російську мову:

1) 865 рік – середина XV століття, коли грецькі слова йдуть або прямо з візантійської або через посередництво церковнослов'янської мови;

2) з середини XV століття відбувалися запозичення слів старогрецької або класичної, і новогрецької мов, а опосередковане запозичення здійснювалось «переважно через латинську мову» [3: 5].

Сюди входять і усні запозичення, появі яких сприяли торгівельні зв'язки між Візантією і її північно-східними сусідами. Частина цих запозичень вийшла із вжитку, а деякі збереглися до сих пір.

Особливу групу складають новітні терміни, створені на основі грецьких слів і коренів починаючи з середини XIX ст., в цю групу також входять інтернаціоналізми, але вже більш пізнього запозичення.

Хоча ми маємо зараз багато запозичень з античності, все-таки слід зауважити, що, наприклад, на Русі антична культура була менш зрозумілою й досяжною, аніж у Візантії чи Західній Європі. Русь прилучалася до античної мови лише опосередковано, через мову перекладача, як не була прямим носієм інформації, що передавалась нею. В свою чергу перекладач, будучи тим посередником, який за допомогою слова пов'язував між собою людей, мав би володіти не лише знанням мов, але й емоційним потенціалом, щоб вміти вдало передати ту чи іншу інформацію. В свій час дуже важливим було уявлення про людину, що мислить, вичленяє мудрість і тлумачить її іншим людям, і саме це привертало увагу до можливостей людини, насамперед її розуму.

В цій статті ми би хотіли показати на прикладі різних слів, їх походження та утворення, взаємозв'язок між мовами різних народів, вплив класичних мов на утворення нових слів.

Стандартна етимологія виводить, наприклад, слово «цар» з латинського Цезар (Caesar, agis, m). Як саме це відбулося, можна було би пояснити дуже просто: відкидається голосна «е» разом із дзвінким «з» і отримуємо «цар». Можна розглянути це з історично-філологічної точки зору. Для прибулих іноземців представляли голову держави як «це – цар», тобто це десь співзвучно зі словом Цезар. Маємо в німецькій мові іменник з тим самим значенням *der Kaiser, m* – імператор.

Візьмемо, наприклад, слово «школа». Фасмер вважає, що це слово походить від грецького *schola*, що буквально означає «заняття у вільний час, читання, лекція». Саме поняття школи має два семантичних гнізда з досить глибокою різницею в значеннях: 1) «дозвілля, заняття у вільний час» 2) «вчення, заняття, звичка» [6: 50]. Маємо в німецькій мові *die Schule* – школа.

Свого роду посередником між самим словом та носієм цього слова була книга, яка витримує всі мови і всі способи передачі інформації.

Habent sua fata libelli – у книжок своя доля.

Це можна показати, наприклад, на створенні та значенні самого цього слова, запозиченні його з інших мов.

Отже, етимологія слова «книга» остаточно не з'ясована. Слов'янські означення книги (українською, російською «книга», сербською «књига», польською «ksiązka», чеською «knih») виходять із старокитайського «*k'üen*» («сувій, згорток») чи слов'янського «кнея» («ліс») або від слова «кѣп-», спорідненого з чеським «*kmen*» («стебло, стовбур») і суфікса «*iga*» як слова на позначення дерев'яних дощок для письма [7: 7].

Саме слово «книга» має три значення. Перше – зшиті в один блок аркуші пергаменту чи паперу (тобто формальний образ книги як матеріального предмету). Друге – твір, все що є змістом книги (тобто смислова сторона поняття). Третє – розділ, частина великого твору.

Історично склалося так, що в європейських та передньоазійських мовах зміст терміну (не форма слова, а його поняття, смисл) однаковий. Всі вони трактуються однаково: 1) предмет, 2) твір, 3) частина твору.

Хоча, цікавим є те, що наші предки не скористалися лексикою сусідніх високорозвинутих народів, що на той час їм, напевно була знайома: «біблію» від

старогрецького «to biblio» – книга, «лібер» від латинського «liber, ri, m» -книга, «манускрипт» від латинських слів «manus, us, f» – рука та «scribo, -ere» – писати.

Так чи інакше, це слово у різних його проявах трактувалося як щось, що несе певне пізнання, щось, що можна або потрібно знати. Не виключено, що цьому слову англійська мова завдячує словом know – знати, knowledge – знання та німецька мова die Kenntnis – знання.

Якщо говорити про переклади, то у великій кількості перекладна література з'являється, наприклад, на Русі починаючи з XI ст. Сучасні дослідники розділили переклади на найдавніші і більш пізні. Початковий етап розвитку слов'янської перекладної писемності прийнято поділяти на декілька періодів.

Перший, початковий період – поява слов'янських перекладів.

Другий період припадає десь на X ст.

Третій період починається від середини XI ст.

Четвертий період пов'язаний із слов'янським Півднем – Балканським півостровом, слов'янське населення якого у XIII ст. відокремлюється від Візантії і переживає культурне піднесення. В цей час (XIII – XIV ст.) з'являються нові переклади з грецької мови, що в значній мірі вплинуло на появу нових слів, які містять багато префіксів з грецької та латинської мов.

Довготривалі контакти між грецькою та іншими мовами стали власне причиною сильного впливу грецької та латинської мов на інші. Але власне ці цивілізації відіграли велику роль в розвитку європейської культури в цілому. Тому, згідно слів Ю. Романєєва «грецькі запозичення – традиційна тема в дослідженнях історії різних мов»[4: 12].

Один з важливих моментів впливу грецької мови на європейські – процес запозичення, або «процес переміщення різних елементів з одної мови в іншу» [1: 19].

Явище запозичення – одна з характерних сторін розвитку мови, тісно пов'язана з історією народу, з історією культури. Запозичення відбувалися на різних мовних рівнях: можна говорити про запозичення слова (лексичний рівень) – це найбільш частий і типовий випадок запозичення; про запозичення фонем (фонетичний рівень) – самий рідкий випадок запозичення; про запозичення морфем (словотворчий рівень); існують також синтаксичні запозичення (на побудову речень, зворотів в мові впливає синтаксис мови-джерела) – синтаксичний рівень [1: 20].

Серед основних факторів запозичення грецької та латинської термінології, наприклад, німецькою мовою слід враховувати як екстралінгвістичний так і лінгвістичний фактори. До екстралінгвістичного фактора запозичення слід віднести багатомовну традицію використання латинської та грецької мов як міжнародних мов науки і техніки, традицію, яка є вирішальною при міграції слів із латинської і грецької мов в німецьку, наприклад.

У тому, що система запозичуючої мови охоче приймає іншомовні терміни, вирішальну роль грає лінгвістичний фактор – необхідність заповнити відсутні ланки запозичуючої мови. До лінгвістичного фактора слід віднести й те, що слова і словоелементи мертвих мов моносемічні, позбавлені експресивності, що робить їх зручним матеріалом для термінотворення.

Досліджуючи формування німецьких слів, ми виділяємо два способи поповнення німецької термінології на грецькій та латинській основах: 1) поповнення за рахунок термінів, які можуть бути віднесені до розряду прямих запозичень; 2) приєднання латинських та грецьких морфем до існуючих власне німецьких слів, слів інших германських мов, а також слів романського походження.

Попередній відбір термінологічних одиниць, наприклад, німецької мови, проведено на основі німецьких етимологічних словників, що дозволило виділити терміни, запозичені німецькою мовою у чистому вигляді із грецької та латинської мов. До прямих запозичень, тобто без морфологічних мін словоформ, відносимо, наприклад, такі терміни: das Aggregat – агрегат (lat. aggrego, -are, -atum – приєднувати, нагромаджувати), der Agent – шпійон (lat. ago, -ere, -переслідувати), der Apparat – апарат, пристрій (lat. apparatus, -us, m – майно, матеріальне спорядження), die Struktur – структура, побудова (lat. structura, -ae, f – будова, споруда) та ін.

Багато з них послужили словотворчою базою для створення нових слів-термінів, шляхом приєднання деривативних суфіксів: *die Agglomeration* – агломерація, скупчення (*lat. agglomerato, -are, -atum* накопичувати), *die Konstruktion* – конструкція, побудова (*lat. constructio, -onis f* – складення, побудова).

Таким чином, терміни формують словотвірні ряди, пов'язані парадигматично. У цьому проявляється системність, характерна як для загальнолітературної, так і для термінологічної підсистеми мови.

Сфера запозичених грецьких та латинських термінів не є замкненою, про що свідчить факт взаємопроникнення запозиченого лексичного матеріалу та його взаємозв'язку з лексичними одиницями.

До числа грецьких та латинських запозичень книжного характеру слід віднести і деякі словотвірчі елементи – префікси і суфікси.

При визначенні інвентаря словотвірних засобів грецького та латинського походження і класифікації словотвірних морфем залежно від їх функцій в процесі терміноутворення необхідно диференціювати морфеми на дві групи:

1. Афікси, що послужили засобом поповнення усієї загальнолітературної лексики німецької мови, у тому числі і термінолексики. До них належать ті деривативні морфеми, які достатньо асимілювалися німецькою мовою, не відчувуються запозиченими і морфологічна приналежність яких не викликає сумнівів. Вони достатньо поширені у німецькомовній лексиці (префікси: *a-, ad-, anti-, de-, dis-, extra-, inter-, non-, sub-, super-, sur-, trans-, per-, post-, pre-, pro-*; суфікси: *-ant-, -ent-, -ist-, -ite-, -or-, -ty*).

2. Морфеми, що вживаються переважно в термінології і займають у системі терміноутворення на грецькій та латинській основах окреме місце (*auto-, hydro-, hyper-, equi-, ferro-, fibro-, electro-, infra-, iso-, macro-, metre-, mono-, multi-, photo-, poly-, -scope, thermo-*). Термінологічні морфеми цього ряду характеризуються деякою обмеженістю їх використання: вони вживаються в основному в термінології науки і техніки.

Для термінологічних грецьких та латинських морфем характерна переважна взаємодія терміноелементів між собою (тобто відносна замкненість їх словотвірної галузі), специфіка словотвірних способів. В основі створення словотвірних моделей складних одиниць не лежать синтаксичні конструкції. Взагалі словотвірною особливістю грецького та латинського терміноутворення є чітка спеціалізація деривативних морфем поряд з конкретністю їх семантики. Грецькі та латинські морфеми можуть належати як до кореневих, афіксальних морфем так і займати особливе місце і не бути віднесеними до жодної із названих категорій. Характеристика тієї чи іншої морфеми як кореневої чи деривативної вказує на її словотвірну функцію: для кореневих морфем типовою є функція лексичного центру (твірної основи), а для афіксальних – функція форманта.

В основі розмежування кореневих і деривативних початкових морфем лежить критерій наявності чи відсутності предметно-логічного значення, а у зв'язку з цим – здатність чи нездатність морфеми виконувати роль лексичного центра в однокореновому простому чи афіксальному утворенні, а також можливість чи неможливість сполучення з суфіксальними морфемами.

Таким чином, описуючи взаємозв'язок грецької, латинської та інших європейських мов, хотілося би зауважити, що основні методи, які використовуються дослідниками, це – порівняльний (синхронне і діахронічне співставлення мовних явищ), описовий (статистичний) і аналітико-теоретичний. Саме ці методи слід враховувати при лінгвокультурних, соціокультурних та міжкультурних проблемах перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М., 1968. – 19–20 с.
2. Лейн Л., Мальцева Д.Г., Зуев А.Н. Немецко-русский словарь. – М., 1992.
3. Линдеман И.К. Греческие слова в русском языке. Экскурс в область истории русского языка. – Спб., 1895. – 5 с.
4. Романцев Ю.А. Структура слов греческого происхождения в русском языке. Канд. диссертация. – М., 1965. – 12 с.
5. Трофимук М., Трофимук О. Латинсько-український словник. – Л., 2001.
6. Фасмер М.Р. Греко-славянские этюды. – Спб., 1906.
7. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Л., 2003. – 7с.
8. Хориков И.П., Малев М.Г. Новогреческо-русский словарь. – М., 1993.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ліля Черниш – кандидат філософських наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: дослідження розвитку європейських мов на основі класичних (латинської та грецької).

ТРАНСПОЗИЦІЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В МЕТАМОВУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Тетяна ДЕРКАЧ (Сімферополь, АР Крим)

У статті аналізуються механізми метафоричних перетворень у літературознавчих текстах. Дослідження демонструє шляхи поповнення фахового словника за рахунок термінів, транспонованих із будівельної сфери.

The mechanism of metaphoric transformation in the literary studies texts is analyzed in the article. The research shows the ways of enriching the professional vocabulary at the expense of the terms transferred from the building sphere.

Лінгвістичний аналіз основних термінологічних одиниць наукових текстів показує, що в основі процесу їх творення лежать механізми метафоризації. Наукова метафора щонайзагальніше трактується мовознавцями як одна з мовних універсалій. Ще О. О. Потебня вважав, що метафоризація – це загальний закон розвитку мови, її постійний семантичний рух: „Якщо під метафоричністю мови розуміти ту її властивість, за якою будь-яке наступне значення (respective слово) може створюватися саме за допомогою відмінного від нього попереднього, оскільки з обмеженої кількості відносно елементарних слів можуть бути створені численні похідні, то метафоричність є постійна властивість мови, і переходити ми можемо тільки від метафори до метафори“ [12: 434]. У сучасному мовознавстві подібне тлумачення метафори пропонує В. Г. Гак, який стверджує, що „метафора – універсальне явище в мові“ [1: 11], та О. О. Тараненко [18].

Думку про універсальний характер метафоризації поділяє й інший теоретик метафори – Д. Девідсон [3].

Очевидно, властивість універсальності метафори може бути розглянута в мовному аспекті відповідно до певних функцій мови. На думку Г. Г. Кулієва, у процесі пізнавальної діяльності людина постійно пристосовується до змінюваних умов, при цьому „мова як постійний процес перебудови семантичного поля (матриці значень) забезпечує нас метафорами, необхідними для засвоєння потоку нової інформації“ [8: 25]. Таким чином, поява метафор у науковому тексті зумовлена головною функцією мови, а механізм метафоризації відповідно закладений у природі мови. Однак, на нашу думку, було б точніше визначити наукову метафоризацію не як використання нових смислів, а як їх виробництво. Із цих позицій правильним буде твердження про те, що метафора не несе певний новий смисл, а породжує його.

Універсальність наукової метафори зумовлена її стереотипністю, яку слід сприймати як важливий параметр механізму метафори, що „пов’язаний зі здатністю людини співвідносити усе нове для неї за своїм образом та подібністю або ж за просторовими об’єктами, з якими людина стикається у своїй практиці“ [19: 182].

Як відомо, при формуванні певного концептуально значущого образу автори апелюють до мовного та прагматичного досвіду людини, опираються на механізми мовомислення, які пов’язують свідомість людини із зовнішнім світом, навколишньою дійсністю тощо. На думку А. П. Чудінова, „такий аргумент створює враження переконливості, відповідності відтвореної картини очевидним правилам світогляду“ [22: 39].

Мета та завдання статті. На основі аналізу функціонування будівельних метафоричних мовних одиниць у сучасних літературознавчих текстах встановити їх структурні, семантичні, комунікативні властивості, а також типологічні ознаки; продемонструвати механізми метафоризації будівельної лексики у літературознавчому тексті.

Метафору можна розглядати як найкоротший і нетривіальний шлях до істини, бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ смислів [17: 330]. Використовується метафора

з метою первинної номінації у процесі пізнання нових об'єктів, явищ, дій, ознак, а також з метою вторинної номінації у процесі розвитку семантичної структури слова. Номінативна функція метафори може переводити її також у сферу наукової термінології. Вживання вторинної номінації у науковій термінології пояснюється тим, що поняття науки значно більше, ніж слів для їх найменувань. Процес метафоризації – це вміння пізнавати одні предмети через інші, а нові явища – через порівняння з уже відомими. Як і кожне слово, термін внаслідок абстрагуючої роботи мислення має здатність узагальнювати. Метафора – це особливий вид узагальнення. Вона є результатом пізнавальної діяльності людини та формування у її свідомості абстрактних понять.

Метафоричне походження мають і деякі літературознавчі поняття. Дієвим засобом указані аргументації у процесі опрацювання й осмислення тексту літературно-критичного змісту є апеляція до практично-побутового досвіду людини, зокрема, опертя на семантичний об'єм понять *будівельної галузі*. Сигніфікативними мотиваторами таких метафоричних трансформацій слугують „назви будівель, споруд та їхніх частин, назви процесів, що супроводжують будівництво, назви професій людей, що працюють у цій сфері, назви будівельних матеріалів тощо“ [2: 70].

Одним із найважливіших позитивно конотованих концептуальних понять в українській когнітивній моделі світу є *будинок, споруда*. Його латентні конотативні семи 'міцність', 'надійність' переносяться у концептосферу літературознавства як мотиватори аксіологічної маркованості. У сучасних літературознавчих розвідках номінація *споруда* є носієм образного значення „складний за структурою і змістово багатоплановий художній твір“ і зберігає позитивне забарвлення: „*Вогненні стовпи*“ – *складна, скомплікована споруда. Це історично-філософський твір з елементами автобіографізму, еротики, містики, публіцистизму, пригодницького, політичного, химерного роману*“ [23: 53]. Метафоризація відбувається на ґрунті перехрещення релятивних ознак 'складний', 'цілісний', 'який потребує багато часу і зусиль для виконання', інтенціональність яких підтверджується загальним лексико-семантичним наповненням контексту.

В окремих випадках номінація *будівля*, поставлена у специфічні контекстуальні умови, актуалізує негативний аксіологічний зміст, як-от: „*Драматичний цикл „6 x 0” побудований як своєрідна будівля, приречена на ніщо*“ [5: 135]. Негативно-оцінний потенціал вислову *приречений на ніщо* переноситься на образне значення слова *будівля*, змінюючи знак оцінності із „+” на „-”.

Інші актуалізовані у сучасних літературознавчих творах поняття *будівельної семантики* свідчать про кілька векторів асоціативного співвіднесення:

- за семантичною ознакою 'створення' (*будувати твір, вибудувати образний всесвіт, конструювати образ, побудова історії*);
- за семантичною ознакою 'розвиток' (*розбудова сюжету*);
- за семантичною ознакою 'скріплювати, робити цілісним' (*цементувати*);
- за семантичною ознакою 'слугувати основою, стрижнем чого-небудь' (*будівельний матеріал образів, змістова опора вірша, підвалини мистецтва слова, наріжний камінь монографії, словесна арматура*).

Інтегральною рисою, що об'єднує названі типи метафоризації, є властива їм однозначно позитивна конотація.

Потужним джерелом формування метафор на ґрунті встановлення безумовної аналогії за стрижневою семою 'створення чого-небудь' виступають дієслова *будувати, споруджувати, конструювати*, які сполучаються з номінаціями літературознавчого змісту *твір, образ*. Пор.: „*Відмінність у тому, що Леся Українка будує твір, як цікаву та повчальну казку, з якої мимоволі перекидається місток у реальний час автора та читача*“ [11: 31]; „*Роздвоєність Андруховича-романтика, з одного боку, і бабуїста, з іншого проектується у постмодерністське завдання: спорудити твір високого стилю і твір низький, бурлескно-балаганний*“ [5: 105]. Дієслівна ознака 'споруджувати, зводити що-небудь' стає основою для смислової транспозиції, що не зумовлює зміну первинної позитивної конотації. Цей факт, а також наявність в семантичному об'ємі дієслова *будувати* переносного значення

‘створювати, організовувати що-небудь’ сприяє стереотипізації відповідних слововживань у метамові літературознавства.

Аналітичний тип образної інтерпретації репрезентують віддієслівний іменник процесуальної семантики *побудова* та спільнокоренева атрибутивна характеристика *побудований*, послідовно уживані щодо літературознавчих явищ *віршування, вірш, поезія, історія* тощо: „Якби була зроблена хоча б єдина спроба **побудови** структуралістської, деконструктивістичної, психоаналітичної чи феміністичної **історії** якоїсь із європейських **літератур**, це була б величезна їхня перемога“ [7: 7]; „Дитяча пісня“ **побудована на контрастах**: очікуваної від жанру теми й теми запропонованої; теплої оповідної манери та моторошних подій накладання на образ вбивці рис замордованої ним жертви“ [11: 33]; „Тривалість у часі звучання витворює метричне або квантитативне (*quantitum* – „скільки“, тобто кількісне) віршування, **побудоване** на впорядкованому чергуванні довгих і коротких складів“ [20: 317].

Фаховий термін будівельної галузі *конструювати* в узуальній мовній практиці реалізує книжний лексико-семантичний варіант „створювати що-небудь у певному складі; установлювати певний склад чогось“ [16 (4: 267)]. Його включення у систему літературознавчого тексту відбувається шляхом оказіональної сполучуваності дієслова із стрижневими поняттями *герой, образ*: „Семенка можна було би вважати прототипом образу Перфецького („Перверзія“). З численних поетичних текстів можна було би **сконструювати** подібний **образ** його невірніважено-імпульсивної душі“ [5: 102]; „**Конструюючи** свого героя, Емерсон прагне відкинути від нього все індивідуальне, а також історично-конкретне“ [10: 41].

Порушення традиційних для фахової будівельної мови лексико-семантичних зв'язків послідовно засвідчує дієслово *цементувати*. Виходячи за межі вузькогалузевого вживання, ця номінація розширює набір типових для неї лексико-семантичних властивостей, у нових дискурсивних умовах універсалізується як носій значення „з'єднувати, скріплювати, робити цілісним“: „Намагаючись синтезувати розважальність і проблемність, яка подається в іронічному плані, письменник **цементує** закладений у тексті дискусійний інтелектуальний шар розважальними сюжетами „блоками“, провідними з яких є детективний“ [6: 20]; „Факт, що 20 століття не тільки „не скасувало“ духовної чинності Шевченкового міфа, розгорнутого довкола міфа України, а, навпаки, утривало його, **зцементувавши** масовим (та ще й ідеологічно „розколотим“ всередині себе) культом самого Шевченка“ [4: 17–18]. Позитивний аксіологічний зміст у цьому випадку забезпечує, крім домінантної конструктивної семи, також загальна комунікативна ідея контексту.

Додатковим ефективним засобом експресивізації контекстів із метафоризуючим дієсловом *цементувати* виступають також факультативні лапки: „Кобзарський архетип потроху згорнеться й „**зцементується**“ до образу „старого“ й „сивоусого“ наратора – таким, на подивування сучасних літературознавців, бачив себе Шевченко мало не від тридцятирічного віку“ [4: 106].

Досліджуваний матеріал демонструє активну літературознавчу адаптацію мікротематичних понять будівельної галузі, що об'єднуються навколо семантичної ознаки ‘слугувати основою для створення чого-небудь’: *будівельний матеріал, підвалини, наріжний камінь, опора, арматура* тощо. Продуктивність цієї метафоричної моделі визначається сприйняттям літературного твору як певної конструктивної цілісності, для реалізації якої задіюються певні компоненти-складники, кожен із яких має своє чітке функціональне призначення. Денотативна співвіднесеність у цій моделі здійснюється завдяки перенесенню загальної ознаки ‘основа чого-небудь’ із об'єкта первинної номінації (будівельної) на об'єкт вторинної номінації (літературознавчої):

- *будівельний матеріал* – „мовно-стильові ресурси“: „А **будівельним матеріалом** для ліплення образів незмінно залишається художня мова“ [14: 27]; „Отже, і в розумінні суто філологічному слово, образ є душею художньої літератури, її Творцем, а водночас і „молекулою“, „**будівельним матеріалом**“ [20: 6];

- *підвалини, наріжний камінь* – „засади, вихідне положення літературної чи літературознавчої творчості“: „І. Франко в уже згадуваному трактаті „Із секретів

поетичної творчості“ об’єктом спостережень обрав психологічні підвалини мистецтва слова“ [20: 43]; „Питання втечі від дійсності було актуальним усі часи, не випадково воно стало одним із **наріжних каменів монографії С. Павличко „Дискурс модернізму в українській літературі“** [15: 72];

• **опора, стовп, арматура, стрижень** – „те, що становить основу теорії, сюжету літературного твору“: „Сюжети античних міфів [...] трапляються практично в кожному вірші і є його **змістовою опорою** (міф про І. Полукса у Г. Чужа-Русина; в І. Туробінського „Змія страшиного коли побороти вдалося...“)“ [21: 42]; „**Нищівної критики зазнає ще один стовп міфу – віра в його іспанськість**“ [13: 61]; „**Художній твір без лірики – це словесна арматура**“ [9: 72]; „**Епічне начало** [...] є **міцним стрижнем** його [В. Рубана] **поетичної розповіді**“ [11: 35].

На тлі загальної позитивної конотації, яку реалізують будівельні поняття в наведених літературознавчих контекстах, своєю пеоративною аксіологічною маркованістю вирізняється оцінність образу **словесна арматура**.

Отже, можна стверджувати, що оформлення метафор на ґрунті контекстуального переосмислення понять будівельної галузі належить до визначальних стильовітвірних рис сучасного українського літературознавчого дискурсу. За винятком епізодичних образних слововживань типу **словесна арматура**, вони реалізують позитивну конотацію. Її домінування зумовлене інгерентною позитивною експресією номінацій із семою ‘створення’, яка властива термінам, що забезпечують комунікативно-прагматичні потреби будівельної сфери.

Як бачимо, смислова різноспрямованість задіюваних для інтенсифікації літературознавчого вислову будівельних понять не дає змоги чітко структурувати цю мікропарадигму за семантичною ознакою, однак їх прагматична переконливість та конотативна виразність є незаперечними. Інтердискурсивна метамовна взаємодія у всіх випадках відбувається на ґрунті аналогічної транспозиції кваліфікативних ознак явищ і відчуттів будівельної сфери на експліковані явища і процеси літературознавства.

У подальшому перспективним і цікавим є аналіз функціонально-стилістичних можливостей будівельної метафори і в інших сучасних тематичних дискурсах – політичному, економічному, спортивному тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 11–26.
2. Дацишин Христина. Транспортна метафора в українському політичному дискурсі: конотативний аспект // Серія: Журналістика. 2003. – Вип. 23. – С. 108–116.
3. Дэвидсон Д. Что означает метафора // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1980. – С. 173 – 193.
4. Забужко О. С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – Вид. друге, випр. – Київ: „Факт“, 2001. – 160 с.
5. Зборовська Ніла, Ільницька Марія. Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків. – Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім.І. Франка, 1999. – 336 с.
6. Калинська Леся. Синтез масового й елітарного // Слово і час. – 1998. – №2. – С. 18 – 22.
7. Клименко Борис. Криза термінологічної системи українського літературознавства чи криза наукової свідомості літературознавців? // Слово і час. – 2001. – №4. – С. 5–14.
8. Кулиев Г. Г. Метафора и научное познание. – Баку: ЭЛМ, 1987. – 155 с.
9. Насенко Михайло. Підмогильний як художник і „ворог режиму“ // Слово і час. – 2004. – №6. – С. 71 – 74.
10. Павличко Соломія. Теорія літератури. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи“, 2002. – 679 с.
11. Пастух Тарас. „А ти дивишся очима незахищеними...“ (Про збірку Василя Рубана „Химера“) // Слово і час. – 2004. – №10. – С. 25 – 37.
12. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976 – 215 с.
13. Пронкевич Олександр. Дон Хуан крізь призму національного міфу // Слово і час. – 2003. – №4. – С. 56 – 62.
14. Пустова Ф. Естетична природа слова в літературному творі // Українська мова і література в школі. – 2004. – №1. – С. 25– 27.
15. Садівська Тамара. Твори Докії Гуменної в контексті „Наукової белетристики“ // Слово і час. – 2004. – №3. – С. 70 – 76.
16. Словник української мови: В 11-ти т. –Т. IV. – К.: Наук. думка, 1973. – 840 с.
17. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
18. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії. – К.: Наук. думка, 1980. – 115 с.
19. Телія В. Н. Метафоризація і її роль в створенні мовної картини світу // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173 – 205.
20. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
21. Шевченко Людмила. Явище латиномовної поезії в історії української літератури // Дивослово – 2004. – №5. – С. 41 – 43.

22. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000). – Екатеринбург, 2001. – 238 с.
 23. Ярмчук Ірина. „...Але найбільша з них – любов“ // Дивослово – 2004. – №5. – С. 46 – 54.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Деркач – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології РВНЗ „Кримський інженерно-педагогічний університет“.

Наукові інтереси: термінологія сучасної української літературної мови, сучасна лінгводидактика.

КІНОНІМНА НОМІНАЦІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД НАЗИВАННЯ

Ольга КИРИЛЮК (Первомайськ, Україна)

У статті досліджено особливості кінонімною номінації. Виявлено головні внутрішньомовні та позамовні чинники впливу на вибір клички собаки, зокрема з'ясовано характер впливу моди, традицій та особистих уподобань власника на зміни в кінонімній царині.

The paper views the peculiarities of kinonymic nomination. The main linguistic and extralinguistic factors that influence the choice of dogs' names are defined. It is established how fashion, traditions and personal preferences of dogs' owners influence the changes in the sphere of kinonyms.

Система українських кінонімів є своєрідним відображенням певної картини світу, зокрема у сфері життєдіяльності людини. Надаючи кличку тварині, людина досить часто керується асоціативними зв'язками, що відображають подібність певних рис тварини з якими-небудь явищами чи поняттями, які оточують її в повсякденному житті. Люди здатні мислити образами, що й сприяє утворенню в мові нових понять, пов'язаних з первинною семантикою виключно на основі асоціативних зв'язків.

Кожному класу онімів притаманні певні особливості, які істотно впливають на процеси номінації та словотворення. Вибір кіноніма ґрунтується на низці вимог: милозвучності, виразності, небагатоскладовості кличок. Так, у спеціалізованій літературі з кінології зазначено, що „...собака слів не розуміє, просто зникає до звукового подразника. Тому кличка повинна бути короткою, гучною” [1: 31]. Найбільш характерною такою особливістю є для кличок собак мисливських і службових порід, оскільки головною вимогою до цих тварин є необхідність швидкої реакції на команду в особливих умовах (під час полювання, проведення оперативної роботи тощо).

Л. Щетинін зазначає, що в процесі дресирування тварини найбільш важливим моментом є вироблення в неї навички реагувати на індивідуальну команду, й така реакція нерозривно пов'язана з вимовою клички, реагувати на яку собаку привчають з раннього віку. Звичайно, бажаного результату можна досягти тільки у випадку, коли назва матиме виразне й коротке звучання [11: 181]. Н. Рядченко стверджує, що від кличок собак більшою мірою, ніж від назв інших тварин, вимагається фонетична звучність [7: 81].

У повсякденному житті кличка в основному виконує роль слова-прикликання, і ця функція також вимагає від неї зручності у вимові. Тому саме в кінонімії найбільш активно виявляється один із своєрідних законів мови – економія виражальних засобів. Його дію М. Кравченко визначає як „здатність мови усунувати зайві мовні ресурси при творенні номінативних одиниць, зберігаючи семантичне наповнення в межах речення, словосполучення, лексеми чи морфеми” [3: 33]. Прикладом економного використання мовних засобів у кінонімії є явище усичення, нульової суфіксації та універбації при творенні кличок.

Теоретично кличкою може стати будь-яке слово. Тобто в досліджуваній царині практично спостерігається необмеженість кінонімікону. Однак існують деякі тенденції, яким підпорядковується творення найменувань.

Серед кінологів поширені певні традиції щодо присвоєння кличок. Так, існують окремі правила для називання тварин окремих порід. Особливо це помітно в називанні мисливських собак. Такі кіноніми повинні містити ознаку дії, швидкості або голосу.

Для собак бійцівських порід використовують як клички лексеми, семантика яких відображає грізний характер тварини.

Крім зовнішніх чи внутрішніх ознак тварини, якими власники собак керуються у виборі клички, зустрічаються випадки називання відповідно до обставин, за яких собаку було придбано (наприклад, *Дарунок* – власники отримали тварину в подарунок, *Найда*), віку тварини (*Юнка*) та ін. Досить поширеними є випадки називання, коли кличка не мотивована будь-якими ознаками тварини, наприклад: *Бетті, Жан, Ресора, Фанта, Булька* тощо.

У мисливському собаківництві існує традиція називати пару тварин подібними за семантикою кличками: *Дунай – Двіна, Скрипач – Скрипка*. Така особливість характерна й для вибору кличок інших порід собак. Часто, коли у власника є кілька тварин, він називає їх пов'язаними між собою іменами, наприклад: *Ромео і Джульєтта, Орфей і Еврідіка, Отелло і Дездемона, Том і Джеррі, Чук і Гек, Чип і Дейл, Зіта і Гіта, Давид і Голіаф, Тигр і Євфрат*. Також як різні клички можуть бути використані ім'я та прізвище відомої особи чи будь-яка інша стала фраза. Наприклад, двох собак власника звуть *Майк і Тайсон, Мухамед і Алі*. При цьому не обов'язково, щоб вони перебували в господаря одночасно.

У ролі кличок уживаються сталі вирази: *Вітязь у Тигровій Шкірі, Анжеліка Маркіза Ангелів* – або описові конструкції: *Черешенька Солодка Моя, Бадді Супутник Сонця*. Часто обігруються деякі фрази. Наприклад, кличка звучить як *Пушкін*, що походить від англійського *Push-kin*, де *push* – поштовх, удар, тиск, а *kin* – родина, сім'я, що буквально означає – удар для сім'ї.

Варто наголосити, що процес вибору назви завжди є явищем суто суб'єктивним, що й спричиняє можливість надання будь-якому слову статусу кіноніма. Професор М. Сюсько зазначає, що „теоретично кожне самостійне слово (і не тільки самостійне) може стати базою для зооніма, але на практиці так не буває. Щоб стати матеріалом для зоонімів, апелятив повинен мати і певні семантичні, і певні формальні особливості, які б дозволили йому увійти в зоонімікон” [9: 21].

Незважаючи на надзвичайну широту лексичної бази кінонімів, відповідно до джерел поповнення їх можна поділити на дві групи: відапелятивні та відонімні. Репертуар українських кінонімів складають як готові номінативні одиниці, так і нові, що з'являються внаслідок власне-кінонімного творення за допомогою різних способів деривації. Розширення репертуару кінонімів відбувається постійно, в основному за рахунок переосмислення значення вже існуючих слів, зокрема, це пов'язано з появою нових сфер діяльності людини: освоєння космосу – *Ракета* (кличка собаки), особливості політичного та економічного життя країни – *П'ятирічка* (кличка корови), науково-технічний прогрес – *Чат, Піксель* (клички собак) тощо. Поява нових кіно- та літературних творів також дає можливість поповнювати зоонімікон іменами їхніх персонажів. Завдяки лексико-семантичній деривації цей спосіб у поєднанні із запозиченням імен реальних відомих осіб є одним з найбільш продуктивних джерел поповнення сучасної кінонімії.

Існують певні відмінності між називанням звичайних та породистих тварин, що мають родовідну.

У породистих собак до імені додається назва заводу або розплідника, у якому тварина народилася. У Положенні про розплідники й заводи Кінологічної Спілки України вказано: „Назва і кличка присвоюються на все життя і обов'язково фіксуються в усіх кінологічних документах” [5]. Цей факт також значною мірою впливає на вибір клички, оскільки в такому випадку необхідною є звукова узгодженість імені з назвою заводу. Такий принцип характерний для називання всіх породистих собак, які мають родовідну. Творення назв розплідників і заводів також має свої особливості і їхнє найменування має нести в собі вказівку на походження тварини – її породи, місце народження, інформацію про власника тощо. Саме такий набір онімів і є повним офіційним найменуванням тварини. Л. Пасічник відзначає, що схема „кличка + назва розплідника” є найбільш вдалою і зручною, незважаючи на певну громіздкість, оскільки це дає змогу точно ідентифікувати тварину [4: 9–10]. У виборі назви розплідника є певні традиції. Можуть бути використані: назви породи (*Бульдогер*); ім'я чи прізвище власника (*Дім Романових*); назва країни родоначальника породи (*із Маленького Китаю*); місто або місцевість, де знаходиться розплідник (*Крим-Орлан*); певні ознаки породи (*Блек Даймонд*) та інші назви. Однак така назва, що є тільки

показником “елітного” походження собаки, у побуті завжди опускається й ніколи не використовується.

Статус тварини з родовідною вимагає особливого підходу до називання. По-перше, такі собаки переважно беруть участь у виставках. Тому власники намагаються дати тварині оригінальну кличку, щоб виділити її серед інших учасників змагань, часто вдаючись зовсім не виправдано до екзотизмів, іншомовних імен, не беручи до уваги притаманних тварині ознак. По-друге, на вибір клички впливає й необхідність узгодженості кіноніма з назвою заводу або розплідника. Часто останні є іншомовними лексемами, що пов’язано з походженням породи собак, тому назви таких тварин переважно відзначаються оригінальністю, пафосом, піднесеністю. Однак у процесі спілкування з твариною складні помпезні назви стають незручними для використання, тому іншомовні клички часто змінюють на більш звичні: *Чіо-Чіо-Сан* – *Фрoся*, інколи схожі за звучанням – *Вандефул* – *Ванька*. Н. Рядченко зазначає, що такі особливості характерні й для інших класів зоонімів, наприклад, зафіксовано гіпоніми: *Гіацинт* – *Гоша*, *Капітал* – *Капа*; феліноніми: *Нефертіті* – *Тіша* [7: 84]. Це свідчить про тенденцію до економії виражальних засобів.

Оскільки процес пізнання людиною навколишнього світу перебуває в постійній динаміці, цілком закономірною є часта зміна реакції мовця на ті чи інші предмети і явища навколишньої дійсності, а також поява нових уявлень про традиційні об’єкти, уподобання тощо. Система творення власних назв тварин тісно пов’язана із цими процесами. Із часом одні оніми виявляють тенденцію до зниження активності вживання, інші, навпаки, упевнено входять до лексичного складу мови.

Вищезазначені явища яскраво ілюструє й система поповнення українського кінонімікону. Із часом певні кіноніми, що мають багатолітні традиції вживання, поступово опиняються на периферії використання. Однак поява в лексиконі мовців лексичних одиниць на позначення нових явищ та предметів навколишньої дійсності сприяє збагаченню кінонімікону новими номінативними одиницями. Наприклад, сьогодні оніми типу *Барбoс*, *Шарик*, *Бобик* мають нижчу частотність використання. Натомість більшої популярності набувають нові лексеми, що впевнено закріплюються у свідомості мовців. Тепер у якості кличок можна частіше зустріти назви *Шрек* (мультперсонаж), *Халк* (кіногерой), *Самсунг*, *Фанта* (торгові марки), ніж традиційні *Пушок*, *Сірко* та ін.

Із часом більшість назв стають немотивованими, і їхній етимон розкривається тільки за допомогою ґрунтового етимологічного аналізу. Наприклад, існують різні тлумачення кіноніма *Полкан*. Зокрема його походження пов’язують з апелятивом *полк*. У російському фольклорі цей персонаж зображався також і як напівлюдина-напівкінь, що дало підстави пояснювати цю кличку як утворення від російського *пол(у)* + *конь*. М. Фасмер заперечує таке тлумачення (Фасмер, с. 113). Тому більш прийнятною є гіпотеза про походження кіноніма від імені літературного героя. Так звали одного з персонажів „Повісті про Бову Королевича”. Цей твір є переказом західноєвропейського лицарського роману, джерелом якого стала старофранцузька феодальна поема XIII ст. Повість була відома майже в усіх країнах Західної Європи. У XIV ст. її перекладено в Італії, із сербського переказу була перекладена білоруською мовою в 1888 році. Протягом XVII–XVIII ст. повість набула великої популярності серед російських та українських читачів. Її героїв згадано, зокрема, в „Енеїді” І. Котляревського: „...Бова з Полканом як водився, один другого як вихрив...”. Герой повісті з ім’ям *Полкан* змальовувався в різних варіантах переказів або як мужній воїн, або як напівлюдина-напівсобака. В італійському варіанті ім’я звучить як *Pulicane* (іт. *canè* – собака, *pes*). Можливо, це й стало причиною поширення оніма *Полкан* у східнослов’янській кінонімії.

Подібне походження має досить відома кличка *Барбoс*. Персонаж фольклорного переказу „Евдон і Берфа” з таким ім’ям був змальований як страшний бородатий розбійник. Унаслідок чого О. Суперанська виводить цю кличку як похідну від романського слова *барб* – „борода” [161, с. 353], наприклад, румунське *bărbă* – борода, *bărbos* – бородатий, бородач. Однак М. Фасмер вважає такий збіг випадковістю (10: 125), а П. Поротников наголошує, що проникнення цього антропоніма в зоонімію стало можливим тільки через

сприймання його як синоніма до слова „злий” [6: 233], що було пов'язано з характером літературного героя.

Таким чином, наведені приклади підтверджують думку І. Ковалика про те, що семантика твірних апелятивів, тобто зв'язок оніма з поняттям, закладеним у твірному апелятиві, зазвичай не зберігається, а, навпаки, редукується в процесі онімної деривації [2: 16].

Однак усі перераховані особливості присвоєння кличок, що традиційно існують у кінологічній царині, не можуть кардинально вплинути на унормування процесу номінації собак, а часто, навпаки, спричиняють невинуватене присвоєння тваринам іншомовних назв, оказіональних утворень, в основі яких немає жодних мотиваційних ознак.

Самі кінологи зауважують, що „усі собаки заслуговують того, щоб власники, обираючи їм клички, керувалися історичними і сучасними традиціями в породі, а також демонстрували фантазію, смак, такт і здоровий глузд. Адже людина отримала в спадок культурно-історичну ауру, що супроводжує породу і її обов'язок зберегти ці надбання, не стільки сліпо наслідуючи назви із минулого, скільки розвиватися в потрібному руслі, але на сучасних умовах” [4: 11].

Ці зауваження мають стати поштовхом до впорядкування системи поповнення українського кінонімікону.

Унормуванню процесу творення та вживання кінонімів сприятиме дотримання таких вимог: відмова від необгрунтованого залучення іншомовної лексики на користь українських назв; використання в якості кличок слів, яким притаманне певне семантичне навантаження, з метою утворення онімів з наявним внутрішнім змістом, тобто таких, що нестинуть певну інформацію про позначуваний ними об'єкт.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Букатевиц Ю.В. Мисливське собаківництво. – К.: Урожай, 1993. – 173 с.
2. Ковалик І.Р. Про власні і загальні назви в українській мові // Мовознавство. – 1977. – № 2. – С. 11–18.
3. Кравченко М.В. До питання про явище усічення в українському словотворенні (в дериватах іншомовного походження) // Українське мовознавство: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – К.: Вища школа, 1988. – Вип. 15. – С. 33–40.
4. Пасечник Л.А. Клички собак. Небольшое историко-лингвистическое исследование. Ч. II // Питомцы–Pets, 2006. – № 9. – С. 9–11.
5. Положение о питомниках и заводах Кинологического союза Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ksu.com.ua>.
6. Поротников П.Т. Из уральской зоонимии // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 210–250.
7. Рядченко Н.Г. Из наблюдений над русской зоонимией // Русская ономастика: Сб. научн. трудов. – Одесса: ОГУ, 1984. – С. 57–63.
8. Суперанская А.В. Зоонимия (клички животных) // Słowiańska onomastyka: Encyklopedia: W 2-ch t./ Pod red. E.Rzetelskiej-Feleszko i A.Cieślakowej; współudziale J.Dumy. – Warszawa–Kraków: TNW, 2003. – Т. II. – С. 350–354.
9. Сюсько М.І. Традиційні і сучасні погляди на природу власного імені. – Ужгород: УДУ, 1999. – 32 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. III. [Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева. – 2-е издание]. – М.: Прогресс, 1987. – 832 с.
11. Щетинин Л.М. Слова, имена, вещи. Очерки об именах. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1966. – 219 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Кирилюк – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри гуманітарних та фундаментальних дисциплін Первомайського факультету Харківського державного університету харчування та торгівлі.

Наукові інтереси: ономастика, фразеологія, словотвір, морфологія української мови.

ГРУПУВАННЯ АНТРОПОНІМІВ УМАНЩИНИ ЗА МОТИВАЦІЙНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ

Юлія ФЕРНОС (Умань, Україна)

Стаття присвячена дослідженню мотиваційних відношень прізвищевих назв і прізвищ Уманщини XVII – початку XXI ст. Унаслідок аналізу мотивів виникнення прізвищевих назв та прізвищ Уманщини було виділено мотиваційно-номінативні групи: патроніми (матроніми), патронімно-посесивні назви, локативні назви, квалітативи, ситуативні назви та агентиви.

The article deals with the research of the motives of Uman surnames formation. Patronyms (matronyms), possessives, locatives, qualitatives, agentives and situational names are the main motivation-nominative groups defined in the study.

Характеристика мотивів виникнення антропонімів полягає у визначенні первинної, етимологічної семантики назв і характеризується відносною суб'єктивністю, оскільки на

сучасному етапі розвитку прізвищ важко точно з'ясувати мотив виникнення конкретного прізвища. Як слушно зазначає Є. Даниліна, об'єкт антропонімійної номінації може мати одну, дві чи кілька ознак, які стають мотивом номінації [5: 292].

Антропонімійна номінація, на відміну від апелювальної, є більш соціально зумовленою, оскільки тут діють не закономірності, а тенденції називання, спричинені "ономастичним матеріалом" кожного народу, який відображає позамовні своєрідні й універсальні риси [6: 107]. Етнографічно-побутові основи виникнення дохристиянських особових назв аналізуються у монографіях М. Л. Худаши та М. О. Демчук [1: 101 – 135; 7: 152 – 184].

Серед прізвищевих назв та прізвищ Уманщини XVII – початку XXI ст. виділяємо такі мотиваційно-номінаційні групи: патронімні або матронімні назви, патронімно-посесивні, квалітативні, локативні назви, ситуативні та відапелювальної назви на позначення професії чи заняття.

Патронім (матронім) – це назва людини, що виникла від імені, прізвиська чи назви професії батька (матері) або інших предків по батьківській лінії [4: 79, 104]. Засобами вираження патронімних або матронімних назв виступають суфікси **-енк-о, -ич, -ович / -евич, -овець**, а також більшість назв на **-ук (-чук), -ак (-чак)**. До патронімних назв відносимо також непохідні особові власні імена у функції прізвищевих назв: *Анастасій, Лазер, Олефір, Юрій*. Як правило, прізвищевими назвами ставали імена знатних людей або коли після смерті батька син міг просто перейняти його хресне ім'я [6: 108].

Патроніми (матроніми) відомі всім слов'янам, але більш характерні для антропосистем східних і південних слов'ян. Цьому сприяли позалінгвальні умови: тривалість кріпосництва та існування сільської громади. Оскільки громада не знала права спадкоємства, то ні індивідуальна, ні відтопонімна ознаки не могли виступати актуальним засобом ідентифікації особи, яка вимагала урахування сімейної ієрархії. А тому іменування за главою сім'ї виявлялося найбільш актуальним способом визначення людини.

Патронімні (матронімні) назви були поширені на досліджуваній території протягом усіх часових зрізів: XVII ст. – 44,43 %, XVIII ст. – 37,86 %, XIX ст. – 24,39 %, XX ст. – 26,56 %, початок XXI ст. – 30,98 % від загальної кількості прізвищ.

Більшість патронімних (матронімних) назв твориться від антропонімів (чоловічих і жіночих християнських імен, імен-комполітів та запозичених імен): XVII ст. – 50,04 % від загальної кількості патронімних назв, XVIII ст. – 35,87 %, XIX ст. – 35,71 %, XX ст. – 45,38 %, початок XXI ст. – 41,37 %: *Андросенко, Антонюк, Арт'юменко, Богданович, Варварук, Васькович, Вівдич, Гришак, Демиденко, Климчук, Лавренко, Леоновець, Любич, Марчак, Мисюкевич, Нечипорук, Прохоренко, Радевич, Савкевич, Самойленко, Собчук, Устименко, Юзепенко, Юркевич, Яковець, Яненко*.

Прізвиська батька чи матері стали мотивуючою основою для 32,73 % сучасних патронімів (матронімів) досліджуваної території: XVII ст. – 30,78 %, XVIII ст. – 25 %, XIX ст. – 19,39 %, XX ст. – 26,15 %: *Баранюк, Березенко, Воронич, Гнилозубенко, Горбачевич, Господаренко, Діденко, Карасевич, Кіселевич, Козленко, Коханюк, Крупенко, Мамоненко, Медведенко, Мушкевич, Німенко, Пасменко, Разумович, Рудкевич, Сліпенко, Черненко, Шульженко*.

Назвами професії батька (матері) мотивовано найменшу кількість патронімів (XVII ст. 15 %, XVIII ст. – 18,48 %, XIX ст. – 13,27 %, XX ст. – 6,92 %, початок XXI ст. – 9,35 %): *Войтович, Комісаренко, Кравчук, Кухаренко, Лановенко, Лимаренко, Музичук, Овчаренко, Осауленко, Попадич, Попович, Поштаренко, Сажієнко, Свинаренко, Стороженко, Тітаренко, Токаренко, Чебоненко, Шаповаленко, Шинкаренко*.

Патронімно-посесивні назви виражають відносини належності між батьками і дітьми та іншими родичами [6: 108]. До найпродуктивніших мовних засобів вираження цієї групи прізвищ належать суфікси **-ов (-ев), -ів (-їв), -ин (-ін)**. Порівняно з патронімними назвами, на території Уманщини посесиви відзначаються меншою продуктивністю: XVII ст. – 4,26 % від загальної кількості, XVIII ст. – 4,07 %, XIX ст. – 14,66 %, XX ст. – 17,58 %, початок XXI ст. – 17,80 %.

Патронімно-посесивні оніми Уманщини переважно творяться від відапелятивних імен або пізніших індивідуальних прізвиськ: XVII ст. – 31,51 % (від загальної кількості патронімно-посесивних назв), XVIII ст. – 27,27 %, XIX ст. – 39 %, початок XXI ст. – 51,55 %. Лише у XX ст. переважали посесивні прізвища, в основах яких лежать антропоніми (39,06 %), а найменування людей, утворені від апелятивних імен або індивідуальних прізвиськ, становили 32,81 %: *Балакін, Большаков, Бугайов, Галкин, Дубін, Зайцев, Крепишев, Кукішев, Муравейніков, Ноздричкін, Ногін, Пузіков, Сапожков, Сілін, Сметанкін, Старокожев, Фартушин, Щукін*.

Антропоніми стали джерельною базою для меншої кількості (за винятком XX ст.) посесивних прізвищевих назв та прізвищ: XVII ст. – 26,03 %, XVIII ст. – 27,27 %, XIX ст. – 21 % (у XIX ст. друге місце займають посесиви, утворені від назв професій – 25 %), XX ст. 39,06 %, початок XXI ст. – 27,56 %: *Андреев, Бутков, Васькін, Демянков, Карлін, Лазарев, Мацішин, Павленков, Павлишин, Савін, Степаненков, Франков, Харин, Харчев, Яцин*.

Ю. О. Карпенко, досліджуючи українську антропонімію Реєстрів Війська Запорізького, так пояснює виникнення прізвищевих назв типу *Абраменков, Степаненков*: "... у сина, названого на *-енко* за додатковим ім'ям батька, теж були сини. Як іменувати їх?... До іменування на *-енко* можна було ще раз додати цей же суфікс... Але перспективи цей спосіб породження додаткових імен не мав і тому, що морфологія чинила йому сильний опір, і тому, що покоління продовжувались, і за повторним суфіксом довелося би додавати його втретє і т. д. ... Для виходу на третє покоління суфікс *-енко* міг поширюватися суфіксом *-овь...*" [3: 185 – 186].

Найменша кількість посесивних назв мотивована назвами професій: XVII ст. – 6,85 %, XVIII ст. – 9,09 %, XIX ст. – 25 %, XX ст. – 10,16 %, початок XXI ст. – 13,56 %: *Восводін, Дудніков, Кобзарев, Ковалев, Козаков, Майстришин, Мельников, Мірошніков, Овчинников, Олійников, Писарев, Слесарев, Солодовніков, Трубачев, Убийкобилкін, Чумаков*.

До патронімно-посесивних відносимо також і генітивні назви. Генітив – це утворення, що виникло способом флексійного словотвору через закріплення у формі родового відмінка належності попередньо вживаної особової назви [6: 112]. На території Уманщини генітиви представлені одиничними утвореннями: XVII ст. – 9 антропонімів; XVIII ст. – 2; XIX ст. – 3; XX ст. – 1; початок XXI ст. – 12: *Арнау́та, Гоця* (пол. *gos* "кий, палка"), *Пастуха, Чуба, Шепета, Шиша*.

Локативні назви включають до свого складу відетнонімні, відтопонімні назви та назви за місцем проживання людини. Загальна кількість локативних назв у XXI ст. становить 10,69 % від кількості усіх прізвищ; XVII ст. – 9,91 %, XVIII ст. – 12,67 %, XIX ст. – 19,48 %, XX ст. – 16,41 %.

Відетнонімні назви виникали переважно як називання особи за її етнічною належністю [6: 110], хоча причиною виникнення подібної прізвищевої назви могли бути й інші позамовні чинники, наприклад подорож у чужі землі або мрії відвідати якусь країну.

Серед сучасних локативних прізвищ відетнонімні назви становлять 14,61 %; XVII ст. – 19,17 %, XVIII ст. – 21,43 %, XIX ст. – 9,92 %, XX ст. – 17,17 %.

Значна кількість уманських відетнонімних назв ускладнюється антропонімними формантами з патронімним значенням: *Волошенко, Волошиненко, Волошинець, Литвиненко, Литвінюк, Ормененко, Сербиченко* та ін. І. Д. Фаріон зазначає, що факт існування таких прізвищ є свідченням невідповідності між істинною властивістю денотата та антропонімною моделлю, а також давності іменування такого типу утворень [6: 110].

Морфологічні утворення цієї групи прізвищ становлять: XVII ст. – 59,46 %, XVIII ст. – 66,67 %, XIX ст. – 91,67 %, XX ст. – 64,71 %, початок XXI ст. – 50,77 %. Найпродуктивнішими виступають форманти *-ук* та *-енко*.

Відтопонімні назви – це називання особи за місцем її проживання чи походження. Як уже зазначалося, такі назви більшою мірою властиві західнослов'янським мовам, ніж східно- та південнослов'янським, адже формування приватної власності в західних слов'ян проходило раніше, ніж у решти слов'ян.

Близько 49,67 % сучасних локативів – це відтопонімні назви: XVII ст. – 64,25 %, XVIII ст. – 57,14 %, XIX ст. – 74,38 %, XX ст. – 60,61 %: *Березницький* (Березник, Рв.),

Богуславський (Богуслав, Кв.), *Буженко* (р. Буг), *Калієвський* (Калієвка, См.), *Колонтаєвський* (Колонтаїв, Хрк.), *Малинський* (Малин, Жт.), *Оратовський* (Оратів, Вн.), *Тулчинський* (Тулчин, Вн.), *Уманець* (Умань, Чрк.), *Чаговець* (Чагів, Вн.), *Шуманський* (Шумани, Днп.) та ін.

Переважно прізвища цієї групи формувалися за допомогою морфологічних засобів, хоча трапляються найменування, утворені шляхом трансонімізації: *Байрак* (Байрак, Пл., См.), *Берендій* (потік Берендей, с. Розтоки, Зк.), *Дунай* (р. Дунай), *Случ* (р. Случ, Жт, Рв., Хм.).

До прізвищевих назв, які вказують на місце проживання людини, відносимо похідні у формі іменників або субстантивованих прикметників, що дають просторову або локативну характеристику денотату.

Виділяємо прикметникові та іменникові прізвищеві назви та прізвища аналізованої групи, які фіксуються у співвідношенні: XVII ст. – 84,37 % / 15,63 %, XVIII ст. – 55,56 % / 44,44 %, XIX ст. – 7,69 % / 92,31 %, XX ст. – 35,71 % / 64,29 %, початок XXI ст. – 26,09 % / 73,91 %.

Домінують найменування, виражені субстантивованими прикметниками: *Береговий*, *Заболотний*, *Задорожний*, *Нагорний*, *Підгайний*, *Підгорний*, *Цвинтарний* та ін. З іменникових утворень виявлені такі: *Дорогань*, *Заріченко*, *Кордон*, *Крайниченко*, *Левада*, *Лиманюк*, *Лісненко*, *Могилка*, *Школенко* та ін.

Загальна кількість прізвищевих назв та прізвищ, які вказують на місце проживання, становить (відсотки подані від загальної кількості локативних назв): XVII ст. – 16,58 %, XVIII ст. – 21,43 %, XIX ст. – 10,74 %, XX ст. – 14,14 %, початок XXI ст. – 20,26 %.

Квалітативи – назви зі значенням будь-якої суб'єктивної оцінки, утворені від повної чи усіченої основи [4: 71]. Це колишні здрібніло-пестливі або згрубілі форми власних імен, які у процесі формування антропонімної системи перейшли у розряд прізвищ без зміни будови, але зі зміною функції [6: 108].

Загальна кількість квалітативних назв Уманщини на різних часових зрізах становить: XVII ст. – 6,16 %, XVIII ст. – 3,05 %, XIX ст. – 2,28 %, XX ст. – 5,18 %, початок XXI ст. – 7,79 %.

В основах квалітативних прізвищевих назв та прізвищ Уманщини знаходимо аугментативні (аугментативно-пейоративні) та демінутивні назви. Аугментативи – слова, що виражають значення збільшення й нерідко мають відтінки негативної оцінки, зневажливості [5: 47]. Засобом вираження аугментативних (аугментативно-пейоративних) назв виступають суфікси **-х-** (**-их-а**, **-ух-а** / **-юх**), **-ин-да**, **-уг-а** / **-юг-а**, **-ур-а** / **-юр-а**, **-ун**, **-ан**: *Андрух*, *Басюра*, *Дремлюга*, *Дядюра*, *Козюра*, *Кривинда*, *Лупан*, *Мазура*, *Микинда*, *Мисюра*, *Параскун*, *Ревнюх*, *Стецюра*, *Трухан*, *Яцун*.

Демінутив – ім'я зі здрібніло-пестливим відтінком, утворене за допомогою демінутивного суфікса [4: 54]. Серед найпродуктивніших демінутивних суфіксів, що творять квалітативи досліджуваної території, виділяємо такі: **-ець**, **-ок**, **-к-о**, **-ка**, **-ик**, **-ш-** (**-уш**, **-аш**, **-ош**): *Басок*, *Богачок*, *Гаврик*, *Гавриш*, *Гресько*, *Григораши*, *Динько*, *Дорош*, *Криська*, *Любарець*, *Любчик*, *Мальованець*, *Маціборко*, *Мацік*, *Михальчонок*, *Никонець*, *Павлуша*, *Радько*, *Рибачок*, *Степанець*, *Семко*, *Ульянчик*, *Цапок*.

Співвідношення аугментативних (аугментативно-пейоративних) та демінутивних назв становить: XVII ст. – 5,69 % / 94,31 %, XVIII ст. – 11,11 % / 88,89 %, XIX ст. – 18,75 % / 81,25 %, XX ст. – 10,53 % / 89,47 %, початок XXI ст. – 23,86 % / 76,14 %.

Важко уникнути деяких умовностей, адже більшість згаданих суфіксів поряд із квалітативами творять і патроніми (детальніше про це йтиметься у 3 розділі), а також один і той самий суфікс може виражати полярні квалітативні ознаки (**-ин-а**, **-ин-да**) [6: 66, 71].

Окремою підгрупою в цій категорії прізвищ виділимо, за класифікацією М. Л. Худаши, характеризуючі назви (у І. Д. Фаріон – атрибутивно-прізвиськові): *Баглай*, *Бамбула*, *Білий*, *Богатир*, *Великий*, *Галабурда*, *Кривий*, *Лихий*, *Мирний*, *Рудий*, *Чепурний*, *Чорний*. Кількість таких назв становить: XVII ст. – 3,12 % (від загальної кількості назв), XVIII ст. – 6,36 %, XIX ст. – 1 %, XX ст. – 1,64 %, початок XXI ст. – 4,4 %.

Як справедливо зазначає І. Д. Фаріон, найбільш проблемними щодо мотивів номінації є прізвища, які походять від давніх відапелятивних імен на означення представників тваринного й рослинного світу, предметів та об'єктів, страв, їжі, хвороб, анатомічних понять, взуття, тканини, одягу та ін. [6: 111]. З огляду на вкладену у власні імена забобонно-містичну суть, М. Л. Худаш ділить відапелятивні імена на такі розряди: побажальні, профілактичні, охоронно-відстрашувальні, нейтральні та характеризуючі [2: 115]. Через те, що сьогодні важко розмежувати автохтонні відапелятивні імена та вуличні прізвиська, основною функцією яких була номінативна, а не забобонна, то застосування цієї системи викликає певні застереження.

Таку групу прізвищ умовно назвемо **ситуативними**, тобто такими, мотивом виникнення яких була певна ситуація або подія в житті людини. Серед сучасних прізвищ досліджуваного регіону виявлено 13,77 % ситуативних назв; XVII ст. – 8,25 %, XVIII ст. – 13,56 %, XIX ст. – 5,84 %, XX ст. – 6,68 %.

Аналіз антропонімів досліджуваної території дозволяє стверджувати, що найбільше ситуативних прізвищевих назв та прізвищ Уманщини творилося від назв на позначення:

– засобів праці, предметів побуту, їх частин, об'єктів призначення (відсотки подані від загальної кількості ситуативних назв) (XVII ст. – 6,29 %, XVIII ст. – 12,50 %, XIX ст. – 18,52 %, XX ст. – 10,20 %, початок XXI ст. – 12,30 %): *Барило, Бубан, Булава, Кіш, Машина, Ужва, Шатро* та ін.;

– рослин (XVII ст. – 3,77 %, XVIII ст. – 12,50 %, XIX ст. – 3,70 %, XX ст. – 10,20 %, початок XXI ст. – 8,55 %): *Береза, Бульба, Бур'ян, Вербка, Гарбуз, Груша, Кавун, Качан, Кукурудза, Тополя*;

– птахів (XVII ст. – 6,92 %, XVIII ст. – 5 %, XIX ст. – 18,52 %, XX ст. – 10,20 %, початок XXI ст. – 7,14 %): *Воробей, Зозуля, Качур, Коршун, Курка, Орел, Сокіл, Сорока, Чайка, Чиж*;

– тварин (XVII ст. – 5,03 %, XVIII ст. – 7,50 %, XIX ст. – 11,11 %, XX ст. – 14,29 %, початок XXI ст. – 4,76 %): *Бик, Заєць, Кабан, Кіт, Криси, Лисиця, Лось, Мул, Повз, Щур*;

– їжі та продуктів харчування (XVII ст. – 8,18 %, XVIII ст. – 2,50 %, XIX ст. – 3,70 %, XX ст. – 6,12 %, початок XXI ст. – 4,76 %): *Вареник, Каши, Кісель, Ковбаса, Коровий, Кофе, Куліш, Сало*.

Агентивні назви первісно ідентифікували носіїв за професією чи заняттям. Загальна кількість таких назв становить: XVII ст. – 4,3 % від загальної кількості, XVIII ст. – 11,17 %, XIX ст. – 4,84 %, XX ст. – 5,31 %, початок XXI ст. – 6,04 %: *Бердник, Гончар, Діхтяр, Капелюшний, Коваль, Крамар, Лірник, Портний, Пташник, Різник, Рудник, Ситник, Слюсар, Столяр, Ткач, Токар*. Такі утворення розглядаємо як продукт лексико-семантичного способу творення.

Отже, за характером розвитку мотиваційних відношень антропонімів Уманщини можна виділити наступні групи:

- зростаючі (патронімно-посесивні);
- зростаючо-занепадаючі (патронімні, локативні, ситуативні та назви з подвійною мотивацією, або такі, мотиви виникнення яких не встановлені);
- з порівняно сталою продуктивністю (квалітативні та агентивні).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 172 с.
2. З історії української лексикології. – К.: Наук. думка, 1980. – 263 с.
3. Карпенко Ю. О. Реєстри Війська Запорізького і проблема постановки українських прізвищ // Питання історичної ономастики України. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 182 – 201.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
6. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX ст. (з етимологічним словником). – Львів, 2001. – 371 с.
7. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К., 1977. – 236 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Фернос – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов Уманського державного аграрного університету.

Наукові інтереси: регіональна ономастика.

**ГІПЕРОНІМІЧНИЙ ТА ЕКВОНІМІЧНИЙ РІЗНОВИДИ МОТИВАЦІЇ
АНГЛІЙСЬКИХ ЕНТОМОНІМІВ**

Ольга КОНОВАЛОВА (Черкаси, Україна)

У статті схарактеризовано гіперонімічний та еквонімічний різновиди пропозиційно-диктумної мотивації англійських ентомонімів, розглянуто особливості категоризації класу комах у сучасній англійській мові.

In this paper hypernymic as well as equanymic varieties of dictum propositional motivation of English entomonyms are characterized; the categorization of Insect class is regarded.

Наше дослідження присвячене когнітивно-ономасіологічному аналізу мотиваційних механізмів в ентомологічній номенклатурі сучасної англійської мови. **Актуальність** наукової розвідки обумовлена потребою пояснення інтеріоризації особливого мікросвіту комах в науковій картині світу англійського народу, що дає змогу визначити мовні ресурси й номінативні техніки позначення цієї номенклатурної системи.

Мета статті полягає у визначенні гіперонімічного й еквонімічного різновидів мотивації англійських ентомонімів. **Матеріалом** дослідження є 4752 англійських найменувань комах змішаного типу мотивації, вилучених шляхом суцільної вибірки з "П'ятимовного словника назв тварин (комахи)" за редакцією Б.Р. Стриганової, а також з використанням даних англійських енциклопедичних довідників Дж. МакГавіна та М. Чінері, тому третього енциклопедії "Життя тварин" – "Членистоногі: трилобіти, хеліцерові, трахейнодишаючі. Оніхофори" за редакцією М.С. Гилярова, Ф.Н. Правдіна, електронного тлумачного словника сучасної англійської мови "Longman Dictionary of Contemporary English" та ін.

Новизна дослідження забезпечується тим, що робота є першою в германістиці спеціальною розвідкою, присвяченою комплексному аналізу англійських ентомонімів з когнітивно-ономасіологічних позицій. До того ж характеристика мотиваційних механізмів англійських ентомонімів спирається на новітні й актуальні концепції когнітивної ономасіології й лінгвістики, термінознавства, етнолінгвістики й лінгвокультурології.

У своїй роботі ми спираємося на **методику** когнітивно-ономасіологічного аналізу, яка базується на принципі двовекторності дослідження (від слова до думки та від думки до слова) і розроблена О.О. Селівановою в монографії "Когнітивна ономасіологія" [7] й апробована представниками її наукової школи. Залежно від концептуального статусу мотиватора у структурі ментально-психонетичного комплексу (МПК) дослідниця виокремлює типи мотивації: пропозиційно-диктумний, асоціативно-термінальний, модусний і змішаний [там само: 153-179]. Пропозиційно-диктумна мотивація в масиві англійських ентомонімів базується на виборі мотиватора із ядерної сфери ментально-психонетичного комплексу (МПК), що надає відносно істинних, несуперечливих знань про об'єкт концептуалізації [там само: 128]. В **гіперонімічному** й **еквонімічному** різновидах пропозиційно-диктумної мотивації представлено категоризацію класу комах: перший різновид передбачає застосування на позначення виду комахі знаків назв вищого класифікаційного рівня номенклатури: роду, родини чи ряду; а другий – відображає вибір мотиватора найменування виду комахі з будь-якого класифікаційного рівня того самого класу.

Творення сучасних англійських ентомонімів підпорядковане принципу рангової номенклатури, згідно з яким назва тісно пов'язана з певним рангом таксона і не залежить ані від його обсягу, ані від місця у класифікації [9: 176]. Ентомологічна класифікація є ієрархічною системою, що входить до складу класифікації тварин, тому найвищим рівнем категорії є царина "Тварини". Комахи перебувають на п'ятому рівні ієрархії тварин. Клас "Комахи", у свою чергу, поділяється на підкласи, ряди, родини й роди. Найнижчим рівнем є вид, найменування якого співвідноситься з конкретним зоровим образом [2]. Прикладом може бути місце видового ентомоніма *Balkanian cockroach* в ентомологічній класифікації:

<u>категорія</u>	<u>назва</u>
Царина (<i>Kingdom</i>)	<i>Animals</i>
Тип (<i>Phylum</i>)	<i>Arthropods</i>
Підтип (<i>Subphylum</i>)	<i>Mandibulates</i>

Надклас (<i>Superclass</i>)	<i>Hexapods</i>
Клас (<i>Class</i>)	<i>Insects</i>
Підклас (<i>Subclass</i>)	<i>Neoptera</i>
Ряд (<i>Order</i>)	<i>Cockroaches, roaches</i>
Родина (<i>Family</i>)	<i>Wood cockroaches</i>
Рід (<i>Genus</i>)	<i>Wood cockroach</i>
Вид (<i>Species</i>)	<i>Balkanian cockroach</i>

Отже, номенклатурні назви комах підпорядковані системі гіперо-гіпонімічних відношень. Наявність гіперонімічного рівня у структурі наших знань визначається науковими підходами до класифікації найменувань комах. Побудова ентомологічної терміносистеми як фрагмента моделі знання про світ передбачає використання різних типів зв'язків і взаємовідношень між поняттями. До основного різновиду таких відношень належать родо-видові зв'язки, які вважаються універсальною моделлю репрезентації наукових знань, оскільки у ній “якнайкраще простежується багатоступеневість, ієрархічність і певним чином асоціативність наукового знання” [4: 33]. При гіперонімічній організації істотним є те, що кожний вищий клас складається з меншої кількості одиниць із більшим обсягом знань. Як зазначає С.А. Жаботинська, “у видової сутності до ознак роду додаються свої власні ознаки, що звужує екстенціонал поняття. Якщо вид, у свою чергу, поділяється на підвиди, він може мислитися як рід” [1: 21].

Побудова ентомологічної номенклатури за допомогою ієрархічної класифікації здійснюється через протиставлення вищого нижчому, конкретного абстрактному. Ієрархічна репрезентація англійських назв комах відбувається на ґрунті декількох рівнів. Згідно з класифікацією рівнів ієрархії Дж. Лакоффа [3] комахи займають базовий рівень – рівень примарних понять, поряд із вищим рівнем – рівнем категорійних понять, і нижчим рівнем – підпорядкованим рівнем сенсорних понять, що відображається в онемасіологічній структурі ентонімів:

1. Вищий рівень	Animal	Animal
2. Базовий рівень	Insect	Insect
3. Нижчий рівень	Beetle	Butterfly

Основним у цій ієрархії рівнів є базовий, у межах якого структурується більша частина знань людини [4: 35], він включає в себе прототип ситуації. На думку Дж. Лакоффа [10: 47], фундаментальна роль базових категорій у структурації знань людини пояснюється, по-перше, сприйняттям (цілісне сприйняття форми, одиничний ментальний образ, швидка ідентифікація); по-друге, функцією (загальна моторна програма, тобто єдина система дій); по-третє, комунікацією (найбільш короткі, частотні і контекстуально нейтральні слова, які в першу чергу опановуються дітьми і входять до лексикону); і, по-четверте, організацією знань (найбільша кількість характеристик предметів зберігається на цьому рівні). Базовий рівень – це рівень максимального узагальнення, на якому члени категорії легко сприймаються за подібними, загальними рисами, а одиничний ментальний образ може відображати всю категорію в цілому. На базовому рівні найлегше й найшвидше розпізнати одиниці вищого рівня, оскільки для назв елементів цього рівня використовуються загальноприйняті назви.

Повсякденна свідомість оперує саме базовим рівнем, оскільки він не потребує спеціальних теоретичних знань про об'єкти. На цьому рівні сприйняття та категоризація реалій здійснюється гештальтно, тобто нерозчленовано: ми сприймаємо об'єкти і оперуємо їх концептами неусвідомлено, не замислюючись про їхні основні характеристики та складники. До базового рівня належать ентоніми, що містять компонент гіперонім *insect*. Серед них – назви підкласів комах (*apterygota insects*; *homopterous insects*; *orthopteroid insects*), рядів (*dipterous insects*; *lepidopterist insects*), родини (*cochineal insects*) і виду (*Indian lac insect*). Концепти, які стоять за цими номінативними одиницями потребують найменших когнітивних затрат при їхньому сприйнятті й обробці, тому вони легше засвоюються й запам'ятовуються.

Рубрикація систематики ентонімів та її номени впливають на процеси найменування видів комах. Нерідко назва виду містить компонент, спільний із найменуваннями роду та родини, а інколи й ряду, до яких належить вид комахи. Наприклад, ряд *beetles* включає

родину *ground beetles* і види *field ground beetle*, *garden ground beetle* і *violet ground beetle*, об'єднані в рід *ground beetle*, а до ряду *bush-cricket* входить родина *bush-cricket* і види *speckled bush-cricket*, *four-spotted bush-cricket*. Мотивацію видів комах у даному випадку визначає їхню належність до ряду або родини, або ж тільки родини, тобто мотиватори ентонімів, що обрані з вищих класифікаційних рівнів, можна вважати гіперонімічними. Рідкішим явищем в англійській ентомологічній терміносистемі є мотивація найменувань комах одразу двома гіперонімами – ряду й родини. Такими є назви видів комах родини *noctuids*, ряду *butterflies and moths*: *grey spruce noctuid moth*, *orange noctuid moth*, *common noctuid moth*, *climbing cherry noctuid moth*, *aster noctuid moth*, *sand noctuid moth*.

Загалом систематика комах укладалася на підставі прототипного принципу, який певною мірою суперечить традиційній, ще аристотелівській категоризації, ґрунтованій на наявності тотожних ознак для всіх рівноправних членів класу. Згідно з положеннями когнітивної семантики, категоризація застосовує механізм виведення у структурах мислення, який передбачає об'єднання предметів і явищ у відповідні класи як рубрики досвіду, сформовані шляхом пізнавальної діяльності людини, за умови пріоритетності базового рівня й наявності прототипів як точок відліку градації членства [3: 151-152]. Швидше за все, види комах були об'єднані в роди, родини й ряди, зважаючи на прототип – центральний член категорії, елемент-генератор. Нові члени підводяться під цю категорію здійснюється на підставі зіставлення з прототипом [8: 505]. Найменування формуються на основі встановлення найбільш типового цілісного представника (ядра категорії) у зв'язку з досвідом людини, образністю її концептосистеми [6: 48-49]. Прототип, на думку одного з авторів теорії пропрототипів, психолога Е. Рош, як точка когнітивної референції (*cognitive reference point*) утілює найбільш виразні (*salient*) ознаки категорії та уможливує визначення всієї категорії в цілому [11: 27-48]. З огляду на те, що прототипні ознаки найкращого зразка ряду, родини, роду є підґрунтям для систематизації класифікаційних рядів комах, гіперонімічний різновид мотивації таких назв є умовним.

В англійській ентомологічній номенклатурі на прототип роду часто вказує мотиватор-корелятив, позначений, насамперед, прикметником *common*, котрий є репрезентантом найбільш типових і яскравих ознак роду або родини. У таких ентонімах звичайно імплікований компонент рівня якості і / або партитив на позначення частини тіла комах або елемента її забарвлення (*common flower bug* – “The shiny forewings distinguish this common bug from several similar species” (СМІ: 93); *common blue* – “Several continental species are superficially similar, but most lack the spot in the cell” (СМВ: 130)). Корелятив може вказувати й на широкий діапазон об'єктів паразитування комах: *common fleas* – “This family looks typical of its order and may have bristle-combs on its pronotum and cheeks. Common fleas are ectoparasitic on humans and a wide range of other mammals, including dogs, cats, and rabbits” (МГІ: 135). Використання корелятива для систематики комах також демонструє найбільшу ареальну поширеність цього виду, на відміну від інших: *common cockroach* – “This dark brown or black insect probably came from N Africa and now occurs in buildings all over Europe” (СМСВІ: 84).

Корелятив, позначений прикметником *true*, звичайно фіксує типові особливості будови тіла комах однієї родини або роду, на відміну від інших: *true bees* – “Many insects such as flies and wasps mimic true bees. True bees have two sets of wings. Flies have only 2 wings. True bees are fuzzy, while wasps have few if any hairs on their bodies” (МГІ: 149); *true crickets* – “These insects are somewhat related to *grasshoppers* and more closely related to *katydids* or *bush crickets* (family *Tettigoniidae*). They have somewhat flattened bodies and long antennae” (СМСВІ: 42); а також *true crickets*, *true plant lice*; *true leafhopper*; *true mosquito*. Подібною є мотивація назви родини комах *typical ants* корелятивом *typical*.

Номенклатурні назви комах базуються на знаннях не лише про градацію рівнів класифікації, а й про суміжність видів комах у межах різних груп узагальнення. Відношення між членами родини, ряду розглядаються відносно об'єднувальних родових назв як гіпоніми, а відносно один одного – як еквоніми. М.В. Нікітін кваліфікує еквоніми як слова одного рівня узагальнення зі спільним гіперонімом [5: 450]. Він вважає еквонімічні зв'язки більш слабкими, оскільки на їхній підставі виділяється гіперонім, до складу еквонімів якого можуть

входити відносні поняття, що потребують інтеграції й розмежування з іншими класами понять [там само]. Так, у ряді комах *cicadas* наявні такі родини, як-от: *spittlebugs*, *lantern flies*, *jumping lice*, *whiteflies*, відповідні мотиватори яких мають статус еквонімів, а види, що входять до цих родин, названі за гіперонімом (*spittlebugs*: *four-spotted spittlebug*, *Saragota spittlebug*, *alder spittlebug*, *meadow spittlebug*; *whiteflies*: *citrus whitefly*, *maple whitefly*, *cabbage whitefly*, *cotton whitefly*, *azalea whitefly*, *glasshouse whitefly*).

Еквонімічний різновид мотивації спостерігається при перенесенні назви однієї родини, наприклад, *chalcid wasps*, на найменування комах іншої родини – *eurytomid wasps*: *clover seed chalcid*, *alfalfa seed chalcid*, *wheat straw chalcid*, *trefoil seed chalcid*. Подібні еквоніми є класифікаційними, які ми розглядаємо як зовнішні. Внутрішні еквоніми здебільшого стосуються вибору мотиваторів із класу однотипних ознак, наприклад, ономасіологічними ознаками ентоніма *apple leaf-curling midge* є предикат каузації *curling*, об'єкт дії еквонімічного статусу *leaf*, його холонім *apple* та гіперонім *midge*: “Larval feeding can affect apple leaves, flowers and fruit. Flower and fruit damage occurs when high populations of apple leafcurling midge occur during flowering. Larvae developing from the eggs laid on flowers can affect developing fruitlets resulting in fruit whose skin is distorted by bumps” (СМСВІ: 146).

На еквонімічний статус мотиватора як правило вказують маргінальні риси комах. У таких випадках до уваги береться аналогія з певною ознакою (розмір, забарвлення, будова тіла) комахи іншого ряду чи родини, що є підставою для розгляду таких мотиваторів в асоціативно-термінальній частині структури знань про позначене. Це явище кваліфікується нами як асоціативно-термінальний (метафоричний) тип мотивації. Наприклад, ентонім на позначення ряду комах *wasp beetle* мотивований еквонімом іншого ряду за подібністю забарвлення й розміру частин тіла: “The yellow bands and reddish-brown legs, combined with its scuttling gait, give this beetle an extremely wasplike appearance” (СМСВІ: 130). Номенклатурна назва ряду комах *bee moths* пояснюється зовнішньою схожістю з особнями родини іншого ряду: “Its common name is given for a moth having a slender, brownish or ashen-colored body and long legs” (МГІ: 115). Окрім того, в основі творення деяких найменувань комах різних рядів лежить уподібнення особнів за способом руху (*flea weevils* – “They are small, gray-brown to black, oval beetles with a small beak typical of weevils and enlarged hind legs used for jumping when disturbed” (МГІ: 176)) або за способом звучання (*bee beetle* – “Named for its colour and buzzing flight, this hairy beetle is unlikely to be confused with any other” (СМСВІ: 130)).

В англійській ентомологічній номенклатурі показником метафоричного зближення назв комах різних рядів є опозитив корелятива *false*, що дає змогу кваліфікувати мотивацію деяких ентонімів як змішану. Часто-густо аналогія відбувається за забарвленням тіла комах, причому перенесення здійснюється в межах однієї родини або роду: *false bumblebee* – “Despite appearances, these insects aren't bumblebees – they are bumblebee impersonators” (СМІ: 68); *false chinch bug* – “They are sucking bugs that resemble the chinch bug but are less strikingly marked” (МГІ: 92). Вибір такого мотиватора пояснюється й подібністю розміру й конфігурації тіла комах, а також будови їхніх частин тіла: *false Japanese beetle* – “It closely resembles the Japanese beetle in size and shape” (СМІ: 45). Поодиноким є ентонім, мотивований опозитивом корелятива *odd* (“*adj*, 1. Unusual or peculiar in appearance, character, etc” (CED)) на позначення відмінностей виду комахи від решти представників відповідної родини: *odd beetle* – “It is related to the *carpet beetles* despite their mutual lack of resemblance in general appearance” (СМСВІ: 285).

Еквонімічна та гіперонімічна мотивація в англійських ентонімах практично не існує як самостійна, а поєднується здебільшого з предикатно-аргументним різновидом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського ун-ту. Сер. філол. наук. – Черкаси: Вид-во ЧДУ, 1999. – Вип. 11. – С. 12-24.
2. Лакофф Дж. Когнитивная семантика // Язык и интеллект / пер. с англ. – М.: Наука, 1995. – С. 141-194.
3. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование // Язык и интеллект / под. ред В.В. Петрова / пер с англ. В.И. Герасимова, В.П. Нерознака. – М.: Прогресс, 1996. – С. 143-184.
4. Манерко Л. А. Новая методика исследования категоризации в лингвистике // Вестник Московского университета. Сер. 9: филология – 2000. – № 2. – С. 29–42.
5. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики: учебное пособие. – СПб.: Научный центр проблем диалога, 1997. – 760 с.

6. Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1989. – Вып. 23. – 420 с.
7. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
8. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Kluge, N. Modern Systematics of Insects. – S.-Petersburg: Lan', 2000. – 333 p.
10. Lakoff, G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1990. – 256 p.
11. Rosch, E. Principles of Categorization // Cognition and Categorization. – Hillsdale: N.J., 1983. – P. 27-48.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- CED – Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dictionary.reverso.net/english-definitions/>.
 CMB – Chinery, Michael. Butterflies. – Italy: Amadeus, 2004. – 256 p.
 CMCBI – Chinery, Michael. Complete British Insects. – Italy: Rotolito, 2005. – 384 p.
 CMI – Chinery, Michael. Insects. – Italy: Amadeus, 2004. – 255 p.
 MGI – McGavin, George C. Insects: Spiders and Other Terrestrial Arthropods. – New York: Dorling Kindersley Inc., 2002. – 255 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Коновалова – кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.
Наукові інтереси: когнітивна ономазіологія, когнітивне термінознавство.

ТЕКСТОТВІРНІ ПОТЕНЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (на матеріалі німецької ономастичної фразеології)

Наталія ЛАЛАЯН (Київ, Україна)

У статті розглянуто способи реалізації текстотвірних потенцій фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом сучасної німецької мови у мовленні.

The methods of text-building potencies of German phraseological units with an onomastic component in the speech are considered in this article.

Стійкість та варіювання – дві сторони одного і того ж явища – актуалізації фразеологічних одиниць (ФО), які забезпечують процес їх функціонування у мовленні. Потрапляючи у контекст, ФО стають його частиною. Будучи елементами контексту, вони разом з іншими його елементами реалізують мовну систему та передають конкретну думку. Нас цікавить функціональний контекст, тобто в даній розвідці ми розглянемо синтагматичні відношення між одиницями, які спостерігаються в лінійному ряду на рівні мовлення. Це контекст, який актуалізує значення, необхідне для включення ФО в акт комунікації та передачі позамовної інформації. ФО, маючи цілісність семантики та ознаку структурної завершеності, функціонують разом з іншими мовними одиницями в синтагматичному ряду з реченнями та вступають з ними в певні зв'язки. Характер синтагматичних зв'язків, у які ФО вступають зі своїм оточенням, впливає на розкриття значення фразеологізмів. У конкретному висловлюванні ФО співвідносяться кожний раз з одиничним випадком, подією, ситуацією. Для семантичної структури ФО характерними є наявність, з одного боку, глобального смислу, що створюється за рахунок образності виразу, а з іншого, – можливості семантичного членування. Це протиріччя яскраво проявляється при реалізації текстотвірних потенцій фразеологізмів. Наявність даної властивості робить ФО більш гнучкими та розширює можливості їх включення в контекст. Як одиниці мови фразеологізми є лише “заготовкою”, “будівельним каменем” для процесу комунікації, в якому вони наповнюються конкретним змістом. Під впливом контексту реалізуються граматичні та семантичні потенції слів – компонентів ФО. Лише у мовленні фразеологізми набувають предметної співвіднесеності, а їх зміст співвідноситься з загальним змістом висловлювання.

Для того, щоб повернути свіжість і неповторність фразеологізму, який втратив їх унаслідок неодноразового використання, письменник / автор створює йому особливі контекстуальні умови, в яких його значення може актуалізуватися по-різному, розвиваючи додаткові відтінки. Нарізнооформленість структури фразеологізмів значно розширює можливості їх стилістичного використання шляхом різноманітних змін та модифікацій їх форми.

Мета даної розвідки – проаналізувати способи реалізації текстотвірних потенцій фразеологічних одиниць сучасної німецької мови в мовленні.

Вперше термін текстотвірні потенції вжила І.І.Чернишова. Суть текстотвірних потенцій / чинників ФО дослідниця вбачає у реалізації лінгвістичних властивостей цих мовних знаків [3: 161].

Проблема включення ФО у контекст і механізм реалізації їх смислових потенцій привертають увагу сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників [2; 4; 5; 6]. Д.Добровольський говорить про діалектику поняття “текстотвірні потенції”, розуміючи при цьому: 1) реалізацію властивостей ФО в мовленні, особливості їх функціонування, 2) лінгвістичні властивості ФО як мовних знаків вторинної номінації, їх особливості у мовній системі, які уможливають текстотвірну функцію цих знаків [5: 698].

Д.Добровольський та В.Флейшер вказують на необхідність розмежування текстотвірних потенцій ФО та їх реалізацію в тексті. Контекстуальні реалізації фразеологізмів визначаються, на думку В.Флейшера, різними комунікативними чинниками: інтенцією мовця, його відношенням до партнера комунікації, характером повідомлення, зовнішніми обставинами комунікативного акту тощо. Але і в мовній системі є лексико-семантичні та синтаксично-структурні чинники, які впливають на можливість реалізації потенції для конкретних текстів, і які не можна ігнорувати [6: 214].

Не можна нехтувати також поєднанням текстотвірних потенцій та їх використанням, оскільки не можна говорити про текстотвірні потенції поза конкретними текстами, з іншого боку, потенції набагато ширші, ніж їх реалізація, тому дослідження текстотвірних потенцій, яке базується лише на аналізі текстів, не може бути достатнім, вичерпним. Текстотвірні потенції слід вивчати, виходячи з сутності ФО як особливих знаків вторинної номінації, а не лише з дослідження реалізації цих потенцій, оскільки “текстотвірним елементом є сам лінгвістичний факт наявності вторинних семантичних процесів, потенційна членимість слів-компонентів, причому конотативний ефект зростає при найнесподіваніших оказіональних актуалізаціях слів-компонентів, включаючи також і подвійну актуалізацію” [3: 164; 5: 695]. До найважливіших властивостей фразеологізмів, які визначають їхні текстотвірні потенції, на думку сучасних дослідників [6: 214], відносяться такі:

- 1) потенційна членимість синтаксичної структури ФО, синтаксично-структурна варіативність;
- 2) семантична членимість ФО, варіативність компонентного складу;
- 3) “дифузний характер” значення значної частини фразеолексеми;
- 4) розвинена синонімія всередині фразеолексеми;
- 5) висока експресивність завдяки образності та конотаціям.

Цінність використання поняття “текстотвірні потенції” для фразеології Д.Добровольський вбачає у тому, що цей термін поєднує системний аспект дослідження ФО з їх текстовою реалізацією, спрямовуючи тим самим дослідження на експлікацію функцій мовних знаків у процесі комунікації.

Під текстотвірними потенціями ФО розуміють їх структурно-семантичні властивості, які є релевантними для тексту. Під *структурними* властивостями текстотвірних потенцій розуміємо, за Д.Добровольським, особливу, специфічну структуру ФО, що уможливає участь цих знаків в організації текстової структури. Під *семантичними* властивостями текстотвірних потенцій розуміємо денотативну та конотативну специфіку фразеологічного значення. Специфіка *денотативної* сторони фразеологічного значення полягає в семантичному обсязі (одна і та ж ФО може вживатися в багатьох денотативно різноманітних ситуаціях), а специфіка *конотативної* сторони фразеологічного значення полягає у збільшенні конотативного потенціалу ФО при функціонуванні фразеологізму [5: 699].

Н.Л.Заїченко розрізняє три ступені розкриття текстотвірних потенцій ФО в тексті, які на думку Д.Добровольського є релевантними для текстів різних жанрів, зокрема для художньої літератури [5: 691]. Сам факт наявності ФО у мовленнєвому творі, де вони поруч з лексемами виступають “будівельним матеріалом”, “субстанціональними елементами” тексту, констатується як перший ступінь розкриття текстотвірних потенцій фразеологізмів. Характерною ознакою другого ступеня є значно ширше використання комунікативно-стилістичних властивостей ФО та особливостей їх фразеологічного значення, що суттєво збільшує емоційно-експресивний і прагматичний вплив даних текстів на читача: *Die*

schlugen – o guter Freund Bebra – nicht Jimmy und Tiger, die hämmerten Kraut und Rüben, die bliesen mit Fanfaren Sodom und Gomorrha. Da dachten die Querpfeifen sich, gehupft wie gesprungen. Da schimpfte der Fanfarenzugführer auf Krethi und Plethi [Graß, B,143]. У даній ілюстрації спостерігаємо скупчення трьох узуальних ФО. Таке поєднання значно посилює образність мовлення та породжує додаткові прагматичні ефекти.

Третій ступінь представлений ФО, яким окрім названих ознак властива головна – роль текстотвірного “стрижня” тексту. Функцію такого “стрижня” може виконувати навіть один фразеологізм, текстотвірні потенції якого максимально реалізовані. В таких текстах, зазвичай, мають місце різноманітні фразеологічні інновації та модифікації ФО. Вони пронизані семантичними зв’язками та смисловими асоціаціями, які виникають як на основі загального значення ФО, так і значень окремих компонентів [1: 24-25]. Загальна кількість контекстів з третім ступенем розкриття текстотвірних потенцій ФО, за підрахунками Н.Л.Заїченка, дуже незначна і становить близько 3%. Відсутність “стрижневої” ФО в текстах цієї групи може призвести до зникнення тексту як складного цілого, до порушення органічного зв’язку між його частинами, а також його структурно-семантичної цілісності.

Ми зробимо спробу виявити найбільш типові випадки оказіональної трансформації німецьких ФО в художньому тексті. До *першого підтипу* трансформацій ми відносимо оказіональну актуалізацію ФО, що полягає у різноманітних стилістично обумовлених відхиленнях від початкової форми, які викликані конкретним призначенням ФО і привносять суттєві конотативні доповнення до загального значення звороту. Найпродуктивнішим способом модифікацій цього типу є розширення компонентного складу ФО, тобто введення до складу ФО певних компонентів, які слугують засобом збільшення образності та виразності мовлення, вживаються для конкретизації значення, збільшення об’єму семантики, створення ефекту іронії, сприяють більш глибокому розкриттю властивостей та рис описуваних явищ: *Du bist ein richtiger Hans im Glück* (Duden, RR, 310); *Vor allem musste dieser deutsche Kasper gefunden werden, der aussah, als könnte er nicht bis drei zählen* (Konsalik, G, 78); *Das war ein Gefühl wie Weihnachten und Ostern, als endlich der Scheck mit dem Lottogewinn eintraf* (Duden, RR, 240).

Тісний зв’язок ФО з контекстом може здійснюватися також за рахунок вклинювання в структуру ФО компонента з метою його подальшого повтору: *Und nun diese Nachricht, dass Pagel eine neue Liebelei hatte, dass er mit anderen davon sprach, dass er mit Angst an ein Mädchen dachte! Aber dann war ja alles ganz anders, dann war etwas faul im Staate Dänemark, dann war er kein Verletzter, kein Gelähmter, kein Genesender!* (Fallada, WW, 135).

Досить поширеною є також заміна або субституція традиційних компонентів ФО іншими лексемами, які більш суттєво конотують зображувану ситуацію: *Sieh an, der keusche Hellmuth! Leistet sich ein schwarzes Luderchen, das ihm die Knie weich macht! Wie wird sich Irmi benehmen, wenn sie das jemals erfährt?* (Konsalik, E, 225). Даний контекст засвідчує субституцію власноіменного компонента: Joseph – Hellmuth.

При актуалізації ФО у контексті спостерігається також вилучення окремих компонентів зі складу фразеологізму, що є проявом тенденції до мовної економії та лаконізації мовлення. Компоненти ФО, не охоплені редукацією, мають здатність виражати значення всього фразеологізму. Це стосується навіть випадків максимальної редукації ФО: *Und wie stand’s mit seinem schmähhlichen Kanossagang zu seinem kaisertreuen Bruder?* (Bredel, S, 86).

Досліджувані ФО можуть реалізувати свої текстотвірні потенції також за допомогою зміни граматичних категорій часу та способу дієслівного компонента, які є одним із засобів вираження синтагматичних зв’язків ФО з контекстом: *Doch bei den Behörden wird er von Pontius zu Pilatus geschickt* (Spiegel 46/84); *Doch seitdem ist viel Wasser die Elbe runtergelaufen* (Neusch, FO, 67).

Слід зауважити, що деякі ФО зі структурою підрядних речень не допускають змін часової форми дієслова: *Außerdem kenne ich den Kunstgriff großer Geister, die es verstehen, die Korinthen aus den Semmeln und die Zitate aus den Kollegienheften herauszupicken; ich weiß auch, woher Barthels den Most holt* (Heine, IBG, 76).

Фактичний матеріал дає змогу простежити також зміну граматичного числа іменного компонента фразеологізму та водночас розширення структури узуальної ФО: *Ich will keine weitere Eule nach Athen tragen, nur resümieren ...* (Duden, 726).

Під впливом контексту відбувається перестановка компонентів ФО: *“Nee! Nee!” – wehrte Hackendahl ab. “Det muß ick selber machen. Nachher heißt es bloß, ich weiß von nichts, mein Name ist Hase”* (Fallada, G, 185) та синтаксичне переоформлення звороту: *Kann Vertreibung verjagen? Eine Pandora-Büchse, die sich nicht schließen lässt: viel zu viel für die Nato* (Spiegel 26.04.1999), а також іноді переорієнтація ФО на окремі елементи: *Und ich wusste plötzlich: Alles ist eine Frage der Sprache und nicht nur dieser einen deutschen Sprache, die mit anderen geschaffen wurde in Babel, um die Welt zu verwirren* (Bachmann, A, 140).

До *другого* підмуну окаяональнї актуалїзацї ми зараховуемо модїфїкацї ФО без порушення їх синтаксичнї структури. В особливих контекстуальних умовах відбувається ситуативне переосмислення узуального фразеологічного значення або ж реалїзується семантична двоплановість окремих компонентів ФО чи словосполучення в цілому.

Наявність у мові вільного словосполучення, яке є генетичним прототипом фразеологізму, є необхідною умовою реалїзацї семантичної двоплановості ФО. Семантична бїнарність виразів дозволяє письменникам створювати контексти, в яких ці вирази реалїзують обидва свої значення одночасно: *Ich habe sie geliebt bis zur Selbstaufgabe. Es war ein Naturereignis. Ist es jemals gelungen, den Vesuv zuzuschütten?* (Konsalik, E, 313). Контекст уможливує реалїзацїю переносного значення ФО – “забути кохану людину”.

Ефект двозначності окремих компонентів ФО часто досягається за рахунок коментування значення фразеологізму: *Die sogenannte “Berliner Ecke”, es handle um eine abgeschrägte Ecke, ist das Produkt der intensiven Bebauung Berlins in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (BZ. 22.11.1983).

Використовуючи структурно-семантичні можливості контексту, ситуацї, автори модїфїкують ФО таким чином, що похідна форма змїсту отримує нове смислове значення. Так, ФО *erschossen sein wie R.Blum* зафіксована у словниках зі значенням “бути повністю виснаженим, без сил”. Проте у контексті фразеологізм вживається зі значенням “попастися, загинути (по-дурному)”:

“Warum lügen Sie eigentlich so nutzlos, Herr Kufalt? Sie waren ja in der Wohnung”. “Ich war nicht in der Wohnung”. “Und was ist dies?” Kufalt sieht und erstarrt. Und sogleich kommt eine Erinnerung in ihm noch aus dem Zimmer, eine Erinnerung von gestern Abend, als die dicke Frau ihm sagte: “Und sie haben mir noch zugeredet, ich sollte mich um mein Essen kümmern, sie können warten. So oder ähnlich ... Damals regte es sich in ihm, er war auf der Spur, dann kam der Mauerer dazwischen, und er vergaß es wieder ... Also doch da gewesen, verschwitzt unter den Hunderten von Gesichtern der letzten Wochen ... Sein Kopf senkt auf die Brust, er sieht keinen an. “Erschossen wie Robert Blum”, – denkt er (Fallada, B, 400).

Отже, реалїзацїя текстотвірних потенцїй ФО як елементів тексту, пов’язана з специфікою фразеологізмів як особливих знаків вторинної номїнацї. Вивчення функціонування ФО дає можливість з’ясувати як суто мовні характеристики цих одиниць у мовленнєвому вжитку, так і індивідуальні авторські прийоми їх включення в структуру тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Заиченко Н.Л. Актуальные глагольные устойчивые словесные комплексы немецкого языка в прогрессивной прессе (на материале аналитических жанров газет ГДР, ФРГ, Австрии): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М.Тореза. – М., 1977. – 28 с.
2. Козырева Л.Ф. Текстобразующие потенции устойчивых фраз // Функциональный аспект языковых единиц со структурой словосочетания и предложения. – Межвуз. сб. научн. тр. Курского гос. пед. ин-та. – Курск, 1985. – С. 69-81.
3. Чернышева И.И. Текстобразующие потенции фразеологических единиц // Лингвистика текста: Матер. науч. конф. – МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1974. – Ч. II. – С. 159-166.
4. Шрайбер В.И. Актуализация фразеологических единиц в литературно-художественных текстах: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Московск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М.Тореза. – М., 1981. – 23 с.
5. Dobrovolskij D. Zur Dialektik des Begriffs der textbildenden Potenzen von Phraseologismen // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – Heft 6. – Band 33. – Berlin: Akademie-Verlag, 1980. – S. 690-700.
6. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache: 2. durchgelesene und ergänzte Auflage. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997. – 299 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. **Bachmann, A.** Bachmann I. Alles // Bachmann I. Werke. Bd. II. – München: Piper Verlag GmbH. – S. 138-158.
8. **Bredel, S.** Bredel W. Die Söhne. – Berlin, Weimar: Nufbauverlag, 1973. – 557 S.
9. **Duden, RR.** Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. / Hrsg. und bearb. von G.Drosdowski und W.Scholze-Stubenrecht. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Duden Verlag, 1992. – Bd. 11. – 846 S.
10. **Fallada, WB.** Fallada H. Wer einmal aus dem Blechnapf frißt. – Berlin: Aufbau-Taschenbuch Verlag, 1997. – 667 S.
11. **Fallada, G.** Fallada H. Der eiserne Gustav. – Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag, 1967. – 836 S.
12. **Fallada, WW.** Fallada H. Wolf unter Wölfen. Bd. II. Berlin: Aufbau-Verlag, 1955. – 467 S.
13. **Graß, B.** Graß. G. Blechtrommel. – Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag, 1987. – 236 S.
14. **Heine, IBG.** Heine H. Ideen. Das Buch le Grand: Heines Werke in 5 Bänden, Bd. 3. – Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag, 1976. – S. 5-74.
15. **Konsalik, E.** Konsalik H. G. Eine glückliche Ehe. – München: C. Bertelsmann Verlag GmbH, 1977. – 381 S.
16. **Konsalik, G.** Konsalik H. G. Der Geheimtip. – München: Pavillon Verlag, 2001. – 187 S.
17. **Neutsch, FO.** Neutsch E. Der Friede im Osten. 1.Buch. – Halle, Leipzig: Mitteldeutscher Verlag, 1974. – 509 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лалаян – кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: ономастична фразеологія німецької мови.

ЖІНОЧИЙ ІМЕННИК МІСТА ТЕРНОПОЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (рідкісні та чужомовні імена)

Ніна СВИСТУН (Тернопіль, Україна)

У статті аналізуються рідкісні жіночі імена м. Тернополя 1950-2000 рр.: функціонування нових імен, що трапилися лише в одному десятилітті, частотність вживання впродовж десятиків років. Використано методику хронологічних зрізів В.Бондалетова.

Female names, rarely used in the city of Ternopil in 1950-2000, are analyzed in the paper. Their functioning within a decade and frequency of occurrence during decades of years are established. V.Bondaletov's method of chronological sections is used in this research.

Система імен, яка побутує на сьогоднішній день, ще вимагає вивчення, проте антропонімічні дослідження уже мають багате наукове підґрунтя, яким є наукові статті та монографії вчених. У процесі історичного розвитку антропоніміка удосконалюється як наука, аналізуються різні підходи до тлумачення особового імені та власних назв загалом.

Мовна культура, яка реалізується в галузі особових імен, опирається, з одного боку, на мовні фактори, що базуються на теорії літературної мови, на її науковому описі і на соціолінгвістичних дослідженнях, з іншого боку – на позалінгвістичні фактори, які ґрунтуються на теоретичних знаннях про закони розвитку суспільства в синхронному та діахронічному планах і на пізнанні, запозиченому із соціальної психології. Імена, що використовуються в певну епоху чи конкретний період історичного розвитку, взаємно впливають одне на одного.

Динамічні зміни найчастіше відображаються у власних особових іменах людей. Одні імена виходять з ужитку, набуваючи статусу маловживаних і рідкісних, інші входять до активного вжитку, набуваючи статусу широкоживаних та найуживаніших. Антропонімічна система рухома не лише в діахронічному плані (змінюється склад імен), а й в синхронічному (імена, вживані в конкретний період життя мови, взаємопов'язані між собою). Саме тому синхронічний та діахронічний аналізи, маючи різні предмети дослідження в межах одного об'єкта – мови або котрогось її елемента, – доповнюють один одного та дають змогу простежити і сучасний стан іменника, і його зміни в процесі історичного розвитку [1]. Ім'я – це не будь-який звуковий комплекс, це спеціальні слова, усталені традицією; це знак, на основі якого ідентифікується та індивідуалізується особа. Професор П.П.Чучка зазначає, що процес вибору імені вільний, але не зовсім стихійний [6]. Здебільшого у найменувача є цілком конкретний привід чи підстава для вибору саме цього, а не якогось іншого імені, тобто найменувач у своїх діях залежний від чинних мотивів найменування, підпорядкованим загальним принципам номінації. Хоча зв'язок між особою та її іменем довільний, але він значною мірою вмотивований.

Мотиви найменування бувають різні. Найчастіше вони пов'язані з естетичними, релігійними та політичними вподобаннями чи переконаннями середовища, в якому живе

найменувач [6: 42-52]. У наш час вибір імені є юридично вільним і в усіх випадках залежить виключно від волі найменувачів, тобто батьків.

Суцільне дослідження особових імен певної території, здійснене протягом тривалого часу, дає змогу виявити діахронічні зміни іменника певної території, основні тенденції, що діють при цьому, дозволяє простежити закономірності розвитку і функціонування загальнонаціонального іменника загалом.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб виявити і проаналізувати рідкісні та чужомовні жіночі імена тернополянок 1950-2000 р. народження.

Матеріалом послуговували імена новонароджених дівчат м. Тернополя протягом 1950-2000 рр.

Джерельною базою нашого дослідження стали актові записи про народження та журнали видачі свідоцтв про народження з архіву міського відділу реєстрації актів цивільного стану Тернопільського міського управління юстиції.

Досліджуючи іменник певного регіону, доцільно виділяти в ньому синхронічні зміни для того, щоб, по-перше, вивчити системні зв'язки структурних елементів та їх функціонування в конкретний момент життя мови і, по-друге, уявити собі історію мови шляхом зіставлення якомога більшої кількості синхронних зрізів [1].

У статті застосовуємо методу хронологічних зрізів В.Д.Бондалетова. Зауважимо, що спосіб подачі нашого матеріалу – кожне десятиліття. Такий підхід дозволяє простежити зміни у складі імен, його оновлення, збереження класичних і появу нових імен, що не функціонували раніше, частотність уживання тих чи інших імен впродовж десятків років тощо.

Рідкісні імена – це імена, зафіксовані лише в одному десятилітті. Протягом 1950-2000 рр. трапилося 40 рідкісних жіночих імен, носіями яких виявилось 60 новонароджених дівчат (питома вага від загальної кількості новонароджених дівчат 0,88%).

Переважно ці імена разового вжитку, мають одного носія, проте є і винятки. У I зрізі (1950 р.), наприклад, ім'я *Теодозія* зафіксовано 4 рази, у III зрізі (1960 р.) – *Варвара* – 2, *Гелена* – 4, *Євдокія* – 5, *Казимира* – 2, *Станіслава* – 3, *Текла/Текля* – 2, у IV (1970 р.) – *Клавдія* – 3, у VI – *Поліна* – 3.

Так, у I зрізі (1950 р.) зафіксовано 3 рідкісних імені: *Густа*, *Данута*, *Теодозія*.

Ім'я *Густа* – розм. варіант від *Августа* (жін. до *Август*) або *Густава* (жін. до *Густав*) [4: 115, 131].

Данута – запозичення з польської – використано для найменування дівчини-українки. Це ім'я не фіксують українські словники імен [3; 5].

У II зрізі (1960 р.) трапилося 12 рідкісних імен (з варіантами 14): *Варвара* (2 носії), *Гелена* (4), *Геновефа* (1), *Даніїла* (1), *Євдокія* (5), *Ірма* (1), *Казимира* (2), *Клара* (1), *Пелагея* (1), *Раїса* (1), *Станіслава* 1/*Станцслава* 2 (3), *Текла* 1, *Текля* 1 (2).

Набір імен дуже різноманітний.

Цікавим є ім'я *Геновефа*. Це рідкісне неканонічне ім'я-архаїзм вперше у наших дослідженнях трапилося у XIX столітті.

Спостерігаємо жіночі утворення: *Даніїла* (до імені *Данило*), *Казимира* (до *Казимир*).

Ім'я *Євдокія* має найбільшу кількість носіїв серед усіх рідкісних імен XX століття.

Антропоніми *Ірма* та *Пелагея* охоплюють незначну кількість носіїв.

Розширили межі іменника антропоніми *Клара* та *Раїса*.

Урізноманітнили антропонімикон міста композит *Станіслава* (до чол. *Станіслав*), традиційне українське *Текла/Текля*.

У III зрізі (1970 р.) зафіксовано 4 рідкісних імені: *Злата* (1), *Клавдія* (3), *Мальвіна* (1), *Роксана* (1), носіями яких виявилися 6 новонароджених дівчат, що становить 0,60% від усіх новонароджених жіночої статі цього періоду. Цей період ознаменувався відновленням давньослов'янських імен. В.А.Никонов відносить подібні антропоніми до таких, які у свій час були відхилені і заборонені церквою (*Злата*, *Роксана*) [2: 68].

У цей період відбувається проникнення в український іменник антропоніма із західноєвропейських мов – *Мальвіна*.

Антропонім *Клавдія* – жіноче до чоловічого *Клавдій*, утворене за допомогою флексії *-я*.

У IV зрізі (1980 р.) знаходимо 3 рідкісних імені: *Вілена*, *Орися*, *Феофана*, кожне з яких має по одному носію (питома вага 0,20%). *Вілена* – штучне утворення, в якому люди прагнули відобразити події та ідеологію тогочасної дійсності, жіноче утворення до чол. *Вілен*, утворене за допомогою флексії **-а**. Проте мотивом до найменування цим іменем послужив швидше за все суб'єктивний фактор. Ім'я приємне, милозвучне, могло просто подобатися найменувачам без огляду на походження та асоціації.

Ім'я *Орися* фіксується як офіційне документальне ім'я і як варіант грецького *Орина*.

Межі жіночого іменника розширилися за рахунок повернення до вжитку старого календарного імені *Феофана* (жін. до чоловічого *Феофан*, утворене за допомогою флексії **-а**).

У V зрізі (1990 р.) зафіксовано 8 рідкісних імен: *Андрія* (1), *Весна* (1), *Віталіна* (10), *Зоя* (1), *Ляня* (1), *Марита* (1), *Ружана* (1), *Фаїна* (1). Ними названо 8 новонароджених, що становить 0,40% від усіх новонароджених дівчат цього періоду.

Серед них наявні жіночі відповідники *Андрія* (не *Андріана*, яке більш відоме й поширене серед носіїв жіночої статі), *Віталіна* до чол. *Андрій*, *Віталій*, утворені за допомогою формантів **-я**; **-іна** (проф. П.П.Чучка зазначає, що форманти **-я**; **-іна** набагато рідше виступають засобами творчої фемінізації, ніж, наприклад, **-а**) [6].

Дуже цікаве і неординарне розмаїття в антропонімікон міста вносить ім'я *Весна* (*Борисова Весна Олександрівна*) – народилася в березні. П.П.Чучка у статті „Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації” зазначає, що в наших предків було немало імен, які називали новонародженого за часом або за місцем появи його на світ (*Буря*, *Веселка*, *Гроза*, *Зима* та под.) [7: 98]. Можливо, саме цим керувалися батьки при виборі імені для новонародженої, а можливо, даючи таке ім'я, вони бажали дочці у житті радості, ніжності, краси, добра, з якими асоціюється весна як пора року. Антропонім *Весна* з наголосом на першому складі функціонує у словенів, болгар.

У наших офіційних списках трапилося ім'я *Ляня* (Шафранська). Словник-довідник Л.Г.Скрипник, Н.П.Дзятківської „Власні імена людей” фіксує це ім'я як демінутив від *Ліана* чи *Ліліана* [4: 152-153] або його можна долучити до болгарського *Ліліана/Юліана*.

Цікавим є антропонім *Марита* (прізвище *Банько*), який не зафіксований словниками власних імен. Можливо, батьки надали дочці таке ім'я під впливом засобів масової інформації, перегляду кіно, закордонних серіалів, а можливо, це варіант традиційного імені *Марина*. Крім цього, ім'я *Марита* можна вважати усіченим варіантом за типом синкопи імені *Маргарита*. Запозичене з болгарської *Ружана* (*Ружана Степанівна Віхнич*) зафіксоване у словниках як *Ружена* [4: 178].

Межі українського іменника розширилися за рахунок антропонімів *Зоя* та *Фаїна*, на нашу думку, більше притаманних російській антропонімії.

У VI зрізі (2000 р.) зафіксовано 9 рідкісних імені: *Богуслава* (1), *Божена* (1), *Ванесса* (1), *Елеонора* (2), *Еліна* (1), *Елла* (1), *Кароліна* (1), *Ольвія* (1), *Поліна* (3). Ці антропоніми було використано для найменування 12 новонароджених жіночої статі, що становить 0,90% від усіх новонароджених дівчат цього періоду.

Межі жіночого іменника розширилися за рахунок давнього слов'янського композита *Богуслава* – жін. до *Богуслав*, імен *Божена*, *Поліна* – скорочений варіант імені *Аполлінарія*, що став документальним, *Ванесса* – можливо, дано за бажанням батьків назвати дитину „на іноземний лад” чи на честь відомої у світі людини (наприклад, відомої скрипачки *Ванесси Мей*). Серед жіночих запозичених імен функціонують *Еліна*, *Елеонора*, *Елла*, *Кароліна*.

Цікаве розмаїття в антропонімікон міста вніс неологізм *Ольвія*. У такому вигляді його не фіксують словники українських власних імен людей, проте у „Словнику українських імен” І.І.Трійняка знаходимо ім'я *Олівія* – італ. < лат. *oliva* „маслина”, „олива” (плід і дерево) [5: 267], а в „Словаре русских личных имён” Н.А.Петровського знаходимо чоловіче *Ольвіан*, яке трактується як стародавнє рідкісне, від гр. *olbios* – „щасливий, блаженний” [3: 170]. Також *Ольвія* – один з найбільших античних центрів у Північному Причорномор'ї, античне грецьке місто-держава. У літературі відомий роман В.Л.Чемериса „Ольвія”, названий за іменем головної героїні та її рідного міста.

До рідкісних імен у XX столітті можна долучити подвійні. Якщо у XIX та 1940-х рр. XX століття наявність подвійних імен в антропоніміконі міста була дуже поширеною, то в межах

від 1950 до 2000 року кількість подвійних імен значно зменшилася. Причиною цього може бути те, що друге ім'я (тільки за бажанням батьків) дається церквою при хрещенні дитини і не завжди фіксується в актах про народження міського відділу реєстрації актів цивільного стану Тернопільського міського управління юстиції. Ніякого тиску чи нав'язування імені немає. Крім цього, на сьогоднішній день більше однієї реєстрації імен не радять самі працівники рагсу, бо у майбутньому в людини можуть виникнути незручності при оформленні паспорта та інших документів.

Так, у I (1950 р.), II (1960 р.), III (1970 р.), VI (2000 р.) зрізах подвійні імена в актових записах та журналах видачі свідоцтв про народження відсутні.

У IV зрізі (1980 р.) зафіксовано 2 подвійних імені – *Віра-Оксана*, *Любов-Надія*, які мають по одному носію. У V зрізі (1990 р.) трапилося лише одне подвійне ім'я *Єва-Марія*. Варто зазначити, що антропонім *Єва* в одиничному варіанті в наших матеріалах не зафіксований, лише один раз у складі подвійного.

Цікаве розмаїття і специфіку в антропоніміці м. Тернополя вносять чужомовні імена, поява яких спричинена соціальними та політичними факторами. На підставі дії договорів про навчальне та науково-дослідне співробітництво у вищих навчальних закладах міста мають змогу здобути вищу освіту представники інших країн. Вони оселяються тут, створюють сім'ї як у межах своєї нації, так і мішані сім'ї з українками. У зв'язку з цим сучасний жіночий іменник м. Тернополя збагачується за рахунок іншомовних імен, які ми називаємо чужомовними.

Протягом досліджуваного періоду виявлено 9 чужомовних жіночих імен. Розглядаючи їх, беремо до уваги носіїв цих імен, зафіксованих в актових записах.

Так, у I зрізі (1950 р.) трапилося 2 чужомовних імені: *Маура* – єврейське, *Санга* (батьки адигейці), що становить 0,38% від усіх новонароджених дівчат цього періоду. У II зрізі (1960 р.) – 4 імені, носіями котрих є дівчата польської національності: *Ельжбета*, *Здзіслава*, *Людвіга*, *Францішка*. У III (1970 р.) та IV (1980 р.) зрізах чужомовні імена не трапилися. У V зрізі (1990 р.) зафіксовано 2 „чужих” імені: *Маріне* (Мнацакопян) – вірменське, *Клара* (Цукерман) – єврейське. Цікавим щодо чужомовних антропонімів виявився VI зріз (2000 р.) – у актових записах по народженню зафіксовано потрійне ім'я *Джавала-Антоніна-Евеліна* (батько – адигець, мати – українка).

Отже, можна виокремити основні фактори, які посприяли популярності того чи іншого імені:

- 1) милозвучність, краса імені (суб'єктивний фактор);
- 2) релігійний фактор. Батьки обирали ті імена, які їм пропонував священник, або на честь того святого, на день якого припадало народження дитини;
- 3) „фактор моди”, який „підносить” те чи інше ім'я в певний період.

Отже, суспільне функціонування особових імен, а саме їх вибір, відіграє в житті людей важливу роль. Проте у кінці ХХ століття і до наших днів все більшого поширення набувають неординарні імена, інколи навіть специфічні, нетипові, адже вибір імені для дитини є абсолютно вільним і залежить від волі найменувачів, тобто батьків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
2. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – 278 с.
3. Петровский Н.А. Словарь русских личных имён. – М.: Русский язык, 1980. – 384с.
4. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К., 1996. – 335с.
5. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 509с.
6. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття / Вступ та імена: конспект лекцій. – Ужгород: Видавництво УДУ, 1970. – 104 с.
7. Чучка П.П. Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації // Українська мова. Науково-теоретичний журнал. – 2003. – № 4. – С.97-106.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Свистун – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: лінгвістичні проблеми антропоніміки; актуальні проблеми морфеміки, словотвору і синтаксису сучасної української літературної мови.

УКРАЇНСЬКІ ВЛАСНІ НАЗВИ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ЯК ЕЛЕМЕНТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Михайло СМОЛІЙ, Володимир СУЛИМ (Львів, Україна)

У статті аналізуються проблеми передачі українських власних назв німецькою мовою як важливого питання міжкультурної комунікації.

The article analyses the problems of rendering Ukrainian proper names into the German language as an important question of intercultural communication.

Вибір теми передачі українських власних назв німецькою мовою обумовлений декількома причинами. Головний мотив полягає в актуальності, а актуальність, у свою чергу, пов'язана із кардинальними змінами у світі, як результат глобалізації і на цій основі прискореного розвитку міжнародних зв'язків. Міжкультурна комунікація вимагає створення логічної і теоретично обґрунтованої системи у передачі власних назв, такої системи, яка була би зрозуміла всім, яка була би побудована на логічній, стрункій теоретичній базі. Не можемо не погодитися з думкою про те, що "увага до цих питань є своєрідним мірилом значущості розглядуваної проблеми, адже їх нерозв'язаність заважає людському взаєморозумінню" [1: 10].

Аналіз ситуації, яка є зараз, свідчить про відсутність такої системи, про безсистемність передачі власних назв, різні підходи до цього залежно від засобу масової інформації, газети, журналу, телеканалу, від індивідуальних особливостей того, хто говорить чи пише, від його походження, політичної орієнтації чи партійної приналежності, національної свідомості, тобто маємо суму факультативних випадковостей, які у своїй сукупності створюють закономірність, традицію, норму тощо. У своїй статті хочемо проголосити деякі принципи, на які потрібно спиратися при вживанні українських власних назв німецькою мовою.

Передача українських власних назв німецькою мовою повинна здійснюватися, враховуючи нинішні стандарти і сучасні тенденції розвитку антропоніміки та топоніміки і бути максимально точною і адекватною з фонетичної точки зору. Тобто, звучання власних назв в обох мовах повинно бути по можливості максимально подібним. Кажемо "по можливості", тому що неможливо досягти абсолютної адекватності, оскільки фонетична структура мов, артикуляція звуків у різних мовах не ідентичні на 100%, навіть, якщо йдеться про нібито подібні звуки, наприклад, *a, i, o*, приголосні *k* і *t* з придыхом в німецькій мові і без придыху в українській, *m, d, n* – кінчик язика на зубах в українській мові, а в німецькій на альвеолах. Ми не можемо вимагати, наприклад, від німців, щоб вони вимовляли *Чернівці* так, як вимовляємо ми. Вони будуть вимовляти назву цього міста з німецькою артикуляцією, не пом'якшуючи *n* і *ц* перед *i*, тому що "ein durchschnittlicher deutschsprachiger Leser wird kaum die ukrainischen weichen Konsonanten aussprechen können" [5: 17]. Отже, "треба назавжди розлучитися з наївною мрією, що ми спроможні зі стовідсотковою точністю відтворити іншою мовою звучання оригіналу" [2: 15]. Проте у практичній площині виявлені та описані з достатньо високою глибиною наукового обґрунтування правила передачі українських фонем німецькою мовою, які затверджені на нормативному рівні (стандарт ISO). У більшості випадків вони не викликають заперечень у науковців та практиків-перекладачів, тому ми у даній статті не маємо наміру зупинятися на них детально, а вважаємо, що вони, на нашу думку, добре розтлумачені, наприклад, у працях Гудманяна А. і Кам'янця В. [1: 5], з основними положеннями яких ми погоджуємося, вважаючи, "dass das deutsche phonologische System und die deutsche Orthographie fähig sind, die ukrainischen Phoneme und Grapheme in gewissem Maße adäquat wiederzugeben" [5: 21]. У нашій статті звертаємо увагу лише на проблеми, які існують у сфері передачі українських власних назв німецькою мовою і є перешкодою в українсько-німецькій міжкультурній комунікації, з'ясувати причини їх появи і вказати на можливі шляхи їх розв'язання.

Відомо, що в російській і радянській період нашої історії українські власні назви передавали іноземними мовами на основі російської. Наслідком цього стало те, що іноземці знали *Lwow, Kiew, Rowno, Dnepr, Andrej* тощо. Це була реалізація на практиці секретної

постанови більшовицького Головліту з 20-х років минулого століття. У зв'язку з цим міжнародна громадськість не ідентифікувала наші власні назви, як українські.

Потрібно відзначити, що поступово долаються наслідки росіянізації і на картах, виданих останнім часом у Західній Європі, прочитаємо вже україномовні *Lwiv*, *Lviv* або *L'viv* (замість *Lemberg*), *Rivne*, *Ternopil*, *Dnipro*, а в титрах під час показу матчів під егідою УЄФА – офіційно зареєстровані назви *Dynamo (Kyiv)*, *Shakhtar (Donetsk)* тощо. Цікаво простежити написання назв наших населених пунктів, наприклад, на німецьких картах чи в літературі, виданій у Німеччині, починаючи від 1991 р. до тепер. Можемо відмітити їхню певну українізацію, якщо коректно вживати такий термін до німецьких ЗМІ.

У книжці "Die neue Ukraine" (1993) у вступі автор Камнев В. заявляє про зміни в топоніміці в Україні у зв'язку з проголошення незалежності, проте висловлює бажання вживати старі, радянські назви, до яких привикли [6: 4]. Такі зауваження є в деяких інших книжках або статтях про Україну. Найцікавішим є мабуть "Neuer großer Atlas der Welt", який з'явився у Німеччині у 1997 р. Там більшість українських назв відтворено в українській транскрипції, так, як ми їх вимовляємо, а назву Дніпро атлас подає трьома способами, залежно від країни, через яку вона протікає: на частині карти, яка стосується Росії і звідки Дніпро бере свій початок, вживається форма *Dnepr*, на білоруській частині – *Dnjapr*, а український відрізок цієї ріки атлас називає *Dnipro* [7: 31]. Можемо стверджувати, що поступово світ починає сприймати наші власні назви, як українські.

Проте зустрічаємо у німецькомовному просторі, на жаль, ще старі (неукраїнські) назви. Так, наприклад, німецьке футбольне видання "Kicker" у своїх статтях перед фіналом Кубка УЄФА ("Шахтар" : "Вердер") вживало виключно назву "*Schachtjor*", незважаючи на те, що в Європі зареєстрована назва "*Шахтар*" і в деяких інших друкованих органах Німеччини побачимо назву *Шахтар* в німецькій транскрипції. Тобто, існує навіть в межах однієї країни різноманітне і відмінне тлумачення і розуміння власних назв. Названий вище "Neuer großer Atlas der Welt", наприклад, вживає українські назви *Kyiv*, *Dnipropetrovsk*, *Mykolajiv*, *Charkiv*, *Iwano-Frankiwsk* та інші поряд із російським *Rovno*, що свідчить про непослідовність його авторів. Таке різноманіття, звичайно, не повинно існувати довго, тому що це спотворює дійсність, створює перешкоди у міжкультурній комунікації. У цій ситуації можливий, мабуть, єдиний вихід: називати людей, міста, власні назви так, щоб не було перекручень, так, як цього бажають ті, кого називають, з повагою до національної гідності свого партнера чи співрозмовника, до його мови тощо.

Тут можуть бути, звичайно, винятки, викликані найрізноманітнішими факторами, тому що багато залежить від окремих конкретних назв, які існують протягом століть, зокрема у багатьох випадках від історичної традиції, яка склалася і утвердилася. Кожна країна, через яку протікає Дунай, вважає, її своєю рікою і по-своєму називає: укр. *Дунай*, болг. *Дунав*, рум. *Dunărea*, серб. *Дунав*, *Dunav*, хорв. *Dunav*, словацьк. *Dunaj*, словен. *Donava*, угор. *Duna*, нім. *Donau* (пор. також тур. *Tuna*, лат. *Danubius*, *Danuvius*, др.-гр. *Ἰστρος*). Ми не можемо вимагати від білорусів чи росіян, щоб вони називали Дніпро тільки так, як ми. Дніпро також їхня ріка. Паралельне вживання відмінних назв для позначення певного топоніма або антропоніма дуже часто зустрічається в багатонаціональних регіонах, які мають складну історію міжлюдських і міждержавних відносин, наприклад, *Wroclaw* і *Breslau*, *Opole* і *Oppeln*, *Poznań* і *Posen*, *Budejovice* і *Budweis*, *Bratislava* і *Pressburg Košice* і *Kaschau*. Отже, при передачі власних назв іноземною мовою немаловажну роль відіграють також екстралінгвістичні фактори, які можуть або сприяти або заважати правильній передачі.

Хочемо звернути увагу ще на такі приклади. Австрійське консульство видало книжку про Галичину, на титульній сторінці якої написано *Lemberg 2004*, тобто вказівка про те, ця книжка вийшла у 2004 р. у м. Лемберг, а в тексті вживається виключно *Lemberg* щодо Львова. Табличка на одному будинку у Львові вказує на те, що там знаходиться "Österreichisches Konsulat Lemberg". У Львові вийшла з друку в одному з наших видавництв книжка про Львів під назвою "Lemberg". На сайті посольства Німеччини в Україні повідомляється, що почесний консул ФРН є *in der Stadt Lemberg*. Якщо ж клацнути мишкою на заголовку, появляється діалогове вікно із текстом під назвою *Honorarkonsulin in Lemberg* і текст: *Am 28. März 2000 wurde in Lwiv die Amtseinführung der Deutschen Honorarkonsulin in*

Lwiw vorgenommen. ... Der Amtsbezirk der deutschen Honorarkonsulin in Lwiw umfasst die Gebiete Wolynien, Transkarpatien, Iwano-Frankiwsk, Riwne, Ternopil, Chmelnitzki, Tscherniwzi und Lwiw. На печатці та штампі почесного консула ФРН у Львові написано *Honorarkonsul Lwiw*. Маємо двояке називання одного і того ж міста в одному джерелі інформації і навіть в одному тексті. Навряд чи це логічно з точки зору мети міжкультурної комунікації.

Апологетам назви *Lemberg* мало би бути відомо, що місто Львів називалося *Lemberg* два рази в історії: перший раз після поділу Польщі, тобто під час панування у Галичині імперії Габсбургів (1772 – 1918 рр.), а другий раз під час гітлерівської окупації (1941 – 1944 рр.). Отже, вживання цієї назви може бути образою національної гідності українців, у першу чергу львів'ян.

Напевно найкраще сказав відносно цього А. Волдан у Післяслові до своєї книжки: "Die vielen Namen für die Stadt beziehen sich zwar alle auf ein- und denselben geographischen Ort, sie sind aber trotzdem nicht austauschbar in dem Sinn, dass sie ein- und dasselbe bedeuten" [3: 275]. Автор говорить про "Unterschied zwischen den von unterschiedlichen sprachlichen Formen vermittelten Konnotationen ... zwischen dem polnischen Lwów, dem österreichischen und deutschen Lemberg und dem ukrainischen Lwiw" [3: 276]. Вибір того чи іншого варіанту вживання власної назви в акті міжкультурної комунікації залежить, таким чином, від самоідентифікації учасників діалогу або автора висловлювання.

Такі міркування можна віднести і до багатьох інших назв, які змінювалися в ході історії: Петербург – Петроград – Ленінград – Санкт-Петербург, Карл-Маркс-Штадт – Хемніц, Юзівка – Сталіно – Донецьк, Луганськ – Ворошиловград, Кенігсберг – Калінінград. Треба відмітити, що назви міст змінювалися часто у Східній Європі, там, де частіше змінювалися політичні режими і вожді, що створювало додаткові труднощі при передачі власних назв іноземними мовами.

Дехто намагається оправдати вживання старих назв тим, що вони стали нібито традиційними, звичними тощо, "auch wenn sie nicht der exakten Übertragung in lateinische Buchstaben oder der deutschen Transkription entsprechen" [4: 11]. Зверніть увагу на фразу: "навіть якщо вони не відповідають точній передачі латинськими буквами або німецькій транскрипції", тобто йдеться про свідому відмову від точної передачі заради збереження традиції і звичності, або, як там сказано, "im Sinne der Lesbarkeit" [4: 11]. На щастя, консервативний підхід щодо передачі українських власних назв німецькою мовою поступово відступає і, як результат, "in unserer Zeit der raschen Information werden fremde Namen, Benennungen, Termini etc. schnell angeeignet" [5: 19]. Звикання до нового звучання іноземної власної назви проходить, звичайно, швидше, якщо на цьому шляху не стоять як перешкода позамовні фактори.

З огляду на все вище сказане, всякі спроби обґрунтувати вживання українських власних назв у старій транскрипції або у старому звучанні є безпідставними з будь-якої точки зору (філологічної, психологічної, національно-культурної тощо). Вони є предметом слушної критики з боку українських мовознавців та всіх тих, хто бореться за утвердження українства в українському інформаційному, мовному, політичному та економічному просторі та пропаганди і просування української національної ідеї у європейському просторі.

Практичні висновки з нашої статті можуть бути такі. Українським урядовим і неурядовим органам і організаціям слід прикласти ще багато зусиль, щоб світ сприймав наші географічні і власні назви як українські і зробити цей процес безповоротним. Слід також прагнути до того, щоб і ми, українці, сприймали наші назви як свої, українські. Все має бути спрямоване на створення чіткої і логічної системи передачі власних назв німецькою мовою з метою усунення потенційних перешкод і непорозумінь у міжкультурній комунікації. До цієї справи може результативно долучитися широка громадськість українських германістів, вчителів та викладачів німецької мови, передусім Асоціація українських германістів, у формі надання консультацій та наукового обґрунтування того чи іншого варіанту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гудманян А. Г. Відтворення власних назв у перекладі. Автореф. дис. д-ра філол. наук. – К., 2000. – 40 с.
2. Житник В. К. Відтворення слов'янських власних назв українською мовою // В. К. Житник / Наукові записки НаУКМА. – Том 18. Філологічні науки, 2001. – С. 14–18.
3. Europa erlesen. Lemberg. Hrsg. von Alois Woldan. – Klagenfurt: Wieser Verlag, 2008. – 200 S.

4. Hartmann K. Dialog mit Potential. Die deutsch-ukrainischen Kulturbeziehungen. Bestandsaufnahme und Empfehlungen. – Stuttgart: Robert Bosch Stiftung, 2008. – 80 S.
5. Kamianets W. Die Übertragung der ukrainischen Eigennamen ins Deutsche // Grazer linguistische Studien, 44, 1995. – S. 15–26.
6. Kamnew W. Die neue Ukraine. – Berlin: Trescher Verlag, 1993. – 145 S.
7. Neuer großer Atlas der Welt. – Köln: Serges Medien Verlag, 1997. – 360 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Володимир Сулим – декан факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: національні варіанти німецької мови у контексті D-A-CH-концепції та проблеми контрастивної лінгвістики і соціолінгвістики.

Михайло Смолий – асистент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: проблеми контрастивної лінгвістики, лексикології, перекладу.

ОЙКОНІМІЯ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ XVII СТОЛІТТЯ

Інна ВОЛЯНЮК (Кременець, Україна)

У статті здійснено семантико-словотвірний аналіз ойконімів Північної Тернопільщини XVII ст. у порівнянні з сусідніми історико-етнографічними регіонами. Показано продуктивність основних словотвірних моделей XVII та XX століть.

The article deals with the semantic-and-word-forming analysis of the oykonyms of the North Ternopil region in the 17-th century as compared with the neighbouring historical-and-ethnographic regions. The productivity of the basic word-forming patterns of the 17-th and 20-th cc. is shown.

Ойконіми є невід’ємною частиною лексичного складу мови. Вивчення їх походження, розвитку, перейменувань має велике пізнавальне значення, адже в них відбилися особливості місцевої географії, мови та історії тих народів, які змінювали один одного протягом історичного розвитку. Як зазначає Д. Бучко, ойконіми безпосередньо пов’язані з життям людей, мають здатність передаватися без значних структурних змін від одного покоління до другого, зберігають у собі пам’ять про найдавніші народи, що заселяли певну територію, є одним із найважливіших класів топонімів в цілому [4: 1]. Вони є живим свідком, голосом минулого, одним із найцінніших, неповторних, унікальних джерел історії, географії, етнографії і, найголовніше, – лінгвістики. У кожному з них – думка, образ, частина світогляду, а найчастіше – бажання виділити той чи інший об’єкт з безлічі подібних [16: 3].

Проблема ґрунтовного дослідження закономірностей формування та розвитку ойконімії певної території як системи, взаємозв’язку історичних факторів із зовнішніми побутовими обставинами розвитку мови, а також із життям її носіїв сьогодні залишається одним із найактуальніших завдань сучасного мовознавства.

Відомості про населені пункти Північної Тернопільщини XVII ст. знаходимо у таких писемних пам’ятках: «Кременецький земський суд: описи актових книг XVI – XVII ст.» [9], «Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673» [12], «Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст.» О. Барановича [2].

Так, в описах актових книг Кременецького земського суду (Ч. I – III) зафіксовано історичні відомості про населені пункти та власників поселень. У цьому джерелі ми виявили понад 150 ойконімів, які стосуються Північної Тернопільщини. Відомості про населені пункти краю кінця XVI – XVII ст. знаходимо також у виданні «Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673» [12] – близько 80 назв поселень.

Локалізацію ойконімів Північної Тернопільщини допомагає здійснити картографічний матеріал. У дослідженні використовуємо, зокрема, карту Волинського воєводства 1629 р., що міститься у книзі О. Барановича «Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст.» [2], а сама книга подає детальний реєстр поселень із зазначенням числа димів кожного. У цьому реєстрі зафіксовано 220 назв населених пунктів досліджуваного нами регіону.

І все ж у писемних пам’ятках XVII ст. знаходимо набагато менше першофіксацій назв поселень, ніж у попередньому столітті. Це пояснюється тим, що більшість ойконімів уже знайшли своє відображення у документах попереднього століття. Розподіл ойконімійних моделей за їх продуктивністю у XVII ст. дещо відрізняється від попередніх століть.

У XVII ст. на території Північної Тернопільщини домінують серед першофіксацій, як і в попередніх століттях, відпатронімі ойконіми на **-івці**, **-инці**. В основах п'яти таких назв поселень лежать патроніми, мотивовані слов'янськими автохтонними відапелятивними іменами: *Базаринці* (1629 р.: Базаринці [2: 114]) – від патроніма *базаринці* «рід чи піддані Базара» [20: 92]; *Зарубинці* (1607 р.: Зарубинці [9 II: 144]) – від *зарубинці* «рід чи піддані Заруби» [14: 151]; *Капустинці* (1601 р.: Капустинцы Новые, Капустинцы Старые [1 (6/I: 291)]) – від *капустинці* «рід чи піддані Капусти» [20: 173]. Якщо на початок XVII ст. ця назва уже вживалась із атрибутом *Старий – Новий*, то це означає, що первісне поселення *Капустинці* існувало щонайменше 50 – 100 років раніше. *Люлинці* (1629 р.: Люлинцы [1 (7/ II: 396, 398)]) – від патроніма *люлинці* «рід чи піддані *Люли», пор. ОН Люлик, Люлька [20: 237]; *Синівці* (1629 р.: Синівці [2: 136]) – від патроніма *синівці* «рід чи піддані *Сина», пор. ОН Синишко, Синко [11: 178].

Назви чотирьох ойконімів мотивовані християнськими іменами: *Іванківці* (1629 р.: Янківці [2: карта]) – від *іванківці* «рід чи піддані Іванка»; *Івашківці* – (1629 р.: Івашківці [2: 140]) – від *івашківці* «рід чи піддані Івашка»; *Левківці* (1624 р.: Левківці [9 (3: 230)]) – від *левківці* «рід чи піддані Левка»; *Мартишківці* (1610 р.: Мартишківці [9 (2: 253)]) – від *мартишківці* «рід чи піддані Мартишка», ОН *Мартишко* < *Мартин*.

Друге місце за продуктивністю у XVII ст. посідають ойконіми з суфіксом **-івк-а** (< **-овк-а**). Твірними основами цих ойконімів найчастіше виступають церковно-християнські імена або ж слов'янські відапелятивні антропоніми прізвиськового типу. Так, ойконім *Андрушівка* (1629 р.: Андрушівка [2: 114]) утворений за допомогою суфікса **-івк-а** (< **-овк-а**) від ОН *Андруш* < *Андрій*. Назва поселення *Борщівка* (1603 р.: Борщівка [9 (2: 104)]) утворена за допомогою суфікса **-івк-а** (< **-овк-а**) від слов'янської відапелятивної ОН *Борщъ* [20: 62]. Ойконім *Максимівка* (з 1-ої пол. XVII ст.: Максимівка [7: 314]) < ОН *Максим* [19: 206]. Назва *Нападівка* (1629 р.: Нападівка [2: 129]) < *ОН *Напад*, пор. ОН *Напада*, *Нападій* [3: 198], *Нападайло* [6: 159]. Ойконім *Одєрадівка* (1629 р.: Одирадівка [2: 130]) < ОН **Одєрадъ*, пор. ОН *Одєриха* [5: 228], *Одєруха* [20: 286]. Назва поселення *Соснівка* (1629 р.: Соснівка [2: 136]) < ОН *Сосна* [3: 283].

Третю позицію за чисельністю посідають ойконіми на **-и** / **-і**: *Верещаки* (1604 р.: Верещаки [17 (3: 234)]) – від *Верещаки* «родина *Верещака*» [14: 71] шляхом перенесення назви людей на їх поселення; *Козачки* (1629 р.: Козачки [2: 124]) – від *Козачки* «родина *Козачка*» [11: 101]. *Малі Загайці* (1626 р.: Малі Загайці [18 (2: 447)]) – від ЕН *загайці* «люди, що оселились за гаєм»; диференційний член *Малі* вказує на розмір поселення; *Шили* (1629 р.: Шили [2: 140]) – від *Шили* «родина *Шила*» [3: 272].

Наступними щодо продуктивності першофіксацій XVII ст. на території Північної Тернопільщини є ойконіми на **-ець**: *Раковець* (*Великий*, *Малий*) – (1629 р.: Раковець [2: 134]). На нашу думку, це відгідронімічний ойконім на **-ець**. Власне водний об'єкт міг отримати назву *Раковець*. Диференційний член *Великий* / *Малий* вказував на розмір поселення, розміщеного над однойменним потоком. Імовірно також, що *Раковець* – це посесив на **-овець** від ОН *Рак* [3: 241]. *Раковець Чеснівський* (1629 р.: Раковець [2: 134], 1906 р. – Раковець Чесновській [15: 105]). Атрибут цієї складеної назви вказує на розташування поселення. *Старий Олексинець* (первісно *Андріїв*) (1629 р.: Андріїв [2: 114], 1861р. – Старий Олексинець [13: 404]). Первісно посесив на **-ів** від імені *Андрій*, пізніше – посесив на **-инець** від ОН *Олекса*.

Першофіксації всіх інших ойконімних моделей засвідчені лише поодинокими прикладами: *Кутиська* (1619 р.: села Кутышъ [17 (3: 284)], 1629 р. – Кутищі [2: 126], 1906 р. – Кутыски [15: 101], 1947 р. – Кутиська [21: 575]). Протягом століть спостерігаємо зміну плюральної форми ойконіма на сингулярну. Утворено від апелятива *кутиська*, те ж саме, що *кутище*. Субстантивований ойконім *Печірна* (1629 р.: Печерна [2: 132]) утворився шляхом субстантивації прикметника *печірна* (*печерна*). Відтопонімічний ойконім *Бережанка* (1629 р.: Бережанка [2: 114]) – можливо, демінутив від назви міста Бережани. Назва поселення *Добромірка* (1629 р.: Добромірка [2: 120]) утворилася шляхом онімізації словосполучення *добра мірка*. Ойконім *Плиська* (1619 р.: Плиська [17 (3: 285)]), імовірно, утворився від ОН

*Плиско, Плиско – форма родового відмінка зі значенням приналежності, пор. ОН Плиско [14: 278], Плисюк [3: 227].

Отже, у XVII ст. на території Північної Тернопільщини, як і Буковини [8: 13], перше місце щодо продуктивності першофіксацій зберігають за собою відпатронімі ойконіми на **-івці, -инці**. У XX ст. першофіксацій ойконімів цієї моделі на досліджуваній території немає.

Другу позицію в ойконімії нашого регіону займають назви поселень із суфіксом **-івк-а** (**<овк-а**), які витіснили з другого на третє місце відродинні ойконіми на **-и/-і** (у XVI ст. вони займали другу позицію в ойконімії цього краю). У XX ст. вони залишаються другими за кількісним показником. На теренах Покуття [4: 28] та Буковини [8: 13] назви цього типу в XVII ст. за чисельністю також були на другому місці, а на Опіллі ойконіми на **-івка** виявилися найчастотнішими в цей період [10: 32].

Третіми щодо продуктивності на теренах Північної Тернопільщини є ойконіми на **-ець**, які у XX ст. були однією з найменш чисельних груп серед першофіксацій. На Опіллі третє місце за продуктивністю в цей період посіли складені ойконіми [10: 33], на Покутті – деривати на **-ів** (**<ов**) [4: 28]; на території досліджуваного нами регіону в документах XVII ст. не виявлено жодної першофіксації посесивних утворень на **-ів** (**<ов**), а на Опіллі у XVII ст. засвідчено лише одну таку першофіксацію [10: 34].

Продуктивність різних моделей ойконімів Північної Тернопільщини за їх першофіксаціями (XVII, XX ст.) у документах подаємо у таблиці.

**Продуктивність першофіксацій основних словотвірних моделей
назв населених пунктів Північної Тернопільщини
XVII, XX ст.**

Модель на Сто- ліття	-івці, -инці, %	-івк-а, %	-к-а, %	-и/-і %	-ець (-овець, -инець), %	-иця, %
XVII ст.	30	20	3,3	13,3	10	3,3
XX ст.	–	7,9	1,1	26,5	2	2,6

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при киевском, подольском и волинском генерал-губернаторе. – К., 1876 – 1907.
2. Ч. 6.: Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI – XVIII веке (1498 – 1795). – Т. I. – 1876. – [2], 161, 615 с.
3. Ч. 7. – Т. II: Акты о заселении Юго-Западной России. – 1890. – [2], II, [1], II, 210, 644 с.
4. Баранович Ол. Залюднення Волинського воєводства у I пол. XVII ст./ Ол. Баранович. – К.: УВАН. Соціально-економічний відділ. Комісія історико-географічна., 1930. – 155 с. З картою Волинського воєводства, 1629 р.
5. Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді / Богдан Ф. – Вінніпег – Ванкувер: Накладом ономастичної комісії УВАН, 1974. – 354 с.
6. Бучко Д. Г. Ойконімія Покуття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.02 «Українська мова» / Д. Г. Бучко. – Чернівці, 1992. – 35 с.
7. Веселовський С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии / Веселовський С. Б. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
8. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя: словник / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 271 с.
9. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1973. – 640 с.
10. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини: Автореф. дис. ... док. філол. наук: 10.02.02 / Ю. О. Карпенко. – К., 1967. – 29 с.
11. Кременецький земський суд: описи актових книг XVI – XVII ст. / [укл.: Л. А. Попова, З. С. Хомуцька, В. Д. Чунтулова]; відп. ред. І. Л. Бутич. – К., 1959 – 1965.
12. Вип. I: книги № 1 – 11 (1568 – 1598 pp.). – 1959. – 256 с.
13. Вип. II: книги № 12 – 22 (1601 – 1614 pp.). – 1965. – 353 с.
14. Вип. III: книги № 23 – 35 (1616 – 1625 pp.). – К.: Наук. думка, 1965. – 316 с.
15. Котович В. Походження назв населених пунктів Опілля / Віра Котович. – Дрогобич: Відродження, 2000. – 156 с.
16. Морощкин М. Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / Морощкин М. Я. – СПб., 1867. – 213 с.

12. Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673 / [ред. і упор. Г. Боряк та ін.] – К.: «Інтертехнологія», 2002. – 983 с.
13. Селянський рух на Україні 1850 – 1861: збірник документів і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1988. – 448 с.
14. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / [уклад.: Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук'янюк та ін.; гол. ред. К. М. Лук'янюк]. – Чернівці: Букрек, 2002. – 424 с.
15. Список населених мест Волынской губернии... – Житомир: Волын. губ. типогр., 1906. – 219с.
16. Стрижак О. С. Про що розповідають географічні назви. Сліди народів на карті УРСР / Стрижак О. С. – К.: Наукова думка, 1967. – 127с.
17. Теодорович Н. И. Историко – статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии.– Почаев, 1899.
- Т. III: Уезды Кременецкий, Изяславский. – 687 с.+ IX с.+ I л. ил.
18. Тернопільський енциклопедичний словник: в 2 т./ [гол. ред. кол. Геннадій Яворський]. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2004 – 2005.
- Т. I. – 2004 – 696 с.; Т. II. – 2005. – 706 с.
19. Трійняк І. І. Словник українських імен / Трійняк І. І. – К.: Довіра, 2005. – 510с.
20. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен: Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб.: Типогр. И. Н. Скороходова, 1903. – 857 с.
21. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К.: Укр. вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Воляннюк – старший викладач кафедри української мови та літератури Кременецького обласного гуманітарного педагогічного інституту імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: ономастика (ойконімія).

ЖАНРОВО-МОВЛЕННЄВІ ПАРАМЕТРИ АНГЛІЙСЬКОЇ БАНКІВСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ПІДРУЧНИКАХ З БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

Ганна ХАЦЕР (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена розгляду й виявленню основних жанрово-мовленнєвих параметрів і принципів використання англійської банківської термінології в окремому жанровому виді банківського дискурсу – підручниках з банківської справи.

The main genre and speech peculiarities of using banking terms in textbooks on banking are established in the paper.

В останні роки все більше уваги приділяється вивченню й описові тих жанрів, що відносяться до різних галузей нашого життя, включаючи політичну, ділову, побудову й соціальну. Цій проблемі присвячені роботи таких вчених, як Н.С. Валгіної [1], А.В. Колмогарової [2], О.Н. Малюги [3], Н.К. Пригаріної [5], Н.М. Разинкіної [6] та багатьох інших. Банківська термінологія є основною складовою мови, що використовується при здійсненні банківського дискурсу, банківської діяльності взагалі. Остання, в свою чергу, з 90-х років ХХ ст. почала займати одне з провідних місць серед професійних сфер існування людини. Цілісність банківського, як й будь-якого іншого виду інституціонального дискурсу, забезпечується жанровою специфікою.

Метою даного дослідження є проаналізувати жанрово-мовленнєві параметри англійської банківської термінології на прикладі окремого жанрового виду банківського дискурсу, – підручники з банківської справи.

Матеріалом аналізу є англомовні банківські термінологічні одиниці, що використовуються у підручниках з банківської справи.

Укладання спеціалізованих підручників з банківської справи – це один з трьох (банківські звіти, банківські періодичні видання) жанрових видів банківського дискурсу. До його складу входять такі піджанри: підручник, монографія, банківський довідник, практикум з банківської справи.

Фахові видання з банківської справи відрізняються подачею та структурою матеріалу, структурою самого підручника та смисловим навантаженням. Спеціалізовані видання охоплюють загальні й окремі характеристики банківської справи: *free banking, central banking, Investment banking, Securities banking, e-banking*. Проте, головною метою універсального підручника, – книзі, у якій знаходиться систематичне викладення знання в певній галузі на сучасному етапі досягнення науки і культури [4], – надати уявлення та пояснити реципієнту ті дані, що його цікавлять.

Головна мета підручників з банківської справи – навчити розуміти основні положення банківської справи, вміти їх застосовувати як у повсякденному житті, так і в процесі виконання своїх професійних обов'язків. Крім цього, у підручниках надаються й

пояснюються вузькоспеціальні банківські поняття, адже в першу чергу вони орієнтовані на майбутніх / існуючих працівників банківської галузі. Тому доцільним є розглянути їх лексичний склад, урахувавши ці дві мети.

У першому випадку адресатами є люди з базовою освітою. Тому стиль підручника поєднує розмовний та науковий стилі. У першу чергу це виявляється у оціночній та емоційній реакції автора, виявленні його точки зору. Він робить акцент на загальнолітературній, розмовній та просторічній лексиці, якими реципієнт користується щодня, використовує образність, у деяких випадках навіть іронічність. Особливо простежується це в таких розділах підручників як *Foreword, Preface*, деяких матеріалах з *Appendixes, Last word*: “...we need to make sure that the monetary system is built on the right foundations – foundations we are very far from having” [9: 19]. Фраза „*foundations we are very far from having*” підкреслює саме негативну реакцію автора з приводу викладеного матеріалу.

З проведеного аналізу виявилось, що найбільша присутність автора при викладенні матеріалу спостерігається у підручниках, які орієнтовані на нефахівців банківської справи. Це можна пояснити прагненням автора донести складну для розуміння інформацію простим, найлегшим способом. Реалізація поставленої мети відбувається через повтори викладеного матеріалу, невимушеність, експресивність, емоційність, які притаманні розмовному стилю.

В інших уривках, на відміну від перших, простежується використання власне наукового стилю, чітке викладення матеріалу без присутності автора, переважання термінологічної лексики: “Hence, the only justification a depository has for entering a deposit contract in his account books lies precisely in the transfer of ownership entailed by the irregular deposit; however... at most the information should be recorded in mere “memorandum accounts” with purely informative purposes” [11: 179].

Переважання тих чи інших стилістичних та лексичних засобів варіюється відповідно до змісту підручника. Навіть у тих фахових виданнях, що орієнтовані на вузьких спеціалістів, на початку переважає загальна, а не термінологічна лексика. Стиль написання доволі „вільний”, надаються точки зору різних науковців з фінансово-економічного середовища, що підтверджується застосуванням таких дієслів, як: *стверджувати / state, сперечатися, наводити аргументи / argue, пропонувати / propose, радити / suggest, рекомендувати / recommend*. Широко застосовуються загальнофінансові та економічні терміни “assets”, “loan”, “market”, “inflation” тощо.

З проаналізованих 3310 сторінок різних підручників з банківської справи було виявлено, що чітка присутність автора з використанням відповідних лексичних і стилістичних засобів простежується тільки на 200 сторінках (6 % від загальної кількості). Викладення матеріалу – чітко з поясненнями та наведенням достатньої кількості прикладів, переважанням термінологічної й загальнонавчальної лексики. Це свідчить про домінування наукового стилю при написанні підручників з банківської справи.

При порівнянні загальнонавчальної, загальнонаукової та термінологічної лексики за ступенем їх функціонування й використання при написанні підручників з банківської справи було виявлено, що у фахових виданнях, орієнтованих на широке коло читачів та, які присвячені перспективам розвитку банківської системи чи дискусійним проблемам даної галузі, історичним аспектам розвитку банківської діяльності взагалі чи її окремим напрямкам, лексичні одиниці розташувалися наступним чином: загальнонавчальна лексика – до 45% від загальної кількості проаналізованих одиниць, банківські терміни – до 32 %, загальнонаукова лексика – до 23 %. При підрахунку ураховувалися тільки іменники і дієслова.

Підручники з банківської справи відрізняє нечітка організація, яка впливає на рівень використання різних видів лексики. Не можна говорити про сталі моделі побудови змісту підручників. Системність простежується тільки в загальній побудові: *Preface / Foreword, Introduction, Chapters / Units, Conclusion, Appendixes*. Але й тут існує тенденція до вживання великої кількості загальнонавчальної лексики у перших двох і четвертому розділах, переважання банківської термінологічної й загальнонаукової лексики в основній частині. Застосування лексики в останній частині підручників базується на матеріалі, який вона

висвітлює. Якщо це фахові статті й таблиці, то переважає термінологія; в іншому випадку – загальнонавчана лексика.

У розділі *Preface / Foreword, Introduction* слова відображають загальні положення, відомості, щодо проблеми, яка буде розглядатися: *to carry out, to be central, the role, to provide (the reader), to explore (the theme), to serve as (an introduction), financial institutions, to discuss, approach, view*. Часто використовуються вставні слова, слова-зв'язки й речення-питання: *in addition, logically, furthermore, nevertheless, in contrast, in particular, overall, despite smth., finally, specifically, eventually*.

В основній частині підручника на перший план виходять банківські терміни тієї галузі, про яку йдеться. Це пояснюється тим, що автор приступає до реалізації своєї головної мети – надання пояснення та свого бачення поставленої проблеми. Широко використовуються лексичні одиниці: *bank, deposit, loan, credit, money, inflation, central banking, inflation, credit expansion, retail banking, issue, account* та інші. Використовуються прийменники із значенням оцінки, часових, внутрішніх й зовнішніх характеристик предмета: *annually, completely, seriously, extremely, magnificently, inherently, ordinarily, relatively*. У Висновках (*Conclusion*) підводиться підсумок викладеного матеріалу, робиться висновок й описуються перспективи майбутніх досліджень за допомогою наступних одиниць: *proposal, recommendations, to compare advantages, to sum up, basic goal, to be accomplished, the subject, the model proposed, a plan, etc.*

Серед термінологічної лексики центральне місце у підручниках з банківської справи займають терміни *money, free banking* та *central banking*, які пов'язані між собою, а поняття *money* є одним із складових терміна *free banking*, який, у свою чергу, співвідноситься із терміном *central banking*: „*free banking denotes a market-oriented, decentralized approach to money*” [10: 3]; „*central banking removes the limitations placed by free banking on monetary and bank credit inflation*”. Те, що термін *money* є одним із головних серед тих, що використовуються у підручниках, тісно пов'язано із самим визначенням банківської діяльності, – „*усі види операцій, які пов'язані з грошима, незалежні від торгівлі, та які складаються з трансакцій, включаючи товари*” [7: 2]. Крім цього, він виражає поняття, яке є основою усієї економічної науки та на якому будується банківська діяльність зокрема. Розглянемо, яким саме чином він пов'язаний із банківською галуззю, а відповідно, який вплив спричиняє на англійську банківську термінологію. За допомогою поняття *money* утворюється інше загальноекономічне поняття *price*. До складу першого поняття входять терміни *supply of money* та *demand for money*, які називають ті поняття, взаємовідношення яких встановлює ціну / рівень ціни (*price / price level*). Банківська діяльність, у свою чергу, виробляє частину грошового фонду (*supply of money*), який встановлює ціновий рівень. Тому, виходячи із вищезазначеного, банківська діяльність є частиною монетарної політики, терміни якої стають частиною банківської термінології, що функціонують як окремо, так і набуваючи нових значень. З терміном *money* у підручниках з банківської справи утворюється велика кількість термінологічних словосполучень, але вони чітко не відносяться до банківської діяльності, а можуть входити до складу фінансово-економічної галузі взагалі: *hard money (investment) – валюта, якій довіряють широке коло людей; money demand (banking, investment) – бажане володіння грошима у формі готівки або банківських депозитів* [8: 372].

У підручниках з банківської справи простежується екстралінгвальний вплив на появу нових термінів. Значний внесок у даний процес був зроблений Hi-Tech технологіями. У 90-ті роки ХХ ст. спостерігається технологічний бум, який призвів до появи Інтернет технологій, що проникли й у банківську галузь. З'являються такі терміни, як: *online banking, internet-only bank, online investing, Initial Public Offerings* та інші. Розповсюджені банківські та загальноекономічні терміни *payment, treasurer, localized service* замінили на такі, що відображають існуючий прогрес, а деякі з них мають у своїй структурі власне технічні терміни: *supply chain automation, Chief Financial Officer, globalized operation* відповідно. Сам термін *banking* почали визначати, як “*bits and bytes*”. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. розширив межі банківської діяльності, що призвело до появи нових термінів і до широкого використання термінів із галузі інформаційних технологій: *end-to-end process (banking term)*,

accounts receivable (banking term), invoicing (banking term), ebilling (banking term), monetary transmission (banking term), blogging (the Internet term), podcasting (The Internet term), connection (the Internet term), payment network (banking term).

При укладанні підручників з банківської справи автори використовують явище синонімії, яке є негативним фактором для будь-якої термінології. Синоніми термінологічної лексики у цьому жанровому виді банківського дискурсу відрізняються експресивністю й емоційністю, простежується лінія порівняння певного терміна з тим чи іншим природним явищем чи істотою. Так, Кріс Скінер у своїй книзі „Майбутнє у банківській діяльності” проводить паралель між терміном *retail client* та словом *beast*, замінює його (*retail client*) на образний термін *driver of technology*: “*the retail client is a totally different beast today...*”; “*specifically, the retail bank customer is now the driver of technology...*” [10: 3]. У підручнику з „вільної банківської справи” Ларрі Сечреста функціонують термінологічні синоніми *free banking, laissez-faire banking* та *pure banking* [9: 3].

До термінологічних одиниць часто приєднуються прикметники, які підкреслюють певні характеристики того чи іншого терміна. Найчастіше таке явище спостерігається стосовно термінів *bank* та *loan*: *small, inefficient, poorly diversified, undercapitalized, unstable, conventional*. Взагалі найбільш продуктивними прикметниками виступають такі: *gyrating, erratic, productive, fractional, global, receptive, privileged, noninflationary, monetary, market-oriented, true, free, etc.* Також часто у спеціалізованих підручниках з банківської справи при викладенні матеріалу терміни можуть використовувати для утворення образності: “*Money leaked out of the markets like rain*”. По відношенню до терміна *money* використовується дієслово *leak out*, які разом утворюють образ грошей, що витікають з ринків подібно до крапель дощу.

Таким чином при дослідженні жанрово-мовленнєвих параметрів англійської банківської термінології у підручниках з банківської справи було виявлено, що принцип застосування англійської банківської термінології характеризується наявністю екстралінгвального впливу, додаванням ознак та оціночних одиниць до банківських термінів, широким використанням синонімічних одиниць у вступних і заключних розділах, а також вставних, зв’язуючи слів-зв’язок і домінуванням загальноживаної лексики.

У подальшому доцільним є провести порівняльне дослідження особливостей використання й функціонування англійської банківської термінології у різних жанрових видах банківського дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валгина Н.С. Теория текста: Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУМ «Мир книги», 1998. – 210 с.
2. Колмогорова А.В. Аргументация в речевой повседневности. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 149 с.
3. Малюга Е.Н. Функциональная прагматика межкультурной деловой коммуникации. – М.: URSS, 2008. – 320 с.
4. Підручник // www.vseslova.com.ua
5. Пригарина Н.К. Специфика риторических и стилистических концепций описания жанров речи // www.rusistica.ru/pdf/Prigarina.pdf
6. Разинкина Н.М. Стилистика английского научного текста. – М.: URSS, 2005. – 216 с.
7. Andreau J. Banking and business in the Roman world. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 197 p.
8. Longman Business English Dictionary. – Harlow, Essex: Longman, 2000. – 533 p.
9. Sechrest L.J. Free banking: theory, history, and a laissez-faire model. – Alabama: The Ludwig von Mises Institute, 2008. – 232 p.
10. Skinner Ch. The future of banking in a globalised world. – West Sussex: John Wiley & Sons Ltd., 2007. – 213 p.
11. Soto J.H. Money, bank credit and economic cycles. – Alabama: The Ludwig von Mises Institute, 2006. – 906 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Хацер – старший викладач кафедри іноземних мов Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: термінологія, дискурсологія, мови для спеціальних цілей.

ОДИНИЧНІ ОСОБОВІ ІМЕНА В АНТРОПОНІМІКОНІ м. ІЛЛІЧІВСЬКА

Лілія ШЕВЧУК (Одеса, Україна)

У статті аналізуються чоловічі імена, які функціонували в іменнику м. Іллічівська Одеської області з 1952 по 2006 рр., а саме: група одиночно представлених на шести хронологічних зрізах антропонімів. Розглянуто лише ті оніми, які не змінювали свого статусу, залишаючись одиночними на кількох зрізах, та ужиті разово за періодами. Простежуються також особливості функціонування даних антропонімів в іменних системах інших територій.

Analysis of male personal names of newborn children of Illichivsk city (Odessa region) from 1952 till 2006 is given in the article. The names that did not change their status and were used only once within designated time periods are investigated. The author uses other scholars' data concerning the functioning of such names in different regions of Ukraine.

Вивчення особових імен, зокрема встановлення складу та статистичної організації іменника, визначення характеру та темпів його оновлення є однією з найактуальніших проблем вітчизняної ономастики.

Дослідження, присвячені складу й динаміці особових імен, в українській антропоніміці представлені працями таких дослідників, як С.Л.Брайченко, Л.П.Зайчикова, Ю.О.Карпенко, О.Ю.Касім, О.Ю.Медведева (антропонімія Одещини), Т.Д.Братушенко (Миколаївщини), Д.А.Жмурко (Ізмаїльщини), Р.Д.Петрова (Херсонщини), Л.В.Кракалія (Буковини), С.П.Павелко (Івано-Франківщини), С.Є.Панцьо (Лемківщини), Т.В.Буга (Центральної Донеччини), Н.О.Свистун (антропонімікон м. Тернополя), І.Д.Скорук (динаміка іменника м. Луцька), Г.В.Кравченко (м. Донецька), О.Плюшко (м. Кіровограда).

Зважаючи на недостатність вивчення регіональної антропонімії, у даній статті пропонуємо розглянути іменник м. Іллічівська, який являє собою цінний матеріал для аналізу динаміки особових імен новонароджених у кількісному та якісному планах. Матеріалом для написання статті послужили алфавітні книги Іллічівського РАЦСу, за якими було простежено динаміку іменника Іллічівська за 55 років (1952–2006 рр.). Попередньо нами було розглянуто найуживаніші антропоніми цього молодого міста – першої десятки чоловічого іменного репертуару. Для більш повного уявлення про іменну систему сучасного молодого міста та уподобань його мешканців вважаємо за доцільне застосувати кількісно-якісний метод, розроблений В.Д.Бондалетовим [3]. У даній статті маємо за мету розглянути найменш уживану групу – одиночні імена.

Асортимент чоловічих одиночних антропонімів укомплектований 140 одиницями, що на 24 одиниці менше, ніж в аналогічному списку жіночого іменника. Таке багатство асортименту створювалося сміливим зверненням батьків новонароджених до великої кількості запозичених імен, які недостатньо «обрусіли» для більш частого їх використання, до нових імен (різного походження), а також до старих – канонізованих і неканонізованих. З огляду на досить неоднорідну частотність використання даної групи онімів, усі лексеми було розділено нами на 4 групи:

1. імена, які знизили свою активність і зменшили уживаність до одиночного використання (у нашому випадку до одиночних потрапили лексеми тільки з числа рідковживаних онімів);
2. імена, які підвищили свою активність і потрапили:
 - а) до рідковживаної групи
 - б) до частотної групи
3. імена, які повторювались серед одиночних на декількох зрізах;
4. імена, які більше не повторювались (разові).

Найменша кількість імен з розряду одиночних належить до першої групи – 8. Лише одна лексема – *Степан* – з даної групи незалежно від кількості використань перебувала в іменнику Іллічівська на всіх шести зрізах. Цей грецького походження онім розпочав своє сходження в якості рідковживаного – тоді він посідав передостанню, 18, позицію, маючи рівень питомої ваги 0,4%. Після 20 років перебування в групі одиночних імен *Степан* повертає собі статус рідковживаного, проте вже з наступного десятиліття і до кінця досліджуваного періоду цим іменем наречуть лише двох хлопчиків-немовлят. На

Миколаївщині лексема *Степан* була засвідчена один раз у 1965 р. [5: 101]. Покинули групу рідковживаних онімів *Адам, Марко, Ренат, Ричард* та *Ян*. Раніше за всіх до іменника міста потрапили *Ренат* та *Ян* – на III зрізі, найпізніше, на V зрізі, – *Адам* та *Марко*, саме тоді, коли перервали своє перебування у списку *Ричард* та *Ян*. До імен, які перейшли з групи рідковживаних онімів до одиничних належать також *Рустам* і *Тихон*. Вони поповнили іменний фонд міста на IV та III зрізах відповідно, але вийшли з ужитку вже через 20 років з часу своєї появи в іменнику.

До другої групи, куди входять імена, які в той чи інший період ставали більш уживаними, зокрема піднімалися до рідкісних або частотних належить 27 онімів, з яких 23 потрапили до рідковживаної групи, а 4 – до частотної.

До рідковживаної групи піднялися *Аркадій, Армен, Владлен, Пилип* та *Фелікс*. Усі ці оніми об'єднує той факт, що вони не перетнули межі XXI століття. Найдовше у списку протримався *Аркадій*, перебуваючи у статусі рідковживаного аж до кінця минулого століття. Три десятиліття перебував в іменнику міста *Фелікс*. Вперше це ім'я було дане в 1970 році лише одній дитині і наступні 20 років воно почало збільшувати свою ціннісну вагу. Проте мода на імена – «фактор, який і досі є не цілком зрозумілий» [14: 84], і, маючи непогані шанси для зростання, *Фелікс* вибуває з іменника. Двічі перебував в антропоніміконі міста *Армен* – на II та IV зрізах. У словнику українських імен І.І.Трійняка цей онім значиться як розмовний варіант грецького імені *Armenios* – *Арменій*, «житель Вірменії» [18: 43]. Потрапив до іменника Іллічівська антропонім *Владлен* – одне з тих новотворів, які виникли в 20-х – 30-х рр. і давалися дітям для «нового життя», серед яких зустрічались імена вдалі, що добре вписалися в систему звичних імен [17: 115]. Дане ім'я має своїх прихильників і серед кіровоградців [13: 219]. На двох зрізах – IV та V – перебував онім *Пилип*, маючи на кінець століття 6 осіб носіїв (0,2%, 39 позиція з 43), але з 2002 р. цього імені не отримав жоден новонароджений хлопчик. Дана лексема яскраво засвідчує субституцію звука [ф] звуком [п] у даному випадку. Відомо, що звук [ф] з'явився в нас разом із прийняттям християнства, однак він довго не приживався в Україні. З цього приводу Ю.О.Карпенко зазначає: «Християнські імена йшли на Північ через Київ, але в Києві ф зазнавало субституції на інші звуки, а ось на Півночі ці імена зберігали своє ф...» [9: 79].

У статусі рідковживаних до нового століття перейшли лексеми слов'янського походження *Всеволод, Мирослав, Ростислав, Святослав*. Доволі низьку їх популярність О.В.Суперанська пояснює багатовіковим призвичаєнням до того, що імена не повинні щось означати, що «вони створені з елементів запозичених слів» [17: 115]. Проте дані дослідження Л.С.Брайченко прогнозують розширення популярності цих імен у майбутньому «через відсутність заперечень з точки зору звукової форми» [4: 26]. Збільшили коло прихильників давньоєврейські оніми *Веніамін, Назар*, грецькі *Лев, Родіон, Семен, Серафим, Тимофій*, латинський антропонім *Герман* та арабський *Карим*. Аналіз досліджуваного угруповання засвідчив наявність імен, які, зміцнивши свої позиції, знову повернулися до найменш уживаної групи. Такими є лексеми *Альберт, Ерік, Тарас, Федір, Яків*.

Усього 4 антропоніми – *Артур, Роман, Руслан* та *Ярослав* – отримали достатню кількість носіїв, щоб потрапити до центральної частини іменника, втім лише до частотної групи. Найактивнішим виявився *Руслан*, який з'явився серед частотних вже на III зрізі й перебував у даній групі три десятиліття поспіль. У Кіровограді цей антропонім протягом 1996-2000 рр. належав до маловживаної групи [13: 218]. На IV зрізі до частотної групи приєднався *Роман*. *Артур* та *Ярослав* з розряду одиничних до розряду частотних переходять на останньому хронологічному зрізі (2002 – 2006 рр.).

Третю групу представляють 18 лексем: *Алікбер, Артемій, Герасим, Дем'ян, Едвард, Еммануїл, Ернест, Євгеній, Єлисей, Захар, Захарій, Зураб, Іларіон, Камран, Матвій, Микита, Савелій, Томас*. Ці оніми використовувались в різні періоди, проте кількість їх уживань на десятиліття не збільшувалась, вони залишалися одиничними і повторювались максимально лише на двох зрізах.

До четвертої групи увійшла найбільша кількість антропонімів – 87. Вони зустрічались тільки на одному хронологічному зрізі й мали лише одного носія.

Група одиничних імен I хронологічного зрізу укомплектована 11 лексемами і є кількісно найменшою. З 1952 по 1961 рр. всього один раз були зафіксовані оніми *Альберт, Аркадій, Артур, Леонтій, Мойсей, Роман, Руслан, Савелій, Семен, Федір* та *Яків*. Переважна більшість вказаних лексем незабаром стане активніше обиратися найменувачами. Проте поза їх увагою залишиться лексема *Леонтій* – «левиний». Захоплення цим іменем в одній із своїх праць висловив А.Гафуров: «Навряд чи знайдеться в нашій півкулі народ, у якого б не було імені зі значенням «лев», «левиний». Грецьке Леон, арабське Асад, азербайджанське Аслан, казахське Аристан, російське Лев – усі вони такі звичні, так добре знайомі кожне в своїй мові. В образі цього могутнього звіра люди знайшли ознаки царської величі, яка вселяла людині водночас страх і захоплення. Недарма зображення лева стало розповсюдженою емблемою влади» [7: 22]. Один раз на 55 років було вжито онім *Мойсей* – «з води взятий» (згідно з біблійною легендою Мойсея-немовля знайшли в корзині, що пливла по Нілу). Проте це не єдина теорія щодо походження цього імені. Деякі вчені вважають, що воно народилося з єгипетських слів «дитина», «син» [18: 243]. Двічі побуває в іменнику міста (на I і IV зрізах) онім *Савелій* – «випрошений у бога» [18: 320].

З 22 антропонімів, що були одиничним з 1962 по 1971 рр., 19 прийшли до іменника Іллічівська вперше. Це оніми *Алікбер, Армен, Веніамін, Владлен, Герман, Людвіг, Мирослав, Олесь, Осман, Родіон, Ростислав, Спартак, Тарас, Тимофій, Томас, Фелікс, Юлій, Янс* та *Ярослав*. Доля кожного з них склалася по-різному, але оскільки імена, що покращували своє становище вже частково аналізувалися, зараз і надалі звертатимемо увагу на лексеми, які були використані раз на десятиліття, повторюючись чи не повторюючись на інших зрізах. Не покращуватиме свого становища онім *Алікбер*, хоча й зустрінеться ще на III зрізі. На двох зрізах – II й IV – фігурувало ім'я *Томас*. У словнику українських імен І.І.Трійняка знаходимо лексему *Том*, у статті до якої зазначається, що даний онім походить з англійської мови і є варіантом до чоловічого *Thomas*. [18: 364]. Серед групи одиничних онімів даного хронологічного зрізу виокремлюються 6 лексем, для яких перебування в іменнику було разовим, на жодному іншому зрізі вони не підтвердили свого існування. Це *Людвіг* – «славний у бою» [18: 202], *Олесь* – «захисник», варіант від *Олександр*, що став офіційним [16:84]. Вперше й востаннє в іменнику перебуває *Осман* – онім, який походить від арабського імені *Усман*, що в перекладі означає «костоправ» [6: 177], та *Спартак*, що за даними словника І.І.Трійняка, означає «житель Спарти» [18: 346]. Проте А.Гафуров вважає таку думку хибною: «По-перше, антична історія не знає жодного грека з іменем *Спартак*, по-друге, такі імена, утворені від назв міст, у греків не зустрічаються, а по-третє, суфікс *к* у подібного роду словотворенні не брав участі. Але *Спартак*, або *Спарток*, було нерідким у фракійців та скіфів Причорномор'я. Спартак означає «той, хто талує». Фракійці були народом доволі войовничим, тому нас не повинен дивувати агресивний зміст імені *Спартак*» [8: 34]. Не підтвердить надалі свого існування *Юлій*. З приводу етимології цього імені в науці немає одноставної думки: у словнику Л.Г.Скрипник, Н.П.Дзятківської зазначається, що антропонім *Юлій* походить від грецького слова *ioulos* – «кучерявий» [16: 109]; І.І.Трійняк вважає, що це ім'я походить від латинського словосполучення «місяць Юлія» [18: 407]. Жоден з українських антропонімічних словників не фіксує лексеми *Янс*, яка теж перебувала в іменнику міста Іллічівська лише на одному зрізі.

З 1972 по 1981 рр. одиничними виявилися 24 оніми, 8 з яких вже мали своїх прихильників раніше. До іменника міста вперше прийшли *Всеволод, Генріх, Герасим, Гурам, Дем'ян, Ернесто, Жан, Іларіон, Казимир, Лев, Марат, Равиль, Святослав, Фурман*. Не збільшать кількості прихильників, а лише підтвердять у новому столітті своє існування *Герасим* – «поважний, шановний», *Дем'ян* – «присвячений Дамії, богині родючості», *Іларіон* – «веселий» [18: 83, 103, 150]. Лише на даному зрізі перебували такі антропоніми, як *Генріх* – «власник, правитель», *Єфим* – «веселий, бадьорий» [18: 86, 410], *Жан* – французький відповідник імені *Іван* [10: 158], польське ім'я *Казимир, Марат*, утворене від прізвища французького діяча буржуазної революції кінця XVIII ст. [18: 162, 210], та *Равиль* – арабське за походженням ім'я, що використовується іранськими та тюркськими народами і походить від азербайджанського антропоніма *Вакиф* – «той, що знає» [7: 173]. До іменника міста увійшли також не зафіксовані антропонімічними словниками оніми *Гурам* та *Ернесто*.

Загальна кількість лексем, які увійшли до складу іменника міста в період з 1982 по 1991 рр. у статусі одиничних, залишилася незмінною. Проте зазнав чималих змін якісний склад угруповання. Принципово новими для іменника Іллічівська загалом виявилися 20 антропонімів, 8 з яких не зафіксовані словниками-довідником Л.Г.Скрипник, Н.П.Дзятківської, словником українських імен І.І.Трійняка, словником М.О.Петровського та довідником особових імен народів РРФСР. Це оніми *Алексан*, *Алифан*, *Альфур*, *Віллі*, *Едгар*, *Елвир*, *Еол*, *Нугзар* та *Христес*. Іллічівськ – багатонаціональне місто, тому не викликає здивування поява значної кількості імен східного походження: арабські імена *Ахмед* – «той, кого вихваляють» [6: 129], *Баїр* – онім, який походить від *Бахир*, що у перекладі означає «той, що сяє» [7: 168], *Васиф* – лексема, яка за одними даними означає «маленький слуга», а за іншими – «той, хто вихваляє» [6: 137], *Рамазан* – «який народився в місяць рамадан» [6: 180]. З'явившись в іменнику міста на IV хронологічному зрізі, у майбутньому підтвердять своє існування *Едвард* – польський варіант оніма *Едуард*, *Еммануїл* – «з нами бог», *Микита*, що в іменнику Іллічівська значно частіше зустрічається як *Нікіта* – «переможець» [18: 114, 116, 228].

П'ятий хронологічний зріз ознаменувався появою в іменнику ще 8 одиничних лексем, 3 з яких східного походження: тюркське ім'я *Зураб*, що в перекладі означає «рубин», арабський онім *Карим* – «великодушний» [6: 150, 156], а також *Камран*. Як одиничні увійшли до іменника *Артемій* – «бадьорий, здоровий», *Ернест* – «серйозний», *Євгеній* – «шляхетний», *Єлисей* – «врятований богом» та *Захарій* – «божа пам'ять» [18: 44, 117, 130, 137]. Усі 9 антропонімів перетнуть межу нового століття й матимуть своїх носіїв ще в наступному зрізі. Разовими в іменнику міста були *Вілен* – скорочення від Володимир Ілліч Ленін [18: 68], онім *Гордій*, який походить від грецького імені фрігійських царів – *Gordios* [18: 92], антропонім *Гнат*, усі тлумачення якого – «невідомий», «народжений вогнем» та «не народжений» – І.І.Трійняк ставить під сумнів [18: 68, 92, 90]. У словнику-довіднику українських імен Л.Г.Скрипник, Н.П.Дзятківської подається лише одне значення цього імені – «вогненний» [18: 52]. Значиться в іменнику міста й онім *Дамир*, який походить від турецького іменника *demir* «залізо» або належить до новоутворень періоду 20-30-х рр. і є скороченням слів «даєшь мировую революцію» (рос.) [18: 99]. Разовими в іменнику були арабські імена *Джафар* – «маленька річка», *Емир* (даний онім зафіксовано в словнику без статті) та *Рафік* – «друг» [6: 181], грецьке *Йосип* – «він (бог) примножить, додасть», латинське *Сильвестр* – «лісовий» [18: 161, 338]. До іменника Іллічівська потрапили імена, що мають іншомовне забарвлення: *Алекс* (українське *Олександр*), *Валеріо* (українське *Валерій*), *Ромео* (українське *Роман*). Урізноманітнили антропонімікон міста лексеми *Адомас*, *Андро*, *Арутюн*, *Джонік*, *Яніс*, *Яніслав*. Подружні пари у пошуках чогось нового, свіжого, прагнучи назвати дитину нетрадиційним, рідкісним іменем, звертаються до запозичень або ж шукають якісь незвичайні оніми. Їх надходження не заважає існуванню традиційних імен. На думку вчених, «наявність тих та інших в антропоніміконі шліфує нові імена, які асимілюються іменними системами сучасної мови» [4: 25]. Б.Антоненко-Давидович розцінює захоплення іменами іншомовного народу як своєрідну моду, якоюсь мірою «схожою з так званим стиляжництвом» і покладає великі надії на широке використання українських імен [2: 33].

Початок ХХІ ст. ознаменувався появою в антропоніміконі міста милозвучних слов'янських імен *Влад*, *Любим*, *Яромир*, *Ярополк*. У складі чоловічого іменника були виявлені імена арабського походження *Алі* – «найвищий», «могутній», *Рідван* – ім'я архангела, який охороняє вхід до раю, *Халіль* – «вірний друг» [6: 123, 182, 203], азербайджанського *Деніз* – «море» [7: 181], тюркського *Ельдар* – «ватажок», персидського *Шахін* – «сокіл» [6: 213, 211]. Не залишилися поза увагою іллічівців застарілі рідковживані імена *Діонісій*, *Симеон*. Припускаємо, що це пов'язано із все частішим зверненням батьків до святців, де імена записані в своїй первісній, старослов'янській, формі. Антропонім *Діонісій* перебував у статусі одиничного в іменнику м Косова, проте в 1933 році завершив функціонування, уступивши надалі місце народній формі *Денис* [11: 208]. Аналіз досліджуваного угруповання засвідчив наявність лексем, які є традиційними для іменника сучасних європейських мов: *Артуро*, *Вальдемар*, *Даніель*, *Емануель* [13: 219]. Усі вони більш відомі українцям як *Артур*, *Володимир*, *Данило* або *Даніїл* та *Еммануїл*. Увійшли до іменника

Іллічівська антропоніми *Варфоломій* – «син Толмая», який зафіксовано як *Варфеломей*, *Демид* – онім, який бере початок зі слів, що означають «божественний» та «охороняю», *Корнелій* – «рогоподібний», *Платон* – «здоровий», *Роберт* – «покритий славою», *Сава* – «житель м. Саби», *Стефан* – «вінок» та *Юліан* – «Юліїв» [18: 58, 102, 180, 299, 312, 319, 348, 406]. Останній неодноразово був уживаний на Івано-Франківщині в м. Косові [11: 212]. Вперше до іменника міста потрапило подвійне ім'я *Петро-Павло*. Причин, що спонукають батьків дати дитині подвійне ім'я, дуже багато. Це і бажання здобути для неї не одного, а кількох захисників, назвати на честь матері й бабусі, батька й дідуся одночасно, дуже вагомим є й релігійний чинник. Подвійні імена трапляються, зокрема, в гуцулів, що засвідчують архівні книги реєстрації новонароджених міста Косова [12: 32], в Тернополі [15: 212]. Додали строкатості іменнику Іллічівська оніми *Бетро*, *Вардис*, *Гаррі*, *Ельмир*, *Кахи*, *Ліван-Шмдель*, *Месут*, *Ноа*, *Нодар*, *Тайтес*.

Отже, зі 140 антропонімів, що входили до складу одиничних, на одному зрізі трапляється від 11 до 57 лексем. Рівень питомої ваги на різних хронологічних зрізах був досить низьким: I – 2,2%, II – 1,1%, III – 0,48%, IV – 0,24%, V – 1,11%, VI – 2,85%. Сам факт існування одиничних антропонімів слід розцінювати позитивно, оскільки збільшення сучасного іменного репертуару відбувається головним чином за їх рахунок. Частина з них, не знайшовши належної підтримки в найменуваннях, покидає іменник, частина тільки розпочинає своє життя. Обираючи для дитини рідкісне ім'я, необхідно в майбутньому пояснити їй причини вибору. Важливо, щоб дитині, коли вона стане дорослою, її ім'я подобалось [17: 116], адже «ім'я є головною частиною людини, її душею, диханням, життям» [1: 69].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алдарова Н.Б. Из охранных имён бурят // Ономастика Бурятии. – Улан-Удэ, 1976. – Вып. 26. С. 69 – 84.
2. Антонечко-Давидович Б. Як ми говоримо і як треба говорити. – Нью-Йорк, Філадельфія, 1980. – 253 с.
3. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
4. Брайченко С.Л. Непопулярні імена мешканців Одеської області // Ономастика і апеллативи. – Дніпропетровськ. – 2000. – Вип. 11. – С. 22-27.
5. Братушенко Т.Д. Антропоніми Правобережного Побужжя // Українське мовознавство. – К.: «Вища школа», 1980. – Вип. 8. – С. 100 – 106.
6. Гафуров А. Имя и история: об именах арабов, персов, таджиков и тюрков: Словарь. – М.: Наука, 1987. – 220 с.
7. Гафуров А. Лев и Кипарис. О восточных именах. – М.: Наука, 1971. – 240 с.
8. Гафуров А. Рассказы об именах. – Душанбе: «Ирфон», 1968. – 140 с.
9. Карпенко Ю.О. Як і коли виникла українська мова // Мовознавство: III Міжнародний конгрес українців. – Харків, 1996. – С. 75-80.
10. Никонов В.А. Русская адаптация иноязычных личных имён // Ономастика: Сб. ст. / Отв. ред. В.А.Никонов, А.В.Суперанская. – М.: «Наука», 1969. – С.54 – 78.
11. Павелко С.П. Одиничні імена в антропонімії Косова // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XV-XVIII.- С. 204 – 214.
12. Павелко С.П. Подвійні та додаткові імена у гуцулів // Записки з ономастики. – Одеса: «Астропринт», 2001. – Вип. 5. – С. 31-35.
13. Плюшко О. Кількісно-якісний спектр чоловічих імен м. Кіровограда кінця ХХ століття // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 354-355. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С.215 – 220.
14. Раянди Э. Традиции и моды в употреблении личных имён // Ономастика: Сб. ст. / Отв. ред. В.А.Никонов, А.В.Суперанская. – М.: «Наука», 1969. – С. 84 – 86.
15. Свистун Н.О. Одиничні особові імена новонароджених м. Тернополя ХІХ століття (на матеріалі метричних книг парафіяльного управління та Римско-католицького деканату) // Лінгводидактичні аспекти викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль: ТАНГ, 2004. – С. 204 – 217.
16. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К., 1996. – 334 с.
17. Суперанская А.В. Влияет ли имя на судьбу человека // Русская речь. – М.: «Наука», 1991. – №5. – С. 113 – 118.
18. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: «Довіра», 2005. – 488 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Шевчук – старший викладач кафедри УМІ Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, здобувач кафедри української мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: ономастика.

НАРОДНІ НАЗВИ РОВЕНЩИНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БОЛОТА**Світлана АНТОНЮК (Київ, Україна)**

Стаття присвячена аналізу народних назв Ровенщини на позначення болота та його різновидів. Порівнюється семантика місцевих географічних термінів з їх значеннями в українській та інших слов'янських мовах.

The article is devoted to the analysis of the Rivne region folk names of bogs and their varieties. The semantics of the local geographic terms is compared with their meanings in the Ukrainian and other Slavonic languages.

Рівнинні, низинні ділянки з надмірним зволоженням, вологолюбною рослинністю і спеціальним типом ґрунтоутворення займають приблизно 8,5 % досліджуваної території. Місцева термінологія на позначення болота і його різновидів відображає природні особливості краю.

Основним терміном окресленого понятійного мікрополя виступає *болото* (< псл. **bolto*). На території Ровенщини ця назва фіксується з такими значеннями: 'низинна місцевість, залита водою', 'низинна місцевість, поросла травом, де весною стоїть вода', 'грузьке місце', 'пасовище, де болотна місцевість', 'баюра', 'калюжа', 'грязюка', 'мокростий луг', 'сінокіс', 'багно', 'торф'яник', 'торфовище', 'поле, де раніше була болотиста місцевість', 'трясовина', 'частково осушена драговина', 'непрохідні хащі', 'розріджений водою чорний донний ґрунт', 'невелике місце із стоячою прогнилою водою і гряззю'. Лексема *болото* – базова основа морфологічного та лексико-семантичного розвитку інших лексем. Так, значення 'болото' передає номен *болітце* (с. Семидуби Дубенський р-н, с. Стадники Острозький р-н; [9: 36]). Термін *болітця* (мн.) 'невеликі болота' засвідчений у с. Мутвиця Зарічненського р-ну (МЕ). У с. Постійне Костопільського р-ну записано лексему *болотце* на позначення 'невеликого болота' (Анк.). 'Велике болото' в населених пунктах Костопільського, Радивилівського та Рівненського районів називають *болотіще* (Анк., МЕ). 'Осушене болото' представляє народна назва *болотнище* (с. Вілія Острозький р-н; МЕ).

М.І. Толстой зазначає, що 'стійкою' частиною значення *болота* виступає 'низький простір, звично заповнений стоячою водою' [11: 145]. За методикою 'семантичних переходів', запропонованою дослідником [11: 149-154], з-поміж значень *болота*, які записано на Ровенщині, виокремлюються: 'болото → низина', 'болото → пасовище, луг, сінокіс', 'болото → баюра, калюжа', 'болото → багно', 'болото → драговина, трясовина', 'болото → непрохідні хащі', 'болото → гряззю'.

Семантичний перехід 'болото → багно' репрезентує номен *багно*, зафіксований на всій території області. Змістове розмаїття цього терміна тут представлене такими значеннями: 'болото', 'трясовина', 'дуже грузьке болото', 'велика калюжа з брудом і гряззю', 'грузьке місце зі стоячою водою', 'грузьке місце, поросле травом і мохом', 'жабуриня', 'болотяна чагарникова рослина', 'земля, розм'якшена водою', 'невелике місце із стоячою прогнилою водою і гряззю', 'грузьке місце, де трясеться, колишеться земля'. Як стверджує М.І. Толстой, лексема **bagno* зустрічається на Поліссі в двох різновидах *багно* та *багон*, із різною семантикою: по-перше, 'болото, болотяне місце, деколи поросле лісом', по-друге, 'болотник, *Ledum palustre*' [11: 154]. Часто, на думку науковця, *болото* протиставляється *багну* 'важкопрохідному; грузькому болоту' [11: 145].

У с. Мости Здолбунівського р-ну записано номен *багниська* (МЕ), а в с. Постійне Костопільського р-ну – *багнисько* (Анк.). Обидва вони передають значення 'болото'. Аналогічна семантика властива лексемам *багнюка*, *багон*, засвідченим у Костопільському, Рівненському, Радивилівському та Рокитнівському р-нах (Анк., МЕ). На позначення 'грузького болота' вживаються терміни *баговиння* (с. Полуниче Радивилівський р-н; МЕ), *багно* (с. Гвіздів Корецький р-н, с. Ходоси Рівненський р-н; [11: 156]). Народна назва *багенце* представляє 'мале болото' (с. Друхів Березнівський р-н; [9: 10]), а *багнище* – 'велике болото' (села Березнівського, Костопільського р-нів; Анк.).

Символічне змістове перенесення 'болото → гряззю' передає на досліджуваній території загальнономовний полісемантичний термін *гряззю* (< псл. **gręzъ*) та його похідне *грязюка*.

Семантика цих двох іменників відображена в літературному варіанті слова *грязь*: ‘розм’якла від води земля, ґрунт’, ‘бруд’ [10 (II: 185)]. ‘Лікувальні гязі’ репрезентує словосполучення *гязі торфові*, записане в с. Хрінники Демидівського р-ну (МЕ).

Узагальнене значення ‘дуже грузьке болото, трясовина’ на Ровенщині репрезентує значна кількість апелятивів. За нашими підрахунками, зафіксовано 53 таких лексичних одиниць. Незважаючи на те, що ряд термінів виходить за межі окресленого значення (наприклад, *плав*, *гниль*, *прірва*, *пропасть*), семантика їх як гідрологічних термінів досить стійка.

Аналіз місцевих позначень виявляє взаємозв’язок назви ‘грузького болота’ і ‘місця, де воно розміщене’. Умовний лексико-семантичний перехід ‘болото → дуже грузьке болото’ за ознакою ‘в’язкий, в’язнути’ позначає номен *в’язь* (с. Пляшівка Радивилівський р-н; МЕ). ‘Місце, де в’язке, грузьке болото’ в с. Комори Зарічненського р-ну передає лексема *везьке* (9: 54) (пор. також укр. діал. *в’язь* ‘мокра заболочена низина’, *в’язіло* ‘грузьке болото’ [12: 54]).

На досліджуваній території зафіксовано народні географічні терміни *твань* (с. Біловіж Рокитнівський р-н; [13: 226]) у значенні ‘грузьке болото, трясовина’, *тван’* (с. Малий Стидин Костопільський р-н, с. Погулянка Сарненський р-н; [7: 48]), *тван’ука* (там само) – ‘земля, розм’якшена водою’ (< лит. *tvanas* ‘потоп’ < іє. **toqə*-, **tū*- ‘стікати’ [5 (5: 530)]).

Синонімічний ряд значень ‘дуже грузьке болото’ продовжують номени *топило* (с. Єльне, Рокитне Рокитнівського р-н; МЕ) і *топинець* (с. Орестів, П’ятигори Здолбунівський р-н; [8 (3: 52, 55)]). Як зазначає М.І. Толстой, *топило* – ‘глибоке грузьке місце на болоті і в лісі’, а *топило* – ‘грузьке, непрохідне місце на болоті’; ‘ложбина з водою, калюжа’. Поміж споріднених утворень дослідник представляє, записаний у бойківських говірках, термін *топ’а* ‘проруб’; ‘глибина, глиб’ і порівнює його із західноукраїнським *топіль* ‘вир’ [11: 169-170].

Лексема *плав* (< псл. **plavъ*) на Ровенщині має декілька значень: ‘потік’, ‘заливний луг’, а також виступає синонімом до *болото* – ‘грузьке болото, де трясеться, колишеться земля’ (с. Погулянка Сарненський р-н; [7: 52]). У деяких населених пунктах білоруського Полісся номен *плав* виступає як синонім до *твань* і *топило*, позначаючи ‘дуже грузьке місце’, ‘воду в болоті’; ‘воду на якій плаває дерн’, ‘заливний луг біля річки або озера’ [11: 171].

Значення ‘грузьке болото, місце, де трясеться, колишеться земля’ передають назви, мотивовані дієсловом *трясти* (< псл. **tręsti*). Так, у с. Тутовичі Сарненського р-ну записано лексему *трасина* [7: 50]. Народний географічний термін *трасовина* засвідчений у селах Дубенського, Дубровицького, Рівненського, Здолбунівського, Зарічненського, Радивилівського р-нів (МЕ; [7: 51]). Фонетичні варіанти *трасов’іна* (с. Дорогобуж, Симонів Гошанського р-ну, с. Устя Корецького р-ну; [7: 51]) та *трасов’іна* (с. Глинне, Кам’яне Рокитнівського р-ну; [7: 51]) вживаються в такому ж значенні. Сюди належать номени *трес’іна* (с. Немовичі, м. Сарни Сарненський р-н; [7: 50]) та *трясовина* (с. Косовиця, Студянка Дубенський р-н, смт Гоша Гошанський р-н, с. Невірків Корецький р-н, с. Дубно Рокитнівський р-н; Анк., МЕ). Ад’єктив *трясова* зафіксований в с. Березове Рокитнівського р-ну (МЕ), а словосполучення *трясовинний луг* – в с. Йосипівна Здолбунівського р-ну [8 (3: 35)].

Широко використовуються в регіоні народні позначення *драгва* (с. Велике Вербче Сарненський р-н; [7: 51]), *драгл’ав’іна* (с. Малий Стидин Костопільський р-н, с. Погулянка Сарненський р-н; [7: 51]), *драговина* (с. Вельбівне, Межиріч, Могиляни Острозький р-н, м. Острог, с. Пляшева Радивилівський р-н; МЕ, [7: 51]), *драгов’іна* (с. Єльне, Томашгород Рокитнівський р-н; МЕ). Номени виокремлюються, очевидно, за ознаками *драгва* ‘трясина’, *др’огва* ‘холодець, студень’ [11: 177]. Значення лексем *драгва*, *драговина* аналогічні в українській літературній та в діалектній мові (див. [10 (II: 404); 3: 72-73]).

Згідно з релевантними особливостями болота, що пов’язані з хиткістю, рухливістю, на досліджуваній території в значенні ‘грузьке болото, де трясеться, колишеться земля’ вживаються такі апелятиви: *двіж*, *здвизжавина*, *здвіж*, *здв’іжов’іна*, *движавина* [7: 51]. У с. Великі Цепцевичі Володимирецького р-ну, с. Тутовичі Сарненського р-ну з тотожною семантикою записано народний термін *здохватина* [7: 52]. На думку М.І. Толстого, терміни *здохвина*, *здуха*, *здоховина* відбивають здатність в’язкого болота вздуватися, коли на нього

спувають, тому автор вважає за можливе пов'язувати їх з анатомічними термінами [11: 184-185].

Лексеми *стубла* (м. Дубровиця, с. Селець Дубровицького р-ну; [7: 52]), *стуга* (с. Єльне Рокитнівський р-н; [7: 52]) позначають 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля'. Перше слово походить від псл. **stubyla* 'криничний зруб', 'жолоб'. Семантичний розвиток його відбувався в напрямку 'колода з пустим осередком' → 'пристрій для стікання, зберігання води' → 'заболочене місце' → 'болото, трясовина' [5 (5: 456)]. В.П. Шульгач простежив, що апелятив *стубла*, як правило, фігурує в числі архаїчних полісько-південнослов'янських паралелей [14: 263]. Апелятив *стуга* (< псл. **stuga*) пов'язаний з *тугий*, *тяга*, *тягнути*.

У с. Бокшин Корецького р-ну 'дуже грузьке болото' називають *гниль* (Анк.), а в с. Стара Рафалівка Володимирецького р-ну – ад'ективним утворенням *грузьке* [1: 198]. Лексема *ревень*, засвідчена в с. Іванчі Володимирецького р-ну, також називає 'дуже грузьке болото' [13: 224]. Народна назва *чаква* має на досліджуваній території декілька значень: 'заболочене місце', 'невелике місце із стоячою прогнилою водою і гряззю', 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' (МЕ, [7: 50, 52]). У с. Сварицевичі Дубровицького р-ну записано номен *чакавиця* 'грузьке болото' (МЕ) – суфіксальне утворення на *-иця* від прикметника *чакавий*. Полісемантичний номен *вижар* (< псл. **vyžarъ*) у місцевому мовленні відноситься до 'болотних' назв і позначає 'грузьке, багнисте болото', 'дуже грузьке болото' [9: 64; 13: 219].

Значення 'непрохідне болото' передає народна назва *погоня* (< псл. **pogonja* < **pognati* з внутрішньою формою 'місце, що гонить воду' [11: 196]), засвідчена в с. Єльне Рокитнівського р-ну [13: 224]. Аналогічним за змістом до лексеми *погоня* виступає словосполучення *маришировське болото*, записане в с. Сошники Володимирецького р-ну (МЕ).

За ознакою дії *запасти* привнесений у це понятійне мікрополе термін *западня* (села Демидівського, Дубенського, Рокитнівського р-нів; ([6: 228], [9: 193]), який вживається на позначення 'дуже грузького болота'.

Репрезентантами значення 'дуже грузьке болото; трясовина' виступають на Ровенщині народні назви *прірва* (< псл. **prorъva*) (с. Мала Совпа Корецький р-н; [13: 224]), *провалля* (< псл. **provalъje*) (с.мт Томашгород Рокитнівський р-н; МЕ), *пропасть* (< псл. **propastъ*) (с. Вежиця Рокитнівський р-н; МЕ).

На досліджуваній території зафіксовано ще й морфологічні утворення з префіксом *без-* і кореневою основою *-дно*, що називають 'непрохідне місце в болоті, глибоку прірву, провалля': *бездна*, *бездно*, *бездня*, *безодня*, а також *безна* (Анк., МЕ).

Лексема *банька* (лексичне похідне з суфіксом *-к-а* від псл. **banje* 'яма, заглибина' [5 (1: 156)]), записана в с. Томашгород Рокитнівського р-ну, передає значення 'яма в болоті' [13: 218].

Змістове звуження болота як географічного об'єкта та його конкретних назв-видів дозволяє виділити в місцевому лексиконі позначення для мохового й торф'яного боліт. Значення 'мохове болото' репрезентують у Рокитнівському та Зарічненському р-нах області терміни *мох* (< псл. **tъxъ*), а також їх деривати: *мошок*, *моховище* (Анк., МЕ). Номени *торф*, *торфовище*, *торф'яне*, *торф'яник* позначають на Ровенщині 'торф'яне болото' (МЕ). У с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну записано лексему *торх* (МЕ). Народну назву *торховище* зафіксовано в цьому ж населеному пункті і в с. Невірків Корецького р-ну, а в с. Моквин Костопільського р-ну, в сс. Березове, Грабунь Рокитнівського р-ну – словосполучення *торф'яні болота* (МЕ).

Фонетичний варіант іменника *дьоготь* (< псл. **degъtъ* 'дьоготь') – *д'огот* 'іржаві скалки на болотній воді' та суфіксальний дериват *д'охт'арка* – 'болото з іржавою водою' записано в селах Березнівського та Костопільського р-нів [7: 53-54]. Лексема *іржа* передає значення 'болото подібне до іржі' (сс. Дубно, Єльне, Осницьк, Рокитне Рокитнівського р-ну; МЕ). З таким же значенням у с. Мости Здолбунівського р-ну записано номен *иржа* (МЕ). Слово *ржавчина*, засвідчене в с.мт Томашгород Рокитнівського р-ну (МЕ), називає 'ділянку із застоюною водою'. Зазначені народні назви мотивовані іменником *іржа* (< псл. **rъdja* 'іржа' < **rъdъ* < **rūd* 'червоний' [5 (2: 316)]). Географічний термін *руда* 'болото з іржавою

водою' записано в с. Малий Стидин Костопільського р-ну, с. Погулянка Сарненського р-ну [7: 52]. Лексема походить від псл. **ruda* 'руда; іржаве болото' < **rudь* 'червоний, рудий' [5 (5: 134)] (пор. укр. літ. *ruda* 'іржаве багно, болото' [10 (VIII: 895)]). З таким же значенням на Ровенщині зафіксовані номени *руд'авина*, *руд'ав'ина*, *рудка*, *рудявина* (Анк., МЕ, [7: 52-53]). Народна назва *рудина* 'болотяне пасовище' засвідчена в с. Ходоки Рівненського р-ну [11: 188].

Ознака кольору властива апелятиву *смола* (< псл. **smola* 'смола' < **smaliti* 'смалити, палити, пекти, закопчувати' [5 (5: 326)]), що записаний у селах Березнівського та Костопільського р-нів зі значенням 'іржаві скалки на болотній воді' та словосполученню *смолове болото* [7: 53-54]. Варто зауважити, що подібні лексеми в словниках української народної географічної термінології на позначення рудого болота з переходом до чорного ('як смола') не засвідчено. Тотожний зміст мають також номени *смуга* (< псл. **smuga*) *осмуга* і *осуга* [7: 54]. До цього понятійного поля зараховуємо й семантично прозорі словосполучення *мул'їсте болото* (м. Дубровиця, с. Селець Дубровицький р-н; [7: 53] і *р'їже болото* (села Дубровицького та Рокитнівського р-нів; [7: 53]).

За ознакою 'болото → калюжа → грязь' виділено два семантичні напрямки. У першому з них подано місцеві географічні назви, які позначають 'невелике місце із прогнилою стоячою водою і гряззю'. Деякі з них, наприклад, *байура* (сс. Галичі, Єльне, Залав'я, Остки, Рокитне, Сновидовичі Рокитнівського р-ну), *гниле болото* (с. Малий Стидин Костопільського р-ну, с. Погулянка Сарненського р-ну), *долина* (с. Великі Цепцевичі Володимирецького р-ну, с. Тутовичі Сарненського р-ну), *здухл'ат'ина* (м. Дубровиця, с. Селець Дубровицького р-ну), *чаква* (сс. Золоте, Лісове Дубровицького р-ну; [7: 50]) прозорі за своїм значенням. У с. Бокшин Корецького р-ну та смт Квасилів Рівненського р-ну записано термін *бовтанка* 'болото з водою, грязь' (Анк.) (пор. укр. діал. *бовтанка* 'болото з водою', 'яма на болоті' [3: 25-26]).

Другий семантичний напрямок виокремлює номени, що відповідають змістовому наповненню 'земля, розм'якшена водою'. Це лексеми *тван'* і *тван'ука*. Обидві вони зафіксовані в с. Малий Стидин Костопільського р-ну та с. Погулянка Сарненського р-ну. Мотиватором апелятива *місиво* (с. Пашева Демидівський р-н; МЕ) виступає дієслово *місити* (пор. також укр. діал. *місиво* 'болото' [3: 120]).

Продовженням семантичного напрямку 'болото → суша' виступає 'мокрісте, болотяне місце'. Його репрезентують такі номени: *болоття* (с. Комори Зарічненський р-н; [9: 36]), *груз'явина* (с. Устя Корецький р-н; [13: 220]), *грязк'а місцевість* (м. Костопіль Костопільський р-н, с. Нова Українка Рівненський р-н; Анк.), *мокрота* (смт Томашгород Рокитнівський р-н; МЕ), *чаква* (с. Удрицьк Дубровицький р-н; МЕ). Сюди ж зараховуємо номен *вигін* (с. Мала Совпа Корецький р-н; [13: 219]) 'заболочена місцевість, яка може висихати'.

Розгалужена семантика властива терміну *аль'ос* (с. Зелениця Володимирецький р-н; [9: 6]): 'мокре місце, торф', 'торф'яне болото', 'драговина', 'заболочений вільховий ліс', 'низький мокрий луг', 'лісове болото, де росте трава'. М.І. Толстой зауважує, що в Західному Поліссі існує номен *ол'ос* у значенні 'болотиста місцевість з вільховим і мішаним листяним лісом', а в Центральному і Східному Поліссі він називає 'болото з чистим вільховим лісом' [11: 159]. Наш матеріал дає такі ж результати. Лексема з г-протезою – *галь'ос* засвідчена в с. Золоте Дубровицькогогор-ну та с. Деражне Костопільського р-ну, передає значення 'безлісе болото' [9: 86].

Для позначення 'мокрої заболоченої низини' на Ровенщині вживаються такі народні назви: *гало*, *гнильок*, *долина*, *плавня*, *плавні*, *мочар*. Останній номен – суфіксальний дериват від іменника *моча*. Т.В. Громко зазначає, що похідні від *мок-* (*моч-*) не завжди репрезентують 'болото', вони ще й позначають більш загальне поняття – 'низинне мокре місце' (пор. укр. діал. *мочар* 'болото', 'мохове болото', 'низина, залита водою', 'мокра заболочена низина', 'мокре місце між узгір'ями' [2: 73; 3: 123-124]).

Загалом, місцева термінологічна база на позначення різновидів болота налічує понад сто назв і синхронно співставляється із відповідними лексико-семантичними системами України і Славії.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Анк. – анкета для збирання матеріалу до «Словника географічних термінів Ровенщини»; МЕ – матеріали експедицій, проведених автором протягом 2006-2009 рр.; м. – місто; мн. – множина; с. – село; смт – селище міського типу; сс. – села.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аркушин Г.Л. Словник мікротопонімів мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. – Луцьк.: Вежа, 2006. – Т.1.
2. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). – Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
3. Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ-Кіровоград: РВЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
4. Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині: Словник. – Луцьк: Надтир'я, 1997. – 108 с.
5. Етимологічний словник української мови. В 7 т. // Гол. ред. О.С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982-2006. – Т. 1-5.
6. Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. – М.: Наука, 1968. – С. 206-255.
7. Никончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови. (Правобережне Полісся). – К.: Наукова думка, 1979. – 313 с.
8. Пура Я.О. Наш край у назвах. – Рівне, 1991-2002. – Ч. 1-4.
9. Пура Я.О. Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини. – Рівне, 1990. – Т. 1.
10. Словник української мови: В 11 тт. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
11. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. – М.: Наука, 1969. – 260 с.
12. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья. – Сумы, 1984. – 274 с.
13. Шульгач В.П. Словник географічних термінів Західного Полісся // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – С. 215-226.
14. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). – К., 1998. – 368 с.
15. Яшкін І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідрологія. – Мінск: Навука і техника, 1971. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Антонюк – аспірантка відділу ономастики Інституту української мови Національної академії наук України.

Наукові інтереси: ономастика, діалектологія.

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ ТА ФУНКЦІЇ ВЛАСНИХ ІМЕН У СЕРІЇ РОМАНІВ ЕРІН ХАНТЕР «ВОЇНИ»

Ганна БИЧЕК (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто способи номінації та функції ономастикону в серії романів Ерін Хантер «Воїни».

The paper deals with the ways of nomination and functional analysis of onomastics in Erin Hunter's novels "Warriors".

Дивовижний світ диких котів серії романів «Воїни» зі своєю історією, міфологією, з добре розвинутою соціальною структурою, монархічним інститутом, системою ритуалів становить собою оригінальне явище світової літератури. Фантастичні романи серії «Воїни», створені Кейт Кері, Черіт Болдрі та Вікторією Холмс під спільним псевдонімом Ерін Хантер, позначені глибоким проникненням у світ дитячого сприйняття і дитячої психології. Цьому сприяє і ономастикон, який займає провідну позицію у вербальному втіленні художньої концепції твору та у вирішенні індивідуально-естетичних завдань. Романи Ерін Хантер відзначені літературними преміями, завоювали юного читача по всьому світу, але ні характерні особливості творів цього письменника, ні його художній ономастикон не були об'єктом вивчення вітчизняних філологів.

Важливим елементом художнього твору є система власних назв, що становить лексичну категорію тексту, яка разом з іншими мовними засобами реалізує авторську концепцію світобачення, сприяє побудові художнього образу. Функціонально власні назви – один із найважливіших компонентів літературного твору. Поетоніми вивчаються в різних аспектах як лінгвістами, так і літературознавцями. Зокрема, стилістичні функції онімів в художній літературі досліджували Н.В. Васильєва, Ю.А. Карпенко, Д. Лампінг, В.А. Ніконов, Н.К. Фролов, співвідношення ономастикону поетичного та реального, системність поетичної ономастики та її ролі в художньому тексті – С.І. Зінін, В.Н. Михайлов, Г.А. Силаєва, О.І. Фонякова, поетику власних імен – Л.І. Андрієва, В.М. Калінін, Е.Б. Магазаник, В.А. Кухаренко, А.А. Фомін, Л.М. Щетинін, процеси номінації – М.В. Голомідова, М.Е. Рут, А.В. Суперанска, Н.К. Фролов та інші. Проте, незважаючи на помітні успіхи, в сучасній

ономастиці й досі існують проблемні аспекти, які вимагають подальших ономастичних студій. Так, ономастикон різних літератур та літературних жанрів досліджено нерівномірно, фрагментарно. Це насамперед стосується дитячої літератури, яка досі не була достатньо проаналізована в цілому й у творчості окремих авторів, зокрема видатного англійського письменника Ерін Хантер.

Ономастичне забезпечення дитячої літератури має інші пріоритети та завдання, ніж онімія творів для дорослих. Зумовлено це психологічними особливостями світобачення. Як слушно зауважує О.Д.Петренко, поетонімосфера дитячого твору має на меті не стільки поінформувати маленького читача, скільки посприяти його саморозвитку, самопізнанню [4: 6].

Мета даної статті – окреслити функції, способи номінації та моделі створення поетонімів в серії романів Ерін Хантер «Воїни».

Майже всі оніми Ерін Хантер є промовистими, такими, що окрім стандартної для власних назв номінативної, дейктичної функції, виконують і функцію характеризуючу, надаючи читачеві певну додаткову, конотативну інформацію, що містить і вказівку на певні прикмети носія, і його оцінку [3: 115]. Основу авторської поетонімосфери становлять зооніми (*Moskit, Featherwhisker, Boulder, Windstar*), оскільки скеровані твори Ерін Хантер на дітей і задіяні в казках насамперед тварини. Крім зоонімів, письменник майстерно використовує й інші розряди онімів, серед яких вагома роль належить топонімам (*Highstones, the Moonpool, Sunningrocks, the Thunderpath*), фітонімам (*Chervil, Goldenrod, Lavender, Yarrow*), етніонімам (*TigerClan, the Tribe of Endless Hunting, ThunderClan*).

Ономастикон серії романів Ерін Хантер «Воїни» вражає не тільки багатством і різноманітністю розрядів онімів, але також і численними засобами творення власного імені. Можна виокремити декілька засобів творення власного імені, які застосовує автор.

Першу групу складають оніми, які були взяті з реального іменника сучасної англійської мови – зооніми, що позначають клички домашніх тварин, *Smudge, Princess, Cody*, фітоніми *Catmint, Dock, Thyme*.

Другу, найбільш численну групу складають вигадані імена та назви, більшість яких мають прозору внутрішню форму – зооніми *Longtail, Blood*.

Ерін Хантер використовують декілька способів для створення вигаданих імен:

1. Граматична ономізація за допомогою:
 - афіксації – створення власного імені з афлікативної лексеми чи основи за допомогою службової морфеми – *Upwalkers*;
 - складання основ – створення власного імені у формі композита – зоонім *Brambleberry (bramble + berry)*, топонім *Halfbridge (half + bridge)*;
 - створення імен-словосполучень – топонім *the Cave of Pointed Stones*.
2. Семантична онімізація:
 - проста – створення одноосновного власного імені з нульовим онімічним форматом – *the Gorge, the Clan*;
 - метафорична – перенесення імені з одного об'єкта на інший за умови дійсної або передбачуваної схожості – зоонім *Scourge*;
 - метонімічна – перенесення імені з одного об'єкта на інший на основі смислової асоціації за суміжністю – скелі *Snakerocks* (названі так через змії, які там водяться).

В ономастиконах різних племен, що описані в серії, спостерігається різний ступень продуктивності моделей творення онімів, що обумовлюється, перш за все, інтенцією автора показати різницю в менталітеті та акцентувати культурні властивості зображених племен. У цілому можна говорити про продуктивність різних типів творення власних імен у різних племен котів. У мовах Грозового племені (*ThunderClan*), племені Ріки (*RiverClan*), племені Вітру (*WindClan*) переважає складання основ, що обумовлено наміром автора створити: 1) характеризуючі найменування (*Tawnyspots, Stoneclaw, Sharptooth*); 2) емоційно-експресивні власні імена (*Brambleberry, Silverstream*). У результаті чого спостерігається

продуктивність метафоричного способу творення імен і створення однослівних та багатослівних онімів.

В усіх витворах сучасного письменства за власними назвами завжди зберігається номінативна (ідентифікувальна) функція, бо інакше вони не залишатимуться власними назвами. Це їх органічна властивість. Але в літературному тексті ця функція перестає бути провідною, чільною і зредуковується через замкненість онімичної системи художнього твору. На перше місце, як зазначає Ю. Карпенко, виходить стилістика [3: 34]. При цьому стилістика літературної онімії має не дві, а велику кількість функцій, які досить виразно членуються на дві групи – інформаційну та емоційну [2: 281]. У “дорослому творі” помітно переважає група інформаційних функцій. У дитячих творах організація поетонімосфери насамперед залежить від групи емоційних, експресивних функцій [4: 8].

Цією функціональною розбіжністю зумовлено й усі інші відмінності ономастичного наповнення художніх творів для дорослих і для дітей. Останні насичені промовистими власними назвами, різними формами онімичної гри, масовим переходом загальних назв у власні, багатоманітними онімичними жартами. Загалом онімична складова художнього твору для дітей виявляється вагомішою, істотнішою, ніж у творах для дорослих [4: 8].

У серії романів Ерін Хантер “Воїни” нами виокремлені наступні функції онімів: 1) функція ідентифікації; 2) функція ілюзії; 3) інформаційно-характеризуюча функція; 4) функція емоціонально-експресивної характеристики.

Функція ідентифікації є головною для всіх власних імен. Особливістю літературних онімів є те, що ідентифікація в художньому творі здійснюється за допомогою текстових засобів, які виключають можливість остенсивної ідентифікації (за допомогою жесту). Для літературних онімів ідентифікаторами можуть бути слова, розташовані праворуч чи ліворуч від імені, завдяки яким реципієнт відкриває «уявне досье» на персонажа чи об’єкт [1: 331]. Такими ідентифікаторами для персонажів романів Ерін Хантер “Воїни” частіше за все є позначення:

- 1) роду занять – *Bluestar, leader of ThunderClan, RiverClan’s medicine cat, Mudfur*;
- 2) належності до племені, місця проживання – *Pebbleheart, from ShadowClan*.

Однією з основних функцій літературних онімів серії романів “Воїни” є функція ілюзії, тобто функція створення та підтримування ілюзії реальності вигаданого світу [2: 320]. Ерін Хантер створює альтернативний світ з племенами диких котів, кожне з яких має свою історію, територію, закони, культуру, а власні імена стають тими фрагментами за якими читач відтворює цей світ.

Імена та назви персонажів і об’єктів – зооніми *Darkfoot, Bird Who Rides the Wind*, топоніми *the Thunderpath, the WindClan camp* та багато інших реалізують функцію ілюзії, даючи відчуття широти простору і багатства історії створеного світу, у якому зображені події є лише невеликим епізодами.

Семантика апелятивів, онімичних власних імен, експресивність онімів, емоціональна оцінка, яка міститься в імені, служать реалізації інформаційно-характеризуючої функції та функції емоціонально-експресивної характеристики.

Виразниками інформаційно-стилістичної сутності є внутрішня форма семантично мотивованих онімів, їх проекція на діючі в мові ономастичні моделі та варіанти номінації. Інформація про денотат, яка міститься у внутрішній формі оніма, варіює в залежності від належності власного імені до того чи іншого розряду [2: 318]. Наприклад, зооніми серії романів “Воїни” дають інформацію про такі властивості денотату, як:

- 1) особистісні якості – *Foxheart, Fury, Snake*;
- 2) фізична характеристика – *Swiftpaw, Hazel, Tornear*;
- 3) рід занять – *Stoneteller, Healer*;
- 4) соціальне положення – *Brokenkit, Cloudkit, Larchkit* ('-kit' вказує на те, що персонаж – кошеня), *Hollypaw, Jaypaw* ('-paw' – ознака належності денотату до учнів), *Fireheart, Frostfur, Sharpclaw, Silverpelt, Runningnose, Lostface, Graystripe* (-heart, -fur, -pelt, -claw, -stripe, -face, -nose – ознака належності

денотату до воїнів), *Raggedstar*, *Bluestar*, *Brokenstar* ('-star' вказує на належність денотату до лідерів племені).

Таким чином, завдяки онімам, які виконують у тексті інформаційно-характеризуючу функцію, реципієнт покладається на семантику власного імені та отримує дані про оригінальні риси певного персонажу чи об'єкту, важливі для розуміння літературного образу, культури, способу життя персонажів та всього твору в цілому [6: 83].

Функцію емоціонально-експресивної характеристики виконують оніми, які містять позитивну або негативну експресію в самій семантиці твірною апелювання, наприклад, негативну експресію несуть в собі етнонім *BloodClan*, зоонім *Scourge*, топонім *Carrionplace*. Завдяки звуко-символізму імені чи назви реципієнт, часто не усвідомлюючи, приписує оніму характеристики, які в більшості випадків адекватні текстовим. Оніми, які володіють емоціонально-експресивним потенціалом, беруть участь у формуванні аксіології образів і створюють загальний емоційний колорит твору [3: 98].

Таким чином, у серії романів Ерін Хантер «Воїни» застосовуються різні засоби творення власного імені: запозичання імен та назв з «реального» іменника сучасної англійської мови та творення онімів за різноманітними моделями. Найбільш продуктивним серед таких моделей є творення онімів на базі апелювання лексико-граматичної онімізації (афіксації, складання основ, створення імен-словосполучень) і семантичної онімізації (простої, метафоричної, метонімічної). Ступінь продуктивності того чи іншого способу номінації в онамастиконі різних племен, описаних у творі, різний.

Поетоніми серії романів Ерін Хантер «Воїни» виконують у творі функцію ідентифікації, функцію ілюзії, інформаційно-характеризуючу функцію, функцію емоціонально-експресивної характеристики, що зумовлено ідіостилем і жанровою специфікою твору, який поєднує в собі елементи фантастики та казки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зинин С.И., Степанова А.Г. Имена персонажей в художественной литературе и фольклоре. Библиография // Антропонимика. М., 1970. С.330-354.
2. Калинин В.М. Поэтика онима. – Донецк, 1999. – 408 с.
3. Карпенко М.В. Ономастика в художественной литературе // Ономастика. Проблемы и методы. – М., 1976. – С. 24-138
4. Петренко О. Д. Ономастика детских произведений Роалда Дала. – Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Одесса, 2006.
5. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
6. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте. Л., 1990. – С. 83.
7. Hunter Erin. The Power of Three: Dark River. – HarperCollins Publishers Inc., 2008.
8. Hunter Erin. Warriors Field Guide: Secrets of the Clans. – HarperCollins Publishers Inc., 2007.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Бичек – аспірантка кафедри англійської філології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
Наукові інтереси: літературна ономастика, стилістика.

ВІДАНТРОПОНІМНІ МІКРОТОПОНІМИ ПОКУТТЯ

Любов БІЛНЬСЬКА (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто мікротопоніми Покуття, етимонами яких є християнські імена, слов'янські автохтонні імена різної структури, проаналізовано продуктивність різних груп таких найменувань у творенні анойконімів краю.

Microtoponyms of the Pokuttya region, derived from Slavonic and Christian names, are analyzed in the article. The productivity of various groups of such kind of names in creation of regional anoykonyms is established.

Покуття – це історико-етнографічний регіон України, який розташований у межах Івано-Франківської області (територія сучасних Городенківського, Коломийського, Надвірнянського, Тисменицького, Тлумацького та Снятинського й частини Богородчанського районів). Названий регіон був предметом уваги насамперед дослідників історії, етнографії, діалектології. Вивченню ойконімів цього регіону присвятив окрему монографію Д. Бучко „Походження назв населених пунктів Покуття” (Львів, 1990). Гідронімію та оронімію цієї території у складі Івано-Франківщини досліджував М. Габорах, автор робіт „Гідронімія Івано-Франківщини. Словник-довідник” (Снятин: ПрутПринт, 2003)

та „Назви гір Івано-Франківщини. Словник-довідник” (Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005). Антропонімію цього ж регіону вивчає Н. Вирста.

Актуальним залишається також лінгвістичний аналіз мікротопонімії визначеного регіону, зважаючи на те, що комплексне вивчення конкретної території буде неповним без дослідження місцевого топонімікону, який виразно відображає релевантні особливості говірок, специфіку рельєфу, історію заселення краю, традиційну духовну та матеріальну культуру населення, зв'язки з іншими етносами.

За семантикою твірних основ анойконіми краю поділяємо на дві групи: відапелятивні та відонімні. Твірними основами відонімних мікротопонімів виступають антропоніми, ойконіми, мікротопоніми, гідроніми.

Серед відантропонімних мікротопонімів найбільшу групу утворюють назви, базовими основами яких виступають слов'янські автохтонні імена різної структури, тобто, імена „праслов'янського походження або утворені пізніше, вже в антропонімії того чи іншого конкретного слов'янського народу, на споконвічно слов'янському мовному ґрунті” [2.13]. Такі найменування на сьогодні уже ґрунтовно розглянуті в ономастичній літературі.

Слов'янські імена, які є етимонами мікротопонімів Покуття, поділяються на:

- а) давні слов'янські імена-композиції;
- б) слов'янські відкомполіти імена (в усіченій та усічено-суфіксальній формі);
- в) давні слов'янські автохтонні відапелятивні імена або пізніші прізвиська.

Кожна підгрупа репрезентується різною кількістю прикладів у мікротопонімії досліджуваного регіону.

Власні імена-композиції зафіксовані в основах таких мікротопонімів:

вул. *Богданська* [<Богданъ] [Мор. 14] (Хот. Тл.), брід *Коло Богдана* (Рос. Гор.), п. *Ждимир* [<Ждимиръ] [Мор. 84] (Уз. Тисм.).

У мікротопонімії регіону зафіксовано також анойконіми, в основі яких вжиті похідні гіпокристичні й демінутивні форми від давніх відкомполітичних імен: п. *Блащіково* [<Блащк, пор. Блажъ, Блажко] [Мор. 13] (Я.-П. Гор.), п. *Боголів* [<Боголюбъ] [Мор. 15] (Клуб. Тисм.), пас. *Вадівка* [<Вад <Вадиславъ] [Мор. 33] (Дел. Тл.), вул. *Драганова* [<*Драган <Драгомиръ, Драгомисль] [Мор. 77] (Загв., Кол. Тисм.).

Найчисельнішу групу презентують найменування мікрооб'єктів, в основах яких вживаються антропоніми, утворені семантичним шляхом від апелятивної лексики. Виокремлену групу мікротопонімів, мотивованих слов'янськими автохтонними відапелятивними іменами чи пізнішими прізвишками, можна поділити на декілька підгруп:

1. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська, мотивовані назвами тварин, частин тіла людини чи тварини: п. *Борсуки* (Ст. Гв., Ост., Чех. Кол.), горб *Заячий* (Кул. Сн.), к.с. *Рогулець* (рогуля – „корова” [Он. II 181]) (Вікно Гор.);

2. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська, мотивовані назвами дерев, кущів і сільськогосподарських рослин: к.с., кр. *Берестів* (Бел. Сн.), вул. *Гарбузівка* (Вікн. Тл.);

3. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська, мотивовані назвами риб, комах, птахів: ч.с. *Буськова Вулиця* (бусько-„делека”) (В.Кл. Кол.) п. *Карасів* (Тиш. Гор.), вул. *Павукова* (Хр. Тисм.);

4. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська, мотивовані назвами предметів побуту, знарядь праці: п. *Кошиково* (Граб. Бог.), п. *Кроснів* (кросно – „ручний ткацький верстат” [ВТС 468]) (Груш. Кол.), к.с. *Черепкова* (черепок – „частина горщика”, „черепиця” [ГГ 211]) (Угорн. Тисм.);

5. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська, мотивовані назвами страв чи продуктів харчування: ст. *Дзеринка* (дзер – „молочна сироватка” [Гр. I 378], [Он. I 212]) (Кол. Гор.), к.с. *Коржівка* (Тиш. Гор.), (Кр. Сн.), п. *Пирогів* (Л.Хл. Кол.);

6. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська, мотивовані назвами явищ природи: п. *Верх Мороза* (Устя Сн.), лука пас., ч.с. *Грозина* (Ілл. Сн.), л. *Шкварин* (шквара – „спека” [Гр. IV 499]) (Стриг. Тисм.).

7. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені прізвиська відапелятивного походження на означення родинної чи соціальної приналежності: с. *Бабці* (Кот. Гор.), (Кул. Сн.), л. *Дідичів* (Мил. Тисм.);

8. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені прізвиська відапелятивного походження на означення професії чи роду занять: вул. *Кравцева* (Стриг. Тисм.), п. *Проскурнікова* (проскурник – співвідн. із жін. особ. н. проскурниця – „жінка, що випікає просфори” [СУМ VIII 287]) (Рус. Сн.), п. *Чабанівка* (Клуб. Тисм.). На думку М. Бірили, антропоніми, утворені від назв професій, є „...своєрідним дзеркалом, що відображає історію розвитку лексичної системи білоруської мови” [1. 3];

9. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені прізвиська відапелятивного походження на означення етнічної приналежності: кр., п. *Мадярка* (Я.-П. Гор.), вул. *Польський Кут* (Буд. Сн.), вул. *Шваби* (шваб – „німець” [СУМ XI 426]) (Зав. Сн.).

10. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені прізвиська на означення характерних зовнішніх чи внутрішніх властивостей носія: зовнішнього вигляду, психічних та фізичних рис, віку, особливостей характеру і т.д.: вул. *Веселівка* (Од. Тисм.), п. *Гуниці* (гуня – „в’яла людина” [Даль I 408]) (Кут. Тл.), (Підверб. Гор.), ч.с. *Довганюка* (Остр. Тл.), ур. *Мудрого Ями* (Петрил. Тл.).

Меншу групу складають найменування мікрооб’єктів, утворені від християнських імен у повній, повній суфіксальній, а також усіченій та усічено-суфіксальній формах. Перша підгрупа ілюструється такими прикладами: к.с. *Антонівка* (Угорн. Тисм.), вул. (Г-Д. Кол.), п. *Германівка* (Клуб. Тисм.), фільв. *Глібівка* (Кут. Тл.), п. *За Павлом* (Рус. Сн.), п. *Коло Захарія* (Зав. Сн.), дол. *Романова* (Іваник. Бог.).

Значно більша кількість мікротопонімів утворена від християнських імен в усіченій та усічено-суфіксальній формах: п. *Аксенчукова* [<Аксенчук <Авксентій] (Рус. Сн.), ур. *Андрушково* [<Андрушко <Андрій] (В.Кл. Кол.), водосп. *Коло Гнатка* [<Гнатко <Ігнатій] (Семак. Гор.), п. *За Грешем* [<Греш <Григорій] (Клуб. Тисм.), дор. *Лавикова* [<Лавшко <Лаврентій] (Жив. Тл.), вул. *Мелешівка* [<Мелетій] [Тр. 224] (Рак. Гор.) к.с. (Семак. Гор.), дол. *Панькова Долина* [<Панько <Пантелеймон] (Тулук. Сн.), к.с. *Сафатів Кут* [<Сафат <Йосафат] (Н.В. Кол.), п. *Трушівка* [<Труфан, Трухан<Митрофан] [Ч. 560] (Кол. Гор.), пот. *Юрин Потік* [<Юра <Юрій] (Рунг. Кол.). Як зазначав В. Сімович, „узагалі здібніла форма хресних імен, така стара (з XI ст.) і така цікава для нашої ономастики, лягла куди більше в основу прізвиськ, ніж повна, а то ще й у церковно-слов’янським одягу імен” [3. 224].

У мікротопонімії досліджуваної території, як і інших регіонів, жіночі імена значно рідше, ніж чоловічі, використовуються для творення мікротопонімів. Причиною цього вважають учені становище жінки у сім’ї. Власне, чоловік був главою родини, її годувальником, господарем, тому й ім’я його частіше давалося конкретному об’єкту, а жіночі імена лише за певних обставин могли ставати базовими для творення назв.

У зібраному нами матеріалі Покуття жіночі імена православного календаря використано для творення наступних мікротопонімів: горб *Настасина Гора* (Кр. Сн.), п. *Варварин Клин* (Я.-П. Гор.), мог. *Коло Марії* (Рос. Гор.), дол. *Софіїна Долина* (Топ. Гор.), місц. *Тетянин Луг* (Клуб. Тисм.), п. *Титьнино* (В. Кл. Кол.) і ін.

На теренах Покуття зафіксовано також мікротопоніми, мотивовані андронімами, наприклад: дол. *Антонишина* (Топ. Гор.), л. *Гнатишині Дуби* (М.Кл. Кол.), с. *Дмитришин* (Ілл. Сн.), кр. *Коло Гарасимихи* (Бер. Тисм.), вул., місц. *Лецишино* (Жур. Бог.), кр. *Федишина* (Слоб. Гор.), кр. *Якимшина* (Груш. Кол.).

Лише кількома прикладами ілюструються мікротопоніми, утворені від чоловічих найменувань, мотивованих жіночими іменами типу: ур. *За Євчуком* (Гр. Тл.), ур. *Коло Гандзюка* (Струпк. Кол.), к.с. *Маланюково* (Угорн. Тисм.), п. *Оринюково* (В.Кл. Кол.), п. *Параціково* (В.Кл. Кол.), ск. *Софіякова Скала* (Миш. Кол.), п. *Титьниного Польнка* (В.Кл. Кол.).

Аналіз відантропонічних мікротопонімів підтверджує тісний взаємозв’язок антропонімією та топонімією, який проявляється, зокрема, у номінації конкретних географічних об’єктів за іменуваннями людей, які первісно були власниками певних реалій,

проживали на цих територіях, або ж їхня діяльність була тісно пов'язана з конкретними географічними об'єктами.

У відантропонічних дериватах репрезентуються традиційні антропонімічні основи – імена (переважно християнського календаря східного обряду), прізвища, прізвиська. Порівняно незначною є кількість відонімічних анойконімів, в основах яких засвідчені давньослов'янські композитні та відкомполітичні імена.

Для відантропонічних мікротопонімів характерна наявність специфічних суфіксальних топоформантів, які вказують на приналежність об'єкта певній особі. Важливість такої групи назв у тому, що, як зазначають мовознавці, у багатьох випадках мікротопоніми зберігають антропонімічну спадщину часто не зафіксовану (прізвиська), або не впорядковану (прізвища) у жодних документах і словниках.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. – Мінск, 1966. – 372с.
2. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. – К., 1988. – 170с.
3. Сімович В. Українські прізвища з хресних імен // Василь Сімович. Мовознавство. – Т.1. – Чернівці, 2005. – с. 223-227.

Довідкова література

- ВТС – Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2003. – 1440 с.
- ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словн./ За ред. Я. Закревської. – Львів, 1997. – 231 с.
- Гр. – Словарь української мови // Упор. Грінченко Б. Д. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.І-ІІІ; 1997. – Т.ІV.
- Даль – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: Репринт. воспроизвед. издания 1903 – 1909. – М.: Терра Книжный клуб, 1998. – Т. I – IV.
- Мор. – Морошкин М. Славянский именослов или собрание славянских личных имен. – С-Пб., 1867. – 214 с.
- Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1-2.
- СУМ: Словник української мови. – К., 1970-1980. – Т.І-ХІ.
- Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен. – Київ: Довіра, 2005. – 510с.
- Ч. – Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 702с. + XLVIII с.

ПРИЙНЯТІ СКОРОЧЕННЯ

Назви населених пунктів

Бел. – Белелуя, Бер. – Березівка, Буд. – Будилів, В.Кл. – Великий Ключів, Вікн. – Вікняни, Г-Д. – Годи-Добровідка, Граб. – Грабич, Груш. – Грушів, Гр. – Грушка, Дел. – Делева, Жив. – Живачів, Жур. – Жураки, Зав. – Завалля, Загв. – Загвіздя, Іваник. – Іваниківка, Ілл. – Іллінци, Колінк. – Колінки, Кол. – Колодівка, Клуб. – Клубівці, Кот. – Котиківка, Кр. – Красноставці, Кул. – Кулачківці, Кут. – Кутище, Л.Хл. – Лісний Хлібичин, М.Кл. – Малий Ключів, Мил. – Милування, Миш. – Мишин, Н.В. – Нижній Вербіж, Од. – Одая, Остр. – Остриня, Петрил. – Петрилів, Підверб. – Підвербці, Рак. – Раковець, Рос. – Росохач, Рунг. – Рунгури, Рус. – Русів, Семак. – Семаківці, Слоб. – Слобідка, Ст. Гв. – Старий Гвіздець, Стриг. – Стриганці, Струпк. – Струпків, Тиш. – Тишківці, Топ. – Топорівці, Тулук. – Тулуки, Угорн. – Угорники, Уз. – Узин, Хот. – Хотимир, Хр. – Хриплин, Чех. – Чехова, Я.-П. – Ясенів-Пільний

Назви районів

Бог. – Богородчанський	Тисм. – Тисменицький
Гор. – Городенківський	Тл. – Тлумацький
Кол. – Коломийський	Сн. – Снятинський

інші скорочення

водосп. – водоспад	пас. – пасовище
вул. – вулиця	п. – поле
дол. – долина	пот. – потік
дор. – дорога	с. – сад
кр. – криниця	ск. – скеля
к.с. – куток села	ст. – ставок
л. – ліс	ур. – урочище
місц. – місцевість	фільв. – фільварок
мог. – могила	ч.с. – частина села

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Білінська – аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка, учитель німецької мови Християнського колегіуму імені Йосипа Сліпого.

Наукові інтереси – топоніміка, діалектика.

КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ СКЛАД ШИРОКОВЖИВАНИХ ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН У МІСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ ПРОТЯГОМ 1905-2005 РОКІВ

Оксана ГОРОБЕЦЬ (Тернопіль, Україна)

У роботі розглядається кількісний та якісний склад широкоживаних чоловічих особових імен міста Хмельницького протягом 1905-2005 років: стрижень стабільних імен, зміни в наборі широкоживаних чоловічих імен, темпи оновлення, збереження класичних і поява нових імен, частотність вживання протягом одинадцяти зрізів.

The qualitative and quantitative characteristics of the corpus of widely spread men's personal names used in the city of Khmelnytsky during 1905-2005 are analyzed. These characteristics include the nucleus of stable names, changes in the widely used men's names, preservation of classical names and appearance of new ones, frequency of their occurrence during 11 time periods.

Власні найменування людей як типові номінативні одиниці сьогодні цікавлять багатьох науковців. Дослідження складу й динаміки імен протягом значного часового проміжку здійснювалось на антропонімійному матеріалі окремих регіонів України: Буковини (Л.В. Кракалія), Лемківщини (С.Є. Панцьо), Одещини (Ю.О. Карпенко, О.Ю. Касім, Л.П. Зайчикова, С.Л. Брайченко), Волині (І.М. Скорук). Закарпаття (П.П. Чучка), Тернопілля (Н.О. Свистун), Донеччини (Г.В. Кравченко) тощо.

Іменник м. Хмельницького (колишнього Проскурова) як одного з історичних і культурних регіонів України, ще не був предметом глибокого наукового дослідження. Відсутність всебічного вивчення іменника цього регіону, яке б ґрунтувалося на аналізі відповідного історичного та сучасного матеріалу й виявляло динаміку розвитку системи іменування, зумовлює актуальність обраної теми. **Наша мета** – виявити усі широкоживані чоловічі особові імена міста Хмельницького, які зафіксовані у документах. **Завданням** роботи є проаналізувати у кількісному та якісному плані широкоживані чоловічі ім'яжитки.

Матеріал для характеристики особових імен міста Хмельницького почерпнуто із таких джерел: метричні книги про народжених (1905, 1915рр.) церкви Різдва Пресвятої Богородиці м. Проскурова та Проскурівської римо-католицької приходської церкви, книги запису народжених (1925, 1935, 1945, 1955, 1965, 1975, 1985, 1995, 2005 рр.) з архіву відділу реєстрації актів цивільного стану Хмельницького міського управління юстиції.

У роботі залучено методика хронологічних зрізів та кількісно-якісний метод, запроваджені ще В.Д. Бондалетовим [1]. Для визначення широкоживаних імен число носіїв кожного року (зрізу) ділиться на кількість імен. Одержане число, заокруглене до цілого, є середнім коефіцієнтом однойменності (СКО). Імена з кількістю носіїв, що дорівнює СКО і вище нього – широкоживані (не враховуємо перший десяток).

У групі широкоживаних чоловічих імен протягом 1905-2005 років побувало 45 антропонімів. Зауважимо, що виокремлюємо також широкоживані імена 1905 і 1915 років (для виділення широкоживаних імен цих років беремо і польський, і український іменник).

Таблиця 1. Широкоживані чоловічі імена

№ з / п	Ім'я	Зріз, рік										
		I, 1905	II, 1915	III, 1925	IV, 1935	V, 1945	VI, 1955	VII, 1965	VIII, 1975	IX, 1985	X, 1995	XI, 2005
1	Альберт	-	-	н/у	3	-	-	-	н/у	-	н/у	-
2	Анатолій	-	н/у	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	31	м	м	м
3	Антон	4	н/у	-	-	н/у	-	-	-	м	24	18
4	Аргур	-	-	-	н/у	н/у	-	н/у	н/у	м	м	16
5	Богдан	-	-	-	-	-	-	-	м	30	ч/д	ч/д
6	Болеслав	ч/д	4	н/у	-	-	н/у	-	-	-	-	-
7	Борис	н/у	ч/д	ч/д	ч/д	8	м	м	н/у	м	м	н/у
8	Броніслав	4	ч/д	-	-	-	н/у	-	н/у	-	-	-
9	Вадим	-	н/у	н/у	-	н/у	н/у	м	41	ч/д	ч/д	29

10	Валентин	-	-	-	ч/д	ч/д	м	16	м	м	17	м
11	Валерій	-	-	-	-	ч/д	ч/д	ч/д	33	м	м	м
12	Василь	н/у	3	ч/д	ч/д	7	12	м	м	м	м	н/у
13	Віктор	н/у	н/у	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	50	44	17	м
14	Віталій	-	-	н/у	ч/д	м	ч/д	м	ч/д	ч/д	ч/д	30
15	Вітольд	-	н/у	3	н/у	-	-	-	-	-	-	-
16	Владислав	н/у	4	3	3	н/у	-	н/у	м	м	ч/д	ч/д
17	Володимир	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	36	37
18	В'ячеслав	-	н/у	-	-	8	м	м	31	м	м	м
19	Геннадій	-	-	-	3	м	м	м	м	м	н/у	н/у
20	Григорій, Григор	4	-	н/у	ч/д	н/у	м	н/у	н/у	н/у	н/у	-
21	Данило	-	-	-	-	-	-	-	-	н/у	н/у	50
22	Денис, Діонісій	-	н/у	-	-	-	-	-	м	59	ч/д	ч/д
23	Едмунд	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Євгеній	н/у	-	3	ч/д	8	м	м	м	34	20	20
25	Ігор	-	-	н/у	ч/д	н/у	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	27	м
26	Ілля	н/у	-	н/у	-	-	н/у	-	н/у	н/у	17	ч/д
27	Іоанн, Іван	ч/д	ч/д	ч/д	3	н/у	н/у	-	м	м	26	46
28	Іосиф, Йосип	3	3	н/у	н/у	-	н/у	н/у	-	н/у	-	-
29	Казимир	н/у	н/у	3	-	н/у	-	н/у	-	-	-	-
30	Кирило	-	-	-	-	-	-	-	-	н/у	м	29
31	Костянтин	н/у	н/у	н/у	н/у	н/у	н/у	м	28	м	м	м
32	Мечислав	н/у	н/у	3	н/у	н/у	-	-	-	-	-	-
33	Микита	-	-	-	-	-	-	-	-	н/у	м	27
34	Микола	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	м	34	42	19	м
35	Михайло	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	м	м	м	м	17	23
36	Олег	-	-	н/у	-	ч/д	м	ч/д	ч/д	ч/д	30	17
37	Олександр	3	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д
38	Олексій, Олекса	н/у	н/у	3	н/у	н/у	м	м	ч/д	ч/д	34	21
39	Павло	3	-	н/у	ч/д	н/у	м	м	28	38	28	30
40	Петро	ч/д	4	ч/д	ч/д	-	м	м	м	м	-	н/у
41	Роман	-	-	-	-	-	-	н/у	м	м	ч/д	28
42	Сергій	-	н/у	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	16
43	Сигізмунд	3	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Юрій	-	-	ч/д	н/у	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	ч/д	30	18
45	Ярослав	-	-	-	-	-	н/у	н/у	м	м	ч/д	46

ч/д – імена, які перебували у частотному десятку

м – маловживані імена

н/у – найменш уживані імена

*у таблиці позначено кількість носіїв широковживаних імен

У 1905 р. було зареєстровано 66 новонароджених хлопців-українців, для найменування яких було використано 26 імен. Водночас зафіксовано 34 імені, котрі обслуговують 73 хлопчика-поляка. Загалом широковживаними іменами цього року стали: *Александрь (3), Альбинь (3), Антонь (4), Григорій (4), Іосифь (3), Павелъ (3), Сигизмундъ (3), Франць (3)*.

У 1915 році для найменування 55 хлопчиків-українців використано 30 імен, а для ім'янаречення хлопчиків-поляків використано 39 імен. Широковживаними у цей період можна вважати такі оніми: *Болеслав, Василь, Владислав, Йосиф, Петро, Сигізмунд, Франц*.

Оскільки середній коефіцієнт однойменності у 1925 році становив 3, а кількість носіїв імен на останній позиції частотного десятка становила 4, то до групи ширококовживаних цього періоду відносимо тільки імена з кількістю носіїв, що дорівнює СКО, тобто таких онімів у III аналізованому зрізі трапилось 8 (включаючи варіанти – 10): *Вітольд,3; Владислав,1, Владіслав,2 (3); Євгеній,3; Едмунд,3; Казімір,3; Мечілав,1, Мечислав,2 (3); Олекса,3; Сигізмунд,3*. Носіями цих імен є 24 хлопчики, що становить 9,09% від усіх новонароджених чоловічої статі цього періоду. Деякі з цих імен, зокрема *Вітольд, Едмунд, Казімір, Сигізмунд*, більш характерні для називання хлопчиків-поляків, проте вони використовувались і для найменування новонароджених-українців.

У 1935 році виявлено 4 ширококовживаних імені. Їх носіями були 12 новонароджених, що становить 5,5% від усіх новонароджених хлопців цього зрізу: *Альберт,3; Владіслав,3; Генадій,3; Іван,3*. Бачимо, що у цьому році, як і в попередньому, середній коефіцієнт дуже низький (3), а тому імена, які ми відносимо до ширококовживаних, мають надто малу кількість носіїв, тобто, зазвичай, коли СКО більший, ці оніми б належали всього лиш до найменш уживаних антропонімів. Загалом група ширококовживаних імен порівняно із III зрізом зменшилась вдвоє (8 : 4), а спільним з попереднім періодом є щойно одне ім'я *Владислав*. Оніми *Альберт, Генадій, Іван* витіснили такі ім'явжитки як *Вітольд, Євгеній, Едмунд, Казімір, Мечислав, Олекса, Сигізмунд*. Вперше з'явилося в іменнику ім'я *Геннадій*, а ім'я *Іван* потрапило до цієї групи із першого десятка. Онім *Вітольд* знову потрапив у розряд найменш уживаних, а в наступному зрізі назавжди покинув іменник міста. Антропонім *Едмунд* взагалі трапляється тільки у цей період, тому ми його автоматично зараховуємо і до рідкісних імен. Онім *Казімір* ще у V і VII зрізах фіксуватиметься як найменш уживаний, а в інших зрізах взагалі не матиме носіїв. Слов'янське ім'я *Мечислав* опустилось до розряду найменш уживаних, де перебуватиме два десятиліття, а згодом вийде з ужитку. А онім *Сигізмунд* уже з цього, IV зрізу, перестав фіксуватись. Покращило свої позиції ім'я *Євгеній*, яке піднялось до частотного десятка.

Набір ширококовживаних імен 1945 року порівняно з попереднім десятиліттям повністю оновився, хоч їх кількісний склад залишився сталим. Носіями цих 4 (з варіантами – 6) імен стали 30 хлопчиків: *Борис,8; Вячеслав,3, Вячеслав,2, Вячеслав,2 (7); Василь,7; Євгеній,8*, а, отже, це становить 9,6% від усіх 331 новонародженого хлопчика. Ці антропоніми назавжди витіснили із розряду ширококовживаних імена *Альберт* (у VIII та X зрізах перебувало серед найменш уживаних імен, а в інших зрізах взагалі не фіксувалось), *Владислав* (у VI зрізі не матиме носіїв, у V, VII зрізах перебуватиме у групі найменш уживаних імен, у VIII та IX зрізах – у групі маловживаних імен, звідки, оминувши ширококовживані імена, увірветься на четверту позицію частотного десятка), *Геннадій* (протягом наступних п'яти десятиліть фіксуватиметься як маловживане, а у двох останніх зрізах функціонуватиме як найменш уживане). Онім *Іван* знизив свої позиції і потрапив до найменш уживаних імен, де перебував два періоди, у VII зрізі не мав носіїв, у VIII та IX зрізах був у складі маловживаних, у X та XI зрізах знову досяг розряду ширококовживаних імен.

Антропонім *Борис* щойно єдиний раз фіксується серед ширококовживаних імен, втративши свої позиції в першому десятку, де перебувало три попередніх десятиліття. Згодом воно перейде до групи маловживаних та найменш уживаних імен. Відновлюються оніми *Василь* і *Євгеній*, що у двох та одному попередніх десятиліттях відповідно перебували у частотному десятку. Ім'я *В'ячеслав* вперше, але не востаннє, трапляється у групі ширококовживаних (у II зрізі функціонувало як найменш уживане, а у I, III, IV зрізах не мало фіксацій).

У 1955 році (VI зріз) до групи ширококовживаних потрапило щойно одне ім'я – *Василь*, яке мало дванадцять носіїв, а це становить 2,1% від усіх 571 новонароджених хлопчиків цього періоду. До групи маловживаних опустились оніми *Борис, В'ячеслав* та *Євгеній*.

Кількість ширококовживаних імен у 1965 році порівняно з попереднім періодом не змінилась (1 : 1), змінилось тільки саме ім'я (антропонім *Валентин* витіснив онім *Василь*). Носіями імені *Валентин* було 16 хлопчиків, що становить 2,4% від усіх 658 новонароджених

чоловічої статі цього періоду. Це ім'я вперше з'явилося у IV зрізі у складі частотного десятка, де перебувало і у V зрізі, у IV зрізі функціонувало як маловживане, звідки і піднялось до розряду широковживаних.

У 1975 році зафіксовано 7 широковживаних імен: *Анатолій,31; Вадим,41; Валерій,33; Виктор,50; Вячеслав,31; Константин,28; Николай,34; Павел,28*. Їх носіями виявились 276 осіб чоловічої статі, питома вага яких становить 17,39% від усіх 1587 новонароджених хлопчиків цього періоду. Широковживані імена цього зрізу витіснили в розряд маловживаних онім *Валентин*. Понизили свій статус, полишивши перший десяток, імена *Анатолій, Валерій, Віктор*. Активізувалися і покращили свої позиції, піднявшись із маловживаних, оніми *Вадим, Константин, Микола*. У цьому зрізі є і два відновлених імені: *В'ячеслав* (було широковживаним у V зрізі) і *Павло* (у I зрізі).

У 1985 році було використано щойно 6 широковживаних імен: *Богдан,30; Виктор,44; Денис,59; Евгений,34; Николай,42; Павел,38*. Ці імена використано для найменування 247 хлопців, питома вага яких становить 11,94% від усіх 2068 новонароджених цього періоду. Продовжують функціонувати у групі широковживаних оніми *Віктор, Микола, Павло*, збільшуючи або зменшуючи лише кількість носіїв (*Віктор* – з п'ятдесяти до сорока чотирьох, *Микола* – з тридцяти чотирьох до сорока двох, *Павло* – з двадцяти восьми до тридцяти восьми). Погіршили свій статус, потрапивши на три наступних десятиліття до когорти маловживаних імен, антропоніми *Анатолій, В'ячеслав, Костянтин*. Натомість ім'я *Вадим* у цьому зрізі покинуло групу широковживаних і набуло статусу найуживанішого. Онім *Богдан*, вперше потрапивши в іменник міста як маловживаний у попередньому періоді, поступово покращує свої позиції, функціонуючи у цьому зрізі серед широковживаних і маючи 30 носіїв, звідки і піднімається на два наступних десятиліття до першого десятку. Новим у групі широковживаних імен є онім *Денис*, який II зрізі, маючи давнішу форму – *Діонісій*, фіксується у числі найменш уживаних імен, а у I, III, IV, V, VI, VII зрізах не мав жодного носія, у VIII зрізі потрапляє одразу до маловживаних, а вже у X зрізі із розряду широковживаних підіймається до першого десятка.

У 1995 році в межах широковживаних функціонувало 14 імен (включаючи варіанти – 16): *Антон,24; Валентин,17; Віктор,17; Володимир,36; Євгеній,20; Евгений,1; Євген,5 (26); Іван,26; Ігор,27; Ілля,17; Микола,19; Михайло,17; Олег,30; Олексій,34; Павло,28; Юрій,30*. Носіями цих імен виявились 348 хлопчиків, що становить 24% від усіх 1446 новонароджених цього десятиліття. Кількісний склад широковживаних імен порівняно з попереднім періодом значно збільшився (6 : 14). Імена *Віктор, Євгеній, Микола, Павло* продовжують перебувати у колі широковживаних, зменшивши кількість носіїв (*Віктор* – з сорока чотирьох до сімнадцяти, *Євгеній* – з тридцяти чотирьох до двадцяти, *Микола* – з сорока двох до дев'ятнадцяти, *Павло* – з тридцяти восьми до двадцяти восьми). Оніми *Антон, Валентин, Володимир, Іван, Ігор, Ілля, Михайло, Олег, Олексій, Юрій* витіснили із широковживаних до першого десятку антропоніми *Богдан* та *Денис*. Антропоніми *Антон, Валентин* та *Олексій* повертають собі статус широковживаних. Новими серед широковживаних можна вважати імена *Володимир* (протягом попередніх дев'яти зрізів перебувало у складі найуживаніших, а у двох останніх десятиліттях функціонувало уже у колі широковживаних імен), *Ігор* (теж знизило активність і перейшло до широковживаних імен із найуживаніших), *Ілля* (у II, V і VII зрізах не мало носіїв, а в інших попередніх зрізах траплялось серед найменш уживаних імен), *Михайло* (перших п'ять десятиліть фіксувалося у складі частотного десятка, згодом чотири десятиліття поспіль функціонувало як маловживане, а у X та XI зрізах перебувало серед широковживаних імен), *Олег* (у I, II, IV зрізах не траплялось, у III зрізі фіксується як найменш уживане ім'я, у VI – як маловживане, а у V, VII, VIII та IX – як найуживаніше), *Юрій* (у I, II зрізах не траплялось, у IV зрізі фіксується як найменш уживане ім'я, а у III, V, VI, VII, VIII та IX – як найуживаніше).

У 2005 році було використано 18 широковживаних імен (включаючи варіанти – 31) для найменування 504 хлопців, що становить 33,8% від усіх 1490 новонароджених хлопчиків цього зрізу: *Антон,18, Антоній (19); Артур,16; Вадим,29; Віталій,30; Володимир,37; Данило,15, Данііл,17, Даніл,3, Данила, Данііл,5, Даниїл,8, Данил,1 (50); Євгеній,11, Євген,9 (20); Іван,45, Іоанн,1 (46); Кіріл,21, Кирил,6, Кирилл,1, Кирило,1 (29); Михайло,22, Михайл,1*

(23); *Нікіта*, 27; *Олег*, 17; *Олексій*, 21; *Павло*, 30, *Павел*, 2 (32); *Роман*, 28; *Сергій*, 16; *Юрій*, 18; *Ярослав*, 46. Порівнюючи з минулим десятиліттям кількість широковживаних імен збільшилась [14 : 18].

Стабільними залишаються такі дев'ять імен: *Антон* (кількість носіїв зменшилась з двадцяти чотирьох до вісімнадцяти), *Володимир* (кількість збільшилась на одного носія, 36 : 37), *Євгеній* (кількість носіїв не змінилась – 20), *Іван* (кількість носіїв збільшилась з двадцяти шести до сорока шести), *Михайло* (з сімнадцяти до двадцяти трьох), *Олег* (кількість носіїв зменшилась з тридцяти до сімнадцяти), *Олексій* (з тридцяти чотирьох до двадцяти одного), *Павло* (кількість носіїв збільшилась з двадцяти восьми до тридцяти), *Юрій* (кількість носіїв зменшилась з тридцяти до вісімнадцяти).

Знизили свою активність і перейшли у розряд маловживаних імена *Валентин*, *Віктор*, *Ігор*, *Микола*. Покращив свій статус, потрапивши до частотного десятка, онім *Ілля*. Ім'я *Вадим* після двох десятиліть перебування у першому десятку повертає собі звання широковживаного.

Поповнили групу широковживаних антропоніми *Артур* (у I, II, III, VI зрізах не фіксується, у IV, V, VII, VIII зрізах функціонує як найменш уживане ім'я, у IX та X зрізах перебувало у складі маловживаних), *Віталій* (у I та II зрізах немає носіїв, у III – трапляється серед найменш уживаних імен, у V та VII – серед маловживаних, у IV, VI, VIII, IX та X зрізах перебуває у першому десятку), *Данило* (у перших восьми зрізах не трапилось, а у IX та X зрізах фіксувався як найменш уживаний, звідки й стрімко перейшов до групи широковживаних імен, поступившись лише двома носіями останній позиції частотного десятка, пор. 50 : 52 відповідно), *Кирило* та *Микита* (у досліджуваних документах цього року фіксується лише як *Нікіта*) (вперше в іменнику міста з'явилися у IX зрізі у складі найменш уживаних, у X зрізі піднялись до маловживаних, а у останньому, XI зрізі, посіли місце у колі широковживаних імен), *Роман* та *Ярослав* (у двох попередніх зрізах функціонували у групі маловживаних, до якої потрапили із групи найменш уживаних імен, в якій перший (*Роман*) перебував одне десятиліття, а другий (*Ярослав*) – два), *Сергій* (у I зрізі не мав носіїв, у II перебував у складі найменш уживаних імен, а у наступних восьми десятиріччях фігурував у першому десятку, звідки і опустився до широковживаних імен).

Отже, розглянувши динаміку широковживаних чоловічих імен, зазначимо, що з усіх 45 онімів наскрізних (які б протягом аналізованого періоду функціонували в межах цієї групи) немає. Проте, у п'яти десятиліттях фіксуються антропоніми *Євгеній* та *Павло*, які можна назвати найстійкішими. У трьох періодах серед широковживаних перебували оніми *Василь*, *Віктор*, *Владислав*, *Іван*, *Микола*, *Олексій*, *Сигізмунд*. Двічі у цій групі трапляються імена *Вадим*, *Валентин*, *Володимир*, *В'ячеслав*, *Йосип*, *Михайло*, *Олег*, *Юрій*. Щойно один раз входили до складу широковживаних такі ім'явжитки: *Альберт*, *Анатолій*, *Артур*, *Богдан*, *Валерій*, *Віталій*, *Вітольд*, *Геннадій*, *Григорій*, *Данило*, *Денис*, *Едмунд*, *Ігор*, *Ілля*, *Казимир*, *Кирило*, *Костянтин*, *Мечислав*, *Микита*, *Олександр*, *Петро*, *Роман*, *Сергій*, *Ярослав*.

Із усіх широковживаних чоловічих імен 30 онімів у певний час піднімались до рівня найуживаніших: *Анатолій*, *Богдан*, *Болезлав*, *Борис*, *Броніслав*, *Вадим*, *Валентин*, *Валерій*, *Василь*, *Віктор*, *Віталій*, *Владислав*, *Володимир*, *Григорій*, *Денис*, *Євгеній*, *Ігор*, *Ілля*, *Іван*, *Микола*, *Михайло*, *Олег*, *Олександр*, *Олексій*, *Павло*, *Петро*, *Роман*, *Сергій*, *Юрій*, *Ярослав*; а 15 з них ніколи не перебували у частотному десятку: *Альберт*, *Антон*, *Артем*, *Артур*, *Богдан*, *Вітольд*, *В'ячеслав*, *Геннадій*, *Данило*, *Едмунд*, *Йосип*, *Казимир*, *Кирило*, *Костянтин*, *Мечислав*, *Микита*, *Сигізмунд*.

Серед усіх цих імен варто виділити й оніми *Антон* і *Павло*, які, хоча і протягом досліджуваного періоду змінювали свій ранг і групу функціонування, проте перебували у статусі широковживаних як на початку XX століття (1905 рік), так і на початку XXI століття (2005 рік).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондалетов В. Д. Динаміка личных имен в XX веке // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М., 1970 – С. 91-105.
2. Петровский Н. А. Словарь русских личных имен / Н. А. Петровский. – М. : Русский язык, 1980. – 384 с.
3. Свистун Н. О. Динаміка антропонімікону м. Тернополя у XIX – XX ст. : Рукопис на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.О. Свистун. – Тернопіль, 2006. – 249 с.

4. Скорук І. Д. Динаміка антропонімікону імен м. Луцька в ХХ столітті : Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.Д. Скорук. – Київ, 1999.
5. Скрипник Л. Т. Власні імена людей: Словник – довідник / За ред. В. М. Русанівського. – 2-е вид., випр. і доп. / Л.Т. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К., Наукова думка, 1996. – 335 с.
6. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Горобець – аспірантка кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: сучасна антропонімія.

ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМАТИКИ ОЙКОНІМІВ ІМЕННИКОВОГО ТИПУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Лілія ДАШИНСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено основні проблеми морфологічної парадигматики ойконімів в українській літературній мові. Розглянуто особливості системи словозміни та труднощі при відмінюванні назв населених пунктів.

The article considers major problems of morphological paradigmatics of oikonyms in the Ukrainian literary language. The author analyzes the peculiarities of word change system and difficulties of oikonyms conjugation.

Морфологічна парадигматика ойконімів належить до актуальних питань сучасного мовознавства.

Особливості відмінювання назв населених пунктів досліджували Ю. Азарх, О. Безпояско, І. Вихованець, В. Горпинич, А. Залізняк, С. Ковтюх, І. Матвіяс, О. Суперанська та інші.

У сучасній лінгвістиці питання словозміни ойконімів, зокрема виділення парадигматичних класів, залишається до кінця не розв'язаним. Крім того, не з'ясовано є низка проблем, пов'язаних з іменниковими категоріями в галузі відмінювання ойконімів.

Мета публікації – з'ясувати основні проблеми морфологічної парадигматики назв населених пунктів у сучасній українській літературній мові. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити труднощі при відмінюванні ойконімів іменникового типу; 2) розглянути проблемні питання в галузі словозміни назв населених пунктів: виокремлення повної чи неповної парадигми; вибір закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)** в Р. в. однини ойконімів чоловічого роду II відміни; розподіл досліджуваних топонімів на **-р** між твердою, м'якою, мішаною групами відмінювання; уживання нульового закінчення чи **-ів** у Р. в. назв населених пунктів *pluralia tantum*.

Граматичні особливості ойконімів полягають у тому, що ці іменники найчастіше не змінюються за числами, тобто вживаються тільки в однині або тільки в множині. В. Горпинич звертає увагу на те, що „у деяких синтаксичних позиціях власні назви можуть змінюватися за числами... Якщо за числами змінюються... назви географічних об'єктів, то іменник вказує не на множинну кількість власних назв (назва одна), а на множину об'єктів, які мають спільну назву: ...двадцять Іванівок” [6: 42]. Відповідно, 1) до групи *singularia tantum* належать: *Квасовиця* – Волинська обл., *Сулак* – Крим, *Просянка* – Харківська обл., *Зібин* – Житомирська обл., *Важне* – Одеська обл. та ін.; 2) назви *pluralia tantum*: *Чобіткі* – Черкаська обл., *Кілочки* – Полтавська обл., *Грабівці* – Тернопільська обл., *Мітківці* – Хмельницька обл., *Боєвичі* – Львівська обл. та ін.; 3) повною числовою парадигмою марковані ойконіми, що позначають кілька назв населених пунктів: *Млинок* – *Млинки* – Житомирська, Київська, Кіровоградська, Ровенська, Чернігівська обл.; *Котів* – *Котови* – Волинська, Ровенська, Тернопільська, Чернігівська обл.; *Гречанівка* – *Гречанівки* – Київська, Миколаївська, Полтавська, Черкаська обл.; *Вільхівчик* – *Вільхівчики* – Закарпатська, Тернопільська, Черкаська обл. та ін. (ІСОУ: 27, 58, 86, 118, 146, 147, 162, 163, 174, 182, 184, 185, 189, 208, 215).

На думку О. Безпояско, „актуалізація числової функції передбачає обов'язкове введення в контекст своєрідних кванторів-фіксаторів відповідного числового значення, ними можуть бути закінчення іменників, морфолого-синтаксичні засоби реалізації множинності, узгоджені з іменником, залежні від останнього означення і дієслова або його синтаксичні замітники у ролі присудка. При цьому актуалізація числової ознаки множинності вносить у семантику

власної назви конотативний відтінок, називаючи конкретні населені пункти в ряду подібних ім” [1: 157–158]. Наприклад: Тому, вживаючи арифметичні підрахунки М. Рябчука, можна говорити про “вісім Донецьків” і “чотири Львова” з подальшою екстраполяцією цих арифметичних викладок на всю Україну, де цифри зростатимуть у геометричній прогресії (Н. Черниш).

Отже, якщо в межах материкової України засвідчена тільки одна назва населеного пункту, то її варто відносити або до категорії іменників *singularia tantum*, або *pluralia tantum*. Якщо кілька назв, то ми кваліфікуватимемо такі ойконіми як іменники з повною числовою парадигмою.

У сучасному мовознавстві проблемним залишається питання про вживання флексій **-а (-я)** та **-у (-ю)** в Р. в. однини назв населених пунктів чоловічого роду, які відмінюються за зразком іменників II відміни. Згідно з “Українським правописом” (2007) ойконіми найчастіше мають закінчення **-а (-я)**, але **-у (-ю)** вживається в складених назвах, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в Р. в. закінчення **-у** [10: 83–86].

Проте не всі вчені материкової України та діаспори підтримують кодифікацію такої норми. Частина мовознавців висловлює пропозицію переглянути правило стосовно вживання тільки закінчення **-а (-я)** в Р. в. однини однослівних ойконімів чоловічого роду II відміни, яке зафіксоване в чинному правописі.

Зокрема, у процесі обговорення чергової редакції українського правопису А. Бурячок пропонує інакше сформулювати це правило: закінчення **-а (-я)** в Р. в. однини іменників чоловічого роду II відміни використовувати в назвах „населених пунктів та річок із суфіксами присвійності: **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин (-їн)**, а також із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі: *Голосієва, Києва, Колгуєва, Львова, Пирятина, Пскова, Святошина, Харкова*” [2: 17].

А. Горняткевич зауважує, що діаспора в основному дотримується засад правопису 1928 року, бо його правила „віддзеркалюють справжнє обличчя української мови”. Цей орфографічний кодекс був заборонений, а всі наступні, починаючи з 1933 року до часів незалежності, позначені штучним спрощенням деяких правил під впливом російської мови.

Мовознавці діаспори не підтримують формулювання правил щодо вживання флексії **-а (-я)** в Р. в. однини всіх іменників чоловічого роду II відміни, „що означають назви місцевостей”, опублікованих в четвертій редакції правопису. Тому А. Горняткевич пропонує таке формулювання:

„1) неслов’янські топоніми завжди мають флексію **-у / -ю**: *Берлін, -у; Ванкувер, -у; Версаль, -ю; Вінніпег, -у; Дамаск, -у*; 2) в українських та інших слов’янських топонімах пишеться флексія **-у / -ю**: *Ужгород, -у; Новгород, -у; Бургас, -у; Београд, -у; Загреб, -у; Марибор, -у*; 3) флексія **-а (-я)** вживається в українських та інших слов’янських назвах, тільки якщо: а) основа закінчується суфіксом **-ів / -їв (-ов / -єв / -єв)**: *Київ, Києва; Харків, Харкова*; б) основа має закінчення **-ськ / -цьк**: *Луганськ, -а; Луцьк, -а; Гданськ, -а; Полоцьк, -а*; в) основа закінчується суфіксом **-ук / -ок**: *Кременчук, -а; Городок, -а*; г) основа закінчується м’яким **-ль**: *Тернопіль, Тернополя; Севастополь, -я; Путивль, -я*; г) топоніми походять від славного імені: *Борислав, -а; Володимир, -а; Вроцлав, -а*” [4: 30].

Ю. Шевельов порівнює правопис 1928 року та наступні видання. Автор пише про невиправдану „раціоналізацію правил” в українській мові: „Чи не найкращим прикладом абсолютного спрощення може бути регулювання закінчення родового відмінка в іменах населених пунктів чоловічого роду. Тут у живій мові конкурують закінчення **-а** й **-у**. Друге закінчення відкинено без застережень і винятків на користь першого. Приміром у назві *Рим* сучасний фактичний розмовний стандарт вимагає **-у**” [11:5]. Далі автор наводить приклади з формою *Риму* з творів І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, зазначаючи, що в правописах 1928 та 1934 років уникали будь-яких правил стосовно окресленої проблеми, пропонуючи досить довгі списки прикладів. У радянських редакціях орфографічного кодексу після 1928 року застосована умисна „сліпота на факти мови”, використана „новіша стратегія” штучних правил. На думку Ю. Шевельова, „насторожує те, що в випадках такого типу правила упорядників приймаються за первісне, а факти мови за вторинне. Таке штучне

„спрощення”, заходячи в суперечність із фактами мови, нерідко приводить до витворення довільних правил і часом до небажаних ускладнень” [11: 5–6].

І. Вихованець вважає, що паралельне вживання закінчень **-а (-я)** або **-у (-ю)** в іншомовних ойконімах на зразок *Берлін, Лондон, Мюнхен* не спотворює типового образу української мови [3: 109].

Налічено близько дев'ятисот складених назв населених пунктів чоловічого роду II відміни, що в Р. в. однини мають флексію **-у**: *Кам'яний Брід – Кам'яного Броду* (чергування /i/ – /o/, /p/ – /p'/), *Веселий Став – Веселого Ставу*, *Солоний Яр – Солоного Яру*, *Кам'яний Майдан – Кам'яного Майдану* (ВТС: 1663, 1674, 1702).

За даними „Великого тлумачного словника сучасної української мови” (2005), близько трьох з половиною тисяч назв населених пунктів чоловічого роду II відміни в Р. в. однини мають закінчення **-а (-я)**: *Бітень – Бітня* (чергування /e/ з нульовою фонемою), *Зб'уж – Зб'ужа*, *Малин – Малина*, *Новостав – Новостава*, *Ожоверх – Ожоверха*, *Собич – Собича* (ВТС: 1658, 1672, 1684, 1690, 1701).

Ойконіми на **-ів (-їв)**, **-ов, -ев (-єв)**, **-ин (-ін)**, яких більше тисячі на території України, відмінюються в сучасній українській мові як іменники, у Р. в. однини фіксується флексія **-а (-я)**: *Клітин – Клітина*, *Маринин – Маринина*, *Іллін – Ілліна* (переміщення наголосу з основи на закінчення); *Андрусіїв – Андрусієва* (чергування /i/ – /e/); *Вовків – Вовкова*, *Глушків – Глушкова*, *Ісаків – Ісакова* (чергування /i/ – /o/) (ВТС: 1660, 1656, 1664, 1674, 1676, 1684, 1705).

С. Ковтюх вважає, що „сучасна іменникова парадигма ойконімів чоловічого роду на **-ів (-ов, -єв)**, **-ин (-ін)** фактично є словозмінною парадигмою давніх нечленних прикметників, тому ці назви вживаються виключно із флексією **-а (-я)** в Р. в. однини” [8: 89–92].

Назв населених пунктів на **-енк-о** – близько п'ятдесяти. У Р. в. однини вони мають закінчення **-а**, як і антропоніми, від яких походять: *Кіщценко – Кіщценка*, *Тимошенко – Тимошенка*, *Захарченко – Захарченка*, *Шуфраченко – Шуфраченка*, *Вороненко – Вороненка* (ВТС: 1664, 1672, 1675, 1705, 1711).

На вибір флексії **-а (-я)** в Р. в. однини ойконімів II відміни чоловічого роду можуть впливати й інші словотворчі суфікси, зокрема **-ець, -ськ (-зьк, -цьк)**, **-ок, -ик, -ник, -ак, -ук, -очок**. В українській мові засвідчено більше шестисот назв населених пунктів з указаними формантами: *Нівецьк – Нівецька*, *Рибинськ – Рибинська*, *Климець – Климець* (чергування /e/ з нульовою фонемою, переміщення наголосу з основи на закінчення), *Замочок – Замочка* (чергування /o/ з нульовою фонемою), *Ужок – Ужк* (чергування /o/ з нульовою фонемою, переміщення наголосу з основи на закінчення); *Скочак – Скочак*, *Темрюк – Темрюк* (переміщення наголосу з основи на закінчення) (ВТС: 1672, 1676, 1688, 1697, 1701, 1705, 1706).

С. Ковтюх зазначає, що „деякі апелятиви, ставши назвами населених пунктів, підпадають під вплив більшості ойконімів чоловічого роду, для яких характерне закінчення **-а**: *Барвінка*, пор. *барвінку*; *Вокзала*, пор. *вокзалу*”. Дослідниця наводить приклади вживання то флексії **-а**, то **-у** в Р. в. однини тієї ж назви населеного пункту: *жителів Кам'яного Броду – популярні в жителів Кам'яного Брода* (Газ. „Молодь України”), *виїхала до Кривого Рогу* (Газ. „Новгородківські вісті”) – *металісти Кривого Рога*, *Красного Кута – Веселого Куту*, *Виноградного Саду – Сада*, *Пришиба – Пришибу*, *Приюту – Приюта*”. С. Ковтюх випадки подібного вживання пояснює тим, що на вибір флексії, з одного боку, впливає традиція словозміни апелятивів, а з іншого – система словозміни більшості ойконімів [8: 89–92].

У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” засвідчено приклади вживання **-у (-ю)** в Р. в. однини однослівних ойконімів: *Виір – Виру*, *Вокзал – Вокзалу*, *Гарт – Гарту*, *Залиман – Залиману*, *Караван – Каравану*; *Переділ – Передолу*, *Бір – Бору*, *Заріг – Зарогу* (чергування /i/ – /o/) (ВТС: 1658, 1663, 1664, 1665, 1672, 1675, 1693). Ці власні назви омонімічні загальним, у яких для Р. в. однини характерна флексія **-у (-ю)**.

Отже, у сучасній літературній мові ойконіми вживаються переважно із закінченням **-а (-я)**, проте додаткового вивчення потребує проблема вживання флексії **-у (-ю)** в іншомовних назвах населених пунктів, а також власне-українських, що мають непрозору семантику або омонімічні апелятивам з генітивним закінченням **-у (-ю)**.

Одним із складних питань морфологічної парадигматики є диференціація українських назв населених пунктів II відміни чоловічого роду на **-р** між твердою, м'якою чи мішаною групами.

До кінця не розв'язаним в українському мовознавстві залишається й проблема словозміни іменників на **-р** в цілому. У правописі, довідниках, підручниках головна увага зосереджена на відмінюванні апелятивної лексики.

Наприклад, А. Грищенко відносить до твердої групи субстантиви з кореневою фонемою /р/. Іменики на **-р** із сталим наголосом на закінченні в непрямих відмінках та з словотворчими суфіксами **-ар-**, **-ир-** належать до м'якої групи. Субстантиви із словотворчим суфіксом **-яр** відносяться до мішаної групи [7: 349–350].

С. Ковтюх зазначає, що найбільш показовими для іменників на **-ар**, **-ир**, **-яр**, які належать до різних груп, є форми Р. в. однини та Н. в. множини (тверда група – закінчення **-а (-у)**, **-ом**, **-и**; м'яка – **-я (-ю)**, **-ем**, **-і**; мішана – **-а**, **-ем**, **-і**) [9: 240].

Усього нараховано сто українських ойконімів на **-р**. До твердої групи відносяться назви: *Бáр – Бáра, Новий Мір – Новóго Міру, Мгáр – Мгáра, Мерешор – Мерешóра, Тúr – Тúра* та інші (ВТС: 1657, 1685, 1706).

Назви населених пунктів: *Багаті́р – Багати́ря, Богаті́р – Богати́ря, Монасті́р – Монасти́ря, Підмонасті́р – Підмонасти́ря, Кобза́р – Кобза́ря* (чергування /р/ – /р'/, переміщення наголосу з основи на закінчення), *Па́хар – Па́харя* (чергування /р/ – /р'/) та інші – належать до м'якої групи (ВТС: 1656, 1676, 1686, 1692).

Тільки один український ойконім чоловічого роду відмінюється за зразком іменників мішаної групи: *Вугля́р – Вугля́ра* (переміщення наголосу із основи на закінчення) (ВТС: 1665).

Отже, назви населених пунктів чоловічого роду II відміни на **-р** розподіляються між групами відмінювання відповідно до правил, за якими диференціюються загальні назви. 74% назв належить до твердої групи, 25% – до м'якої, 1% – до мішаної.

Досить важливим питанням морфологічної парадигматики української мови є словозміна ойконімів, що вживаються тільки в множині. У вітчизняному мовознавстві остаточно не розв'язана проблема вживання нульового закінчення чи **-ів** у Р. в. назв населених пунктів *pluralia tantum*.

В. Горпинич зазначає, що більшість множинних ойконімів у Р. в. у літературній мові має закінчення **-ів**: 1) ойконіми на **-ич-і**, 2) назви на **-ц-і**, 3) власні назви на **-ик-и (-ник-и)**, що відмінюються як загальні іменники на **-ик** II відміни у множині типу *зимівники, посібники*, 4) топоніми на **-ак-и**, **-як-и** з наголошеним і ненаголошеним закінченнями у літературній мові відмінюються як відповідні загальні іменники на **-ак** у множині типу *байраки, п'ятаки* [5: 69–72]. Наприклад: *Хорóбичі – Хорóбичів, Гулєвичі – Гулєвичів, Милянóвичі – Милянóвичів; Гінці́ – Гінці́в, Дем'я́нці – Дем'я́нців, Нагі́рці – Нагі́рців, У́манці – У́манців; Бобрі́вники – Бобрі́вників, Стад́ники – Стад́ників, Вод́ники – Вод́ників; Корша́ки – Корша́ків, Черня́ки – Черня́ків* (ВТС: 1665, 1668, 1685, 1687, 1702, 1707, 1708, 1709, 1711).

Проте знайдено приклад ойконіма на **-аки**, що в Р. в. має нульову флексію: *Бордуля́ки – Бордуля́к* (ВТС: 1659).

„Ойконіми на **-ан-и** з наголошеним суфіксом **-ан-** у літературній мові відмінюються як назви жителів на **-ан-и** типу *кя́ни, вінничани* і в Р. в. мають нульову флексію” [5: 69–72]. Наприклад: *Козача́ни – Козача́н, Острівча́ни – Острівча́н, Богородча́ни – Богородча́н, Сербича́ни – Сербича́н, Драгомирча́ни – Драгомирча́н* (ВТС: 1659, 1670, 1676, 1692, 1700).

Таким чином, морфологічна парадигматика ойконімів сучасної української мови має низку важливих дискусійних проблем. Предметом обговорення для лінгвістів є категорія числа в назвах населених пунктів. Окрім цього, до кінця не розв'язаними залишаються такі питання: 1) вживання флексій **-а (-я)** чи **-у (-ю)** в назвах чоловічого роду II відміни, особливо в однослівних; 2) поділ ойконімів на **-р** між твердою, м'якою, мішаною групами відмінювання; 3) особливості вживання нульового закінчення та **-ів** у назвах населених пунктів *pluralia tantum*. Зазначені проблеми стануть предметом детального дослідження в наступних студіях.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

ІСОУ – Інверсійний словник ойконімів України / [уклад. О. І. Крижанівська]. – Кіровоград. : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – 218 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Авдєєва С. Л. – див. : Ковтюх С. Л.
1. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) / О. К. Безпояско. – К. : Наукова думка, 1991. – 172 с.
 2. Бурячок А. А. Про концепцію нової (остаточної) редакції українського правопису/ А. А. Бурячок // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 16–19.
 3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Горденська. – К. : УВ „Пулсари”, 2004. – 400 с.
 4. Горняткевич А. Виступ / А. Горняткевич // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 29–31.
 5. Горпинич В. О. Відмінювання топонімів множинної форми / В. О. Горпинич // Культура слова. – К. : Наукова думка. – 1988. – Вип. 34. – С. 69–72.
 6. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ „Академія”, 2004. – 336 с.
 7. Грищенко А. П. Іменник // Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; // за ред. А. П. Грищенка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – С. 320–365.
 - Ковтюх С. Л.
 8. Авдєєва С. Л. Вживання закінчення *-a* // *-y* в родовому відмінку однини ойконімів чоловічого роду II відміни в українській мові / С. Л. Авдєєва // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Випуск 37. – С. 89–92.
 9. Ковтюх С. Л. Репетитор (як навчитися грамотно писати): навчальний посібник з практичного курсу української мови / С. Л. Ковтюх. – К. : ВД „Професіонал”, 2007. – 592 с.
 10. Український правопис / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наукова думка, 2007. – 288 с.
 11. Шевельов Ю. Про критерії в питаннях українського офіційного правопису / Ю. Шевельов // Мовознавство. – 1995. – № 2. – С. 3–9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Дашинська – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: морфологічна парадигматика української мови.

ТЕРМІНОЛОГІЯ МАРКЕТИНГУ ЯК АСПЕКТ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ: СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ (на матеріалі німецької та української мов)

Наталія КОВТУН (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена аналізу української та німецької термінології маркетингу як підсистеми ринкової термінології. Розглянуто один з найбільш продуктивних способів творення термінів цієї галузі.

The article deals with the analysis of Ukrainian and German marketing terminology as a market terminology subsystem. One of the most productive ways of market terms' formation is considered.

Актуальність тематики полягає в тому, що терміносистема маркетингу є важливою складовою частиною загальноекономічної термінологічної системи. У термінології цієї субмови склалася своя, специфічна даній категорії, система способів номінації, яка формується на системному рівні мови.

Словотвір як категорія надзвичайно мобільний, у його системі закладено великий потенціал, реалізація якого практично необмежена. Словотворення тісно пов'язане з фонологією, морфологією, синтаксисом.

Особливістю досліджуваної термінології є її слабка структурованість, оскільки термінологія маркетингу виникла на базі систем більш високого порядку (торгівельно-економічної, організаційно-виробничої, фінансово-банківської тощо), і є лише підсистемою ринкової термінології, “...виникнення нової науки на базі попередньої, що веде до постійного зростання нових термінів, яке на певному етапі переходить у формування термінології цієї нової науки” [9: 134].

Маркетингова термінологія є особливою частиною лексики, але водночас їй властиві ті самі принципи системності, що й лексико-семантичній системі мови загалом, оскільки сьогодні маркетинг – нова галузь економічної науки, яка виділяється із суспільної економічної теорії як сфера прикладної економіки і нова концепція ринкового управління, а, отже, опирається у своєму розвитку на власну термінологію. Моделі деривації, типи і

формальні словотвірні засоби зосереджено в самій словотвірній системі, власне новими виявляються тільки номінації, одиниці найменування. У цих процесах активно виявляється зв'язок лексичного рівня мови і граматичного, словотвірного.

Одним з прийомів є позначення наукового поняття словом загальноновживаної мови, або його термінологізація. Інший прийом включає дериваційні процеси, що відрізняються від звичайних перевагою певних моделей. Третій прийом – запозичення готового терміна з іншої мови. У кожній мові спостерігаються свої власні тенденції в термінотворенні. Способи утворення термінів в українській мові досліджували Т.І. Панько, З.Б. Куделько О.А. Покровська, А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, у німецькій мові – L. Drodz, W. Seibicke, J. Albrecht, S. Reinart. Проблемами термінології займалися і радянські вчені-лінгвісти В.П. Даніленко, А.В. Суперанська, С.В. Гриньов і багато інших.

Мета статті – аналіз реалізації моделей в маркетинговій термінології німецької та української мов, вираження якої вона знаходить в наступних способах утворення термінів: морфологічному, морфолого-синтаксичному і синтаксичному, семантичному. Останній є об'єктом нашого дослідження.

Матеріалом дослідження є українські та німецькі номінативні одиниці, що складають основу спеціалізованих словників галузі.

Термінологія маркетингу зіставлюваних мов формується з використанням усіх вищевказаних способів. При цьому слід зазначити, що продуктивність тієї або іншої моделі творення термінів зумовлена специфікою термінологічної системи маркетингу, оскільки ця дисципліна є прикладною, практичною, описовою (порівняно з фундаментальними науками), а також типом мови, у якій вона функціонує. Крім того, способи словотворення термінів – категорія історична. На різних етапах розвитку тієї або іншої термінології на передній план виступають різні способи утворення термінів, а також їх джерела.

Однієї з тенденцій, яка спостерігається в утворенні термінів маркетингу в німецькій та українській мовах, є вживання слів загальнолітературної мови в новому термінологічному значенні [4: 201; 9: 135; 1: 9], унаслідок чого створюються умови для використання власних мовних засобів і відмови від зайвих іншомовних запозичень. Під семантичною деривацією (термінологізацією) розуміють широкий набір семантичних перетворень, у першу чергу різні види перенесень (метафоричних, метонімічних, функціональних), зміна семантичного об'єму слів (розширення і звуження, спеціалізація значень), семантичні кальки.

Семантичний дериват відноситься до так званої вторинної номінації, тобто до використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції. Існування первинної і вторинної номінації є аксіомою системи мови. На відміну від спеціалізації загальноновживаного лексичного значення, яке характеризується тривалістю в часі і завершується утворенням омонімів, термінотворення даним способом «відбувається без тривалої еволюції» [10: 32].

К.А. Левковська у зв'язку з цим вказала на відсутність експресивності і емоційної забарвленості утвореного даним способом терміна: «усередині відповідної термінології як певної системи образність (а з нею і експресивність) відповідних термінів стирається, що може привести до втрати образності взагалі, а услід за цим до розпаду відповідного слова на ряд омонімів» [8: 19].

Термінологізація слів національної мови, тобто перехід загальноновживаних слів у розряд термінів продовжує залишатися традиційним способом утворення термінів маркетингу в німецькій та українській мовах.

Особливу групу в термінології маркетингу німецької та української мов утворюють поняття, об'єм значення яких аналогічний об'єму їх значень в загальнономовному лексиконі. Ці терміни складають найстародавніший пласт в науковій і технічній лексиці. Цю частину лексики, на думку С.В. Гриньова, можна вважати «свідомством первинного існування спеціальних навиків і уявлень як частини загальнолюдських знань» [7: 130].

У досліджуваній термінології до таких слів відносяться наступні терміни: *Preis m, Wert n, Geld n, Gewinn m, Markt m, Handel m; товар, ціна, вартість, гроші, прибуток, ринок, торгівля.*

Невелика група слів у яких спеціалізоване значення стає яскравіше вираженим унаслідок парадигматично або синтагаматично зумовлених семантичних змін: *Ware f, Produkt n, Verkäufer m, Käufer m; товар, продукт, продавець, покупець*. За семантичним значенням це слова, що позначають реалії економічного життя суспільства.

Розглянемо на прикладі декількох слів спеціалізацію загальноживаної лексики в терміносистемі маркетингу німецької та української мов:

Німецька мова (Deutsch)		Українська мова (Ukrainisch)	
нетермінологічне значення	термінологічне значення	нетермінологічне значення	термінологічне значення
Arbeit f – die Tätigkeit, bei der man geistige od./u. körperliche Kräfte einsetzt u. mit der man e-n bestimmten Zweck verfolgt [13: 66].	Arbeit f – das Ergebnis einer Tätigkeit, mit Erfüllung der Funktionen [14: 58].	Робота – позначає дію, коло занять, обов'язків і місце роботи, зусилля і напругу сил для досягнення чогонебудь, а також продукт праці [2: 587].	Робота – доцільна діяльність людини і залежно від її характеру розділяється на розумову і фізичну [5: 594].
Preis m – die Summe Geld für die j-d. etw. kauft, verkauft od. anbietet [13: 767].	Preis m – in den Wirtschaftswissenschaften den beim Erwerb einer Ware oder Dienstleistung zu zahlenden Betrag [14: 656].	Ціна – вартість товару, виражена в грошових одиницях [2: 738].	Ціна – кількість грошей, що платиться за товар, або сума благ, цінностей, якими готовий пожертвувати споживач в обмін на придбання певного товару [6: 241].
Ware f – ein Gegenstand, der zum Verkauf bestimmt ist [13:1115].	Ware f – ist ein wirtschaftliches, materielles Gut, das Gegenstand des Handels ist [14: 587].	Товар – 1. признач. для обміну продукт праці, що має спожив. вартість. 2. Усе те, що становить предмет торгівлі [2:342].	Товар – значення продукту праці, що є споживчою вартістю [5: 596].
Markt m – ein regelmäßiges Zusammentreffen von Händlern, die ihre Waren an e-m bestimmten Ort u. zu bestimmten Zeiten verkaufen [13: 647].	Markt m – ganz allgemein den (realen oder virtuellen) Ort des Zusammentreffens von Angebot und Nachfrage von und nach einem Gut [14: 331].	Ринок – 1. місце роздрібного продажу продуктів харчування та ін. товарів; 2. сфера товарного обміну [2: 124].	Ринок – сукупність існуючих та потенційних покупців товару чи послуги [5: 594].
Nachfrage f – der Wunsch od. das Bedürfnis (der Konsumenten) bestimmte Produkte zu kaufen [13: 688].	Nachfrage f – mit Geldmitteln ausgestatteter, konkretisierter Bedarf. Im Gegensatz zum Bedürfnis (psychisch geprägte Größe) handelt es sich bei der	Попит – вимога на певний товар; можливість швидкого продажу певного товару [2: 797].	Попит – бажання, конкретна потреба, підкріплена купівельною спроможністю [6: 201].

	<p>Nachfrage (und auch beim Bedarf, wobei der Bedarf die Nachfrage grössenmässig übersteigt) um ökonomischeGrößen, die sich somit quantifizieren lassen [14: 478].</p>		
--	--	--	--

Як свідчать результати аналізу, семантичний спосіб утворення термінів, зосереджений частіше на звуженні значення і метафоричних перенесеннях.

Зауважимо, що нові термінологічні значення, які є результатом вторинної номінації: метонімізації або метафоризації, потрібно розглядати як “факт мови, а не літературні тропи”, “як лексико-семантичний варіант того слова, на основі якого вони формуються”, “як мотивовані варіанти загальноновживаним значенням” [3: 201].

У нашому дослідженні виявлена невелика кількість термінів маркетингу німецької і української мов, утворених у результаті звуження об’єму значення слова: *Geschäft n – операція, Verkehr m – оборот, Rechnung f – рахунок, Vertrag m – договір, Aufnahmefähigkeit f – вмісткість, Stabilität f – стабільність, Anspruch m – вимога*.

Поширеним видом семантичного деривату в утворенні термінів маркетингу німецької мови є метафоричні перенесення, тобто перенесення слів на інші значення.

Аналіз термінів маркетингу німецької мови показав, що метафоризація бере участь в утворенні не тільки однокомпонентних, але і багатокомпонентних термінів: *Marktprognose f (прогноз (зміни) кон’юктури ринку), Preispolitik f (цінова політика), saisonale Werbung (сезонна реклама), elastischer Bedarf (еластичний попит), gebietsorientierte Marketingorganisation (територіально-орієнтована організація маркетингу), offener Markt (відкритий ринок), vertikale Preisbildung (вертикальне ціноутворення)*.

У сучасній українській маркетинговій термінології спосіб творення однослівних термінів на основі метафоризації є малопродуктивним. Терміни (прототерміни), утворені таким способом, є нечисленними.

Наприклад: *стрічка – рекламне оголошення в газеті, розміщене внизу на всю ширину шпальти; думка – уявлення споживача про товар або послугу; «зірки» – швидко зростаючий напрям діяльності або товари з великою часткою ринку, які часто потребують серйозного інвестування для підтримки їхнього швидкого зростання; придатність – міра, у якій для окремого ринкового сегмента можуть бути розроблені ефективні маркетингові програми, націлені на залучення і обслуговування споживачів, які належать до даного сегмента; «собаки» – напрям діяльності й товари з низькою швидкістю зростання і невеликою часткою ринку, які можуть приносити достатній прибуток для підтримки самих себе, але не обіцяють стати більш серйозними джерелами прибутку та ін.*

Значно продуктивнішим є творення багатокомпонентних термінів, один або кілька із складників яких вживається в переносному значенні, а інші – у термінологічному. У цьому разі метафоричне переосмислення відбувається через перехрещення загальноновживаного й термінологічного значень: *чорний піар, маркетингова мережа, еластичний попит, вага рекламного звернення, війна цін, вихід на ринок, закриті торги, невидимий експорт, відкритий ринок, внутрішнє середовище маркетингу, маркетингова політика, чорний ринок, сітка/модель планування, невидимий товар, чиста монополія тощо*.

Обґрунтоване перенесення номінації з різних сфер суспільного життя покладеної в основу дефініції маркетингових термінів дозволяє зробити термін умотивованим, на основі його лексичної й структурної співвіднесеності.

На відміну від термінологій більш предметних галузей знань (технічних, природничих), у яких метафоричні значення формуються в основному на основі функціональної подібності та подібності за зовнішньою ознакою, у маркетингу метафоризація здійснюється переважно за асоціативною ознакою, що спричиняє посилення образного сприйняття терміна, особливо

на початкових етапах його функціонування. «З часом, коли термін стає широко вживаним, його метафорична або метонімічна яскравість втрачається, на перший план висувається логічна схема або взаємозв'язок певних наукових побудов» [3: 163].

Значна кількість термінів української та німецької маркетингової терміносистеми утворена на основі національної загальноновживаної лексики шляхом лексичної спеціалізації або вторинної номінації. На сучасному етапі розвитку терміносистеми деякі її компоненти не позбавлені окремих конотативних семантичних елементів, що, однак, не перешкоджає цілісному сприйняттю їх як термінів. Основою термінологічного найменування стає суттєва ознака значення загальноновживаного слова, що свідчить про обґрунтованість перенесення номінації із загальноновживаної в наукову сферу й забезпечує вмотивованість термінологічної номінації.

Особливу групу термінології маркетингу в мовах, що зіставляються, складають автохтонні терміни, об'єм значення яких рівний їх об'єму в загальноновживаній лексиці. Хоч в цілому їх кількість невелика, вони утворюють у своїй більшості ядро термінології і широко використовуються для утворення нових термінів шляхом деривації, словоскладання і утворення словосполучень з визначальними і уточнюючими словами. Ці терміни мають високу частоту вживання, є родовими поняттями для інших термінів цієї системи.

На нашу думку, майбутня еволюція української та німецької маркетингової термінології шляхом переосмислення загальноновживаної лексики залишатиметься одним із продуктивних способів терміноутворення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи терміноутворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Вид. дім "KM Academia", 2000. – 218 с.
2. НТСУМ: Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: Аконтіт, 2008.
3. Панько Т.І. Розвиток української економічної термінології 19-20 століть: Дисертація . канд. філол. наук. – Львів, 1965. – 316 с.
4. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
5. Армстронг Г., Котлер Ф. Маркетинг. Загальний курс. – М.: Вид. дім "Вільямс", 2001. – 608 с.
6. Голубков Е.П. Маркетинг: Словарь-справочник. – М.: Дело, 2000. – 438 с.
7. Гринев С.В. Введение в Терминоведение. – М.: Московский лицей, 1993. – 164 с.
8. Левковская К.А. Именное словообразование в современной немецкой общественно-политической терминологии. – М.: АН СССР, 1960. – 164 с.
9. Лейчик В.М. Формирование современного языка экономики и его терминотворения//
10. Терминоведение. – М.: Московский Лицей, 1995. – С. 134-135.
11. Циткина Ф.А. Терминология и перевод. – Львов.: Вища школа, 1988. – 157 с.
12. Albrecht J. Fachsprache und Terminologie. Geschichte und Gegenwart.– Tubingen Gunter
13. Narr Verlag, 1992. – 333 S.
14. Drodz L., Seibicke W. Deutsche Fach-und Wissenschaftssprache. Bestandsaufnahme-Theorie-
15. Geschichte. – Wiesbaden, 1973.– 265 S.
16. LGD: Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – Berlin: Langenscheidts,
17. 2002. – 1216 S.
18. Meyers Konversations-Lexikon. – Leipzig: Verlag des Bibliographischen Instituts, 1879. –
19. 896 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Ковтун – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна термінологія, зіставна семантика.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРІЗВИЩ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ XVII-XVIII ст.

Олена КОРЗУН (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто політико-правова специфіка формування українських прізвищ в XVII-XVIII ст. та зроблено спробу визначити основні моделі творення прізвищ.

The article deals with formation of Ukrainian surnames of the XVII-XVIII centuries. The author defines the main structural models of wordformation of the Ukrainian surnames in the XVII-XVIII centuries.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Прізвище – це не тільки документ окремої родини, а й шлях цілого народу в історії людства.

Сьогодні питання визначення періоду виникнення та остаточного закріплення українських прізвищ все ще залишається проблемним. Ще у староруську добу у слов'ян існував особливий звичай вживання, крім власного імені, додаткових ідентифікаційних окреслень. Стабілізація словесних та формотворчих засобів творення особових назв різних морфологічних видів сучасних українських прізвищ на українському мовному ґрунті відбулася вже в XIV – XV ст. [10: 86], свідченням чого є дані українських пам'яток цього періоду (князь *Іван Васильович Чорторийський*, пан *Іван Чорний*). Це були прізвища людей, які належали до суспільної верхівки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До історичного матеріалу з ономастики першим звернувся І.Я. Франко. Він підкреслював, що початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв зробило духовенство. Петро Могила доручив священникам вести метрики народжених та померлих. Але в метриках XVII-XVIII ст. записувалися самі імена і зовсім ігнорувалися родові прізвища. Тільки з 1772 року, коли Галицька Русь перейшла під Австрію, починається правильне ведення реєстрів, отже, і закріплення тих родових прізвищ, які застала тодішня адміністрація [9: 187]. Матеріал для свого дослідження І.Я. Франко черпав з документів і судових актів XVI-XVII ст. і прийшов до висновку, що прізвища пов'язані з організацією давнього землеволодіння, а саме з так званими «дворищами».

Більшість студій присвячено комплексному описові лексичних, семантичних, фонетичних особливостей сучасних українських прізвищ [3; 7; 10; 12]. До деяких робіт залучено історичний матеріал, що дає змогу визначити час стабілізації та сучасний стан прізвищевої системи. Зокрема, Г.Є. Бучко дослідила прізвища на хронологічних зрізах їхнього становлення та юридичної стабілізації (XVIII – XIX ст.), а також здійснила аналіз сучасної системи прізвищ, завдяки чому простежила зміни, які відбулися в цій групі онімів упродовж останніх двохсот років [1]. М.Л. Худаш на антропонімійному матеріалі розкриває власні імена як джерело формування українських прізвищ та прізвищ [10].

Метою нашого дослідження вбачаємо аналіз політико-правової специфіки формування національних прізвищ на українських землях XVII-XVIII ст.

При проведенні дослідження зосереджено увагу на таких **питаннях**: 1) описання процесу закріплення прізвищ як спадкових родових назв; 2) визначення основної специфіки формування національних прізвищ.

Виклад матеріалу. Зароджується нова Козацька держава, збільшується значення нової військової еліти нації – козаків.

Як засвідчено в універсалі Карла Скидана (1637р.), козаки почували себе не лише захисниками, а й господарями тих земель, які належали їм.

Суспільні відносини на Україні змінило повстання Богдана Хмельницького. Наслідком національно-визвольної війни було створення соборної держави та утвердження нового соціально-економічного ладу з дрібною козацькою власністю на землю [4: 33]. Гетьман зосередив у своїх руках усю повноту судової й виконавчої влади; йому було підпорядковано все управління та збройні сили. Гетьман міг вести переговори з послами інших країн від імені України. Україна формувала нову історію українського народу, яка впливала на розвиток української мови. Тому до складу української лексики увійшов великий пласт антропонімів іншомовного походження.

Козацькі прізвищеві назви стали основою сучасної антропонімії, адже потреба офіційної реєстрації великої кількості козаків уперше виникла на Січі. Кожен новоприбулий до війська отримував нове прізвище, яке записувалося до козацьких реєстрів. Дмитро Яворницький писав, що “запорожці відзначались умінням майстерно розповідати, вміли підмічати смішні риси в інших і передавати їх у жартівливому, але ні для кого не образливому тоні. Звичаї у запорожців дивні, вчинки хитрі, а мова й вигадки гострі й переважно схожі на глузування. Цією рисою запорізьких козаків частково пояснюються й ті дивні прізвиська, котрі вони давали новачкам, що приходили в Січ, – *Гнида, Півторакожуха, Непийпиво, Неїжмак, Лупиніс, Загубиколесо, Задержвіст, Держихвістпістолем* тощо” [14: 116 – 177]. Знаходимо жартівливі особові назви: *Босий, Дерипапа, Згірчибаба, Какашкін, Колобаба, Лапа, Манюк, Нетудихата, Обійдихата, Пірнікоза, Рабушка, Скакодуб, Скалозуб, Тогобоцький* [8] та ін.

Неабияку роль у створенні загальної картини історичного розвитку суспільства належить антропонімікону, за допомогою якого автори писемних пам'яток XVII-XVIII ст. намагалися відтворити добу формування української нації. Документи «Реєстрів війська Запорозького», «Переписні книги XVII-XVIII ст.» та літописи XVII-XVIII ст. дають унікальний матеріал для вивчення формування прізвищ, оскільки в них зафіксовано колоритні прізвиська та прізвищеві назви XVII-XVIII ст.

Антропонімічний матеріал «Реєстру» є свідченням того, що у Визвольній війні 1648 – 1654 рр. брали участь не лише українці, а й представники інших народностей: росіяни, білоруси, румуни, молдавани, серби, болгары, угорці, чехи, грузини, черкеси, татари та турки. Найчисленнішу групу становлять запозичення з польської та румунської мов, тюркізми: *Бардаш* (< рум. Bărdas “тесляр”), *Бирленко*, *Бирлок*, *Бирлуценко* (< тюрк. bögu “вовк”), *Кизим* (< тюрк. касим “гарний”), *Чокіна* (< молд. чокинэ, рум. Ciocină, апелятив ciocina “сідельна лука”), *Шереметь*, *Шереметенко* (< тюрк. sarameta “запальний”), *Ющенко* (< Józef), *Яценко*, *Яцькович* (< Jasko < Jас < Jacency), *Янченко* (< Jan) [8].

Однак слід пам'ятати, що наявність іншомовного слова в антропонімії не завжди є свідченням того, що носій антропоніма був чужоземцем. Запозичене слово могло й раніше функціонувати в українській мові як апелятив, згодом – як індивідуальне прізвисько, що пізніше ставало родовим прізвищем. Воно могло бути також тодішнім українським апелятивом, який через фонетичну подібність до іншомовного слова став вважатися запозиченням.

Перебування українських земель у складі Польщі залишило свій відбиток в антропонімічній системі досліджуваної території. Українські прізвищеві назви змінювали на лад польських, існувала тенденція «аристократизації» прізвищевих назв. Шляхта, а за нею і двірські люди, змінювали прізвищеві назви на догоду тій чи іншій групі діячів, моді, з метою облагородити своє родове прізвище. Насамперед це стосується популярності словотвірної моделі на **-ськ(ий)**, **-цьк(ий)**: «*мій дід дав собі прізвище **Трезвинський**, а його брат назвав себе **Коцевольським***»; а також на **-ск**, **-як**: *Степанек*, *Козутяк*, *Гоянек* [5; 6]. При передачі іменувань польського походження за реєстраційну позицію вважалась нормативна транслітерація прізвища з польської (подекуди зазначається польський варіант): *Цюлек*, *Телок / Telok*, *Бялм / Białt*, *Дембінський / Debiński*, *Туасковський / Trzaskowski*, *Тшебицький / Trzebicki* [2; 6; 8].

Часткове унормування з боку держави почалося в Галичині наприкінці XVIII ст. після патенту Йосифа II (1787 р.), на початку XIX ст. після патенту Франциска I (1805 р.). Пізніше в Австрійській імперії був запроваджений «Загальний цивільний кодекс» (1812 р.), який закріпив уживані особові назви як спадкові родинні прізвища: «*У Лукашевича на име Петра*»; *Грыцка Ващенко*; «*Семен а Карп Сорочичи*»; «*Миска Хмеляренка, одного сина у шца... посекли...*» [5].

На більшій частині української території, що входила до складу Росії, таке унормування почалося в XIX ст. із запровадженням Цивільного кодексу (1826 р.) [10: 96].

Фактичний матеріал, зафіксований в українських пам'ятках XVII–XVIII ст., свідчить, що представники вищих верств населення мали іменування, які вже могли передаватися в спадок із покоління в покоління, тобто ставати родовими прізвищевими назвами: «*и сплоди(л) сына **Миколая Миколай**, сын **Петровъ**... которыи сплодыль сынов чотырох: **Станислава**, **Миколая**, **Петра** и **Яна**, шца его мл п-на **Павлова**, которыхъ деда, и шца, и их самыхъ прозывали по продку их **Петру Кухмистровичами** и маетности их **Кухмистровскими**... **Кухмистровская**, названая тепер **Шбуховъ***» [5].

Звичаєве право допускало довільний спосіб ідентифікації особи (як дво-, три-, чотири-, так і одночленними моделями) [10: 111-112]. Однолексемною (однослівною) у своїй суті була праслов'янська й давньоруська антропонімосистема, коли ідентифікація особи здійснювалася лише за допомогою імені, без залучення додаткових лексичних засобів. Вона існувала, допоки задовольняла номінативні потреби суспільства. Ім'я виконувало дві функції: номінативну й ідентифікаційну; «воно не тільки називало особу, а й прив'язувало її до певної сім'ї, позначаючи родинну належність»: «*Исааковъ...Созотовъ брат; Нестерь, зять Кириловъ; пнъ Иван рожоний вшс: м: розмишлялся з своєю до дому моего*

склонністю...» [3: 27]. Прізвища утворені від імен, могли переважати серед селян, які мали власні господарства і передавали дітям масток разом із своєю прізвищевою назвою: «*Нестеров, зять Кирилов*», «*Обиватель Коронский/Короповский*»; «*Андрій гончарь – Васка, Івашка, Демка; Іван, Яковлев зять*»; «*Іван да сынъ Михайла*»; «*Пронко – коваль – Леско*»; «*Гришка ткача / тот Ткач*»; «*Зоцка Пушкара / Зосько*»; «*Іван Савощенко / Івана*»; «*Кузми Шленича / того Кузми*»; «*у Левка Лисинского а у брата Мокея*»; «*Уласъ а Кузма Хоничи сыновъ мають чотыри: Уласовъ – Ігнатъ а Федоръ, а Кузминъ – Іванъ а Мартинъ*» [2; 5; 6]. В ідентифікації низів суспільства, особливо селянства, існували відхилення навіть в урядових документах, поки на всій українській етнічній території не були вже запроваджені кодифіковане право й відповідні правила користування особовими назвами: «*полковник Стародубъ/Стародубовский*»; «*Карпъ Кондратьвич/Карпъ Кондратъ*»; «*Іван Обидовскій/Іван Обьдовский*» [8]; *Sulikowicz/Hulikowicz; Wołkun/Bowkun* [10: 97].

Із розвитком суспільних відносин (екстралінгвістичний фактор) більш прийнятним засобом ідентифікації особи стають антропонімні формули [3: 27]. Стосовно іменування шляхти, то в більшості випадків іменування уточнюється і доповнюється різноманітними уточненнями: «*п-на Адама Киселя Низкиницького*» / «*п-на Адама з Брусилова Киселя Низкиницького*» / «*п-ну Адамови Киселеви*» / «*п-нъ Кисел*»; «*панъ Адамъ Лада*» / «*панъ Лада*»; «*пан Александер Воронич*» / «*пан Воронич*» / «*пана Ворону*»; «*пан Александро Ворона з сыном своим, паном Филоном*» / «*п-на Филона Вороняча*»; «*п-на Василя Сурина с-ном его Адамом*» / «*п-не Адаме Сурина*» / «*п-ну Адаму Василевичу Сурина*»; «*будучи тут у Коропа Любка Сахниха, Палажска Шмуйленко, а з ними Іосифъ Шмуйленко, жид Коронский перекладали скаргу на Герасима Сороку*» [5; 6]. Сюди ж можемо додати, що одночленні моделі використовуються для називання дітей при матері: «*вная Ермолиная Шксиня Сергиевна сама шсобою своєю из сынми своими Филоном и Богданом*» [6].

Коли мова йдеться про достатньо відомих осіб або про широко розгалужену родину шляхти, то вони виступають у тогочасній традиції під кількома варіантами іменування: *Борзобагаті Красенські, Борзобагаті, Красенські; Болсуновські Жевжюки, Болсуни, Жевжюковичі* [8].

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що українські прізвища – наймолодший клас власних особових назв, який утвердився тільки завдяки спеціальним заходам державної адміністрації [13: 17]. Глобальні ознаки прізвища – це юридична обов'язковість, родинна спадковість, часова стабільність, мінімальне звукове варіювання, максимально можлива індивідуалізація кожного прізвища [12: 23].

Видається перспективним детальніше ознайомлення в майбутньому із кожним з таких імен: історією його виникнення, походження, семантикою, динамікою поширеності протягом XVII-XVIII ст.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бучко А.Е. Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Ужгородский государственный университет. – Ужгород, 1986. – 20 с.
2. Летописецъ или описание краткое знатнѣйшихъ дѣйствъ и случаевъ, что въ которомъ году дѣялось въ Украини малороссійской обоихъ сторонъ Днѣпра и кто именно когда Гетманомъ былъ козацкимъ (1506–1737) // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – К., 1888. – С. 1–69.
3. Медвідь-Пахомова С.М. Реконструкція дописемного (праслов'янського) періоду розвитку антропонімної системи // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 20-27.
4. Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX століття): Монографія / [Монке С.Ю., Петренко А.І., Кузнєць Т.В., Карасевич А.О., Кривошея В.В., Кривошея І.І.] – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001. – 266 с.
5. Переписні книги. Київ. (1666) / Підгот. до друку В.О. Романовський. – К., 1933. – 132 с.
6. Письма къ Ивану Забѣль и его вдовѣ (1687 – 1713) // Метеріали по історії Малоросії, Випуск 1 [под ред. В.Л. Модзалевского] –Черниговъ: Типографія Губернского Земства, 1912. – 45 с.
7. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966. – 216 с.
8. Реєстр Війська запорозького 1649 року / Підгот. до друку О.В.Тодійчук (голов. упоряд.) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
9. Франко І.Я. Причинки до української ономастики // Збір. творів: У 50 т. – Львів, 1906. – 230с. (окремий відбиток).
10. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: 1977. – 236 с.
11. Чучка П.П. Власне українські особові імена // Дивослово. – 2004. – № 4. – С. 19-22.
12. Чучка П.П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23-25.

13. Чучка П.П. Закарпатські відетнонімі прізвища // Питання сучасної ономастики. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 127-137.
14. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 577 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Корзун – аспірантка кафедри мовознавства і російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: історична ономастика.

**ГАРМОНІЗАЦІЯ ЯК ВАГОМА СФЕРА ПРОЦЕСУ
ВПОРЯДКУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(на прикладі термінології Європейського права)**

Дар'я КОРОБЕЙНИКОВА (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню поняттєвого апарату сфери впорядкування термінології з метою визначити позначення процесу впорядкування термінів та з'ясувати місце лексичної гармонізації на прикладі термінології європейського права.

The article is the research of conceptual system of terminology regulation, which is done in order to define terminology regulating process and to identify the position of lexical harmonization on the basis of European law terminology.

Питання термінологічної стандартизації не втрачає своєї актуальності на всіх етапах розвитку науки, про що свідчать дослідження вітчизняних та іноземних науковців – Д. Лотте, В. Даниленко, Т. Канделаки, А. Крижанівської, В. Лейчика, Т. Кияка, Е. Скороходька, О. Ушакова, В. Савицького, Н. Артикуцої, Ю. Прадіда; С. Вюстера, Г. Будіна, Г. Піхта та ін.

Актуальність обраної проблематики зумовлена тим, що незважаючи на вагоме значення стандартизації термінів та впорядкування терміносистем фахових галузей як на національному, так і на міжнародному рівнях, у сучасній науці досі не вироблено єдиного термінологічного апарату в галузі впорядкування термінології. Аналіз теоретичних джерел дає підстави твердити, що в наукових колах немає єдності для позначення процесу впорядкування термінології, адже дослідники послуговуються різними термінами: «уніфікація», «упорядкування», «вдосконалення», «унормування», «систематизація», «стандартизація», «інтернаціоналізація», «модернізація», «гармонізація» тощо. Так, наприклад, А. Піголкін використовує у своїй роботі поняття «уніфікація» та «стандартизація» юридичних термінів [8]. Під уніфікацією юридичних термінів автор розуміє сукупність всіх прийомів та засобів з метою досягнення єдності, однозначності юридичної термінології та усунення зайвої синонімії, суперечностей, різночитань тощо. Стандартизацію юридичної термінології дослідник визначає як «... санкціонування переліку або іншого комплексу уніфікованих юридичних термінів, використання яких дозволяється в нормативних або інших юридичних актах» [8: 133], і розглядає як різновид уніфікації термінів.

Інша група дослідників (В. Даниленко, Л. Скворцов, А. Крижанівська, Л. Симоненко) застосовують для позначення процесу впорядкування терміносистем терміни: «упорядкування», «уніфікація» та «стандартизація». При цьому поняття «упорядкування» дослідники вважають найбільш універсальним з наведених [2; 5]. За В. Даниленко та Л. Скворцовим, упорядкована термінологія з'являється в результаті її уніфікації, під якою автори розуміють складну та багатоаспектну роботу з метою формування системи галузевої термінології на всіх необхідних рівнях [2: 9]. Цей процес Т. Кияк позначає «нормалізаційною діяльністю» і виділяє три її види: 1.) лінгвістичну; 2.) змістову; та 3.) логічну нормалізацію [4: 61]. А. Крижанівська та Л. Симоненко визначають процес удосконалення термінології, так само як і Т. Кияк, – «нормалізаційною діяльністю», яка здійснюється, на думку перших, в трьох напрямках: 1.) упорядкування існуючої термінології, 2.) творення нових термінів або цілих терміносистем, 3.) уніфікація термінів різних мов [5: 151]. На думку Т. Кияка, найбільш загальними поняттями для позначення процесу вдосконалення термінології є «нормалізація» та «упорядкування» [4: 63].

Досліджуючи проблеми *термінологічного планування* з позиції соціолінгвістики, науковці послуговуються термінами «*планування*», «*модернізація*», «*стандартизація*» [7: 12]. Слідом за Г. Піхтом «*термінологічним плануванням*» дослідники позначають організовану та узгоджену роботу з термінологічної модернізації (створення нових термінів) та стандартизації (вибір та затвердження термінологічної норми як обов'язкового варіанту), спрямовану на формування відповідних фахових мов та розвиток термінологій, які ще відсутні в мові-реципієнті. Автори зазначають, що метою термінологічної стандартизації є «усунення двозначності у спілкуванні, гармонізація терміносистем та їх уніфікація, щоб нові терміни були вмотивовані та зрозумілі всім фахівцям...» [там само: 147].

Дослідниця Є. Карпинська визначає процес упорядкування термінів головною складовою практичної роботи з *уніфікації* термінології, завданням якої є *забезпечити однозначну відповідність між системою понять та терміносистемою* [3: 207-210]. Вона вважає, що на останньому етапі впорядкування – *уніфікації* термінології, відбувається *кодифікація* терміносистеми, тобто оформлення її нормативного словника, що здійснюється у двох формах: 1.) *рекомендації* найбільш правильних термінів з позиції термінознавства – видання збірника рекомендованих термінів; 2.) *стандартизація* – видання державного або галузевого стандарту на терміни та їх визначення. Є. Карпинська наголошує на необхідності «прискорити роботу з гармонізації термінологій найбільш розвинених національних мов» [3: 211] і виокремлює *гармонізацію* як *самостійний метод уніфікації іноземних термінів*.

Дещо інша ситуація спостерігається при позначенні процесу впорядкування термінології у роботах іноземних авторів, зокрема в німецькій мові дослідники останнім часом використовують переважно терміни „*Normung*“ (нормування), „*Vereinheitlichung*“ (уніфікація), „*Harmonisierung*“ (гармонізація) [11: 2183-2206]. У значенні термінологічної діяльності значно рідше ніж це було за часів Є. Вюстера вживають сьогодні терміни „*Standardisierung*“ (стандартизація), „*Planung*“ (планування) [1, 16]. Проте, П. Сандріні виокремлює різні види стандартизації і зазначає, що результати цього процесу мають надзвичайне значення для: (1) *фахової комунікації* як з позиції нормування технічних стандартів, так і в контексті впорядкування термінологій в технічних галузях; (2) практики та теорії *перекладу*, особливо при локалізації програмного забезпечення (*Softwarelokalisierung*) та її адаптації до регіональних та національних ринків; (3) укладання та перекладу *фахових текстів* [12: 166].

Слід підкреслити, що терміни Sprach- /Terminologienormung (або його синонім – *Normierung*) та *Vereinheitlichung*, характеризуються надзвичайно широкою семантикою і при перекладі українською мовою словник пропонує такі відповідники: *Normung* – *нормалізація, нормування, стандартизація, уніфікація, тунізація*; *Vereinheitlichung* – *уніфікація, нормалізація, стандартизація*. Таке розмаїття часткових відповідників, звичайно, ускладнює роботу перекладача. Термін *Normung* (впорядкування) або *Normungsarbeit* (робота з нормування) застосовують в німецькій мові в різних фахових галузях для позначення виду роботи над стандартизацією продукції, послуг, технічних норм, процесів тощо, а також термінології. *Упорядкування, нормування та гармонізація* термінології відбувається як на національному, так і на міжнародному рівнях [11: 2186].

З наведених позицій очевидно, що уніфікації вимагає терміносистема самої теорії впорядкування термінології, оскільки дослідники вживають різні терміни для позначення однакових понять. Це питання успішно вирішує у своїй монографії Т. Кияк [4]. Він робить спробу відтворити ієрархію процесів та їх позначень в теорії впорядкування термінології. Ключовими поняттями при лінгвістичному впорядкуванні термінології, на думку автора, є: (1) *нормалізація*, (2) *стандартизація*, (3) *уніфікація*, (4) *інтернаціоналізація* [4: 62]. *Нормалізація* здійснюється з урахуванням особливостей мовного узусу. Автор зазначає, що термін «кодифікація» вживається в офіційній нормалізації, яка вирізняється відповідною категоричністю та імперативністю. Лінгвістична *стандартизація* слугує попереднім етапом розробки загального термінологічного стандарту і відбувається на рівні або терміносистем, або окремих словотворчих моделей. Під поняттям *уніфікація* дослідник розуміє процес усунення полісемії та семантичної омонімії, що вважають небажаними явищами для термінології певної фахової галузі. *Міжмовну уніфікацію* він називає *гармонізацією* –

процес, направлений на творення єдиної системи понять певної фахової мови та її терміносистеми, з метою правильного та адекватного вживання науково-технічних понять та їх номінацій у відповідних ситуаціях, галузях, мовах. *Результат* процесу *гармонізації* на рівні декількох мов автор позначає *інтернаціоналізацією* термінологічних одиниць. Всі інші варіанти номінацій процесу впорядкування термінології дублюють названі функції, збивають з пантелику нефахівців і дезорієнтують лінгвістів, з чим не можна не погодитися [4: 63]. Слідом за Т. Кияком та іншими дослідниками ми наголошуємо на необхідності чітко розмежовувати поняття, що пов'язані з процесом впорядкування термінології, оскільки позначення певного етапу цього процесу закріплено за відповідним поняттям, що виражається певним терміном.

Влучно і лаконічно з цього привиду пише В. Лейчик, що «одним з основних напрямів роботи прикладного термінознавства є *уніфікація* термінів та терміносистем, що здійснюється в процесі *впорядкування* та *гармонізації* на національному та міжнародному рівнях» [6: 278-279].

Підбиваючи підсумки, ми пропонуємо таке розмежування існуючих категорій. Термін «*впорядкування термінології*» ми вважаємо найбільш широким за своїм змістом і позначаємо родовим по відношенню до інших термінів. Впорядкування правничої термінології охоплює такі види термінологічної роботи: *уніфікацію*, *стандартизацію* та *гармонізацію*. *Уніфікацію* (термінів та терміносистем) ми визначаємо як один з етапів процесу впорядкування термінології, завданням якого є забезпечити єдність та однозначність системи понять і терміносистеми в межах визначеної фахової мови. В контексті даного дослідження, завданням уніфікації є зведення термінів європейського права до єдиної системи, забезпечення їх відповідності всім *вимогам*, які висувають *до термінів* на логічному, змістовому та лінгвістичному рівнях. При цьому *логічний рівень* віддзеркалює ступінь відповідності терміносистеми європейського права законам та правилам логіки. *Змістовий рівень* уніфікації передбачає відповідність термінології розвитку сучасної юридичної практики та теорії. *Лінгвістичний рівень* уніфікації термінології стосується поняття норми, що висувають до термінів. Серед головних вимог до термінів законодавчих актів ЄС можна виділити наступні: однозначність; відсутність синонімії, омонімії, полісемії; стабільність в межах правової системи; стислість; відповідність мовним та стилістичним нормам; нейтральність (відсутність соціокультурних конотацій); милозвучність; точність; ясність; відповідність сучасності; вмотивованість вживання іноземних термінів тощо. Дотримання зазначених критеріїв визначає процес уніфікації і сприяє формуванню узгодженої системи термінів певної фахової мови.

Результатом уніфікації є наступний етап процесу впорядкування термінів – *стандартизація* – реєстрація та закріплення уніфікованих термінів в збірниках рекомендованих термінів, нормативних та ненормативних стандартах, словниках тощо. Стандартизація правничої термінології передбачає укладання рекомендацій для застосування юридичних термінів та їх дефініцій.

Останнім часом все частіше та ширше фахівці застосовують третій вид термінологічної роботи – лексичну/термінологічну *гармонізацію*. Перед тим як визначити термін «*лексична гармонізація*», пропонуємо з'ясувати специфіку самого поняття «*гармонізації*». Термін «*гармонізація*» (від грец. *harmonia* – „співзвуччя, злагода, єдність”; те, що відповідає етичним законам узгодженості частин у розчленованому цілому; *Harmonisierung* (нім.), *harmonization* (англ./фр.)) ми відносимо до міжгалузевої термінології, оскільки це поняття існує в різних галузях (музика, виховання, медицина, бухгалтерія, торгівля, економіка тощо), але сьогодні, особливо активно цей термін використовують в контексті євроінтергації. Очевидно, що зазначений термін слугує інтернаціоналізмом в усіх мовах держав-членів ЄС, наприклад: *хармонізація* (болгар.) – *armonización* (ісп.) – *harmonizované* (чеськ.) – *harmonizace* (дат.) – *armonizzazione* (італ.) – *harmonizáció* (угор.) – *harmonisatie* (нідерл.) – *harmonizacja* (польс.) – *harmonização* (португ.) тощо.

Відомо, що *концепція гармонізації* була основою при заснуванні перших Європейських спільнот – Європейської економічної спільноти (*Europäische Wirtschaftsgemeinschaft.*), Європейської спільноти з вугілля та сталі (*Europäische Gemeinschaft für Kohle und Stahl*);

Європейської спільноти з атомної енергії, Євратом (*Europäische Atomgemeinschaft*, Euratom/EAG) та створенні єдиного внутрішнього ринку задля вільного руху громадян держав-членів ЄС, товарів, послуг та капіталу. Такі процеси вимагали єдиної системи європейського права, яка б регулювала відносини об'єднаної Європи. Передумовою створення єдиного Європейського законодавства – *acquis communautaire*, було узгодження правових понять, правил та норм, що стало початком процесу гармонізації на різних рівнях суспільства. У зв'язку з цим, поняття «гармонізація» ми вважаємо феноменом європейської інтеграції та терміном-реалією Євросоюзу.

Слід зазначити, що в галузі права простежується також певна термінологічна плутанина, оскільки серед правників (І. Бачило, І. Бондаренко, Н. Дороніна, С. Дудар, В. Журавський, С. Кашкін, Л. Луць та ін.) немає єдиної думки щодо змісту зазначеного процесу [9]. Вони оперують різними термінами: «імплементация», «адаптація», «уніфікація», «апроксимація», «гармонізація» тощо. На думку Ю.С. Шемшученка, в даному випадку найбільш вдалим є термін «гармонізація», «...оскільки поняття, що закріплено за цим процесом, передбачає взаємне узгодження відповідних правових систем за умов їх взаємного збагачення та розвитку, і не зводиться лише до імплементации міжнародних норм до національного законодавства» [10]. Тому переклад терміна *Harmonisierung* (нім.) українською мовою відповідником – *уніфікація* (в словниках знаходимо у 99%), наприклад: *Harmonisierung des Rechtsaktes* (нім.), *harmonisation law* (англ.) – *фр. harmonisation de la législation (des lois)* – *уніфікація законодавства/ законів (укр.)* не можна вважати адекватним. Тут постає необхідність пояснити, що у фаховій літературі країн пострадянського простору термін «уніфікація» з'явився у другій половині XIX ст. в результаті запозичення з французької мови «*unification*» (від лат. *unio* 'один' і *facere* 'робити' – „робити єдиним” і означає „приводити до одноманітності/ відповідності, зводити до єдиної форми, системи, єдиних нормативів”) і з того часу закріпився в українській та російській мовах в різних фахових галузях. Поза тим, *реалією об'єднаної Європи* є поняття *Harmonisierung/ harmonization*, тому при перекладі українською мовою слід використовувати транслітероване запозичення *гармонізація*, а не його частковий синонім – *уніфікація*. Термін *Unifizierung* майже не вживається сьогодні в німецькій мові (вживався переважно на початку XX ст.), проте інколи зустрічається в технічних галузях та в перекладах із східнослов'янських мов. Очевидно, що цей термін поступово виходить з ужитку в німецькомовних фахових джерелах і невиключно, що скоро він належатиме до архаїзмів, адже глобальні світові тенденції європейської інтеграції зумовлюють появу нових понять та термінів, і на зміну старому приходять нове. Термінологічний апарат будь-якої фахової галузі, особливо за умов її інтенсивного розвитку, потребує узгодження з сучасними потребами. Термінологія повинна реагувати на зміни, які відбуваються в соціокультурному просторі. Влучно з цього приводу писав корифей термінологічної стандартизації Є. Вюстер: «Зміни в мові неминучі, оскільки змінюються поняття і це віддзеркалюється в їх значенні» [1: 82].

Таким чином, питання *лексичної гармонізації* почало набувати особливої актуальності в Європі з 50 рр. XX ст. із заснуванням перших спільнот і слугує сьогодні *інструментом термінологічного впорядкування багатомовної Європи*. Під *лексичною гармонізацією* ми розуміємо *процес термінологічної роботи, направлений на забезпечення єдиної, узгодженої системи понять та термінів на національному та міжнародному рівнях*.

Завданням лексичної гармонізації терміносистеми європейського права є узгодження та впорядкування понятійного апарату з метою послідовного наближення національної терміносистеми європейського права до відповідної міжнародної терміносистеми. Поділяючи думку більшості вчених, ми вважаємо, що складовим компонентом гармонізації є планомірна інтернаціоналізація термінів, що відбувається шляхом узгодження значень близьких за формою різномовних термінів із встановленням між ними чітких відповідників та вибору із ряду синонімів термінів з інтернаціональними формами [3: 211]. В сучасній науці виділяють чотири етапи гармонізації: «1. системне зіставлення національних термінологій та терміносистем; 2. складання зведеної класифікаційної схеми понять із врахуванням всіх понять, що відображаються у зіставлюваних національних термінологіях; 3. розроблення угоди щодо встановлення однозначного розуміння та використання

еквівалентних національних термінів; 4. інтернаціоналізація, що передбачає взаємне запозичення в національних мовах термінів для заповнення лакун в національних терміносистемах» [там само]. Розрізняють два види лексичної гармонізації: *експліцитну* (повну) → за зовнішньою формою та *імпліцитну* (неповну) → за внутрішньою формою, що зумовлено розмежуванням зовнішньої та внутрішньої форми слів.

В процесі лексичної гармонізації фахівці враховують як мовні відмінності (граматику, морфологію, синтаксис тощо), так і позамовні чинники, які впливають на формування відповідних терміносистем (відмінності теоретичних підходів, концепцій, традицій, культури, історії тощо). Тут ми маємо на увазі те, що в умовах багатомовності ЄС при перекладі законодавчих актів ЄС мовами держав-членів та при формуванні нової системи термінів європейського права в цільових мовах, можливий небажаний вплив терміносистем національного права (запозичення соціокультурних конотацій національного права). За таких умов прийнято орієнтуватися на мову, з якої походить нова галузь, тобто на мову-продуцента. Проте відомо, що в об'єднаній Європі вихідні законодавчі тексти часто укладаються не носіями мов (переважно англійською та французькою мовами), тому при орієнтації на мову-продуцента перекладач повинен бути максимально обачним, точно з'ясувати зміст незнайомого поняття, послуговуватись паралельними текстами, укладеними іншими офіційними мовами, аби уникнути непотрібних запозичень, що засмічують молоду терміносистему європейського права в цільовій мові невиправданими мовними покручами. В даному контексті ми дотримуємося позиції, що переклад виконує роль фільтру („kultureller Filter“ – термін Ю. Хоуз) і тому, він або збагачує – завдяки перекладу нове поняття стає надбанням інших держав, або засмічує відповідну терміносистему в цільовій мові. Тож, переклад відіграє стрижневу роль в процесі лексичної гармонізації систем понять та терміносистем європейської правничої мови, що зумовлює нові вектори наукових досліджень зазначеної проблематики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вюстер Е. Международная стандартизация языка в технике / пер. О.И. Богомоловой. – Ленинград-Москва: СТАНДАРТИЗ, 1935. – 302с.
2. Даниленко В.П., Скворцов Л.И. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии // Вопросы языкознания. 1981. №1. – С. 7-16
3. Карпинская Е.В. Унификация, стандартизация, кодификация терминов. Понятие о гармонизации терминов и терминсистем // Культура русской речи. – М.: Норма, 2008. – С. 207-213
4. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – К.: УМК ВО, 1989. – 104с.
5. Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной литературы. – К.: Наукова думка, 1987. – 161с.
6. Лейчик В.М. Прикладное терминоведение и его направления // Прикладное языкознание / Л.В. Бондаренко, Л.А. Вербицкая и др. – СПб., 1996. – С. 276-286.
7. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. / Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. – К.: Видавничий дім "KM Academia", 2000. – 216с.
8. Пиголкин А.С. Язык закона. – М.: Юрид. лит., 1990. – 192с.
9. "Часопис Парламент" – К.: Міленіум – 2002. – 61с.
10. "Юридическая практика" – <http://yurpractika.com/article.php?id=10001397>
11. Galinkı, Ch. Deskriptive und präskriptive Terminologieerarbeitung /Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft // L. Hoffmann, H. Kalverkämper (Hrsg), Bd. 2, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1998. – S. 2183-2207.
12. Sandrini, P. 2004 Globalisierung und Mehrsprachigkeit: Translation im Wandel, In: Zybatow, L. (Hg.): Translation in der globalen Welt und neue Wege in der Sprach- und Übersetzerbildung. – Frankfurt am Main: Lang, 2004. – S. 165-177.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дар'я Коробейнікова – викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: фаховий переклад, переклад юридичних текстів ЄС, юридична термінологія, порівняльна фахова лексикологія.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ КУЛІНАРОНІМІВ

Тетяна КУРУШКІНА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто особливості номінації назв страв сучасної англійської мови, проаналізовано основні способи деривації, подано класифікацію кулінаронімів за семантичним принципом.

The peculiarities of designation of culinaronims are presented in the paper. Basic means of derivation of English dishes are analysed, the classification of culinaronims based on the semantic principle is given.

Дослідження номінації, семантики явищ традиційної матеріальної та духовної культури певної нації належить до актуальних питань сучасної лінгвістики. Об'єктом нашого розгляду є лексика на позначення назв страв в сучасній англійській мові.

Необхідність дослідження назв англійських страв визначається приналежністю їх до одного з найбільш культурно й національно специфічних прошарків лексики. Одиниці, що належать до поля кулінаронімів займають важливе місце у повсякденному житті людини та відображають особливості національної свідомості. Їм, як уособленню системи харчування певної народності, притаманне відбиття певних звичаїв, пов'язаних з приготуванням повсякденних і ритуальних страв, харчовими забобонами, обмеженнями та перевагами, певними смаковими стереотипами. Особливості національної кухні відображають та заломлюють ті традиції, які з найдавніших часів і до теперішнього часу супроводжують соціальне існування сучасної людини в рамках тієї чи іншої національної культури. Національні страви можна вважати знаком й засобом самоідентифікації етносу.

Група «назви страв» займає одне з провідних місць у системі лексикону за багатством та розмаїттям структурно-семантичних і граматичних форм і протягом декількох десятиліть викликає інтерес багатьох лінгвістів. Комплексний аналіз даної групи здійснювався на матеріалі різних мов і у різних аспектах, а саме: лінгвокультурологічному, зіставному, семантико-семіологічному та лінгвокогнітивному.

Метою нашої статті є опис структурних й семантичних особливостей англійських кулінаронімів, висвітлення номінативних процесів, що є характерними для досліджуваного прошарку лексики. Матеріалом дослідження стали понад 2000 кулінаронімів, що були вилучені з словників англійської мови [9; 10; 11] та кулінарних довідників [6; 7; 8] методом суцільної вибірки.

Розглянемо найбільш поширені засоби словотворення англійської мови. Більшість вітчизняних та закордонних лінгвістів (Арнольд 1966, Каращук 1978, Мешков 1976, Раєвська 1971, Гінзбург 1979, Plag 2002, Bauer 1983) виділяють афіксацію, композицію та конверсію як основні способи словотвору англійської мови. Поряд з основними слід відзначити й такі способи як аббревіація, телескопія та лексикалізація синтаксичних структур.

Отже, виділяємо наступні структурні класи слів: прості, похідні, складні, складносуфіксальні та декількасловні номінації, що є дуже поширеними і в інших лексико-семантичних групах [4].

Високорозвинена система словотвору англійської мови зумовила той факт, що її основний масив складається з похідних слів. Слід зазначити, що термін «похідне» слово може трактуватися як у більш широкому сенсі (в протилежність терміну «просте», «непохідне» слово), так і у більш вузькому розумінні – для ідентифікації словотворчої структури афіксальних та вторинних одиниць номінації. В працях О.С. Кубрякової [2: 5] під похідним словом мається на увазі будь-яка вторинна одиниця номінації зі статусом слова незалежно від структурної простоти чи складності останнього. Складне слово принципово відрізняється від інших об'єктів лінгвістичного аналізу, в тому числі від похідних афіксальних та конвертованих слів [5: 7]. Як відзначає В.В. Віноградов: «Словоскладання є своєрідним комбінованим типом словотвору, синтактико-морфологічним. Питання про співвідношення основ, про порядок їх зціплення виводить цей тип словотвору за межі правил утворення простих похідних слів». [1: 208]

Аналітичний склад англійської мови обумовив різноманітність шляхів утворення слів-кулінаронімів. Слід зазначити, що традиційно найбільш продуктивний вид словотвору,

афіксація, не є тут домінуючою; серед словотворчих моделей кулінаронімів переважають ті, що сформовані шляхом композиції, конверсії та лексикалізації синтаксичних конструкцій

Таблиця 1.

Структурні типи кулінаронімів сучасної англійської мови

№	Структурні типи	Кількість одиниць	%
1.	Афіксальні	68	3,5
2.	Композити	245	12,7
3.	Афіксні композити	3	0,2
4.	Кореневі	325	17
5.	Конверсиви	38	2
6.	Редульковані	8	0,4
7.	Абревіатури	32	1,7
8.	Телескопічні	2	0,1
9.	Словосполучення	1153	59,4
10.	Фрази	59	3
	Усього	1933	100

Слова, що утворені з трьох або більше основ за допомогою лексикалізації синтаксичної структури є найбільш притаманними англійському полю назв страв (59,4 %): *bubble-and-squeak*; *bacon-and-eggs*; *fish-and-chips*, *sausages-and-mash*; *toad-in-the-hole*; *angels-on-horseback*, *Arbroath-style lobster*, *bread-and-butter*, *chocolate up and over pudding*, *cluck and grunt*, *eggs in moonshine*, *eggs over easy*.

Значна кількість прикладів пояснюється тим, що назва страви конденсує в собі максимальний обсяг інформації, що міститься у її рецепті, і повинна відбивати такі аспекти як склад продуктів, спосіб приготування, зовнішній вигляд, смак, тобто являти собою згорнену форму кулінарного рецепта: *baked chicken breasts with tomato*, *baked fish with tarragon*, *cauliflower with rich mushroom sauce*, *chilled cucumber soup with prawns*, *layered avocado and tomato mousse*, *marrow with tomatoes*, *orange-mustard sauce*, *pasta with cream and ham*, *pineapple-peach dipping sauce*, *vegetable and nut fricassee*.

Другим за поширеністю (12,7 %) в англійській мові способом словотвору є утворення слів за допомогою композиції, найчастіше без зв'язуючого елемента та за формулою [N+N]: *cheesecake*, *teacake*, *oatcake*, *pancake*, *ash-cake*, *fishcake*, *tea-cake*, *corncake*, *cornpone*, *godcake*, *mincemeat*, *cornflake*, *eggnog*, *applesauce*, *headcheese*, *bubblegum* або за формулою [Adj+N]: *shortbread*, *shortcake*, *sweetbread*.

Типовим для англійської мови є утворення слів-кулінаронімів за допомогою конверсії (2 %) за формулою [V-N]: *to puff – a puff*, *to snap – a snap*, *to stew – stew*, *to fry – fry*, *to split – split*, *to roll – a roll*.

Найвним і поширеним є і зворотній процес за формулою [N-V]: *to jelly*, *to mash*, *to ragout*, *to chop*, *to hodgepodge*, *to spatchcock*, *to steam*, *to grill*.

Афіксація традиційно протиставляється конверсії, хоч останню іноді широко трактують як синтаксичну деривацію. Цим способом найчастіше утворюються відіменникові та віддієслівні слова-кулінароніми за моделлю [N/V + affix]:

1. V/N + -y = N: *gravy*, *jerky*, *pasty*, *patty*, *savoury*, *cutty*, *buffy*;

2. N/V + -er = N: *chowder*, *bloater*, *frankfurter*, *hamburger*, *jawbreaker*, *platter*, *rasher*, *sucker*, *cracker*, *fritter*, *bloomer*.

Досить частотними є скорочення :

початкові – *beefsteak* > *steak* ; *hamburger* > *burger* ;

кінцеві – *bitter beer* > *bitter*; *mashed potatoes* > *mash*; *lollipop* > *lolly*.

еліпсис – *steak tartar* > *tartar* ; *patty cake* > *patty*; *Shandy guff* > *shandy*; *Gloucester cheese* > *Gloucester*; *Dunlop cheese* > *Dunlop*

Не дуже поширеним, але наявним способом утворення кулінаронімів є телескопія (сполучення, стягнення двох слів в одне): *brunch* – *br/akfast + l/unch*; *ricicles* – *ri/ce + i/cicles*.

Отже, найбільш частотні словотворчі моделі кулінаронімів формуються шляхом складання основ, конверсії та лексикалізації синтаксичних структур. Крім того, кулінароніми можуть утворюватися шляхом афіксації, скорочення та телескопії. У результаті маємо наступні класи слів: прості, похідні, складні, складносудфіксальні, декількасловні комплекси й фрази.

Як бачимо, серед назв англійських страв зустрічаються всі шість способів номінації. Значна кількість простих слів може бути поясненою тим фактом, що лексика харчування належить до первинного, найдавнішого прошарку лексики, що характеризується переважаючою більшістю простих утворень. Домінування ж декількасловних комплексів є показником того, що лексичні одиниці на позначення страв виступають згорненими варіантами кулінарних рецептів, в семантиці й структурі яких закарбовуються і спосіб приготування, і склад, і якості страви.

Таблиця 2.

Способи номінації англійських кулінаронімів

Класи лексики за способом номінації	Прості	Похідні	Складні	Складно-суфіксальні	Декількасл. комплекси	Фрази
	325	138	255	3	1153	59
%	17	7.2	13.3	0.1	59.4	3
Разом						100

Семантична класифікація назв страв англійської мови, на нашу думку, є органічно пов'язаною з класифікаціями страв, вживаними в харчовій промисловості. Англійські кулінарні посібники та довідники, що містять рецепти страв та поради щодо їх сервірування [7], традиційно поділяють блюда, згідно з етапами споживання їжі, на перші страви (first course), другі страви (second course) та солодкі страви (dessert). Альтернативною класифікацією виступає, запропонований більш сучасними джерелами, поділ на холодні страви або закуски, гарячі страви та десерт. Друга класифікація є безперечно сформованою під впливом європейської кулінарної традиції, до якої належить і, існуючий в Великій Британії, поділ страв на *appetizers*, паралельно з яким вживається синонімічне запозичення з французької *hors d'oeuvres*, *main course* та *dessert* або його синонімічний замітник *pudding*.

Слід зазначити, що поряд з наведеними класифікаціями, існує більш деталізований поділ страв за видами: *soups and broths*, *salads*, *sandwiches*, *pies and puddings*, *cakes* та за продуктами, з яких їх було вироблено: *meat dishes* (страви з м'яса), *fish and shellfish dishes* (страви з рибних й нерибних продуктів), *vegetable and fruit dishes* (страви з овочей) [8: 351].

В спеціалізованих посібниках англійською мовою досить часто зустрічається комбінація наведених вище класифікацій страв. Наприклад, Джейн Ешер [6: 88-125] розподіляє страви на *appetizers*, *starters*, *soups*, *fish*, *eggs*, *cheese and pasta*, *chicken and game*, *beef*, *lamb and pork*, *vegetarian dishes*, *puddings*, *biscuits and cakes*, *marinades*, *sauces and accompaniments*, відображаючи таким чином, поділ страв за а) етапами споживання, б) видами, в) продуктами, г) способом приготування.

Підбиваючи підсумки, треба зазначити, що проведений нами структурно-семантичний аналіз становить підґрунтя для проведення майбутнього ономазіологічного аналізу, що дозволить виокремити понятійні механізми створення тієї чи іншої назви страви, а також принципи її мотивації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В.В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М., 1975. – 457с.
2. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С.222-303.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
4. Панасенко Н.И. Структурно-семантический анализ фитонимов во французском, немецком и английском языках // Однієї та категорії сучасної лінгвістики / Збірник статей, присвячений ювілею Володимира Дмитровича Каліушенка. – 2007. – С. 132-144.
5. Положин М.М., Омельченко Л.Ф. Функциональное словосложение и префиксальные ономазіологические категории в английском языке: учебное пособие. – Ужгород: Закарпатье, 1997. – 99 с.

6. Asher Jane. Easy Entertaining with Jane Asher. – London: Guild Publishing, 1987. – 128 p.
7. Davidson Alan. The Oxford Companion to Food. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 560 p.
8. Encyclopedia of Food and Culture. Volume 1: Acceptance to Food Politics/ Edited by Solomon H. Katz. – Thomson: Charles Scribner's Sons. – 2003. – 718 p.
9. Longman Dictionary of Contemporary English / Edited by Chris Fox, Elizabeth Manning, Michael Murphy. – Harlow: Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.
10. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Edited by A.S. Hornby, Sally Wehmeier, Michael Ashby. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1422 p.
11. Sinclair Charles. Dictionary of Food. International Food and Cooking. Terms from A to Z. – London: A & C Black, 2005. – 632 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Курушкіна – аспірантка кафедри англійської філології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: ономаціологія, лінгвокультурологія.

НУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКОВІ ДЕРИВАТИ В НАУКОВОМУ СТИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (на матеріалі зоологічної термінології)

Ольга МІЗІНА (Харків, Україна)

У статті виявлено місце і роль нульсуфіксальних прикметникових дериватів у творенні складних термінів зоологічної метамови.

The place and role of adjectival derivatives with zero suffix in the creation of compound terms in zoological metalanguage are established in the article.

Від початку 90-х років, після утворення незалежної Української держави, почався процес оздоровлення наукової термінології, визначення специфіки та шляхів збагачення фахових терміносистем. Сучасний розвиток наукового стилю української мови перебуває на стадії становлення. З одного боку сучасна термінологія використовує надбане раніше, уточнюються номінації певних понять, а з іншого – творяться нові терміни. Процес неологізації лексичного складу наукової терміносистеми, як і мови взагалі, здійснюється різними шляхами. Основними з них є засвоєння іншомовних запозичень, поява лексико-семантичних варіантів та утворення слів за допомогою різних способів деривації.

У сучасній лінгвістиці не існує однозначного тлумачення сутності «терміна» і «термінології». Серед науковців спостерігається неузгодженість щодо семантичних особливостей терміна. Так, одні вчені вважають, що термін називає поняття (Т. Даниленко, Д. Дудик, Т. Кияк, А. Крижанівська, Н. Непійвода), на думку інших, термін виражає поняття (Д. Ганич, В. Овчаренко, І. Олійник) або співвідноситься з поняттям (І. Квітко, С. Худолєєва). Ми поділяємо думку С. Гонцової, що «термін – це не особливий вид лексичної одиниці, а особлива функція, вид її вживання» [4: 9], та А. Суперанської, що «термінологічний словотвір в цілому повторює словотвір, властивий словам загальної лексики» [6: 105].

Спостереження за словотвірною номінацією у сфері зоологічної метамови останнього часу дають підставу вважати, що вона, як і вся термінологічна система, активно поповнюється за рахунок складених найменувань. Деякі дослідники вважають, що багатослівні терміни набагато зручніші однослівних, оскільки дозволяють із більшою наочністю показати взаємовідношення окремих понять. Г. Винокур відзначав, що одним із мовних засобів такої систематизації термінів є двоскладний термін, одна частина якого виступає спільною з іншими термінами, а друга відрізняє його від суміжних понять [3: 42]. Розділяючи погляди Г. Винокура, Д. Шмельов уважав словосполучення більш мотивованими, ніж нерозчленовані одиниці мови [8: 24]. Ця закономірність спостерігається і в термінотворенні, коли недостатньо повно виражене значення будь-якого однослівного поняття. У цьому разі до його репрезентації підключаються додаткові компоненти.

Складений термін – це семантично складне найменування, яке з'єднує в одне ціле два або більше повнозначних слова. Складений термін, як і будь-який інший лінгвістичний об'єкт, має свою схему будови або структуру, представлений дво-, три-, чотири-, п'ятикомпонентними сполуками. Досить часто у біологічній терміносистемі використовують

терміни-словосполучення, де ізольовано взяті компоненти можуть і не бути термінами, а в поєднанні вони номінують наукове поняття.

У лінгвістичній літературі існують різні точки зору на природу термінологічного словосполучення (ТСС): одні автори їх відносять до традиційних словосполучень, називаючи їх при цьому готовими одиницями мови (Л. Дубровіна), інші визначають ТСС як особливий вид ідіом, термінологічність яких зумовлена потребою в номінації наукових об'єктів (А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, В. Солнцев), висловлюється думка (В. Лейчик, Е. Нікуліна), що термінологічні фразеологізми хоча й нарізнооформлені, але є семантично та синтаксично неподільними словосполученнями, що сприяють конкретизації та увиразненню номінованого поняття. ТСС визначають також як фразеологізовані словосполучення, утворені шляхом семантичної конденсації, внаслідок чого декілька компонентів виражають одне поняття (В. Гак). О. Беляєва, яка розглядає ТСС в аспекті лінгводидактики, поділяє думку російських науковців Т. Горшкової, В. Солнцева, С. Тер-Мінасової, Т. Широкової, Т. Прьошкіної та В. Сергєвніної про те, що ТСС еліміновані з розряду вільних словосполучень, оскільки вони не породжуються в процесі мовлення, а лише регулярно відтворюються у фаховому мовленні як цілісні одиниці номінації, зумовлені компонентним складом, смисловими та формальними відношеннями, що дозволяє розглядати ТСС як ідіоматичні комплекси з різним ступенем ідіоматичності [2: 109].

Переважна більшість зоономів утворилася за моделлю атрибутивного ТСС. Саме такі терміносполучення, що мають у своєму складі складнонультсуфіксальні та нультсуфіксальні прикметникові деривати, і викликали наш науковий інтерес.

Інноваційні процеси у словниковому складі термінологічної системи української мови є постійним об'єктом аналізу в наукових працях українських дослідників. На сучасному етапі зоологічна термінологія української літературної мови відрізняється багатством та різноманітністю і ще повністю не вивчена. Вона становить серйозний науковий інтерес у лінгвістичному аспекті. Увагу східнослов'янських мовознавців привертала різноманітна лексика на позначення живої природи. Вони досліджували найменування рослин, птахів, риб, тварин, їх діалектні назви (А. Берлізов, Г. Богуцька, Л. Булаховский, А. Герд, Й. Дзєндзелівський, Н. Забинкова, Н. Зайченко, Г. Клепікова, Е. Рукіна, І. Сабодощ, О. Трубачов, А. Шамота, М. Шарашова, Л. Фроляк та інші). Протягом останніх десятиріч з'явилося чимало розвідок, спрямованих на фундаментальне дослідження саме зоономів (Р. Бачкур, Н. Дейниченко, О. Карабута, Н. Прутка, Н. Семко та ін.).

Проте, незважаючи на роботу, здійснену в цьому напрямі, питання формування та джерела поповнення нормативної біологічної номенклатури та структурно-словотвірні особливості назв наукових номінантів у сучасній українській мові залишаються до кінця не з'ясованими, зокрема не розглянуті словотвірні особливості прикметників-термінів з нульовими суфіксами як складником форманта, хоча їх словотвірні типи є досить продуктивними в науковому дискурсі, що підтверджується матеріалами термінологічних словників та довідників. Тому розгляд одноосновних та двоосновних дериватів, що увійшли до складу зв'язаних ТСС і що утворилися за допомогою нульових суфіксів, представляє значний науковий інтерес, що зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – виявити місце і роль нультсуфіксальних та складнонультсуфіксальних прикметникових дериватів у творенні складених термінів зоологічної метамови.

Зоологічна наукова лексика включає такі лексико-семантичні групи, як «савці», «птахи», «комахи», «риби», «плазуни (рептилії)», «земноводні (амфібії)» тощо.

Як зауважує український дериватолог Р. Бачкур, найменування рослин і тварин репрезентують значний шар субстантивної лексики – найменування живої природи, що оточує людину. Спільні лексико-граматичні й семантичні ознаки твірних зазначених груп (загальнокатегоріальне значення предметності, номінація живої природи та ін.) зумовлюють спільність їх словотворчих можливостей, а диференційні ознаки (протиставлення за ознакою «істота – неістота», структурні, стилістичні розбіжності тощо) визначають специфіку словотворчої поведінки [16: 2].

Матеріалом нашого дослідження стали назви тварин, птахів, комах, риб, плазунів, вилучених шляхом суцільної вибірки з праць, присвячених науковій систематизації номів,

даних енциклопедичних довідників, словників, підручників та ін., а також електронних ресурсів.

У результаті вибірки загальна кількість досліджених одиниць склала 1273 зоономенів, із них 708 назв комах (ентомономенів), 413 назв птахів (орнітономенів), 132 назви ссавців, 11 назв земноводних, 9 назв плазунів. Серед зафіксованих нами назв українських тварин кількість зоономенів з нульсуфіксальними, префіксально-нульсуфіксальними та складнонульсуфіксальними прикметниками становить 130 найменувань тваринного світу (10,2%). Бінарні утворення, що виникли за словотворчою моделлю «іменник + прикметник», де прикметник має формант з нульовим суфіксом, переважають у назвах птахів і становлять 16% (67 з 413 одиниць). Не зафіксовані ад'єктивні деривати з відповідним формантом у назвах плазунів (рептилій).

Для зоологічної номенклатури української мови характерно утворення номенів-таксонів шляхом субстантивації, тобто переходу прикметників у розряд іменників. Переходячи до складу іменників, прикметники втрачають своє значення та набувають предметності, що є семантичною основою іменників, зазнають конверсії, субстантивуються. Разом із семантикою предметності субстантивовані прикметники набувають і граматичних ознак іменника: за ними закріплюється плюративна форма, відбувається втрата категорії роду, вони виконують відповідні іменникові синтаксичні функції.

Складнонульсуфіксальні субстантивовані прикметники є базою для означення таксонів. До цієї номенклатури належать найменування типів, класів, рядів, родин, родів тварин, які утворені у процесі субстантивації, у тому числі прикметників із нульовим суфіксом (*вєслоногі, довговусі (або комарі), рукокрилі, порожнисторогі, собакоголові, чіпкохвості* тощо). Однак такі утворення не входять до сфери нашого дослідження, бо нульовий суфікс не виконує функцію форманта, а похідне не належить до класу прикметників.

У декількох прикметниках-десубстантивах, що є назвами таксонів у класифікації тварин, ми зафіксували нульовий суфікс з присвійним значенням. Відповідні ад'єктивні деривати утворені за допомогою суфікса та сучасної флексії *-ий*, яку ми вважаємо синкретичним морфом, що репрезентує граматичне значення флексії й семантику та граматичне значення нульового суфікса: *ведмежі, вовчі, собачі* тощо.

Коли відповідні прикметники входять до ТСС «прикметник + іменник», нульсуфіксальний ад'єктив легко вичленовується і може функціонувати то як прикметник у ТСС, то як іменник за умови дії закону економії мовних знаків, тобто субстантивації. Наприклад: *Фенологія рівнокрилих бабок (Odonata, Zygoptera) в умовах Закарпатської низовини* (назва статті В. Добей та С. Бондарчук) [5]. *На бруньках плодових культур живляться різні види комах: твердокрилі, рівнокрилі, лускокрилі; основними з них є сірий бруньковий довгоносик...* [7].

У зоології існують двочленні та тричленні ад'єктивні сполучення до складу яких входить нульсуфіксальний і складнонульсуфіксальний прикметник. Ці ад'єктиви виникли за словотвірними моделями «іменник + прикметник», «іменник + іменник + прикметник», а також «іменник + прикметник + прикметник».

У ролі першої частини основи прикметникової складової терміна можуть виступати якісні прикметники:

1) кольороназви, що вказують на забарвлення всього тіла тварини чи птаха або окремих його частин (78 одиниць): білий – *бабка білолоба, білозубка білочерева, гагара білодзьоба, гуска білолоба, дрізд білобровий* тощо; червоний – *гагара червоношия, жуželиця червононога, золотомушка червоночуба; казарка червоновола, корольок червоноголовий* і т.п.; жовтий – *акантолїда жовтогорола, верблюдка жовтонога, вівсянка жовтоброва, вівчарик жовтобровий, дїдок жовтоногий* тощо; рябий – *крячок рябодзьобий, кропив'янка рябогруда*; блакитний – *кобилка блакитнокрила*; бронзовий – *зарєя бронзовотїла* (в основі лежить порівняння, колір, схожий на бронзу); бурий – *сивка бурокрила; бджола листорїз бурогрудий*; рудий – *соловейко рудохвостий*; світлий – *вівчарик світлочеревий*; сивий – *вівсянка сивоголова*; сірий – *пїрнікоза сіроцока*.

2) що мають прикметниковий суфікс **-уват-**, який вказує на неінтенсивне забарвлення, відтінок кольору частини тіла тварини (2 одиниці): *веснянка зеленкуватокрила*, *одноденка жовтуватокрила*;

3) які надають зоонімічним денотатам параметричних характеристик (25 одиниць): короткий/довгий – баклан *довгоносий*, бджола *еврцера довговуса*, боліварія *короткокрила*, нічниця *довговуха*, підкоршник *короткопалий* тощо; товстий/тонкий – вівчарик *товстодзьобий*, кроншнеп *тонкодзьобий*, мартин *тонкодзьобий*, пісочник *товстодзьобий* і т.п.; широкий/вузький – гедзь *вузьколобий*, златка *вузькотіла*, тріскачка *ширококрила*, *широкопалий рак*; великий/малий – буффало *великоротий*;

4) які номінують визначальну якість тварин: плоский (плаский), круглий, гострий (6 одиниць) – жаба *гостроморда*, плавунець *плоскодзьобий*, плавунець *круглодзьобий*, елія *гостроголова*, щитник *гостроплечий*, нічниця *гостровуха*;

5) що мають прикметниковий суфікс **-ист-** (*ірис плямистокрилий*, *нівелія кров'янистонадкрила*) та **-аст-** (*джміль пластинчастозубий*), які вносять до семантики прикметників додаткові значення.

Перший компонент нульсуфіксального композита у ТСС може також бути:

1) іменником, що вказує на подібність до іншого предмета (колючки, булави), де в основі лежить порівняння чи зіставлення (*іфігенела колючконога*, *літурга булавовуса*);

2) числівником, включаючи слово *багато-* (*горбатка однорога*, *дрепанозурус дволикий*, *дятел трипалий*, *корнумутілія чотиризмуга*, *стизоїд тризубий*, *хромадорина двоока*, *цератофій багаторогий* тощо).

Серед якісних прикметників-кольороназв, що виступають у ролі першої частини основи нульсуфіксальних композитів, які входять до складу ТСС та вказують на забарвлення всього тіла птаха або окремих його частин, домінують кольори: *білий* (24 рази), *чорний* (16 разів), *червоний* (15 разів), *жовтий* (14 разів). Назви кольорів *рябий*, *блакитний*, *бронзовий*, *бурий*, *рудий*, *світлий*, *сивий* та *сірий* вживаються обмежено. Таке використання назв кольорів у зоономенах зумовлене екстралінгвальними факторами – природною гамою кольорів тіла тварини чи птаха або окремих його частин.

У бінарних ТСС (назвах істот) з першою прикметниковою частиною, яка надає зоонімічним денотатам параметричних характеристик, переважають номени, що вказують на якість за довжиною (*коротка/довга*) (16 од.), набагато менша кількість денотатів з параметричними характеристиками «*товстий/тонкий*» (6 од.), «*широкий/вузький*» (4 од.), «*великий/малий*» (1 од.).

Друга частина нульсуфіксальних ад'єктивних композитів у ТСС завжди іменникова, причому мотивуючі іменники вживаються у прямому значенні і називають частину тіла істоти: воло – дрізд *чорноволий*, кропив'янка *червоновола* і т.п.; вуса – бджола *еврцера довговуса*, літурга *булавовуса* тощо; голову – акантоліда *жовтоголова*, вівсянка *сивоголова*, елія *гостроголова* і т.п.; горло – мишак *жовтогорлий*; груди – горобець *чорногрудий*, кропив'янка *рябогруда* тощо; гузку – кам'янка *білогуза*; дзьоб – вівчарик *товстодзьобий*, кроншнеп *тонкодзьобий*, крячок *рябодзьобий* і т. д.; зуби – джміль *пластинчастозубий*, *стизоїд тризубий*; крила – боліварія *короткокрила*, *веснянка зеленкуватокрила*, долерус *короткокрилий* тощо; морду – жаба *гостроморда*; ніс – баклан *довгоносий*, крохаль *довгоносий*; ноги – верблюдка *жовтонога*, іфігенела *колючконога* і т.д.; око – хромадорина *двоока*, *чернь білоока*; роги – *цератофій багаторогий*; рот – буффало *великоротий*; смуги на тілі тварини – *корнумутілія чотиризмуга*, *стенурелла двосмуга*; тіло – *зарєя бронзовотіла*, златка *вузькотіла*; хвіст – поморник *короткохвостий*, соловейко *рудохвостий* тощо; черево (живіт) – білозубка *білочерева*, вівчарик *жовточеревий* і т.д.; шия – мухоловка *білошия*, пірникоза *чорношия* тощо.

Проведене дослідження виявило, що значний відсоток терміноназв-зоономенів складають двокомпонентні назви, які за словотвірною структурою являють собою двочленні лексично нерозкладні словосполучення.

Певна частина бінарних зоономенів (130 одиниць – 10,2 % від загальної кількості досліджених номенів) має у своєму складі нульсуфіксальні та складнонульсуфіксальні утворення. Бінарні утворення, де прикметник має формант із нульовим суфіксом,

переважають у назвах птахів, не зафіксовані ад'єктивні деривати з відповідним формантом у назвах плазунів (рептилій).

Серед прикметників-кольороназв, що виступають у ролі першої частини основи нульсуфіксальних композитів, які входять до складу ТСС та вказують на забарвлення тіла тварин або окремих його частин, найчастіше зустрічаються кольори: **білий, чорний, червоний, жовтий**; кольори **рябий, блакитний, бронзовий, бурий, рудий, світлий, сивий, сірий** досить обмежені.

Нульсуфіксальна та складнонульсуфіксальна деривація є одним із продуктивних словотворчих процесів, у результаті дії якого в українській мові виникають біологічні терміни.

Серед наукових назв тварин існує незначна кількість нульсуфіксальних ад'єктивних дериватів, що з'явилися на основі вторинної номінації та метафоричного перенесення.

Існує незначна кількість полікомпонентних, а саме тричленних складних термінів, у яких функціонують прикметники з формантом, що має у своєму складі нульовий суфікс.

У подальшому передбачено проаналізувати сферу функціонування й характер уживання нульсуфіксальних прикметникових дериватів у інших сферах наукового стилю сучасної української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
2. Беляєва О. М. Термінологічне словосполучення у аспекті лінгводидактики // Педагогічні науки. – 2008. – № 124. – С. 109-113.
3. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Тр. МИФЛИ. филол. факультет – 1939. – Т. 5. – С. 3-54.
4. Гонцова С. А. Словообразование в научно-технической терминологии : (Теорет. и метод. аспекты). – Алма-Ата : Рауан, 1990. – 92 с.
5. Добей В. Фенологія рівнокрилих бабок (Odonata, Zygoptera) в умовах Закарпатської низовини / В. Добей, С. Бондарчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Біологія. – Ужгород, 1998. – № 5. – С. 137.
6. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории. / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
7. Фокін А. Шкідники яблуні [Електронний ресурс] / Андрій Фокін // Agroexpert – 2008. – № 4 (9) – Режим доступу до журн.: <http://www.agroexpert.kiev.ua>
8. Шмелёв Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях (к постановке проблемы). / Д. Н. Шмелёв – М.: Наука, 1977. – 168 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Мізіна – аспірантка кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Наукові інтереси: словотвір української мови.

АНТРОПОЕТОНИМИ ЯК ТВОРЧИЙ ПРИЙОМ КЕНА ФОЛЛЕТТА (на матеріалі твору “The Pillars of the Earth”)

Олена МІНІНА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто відмінності поетонімів від власних назв, зазначено особливості використання та функціонування антропоетонімів у творчості сучасного британського письменника Кена Фоллетта на матеріалі одного з найвідоміших творів “The Pillars of the Earth”.

The paper proceeds from the difference between proper names and poetonyms and analyzes the antropoetonyms usage and functioning in the modern world-known saga “The Pillars of the Earth” by Ken Follett.

Вивчення розділів ономастики в українській лінгвістиці відбувається дуже нерівномірно та фрагментарно. Широко досліджуються антропоніміка та топоніміка. Між тим у наш час багато уваги стали приділяти літературній або поетичній ономастиці, предмет дослідження якої складають власні назви, що використовуються в художньому тексті, а саме – поетоніми. З'являються нові роботи в області поетичної ономастики, у яких досліджується етимологія поетонімів, принципи їх створення, їх вплив на особливості стилю письменника, розглядаються функціональні характеристики поетонімів у художніх творах. Безумовно, для розуміння, осмислення та сприйняття художнього твору необхідна його комплексна

інтерпретація, і не останню роль у дослідженні мовної особистості письменника відіграє система поетонімів, що використовуються автором під час реалізації творчого задуму.

Функціонування власних імен в художній літературі вивчали такі науковці як Суперанська О.В., Карпенко Ю.А., Горбаневський М.В., Болотов В.І., Фоякова О.І., теоретичні основи поетичної ономастики досліджували Зінін С.І., Калінкін В.М. та інші. Проте ономастику творів англійських письменників за останнє десятиріччя вивчала дуже невелика кількість українських дослідників-ономастів, а саме Бережна М.В., Горенко О.П., Невструєва А.О., Петренко О.Д., Співак С.М. на матеріалі творчості Дж. К. Роулінг, Роалда Дала, Томаса Гарді, Рея Бредбері, В. Ірвінга, Дж.Ф. Купера, Н. Готорна, У. Стівенса, Л. Глюка, Г. Крейна, Е. Паунда, Г. Стайна та ін. Отже специфіку поетонімів в художніх творах англійських авторів ще не досить добре досліджено, тому ця проблема є однією з найактуальніших в сучасній поетичній ономастиці та заслуговує на додаткову увагу науковців.

Ми вважаємо, що пильного розгляду заслуговує й творчість видатного сучасного британського письменника Кена Фоллетта, який став відомим та мав великий успіх насамперед як автор трилерів. Але, як не парадоксально з точки зору читачів та фахівців, його найвідомішою книгою є «The Pillars of the Earth», якою він сам, до речі, найбільше пишається [12]. Письменникові так добре вдалося відобразити міста та людей, нібито читач є частиною цього світу та проживає в добу Середньовіччя. Читачам дуже цікаво дізнаватися про історичні події, про побут та реалії життя, що відтворюються за допомогою вживання власних імен. Ми спробуємо дослідити творчу майстерність Кена Фоллетта шляхом розглядання специфіки поетонімів, зазначення відмінностей між поетонімом та власною назвою, вивчення антропоетонімів на матеріалі твору «The Pillars of the Earth», встановлення особливостей їх використання та функціонування.

Необхідно зауважити, що термін «поетичний» в назві дисципліни «поетична, або літературна ономастика», є дуже багатоплановим та широким, що не сприяє конкретизації результатів дослідження. Саме тому В.М. Калінкін запропонував до вживання термін «поетика оніма» для дисципліни, що вивчає специфіку власних назв художніх текстів. На його думку, той самий термін буде позначати й об'єкт дослідження [2: 73]. Предмет поетичної ономастики являє собою не власні імена як такі, а їх специфічну трансформацію – поетоніми. Основна різниця між поетонімом та власною назвою полягає в тому, що поетонімами, як правило, позначаються не реальні об'єкти, а ті ідеальні образи вигаданих або реальних об'єктів, що названо власним іменем, і які існують в створюючій уяві автора та (через текст твору) в сприймаючій уяві читачів. Навіть у тих випадках, коли поетонім називає особу, який-небудь топографічний або інший реально існуючий або той, що існував у минулому об'єкт, ореол художнього твору переносить його в умови вигадки та гри. Відмінність між поетонімами і власними назвами полягає також в тому, що перші відрізняються принциповою динамічністю змісту, нестійкістю відносно до приналежності до ономастичної або апеллятивної лексики. Крім того, вагома відмінність пов'язана з гегемонією естетичної функції та домінуванням у семантичній сфері «поетичних» конотацій [2: 62].

Наше дослідження виходить зі специфічності літературних власних назв по відношенню до системи власних назв мови, яку вдало підсумував В.М. Калінкін (тріюзм літературних онімів, що набувають своїх певних особливостей): по-перше, система власних назв мови є первинною, а поетоніми – вторинна семіотична система, що моделює первинну; по-друге, онімія мови детермінована мовними та історичними факторами, а літературна онімія є відносно вільною і залежною від волі автора; по-третє, основна функція реальних онімів – диференціувальна, а літературних онімів – стилістична; і по-четверте, загальнонародна ономастична система – мовне явище, а онімна система художнього твору належить до мовлення [3: 82].

Услід за Карпенко О.Ю., яка аналізує ономастичні системи з погляду когнітивної лінгвістики, зауважимо, що ономастичні системи уявляють собою фрейми відповідно до розряду денотатів, що номінуються, а саме: антропонімічний фрейм (поєднує іменування людей), топонімічний фрейм (сукупність власних географічних назв), ергономічний фрейм (власні назви різних виробничих, суспільних, ідеологічних, професійних об'єднань людей),

теологічний фрейм (власні назви богів, божеств, різних демонів), зоохімічний фрейм (клички тварин), космохімічний фрейм (власні назви природних космічних об'єктів та частин їхньої поверхні), хрононімічний фрейм (власні назви подій, часових відрізків), хремотонімічний фрейм (власні назви матеріальних предметів, що, на відміну від географічних об'єктів, не є елементами земної поверхні і можуть змінювати своє місцеположення), ідеонімічний фрейм (власні назви духовних предметів – творів письменників та інших митців) [5: 28]. Однак не можна обійтися без терміна субфрейм, підфрейм, або вкладений фрейм, оскільки кожний з названих вище фреймів поділяється на окремі групи, як-то наприклад, у антропонімічний фрейм входять іменний, прізвищевий, прізвиськовий, псевдонімний субфрейми. За ступенем реальності всі фрейми поділяються на реальні, віртуальні й сакральні. Вони, вжиті в художніх творах, представляють віртуальний компонент. Саме в цьому значенні В.М. Калінкін запровадив термін поетонім, а згодом, для позначення всієї сукупності онімів художнього твору – поетонімосфера (раніше вживали термін ономастичний простір). Слід наголосити, що віртуальний компонент чи поетонімосфера ономастичних фреймів містить усі оніми, наявні в художньому творі [5: 29].

Спрямованістю художньої літератури на людину, її «антропоцентричність» пояснюється те, що основний шар власних назв художнього твору звичайно складають антропоетоніми [2: 334], або антропонімічний фрейм. Антропоетоніми – невід'ємний елемент форми художнього твору, стилю письменника, один із засобів, що створює художній образ. Вони можуть й нести ярко виражене змістове навантаження, й мати схований асоціативний фон, й мати певний звуковий облік; імена можуть передавати національний та місцевий колорит, відображувати історичну добу, до якої належать події твору, мати соціальну характеристику. Дуже часто робота письменника над створенням антропоетонімів уявляє собою складний та трудомісткий процес, оскільки вони мають бути стилістично вірними та точними, повинні відповідати духу, меті та ідеї твору [1: 4]. Дослідження функціонально-стилістичних особливостей антропоетонімів в художньому тексті – один із аспектів вивчення авторської точки зору в художньому тексті, де номінації персонажа виконують функції, що виходять за межі категоріального граматичного значення цих класів слів і, таким чином, беруть участь у формуванні смислового аспекту тексту [6: 310]. На відміну від імені в реальному житті, оніми в художньому творі семантично наповнені, оскільки окрім номінативної, доповнені характеристичною функцією. Так, О.В. Суперанська вважає, що письменник паралельно створює ім'я і образ, які взаємно уточнюють і доповнюють одне одного [7: 133].

Специфічне смислове навантаження несуть у собі антропоетоніми, що використав у своєму творі Кен Фоллетт. Антропонімічний фрейм саги «The Pillars of the Earth» уявляє собою основний шар поетонімів та представлений іменами, прізвищами та прізвиськами, що виконують не тільки номінативну, поетичну та стилістичну функції, а й характеризуючу, локалізуючу, соціологічну та експресивну. Літературні антропоетоніми представлено різними структурними типами: одночленні моделі (*Tom, Agnes, Philip, Ellen, Jack, Martha, the Hamleights*), двочленні антропоетоніми: ім'я+прізвисько, ім'я+топопоетонім, ім'я+прізвище, прикладка+ім'я (*Alexander the Great, Andrew Sacrist, Bernard Baker, Robert of Gloucester, Henry of Blois, William Beauvis, Percy Hamleigh, Brian Fitzcount, Abbot Peter, Prior Philip, Bishop Henry*).

Письменник вільний вибрати імена своїх героїв, створюючи певну систему власних найменувань, специфіка яких залежить від жанру художнього твору та часу, в який відбуваються події. Наприклад, ім'я *Ellen* – форма імені *Helen*, яке використовувалося в середньовічній Англії та донорманській Шотландії та Уельсі та яке відродилося у 19 сторіччі. Важко не погодитися з Чігірьовою А. В., яка підмітила, що жанр впливає як на засіб введення антропонімів у художній текст, так і на їх стилістичне функціонування. Завдяки певним семантичним зв'язкам та фонетичному оформленню, антропоетоніми можуть формувати у читача те чи інше ставлення до персонажу, впливати на його естетичні оцінки, викликаючи тим самим симпатії або антипатії до герою твору [10: 104-105].

Відомо, що завдяки своїй експресивності та стилістичному потенціалу, імена можуть викликати різні емоції, вони спроможні засмучувати та тішити, подобатися та викликати огиду, бути предметом досади та прикраси [8: 95]. Досить цікавими виявляються імена

Jonathan та *Aliena*. Виживаючи звичайне на перший погляд ім'я *Jonathan*, але автор неодноразово наголошує, що *Jonathan* – це «a gift from God», тобто «Божий подарунок», що підтверджується фабулою саги, адже жінка народжує його в великих муках та помирає при пологах, але дитина виживає як подарунок батькові від Бога та спогад про кохану людину. Не менш цікавим для аналізу виступає ім'я *Aliena*. Не один з англomовних словників імен не дає тлумачення цього імені, що дає підставу вважати, що це ім'я вигадане. Але чим користувався автор, підбираючи його? Персонаж *Aliena* – леді знатного походження, але в силу обставин втрачає своє становище, свій титул, свій маєток. По всій імовірності, письменник утворив це ім'я від апелятиву *alien* «чужий, невластивий», адже *Aliena* за своїми поглядами, ставленням, поведінкою дуже несхожа на людей, які її оточують. Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що, використовуючи ці імена, письменник намагався викликати певні емоції, що додають забарвлення образам, які створює письменник.

Декілька головних героїв твору отримали класичні, банальні та посередні імена з точки зору англomовних носіїв: *Tom* (відповідає апелятиву «звичайна, проста людина»), *Jack* (відповідає апелятиву «проста людина»), але в дійсності у самому творі їм відведена більш вагома місія. Отже *Tom* – це людина, якій доручено будівництво собору *Kingsbridge*, подія, що є сутністю всього твору та центром життєвих перипетій усіх героїв, та *Jack* – людина, яку багато людей вважають недоумкуватим, але людина, що має дуже виразну зовнішність (автор неодноразово підкреслює, що він має «orange-red hair» або «carrot-coloured hair») та на відміну від багатьох неосвічених людей, що проживали в добу Середньовіччя, вмів читати та писати. Тобто прийом контрасту допомагає досягти додаткового поетичного та експресивного ефекту. Крім того, прослідкувавши спосіб номінації героїв, можна зробити висновок, що автор називає зменшеними іменами тих персонажів, яким він симпатизує і дії яких схвалює. Наприклад, *Tom* – зменшене від *Thomas*, *Jack* – зменшене від *John*. А герої, які викликають подвійні емоції та ставлення (жалість та осудження, співчуття та несхвалення) або навіть антипатію, фігурують у творі з іменами створеними як двокомпонентна модель: ім'я + прізвище. Наприклад, *William Hamleigh*, *Percy Hamleigh*, *Waleran Bigod*. До речі, в прізвище часто закладено додаткову експліцитну інформацію про носія цього прізвища, так наприклад, *Bigod* цілком ймовірно утворено від англ. *bigot* – «релігійний фанат, людина, яка нетерпима до будь-якої думки крім своєї власної», бо це значення дуже відповідає суті персонажу *Waleran Bigod*. Крім того, досліджуючи прізвища, ми дійшли висновку, що в добу Середньовіччя прізвища надавалися тільки представникам вищих верств суспільства та священнослужителям, а представники нижчих або середніх верств мали тільки ім'я або ім'я та прізвище.

Дуже важливі функції, необхідні для творчого задуму автора, виконують прізвиська, які умовно можна поділити на такі групи:

1. прізвиська, що вказують на походження персонажу

Наприклад: *John of Shaftesbury*, *Roger of Salisbury*, *Peter of Wareham*, *Geoffrey of Anjou*, *Theobald of Blois*, *Philip of Gwynedd*, *Stephen of Blois*.

2. прізвиська, що вказують на зовнішній вигляд

Наприклад: *Faramond Openmouth* («з відкритим ротом»), *John Small* («маленького зріста»), *Alan Catface* («з обличчям, схожим на kota»), *Cuthbert Whitehead* («з сивим волоссям»).

3. прізвиська, що характеризують іменованого за окремими деталями одягу

Наприклад: *Jack Flathat* («неглибокий капелюх»)

4. прізвиська, що вказують на розумові здібності та вади

Наприклад: *Johny Eightpence* («людина, якій не вистачає зовсім трохи розуму, щоб бути нормальною людиною»).

5. прізвиська, що вказують на вид діяльності або рід занять

Наприклад: *Milius Bursar* («казначей»), *Tom Builder* («будівник»), *Bernard Baker* («пекар»), *Andrew Sacrist* («церковний хоронитель»), *Matthew Steward* («управитель, економ»), *Milius Kitchener* («кухар»), *William the Conqueror* («завойовник»)

6. прізвиська, що вказують на особисті якості

Наприклад: *Alexander the Great*

Професійна та соціальна приналежність персонажів виражається також за допомогою прикладки, що вживається перед антропоетонімом. Вона може вказувати на сімейні зв'язки *Auntie Gwen, Widow Brewster*, на ранг або титул *King Henry, Earl Robert, King William, Earl Bartholomew, Lord Percy, Lord William, Lord Robert, Lady Aliena, Lady Isabella*, на професійну приналежність *Master John, Master Saddler*, на церковний сан *Prior Philip, Abbot Peter, Bishop Henry, Bishop Rodger, Prior James, Brother John, Archdeacon Waleran*.

Отже все сказане дає змогу зробити висновок, що поетоніми відрізняються від власних імен, мають свою специфіку в кожному окремому творі та всі вищезгадані антропоетоніми крім номінативної виконують також характеризуючу (характеризують персонаж як особистість), соціологічну (вказують на середовище, суспільну та національну приналежність персонажа), локалізуючу (співвідносять фабулу твору з певними просторово-часовими координатами) та експресивну (виражають експресивні та емоційні можливості власних імен) функції. Але поетонімосфера передбачає вивчення абсолютно всіх поетонімів художнього твору, тому вивчення інших типів фреймів у творі Кена Фоллетта «The Pillars of the Earth» є предметом подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Горбаневский М. В. Ономастика в художественной литературе: Филологические этюды. – М.: Изд-во УДН, 1988. – 88 с.
2. Калинин В.М. Поетика оніма. – Донецьк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
3. Калинин В. М. От литературной ономастики к поэтонимологии / В. М. Калинин // Логос ономастики. – 2006. – № 1. – С. 81-89
4. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. – 1986. – № 4.
5. Карпенко О. Ю. Ментальна організація власних назв // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 25-34
6. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
7. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 368с.
8. Суперанская А. В. Как вас зовут? Где вы живете? – М.: Наука, 1964. – 95с.
9. Фоянкова О. И. Имя собственное в художественном тексте. Учебное пособие. – Ленинград, 1991. – 104 с.
10. Чигирева А. В. Стилистические функции антропонимов в романах Ч. Диккенса «Приключения Оливера Твиста», «Домби и сын», «Крошка Доррит» / А. В. Чигирева, В. А. Бондарь // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Вып. 7. – Донецьк: Донеччина, 2001. – С. 104-117
11. Follett, Ken. The Pillars of the Earth. – London: Pan Books, 1990. – 1076 p.
12. Follett, Ken. – [Electronic resource]. – 11.01.2010. – Режим доступа http://www.ken-follett.com/bibliography/the_pillars_of_the_earth.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Мініна – аспірантка кафедри англійської філології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
Наукові інтереси: поетична ономастика.

ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПОНЯТЬ І ВІДПОВІДНИХ МОВНИХ ЗНАКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Лариса ПОМІГУЄВА (Прилуки, Україна)

Автор статті розкриває сутність поняття «термін», проблеми засвоєння сільськогосподарських термінів, розглядає будову понятійної системи сільськогосподарських термінів, враховуючи їх лінгвістичні особливості.

The author of the article deals with the essence of the concept «term», problems of agricultural terms mastering, analyses the structure of their conceptual system taking into account their linguistic features.

Соціальні потреби суспільства спонукають науковців до досліджень термінологічних понять певних галузей і сфер, що й пояснює бурхливий розвиток термінології у 20 столітті. Якщо ми аналізуємо організацію суспільств і їх представницькі ідеології, ми можемо встановити причини появи організованої, систематичної термінології і пояснити важливість її вивчення.

У даний час, ми свідчимо парадоксальне явище в термінах статусу мов: з одного боку є тенденція у напрямку до монолінгвізму, що виправдано потребою в ефективній комунікації; з іншого боку, національні мови визнаються як природні інструменти комунікації в усіх сферах застосування.

Діаграма 1. Моніторинг використання обладнання вітчизняними підприємствами

Багато сільськогосподарських підприємств, угідь, виробничих і обслуговуючих кооперативів, приватних фермерських господарств переходять на нові форми роботи, використовуючи при цьому нові технології та обладнання, яке надходить з країн Європи. Виникає проблема використання нового обладнання, яка веде до необхідності запрошувати представників іноземної установи, що відповідає за постачання обладнання. Іноземні представники інсталиють, інструктують вітчизняних виробників. Проведене дослідження імпорту і встановлення іноземного обладнання вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами Прилуцького району Чернігівської області довело, що 70% таких мають проблеми роботи з інноваційними технологіями через брак знань сільськогосподарських та технічних термінів.

Знання термінів веде до успіху виробництва підприємств. Виникає потреба у навчанні кваліфікованих працівників технічних та сільськогосподарських термінів. Таку підготовку здійснюють викладачі вищих навчальних закладів. Одним із таких навчальних закладів є Прилуцький агротехнічний коледж. Студенти землевпорядних, гідромеліоративних, механізованих спеціальностей опрацюють спеціальні тексти англійською мовою, які містять велику кількість сільськогосподарських наукових термінів. Після проведення зрізів знань англійських термінів серед студентів 2 курсу різних технічних спеціальностей та спостереження за їх роботою на заняттях з англійської мови за професійним спрямуванням протягом IV семестру 2008-2009 н.р. були виявлені проблеми засвоєння сільськогосподарських термінів:

- неточне вираження поняття терміна;
- перетинання значення термінів з іншими термінами;
- неправильне визначення терміну через його залежність від контексту;
- відсутність знань студентів про словотворчі елементи;
- невідповідність понять і термінів.

Рівень засвоєння сільськогосподарських термінів студентами 2 курсу технічних спеціальностей агротехнічного коледжу представлений у діаграмі 2: високий – 15%, середній – 25%, достатній – 20%, низький – 40%.

Діаграма 2. Моніторинг засвоєння сільськогосподарських термінів студентами Прилуцького агротехнічного коледжу

Міра сприйняття будь-якої наукової інформації визначається знанням спеціальних термінів, оскільки саме вони складають її основу, чи то навчальний посібник, наукова стаття

або інструкція, новий програмний продукт або інтернет-ресурс. Для побудови понятійної системи сільськогосподарських термінів слід враховувати їх лінгвістичні особливості.

Терміни є основним компонентом наукового стилю, і в спеціальному науковому тексті в принципі недопустимі заміни терміну еквівалентами і нетермінологічною лексикою. Услід за першим вживанням терміну можуть вживатися або той же термін, або його скорочені варіанти: аббревіатури і терміни з пропущеними малоінформативними елементами. Учені постійно стикаються з проблемою позначення того або іншого поняття, явища або феномену. Тому термінологія завжди була в центрі уваги учених-лінгвістів.

Дослідження останніх років [2; 3; 4] досить переконливо показали, що термінологічні системи точних наук складаються із загальнонаукових термінів, слів і словосполук, що наближаються до семіотичної системи, що позначає ті або інші формули і поняття, і, нарешті, чисто семіотичних утворень. Так, наприклад, якщо ми звернемося до сільськогосподарської термінології, ми знайдемо там такі слова, як *flower (blossom)*, *food (meal)*, *head (main part)*, що відносяться до загальнонаукової сфери і навіть є абсолютно загальноприйнятими в нашому повсякденному житті. У фермерстві використовуються такі слова, як *cultivation*, *nectarine* та ін., які відносяться власне до сільського господарства і в більшості випадків зрозумілі лише фахівцям. Аналогічна ситуація спостерігається і в терміносистемах інших точних наук.

У теорії термінознавства виділяються три прийоми термінотворчості: транспозиція, запозичення і калькування. Ці прийоми відомі і описані в лінгвістиці. Найцікавішим же, як нам здається, є четвертий прийом термінотворчості – менталізація. Сутність цього прийому полягає в переході з понятійного на складніший і розгалужений фоновий рівень. При перекладі розглядається не початкове слово-термін, а лише якась семантична доля з його смислового об'єму.

Сільськогосподарська термінологія англійської мови є підсистемою системи термінології аграрного господарства, що розвивається. Вона широко використовує всі ресурси загальнонаціональної англійської мови: словотворчі елементи, неологізми, словосполуки, препозитивні і постпозитивні розміщення часток, переосмислення родового терміну і ін. Термінологічна лексика є одним з основних способів поповнення словникового складу мови. Дійсно, ускладнення конструкцій сільськогосподарських машин, використання наукових досягнень в агрономії, машинознавстві, тваринництві та рослинництві викликають появу безлічі нових термінів.

Питання відбору сільськогосподарських термінів пов'язане з основними питаннями сучасного термінознавства – відмежувань терміну від не терміну, про склад терміну і методику його виділення з науково-технічного тексту.

Під терміном лінгвісти розуміють спеціальне слово або словосполучення, яке використовується у певній професійній сфері за особливих умов. Терміни протиставлені загальній лексиці також тим, що вони пов'язані з певною науковою концепцією: у терміні відбиваються результати наукових досліджень і їх теоретичне осмислення. Термін є словесним позначенням поняття, що входить у систему понять певної галузі професійних знань. Більш того, на практиці критерієм розмежування терміну і не терміну часто служить наявність або, відповідно, відсутність дефініції.

У роботах науковців [5; 6] перераховуються наступні властивості ідеального терміну:

- термін повинен відноситися безпосередньо до поняття, він повинен виражати поняття ясно;
- термін не повинен мати синонімів;
- значення терміну має бути точним і не повинно перетинатися із значеннями з інших термінів;
- значення терміну не повинне залежати від контексту [5;6].

Обмеження понятійно-термінологічної системи однією областю знання призводить до формування своїх особливих базових понять в кожній області. Ці поняття спираються не на строгі дефініції, а на сталі терміни, які використовуються на практиці. Така система,

звичайно, має ряд недоліків, які характерні для будь-якої галузі знань. Основними недоліками термінології, яка природно склалася, є:

1. Багатозначність (полісемія), коли один і той же термін застосовується для позначення різних понять.
2. Синонімія. У цьому випадку одному і тому ж поняттю відповідає декілька різних термінів.
3. Відсутність чітких визначень (дефініцій) для багатьох, часто основних (базових) термінів. Це веде до виникнення так званих «наукових діалектів», які часто є незрозумілими фахівцям навіть із суміжних галузей знання.
4. Неточність термінології, коли буквальне, інколи «побутове» значення терміну насправді не відповідає змістові описуваного ним поняття.
5. Громізdkість, а інколи і складна вимова ряду термінів.
6. Недетермінованість ряду важливих понять.
7. Відсутність чіткої системи в побудові сукупності використаних термінів, які в той же час змістовно пов'язані між собою.
8. Порушення норм і правил української мови.

Це означає, що в ідеальних випадках має бути встановлена однозначна відповідність між поняттями і термінами в конкретній області. Для термінологічної системи найкращою ситуацією є відсутність синонімії, омонімії, полісемії. Для виділення термінологічних словосполучень іменника з прикметником необхідно визначити однорідність визначень іменника і, якщо воно виражає одне поняття в рамках певної області, то воно фіксується незалежно від кількості слів, які входять до його складу. Наприклад: *corn-moths, corn-sheller, red beet, sugar beet, sweet grass, sweet potatoes, yellow dyes, yellow fever*.

До найважливіших властивостей термінологічної лексики належить її іменний характер у зв'язку з тим, що іменників у термінології більше, ніж інших частин мови, які найчастіше можуть виступати як елементи складеного терміну *sympathetic nerve, yielding capacity, woolen rags, self-fertilization, planting time, igneous rock, coarse-drained sandstone*, але самостійного значення не мають. Необхідно відзначити, що не у всіх випадках слід виключати із складу термінологій прикметники, дієприкметники і дієслова, оскільки вони так само, як і іменники, можуть виражати і позначати спеціальні поняття процесу і ознаки. До термінів необхідно віднести багатокомпонентні субстантивні поєднання і їх скорочення. Серед них можуть бути словосполучення, значення яких складаються з декількох значень компонентів і терміні-фразеологізми, значення яких не є сумою значень його компонентів ("*domestic prairie*" or "*out of site out of mind*" effects).

Сільськогосподарські терміни мають всі словосполучення, які позначають професійні різні поняття, що відносяться до базового як «ціле» для частини, або що знаходяться з ним в різних асоціативних стосунках. При цьому кількість слів у словосполученні може варіювати від двох до п'яти-шести. Наприклад: *hay making machines, hand weeding plough pans, short term green manures, hand pushed wheel hoes, corn measuring bulk*.

У процесі відбору термінів стає ясно, що використання того або іншого терміну визначається сільськогосподарською спеціалізацією і не може розглядатися незалежно від цього розділу, оскільки нерозривний зв'язок термінів з понятійними категоріями, їх системна організація усередині термінологічного (семантичного) поля має на увазі необхідність одночасної класифікації термінів разом з їх вивченням. Крім того, деякі похідні терміни і сам термін використовуються в різних розділах, мають свої особливості, вимагають тлумачення поняття, що стоїть за ними, з точки зору його використання на практиці і мають бути описані як самостійні термінологічні одиниці. Як приклад можна привести наступні терміни:

**crop* = *врожай* (рослина), *competitive crops* (конкурентні рослини), *crop covers* (матеріал для накривання врожаю (рослини)), *crop husbandry costs* (витрати по збиранню врожаю), *crop marker* (маркер для садіння рослин).

У зв'язку з цим виникає необхідність вирішити, чи слід спиратися лише на принципи частотності, чи необхідно брати до уваги якісь інші принципи, що допомогли б організувати відібраний матеріал відповідно до того, як він використовується. Аналіз вищеназваних

підходів показує необхідність їх поєднання і дозволяє виділити функціонально-змістовний підхід як основний.

Функціонально-змістовний підхід до відбору методичних термінів є двостороннім процесом і передбачає, з одного боку, відбір самих термінів, а з іншого, виявлення сфери використання тих або інших термінів, і передбачає тлумачення і опис їх значень (зміст) залежно від того, у якому розділі той або інший термін використовується (функціонує).

Відповідно до вибраного підходу викладачі агротехнічного коледжу відбирають розділи сільського господарства англійською мовою, які якнайповніше відображають проблеми викладання його в сільськогосподарських навчальних закладах і при роботі перекладачів у сфері професійної комунікації.

У процесі відбору використовуються наступні принципи:

- 1) актуальність відбірних матеріалів;
- 2) поширеність обраних розділів для підготовки фахівців в області агрономії в різних типах навчальних закладів, так і аспірантів по даній спеціальності.

Паралельно з відбором розділів здійснюється відбір найбільш уживаних термінів, які широко використовуються в англомовній літературі з сільського господарства. Як матеріал для відбору термінів використовуються статті із спеціалізованих журналів англійською мовою, монографії, що стосуються різних галузей сільського господарства, глосарії і спеціалізовані англійські словники по сільському господарству і прикладній лінгвістиці.

Відбір термінів здійснюється на основі таких критеріїв:

- частотність: відбираються терміни, які є найбільш частотними в межах певного розділу сільського господарства;
- відповідність темі: відбираються терміни, що відображають проблеми розуміння і перекладу;
- актуальність: перевага віддається термінам, що відображають сучасні розробки в даній науці або мають велике значення для її розуміння;
- практична значущість: у першу чергу в довідник включаються терміни, розуміння яких робить істотний вплив на переклад текстів.

Перешкодами на шляху до практичного опанування термінів, їх використання і опису є властивості термінів, які виявляються в їх реальному функціонуванні в рамках постійної концептуальної системи, що розвивається, елементи якої піддаються переосмисленню, вибудовуванню за принципом ієрархічної залежності, родовидових стосунків і бінарної опозиції. При використанні термінів доводиться постійно мати на увазі їх багатозначність (нааявністю синонімічних дуплетів) для позначення одного і того ж поняття, відсутністю чітких, погоджених значень. Ці властивості протистоять теоретичним вимогам однозначності, визначеності, відсутності синонімії і експресивної модальності.

Проблеми ж при передачі значення того або іншого слова засобами іноземної мови пов'язані, перш за все, з неспівпадінням об'ємів значень слів у мовах. Це завдання ще більш ускладнюється при перекладі термінів, оскільки основною характеристикою терміну є його точність і стислість. Додаткові труднощі пов'язані із специфічною структурою англійських термінів, які утворюють лексичні ланцюжки і можуть мати декілька значень перед ключовим терміном (*timely cultivation – своєчасно проведені агротехнічні заходи, lawn seed industry – промислове виробництво насіння для газонів, dry-matter content, slow-growing seedlings, green-tarping croppings – переробка рослин на зелене добриво etc.*).

Перекладаючи такі терміни на українську мову виникає необхідність використовувати розгорнуті синтаксичні структури або підрядні речення, що робить переклад громіздким і розпливчатим.

В ідеальних випадках має бути встановлена взаємно-однозначна відповідність між поняттями і термінами в конкретній наочній області [7: 81].

При побудові понятійної системи будь-якої галузі знань природно враховувати вимоги лінгвістичної економії термінів. У випадку, що розглядається, на нашу думку, доцільно рекомендувати послідовність дій:

1. Дати чіткі формулювання базових понять і дефініції всіх базових термінів. Ці терміни повинні в максимальній мірі корелювати з термінами суміжних галузей науки.
 2. Визначити допустиму долю сільськогосподарської термінології.
 3. Визначити ієрархію понять і провести їх групування згідно вимог теорії класифікації.
 4. Відокремити терміни сільського господарства від термінів суміжних галузей, зокрема, механізації і зоотехніки.
 5. Провести послідовне обговорення і розробку понять і дефініцій для кожного рівня пропонованої ієрархії.
 6. Видати відповідний глосарій термінів.
- Необхідно створювати термінологічні словники-мінімуми з кожної спеціальності, аби потім активізувати в текстах і вправах найбільш уживані терміни. Для відбору термінів необхідно застосовувати логіко-семантичне співвідношення професійного поняття і відповідного йому мовного знака.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – М.: Московский Лицей, 1993.
2. Гринев С.В. Исторический систематизированный словарь терминов терминоведения / С.В. Гринев. 2-е изд. – М., 2001.
3. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. 2-е изд. – М.: КомКнига, 2006.
4. Шелов С.Д. Определение терминов и понятийная структура терминологии / С.Д. Шеллов. – СПб., 1998.
5. Teresa M. Cabre Terminology: theory, methods and applications/ JBPC/ the Netherlands, 1998.
6. Tammerman R. Towards New Ways of Terminology Description. The sociocognitive approach. John Benjamins Publishing Company. USA, 2000.
7. Sager J.C. A Practical Course in Terminology Processing / J.C. Sager- Amsterdam, 1990.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Помігуєва – аспірантка кафедри англійської філології Інституту іноземної філології Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.
Наукові інтереси: терміносистеми англійської мови.

СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ НОМЕНКЛАТУРІ ССАВЦІВ

Наталія РИБАЛКА (Черкаси, Україна)

У статті розглянуто відношення синонімії в англійській номенклатурі ссавців. Обґрунтовано, що номенклатурні видові найменування ссавців, об'єднані синонімічними кореляціями, є дублетами. Проаналізовано відмінності між членами дублетних рядів у зазначеній номенклатурі з огляду на їхнє походження, структуру та мотиваційні механізми творення.

The article deals with synonymy in the English nomenclature of mammals. The author substantiates semantic equivalence of synonymy between corresponding species names. The differences in origin, structure and motivational mechanisms within synonymic groups are outlined.

Стрімкий розвиток науки та техніки в умовах сучасного інформаційного суспільства спровокував значне урізноманітнення та збільшення обсягу спеціальної лексики. Масове виникнення нових термінологічних одиниць призводить до розширення та більшого розгалуження терміносистем, які потребують упорядкування. Важливу роль у виконанні цього завдання відіграє теоретичне осмислення системних відношень між термінологічними одиницями різних галузей. Таким чином, актуальність дослідження системних зв'язків між елементами термінологічних систем різних типів зумовлена потребою з'ясувати особливості системної організації терміносистем як носіїв конденсованої і водночас максимально конкретної інформації про позначене, а також загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на зв'язок системно-функціональної природи лексем із мисленнєвими структурами й операціями.

Системність є однією з базових характеристик терміна, оскільки свого термінологічного значення він набуває саме в терміносистемі, яка слугує йому постійним контекстом. Як і будь-яка система, терміносистема базується на відношеннях між її елементами. Одним із типів таких відношень є парадигматика – зв'язки, які встановлюються на підставі варіативності, подібності, протилежності, похідності, включення, субкатегоризації мовних одиниць і виключають їхнє одночасне уживання в певній ситуації [5, 442]. Найбільш цікавими та різноплановими парадигматичними кореляціями в межах термінології як системи є

відношення синонімії, аналіз яких з огляду на специфіку природи та організації англійської номенклатури ссавців і є метою нашого дослідження. Матеріал дослідження у кількості близько 15 тисяч англійських номенклатурних найменувань ссавців (ННС) вилучено шляхом суцільної вибірки із посібника «*Mammal Species of the World: A Taxonomic and Geographic reference*» (упорядники *D.E. Wilson* і *D.M. Reeder*) [15] та «П'ятимовного словника назв ссавців» за редакцією В.Є. Соколова [6]. Допоміжними засобами тлумачення послужили *online* енциклопедії та ресурси (*Animal Diversity Web* [7], *Answers.com* [11], *ARKive: Images Of Life On Earth*) [8]), а також англійські тлумачні словники *Collins English Dictionary* [9], *Longman Dictionary of Contemporary English* [10] та *The American Heritage Dictionary of the English Language* [14].

Загалом, синонімія у термінології кваліфікується як негативне явище, якого слід уникати. Тим не менше, поява синонімії в термінології має своє лінгвістичне й екстралінгвістичне обґрунтування. По-перше, термінологія як підсистема загальнолітературної мови розвивається за її законами, тому явище синонімії є природним явищем і для термінології. По-друге, під впливом протилежних тенденцій – максимальної відповідності структурі національної мови та прагнення до інтернаціоналізації – з'являються нові найменування (запозичені та автохтонні) вже наявних понять, які вживаються паралельно. По-третє, розвиток науки та техніки супроводжується бажанням надати кожному поняттю найточнішу номінацію з огляду на нові знання, через що застарілі назви можуть співіснувати з новими. Врешті-решт, прагнення до переваги коротких форм, зручних для різних аспектів професійного спілкування, породжує синоніми різних структурних рівнів.

У термінознавстві синоніми розглядаються як термінологічні одиниці, що позначають той самий денотат, але мають окремі відмінності в понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотвірних елементів, етимологією, ступенем сучасності, особливостями функціонування [2, 181-182], належністю до різних структурних рівнів і навіть знаковим вираженням. В англійській номенклатурі «Ссавці» синоніми представлені парами різних за номінативним статусом та граматично структурою одиниць, які мають однакове значення, хоч і можуть відрізнятися за стилістичною забарвленістю та образністю [5, 541]. Наприклад, простому непохідному слову відповідає сполука (*yapock – water opossum*), сполуці може відповідати сполука (*sewer rat – brown rat*) або композит (*razorback – fin whale*). У лінгвістичній літературі такі синоніми називаються синтаксичними.

Окремі дослідники намагаються уникати терміна «синонімія» по відношенню до спеціальної лексики, стверджуючи, що в ній наявні лише дублети (абсолютні синоніми) – слова чи словосполучення, об'єднані особливою термінологічною співвіднесеністю з одним і тим же науковим поняттям і об'єктом дійсності [1, 54]. Це твердження видається абсолютно обґрунтованим відносно номенклатурних видових найменувань ссавців, оскільки вони позначають одиничні поняття – конкретних тварин. Таким чином, номенклатурні видові найменування ссавців, об'єднані синонімічними кореляціями, трактуємо як дублети (або абсолютні синоніми), що є синтаксичними за рівневим статусом варіативності.

Поняття дублетності до певної міри перекликається із поняттям формальної варіативності, яка в мовознавчих працях отримує широке і вузьке трактування. У широкому значенні варіативність розглядається як позначення того самого поняття різними мовними засобами, що призводить до розуміння синонімії та дублетності як вияву варіативності термінологічних знаків. У нашому дослідженні ми дотримуємося вужчого погляду на термінологічну варіативність, відповідно до якого варіанти є спільнокореновими термінологічними одиницями, що позначають однакове поняття, але розрізняються деякими розбіжностями знакової форми: місцем наголосу, фонемами, афіксами або їхнім поєднанням [3, 80]. Таким чином, наявні у матеріалі дослідження синтаксичні конструкції, які співвідносяться за будовою та збігаються за значенням, не є варіативними назвами одного поняття, а радше синтаксичними синонімами-дублетами.

У межах корпусу англійських ННС за структурною ознакою можна виокремити дві групи дублетів-синтаксичних синонімів: «словосполука – словосполука», «слово – словосполука».

Найчисельнішою з них є перша група. На нашу думку, це пояснюється специфікою англійської зоологічної номенклатури, яка значною мірою спирається на принципи побудови латинської біноміальної зоологічної номенклатури. Тобто видове найменування має складатися з родової назви (гіпероніма) і щонайменше одного залежного елемента-модифікатора, таким чином утворюючи словосполучку. У таких синонімічних словосполучках головні компоненти зазвичай є однаковими, а залежні – відмінними, в тому числі за ономасіологічною структурою та кількісним складом. Наприклад, *collared lemming – arctic lemming – hoofed lemming*; *red-bellied tamarin – white-lipped tamarin – red-chested tamarin*; *Blasius' horseshoe bat – Peters' horseshoe bat – peak-saddle horseshoe bat* ті інші. Слід підкреслити, що інколи однакові головні компоненти сполук зумовлюють не синонімію, а омонімію, оскільки позначають зовсім різні референти на підставі вторинної номінації, мотивованої метафорично. Наприклад, *domestic dog* (“...is a domesticated form of the wolf, a member of the Canidae family of the order Carnivora. The term is used for both feral and pet varieties” (Answers.com) – *prairie dog* (“...short-tailed, ground-living rodent, genus Cynomys, of the squirrel family, closely related to the ground squirrels, chipmunks, and marmots” (Columbia Encyclopedia)); *mountain lion* (“A large powerful wild cat of mountainous regions of the Western Hemisphere, having an unmarked tawny body” (American Heritage Dictionary)) – *sea lion* (“...in-footed marine mammal of the eared seal family” (Answers.com)).

Рідше в дублетних англійських найменуваннях ссавців, позначених сполучками, незмінним залишається залежний компонент: *musk ox – musk sheep*; *spiny anteater – spiny echidna*; *mountain viscacha – mountain chinchilla*. Наявність тотожного залежного компонента у найменуваннях не є критерієм віднесення таких назв до синонімічних, оскільки він зазвичай лише фіксує якусь ознаку, що може бути властива цілій низці ніяк не споріднених ссавців (*mountain lion – mountain anoa*; *African buffalo – African civet*; *white-tailed dunnart – white-tailed mongoose*).

Рідкісними у нашому матеріалі є також дублетні назви-словосполучки, жоден з компонентів яких не повторюється: *Speke's pectinator – bushy-tailed gundi* (кожне з цих найменувань позначає один і той же вид гризуна); *ruddy vole – northern red-backed mouse* (обидва вказують на ту саму тварину); *Nile lechwe – Mrs Gray's kob* (обидва є прийнятими в англомовному науковому дискурсі назвами козла суданського).

Друга група дублетів-синтаксичних синонімів «слово – словосполучка» представлена у нашому матеріалі досить обмеженою кількістю прикладів. Здебільшого у таких синонімічних парах однокомпонентний член представлений найменуванням, запозиченим в англійську мову з мови, поширеної на території існування тварини, а багатоконпонентний член є автохтонним англомовним (*argali* (запозичений з монгольської мови) – *mountain sheep* (автохтонний); *wapiti* (запозичений із мови індіанців Америки *Shawnee*) – *American elk* (автохтонний)) або англомовним з латинськими чи грецькими укріпленнями (*kowari* (запозичений) – *Brush-tailed Marsupial Rat* (*marsupial* від латинського *marsupialis* «той, що має сумку, торбину»)). Спектр мов, що постачають свої знаки до англійської номенклатури ссавців, досить широкий, але найбільшого впливу досліджувана номенклатура зазнала від латини.

Узагалі, латинізовані найменування ссавців в англійському науковому зоологічному дискурсі посідають досить цікаве місце. З одного боку, вони не є суто англійськими, а з іншого боку, є найбільш уживаними в англомовній науковій літературі як міжнародні назви (*scientific names*) на противагу національним найменуванням (*common names*), до того ж у лексикографічних працях латинізована назва тварини звичайно наводиться в якості реєстрового слова.

За різними даними на сьогодні офіційно зареєстровано від 5,339 [13, 2] до 5,416 [12] видів ссавців і 15,881 [13] їхніх англомовних номенклатурних назв (*common names*). Таким чином, у середньому кожний ссавець мусить мати по три синонімічні найменування. Насправді ж система англомовних номенклатурних найменувань ссавців позбавлена такої закономірності, оскільки кожній тварині може відповідати одна, дві, три чи більше назв, а в деяких випадках англійське найменування взагалі відсутнє (за наявності латинізованого). У зв'язку з прагненням наукової спільноти уникати таких лакун, в англомовній номенклатурі

савців з'явилася ціла низка номенів, які є калькою з латини (*Macropus rufus* (латинська назва) – *red kangaroo* (калька з латинської); *Tupaia montana* (латинська назва) – *mountain tree-shrew* (калька з латинської); *Lemur rubriventer* (латинська назва) – *red-bellied lemur* (калька з латинської)). Калькування спостерігаються в усіх природно сформованих терміносистемах, тому що це один із тих факторів розвитку мови, які передбачають неологізацію термінологічних систем, їх постійний розвиток [2, 183]. Міжнародна ж номенклатура савців є певною мірою штучною і характеризується стабільністю, тому навколо її одиниць гуртуються елементи національної номенклатури, часто утворюючи об'єднання номенів, пов'язаних синонімічними відношеннями.

Таке об'єднання часто називають синонімічним рядом, розглядаючи його як певну синхронічну динамічну мікросистему зі своїми внутрішніми зв'язками нерівноправності, аналіз яких і дозволяє виділити домінанту. Визначення стрижневого слова у синонімічному об'єднанні (ряді, гнізді) номенклатурних найменувань супроводжується деякими труднощами, оскільки між номенами-дублетами (абсолютними синонімами) немає властивої загальноживаним синонімам чіткої градації у вираженні спільного значення. Але певні відмінності різнопланового характеру безумовно є. Кожен із членів дублетного ряду введений до номенклатури з огляду на деякі лінгвістичні або екстралінгвальні причини, а відтак має свою відмінну специфіку і роль, скеровану в першу чергу на оптимізацію вибору найбільш доречного, найточнішого терміна. Причинами появи дублетних рядів у номенклатурі савців можуть бути: вирівнювання в системі, тобто підведення найменування під наявні термінологічні моделі; запобігання омонімії у номенклатурі; традиція вживання у науковому дискурсі; стилістична скерованість на отримувача інформації (наукові або науково-популярні тексти). Не в останню чергу поповнення дублетних рядів відбувається у зв'язку з пошуком такого найменування, яке б найкраще відображало сутність позначуваного концепту. Таким чином члени дублетних об'єднань можуть різнитися вибором мотиватора в структурі знань про позначене, а відтак і типом мотивації.

Для дослідження мотиваційних механізмів, задіяних у творенні англійських номенклатурних найменувань савців, нами було використано методіку когнітивно-ономасіологічного аналізу. Метою когнітивно-ономасіологічного аналізу є дослідження механізму мотивації як наскрізної у процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене [5, 401-403]. Залежно від місця мотиватора у цій структурі, слідом за О.О. Селівановою, диференціюємо пропозиційно-диктумний, асоціативно-термінальний, модусний та змішаний типи мотивації [4, 153-179].

У дублетному ряді *silvery marmoset* ("Silvery marmosets vary in color from silvery white to dark brown." (Animal Diversity Web)) – *black-tailed marmoset* ("The fur of the Black-tailed Marmoset is colored dark brown, with a striking white or yellow-white hip stripe extending down front and inner thigh, with a black tail." (Answers.com)) – *bare-eared marmoset* ("Remarkable is its naked, flesh-colored ears which stand out from the skin." (Answers.com)) всі найменування є пропозиційно мотивованими, а в мотиваційній базі назв *black-tailed marmoset* та *bare-eared marmoset* активовано партономічні мотиватори (*tail* та *ear*), які корелюють із мотиваторами рівня якості (*black* та *bare* відповідно). Залежний компонент ННС *silvery marmoset* мотивований квалітативом у статусі еквоніма.

У деяких випадках мотивація цілої низки найменувань-дублетів ґрунтується на ономасіологічній імплікації предиката, який устанавлюється на підставі валентнісних ознак тотожних термів пропозиції. Наприклад, у синонімічному об'єднанні *sewer rat* – *Norway rat* – *Norwegian rat* – *wharf rat* – *brown rat* – *common rat* – *Hanover rat* чотири із семи членів мотивовано локативами, які детермінують імплікацію предикатів походження (*Norway rat*, *Norwegian rat* – "The English naturalist John Berkenhout gave the brown rat the name believing that it had migrated to England from Norwegian ships in 1728" (Answers.com)), перебування (*wharf rat* – brown rat that infests wharves (American Heritage Dictionary)) та влаштування житла (*sewer rat* – "It lives in close proximity to humans, often found anywhere from burrows and cavities to sewers and cellars" (Answers.com)). Мотиваційна база інших членів цього

об'єднання є досить різноплановою. Так, номен *brown rat* мотивовано квалітативом, який підкреслює протиставлення іншому надзвичайно поширеному виду щурів *black rat*. У найменуванні *common rat* мотиватор-корелятив, позначений прикметником *common*, вказує на те, що позначена тварина є прототипом роду, характеризується найбільш типовими та яскравими ознаками. Цікавою є мотивація найменування *Hanover rat*. Вважається, що вона з'явилася однією з перших внаслідок популярної у XVIII ст. тенденції пов'язувати все негативне, що відбувається у Великобританії, з правлінням династії ГанOVERів. Зважаючи на це, мотивація цієї назви є метафоричною і ґрунтується на прецедентному феномена.

У назвах, що входять до синонімічного об'єднання *white-collared mangabey* ("Large blackish ears protrude through the white collar, and the fur on the underside of the slender body is also white" (ARKive)) – *sooty mangabey* ("In keeping with its name, the sooty mangabey has smoky-grey fur with lighter underparts and slightly darker hands and feet." (ARKive)) – *smoky mangabey* ("Striking white eyelids are conspicuous against the mangabey's black face" (ARKive)) – *red-crowned mangabey* – *red-capped mangabey* ("This large, slate-grey mangabey is named for its prominent chestnut-red cap..." (ARKive)) репрезентовано різні типи мотивації, що фокусуються на активації різних фрагментів структури знань про позначене. Наприклад, у ННС *white-collared mangabey* відбувається поєднання мотиватора рівня якості та мотиватора-партоніма (*collar* – "a coloured marking around an animal's neck" (Longman Dictionary)). Назви *sooty mangabey* та *smoky mangabey* мотивовані метафорично з огляді на перенесення ознак із донорської зони ВОГОНЬ у реципієнтну зону ССАВЦІ (*sooty* – "covered with soot" (Collins Dictionary), *smoky* – of or tinged with the colour of smoke (Collins Dictionary)). В ономаціологічних структурах номенклатурних найменуваннях *red-crowned mangabey* та *red-capped mangabey* поєднані мотиватори різного статусу у структурі знань про позначене, тому в цих прикладах представлений змішаний тип мотивації: пропозиційно мотивований елемент *red-*, що позначає колір частини тіла і на глибинному рівні відповідає мотиватору рівня якості, корелює із метафорично мотивованими елементами *-capped* та *-crowned*, запозиченими із донорської концептосфери АРТЕФАКТ для позначення частини тіла тварини на підставі зовнішньої подібності та місця розташування.

Отже, аналіз синонімічних відношень в англійській номенклатурі ссавців дає підстави стверджувати, що члени синонімічного об'єднання номенів є дублетами з огляду на їхню семантичну тотожність, але можуть різнитися між собою за формальною структурою, походженням та типом мотивації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 104с.
2. Панько Т.І., Кочан І.М., Машок Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216с.
3. Радченко О.І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук за спец. 10.02.01. – українська мова. – Харків, 2000. – 203с.
4. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография) / О.О. Селиванова. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
5. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля-К, 2006. – 716 с.
6. Соколов В.Е. Пятиязычный словарь названий животных. Млекопитающие. Латинский-русский-английский-немецкий-французский / В.С. Соколов – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1998. – 352с.
7. Animal Diversity Web [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://animaldiversity.ummz.umich.edu/site/index.html>
8. ARKive: Images Of Life On Earth [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.arkive.org>
9. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dictionary.reverso.net/english-definitions/>
10. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com/>
11. Online енциклопедія Answers.Com [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.answers.com>
12. Patterson, B.D. 2002. On the continuing need for scientific collecting of mammals. *Mastozoologia Neotropical* 9:253-262
13. Reeder, D. M., Helgen, K. M. & Wilson, D. E. 2007. Global trends and biases in new mammal species discoveries. *Occasional Papers, Museum of Texas Tech University* 269, 1-35.
14. The American Heritage Dictionary of the English Language [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.answers.com/library/Dictionary>
15. Wilson, D. E. & Reeder, D. M. *Mammal Species of the World: A Taxonomic and Geographic reference* (3rd edition) volumes 1-2, Johns Hopkins University Press, 2005. – 2,142 pp.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Рибалка – аспірантка кафедри англійської філології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: проблеми ономастики та термінотворення.

**СКЛАД ОСОБОВОГО ІМЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЗА ПОХОДЖЕННЯМ****Оксана ЧОРНОУС (Кіровоград, Україна)**

У статті розглянуто теоретичні питання етимологічного аналізу особових імен, виявлено та проаналізовано склад особового іменника української мови за походженням.

Theoretical issues of the etymological analysis of personal names are considered in the paper. The system of personal names of the Ukrainian language is analyzed along the parameter of their origin.

Одним із виявів специфіки пропріальної лексики є її кількісний показник. Незаперечним є той факт, що в лексичному складі будь-якої мови функціонує величезна кількість власних назв, причому навіть за відсутності абсолютно точних підрахунків деякі вчені налічують понад 200 млн. онімів [7: 5]. І що важливо, кількість власних назв у мові постійно збільшується. Це відбувається за рахунок поповнення онімної лексики різними шляхами, з-поміж яких можна виділити такі: 1) онімізація апелятивів; 2) запозичення власних назв або іменних основ з інших мов; 3) штучне створення власних назв із лексики рідної мови; 4) подальші видозміни власних назв рідної мови (деривація, трансономізація) [17: 71].

Наразі визначення походження імені та його фонетичних і семантичних зв'язків з іншими словами тієї самої та споріднених мов – один із пріоритетних напрямків досліджень з антропоніміки. Водночас етимологічний аналіз особових імен часом пов'язаний зі значними труднощами. Відсутність точних відомостей щодо часу виникнення окремих імен, необхідність застосування додаткової інформації про причини їх появи, характер ономастичної ситуації, мотиви номінації, а також ризик недооцінки багатьох дрібниць під час аналізу імен із непрозорим значенням можуть вплинути на правильність міркувань дослідника [17: 71-73]. Окрім того, у сучасній ономастиці значної актуальності набули розробки теоретичних аспектів етимологічного аналізу пропріальних лексем, що довгий час залишалися поза увагою науковців.

У зв'язку з цим виникає потреба окреслити найбільш суттєві теоретичні питання етимологічного аналізу особових імен, виявити та проаналізувати склад особового іменника української мови за походженням. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати основні принципи етимологічного аналізу особових імен; 2) розглянути можливу класифікацію їх в українській мові за походженням; 3) охарактеризувати окремі особливості етимологічних груп особових імен.

Складність етимологічного дослідження та багатовимірність істини неодмінно викликають зацікавленість багатьох вітчизняних та зарубіжних ономастів. Про це свідчить активізація наукових розвідок, присвячених теоретичним питанням ретроспективного аналізу онімів загалом та антропонімів зокрема, а також проблемам етимологізування окремих власних імен людей. У вітчизняній ономастиці склад особового іменника за походженням неодноразово ставав об'єктом уваги багатьох дослідників. Етимологічні групи імен сучасного корінного українського населення Закарпаття ґрунтовно проаналізовані П. Чучкою в межах докторської дисертації [20: 118-152]. Спостереження над етимологічним складом репертуару жіночих імен закарпатських німців представлені в наукових статтях Н. Головчак [3; 4]. Виявлено та проаналізовано етимологічні групи у складі особового іменника м. Тернополя Н. Свистун [13]. Але центральне місце посідають насамперед мовознавчі розвідки, присвячені різним аспектам аналізу особових імен тієї чи іншої етимологічної групи, наприклад, дослідження онімів слов'янської етимології [21; 8], імен грецького [2] та латинського походження [11] тощо. Теоретичні засади етимологічного аналізу особового іменника як предмет наукового дослідження представлені в українській ономастичній літературі меншою мірою. Окремі питання були викладені в працях таких мовознавців, як Ю. Карпенко [6] та П. Чучка [20; 22].

Акцентуючи увагу на проблемі іншомовних елементів в українській антропонімії, П. Чучка зазначає, що найпершою вимогою будь-якого етимологізування є встановлення того, чи аналізоване слово своє чи запозичене [22: 141]. Як засвідчують приклади, апелятивна лексика майже не має труднощів із таким поділом, тоді як антропонімний матеріал реалізує дещо відмінне втілення понять «своє», «чуже», «питоме» і «запозичене». За

спостереженням Ю. Карпенка, «своє» в мові визначається як питоме, споконвічне, а «чуже» – як запозичення [6: 86]. Водночас дослідник звертає увагу на те, що поділ на питоме й запозичене в мові часом не збігається із поділом на чуже і своє, що може бути продемонстровано на прикладі особових імен *Іван* та *Марія*. Означені оними сприймаються носіями як найрідніші й найуживаніші українські імена, хоча етимологічно вони належать до давньоєврейської мови. Натомість значна частина питомих, генетично своїх антропонімів на зразок *Малуша* чи *Біляна* залишилися поза увагою сучасних носіїв. Та й навіть такі поширені серед українців імена, як *Володимир*, *Святослав*, *Людмила* перебувають на значно нижчих щаблях частотності вживання, ніж деякі запозичені. Така ситуація пояснюється специфікою ономастичного матеріалу. Як зазначає П. Чучка, «ступінь пристосованості й видозміни іншомовних антропонімів у нових національних умовах настільки різноманітний, що не дозволяє провести однозначний поділ антропонімів на «свої» і «не свої», тобто запозичені» [22: 141]. З метою вирішення цього питання дослідник пропонує розмежовувати два поняття – етимологію найближчу та етимологію кінцеву [20: 118-119]. Під кінцевою етимологією мається на увазі визначення мови, в якій певне слово виникло як власне особове ім'я, і того апелювання, з яким це ім'я співвідносилось на початку функціонування. Наприклад, ім'я *Юрко* за кінцевою етимологією грецьке, оскільки походить від грецького «землероб». З'ясування найближчої етимології передбачає аналіз конкретного національно-мовного середовища, в якому остаточно оформився певний іменний варіант. Наприклад: варіант *Юрко* – українське утворення від усіченої іменної основи *Юр* за допомогою деминутивного суфікса -ко.

У найбільш загальному вигляді весь іменний фонд українців можна представити у вигляді двох груп за походженням – слов'янські та неслов'янські імена. Друга група із названих у свою чергу поділяється на дрібніші відповідно до мови-джерела: грецькі, латинські, давньоєврейські, германські, угорські тощо. За таким принципом проаналізований закарпатський іменник П. Чучкою [20]. У вступі до Словника власних імен людей Л. Скрипник, Н. Дзятківської подано більш детальну класифікацію шарів у складі сучасних імен [14: 7-8]:

1. візантійські християнські імена, або імена християнського календаря, наприклад: *Іван*, *Олексій*, *Михайло*, *Григорій*, *Петро* тощо;
2. давньоруські імена – *Володимир*, *Всеволод*, *Ростислав*, *Людмила* тощо, у тому числі кальки з грецької мови типу *Богдан*, *Віра*, *Надія*, *Любов*, і окремі імена скандинавського походження, що побутували в Давній Русі (*Ігор*, *Олег*, *Ольга*);
3. імена, запозичені із західнослов'янських і південнослов'янських мов: *Ванда*, *Ружена*, *Власта*, *Квітослава* тощо;
4. нові імена, поява яких відзначається після подій 1917р.: *Воля*, *Свобода*, *Кім*, *Лілія*, *Ідея*, *Новела* тощо;
5. імена, запозичені із західноєвропейських мов, типу *Альберт*, *Арнольд*, *Артур*, *Вільгельм*, *Франц*, *Жанна* тощо;
6. індивідуальні імена-новотвори, які виникають у колі тієї чи іншої родини, наприклад: *Вальжанна*.

На особливу увагу заслуговують етимологічні дослідження іменного репертуару окремих етнічних груп, що проживають на території України. Прикладом таких досліджень можуть слугувати наукові розвідки Н. Головач, присвячені аналізу іменного складу німців Закарпаття [4: 30]. Авторка вказує на те, що репертуар їх складають:

1. німецькі власномовні імена, наприклад: *Franz*, *Heinrich*, *Wilhelm*, *Mathilda*, *Gertrud* тощо;
2. загальноєвропейські імена типу *Michael*, *Paul*, *Peter*, *Anna*, *Barbara* тощо;
3. імена, «запозичені» в етносів, спільно з якими німці довгий час проживають у Закарпатті – українців, угорців, словаків: *Богдан*, *Мирослав*, *Людмила*, *Світлана*, *Золтан* тощо.

Наведені приклади класифікацій особових імен за походженням дозволяють виокремити основні етимологічні групи особового іменника української мови:

1. імена, що належать до слов'янського антропонімного фонду;
2. імена, запозичені з різних західних та східних мов;

3. імена-новотвори.

Найдавніші слов'янські автохтонні особові імена найчастіше поділяють на три групи, хоча ця класифікація може бути більш розгалуженою [5: 68]:

1. слов'янські автохтонні імена-композиції: *Ярополк, Радомир, Ростислав* тощо;
2. усічені відкомпонентні слов'янські автохтонні імена: *Радко, Божій* тощо;
3. слов'янські автохтонні імена відапелятивного походження: *Здоровко, Неждан* тощо

[5: 68; 18: 163].

Слов'янські імена-композиції становлять найдавнішу за часом творення групу онімів, оскільки вони успадковані ще з праїндоевропейського періоду [18: 163; 19: 159; 8: 90]. Вважається, що цей тип імен побутував у різних народів світу, які користувалися абсолютно різними мотивами для творення онімів, проте вдавалися саме до способу їх поєднання [10: 27]. На думку О. Суперанської, найбільш яскраво імена-композиції були представлені в греків, звідки вони могли бути запозичені іншими мовами, проте необхідною умовою їх адаптації та розвитку на новому мовному ґрунті була наявність власних імен-композицій у фонді мови-вбирача. У слов'янських мовах, на думку дослідниці, був від початку закладений такий принцип творення особових імен [15: 61], що вплинуло на продуктивність цієї моделі в подальшому розвитку окремих антропонімних систем. При цьому дослідження іменного фонду східних, західних та південних слов'ян засвідчують наявність значної кількості однакових композитних основ, наприклад, -bog-, -bole-, -bor-, -bud-, -brat-, -dan- тощо: *Богуслав* (д.-рус.) – *Vogodar* (ст.-пол.) – *Vohumir* (ст.-чес.) – *Богужив* (с.-х.); *Болеслав* (д.-рус.) – *Bolemysl* (ст.-пол.) – *Volebor* (ст.-чес.) – *Болепад* (с.-х.) [8: 91]. Виявлена подібність у переліку композитних основ вказує на їх праслов'янське коріння.

Особливістю імен-композицій є часова давність, що впливає на зв'язок компонентів із вихідними словами. Значна частина таких імен містить у своєму складі лексеми, що вийшли з ужитку або змінили свою семантику, тому не завжди виявляється можливим установити їх початковий склад та значення, наприклад: слов'янське ім'я *Домажир* має другий компонент «жир», що в давнину означав «багатство або те, що було придбано, нажито» [15: 61]. Дослідження слов'янських імен-композицій у літописних пам'ятках засвідчують активне вживання їх з метою ідентифікації князів: *Володимир, Ізяслав, Святослав, Всеволод, Мстислав* тощо. Так звані «князівські» імена другою частиною найчастіше мали компоненти -слав, -полк, -мир, -волод, наприклад: *Ярослав, Ярополк, Остромир, Рогволод* тощо. Водночас саме пріоритетність уживання таких імен лише для наречення суспільної верхівки, а звідси і обмеженість поширення, негативно вплинула на продуктивність та перспективність такої моделі іменотворення вже в давньоруську добу [19: 159].

Натомість слов'янські імена відапелятивного походження досить довгий час становили собою продуктивну модель творення нових імен. На початкових етапах розвитку іменних систем у якості імені використовувались назви найпомітніших рис зовнішності людини або назви предметів, за якими номінатор міг найбільш вдало асоціювати іменованого, наприклад: *Чорниш, Біляк, Ушак* тощо [15: 53]. З часом при виборі імені новонародженому акцент змістився на містичні властивості наймення. Це було пов'язано з вірою у магічну силу власного імені людини, тобто воно могло захистити носія, надати йому потрібних рис у характері, здійснити профілактичну дію. Як наслідок виникають такі оніми, як *Мороз, Буран, Вовк, Ведмідь, Орел, Кислиця, Добрина, Храбр, Веселик*. Особливого поширення набула традиція давати новонародженим імена за порядком їх появи на світ: *Первушка, Вторак, Третяк, Шостак, Семик, Осьмух* тощо. Активно продовжували використовуватись певні особливості зовнішності для ідентифікації, наприклад: *Мал, Чорниш, Біляй, Худаш, Рябий* тощо. Приклади жіночих імен засвідчують побажання здоров'я, краси, щастя: *Голуба, Добрава, Ждана, Любава, Малуша* [10: 10-22].

За свідченнями дослідників, традиційні слов'янські імена витісняються з ужитку календарними іменами впродовж XIV-XV століть [21: 84]. Інтенсивність цього процесу демонструє український чоловічий іменник, представлений у пам'ятках XVI ст. [9: 258-259]. У тогочасних матеріалах зафіксовано вживання 184 церковних чоловічих імен, тоді як давньоруський фонд імен-композицій репрезентовано лише кількома одиницями: *Станиславъ, Ярославъ, Болеславъ, Богуславъ, Богданъ, Татомиръ, Святогоръ*, та деякі

усічені варіанти: *Радъ* (від Радогость), *Станъ* (від Станимир або Станислав), *Хвал* (від Нехвал або Хвалибог), *Гневош* (від Гневомир), *Войно* (від Войбор або Войслав) тощо. Продовжили своє функціонування також окремі давні імена з часткою -не типу *Немирко*, *Нелюбъ*, *Ненадъ*, *Некрашъ*, *Нечай*, *Невгодъ* та інші. Значно частіше трапляються одночленні іменування апелятивного походження, наприклад: *Поп*, *Нечосаный*, *Хромко*, *Веприк*, *Конопелька*, *Капуста*, *Каша*, *Галушка*, *Жупан* тощо. Продовжують уживатися й усічені відкомполітичні варіанти. Загалом активність їх ужитку зросла саме у XV ст., коли зменшилася частотність вживання повних форм композитів, хоча фіксації усічених композитів спостерігаються від XI ст. і до XVIII ст., коли вони вживаються у функції самостійних особових назв, а відтак при особових іменах, набуваючи значення прізвищевих назв. Дуже часто вони функціонують одночасно з християнськими іменами [18: 166]. Причини поступового витіснення давніх слов'янських імен новою системою християнських онімів пояснюється вченими по-різному. П. Чучка переконаний, що внаслідок активного впровадження церковних приписів на Сході, зокрема на землях України, давня слов'янська іменна спадщина зменшилася до одного чи двох десятків імен, тоді як західні та південні слов'яни дотепер користуються майже тисячею таких давніх слов'янських онімів [21: 84]. Цілковито обґрунтованим, на нашу думку, є також погляд Л. Белея щодо питання християнізації іменника українців [1: 5-7]. Дослідник звертає увагу на цілковиту несхожість типологічних ознак християнських та язичницьких імен, самодостатність та функціональну відмінність обох систем. Відтак кожна з них мала свій шлях подальшого розвитку, що фактично унеможливило їх гостру конфронтацію.

За твердженням Ю. Карпенка, власні назви становлять собою сферу масових, неминучих та цілком природних запозичень [7: 11]. О. Суперанська також вказує на те, що запозичення особових імен – це найбільш масове в історії світової культури проникнення слів із одного культурного центру до багатьох регіонів світу [15: 32]. Активне функціонування чужомовних онімів в українському антропоніміконі спостерігається з впровадженням християнських календарних імен. Імена святих візантійської церкви, що прийшли на Русь із християнством, належали до кількох мовних шарів:

1. давні мови Передньої Азії – давньоєврейська, арамейська та деякі інші: *Лука*, *Іоанн*, *Анна*, *Єлизавета*, *Марія*, *Марфа* тощо;
2. давньогрецька (пізніше середньогрецька – мова Візантії) мова: *Олександр*, *Олексій*, *Анатолій*, *Василь*, *Георгій*, *Леонід*, *Тимофій* тощо;
3. латинська мова – мова стародавнього Риму: *Валентин*, *Віктор*, *Сергій*, *Костянтин*, *Терентій*, *Антоніна*, *Домна*, *Марина*, *Наталія* тощо [12: 56].
4. невелика кількість штучно створених імен, що відображали риси зразкового християнина: *Григорій* (від гр. «не сплю, пильную»), *Пій* (від лат. «благочестивий»), *Христофор* (від гр. «той, що несе в собі Христа»), *Християн*, *Христина* (християнин, християнка) [15: 22].

Як зазначає О. Суперанська, переважна більшість цих імен належала жителям різних частин Римської імперії, які на той час постраждали в боротьбі за віру [15: 22]. За походженням їх імена були утворені від різноманітних слів та виразів грецької, латинської, давньоєврейської, перської та інших мов ареалу їх проживання, а також від імен та атрибутів богів, яким вони поклонялися. До слов'ян первісний перелік християнських імен потрапив у значно зміненому вигляді. За твердженням В. Никонова, не тільки давньоєврейські, а й латинські та латинізовані оніми були привнесені до слов'ян із Візантії, де вони кілька століть уживалися в грецькій мові, внаслідок чого в сучасних мовах фіксуються численні розбіжності у формах багатьох імен, наприклад: *Теренцій* (латинський відповідник) – *Терентій* (слов'янська форма) [12: 56]. Окрім того, всі християнські імена пройшли адаптацію також старослов'янською мовою – мовою церковної писемності східних слов'ян. Значно пізніше до християнських були зараховані скандинавські імена *Ігор*, *Ольга*, грузинське – *Тамара*, окремі імена слов'янських князів (*Володимир*, *Всеволод*, *Ростислав* тощо).

Нове активне проникнення чужомовних особових імен до складу українського іменника спостерігається у XX ст. Носії віддають перевагу запозиченням із мов народів нашої країни

та інших країн світу: *Тимур, Ілона, Сніжана, Ельза, Карл* тощо [10: 46]. У 20-х роках ХХ ст. український антропонімікон поповнюється запозиченнями із західноєвропейських мов: *Альберт, Артур, Роберт, Емма, Ельза* тощо. На Закарпатті з неслов'янських фіксують такі оніми, як *Ернест, Оскар, Отто, Адела, Гізела, Діонісія, Естера, Ірма, Ільдія* тощо [20: 137]. А наприкінці століття діапазон чужомовних імен розширюється за рахунок онімів, носії яких належать до вірменської, азербайджанської, таджицької, узбецької, татарської та інших національностей: *Арам, Ашот, Вазген, Зураб, Сатенік, Каріне, Аббас, Ахмед, Дамір, Юсуф* тощо. Як зазначає А. Коваль, у багатонаціональній країні «міграція» імен – явище постійне [10: 55].

Окрему групу імен щодо їх походження становлять імена-новотвори. У 20-30-х роках ХХ ст. поява нових імен була зумовлена соціальними, економічними, духовними змінами, що відбувалися в житті українців. І. Сухомлин вказує на такі тенденції у творенні нових імен [16: 66-67, 83]:

1. відображення в семантиці власних назв революційних подій, революційної ідеології, індустріалізації тощо: *Ревдит* – «революційне дитя», *Ревмир* – рос. «революция мировая», *Новомир* – рос. «новый мир», *Піонер, Ідеал, Авангард, Нікель, Мартен, Октябрина, Майя* тощо;

2. творення імен на честь В. Леніна та його соратників, на честь солідарності з трудящими інших країн, імен відомих героїв тощо: *Владилен, Владлен, Вілен, Віль, Ленінслав, Марат, Нінеля* тощо.

Водночас у проаналізованих автором говорах Наддніпрянщини не було виявлено багатьох новітніх імен, зафіксованих словниками як явища повоєнного часу: *Веліра, Май, Трактор, Талант* тощо.

Деякі нові імена творилися за аналогією до тих, що вже існували. Наприклад, у церковних календарях були імена *Аркадій* (житель Аркадії), *Анатолій* (житель Анатолії), *Гелій, Нарцис, Флор*, що відповідно стали зразками для таких нових імен, як *Сіцилія, Гренада, Радій, Неон, Лілія, Роза* тощо [10: 48].

Отже, проведене дослідження переконливо засвідчує, що особовий іменник української мови представлений такими групами за походженням, як імена слов'янського антропонімічного фонду, запозичення з різних східних та західних мов, імена-новотвори. Кожна з них вирізняється часом активного функціонування, структурними та семантичними особливостями.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Белей Л.О. До питання про християнізацію іменника українців // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). – Вип.37. – Кіровоград, 2001. – С.5-8.
- Бучко Г.С. Адаптація імен грецького походження // Питання східнослов'янської лексикографії XI-XVIII ст. – К, 1979. – С.110-116.
- Головчак Н.І. Етимологічний склад репертуару жіночих імен закарпатських німців // Studia slovakistica. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст. – Ужгород: Видавництво Олександра Гаркуші, 2009. – С.25-33.
- Головчак Н. Розмаїтість імен німців у інтернетичному просторі Закарпаття // Проблеми слов'янської ономастики: Збірник наукових праць. – Ужгород, 1999. – С.30-32.
- Демчук М.О. Українські автохтонні власні особові імена праслов'янського походження // Мовознавство. – 1983. – №1. – С.68-74.
- Карпенко Ю.О. Своє і чуже в українській мові // Магічне слово імені (До 75-річчя професор П.П. Чучки): Studia slovakistica. 3. – Ужгород, 2003. – С.86-89.
- Карпенко Ю.А. Специфіка ономастики // Русская ономастика. Сборник научных трудов / отв. ред. Ю.А. Карпенко. – Одесса: ОГУ, 1984. – С.3-15.
- Касинец Н.И. Общеславянский лексический фонд в антропонимии восточных и западных славян // Магічне слово імені (До 75-річчя професор П.П. Чучки): Studia slovakistica. 3. – Ужгород, 2003. – С.90-93.
- Керста Р.И. Типы именованных мужчин в памятниках украинского языка XVI века // Антропонимика. – М.: Наука, 1970. – С.258-262.
- Коваль А.П. Життя і пригоди імен. – К.: Вища шк. Вид-во при Київ. ун-ті, 1988. – 240с.
- Лісовий І.Л., Цимбалюк Ю.В. Про деякі власні імена латинського походження в українській мові // Українське мовознавство. – К., 1976. – Вип.4. – С.99-101.
- Никонов В.А. Русская адаптация иноязычных личных имен // Ономастика. М.: Наука, 1969. – С.54-78.
- Свистун Н.О. Динаміка антропонімікону м. Тернополя XIX-XXст.: Рукопис на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. – Тернопіль, 2006 – 249с.
- Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 2005. – 334с.
- Суперанская А.В. Имя через века и страны. – М.: Наука, 1990. – 192с.
- Сухомлин І.Д. Питання антропоніміки в українській мові. – Дніпропетровськ, 1975. – 109с.
- Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – 254с.

18. Фаріон І.Д. До джерел імен українців // Українська пропріальна лексика. Матеріали наукового семінару 13-14 вересня 2000р. / Відповід. ред. І.М. Желзняк. – Київ: «Кий», 2000. – С.163-169.
 19. Худаш М.П. Із історії української антропонімії. –К., 1977. – 236с.
 20. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. – Ужгород, 2008. – 671с.
 21. Чучка П.П. Давньослов'янські особові імена, засвідчені південнокарпатськими українськими онімами // Studia slovakistica. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст. – Ужгород: Видавництво Олександра Гаркуші, 2009. – С.83-90.
 22. Чучка П.П. До проблеми іншомовних елементів в українській антропонімії // Питання ономастики Південної України: зб. ст. – К.: Наукова думка, 1974. – С.141-149.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Черноус – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми антропонімії Кіровоградщини.

УТВОРЕННЯ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ФАХОВОЇ МОВИ ГЕОДЕЗІЇ, КАДАСТРУ ТА КАРТОГРАФІЇ

Юлія ГРИНДА (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблем визначення терміну, особливостей утворення та класифікації термінів у галузі геодезії, кадастру та картографії, а також їх місця у системі загальноживаної та наукової мови.

The article is devoted to the research of the problems connected with the term definition and the peculiarities of formation and classification of terms in the sphere of geodesy, cadastre and cartography. Their place in commonly used and scientific language is defined.

Активізація сучасної міжнародної комунікації та співробітництва і як результат – зростаючий інтерес до вивчення іноземних мов, спричинила поглиблення досліджень у галузі різних сфер науки англійською мовою. Одним із головних завдань суспільства є проблема формування широко компетентної аудиторії, яка б вільно володіла необхідним термінологічним апаратом у сфері своєї діяльності і змогла користуватись ним, збагачуючи свої знання.

Саме тому вагомим та актуальним в наш час постає дослідження лексичних одиниць фахових мов (зокрема підмови геодезії, картографії та кадастру), які активно використовуються в тій чи іншій сфері науки та техніки і крім того широко проникають у інші галузі людських знань. Праці численних вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як: А.С. Гринева, А.С. Дякова, Т.А. Журавльової, Т.Р. Кияка, В.М. Лейчика, Д.С. Лотте, А.В. Крижанівської, Т.І. Панько, Картриджа, Е. Жульбера та інших, були спрямовані на вивчення термінологічних одиниць.

Фахові мови (спеціальні мови або технолекти) – це особливі мови певної галузі науки, сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у професійно замкненій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у ній [4]. На думку Виноградова фахові мови мають певні особливості, а саме:

- фахова мова – це природна мова із елементами штучних мов, спеціалізованих штучних мов чи символічної мови науки;
- це вербальна мова, яка включає у свій склад і невербальні засоби (схеми, малюнки, формули, графіки);
- це національна мова із тенденцією до інтернаціоналізму, яка проявляється у використанні інтернаціональних терміноелементів чи запозиченні готових номенів, які є лексичними одиницями та за допомогою яких ми називаємо предмет і сприймаємо його без реалізації його точного місця в системі комунікації і без співвідношення з іншими термінами.
- вона є багатоструктурною та багатofункціональною мовною системою і виконує наступні функції: 1). епістемічна – відображення дійсності та зберігання знань; 2). Когнітивна – отримання нових знань; 3). комунікативна – передача спеціальної інформації, тощо [2: 112].

Головною одиницею будь-якого науково – технічного вокабуляру (включаючи сферу геодезії та кадастру), що виступає засобом спілкування учених і фахівців, які користуються у своїй конкретній сфері точно і постійно, є термін.

Проаналізувавши роботи багатьох вчених та термінологів можна прийти до висновку, що не існує єдиного визначення поняття терміну. У латинській мові це слово означало «рубіж», «межу». Арістотель визначав термін, як те, на що розкладається перший засновок, – суб'єкт і предикат. У середньовіччі це слово набуло значення «позначення», «визначення» [8: 123].

Термін виступає своєрідним типом мовного знака, який створюється для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів. На думку Головіна Б.Н. він являє собою окреме слово чи утворене на базі іменника підрядне словосполучення, що означає професійне поняття та призначене для задоволення спеціальних потреб спілкування у сфері певної професії.

У працях Г. Винокура, а також в багатьох лексикографічних джерелах визначається термін на основі експлікації його основної диференціальної ознаки – функції реалізації спеціального професійного поняття. В одній зі статей Г. Винокур тлумачить терміни як слова в особливій функції, функції назви [3: 5]. З деякими його висновками погоджується О. Реформатський, висуваючи на перший план дефінітивну функцію терміна, він вважає термін одиницею термінологічного поля, в якому той точний, стилістично нейтральний та позбавлений експресії [9: 103].

Технічні терміни фахових мов мають спеціалізовані і окреслені значення, а також більшу стабільність і стійкість перед морфологічними і семантичними змінами, ніж загальноновживана лексика. Крім того, технічна лексика має дещо інтернаціональний характер, багато технічних слів ідентичні за формою і значенням у кількох мовах. Завдяки цьому науковий опис інколи наближається до явища міжмовної комунікації. Беручи до уваги таку ключову характеристику термінів як ознаку зрозумілості можна класифікувати їх на:

- Загальнозначущі (зрозумілі практично усім): *equator, agnle, meridian, soil, boundary, earth*;
- Спеціальні галузеві терміни, які володіють особливим змістом і зрозумілі лише фахівцям із геодезії та кадастру: *azimus of star, equivalent elevation, coherency length, zero drift, rigid plummet, active reflector*;
- Спеціальні технічні терміни, які відбивають область спеціальних знань – геодезії: *geotectonics, hydrology, aerospace survey, кадастры: land cadastre, forest cadastre, land parcel, land tenure, cadastral matter, картографії: enlargement of scale, latent image, projection, alienation* [5].

Проте слід зазначити, що термін не являється ізольованою одиницею мови, і знаходиться під впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, тобто поняття термін – слово не є опозиційними, а взаємопов'язаними, тому, що: 1) термін може бути **складним** і тому уже формально не співвідноситься зі словом; 2) **простий** (не складний) термін не може бути протиставлений слову, бо він сам є словом; 3) хоча існують дві основні групи лексичних одиниць "спеціальна (термінологічна) лексика" та " загальноновживана (не термінологічна) лексика", чіткої і незмінної межі між ними не існує, адже будь-яка лексична одиниця може перейти із множини термінів в множину загальноновживаних лексем та навпаки (якщо навіть ми в даний момент надійно віднесли цю одиницю до першого чи другого класу одиниць). Так, слова *relief (n), size (n), measurement (n), symbol (n), to lease (v), to represent (v), circulation (n)*, які з давніх-давен були загальноновживаними, стали в сучасній підмові кадастру термінами. З іншого боку, лексеми, які спочатку були лише термінами, переходять до складу загальноновживаних: *accurate (adj), registration system (n), scale (n), to register (v)* та ін.

Щодо утворення термінологічних одиниць, то Д.С. Лотте пропонує розрізняти три основних способи побудови науково-технічних термінів:

1) самостійна побудова похідних слів, слів усічених та словосполучень (елементи, з яких будується термін, можуть бути, в свою чергу, термінами, що належать до даної термінологічної системи або до будь-якої іншої);

2) використання термінів, що вже існують, або слів шляхом зміни їх значень (таким чином, він не поєднав два згаданих вище способи як побудову нових термінів шляхом використання внутрішніх ресурсів);

3) застосування переносу в термінологію даної мови термінів, що існують в будь-якій іншій мові [7: 19].

Відомий вітчизняний термінолог Т.Р. Кияк виділив два загальні методи творення лексичних одиниць фахової мови, які у свою чергу поділяються на менші, конкретніші способи:

1) **пряме запозичення** терміноелементів:

а) повне (включаючи зовнішню та внутрішню форми);

б) неповне (використовуючи лише внутрішню форму);

2) **використання внутрішніх ресурсів мови**, а саме:

а) карбування похідних слів (сюди належить морфологічний спосіб утворення термінів, включаючи афіксацію) ;

б) надання нових значень, що базується на такому процесі як вторинна номінація, всередині якої найпоширенішими є: метафора та метонімія);

в) складання основ, внаслідок чого виникають слова-композиції;

д) укладання словосполучень [4]. Крім того, вчений виділяє ще й третій спосіб побудови нових лексичних одиниць – вигадання нових слів, але він не є достатньо актуальним та ефективним на сучасному етапі творення термінів.

Аналізована термінологія кадастру та картографії має кілька джерел свого витоку. Це перш за все загальнонаціональна основа, а також величезна кількість запозичень, найбільшу частину яких становлять грецизми та латинізми, адже, як відомо, саме ці мови вважались універсальними практично у всіх сферах людського життя. До грецизмів та латинізмів можна віднести такі терміни та терміни словосполучення: *telescope, compass, error, horizon, application, land plots, map, terra, square, level, position, longitude, latitude, declination, coordinates, position, radius*, та інші, до лексем, які мають французькі корені належать: *soil, border, plan, surface, relief, size, utilization* та інші. Серед термінів кадастру та картографії слід виокремити також так звані гібридні та комбіновані терміни. У перших основа є власномовною, а префікси, суфікси чи закінчення запозичені чи навпаки: *linear, polar (method), degree, triangle*, тощо. У других, які виступають складними словами одна частина є запозиченою, а інша – питомою: *half interval line, root – meant square, internal – focusing telescope, level net* та інші. До складу даної галузі відносяться і терміни, що безпосередньо стосуються кадастру та картографії, а саме: *cadastre, mapmaking, land surveying, grid azimuth, linear measurement, the Earth's radius, axial meridian, theodolite, tacheometry*; загальнонаукові: *meter, longitude, latitude, coordinates, degree*; загально технічні й термінологічні одиниці міжгалузевого рівня: *shape, land, relief, boundary, area*, тощо.

У складі запозичень виділяються **власне запозичення** (*map, framework, labels*) та **інтернаціоналізми** – ті, які вживаються з тим самим значенням не менше, ніж у трьох неблизько споріднених мовах (*cartography, thematic map, map-transparent, barometer, metrology, laser, echogram, apex*). У процесі функціонування термінів простежується закономірність: чим вища частотність використання конкретного терміна фахівцями різних країн, тим більше в нього шансів стати інтернаціоналізмом і на відміну від запозичень вони більш позитивно сприймаються та легше проникають у мову.

Бувають випадки, коли запозичення, яке увійшло до тієї чи іншої мови, починає членуватися, адже до тієї ж мови надходять й інші слова зі спільним коренем або будь-яким іншим афіксом. Таким чином, афікс, який починає зустрічатися у більш ніж одному терміні, нерідко стає продуктивним і починає використовуватися у нових термінах, побудованих з використанням як елементів рідної мови, так й іншомовних елементів. В українській мові це насамперед стосується таких, переважно греко-латинських, афіксів, як *авто-, гідро-, синхро-, ультра-, полі-, анти-, фото-, гео-* та багатьох інших, або суфіксів *ція, їзм*, тощо. Їхні відповідники в англійській мові префікси: *auto, hydro, synchro, ultra, poly, anti, photo, geo*, а також суфікси *tion, ism* часто служать для творення слів сфери геодезії та кадастру: *automatization, hydrology, synchronization, polyometry, antipole, photogrammetric, photograph axes, photosensitive construction, geodetic, geodimeter, position, deformation, magnetism*. Всі ці терміноелементи, незважаючи на їх іншомовне походження, є цілком продуктивними та служать для карбування нових термінів, в тому числі, з використанням українських

терміноелементів (в основному, коренів). Д.С. Лотте вважав, що випадки притягнення іншомовних слів чи окремих іншомовних елементів не є рідкістю при карбуванні нових термінів для нових понять, що веде до співіснування слів рідної мови, створених з використанням іншомовних елементів, та оригінальних запозичень [7].

Як відомо, більшість термінів твориться *морфологічним способом*, який в основному базується на афіксації, тобто деривації за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, префіксів і суфіксів одночасно, постфіксів, флексій. Семантичне навантаження терміну, сформованого таким чином інше, ніж у загальнонародній мові: конкретніше, чіткіше. Слід відмітити, що у творенні термінів досліджуваної сфери беруть участь не усі афікси, а лише окремі, серед яких префікси *inter-* (*interplanetary, interference, interface, intermediate, interferometer*), *re-* (*refractive, residential, relative, representation, rectangular, restriction, retouch*), *ac-* (*accommodation, acceleration, actinograph, actinometer, accelerometer*), *dis-* (*discounting, discreteness, distortion, distribution, displacement*), *de-* (*demarcation, deviation, deflation, derivative, detailed, declinator, detector*) та інші, і суфікси *-cal* (*astronomical, topographical, vertical, physical, gravimetric, geodetical*), *-sion* (*abrasion, regression, torsion, corrosion, ingression*), *-ment* (*alignment, management, attainment, settlement, decrement*), *-ic* (*stochastic, optometric, variometric, galactic, adiabatic*), *-er/or* (*albedometer, cartographer, balometer, attenuator, geomensor*), *-tion* (*aeolation, modulation, location, quantization*), тощо. Наділяючи терміни, до складу яких вони входять, єдиним значенням, афікси тим самим виконують семантичну функцію.

Щодо термінів складних слів, за звичай вони утворюються двома способами – за рахунок чистого складання незалежних одне від одного слів (*site-specific; zero-end, parallel-measuring grid, half-interval, quarter-interval, root-mean square*) та на основі інтерфіксного складання залежних одне від одного основ: *tellurometer, barometric, hydrostatic, stereophotogrametric, interpolating* і т.д. Окремою групою серед складних термінів можна виділити слова з міжнародними компонентами – блоками: *meter, aero, auto, astro, iso, geo, graph, micro, photo, tele, topo* (*aerogeology, automation, autograph, astronomy, astrocompass, isogloss, isopleths, geological, geosyncline, hydrograph, geography, micrometer, micromeasuring, photograph, phototriangulation, telescope, television, topographic, topology*), тощо.

Слід відмітити, що наука про терміни тісно пов'язана із *ономастиккою* (від грец. *ὄνομα* – ім'я, назва), яка є наукою про власні імена об'єктів чи предметів. Власні назви не рідко виступають твірними основами термінів геодезії та кадастру і входять до складу термінологічних словосполучень, які використовуються для номінації частин світу, специфічних об'єктів, математичних теорем, формул, вимірювальних приладів та інструментів, і допомагають конкретизувати певну назву. Утворення термінологічних одиниць досліджуваної галузі відбувається в англійській мові переважно за тими самими словотвірними і синтаксичними моделями, і з використанням тих самих словотвірних засобів, що й утворення загальноновживаних лексичних одиниць, хоча й характеризується певними особливостями.

У термінологічній системі складні терміни з антропонімами трапляються можливо не так часто, як в інших терміносистемах, проте вони все ж присутні. Це або похідні терміни, або термінологічні словосполучення, де прізвища можуть вживаються або в загальному або в родовому відмінках. Означення – прізвище може перекладатися як:

- означення – прізвище подається у постпозиції в родовому відмінку: *Commoner's "Laws" of ecology* – закони екології Коммонера; *Cartesian Coordinates* – Декартові координати, *Gauss – Gruger's projection* – проекція Гаусса – Крюгера, *Laplace's azimuth* – азимут Лапласа, *Gauss algorithm* – алгоритм Гауса, *Anomaly of Fau* – аномалія Фая.
- присвійним прикметником, утвореним від прізвища: *Cartesian Coordinates* – декартові координати, *Merkator Projection* – меркаторова проекція, *geodetic Doppler's receiver* – геодезичні доплерівські приймачі.
- словосполученням, у якому присутнє слово "метод", "спосіб", "формула", "теорема", тощо: *Monte Carlo simulation* – моделювання методом Монте – Карло, *Beyes formula* – формула Бейеса та інші.

- Прізвищем-прикладкою: *Auger peak* – Оже-пік; *Fourier optics* – фур'є-оптика, *Vening Meinesz` Q-function* – Венінг-Мейнеса Q-функція, *map of Mezhyrich* – Межирич-карта.

- описово (з вилученням прізвища): *Tissot's indicatrix* – еліпс спотворень; *Clark orbit* – геостаціонарна орбіта [5, 405].

Отже терміни сфери геодезії, кадастру та картографії, як знаки наукових понять, мають чітко визначене місце у своїй терміносистемі, а також вступають в тісні відношення і зв'язки із елементами загальноживаної мови. Перспективою дослідження у даному напрямку є більш детальне визначення структурно-семантичних ознак та моделей творення даних лексичних одиниць, які можуть використовуватися при побудові нових термінів досліджуваної терміносистеми, що безперервно розвивається та збільшується.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Р.С. Белєв. Поняття терміоелемента з погляду теорії номінації // Мовознавство. – 1990. – №3. – С. 64 – 65.
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение: общие и лексические вопросы. – М: ИОСО РАО, 2001. – 223 с.
3. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Тр. МИИФЛ. – 1939. – Т.5 – С.5 – 6.
4. Дяков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення. Монографія. – К.: “КМ Академія”, – 2000. – 218с.
5. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово – стилістичні проблеми. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 526с.
6. Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики). – Львов, 1988. – 320 с.
7. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1961. – 160 с.
8. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
9. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1967. – С. 101 – 105.
10. Геодезичний енциклопедичний словник / За редакцією Володимира Літинського. – Львів: Євросвіт, 2001. – 668с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Гринда – викладач кафедри англійської мови Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: структурні та функціональні особливості термінотворення.

АНГЛОМОВНІ НОМІНАЦІЇ ЮВЕЛІРНИХ ПРИКРАС ЯК ЧАСТИНА ЮВЕЛІРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Ольга ЦОБЕНКО (Одеса, Україна)

Стаття присвячена розглядові системних особливостей англомовної ювелірної термінології та номінацій ювелірних прикрас як її частини. Виокремлено та проаналізовано структурні та функціональні особливості номінацій ювелірних прикрас в англійській мові.

The article is dedicated to the investigation of systemic peculiarities of the English jewellery terminology and jewellery nominations as its part. Structural and functional peculiarities of jewellery nominations have been singled out and analyzed.

Історія лінгвістики як науки характеризується послідовною зміною домінанти певних наукових парадигм. Так, на початку ХХ століття на зміну порівняльно-історичній науковій парадигмі прийшла системно-структурна (або таксономічна) парадигма, яка ґрунтувалася на принципах синхронічності лінгвістичного опису та системності мови [5: 409].

Саме завдяки появі зазначеної наукової парадигми стало можливим виокремлення та розвиток описової лексикології, яка аналізує сучасний стан лексичної підсистеми мови. Власне від описової лексикології і відмежувалися декілька окремих лінгвістичних галузей, зокрема, і термінознавство (або ж термінологія) [5: 280-281].

Хоча зазначені терміни є синонімами, для більшої коректності викладу у нашій роботі під *термінознавством* розуміємо розділ лексикології, що вивчає терміносистеми мови, а під *термінологією* – систему слів і сполук, що позначають коло понять спеціальної сфери спілкування у науці, виробництві, техніці, мистецтві тощо [5: 618; 3].

Серед основних завдань термінознавства відзначимо, зокрема, вивчення різноманітних терміносистем тієї чи іншої мови, аналіз принципів побудови цих терміносистем, розгляд механізмів творення термінів та вимог до них [5: 618; 3].

Метою даного дослідження є розгляд системних особливостей англомовної ювелірної термінології, зокрема, номінацій ювелірних прикрас. Матеріалом дослідження слугувала енциклопедія ювелірної справи, а саме: *An Illustrated Dictionary of Jewelry* [7].

Кожне дослідження термінологічної лексики спирається на відповідне визначення терміна. З питань визначення терміна, вимог, пропонованих до нього, існують різні, часто неоднозначні точки зору.

У сучасному мовознавстві виділяють три різних напрямки у розвитку теорії терміна і термінології. Відповідно до першого напрямку термін виводиться за рамки мови і розглядається як «особлива одиниця», знак спеціальної семіотичної системи. Відповідно до другого напрямку термін розглядається у рамках загальнолітературної мови як слово, яке має всі властивості слова як лексичної одиниці, тобто такої одиниці, яка не має певних специфічних властивостей ні у формі, ні у змісті. В основі третього напрямку закладена ідея системно-структурного і функціонального підходу до аналізу і класифікації одиниць мови, відповідно до якого термін (слово – просте, складне або словосполучення) визначається у рамках загальнонаціональної мови, виходячи зі специфіки виконуваної ним функції «як мовного засобу номінації спеціального значення у системі понять науки, техніки та інших сфер професійної діяльності» [2: 262].

Українська дослідниця О. Селіванова у своїй термінологічній енциклопедії визначає поняття «термін» наступним чином: «термін (від лат. *terminus* – межа, *Terminus* у давніх римлян був богом межі і межового каменя, який охороняв недоторканність земельної ділянки, установлював межу), – слово чи сполука, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності» [5: 617].

Вважається, що слово «термін» уперше з'явилося у 1876 році у Німеччині. Термін є складником системи мовних знаків, яка обслуговує сферу спілкування в цій галузі разом із загальноновживаним лексиконом. Головними вимогами до термінів, на думку О. Селіванової, є системність, наявність класифікаційної дефініції, прагнення до моносемічності й конкретизації в межах терміносистеми й до прозорості внутрішньої форми; жорстка конвенційність; стилістична нейтральність; залучення до системи понять певної галузі; відповідність нормам мови, що запобігає появі професійних жаргонізмів; точність і короткість; дериваційна здатність; інваріантність як відсутність варіантів і синонімів; висока інформативність [5: 618].

І.В. Арнольд визначає термін як «слово або стале сполучення, яке є уточненим найменуванням поняття, специфічного для певної галузі знання, виробництва, культури» [1: 249].

Р.Ф. Проніна [4] визначає терміни як слова і словосполучення, які мають спеціальне, строго визначене значення в тій або іншій галузі науки і техніки. Вони точно виражають поняття, процеси і назви речей, властиві будь-якій галузі виробництва. На її думку, будь-який термін варто розглядати не як уособлену значиму одиницю без зв'язка зі словами і контекстом в цілому, а як слово, за яким закріплене визначене технічне значення, але яке не може змінити свій зміст у залежності від тієї галузі, у якій воно вжито в даному конкретному випадку. Для терміна характерна співвіднесеність з точно визначеним поняттям, прагнення до однозначності. Це призводить до того, що цілий ряд термінів здобуває своєрідну незалежність від контексту і може перекладатися за допомогою лексичного еквівалента. Однак це не означає, що термін зовсім не залежить від контексту.

Отже, підсумовуючи розгляд теоретичної літератури, визначимо термін як слово чи словосполучення, яке позначає поняття відповідної сфери спілкування у науці. Основними характеристиками термінологічної одиниці є системність, прагнення до однозначності, конкретизація позначуваного поняття, стилістична нейтральність, точність, стислість, відповідність нормам мови, дериваційна здатність, фіксований зв'язок з позначуваним поняттям, незалежність від контексту.

Дослідження саме англомовної ювелірної термінології є актуальним, оскільки на сьогоднішній день відсутні подібні дослідження у вітчизняній лінгвістиці. До того ж лексика, яка стосується ювелірних прикрас може відноситися водночас до декількох професійних

галузей – до ювелірної справи, антикварної справи, історії, археології, геральдики, релігійного культу, етнографії тощо, що підкреслює теоретичне та практичне значення даної роботи.

Слід зазначити, що вищевказана енциклопедія *An Illustrated Dictionary of Jewelry* висвітлює широке коло понять, пов'язаних із ювелірною справою. Умовно можна виділити п'ять тематичних блоків, а саме: назви та інформація про ювелірні компанії, назви процесів обробки дорогоцінного каміння та металів, власне назви коштовного каміння та назви благородних металів, які використовуються у ювелірній справі, і звичайно ж назви ювелірних прикрас.

За матеріалами зазначеного енциклопедичного джерела ми зафіксували 250 англomовних номінацій ювелірних прикрас.

Структурно та функціонально, тобто відповідно до місця носіння та призначення, їх також можна поділити на 9 блоків, а саме: прикраси для волосся, прикраси для голови, прикраси для шиї, прикраси для рук, прикраси для тіла, прикраси для ніг, генітальні прикраси, прикраси, які виконують певні спеціальні функції, та назви різноманітних компонентів та складових прикрас. Перейдемо до розгляду кожної окремої групи.

Перша із зазначених груп номінацій – прикраси для волосся – містить назви різноманітних булавок, наприклад: *hairpin, hair stick, bobby pin*, та є однією з найменш чисельних груп (5 номінацій).

Друга група досліджених номінацій – прикраси для голови – у свою чергу складається з декількох підгруп. Сюди належать сережки та їх різноманітні різновиди, наприклад: *clip-on earrings, stud earrings, hoop earrings, magnetic earrings* та ін. Різновиди ще однієї традиційної головної прикраси – *crown* – включають, зокрема, такі номінації: *circlet, coronet, diadem, tiara*. До другої групи ювелірних номінацій належать також прикраси для носа: *nose ring, nose stud, nose chain* та прикраси для зубів: *grills*.

Прикраси для шиї складають третю групу досліджуваних номінацій та містять різновиди намист (*necklaces*), наприклад: *bib necklace, choker, opera necklace, princess necklace, rope necklace*. Також до цієї групи належать різновиди ланцюжків (*chain*): *trace, belcher, curb, anchor, Prince of Wales, snake, herringbone, Byzantine, Singapore, fancy*.

Прикраси для рук, які складають четверту досліджувану групу, також можна розділити на дві підгрупи. До першої з них зараховуємо прикраси для верхньої частини руки (*arm*). Сюди належать номінації *armlet*, різновиди браслетів (*bracelet*): *sports bracelet, charm bracelet, bangle, slap bracelet, friendship bracelet*, та різновиди запонок (*cufflink*): *single, double-face*. Другу підгрупу складають прикраси для кисті (*hand*). Сюди належать різновиди каблучок, які нараховують більше 50 номінацій наприклад: *solitaire ring, trinity ring, cluster ring, engagement ring, mood ring, poison ring, signet ring, wedding ring* та ін.

Дві наступні групи розглянутих номінацій – прикраси для тіла та ніг – є найменш чисельними та налічують відповідно чотири та дві назви прикрас, а саме: *belly chain, brooch, breastplate, chatelaine* для тіла, *anklet, toe ring* для ніг.

Сьому групу досліджених номінацій складають назви прикрас статевих органів чоловіків, наприклад, *Prince Albert piercing, magic cross, Prince's Wand* та жінок: *Princess Albertina piercing, Christina piercing, Nefertiti piercing* та ін. Слід зазначити, що це єдина група ювелірних прикрас, яка не фіксується нормативними тлумачними словниками англійської мови.

Передостання виділена нами група містить номінації прикрас, які мають спеціальні функції, наприклад, магичні – *amulet, talisman*, лікувальні властивості – *prayer jewellery, rosary beads*, ідентифікаційні – *membership pin* та ін.

Дев'ята група досліджених назв містить номінації різноманітних компонентів ювелірних прикрас, таких як *cameo, emblem, medallion, pendant, locket, findings (clasp, bail, bar)*.

Структурний аспект розгляду номінацій ювелірних прикрас як частини ювелірної термінології дозволив нам також проаналізувати гіперо-гіпонімічні або ж родо-видові зв'язки між зазначеними номінаціями. Згідно з даним аспектом виділяємо 10 гіперонімів, тобто таких номінацій, що мають різновиди. Це наступні назви ювелірних прикрас: *hairpins, earrings, nose-studs, crowns, necklaces, chains, bracelets, cufflinks, rings, prayer jewellery*. Як

бачимо, в основному різновиди мають найбільш популярні прикраси, такі як каблучки, намиста, ланцюжки та браслети. Приклади даних гіпонімів ми наводили вище при розгляді тематичних груп прикрас. Слід також зазначити, що різновиди прикрас виділяються за особливою формою або функцією того чи іншого виробу.

Як відзначають дослідники, вплив загальнонародної мови на термінологію позначається, зокрема, у тому, що термінології, як і мові в цілому, властива синонімія лексичних одиниць[6]. Явище синонімії зафіксоване нами і в ювелірній термінології. Так, наприклад, паралельно існують два (в деяких випадках декілька) термінів на позначення однієї й тієї прикраси, наприклад: *slave earrings / Bajoran earrings, bib necklace / collarette, rope necklace / sautoir, brassard / armlet, poison ring / pillbox ring, brooch / fibula*. Як бачимо, в більшості випадків один із зазначених термінів має іншомовне походження, що й спричинило появу синонімічного терміну.

Подальше дослідження ювелірної термінології є перспективним в плані вивчення етимології номінацій ювелірних прикрас та рівня представленості даних назв у нормативних тлумачних словниках англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. - М.: Высшая школа, 1983. - 280 с.
2. Вит Ю.В. Терминология и ее место в языке // IV Міжнародна науково-практична конференція з питань методики викладання іноземної мови, пам'яті професора В.Л. Скалкина. 27-28 січня 2005.: Зб. Наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2005. - С. 258-263.
3. Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М., 1993. – 250 с.
4. Пронина Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы. – М., 1986.- 245 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006.- 716 с.
6. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (К основам сопоставительного исследования). – Львов: Высшая школа, 1989. – 157 с.
7. <http://allaboutjewels.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Цобенко – здобувач кафедри англійської мови у судноводінні Одеської національної морської академії.
Наукові інтереси: лексична семантика англійської мови.

ПРИЗВИЩА ПОКУТТЯ, ОМОНІМНІ З СУФІКСАЛЬНИМИ ВАРІАНТАМИ ЧОЛОВІЧИХ ХРИСТИЯНСЬКИХ ІМЕН

Наталія ВИРСТА (Тернопіль, Україна)

У статті проаналізовані прізвища Покуття, омонімі з чоловічими християнськими іменами, визначені найпопулярніші моделі суфіксальних чоловічих імен, відображених в основах прізвищ Покуття.

The surnames of the Pokuttia region, homonymous to men's Christian names, are analyzed in the paper. The author establishes the most frequently used models of men's suffixal names, that form the bases for the surnames functioning in the Pokuttia region.

Власні імена людей були «першою базою», яку людство використало для творення прізвищ [12: 9]. Прізвища Покуття, етимонами яких є чоловічі християнські імена, становлять більше третини від загальної кількості прізвищ цієї території. З точки зору словотвірної структури частина з них є омонімічними з чоловічими християнськими іменами, інші утворені морфологічним способом.

На час становлення прізвищ (кін. XVIII – поч. XIX ст.) і ще задовго до того на українських етнічних землях християнські імена вживались уже в адаптованій до української мови формі і не тільки в побуті, але і в адміністративно-юридичних документах виступали у різних фонетичних, морфологічних варіантах [10: 41]. Серед словотвірних варіантів імен дослідники української антропонімії виділяють усічені, усічено-суфіксальні та суфіксальні імена [10: 70; 18: 58-59]. На Покутті останні становили найчисельнішу групу серед різних варіантів імен, про що свідчить аналіз відіменних прізвищ.

Предметом розгляду у цій статті є прізвища Покуття, похідні саме від суфіксальних варіантів чоловічих християнських імен. У статті аналізуються прізвища, омонімі з суфіксальними варіантами імен, які однозначно утворені семантичним способом, і прізвища, які мають неоднозначну словотвірну мотивацію.

Суфіксальними вважаються варіанти імен, утворені за допомогою різних суфіксів, які приєднуються до повної, усіченої (самостійної) та усічено-суфіксальної основи.

Суфіксальні імена християнського походження засвідчені в давньоруських літописах [23: 71-77]. Адаптуючись, християнські імена активно включалися у словотворчий процес і з XI століття «поряд із базовими, нейтральними варіантами широко вживаються й похідні від них демінутивні та гіпокористичні утворення» [20: 597]. У XIV ст. в українських грамотах частина імен має чітко виражені ознаки суфіксального словотвору, у документах зустрічаються також форми, утворені усіченням основ [17: 130]. В українській мові є великий арсенал суфіксів для творення варіантів імен. Дослідниця української антропонімії XVI ст. Р. Керста пише: «Для творення варіантів чоловічих імен вживалося близько 50 суфіксів, з яких майже кожен міг поєднуватись з повною, скороченою або уже ускладненою іншим суфіксом основою імені» [10: 75]. Про «багатий репертуар моно- і поліморфемних суфіксів» для творення здрібніло-пестливих і згрубіло-зневажливих варіантів чоловічих імен у сучасних українських говорах Закарпаття пише П. Чучка [18: 60]. У період становлення прізвищевої системи суфіксальні імена стали основою багатьох українських прізвищ. Тут слушно буде згадати слова В. Сімовича про те, «що коли в нас почали утворюватися прізвища з хресних імен, то для них основою ставала частіше народна і то здрібніла, чи згрубіла форма того ймення, а не повна, і то ще й церковнослов'янська» [14: 9].

В іменах, які стали етимонами українських прізвищ, Ю. Редько виділяє біля 65 суфіксів різної суб'єктивної оцінки [12: 13-15]. У функції сучасних білоруських прізвищ широко представлені здрібніло-пестливі форми імен, утворені за допомогою близько 50 суфіксів [1: 15]. Розмаїття суфіксальних варіантів у польських прізвищах С. Роспанд пояснює тим, що ім'я, особливо християнське, не було таким виразним прізвищевим знаком і тому вимагало словотвірної деривації, яку у польській мові найчастіше здійснювали суфікси **-ек**, **-ік**, **-ак** та понад 100 інших суфіксів [22: 27].

Відіменні прізвища Покуття семантичного способу творення, тобто омонімні з іменами, засвідчують 75 суфіксів, використаних для творення варіантів чоловічих християнських імен, які зафіксовані як сучасні прізвища. В історичному матеріалі (за даними ЙМ і ФМ) – суфіксальні етимони відіменних прізвищ фіксують 50 суфіксів. Далі у порядку зменшення кількісних презентацій наводимо 10 найбільш популярних моделей прізвищ, омонімних з суфіксальними варіантами християнських імен.

Прізвища на **-ко**. Суфікс **-к-о** є давнім слов'янським демінутивно-експресивним формантом, який вже у староруську добу втрачає первісну демінутивну функцію і перетворюється на нейтральний структурний формант особових назв [7: 13]. У групі суфіксальних імен, що побутували у давньоруській мові, формант **-к-о** є найбільш продуктивним [23: 72]. Говорячи про розвиток власних назв у XIV-XV столітті, П. Чучка наголошує, що в утворенні іменних дериватів в цей період основна роль належала суфіксові **-к-о**. За його допомогою утворювалися похідні фактично від усіх чоловічих імен другої відміни [20: 602]. У грамотах XIV століття окремі чоловічі імена використовуються тільки в суфіксальній формі, частіше з суфіксом **-к-о**. Часто здрібнілі імена на **-ко** використані паралельно з повними, від яких вони утворились [17: 131]. У XVI ст. цей суфікс додавався до таких усічених основ на приголосний, які не виступали як самостійні слова [10: 75]. В. Горпинич зазначає, що «суфікс **-к-о** в системі антропонімних гіпокористик і пейоративів в українській мові XVII століття був найпродуктивнішим і найпоширенішим формантом, здатним вступати в словотворчі зв'язки майже з усіма власними особовими іменами» [6: 217]. Свою продуктивність імена на **-ко** зберігають і сьогодні. «Їх продуктивність в українській мові, – наголошує П. Чучка, – набагато вища, ніж у будь-якій іншій слов'янській...» [18: 60-61].

Понад 200 прізвищ Покуття омонімні з іменами на **-ко**. Сьогодні вони становлять найчисельнішу групу серед інших прізвищ, мотивованих суфіксальними іменами, в історичний період вони поступаються у кількісному відношенні утворенням на **-ик** / **-ек**. Відіменні прізвища Покуття на **-ко** вважаємо прізвищами семантичного способу творення, хоча й не виключаємо того, що деякі з них можна кваліфікувати як патронімічні, оскільки формант **-к-о** у прізвищах міг виконувати й патронімічну функцію. Але якщо мова йде про

відіменні прізвища на **-ко**, то вважається, що переважна більшість таких іменувань стала прізвищами лише завдяки зміні функції, тобто через семантичний спосіб [4: 64; 19: 311-315]. У межах аналізованої групи прізвищ суфікс **-к-о** додавався до:

-повних основ, які віддзеркалюють як офіційні, так і локальні (найчастіше фонетичні) варіанти чоловічих християнських імен, зокрема на **-а**: *Адамко, Андрейко, Андрійко, Гаврилко, Гарасимко, Давітко, Данилко, Дмитерко, Захарко, Климко, Кондратко, Лазорко, Лучко, Максимко, Максімко, Марцінко, Михалко, Назарько, Озарко, Остапко, Павелко, Пеленко, Пелипко, Пилипко, Романко, Савко, Сергейко, Стефанко, Томко, Федірко, Федорко, Юрко, Яремко, Juryiko¹, Prokoryuko, Semanko, Semenکو, Trachimکو, Тутонко* та ін;

-усічених основ: *Бартко, Башко* (? < *Барнабас*, ? < *Бартоломій* або слов'янське на *Ба-, Бра-*), *Валько* (< *Валентин*, *Тр.*), *Васько, Галко, Галько, Данко, Данько, Демко, Зінько, Касько, Кулько, Матько, Онисько, Онопко* (< *Онопрій*, *Тр.*), *Палко* (< *Павло*, *Тр.*), *Панько, Прочко* (? < *Прокін*), *Сайко, Сачко* (? < *Ісак, Сакій*, *Тр.*), *Харко, Чінко* (< *Ничипір*, *Тр.*), *Шимко, Стерко* та ін.;

-усічено-суфіксальних основ: *Вашко, Гресько, Гречко, Гринько, Грисько, Грицько, Грицько, Гричко, Дацько, Дацько, Дашко, Івашко, Коцько* (< *Микола*, *Тр.*), *Ленько* (< *Леон*, < *Олександр*, *Тр.*), *Леско, Лесько, Лецько* (< *Олексій* або < *Олекса*, *Тр.*), *Лешко* (< *Олексій* або < *Олекса*, *Тр.*), *Ляшко* (< *Ілля*, *Тр.*), *Мацько* (? < *Матвій*), *Мацько* (< *Матвій*, *Тр.*, пор. *мацько* «поляк» [8: 265]), *Мицько* (пор. *Миць* < *Михайло*, *Тр.*), *Місько, Нецько* (пор. *Нецьо* < *Нестор*, *Тр.*), *Пашко, Процько, Пунько* (< *Павло*, *Тр.*), *Стецько, Ясько* (< *Ян* або < *Яків*, *Тр.*), *Яцько* та ін.

Проте значно частіше в нашому матеріалі суфікс **-к-о** виступає у поєднанні з іншими суфіксами, утворюючи складні форманти: *Анріяшко, Гринечко, Олексинко* та ін. Формації із двоступеневою суфіксацією були поширені вже у давньоруській мові: **š-ko** (*Ivaško*), **iš-ko** (*Ondriško*), **uš-ko** / **'uš-ko** (*Ondrjuško*), **č-ko** (*Kosnjaško*) [23: 74-75]. Особові назви із складними формантами на **-ко** фіксуються в пам'ятках української актової мови XIV-XV ст. [7: 13]. Значна кількість чоловічих імен з поліфункціональними суфіксами на **-ко** засвідчена в історичній антропонімії XVI ст.: **-уш-ко, -юш-ко, -ош-ко, -еч-ко, -оч-ко, -ей-ко, -ай-ко, -ш-ко, -иш-ко, -ин-ко, -ис-ко** [10: 77]. Є вони й у пам'ятках XVII ст. [6: 217-218]. В антропонімії Закарпаття суфікс **-к-о** у поєднанні з іншими суфіксами надалі активно використовується для утворення здрібніло-пестливих імен (**-очко, -ечко**) або є засобом вираження згрубілості та зневаги (**-иско, -елко, --ашко, -ешко, ишко, -ішко** [18: 62-70]). На думку І. Ковалика, поліморфемні суфікси виражають вищу ступінь здрібнілості чи пестливості. Серед поліморфемних вчений називає суфікси **-оньк-о, -очк-о, -ичк-о, -еньк-о** [11: 308].

У сучасних українських прізвищах Ю. Редько виділяє 13 складних формантів з **-ко**: **-ечк-о, -ейк-о, -ойк-о, -оньк-о, -очк-о, -ушк-о, -уньк-о, -ашк-о, -анк-о, -ешк-о, -ишк-о, -ичк-о; -иськ-о** [12: 13-14]. Компоновані форманти з **-ко** широко представлені в історичній антропонімії Лемківщини XVII-XIX ст. [27: 16-119].

У прізвищах Покуття представлені християнські імена, що відбивають у своїх основах понад 20 складних формантів з **-ко**. Це такі, як: **-ашко**: *Андріяшко, Василяшко, Гордашко, Петрашко, Ромашко, Самашко* (пор. *Семашко* < *Семен*, *Тр.*), *Сімашко*; **-иско** / **-исько**: *Іваниско, Паниско, Панисько*; **-очко**: *Тимочко, Юрочко, Якимочко, Iwanoczko, Satoczko* та ін; **-ушко**: *Андрушко, Грицюшко, Костюшко, Петрушко, Трушко* (< *Трохим*, *Тр.*), *Федушко* та ін; **-ичко** / **-ечко** / **-ічко**: *Андрієчко, Михайлечко, Колічко, Павлечко, Павличко, Петричко, Прокопечко, Юречко, Яремечко* та ін; **-ейко**: *Данилейко, Климейко, Олейко, Петрейко, Савейко, Яцейко*; **-енько**: *Гриненько, Маценько, Пашенько*; **-унько**: *Петрунько*; **-онько**: *Пилипонько, Федоронько, Христонько*; **-осько**: *Савосько* (< *Сава*, *Тр.*); **-урко**: *Толурко* (? < *Толя* < *Анатолій*); **-ошко**: *Антошко*; **-анько** / **-анко**: *Миханько, Саманько, Феданко*; **-інко** / **-инко**: *Колінко, Космінко, Карпінко, Рулурпінко*; **-ишко** / **-ешко**: *Варишко, Гавришко, Маришко, Мелешко* (< *Мелетій*, < *Омелян*, *Тр.*), *Мерешко* (< *Марес* і *Мерес*, *Тр.*), *Терешко*; **-ойко**: *Гнатойко*; **-уречко**: *Костюречко*; **-авко**: *Михавко*.

¹ Латинкою подаються прізвища, зафіксовані тільки в історичному матеріалі (за даними ЙМ і ФМ).

Значно менше прізвищ утворено від імен з суфіксом **-к-а**, який формував варіанти імен з основою на **-а** (типу *Савка < Сава*). В XI-XIII ст. **-к-а** належав до суфіксів, що найбільш продуктивно додавалися до повних імен [20: 598]. Як і **-к-о**, суфікс **-к-а** міг мати й патронімічне значення [27: 123].

На Покутті антропоніми на **-ка** фіксуються частіше в історичному матеріалі і зовсім мало таких прізвищ збереглося сьогодні. Суфікс **-к-а** додавався до повних, усічених основ, а також виступав у складі поліморфемних суфіксів, про що свідчать прізвища: *Лучка, Микитка, Serafinka, Truszka; Костка, Ничка* (пор. *Ничкало < Ничипір*, Тр.); *Козминка, Косминка, Савочка, Силимонка* (? < *Силимон = Филимон*); *Koliuszka, Misiurka, Olexoczka, Sztefinka*.

Прізвища на **-ик / -чик**. Приблизно 180 прізвищ омонімні з іменами на **-ик / -чик**. Первісна функція суфікса **-ик** – деминутивна, яка з часом поступилася місцем спеціальної антропонімічної функції [7: 27]. У XIV-XV ст., а також у давньоруський період особові імена на **-ик** виступають досить рідко [7: 14-15; 18: 54-55; 23: 73]. У XVI столітті суфікс **-ик** належить до найбільш продуктивних суфіксів, що використовувалися для творення чоловічих імен [10: 80-81]. У сучасній українській мові імена з суфіксом **-ик** належать до найпродуктивніших [11: 320; 19: 92].

Відіменні прізвища Покуття на **-ик** мають неоднозначну словотвірну мотивацію. Сьогодні ми точно не знаємо, чи усі відіменні деривати на **-ик**, що послужили етимонами аналізованих прізвищ Покуття, виступали на етапі творення прізвищ як власні імена чи як іменування за назвою батька, тобто патроніми. Прізвища, утворені від імен з суфіксом **-ик** «не можна з категоричністю віднести ні до семантичних (деминутивних), ні до морфологічних (патронімічних) утворень» [19: 316]. Говорячи про прізвища Бойківщини неоднозначної словотвірної мотивації, Г. Бучко зазначає, що «численні відіменні прізвища бойків, оформлені суфіксом **-ик**, можна вважати за такі, що утворилися семантичним способом від відповідних суфіксальних варіантів імен» [4: 62]. Бірила також вважає прізвища, тотожні з суфіксальними зменшувально-пестливими формами власних імен на **-ик** первинними. Однак суфікс **-чик** має чисто патронімічний характер [1: 16, 41]. «Яскравими доказами патронімічної функції суфікса **-ик**, – за словами Г. Бучко, – є використання паралельних іменувань для ідентифікації тієї самої особи, про що свідчать приклади з історичної Бойківщини: *Pawelyk* – він же *Pawelow...*» [5: 47]. У нашому матеріалі такі приклади є тільки у межах прізвищ, мотивованих прізвицьками або апелятивами. Тому прізвища, омонімні з іменами на **-ик**, розглядаємо у групі семантичних утворень, не виключаючи при цьому можливості подвійної мотивації окремих антропонімів.

П. Чучка зазначає, що суфікси **-ик**, **-чик** вживаються з тими ж основами, що й суфікс **-к-о**, проте суфікс **-чик** не додавався до основ, які закінчуються на два приголосні звуки [18: 62].

Серед відіменних прізвищ Покуття, омонімних з суфіксальними варіантами імен, найпродуктивнішими є такі, в яких суфікс **-ик** приєднаний до повних імен, як тих, що закінчуються на приголосний, так і тих, що закінчуються на **-о**, **-а**: *Абрамик, Ваврик, Василік, Вінтонік, Власик, Герасимік, Григірчик, Григурик, Данилік, Данильчик, Дем'янік, Дмитрик, Іванік, Іванчик, Йовік, Йонік, Карпик, Козьмік, Курилік, Лаврик, Лазарік, Максимік, Манілік, Мартинік, Матвійчик, Миронік, Михайлік, Мойсік, Назарік, Наумчик, Нестерік, Никільчик, Николик, Ничипорік, Остапик, Павлік, Прокіпчик, Протасік, Романік, Романчик, Хомік* та ін.;

Значно менше прикладів, які репрезентують варіанти імен з суфіксом **-ик**, приєднаним до усічених чи усічено-суфіксальних основ: *Ваньчик, Вацік, Гацік, Гринік, Грицік, Демчик, Дронік, Зінік, Івасік, Кедік, Кендік* (? < *Македон*), *Костік, Кубік, Кузік, Купчик, Лесік, Мацік, Мисік, Ничік, Орчік, Пантелік, Пронік, Процік* та ін.; *Андрусік Васюхнік* (< *Василь*, Тр.), *Григорашик, Григоришик, Колянік* (пор. *Колян < Микола*, Тр.), *Федінчик, Федунік, Ясунік, Яцунік, Іваничук, Sztefunyk* та ін.

У матеріалі, почерпнутому з ЙМ і ФМ, трапляються випадки паралельного вживання суфіксів **-ик** і **-ек**, що свідчить про вплив польської канцелярії на запис українських імен:

Адамашек / Адамашик, Гурек / Гурик, Juzek / Juzyk, Kostek / Kostyk, Onufreik / Onufryk, Stepanek / Stepanik та ін.

Прізвища на **-ець**. Майже 40 прізвищ Покуття омонімні з іменами, оформленими суфіксом **-ець**. Цей формант здавна приєднувався до повних основ [23: 73; 20: 598]. Суфікс **-ець** використовувався для утворення деривативних імен у XIV столітті [17: 131]. У Галичині XV століття суфікс **-ець** посідав друге місце в ідентифікаціях простих людей, утворюючи гіпокористики 1-го і 2-го ступеня передусім від церковно-християнських імен [26: 23]. Квалітативи чоловічих імен з суфіксом **-ець** побутують також у XVI ст. [10: 80]. В. Горпинич зазначає, що «суфікс **-ець** з гіпокористичним значенням взаємодіяв у XVII столітті з багатьма особовими іменами. Був дуже активним і продуктивним, але не від усіх імен». У XVII столітті гіпокористики на **-ець** поступалися своєю активністю хіба що гіпокористикам і пейоративам на **-ко** [6: 220].

Відіменні прізвища Покуття на **-ець** вважаємо неоднозначними щодо словотвірної мотивації, оскільки, як зазначають сучасні дослідники, суфікс **-ець** в антропонімах міг виконувати й патронімічну функцію [2: 203; 4: 64-65; 20: 318-319].

Майже усі відіменні прізвища Покуття на **-ець** омонімні з варіантами імен, де цей формант приєднаний до повної основи імені: *Абрамець, Данилець, Аронець, Гаврилець, Григорець, Дорошець, Іванець, Капець, Кононець, Курилець, Леонець, Максимець, Мартинець, Матвієць, Михалець, Мусієць, Назарець, Наумець, Пилипець, Павелець, Прокопець, Семенець, Трохимець, Стефанець, Якимець, Яковець, Якубець* та ін. Тільки декілька прізвищ відбивають у своїх основах іменні варіанти, в яких суфікс **-ець** приєднаний до усіченої основи: *Дунець, Колаєць, Салець, Федець*. В одному випадку суфікс **-ець** додається до основи, ускладненої іншим суфіксом: *Дмитрунець*.

Прізвища на **-аш**. Відіменні прізвища на **-аш** посідають четверте місце серед загальної кількості прізвищ семантичного способу творення, мотивованих суфіксальними іменами. Як гіпокористичний суфікс **-аш** відомий багатьом слов'янським мовам [25: 150], у тому числі й давньоукраїнській [3: 258, 261]. Імена з суфіксом **-аш** фіксуються у пам'ятках XIV століття [17: 209]. В. Горпинич зауважує, що пейоративи на **-аш** були досить поширені у XVII столітті і мали чітко виражене конотативне значення [6: 219-220]. П. Чучка зазначає, що гіпокористичні варіанти з суфіксом **-аш** виражають зневагу і є непродуктивними в антропонімії Закарпаття [18: 69]. У відіменних прізвищах на **-аш**, за словами П. Чучки, «можна вбачати первісну генесіонімічну або демінутивну функцію [20: 338-339]. Відтак відіменні прізвища Покуття на **-аш** вважаємо антропонімами з неоднозначною словотвірною мотивацією.

На Покутті прізвища на **-аш** фіксуються уже з XVIII ст. Суфікс **-аш** додавався як до повних, так і до самостійних усічених основ, про що свідчать прізвища: *Андріяш, Василяш, Гавриляш, Гордаш, Григораш, Гураш, Дмитраш Карпаш, Клімаш, Лукаш, Матіяш, Петраш, Томаш, Якубаш* та ін.; *Косташ, Кулаш, Осташ* (< *Остан*, [10: 110], Тр.), *Ромаш, Семаш, Федаш* і под.

Прізвища на **-ан**. Приблизно 15 прізвищ Покуття омонімні з іменами, оформленими суфіксом **-ан**, що додавався головно до усічених або усічено-суфіксальних основ, рідко – до повних основ: *Грицан, Коцан, Кузан, Муқан, Стратан, Chrystan, Waszan; Дмитран, Лукан* та ін. Формант **-ан** міг виражати як здібність і зрубність, так і патронімічність [3: 263, 264]. У прізвищах суфікс **-ан** міг виконувати патронімічну функцію [2: 202; 20: 326-327]. Через це відіменні прізвища Покуття на **-ан** відносимо до неоднозначних щодо словотвірної мотивації.

Прізвища на **-ус**. Суфікс **-ус** є досить продуктивним при творенні іменних варіантів на Покутті. Вважається, що утворення із зазначеним суфіксом здавна виражали зрубність [18: 66]. В антропонімії Покуття фіксуємо прізвища, омонімні з суфіксальними варіантами імен, в яких суфікс **-ус** приєднаний до повних і усічених основ: *Дидимус* (? < *Дидим*, Тр.), *Іванус, Івонус, Климус, Клімус, Павлюс; Демус, Мицус, Мікус, Мітус, Федус, Wagus* (пор. *Вагиль* < *Василь*, Тр.).

Прізвища на **-иш**. Імена з суфіксом **-иш** представлені вже у молдавських грамотах [3: 258-266]. Фіксуються вони в пам'ятках XIV і XV століття [7: 15; 17: 131]. На Закарпатті

імена з цим суфіксом можуть виступати як згрубілі або нейтральні щодо експресії утворення [18; 69-70]. Ю. Редько вважає, що за допомогою суфікса **-иш** творяться здрібнілі варіанти імен [12: 14].

В антропонімії Покуття фіксуємо прізвища, омонімні з варіантами імен, що включають суфікс **-иш** та його фонетичні варіанти **-еш**, **-іш**, додані найчастіше до усічених або усічено-суфіксальних імен, в поодиноких випадках – до повних основ: *Артиш*, *Бениш*, *Ганиш*, *Гавриш*, *Гуреш*, *Даниш*, *Гериш* (пор. *Гераш* < *Герасим*, Тр., ? < *Георгій*, ? < *Гервасій*, ? < *Герислав*), *Гнатиш*, *Куніш* (пор. *Кониш* < *Конон*, Тр.), *Куриш*, *Титиш*, *Dulisz* (? < *Дул*).

Прізвища з суфіксом **-ин-а**. Суфікс **-ин-а** у праслов'янській мові був одним із найпродуктивніших, міг творити деминутиви і аугментативи [24: 120]. Особові назви з цим суфіксом Л. Гумецька знаходить вже у грамотах актової мови XIV-XV ст. [7: 17]. Сьогодні суфікс **-ин-а** виступає в антропонімії як гіпокористичний формант із відтінком зневажливості або співчутливості [12: 132]. На Закарпатті суфікс **-ин-а** надає чоловічим іменам здрібніло-пестливого, але нерідко й принизливого чи, принаймні, погордливого відтінку [18: 65]. Р. Керста наголошує, що формант **-ин-а** є характерною рисою українського антропонімного словотвору, він не відомий російській мові і є непродуктивним у білоруській мові [10: 83; 1: 19]. Крім того у прізвищах він може виконувати й патронімічну функцію, засвідчену вже пам'ятками української мови XVI століття [10: 83]. Патронімічну функцію суфікса **-ин-а** в утвореннях на зразок *Лукина* підкреслював І. Франко [15: 187]. Патронімічність суфікса **-ин-а** відстоює у сучасних прізвищах Закарпаття П. Чучка [20: 328-329]. Він наводить той факт, що на сусідній із Львівщиною Люблінщині суфікс **-ин-а** й понині є живим патронімним формантом [20: 329]. Зважаючи на це, відіменні прізвища Покуття на **-ин-а** відносимо до утворень із неоднозначною словотвірною мотивацією.

У XVI столітті суфікс **-ин-а** додавався переважно до скорочених або вже ускладнених іншим суфіксом іменних основ чоловічих імен. Від повних імен у пам'ятках XVI століття засвідчені одиничні утворення з цим суфіксом [10: 82-83]. В історичному матеріалі суфікс **-ин-а** фіксується в іменних варіантах, в яких він додавався до усічених основ, а сучасні прізвища відбивають суфіксальні варіанти, в яких **-ин-а** приєднаний однаково до всіх типів іменних основ: усічених, усічено-суфіксальних, повних або ускладнених іншими суфіксами: *Демчина*, *Іванина*, *Кулина*, *Меліна*, *Михайлина*, *Петрина*, *Федина*, *Харина* (пор. *Хар* < *Харитон* або < жін. *Харитина*, Тр.), *Юрина*, *Яковина*, *Яремина*, *Яцина*, *Baszaryna*, *Grepina*, *Kolina*, *Stefina* / *Stepina*. Тобто з якихось причин прізвища, омонімні з суфіксальними варіантами, утвореними за допомогою **-ин-а** не тільки від усічених основ, але й від основ з різною структурою, не зафіксовані у метричних записах. Але ми допускаємо, що варіанти імен на **-ина** були на Покутті популярними, якщо тепер є досить таких прізвищ.

Окремі наведені вище іменні варіанти співвідносні з жіночими іменами, які, не виключено, могли функціонувати як індивідуальні прізвиська чоловіків, і які пізніше закріпилися як власне прізвища.

Прізвища на **-ок**. 10 прізвищ Покуття омонімні з іменами, оформленими суфіксом **-ок**, який приєднувався до різних основ, але переважно до повних або ж ускладнених іншими суфіксами. Українські прізвища на **-ок** Ю. Редько кваліфікує як семантичні утворення [12: 146]. П. Чучка розглядає частину прізвищ на **-ок** як патронімічні. За патронімічність таких утворень, наголошує вчений, промовляють і сучасні закарпатські прізвиська [20: 317-318]. Не є винятком у цьому плані й Покуття, де суфікс **-ок** і сьогодні є живим вираженням патронімічності у неофіційній антропонімії: *Гнатючок* (син *Гнатюка*), *Павлючок* (син *Павлюка*). З огляду на це прізвища на **-ок** кваліфікуємо як утворення з неоднозначною словотвірною мотивацією: *Басок*, *Деменок*, *Пашок*, *Демашок* (пор. *Демаш* < *Дем'ян*, Тр.), *Димашок*, *Іванічок*, *Киричок*, *Кубашок*, *Павшок* (< *Павло*, Тр.), *Федорок*, *Фанок* (пор. *Фан* < *Феофан*, Тр), *Iwanok*, *Pawluczok*, *Rydzok*, *Tomaszok*.

Прізвища з суфіксом **-ур-а**. Ще близько 10 прізвищ Покуття відбивають іменами із згрубіло-зневажливим суфіксом **-ур-а**. На Закарпатті іменні утворення із цим суфіксом належать до непродуктивних [18: 68-69]. М. Бірила відносить суфікс **-ур-а** до здрібніло-пестливих, утворення з цим суфіксом широко представлені в білоруській антропонімії [1: 15]. Прізвища Покуття засвідчують, що суфікс **-ур-а** додавався до усічених та усічено-

суфіксальних основ: *Басура, Ванджура, Ванжура, Кузюра, Мацюра, Мисюра, Місюра, Піцура* (пор. *Піцьо < Петро, Тр.*), *Сенюра, Стефура, Стецюра, Штефура, Яцура, Masiura, Wanczura*.

Меншу продуктивність у порівнянні з наведеними вище виявляють в антропонімії Покуття імена з суфіксами **-ош, -уш**. Гіпокористичні форми християнських імен з цими суфіксами фіксуються в історичній антропонімії XVI століття [10: 85-86]. П. Чучка зазначає, що суфікс **-ош** на Закарпатті виконує патронімічну функцію у прізвиськах, але прізвища з цим суфіксом не виявляють однозначно патронімічних утворень. «Разом із цим, і заперечувати первісну патронімічність таких утворень як Іваньош, Пігош, Шафраньош теж не можна», наголошує вчений [20: 339]. З огляду на це прізвища на **-ош** кваліфікуємо як антропоніми з неоднозначною словотвірною мотивацією. Відіменні прізвища на **-уш** зараховуємо до антропонімів, однозначно утворених від християнських імен. На Покутті суфікси **-ош, -уш** додавалися до усічених і усічено-суфіксальних основ, дуже рідко – до повних імен: *Андрош, Тимош, Янош, Ярош* (< *Ярема, < Ярофій* [10: 138]), *Vandosz, Berkosz; Геруш* (? < *Гервасій* або ? < *Герислав*, пор. *Геро < Георгій* [9: 131]), *Леуш* (? < *Леон*), *Маркуш, Матуш* (< *Матвій*, Тр.), *Ригуш* (? < *Григорій*), *Фалуш* (? < *Фалалей*, пор. *Фалушко < Фалалій*, Тр. або < *Falislav, Chwaliboh* [25: 77]), *Франуш, Януш, Andrusz, Pankusz*.

Прізвища, омонімі з іменами, оформленими **непродуктивними** суфіксами. Інші 65 суфіксів, засвідчених у варіантах християнських імен, що стали етимонами прізвищ Покуття, демонструють низьку активність. У науковій літературі одні з них кваліфікуються тільки як квалітативні, інші, крім квалітативної, у прізвищах можуть виконувати й патронімічну функцію. Абсолютна більшість засвідчених у відіменних прізвищах Покуття непродуктивних суфіксів виконує в антропонімії тільки гіпокористичну функцію, приблизно третина з них зафіксована вже в іменах XVI ст. [10: 87-91]. Це суфікси: **-ух**: *Андрух, Габрух, Іванух, Павлух, Firniuch, Petruch* та ін.; **-ило**: *Герило* (? < *Геронтій* і под.), *Пинило, Пінило* (? < *Пинна*), *Юрчило*; **-уга**: *Басюга* (? < *Бас < Барнабас*, укр. *Варнава*, Тр. 58), *Мачуга* (? < *Матвій*), *Мисюга, Романюга* та ін.; **-ач**: *Лалач* (пор. *Лало < Лазар* [9: 296]), *Лукач, Ostacz*; **-ище**: *Павлище*; **-ула**: *Герула, Матула, Мішула, Пітула, Поцула* (? < *Іпатій*), *Фатула* (? < *Фатіан*), *Petrula, Sawula* та ін. **-ах**: *Пінах, Ромах, Юрах, Яцях*. **-да, -ида**: *Васинда, Гінда* (? < *Геннадій*), *Гринда, Минда, Greyda, Juryda, Macida*. **-ос**: *Матіос* (? < *Матвій*), *Hryhoros*; **-их** *Калих* (пор. *Калих < Калистрат*, Тр.), *Мелих, Пелих*.

Інші 50 суфіксів, що засвідчені у відіменних прізвищах Покуття тільки в гіпокористичній функції, в антропонімії XVI століття не фіксуються. Поодинокими або ж узагалі відсутніми є імена з цими суфіксами й на Закарпатті [20]. Можна припустити, що багато таких формантів характерні саме для території Покуття. Це такі, як: **-ига**: *Гаврига, Дмитрига, Яцига, Kostyha* та ін.; **-ич**: *Арусч* (? < *Аристарх*); **-айло**: *Мацайло, Процайло, Ригайло, Кубайло*; **-ас**: *Баняс, Корнас, Мігас, Янас*; **-усь**: *Григорусь, Метрусь* (< *Дмитро*, Тр.), *Петрусь, Павлусь, Ярмусь* (< *Ярмолай*, Тр.), *Andrus'*; **-ась**: *Дутудас'*, *Фіртась* (? < *Фірс*, ? < *Форт*); **-унь**: *Іванунь, Fedun'* та ін.; **-уха**: *Матюха, Романуха* та ін.; **-ало**: *Єнкало* (пор. *Єнко < Єнох*, Тр.), *Матало, Мацкало*; **-аль**: *Томаль*; **-ага**: *Кулага*; **-уга**: *Васюта, Гарасюта, Герасюта, Івасюта, Касюта, Маркута, Семенюта*; **-ис**: *Кундис* (пор. *Кунд < Акиндин*, Тр.), *Морис* (? < *Маврикій*), *Федис*; **-уц**: *Мицуц*; **-уца**: *Ангелуца, Wagusa*; **-ога**: *Бандога* (? < *Бандо < Бенедикт*); **-ера**: *Бендера, Масієра*; **-оха**: *Тимоха*; **-іга**: *Роміга* (? < *Рома < Роман*); **-єга**: *Матієга*; **-ись**: *Лаврись*; **-ось**: *Тодось*; **-онь**: *Дмитронь*; **-уль**: *Вонсуль* (? < *Іван*); **-уць**: *Пархуць* (? < *Пархом*); **-оць**: *Тимоць* (< *Тимофій*, Тр.); **-ес**: *Артес, Атес* (? < *Аттій*); **-ися**: *Аветися* (? < *Авентин*); **-ела**: *Базела*; **-уша**: *Аркуша* (? < *Аркадій*); **-ря**: *Бендря* (? < *Бенедикт*); **-ат**: *Корнат*; **-еба**: *Вацеба* (пор. *Ваца* або *Вацо < Василь*, < *Іван*, < *Варфоломій* та інші імена на Ва-); **-ель**: *Гендзель, Гинзель* (< *Йоганес*); *Гешель* (? *Геша < Георгій*), *Кінцель* (? < *Кіндрат*), *Фітель* (? < *Неофіт* або < *Федір*); **-ох**: *Гриньох*; **-ех**: *Пелех*; **-еш**: *Пелеш*; **-уна**: *Стефуна*; **-иц**: *Фіциц*; **-ч**: *Данч*; **-ала**: *Кандала, Порхала < Порфірій*; **-андра**: *Коляндра*; **-ата**: *Сергата*; **-єта**: *Хомета*; **-ш**: *Лерш* (? < *Ларій*); **-оч**: *Тухоч* (? < *Тих < Тихон*); **-от**: *Семіот*; **-га**: *Семєрга*; **-аць**: *Мікіас'*; **-цьо**: *Махутсіо*.

Частина прізвищ Покуття аналізованої групи засвідчує імена з непродуктивними суфіксами, що в науковій літературі можуть розглядатися як гіпокористичні, і як патронімічні

[20: 304-341]. Це такі: **-ак:** *Корняк, Ромак, Семак* та ін.; **-ій:** *Антохій, Івасій, Трухній* та ін.; **-ай:** *Грицай, Коцай, Кубай, Федяй* та ін.; **-ота:** *Гальота, Semota*; **-ун:** *Вакур, Костун, Левкур, Стиціон, Федун, Харун, Круцип* та ін. **-ур:** *Гавур, Йохтур, Костур, Манчур, Мацур, Сінкур* (пор. *Синько < Семен*, Тр.), *Стахур, Янцур, Maczkur, Waszku(o)r*; **-иця / -ица:** *Єреміца, Романиця, Fedorica; Gordica / Gordzica, Homica*; **-ей:** *Герей, Костей, Микитей, Микитцей, Міхей, Ромахней, Саврей, Томей* та ін.; **-ул:** *Васкул, Грекул, Манчул, Менжул* (< *Михайло* [10: 120]), *Тишкул, Мусул* та ін;

Таким чином прізвища Покуття, мотивовані суфіксальними варіантами чоловічих християнських імен, становлять приблизно 73 % від загальної кількості прізвищ, утворених від християнських імен семантичним способом. Особливо активними у творенні прізвищ цієї групи є імена з основним суфіксальним **-к**. Антропоніми, мотивовані цими іменами, становлять третину від загальної кількості прізвищ, омонімічних з суфіксальними варіантами християнських імен.

В аналізованій групі іменувань популярними є моделі на **-ко, -ик, -ець, -аш, -ан, -ус, -ина** та ін. В основах значної частини прізвищ засвідчені поліморфемні форманти, зокрема й такі, які можна вважати okazionalnymi, локальними варіантами, оскільки у суфіксальній системі української мови вони не засвідчені (**-оськ-о, -ур-ко, -ошк-о, -аньк-о, -ойк-о, -авк-о, -учк-о**).

Серед великої кількості суфіксів, відбитих в іменних варіантах на Покутті, найбільше вирізняються суто квалітативні форманти (**-ула, -ах, -да, -ута, -ань, -аль, -уха** та ін.), значно менше в аналізованих прізвищах суфіксів, які, крім гіпокористичної, можуть виконувати й патронімну функцію (**-ій, -ай, -ак, -ун, -ота** та ін.). Серед квалітативних ми виділили близько 40 суфіксів, характерних саме для території Покуття (**-ас, -унь, -ась, -уца** та ін.), які найчастіше творять імена із значенням згурбілості, зневаги або ж з нейтральною оцінкою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бірыла М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў / Бірыла М. В. – Мінск, 1963. – 57 с.
2. Близнюк Б. Б. Непродуктивні моделі гуцульських прізвищ / Б. Б. Близнюк // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – Вип. IX – С. 201-205.
3. Богдан Д. Связь между ономастикой молдавских и украинских актов / Д. Богдан // Слов'янське мовознавство: зб. статей. – К.: АН УРСР, 1961. – Кн. 3. – С. 253-284.
4. Бучко Г. Є. Прізвища Бойківщини неоднозначної словотвірної мотивації / Г. Є. Бучко // Studia Slawistyczne 1. Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych pod redakcją Zofii Abramowicz, Leonardy Dacewicz. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Onomastycznej Białystok-Supraśl 26-27 X. – Drukarnia Libra, 1999. – S. 61-67
5. Бучко Г. Є. Українські прізвища на **-ик** / Г. Є. Бучко // Актуальні питання антропоніміки / відп. ред. І.В.Єфименко. – К., 2005. – С. 44-52
6. Горпинич В. О. Конотативні власні імена як джерело вивчення історичної морфеміки української мови / В. О. Горпинич // Питання історичної ономастики України. – Київ: Наукова думка, 1994. – С. 182 – 248
7. Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV – XV ст. / Гумецька Л. Л. – Київ, 1958. – 298 с.
8. Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика). Частина II. – Ужгород, 1960. – № 261-270 / Й. О. Дзензелівський // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т. 42. Діалектологічний збірник. Вип. 4, 1960.
9. Илчев С. Речник на личните и фамилни имена у българите / С. Илчев. – София, 1969. – 626 с.
10. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Керста Р. Й. – К., 1984 – 152 с.
11. Ковалик І. І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) // Ковалик І. І. Питання українського і слов'янського мовознавства. – Вибрані праці. – Частина II / Упорядник З. Терлак. / І. І. Ковалик. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – С. 304-312
12. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Редько Ю. К. – К.: Наук. думка, 1966. – 216 с.
13. Синявський О. Норми української літературної мови. Українське видавництво / О. Синявський. – Львів, 1941. – 363 с.
14. Сімович В. В. Українські прізвища з хресних імен // Назвознавчі статті (Антропонімія) / за ред. І. І. Герус-Гарнавської. – [2-е вид.] / В. В. Сімович. – Вінніпег: УВАН, 1967. – С. 7-13 – (Бібліотека Я. Рудницького)
15. Франко І. Я. Причинки до української ономастики // Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Я. Франко. – К., 1982. – Т. 36. – С. 391-426.
16. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.
17. Цыбульський Н. Г. Состав и структура личных имен в грамотах XIV в. / Н. Г. Цыбульський // Давньоруська ономастична спадщина в східно-слов'янських мовах. – К.: Наукова думка, 1986.
18. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: Конспект лекцій / Чучка П. П. – Ужгород, 1970. – 102 с.
19. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П. П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 671 с.
20. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ / П. П. Чучка // Історія української мови (Лексика і фразеологія). – 1983. – С. 592-620.
21. Ladó J. Magyar Utónévkönyv / J. Ladó. – Budapest, 1971.
22. Rospond S. Słownik nazwisk śląskich, cz. I: A-F / S. Rospond. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967. – 265 s.
23. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Cz. I-II / T. Skulina. – Wrocław etc., 1973-1974. – 239 s.
24. Słownik prastłowiański. – Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1974-1981. – Т. 1-4.

25. Svoboda J. Staroceska osobni jmena a nase prijmeni / J. Svoboda. – Praha, 1964. – 317 s.
 26. Szulowska W. Imiennictwo dawnej ziemi halichiej i lwowskiej / W. Szulowska. – Warszawa, 1992. – 87 s.
 27. Wołnicz-Pawłowska E. Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI-XIX wieku / E. Wołnicz-Pawłowska. – Warszawa, 1993. – 340 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЙМ – Йосифінська метрика, ФМ – Францисканська метрика
 Тр – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: «Довіра», 2005. – 509 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Вирста – асистент кафедри німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
Наукові інтереси: антропонімія.

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРИПУСТИМОЇ МЕЖІ ОБРАЗНОСТІ В СЕМАНТИЦІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Наталія ЛАЗЕБНА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто проблему визначення припустимої межі образності в семантиці комп'ютерної термінології, подано опис розмежування понять «термін» та «образ», розглянуто особливості функціонування емоційно забарвлених слів, образних засобів в англійських текстах інституційних дискурсів.

The problem of acceptable imagery determination in semantics of computer terminology is discussed in this paper. The description of notions "a term" and "an image" and their characteristics are given. The peculiarities of emotive words and imagery means functioning in English texts of institutional discourses are analyzed.

У лінгвістиці під час аналізу текстів інституційних дискурсів склалася традиційна точка зору, згідно з якою їхню специфіку складає особливий набір мовних засобів. Тим не менш, у другій половині ХХ сторіччя у лінгвістиці з'явилась думка, що тексти інституційних дискурсів базуються в першу чергу на особливому типі мислення, а спеціальні мовні засоби не є їх головним показником. Не викликає сумніву той факт, що саме творчий аспект у процесі організації наукового мовлення текстів інституційних дискурсів, пов'язаний із досягненням особливої виразності, тобто із стилістичними явищами. Однак, як зазначає Александрова Л. В., образні засоби в текстах інституційних дискурсів, з одного боку, відіграють допоміжну роль для пояснення, конкретизації, а, отже, не пов'язані з усім змістом тексту; а, з іншого, – у жодному разі не можна переоцінювати роль творчого у науковому викладі [1: 45]. Таким чином, мова текстів інституційних дискурсів – це прояв людської

Мал. 1. Межа співвідношення характеристик образу і терміна

творчості. Незважаючи на загальноприйнятту думку, що мова текстів інституційних дискурсів має бути чіткою та стислою, незаперечним є той факт, що образність присутня навіть у наукових та науково-технічних текстах. Роль образу в мові текстів інституційних дискурсів довгий час була знехтувана, але у другій половині ХХ сторіччя про образність вже почали згадувати не як про факультативний елемент, відволікаючий від ходу думок, а як про вищий прояв людського інтелекту. **Метою** нашого дослідження є дослідити проблему визначення припустимої межі образності в семантиці комп'ютерної термінології.

Американський логік і філософ М. Блек одним із перших пов'язав метафору із науковим пізнанням [2:153]. Оповідна образність текстів інституційних дискурсів не робить цей тип текстів менш чітким та стислим, навпаки, чіткість і стислість викладу часто досягаються шляхом використання живої розмовної мови, а також застосуванням образних виразів. Термінологічна образність також лежить в основі багатьох назв об'єктів,

дій і предметів (*click, bug, dropdown list, orphan/widow control, pop-up menu* та ін.) Звичайно, термін, який визначається як «слово чи словосполучення, яке точно визначає певне поняття певної галузі знань і характеризується стислістю, однозначністю та не пов'язане з контекстом» є протилежним поняттям до образу, який характеризується аморфністю, розпливчастістю та низькою інформативністю. Слідом за Валькманом Ю.Р., який досліджує відношення характеристик образів і термінів, на малюнку 1 ми наочно зобразили межу співвідношення двох «крайніх» класів понять, якими є образ і термін [3: 6].

В рамках цього визначення термін має бути однозначним, систематичним, стилістично нейтральним (*computer, disc, adapter* і т. ін.) Сучасна наука тяжіє до семантичної уніфікації систем термінів однієї і тієї ж галузі науки в різних мовах (однозначна відповідність між термінами різних мов). Образ, навпаки, завжди породжується і інтерпретується у багатьох контекстах [10: 7]. Також, термін, якщо він є однозначним, систематичним, стилістично нейтральним, характеризується «абсолютною відчуженістю» і об'єктивністю опису певних понять. Образ має суб'єктивну складову, вбирає чуттєвий досвід, який виникає в процесі контакту людини з навколишнім середовищем, тобто він є індивідуальним, особисто значущим, суб'єктивним.

З іншого боку образ включає до свого складу результати теоретичного осмислення дійсності крізь призму загальносупільного досвіду, де цей досвід є безособовим. Коли є образним термін, то його засвоєння буде легшим через те, що він спиратиметься на образ [3: 6]. Таким чином, присутність образу в терміні є припустимою. Пояснення припустимої межі образності залежить від правильного розуміння того, про що в контексті йдеться, тобто знань явищ дійсності та їх назв [4: 105]. Межа образності знаходиться як в «жорстких» рамках терміна, так і виходить поза них. Адже образність термінів створена уявою та досвідом людини, в першу чергу наочно: *cutoff circuit, flatworm, fog index, jacket, rabbit ears* і т. ін. Образ терміна може бути не лише наочним, а ще й слуховим, тобто породжений звуковими асоціаціями, наприклад: *babble, barf, wobble* і т. ін.

При розгляді особливостей функціонування емоційно забарвлених слів, образних засобів в англійських текстах інституційних дискурсів, необхідно приділяти увагу не лише теорії, а й практиці. Лише на практиці можна вдосконалювати способи їх лінгвістичного аналізу та впорядкування. З цією метою ми взяли для розгляду специфікацію Універсальної Послідовної Шини (USB) з мікроелектроніки. У специфікації йдеться про вдосконалення цієї шини, що значно полегшить з'єднання периферійних пристроїв з персональним комп'ютером. Галузь мікроелектроніки бурхливо розвивається у наш час, вона є ще малодослідженою, а отже, цікавою для опрацювання та аналізу. У специфікації ми побачили, що лексичними особливостями сучасних текстів інституційних дискурсів є: використання стилістично різнопланової лексики, велика кількість неологізмів, особливо в текстах комп'ютерної тематики, а також широке використання метонімії і метафор, характерне для текстів художньої літератури. Використання метафори в сучасних науково-технічних текстах наближає їх за стилем до художніх, робить їх цікавішими і «більш живими».

Основне завдання мовознавця полягає в тому, щоб зрозуміти максимально цілісно і точно зміст тексту, його особливості. Проблема образності, яка створюється автором найрізноманітнішими мовними засобами є для дослідника особливо складним завданням, тому він повинен особливо ретельно зважувати всі деталі, зважаючи на особливості яскравості, барвистості і індивідуальних особливостей стилю автора.

Однак, виникає питання, чи можна взагалі казати про те, що термін може бути образним? Т.Р. Кияк стверджує, що емоційно забарвлені терміни не є експресивними, а швидше, їхні певні семантичні складові є більш інтенсивними [4: 107]. У зв'язку з цим Шейгал Є. пише: «Інтенсивність як компонент значення слова неправомірно ототожнювати з експресивністю або надавати їй статус однієї із складових експресивності. Інтенсивність ознаки є лише одним з численних засобів підвищення сили впливу лінгвістичних одиниць» [9:40]. Тобто інтенсивність розглядається як акцентоване представлення загальноприйнятої, загальнодоступної регулярної семи або декількох сем, що входять до складу значення і котрі об'єктивно виявляються при аналізі словникових тлумачень відповідних одиниць.

Експресивність навпаки є більш суб'єктивована, і термін отримує додатковий не релевантний відтінок значення.

Проблема експресивності й емоційності в мові посідає важливе місце в багатьох лінгвістичних працях. Деякі дослідники ототожнюють експресивність і емоційність [5: 52; 6: 59], інші намагаються розмежувати ці поняття [1: 48]. Проте некоректно повністю розмежовувати поняття “експресивність”, “емоційність”, хоч і недопустимо їх взаємозамінювати [1: 49]. Експресивність (виразність) – це поняття об'ємніше, ширше, оскільки в нього, окрім цілої гами різних смислових відтінків, входять також відтінки емоційної забарвленості (позитивні або негативні). Отже, емоційність і експресивність – це різні, але близькі явища. Емоційність створює експресію, оскільки емоційні засоби мови завжди експресивні. Звідси випливає, що експресивність текстів інституційних дискурсів досягається через використання стилістично різнопланової лексики, великої кількості неологізмів, а також широкого використання метонімій і метафори.

Тож для адекватного визначення образних засобів, необхідно визначити їх інформаційний зміст та семантичну структуру. Мовознавці надають великого значення визначенню обсягу образної інформації в мовному засобі. Аналіз образної інформації слід проводити на рівні мови, визначаючи й порівнюючи постійно закріплені за словом обсяг і зміст образної інформації. В образному засобі присутній акт оцінювання, номінації, а також естетичної інформації. “Нове” значення, що набуває образний засіб в контексті, є елементом його семантичної структури. Цьому елементу в цій же мові, як правило, відповідає слово або вираз в прямому значенні, яке використовується при тлумаченні образу. Слідом за Складчиковою Н. [8: 43], яка розглядає параметри адекватної образної трансляції при перекладі, ми пропонуємо визначити ієрархію інформативних шарів в структурі образу: семантична інформація (*stuck-at*), емоційно – оцінна інформації (“*rat's net*” *program*, *mortality*), експресивна інформація (*trust timeout*, *handshake timing*), естетична інформація (*fog index*).

Можна зробити висновок, що мова текстів інституційних дискурсів містить творчий потенціал та авторську індивідуальність. Однак слід зауважити, що одним із основних принципів стилістики є доцільність і доречність використання мовного засобу залежно від конкретних цілей і завдань, змісту висловлювання та жанру.

Як видно із прикладів, допустима межа образності в англійській комп'ютерній термінології є досить високою. Це може бути пояснено тим, що саме завдяки використанню образних термінів збільшилася кількість реципієнтів адже набагато цікавіше та легше запам'ятовувати інформацію, яка через образність звертається до нашої уяви і разом із новим терміном, запам'ятовується не лише його значення, а ще й образ. Наведене твердження можна розтлумачити і навпаки: через поширення та розвиток інформаційних технологій збільшилася кількість аудиторії не лише професіоналів у комп'ютерній сфері, але й аматорів. Тому є можливість зробити свій власний внесок у розвиток комп'ютерної термінології через швидкі процеси термінологізації, розширюючи поняття «термін» та стираючи межі загальноприйнятого уявлення про термін та його визначення. Подальший аналіз припустимої межі образності та типу дискурсу в якому функціонує відповідний текст, складає перспективу наших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрова Л.В. Языковая выразительность научной прозы//Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2000. -№3– С. 45-57
2. Блэк М. Метафора//Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. –С. 153-172.
3. Валькман Ю.Р. О моделировании образного мышления: отношения «образы-понятия» [Электронный ресурс] // http://www.raai.org/cai-08/files/cai-08_paper_196.doc
4. Кияк Т.Р. Функції та переклад термінів у фахових текстах [Електронний ресурс] / Т.Р. Кияк // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – N 32 – С. 104-108. – Бібліогр.: 2 назв. <http://www.nbu.gov.ua/articles/2007/07ktrtft.zip>
5. Носенко Э.Л. О некоторых особенностях перевода эмоционально- окрашенной речи // Теория и практика перевода.- Киев, 1983. – С. 82-88.
6. Рогава М.Д. О некоторых средствах выражения экспрессивности и эмоциональности в учебной литературе//Разновидности и жанры научной прозы. – 1989. – С. 59-69
7. Рюгемер В. Новая техника – старое общество: Кремниевая долина. – М.: Политиздат, 1989. – 230 с.
8. Складчикова Н. В. Семантическое содержание метафоры и виды его компенсации при переводе// Номинация и контекст: Сб. научных трудов. Кемерово, 1985. – 250 с.

9. Шейгал Е.И. Интенсивность в структуре значения слова // Моск. гос. пед. иностр. языков им. М. Тореза: Сборник научных трудов. – М., 1980. – Вып. 160. – С. 37-50
10. Якиманская И. С. Основные направления исследований образного мышления// Вопросы психологии. – 1985. -№5 – С. 5-17

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Лазебна – асистент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика та комп'ютерна термінологія англійської мови.

**АФІКСАЛЬНІ АНТОНІМИ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ ПРАВА
 (на матеріалі англійського юридичного дискурсу)**

Олександр МИНЗАК (Чернівці, Україна)

У статті розглядаються антонімічні відносини в англійській юридичній терміносистемі. Наводиться морфологічна, семантична та функціональна класифікація, виявляються афікси словотвірних антонімів, проводиться кількісний аналіз антонімічних типів.

The following paper deals with the antonymic relations in English law terminology. Morphological, semantic and functional classifications are given. Antonymic word-building affixes are singled out. The quantitative analysis of antonymic terms is also applied.

Словарний склад мови представляє собою систему лексичних одиниць, яка відображає предмети та явища реального світу, а також відношення між цими предметами та явищами. Одним з видів відношень, в яких знаходяться ці предмети та явища, є відношення протиставлення. Слова, які пов'язані відношенням протилежності та виражають своїм значенням ці протилежності, формують всередині словарного складу особливий „пласт” чи „мікросистему”. Дані слова в лінгвістиці прийнято називати терміном *антонім*. Антонімія виконує важливі соціальні та когнітивні функції, та як справедливо зауважує Д. Лайонз: „антонімія – це здатність людини категоризувати досвід з допомогою дихотомічних контрастів” [11: 277]. Особливим середовищем функціонування антонімів є терміносистема, оскільки вона являє собою організовану структуру взаємозалежних та взаємопов'язаних понять науки, а явище антонімії виступає одним із проявів системності спеціальної лексики на рівні парадигматичних відносин. Термінології не притаманна синонімічність, яка заважає взаєморозумінню, у той час як антонімія має широке використання: слова-антоніми використовуються в терміносистемі для дихотимізації наукових явищ. Відповідно терміни, які виражають систему понять, формують термінологічну систему, оскільки окремо взятий термін сам по собі є фікція [4: 15]. Важливим явищем для системності лексики є функція протиставлення, яка виконується спеціальними словами – антонімами. Однією з найважливіших терміносистем, де простежується даний мовний феномен, є терміносистема права, оскільки вона є частиною сучасної цивілізації, а правова концептосфера – одна із фундаментальних форм суспільної свідомості поряд з релігією, наукою, мистецтвом, фольклором, ідеологією, філософією, міфологією [8: 6].

Теоретичні та практичні проблеми термінологічних антонімів на матеріалі російської, української та англійської мов досліджували І.А. Долгова, Я. Бо, А.І. Маміжева, С.М. Смуригіна, О.В. Калган, Г.І. Одиноква, та ін. Вивчення специфіки юридичної мови, співвідношення інтернаціональних та національних компонентів її лексики, її культурно-історичних джерел, екстралінгвістичних умов, обставин її формування та власне мовні особливості присвячені ряд робіт (Т.Г. Морщакова, А.М. Ляшук, С.Р. Юрловський, Л.І. Тимофеева, R. Newmann та ін.).

Новизна та актуальність даного дослідження визначається прагненням лінгвістів виявити мовні та позамовні чинники розвитку і функціонування термінології та недостатньою розробкою питання про термінологічні антоніми: у даний час в лінгвістичній літературі не існує спеціальних досліджень, які розглядають прояв антонімії в науковому стилі, а саме в юриспруденції. Єдиним дисертаційним дослідженням є робота Дерді Е.Т. [3], де термінологічна антонімія розглядалась частково при семантичній характеристиці юридичних термінів. Завданням нашого дослідження є: 1. уточнити принципи виявлення афіксальних

антонімів у загальному масиві термінів; 2. виявити типові засоби актуалізації термінологічних антонімів на морфологічному рівні.

Зупинимось на теоретичних питаннях. За думкою вчених-термінологів явище антонімії в термінології представлено ширше, ніж у загальнолітературній лексиці. Для цього існують екстралінгвістичні передумови: у літературній мові не всі слова мають ознаки протиставлення в інтенціоналі своїх значень, і відповідно не можуть мати антонімів. У науці ж протилежні поняття реально існують, чи вводяться як певна необхідність [9: 149]. Антонімія як семасіологічна категорія невід'ємна від термінологічних систем, що номінативно систематизують наукове поняття – складну й багатопланову мережу протиставлень, суттєво впорядковуючи тим самим термінологічну галузь. Тут антонімія допомагає позначити крайні точки термінологічного поля [10: 54]. Що стосується особливостей термінологічних антонімів, то вони перш за все відрізняються однозначністю. Основний масив протиставлень, який представляє ядро антонімії, формують слова, значення яких сприймаються як позначення якості. Терміни-антоніми виконують функцію номінації, зазвичай їх семантика не містить елементи оцінки та образності, відповідно для них характерна моносемія [1: 150].

Що стосується класифікації антонімів, то це питання в лінгвістиці призводить до ще більших проблем у визначенні її суті, оскільки кожна класифікація пропонує своє визначення цієї парадигматичної категорії. На сучасному етапі розвитку мовознавства існують семантичні, логічні, філософські, стилістичні та інші типи класифікацій. З точки зору структурної класифікації виділяють наступні типи антонімів: 1. різнокореневі (лексичні); 2. однокореневі (афіксальні або граматичні) та 3. енантносемію (протилежність значень всередині слова) [6: 159]. Формування афіксальних антонімів у сучасній англійській мові відбувається головним чином за рахунок додавання до слова заперечного префікса (**un-, in-, il-, im-, ir-, dis-, de-, non-**). Значний практичний та теоретичний інтерес представляє питання про те, чи можна вважати однокореневі антоніми рівноцінними різнокореневим. Тут доцільно розглянути співвідношення між протиставленням та запереченням. Функціональна семантика заперечного суфікса та заперечної частини не є ідентична. Різницю між ними можна представити наступними прикладами:

John is not friendly

John is unfriendly

Друге речення не є просто запереченням першого, а припускає наступне: *John is hostile*. Заперечна частка *not* у першому прикладі заперечує слово не взагалі, а тільки в даному конкретному випадку. Саме ж значення слова не змінюється. Крім того дана частка нового поняття не передає, а лише заперечує стан. На противагу цьому, слово з заперечним префіксом не тільки виражає заперечення значення кореня, але й містить у собі протилежне значення [5: 17].

Нами в процесі дослідження терміносистеми права було виділено 144 термінологічних антоніми на основі 9 заперечних префіксів: **un-, in-, im-, il-, ir-, mis-, de-, non-, anti-**. Запропоновані терміни були вивірені на матеріалі юридичного дискурсу, загальним обсягом 2 138 159 слововживань (8 навчальних посібників з американського та англійського права). У результаті суцільної вибірки виявлено 2645 випадків вживання правових термінів. В нашому дослідженні ми не використовували типологію права за походженням (англійська та американська правові системи). Слід зауважити, що в процесі обробки корпусу дослідження ми зіткнулись з певними проблемами, а саме – вибір термінологічних антонімів в антонімічних контекстах. Основний масив вибраних речень для дослідження містять тільки один із членів антонімічної пари, що можна пояснити тим фактом, що члени антонімічних пар мають різну частоту вживання в тексті, напр.: термін *valid* був вжитий в досліджуваному корпусі 143 рази, у той час як його опозиція *invalid* – 28. Це ж саме можна сказати і про протиставлення *recoverable – irrecoverable* (111 – 4). Загалом простежується менша частота вживання морфологічно маркованого члена антонімічної пари, проте антоніми *lawful – unlawful* проявили в тексті інше співвідношення: 70 – 97. Якщо розглядати термінологічні одиниці із значення „permitted by law”, то можна простежити наступне співвідношення вживання термінів-антонімів в тексті: *legal – illegal* (1833-173); *legitimate – illegitimate* (86-

32); *fair – unfair* (263-277). Ось чому основну частину нашої вибірки становлять речення без антонімічних контекстів; їхня частка в корпусі дослідження становить 5 % (122 контексти).

Що стосується морфологічних засобів вираження антонімії, то тут, так само як і в загальнонавчальній мові, переважає префікс **un-**, 47 антонімічних термінопар (*due – undue, lawful – unlawful, just – unjust, reliable – unreliable, natural – unnatural, insured – uninsured, confirmed – unconfirmed, authorized – unauthorized, alienable – unalienable, official – unofficial, constitutional – unconstitutional* та ін.), напр.: *The four main duties of personal representatives are: to convert **unauthorized** investments into **authorized** ones (if need be)* [BD. LMS.: 291], та **non-**, з допомогою якого було утворено 34 антонімічних пари (*ability – non-ability, acquiescence – non-acquiescence, admitted – non-admitted, appearance – non-appearance, arbitrary – non-arbitrary, binding – non-binding, breaching – non-breaching, capital – non-capital,*). Префікс **in-** був використаний у 20 антонімічних парах (*active – inactive, adequate – inadequate, valid – invalid, to validate – to invalidate, solvent – insolvent*), напр.: *Discrimination of any kind is determined by either **direct** or **indirect** evidence under the law. **Direct** evidence can include outright statements an employer makes about a particular job candidate that shows intent to exclude. **Indirect** evidence can be when an employer makes job qualifications vague enough to exclude certain people even though everything looks legal and ethical* [GEEL1.: 197]. На основі морфеми **dis-** було виділено 18 антонімів (*to oblige – to disoblige, to prove – to disprove, to allow – to disallow, to claim – to disclaim, to invest – to disinvest, to inherit – to disinherit, to possess – to dispossess, to approve – to disapprove, to organize – to disorganize*) в загальному масиві термінів, напр.: *The court was of the opinion that there were good reasons for this rule, because an order that **allows** or **disallows** costs of certain issues creates difficulties at the stage of the assessment of costs* [LP. CP.: 343]. Префікс **ir-** входить в склад 9 антонімічних пар (*relevant – irrelevant, recoverable – irrecoverable, regular – irregular, rational – irrational*), напр.: *Under current theories, marital misconduct is **irrelevant** to the divorce itself, but it may be **relevant** to related matters such as child custody, child support* [GEEL1.: 134]. Менш вживаними префіксами у правовому термінотворенні є **im-** (*proper – improper, moral – immoral, perfect – imperfect, material – immaterial, movable – immovable, pure – impure, permissible – impermissible*), **mis-** (*to appropriate – to misappropriate, to direct – to misdirect, to lead – to mislead, to apply – to misapply*) та **il-** (*legal – illegal, legitimate – illegitimate, legible – illegible*), напр.: *No use of property which would be legal if done with a **proper** motive can be illegal if done with an **improper** motive* [BD. LMS.: 181]. *Though many restrictions on **illegitimate** children have been repealed, **legitimate** (or legitimated) children still enjoy some rights that frustrate **illegitimate** children* [GEEL1.: 754]. Найменш вживаними у термінотворенні, так само як і в загальнонавчальній мові, є префікси **de-** та **anti-** (*criminalization – decriminalization, trust – antitrust*).

Варто зауважити, що афіксальні способи в термінотворенні не завжди утворюють протиставлення, напр.: *to bar – to disbar*, хоча і дані антонімічні дієслова існують, проте не виконують функцію протиставлення, про що свідчить їх дефініційний аналіз. пор.: *bar (vt) – to prevent or halt (an action) by showing that the claimant has no cause; disbar (vt) – to deprive of the status of barrister* [12], напр.: *The mortgagor's legal or equitable right to redeem the mortgage is **barred** if the mortgagee remains in possession of the mortgaged land for 12 years or more* [OR. ETL.: 31]. *However, in a few cases courts are asked to decide whether the privilege should apply to a communication with an unlicensed or **disbarred** attorney* [GEEL1.: 24]. Таку ж характеристику мають і наступні пари: *a brand – to misbrand* (в даному випадку відповідний іменник взагалі не існує), *to conduct – to misconduct, to trial – to mistrial*. Отже, морфологічні засоби словотвору не завжди утворюють термін опари, які можуть виконувати функцію протиставлення, на що і потрібно зважати при виборі термінів-антонімів із загального масиву термінів.

Класифікуючи виділені нами у процесі дослідження термінологічні антоніми, на нашу думку, варто використати логічну класифікацію, яка базується на понятті несумісності. Характерною рисою несумісних понять є те, що ознаки, які входять в склад одного поняття, заперечують ознаки, які входять в склад іншого поняття. Всі несумісні поняття поділяються на контрарні та комплементарні. У відношенні контрарності знаходяться об'єми таких двох

понять, які є видами одного й того ж роду, і при цьому одне з них містить певні ознаки, а інше ці ознаки не тільки заперечує, але й замінює іншими, які їх виключають [2: 35]. Між контрарними поняттями, можливе третє, проміжне поняття – мезонім. Характерною ознакою контрадикторних понять є повне виключення один одного при відсутності проміжного члена. У таких відношеннях знаходяться два поняття, які є видами одного й того ж роду, і при цьому одне поняття вказує на певні ознаки, а інше ці ознаки заперечує, виключає, не замінюючи їх ніякими іншими ознаками [2: 35]. Характерною ознакою контрадикторних понять є повне виключення один одного при відсутності проміжного члена. Дану дихотомічну єдність можна уявити як відношення між *A* та *не-A* при відсутності мезоніма. У нашому випадку афіксальних антонімів всі запропоновані пари відносяться до контрадикторних протилежностей, оскільки вище запропоновану схему *A* – *не-A* можна представити наступним чином:

„лексема” – „заперечний префікс” + „лексема”.

Отже, зі структурної точки зору всі 144 термінологічні пари слід вважати контрадикторними, проте слід відокремити дієслова від прикметників (що власне буде відхиленням від логічної класифікації), оскільки перші виражають векторне протиставлення – протилежну спрямованість або взаємну зворотність дій чи ознак напр.: *to appropriate* – *to misappropriate*, *to prove* – *to disprove*, *to claim* – *to disclaim* (всього 22 дієслівних антоніма на основі префіксів **dis-** та **mis-**). Антоніми такого типу називають одне і те ж явище, але оцінюють його з протилежних точок зору. Цей клас антонімів не відзначається градуальністю і не має проміжних між антонімічними поняттями і словами членів напр.: *The court was of the opinion that there were good reasons for this rule, because an order that allows or disallows costs of certain issues creates difficulties at the stage of the assessment of costs* [OR. ETL.: 521]. Хоча такі антоніми не належать ні до контрарних, ні до контрадикторних, у деяких випадках вони мають міцніший асоціативний зв'язок.

Запропоноване дослідження продемонструвало, що заперечні префікси широко використовуються для формування антонімів і володіють усіма семантичними особливостями, характерними для цієї категорії слів. Причина словотвору афіксальних термінопар полягає перш за все в тому, що щойно введений термін створює нове місце в терміносистемі для слова, що буде позначати протилежне поняття (якщо воно існує). Використання ж заперечного афікса, а не іншого слова значно полегшує процес термінотворення. Інша причина даної продуктивності полягає в тому, що в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології [7: 121]. Перспективним в нашому дослідженні є аналіз запропонованих антонімів у загальноживаній мові (художньому дискурсі) з метою виявлення причин і шляхів генезису антонімічних номінацій та поляризації наукових понять у правовій сфері.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бо Я. Функции антонимии в художественной и научной речи (на материале поэзии В.Я. Брусова и научных сочинений Л.В. Щербы): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Москва, 2004. – 211с.
2. Гетманова А.Д. Учебник по логике. 2-е изд. – М.: Владос, 1995. – 303с.
3. Дерді Е.Т. Словотвірні та структурно семантичні характеристики англійських юридичних термінів: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / К., 2003. – 29с.
4. Квитко И.С. Терминоведческие проблемы редактирования / Квитко И.С., Лейчик В.М., Кабанцев Г.Г. – Львов: Вища школа, 1986. – 151с.
5. Комиссаров В.Н. Словарь антонимов современного английского языка. – М.: Международные отношения, 1964. – 288с.
6. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке. – М.: МГУ, 1973. – 290с.
7. Панько Т. І. Від терміна до системи (становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах). – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1979. – 145 с.
8. Пыж А. М. Функционально-прагматические и дискурсивные аспекты использования английской юридической терминологии: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Самара, 2005. – 184 с.
9. Смурыгина С.Н. Терминологическая антонимия как средство создания стилистического эффекта в газетно-публицистическом стиле // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2008. – №55. – С. 149-153.
10. Суперанская А.В. Общая терминология. Вопросы теории / Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 248с.
11. Lyons J. Semantics. Volume 1. – Cambridge: CUP, 1977. – 371p.
12. Merriam-Webster's Dictionary of Law. – Springfield: Merriam-Webster, Inc., – 634p.

СКОРОЧЕННЯ ДО ЦИТОВАНОЇ ІЛЮСТРАТИВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- BD. LMS. – Barker D.L.A. Law Made Simple. Twelfth edition. – Oxford: Elsevier Ltd., 2007. – 408p.
 GEEL1. – Gale Encyclopedia of Everyday Law. Volume 1, second edition / [ed. by J. Wilson]. – Detroit: Thomson Gale, 2006. – 842p.
 LP. CP. – Loughlin P. Civil Procedure. 2-nd edition / P. Loughlin, S. Gerlis. – London: Cavendish Publishing Limited, 2004. – 679p.
 OR. ETL. – Owen R. Essential Tort Law. Third edition. – London: Cavendish Publishing Limited, 2000. – 201p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Минзак – асистент кафедри теорії та практики перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лексична семантика, термінологія, технічний переклад.

НЕОФІЦІЙНА АНТРОПОНІМІЯ СУЧАСНОГО СЕЛА

Марія НАЛИВАЙКО (Тернопіль, Україна)

У статті досліджено неофіційну антропонімію сучасного села (прізвиська і сімейно-родові іменування жителів сіл Велика Вільшаниця і Кругів Золочівського району Львівської області).

The non-official antroponymia of the modern village (the nicknames and the family names of the inhabitants of Velyka Vilshanytsia and Kruhiv villages of the Zolochiv district in the Lviv region) is in the focus of this paper.

Вивчення українських прізвиськ розпочалося із праць М.Сумцова, В.Охримовича, І.Франка, В.Ястребова, І.Крип'якевича, І.Сухомлина. Здебільшого окремі питання народно-побутової антропонімії розглядаються у статтях Б.Близнюк, Г.Бучко, М.Лесюка, В.Чабаненка, С.Черняхівської, П.Чучки, і лише неофіційні іменування Закарпаття вичерпно проаналізовані в докторській дисертації П.Чучки. Неофіційна антропонімія сучасного українського села включає декілька видів іменувань: 1) демінутивно-гіпокористичні варіанти імен; 2) неофіційні присвійні деривати від імен та прізвищ; 3) індивідуальні прізвиська найрізноманітнішого походження та мотивації; 4) сімейно-родові спадкові вуличні назви. Вказані назви вживаються як одноклосемні, а також поєднуються в певних комбінаціях, утворюючи полікласемні формули іменувань. Усі вони як компоненти локальних антропонімійних мікросистем співіснують паралельно з офіційними антропонімами.

Мета статті – дослідити неофіційну антропонімію сіл Велика Вільшаниця і Кругів Золочівського району Львівської області. Об'єктом дослідження стали прізвиська і сімейно-родові іменування, зібрані експедиційним шляхом. Нами проаналізовано 185 неофіційних іменувань. На території Львівщини на позначення неофіційних іменувань найчастіше вживають такі терміни: прізвисько, назвисько, кличка, назвище, прозвище, назва по-вуличному, вуличне прізвисько. Самі жителі поділяють їх на індивідуальні та сімейно-родові. До індивідуальних зараховуємо відапелятивні та відантропонімні прізвиська. Сімейно-родові іменування відрізняються від індивідуальних прізвиськ тим, що передаються в спадок і не характеризують денотата за якимись ознаками. Серед індивідуальних прізвиськ побутують вмотивовані, причини виникнення яких ще зберігаються в пам'яті людей, та невмотивовані прізвиська, які вже втратили властивість характеризувати носія [6: 236]. У наших матеріалах переважають вмотивовані прізвиська, оскільки інформація почерпнута від самих іменованих та іменовувачів. О.Суперанська вважає найцікавішим розділом неофіційної сфери іменувань індивідуальні прізвиська, адже в них відбита жива народна традиція іменувань, яка збереглася з найдавніших часів. Вона лише поповнилась і збагатилась завдяки різним офіційним нововведенням, не міняючись у своїй основі [4: 188]. Як зазначають дослідники, у говорах української мови лексика, яка характеризує властивості людей, „становить значну частку народного лексичного багатства”. І в минулому вона була різноманітною в семантичному і словотвірному планах, про що свідчать пам'ятки ділового письменства XVI і наступних століть [2: 201]. Ономасти стверджують: аналіз сучасних прізвиськ показав, що зараз найголовнішими розрізнявальними критеріями при уточненні особистості є вказівка на рід заняття, місце проживання чи місце праці, на ім'я, прізвисько батьків, а основною мотивацією при творенні індивідуальних прізвиськ були і залишаються фізичні, моральні якості і можливості людини [5: 62].

Відапелятивні прізвиська. Прізвиська за зовнішніми ознаками носія. Для утворення

прізвище за зовнішніми ознаками носія широко використовуються експресивні засоби мови, у тому числі й такі засоби художнього зображення, як метонімія, алегорія, гіпербола, метафора, іронія. Саме експресивність значною мірою спричиняє те, що більшість прізвищ цього розряду є образливими для їх носіїв [6: 264]. Н. Нікуліна до групи прізвищ за зовнішністю зараховує іменування, „орієнтовані як на зовнішній вигляд, так і на фізичну „поведінку” людини” [3: 174].

Виділяємо такі прізвища за зовнішніми ознаками носія: *Банячок* (повний), *Блоха* (жінка невисокого зросту), *Брама* (має широкий рот), *Василь Сивий*, *Вовчичка* (жінка схожа на вовка), *Іван Босий* (ходив босий), *Івась Файний*, *Капішон* (носить капішон), *Кліпач* (кліпає очима), *Кліпацький* (кліпає), *Махайпалка* (крутила головою), *Павло Чорний*, *Патлата*, *Патлатий*, *Петро Чорний*, *Симпатюля*, *Славко Риба* (повільний), *Рибка*, *Фіалка* (синій від горілки), *Цапина* (схожий на цапа), *Цибулька* (маленька жінка), *Циганка* (чорнява). Як бачимо, серед базових слів переважають лексеми з негативним забарвленням (пор.: *Патлата*, *Патлатий*, *Цапина*). Лише деякі прізвища мотивуються лексемами, які характеризують носія позитивно (*Івась Файний*, *Симпатюля*). Це пояснюється тим, що людина частіше помічає негативне у зовнішньому вигляді, поведінці осіб, ніж позитивне. Прізвище практично безпомилково може виділити особу в колективі. Усього зафіксовано 22 прізвища.

Прізвища за родом діяльності носія. В основі прізвищ за родом діяльності лежить лексика на позначення роду занять, певних досягнень носіїв: *Муштер* < *майстер* (робив вікна, двері), *Пожорний* (молоч на жорнах).

Прізвища за психічними рисами носія. Такі іменування чітко ідентифікують денотата. У прізвищах за психічними рисами носія проявляється суб'єктивність. Нами зафіксовано такі прізвища: *Інка* (любив пити каву „Інку”), *Струмочок* (пив вино), *Пийко* (любить випити).

Прізвища за особливостями мовлення носія. Зазначені іменування є „оригінальним індивідуалізуючим засобом” [6: 270]. П. Чучка серед таких прізвищ виділяє ті, які підкреслюють різні дефекти мовлення, акцентують на словах-паразитах, на недоречно вимовлених словах [6: 270]. Виділяємо такі підгрупи прізвищ: неправильна вимова слів у дитячому віці: *Пумпа* (так вимовляв своє ім'я Петро), *Уня* (чоловік не міг вимовити ім'я Іван), *Целя* (так вимовляв ім'я Василь); слова, що виявляють різні дефекти мовлення: *Итька* (заїкається), *Итя* (заїкається); характеристика способу мовлення: *Джік* (у школі джінкотів); слова-паразити: *Мамотиха* (жінка часто казала: „Мамо, тихо”), *Оно* (оно – слово-паразит), *Сюр* (слово-паразит), *Трім* (під час танців наспівував „трімляля”), *Тута* (тут); невідповідність вислову мовній ситуації: *Микола Чикас* (завжди говорить: „Чи зроблю. Чи скажу”). Усього 12 прізвищ.

Прізвища за місцем іменованого в сім'ї та громаді. У цій групі прізвищ виділяємо такі, які вказують на місце іменованого серед інших неродинних членів певного колективу та ін. У межах подібного розряду виокремлюємо прізвища, перенесені з інших людей: *Мироська Янчина* (купила хату в Янки, котра не мала дітей), *Місько Янчин* (купив хату в Янки), *Руцка* (бо купила хату в Руцких).

Прізвища за вчинками, пригодами носія. Прізвища за вчинками, пригодами носія характеризуються такими ознаками, як: разовість дії, випадковість, нестандартність певної одиничної життєвої ситуації [1: 25]. Особливістю іменувань цієї групи є те, що вони мотивуються реальними вчинками, пригодами із життя людини. В обстежуваних селах зафіксовано такі прізвища цієї групи: *Америка* (коли спитали, в чому прийшов одягнутий, то чоловік відповів: „Америка”), *Зупка* (ще у школі плакав, коли хотів зупки), *Рак* (завжди щипався).

В окрему групу виділяємо невмотивовані прізвища, мотиви виникнення яких уже давно забулися: *Бульбас*, *Гілько Кляпа*, *Гора*, *Гуть*, *Грай*, *Восьминіг*, *Дзім*, *Пізний*, *Пуйла*, *Пион*, *Рикач*, *Хліц*, *Чавко* та ін. Усього зафіксовано 37 прізвищ. У відапелятивних прізвищах відбилася творчість народу, його дотепність та образність.

Відантропонімічні прізвища. У народно-побутовій антропонімії сіл Велика Вільшаниця і Кругів активно функціонують родичівські (генесіонімі), відіменні прізвища,

відпрізвищеві, відтопонімні, прізвиська, мотивовані іменами, прізвищами відомих осіб.

Родичівські або родинні (генесіонімні) прізвиська. Андроніми – прізвиська заміжніх жінок, утворені від імені чоловіка, його прізвища, прізвиська або навіть апелятивної особової назви. З початку XVI ст. в різних регіонах України фіксується декілька спеціальних андронімних моделей. Серед іменникових моделей виділяються дві загальнонаціональні (з суфіксами **-их(а)** та **-к(а)**) [7: 614]. Нами зафіксовано такі андроніми: *Вірка Курнилова* < прізвище *Курнило*, *Вольга Броникова* < ім'я *Броник*, *Гані Бемиха* < прізвисько *Бем*, *Гані Сьомкова* < ім'я *Сьомко* < *Семен*, *Зоська Олексова* < ім'я *Олекса*, *Каролінка* < ім'я *Кароль*, *Киричка* < *Кирик*, *Люсі Уньова* < прізвисько *Уня*, *Маголиха* < прізвище *Магала*, *Манька Сюрлова* < прізвисько *Сюр*, *Мельничка* < прізвище *Мельник*, *Миськова* < ім'я *Мисько*, *Миханева* < чоловік працює механіком, *Муштриха* < чоловік *муштер* < майстер, *Павлютова* < прізвище *Павлюта*, *Панасиха* < ім'я *Панас*, *Пийкова Галя* < прізвисько *Пийко*, *Підвірна* < під вірою (чоловік служив у церкві), *Рибиха* < прізвисько *Риба*, *Семчиха* < ім'я *Семен*, *Стасова* < прізвище *Стасів*, *Янчиха* < ім'я *Янко*. Іменування, утворені від імені чоловіка, функціонують здебільшого разом із іменем жінки в розмовно-побутовому варіанті. Усього 22 прізвиська.

Патроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвищем батька: *Владик Мацьків* < ім'я *Мацько* < *Матвій*, *Ганя Стахова* < ім'я *Стах* < *Станіслав*, *Гринь* < ім'я *Гринь* < *Григорій*, *Генько Бульбасів* < прізвисько *Бульбас*, *Дзекан* < прізвисько тата *Дзекан*, *Іван Гашок* < прізвисько батька *Гах*, *Лучкова* < ім'я *Лучка*, *Могила* < тато робив на цвинтарі, *Олексова* < ім'я *Олекса*, *Ромко Чорний* < прізвисько *Чорний*, *Сьмитро* < ім'я *Дмитро*, *Федь Семків* < ім'я *Семко* < *Семен*, *Фечко* < ім'я *Федір*, *Цись Павлова* < ім'я *Павло*, *Яндрущиха* < *Яндрущко* < *Андрій*. Зафіксовано 15 прізвищ.

Пропатроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвищем діда: *Балакайчик* < прізвисько *Балакай* (багато балакав „говорив”), *Баранова Ладзьга* < прізвисько *Баран*, *Ганя Карпова* < ім'я *Карпо*, *Зоська Петра Коваля* < *коваль*, *Зоська П'єтрусова* < ім'я *Петро*, *Іван Хмільевичів* < прізвище діда *Хміль*, *Контроляр* < працював *контролером*, *Мариня Кліщовиця* < прізвисько *Кліщ*, *Микиткова* < ім'я *Микита*, *Наді Баранчукова* < прізвище *Баранчук*, *Семен* < ім'я *Семен*, *Скіп* < прізвище діда *Скіп*, *Смаліц* < прізвисько діда *Смаліц*, *Стефанко* < ім'я *Стефан*, *Стефанкова* < ім'я *Стефанко*, *Хамулиха* < прізвище *Хамула*, *Хмільевичова* < прізвище діда *Хміль*, *Циган Василь* < прізвисько діда *Циган*, бо дід тримав коні. Усього 18 прізвищ.

Проматроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвищем баби: *Гані Бабина* < баба виховувала внучку, *Зонька* < ім'я *Зонька* < *Софія*, *Настя Хемина* < ім'я *Хема* < *Хима*, *Фурдечка* < прізвище *Фурдек* (4 прізвиська). Менш поширеними виявилися **адельфоніми** – іменування за братом: *Гринько Чикас* < прізвисько *Чикас*, **гінеконіми** – іменування за жінкою: *Ревіч* < дівоче прізвище жінки *Ревіч*.

Відіменні прізвиська: *Васинко* < *Василь*, *Льотко* < *Володимир*, *Марітина* < *Марія*, *Павлішка* < *Павло*, *Павлуша* < *Павло*, *Путро* < *Петро*, *Роджик* < *Родислав*, *Славон* < *Славів* < *Ярослав*, *Стіпа* < *Стефа*, *Шматюра* < *Митер* < *Дмитро*. Усього 10 прізвищ.

Одиничними варіантами представлено відпрізвищеві прізвиська (*Бідонька* < *Безкоровайний*), відтопонімні (*Задорожна*), прізвиська, мотивовані іменами, прізвищами відомих осіб (*Сталін*).

Сімейно-родові іменування. Лексичну базу сімейно-родових іменувань становлять імена, прізвиська, апелятивні означення особи, прізвища. У формуванні сімейно-родових іменувань найважливіша роль належить іменам. Основною лексичною базою для творення вуличних іменувань, як і прізвищ, були християнські імена: *Афоньові* < *Афоня*, *Карпові* < *Карпо*, *Костеві* < *Кость*, *Ладзьові* < *Ладзьго* < *Володимир*, *Миколайки* < *Миколайко*, *Оленчині* < *Оленка*, *Паранки* < *Паранка*, *Петрусі* < *Петрусь* < *Петро*, *Тимкові* < *Тимко* < *Тимофій*, *Цюні* < *Настуня*, *Янки* < *Янка*, *Янтошкові* < *Янтошко* < *Антон* (12 іменувань). Назви по-вуличному творилися від андронімів: *Рибичині* < *Рибиха*.

Сімейно-родові іменування творяться від прізвищ. Ці утворення, пройшовши стадію індивідуального прізвиська, ідентифікували носіїв за індивідуальними особливостями, вживалися як особові назви, мотивовані лексемами, що позначали різні предмети, тварин,

рослин, птахів, риб тощо: *Баняки* < *Баняк*, *Барани* < *Баран*, *Гахи* < *Гах*, *Дзиси* < *Дзись*, *Заги* < *Загс*, *Зимнюхи* < *Зимнюх* (змерзали), *Кліщові* < *Кліщ*, *Козути* < *Козут*, *Кури*, *Пізні* < *Пізній*, *Симпатюлі* < *Симпатюля*, *Цанові* < *Цап*, *Чикаси* < *Чикас*, *Чорні* < *Чорний* (14 іменувань).

Сімейно-родовим іменуванням інформатори іноді вважають дериват від прізвища денотата. Таке явище має відношення до проблеми живомовного функціонування прізвищ. Прізвище може стати сімейно-родовим іменуванням за умов, якщо воно є рідкісним або його носіями є невелика кількість однофамільців у певному селі: *Безкоровайні* < *Безкоровайний*, *Богуші* < *Богуш*, *Лисові* < *Лис*, *Сагани* < *Саган*, *Стеці* < *Стець*, *Цебрії* < *Цебрій* (6 іменувань). Сімейно-родові іменування апелювативного походження: *Ковалеві* < *коваль*, *Контроляріві* < *контролер*, *Німці* < *німець*, *Ткачі* < *ткач* (4 іменування).

Таким чином, проаналізований матеріал свідчить, що в неофіційній антропонімії сучасного села активно функціонують прізвиська і сімейно-родові іменування. Найпоширенішими виявилися прізвиська за зовнішніми ознаками носія (22) та андроніми (22), а серед сімейно-родових іменувань – назви, утворені від прізвиस्क (14).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиस्क, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфіменко.–К., 2005.– С. 25-30.
2. Керста Р.Й. Особові назви, утворені від загальних назв, на означення професії, роду занять (На матеріалі пам'яток української мови 16ст.) // Питання історії української мови. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 141-158.
3. Никулина З.П. Из наблюдений над группой прозвищ по внешнему признаку // Имя нарицательное и собственное. – М.: Наука, 1978. – С.173-179.
4. Суперанская А.В. Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
5. Суперанская А.В., Сулова А.В. „Нестандартные” русские фамилии // Ономастика и норма. – М.: Наука, 1976. – С. 59-71.
6. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Рукопис дисертації на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук. – Ужгород, 1969. – 987 с.
7. Чучка П.П. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови (Лексика і фразеологія). – К.: Наукова думка, 1983. – С. 592-620.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Наливайко – асистент кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: проблеми неофіційної антропонімії.

ЗМІСТ

МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ І В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ.....	3
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ.....	3
ЩЕНКО Н. СИСТЕМНІСТЬ У ЛЕКСИЦІ.....	3
МОЙСІЄНКО А. ОКАЗИОНАЛЬНЕ СЛОВО В НАРОДНІЙ ЗАГАДЦІ.....	7
ОГУЙ О. СВІТЛО- ТА КОЛЬОРОБАЧЕННЯ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ ТА ЛАТИНСЬКИЙ ВПЛИВ НА ЇХ КОЛІРНИЙ МЕНТАЛІТЕТ.....	10
ШВАЧКО С., КОБЯКОВА И. СРЕДСТВА ВИРАЖЕННЯ ПОНЯТЯ ДВОЙСТВЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	15
СИНГАЙВСЬКА А., МОСЕЙЧУК О. СТИЛЬОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ АНГЛОМОВНИХ ОДНОСЛІВНИХ ІДІОМ.....	20
БЕЛИЦКАЯ Е. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОНИМНЫХ ЕДИНИЦ В СВЕТЕ КОНЦЕПЦИИ ЗНАЧЕНИЯ А.Ф.ЛОСЕВА.....	24
БОНДАРЕНКО О. ЕТНОКУЛЬТУРНІ АНТРОПОНІМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	28
ВІКТОРИНА О. МАТЕРІАЛИ ДО ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА КІРОВОГРАДЩИНИ (ФІТОФРАЗЕОЛОГІЗМИ).....	31
ГАВРИШ М. СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ КОНТАМІНАЦІЙНОГО ФРАЗОТВОРЕННЯ (на прикладі фразеологічних одиниць німецької мови).....	37
ДЕМЕНЧУК О. ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ ФОКУС СЕМАНТИКИ ЕКСПЕРІМЕНТИВІВ (на матеріалі англійської, польської та української мов).....	41
ЗАВАДСКАЯ Е. ПОЛИТКОРРЕКТНОСТЬ КАК НОВАЯ МЕЖДУНАРОДНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ НОРМА: АНАЛИЗ ДЕФИНИЦИЙ на материале словарей современного английского языка.....	44
КІЙКО С. НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ.....	48
КИРИЛЮК М. ІННОВАЦІЇ В ЛЕКСИЦІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	53
КОТОВСЬКІ Г. ВЗАЄМОДІЯ КОМПОНЕНТІВ ЛЕКСИКИ І ГРАМАТИКИ У СЛОВІ (на матеріалі прикметникових дериватів із пасивним значенням у сучасній німецькій мові).....	58
КРАВЧЕНКО В. КОНЦЕПТ ЄВРОПА ЯК СЕМАНТИЧНИЙ АКТАНТ У СУЧАСНОМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....	61
ЛУК'ЯНОВА Г. СПОЛУЧУВАНІСТЬ ФАЗОВИХ ДІЄСЛІВ ТА ЇХ СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ.....	65
ЛЯШУК А. МАНІФЕСТАЦІЯ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ “МАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ” ТА “ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ” В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	68
ПЕРЦОВА І. РОЛЬ КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ СИНОНІМІЇ У ТРАГЕДІЇ ЕСХІЛА «ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ».....	72
П'ЯСТ Н. ФОРМУВАННЯ ЛЕКSIKO-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ НАЗВ ПОСУДУ, МОТИВОВАНИХ ІМЕННИКАМИ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ПРОДУКТИ, ВМІСТ ПОСУДУ ...	75
СЕКРЕТ І. СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ АМЕРИКАНСЬКОГО СТУДЕНТСЬКОГО СЛЕНГУ.....	80
СТУПАК І. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЛОКАТИВНИХ АКТАНТІВ ПОХІДНИХ КАУЗАТИВНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	85
ЛИСЕНКО Л. СТРУКТУРНІ ТИПИ ПОРІВНЯЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (на матеріалі англійської, німецької та української мов).....	90

НАГОРНА О. ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З БРИТАНСЬКИМ ЕТНОКУЛЬТУРНИМ СЕМАНТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В ЯКОСТІ ЕВФЕМІСТИЧНИХ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ.....	96
БОНДАРЕНКО К. УНІВЕРСАЛЬНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНО СПЕЦИФІЧНЕ В ТЕКСТАХ ГУМОРИСТИЧНИХ СИТКОМІВ.....	99
БЛАЖКО М. ЗНАЧЕННЯ АД'ЕКТИВНИХ СЛІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУЧАННЯ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	105
ЛЮБИМОВА С. ДИСТРИБУТИВНИЙ АНАЛІЗ НА МАТЕРІАЛЕ ЛІНГВІСТИЧЕСКИХ КОРПУСОВ (КОНЦЕПТ FLAPPER).....	108
БУЯР І. ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ДІЄСЛІВ ОЦІНКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	114
ГЛУЩУК-ОЛЕЯ Г. ЛЕКСИЧНІ СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАУЗАТИВНОСТІ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ (ЛЕКСИЧНІ ТА КОМБІНАТОРНІ РОЗРІЗНЕННЯ).....	119
ГРИГОРЕНКО Н. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ (на матеріалі української та англійської мов).....	123
ИВАШКЕВИЧ Л. СЕМАНТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ СЛОВА «FREI» В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.....	127
КАРАТ О. ЛІНГВІСТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ В СТУДІЯХ Ю.В.РОЖДЕСТВЕНСЬКОГО.....	132
КОПИТОВА Л. СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ВІДАД'ЕКТИВНИХ БЕЗАФІКСНОПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ ТА ЇХ СЛОВОТВОРЧІ ФУНКЦІЇ.....	135
ЛЕЛЕКА Т. СЕМАНТИЧНА АСИМІЛЯЦІЯ АНГЛІЙСЬКОГО СЛОВА COTTAGE В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	138
МЕДВЕДЬ А. МОВНІ КЛІШЕ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ.....	142
ОХРИМЕНКО М. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ ЛЮДИНИ (на прикладі перської й української мов).....	145
РЕПЕХ Н. ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ СТАТУС СЕМАНТИКИ ПОЧАТКУ І КІНЦЯ (на матеріалі англійських журнальних статей).....	150
СОКОЛОВ В. КОНСТРУКТИ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ MEDICINE AND HEALTH CARE: ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ І ЕПІСТЕМІЧНИЙ ПАРАМЕТРИ.....	154
ТОМЧАКОВСКИЙ А. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ В УЧЕБНЫХ ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	158
ШУЛЬГА Д. ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ІНШОМОВНИХ СЛІВ В ЕПІСТОЛЯРІЇ А. КРИМСЬКОГО 1920–1941 РР.....	164
ЧЕРХАВА О. ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВ ІЗ КОНТЕПОРАЛЬНОЮ СЕМОЮ ТА ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ У МОВЛЕННЄВИХ АКТАХ ХРИСТІЯНСЬКОГО ПРОРОЦТВА.....	167
ЯЩИК Н. ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ СЛІВ-СИМВОЛІВ З ІСТОРИЧНОЮ СЕМАНТИКОЮ.....	171
ГАРАЩЕНКО О. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ.....	176
ГОЛОВЕНКО К. ВНУТРІШНЯ ФОРМА МЕТАФОРИ ТА МОВНИЙ СВІТОГЛЯД (на матеріалі української та англійської мов).....	180
КАРЛОВА Т. СЕМНО-КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОСНОВА ВИДІЛЕННЯ ОНОМАСІОЛОГІЧНОГО КЛАСУ «МИСЛЕННЯ» (на прикладі групи предикатів зі значенням «иметь намерение»).....	184
КРИЖАНОВСЬКА Т. ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ЯДЕРНОЇ ЗОНИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ СИГНІФІКАТУ МУДРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	188
МАХОНІНА Н. ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС КОМПОНЕНТІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ.....	192

МАЩЕНКО О. ІННОВАЦІЙНА СУФІКСАЦІЯ В НІМЕЦЬКІЙ ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІЙ ЛЕКСИЦІ.....	197
МОВЧАН Д. ШЛЯХИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРАГМАТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АНТОНІМІВ (на матеріалі іменників сучасної німецької мови).....	201
СНІСАРЕНКО Я. СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ 204	204
ПОВТОРУХА Н. СОМАТИЧНА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ОДИНИЦЬ ВИМІРУ І МІР ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПРИБЛИЗНОЇ КІЛЬКОСТІ У НІМЕЦЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	209
ФЛОНІК С. МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ЯВИЩЕ ЗНАЧЕННЄВОЇ ДИНАМІКИ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	214
ФИРСОВА И. КАТЕГОРИЯ ОДУШЕВЛЕННОСТИ И КРИТЕРИИ ЕЕ ВЫДЕЛЕНИЯ В ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ФРАНЦУЗСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ).....	219
ХАБАРОВА Н. ПРАГМАТИЧЕСКОЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НОВОМОДНОЙ ЛЕКСИКИ (на примере аннотаций художественных текстов)	222
УСТЕНКО Н. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МОВІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ В.К. ВИННИЧЕНКА.....	225
ГОЛОВАЦЬКА Н. СПОЛУЧУВАНІСТЬ СЕНСОРНИХ ДІЄСЛІВ У СТРУКТУРІ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО ТЕКСТУ	229
ПРОЦЮК Ю. LINGUISTIC MEANS IN EXPRESSING EMOTIONAL MEANING	235
КРИВОРУЧЕНКО С. РЕФЕРЕНЦІЙНА СФЕРА ПРОЗОВОГО ДИСКУРСУ.....	239
РУБАНОВА Е. ТИПОЛОГИЯ НАЗВАНИЙ ПИСТОЛЕТА В РУССКИХ ЖАРГОНАХ.....	243
УГРИНЮК Р. ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ІМЕННИКІВ, ПРИКМЕТНИКІВ, ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУ В МЕЖАХ ПАРАДИГМ (на матеріалі публіцистичних текстів).....	247
ФЕДОРІВ М. СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ФІЛОСОФСЬКОМУ АСПЕКТІ.....	252
ФІЛОРЕТОВА Є. МІЖМОВНІ ЛАКУНИ В АСПЕКТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	255
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ ТА ТЕРМІНОТВОРЕННЯ.....	259
БЕЛОУСОВА Л. ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ В КОНТЕКСТЕ ФЭНТЕЗИЙНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДЖ.К.РОУЛИНГ О ГАРРИ ПОТТЕРЕ	259
ВАСИЛЕНКО Д. СПОСОБИ УТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ НА РІЗНИХ ХРОНОЕТАПАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВНИКА ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ.....	262
ГРОМКО Т. СЕМАНТИКА НАРОДНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ (на матеріалі Кіровоградщини)	267
ЖДАНОВА Е. МИФОЛОГЕМА ПСЕВДОНИМА: ВЕЛИМИР ХЛЕБНИКОВ	271
МИКИТИН-ДРУЖИНЕЦЬ М. СУЧАСНІ ПРИЗВИСЬКА СТРИЙЩИНИ	275
ПЕТРИШИН М. ЗАПОЗИЧЕННЯ З КЛАСИЧНИХ МОВ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ГЕОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	280
ПЕТРОВА О. ОБРАЗНА НОМІНАЦІЯ В АНТРОПОНІМАХ (на матеріалі німецьких псевдонімів).....	284
ПОДВОЙСЬКА О. ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ У ТЕРМІНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	287
ЧЕРНИШ Л. ВПЛИВ ГРЕЦЬКИХ ТА ЛАТИНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ	291

ДЕРКАЧ Т. ТРАНСПОЗИЦІЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В МЕТАМОВУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА	295
КИРИЛЮК О. КІНОНІМНА НОМІНАЦІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД НАЗИВАННЯ.....	299
ФЕРНОС Ю. ГРУПУВАННЯ АНТРОПОНІМІВ УМАНЦІНИ ЗА МОТИВАЦІЙНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ	302
КОНОВАЛОВА О. ГІПЕРОНІМІЧНИЙ ТА ЕКВОНІМІЧНИЙ РІЗНОВИДИ МОТИВАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЕНТОМОНІМІВ	307
ЛАЛАЯН Н. ТЕКСТОТВІРНІ ПОТЕНЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (на матеріалі німецької ономастичної фразеології).....	311
СВИСТУН Н. ЖІНОЧИЙ ІМЕННИК МІСТА ТЕРНОПОЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ (рідкісні та чужомовні імена).....	315
СМОЛІЙ М., СУЛИМ В. УКРАЇНСЬКІ ВЛАСНІ НАЗВИ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ЯК ЕЛЕМЕНТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	319
ВОЛЯНЮК І. ОЙКОНІМІЯ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ XVII СТОЛІТТЯ.....	322
ХАЦЕР Г. ЖАНРОВО-МОВЛЕННЄВІ ПАРАМЕТРИ АНГЛІЙСЬКОЇ БАНКІВСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ПІДРУЧНИКАХ З БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ	325
ШЕВЧУК Л. ОДИНИЧНІ ОСОБОВІ ІМЕНА В АНТРОПОНІМІКОНІ М. ІЛІЧІВСЬКА.....	329
АНТОНЮК С. НАРОДНІ НАЗВИ РОВЕНЩИНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БОЛОТА	334
БИЧЕК Г. СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ ТА ФУНКЦІЇ ВЛАСНИХ ІМЕН У СЕРІЇ РОМАНІВ ЕРІН ХАНТЕР «ВОЇНИ»	338
БЛІНСЬКА Л. ВІДАНТРОПОНІМНІ МІКРОТОПОНІМИ ПОКУТТЯ	341
ГОРОБЕЦЬ О. КІЛЬКІСНИЙ ТА ЯКІСНИЙ СКЛАД ШИРОКОВЖИВАНИХ ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН У МІСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ ПРОТЯГОМ 1905-2005 років	345
ДАШИНСЬКА Л. ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМАТИКИ ОЙКОНІМІВ ІМЕННИКОВОГО ТИПУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	350
КОВТУН Н. ТЕРМІНОЛОГІЯ МАРКЕТИНГУ ЯК АСПЕКТ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ: СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ (на матеріалі німецької та української мов).....	354
КОРЗУН О. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРІЗВИЦЬ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ XVII-XVIII ст.	358
КОРОБЕЙНИКОВА Д. ГАРМОНІЗАЦІЯ ЯК ВАГОМА СФЕРА ПРОЦЕСУ ВПОРЯДКУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ (на прикладі термінології Європейського права).....	362
КУРУШКІНА Т. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ КУЛІНАРОНІМІВ.....	367
МІЗИНА О. НУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКОВІ ДЕРИВАТИ В НАУКОВОМУ СТИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (на матеріалі зоологічної термінології).....	370
МІНІНА О. АНТРОПОЕТОНИМИ ЯК ТВОРЧИЙ ПРИЙОМ КЕНА ФОЛЛЕТТА (на матеріалі твору “The Pillars of the Earth”)	374
ПОМІГУЄВА Л. ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПОНЯТЬ І ВІДПОВІДНИХ МОВНИХ ЗНАКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТЕРМІНІВ	378
РИБАЛКА Н. СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ НОМЕНКЛАТУРІ ССАВЦІВ.....	383
ЧОРНОУС О. СКЛАД ОСОБОВОГО ІМЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ.....	388
ГРИНДА Ю. УТВОРЕННЯ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ФАХОВОЇ МОВИ ГЕОДЕЗІЇ, КАДАСТРУ ТА КАРТОГРАФІЇ.....	393
ЦОБЕНКО О. АНГЛОМОВНІ НОМІНАЦІЇ ЮВЕЛІРНИХ ПРИКРАС ЯК ЧАСТИНА ЮВЕЛІРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	397

ВИРСТА Н. ПРИЗВИЩА ПОКУТТЯ, ОМОНІМНІ З СУФІКСАЛЬНИМИ ВАРІАНТАМИ ЧОЛОВІЧИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ ІМЕН.....	400
ЛАЗЕБНА Н. ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРИПУСТИМОЇ МЕЖІ ОБРАЗНОСТІ В СЕМАНТИЦІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	408
МИНЗАК О. АФІКСАЛЬНІ АНТОНІМИ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ ПРАВА (на матеріалі англійського юридичного дискурсу).....	411
НАЛИВАЙКО М. НЕОФЦІЙНА АНТРОПОНІМІЯ СУЧАСНОГО СЕЛА.....	415

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)
ВИПУСК 89 (3)**

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15525–4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 05.03.2009. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 40,6. Наклад 300. Зам. № 5840.

РЕДАКЦІЙНО–ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua

